

הַשֵּׁלֶחַ

מכתב־עתי־חדשי

לספרות, למדע ולעניני־החיים.

העורכים: (ד"ר יוסף קלוזנר. המו"ל:)
(ח. נ. ביאליק. חברת "אחיאסף".)

כרך ב'

(חברות קטן—ק"ב).

שבת—תמוז תרס"ט.

אודיסא.

ברפוס ח. נ. ביאליק—ש. בורישקין.

Г А Ш И Л О А Х Ъ.

Литературно-научный ежемесячный журналъ.

Редакторы: { Д-ръ І. КЛАУЗНЕРЪ.
Х. Н. БЯЛИКЪ.

Издатель:
Товарищество „АХІАСАФЪ“.

ТОМЪ XX

(КНИЖКИ 115—120).

Январь—іюнь 1909.

О Д Е С С А .

Типографія Бялика и Бурышкина, Успенская, 77.

Haschiloah.

Litterarisch-wissenschaftliche Monatsschrift.

Redacteurs: { D-r J. Klausner,
Ch. N. Bjalik.

Herausgeber:
Verlag „ACHIASAF“,

BAND XX

(HEFTE 115—120).

JANUAR — JUNI 1909.

O D E S S A .

Druck von Bjalik und Buryschkin.

תוכן הענינים של „השלח“, כרך ב'.

(בסדר א"ב).

עמ' למחות החסידות (מאמר שני, א').	עמ' אָל מוקירי חכמת ישראל. ש. דובנוב.
מרדכי בן יחזקאל 38	פונאנסקי ועוד. . . . 396
(מאמר שני, ב') 161	אספת החברה ליושב ארץ-ישראל.
לפני עלות השחר (שיר). דוד שמעונוביץ 549	משה קליינמאן. . . . 194
לשאלת „לאן?“ (צור מכתבים, ו').	בלא יודעים... (שיר). אברהם פרימאן 465
בני ישראל. . . . 329	בלילה עבור סער... (שיר). אברהם בן יצחק 355
בארץ החורף (שירים). דוד שמעונוביץ 172	בני ערב (ציור ו'). חוג'ה מוסה. . . 240
מה אנו? — בר-טובה. . . . 513	בעיר (ספור). ד. ב. סלוצקי. . . 27
„מחיי הקראים“ (בקורת). מ. מ. פייטלזון 368	„ (המשך) 123
מחשבות ומעשים (XXV). רבי קרוב 90	„ (המשך) 261
„ (XXVI) 185	„ (המשך) 313
„ (XXVII) 298	„ (המשך) 430
„ (XXVIII) 387	„ (סוף) 517
„ (XXIX) 489	דְּבָקוֹת התפשית בתלמוד. ד"ר מ. רבינון 230
מים לשחות. שמואל קרויס. . . 17	הודאת בעל-דין (מעין „בקורת“). א. ליטאי 474
„ (סוף) 115	היהודים והיהדות ברומניה (ג).
מכתב אל העורך. אחד העם. . . 304	ד"ר יעקב נאכט 70
מכתבים מארץ ישראל (I). יהושע ברזילי 282	„ (ד). 565
מכתבים מצרפת (א). אבק. . . 77	הכומר הלאומי. ספונ. . . . 273
„ (ב). 557	הלאומיים הרוחניים ותרופותיהם.
מלחמת המתנגדים בחסידים. דוד כהנא. 356	משה ליב ליליענבלום. 590
„ (המשך) 450	העברי הצעיר. ד"ר יוסף קלוזנר. . 401
„ (סוף) 526	הערה קטנה. שמעון יהודה
מן הספרות הפדגוגית (ב). ח"י קאצנלסון 176	סטאניסלאווסקי. . 592
מן הספרות הכללית (I). נחום סוקולוב 289	הקונגרס השטריימלאי (פולין). נ. ס. . 202
מעשה רב. משה קליינמאן. . . 372	הרבט ספנר (המשך). ד"ר יהושע טהאן 135
מספרות ארץ-ישראל. איש עברי. . 580	„ (סוף) 251
משירי עם (VI). ת. נ. ביאליק. . . 47	השושנים (דראמה). יצחק קצנלסון. . 57
„ (VII). 160	השפעת אברהם מאפו. משה קליינמאן 49
נמוס ועבודה. יחזקאל בן חיים. . 480	השקפה עברית (XXVIII). המשקיף. . 85
סוד (שיר). ש. פינסקי. . . . 69	„ (XXIX) 379
סוסתי (מעשה גורא). מנדלי מוכר-ספרים 9	„ (XXX) 484
„ (המשך) 105	קלום (ספור). א. א. קאבאק. . . 152
„ (המשך) 223	„ (המשך) 333
„ (המשך) 407	„ (סוף) 457
„ (המשך) 504	ילקוט קטן (ה'). אחד העם. . . 467
על ההתאחדות. משה קליינמאן. . 550	ימאת-הכבוד. ד"ר יוסף קלוזנר. . 497
על הנסים ועל העבודה. ד"ר יוסף קלוזנר 1	לחקר נשמת האומה. ד"ר ד. פאסמאניק 97
עזרתו בולגאריה. מ. פ. זיידמאן. . 538	„ (המשך) 209
שמעי... (שיר). יהודה קרגי. . . 281	„ (המשך) 344
תתית הנלות. א. ש. וואלדשטיין. 305	„ (סוף) 415

על הנסים ועל העבודה.

מאת

ד"ר יוסף קלוזנר.

ערפל כבד ירד לשכון על „תחום-המושב“. אין חיים ואין תנועה בו. אין עבודה לאומית מתוך שמחה, אין תקוה לשוב בגלות ואין כנפים לתקות-הגאולה בארץ-אבות. עורכים לפעמים „נשפים ספרותיים“ וחוגגים „חגי-יובל“, מאספים שקלים ומקבצים כספים אחרים לשם העבודה הציונית בארץ ובחוץ-לארץ. יש גם קבוצות קטנות של קוני-אדמה ושל נוסעים לארץ-ישראל, אבל בכל העבודות הללו אין זריזות ועליצות, אין מעוף, אין נשמה. יש לנו עתה הוצאות ספרותיות חדשות ויש אף יצירות ספרותיות יפות, ודברים של מעם נשמעים לפרקים בפובליציסטיקה הישראלית ובחכמת-ישראל. אבל אף כאן אין התרגשות והתלהבות, אין סערת-הנפש, אין רוח-הקודש. רוח עצבות ורוח ספקנית עברו על כל העבודה החברתית-המדינית והספרותית-הלאומית והובישו אותן ועשו אותן חולין, ועגמת-נפש וקרירות המילו לתוכן. ובמקום שאין מעוף ואין עלית-נשמה ואין רוח-הקודש יש רק שפלות, — שפלות אנושית ולאומית כאחת.

ולכאורה הרי צריך היה לצפות בימינו לאחרת. בשעה שהיהודים ברוסיה היו שכורי תנועת-השחרור, בשעה שחשבו את „שווי-זכויותהם קרוב כל-כך והאמינו, שהוא יבוא בתור תוצאת העבודה המשותפת של כל עמי-רוסיה, שכחו את עניניהם הלאומיים המיוחדים או נסחו את דרישותיהם הלאומיות בנוסח הכללי, ועל כל פנים זלזלו או בחשיבותן של הציוניות ושל הלשון העברית, שאין כדוגמתן בתוך שאר עמי-רוסיה, שהרי הם כולם יושבים על אדמתם ולשונם המדוברת היא לשונם הלאומית, ואולם הלא השכרון לא ארך ועתה באה שעת הפקדון: הכל מבינים עתה, ראשית, ששווי-הזכויות נדחה לזמן ארוך-ביחס, ושנית—ודבר זה חשוב הוא הרבה יותר—שאין הוא תלוי כל-כך במצב הכללי של רוסיה בעתיד הקרוב, מאחר שהיסודות המתקדמים קרבו אותנו רק „להנאתם“ ואינם עומדים לנו „בשעת דחקנו“. תוצאתה של הבנה כזו היתה צריכה להיות, לכאורה, התעמקות ההכרה, שאנו צריכים לבקש פתרון מיוחד לשאלת היהודים ושעבודתנו הלאומית צריכה להצטמצם ביחוד ברכישתם ושכלולם של אותם הקנינים הלאומיים, שאין כדוגמתם לעמים אחרים. והכרה עמוקה זו צריכה היתה להפריח את העבודה הלאומית, להרים אותה מעל לאותה המדרגה, שעמדה עליה קודם שנכזבו תקוות-השווי הגדולות, ולמשוך אליה אנשים לאלפים ולרכבות מתוך אותן המפלגות, שנתרחקו מרעיונו משנת 1904 ואילך מפני שחלמו חלומות משונים ושהיו צריכים להתקרב אלינו אחרי שחלומותיהם נעשו לדברים במלים ...

והלא זה כששה חודשים נוסף להציוניות „כה-מושך“ גדול, שלפני שנת 1904 לא נועזו אפילו לחלום עליו. המענות, שהציוניים מוציאים את היהודים מעבודות אחת לעבודות אחרת קשה ממנה—למוריקה, הברברית, שאין בה במחון לחיי האדם ורכישו

ואין בה לא חירות ולא משפט, — כל המענות הללו נתנדפו כעשן מיום כ"ד יוני ואילך. במוריקה החדשה תוקל העבודה מכל הצדדים ותוקל גם הסתדרות הכחות. אף קודם לא היה אפשר לקבל בארץ-ישראל אבטנומיה — כלומר, לקבל שלטון על הערביים, שהם הרוב — ודבר זה לא יהא אפשר גם עתה; אבל ללכת בדרך המובילה אל האבטנומיה יהא אפשר עתה הרבה יותר. עול ה"עשור" יוקל, קניית-קרקעית ובנין-בתים יעשו יותר אפשריים, מסלות-ברזל וכבישים יתרכבו ונמלים יבנו — והחיים יעשו יותר מרווחים ויותר מודרניים. וכל אלה הלא יקלו את ההתישבות ואת ההתאחוות בארץ חמדנו, ובכן הלא היה צריך כל השנוי הגדול הזה למזכה לחוק את תקותנו הלאומית ולעשות לנו כנפים, השנוי הזה היה צריך לעודד את רוחנו, לתת שמחה בלבנו ומעוף לדמיוננו. מספר העובדים עבודת-הלאום היה צריך להתרבות על אחת מאה, והעבודה היתה צריכה לבוא מתוך שמחת-הנפש ומתוך אמונה ובטחון. ומספר הנודדים לארץ-ישראל היה צריך להיות עצום מאד (בפרט אחרי שהנדידה לאמיריקה נעשתה קשה ביותר מפני חוקי-הכניסה ומפני המשבר הכלכלי), למרות כל אי-האפשרות של ישוב המוני לעת-עתה: העם הנלהב והמלא התעוררות לא היה צריך לבקש חשבונות רבים. ולא היה צריך לשמוע אפילו אל האזהרות של הועד האודיסאי ושל כל מיני לשכות-המודיעים כמו שלא שמע בשנת 1891 לאזהרות כאלו. הדבר אינו רצוי — אבל בשעת התלהבות אין העם הנגרף בזרם הכביר משיג ברצוי ובכלתי-רצוי: לבו מושכהו, שערו בנפשכם, שמאורע כאותו שאירע בקושטא בכ"ד יוני היה בא לפני ארבע או חמש שנים — בכמה התלהבות ציונית היו פוגשות אותו אז כל שדרות היהדות! כמה היה מאורע כזה מעורר את הלבבות לעבוד למזכות הציוניות בחום ובאש בחוף-לארץ וכמה המונים מישראל היו מתעוררים על ידו לצאת לארץ-ישראל! — עתה בא המאורע הגדול ומצא — לכבות קרים, דברים יגעים, כנפים מקיצצות, עבודה מתנהגת בכבודות ונדידה זחלנית... ואף בספרות העברית אפשר היה לצפות לקולות אחרים ממה שאנו שומעים כה עתה. אחרי החורבן הגדול, שחרבה ספרותנו הלאומית בימי-השחרור, היא קמה ומתעוררת עתה מעט מעט, מעט מעט אנו בונים את החרבות ומקימים את ההריסות. במשך שתי השנים האחרונות התחילו מופיעים ספרים חשובים ממקצועות ספרותיים שונים, ויש ביניהם כאלה, שלא היו לנו כדוגמתם אפילו בשנים הטובות: נזכירה בזה — בלי שנשווה את הספרים והקובצים המוזכרים זה לזה באיכותם — את שירי ביאליק ואת כתבי מנדלי מוכר-ספרים, את "דורות הראשונים" ואת "אוצר התלמוד והמדרש", את "אוצר-ישראל" ואת ה"מליץ" הגדול של בן-יהודה, את "ספר-האגדה" ואת "העתיד", את "העומר" ואת "רביבים", את "ספרות" ואת "רשפים", את "הקדם" ואת "הביבליותיקה של הזמן" ועוד ועוד. הופעת ספרים וקובצים כאלה צריכה היתה להוציא מלבית סופרינו קולות של שמחה ולא אנחות ויללות. ומה שאף הצלחתו החמרית והרוחנית של ה'זרנון' מוטלת בספק גדול היה צריך גם-כן לעודד את רוח סופרינו ולמעת בלבם את ההכרה, שה'זרנון' לא יבלע את הלשון העברית; בעוד שמעשה מרגיו עד היסוד כהחלטת-משרנוביץ צריך היה להיות דחיפה חזקה לעבודה זריזה ונמרצה למזכות הספרות העברית. — ואף-על-פי כן רק תאניות וקניות מלא כל חללה של ספרותנו ורק יאוש או רפיון-ימים אנו פוגשים מצד קוראינו ומזיקרי ספרותנו.

האמנם כל אלה אינם אלא פרי הנסיון המר? האמנם יש לבאר את כל העיבודות המעציבות הללו בפתגם הידוע: "מי שנכוה בחמים מתירא מפני הפושרים"? או כל אלה אינם אלא פרי המצבים המיוחדים, השוררים עתה במקום הקבוצים הישראליים היותר גדולים, ותוצאתם: הקושי להתאסף, לעבוד עבודה חברותית-מדינית, לדרוש על הציוניות ולקבץ כסף לצרכיה ולצרכי הספרות הלאומית?

לי נראה, שאמנם באור הוא כל זה, אבל לא כל הבאור.

חיים בנס היו בני-ישראל במשך שמונה-עשרה מאות שנה, ועל-כן הורגלו לסמוך על נסים, הצפיה למשיח, ש"אף-על-פי שיתמהמה" היה היהודי, מככה לו בכל יום שיבוא, כאראקטיריסטית היא בשביל עם כזה. בחיים בלתי-נורמאליים אלה נעשה היוצא-מן-הכלל לכלל, אי-הסדר—לסדר, והרגיל והמכעי והמודרג נעשה כמעט לבלתי-מכעי מפני שבפועל לא היה רגיל בחיי היהודי הנודד והנרדף, קאמאסטרופות וקפיצות ממלאות את דברי ימי-ישראל בארצות הגלות, ועד כמה אף ההצלות מן האסונות הן מעשי-נסים ממש ולא תוצאות טבעיות ממעשים רגילים, אפשר לראות מזה, שמספר, חגי הפורים, שיש ליהודי ארצות שונות וליהודי ערים שונות באותן הארצות עצמן, עולה לעשרות ועד מאה יגיע, ולפיכך לא הורגל היהודי בכלל לצפות לתוצאות טבעיות מעבודה סיסטמאטית ובלתי-פוסקת, תמיד הוא חולם חלומות על מהפכות ועל מאורעות יוצאים מן הכלל—ואליהם הוא מצפה לישועה, כמנהגו של כל מי שאין לו כלום, אף הוא חולם חלומות-זהב על ארמנות-קסם ועל מגדלים פורחים באויר, כי המציאות אינה שמה גבול לדמיונו: הרי במציאות אין לו כלום, וכשהוא בא לברוא יש מאין אין מעצור להכח-המדמה שלו, ומפני סבה זו עצמה נמצא הוא תמיד במצב של צפיה: מחר יכול לבוא משיח, מחר אפשר שיתקן העולם במלכות-שדי, מחר אפשר שישתנה הכל מעיקרו, ואז ישתנה גם מצב ישראל תכלית שנוי וכל צרותיו כעשן תכלינה...לא לפלא הוא, איפוא, שבימי-הבינים היה כל, "משיח-שקר" מוצא בנקל אונים קשובות לתורתו ובימינו ממלאים היהודים את מחנותיהן של כל איתן המפלגות, שהן שואפות להפכות החברותיות היותר ראדיקאליות, "זהו הלך-הרוח הכללי של עם ישראל בימינו למרות כל, חמריותו" בתור "עם של סוחרים" ולמרות כל הסבות הגלותיות, המקצועות את כנפי-דמיונו ועושות אותו ל"ריאלי"—ריאלי יותר מדאי ...

ולפיכך ממחר היהודי לבוא לידי יאוש כשחלומותיו אינם מתקיימים, מי שמיסד את תקותיו על בסיס ריאלי, מבקש, כשהן נכזבות, את סבות ה'קוץ'—את מעיותיו ואת המשגה שהיה עמו; אבל תקוות-חלומות בלי בסיס ובלי יסוד במציאות, אם הן נכזבות, מה נשאר לבעליהן לעשות אם לא לבוא לידי היאוש הגדול?

ובזה מתבאר גם היאוש הגדול, שתקף את כל מפלגות עמנו בימים האחרונים ביחס אל העבודה להטבת מצב-היהודים ברוסיה, אל העבודה הציונית ואל עתידות הספרות העברית.

סומכים על נסים היו בני-ישראל במשך תנועת השחרור, נס יעשה ורוסיה תהיה כאנגליה וכשווייצייה, ולא עוד, אלא שאף תעביר את הארצות האלו בכל הנוגע לתקן העולם החברותי—ומובן מאילו, ששווי-הזכויות יבוא בה ליהודים ממילא, כך חלם העם החי בנס ואל חלומו זה גזן את עבודתו, לדאוג לעצמו ב"חוד, לעבוד עבודה עקשנית ובלתי-פוסקת לשם השגת זכויותיו במשך זמן ארוך פחות או יותר—דבר כזה לא עלה גם על דעתו, וכשהחלום נעשה לדברים בטלים תקף אותו היאוש הגדול, אין הוא מוצא את ידיו ואת רגליו במצב החדש, כי הוא אינו מוכשר לעבוד אותה העבודה המדינית לתכלית השגת זכויותיו, שהיא ראויה עתה ואפשרית עתה, אין הוא מסוגל להזדיין בסבלנות, שלא לחבק את ידיו, לעבוד ולעבוד בלי לאות ובלי הפסק, להשתמש בכל שעת-כושר, בכל מקרה, בכל אמצעי מהור, שיכול לקרבו אל התכלית הנרצת, והעיקר—לשאוב מתוך העבודה עצמה, אף כשהיא פעומה למראית-עין, כח ותנחומים ותקוה, רפו כל ידיים והנשמה היהודית נתעלפה, אם אין תקוה לגדולות, שבאמת לא היו יכולות לבוא אלא בדרך נס, אין עוד תקוה לכולם, והעיקר—אין צורך בעבודה, ובמצב כזה אין דבר טבעי מן היאוש הגדול.

וסומכים על נסים היו בני-ישראל אף במשך שנות-פעולתו של הרצל, נס יעשה, ועל-ידי השתדלות בחצרות מלכים בצירוף מעט הכסף של ה"באנק היהודי" יקבל עם

ישראל את מדינת-היהודים או, לכל הפחות, משארמר על ארץ-ישראל. מה שבמשך שנים אחדות אי-אפשר לעשות את היהודים לרוב בארץ זו ואי-אפשר, איפוא, שהרוב הערבי יקבל את מרותו של המעוט הישראלי—על דבר כזה לא עמד העם המלומד-בנסים. מה שעדיין לא אירע בעולם מאורע כזה—שבכסף נמאס כאותו של ה,באנק היהודי—תמכור ממלכה גדולה מדינה שלמה ממדינותיה החשובות—אף לזה לא שם לבו העם המלומד-בנסים, כלום קבלת, משארמר על ארץ-ישראל דבר קשה הוא מקבוצ-גליות ומביאת-משיח, שהיהודי חכה להם בכל יום?—ראיון עם ווילהלם בירושלים, בקור בקושמא ובפטרבורג וכדומה לזה—אלה היו המאורעות היוצאים מן הכלל, שהיו צריכים לחזק את האמונה באפשרותו של הנס הציוני. לעבוד עבודה קשה וממושכת בארץ-ישראל כדי לעשות ארץ זו לשלנו בפועל ולאפשר את מדינת-היהודים בעתיד רחוק פחות או יותר—דבר כזה לא היה לפי רוחו של העם, שזה כמה מאות שנה נטרחק מאותם החיים הטבעיים, שבהם כל מסובב אינו אלא תוצאתה הקרובה או הרחוקה של איזו סבה וכל הצלחה אינה באה אלא בעקב עבודה מתאמת לתכלית הנכספה—וכשהחלום ההרצליסטי לא נתקיים רפו כנפי הציוניים, לא הועיל מה שבכלל הוטב מצב המושבות בארץ-ישראל, לא הועיל האידיאליזמוס של מאות הצעירים הנלהבים, שנעשו לפועלים חרוצים בארץ-ישראל, ולא הועיל אפילו מה שעל-ידי הקונסטיטוציה הטורקית גדלה האפשרות לעבוד עבודה ממשית בארץ-ישראל. כי מהו כל זה לעומת ראיון אחד עם ווילהלם או עם השולטן הטורקי, שעל-ידו אפשר היה לקבל את ה,משארמר המקווה כהרף עין?—שוטמו בחוצות הערים הגדולות והקטנות שבתחום-המושב, שלפני שש שנים, כשלא היינו עושים כמעט כלום ממה שהיה יכול לקרבנו אל מטרותנו העיקרית, היו מלאות חיים לאומיים ותנועה ציונית, ותרואו, כמה נתמעט עתה מספר הציוניים מקרב העם וכמה רפו ידי אלה, שנשארו ציוניים, למרות מה שהאורגאניזאציה הציונית התיצבה עתה ברובה על הדרך הנכונה—דרך העבודה הממשית בארץ-ישראל. כי לא את העבודה אוהב ישראל, אלא—את החלומות על ארמנות-קסם ומגדלים פורחים באויר. מעשי-נסים תנו לו—ואז יתרגש ויתלהב ויהא נראה, כאילו הוא עושה איזה דבר. לעבודה מודרנית ומושכלת, שרואה מראש את התוצאות הטבעיות של המעשים הטבעיים, שאינה חתה מפני מכשולים, שאינה מתיאשת אם אינה מצלחת פעם ופעמים ושאינה נלאה בבקשת אמצעים חדשים למטרה ישנה, לעבודה כזו נעשה עמנו בגלותו כמעט בלתי-מוכשר. על-כן רפו ידי הציוניים למרות המאורע הכללי הגדול—הקונסטיטוציה הטורקית. על-כן מועטים ודלים המעשים בארץ-ישראל לפי הערך. על-כן מועט הוא מספר הציוניים עתה, ומועט זה אף הוא עושה את מעשיו בלי התלהבות, בלי שמחת-הנפש, בלי, נשמה יתרה...

ואף בנוגע לספרותנו כך, רק לפני עשר שנים היה הכל מדברים על פריחתה וגדולתה; והיא היתה באמת מלאה תנועה וחיים, אבל אף ביחס אליה היו, מרחיביה' סומכים על נסים, ספרות של עם קורא בלשונית שינוי, שהיא כתובה—נוסף על זה—בלשון בלתי-מדוברת, צריכה להיות זהירה וקמצנית. אין הענף צריך ויכול להדמות לנשר. מה שאפשר לספרות של עם חי בארצו, שהיא כתובה בלשון מדוברת, אי-אפשר לספרות מיוחדת במינה כספרות העברית, אסור לספרות כזו להיות פורנית יותר מדאי. היא חייבת לצמצם את כחותיה בגבולות האפשר ולברוא בגבולות אלה דברים של ממש, אבל היהודי לא כן דמה, דוקא עתון עברי במחיר 6 רובלים ובלי תמיכה מן החוץ תנו לו, רוצה הוא דוקא ב,ביבליותיקה עברית', שתוציא ספר אחד בכל שבוע ושבע—ובזול הוול, והסופרים העבריים צריכים להיות דוקא גאונים כולם, וכל מה שיוצא מעטם צריך להיות מביע ביותם הגאונות; אין בעולם בחרנים גדולים מן הקורא העברי והמבקר העברי, מה שכל תנאינו החמריים והרוחניים אינם נותנים מקום להוצאות כאלו ותיבעות כאלו—בוזה לא

השניה היהודי המלומד-בנסים, נם יֵעָשֶׂה—ובלי שום תמיכה יתקיימו ארבעה עתונים יומיים, שלשה עתונים שבועיים, שני ירחונים והוצאות מהוצאות שונות—וכולם יהיו מלאים וממולאים יצירות גאוניות ממש, וכשהחלום הזה נעשה אף הוא לדברים בטלים—בא היאוש הגדול, עתה תמצאו יהודים לאלפים ממש, שהם יודעים וחובבים את הלשון העברית, ואף-על-פי-כן אינם חותמים על עתון עברי ואינם קונים ספר עברי. אם הספרות העברית הכזיבה את התקוות הגדולות—אין צורך בה כלל. רפו ידי מוקירי-ספרותנו—וחדלו לעשות למובתה אפילו את הדבר היותר קטן, והסופרים העבריים—הם כאילו מוצאים הם עונג מיוחד בִּבְקִינֵיהֶם ובתלונותיהם ובדמעותיהם הפשוטות ובפיסימיסמוס המשעמם והבלתי-עמוק שלהם, שהוא יורד על ראשינו כדלף מורד מפין מפין מבלי לעורר בנו מהאה רבה ומבלי לעורר אותנו למעשה רב, אלא להרגיז אותנו ללא-תועלת ולהבריח מעל ספרותנו את כל אלה, שדלף מורד כזה הוא להם לזרא. כי לעבודה למובת ספרותנו אינם מוכשרים לא סופרינו ולא קוראינו. עובדי עבודת-הספרות בלי לאות ובלי הפסק, אשר שבע יפלו וקמו, עשר פעמים ינסו לעשות דבר ולא יצליחו, אבל יחקרו על סבת אי-ההצלחה וינסו לתקן את המעוות ויוסיפו לעבוד ולעבוד—לעבוד בעקשות ובאִנְגִּינְיָה, לצעוד קדימה בפסיעות קטנות, אבל מאושרות ובלתי-פוסקות,—עובדים כאלה אין היהודי מבין כלל. גדולות תנו לו—ואם לא, אין הספרות העברית שוה בעיניו קלפת-השום, ואחרי שבכלל אין ספרותנו הקטנה במצבה של עכשיו מסוגלת לגדולות, אין היא שוה כלום בעיני סופריה ובעיני קוראיה, בנוגע להסופרים—די לשמוע את תלונותיהם הבלתי-פוסקות ולראות את הבויזן, שהם מכזים איש את יצירות חברו, וכדאי לשים לב לעובדה זו: יחדל-נא סופר עברי—ויהא אפילו מן המצוינים ביותר—לכתוב זמן-מה,—והוא נשכח כמת מלב. מִדְּבַר אֲנִי שֶׁמֶטֶר הוא אחד מן היותר מצוינים שבין סופרי „השחר“, שלשמחתנו עדיין נשארו בחיים; ובשנה זו מלאו 40 שנה לעבודתו הספרותית—ולא מצאתי זכר לחג ספרותי זה אלא בעתון האשכנזי Die Welt, משרני-חובסקי ממעט לכתוב בימים האחרונים—והוא הולך ומשתכח, במקום שיש עבודה ספרותית מודרגת ומתנחלת מדור לדור אין דברים כאלה אפשריים כלל.—ובנוגע להקוראים—ציירי בדמיונכם, שיהיה לנו, קונגרס עברי מעין זה, שעלה על דעתם של סופרים אחדים בברלין: כלום אפשר אפילו להעלות על הדעת, שיבואו לקונגרס כזה יודעי-עברית כדור וולפון או כאוס ישיקין וכטשלינוב? כלום אפשר הדבר, שיבכרו עסקנים עבריים חשובים ועידה ציונית רוחנית כזו על ועידה ציונית-מעשית איזה שתהיה?—הספרות העברית אינה עושה נפלאות גדולות ופעולתה אינה מתגלית באופן מיחש תיכף ומיד—ובכן אין כדאי למפל בה, לבכות אותה אפשר עדיין, אבל לעבוד למובתה עבודה ממושכת בלי תשומת-לב לשום מכשול, לשום הפסד ולשום משבר—זהו דבר שאי-אפשר לאנשים מישראל. ועל-כן אף בנוגע לעתידותיהן של הלשון והספרות העבריות שולשים ברחוב היהודים היאוש ואינדיפירנטיזם, שאין למעלה מהם.

וזה, לדעתי, הסבה העיקרית של מצב-היאוש, שאחו בכל פנות תחום-המושב, המצבים המיוחדים, שרוב ערי-התחום נתונות בהם, והנסיון המר, שרכשנו לנו במשך השנים האחרונות בעבודתנו הלאומית המדינית, הציונית והרוחנית, הרבו גם הם להוביש את ששון-חיינו ולקצץ את כנפית-תקותנו, אבל, אילמלא היינו מסגלים לעצמנו במשך שמונה-עשרה מאות שנה של חיים בלתי-נורמאליים פסיכיקה של „סומכים על הנס“ ולא היינו מצפים תמיד למאורעות יוצאים מן הכלל, לא היינו מהירים כל-כך להתיאש ולא היינו מתרשלים כל-כך בכל אותן העבודות הלאומיות, שבלעדיהן ממש חיינו אינם חיים.

ולפיכך חובת הסופרים הישראליים בכל הלשונות, שבני-עמנו נזקקים להן, היא,

לדעתי, להלחם מלחמת-תנופה בחלך-הרוח המשונה והמויק הזה, חובתם היא להטיף לעבד ה—לעבודה רצינה, סבלנית, עקשנית, בלתי דוחקת את הקץ, אבל גם בלתי-פוסקת, — עבודה בלי לאות ובלי שוב מפני כל. צריך להרחיק את עמנו מן ההשקפה הקאטאסטרופאלית, שעל-פיה אין החיים הלאומיים הישראליים אלא שלשלת ארוכה של אסונות פתאומיים ומקרים מוצלחים, ולהרגילו בהשקפה האבולוציונית, שעל-פיה אין שנוי של מהפכה בא אלא אם קדמה לו עבודה ממושכת ומודרנת, ויחד עם זה צריך להורותו מה שלא הורו אותו עד עתה די הצורך: כי הרגעים של עלית-נשמה שבחיי האומה—אותם הרגעים, שבהם מתארגע מאורע יוצא מן הכלל ונעשה מעשה רב ושהם תמיד נקודת-מהפכה בחיי-האומה, — כי הרגעים האלה עצמם אינם אלה התוצאה האחרונה של עבודה קשה וארוכה, שכל חלק וחלק ממנה בכל משך-זמן קצר בערך היה נראה כפעוט ומחוסר-ערך; כי העבודה עצמה מחזקת את התקוה ומרחקת את היאוש ואת קרירות-הרוח, — ולבסוף, כי מלוי החובה לעמו, המוטלת על כל אדם, אינו אפשר בלי עבודה מתמדת, שהיא קשה ומינעת ויש בה מעלות ומורדות, אבל היא מחסמת את הרוח כאש את הברזל ומצרפת את ההכרה הפנימית בכור את הזהב, — צריך שלכיר היהודי הרוסי, כי שווי-זכויותיו לא יבוא לפתע פתאום וכי העבודה הדרושה להשגתו ארוכה וקשה היא ותקשך כמה שנים, ואילו גם כמה עשרות שנים, ודוקא מפני זה אין הוא רשאי להבטל ממנה וצריך הוא להשתתף בה עד כמה שזכותו והשקפותיו מרשים לו, וכמו-כן צריך היהודי הציוני להכיר, שהאבסורדיות המקוה בארץ-ישראל לא תבוא לא על-ידי הזדמנות דיפלומטית מוצלחת ולא ע"י מעט הכסף של הבאנק הלאומי ושהעבודה לעשות את היהודים לרוב בארץ-ישראל, לכל הפחות באיכות, היא לא לשנה ולא לשנתיים, אלא לכמה עשרות שנים, ודוקא מפני זה צריך לעבודה עבודה זו בלי לאות ובלי הרף, שלא להבטל ממנה אפילו שעה אחת ושלא להבהל מן המכשולים הרבים המונחים על דרכה. אם הכרה כזו תחדור אל לבותינו, ירבה מספר הציונים ויחדלו היאוש ורפיון-הידיים, הנכרים עתה בעבודתנו הלאומית, כי מחוץ העבודה עצמה נשאב תנחומים על העדר המאורעות הגדולים: יותר ויותר תקנן ההכרה במעמקי לבותינו, שכל מעשה, שאנו עושים, הוא סבה לתוצאה מתאמת למטרתנו וכל צעד, שאנו צועדים קדימה, מקרב אותנו בהכרח טבעי למטרתנו זו, ובכך—למאורע שאין גדול ממנו...

ואף בנוגע להספרות העברית יהיה כך, התלויות והדמעות והיאוש יחדלו ובמקומם תבוא עבודה—איזו שאפשר וכמה שאפשר ואיך שאפשר, ואז יהיה קריטריון חדש להתקדמות-ספרותנו, לא עוד ידרשו מכל עתון או מכל הוצאה אחרת, שיחוללו נפלאות, הכל יכירו וידעו, שהעיקר הוא—עבודה רצינה, בלתי-פוסקת, נעשית בכשרון ובדעת, בידעת-הענין וביושר-לבב, כל יצירה פיוטית קמנה, כל עבודה מדעית, פובליציסטית או בקרתית לא-גדולה, אם רק היא מוספת על הראשונות—ואין צורך לומר יצירות ועבודות גדולות באמת, — תתקבל או בתודה ובהכרה, שהספרות הלאומית משתלמת מעט מעט ומתעשרת לאט לאט בכל מקצועותיה השונים, ויום יבוא, והסך-הכולל של העבודות הקטנות, לכאורה, יראה לנו, שכל חיינו וכל ספרותנו נשתנו לטוב, ודוקא העבודות הקטנות הללו תעשינה לאפשרויות את התגלותם של מאורעות גדולים ואנשי-מדינה גדולים בחיינו ואת הופעתם של ענקי-היצירה בספרותנו...

בלי משים עולה על לבי השנוי, שנתהוה בחיי ישראל ובספרותו בימי-התחיה הראשונים של אומתנו—אחרי גלות-בבל, בימי "שיבת-ציון" ולאחריה, אף אז היה המצב נורא מאד ורק נביא היה יכול להועז ולומר, כי גדול יהיה הכית הזה האחרון מן הראשון". מקום ליאוש ולפיסימיסמוס שחור שבשחורים היה די והותר, המצב המדיני והכלכלי

היה רע בתכלית הרוע, במקום ארץ-ישראל היה מיושב מיהודים רק שטח של חמש מילין מדרום לצפון ושטח של חמש מילין ומחצה ממזרח למערב. שאר ארץ-ישראל היתה ביד יזרים ובידי שונאים בנפש. ירושלים היתה כל-כך חרבה ושוממה, עד שלא נראו ברחובותיה לא ילדים ולא זקנים; נחמיה הוכרח אחר-כך לישובה על-ידי כפיה. בכל המדינה לא היה זכר לבטחון החיים והרכוש, שנות-בצורת ושנות-ארבה רוששו את עובדי-האדמה העניים עד היסוד, באופן שהיו מוכרים לעשירים המועמים שבהם לא רק את אדמתם, אלא גם את בניהם ובנותיהם, והמסים הגדולים, שהיו היהודים משלמים למלכות-פרס, ביחד עם לחם הפחה, שללו את יתר הפליטה. ובכלל היו היהודים מרגישים כל-כך בשעבודם למלכות-פרס, עד שהיו מוסיפים לצום את הצומות, שנקבעו בתור זכר לחורבן, ונחמיה התאונן מרה: ויהא, אשר נתת לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה—הנה אנחנו עבדים עליה ותבואתה מרבה למלכים, אשר נתת עלינו בחמאותינו, ועל גויותינו מושלים ובבהמתנו כרצונם, ובצרה גדולה אנחנו—. והמצב הרוחני לא היה טוב מזה. מאשרי-העם היו, כווי-ה' ונושאי-פנים בתורה, העם בכל שדרותיו הרבה לשאת נשים נכריות ולהתדבק במנהגי-הגויים, עד שהבנים היו, מדברים אשורית וכלשון עם ועם ולא, היה מכירים לדבר יהודית! Tout comme chez nous... ומאורעות גדולים לא אירעו אף הם, חוץ מן הרשיון, שנתן כורש לעלות לארץ (מעין בטול אסור-הכניסה), וכן הרשיון, שנתן ארתחשסתא לעזרא הסופר לעלות לארץ-ישראל עם מספר לא-גדול של יהודים ולנחמיה, שר-המשקים שלו—לעלות ליהודה לזמן ידוע. וגם אנשים גדולים לא היו בשפע, חגי, זכריה ומלאכי הם אחרוני הנביאים בזמן ובמעלה, מזרובל בן שאלתיאל אין אנו יודעים גדולות ומיהושוע בן יהוצרק שומעים אנו, שהיה, לבוש בגדים צואים ונצטרך לסניגוריא... ואחרי שני אלה עברו כשמונים שנה עד שאנו מוצאים עוד הפעם שמות של אנשים גדולים: עזרא ונחמיה, וגם הם לא היו גדולים בעצם, אם נמור אותם במדתם של ישעיה וירמיה ואף בימיהם לא אירעו מאורעות גדולים ביותר, בני-החומה על-ידי נחמיה נראה בימים ההם כמעשה כל-כך פעוט, עד שה'יאלסמים' של אותו הזמן היו מלגלים: מה היהוים האמללים עושים? גם אשר הם בנינים, אם יעלה שועל—ופרץ חומת אבניהם... וישוב ירושלים וגירוש הנשים הנכריות בודאי אינם יכולים להחשב למאורעות גדולים ביותר מצדם המדיני והמעשי, ואפילו פרסום התורה לא נחשב למעשה רב ביותר, שהרי בן סירא למשל, אף אינו מזכיר ב, שבח אבות העולם' שלו את עזרא, שהשתתף בפרסים זה ביותר. ואחרי עזרא ונחמיה עיברות קרוב לשלש מאות שנה בלי מעשה רב וכלי אדם גדול (אם לא נחשוב את שמעון הצדיק ואת בין סירא, שאף מעשיהם לא היו גדולים ביותר, ואת בני-טוביה, שאך ההפסד שהביאו לעמם גדול היה), אבל עבודה נמרצה, בלתי-פוסקת ועקשנית היתה נעשית במשך כל ארבע מאות השנים הללו על-ידי ה, סופרים' ו, אנשי כנסת-הגדולה, שהיו כל-כך לא-גדולים בתור אישיות, עד שאפילו שמותיהם הפרטיים לא נשתמרו, ומה אנו רואים בימי החשמונאים? מן הצד המדיני והכלכלי: המדינה השוממה נתישבה ונתעשרה; היהודים פרצו לכל ערי ארץ-ישראל ונפוצו גם בארצות אחרות; גבורים לעשרות קמו בשעת-הצורך, ומאורעות גדולים נתאדעו ואנשים גדולים הופיעו, ויהודה נשתחררה מעול זרים לגמרי. ומן הצד הרוחני: הדת הלאומית נעשתה מוצקה כברול ויכלה כבר לעמוד בפני כל הנסיונות הקשים שבעולם בארצה ובארצות-נכר; כמעט כל ה, כתובים' נתחברו בתקופה זו שלפני החשמונאים, שלכאורה היתה חסרה מאורעות גדולים ואנשים גדולים; והלשון העברית, אף אם לא שבה להיות לשון העם כולו, כבימי בית ראשון, נשתמרה בפי כל יודעי-ספר שבאומה ובה לא רק נתחברו ה, כתובים', כאמור, אלא גם הונח היסוד להמשנה, שבה חדשה הלשון העברית את נעוריה ונעשתה מוכשרת

להביע בה את כל צרכי-החיים, וכל זה נעשה לא על-ידי מהפכות ומעשי-נסים, אלא על-ידי העבודה המודרנית והמתמדת של בני-אדם עלומי-שם, שידעו, כיצד היסטוריה נעשית ואיך עובדים עבודה לאומית מתאמת למטרה. וידעו גם זה, שזכר המטרה הגדולה עושה אפילו את העבודה היותר קטנה לגדולה באיכותה, כי הוא מרומם אותה ברוממותה של מטרה זו. מאבותינו הרחוקים האלה, בעלי-העבודה, כראי שגלמוד גם אננו, בני-התחיה, ולא מאבותינו הקרובים, בני-הגלות הסומכים על נסים!

אודיסא, ערב חנוכה תרס"ט.

מוסתי.

מעשה נורא.

נמצא בתוך כתביו של ישראל-משורף ונתגלגל ובא לדפוס על-ידי

מנדלי מוכר-ספרים.

פרק ראשון.

ישראל משתדל להיות איש.

כשם שנעשה גם לנו בשעתו ונשאר בעולם הוא וביתו מכל הבריות, שנשתקעו במי המבול, כך נשארתי אני, ישראל בן ציפא, במקומי בחור אחד משאר בני גילי, שנשאו נשים קודם זמנם ונשתקעו בעניות בעמלים של שדכנים. בקשו לזווג גם אותי, מזרים ומעוררים עלי את אמי, ועל פי גם נצלתי מידם.

אמי, אשת חיל ובת ישראל פשוטה, היתה אלמנה והתפרנסה בכבוד ובריוח מחנות של מיני צעצועים, והיה לה לחם לאכול ובגד ללבוש, גם תכשיטין וחרוץ מרגליות בצוארה. ואני יחיד הייתי לאמי, אהוב וחביב לה, בן יקר מתחמא לפניה והיא עושה רצוני, ולפיכך כשאמרתי אין רצוני עדיין לישא אשה לא היתה כופה אותי לכך, אלא מלכתחילה בקשה לפייסני בדברים ואמרה:

—מה ברי ומה בר-בטני! כמה תפלות ובקשות התפללתי לפני המקום, שאזכה לגרלך לתורה ולמעשים טובים ולהכניסך לחופה. הרי אתה יחידי ובבת עיני ורוצה אני במוכתך. שמע אפוא בני תורת אבך וקח לך אשה! כבר הגיע זמנך, ישראל חביבי. גבר אתה וזקנך צמח! חבריך הרי מיד כשנעשו בני שלש עשרה למצוה נכנסו לחופה ועתה בעלי בנים הם, קיים נא גם אתה, בני, מה שצוה הקדוש ברוך הוא ואתה אנהיית נפש אבך!

וביזון שראתה שאני עומד על דעתי ודבריה אינם מתקבלים לי שוב לא הפצירה בי. הודעתי לה, שבלבי להכשיר עצמי לבחינה בלמודים של אסכולא בינונית, כדי שאכנס לאוניברסיטה להתלמד ולהיות רופא אומן לטובת עצמי ולטובת הבריות. בהוכחה וחבה ובלשון רכה אמרתי לה:

הערת המערכת: ר' מנדלי מוכר ספרים, שמכין ומסדר עתה את כל כתביו למהדורה שלמה, יוצאת כרכים כרכים (הכרך הראשון יצא לאור בימים האלה)—כתב בשביל אותה המהדורה את יצירתו המפורסמת, שנתפרסמה בשעתה בלשון יהודית, די קליאטשע, גם בעברית. „כתב“—ולא תרגם, מפני שבנוסף העברי עשה המחבר האמן הרבה שנויים חשובים וחדש בה כמה תרשומים. ואת היצירה המחודשת הזאת הואיל המחבר הנכבד לתת לקוראי „השלח“ לפני צאתה במהדורה המיוחדת בתוך שאר כתביו. הפרק הראשון (בשם „ישראל משתדל להיות איש“) נדפס בדבר בפני עצמו במכ„ע„ „העולם“.

—אמא! לא כימים הראשונים הימים האלה, נשתנו העתים ונשתנו הרעות, לשעבר היו האבות משיאים את בניהם כשהם קטנים ואינם עדיין לא בתורה ולא בדרך ארץ, סומכים עצמם על הנס ואומרים: מי שהספיק לנו צרכינו הוא יספיק גם להם במוכו הגדול ולא ימותו, חס ושלו, ברעב, באותם הימים עדיין היו משתמשים בכמחון בשעת הדחק, אבל עכשיו הכמחון ממבע שנפסלה צורתו ואינו עובר בשוק, עכשיו אין מן יורד משמים ואין לחם יש מאין, הכל חייבים בידיעת דבר חכמה או מלאכה, שחאה מפרנסת את בעליה בנערותו ונותנת לו תקוה לזקנותו, הרי אשה חכמה את אמי ויודעת את שלא טוב היות האדם כסוס כפרד, וכל אדם יש לו לעשות ברעת ובחשבון, שיהיו צרכיו מובטחים לו בימי חייו תמיד, ואנו, יהודים, שדחוקים ולחוצים אנו, מוגבלים ומצומצמים, ואין לנו פתח תקוה לצאת מן „המצר“ אלא על ידי קניני חכמה ודרכי אומנות, על אחת כמה וכמה חובה עלינו להכשיר עצמנו בכל חכמה ולעמול ולעשות בשתי ידינו לקיומנו, קיום גוף וקיום נפש, ואם אין אני עושה עכשיו לעצמי מה אני ומה יהא בסופי? סופי לשפלות, לדלות ואביונות, כסופם של אלה, שחתונתם קדמת לקביעת פרנסתם—מהם עניות מנוולתם ובמקלם ותרמילם מתגנדים בעולם, מהם נעשים מלמדים כביכול ומהם נעשים במלנים, וכל עולמם ד' אמות מאחורי התנור בבתי מדרשות, מה שאין כן, כשאקנה לי שם דוקטור אקנה לי חיי העולם הזה ואתפרנס שלא בצער, אמי נשמעה לי גם בדבר זה, אלא בקשה ממני להבטיחה, שיהודי נאמן אהיה כל ימי.

שיננא הייתי מילדותי, לא היה דבר בתלמוד שיקשה ממני, ובני עירי היו מובטחים בי, שאהיה רב וגדול בישראל, וותרתי על כבוד הרבנות והייתי פורש מחיי עולם, מתבודד בחדרי ועוסק בלמודים יומם ולילה, דברי חכמה ומדע, כגון חשבון וגמטריאות וטבעיות וכיוצא בהן, נקלמו במוחי בלא עמל ויגיעה רבה ולא הייתי מתקשה אלא בפרפראות: באגדות ובספורי קורות העולם וביפיפיותה של ספרות, דיני הבחינה חייבני לתלמוד בעל פה דברי הבאי והבלים, דברי ריבות ומלחמות, שבני אדם היו מתגרים זה בזה, חובלים ומוזיקים והורגים זה את זה מימי בראשית ועד עתה, ולזכור באיזה זמן ובאיזה מקום היו נעשים, ודברים מעין אלו קרויים אצלם „הסתוריה“, ונתחייבתי עוד בשמור וזכור ספורי-בדים ומעשיות נוראות בנכודים רעבתנים ושכודים גדולים; מעשיות בבריונים חסמנים וגזלנים ידועים; מעשיות בגלגולים, במכשפים ומלחשים, בנשים כשפניות באובות וידעונים, ומעשיות בשני מיני מים—מים של מות ומים של תחיה, בתפוחי זהב וסוסי כסף, וחמורה ביותר היא החובה לפטפט על דברי שיר ומליצה של אחד הפייטנים ולהכניס בהם כיונות וסברות ופירושים ונמוקים, שלא האומרם ולא הכותבם מכינים אותם ואזניהם אינם שומעות מה שהפה מדבר, ואלו הדברים—דברי קבלה וסתרי תורה, יש לאמרם בהתלהבות והתבטלות החושים, בקולות ונהימות, בקריצת עינים ובגנוד ידים ורגלים ובלשון מדברת גבוהה גבוהה, והמהדרים והנקרנים מרבים בהקדמות ובאזכרות שמות חמרים חמרים—וענן וערפל סביבם, וכל כך למה? כדי להוציא הדבר מידי פשוטו ולהרחיקו כפי האפשר מן השכל, שלא יהא מוכן כמשמעו, ובטל הענין ברוב דברים, אותם הפטפוטם בכל עקמיותיהם והגזמותיהם ושגיונותיהם הם הם קרויים אצלם „דרישה במעשה הספרות“, יאמרו מה שיאמרו ולמוד דברי רוח מעין אלו קשה מאד בימי הבגרות וכל-שכן לאדם, שנפשו חשקה בדברי חכמה ודעת, המתבקשים לעולם, והריני חוזר ואומר, דברי הבאי אלה למודם היה קשה עלי מאד! •

פטפוט זה שהייתי מפטפוט יום יום הכנים ערבוביא במוחי, לדלל את גופי והקחה את רוחי והייתי עצוב ונדהם פעמים כמסורף. הייתי מהסס פעמים, שמא לא יעלה בידי חס ושלו כל אותו הענין, שאני עמל בו כל כך, מי יודע, שמא אשכח דבר קטן בשעת הבחינה, אכשל בהכשפנית יאהא או בספרן-סבוראי על מליצתי של

פייטני אחד ויקטרנ השמן חם ושלום—ואקפח את כל העמל! שעמלתי בתלמידיו זה כמה שנים, ושם רופא אימן לא אמול כרצוני. ולא דיי בזה, אלא שאקפח את נפשי, סברי וסכויי ואחריתי לעולם! שהרי בהוויתי אהיה—יהודאי נקלה ובווי עס, מוכן ככל היהודאים לפורעניות, למכה ולחרפה, למשמינים ולמלשינים ולקנאים ולפגעים רעים; מוכן לחיי רוח ופריחה באויר—לחיים משונים, שיש בהם רצון וחשק לפעול ולעשות, אלא שאין יכולת ואין מקום לצרף מחשבה למעשה, כגורלם של הרבה נפשות פורחות אצלנו; אהיה יהודי פשוט בלא תו-השכלה על מצחו וכל מוצאו יכנו. חידה עולמית אהיה לרבים ואתמשל למטרוניא במשל הקדמוני, שמכבדת ומפנה כל מקום מזוהמא ומקומה שלה בשפל, באחת הפינות ולמטרוניא זו, שאת כל העולם היא מלאה ולה אין מקום בעולם. מטרוניא, שהיא בשר ודם וכל מה שראוי לאדם יש גם לה, ואף על פי כן היא אפס ואין. אחת מהן אני יודע—וזה מטמא! ושמים... אבל מה לי אני יודע, מה לי אני יודע, בין כך ובין כך אני אהיה מה שאהיה ואדם לא אהיה!

הפרישות והלמוד והפמפוט מזה והרהורי ספק ופחד מזה, שמא לחנם כל מרחתי—כל אלה ביחד עכרו את נפשי ובשרי. נתמעט חלבי ודמי, נתדלדל גופי ותש כחי והייתי מתרגז, נדהם ומשועמם פעמים כשוכב בראש חבל. פני נשתנו מאד ומנהגי ומעשי אף הם היו משונים. בשעות של צער הייתי מקלל את הכשפנית יאהא הארורה ואת קושציי הקוסם ואת פטפמנים-סבוראים, אותם ואת כל גבורי אנדות וספורים מופלאים—הלואי שילכו כלם לעזאזל ולכל הרוחות שבעולם! ובשעות של התקררות רוח הייתי חוזר עליהם, מתרצה ליאהא ומתפיים לקושציי ומבקש מהם ומכל מי שכמיתם סליחה ומחילה, אמי היתה רואה אותי בגולותי ובוכה והתחילה דורשת ברופאים ומומחים להחלימיני, והם השקוני סממנים ומיני תרייקא משונים והוהירוני למייל הרבה שעות ביום בשדות ובגנים ולא תעלה על דעתי שום מחשבה והרהור כלל. או! אלמלי השכילו הרופאים—ושחררו אותי מאותם הבלים ודברים מיותרים, שמבלבלים את המוח, מבלים את הגוף ואת הנפש הם מאבדים!...

פרק שני

הציץ ונפגע.

ובאחד מימות הקיץ, בחודש תמוז, שהשמש בוער כתנור ורוח תזוית משמשת בו, הייתי מטייל בשדה רחוק מן העיר. ובאותו יום תקפה עלי עצבותי, ראשי היה כבד עלי, לבי כסיר רותח ומוחי עכור ומבולבל ביותר, ואני משוטט והולך בחמת רוחי, שלא לדעת לאן הרגלים מוליכות אותי, עד שנפלתי לבסוף, משתמח מלא קומתי תחת אילן אחד אצל אמת המים. מיד בנפילתי נראה לי, שהעולם כלו נופל עמי—חשבו עיני וצללו אזני, כאלו זיקוקין דינור מתעופפים דרך שם ברעם ואני שוקע ויורד בתהום רבה וסביבותי נשערה מאד. רוצה אני למציא לי סמך כל שהוא, אבל איני מרגיש כי לא ידים ולא רגלים להפיק רצוני. גופי מסתלק והולך, ואני, ישראל, רוח פורח! סובב סובב סס הרוח, עולה ושב פתאם אל העפר ואני רואה עצמי שוכב מתפרקד על הארץ והשמש מכני על גבי ועל ראשי. דומה לי, שאני ברירה חדשה, היום נולדתי ויצאתי לאויר העולם. כל מה שלפני: ארץ ושמים, אילנות ודשאים אף הם כאלו נבראו היום. כלם מתנענעים ומשתחווים לי איש ממקומו, כלם רוקדים כנגדי, רוקדים וסוקרים לי כמזמינים אותי ואומרים: בוא ונרקד, דוד נעים, בהלולא של עולם!... שני צרצורים מנתרים ויוצאים מבין עשבים, עומדים ומעמידים עלי עיניהם הגדולות ועמידתם

עמירת שומים. נראים כמתכוונים להודק בבת־ראש לתוכי. והרי זקירה, אחת שתיים— ואני חש בראשי!...

מנענע אני בירי והופך פני לצד אחר, שוכב גלוי עינים, מסתכל בכל, מתבונן לכל ומהרהר על הכל.

ראיתי, בהמות הרבה, תישים וסייחים ובני בקר רועים באחו, וסוסים רבים בתוכם, והסוסים לא פשוטים מהמון עם, שהיום להם מלאכה, אלא סוסים אבירים ממשפחות מיוחסות שבמינם. מעלה יתרה הלא עשו בסוסים, שבורקים ביחוסם הרבה אמהות עד כמה וכמה דורות, יש מהם מי שאם זקנתו היא סוסה ערביאית, שנוקק לה סוס מזוין מאבירי מערבא בשעת עלייתו לארץ כנען, ויש מי שאם אמו של אביו היא מסוסי הצבא, שהיו מריחים אבק־שרפה הרבה בימיהם; ויש שאם אמה של זקנתו נתגדלה באוריה באחר הקרקסאות והיתה משחקת בימיה ומהנה את הבריות בדהרות וריקודים ביחד עם שאר סוסים וחמורים מלומדים, סוסים כיוצא באלה זכות אבותם מסייעתם וזוכים ליטול את השם, ראיתי איתם סוסים מיוחסים הולכים ובאים לרעות גם בשרה אחר, אוכלים ומפסידים ובושעים ברגליהם ואין עומד כנגדם, והיה מעשה זה רע עלי ומכעיסני.

ועד שאני מהרהר בדבר זה וכועס—קל המולה הגיע לאזני, קול בני אדם ונביחת כלבים. סביר הייתי, ודאי אכרים, בעלי השדות, באים ומתריעים על אותן הבהמות, שמפסידות תבואותיהם, אבל מעיתי—הקולות הולכים ומתרחקים. ומיר עמדתי והלכתי למקום, שהקול יוצא משם, עד שבאתי למרעה גדול וראיתי מעשה שוד וחמס לנגדי שם—נערים פרוצים מתגודדים על סוסה אחת דלה וכחושה, מלעיבים בה ורודפים אותה, משליכים עליה אבנים ושוסים בה כלבים רבים, והכלבים כמה מינים, מקצתם אינם יודעים אלא לנבוח, חורצים לשונם ונובחים, ומקצתם מתנפלים ונושכים בשיניהם, לא יכולתי לעבור בשתיקה על דבר נבלה זו, אדם הרי מדת הרחמים בלבו וקשה לו לראות במעשיהם הרעים של רשעים, ולא משום רחמים בלבד אלא גם משום שהדין היה עם הסוסה לתבוע מידי לעמוד לה בעת צרה, שהרי אני אחד מבני החבורה של, צער בעלי החיים וזו היא חובתם, להשתדל, שלא לסגף כל בריה, שכל הבריות בשר ודם ויצירי כפיו של הקדוש ברוך־הוא וזכות להן לחיות בעולמו כמותנו בני אדם. אין רצוני כאן להכניס ראשי בחקירה עמיקה ועתיקה על אדם ובהמה, נאמר אפילו הלכה כיש אומרים, שאני, בן־אדם, אני הוא תכלית הבריה ובחיר כל היצורים, אני שליט של עולם ומלך הבהמות, ובעלי־חיים כלם משועבדים לי וחייבים לשמשני, לשאת עול מלכותי עליהם ולהקריב נפשם בשבילי—אף על פי כן, סובר אני, כשיש גם לסוסה, שפחה פחותה זו, תביעה כל־שהיא עלי בצדק וביושר, הדין נותן, שאצא ידי חובתי כנגדה, ואם רחמים אין כאן שורת הדין יש כאן.

— ריקים! — אמרתי לבני החבורה. השחורה — מה אתם רודפים סוסה עלובה זו?

הנערים הפראים יש מהם לא השגיחו בי כלל, ומהם שדברי נכנסו לאזנם ולגלגו עלי בעזות מצח, הכלבים הביטו בי ותמהו, מהם נובחים ועומדים מרחוק ומהם לומשים עיניהם לי ומתכוונים להתנפל עלי מאחורי ולקרוע אותי לגורים.

— ריקים! — חוזר אני ואומר להנערים הפרועים — למה אתם מצערים יציר כפיו של הקדוש ברוך־הוא, סוסה עלובה נפש זו?

— לזו שכמותה הוא קורא עלובה! — נענו הפראים ואמרו לי בחרפה — ולמה עלובה זו רועה בזה? בריה נאה זו למה היא רועה כאן?

— הלא מרעה הוא לבהמות כאן! — אמרתי להפראים, תיהא ומשתומם — בהמות המקום הלא הן רועות בזה תמיד!

— בהמות המקום שאני — משיבים לי הפראים — הן רשאות והיא אינה רשאית. — ולמה היא אינה רשאית? — מוען אני ואומר להם — כלום אין נשמת חיים בה כמו בכל בהמות המקום?

— אפשר שאין בה — השיבו הפראים פה אחד. — ריקים! — חוזר אני להם — אבל הסוסה, בהמה זו הרי, בהמת ארנונה היא, שנושלים ממנה מס וארנוניות, ואף אותה הבהמה בכלל בהמות המקום היא! — דבר זה מוטל בספק ועדיין לא הכריעו בה — אומרים לי הפראים בלעג ובזו — אם אף בריה זו כביכול בכלל בהמות המקום שאלה היא שאין עדיין עליה תשובה.

— יאמרו מה שיאמרו — אומר אני בעקימת שפתים לבמל דבריהם — והסוסה הלא רעבה היא ולאכילה היא צריכה!

— תאכל את בשרה — מקללים לה הפראים — ספחת זו מה אצלנו? אותה רעבתנית למה היא גזולת מוונותן של בהמות המקום?

— גולנים! — גערתי עליהם בניופה, שלא יכולתי עוד לכבוש את כעסי — למה אינכם חוששים לאותם התישים ולאותם הסוסים, הרועים שם בקמה, שאוכלים ומכלים יגיע כפיהם של אחרים הזורעים בדמעה וממלאים כרסם מפרי מעשיהם? כאן אתם מדרקקים עם סוסה רעבה על מלא כף חציר, ושם אין אתם מקפידים על הפסד מרובה, שהסוסים גורמים לאחרים, מה שהם מפסידים ורומסים בגלילהם הרי היה מספיק למוונותיה של הסוסה ולמוונות צאצאיה וצאצאי צאצאיה לדורות עולם! ריקים, אין אמת ואין יושר בכם, וכל מעשיכם אינם אלא לטובתכם ולהנאת עצמכם, ואתם מחזיפים להעשות מעצמכם שתלנים כביכול לטובת בהמות המקום!

— העי-הע — קראו זה לזה הנערים ואמרו — לקפחנו בשאלות הוא בא אלינו והוא כועס! בואו, דודים! יצעק לו זה וינהום כרצונו ומי יתן דעתו עליו. בואו! ריקא אחד צייץ בקילו ומיר עקרו בני החבורה השחורה את רגליהם ורדפו הם וכלביהם אחרי הסוסה כבתחילה, הכוה, פצעה הממוה והבריוחה לתוך אחד הבורות.

פרק שלישי.

ברוך משנה הבקיות.

לילה. שקט ודממה. מקצה השמים עולה הירח, מושל הלילה, ודורך על במתי דקיע לפקד חיל כוכבים, סדורים במשמרותיהם ועומדים להקביל פני רבם המאור הגדול. בהמות המקום כבר נכנסו לרפתים לאכול סעודתם בערבית ורובצים על משכבותם לאחר שחלבו אותן בעליהן חליבה יפה כדת עד טפה אחרונה. נהגתי מנהג חבר מחבורת, צער בעלי חיים ולקחתי פקיע קש בידי ובאתי אצל הסוסה העלובה לתוך הבור. עלובה זו מצאתי רובצת במיט עיפה ושוממה בלא כח, ואלמלא גנחתי ננחה ברוחה הקשה, ואלמלא נפנוף והשפלת צלעותיה בכל נשימה ונשימה סבור הייתי נבלה מוטלת לפני, כל כך גיפה כחוש ומדולדל ואין בו אלא עוד ועצמות. — שקשק, שקשק! — פתחתי בלשון סוסית, מתקרב לסוסתי, מתחיל צוארה ומניח פקיע של קש לפני.

הסוסה מרימה ראשה ומעמדת עלי שתי עיניה, תוהה ומשתוממת, אדם שכמותי יחלק כבוד לבריה בויה ושפלה ויבקר אותה כלילה במרבץ מזוהם זה! ואני משפיל עצמי כופף ראשי וחוזר ומדבר סוסית:

— שקשק, שקשק! כלומר: ערבא טובא, סוסה. שקשק, שקשק! — הילך סעודת ערבית. אכלי אם נשתירה שן אחת בפך. שקשק, שקשק! — המקום ירחם עליך. סוסתי. אומללה את מאד! שקשק, שקשק! — אומר אני לה בחסד וברחמים ומשים פקיע של קש אצל פיה.

ברוך הבא! — קול קורא נשמע פתאום.
נודעונו אברי מקול הקורא ולא ידעתי מאין הוא בא ומי הוא הדובר לי, הלא במקום זה ובכל סביבותיו אין אדם ולא דמות אדם. והקול חוזר יקורא:

— אל תתיירא בן-אדם, אני הסוסה מדברת עמך!
— סוסה! — צעקתי בקיל פחדים וזרם רותח עובר בכל גופי ומרתית את דמי. אני חש בראשי, כאלו צרצור סורט ומציין במוחי — סוסה זו, הרהרתי בלבי, אינה אלא רוח. ומיד נזכרתי, שהלילה ליל רביעי בשבת, שבו ניתנה רשות למזויקים, — אל תהרהר הרבה! — נשמע קול הסוסה מדברת לי — פי הוא המדבר לך. — סוסה מדברת! אתמהה.

— אין בזה תמיה כלל. כבר היה לעולמים, בספרי קורות העתים מצינו הרבה דברי אנדה ודרשות, שאמרו סוסים וחמורים מימי בלעם ועד עתה.
— כך הוא, כך — אמרתי לה, מתחכך שעה קלה ונזכר באיתם דברי אנדה, שהייתי לומדם לצורך הבחינה — אבל ... סוסים דברנים אני יודע, וסוסה ... סוסה מי יודע?

— הכל מדברים ואפילו סוסה. ולא עוד אלא בשעת הכושר מדברת ביחוד הנקבה שבבהמות, וחמורה של בלעם תוכיח. ואף על פי כן תנוח דעתך. לא סוסה היא המדברת לך.
— מה היא? ... סוסה ואיני סוסה בדיבור אחד! — תוהא אני ואומר, כופף ראש,

ובודקה יפה יפה בעיני — ודאי היא ...
— ודאי שד אני, רצונך לומר, מהלצנים שבשדים ומשמה אני כך. מעית, רחימאי, מעית! לא שד ולא בת שד אני, ואף לא סוסה ולא בת סוסה אני בשבע ברייתי. נראית אני כסוסה, ובאמת הריני בריה אחרת. אלמלי נגלו לפניך נסתרות וכל מה שאירע לי בעולמי היה מתישב לך הדבר ולא היית תוהא כך.
ומיד שתי עינים הביטו לי הבטה זו, שיש בה מעין צער וליאות, נענועים ותחנונים ביחד. והעינים עיני אדם חלש, מדוכא ומעונה ומסוגף חנם בלא פשע, סובל ומביט להעומדים עליו מחריש ודומם, והבטת עיני מספרת צערו ומכאוביו, סופרת ומבקשת רחמים, בוקעת קרב וכליות וקורעת לבבות.

נסתכלתי בזו שלפני ונשתוממתי — לא זו הסוסה ולא זו צורתה, פנים חרשות לנגדי כדמות אדם כביכול! ועד שאני משתומם על בריה משונה זו ותבנית יד שלוחה לי מתחתיה, וכיון שהחזקתי בה מפני הכבוד — ותהי לפרסת סוס בכפי!

ברוך משנה הבריות! — דובכו שפתי שלא מדעתי.
ופתאם קול המון עולה באזני, לא קול ענות אמן, אלא קול צעקה, כקול אם מבכה על בנה וכצעקת המפקחים פקוח נפש, וכמדומה לי שאני מונד וממוללל ומשתמף בצונן. ראשי בקירי ואברי גופי מרעידים. נתקרבותי להסוסה קירוב בשר והייתי מתחמם לעורה.

— כמה שנים לך, שאת משונה? — שאלתי לה, כדי להנות נפשה בדברי שיחה בשביל טובת הנאה, שאני מקבל באותה שעה ממנה.

— מימים רבים — השיבה לי באנחה — רבים כימי הגלות.
— והיך היה המעשה? — אמרתי לה, מתקרב עוד יותר ומתחכך בעורה ובעצמה.
בריה זו מעמדת עלי עיניה ומסתכלת בי בעיון גדול, כאלו חושדתני במירוף

הדעת. ולאחר שנמלכה בדעתה שעה קלה פתחה ואמרה:

—מה שבני אדם מתהפכים לחיות ובהמות ולשקצים ורמשים בחייהם הוא מאלו דברים, שהיו לשעבר מעשים בכל יום ומצויים גם עתה בימינו, כעדותם של חכמים רבים ושל כהנים משרתי עליון בכתב ובעל פה, בספרי ימות עולם מצינו, שהמלכה שמירמות, מלכת בבל נתהפכה ליונה בימי זקנותה. דניאל ראה בחזון ארבע מלכויות בדמות חיות, אריות, דובים ונמרים, ונבוכדנאצר בשעתו נהפך לחיה ודר עם חיות רעות. זה ציוס, הגדול באילי יונים, שהיה, במחילת, כבודו, שמוף בזמה, נתהפך פעם אחת בעצמו לשור והפך את בת המלך אינאכוס, את יאה היפהפיה, לפרה, ובדמות פרה היתה מתנדנדת ימים רבים בעולם. במדינת יין היו גם בריות משונות, חצין אדם וחצין בהמה ונקראו קינשויוין. אחד מאלה ושמו חירן, חציו סוס וחציו אדם, בעל זקן ופאות וכובע בראשו, היה מלמדו של הנשיא תיווס, וכלל זה נקוט בידך, דור דור וחכמיו, עם עם ומלמדיו, כשהעם פרוע גם מלמדם פרא אדם, וכמה נשים זקנות ועלמות אין מספר ראו חכמי אירופה וחסידיו עליון כשהיו משתנות בדמות צפרדעים ודרקונים ושאר רמשים ארסיים, וכשהיו רוכבות על מגרפות, מכברות ומטאמאות ופורחות באויר, והדבר נתאמת אחר כך לפני בית-דין שופטי צדק בעדים ובאותות ומופתים... טובים היו הימים ההם לעושי מעשה להמים ואחיות עינים למגושים רמאים וצבועים, שהיו נוהגים שררה בדורים ועשו נאצות גדולות. הרבה בני אדם, הרבה נסיכים ובנות מלכים נעשו בהמות וחיות רעות על פיהם. קראו בכתוב עמים ובספריהם ותראו, שלא מושל אחד ולא נגיד אחד נהפך על ידם לתיש, לסוס ולחמור וכיוצא בהם; לא ממרונה אחת ולא בת מלכה אחת נעשית על פיהם אילה או כשב או עז; לא דוכס אחד ולא אפרכוס אחד נעשה על פיהם כלב, או זאב-ואלקלאק, או דוב, שהיו דורסים ואוכלים בני אדם ומוצאים את דמם ומוח עצמותם; אלא בני כפרים וערים כלם, למקטנם ועד גדולם, נהפכו על ידם לעדדי צאן וסבלי הרבה צרות, יסורים וענויים קשים. זה כחם של לוחמים, מסמאי עינים, מלהגים ומהגים, וכך מעשיהם בימים ההם! —

הריבור הזה היה הולך כמו מחבית ריקה ונראה שאינו ניב שפתים, לא הסוסה מדברת, אלא רוח מדבר מתוך גרונה, הדברים זעזעו את מוחי וקול המולה כשטף מים קרים נשמע בו, והייתי מתחכך וגונח מלבי. הסוסה נסתכלה בי והדבור חוזר ויוצא מתוכה:

—ובימים ההם היה בן-מלך אחד חכם ונבון ובעל מדות טובות, והיה בן מלך זה נודד ממולדתו ומבית אביו, כשעדיין הוא נער ועובר במדינות לראות את כל הנעשה בעולם, ועשה לו שם בגוים, ומלך מצרים, ארץ טמאה בגלולי חרטומים ומנחשים וקוסמים, כעם על אותו בן-מלך, שבא כאורח לגור בארצו ונמלך בפמליא שלו ואמר: הבה נתחכמה לו לאבדו מן העולם, ועשו חרטומים בלהמיהם והפכו את בן-המלך לסוסה והעבירו אותה בפרך — בכל עבודה קשה ובחומר ובלבנים לבנין פיתום ורעמסס. ימים רבים מררו את חיית, עד שעמד לה מושיע, בא בעל-שם מפואר, שכל הקוסמים כאין נגדו, אמר שם—וחזרה הסוסה והיתה בן-מלך כבתחלה. כל ימיו של בעל מופת זה וכול ימי תלמידיו אנשי השם אחריו היה בן-מלך נתון בשלוה, ועושר גם כבוד היו לו, וכשמתו שלמו בו שונאיו הרעים והפכו אותו שוב לסוסה כבשפיהם הרבים, ובדמותו זו הוא מתהלך מגוי אל גוי וממקום אחד למקום אחר, נדרף ונענה כל הימים, ושם, סוסה עולמית נאה לו באמת, לעולם הרי היא מתנדנדת ואין לה מנוחה בארץ. כל הרוצה לרכוב עולה ורוכב עליה, מי שידים לו מכה וחובל בה וכל מבקש נפשה בא ומצערה ומטיל משאו על גבה, לעולם היא מושכת בעול, מושכת ומתינעת ונושאת חומר ולבנים, שמהם הרי זה נבנו כמה וכמה כרכים ועיירות!

ואני הגבר שמוחי מלא ספורי-בדים והבלים ומעשי תעתועים, וחזין מספורי, אלף

לילות ואחד", מעשה בבא" וכיוצא בהם, שקראתי בילדותי הוספתי עליהם דברי הבאי ולהג הרבה, שהייתי לומדם בימי בחורותי בשקידה רבה לצורך הבחינה; אני, שלבי חם, דמי רותחים, דמיוני אש ורגשותי נוחים להתלהב; אני, שמקור דמעותי פתוח לכל מדוכא ומעונה ולהם דולפה עיני—הרי נודעזעתי כשהייתי שומע המעשה בבן-מלך האומלל מאד.

— היכן הוא?—שאלתי להסוסה בקול בוכים—בן המלך עלוב זה היכן הוא?

— בן-מלך זה—אמרה לי—מוטל עתה לפניך בצורת סוסה!

אוי, —צעקתי במר נפשי והרמבתי בדמעות רותחות את סוסתי העלובה!
(עוד יבוא).

מים לשותת (1).

במסכנות ישתו מים—זהו גורלם של יושבי ארץ-ישראל מימי-קדם ועד עתה. ידוע נאמנה, איך עברו מלכי-יהודה עבודה קשה וכמה תחבולות קנו כדי להמציא מים די צמאון צמם מצור-החלמיש או להמשיך אותם ממקומות מרחקים. המלך שלמה היה הראשון, שעשה גדולות בפנה זו, ואחר זמן מרובה מלא אחריו המלך חזקיהו, שמעשה ידיו שלו, צנור השלח, עוד היום מוטל לעינינו ומפליא אותנו מאד (2). אך כל ידיעתנו מצטמצמת במה שנוגע לעיר-המלוכה ירושלים (3); איך היה הדבר במדינה, בכפרים ובעיירות—אין. אנו יודעים מן המקרא, ואולם מה שבתוים במקרא בא מפורש בדברי חכמי התלמוד, ומתוך דבריהם נוכחנו, שמצב הארץ בימיהם בפנה זו היה טוב מאד, אין פוצה פה לזעוק מרה בגלל מחסור המים, ולהיפך—כל דבריהם הם כדברי אנשי ארץ מבורכת במים, כמו שנראה להלן. ואולי היתה יד הרומיים באמצע, שהרי הם האומנים הגדולים במלאכת משיכת-מים ושרידיהם ורושמייהם במקציע זה נִגְרִים בכל מרחב הארץ עד היום.

וקודם-כל הלא דבר הוא, שרוב ערי ארץ-ישראל היה להן, כנראה, בור של צבור, שכן שנינו (במשנת ביצה, ה', ה', ובבלי שם, ל"ט ע"א): „בור של יחיד כרגלי היחיד, ושל אנשי אותה העיר כרגלי אנשי אותה העיר“ וכו', ולזה מקביל מעיין של בני העיר (תוספתא בבא מציעא, י"א, ל"ג, עמ' 397 בהוצאת צוקרמאנרל). אך במקום עשירות שם העניות, כי כמה דינים ומשפטים והגבלות תלו במעיין-העיר הזה, ואילמלי היו המים בצמצום וכדבר יקר, לא היו מגבילים את שמוש המים בהלכות כאלו: מעיין של בני העיר—הן ואחרים, הן קודמין לאחרים; אחרים ובהמתן, חיי אחרים הן קודמין לבהמתן; ר' יוסי אומר: בהמתן קודמת לחיי אחרים, בהמתן אחרים, בהמתן אחרים, בהמתן קודמת לבהמת אחרים. אחרים וכבוסתן, חיי אחרים הן קודמין לכבוסתן; ור' יוסי אומר: כבוסתן קודמת לחיי אחרים וכו' וכו'. בית-השלחין שלהם ובהמת אחרים, בית

---

(1) מאמר זה הוא פרק מן ה„ארכיאולוגיה התלמודית“, ההולכת ונגמרת-תחת ידי, והוא גם מלואים למאמרי „מוזנות היהודים ותבשיליהם“ שנרפס ב„ספר היוכל“ לכבוד ג. סוקולוב, ווארשא תרס"ה, עמ' 488—499 [נעיר את הקוראים, שאינם מצויים אצל החקירה התלמודית, על החשיבות היתרה, שיש למאמר זה גם בנוגע להרחבת לשוננו, אחרי שבאה בו טרימינולוגיה עברית שלמה ומפורטת לכל כל, השתיה וההשקאה לפרטי פרטיהן. המערכת].

(2) על הבריכות בקרבת ירושלים, הנקראות על שם שלמה, עיין „דיא העבראישע בויוויזע אים אלטען טעטאמענט“, קארלסבאד 1903, עמוד 54 ועוד, וכן שם, עמוד 60, על מלאכת חזקיהו. כי חזקיהו פעל מלאכה קשה וחשובה מאוד אחרי שהוכרת לנקר הרים, סלעים וצורים בכלי-אומנות של ברזל—הראה ובאר יפה W. Belck במאמרו „דיא ערפינדער דער אייווענטעכניק“, שנרפס ב„מ"ע, צייטשריפט פיר עטהאלטאניע“, חוברת ג' משנת 1907.

(3) בימי שמעון בן יוחנן הכהן-הגדול „נברה מקוה“ בירושלים (בן סירא העברי, ג', ג'), את ענין ספוק המים בירושלים בשעה שנלכדה על ידי טיטוס עיין במאמרו של A. Büchler „בספר למזכרת ר' דוד קויפמאן (קויפמאן-געדענקבוק, עמ' 17—30), וכן כתב מאמר בזה התבסס C. Schick, „דיא וואסערפערזארגונג דער שארט ירושלים“, ב„מ"ע, צייטשריפט דעם דייטשען פאלאסטינא-פעראייגס“, א', 132—176.

השלחין שלהן קודמת לכהמת אחרים; וכולן עולין לחשבון באחרונה' (שם) 1). פרטים רבים מאלה נזכרו עוד בענין שמוש בור של רבים; הצמדין והצבעין ממלאין לשותות ואין ממלאין לסחורה, הנחתומים והקפילאות אין ממלאין לסחורה, הבייר והבלן והספר ממלאין לשותות ואין ממלאים לתשמיש, אבל כובשים בחנות את הכבשים ומדיחין (מ) [ב] חנות הירק לעיברי דרכים, ממלא ושותה אסור להכנים לתוך ביתו. היו פועלין עולין בצדו לא יהא ממלא ומשקה אותן אלא הולך כל אחד ואחד ושותה' (גם זה שם למעלה), וכך ראינו כמה אופני שמוש המים, ובתוכם ודאי העיקר והחשוב שביניהם היא השתיה לאדם ולבהמה. — אבל לא על השתיה לבדה יחיה האדם, כי צרכיו מרובים מאד, ובתוכם הכביסה וספוק המים לשדות, שהם דברים, שלפי דעה אחת חיי הנפש תלויים בהם, וחיון מהם יש עוד סוג אחד גדול והוא—ספוק המים לצרכי האומניות השונות, שגם הן מתגלויות החיים ולא תקומנה בלי מים. ואף-על-פי-כן רק קצה שמוש המים ראינו וכולו לא ראינו, ודי להזכיר, שלא יאָפה אף ככר לחם אחד ולא תבושל אף קדרה אחת בלי מים, כדי להזכיר, כמה היה קשה לאדם להיות את נפשו, אם תחסר לו ברכה זו, שנפשו קשורה בה בעבותים חזקים. ועל-כן אי-אפשר להזכיר את דרכי החיים האנושיים אם לא נדע, איך וכמה השתמשו במים, וכשאנו רוצים להזכיר את חיי אבותינו בזמן התלמוד, ממלא חובה עלינו לחקור ולצייר את כל הנוגע לענין המים.

המבטא, טפת ציון' (משנת נדרים, פ"ח בסופו) מראה למדי את גודל מעלת המים, שאף מדה קלה מהם נחשב הוא, ואם ציון הוא, — אז הוא משיב את נפש השותה ואליו הוא נושא את נפשו. והנה בדבר זה חדרה עין קדמונינו אל עמקי-מעמקים, כי כשהתוכחו עם חכמי אומות-העולם על טבע העולם והגלגל והמולות והרקיע והחמה, יצאה להם הכרה חשובה זו: כי טעם החיון הנפלא, שביום מעיינית צוננין ובלילה רותחין, מה שמתנגד לכאורה להרגשותיו של האדם, הוא—פניו שביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה—למטה מן הקרקע; וחכם אחר הכיר, שמאחר שבימות-החמה חמה מהלכת בנובה של רקיע, לפיכך כל העולם כולו רותח ומעיינות צוננין, ומאחר שבימות-הגשמים חמה מהלכת בשפולי הרקיע, לפיכך כל העולם כולו צונן ומעיינות רותחין (בבלי פסחים, צ"ד ע"ב) 2). והדברים האלה יצאו מפי אנשים גדולים ונבונים

1) וכן הוא בירושלמי נדרים, פ"א, ה"א (דף מ"ב ע"ג בדפוס קרונושין), ובבבלי נדרים, פ"ע"ב. ויש להעיר על לשון הירושלמי בשם ר' יוחנן: „מאן תנא כביסה חיי נפש, ר' יוסה (הוא ר' יוסי בן חלפתא)“, וכעין זה בבבלי שם, פ"א ע"א: „כביסה— אלימא לרבי יוסי, דאמר שמואל... ערבוביתא דמאני מתאי לירי שעמומיתא“ וכו'— הרי שהכביסה, היא נקיות הגוף, נחשבה להם לדבר גדול, עד שלר' יוסי חיי נפש תלויים בה. ועוד נוסף להעיר, שהברייתא מקומעת היא הן בבבלי והן בירושלמי, שהרי לא הובא בהן ענין בית-השלח של התוספתא (והוא שדה, שנצרך להשקאת-מים, בידוע); וכן חסר בשניהם המאמר „ובולן עולין לחשבון באחרונה“, שאולי מובנו, שבני העיר כולם באים בחשבון זה עם זה, שיטילו מתיר המים על כל בית ובית, כפי שעור המים הנצרך להם, ממש כבימוניו אלה!

2) הברייתא מתחלת בזה הלשון: „חכמי ישראל אומרים: גלגל קבוע ומולות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים: גלגל חוזר ומולות חוזרין“—ועל זה מובא מפי רבי תשובה לרברי האחרונים. ואעיר, שבמדרש הגדול לבראשית, א' י"ז (עמ' 43, תוצאת ר' שלמה ששטר) הסיום הוא להיפך: „ונצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל“. ועי' בבראשית רבה, פ"ו, סעיף ח', שהוכחו היה בין ר' יהודה בר' אלעי ובין רבנן, ולא נזכרו שם חכמי אומות העולם כלל. ומעצם הטעם הזה יש לחשוב את מלות „ונצחו“ וכו' ליסוד הראשי, שהרי אילמלא היו נמצאות במקור הראשון לא היה שום אדם מעז להגדיל את חכמי אומות העולם ולחקשן בצדם את חכמי ישראל. וכן נראה ממה שכאותה ברייתא בנקודה אחרת לא בוש רבי מלומר: „ונראין דבריהם מדברינו“. הרי שבחכמת הטבע להם היתרון אף לפי דברי רבי. ובגוף הדבר עיין רש"י, שהמים צוננין במקום נביעתן דוקא, ואם רחקו ממקום נביעתן, כבר נתחממו בחום העולם, ועל מה שבלילה מעיינות רותחין הם, גם כזה יפה הרגיש רש"י באמרו: „תדע דבעלות השחר אתה רואה עשן

ובודאי נאמרו אחרי העיון הדרוש, שהרי כל איש חסר-לב היה יכול להכחישם אם לא את האמת הגידו, ויש, אם כן, לחשוב את הדבר הזה לאחת מן התכונות המיוחדות, שבהן תצמיין ארץ-ישראל. לא כמביא ראיה לדבריהם, אלא בתור רשימה פשוטה נזכיר בזה מה שמספר יוסיפוס (במלחמות, ד', ח', ג') מן המעיין שאצל יריחו — הוא הנקרא היום מעין אלישע, ואני הכותב ראיתיהו בפיו ובנועם-מוגו בשנת תרס"ד—, שאם ישאבו מים ממנו קודם זריחת-חמה ויניחו את המים נגד החמה יצמנו מאד, והוא ההיפך ממוגו התדירי, וכן בימות הגשמים יתחממו עד שינעם להציב בו רגל 1); וזה מסכים אל דברי הרבנים. ולחכמי הטבע הענינים הללו ידועים, וכמה מעיינות גם מאלה שבארצות-המערב יש להם תכונה זו.

לעומת שאיפת הנפש להתקדר במפת-ציון לעתים תכופות שותה האדם לפרקים גם מים חמים, והם נקראים בפי הרבנים, חמין² סתם. והמנהג לשתות חמין פשט בימים ההם יותר מבימינו, כי לא לצרכי רפואה בלבד שתינו את החמין, אלא אף בתור משקה תדירי, וגם היו מוכרים אותם הרבה. כנראה מתוך כמה מאמרים שבתלמוד³, לפעמים חשו לשמור צנינות המים על ידי שנתנו כלי מלא מים יפים לתוך מקוה מים אחרים צוננים, וזהו האופן היותר פשוט להקיר את המים, שהוא נהוג גם אצלנו, ובהיות מציאות המים יקרה, הצינו את היפים לתוך הרעים; ולפעמים נתנו את הציון בחמה (כלומר ב"חמין") בשביל שיחמו (משנת שבת, כ"ב, ד').

במלות, מים יפים⁴ היה בודאי רצונם לומר נקיים ומתוקים, ותכונות המים האלה יש למצוא על צד היותר טוב במי-מעין, וכן במי בורות, כלומר, מקוואות המים, שבאים ממטר השמים⁵, בנגוד אל מימיהם של נהרות אחרים (למשל, הפרת), שהמים שלהם עכורים וסרוחים היו, ואף על פי כן שתי מהם, לא לתועלת, אלא לרעה, כי מות היה בתוכם והיו נקראים, מים רעים⁶. שני הנהרות הגדולים של בבל משונים הם בפניה זו, כי בעוד ששבתו את פרת על רוב מימיו, כאמרם, שמימיו פריין ורביין, אבל לשתות ממנו החזיקו לתקלה ולסכנה, אמרו לעומת זה בנוגע לחדקל: האי דחריפי בני מחווא—משום דשתי מיא דדגלת⁷ [בבלי ברכות, נ"ט ע"ב]⁸, כפלסתיני לא מצאנו

על הנהרות". והנה אין כאן המקום לציון דעת חכמי ימינו בזה.

1) בתוך הספורים מנפלאותיו של המעיין הזה יספר יוסיפוס עוד, שבראשונה היו מימיו רעים מאד והרעו לנשים הרות, ובכח תפלת אליהו הנביא נעשו טובים והם מועילים לנשים לקבל פרי-בטן, והכוונה היא—שהנשים טובלות בהם טבילת מצוה. והא לך עוד ראיה, שבזמן התלמוד התמחרו בפרהסיא במעיינות ובנחלים. עיין מאמרי על המרחץ במ"ע, הקדם" בהוספה (ש"א, חוברת ב', עמ' 17, בחלק האשכנזי שלו).

2) עיין "הקדם", ש"א, חוברת א', עמ' 91 (בנוכח למעלה).

3) מי-בורות (cisternae) נחשבו גם בעיני הרומיים לטובים ובריאיים (Vitruv, 8, 2).
4) אלו זכיתם הייתם וישיבין בירושלים ושותין מי השולות, שמימיו נקיים ומתוקים, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם גולים לבבל ושותין מי פרת, שמימיו עכורין וסרוחין⁹ (איכה רבתי, פתיחתא, י"ט, דף ה' ע"א, הוצאת ר' שלמה בוכר); וכזה אומר גם ר' יוחנן: "כשהיו שרויים בארץ ישראל לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי גזלים ומימי מעיינות, וכיון שגלו לבבל שתי מימי הפרת ומתים מהם הרבה" (פסיקתא רבתי, פרק כ"ח, דף קל"ה ע"א, הוצאת מאיר איש שלום, וכן בולקוט על תהלים, מזמור קל"ו, רמז ש"ד, ובמדרש תהלים, הוצ' בוכר במקומו, ועיין גם אליהו רבה, פרק ל'). והנה הפלסתיני ר' יוחנן אולי מכזה היה בלבבו את הבבליים ודבר מה שדבר, אבל גם אם נניח שנאמרו, בודאי לא בדה את הדבר מלבו ויש בו לכל הפחות אמת מעט.

5) ושותו בבבל גם מנהר בורניץ (כן חלשון בבבלי מועד קטן, ד' ע"ב, ור"ח שם גרס ביצין, והרי"ף בירן וכן נמצא בבבלי בבא מציעא, פ"ד ע"ב, והערות גורס בורצנין, ועיין מה שכתב בזה ר' אברהם ברלינר: "ביישראלני צור ענא-גראפיע אנדר עטה-אנא-אפיע באכילא-אניענס אין תלמוד אונד מדרש", עמ' 26, ולי נראה, שהוא תעלה אחת מן התעלות הרבות, שהיו בשדות בבל).—מה שאמרו: "מדי דבבל מתדרי מים לעין עישם"

ששתו מן הירדן, אבל מימי שאר נהרות בודאי שתו. וסברא היא, שאיך יחפשו תמיר את המעיין במקום נביעתו דוקא? והרי המעיין במשך זחילתו כבר נעשה נהר והיה נקרא בשם, מעין המושך, וזהו הטעם שבא בצד הנהרות, כאמרו: „הנהרות והמעינות המושכין הרי הן של כל אדם” [תוס' ב"ק, ו', מ"ו, עמ' 355], כלומר, דברים מבעיים הללו אינם לא ברשות היחיד ולא ברשותה של עיר מיוחדת, אלא הם של כל אדם, ואין מי שיכול לאסור על כל אדם לשתות מהם. קרובה למעיין המושך היא אמת-המים, והיא העלה קמנה וקלה, שעושים להם בעלי-הבתים בהמשיכם מימי מעיינות ומימי-בריכות לתוך חצריהם ולתוך שדותיהם, ואמות-מים כאלו גם הן הספיקו מים לשתות, כנזכר הרבה פעמים (1). כמושבות גדולים, כמו בערים, וביחוד באותן ערים על אדמת פלסטיני, שרוב יושביהן הליגיםמים היו, שהורגלו מאז להמשיך להם מים בסילונות ובמרוכים, שתי אף היהודים, כמובן, מים ממושכים, שהיו נקראים בפי הרבנים נמשכין סתם (2).

2. על בארות, בורות, שיחין ומערות מרבים בעלי-התלמוד לדבר עד מאד, ועל שלש האחרונות, כלומר, בורות, שיחין ומערות, הם מדברים כעל אחיות תואמות. שלא תפרדנה, לבארות ולמעיינות יש תכונה אחת: מה שגם הבארות נוזנות ממימי המקור והמים נשארים בהן צוננים היטב, ולפיכך קורין להן „בארות הקר” (3), ביחוד אם הבאר עמוקה כל צרכה (4). בארות כאלו היו עומדות על אם הדרך העולה מכבל לירושלים ומהן היו מרוויים עולי-גל את צמאונם, והן כמו הבורות של עכשיו, שמלווים את המוסלימים לכל אורך הדרך בואך מכה בשעת הסג' שלהם; הבארות הללו היו נקראות בורות-הגולה, וביחוד בורות-הגולה (5). ומפני שבורות-גולה היו צורך צבור

(ב' שבת, קמ"ה ע"ב), ופירש רש"י, שיש בפרת סילונות וסולמות למטה מן הקרקע ודרך אותן סולמות חוזרין המים לא"י וכו', ואם כן שתו בירושלים מימי פרת, שהרי עין-עייטם מביא מים לבית המקדש (ב' יומא, ל"א ע"א)—אינו אלא אנדה בעלמא, שאין לה מציאות.

(1) למשל במשנת עירובין, ח', ז', ובתוס' שם, ד', כ"ה, עמ' 150, אמת-המים יש לה חריץ, שהוא נעשה בירי ארם, וכל היכן שנעשה החריץ, שמה פונים המים ללכת. חריץ זה אולי יש לו שם „מחלה” (לשון ח"ל, שהארמה נעשית חלולה), כנראה מתוך מבולתא דרשב"י לשמות, י"ה, כ"א (עמ' 50, הוצאת הופמאן): „אמר לה לארץ, עשה לי מחילות ואכנס בתחילתך”; הרי שמימי הים נוחים להכנס במחילות, ובמקום אחר (פסיקתא רבתי, פרק כ"ו, דף ק"א) באו „מחילה” ו„מקום אמת המים” זה בצד זה, ואולי האחרון פירושו להראשונה והבניסוהו בטעות אל גוף הספר. וידוע, שבסתר מקומות „מחילה” אינו אלא מחילת-עפר.

(2) שיר רבה, א', ו' (עין „תקדס”, ש"א, תו"א, עמ' 148 בחלק האשכנזי שלו). וכן אנו מוצאים „נמשכין” ובצדו „נמצין” [שרשו נדרף עם רוצן, שממנו מרוץ (קהלת, ט', י"א), ואולי בנו מתיבת „מרוץ” זו שורש חדש ויצא להם שורש מרוץ], כלומר, מים, שהם נגזרים ארצה על ידי תחבולה—בתוס' פרה, ט' (ח'), עמ' 638, וראוי להמעיין, ששורש מ"שך הוא שמשחמשים בו במובן acquare ducere של הרומיים, והוא פועל-יוצא הן בקל והן בהפעיל, כי המשנה (מ"ק, א', ג') „מושכין את המים מאילן לאילן”, נתפרשה (בירוש' מ"ק, פ"א, ה"א, דף פ' ע"ב, וכן בירוש' שביעית, סוף פרק ב', דף ל"ד ע"ב) בלשון ח"מ ש"ך דוקא. ולעומתו בפתגם „המעיינות המושכין”, שהבאתי למעלה, שמשמש גם „משך” בתור פועל עומד.—ונמצאת גם מלה זרה כמובן תעלת מים (Aquaeduct) והיא „אגוג” או „חוגגוס”, שהוא לשון ויני agogos (עין „לעהנווארטער”, שלי, חלק ב', עמ' 8 ועמ' 249). ואין כאן המקום להריבות בשבחן של תעלות כאלו, שנחפשו בכל ארצות ממשלתם של הרומיים הרבה מאד, ומי שירצה ימצא דברים חשובים ונעימים בענין זה בספרו של Liebenam, „שטאדטעפערואלטונג אים ראמישען קאייזעררייכע”, עמ' 153 ואילך.

(3) „באר הקר” משנת עירובין, י', י"ב, ותוס' שם, י"א, כ"ב, עמ' 164, ושם בשורה י"ג; וכן יש בירוש' שם, פ"ב, ה"א, דף ב' ע"א: „בארות הקר”. והפסוק בירמיה (י', ז'): „בהקיר ביר מימיה כן הקרה יעתה”, נדרש בלשון „בורות הקרות” (בבלי עירובין, ק"ד ע"ב). ופסוק זה בירמיה מוכיח, ש„הקר” ענינו קרירות וצנינות, ולא כמו שפירשו המפרשים, שהוא לשון מקור, כלומר, היות לבאר מעין ומקור. וצריך לנקד „הקר” וכן נתקדה מלה זו באמת בתוס' עירובין (כמו שאביא להלן), הוצ' צוקרמנדל, שאר המקומות בתלמוד שזכרו בהם „באר” ו„בור”, והם מרובים מאד—עין ב„ערוך השלם” לקהו"מ, ח"ב, עמ' קס"ט.

(4) „לבאר עמוקה מלאה צונן והיו מימיה צוננים ויפין” (בראשית רבה, פצ"ג).

(5) משנת מדרות, ה', ד'; „בור הגולה” (לדעת לוי באוצר-המלים התלמודי שלו, ח"א, עמ'

וענין דתי, לפיכך נזכרו הרבה פעמים בתלמוד ובשכילים וכינו לידע גם עניני שאר בורות. והא לך לשון המשנה: "וממלאים מבור הגולה ומבור הגדול בגלגל בשבת, ומבאר הקר ביום טוב" (עירובין, י', י"ד). ופירש ר"ע מברטנורה (וכן שאר מפרשים): "בור הגולה", בור הגדול — כך שמם ושניהם היו בלשכת העזרה, וזה יצא לו ממשנת מדות, ה', ד', שהבאתי (עיין תוספות יום טוב), ויהיה זה הלכתא למשיחא! לא כן יורו לנו המקורות, כי המשנה ההיא בעירובין לא תתפרש אלא על-פי הברייתא: ממלין (= ממלאין) מבור הגולה בגלגל בשבת, מבור הגדול ומבור (צ"ל באר) הקר ביום טוב⁽¹⁾; מפני מה ממלין מבור הקר (בגלגל) צריך למחוק ביום טוב, אלא בשעה שעלו ישראל מן הגולה חנו על אותה הבאר (זה נכון, כי כן צריך להיות), והתנו עמהם נביאים, שיהיו ממלין מבור הקר (בגלגל) ביום טוב; לא כל הבארות הקר התירו, אלא אותה הבאר שחנו עליה בלבד, היך מה דאת אמר תמן: מה שהותר הותר, וכא מה שהותר הותר⁽²⁾, ברייתא זו מפיצה אור גדול על ענין מחקרנו, כי הבאר שדברנו בה היא באר, שחנו עליה בני-ישראל בשעה שעלו מבבל ירושלים, היא החירות הגדולה בתחלת בית שני, ועל-כרחנו אין הכוונה, שבכל אותה העליה הארוכה והקשה לא פגשו אלא בבאר אחת — אף שלצרכי ההלכה די להם להזכיר את ענין הבאר האחת ההיא, שנקשר ענינה בחגיגת היום-טוב, שחל באותם הימים — אלא באר זו טיב מיוחד לה בין שאר מקואות המים, שפגשו בהם שבי-ציון בדרך, בעוד שהשאר הם בורות בעלמא, בורות סתם, כאלפי בורות אחרים, שאין להאגדה לפנות אליהם. ואם כן מעצם האגדה הוזהר נלמד, שלשון בור-הגולה אינו בור מיוחד בירושלים על הר הבית, אלא בור וכמה בורות, שישאבו מהם עולי בבל את מי-משתיהם; ובאמרם, "בור הגולה" בלשון-יחיד, רצו לציין בזה סוג מיוחד בבורות, כמו שרצו לציין בבור הגדול סוג מיוחד אחר, ובור גדול בגלגל הוא סוג שלישי ו"באר-הקר" הוא סוג רביעי, ורק זאת נניח, שבמשנה מדות, ה', ד' מציין "בור הגולה" בור אחד בסביבות הר הבית, ומובנו — בור שהוקדש על ידי (או לצרכי) בני-הגולה, הם העולים-לרגל. וזאת לדעת, שאף-על-פי שלדברי האגדה הנזכרת מדברים ב"בור-הגולה" באותה עלייה הראשונה והידועה דוקא, אף-על-פי כן הדעת נותנת, שהבורות ההם, שנעשה מהם סוג מיוחד ונכללו בשם "בור הגולה", לא לצורך שעה נבראו, אלא הם הבורות, שהיו מספקים מים בכל שנה ושנה — להעולים שלש רגלים בשנה, וצריכים אנחנו להטעים את הדבר הזה, כי עוד לא נתפרש, ואם נתפרש, נתפרש במעות. תדע, שהרי בכמה ענינים חשו לצרכי עולי בבל, למשל: מתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים... ומציין את הקברות (משנת מ"ק, א', ב'), וכי בורות-הגולה היו מרובים ומציאותם לא נצטמצמה בהעליה הראשונה לבדה, אלא הם נשארו בתור תקן תדיר, — דבר זה נעשה עולה על כל ספק על-ידי שמועה זו, שאליה נפנה

202, צריך לנקד בנקודה, והיה נקלה מעיין אחד בהר הבית, שעליו נבנתה באר אחת, ממש כלשון "לשכת הגולה" במשנה שם; אך לוי בעצמו לא יסתפק בפירוש זה ויפרשו גם מלשון גולה, כלומר גלות, ויהיה מובנו באר אחת, שנקדשה בהר הבית על-ידי בני הגולה; ועיין עוד בבלי עירובין ק"ד ע"א.
 (1) יש כאן קצת שנויים לעומת המשנה, כי לפי הברייתא "גלגל" שייך ל"בור הגולה" והמשנה ממשכת אותו ל"בור הגדול" (או לשניהם), והמשנה אינה מתרת ביום טוב אלא באר הקר, ולפי הברייתא מותר אפילו בור הגדול, וצריך להעיר, שבכל מקום שיבוא "הקר" בצד "בור" צריך לתקן "באר".
 (2) ירוש' עירובין, סוף פרק י', דף כ"ו ע"ב (ושם גם למעלה, פרק ב', ה"א, דף כ' ע"א) ובתוס' סוף עירובין דף 154, וז"ל, "בגלגל" בירוש' צריך למחוק, כי המשנה אינה מתרת אלא באר הקר (בלי גלגל), ובתוס' יש בפירוש: "אין ממלאין מבאר הקר בגלגל ביום טוב", וכן הדעת נותנת על-פי סיום הספור, כי לא התירו הנביאים שביניהם (הם חגי וזכריה ומלאכי, נביאי הגולה סתם) אלא אותה הבאר שחנו עליה בלבד, והיא (בלשון המשנה "באר" ו"בור" לשון נקבה הם) — מעשה שהיה כך היה — בלי גלגל, והילכך אף לעתיד לא התירו אלא באר-הקר סתם ולא בגלגל.

עתה: בור שבאמצע הדרך, הרי הוא של עולי בבל, עד שתודע לך, שהוא של אנשי אותה העיר; שברחבה ושכברמלית הרי הוא של אנשי אותה העיר, עד שתודע לך, שהוא של עולי בבל וכו' (תוס' ב"ק, ו', מ"ו, עמ' 365). וזה מסכים עם המשנה (נדרים ה', ה'): ואיזהו דבר של עולי בבל, כגון הר הבית והעזרות והבור שבאמצע הדרך וכו' (במשנה שבירושלמי במעות, הבאר); ואיזה דבר של אותה העיר, כגון הרחבה וכו' (שם). ומפורש ביתר בהירות בבבלי: רחבה, שדרך הרבים מפסקתה, כעולי בבל היא (ירוש' שם, דף ל"ט ע"ד, ותוס' נדרים, ב', מ', עמ' 278, ושם הלשון: הרי היא של עולי בבל).

וחוץ מבור הנולה יש מקאות-מים אחרות, שהן של רבים, כלומר, של צבור ושל הקהל, ונקראים בור הרבים או באר הרבים (שני מינים אלה שווים כאחד ולא בכל מקום אפשר להכריע, אם המכוון הוא, בור, או באר, כי הנוסחאות מתחלפות תמיד) (1).

3. ועתה נפנה ונראה חפירת הבור או הבאר. העיקר בהם החפירה ולא הבנין, כאמור, שהבור בחפירה והדות בבנין (בבלי ב"ב, ס"ד ע"א, ופירש הרשב"ם, שהבור חופרים אותו בקרקע קשה, שמחזיק מים בלא בנין). והחפירה היא מלאכת-חכמה, שנצרכה לאומן מיוחד, ושמו צִיר (2), שכמעט נחשב לאחר מן העוסקים בצרכי צבור (3). עליו מוטלת החובה לבקר ולציין את המקום, שראוי לחפור בו בורות, כענין האמור: בשדה העשויה לבורות (בבלי ב"ב, י"ז ע"ב); והדבר נוגע בדיני ממונות, ועל-כן בא המשפט: לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו ולא שיח ולא מערה ולא אמת-מים... אלא אם כן הרחיק מכותל חברו ג' טפחים (משנת ב"ב, ב', א'), ולפי דרכנו למדנו, שהבייר מחוייב לידע את המקום הראוי לעבודתו, וכל באר חדשה יש בה חשש, שמא לא תתן מים ותהא העבודה לבטלה והתוחלת נכזבה (דילמא לא מדויל, בבלי ב"מ, ק"ו ע"ב); ובדרך כלל היה הבייר יודע, שמיב להעמיק את החפירה. העפר והחול, שנעתקו ממקום החפירה, שָׁקַם כנראה, חו"א (כמו שאנו רואים מן המשל ההמוני: אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו) (4). דעתי

1. משנת עירובין, ב', ד': „בור הרבים“, ומפורש בירושלמי שם, דף ב' ע"ב: „מה בין בור הרבים ומה בין בור היחיד? בור הרבים יש לו קול (כלומר, כל העם יודעים ממציאותו), בור היחיד אין לו קול; מעתה אפילו לבארו? אלא בור הרבים מימיו מצויין לכלות (כי רבים משתמשים במימיו), בור היחיד אין מימיו מצויין לכלות“. ושם במשנה נזכרים זה בצד זה „בור היחיד“, „באר הרבים“, „באר היחיד“. מסווג אתר הוא „בירא דשוחתי“ (בבלי ביצה, ל"ט ע"ב). ועוד: „אית לן בירא דברא עיילא למתא“ (ב' בכורות, ח' ע"ב). ועל השתנות הנוסחאות מ„בור“, ל„באר“, ולהיפך עיין קוהוט ב„ערוך השלם“ ח"ב, עמ' ק"ע.

2. לדעת לוי (ח"א, עמ' 222) וקוהוט (ח"ב, עמ' 57) נבנתה מלה זו מן „בירא“, ולא דקדקו יפה, כי היא נבנית משורש בור, על משקל דִּבְרִי, שהוא מן דוּג, קָנַם שהוא מן קוּם, והשווה הלשון בירמיה ו': בִּירָ קרי, בור כתיב. ונזכר „ביר“, במשנת שביעית, ח' ה' (לדעת הרמב"ם ביר אינו חופר-הבורות, אלא השואב מים לרבים), וכן בתוספ' ב"מ, י"א, ל', עמ' 397: „הבייר והבלן והספר ממלאין לשתות ואין ממלאין לתשיש“ (לכאורה נראה כפירוש הרמב"ם, שהבייר ממלא לשתות, ולא היא, שלעולם הבייר חופר בורות הוא, וחלבה זו אינה באה להורות אלא על זכויותיו בבור החפור על ידו). ובתוס' שם, מ', י"ד, עמ' 392 יש בראשונה „חופרות“ ואחר-כך „הבייר“, וכן בא בירוש' שם, פ"ט, ה"א, דף י"ב ע"א בראשונה „חופר“ ואחר-כך „בייר“, ואולי „חופר“ רצונו לומר חופר בארות והבייר יהיה חופר בורות. וכמוהו „ריש נרגיתא“ (בבלי ברכות, ג"ח סוף ע"א), אך רש"י מפרשו על אמות-המים שבשדה.

3. כמשמע מן המשנה והבבלי, הנוסחאות המובאות בהערה הקודמת, והנה סתם צרכי רבים הם בורות שיחין ומערות (בבלי ביצה, ב"ט ע"א). ובחפירה התעסקו גם הרבנים (ב' ב"מ, ק"ז ע"א).
4. ב' ברכות, ג' ע"ב, ושם, נ"ט ע"ב, ב' מנהדרין, ט"ז ע"א; וסוף המאמר נמצא גם במדרש שמואל, כ"ו, ג' (דף ס"ד ע"ב הוצאת כובר), ובילקוט תהלים רמו תשע"ו. „קומץ“ מפרשים בו קומץ חיר, אך בספר „עיקרי התלמוד“ כתוב, שהוא לשון חגב, ופירוש אחר: מה שבקומץ ידו של אדם ממאכל לא ישיבע הארי, וי"מ כי הדוב והארי בחורף מלקצין בידם ובקומצן, וזה אינו משביע להם. כל זה מובא בערוך

היא, שהעפר בלבד, ממקום שחופרים אותו, נקרא חוליא¹, ואחר כך, כששופכין אותו סביבות הבור ומשטחין אותו דרך אומנות לעשותו מחיצה לבור, נקרא גם בנין זה חוליא. זהו עיקר העבודה בזה, ולפנים עשאה בדרך פשוט מאד, וברבות הימים עשאה בסדר נכון וכדרך מלאכת הבונים, ולפיכך תשמש מלת, חוליא' להורות חלק מה של דבר שלם ותחיתו והרכבת אבריו, ולא נתעכב בשאר דברים, אלא נחקר בבור עצמו, ומכל מקום יצא לנו מוכן זה של מלת חוליא מן הרבים, חוליות' ומן הלשון, עקר חוליא', כמו שיבוא להלן. כי הנה העפר והחול ההוא, הלכות ממקום חפירת הבור, הוא עצמו משמש להיות מחיצה לבור, שלא יפול בו אדם, וגם זה ממצות מעקה ויחול עליו שם מעקה, כלשון, הספרי' (דברים, רמז רכ"ט, דף קמ"ז ע"א); ועשיית מעקה לנגד... מנין לרבות בורות, שיחים ומערות ונעיצים' כו', ויובן אם כן, מה יפה פירש ר' נתן בעל הערוך (ופירושו מיוסד על פירושו של ר' חננאל) על מה ששינו במשנה (שבת, י"א, ב', והוא בבבלי שם, דף צ"ט ע"א), חוליות² הבור וסלע, שהן גבוהים עשרה ורחבן ארבעה, ועוד (משנת עירובין, ח', ג', והוא בבבלי שם, פ"ג ע"ב); חוליות הבור והסלע: שהן גבוהים י' טפחים, שבעל הערוך כתב על זה בזה הלשון: עפר היוצא מן הבור מניחין אותו סביבו כדי שיהא לו כמו מעקה וכו'; הרי שדקדק בלשונו וקרא את הסיג שהוא בשם מעקה, — שם, שלא מצאנוהו בתלמוד, אלא בספרי שם, כמו שציניתי³. מלשון המשנה

השלם, עד קמץ (כרז, ז', עמ' 127). — ובסוף המאמר רבה בו המבוכה. כי לפי דעת רש"י (ואותה נחזיק גם אנחנו לאמת) פירושו: עוקר חוליא בבור עמוק וחוזר ומשליכו לתוכו אינו מתמלא בכך (וכן הלשון בסנהדרין, וכמוהו גם בברכות), וכן מובא בשם איכא דאמרי בערוך ערך חלי (ח"ג, עמ' 402): „מעפר, שחופרין מן הבור, אינו מתמלא עד שתוסף בו עפר אחר", והוא לקוח אות באות ספירוש ר' הננאל לסנהדרין, וכך מפורש באיכות-לשון בספר המפתח לר' נסים לברכות; אך לר' חננאל יש עוד פירוש אחר, חל': „ועוד ראינו מפורש אין בור מתמלא מחוליות, מן המטר היורד מן השמים, עד שתמשך לו אמת המים מבחוץ" ע"כ, וקוהוט שם העיר, שפירוש זה מסכים עם לשון המדרש במדרש שמואל: „אין הבור מתמלא מחוליותה אלא אם כן משכו אמה ממקום קרוב" ויהרשב"א בתדושו לברכות מביא בפירוש את מדרש שמואל זה ולשונו מתוקנת יותר: „אלא אם כן ממשכינן לו אמת המים ממקום אחר", עיין בזכר, ולמדרש זה כיון רבינו תם בתוספות לסנהדר' שם בשם „מדרש" (ובתוספות לברכות שם בטעות, תוספתא); ולפיכך פירש ר' תם „שחוליותיו היינו מקורי, כלומר, דאין מתמלא הבור ממקור גביעית". ואני הכותב אשיב ואומר: אי משום הא לא איריא, כי אולי תיבות, „אלא אם כן משכו אמה" וכו' במדרש שמואל הערה בעלמא הן, שהעיר כותב אחר על פי שכלו, ואחרי זמן נכנסו מן הגליון אל גוף הספר, — מעשים שאירעו הרבה פעמים, והראיה: שבמקומות אחרים חסר פירוש זה, והוא מתנגד גם לסגנון המשל ההמוני, שתכונתו וסגולתו הן הקצור והעומק. — והנה בתוספות שם מובא עוד פירוש אחר בשם „יש מפרשים": „דקרקע שרולין להניח על שפת הבור קורין חוליא", ומי לא יראה, שזהו ממש הפירוש הראשון שבערוך: „פי' עפר שעל פי הבאר". יש בירדנו, איפוא, שלשה פירושים: א) חוליא-עפר, שחופרין מן הבור, בודאי מלשון חול של המקרא וכל הלשונות המשותות; ב) עפר שעל-פי הבור — ושני הפירושים האלה אני מחזיק לאמת, כי האחד לא ישלול את השני, ואדרבה, שניהם כאחד טובים, כי העיקר הוא בשניהם, שנעתק החול ממקום התפירה ואחר כך נעשה ממנו מחיצה לבור, וגם היא תקרא חוליא, וג) חוליא-הנביעה, או מקור המים. ולפי הפירוש האחרון היה אינו יודע שורש המלה, אך לא מטעם זה, אלא מצד עצמו דוחה אני את הפירוש הזה. אך זאת לא נכתוש, כי באמת הבור מתמלא מים מן האמה, שכן איתא בתוס' (ב"מ, י"א, ט"ו, עמ' 396): „חוליות הבאר יש לה ארבע אמות, באר הקרוב לאמה מתמלא ראשון" וכו', וכן בקצור בירוש' ב"ב, פ"א, ה"ז, דף י"ג ע"א.

1) יש מנפחים, חלית, חוליא, ויש מנפחים, חולית, חוליא, וחלית' והו"ו היא אם הקייאה, ואין חילוק ביניהן; עיין בערוך השלם בערך, הוצאת קוהוט, ח"ג, עמ' 408, הערה ב'.

2) גירסת „חוליות" נמצאת במשניות (לפני המשניות דפוס ווילנרמרשורף), וכן בערוך מובא „חליות", לשון רבים, וכמדימה שהוא שעות, וצריך לגרס „חוליות", לשון יחיד, כמו שהוא בדפוס המשנה, שעליה נוסד התלמוד הירושלמי (גרסם בקימברידג'יא), ורק לזה יש מוכן נכון בבאן; ויש לנכון „חולית" ביחיד גם בדפוסים בבלי, וכן בירושלמי ב"ב, פ"א, ה"ז, דף י"ג ע"א, שורה ו', וכן בתוס' ב"מ, י"א, ט"ו, עמ' 396, ובאבות דר' נתן, נוסחא ב', פרק מ"ב, דף ט"ו, הוצאת שכטר.

3) רש"י אומר בו: „להקיף כמין חומה, כמו שאנו נותנין היקף עצים או אבן סביב פל'הבור"; ונתכוין למנהג ארצו, ארץ-צפת, ואולי לא חלק בין בור ובאר, כי בארצו לא ראה אלא באר, ולזה יש באמת היקף כמין חומה, אבל לבור שהוא רחב יותר, לא חומה עשו, אלא מעקה (נעלאנדער). ומזכירים מעקה כזה הכותבים היהודים פילון ויוספוס (עיין Winer, ביבלישעס רעאלווארשערבוך, הוצאה ג', ערך Brunnen).

בשבת [שם] דקדקו בתלמוד, שבור וחוליה מצטרפין לעשרה, והיא לשון ההלכה, ואם נניח את ההלכה מן הצד, נאמר: כל בור ובור יש לו חוליה, ומי שמזכיר בור כבר עלה בדעתו לומר גם חוליה שלו, כי מחוקי-החיים היא ומתביעותיהם לעשות את הבור בחוליה דוקא, והלשון של שתי המשניות ההן מורה לנו בדרך אנכ, שהחוליה גבוהה עשרה מפחים, ולא משל הם עשרת המפחים [הלל], אלא דבר שבמציאות, והוא הבנין היאה לכך, וכן יש [בתוספ' ב"ק, ו', ו' עמ' 354]: "עשה לו חוליה כראוי גבוהה י' מפחים" — ומלת כראוי תודיענו כל מבוקשנו, ופרטי ענינים אחרים נלמוד ממה שנאמר: "ראה תינוק שנפל לבור, עוקר חוליה ומעלהו" [ב' יומא, פ"ד ע"ב], וכן "שעקר ו' שניהן חוליה בבת אחת" [בבלי ב"ק, ג"א ע"א]. — הרי שחולית הבור לא צבור עפר בעלמא היא, ששפכו חמרים המרים של עפר על שפת הבור, אלא בנין מסודר והגון, ולראיה נביא עוד מה שנזכר אוגן בקשור עם בור (1), וזה לא היה אפשר אלא אם שפת החוליה נעשתה בדמות שפת כלי, שנקראת גם כן אוגן; וסברא היא, שהבור, ששותים ממנו, נעשה בצורת כלי השתיה, כדי שיהיו לו פנים נחמדים למראה.

חוץ מן החוליה, שהיא רק לשמירת נפשות, עוד יש בסביבות הבור ובסביבות הבאר בנין אחר, והוא על שלשה אופנים: חגירה [או חגורה], מחיצה פסין, הכל לפי מה שהוא הבור והבאר, שכן שנינו [משנת עירובין, ב', ד']: "אחד בור הרבים ובאר הרבים ובאר היחיד עושין להם פסין, אבל לבור היחיד עושין לו מחיצה גבוהה עשרה מפחים, דברי ר' עקיבא; ר' יהודה בן בבא אומר: אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד, ולשאר עושין חגורה גבוהה י' מפחים". הפחותה שבכולם הוא חגירה (2), והיא מחיצת אבנים, שהן נתונות סביבות הבור לא בתור בנין מסודר, אלא בתור אבנים רופפות, במדרגה שנית עומדת המחיצה, שהיא מחיצת עצים ונסרים, שנהדקים יפה יפה בלי פירצה, והפסין [או הפצים] (8) גם כן נסרי-עץ הם, אך עבים ומעובדים יפה, עד שיראו כעמודים, כלשון המשנה: "עושין פסין לבריאות, ארבעה דיומדין נראין כשמונה" [עירובין ב', א']. הרי שהפסין דמות דיומדין להם, משנה זו צריכה ביאור, כי מה זה ועל מה זה נבנה לבאר גדר מחותכת ומקצועת כוז? והנה בראשונה נחלים ונאמר: בבאר עסקה המשנה, כסתם לשון, "בריאות", שהוא הרבים של "באר" [ולא של בור], וכן נאמר בפירוש בגמרא [שם, דף י"ח ע"א]: "בור, לחוד, באר לחוד; ואמר: לא הותרו פסי ביראות אלא לבאר מים חיים בלבד" [שם, כ"א ע"א]. ושנית נחלים שוב ונאמר: שכל התקנה לצורך עולי-רגלים נתקנה, ויותר נכון — לצורך בהמתם של עולי רגלים [בבלי, שם, דף כ' ע"ב], וביחוד מוטעם דבר זה בירושלמי (שם, פ"ב, דף י"ט ע"ד): "לא התירו פסי ביראות אלא לעולי רגלים בלבד... בשעת עולי רגלים... מפני עולי רגלים", ואם כן יהיה הענין נקשר אל "באר-הגולה", שדברנו עליה למעלה. על-פי החלטותינו אלו נוכל להכיר על נקלה, שבכל עניני הבארות הללו

(1) משנת עירובין ח', ו': "בין מתוך אוגנו" (במשנה דפוס קימברידג'א יש "הגנו"), ובעל "תוספות יום טוב" מביא שם פירוש הרמב"ם [שאינו לפנינו]: "חוליות הבור קאי אאוגנו", והוא הגיה לנכון, שצריך להיות: "אוגנו קאי אחוליות".

(2) כך היא נוסחת הערוך, וכן ברפוס קמברידג'א [לג'ק'ה] (כן הוא הנקוד, וצריך להיות [לג'ק'ה]), והמלה נשקעת גם בשם המקום, "בית חגירה" [ירוש' מגלה, פ"א, דף ע"א ע"ד], אך הרפוסים מנסתים במשנה "חגורה" וגם הוא נכון. לפירוש המלה כבר השווה לה קוהוט את המלה הערבית חג'ר, שהיא אבן, ותהיה אם כן חגירה — מחיצת אבן, אך לא בדרך בנין, אלא בתור אבנים רופפות בלי סדרים, והוא ממש כמו "גדר" בתוספתא [למטה]. ואני פירשתי מזה את שם המקום, רקם דחג'ר א" [עיין מ"ע, צייטשריפט פיר אלטשטעטאמענליכע וויסענשאפט", כרך כ"ח, עמ' 255].

(3) עיין אוצר-המלים התלמודי של לוי, ח"ד, עמ' 67 ערך פס, עמ' 75 ערך פסים ועמ' 86 ערך פצים. והיתיר פס נמצא עוד בירוש' עירובין, ראש פרק ב', דף י"ט ע"ב, ופסים במובן הקרוב לענינו נמצא גם-כן שם, פ"ו, דף כ"ג ע"ד, ובתוס' מעשר ראשון, א', ו', עמ' 82.

שטוח לפנינו מנהג קדום וישן מאד, והוא המעם, שמשונה היא גדר זו ומצוינת, היא כל-כך. כי הנה אומנות הבנין אצל היהודים נובעת ממקור הפיניקיים, שהם עם צור וצידון, שכנו בית המקדש בימי שלמה, ועוד בזמן המשנה נזכרו, חצר צורי" ו, חלון צורי" וכדומה (1), ויש לשער, שגם את בנין הבארות למדו היהודים מן הפיניקיים. ועתה נראה חרוש גדול במלאכת הבארות. כי הנה עוד היום נשתמרו בסביבות צור הישנה חרבותיה של באר גדולה אחת בעלת שמונה זוויות (2), ובגליל על אדמת פלסטיני, שהיא קרובה לצור, נמצאת עוד היום במקום הנקרא היום עין מביע'ה באר ישנה-נושנה, שיש לה מחיצה עצומה בת שמונה זוויות (3), וכוה וכוה עוד הרבה, עד שנוכל להחזיק את בנין הבאר בעלת שמונת הזוויות לטופס הראשון, ובכן אמרה המשנה: ארבעה דיומדין נראין כשמונה, ולשימה אחרת: שמונה נראין כשנים-עשר, והמכיוון הוא בזה, שהחיקה תופס את הבאר משמונה זוויות, כמשפט הבארות הקדומות, שהרי בכל עת ובכל זמן מטרת הדת היא להעמיד כל דבר על מופסו הראשון הקדום והעיקרי. והו דבר הצורה. ואחרי שהכרנו את מיכה, נשאל את נפשנו מהו זה, שנתלה ענין הפסין בדיומדין דוקא? ותשובתנו היא, שכבר החלטנו, שבבארות על אם הדרך העולה מבבל לירושלים עסוקים אנו, וקבלו, איפוא, הבארות הללו, שמהן היו עולי-הרגל משקים את בהמותיהם, מחיצה קלה מנסרי-עץ, שהיתה פרוצה לר' רוחות, כדי שתכנסנה לתוכה הבהמות, כלשון המשנה, וביניהן כמלא שתי רבקות של שלש בקר' וכו', קשורות ולא מותרות' כו', ובנין זה לצורך שעה נעשה. וגם במדבר היה עומד, ועל-כן הסתפקו כאן לצרכי צבור, בשביל שמירת שבת, במחיצת פסין הקלה והרפויה; ומאחר שבנין זה היה משונה מן הרגיל, הרגישו הכרח לצייר אותו על ידי הדמיון עם דיומדין, כדי שיעמוד הדבר באר היטב לעיני השיומעים, ומובן, שהדיומדין הם הדבר התמידי והפסין הם החדוש, ותלו את החדוש בתמידי.

ואת הדיומדין מפרשים בתלמוד (בבלי עירובין, י"ח ע"א), דיו עמודין. אם קבלה היא נקבל, שאולי האמת אתם, אף שדרושי-המון כאלה על הרוב משובשים הם וצריכים. אנו להזהר מהם (4); אבל כמה שאמרו, שהם עמודים, בודאי ספרו את האמת לפי מראה עיניהם, כי בארות רבות כאלו היו בכל יום ויום למראה עיניהם ולא היה מקום למעות. וזכינו, איפוא, לידע, שדיומדין בנין של עמודים הם, כלומר, משל אבנים, ובאמת תיכף בצד, "דיומדין" מוכרת התוספתא [עירובין, ב', א', עמ' 139]; ועיין גם ירושלמי פ"ב, ה"א, דף כ"ז ע"א, ובבלי, י"ט ע"ב), באיזה אופן יש לאבן מרובעת' וגם לאבן עגולה' דין "דיומדין". וסברא הוא, שהדיומדין, שהם החיקה הרגיל והתדיר של הבארות, נעשים מאבנים, כי על אדמת פלסטיני אבנים מצויים לרוב, בעוד שעצי-בנין יקרים הם, ולמה יניחו את הקרוב ויבררו את הרחוק?—ועד היום לא יראה ולא ימצא בכל תפוצות ארץ-ישראל היקף-באר אחר זולת חומת אבן. דברים כאלה מתהווים ונעשים על פי חוקי החיים ולא על-פי שום חשבונות או רצינות אחרים. וזאת לדעת, שאף-על-פי שלפי ההנחה הקודמת המשנה עסוקה ב,באר-הגולה", אין זה אלא לפשט אותה הלכה יחידה, אבל במציאות היו בארות ומחיצות' כאלו לרוב, ואם יגענו וטרחנו לברר הדברים, לא בכדי יגענו וטרחנו, אלא כדי להפיץ אור על ענין חשוב ונכבד בחיי אבותינו בימות התלמוד. ומעתה אין לנו אלא לציין את השמועות הבאות עוד בענינינו.

(1) עיין מאמרי במ"ע הנוכח בהערה שלפני הקודמת.

(2) עיין Merckel: „אינג'ניערטעכניק אים אלטערטום", עמ' 472, והציור שם.

(3) עיין בספרו החדש של Rik, הנקרא: Tent and Testament [כלומר, מסע-אוהל ובתכי-קודש].

עמ' 79, וגם הציור שם.

(4) עיין „לענהווארטער" שלי, כרך ב', עמ' 200, ששם פירשתי "דיומדין" מלשון יוני didymon, כלומר

עמודים תואמים.

המשנה תשמיענו: „אחד בור הרבים ובאר הרבים ובאר היחיד עושין להן פסים, אבל לבור היחיד עושין לו מחיצה גבוה עשרה מפרחים, דברי ר' עקיבא, ורבי יהודה בן בבא אומר: אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד, ולשאר עושין חגורה גבוה י' מפרחים” [שם, ב', ד', ובקצור גם בתוספתא שם, ד', ה']. והתוספתא מרחבת ידיעתנו מפני שהיא מזכרת הרבה גדרים אחרות, שהיו נעשות להיקף בארות, וזו לשונה: „היתה שם אילן או גדר או חיצת הקנים נידונה כפסין” [שם, ב', ד']. את כל האופנים האלה יכולין אנו לציין בשם מחיצת הבאר, ויכולים אנו לשער, שמחיצה אחת או אחרת לא תחסר מעל שום באר, כי כל באר מים חיים חשובה הוא בארצות הקדם, וכדי להגן עליה, וגם כדי ליפותה ולעשות בה סדרים מהוגנים, היו מקיפים אותה בבית הדור ונחמד, כמנהג הארץ עד היום, ובית-באר זה הוא שמכנה המקרא בשם „בין משאבים”, שלשם מתאספות ומתכנסות השואבות, שם הן ממתיקות סוד, שם הן משיחיות ביניהן וצוהלות אשה אל רעותה, שמחה וקול זמרה נמצאים בו, כולו נעים וכולו אך שמח, כי בית-הבאר הוא המקום המיוחד, המסמן את חיי-המזרח מאין כמיהו.

באר-הרבים מקומה, כמוכן, ברחוב העיר, או, לכל הפחות, בכרמלית אחת, כלומר, באחד משוקי העיר הקטנים; ובאר-היחיד מקומה ברשות היחיד ויהיה מקומה החצר, אם היא בעיר, או השדה, אם היא במגרש העיר (1), ויש שהבאר היא לפני החלון (2) כדי להקל את השאיבה. כדי למחות בידי מי שאינו רשאי לשאוב, עשו דלת לבאר (3) עם פותחת (4), כלומר, עם מנעול הסוגר והפותח, ולא זו בלבד, שהדלת משמרת את הבאר מן הגניולה, אלא שהיא משמרת גם מן הלכלוך ומכל דבר מכוער, באופן שהמים עומדים נקיים וזכים.

[סוף יבוא]

(1) תוספתא, ב"ק, י', ט"ו, עמ' 355, ותוס' עירובין, ב', ד', עמ' 140.

(2) תוס' עירובין, ט', ב"ד, עמ' 150.

(3) תוס' עירובין, י"א, י"ז, עמ' 154: „ציר העליון של באר” וכו' כפי שהעבור ועל הדות

(משנת אהלול, ה', ו').

(4) משנת ב"ב, ו', ה', „פותחת”, שהוא מנעול, ולדעת הרמב"ם הוא מקום רגלי האדם והכהמה.

ב ע י ר

(ספור).

מאת ד. ס.

...הרכבת נהרה על פני שדה ויער, ברוצקים עמד על מרפסת העגלה וקבל פני שחר.

שמש צעירה, שמש ניסן, עלתה בפאתי מזרח. השמים הכריקו בגוני גונים של זהרי בקר, והרים מתחלפים ומשתנים וגועים במרחבי אין-קץ. וכמו הלכו השמים הלך וגבוה, הלך והתרומם מעל הארץ, שהשתרעה כמתפנקת, רטובה מעט מגשם-ליל דק, מצוחצחת ומחורשת, לבושת ראשית דשא ועשב, רכה ומלאה חיים. וזהר הרקיע וברק השמש, רעידת אויר הבוקר והצללים המרחפים על פני הארץ, מרת צפרי ראשית האביב ורוך העשבים ופטירי הציצים של העצים, שנתחדשו, חלופ-הצבעים והאפקים הרחוקים—ערבוב צבעים ומראות זה ושלשול הרכבת במרוצתה העירו את לבו של ברוצקים, מלאו אותו ריך וגעגועים, תונה דוממה והסתכלות חרישית, האמנם הוא עיזב לגמרי את השרה ואת ריח השרה, את זמרת החוגא בתכלתי רום, את-הדגן הצומח במהירות נפלאה, את לחש הרשאים ושיח האילנות? האמנם הוא הוא עיזב לגמרי את העיירה הקטנה, את עיירת מולדתו, את ההרים ואת הנהר, ואת היער, יער הארנים? ...

לבו נתכווץ מתונה ועצבון, כמו בשעת פרידה מאם יקרה, מאם זקנה ואהובה. כן, נסיעתו זו לעיר הגדולה אינה עוד נסיעה לשבועות ולחדשים אחרים. גם היא, ריבה, הרגישה, כי עוזב הוא הפעם את העיירה לגמרי, לבלי שוב אליה עוד, כי ניסע הוא אל העיר הגדולה להשתקע בה... להשתקע שם... הו...! מה הפחידה הרעיון הזה! כמה זרה הנערה הזאת! מה קשה היתה עליו פרידתו ממנה.

הוא מייל אתה או בשדה, מחוץ לעיירה, עלה עמה בהר שעל יד היער הקטן, ירדו אל האחו שעל שפת הנהר, ורוחו היתה כל כך סוערה. קרבת גוה העדין של ריבה, ריך שערותיה השחורות, עיניה הגדולות, עיני תכלת של ילד גדול, שמעוררות בו תמיד השתוממות, עליצות ורעד ממיר, וצליל קולה הרך—כל אלה למפו אותו, עננו את נפשו וכל עצמותיו רחפו מגיל.

הוא והיא... הם והשרה... הם והעולם...

רוח קלה היתה מסלסלת בחמת-החורף, שכמו צמחה לנגד עיניהם, התקדר היער מרחוק, ההרים מראה תכלת-כהה להם וכמו רפרפו באויר הצח; עננים צחורים, אורירים, מבריקים, ענני אור, ענני אביב, שמו בשחקים והעבירו צלליהם על פני ירק הדשא, רחפו ועברו מעמק אל הר, מגבנון אל גבנון... וצליל קילו של החוגא השתפך ברננה ממעל...

הוא והיא... נפשותיהם כמו התלכדו, לכם פעם מגיל ממיר, עיניהם שמו במרחביה

ופיהם מלא שירה:

— עיר, עיר! הרחוקה, הנפלאה, המלאה סוד, קסם ופחד!

— למוש שמה! שניהם, שניהם!

— אל רבת עם זו ההומה, הצוהלת, המשכרת!

— למוש שמה! שניהם, שניהם!...

וכמו ענו השדה ושמי השדה לקולם...

ריבה נשענה אל כתפו ורעדה ופניה היו שקופים, צחים ונוגים קצת.

אותה העיר הרחוקה, שאינה מובנה, שאינה ידועה לה, התופסת את לבה,

הממלאה אותה בהמון פלאיה, אותה העיר מעוררת בהדאגה... מרגישה היא כבר את

שלימתה של העיר עליה—ויראה היא...

—הו, קרתנית! מפני מה יראה היא את העיר?

והוא הרבה לספר לה כל כך הרבה בשבח העיר וגדולתה, מיבה ועשרה.

התרגש, פניו הצהיבו וספוריו היו מלבבים, אמנם הכיר והודה בעמקי לבו, כי אין

הוא מדבר את שלו, כי רוב דבריו על העיר לקוחים מן הספר, מן העתון, מתוך שיחת

חברים... דברים זרים, מושגים זרים, שהוא התאמץ לקלסם, לעשותם לשלו. ואולי

מפני זה פעלו כל כך דבריו וספוריו לא רק על ריבה, כי אם עוד יותר הרבה עליו

עצמו. והם לא ראו עוד את השמים ואת השמש, את העננים ואת החוגג, את ההרים,

את היער ואת השדה—אלא אותה, את העיר, שנדמתה להם כעין מירה אנדית, המקננת

בסלע איתן שם, מעבר להרי התכלת...

ריבה הביטה אל תוך עיניו בעליצות ילדותיות ובקנאה:

—הו! מה מקנאה היא בו, הוא יודע כל כך הרבה דברים יפים, הוא כבר ראה

עיר! הוא בן-כרך באמת!...

והיא לחשה: כשתבוא הפעם לשם תשכחני... אני מרגישה, שלא תשוב אלינו

עוד, כמו שלא שב ברוך. תשכחני, גם אותי תשכח... גם אותי...

הוא נפעם לדבריה: איך? הוא ישכחנה? הוא?... אותה?... לא, לא! אכן איהבת

היא להעלות על לבה דברים זרים ומעליבים כאלה! אמנם אינו רוצה לשוב עוד אל

העיר, כבר בלה בה את מיטב שנותיו. אבל אותה, את ילדתו הנעימה, את השטיא

הקטנה שלו, לא ישכח לעולם! והן גם היא יצוא תצא בקרוב אליו שמה.

—ושמא לא אצא? — אמרה בקול ענום.

הוא התקצף מעט: למה היא מדברת כדברים האלה, האם חושבת היא לבלות

פה, בעיירה הזאת, את כל ימי חייה?...

היא נכלמה ולחשה, בהורידה את עיניה, שנמלאו דמעות, אל הארץ: היא לא

אמרה כזאת. הן יודע הוא כמה שואפת היא לחיים חדשים, לחיי עיר גדולה. אבל היא

מפקקת באפשרות יציאתה לשם, הרי הוא יודע את מצב הדברים...

הוא חבק אותה, נשק על עיניה ואמר בקול חבוי:

—אל תתיאשי! הנה תראי, כי בקרוב תהיי עמדי שם... הרוצה את? התפללי

את התפלה, שאני מתפלל תמיד אל העיר. הנה תראי, כי תבוא תפלתך!

והוא אינו יודע אם אך לצון חמד לו אז, למען גרש מריבה את רוחה הקשה,

או התפלל באמת, בכל לבו, אל העיר:

—את, עיר! את, אלילה, היוצרת, הקוסמת! קבליני אל תוך אהליך, הכניסיני

אל תחת כנפידך, חוסי, רחמי עלי, נפשי עורגת לך, היפה, האימה!...

היא שמה את ידה על פיו, פניה חורו ודמעותיה גדלו בתוך עיניה, היא אינה

רוצה לשמוע מפיו דברים כאלה, אינה אוהבת לצון כזה, הוא מפחידה בדבריו, היא חשה בו כבר את נשמת עיר גדולה, נשמה של סוד וחידה, קפריזית, יפה, נבהלת ופורקת עול... ודבר זה מעורר בה רגנה.

כך? את כבר חשה כי את נשמת העיר? האח! מה מאושר אני, כן, כן, צריך אני להשתקע בעיר, לעזוב כלה את העיירה, אין כאן מקומי, גם עליך לעזוב אותה... מה? ... את בוכה?... חא, חא! אך זאת היא בת-עיירה באמת! נו, הרגע, יחידתי! הן לא לימים רבים נפרד... כמה נשחק שם, בעיר, כשנזכור יחדו את הרגע הזה, נו, שחקי, שחקי מעט, כך! מה חכמה את! מה אהבך! תחי העיר!... — — —

ועתה כשהתקרב אל העיר הגדולה ועל זכרונו עלה הרגע הזה התמלא לבו רחמים וגעגועים וחרדה, למרות רצונו הסתער בו לבו, המה ופחד, כמו בכל פעם בהרגישו קרבת עיר גדולה, דבר זה עבר את רוחו, האמנם עודנו ירא את העיר הגדולה? האמנם עודנו פרובינציאלי כל כך? האמנם גם הפעם, למרות החלטתי הנמרצה לבלוי עזוב עוד את העיר ויהי מה, האמנם גם הפעם ימהר לנוס ממנה עוד טרם הספיק ללמוד אותה, ליהנות ממנה כל שהיא, ימהר לנוס אל העיירה, אל האם, אל ריבה? על זכרונו עלה ראינו את אחד מרעיו, שפגשנו בדרך.

—לאן?

—ל-N.

—ל-N? כלומר, לעיירתך, רצית לאמר? חא, חא! הנה זה אדם מוזר! כשעלינו לנסוע לעיירתו הברוכה, הוא בוחר לו דוקא דרך ארוכה מאד, דרך N הרחוקה! חא, חא!

הוא הרגיש את העוקץ שבהתול זה, נעלב קצת ואמר במרירות: —כעת אין לך הרשות ללעוג לי, הפעם לא אעזוב את העיר עוד, הנה תראה... כן, כן... עתה לא יברח עוד מהעיר כפעם בפעם, לו גם יחלה, לו גם ירעב ויסבול הרבה, לא ישוב עוד אל העיירה, לא ישוב!...

השדה, היער כמו נעתקו לאחור, והרכבת החלה לעבור על פני ישובים של פבריקאות, בנינים גדולים, ענקיים התחילו מופיעים לנגד עיניו: מחסנים, אוצרות פחם, דיפו של מסלת-הברזל... עור רחוקה היתה העיר כמה מילין והיא קסמה אותו כבר מרחוק, קסמה והפחידה, העיר N היתה זרה לו לנמר, עוד לא ראה אותה, עוד לא ראה עיר גדולה כזאת מימיו, והדבר הזה הוסיף עד יותר לשלול את מנוחתו ממנו. הו! מה גדולה צריכה להיות עיר זו, אם פבריה, אוצרותיה משתרעים על מרחב גדול כזה! אמנם מרכים להלל את זו היפהפיה, הריבצת על חוף אותו הנהר הגדול, השומף ממדינה למדינה, ושרותה כל כך דמעות בניה, זאת היא עיר גדולה, שיש בתוכה כמה מאות אלפים בני אדם, הרוכלת עמים, אחת הערים היותר גדולות, היותר עשירות והומות שבמדינה.

והוא התאמץ לצייר בדמיונו את תבנית העיר הזאת ותמונה דמיונית, נהדרה ומזורה רחפה לפניו.

מעודו לא יכול לצייר בדמיונו עיר בצבעים ובתמונות ריאליים, תמיד היתה מופעת לפניו כעין חידה, קסם ופחד.

בעודו ילד וכבר אז היתה העיר מעוררת בלבו תמחון, אי-מנוחה, געגועים, סקרנות ופחד, והוא שאל תמיד את נפשו: מה זאת עיר? ומוחו ולבו הרכים ולב של ילד היו טרודים מאד בשאלה זו.

הוא גר אז בתוך סביבה מובנה וקרובה לו, בעיירת מולדתו, שם היה מכיר הכל, מבין כל דבר, כל שם ציין איזה דבר ולא העלים אחריו מאומה, הכל היה מגולה ומעורה: העיירה, בניניה, השדה, הנהר, ההרים, היער, האחו, השיחים והבורות, בעיירה מנוחה ושלוה

ורוח אלהים מרחפת בתוך השלוח הזאת, מרחפת על פני הכרים והגבנונים, על פני הנהר והיער ולא הפחיד את הלב הרך והמאמין. הוא לא ירא את האנשים, הוא לא ירא כל דבר. הן כל כך הרבה מגינים לו: האלהים, האם, האב, האחים והאחיות וכל אדם מן העיירה! אמנם היו נס שם דברים שהעירו את פחדו, ביחוד בלילות, או כשהיה מטייל יחידי בערבים בשדה. אבל לא היה זה מאותו הפחד והתמהון שהמושג, עיר—היה מעורר בו, והכל, כל מה שסבב אותו, האנשים והספרים, מרבים כל כך לדבר על אדות העיר. יושבים להם בני הבית ומשוחחים ביניהם וכפעם בפעם הם מוכירים איזה עיר גדולה ומתפעלים: —הו! זה כרך עצום! —ומיד משתנה השיחה של בני הבית ומקבלת איון צורה אחרת, איזה תוכן אחר, תוכן מעורר סקרנות, אי מנוחה ודאגה. כמה משינה העיר! חוצות-חוצות, מוארים, הומים... המון ורעש שאינו פוסק... וביותר הלהיבו את דמיונו הספרים. הללו מספרים על ערים עתיקות יומין, מכוסות ערפל וסוד, מלאות פלאים ודברים נשגבים: ירושלים, שומרון, בבל, נינוה, רומא, ביתר וטור-מלכא... כעין אגדה נפלאה נראה לו הספור על דבר נינוה העתיקה, זו העיר הגדולה לאלהים, מהלך שלשת ימים... אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם, אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה... באיזה רעד מיסמי מיוחד היה שונה את הדברים הקצרים והמלאים אימה וגדולה על דבר חורבן טור-מלכא: —אמר רבי אמי: תלת מאה אלפי שליפי סייפא עילו למור מלכא וקמלו בה תלתא יומין ותלתא לילותא ובהך גיסא הילולא וחנני ולא הו ידעי הני בהני!..

הנה כזאת היא העיר! גדולה, גדולה ומלאה מירות וחומות ובני אדם משונים לרוב: מלכים ושרים, שרי צבא וחילים, שופטים ושוטרים, כנענים וחרשים, מכשפים ורמאים, כהנים ונביאים... מזבחות ואילולים, תיאטרות וקרקסאות, ובהמה רבה... ונדמה לו כי בכל מקום שמתקבצים לשם הרבה בני אדם, כמוהו, כמו אבא ואמא, כמו אחיו ואחיותיו, מיד הם משתנים והווים לבריות חדשות, זרות, מיד הם נהפכים לבלתי נחים, להומים, למתעסקים, לבוני עיר... אך ירדו בני האדם בפעם הראשונה בהמון אל בקעת שנער—ומיד התחילו בונים עיר ומגדל וראשו בשמים...

ודבר זה קסם אותו ועורר בו סקרנות ופחד. ועוד טרם ידע שהארץ סוכבת את השמש, כבר נשמתו נמצאת לכודה ברשת זו, הנקראת עיר, הפרושה על פני כל הארץ, וכשהיה עולה על משכבו בלילות, שוכב נים ולא נים, היה לבו אחוז קסמי העיר, כעין צלמי פלאות, צללי ענקים ובני אלהים היו צפים לפני עיניו אחוזות התנומה.

מאיוזה הביון עמוף אדים מתמרים ומנוונים, מאיוזי שיבת-תהום, מעבר עתיק היו צפות לפניו תמונות מצודות: מירות, מגדלים ובורניות, שבהם מתהלכים אנשים משונים, עומרי עשרות זהב, חגורי חרב ומגני קשקשים, אלים ומלאכי אלהים. וכל אלו הבנינים הרמים והנשאים המשונים האלה היו מצטיירים במוחו כאותה מירת הנסיך, שראה אותה בנסעו אל דורו אל העירה הסמוכה לעיירת-מולדתו. ראה אותה מרחוק בהרף עין, כשיסת צפור, בעבור עגלת-מסלת-הברזל במהירות על פניה, ראה אותה כשהיא מבועה בים של שיחים ואילנות, מוקפה נהר שומף וגשרים תלויים עליו וגדר של לבנים גבוהה סביב סביב. והמירה עשויה כעין דליית, גבוהה ומשוחה בששר, מקושטת בסמלים וצלמים יפים ומגדלים, שבראשם עשויים הם כעין שני-סלע, עליה. והרבה בנינים גבוהים ויפים סביבה ושער של אבן, כעין חומה לפניו, ולכל הבנינים המפוארים האלה חלונות גבוהים וצרים, וכפות שונות על גגותיהם, מעין אלו של בית-המסגר שבעירתו, אלא שהם יותר גבוהים, יותר רחבים, יותר מרקיעים לרום ויותר משתרבים לרוחב... הרושם הזה היה רגעי, אבל נחרת עמוק בלבו, —רושם קסמי, מעורפל, אנדי, כעין מעשית-ילדים... וכתמונה הזאת הצמיחה במוחו העיר. כך היו אל נכון חומות ירושלים וטירותיה, מקדשה ומגדליה, כך היו אל נכון בניני הורדוס, מכצרי בבל ונינוה, קרקסי רומא ויון. הרבה בירניות

קסם כאלה—וזהו עיר... והיה שוכב במטתו ולבו חולם, וחלומותיו היו חלומות ילד מבולבלים, מלאים פלאות, קסמים ופחד...

וכשגדל לא עזבתו תמונת-קסם זו. הציורים שציירו בספרים ובתמונות את העיר הגדולה לא הביאו שום ריאליות בתכנית העיר. אדרבה, הם הוסיפו לה עוד יותר סודיות ופלא. כן, העיר הגדולה הוא העיקר. היא—דלתות העמים, מרכז, טבורה של ארץ, אם... וכאלה הן היו ירושלים, בבל, נינוה, רומא. הנה גם מוסקוי, אם רוסיא' תקרא... אלא שעכשיו ישנם הרבה מרכזים, הרבה ערים גדולות, וגדולות עוד מהאם עצמה, ממוסקוי... והוא לא ראה אותן עוד! וכל כך היה מקנא באותם בני האדם המאושרים הנרים בתדירות במרכזים האלה, וגם היה ירא אותם מעט, בן-כרך'—זהו אדם מהיר, חכים, ערום ובעל-כשרון. הוא לובש בגדים קלים ויפים, שונים לגמרי מאלה שנושאים בני עיירה וכפר. לשונו מהירה ושנונה, רוחו אמיץ, מנהגיו בנימוס ואצילות... וכשהיה בא לפעמים בן-כרך אל העיירה שלו היה מתבונן אליו בסקרנות רבה וביראת-הכבוד. כמו העיר עצמה כן גם בן-העיר היה בעיניו כחידה של קסם ופחד.

וכשהיה פוגש את חבריו, והם משוחחים ומתוכחים וחוקרים יחד, וכשהיה מטיל את ריבה, ובכל רגע ובכל מקום—ציר מחשבתו ומחשבת רעיו היתה העיר הגדולה. ודומה לו כבר אז כאילו אין הוא רואה עוד בעיניו שלו, אלא בעין בריה אחרת, המולכת עליו מרחוק.

והוא אהב את העיירה שלו, את השדה, את הנהר ואת ההרים, ואת היער, ואת המנוחה הקרושה השוררת בהם. הוא אהב גם את הסערות שהיו מתחוללות בהם, היה אוהב וירא כשאלהים היה עובר בסערה על פני השדה, היער, הנהר וההרים... רעם וברק ומטרות עוז ורוח כבירה... כמה היו מעורדים את רוחו! הוא אהב את חלופי הצבעים של בוקר וערב, של דמדומי חמה, של זריחת ירח וכוכבים. הוא אהב צפצוף צפרים וגעית פרות באחו, וקרקורי צפרדעים באגם... הוא אהב את מנהגי העיירה, מנוחתה ורגונה... ובאותה שעה רוח זרה לו היתה מלחשת על אוניו ומגיעה אל עמקי לבו: — זה הבל, זה הבל! לך שמה ותראה, לך שמה ותראה! המון פלאים, המון פלאים!... — ואז היה גם הוא שונה, כמעט כלי הדעת, אחרי הקול הממיר והשליט הזה: זה הבל, זה הבל! שמה, שמה! אל העיר, אל העיר! ועצבות גדולה, וגענועים חוקים, וכמהות מראבת היו מדכאים את רוחו ומגרים אותו בלי הרף: — לך, לך שמה! בוא, בוא אלי! — כך קראה לו העיר מרחוק אליה. והקריאה היתה מתמדת, עקשנית, עריצית. והוא היה מתענה ושואל את נפשו מבלי מצוא תשובה: מה היא, מה היא זאת האיומה והקוסמת, שאינה נותנת לו מנוחה? מי היא זאת, המופלאה, שמושכת את לבו בכח עצום כל כך, הוי, מתי יזכה לבוא בשערי עיר, לראות עיר בעצם עיניו...

והיה נוסע אל איזו עיר—ובורח ממנה. בא—ובורח... חיי העיר הגדולה היו שוטפים במרוצה כל כך כבירה, במהירות כל כך רבה. דומה לו, כאילו כל מהותה של העיר הגדולה נתגלם במרוצה, בהיסטה, בשטף כביר שאינו פוסק... והוא לא היה יכול לעמוד בפני שטף מרוצתם, היה מתניע ומתרגז, מתגעגע על החיים השלמים של העיירה ועוזב את העיר...

והנה גם הפעם הוצא מהעיירה ביד חזקה נעלמה, עוד הפעם משכתו העיר אליה בחבלי כשפיה... ובמדה שקרבה הרכבת אל העיר, כן החל להרגיש בשטפם העז של חיי העיר. הנה גם הרכבת כמו הגדילה את מרוצתה... כאילו אצה היא, ביראתה פן תאחר, ונוהרת היא ביתר עוז, מקשקשת באופניה ובשרשרותיה, ורועדת בכל יצוריה של ברזל ועשת מגיל ופחד...

הקונדוקטור נכנס אל העגלה, לקח מירי ברוצקים את כרטיס הנסיעה. הנוסעים

החלו מכינים את עצמם ליציאה מן העגלה, וברוצקים נדהם קצת, חש פתאום, כי מלמול הדרך פרק את עצמותיו, הוגיע אותו מאד. ראשו עליו סחרחר, דמו המה ולבו פעם בחוקה וכל גוו רעד רעידה קלה ...

הרכבת נכנסה אל תוך תחומה על התחנה. מסביב השתרעו כנחשים של ברזל המון מסלות, שהתפתלו, נגעו זו בזו, נאחזו זו בזו ונתפרדו לעברים שונים והבריץ כלפי קרני השמש. המון עגלות-משא, קטרים פולטי קימור ועשן הומים ושורקים; עגלות-נוסעים מלאות אדם וריקות עומדות היו על מסלות שונות, זו כלפי זו; משאבי-מים גבוהים, עמודים מורי דרך, סכות קטנות, בניני עץ ואבן, גבעות פחמים, אבני סיד, צבורי פטי ברזל ועצה רבה. קונדוקטורים ומשרתי מסלת הברזל... והרכבת נהרה במרוצה ועברה על פני כל אלה בהמולה ושואן, קפצה ודלגה ממסלה למסלה, התפלצה והריעה בשריקות גיל מבשרות את בואה.

ברוצקים עמד על יד חפציו מסייער ונרגש, ובחשאי, בעמקי לבו, אשר לא תגע תפלתו גם אל אוניו, התפלל בהשתפכות רבה את תפלתו, שהיה מתפלל כל פעם בבואו אל עיר גדולה:

— „אל! אל מרום, אל ערבה, שדות ונהרים! אל הרים ויערים! אני יודע אותך, אתה קרוב לי! אמנם אותם בני הערים כופרים בקיומך, במציאותך. גם אני משיח דברים כלפי כבודך. אבל הן אתה כל כך קרוב לי, אני נושא אותך בלבי! שם, בעיירה, בשדה ובהר, אתה מגיני ומחסי, שם שומע אתה את תפלתי, הישך גם בעיר? אל נורא וסתר, ההנך שולט גם שם? תמכני נא!“...

וכשירד מהעגלה היה כשכור, כאחוז קסמים, עיניו סבבו לכל צד, הוא ראה כל כך הרבה ולא ראה כלום. המון ותנועה, נמשך כשכור עם זרם האדם אל תוך אולמי התחנה ועיניו מתעוורות מהמון המבלאות, המודיעות, הכרוזים והאזהרות שעל כל דלת ופנה. אילו האזהרות הביאו בכל פעם דאגה בלבו. נדמה לו, כי על כל צד ועל כל שער מזורה רשת לרגליו, והוא אינו יודע איך להתנהג בלבי נפל בה... ואים כל אותם האנשים, שנמע שלשה ימים אתם בעגלה אחת, ששוחחו יחדו, שהיו משאילים זה לזה כלי-תה, כוס, מלח, ושככלל הרגישו את עצמם כמכירים, כבני אדם שמטרה אחת ודרך אחת להם? איפה הם? מדוע אך רכבו רגליהם על אבני העיר, עודם בפתחי העיר, וכבר היו זרים זה לזה, לא הביטו ולא שמו לב איש אל רעהו, לא דרשו בשלומו. וכשפנה אל אחד מהם בשאלה, לא ענהו דבר, אך מהר לעבור על פניו?

הוא נשאר יחידו בתוך ההמון הזה, אותה הבדידות, שהיה מרגיש בה בכל פעם בואו אל עיר גדולה, לא עזבתו גם הפעם ודכאה את רוחו. והוא שאל את נפשו: למה הם מתבהלים האנשים האלה כל כך? למה הם רצים כה דחופים, מרודים ונחפזים? ... הוא עמד רגע והתבונן אל ההמון, שמלא את התחנה והתפור והתברר לכל עברים, איש איש לפנתו, כנמלים, כן, כגל-נמלים נדמה לו המקום הזה. מתרוצצים, נחפזים—וכל אחד בפני עצמו, אינו נוגע ברעהו וקשה להבין מהו הקשר המקשר את הבריות הנפרדות האלה, מפני מה הן מתבהלות ורצות כל כך? והוא כמו רצה לקרוא להם: „עצרו, עמדו! נמלך נא מי ומי ילך, מי ומי יתכוץ, מי יעשה דבר זה ומי דבר שני. למה כל המהומה הזאת?“ והוא נמשך אחרי הקהל בעל ציץ הנחשת וישב בעגלה—וסביבו המון ותשואה, רוחו סוערת, לבו פועם ואיוו שירת-נצחון משתפכת סביבו:

— „בעיר!“

והוא עבר רחבות וחיצות, וכל בניני העיר, חיצותיה, אנשיה, המרככות והטרמוי, כל זה חלף עבר לפניו במין צהלה ושלל צבעים, כפנורמה נפלאה, כדיקורציה נהדרה מלאת קסם, ועל הכל היה שפוך אור יום, אור ניסן, אור רך ומצוחצח... מסביב המיה,

רעש וצלצול וכבר אינו זוכר מאיזה עבר נכנס אל העיר. כמדומה שעבר על יד גן-גדול מוקף גדר ברזל גבוהה, עבר איזו ככר רחבה, מלאה ארמונות וחומות יפים, בתי תפלה נהדרים... כמדומה שראה שם אדם-ברזל עומד על עמוד-שיש גבוה-גבוה וחרב שלופה ביד האדם... איזה סיפון של מי זודה הצטחק מול פניו באיזה רחוב ונעלם, סיפון ענקי וגדול עד מאד, בקומת איש. אל נכון הנהו של עץ ומוצג לראוה... אך הנה עובר הוא כבר באיזה רחובות צרים, גבוהים ונפתלים... המון בני אדם רצים רחופים מכל עברים, כן, לו נדמה גם הפעם, כי בני העיר רצים תמיד בלכתם, מכל קיר וקיר הציץ עליו שלט ויקרא אליו בחבה; הויטריות רמזו אליו והבטיחו לו כל כך הרבה; ומעין זמר זר ונעים קשקש בו:

—אני בעיר! אני רואה, שומע, מרגיש את העיר!...

והיה כחולם בהקיץ. ואיזו אי-מנוחה, איזו עליצות ורעד מסותר לחץ את לבו. הוא בעיר!

הוא בעיר ונפשו תאמר לו, כי לא יעובנה עוד כל ימי חייו. אכן הרבה אותות מקימים את הרגשתו זו. כמה זר היה מנהגו תמיד בהכינו את עצמו לנסיעה לעיר גדולה. חא, חא! ככה קודם שנכנס לקרשי קרשים, צריך היה כל כך להכין את עצמו לכניסה זו, שיש בה כל כך סכנה ואחריותה מרובה כל כך. היה חושב, כי לאו כל נכנס יוצא בשלום, לאו כל נכנס זוכה לראות את ה"תוך", את ה"לפני-ולפנים" ולצאת בשלום. והוא היה מכין את עצמו לנסיעה זו בדחילו ורחימו, בחדוה וביראה ימים-ושבעות, היה מכין לו בגדים חרשים, צוארונים מנהצים, ענק חדש, הן צריך היה לקבל צורת בן-כרך!... וכמה חפצים היה מוליך עמו אל העיר, אמו היתה מעניקה לו עוגות ומיני מאפה, צידה לשבועות ולחרשים, הוא היה ירא להקדע ממקום מטעו לחלוטין והיה שמח לכל הדברים הקטנים והמיותרים לגמרי בעיר גדולה, שהיו מזכירים אותו את העיירה, מנהגיה ואת אנשיה והיו לו כעין חוט-מאחד בינו לבין העיירה הרחוקה ובין כל הקרוב כל כך אל לבו שם, ותמיד היתה לו נסיעה כזאת כחגיגה, כעין עליה לרגל, כמעשה-רב! וכל זה לא נשנה הפעם, עתה, בעת ששוער החצר נשא את חפציו לתוך חדרו של רעו, בן-עירו, ברך, נדמה לו, כי לא השאיר מאומה אחריו שם, בעיירה, כי נתק החוט המאחד אותו אליה, כי הנהו כולו פה, בעיר, בגופו ובנפשו ואין לו כל דבר שימשכו בחוזה, הן ריבה תעווב גם היא בקרוב את העיירה, ולראית פני אמו יסע פעם בשנה, כן, את אמו אינו רוצה לעזוב, נפשו כל כך קשורה בה.

וכשנכנס אל חדרו של ברך ונתקבל בתרועה מחברו, מלא את לבו איזה בטחון כהה, איזו תקוה מאירה, עליצות מרוממת את הנפש, והוא צהל והריע ולבו היה טוב עליו.

הכינו תה, הביאו חלות להם, נקניקים, חמאה ומיני תרגימא, והסעודה, כסעודת הדרך, היתה עליוה וסעודה. הרי כמה ימים שלא דאו זה את זה, כמה נתבגר ברוך, ברוצים התבונן אליו במין חדוה, גאוה ויראת הכבוד מסותרה. פניו של ברך נתרכזו, נתקשו, פניו היו מאלו שמושכים עליהם את העין. הם היו מארכים, חורים קצת, בעלי שרשומים מפיקים עוז ותבונה. חוטמו הישר וסנטרו המורם מעט היו מחודדים, והזקן העשוי, הקטן והארמוני הפך את הפנים האלה לחדים ועזים ביותר. שערות ראשו, הארמוניות-כהות, היו גוורות, מצחו רם ובולט, מתחת למשקפים להטו באש שחורה עינים אמיצות וחדות וצחוק קל היה לפעמים קרובות מופיע על שפתיו המלאות ומקפל מעט למעלה את שפמו הדק והקצר. מפני תנועה זו נדמה בכל פעם, כאילו מעקם ברוך את פיו לצד ימין במין לעג מסותר, וביותר הפליאו את ברוצים מכתי עניו של ברך. נדמה לו כאילו סובבות עיניו בלי הרף ועוקבות אחרי כל תנועה ונדנוד של כל הדברים והאנשים אשר סביבו, וניכר היה, כי מביטות הן עמוק עמוק, חודרות ורואות כל כך

הרבה, לא יעלם מהן גם הדבר היותר קל. ועם כל מבט ומבט כמו מתחלף מעצמו סבר הפנים, ניכר היה כי מוחו של ברוך עובר עבודה שאינה פוסקת, מונה, חושב, שוקל ושופט בלי הפוגה. שאל למעשהו.

ברוך הצטחק. התמתח ואמר: מעשהו? כדרכו תמיד. עובר, לומד, מלמד וזורע זרע מרידה בלבות של בני האדם, כמו בילדותו עידנו עוסק היא במלחמות, אלא אלו של עכשיו יותר מסוכנות מעט מאותן שהיו... חא, חא! אבל הרי אין כדאי לדבר על אודותיהן. מוטב שיספר לו ברוצקים מה שלום העיירה. הא-חא! כמה שנים עברו מיום עזבו אותה, את ירושלים הברוכה הזאת, הוא כל כך נתרחק מעיניה, מאנשיה. זה כמה שנים שלא כתב גם מכתב לאבותיו, מה? הזקין האב? הוא קובל עליו כל כך במכתבו המובא לו עתה על ידו, עי ברוצקים, אלא מה יש בידיו לעשות, צר לו עליו, אבל אין דבר אשר יקשרנו אליו. יש אשר הוא שוכח לגמרי, כי אב לו באיוו עיירה. אמנם צר לו עליו, אף כי אינו מכבד אותו כלל. והבית? מה, הנתקן המעקה הארוך אשר לו? חא, חא! הוזכר הוא את שחוק-העמים שהיו שוחקים על המעקה הזה. איך שהיו העמים נופלים אל בין הסדקים והם קורעים את הקרשים והאב מעניש אותו קשה על זה? ... והמישור אשר לפני הבית? האם הגוה גם עתה מכוסה בזבל וברפש, והעגלונים עודם גם עתה עומדים סמוך לעגלותיהם על המישור הזה, מפהקים או מתקוטטים? הוזכר הוא את המלחמות שהיה עושה על פני המישור הזה? והאבק האפור—העורו מתמר גם עכשיו בקיץ ברחוב זה וממלא את כל חללה של העיירה? והתנומה החופפת עליה? הוא לא היה נושא מימיו את השלוח העצלנית המעיקה על העיירה ועל בתיה הנמוכים, בעיניו היתה תמיד דומה לילד חולה את המחלה האנגלית, והיה שונאה מאד, והאכזריים... אלו האכזרנים בעלי המכנסים הרחבים, בעלי התנועה המרודה, העצלנית, הנרפית?... וזכר הוא את, הראש? —מאבטשטאמ!... זאאסידאאניע פאאמשינאאעמציא-א-א!... חא-חא-חא!... ויהודיה של העיירה? עוסקים בקיומם? חתונות, קידושים? ירידים ועסקים... והפרנסה של בעלי הבתים? ומה שלום דוד ה, דרעהקאפף? העודנו עסוק הוא באלפי עסקיו הנפלאים? העודנו חוזר גם עתה כל כל היום על החנויות, לחנוף גמילות-חסד?... והאברכים עם, השניפים? על צוארוניהם המנוהצים? והעלמים והעלמות, לובשי בגדי ה, מודה האחרונה, המשרכים בשבתות דרכם על פני הרחוב במין עצלות מרגות ומעפרים בעפר סביבם? והיהודים המתהלכים בנחת ובהנאה אחרי מנחת-שבת וידיהם מופשלות לאחוריהם. . . הוזכר הוא, אז, כשדקר בקיץ את ידי ר' פנחס? אוי אוי! כמה מכות-לחי קבל מאבא או, חא, חא!...

צחקו בפה מלא.

ברוצקים זכר גם הוא איזו דברים מעוררי שחוק מחיי העיירה ולכם היה טוב עליהם. מרוב צחוק, אמנם לדעת ברוצקים משוממת היא מאד העיירה ואנשיה, אלא שהוא מוצא, כי ברוך גרש את הסאה. יש גם לה, להעיירה הקטנה, יופי המיוחד רק לה, דברים המושכים את הלב, ולאו כל בני העיירה הנם מעוררי רחמים, קטנים ומחוסרי ענין, הנה, למשל, ריבה. הלא זוכר הוא אל נכון אותה הילדה הקטנה, הפעוטה, בת דוד? אותה ריבה הקטנה, שהיו מביאים לה תשורה את כל סוסי העץ וארגוני-הניר והחלילים והרובים, שהיו עושים, את כל הפרפרים שהיו צדים בשדה?

—אה, ריבה? ה, קרפיוה? הקטנה! הו! הוא זוכר אותה מאד! עוד לא שכח את היום ההוא כשהשיגה במוזה, חבקה ונשקה על לחייה. היא הרימה קול בוכים, הוא נבעת מאד וברח מיד מן הבית והקטנה מררה בככי והתיפתה: האדמוני, האדמוני!... חא, חא! כמעט ששכח, כי קראו לו, אדמוני!...

ברוצקים שמח מאד לזכרון המעשה ההוא. לו ראה ברוך אותה, את ריבה עתה, לא היה מכירה אל נכון, כן גדלה ותיף, חבל, שהיא יושבת בעיירה הקטנה. חיי העיירה מעכבים הרבה התפתחותה הרוחנית. אבל הוא מקוה, כי תבוא גם היא בקרוב הנה. ברוך מזכיר נשכחות! עליו לכתוב לה מיד מכתב, הבטיח לכתוב תיכף כשיבוא ל-N. אל נכון ימצא בין ניירותיו של ברוך גליון חלק ומעטפת? מה דעתו, התוכל ריבה למצוא פה שעורים של מוסיקה? עליו לדעת זאת מאד.

נשמעה דפיקה קלה בדלת. שיחת הרעים נפסקה.

— יבוא.

נכנסה עלמה צעירה וברוצקים נתאדם פתאום ונתבלבל עד שלא ראה כמעט את פניה כראוי ברגע ההוא. הוא רק הרגיש כאילו הבריק דבר מה מזהיר על עיניו והכה אותן בסגורים, וכשהציב ברוך אותו, את בן עירו ורעו, יוסף, משורר צעיר מן המתחילים, לפני העלמה, שקרא את שמה: אליא, תקע לה ברוצקים את כפו בתנועה בלתי מהירה כל כך ודבר זה משמש אותו עוד יותר ואודם פניו נתעבה.

אליא העיפה את עיניה, שניצצו וצחקו על פני ברוצקים, התכוננה בו רגע קצר במבט ממושך וחדור, התירה בתנועות-אצבעות מהירות את רכסי בגדה העליון הקצר, ישבה על הכסא ונתנה את קולה בצחוק:

— חא, חא! השמעת, ברוך? שמעו שם מ. וראה — הוא חלה שם את עינו השמאלית ופיו נמה הצדה במשך שבועים ימים ...

— מה, מה את אומרת? ...

— חא, חא! .. כעת הרי תאמין! חי נפשי! אמנם הוטב עתה מצבו, אבל כשמתכוננים בפניו כראוי אפשר עוד להכיר סמני המחלה. רוצה אני מאד לדעת, מה עתה נבואתי בעיניך?

דבריה היו ברהיטה, בקול מלטף ומצלצל וצחוקה היה מלא כל כך הרבה עליונות נעורים וחיים. ברוצקים כבר התגבר על מבוכתו, עמד נשען אל החלון והתכונן בעינים מפיקות השתוממות בפני הנערה המהירה והעליונה הזאת.

כמה יפה וזרה היא! דומה גופה המחוטב והרק לקנה חבצלת המתנשא בגאון ובגריציות עדינה, וראשה, ראשה—ו היא החבצלת עצמה המלאה בשמים ורוך. וכמה יפות וגדולות עיניה עם העגולים הכחלחלים-כהים שמתחתן, העושים אותן לעמיקות ומארכות ביותר. הלובן שבהן הוא ממראה השמים, חלב ודוק-שמים! בת עינה מוקפת גלגל-עין ממראה הדובדבן ושופך את אשו השחורה על פני יריעת התכלת הזאת המתלהבת מאש לבנה ... וכמה מצודדות שערותיה הקלועות כור סביב לקדקדה, שערות זהב-חור, רכות ומתפרצות מתוך המקלעות ומתפורות סביב אוניה הקטנות, על פני מצחה הקטן והחולם, מתפתלות בתלתלים ועזרים וקטנים על ערפה הצח והמהיר ומאפילים עליו בצל-זהבי קל... וחוטמה הקטן והמחוטב והמורם קצת בקצהו, והכתם השחור הפעוט שעל יד החוטם, מול גומת חתן כמה חן הוא מוסיף לה! ודרכה לנשך לרגעים את שפתה התחתונה ולשלא אחרי כן את לשונה הרק ולהעביר בו על שפתה העליונה הנה והנה, כשהיא מאפלת ברגע זה בריסה הארוכות על עיניה ושולחת את מבטה מתחת לגבותיה ממנה והלאה. וידיה! מה צחות ושקופות כפות ידיה ממראה השן, הדומות באצבעותיהן הארוכות והדקות לצרור נבעולים של פרחי הטוברז הרכים והענוגים... ומה יפות הן תנועותיהן של האצבעות האלה! ...

ובעודו עומד ומסתכל בה פנתה אליא אליו ואמרה:

— אני מגישה לפני כבודו את תלונתי על אדם כופר זה, על ברוך!.. חא, חא! דום! אל תעז להפסיקני בדברי!—רקעה ברגלה בתנועה מהודרה ואימה על ברוך באצבעה—הן יודע אתה, כי הוא מכניק, אדם יבש, ואינו מאמין בנפש ובכחות הנפש,

הוא יודע רק חוקים ומכונה—לא יותר! הוא אינו רואה גם חלומות בלילה כלל. המוצא חן בעיניך אדם כזה?

—הלן שבעה לילות בלי חלום נקרא „רע“—הפסיק אותה ברוצקים בשחוק קל.
—האמנם? זה נעים מאד. נעים ואמת, ובכן אינו רואה חלומות, אינו מאמין בהם. הן גם אני איני מאמינה בדבריים במלים, אבל אני אומרת שישנם דברים הכמוסים מעינינו, דברים ששכלנו עוד טרם יוכל לחקור אחרי מהותם, ואחד מן הדברים היותר כמוסים וסודיים—הם החלומות וכחות הנפש, אותו כשרון הנפש לנחש מראש מה יקרה או מה שקרה כבר, בכלל זה מה שבני החמון מציינים אותו בדברים פשוטים: „לבי אמר לי...“ ולבי אומר לי תמיד ורואה אני חלומות נפלאים. הנה לפני שבועים ראיתי חלום מוזר מאד, אחד ממכרי, שמעון, נסע מפה לפה, ובאותו לילה ואני חולמת והנה אני ושמעון נמצאים על שפת נהר המכוסה קנה רך וצעיר; רוח סערה נוהמת ומטלטלת בקנה ובערבות שעל חוף הנחל. עבים גדולים שמים על פני השמים, ותחת חופת תבן בתוך השדה עומדים שני אנשים שחורים ומנגנים ניגון של לוויה... אני רוצה להתחמק מהמקום הזה, אבל שמעון תופש בידי: „חכי, חכי! הרואה את את פני?“ אני מתכוננת אל פניו והנה נתעורתי מאד ועינו האחת נמתה הצדה. נפעמתי מאד, צעקתי בקול פחדים ונתעוררתי משנתי, זהו החלום, ומה שנורא ביותר הוא ריאליזציה, הוא נדמה לי כל כך ריאלי, עד שקשה היה עלי להאמין, כי אך חלום הוא. רוחי נפעמה ומהרתי לבא אל ברוך לספר לו את חלומי זה. הוא מלא פיו שחוק ולעג, כדרכו, קרא לי הוזה, מיסמית, ספיריטית, חילת עצבים. הנה כי כן הוא, ועתה בא שמעון ונמצא שחלומי נתקיים! ברוך, חכמי, הבינני מה זה? יהי כדברך, שאני מיסמית, הוזה, בעלת-חלומות—אבל במה תפרש את המעשה שלפניך? ומה דעתך אתה, יוסף?

הכן הוא שמך?.. הגם אתה תלעג לי?..
ברוצקים שמע את דבריה בתשומת-לב, פניו הצהיבו ועל עיניו כמו הורדה רשת מזהירה ומעוררת. לבו דפק והמה, הוא אמר בלחש ובתמים:
—אני...אני לא אלעג לך...

—האמנם? תודה לך!—היא התכוננה בו במבטה החורר והלוחז ופניה קרנו.—
ידך! — והיא תפשה במהירות את ידו ולחצה אותה לחיצה חמה ועזה.
—מצא מין את מינו?—קפץ שמעון וקרא בשחוק מעושה ופניו הטובים לא היו לו עוד, — באו בעלי החלומות לבלבל את מוחי, אך נלך אל שמעון לבקר אותו ועל דבר סוד-החלום תדברו בעת אחרת, ומראש מבקש אני מכם, כי תדברו בענין הנכבד הזה, אם אינכם יכולים להשתחרר מהבלים, שלא בפני. אבל ראו נא! הנה שמעון בעצמו ובכבודו בא! ברוך הבא! הראה נא את פניך?..

—היי, יראה אני כי כבר נרפא לגמרי ממחלתי—צחקה אליא וספקה כפיה כמתאבלת ורצה אל הנכנס החדרה—הן עתה יתעקש עוד הפעם הכופר הזה להאמין בדברי. הוי, שמעון הרע! הרע! הן יכולת לחלות עוד יום אחד!
צחק מר הופיע על שפתי הבא, שפשט את כפו לברוך, ואמר: —הנה באמת יש לחשוב, כי כדאי הוא לאליא שלא רק יתעורתי פני למען יתקיימו חלומותיה, כי אם גם יתיוו את ראשי לצורך זה...

זה היה צעיר לימים, כבן עשרים וחמש, בעל קימה ממוצעת, לבנבן וקדורני ופניו החולנים מכוסים בהרות קיץ. בגדיו היו ישנים, קרועים במקומות שונים וציוריו כתנתי מעוך וישן.

—האח, יקירי! קפצה אליא ואחזה ביד שמעון, כשצחקה מלא את החדר צהלה ועליצות—הן טוב אתה מאד! היודע אתה כי בחלומי, שחלמתי זה כבר, והנה אתה שוכב בחדרך בראש פצוע, מת! מה? לא ספרתי לך את החלום הזה? אנא, עשה

ואת למעני, פצע את ראשך ומת! הלא מצער הוא! וברכת חוקרי-הנפש תבוא עליך!.. כולם נתנו קולם בצחוק. על פני שמעון עבר ענן קל. הוא התחמק מאליא ואמר, כמדבר אל נפשו:

--מי יודע, אפשר שאעשה את רצונך...

רוח נכאה נסכה על כולם. התולה של אליא היה שלא במקומו.

באו עוד כמה צעירים והחדר נתמלא שאון, המון דברים ועשן מבק, אף כי חש ברוצקים בראשו, אבל כל אלו האנשים החדשים, כל אלו הרשמים התכופים שבאו עליו עודדו אותו קצת. נעים היה לו להמצא בתוך החבורה הזאת, להרגיש את עצמו חלק ממנה. הוא עמד נשען אל השלחן, שתק והסתכל על פניו רחפה בת-צחוק, בראשו—המיה וצלצול וכמעט שלא שמע על אדות מה מדברים ורבים בני האדם הנעימים האלה, וכל כך טוב היה לו, כל כך חם ונעים. ונדמה לו כאילו נשא הוא באניה על פני גלי תכלת, בתוך שאון מים כבירים, בקרבת אנשים זרים וקרובים כאחד, מכירים ובלתי מוכנים לו. ובתוך אילו האנשים הנפלאים מפוזת ילדה רכה, אשר קרני-אור נמשכים מזהב שערותיה, מברק עיניה אל כל עבר ופנה, משתלבים לרשת-מוהירה ומאירה וקוסמים את עיניו בכח טמיר ונעלם, וצלילי-קולה של הילדה פורחים סביב ראשו כצפרי-זהב, צפרי עדן, ומטלאים את אוזניו רננה...

—ברוך, אורחך שתקני יותר מדיו!—קבלה אליא.

כל עיני החבורה נסבו על ברוצקים. הוא כמו נעור ונסה להצדיק את נפשו, כשהתארם כדרכו.

—הניחו לו—חש ברוך לעזרתו—הוא זה עתה בא מדרך רחוקה והנהו עיף ויגע.

—אם כן נלך לטייל מעט ויתברר. בחדר כל כך חם!

—כן, כן... לטייל! בחוץ אויר טוב מאד!—המתה כל החבורה.

יוסף נסה אמנם להתחמק מטיול זה. רוצה הוא להשאר יחיד, להנפש מעט. הוא

חש בראשו, עליו לכתוב מכתבים...

—מכתבים?—לגלגה אליא ופשקה שפתיה כמתרעמת, כשהיא מגלה את שניה

הקצובות והלבנות—הנה אך זהו פרובינציאלי! עוד לא הספיק לנער את האבק שהביא הנה מעיירתו הקטנה וכבר לבו מתגעגע עליה. לא טוב להתחמק מחברת רעים. זה לא מדרך העיר!

הוא פקפק עוד רגע: הרי הבטיח לריבה לכתוב לה תיכף, אבל אליא עמדה לפניו נפלאה ומוזרה, רכה ועדינה ועליוה כל כך, ושניה הזהירו בלובן מבריק, ועיניה לחשו סודות ורמזים—והוא מצא לו תואנה: הן מוטב לו שיכתוב לריבה אחרי אשר יראה מעט את פליאת העיר. ובאמת, אינו רוצה כלל להראות בעיני אליא כבן עיירה, כאדם קטן... וכשהיו כולם נכונים לדרך והוא עוד עומד נמלך, פנתה אליו אליא עוד הפעם ופניה לא היו צוהלים ומהתלים, כי אם איזה רוך עדין נשפך עליהם ואיר מתק מלא את עיניה. קודה היה מלשף ומחנן:

—נו, יוסף, הן לא יפה באמת, שתשיב פני עלמה ריקסו!... לכה אתנו...

ובאותו רגע נלחץ לבו מאיזה תונה חרישית ומתוקה. העיירה הקטנה, בית אבותיו, ריבה והמון זכרונות ותמונות שהביא אתו משם, ממקום מולדתו, כאילו נתנדפו, נמוגו והלכו ולא היו עוד. והוא יצא את החבורה הקטנה ונמשך אחריהם כחולם בהקיץ, וכמו הורם מעל הארץ ונשא במרומי תכלת וזוהר...

[עוד יבוא]

למחות החסידות.

מאמר שני (*).

א.

כל מפלגה וכתה, שעמדה בישראל, בקשה תמיד בתורה מקור לרעיונותיה וכעין סעד וסמך להשקפותיה. היא חפשה ומצאה בתורה מה שיאה לה למצוא. היא בקשה בתורה מה שהיתה מוכרחת לבקש בה לפי טיבה ומהותה הרוחנית, ועל-פי הלך מחשבותיה פרשה את התורה, ובכך פירושי התורה, ולא דוקא תורה-שבכתב, הם אספקלרית החיים הנפשיים של כל כתה וכתה, שהתפתחה מתוך יחוסים ידועים בתקופה ידועה. כל מפלגה השיגה את תוכן התורה כפי אופני-השגתה וכפי מגמתה הרוחנית והתאימה תוכן זה לעיקרי השקפתה. ואם רוצים אנו לעמוד על אֶפֶה של איזו כת, אם תאבים אנו להכיר כראוי את דמותה הרוחנית, את נפשה של איזו מפלגה ישראלית בתקופות שעברו, צריכים אנחנו לחקור ולראות, איך התיחסה כת אי מפלגה זו לספר-הספרים ואיך פרשה את דבריו. הפירושים האלה הם הראי, שבו משתקפות כל ההשקפות השונות של כל מפלגה ומפלגה, כל השקפותיהן על העולם הגדול בכלל ועל עולמנו הקטן בפרט. הפירושים הם קנה-המדה, שאפשר למוד בו את ערך המחשבות של כל זרם רוחני, שזרם בתולדות האומה הישראלית.

החסידות, שהיא מבוועה מתחלתה בחותם טפוסים של מפלגה אף שאחר-כך הקיפה כמעט את כל העם, החסידות, ששרשיה משורגים בעבר של היהדות והיא מסומנת בכל אותם הסמנים המיוחדים, שנשתמנו בהם כל הזרמים הרוחניים הישראלים, נכרת אף היא מתוך דרכיה המיוחדות לבאר ולפרש את התורה, ואם רצוננו לחדור לתוך עיקר השקפתה של החסידות ולהעריך את ערכה המוסרי כראוי, צריכים אנו להתבונן ולראות, איך בטאה על ידי פירושיה-תורותיה את מחשבותיה היותר עיקריות והיותר יסודיות ואיך התיחסה לתורה שבכתב ולתורה שבעל-פה, מוכרחים אנו להבין כראוי, איך השיגה את התוכן הרוחני של התורה-שבעל-פה ואת יחוסה להתורה-שבכתב.

ואולם, אם רוצים אנו להבין את מהותם של הפירושים החסידיים האלה, מחויבים אנחנו להכיר קודם את מבארי-התורה השונים, שקדמו להחסידות, ומבארי-התורה האלה שונים הם למיניהם. יש מבארים-פשטניים, מבארים, שאין דעתם אלא לפשט את העקמומיות הנראות להם בהרצאת התורה, ומשתמשים הם המבארים האלה באמצעים שונים בעבודתם הקדושה הזאת, בכל מקום שסדור הכתובים אינו פשוט וישר ושאי-אפשר לירד לתוך פשט הכתובים מסבת הסדור הבלתי-ישר הזה, הם משתדלים לחבר את המלות למשפטים ואת המשפטים לפסוקים, עד שהם משרים את הרצאת הספורים והחוקים של התורה, מבארים כאלה אינם מבקשים בתורה אלא הבנה פשוטה של דבריה ואין מגמתם אלא למצוא את משפטי הכתובים לפי הסברתם המשמעתית, וכשהם מסדרים ומבארים את התורה לפי כוונתה הפשוטה הם מביאים בזה מיל א אף תועלת מוסרית

להקוראים-הלומדים את התורה; שהרי אם יקרא אדם בתורה ויבין היטב את קשורי המשפטים וסדורם ויציא ממנה מחשבות וחובות מוסריות לעצמו. בין המבארים ממין זה, המבארים-הפשטניים, שהם מתעסקים בתורה אך מצדה הטכני—אם אפשר לומר כן—אפשר למנות גם את המבארים בעלי-ההיסטוריה ואת המבארים בעלי-ההקדוק, הם אינם רוצים אפילו לגלות את הפשט של התורה, דבר, שהוא מגלה דרך אנב גם את החובות המוסריות, שהתורה ממלת על בני-האדם—, אלא עיקר עסקם הוא בחומר הלשוני והתולדתי שבתורה. בעיניהם אין התורה אלא מקור להבנת הלשון וההיסטוריה, כלומר, אין התורה בעיניהם אלא חומר לשוני, שאפשר לבנות ממנו את חוקי ההקדוק, או מעין, שאפשר לשאוב ממנו ידיעות היסטוריות.—ואולם יש מבארים-דרשנים, מפרשים מוסריים, אחת היא, אם הם מבעלי-הפילוסופיה או מבעלי-הקבלה, שאינם מבקשים בתורה את הפשט ואינם צפים על פני מימי ההרצאה הפשוטה של התורה, אלא מעמיקים לדחור לתוך עמקי תהומם, אין הם מבקשים ומרגישים את תפארת הפשטות האסתטית השפוכה על הרצאתה הספורית של התורה, אבל הם מרגישים את הרוח המוסרי, המנשב בתוך ספורי התורה, נפשם של המבארים המוסריים האלה, לכל הפחות בשעה הראשונה להתפתחותם, היתה ספוג, שספג בתוכו כל מה שהיה לו נגיעה ישרה או בלתי-ישרה אל המוסר שבחיים, על כן הם משקיפים על כל מה שכתוב בתורה אך מנקודת-ראות דתית-מוסרית ומבקשים בתוכה זוהר של חיים מוסריים, מאחר שהם מסתכלים בכל מאורעות העולם מתוך שפופרת המוסר, אף הסתכלותם בתורה מוסרית היא, נפשתיים הן רכות כשעוה לקלוט בתוכן כל מה שיש בו אפילו רית-מוסר, אבל קשות הן כסלע לספוג אפילו מפה מלחלוחית-השירה שבתורה, המבארים האלה נתחנכו רובם על התלמוד ואין להם שום השגה מאותו העולם הטבעי-הגשמי, שנמצא מחוץ לעולמם שלהם, מחוץ לכותלי בית-המדרש, שקועים הם ראשם ורובם בספרות רוחנית-מוסרית, עד שאי-אפשר להם לדעת, אם יש בעולם איזה אוצר של חן ויופי, של זמרה ופיוט, שהנפש מתגעגעת ומתענגת עליו, כמו שהיא מתגעגעת ומתענגת על הצדק, היושר והמוסר. ולפיכך מסוגלים הם להשקיע את עצמם בתוך עמקי תהום התורה ולדלות משם את פניני המוסר שבה, אבל אין הם מסוגלים לשחות על שטח מימיה הזכים ולהתענג על הרוח הפיוטי המרחפת עליהם.

והחסידות?—כשם שעיקרי תכנה אינם אלא הרכבת ההשקפות של זרמים רוחניים שונים, שקדמו לה, וכשם שהיא בעצמה אינה אלא סולת של מחשבות שונות מעורבת בסובין, כך אף דרכי באור-התורה שלה מורכבות הן משיטות שונות, היא משתמשת בפירושיה-תורותיה באותם הסממנים הרוחניים, שמשתמשים בהם המבארים שקדמוה, אבל היא יודעת להשתמש בהם באופן אחר, החסידות הבינה את התורה באותו מובן—אמנם מעומק הרבה יותר—שהבינו המבארים הדרשנים, אבל היא לא היתה מולזלת גם בשיטת הפשטנים: היא השתמשה בספורי-התורה הפשוטים כדי להסביר על-ידיהם את תכנה העיקרי של החסידות, את יסודי תורתה העיונית, אבל גלוי המוסר שבספורי-התורה, שהיה להפשטנים רק ענין של „דרך-אנב“, היה להחסידות העיקר, הכל היא משתמשת בפשט של ספורי התורה לעורר את בני-האדם ולפקח את עיניהם, כדי שיראו וידעו, איך ממעשים גשמיים של אבותינו הקדושים נארגה ונעשתה תורה שלמה¹); ובכן מחויב כל אדם לארוג מחיו הפרטיים תורה שלמה, בעיניה אין העיקר—הפשט הפשוט במובן מלה זו אצל המבארים-הפשטנים, שעיקר כוונתם היא לפשט את העקמומיות הנראות להם בהרצאת התורה כדי להקל על ידי זה את הסברתה הפשוטה, התורה כספוריה הפשוטים היא להחסידות אמצעי של הסברה ושל תעמולה; היא מראה להמחזיקים בה, איך התורה מספרת לנו הליכת יעקב מבאר שבע, ובאיוה מקום ישן, והדבורים,

(1) „אוהב ישראל“, ויצא, ד"ה: ת זכחת מוסר גדול וכו'.

שדבר עם רחל בת-זוגו, ואיך שנשק אותה, שבכל דבר יהא מעוטף בתוכו שכל אמת ויך לעבודתו השם יתברך בלי שום סיג ופסולת¹). משתמשת היא בכוונה הפשוטה של התורה, אבל לא בפשט בתור שיטה, כי התורה הקדושה רומזת לנו כאן דרכי השם וסודותיו הנפלאים, אך הדברים נתלבשו בספורי מעשיות²). החסידות משתמשת, איפוא, בשני האופנים של באור התורה, אבל שניהם מותאמים הם לאפיה העצמי, לתכונתה העיקרית. היא דורשת את הדרשה ה"תורתית" אחרי שכבר הוציאה את סך-הכל המוסרי מתוך פשט הספורים עצמם.

באורי-התורה שלה אפשר לפי זה לחלק לשני מינים שהם אחד. באורי-התורותיה מן המין הראשון הם אלה, שמקורם במעשיות-התורה במובנן הפשוט, אבל מוציאים הם מתכנן של מעשיות אלו את הכוונות המדיות-המוסריות, הבוקעות ועולות מהן כמעט מעצמן, דורשים הם המורים ה"צדיקים" ומוציאים מתוך ספורי התורה את תמציתם המוסרית, מפני ש, התורה נאמרה בספורי-מעשיות, כדי שגם מן המעשה נלמד מדות טובות³). מעופפים הם על פני ספורי התורה למוין מהם את מתקם המוסרי, כמו שהדבורה מעופפת על הפרחים לקחת מהם את מיצם הדבשי, והבאורים מן המון השני אינם מוציאים את המיץ המוסרי של פרחי ספורי התורה, אלא מתעסקים הם בפנימיות כוונותיה של התורה בכלל: בסודות הנעלמים הטמונים בה, הם מראים, איך צריך האדם לגלות את ההווה האלהית האין-סופית אפילו בדברים קלילים, שאדם מקל בהם ואין שם להם לב.

הפירושים האלה, משני המינים, אינם אלא אמצעים להסביר על-ידם את מחשבותיה, או, בלשונה של החסידות, לגלות את פנימיות התורה. על ידיהם היא חודרת לתוך התוכן המוסרי שלה, והבנת התורה שלה היא מין חדירה שכלית מוסרית לתוך רוחניותה לפי השקפתה שלה. מחפשת היא בתורה ומבלטת אף על-ידי פרושה-תורותיה מן המין הראשון את החן והתפארת הנמצאים בה. אבל לא את החן והתפארת הפיזיים, אלא את המוסריים, היא אינה מרגשת את ההדר הפיזי של הפשטות והתמימות, המרחף על ספורי התורה; היא יודעת אך את ההדר המוסרי של החיים הפשוטים האלה עצמם, להחסידות⁴ אין העיקר איך ספרה התורה במובן האמנותי, אלא מה ספרה התורה במובן המוסרי. היא מרגשת לא בתפארת השירה המבעית שבתורה, אלא בקסם שבנפלאותיה; ואף בנפלאות אלו אינה מרגשת ברוח-הפשטות המרחפת עליהן, אלא בהפתעות הפתאומיות שלהן ובמעשי-הנסים הכרוכים בהן. היא שמה תמיד את לבה אל הרוח המוסרית המנשבת בתורה וממצה מכל הברה שבה את כל עומק הדין המוסרי, שאפשר למצות ממנה, מפני, שכל דבור של משה הכתוב בתורה כלול מכמה ענינים גדולים ומתפרש לכמה גוונין¹). יודעת היא החסידות, שאין התורה ספורי-מעשיות, מיני פמפוטים קלים ויפים, שיהנו מהם בני-אדם בעלי טוב-טעם; העיקר הוא בעיניה — הרגש המוסרי המפעם בספורים האלה, והיא ממעמת על כל פסיעה ופסיעה, שבספורים אלה טמונים עולמות מוסריים שלמים, חובה מוטלת על הצדיק בשעה שהוא בא לכאך את התורה, כלומר, להסביר את מחשבותיו—מחשבות החסידות—לפני שומעיו, להעריך את ערכם המוסרי של כל המאורעות המסופרים בתורה, להראות לכל, שכל ספור הנמצא בתורה אוצר בתוכו עולם מלא של הנהגות מוסריות, הספור היותר פשוט, מין ספור דברים בעלמא, שלא יעלה על שום בן-דעת למצוא בו איוו כיונה, מוצאת החסידות בו תלי-תלים של

(1) שם, שם.

(2) שם, מסעי, ד"ה: אלה מסעי בני.

(3) "קדושת לוי", דברים, ד"ה דבר משה אל בני וכו'.

(4) תורת הצדיק מקונין, שנדפסה ב"אזהב ישראל", יתרו.

הלכות מדותיות, כי לדעתה, לא נתנה לנו התורה אלא בתור דוגמא, כדי שיקח לו כל אדם מוסר לראות, איך שכל המעשים, שאדם עושה, כמו דבור, ראייה, שמיעה, הליכה, קימה ושכיבה, שיהא בכל דבר מלוכש האין-סוף⁽¹⁾. ספורי התורה אינם, לדעת החסידות, אלא משלים חנוכיים, שהם לקוחים מן החיים של כל יום ויום, הם אינם אלא דוגמאות מעשיות, איך מחויב האדם להתנהג, איך יכול וצריך הוא להרגיל את עצמו להביא את הקרבנות, שהחיים המוסריים דורשים על כל צעד וצעד. אין התורה מספרת לנו את מעשיהם הגשמיים של אבותינו, את מנהגיהם החולוניים, את דרכי חייהם הרגילים בכדי; כוונתה להראות לנו, איך שכל מעשיהם, אפילו הגשמיים, היו משכן להשם יתברך⁽²⁾. וחובתנו היא לירד לתוך עמקי הכוונה של המעשים האלה ולגלות את הרמזיות המוסריות החבויות בתוכם.

אבל ה,תורה החסידית" במובן זה, כלומר, השגת התורה מן הצד הספורי והחוקי ומצוי התמצית המוסרית, שבספורים והחוקים האלה, אינה העיקרית בפרושיהם: תורותיהם של ה;צדיקים". ה,תורה החסידית" העיקרית היא זו, שמבארת את מחשבותיו המקוריות של הצדיק ולא את הפסוק, שבאמת משתמש בו הצדיק אך למצו בשביל רעיון, שכבר נתבשל במוחו. הקו התכונתי, המציין ביותר את ה,תורה" החסידית, שהתפתחה מתוך בקשת האמצעים להרחבת החסידות עצמה, כלומר, מתוך השקפתה על התורה, הוא—שאינה שמה את לבה להפשט, כלומר, שאינה רוצה לרייק מתוך עניני התורה הפשוטים את צדקת השקפתה, אלא היא משתמשת בפסוקים אך כבאסמכתא, וה,תורה" בפני עצמה אינה אלא מין הסברה תורתית של רעיונות חסידיים; צריכה היא רק לאיזה בית-יד, או, יותר נכון, מוצאת היא תמיד מקום-אחיזה בכל פסוק ופסוק להאחו בו—ומיד היא מתחלת לשזור בתוך האותיות האלו את מחשבותיה. היסוד הראשי, שעל פיו מבארת החסידות את התורה על-פי שטתה, הוא—כי התורה כמו שהיא אצלנו (כלומר, לפנינו) היא גשמיות ואך על-ידי התורה-שבעל-פה, שהיא מעמדת את התורה-שבכתב, הבורא ברוך הוא מוסיף חיות ב"ז התורה"⁽³⁾. אין התורה אוצרת בתוכה אך מה שכתוב בה בדיו שחור על גבי הקלף הלבן—תוכן זה אינו, לפי דעת החסידות, אלא הכלי הגשמי—אלא היא מכילה בתוכה את כל ההופעות הרוחניות, שהחיים יגרמו להן בעתיד. אין בתורה העיקר מה שנגלה לכל ונקרא על-ידי הכל; העיקר הוא—הנסתר, כלומר, לא הנסתר הסודי במובן הקבלה, אלא הכוונה האלהית, הכוונה של התהוות החיים הנסתרת בתוכה. הלכך אין עיקרה של התורה-שבכתב אלא התורה שבעל-פה, מפני שהיא משלמת ופותרת לנו את התורה המסורה על הר סיני. אבל אין מושג זה—תורה שבעל-פה—מוגבל אך בסכום של ספרים ידועים, שהם, ורק הם, נקראים תורה-שבעל-פה, ואך הם בעצמם מבארים ומשלימים את התורה-שבכתב; התורה שבעל-פה אוצרת בתוכה כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש בחיים, כפי צורך הזמן וכפי צורך הדור. התורה שבעל-פה היא אות ומופת, שכל התורה צריכה להמצא תמיד בכל זמן בדרך שכל וחכמה⁽⁴⁾. ולפיכך, גם בכל דור ודור מה שתלמיד ותיק מחדש בתורה נשלמת על-ידי התורה יותר ויותר, כי הכל כלול בתורה⁽⁵⁾. התורה שבעל-פה אצורה היא במוחותיהם ובלבותיהם של הצדיקים העתידים להבראות ולהולד. והצדיקים האלה, הדורשים את תורותיהם, המגלים את חדושיהם, ומעוררים ומקיצים אותנו לדעת, כי עדיין השם אתנו, ובמקומנו

(1) "מעשה צדיקים", חלק "דברי צדיקים", מכוא היראה והאמונה, אות א', ועיין ג"כ "אוהב ישראל", ויצא.

(2) שם, שם.

(3) "עבודת ישראל", אבות, פרק שני, משנה ד', ד"ה: הוא היה אומר.

(4) "קבוצת יעקב", עין ד', דברי הצדיק ר"פ זכאריה בשם הבעש"ט.

(5) "דגל מחנה אפרים", עקב, ד"ה: ועליהם ככל הדברים וכו'.

ממש, כי מלא כל הארץ כבודו וכו', לא מלכם הוציאו את הדברים האלה, רק הם דברי השם ממש, והוא הודיע לנו הדברים הקדושים על ידי הצדיקים ותלמידיהם⁽¹⁾. ה"תורה" שלהם היא, לפי דעתם, הכוונה האלהית, שהרי, השם יתברך משפיע ומופיע להצדיק על-ידי השכל הוך והבינה הישרה". תורה זו היא המחשבה הראשונה והאחרונה, הרעיון, שהוא מקופל וטמון בתוך אותיות התורה משעת נתינתה על הר סיני ושהצדיק צריך לגלותו מתוך הצורך המוסרי-הדתי של התקופה. על כן דרך באור התורה, במובן הסברת רעיונותיה, מצד החסידות אינה אלא דרך הסמלים: החסידות אינה משתמשת במלות שבתורה אלא בתור סמל למחשבותיה. כל התורה אינה בעיניה אלא סמל גדול אחד לכל הרעיונות, שכבר נולדו ושעתידים להולד במוחו של איזה צדיק-חושב, סמל לכל המחשבות החדשות והמקוריות, שעתיד לגלותן איזה תלמיד ותיק מבית-מדרשם. וכל צדיק וצדיק יש לו לגלות דבר-מה בתורה; יכול הוא לדלות מתוך מעין נשמתו את חלקו בתורה, את "חתיכת החיים", שהתורה אוצרת בתוכה. כי כל צדיק וצדיק יש לו חלק בתורה⁽²⁾. בשביל הצדיקים אין התורה אלא אותיות פורחות, שנתן רשות לכל אחד, שהגיע למדרגת צדיק, לדרוש ולצרף אותן כפי שיוצרו רוח-בינתו⁽³⁾. אותיות התורה אינן אלא קליפות, שבהן מחותלים גרעינים-רעיונות, ונצרך אך אמן-מלקט, שידע לפצע את הקליפות האלו ולברר מהן את התוכן המוסרי, החי, הטמון בתוכן. אבל שבירת הקליפות האלה והוצאת גרעיני המחשבות מתוכן אינן מלאכה אלא אמנות, ולא אמנות של חול, אלא אמנות של קדושה, שיש בה ניצוץ של רוח-הקודש. הצדיקים מערבים מעט מוח ולב, קצת רגש ומחשבה, ברצון חזק לחדור לתוך התורה, להוציא את הגרעינים מתוך הקליפות — ולהתאים את התורה עם עיקרי מחשבותיהם. כי הצדיקים אינם בחרנים-אסמנסים, מפונקי-הרוח, שאינם נוחים להשתמש בכל מה שבא לידם; הצדיקים נכונים להשתמש אפילו באגוז רוחני, שעדיין הוא בקליפתו הראשונה והבלתי-מהורה: הם מפעלים אותו אנו ומוציאים ממנו את הגרעין הדרוש להם.

ואף-על-פי שלכאורה אין התורה בכללה בשביל הצדיקים המבארים אותה בין בדרך ה"מצוי המוסרי" מספוריה, בין בדרך-אסמכתא אלא כאמצעי, שעל-ידו הם מבארים לבני-אדם את תורת החסידות בעיקריה, אף-על-פי-כן אי-אפשר לנו להפריד בין הרבקים ולומר, שהרעיונות שלהם התפתחו ונולדו במוחותיהם ובלבותיהם אך ורק מתוך השפעת החיים בלבד; אי-אפשר לנו לומר, שלא הושפעו גם מתוך איכות הבנת-התורה שלהם עצמה. אופן הבנת התורה שלהם והחיים מרובי-הגונים, שהיו שקועים בהם בראשם ורובם, הם כאחד המקור, שממנו נובעות כל מחשבותיהם-הגשיות. החיים והבנת-התורה משפיעים זה על זה ומסתבכים זה בזה, עד שאי-אפשר להכיר, מהיכן נבע כל רעיון חדש של החסידות בפני עצמו. על כל פנים, השפעת התורה על שימת החסידות עצומה היא עד מאד. התורה כמו שחבניה ראשי החסידים היא הבאר, שממנו דולה החסידות את מחשבותיה, אבל היא גם הלבוש, שבו היא מעמפת את מחשבותיה המקוריות: לתוך התורה היא מכנסת את כל קרני-האור, היוצאות משמש שימתה העצמית.

פירושה-תורותיה של החסידות, שלכאורה הם פרי עבודת-המוח של ה"צדיקים", אינם מגדלים פורחים באויר ואינם בנויים על הדמיון, בלי שום יסוד בחיים הממשיים. הפירושים הללו שאובים הם מכארי-החיים; סבתם היא תמיד במקרי קודש וחול של חיי ה"צדיקים" או של חיי מעריציהם. יודעים הם את החיים וסכמוכיהם, והם מתכוונים לדרשם כפי צרכי האדם ולתקן על-פיהם את מדות האדם. מאורעות, שאדם דש אותם

(1) "משיבת נפש", אות י"ה.

(2) שיחות הר"ן, אות קל"ד.

(3) "קדושת לוי", יתרו, ד"ה: אתם ראיתם וכו'; שיחות הר"ן, אות ר"ב.

בעקבו ואינו שם להם לב, לפעמים אף מקרים בני-רגע, הם הסבה להתעוררותם הרוחנית, שתוצאותיהם הן מחשבותיהם החדשות והשקפותיהם המקוריות. הצדיק האמתי, החושב, בעל ההרגשה הדקה, יודע תמיד לבזן את השנויים הרוחניים, שנתהוו בחברתו, את מנהגי בני-דורו ואת חולשתם המוסרית; ועל-פי השפעת השנויים האלה הוא מגלה, תורות' חדשות ומלבישן בפסוקי התורה, ולכל אחד נדמה לו, שעמו לבד הוא מדבר ושאליו לבד מגיעים כל הדברים האלה' (1). התורות הן ילדי-רוחו של הצדיק, שנוולו בקדושה ובטהרה מן הזווגים השונים של מסכות-החיים, הן נגלות רק להצדיק מפני שאך הוא סגל לעצמו—על-ידי התאמצות של חנוך-עצמי מסודר ומתמיד—הרגשה דקה וחדה ביותר, שעל-ידיה הוא מרגיש את השנוי המוסרי היותר קל שבחיים והוא משתדל, לחדש את חרושי התורה הצריכים לחדושי היום ההוא, כי אין העתים שוות ואין יום זה דומה לחברו' (2). צריך האדם להכין את עצמו בהכנות שונות של קדושה ולהתעמק בסוד האלהי שבחיים, עד שיגיע לאותה המדרגה של הצדיק, המרגיש את הטהוותם של החיים, שהיא גם הטהוותה של התורה, או—יותר מדויק—הטהוותה של תורת החסידות, שהולכת ומתרחקת מן החיים ועם החיים, אך מי שהגיע למדרגת צדיק יכול לחדור לתוך עמקה של התורה, לפרשה ולתרגמה כראוי, כי הצדיקים האמתיים הם המבארים והמתרגמים היותר הגונים של התורה, מפני שהצדיק נקרא תרגום: כמו שהתרגום פירוש על התורה כן הצדיק' (3). הצדיקים יודעים, שעיקר התורה היא כפי מה שהמנהיגים הרוחניים של הדור יפרשו אותה (4), והם משתמשים בכח הזה הנמסר לידם, להסתכל בתורה, שלומדים בכל יום, ולהתבונן ממנה לדעת את ההתנהגות הצריכה לאותו היום' (5). אורגים ורוקמים הם על מסכת התורה את החיים הגשמיים, החיים החולוניים; משלבים הם בתוך חומי התורה את חיי ההוה השואן והסוער, מפני שהתורה היא אך בבחינת, מקבל ואנו משפיעים לה' (6), ובלי השפעתנו, כלומר, השפעת החיים, אין חייה נקראים חיים, וכך הולכת התורה וגארגת על-ידיהם ועל-ידי השפעת החיים, ובשעה שהם עוסקים בעבודה רוחנית זו, כלומר, בקוץ החומים הרוחניים של חיי התורה, הם משתמשים בלבוש שלה, בחומרה הגשמי, כמו שמכנה בעל עבודת ישראל את התורה בהרצאתה ובמובנה הפשוט, השגתם מתוכן התורה היא בת-חורין, כי אינה מוגבלת על ידי הגדרה צרת-עין, שמכילה בתוכה אך סכים מוגבל של כוונות ידועות, השגה זו היא יותר עצמית, יותר סוביקטיבית, ונמסרה להכשרונות האישיים והעצמיים של כל אדם ואדם, סגולותיו הטבעיות של האדם הם האמצעים היותר כשרים והיותר הגונים, שמחויב כל אדם להשתמש בהם בשעה שהוא בא לחדור לתהום התורה ולשאוב משם את התוכן המוסרי-הדתי שלה. הלכך כל מה שהצדיקים דורשים ומפרסמים ברבים אינו אלא מה שהעלו מתוך עמקי נשמתם: תורותיהם אינן אלא, נתחי עצמותם' הרוחנית, שמשלבים אותם בין פסוקי-התורה, וכופים הם את פסוקי התורה לקבל עליהם את מרותן של מחשבותיהם מפני, שהתורה ניתנה לנו כמו שאנו משיגים אותה וכו', וכמו שאנו עושים פירוש לתורה כן יקום' (7); במלות אחרות: מפני שהתורה אינה אלא הגרון, שהשכינה האלהית מדברת מתוכו ומשמיעה לכל דור ודורשיו את מחשבותיה...

ושונות הן התורות, שהצדיקים משמיעים במסכת-ה' שלחן, יש כאלו, שהן שאובות מתוך

(1) שיחות הר"ן, אות קנ"ג.

(2) דגל מחנה אפרים, חיי שרה, ד"ה: ואבוא היום אל העין וכו'.

(3) תורת רמ"ל השלם, דברים, אות נ"ב.

(4) קדושת לוי, יתרו, ד"ה: או יבואר אנכי ה' אל היך וכו'.

(5) אוהב ישראל, בשלח, ד"ה: הנני ממטיר לכם וכו'.

(6) קדושת לוי, ד"ה: או יבואר זאת חוקת וכו'.

(7) שם, ואתחנן, ד"ה: וירא ה' על סיני וכו'.

חייהם הפנימיים, האישיים—תורות, שה, צדיקים' הרגישו בהן והולידו אותן בשעת דחקם המוסרי, בשעת צרתם הרוחנית, הנפשית. תורות כאלה הן כבר מוכנות בידיהם, כאילו מונחות הן תמיד בקופסא, ובשעת הסעודה משקיעים אותן, ה, צדיקים' בתוך פסוקי התורה של פרשת השבוע או בתוך איזה מדרש-אגדה. אבל יש תורות, שעלו במחשבתם כשהיו מסובים אל השלח, בשעת האכילה, תורות אלו אינן רעיונות, שנולדו בלבותיהם מתוך התעמקית המחשבה, מתוך ירידה לתהום הענין, שהם דנים עליו, אלא נולדו תוך כדי מחשבה ובאו בלבו של הצדיק מתוך השפעת-הרגע. אלו הן מחשבות פתאומיות, שסבתן היא הסביבה, שהצדיק שריו אותה שעה בתוכה, או מאורעות האנשים האלה, שהוא מסב עמם ברנע זה, ב, התורות הפתאומיות' האלו, שהן הרוב של כל התורות החסידיות, יש לפעמים להכיר את הדבר האישי-הפרטי, שהיה הסבה להבראן, ומפני שבתורות האלו משתקפות הצרות הנפשיות השונות של אנשי-שלומו של ה, צדיק', על-כן, בהתקבץ יחד בני ישראל לשמוע דברי אלהים חיים ויוצאים מהקדוש מדבר, ועלימו תמוך מלתו וכו', ומצא בו כל אחד את מגמת נפשו ולבו, איך לעבוד את השם, בהשכל לבותם כל אחד לפי מדרגתו וכו' וכל אחד ואחד יאמר, שכל הנאמר בו הכל בשבילו⁽¹⁾. דימה, שהמהות העיקרית של, תורותיהם' אינה ברורה וקבועה ומוגבלת, אלא היא כהמן, שכל חיך מועם בו את הטעם הנעים לו ביותר. כל אחד ואחד מבקש ומוצא בתורות אלו את נפשו שלו, את מחשבותיה, הרגשותיה וגעגועיה הרוחניים... ומפני שתורותיהם-מחשבותיהם לא נתחברו במכוון על התורה כסדר, בתור ספר שלם, אלא הן תורות, שנאמרו בכל שבת ושבת בשעת מסבת השלח; מפני שהן תורות, שנדרשו על כל-מאורע חשוב, ורק אחר-כך, כמעט תמיד אחרי מותם של דורשיהן, נקבצו לקבוצה מיוחדת, על-כן אין הן מחזיקות דבר שלם, שיטה שלמה, המחשבה, שנתגשמה בכתב או בדבור של הצדיקים, אינה אלא כמפה מים-המחשבה הגדול, שהיה שואן ורועש בפנימיותם, תורותיהם אינן אלא הרגשות-מחשבות, שהיו מונחות תחת סף הכרתם, ערובייה של רעיונות, שמקורם במעין מים חיים, שאין להם סוף; הרגשות תוססות, שסבתן בלא יודעים הם געגועים עזים, שהמסורת תהיה מותאמת אל עיקרי מחשבותיהם, מזריחים הם לנו על ידי ניצוצי-תורותיהם—ואפילו התורה היותר שלמה והיותר מהוקצעת אינה אלא ניצוץ—את המאור הנפשי שלהם, את קרני ההוד המוסרי, החבוי בתוך עמקי נשמותיהם. כי מה שהשאירו לנו בתוך ספריהם, שעל-פי רוב הם בעצמם לא כתבום, כלל, אינו אלא חתיכת נשמה, שנפלטת על גבי הנייר כשהתלקחה להבת-נפשותיהם הגדולה. כל מאמריהם הקבועים בדפוס אינם אלא הרגשות מועזות, שעלתה בידם להגשימן ולהרצותן באיזו תמונה ספרותית או בעל-פה ולהשאיר אותן לדור אחרון. הרבה ממה שהשאירו נשאר טמון בלבם או בטאורו שלא כהוגן, כי עניים היו במלות מבטאות את מחשבותיהם בעוד שהיו עשירים מאד בהרגשותיהם, ואף הסגנון, שהיו משתמשים בו לבטא את רעיונותיהם, עני הוא במלות, ואולם, אף-על-פי שהסגנון שלהם הוא פשוט מאד, אף-על-פי-כן הוא מנומר ואינו, מעור אחד, מרבים הם במלות במקום שדי היה בהגדרה בת חמש שש מלים—אילו היו יודעים להשתמש בשפה ברורה, אין די כח במפות-הדיו שעל קולמוסיהם להעלות על הכתב אותם ההרגשות וחצאי-ההרגשות, הרעיונות וחצאי-הרעיונות, שהיו תוססים ומתורוצצים במוחותיהם ובלבותיהם, ולפיכך מה שזכינו לראות מדבריהם בדפוס אינו אלא קרני-הוד, שנשתיירו לנו ממאור מחשבותיהם ומוזהר הרגשותיהם. ומפני שמחשבותיהם-תורותיהם אינן אלא ניצוצות קטנים, שנתזו מתוך מדורת המחשבה הבאה מרגשי אש-קדש, על כן הן אך מזהירות כנצי-אש, שמתפזרים לכל רוח ומבהיקים לרגעים, אבל אין בהן כדי להאיר עולם מלא—אין בהן שיטה וסדר. אמרות עמוקות וחודרות—

(1) „נועם אלימלך“ בהקדמה: התנצלות מכן המחבר.

מרגליות של המחשבה העברית המקורית—מפוזרות בכל פנות הספרות החסידותית; משוקעות הן בים של דיו ומלים וצריכות הן לדולה מומחה, שידלה אותן מתהומו של ים זה.

וצריכות הן לדולה מומחה, שהיא גם מזוין בסבלנות מרובה, כי הרעיונות שבתורתיהם, אף-על-פי שהם מלאים יופי ועוז ואף-על-פי שמורגשות בהם נשימה חמה של חיים והרגשה חושית דקה של בני-אדם, שמשגיגים את מהות החיים בהשגה ברורה ומיוחדת אך להם, —אף-על-פי-כן הם מביאים לידי שעמום את הקורא המודרני, האוהב את הקצור והשנינות כשהם מזווגים, אמת הדבר, שכמעט כל תורת החסידות נאמרה בפתגמים קצרים, שנונים וחרופים; אך ה"צדיקים" אוהבים לשחון קמה שחון, ואף את הרעיון, שכבר נתבטא בסגנון קל וקצר על-ידי פתגם חריף וחודר, הם מלבישים לבוש של פסוקים שונים, שלא חדשו בהם כלום חוץ מדרך הלבישה. ובהם גורמים, שהמחשבה המלאה רעננות והוד, יופי ועוז, אוברדת את הכח-המושך שלה מפני המשמוש המרובה ונעשית מוקצה מחמת רוב שמוש. ובכלל הם ממליאים את מחשבותיהם, שהן רעננות בפני עצמן, על גבי פסיקים ומדרשים, עד שהקורא מרגיש יגיעה רוחנית, יגיעת השכל ויגיעת הרגש, מפני שהוא מוכרח לחזור כמה וכמה פעמים על דברים, שכבר נאמרו ונשנו. וכל זה בא להם מפני שהתורה אינה בשבילם אך הכאר, שממנה הם דולים את מחשבותיהם, אלא היא גם-כן לבוש, שבו הם מעטפים את כל פירורי-רעיונותיהם, אין שום הבדל בעיניהם, אם הם מגלים את מחשבותיהם בתורה או בתלמוד, באגדות-המדרש היפות או בדבריו הערפליים של ה"זוהר". הם משתמשים בכל האמצעים הרוחניים כדי להפיץ את עיקרי רעיונם בין כל שדרות-העם ולהסביר אותם לכל, ולפעמים הם משתמשים לתכלית זו גם ב"מילתא דבריחוחתא" בין שהיא מענייני-חול ובין שהיא מענייני-קדוש, הם אינם מניחים דבר קטן ודבר גדול בין בתורה ובין בהויות-העולם כדי להכין מהם פרפראות חסידיות, לבשם ולבססם על-ידיהם את עיקרי שיטתם.

ואף-על-פי שכולם דורשים את תורותיהם על-ידי עקום הכתובים, צריך להבדיל בין ה"תורות", שנושאות עליהן חותם דרשני סתם ואין להן שום כוונה אחרת חוץ מן האמנות שבדרשנות של עקומי-הכתובים, ובין ה"תורות", שבהן מעטפים דרשניהן את מחשבותיהם העצמיות הנוצצות, את רעיונותיהם המקוריים והפיוטיים בפסוקי-התורה או באגדות-המדרש. הראשונות מקורן בדרשה של בית-המדרש הישן—בדרוש רשם דרוש או לשם המפת, מוסר" בעלמא, דרשנים כאלה אינם מתכוונים להפיץ איזה רעיון חדש על-ידי דרשותיהם ולעורר איוו הרגשה מוסרית רעננה, הם דורשים וחוזרים ודורשים על מושגים ממושגים וישנים, מפטמים את אווין שומעיהם בדרשות, שכבר קפצה עליהן זקנה רוחנית, ואינם מחדשים כלום. לא כן האחרונות. הן מכניסות זרם חדש של רעיונות תוססים וחיים סוערים לתוך החיים המשועממים והמלאים ליאות רוחנית ונפשית. הדרשנים ממין זה אינם חוזרים מתוך הרגל על משנה, שכבר נשתנה מאה פעמים ואחת, אף-על-פי שאין להם שום קרבת-נפש למשנה זו, אלא הם שונים על ידי תורותיהם-דרשותיהם משנה חדשה וחוזרים עליה, ואף-על-פי שגם הם משתמשים בקנקן ישן וחוזרים ומשתמשים בו עד כדי שעמום, —היינו, שהם ממלאים קנקן זה, חדש הוא: המחשבות, שהם שוזרים בתוך הכתובים והמדרשים, הן חרשות. מוצאים הם תמיד בתורה את דמות-דיוקנן של מחשבותיהם—מוכרחים הם למצוא אותה. ולפיכך הם דורשים על כל קוץ וקוץ תליתלים של דרשות ותולים עליו את מחשבותיהם, מבלי שיבחינו, אם מתאימות המחשבות לקשורי הפסוקים ואם בכלל אפשר לשלב בפסוקים את כוונותיהם החסידיות באופן שלא יזיקו להרצאתה הפשוטה של התורה. דבר זה הבין כבר אחד מראשי החסידות ואמרו: יש צדיקים, שאומרים חדושי תורה אמיתיים ומכניסים אותם באיזה פסוק או במאמר חז"ל, אבל אינם מכונים ונכנסים היטב

בתיך דברי המקרא' 1). והצדיקים הדרשנים משתמשים בדרשותיהם בהרבה סממנים, עד שלפעמים נודף מן הדרשות האלו ריח-קבלה, לפעמים ריח-פילוסופיה ולפעמים—אף ריח-פלפול, אבל עם כל זה אינם שוכחים את עיקר מטרתם—להרחיב ולהסביר על ידי ה„תורות“ האלו את שיטתם החדשה. מסבירים הם את מחשבותיהם, שהן מלאות עוז והדר, רוח פיוטי ועמקות הגיונית, בכל מיני הסברות: מחשבות אלו לפעמים הן יוצאות, כאמור, בבגדי הפילוסופיה, לפעמים הן מרומזות ב„מעשיה“ משלית עממית ולפעמים הן מחותלות ומעורפלות בחתולי-הסוד ובערפלי-הקבלה, וכל מיני ההסברות האלו, שהן מגלות אך טפח מן ההרגשות התוססות שבפנימיות-נפשותיהם, מושכים עליהן חוט של חן פיוטי וסודי ומחבכים ומשניאים אותן ואת חלומות-נשמותיהם על רוב בני-אדם...

מרדכי בן יחזקאל.

---

1). שיחות הר"ן, אות ר"א.

(משירי-עם).

וְחָרַשׁ הִתְלַחֲשׁוּ	לֹא יָדַע אִישׁ מִי הָיָא.
בַּפּוֹרְגוֹת פְּזוֹמָקוֹן	מֵאֵין וְלֵאֵין —
וְזֻקְנִים מְצִינִים,	נִהְיָ אַף נִגְלָתָה —
מִתְנַרְדִּים בְּזֻקָן.	נִתְצַת כָּל עֵין.
וְאַבּוֹת וְאַמּוֹת	מֵאֶרֶץ נִכְרִיָּה,
לֹא יֵשְׁנוּ כְּלִילוֹת,	מִמְדִּינָה רְחוֹקָה
כִּי תַעֲזוּ חֲתֻנִּיָּהם	הָיָא כָּאָה בַּצִּפּוֹר
בְּסִמְמֹת וְאַפְלוֹת ...	עִם גִּילָה וְצַחֲנוּקָה.
וּבְיוֹם בְּהִיר אֶחָד—	עֲלִיָּה וּפְזוּיָה
וְהָיָא גְעֻלָּמָה—	וּמְאִירָה וְשִׁמְחָה —
לֹא יָדַע אִישׁ אָנָּה,	וְכָל הַיְיִבָּרָה
לֹא הִבִּין אִישׁ לָמָּה?	נִתְמַלְאָה מִהִרְיָה.
הָיָא פֶּרֶקָה כְּפֶרֶם	וְכָל הַמִּתְקַבָּאִים
הַסְמִיר מִיַּעַר—	בַּחֲרָשָׁה בִּירְקָה
וְאִישׁ טָרָם פֶּלֶל,	נִתְמַלְאוּ שְׂשׂוּנָה,
וְאִישׁ טָרָם שְׂעַר.	צִלְלִיל-קוֹלָה וְצַחֲנוּקָה.
נִידִם הַצָּחוֹק,	וּבְאוֹתוֹ הַיּוֹם
נִתְתַּעַנֵּם הַחֲרָשָׁה	אוּ בְאוֹתוֹ הַלַּיְלָה —
אֵין נִבְגָּם בְּעֵבְרָה,	וְכָל בִּבְחוּרִים
אֵין פִּקְדָּה, אֵין דְּרָשָׁה,	בְּפִרְת שְׂרוּךְ-גְּעֻלָּה.
נִבְא יוֹם סְגִירָה,	וּבְאוֹתוֹ הַיּוֹם
וְשָׁנִי, וְשְׁלִישִׁי,	אוּ בְאוֹתוֹ הַלַּיְלָה —
נִתְקַבְּהָ כָּל עֵין,	הַתְחִילוּ הַקְּטָמוֹת
נִהְיָ עֶצֶב חֲרִישִׁי.	בֵּין אִשָּׁה וּבַעֲלָה.

השלח

לְעֶרְכְּ שָׁב בְּחוּר
 בְּזִמְנוֹ הַבִּיתָה.
 וְכָלָה עֲלוּכָה
 לַחֲתָנָה נְחֻפִּיָּסָה.

וְתִשָּׁבֵת צְהֵלָה
 מִסְמָמוֹת אַפְלוֹת,
 וְאַבּוֹת וְאִמּוֹת
 יִשְׁנִים בְּלִילוֹת.

וְאַבְרָבִים יוֹשְׁבִים
 עַל גְּשִׁיחֵם וּמִפְּהֻקֵּיהֶם,
 וְקָלָן מִחֲמָדִים
 וְקָלָן מִמִּמְקִים.

בְּבָתִּים אֵין פֶּרֶץ,
 בְּרַחוּבוֹת אֵין דְּמוּן,
 וְשָׁלוֹם וְשִׁלְוָה
 בְּעִיר--וְשִׁמְמוֹן.
 ח. נ. ביאליק.

השפעת אברהם מאפו

(למלאת מאה שנה להולדתו).

אף-על-פי שאיני מומחה לעניני הבקורת הספרותית, מרשה אני לעצמי להחליט, שאין לקבוע למאפו המספר מקום בראש השורות הספרותיות שלנו. קשה לי לחשוב את מאפו למספרי-יצר ולמספר-אמן לא רק כשאני מעריך את חבריו בהתאמה אל התביעות הספרותיות של דורנו, אלא אף כשאני שופט עליהם בהסכם למושגי דורו, בחזיונותיו של מאפו אין הבנה רחבה של הפרובלימות הסוציאליות והלאומיות, אף לא של הפרובלימות הפילוסופיות-האינדיווידואליות. ופעמים שהוא, פשוט, מבדח את דעתו של הקורא המזדרי בפעיונות השגתו ותמימותו הילדותית... ואל נא נשכה, כי מאפוי ופעל בשנות החמישים והששים, בשעה שכבר היו לפניו ענקי הספרות החדשות, אחרי שכבר היו בעולם גאוני הרוח הצרפתי והאשכנזי. מאפו ידע את שתי הלשונויות הקולטוריות, האשכנזית והצרפתית, ואף את הלשון הרוסית ידע, אבל לא הושפע ממובי היוצרים, שיצרו בלשונויות אלו, אם אין בספוריו שום רושם מן התנועה הקולטורית הרוסית, שאף היא עמדה אז כבר על גובה ידוע, אפשר למצוא התנצלות לכך בזה, שלפי תנאי ההשכלה העברית בדורו של מאפו, לא היו הלשון הרוסית וספרותה תופסות מקום בתוכנו ויותר היינו קרובים אל הקולטורה ה"ברלינית". ואולם הרי אף להשפעת הספרות האשכנזית המעולה של הדור ההוא לא תמצאו כמעט זכר בספריו של מאפו, אילו לא התגנב אף שמץ מאותם האידיאלים החברתיים והספרותיים, שהעסיקו אז את מחות החושבים והסופרים בגרמניה; ובכלל אין למצוא בספריו שום הסתכלות עמוקה בחיים ובנפש האדם: על מקומה באו פטופטי-דברים על המוסר והמדות מן המין המורגל על שפת כל אדם מן השוק...

ואל תאמר: היא היא מקוריותו של מאפו, שלא עמד תחת שום השפעה ספרותית מן החוץ, אלא יצר את הכל מפנימיותו של הרחוב היהודי וכמתכונתו של הרוח היהודי; שהרי באמת אין הדבר כך! הרומאן, שיצר מאפו, לא היה כ"פאבולה" שלו יצירה עברית מקורית, אלא חקוי להרומאנים הצרפתיים הגרועים של אותו הדור. ככן-דורו קלטמן שולמאן עדיין לא ידע גם מאפו להבחין בין ספרות באמת ובין "ספרות" על-דרך ההשאלה, וכשבא לנטוע את הרומאן על שדמת הלשון העברית, לא השתדל לקחת מן הרומאניסטים האירופיים את המחשבה הפוריה ואת חקרי הנפש ובחינות החיים, שזה הלא היה העיקר במובי הרומאנים של כל העמים, אלא השתדל לחקות את הרומאניסטים הנכריים רק בבחינה אחת: בסיבך המקרים ובמכסוך הנפשות הפועלות וגם בגרזי תאות-הסקרנות של הקורא לדעת מה שיהיה אחר-כך. בנוגע ל"ספור-המעשה" עשה מאפו, איפוא, כמקולקלים שברומאניסטים האירופיים ולא כמתוקנים שבהם.

אמנות רבה אפשר, אמנם, למצוא בלשונו ובסגנונו של מאפו. אבל כשנחדור לעומק הדברים נמצא, שאף כאן לא היה מאפו מקורי ועצמי כלל. מאפו לא ברא סגנון לעצמו, כמו שברא אותו, למשל, זקננו מנדלי שייחיה. סגנונו של מאפו הוא חקוי-מדעת להסגנון המקראי, וכל מקום שאתה מוצא חקוי-מדעת, כבר קשה לדבר בו על

מקוריות. אמנם, חקוי זה עלה בידי מאפו באופן שלא עלה בידי שום סופר אחר מן הסופרים העבריים בדורו, שאף הם השתדלו לחקות את לשון הנביאים; ואולם דוקא משום זה אי-אפשר לדבר כאן על יצירה אמנותית מקורית ועצמית ודוקא משום זה לא היה יכול מאפו ליעשות מורה-דרך לרבים ואי-אפשר היה כלל, שכנסיה שלמה של סופרים תצא בעקבותיו. סגנונו של מאפו נשאר גם בדור הקודם חזון מפליא ומעורר השתוממות, אבל בלי השפעה ריאלית וישרה על תולדות הספרות שלנו.

ובכן אני מִשְׁמֵם את דבריו: אם נתיחס אל אברהם מאפו רק כאל מספר בלבד, לא נמצא כי הרבה מקוריות ולא נוכל להעמידו בתור ראש ורבן, אמנם, יש בספריו הרבה רגש והרבה יופי, אבל כל אלו מתבטאים באופן ילדותי ביותר, שלא יתכן אפילו אצל בוגי-הספרות הראשונים; ובפרט קשה לנו להפליג בחשיבותו אחרי שאנו רואים, שלא נמנע מלחקות את הספריות האחרות, אלא שלא הבין מה לחקות, ואחרי שאנו זוכרים, שכבר היה לו את מי לחקות, ולפיכך אין הבקורת הספרותית האוביקטיבית יכולה להכניס את ספרי מאפו לתוך גבולי הספרות המודרנית ואין הקרא המודרני העברי יכול לקרוא את מאפו כדרך שאנו קוראים עדיין את רוב סופרי העמים בני-זמנו ומוציאים בהם ספוק נפשי עד היום, למרות כל המרחק הרב שבין זמנו וזמנם.

אבל למאפו יש אצלנו ערך אחר, לא כל-כך ספרותי כלאומי-צבורי, ועל-ידי ערך זה ישאר שמו לזכר-עולם בתוכנו. על ערכו של מאפו מצד זה דברו אצלנו רק מעט ורק ברמז, ואולם לדעתי דוקא בזה מונחים עצם גדלותו וסוד השפעתו על בני דורו וגם על הדורות הבאים אחריו.

א.

תקופת פעולתו של מאפו חלה בזמן שעמדה היהדות על פרשת-דרכים והתחילה, משנה את ערכיה. ההשכלה הברלנית מצד אחד והשתדליות הממשלות הליבראליות בארצות המרוכות באוכלוסין ישראליים מצד שני כבר הספיקו לפרוץ פריצים הרבה בחומת הגטו ולהכניס לתוכו קוי חסו ואור מן הקולטורה הכללית, שהמסו את הלכבות הקפואים, הפיצו אור במבואות האפלים והעירו בלבות יושבי הגטו רגשות ומאויים חדשים, שלא הרגישום ולא שערום כמה מאות שנה. בשתי דרכים באה ההשכלה אל הרחוב היהודי: בדרך ההגיון ובדרך הרגש. מצד אחד הגיחה הדעת על הדת ונטושה היתה המלחמה העתיקה שבין השמים ובין הארץ, בין המדע בן-החורין ובין האמונה המשועבדת; ומצד שני הסתערה תאות החיים והתענוגים על הפרישות והצמצום. ההשכלה לא הסתפקה במענותיה והוכחותיה האקדימיות בלבד, כלומר: היא לא הסתפקה להוכיח רק עד כמה אין החיים הדתיים של הגטו מתאימים למסקנות המדע ועד כמה חסרה הקולטורה התלמודית כשהיא לבדה כל פיומיות והלך-נפש; ההשכלה באה גם בתביעות ממשיות וחמירות. היא הראתה ליהודי, עד כמה חייו אינם חיים, עד כמה הוא תלוי באייר בכל הנוגע לפרנסתו וקיומו החמרי, עד כמה הוא נבזה ומתועב בעיני העמים, מדרס לכל ומנודה מכל, וכל זה הוא מפני שלא למדוהו חכמיו לאחוז בכל משלה-ידי ולמצוא בסיס נכון לקיומו; מפני שהקולטורה התלמודית-הישיבתית הביאתו לידי חיי בטלה ושעמום, לידי בזוי עבודת-כפים וביחוד לידי שנאת המלאכה ועבודת-האדמה...

אין לנו עסק עכשיו בעצם הדברים, אם צדקו בעלי אותן המענות או לא, אם באמת הקולטורה התלמודית-הישיבתית היא שהביאה את היהודים לשנוא את המלאכה ואת עבודת-השדה או מסבות אחרות גרמו לזה, יתור על כן: אם בכלל אמת היא כי היתה בין היהודים שנאה למלאכה ולעבודה, או אולי היתה זו רק התנכרות כאל דבר שלא

הורגלו בו ושאינם יודעים מה טובו, כל אלה הם דברים, שיחקור בהם כותב דברי הימים ההם. אבל לצורך הענין שלפנינו די רק לציין, שהיתה מענה זו אחד מכלי-הזיון היותר חריפים בירי-ההשכלה ועל-ידיה התנפלו המשכילים על סדרי החיים של העת ההיא והשתדלו להחריבם.

ואולם, אף על-פי שמלחמתה של ההשכלה המדעית היתה חריפה ורותחת, סוף סוף יכלה לתפוס מקום רק בשדרות הגבוהות של האומה, בין הלומדים והחושבים. המון-העם לא ידע דבר מן הסתירות ההגיוניות שבין הדת והדעת, ולא על-ידי הוכחות ממין זה יכלו למוטט את מוסדי אמונתו ולרכוש את לבו בשביל ההשכלה. אבל לעומת זה הבין ההמון מאד מה שראה בעיניו: כי בעלי ההשכלה חיים חיי עושר וכבוד, בעוד שחניכי ה"חדר" חיים עניים ועלובים. אלה, שרכשו להם השכלה הם רופאים ועורכי-דין, מורים ופקידים, ובכל אופן מכובדים בעיני השרים והמלכות; בעוד שמשוללי ההשכלה הם דווים וסחופים, מבוזים ונענים וחיים חיי צער ושמומן. תנאי-החיים של היהודים או והפריווילגיות, שנתנה הממשלה ליהודים שרכשו להם איזו השכלה, גרמו, שכך יהיה המצב החמרי של אלה ושל אלה. ומראה-עינים זה פעל על המוני היהודים להשתות לצד ההשכלה הרבה יותר מהלך-הנפש של החוקרים והמתפלספים, שהשתדלו להוכיח את המגרעות ההגיוניות שבהשקפת-העולם הדתית של הזמן ההוא. ולא זו בלבד, אלא שאפילו אותם חלקי-האומה, שהתקיימו עוד בכל עוז נגד ההשכלה והאפיקורסות הכרוכה בעקבה, הכירו אף הם בהכרחיותן של התביעות החמריות, שהגישו בני הדור הצעיר, וכמחנה היהודים התפשטה שאיפה מקפת וגדולה לשנות את סדרי הפרנסה, למצוא בסים חמרי נכון לקיום האיש ולשפר את הקיום הזה בתענוגות החיים ומנעמיהם.

יחד עם התעוררות חוש החיים והרגשת הצורך במנעמי החיים נתעורר גם רגש ההבחנה בין היפה והמכוער, והמונים מבני ישראל התחילו להרגיש איזה גועל-נפש לחיי ה"רחוב" המשועממים והמכוערים, שאין בהם לא התרוממות-הנפש ולא חוד והדר מבעי, אלא פרישות נצחית והתכווצות תמידית, ענוי הגוף ורוח נכאה, וגעגועים חזקים נתעוררו בלבות היהודים על חיים מבעיים, ארציים ופשוטים, על התנהגות פשוטה ובלתי-משועבדת לאיזו חוקים יבשים ודינים כדרכונות; געגועים על הדו-הטבע וחיי-חירות, על הבריאות הגופנית והפשטות המוסרית. אפשר שחדרו בדרך מן הדרכים דעות רוסו וחבריו לרחוב היהודים, ויותר אפשר, שהיתה זו אך ריאקציה מבעית נגד הרוחניות הקיצונית של חיי-הגטו, — על כל פנים עובדה היא, שנמיות כאלו התגברו אז בקרב היהודים והאידיאל של ה"רחוב" היה אז: השיבה אל חיי-הטבע, אל החיים הפשוטים והבריאים של האכרות, אל חזק הגוף ויגיע-כפים ואל ההשתחררות מתחת סבל המוסר המזויף והדתיות המאובנת של הגטו.

ואברהם מאפו היה הראשון בין סופרי תקופת-ההשכלה, שהיה לפה לאותה התשוקה ולאותם הגעגועים לחיים בריאים ומבעיים. מאפו לא נלחם בעד ההשכלה בהוכחות תוריות ומדעיות כדרך שעשו חבריו. הוא לא נלחם בחומרות הדתות של השלחן הערוך בקנאות כל-כך נפרזה, כמו שעשו הסופרים ה"משכילים" בזמנו ואחריו. בכלל נראה היה, כאילו אינו מתענין הרבה ביכוחים התוריים של זמנו ולבו לא הלך אחרי ההתפלספות הדתית ואחרי בקשת פשרות בין הדת והדעת. ולא עוד, אלא שאנו מוצאים בספוריו אפילו סנטימנטליות דתית והגבורים או הגבורות החביבים עליו ביותר אינם מסתערים כלל בבחינה הדתית, ופעמים שהוא מתארם דוקא בתור יראי-אלהים ומתרפקים על דת-אבות (נחמיה ב, ע"ט צבוע). אפילו ב"ע"ט צבוע" אין אנו מוצאים שנאה כבושה אל היהדות המסורתית וקדשיה, כמו שאנו מוצאים בספרי המשכילים האחרים. ולעומת זה מוצאים אנו אצלו כבר שאט-נפש להתרחקים מעל גבולי היהדות והבזוים לקרשניה. בימיו כבר התחילו להתראות נצני ההתבוללות וההתנכרות ליהדות הלאומית,

ומאפי שם את ה"משכילים" מן המין החדש הזה ללעג, ואם אינו מקדיש עליהם מלחמה הוא מפני שלא היה איש-מלחמה ממבעו. שנואות עליו על מאפו דרשנותו וקנאותו היתרות של רבי גדיאל, אבל מורגשת בספירו גם שנאתו העזה להצעיר הנאותן עמ"ל, הבוחל בשמו העברי ומתנאה בזה, שקשה להכיר בו, שהוא יהודי, ולעומת זה כמה אהובה עליו אלישבע, שהיא בת-ישראל חדרה על כבוד עמה ורתה, יודעת וחובבת את לשון עמה ומתנאה בשמה העברי! שרמוטים כאלה של אהבה וחרדה למסורת האבות והתרפקות על אלהי העברים אנו מוצאים אצל מאפו לרוב, והם מעידים על חבתו החיובית להיהדות המסורה ועל חברתו הברורה במהות הלאומיות העברית (אף על פי שאז עדיין לא הגיעה השעה לדבר עליה רמות ונשגבות) כאחד מטובי הלאומיים שבזמננו.

ואולם ביחוד היתה הרגשתו הפיוטית הדקה והעדינה נפגמת מן הכעור והנסות שבחיי-הרחוב, מן המרמה והתנופה התגרניות, שהיו מלוות (ומוכרחות היו ללוות) את היהודי-התגרן, שהוא תלוי באויר וכל קיומו אינו אלא גם אחד גדול, נפשו השתוקקה למרחביה, להווי והאורה של המבע, לשלל-הצבעים שבמבע ולהיופי וההדר שבו, ככל בני-זמנו ראה את התקומה והתשועה היחידה של עמו בזה, שיעזוב את המסחר, המעצת והמשחית את המוסר, המעקס את הגוף ומכלה את הנפש, המיוחה את צלם-האלהים מעל פני האדם ומגדלו, ושישוב לאחוז באת ומחרשה ויחיה חיים טבעיים, בחיק האדמה הזנה ומחיה את כל עובדיה, ולפיכך אנו מוצאים, שרוב גבוריו הם או רועים ועובדי-אדמה או מתעתדים לעבודת האדמה (נעמן הוא אנרגוס), הנהנים מיגיע-כפיהם, ולהפך: כל הנפשות המאוסות עליו הם סוחרים ואנשי-מרמה או במלנים איכלים ואינם עושים, השונאים את המבע ומתרחקים ממנו ומן העבודה הגופנית.

ואולם המציאות הריאלית של "הרחוב" היתה פוגמת בלי הרף בנפשו של מאפו, נפשו היתה מלאה ריח ועדן וכמהה להשתפכות בחיק האלהים והמבע—ו"הרחוב" היה יבש ודלול ומחוסר התרוממות פיוטית; נפשו היתה משתוקקת למרחביה—והרחוב היה צר ומלא עפוש ואוירו מחניק; נפשו נמשכה אל השמש ואל האור—והרחוב היו חושך ואפלה נדחת... ובהתגבר עליו הגעגועים לאור ויופי הוא משתקע בחוויות העבר הרחוק ונפשו מוצאת בהם ספוקה. החיים העבריים בארץ-קדשו, חיים טבעיים ובריאים, פשוטים ונאמנים עם האלהים, מתאימים בכל להלך-רוחו וחוויותיו. בהם הוא מוצא את הפרומטיפוס של מה שהיה רוצה לראות בקרב בני-עמו גם היום, וכך נעשים לו חיים אלה אידיאל רם, שנתרחקו מעליו באשמת הגלות ושאפשר לנו להתקרב אליו אם רק נחדל מלהתפלסף ולחקור במופלאות ונחליף את חיי העיר הסבוכים והמלאים מרמה בחיי הכפר הפשוטים והישירים והנעימים.

כי אידיאל זה קשור ואחוז באידיאל של שיבת-ציון—לא יכלו עדיין להשיג בזמנו של מאפו, בשעה שהיתה הממשלה הרוסית משתדלת בכל כחה למשוך את היהודים לעבודת-השרה בארץ-גלותנו והיתה מבטיחה למתישבים "הרים וגבעות". אבל מיתרי-לבו הדקים של המשורר הוציאו כבר גם אז קולות-נגינה ערבים. בשביל ארץ-ישראל של עכשיו ובשביל ההתישבות שם (עיין המכתבים ממבריה שב"עית צבוע"). השתוקקותו הגדולה של מאפו לחיים טבעיים, ארציים, היתה, איפוא, הגורם הראשי להתיחסותו החמה אל החיים העבריים העתיקים בארץ-ישראל ולבקשת תוכן לחוויותיו דוקא בחיים העתיקים ההם. בארץ העברים העתיקה מצא את האי-דיאל המרומם של חיים טבעיים ובריאים, ובשפה העברית העתיקה מצא ספוק מלא להשתוקקותו אל האור והיופי, אל הלך-נפש פיוטית ושלל-צבעים מרהיב. הארץ והשפה התמוזו בקרבו להרמוניה יפה, שקנתה את לבו וחושיו, ועל-כן התמכר להן בכל חומו, ועל-כן אהב אותן אהבה כל-כך עזה וכל-כך מועזת את הלב, ארץ-ישראל והלשון העברית מצאו במאפו את משוררן היותר גדול, ועל ידי התלכדן

בלבו לאור נפשי אחד גדול, בצר לו מאפו עמדה חשובה בספרותנו והיה למשורר לאומי מן המדרגה הראשונה, שהשפעתו היתה מרובה על דורו ועל הדורות הבאים אחריו. מאפו היה הראשון בין החזנים המודרניים של אומתנו, שהשיג את סוד מהותה של אומתנו, ואת האחרות המוחלטת שבין האומה, הלשון והארץ השיג במדה שלא השיג כמות שום משורר מן הבאים אחריו עד שנות השמונים, והשנה זו, שבה קדם מאפו לכל דורו ולדור הבא אחריו, במשך שלשים שנה ויותר, מרוממת את ערכו בעינינו יותר מכל מעלה אמנותית טהורה.

ב.

ואולם יחד עם זה השיג מאפו עוד תכלית אחרת, שגם על-ידיה השפיע השפעה מרובה על בני-דורו ועל הדורות הבאים: הוא הפשיט ראשונה את אדרת הקדושה המסתורית מעל ארץ-ישראל והלבישה בגדים חלונים. ארץ-ישראל לא פסקה, אמנם, מלחיות בלב בני-ישראל מיום שגלו מעל ארמם ועד היום הזה. בכל דור ודור מתגלה באופן מן האופנים הרגש החי, שנשמתו בקרבנו לארץ-אבותינו, והתקוה החיה לשוב לארץ זו ולתחיה לאומית חדשה. הספורים מחיי הארץ היו תמיד הספורים ביותר מושכים את הלב העברי. מן העריסה שמע הילד העברי ספורים אלה, והפנטסיה הרכה והענוגה של חניכיה-חדר לא פסקה מלרקום לה חזיונות ומראות מרהיבים מן הארץ ותושביה, דברי-ימיה ועתידותיה, וכן הדבר גם בנוגע להלשון העברית. רק מיום שנתרבו בקרבנו עמי-הארץ יכול היה להתעורר ספק בדבר הקשר האורגאני שבין הלאומיות היהודית, הקולטורה היהודית והארץ היהודית, אלה, שלא שכחו עדיין את תורת בית-רבים ואת ספירי אמס, יכולים אך להשתומם, איך אפשר הדבר, שאנשים יהודים לא יבינו את היחס הזה. הלא מרוקמות הן ההשגות וההרגשות הנוגעות לארץ ישראל ולהלשון העברית בכל תאי האורגאניזמוס הקולטורי שלנו; הלא אי-אפשר לצייר כלל חוג-מחשבות ישראלי, סביבה קולטורית יהודית בלי שתתפוסנה השגות והרגשות אלו את המקום היותר חשוב! הלא אם חדר לפעמים לתוך הגטו האפל איזה קן של אורה, איזו לחלוחית של שירה, איזו התעוררות פיוטית—היה זה בא אך ורק מן התאורים והזכרונות החיים ע"ד ארץ-ישראל ושפעת-הצבעים שבה והלשון הקוסמת, שנדברה בה!

ואולם כהיות חיי הגטו כולם אויריים ומחוסרי בסיס ארצי-חמרי, פשטה מעט מעט גם ההשגה ע"ד ארץ-ישראל את בגדיה הארציים-החמריים ולבשה בגדים רוחניים-אויריים. בהמשך הזמנים חדלה ארץ-ישראל להיות ארץ פשוטה, בעלת תכונות ארציות יפות ועדינות, והיתה רק לארץ קדושה, שקדשה לא רק לשעתה מפני שהיא מבור הארץ ו"שער-השמים". המושג מ"ירושלים של מטה" נתדלדל מאד בהשגת בני העברים ובמקומו הובלט בבירות יתרה המושג מ"ירושלים של מעלה". במושג ארץ-ישראל לא היו עוד קשורים כל-כך שמים בהירים ושמש זכה, אייר רך ושדמות עומפות בר כמו שהיה קשור בהם המושג של "עולם-הנשמות", שאך קדושה רוחנית ונאצלת חופפת עליו, וכשהתרומם הרמיון הלוהט של הנער העברי ועבר את גבולות הזמן והמקום לשאיף רוח צה מעל הררי-אל אשר בארץ-העברים העתיקה, לא יכול עוד לצייר לו את עם-העברים מאז בתור אנשים חיים, היושבים איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואוכלים לחם לשובע מפרי שדותיהם הנאות והמלאות בר, אלא צייר לו המוני יהודים קדושים, מעומפים במלית ותפילין ומיחדים יחודים לשכינה על-פי סדורו של האר"י ז"ל...

ואז קם מאפו ושם בפעם אחת קץ לאילוחיה מסתורית זו, שסבבה את ארץ-ישראל העתיקה. הוא העביר לעיני קוראיו הצעירים את חיי העם בימי-קדם בצורה מוחשת

מוחלטת: יהודי ארץ-ישראל בציוריו של מאפו אינם דואנים ליחוד השכינה, אינם מצרפים צירופי שמות קדושים ואינם מתלהבים לדוממות האלהים המעומף בעשר ספירות, אבל הם חיים כאנשים פשוטים, חיי-שדה וחיי-בית, ומברכים את ה' הטוב והמיטיב בתוך מראות-המבט הנפלאים הסובבים אותם, דואנים להנאת גופם ולמלוי תאוותיהם החמריות ומתלהבים למראה עיניה השחורות של יפהפיה חושקת ... מי שזוכר את המהפכה הרוחנית, שהסב במהלך-מחשבותיהם של צעירי-ישראל הרעיון החדש, כי "שיר-השירים" אינו מענה-ומענה בין כנסת ישראל ואלהיו, אלא שיר-אהבה בדרך שיחה בין רועה ורעה, —הוא יבין, איזו מהפכה צריך היה לעשות ספר כ, אהבת ציון" או "אשמת שומרון" בלב הצעירים חניכי ה"חדר" ובית-המדרש!

ומעין מהפכה זו באה על-ידו גם בנוגע להלשון העברית. אף היא נעשתה אחר, החורבן מלשון עברית לשון-קודש, ואף בה ראה עמנו בשנות המאות האחרונות אך דבר מסתורי, שאין לשמש בו לצרכי חול. מאפו בא ושם קץ אף להשקפה זו. הוא הראה לכל, שבלשון זו השתמשו בימי-קדם לעניני אהבה ולצרכי-חול, שאין בהם שום קדושה יתרה.

הפשטת הקדושה הדתית מעל מושגי הדור הישן בכל הנוגע לארץ-ישראל העתיקה והלשון העברית העתיקה, היתה, לדעתי, הפעולה היותר כבירה של מאפו, שהיתה צריכה להועיל להשכלת הדור יותר מאלפי ספרי-ה"אפיקורסות" האחרים שנתפשטו בעת ההיא. לא לחנם התמרמרו אז החרדים על תחית הלשון העברית ומענו קודם-כל: איך אפשר לחלל את הקודש ולכתוב בשפת התורה הקדושה ע"ד נער, שאהב נערה וחשק בה... החרדים של אותו הדור נכוו בודאי גם למראה חלול שם המלכים הצדיקים והנביאים הקדושים, שמאפו הציגם בספורו כאנשים גדולים—ולא יותר, ולמראה חלול שם הארץ הקדושה, שמלא מאפו את אורה בחשקי-הגוף ותאוות-הגוף תחת למלאותו רוח, דעה ובינה" לפי המושגים הדתיים הקלושים של אותו הדור.

החרדים התמרמרו על זה וצריכים היו להתמרמר, כי באמת היתה זו מכה נצחת לכל השקפת-העולם של היהדות בזמנם. זה היה שנוי-הערכים היותר חשוב, שנתהוה בתוכנו בתקופה האחרונה, ושנוי-ערכים זה היה סבה פנימית לכמה וכמה מאורעות ושנויים במהלך דברי ימינו האחרונים.

ג.

כל האמור למעלה בודאי היה מונח כבר בתחלת-מחשבתו של מאפו כשיצא לעבוד בשדה הספרות העברית, ואולם הסופרים הגדולים וגאוני-הרוח היו משיגים תמיד בעבודתם גם תוצאות שונות, שלא חוו אותן מראש ולא פללו אליהן כלל. דבר זה אירע גם למאפו. התדבקותו בהעבר העברי, שהיתה בעצם תוצאה מטבעו הרגשני ומהשתוקקותו למרחביה; הורדת העבר הזה ממרומי ההפשטה המסתורית והלבשתו נידים ועצמות—הורדה והלבשה, שנעשו ככוונה כדי להכניס קוי-אורה לתוך הגמו המעופש ולקרב את בני הגמו אל החיים האנושיים החמריים והפשוטים, —כל אלו הביאו את עבודת מאפו לידי תוצאות, שאולי לא נתכוון אליהן כלל: הם פנו דרך בשביל הרעיון הציוני המודרני.

לא תאונה מפלגתית היא כי לעשות את כל היקר והחביב באומה כלי-שמוש למשאת-נפשי. ואף אין זו התפארות מפלגתית, להתלות בכל אילן גדול שבא ליריד; שהרי נכון אני להודות, שמאפו לא היה חושב שום מחשבה ציונית במובן של עכשיו, ואולי היה אפילו מתנגד לציוניות, אילו היה בא מי להציעה לפניו, בדרך שהתנגדו ועוד

מתנגדים לה הרבה מגדולי-הרוח בקרבנו, אף-על-פי שהם הם שעשו בחבוריהם את הציוניות אפשרית ורצויה. יש לחזוין זה סבות הרבה. שאין כאן המקום לבארן; ואפשר שהיו סבות אלו עצמן גורמות גם למאפו, שיהיה אנטי-ציוני, אילו היה חי כיום הזה אתנו, אף-על-פי שבאמת קשה לחשוב כך ויש ידים מוכיחות, שהציוניות בעיקריה החדשים כבר היתה חיה בלב מאפו, אלא שלא ידע לתת לה במוי נכון. ואולם, איך שהיה, או שהיה יכול להיות, יחוסו הפרטי של מאפו עצמו לאותו הרעיון, שאנו קוראים לו עכשיו "ציוניות", דבר זה ברור לי כיום: מאפו היה אביו הרוחני של הרעיון הזה. מחפש אני בזכרונות ימי ילדותי, ואני מוצא—ויש לי זכות לשער, שכך ימצאו בזכרונותיהם גם הרבה מבני גילי: כשקראנו את מאפו, התקרבנו בלי משים לרעיון ישוב-ארץ-ישראל הגשמי. התאורים מחיי ארץ-ישראל, שבאו אלינו דרך צנורות הספרות הקבלית ודרך ספורי השדרים, היו מעוררים בלב הנער העברי את התשוקה לראות את "קבר רחל" ואת ה"כותל המערבי"; ובלב הבא בשנים היו מעוררים את התשוקה לעלות לארץ הקדושה כדי למות שם מות ישרים. להקבר לפני "שער השמים" ולהפטר מגלגול-מחילות. ואולם הנער העברי, שכבר התחנך על ההשכלה ושקבל את רשמיו מארץ-העברים דרך הציורים הפויטיים והמרהיבים, אבל הגשמיים והארציים, שבספורי מאפו, כבר התעוררה בו תשוקה לעלות לארץ-האבות בכדי לחיות בה ולבנותה. מי שקרא את ספרי מאפו אי-אפשר היה שלא יתקשר באהבה וחבה גדולה לארץ העבר המזהיר של אימתנו ושלא ירומם אותו דמיונו להיות גם הוא בסביבה מזהירה זו ולשאוף גם הוא את האויר הצח מעל הרי יהודה ואפרים, והרמיון הלוהט של הנער נהיה ברבות הימים לתסיסה נפשית פנימית ולמקור געגועים, שהיו אמנם בלתי-ברורים בתחלה, אבל היו מתרקמים ומשתלבים מעט מעט ומשתזרים בכל נימי-הנפש—געגועים להיות אורח חפשי בארצו החפשית, לחיות כאדם וכעברי בארצו העברית ובסביבתו העברית. ויותר שהרבנות הקולטורה הסובבת לדחוק את רגלי השכינה העברית, יותר התרבו הגעגועים הבלתי-ברורים האלה בלבותיהם של האמונים על היהדות ויותר התעמקה עקדת הנפש לחיים עצמיים ומקוריים, לספוק הנפש בחדו והרר עברי-טבעי—והדמיונות המזהירים של העבר התחילו יותר ויותר לקרום עליהם עור, להתלבש בשר וגידים ולהתקרב אל המציאות הריאלית. הסינתזה בין הגעגועים לעבר הרחוק, שכבר התייצב לפנינו דרך שפופרתו של מאפו בתור מציאות ריאלית, ובין האמצעים החדשים להנצל מן הלחץ והדחק של ההווה, כבר מוכרחת היתה לבוא מאלוה. מאפו ישר ונשר בין העליצות ושמת-החיים של יהדות חיה ברשות עצמה ובמקור-מולדתה ובין יהדות הולכת בחושך, דוויה ודחופה מכל צד, ועל הגשר הזה אי-אפשר היה שלא יתיצבו בני "הרחוב", שכל-כך השתוקקו לחיים וכל-כך שאפו להתרומם מן השפלות ולצאת מן החושך הסובב אותם!

ולפיכך, כשבאה תנועת ההשכלה, שמאפו היה אחד מגורמיה היותר חשובים, לנקודת משברה הראשון, כשנפגשו שאיפות היהודים לאור ולחירות באבני-הנגף הראשונות של האנטישמיות,—נתעוררה פתאום בכח-איתנים אותה התשוקה לחיים עצמיים בארץ האבות, שכבר היתה תוססת מאז בקרבנו, ומיד קבלה צורה מוחשת של שיבת-ציון ועבודה חיובית בשביל הרעיון הזה.

ולפיכך חושב אני, שלא יהיה זה רק מדרכי הפלפול הדרשני, אם נצרף את מאפו למחוללי התנועה הציונית החדשה ואם נקבע לו מקום בין אבות הרעיון הזה. כי מאפו חרש ושרר את שדמות היהדות והכשירן לקבל את הרעיון הזה ולהצמיח ממנו צמחי-קולטורה חדשים, הוא עשה זאת בשתי דרכים: ראשית, עורר ביהודי ה"רחוב" את רגש-היופי ופזר את ענני-החושך שבתוך הגשם; שנית, פשט את העקמומיות שבלב והכניס לתוכו לחלוחית של שירה והתרוממות-נפש, חשק לחיים טבעיים וכשרון לחבין את החיים בדרך טבעית במקום הפרישות הנפרות והתכווצות הרצון החיוני

ובמקום הנמיה לראות אף את החיים היותר ממשיים לזמים בערפלי המסתורין הדתיים. וכך גרם, אפשר שלא במתכוון, שיתחילו היהודים לגשם את מאוייהם ונגועיהם לחיים מקוריים ועצמיים בפעולה אקטיבית ומכוונת למטרה ברורה: להשיב לנו את האבדה הלאומית הגדולה—את ארץ-האבות ואת החיים הטבעיים והחפשיים.

והילכך, אפילו אם לא נחשוב את מאפי לגאון ספרותי מתוך הערכתה של בקורת-הספרות האוביקטיבית, אין אצלי שום ספק, שראוי לנו להעמידו בין אבות-האומה ופיתוי דרכי חיה הלאומיים. ובוה יש די והותר כדי שיחיה שמו בקרבנו לנצח!

משה קליינמאן.

הַשׁוֹשְׁנִים !

פואימה דרמטית במערכה אחת.

מאת

יצחק קצנלסון

הנפשות :

גוֹלְדָּה. כבת עשרים וחמש שנה.

פִּיָּה. בת שבע עשרה.

שׁוֹנֶרֶץ. בן שלשים וחמש.

דָּנָר. אחיו, בן עשרים ושתיים.

הסצינה.

מעון קיץ. חצר רבועה, קטנה ונקיה בכפר. בתוך החצר נמועים עצים עגפים אחרים. סמוך לעץ אחד שלפני הרואים עומד ספסל ארוך לרוחב החצר. מימין הרואים גזיזרה שיוצאים דרך-בה ונכנסים אל המעון. אחרי הגזיזרה נראה חלון החדר הפתוח. גדר לבנה גודרת את החצר מלפניה. אחרי הגדר משתרע הכביש לרחבו—ואחרי נראים השדות הרחבים והרחוקים. קיץ. השעה השמינית בבוקר.

מחזה ראשון.

פיה	(יושבת על-גבי הספסל, כשנבה מפנה אל הגזיזרה, והיא כפופה על פסת-גיר וכותבת עליו דבר-מה בעפרון).
דוד	(יוצא ממעונו, עומד רגע קל על הגזיזרה. הוא לבוש בגדי קיץ קלים, קרב אליה בצעדים חשאיים, נוחן בננבה וסוקר כמעט בעד כתפה. מתנפל עליה, סוף-סוף, ומוציא את פסת הגיר מידיה בחטיפה).
פיה	(תופסתו בידו הקמוצה). כשאתה רוצה אין קול צעדיך נשמע ...
דוד	על גבי החול, פיה, ואין בזה כל חדוש.
פיה	(מעכסת ברגל קלה על קרקע החצר). ואת צערי אני אתה שומע תמיד, בכל שעה שאבוא ...
דוד	(מתוך שחוק קל). שמוע לא אשמע—אלא שלבי מגיד לי, —ראי נא, ראי, עודך מחזיקה בידי!

- פיה. את הפתקא השב לי!
דוד. הריני מחזיר לך את זו, עיר מעט ...
פיה. מיד! מיד!
דוד. ודאי אין את רוצה שאשים את עיני בה?
פיה. איני רוצה!
דוד. (שומט את ידו מתוך שלה, הופך לה עורף ומתחיל מחליק את פסת-הנייר שנתכוצה בתוך כפו).
פיה. (כשהיא עומדת מאחוריו, מתוך כעס ותמהון גם יחד), דוד!
דוד. (מישר עדין ומחליק את הפתקא הקמוטה).
פיה. (באובדת עצות על העול הנעשה לה לעיני השמש. דמעות עולות בעיניה והרי היא הופכת לו עורף וגסה מהר מהר דרך פתח הגדר).
דוד. (קורא אחריה בקול רם). פיה! פיה!
פיה. (עמדה ממרוצתה).
דוד. הא לך, הא, אני מחזיר לך את הפתקא, פיה!
פיה. (שבה אליו בראש מורד קצת, ברגו ובקצת בושת-פנים, נוטלת מידו את פסת הנייר).
דוד. (לאחר שהוא מסתכל בעיניה). אי, אי, חשבת כבר לבכות, פיה!
פיה. לו אך קראת מה שכתבתי! אוי, אוי —
דוד. וכי מה היית עושה אז?
פיה. לא הייתי מדברת עוד אליך משוב ועד רע ...
דוד. אוי לי, אוי ... וכי מה כתוב שם, בפתקא זו?
פיה. (בשחוק על שפתיה, מקמצת את הנייר בידה). לאחר שזה היה בידך? ואני —
דוד. אין את נפשי לומר לך כלום! ...
פיה. (מתוך צחלה). זה אלי, אלי! פתקא זו, הרי היא כתובה אלי!
פיה. (קורעת את הפתקא קרעים-קרעים). שקר אתה דובר, שקר!
דוד. (באדם שהוא יודע מה שהוא עושה, אוחזה בידה, מוליכה עד לפני הנוזרה לימין, ומראה לה באצבע על החול הצהוב). כבר היית היום כאן!
פיה. (תמהה, כרוצה לכסות דבר). אימתי?
דוד. (מעמיד עליה את עיניו). היום בבוקר! אות חרותה זו, על גבי החול, מהי?
פיה. (קוראת מעל החול, מבוששת קצת). פ.
דוד. (קורא וגומר אחריה). "פיה!"
פיה. (משיאה לדבר אחר). משום מה אתה מאחר כך לישון?
דוד. בשעה החמישית בבוקר היית כאן!
פיה. בחמישית?
דוד. אני קמתי בששית ומצאתי את כל אלה.
פיה. בששית! בששית היו כבר שני ספלי מלאים דומדמניות.
דוד. שני ספלים?
פיה. את האחד לקחתי בשבילך ... פעמים שבקשת מעמי ללכת אתי ולהיות לי לעזר בלקימת דומדמניות.
דוד. עם עלות השחר?
פיה. עם עלות השחר! בשעה קדומה זו מוצאים אותן יפות ורעננות מכלל שעה...
דוד. כלום לא ידעת את כל זה?
פיה. לא ידעתי, פיה.
פיה. ראה נא, ראה — הרבה דברים אין אתה יודע עוד, דוד, — ומתי הן מתבשלות, יודע אתה?
דוד. בשעה החמישית!

פיה. הנה מצאת ... ומתי יורד עליהן המל?
 דוד. בחמישית!
 פיה. (מתוך צחוק קל). ואי מקום צמיחתן של אלו.
 דוד. בעמקם של היערים.
 פיה. רואה אנכי שאינך יודע כלום, אלא שאתה מוצא כל דבר לאמתי, כסומא בארובה...
 דוד. (צוחק אף הוא). בחמישית! בחמישית! (תופשה בידה האחת ומגישה למו פיו). מותר לי? מותר לי?
 פיה. (רואה שמאן־דהו בא וקרב אל החצר, שומטת ידה מתוך ידו). דוד!
 דוד. (צופה לדרך גם הוא). הולכים, באמת הולכים, — אלינו!

מחזה שני.

גולדה. (נכנסת בעד פתחה של הגדר לפנים החצר, פונה וסוקרת לצדדיו, כמבקשת ורוצה להכיר את מי שהוא).
 דוד. (קרב אליה מכינות לעצים). צפרא מבא, גולדה! (פיה עומדת מן הצד וסוקרת בגולדה)
 גולדה. (שזה עתה ראתה והביתה). הנה הוא כאן—דוד! (השמישה הלכנה נופלת מידה לארץ. פניה נוהרים, היא אוהזת את כפו בשתי ידיה ולוחצתה באהבת). סוף—סוף...
 דוד. (קורא אל עבר הגולדה). שורץ!
 גולדה. (רוצה לעצור בעד קריאתו). חכה-נא מעט! ... הריחה שם? — אבל ראה נא, ראה כי מצאתיכם!
 דוד. זה עתה באת מן העיר?
 גולדה. הריני מתהלכת כבר ותועה בסביבות הכפר הזה מן השעה החמישית.
 דוד. (מתוך תמחון). החמישית! ?
 (פיה פונה ללכת)
 דוד. המתני לי, פיה, רגע קל...
 גולדה. מן השעה החמישית, דוד — וכי מה? ... מאז הבוקר הריני כאן, כלום איני יודע אתכם? אתם — ודאי שמאחרים אתם לישון גם בכפר? —
 דוד. לפעמים... ואולם היכן היית בכל השעות הללו, גולדה?
 גולדה. תעיתי, דוד, בשדותיכם — גם ביער הייתי.
 דוד. ביער!
 גולדה. הייתי גם שם ומעמתי גם מן הדומדמניות.
 דוד. (תמה). גם את, גולדה, הנך מלקטת דומדמניות...
 גולדה. לא ... ללקט איני יכולה עוד... חסרה לי הסבלנות לזה, והרי אני תולשת ובולעת, תולשת ובולעת!
 דוד. תולשת ובולעת... הרבה שם דומדמניות ביערנו?
 גולדה. ולא השביעוני בכל זאת! ... אחת אחת זרקתי אותן לתוך פי והנה באתי אליכם רעבה...
 דוד. אה, אצלנו לא תרעבי, שבעה תצאי מאתנו! (לפיה הרוצה ללכת). המתני לי, פיה, הריני הולך (אל הגולדה). שורץ! שורץ!
 גולדה. (תופשת אותו בידו). אל-נא, אל-נא!
 דוד. הוא כבר קם, גולדה, — הנהו!
 שורץ. (מוציא את ראשו בעד החלון הפתוח).
 דוד. (לשורץ). גולדה באה!
 שורץ. (מתבונן בה בעד החלון, מניע לה כראשו ומכניסו שוב החדרה).

דוד. עוד מעט ויצא ...
 גולדה. (מוקפת במבטה את פיה). הולך אתה לזמן רב, דוד?
 דוד. (מסתר לענות). לא, גולדה, אני שב מהר.
 גולדה. אני שבה עוד היום העירה —
 דוד. היום? שבי אתנו פה, יומים ... אחי —
 שורץ. (מתגלה על הגזורה).
 גולדה. (לדוד). עוד היום אני שבה, דוד, עוד היום! (פיה הולכת לה).
 דוד. (הולך גם הוא אחריה). אנחנו לא נתן לך, גולדה, אתנו תשבי! — חכי,
 חכי, פיה, הריני הולך! (רץ אחריה ונעלם אחורי הגדר).

מחזה שלישי.

שורץ. (מסתכל בה רגע כשהוא עומד על הגזורה, יורד אחר כך ולוחצה מתוך רגשי ידידות בידה)
 הנה את כאן, גולדה!
 גולדה. מן השעה החמישית!
 שורץ. (מתוך תמהון). מן החמישית? ולמה זה לא דפקת אלי בחלון?
 גולדה. הרי את שניכם הייתי מעירה.
 שורץ. רק אותי! רק אותי! שנתו של דוד עמוקה ביותר...
 (הפסקה)
 גולדה. (מתכוננת בו רגע בעינים קומאות). שורץ!
 שורץ. (פניו הצהולים משתנים לאט-לאט, ונעשים לאט-לאט רצינים, הוא מביט בה אלם מתוך צפיה וכלות-עין).
 גולדה. (עדין היא מביטה בו בעינים חודרות וקופאות כאחד, פתאום היא פורצת בקול של מתיאשת).
 שורץ...
 שורץ. (נסוג צעד אחור, בפנים קודרים ועגומים).
 גולדה. (אוחזתו בשתי ידיו ונמשכת אליו מתוך מכאובים וכעש). וכי מה אתה שואל, מה
 אתה שואל ממני!
 שורץ. (כאשם ובקול שפל ומלא צער). גולדה —
 גולדה. (אינה נותנת לו לומר כלום). הם! הם! (צונחת בראשה אל חזהו וכובשה בו את
 דמעותיה הפורצות. לאחר רגע היא מניחה אותו על מקומו ורצה-רצה בראש מורד אל הגזורה
 ונמלטה אל המעון).
 שורץ. (עומד על מקומו כבראשונה, מבלי שיהפוך את פניו לאחוריו; לסוף היא יושב על גבי
 הספסל).
 גולדה. (מתגלית שוב על הגזורה, כשפניה חבוים בור שושנים לבנות. אחרי שעמדה שם רגע היא
 יורדת, נגשת אל שורץ ומושיטה את זר השושנים לאפו).
 שורץ. (מריח כשהוא יושב בראש זקוף ומופשל קצת לאחוריו ומסתכל בפנים גלויים בפני גולדה).
 גולדה. שושנים אלו — למי הנה, שורץ?
 שורץ. שלי.
 גולדה. (מריחה אותו). זה כבר שהן בביתך?
 שורץ. יום ולילה אחד.
 גולדה. (יושבת אצלו על הספסל). עוד הן רעננות...
 שורץ. (נוכר פתאום בדבר מה ומתעורר מתוך הרהוריו, והריחו נוחן קצת אליה ומריח-מריח את
 השושנים). אום — הו... עוד הן רעננות...
 גולדה. (רואה שהוא גותן כך אל השושנים ומושיטה אותו לו). קח-נא מירי!
 שורץ. (זוקף את ראשו שוב). תהיינה השושנים בידך, גולדה... למה זה את רוצה

- להחזירין לי ?
גולדה. רואה אנכי שאתה גיחון כך עליהן...
שורץ. (מביט בה ואומר כמעט בבלי דעת), הבלוסה שלך, גולדה, שימי נא עליה אחת השושנים האלו.
גולדה. כלומר: על חזי ?
שורץ. (בשחוק על שפתיו), אומ—הו... רעי לך שעל פני רוחב השדות הללו נהייתי מעט לשרלטן...
גולדה. מכירה אני קצת—
שורץ. (קם במלוא קומתו ומושך בקצות חזיתו), על ידי החזיה הלבנה בודאי ?
גולדה. (מסתכלת בתחזיה), נו, גם על-ידי זו... (מושיטה לו את זר השושנים),
שורץ. יודע אני שלא נאה לי זו... גם את השושנים אל תתני לי, גולדה.
גולדה. קח-נא, קח-נא, רוצה אני לראות אותך עם השושנים הללו... מה יהיה מראך ? —
שורץ. משונה קצת...
גולדת. (מורידה קצת את ראשה אל תוה על גבי צרור השושנים), כיצד אוחותן אנכי ?
שורץ. (מתבונן רגע למראה הזה), יפה, גולדה, יפה! —בך, אמנם, אוחותן אותן, את השושנים: אל החזה, אל החזה דוקא—ומרכינין קצת עליהן בראש... (דממה. הוא מתבונן בה עוד).
גולדה. (תזזית על אחרוני דבריו, בחשאי), ומרכינין קצת עליהן בראש...
שורץ. כך... כך...
גולדה. (נושאת אליו את עיניה), שורץ—(יושבת לפתע על גבי הספסל ומתחילה בקול חי ומענין כאחד), שב נא בזה—יש לי אליך דבר, שורץ!
שורץ. (יושב אצלה על הספסל),
(הפסקה.)
גולדה. הן תגיד לי את האמת ?
שורץ. או-אי, לו יכולתי לשקר לך יפה הפעם!
גולדה. מה זה היה לך היום... (בשחוק קל ובקצת בטול), כובד-ראש, כובד-ראש, שורץ! —
הוצא נא לי כוס מים קרה.
שורץ. (קם ממקומו ופונה ללכת),
גולדה. (מוסרת לו את זר הפרחים), קח אתך גם את השושנים ושים אותן שוב לתוך העציץ.
שורץ. (נוטל את השושנים מידה, עולה על הגזזרה למעונו),
גולדה. (מרגישה את עצמה לבדה כחצר, מורידה את ראשה לתוך ידיה כשהיא שקועה במחשבותיה דממה רות-ראנה ועצב),
(הפסקה ממושכה).
שורץ. (שב ממעונו עם כוס מים צלולה. רגע היא עומד לפניה מבלי שתרגיש בו, בחשאי),
גולדה. —
גולדה. (מרימה אליו את עיניה), אה ! [נוטלת מידו את המים ושותה חצים].
שורץ. [יושב שוב אצלה, על הספסל].
גולדה. [פתאום, בין גמיעה לגמיעה], במה איני מוצאת היום חן בעיניך. שורץ ?
שורץ. [מעמידה עליו פנים יזחזקים קצת ועצובים],
שורץ. [שוחק גם הוא], מה אומר ומה אדבר, גולדה—אינך מוצאת חן בעיני כל עיקר !
גולדה. [שותה שאר המים שבכוס],
(הפסקה.)

- שורץ. נו ?
גולדה. רוצה אתה לדעת, אם עלה לך הפעם לשקר יפה ? [מניחה את הכוס על הסמל].
לא תדע, שורץ, לא תדע גם את זה !
שורץ. [דובר את שלו כבראשונה]. אינך מוצאת חן בעיני כל עיקר !... אפשר שמגבעתך
היא האשמה בדבר... הסירי, גולדה, את המגבעת !
גולדה. וגם את השמשיה להניח מידי—?
שורץ. כך, כך !
גולדה. נו, ועוד מה ?... הגד שורץ, הגד !
שורץ. ועוד זאת : מעמידים כאן, תחת עץ זה, שלחן קמץ ואוכלים עליו פת-
שחרית ; חלב יש לי, גם גלוסקאות... הן תאכלי, גולדה ?
גולדה. אתה מומיני לפת-שחרית ?
שורץ. לפת-שחרית, לארוחת הצהרים ולסעודת הערב, גולדה—
גולדה. ואם אומר לחזור תיכף העירה לא תתן לי בוראי ?
שורץ. מה ?
גולדה. לא כלום... לא כלום...
שורץ. רק שלא תדברי הבלים !...
גולדה. הוי, מה ברחת דעתך עליך היום !... לא ראיתך כזה מימי.
שורץ. מעשה-קונדס, האין זאת ?
גולדה. לשמחה מה זו עושה, שורץ ?
שורץ. חדלי לך ממני, גולדה, ואל תביאיני לידי שמות...
גולדה. הגד לי, הגד, אל תירא !
שורץ. הנה כי כן! מאמינה את לשמוע היום מפי את שירת-האביב ? האם
לא תלאינה אוניך משמוע ?...
גולדה. אפסיקך באמצע!
שורץ. לא תוכלי.
גולדה. האמנם ?
שורץ. לא תוכלי, גולדה !
גולדה. נסה-נא, נסה-נא—
שורץ. אולם זכרי לך, זכרי לך שלא יעלה בידך—
גולדה. לא יעלה בידי להפסיק ?
שורץ. כי הגה גולדה וגדלה בי האהבה לחיים ! מימי לא היו עיני בהירות כשעה
זו, נפקחו עיני לרוחה והרי הן שמות בכל המרחביה, סוקרות כל
קרן חבויה ורחוקה, צדות כל זעזוע של ציצי השדה... נפקחו עיני לכל, לכל !
גולדה. אוי, אוי !...
שורץ. נדמה לי שקרום עבה מאד שהתפתל והכביר על לבי ימים רבים התפקע
לפתע ומתוך-תוכי של לבי התחיל שומץ המעין החי שאינו יודע מצרים,
לכל מקום הוא בא, ובכל הוא נתקל—ראי נא, ראי : הנה המס נמסה השמש
ונשפכה כולה לארץ, חם היום לב האדמה... רבבות רמשים נצרכים וטובעים
באור... השבעתי אותך, גולדה, אל תשאיני—אמרי אך לי, ואני יוצא
במחולות על פני החמה המתמוגגת !
גולדה. [מניחה בידיה על אוניה]. חדל, חדל, שורץ !
שורץ. [עוד דבריו שוממים]. הריני יוצא במחולות, כשזרועותי פתוחות... השומעת את
את הרנה ואת הזמזום בחללו של עולם ? וכל זה אינו פוסק, המיה זו הרי
היא תדירית, מיום שנברא העולם מלאה המיה זו את האויר — אתה

המה את אונזך ושמע, ושמע ואל תלאה... [מחשבה חדשה נעצת במחו].
גולדה—!

[שמה את ידיה על אונזיה], לא, לא, אני רוצה!...

ויהי מה, גולדה, שמעיני! גם את, גם את—

[נבוכה קצת ורצונית], אני-מה?

אינך עוד כחידה בעיני! ספר פתוח את לי היום, גולדה... אלו הן עיניך
וזה בשרך! הריני מכיר אותך כמו שאת: את כולך עם כל אברך, מרגיש
ברעידה כל-שהיא העוברת בשריריך, הנה כי תפסיקיני—אלא שדוקא
היום הייתי יכול לומר לך הרבה, בלי עמל ובקצרה—[אוחזה בידה המונחת
על ברכיה], הבי לי, גולדה, את ידיך והרשיני לומר לך דבר-מה...

רוצה אתה דוקא?

רוצה אני, גולדה!

על אודותי, שורץ?

על אודותיך.

[הפסקה].

[מסתכלת בו רגע בפנים גלויים], אמור!

[מביט עליה רגע גם הוא במנותח שלמה ובמעט השעמח], הנך יפה!

נ?

בעלת-חן!

נ?

[בטון של התפעלות], מלאת חיים את, גולדה!

[מביט עליו כמו קודם]—

את זה הפצתי לומר לך!

הכל?

דבר-מה אני רוצה להוסיף—

[בכבוד ראש, מתוך מחשבה], להוסיף?

[בשהוא מושך קצת בהתרגשות את ידיה אליו, רוצה לומר לה את סוף-דבריו],

גולדה—

[קמה, נבחלת מן הספסל, מתוך הרגשה אינסטינקטיבית], אל תגד לי! אל תגד לי!

[קם גם הוא ממקומו בשעורנו תופשה בידיה], אני מגיד לך, מגיד לך!

[שומשת את ידיה מתוך שלו וגסה ממנו], איני רוצה, שורץ, איני רוצה בשום אופן!

[רודף אחריה, חור ונרגש, מתוך יאוש], אני מגיד לך—ויהי מה! ויהי מה!

[תשה מפלט לה בינות לעצים, עיניה תועות הנה ונהה כמבקשת ריוח והצללה], איני

רוצה, שורץ, איני רוצה את זאת לשמוע!...

[רץ אחריה כמשוגע, כמדבר אל עצמו], אני צריך... צריך אני לומר לך הפעם!

[כל זה יארך כמה רגעים; בריצתה של גולדה ושורץ מרגש פחד אינסטינקטיבי, גם הוא

וגם היא מפחדים מן הדבר שצריך עוד מעט להשמע].

מחזה רביעי.

[ננלה בעד פתח הגדר, עם צרור חדש של שושנים רעננות, נשאר תמה על מקומו ועיניו תוחות

על גולדה ושורץ].

[מרגישים בו ועומדים ממרוצתם, לאט-לאט רוחם שבה אליהם, ומתחילים מגחכים זה לזה].

גולדה

שורץ.

גולדה

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה.

שורץ.

גולדה

שורץ.

גולדה

שורץ.

גולדה

שורץ

) גולדה

) שורץ

- דוד. למה תסתכלי בי כך?
גולדה. (מסתכלת בו ומדברת לעצמה). לא נשתנו, לא נשתנו אף כמלא-נימא—
דוד. מה?
גולדה. פניך, דוד! הנך זה שהיית!
דוד. אה, לא זה, לא זה, גולדה... הריני מוקין, מיום ליום, מיום ליום...
גולדה. שקר הוא! שקר! אינך מוקין כלל... הנך אותו דוד בן שבע-
העשרה!
דוד. (קולו רועד קצת, מצחו מתקמט קצת מאליו). לא הוא!
גולדה. (מתוך התפעלות מסותרת). בן שבע-העשרה! בן שבע-העשרה!
דוד. יבוקל שפלי. בני שבע-עשרה אינם דומים עוד לי.
גולדה. (בשחוק קל כאל רך-בשנים, ובקצת אירוניה). ולמי המה דומים?
דוד. (בחשאי, במגלה סוד). לפייה...
גולדה. (כאלו עקצוה). אה! (ניזכרת בדבר-מה, מזדקפת כתפצה להשתחרר מנטל כבד מאד). אמנם
כן, מה זה היה לו, לאחייך?
דוד. וכי מה?
גולדה. אין דבר... מוזר, מוזר קצת!
דוד. היאך?
גולדה. לא כלום... ודאי שהוא קורא הרבה באלה הימים, קורא הוא, שורץ?
דוד. לאו דוקא.
גולדה. מה מוזר... ראה-נא, ראה, כמעט ששכחתי, כותב אתה מה, דוד?
דוד. לא-כלום, גולדה, הנה היא מסתלקת כבר...
גולדה. (בחתענינות רבה). מי?
דוד. השכינה.
גולדה. ומה אתה עושה לזה, דוד?
דוד. אני רודף אחריה—הריני משתטה ורודף אחריה... אלא אחי—אני יודע מה היה לו לאחי.
גולדה. וכי מה?
דוד. בימים האחרונים התחלתי להכיר בו נטיה לקרוא דברים ריקנים
ובנליים — אני חדלתי מהבינו כלל—בעל-מעם שכמותי...
גולדה. וכי מה הוא קורא?
דוד. שירים... פרי רוחם של הצעירים האפרוחים, יצירות קלושות וסנפיי-
מנטליות ביותר, מילודיות ילדותיות ממש, עם השתפכות הנפש הידועה,
והרי הוא קורא בהן ונהנה ומתפעל—מה מוזר, מה מוזר!
גולדה. ראה ראה, דוד, שלא תלך גם אתה אחריו—
דוד. (תמה). היאך?
גולדה. (בלשון ברורה). שלא תלך אחריו גם אתה, שלא תלך אחרי שורץ, אתה,
בן שבע-העשרה!—הסר, הסר את הכובע! (שומטת את הכובע מעל ראשו). כך!
כך היה עומד לפני... (בשני קול מתוך פחד פתאומי). עמוד, עמוד—מה
אני רואה? (בצער). השערות, השערות, היכן הן שערותיך?
דוד. הריני גוזז אותן, גולדה, וכי מה?
גולדה. השערות, השערות—שערותך היכן הן?
דוד. זה שנה שאני גוזז אותן...
גולדה. אי, אי, דוד, הספרת לפחות לפייה את תפארת תלתליך, כמה יפים היו...
אי, דוד, דוד!

- דוד. הן התחילו נושרות.
גולדה. (נבהלת קצת). התחילו נושרות! אתה—בן כמה שנים אתה, דוד?
דוד. בן עשרים ושנים.
גולדה. עשרים ושנים! עשרים ושנים! ולא שבע-עשרה... אוי, אוי—ואתה 'משלים עם זה, דוד?
דוד. (בשחוק קל ועצב). משלים על כרחי... חבל על דאבדין!
גולדה. חבל! חבל!—אוי דוד, דוד, לו ידעת כמה אהבתי את שערוֹתֶיךָ... הנה זה חשבתו: בהסירי את כיובעך זה מעל ראשך תתגלגלה לעיני מחלפות שערוֹתֶיךָ הפרועות והרכות, והרכות... (עיניה שוהות עליו).
דוד. (שם ידו על ראשו וממשש בו מתוך הרהורים בלתי ברורים).
גולדה. (אחרי רגע של דממה, מתוך מבטים חוזרים). עכשיו רואה אנכי, דוד—
דוד. מה?
גולדה. הוקנת, דוד, באמת... נורא לי להודות—אלא שהוקנת, הוקנת באמת!
דוד. (שב לשיחה הקודמת וכאילו יש בזה גם יחס לדבריה האחרונים). בזמן האחרון הייתי נזהר בשערותי, הייתי חופפן וסורקן לפעמים קרובות, אלא שכל אלה לא הועילו; מדי ערב בערב, בשבתי לכתוב, היו נושרות ונופלות על השירים, על השירים!
גולדה. את, הרי את מצאתיני עוד בטוב... יתופש מעט שערות בין שתי אצבעותי.
דוד. כמעט שהן נתפשות ביד... אלא שלכתחלה הייתי קוסם את שערותי עד שרשיהן ממש.
גולדה. (מביטה עליו רגע בריצנות). בעוד שתים-שלש שנים, יש לקוות, שתהיה לך קרחת?
דוד. מאד אפשר.
גולדה. (מתוך כאב ושנאה כמוסה). ואתה, הרי תבוא אצלי, מדי ערב בערב, תסיר את כובעך ותשב עמי בחדרי בקדקוד קרח...
דוד. מאד מאד אפשר.
גולדה. אוי מגידה אני לך מראש: אל תבוא אצלי... איני צריכה לך ולראשך הקרח...
דוד. [מתוך שחוק וכאב גם יחד]. ולאן אוליך חרפתי?
גולדה. [רצינית, בלשון קשה]. השאר עם פיה, עם פיה! ... אני איני צריכה לך עוד.
דוד. האם בטוחה את שאבוא אצלך?
גולדה. כך, כך... זהו מזלי! אצלי הרי באים ככלות הכל... שורץ זה—אלי, אלי—במה עברו עלי שנותי!
דוד. [אך עתה נודע לי דבר חדש]. גולדה, גולדה!
גולדה. [כמשיאה אותו לדבר אחר]. בוא, דוד, לוגי לבית-הנתיבות!
דוד. [בשלי]. עכשו מכיר אני בזה, גולדה!
גולדה. מה אתה מכיר?
דוד. אינך סובלת את אחי!
גולדה. יד לפה, דוד! מה שאני איני מעלה על שפתי אל תעלהו אתה...
דוד. [כיועד אל נכון]. אינך סובלת אותו כל עיקר!
גולדה. אני שונאת גם אותך, גם אותך, מי שעתיד להיות כאחיו... גם אותך—שורץ במהדורא שניה! .. ועכשו הריני שואלת אותך את זה: שמא תסע עמדי העירה?
דוד. לא.
גולדה. זכר-נא, שמא נחויך לך שם דבר-מה?

דוד. לא-כלום, גולדה.
גולדה. זכר-נא, זכר-נא... והרי תבוא אחר כך אצלי, תבוא ותשב עמי לילות רצופים, זה אחר זה... תשב אצלי ותדום, ותדום—אלי, אלי, מה אשנא אותך אז, מה אשנא אותך!...
דוד. [בצחוק מר]. את חורקת עלי שניך כבר היום.
גולדה. מה אשנא אותך, אוי, מה אשנא אותך! בוא, בוא—[מושכת אותו בזרועו] לבית-הנתיבות.
דוד. הנני והלכתי אתך, גולדה...
גולדה. [בכעס עצור ופורץ]. נלך, נלך— כל הדרך אני הולכת וסחה לך רק אחת: מה אשנא אותך! מה אשנא אותך!
דוד. רק זאת?
גולדה. רק זאת! רק זאת!
דוד. וכלום לא יותר?
גולדה. [אחרי זמן מה, לאט ובקול חשאי, במדברת מלבה ואל עצמה]. לא, לא... כל הדרך— אני הולכת וסחה לך אהבתי... אני אוהבת אותך, דוד! כל הדרך אני סחה לך אהבתי! [פונה אל הגוזרת, בקול רם] שורץ! שורץ!—חיה בשלום, שורץ!
שורץ. [רק קולו בא מפנים הבית], הריני צולה את-הלביבות!
גולדה. [בקול יותר רם]. חיה בשלום, שורץ!
שורץ. [יוצא עם מחבת הלביבות שבידו, מניחה על נבי שלחן-הגוזרת]. מה היה כאן?
גולדה. אני שבה העירה, שורץ!
שורץ. [גדהם ונופל ברוחו]. וכי מה?
גולדה. אל תעכבני, צריכה אני לשוב מיד... [מתרחקת קצת ועומדה] אדיה!—מתי אתה בא העירה, שורץ?
שורץ. [מבלי חשוב]. מחר!
גולדה. מחר? האם נחויך לך שם דבר-מה?
שורץ. [מפשפש קצת במחשבתו]. נחויך לי, נחויך לי.

מחזה ששי.

פיה. [באה לתוך החצר].
דוד. [מרים את כובעו מעל הארץ וחובשו על ראשו].
פיה. הנך הולך, דוד?
דוד. לא לזמן רב—הרי תמתיני לי פה, פיה?
שורץ. [מעל הגוזרה]. השאיר אתה כאן ואת גולדה אלוה אנכי.
גולדה. היה לא תהיה!... אתי ילך דוד... בוא, דוד! [לוקחת אותו בזרועו, מושכת אותו אחריה ולוחשת לו בדרך הלובה אל פתח הגדר, בלי הפסק, לכאורה הרי היא פולשת את דבריה מתוך קלות-ראש וצחוק בלבד, אלא שמורגשות בכל הגה המימות רבת ואמת]. אוהבת אני אותך, דוד, אוי, מה אהב אותך! מה אהב אותך!... הרי אני מתאפקת שלא לומר לך הכל... אלא שלבכות אני רוצה מתוך אהבה! לו ידעת, דוד, לו ידעת את אהבתי, את אהבתי — [יוצאה בחברתו דרך פתח הגדר ונעלמה מתוך לחישות חמות ותוססות].
[פיה מלווה אותם במבטיה. שורץ עומד רגע אלאם ונרכא. נוטל את מחבת הלביבות וחוזר למעונו].

[הפסקה ממושכה].

השלח

דוד   [מופיע שוב בפתח הגדר]. שמא תלכי גם את, פיה, לבית-הנתיבות?
 פיה.   היכן הנחת את רעותך?
 דוד: הרי היא ממתינה... ממתינה, בקשתי אותה להמתין לנו מעט... בואי, פיה!
 פיה   [יוצאת עם דוד בעד פתח הגדר].
             (דממה).
 שורץ   [יוצא ממעונו עם צירי השושנים השנים בידו]. ואת השושנים השאירה כאן!
             [רץ אל פתח הגדר עם הפרחים שבידיו וקורא תוך כדי ריצתו]. ה ש ו ש נ י ם !
             ה ש ו ש נ י ם !
             [המסך].

סוד .

(משיירי הנולה).

אהבתך — ואהבך, יפה, גם עתה!
עוד יוצרה את, בתי, את חיון-משפתי;
עוד אחרי-עלמות-עם-גבר לא נטה,
לא נטה לבתי!

את יצרי הלוחט הן צדות ומנרות,
וחאיר-מאנה אל לפי הן יורות;
אך את הוריתי רק לאהב השערות,
השערות השחורות...

הן יפות וגאות, עליוות החיים,
יוזעות הן לאהב ולחבק בל-גער;
אך את הוריתי רק לאהב עינים,
עינים וצער...

נרמקת כל גערה אל חדרי מתלהבה,
ועמק בחיקי מליטה היא ראשה;
אך את הוריתי רק לאהב האהבה,
האהבה הקדושה!

עוד אחרום, באסיר בשבי על משבבו,
חלמות-של קדשה וצער-עיניך,
חבי-נא, מארצות-נדודי עוד אבא,
עוד אבא אליך!

ובאהל-צנוע, בחינה או אמות,
מנגד מביאי ור-פרחים על קברי;
ועליו תכתבי: פה טמון וקמוס,
וקמוס סוד-עברי...

היהודים והיהדות ברומניה.

מאת

ד"ר יעקב נאכט.

ג (*).

עוד הפעם התחילה ממשלת רומניה לקצות ביהודים ולגרוע מזכויותיהם. שלא היו מרובות מעולם. ועוד הפעם נשמעות פה ושם מחאות נגד ההגבלות והרדיפות החדשות. מזכירים את ההתחייבות משנת 1878, מדברים בשם הצדק והיושר ואהבת-האדם ובשם חוקי-העמים. אבל, כשם שלא הועילו המחאות וההזכרות עד עתה, כך אינן מועילות גם היום.

כי שאלת שווי-הזכויות של יהודי רומניה היא שאלה ישנה וסבוכה מאד. עוד הברית הפאריות משנת 1856 והקנוניציא הפאריות משנת 1858 עוררו שאלה זו והשתדלו להיטיב את מצב היהודים ברומניה. הקנוניציא הפריות קבעה סעיף מ"ו, שבו נאמר: „לכל המולדאווים-הוואלאחים חוק אחד במשפטי הארץ וכולם כשרים להתמנות של צבור. המולדאווים-הוואלאחים בני כל הדתות הנוצריות לוקחים חלק גם בזכויות המדיניות. הזכויות האלו יכולות להתפשט ע"י חוקים של נבחרים העם גם על בעלי דתות אחרות". הרצון לתת ליהודים גם זכויות מדיניות היה ממלא את לבו של הנסיך קרוא, שבנאום-הפתיחה שלו בבית הנבחרים (1865) אמר: „הגיעה השעה לתת זכויות מדיניות גם להרומנים בני דת משה" (1). אבל ימי-ממשלתו של קרוא לא ארכו עוד, וכיון שבאה שנת 1866 קבלה רומניה קונסטיטוציה, שחתרה חתירה תחת הסעיף מ"ו של הקנוניציא הפאריות. כדי לשלול מן היהודים מה שנתן להם סעיף מ"ו, החליטו, שהיהודים אינם מולדאווים-וואלאחים; וכדי למנוע מהם את היכולת להיות לאזרחי הארץ, בראה הקונסטיטוציה משנת 1866 בריאה-חדשה—סעיף ז', שבו נאמר, כי רק הגרים הנוצרים יכולים לקבל זכות-אזרח. וכיון שהיהודים אינם מולדאווים-וואלאחים וגם אינם „גרים נוצרים", אין ליהודים זכות-אזרח...

בסוף שנת 1876 היתה קונפירנציה של הממשלות בקונסטנטינופול להתייעץ ע"ד מצב הנוצרים בממלכת טורקיה. אז ערכה חכ"ח בקשה אל צירי הממשלות לטפל גם בהטבת מצב היהודים ברומניה, באמרה בין שאר דבריה: „בטורקיה אין מבדילים בין הנוצרים ובין היהודים, במאה הנוכחית נכללו היהודים בכל הפקודות, שנתנו כדי להיטיב את מצב הראיאס [אינם-מושלמים], למשל, בה, חאטישאריף" מן 18 נובמבר 1839 וב, חאטי-הומיאן מן 1856. חוקי-האזרחים של הממלכה העותמאנית משווים כל בני-אדם בלי הכדל שבט ודת לפני המשפט והחוקים וכו'. ואולם במדינות רומניה וכו' הוא ההפך מזה: מצב היהודים שם הולך ורע יותר ויותר. שלוחי היהודים וכו' מבקשים לשים לב אל הקנוניציא הפאריות משנת 1858 במה שנוגע ליהודים ברומניה ולמלאות אחרי סעיפיה, כדי לתת ליהודים את הזכות השלמה ליהנות מכל החוקים האזרחיים והמדיניים" (2).

(* עיין „השלח" כרך י"ג, עמ' 74—81 ועמ' 544—560.

(1) עיין ברונקינר: שאלת היהודים הנולדים ברומניה, עמ' 12.

(2) Reunion en faveur des Israélites de l'Orient: עיין (2)

הצירים עזבו את הקינפירנציה קודם שעלתה שאלת-היהודים על הפרק, אבל הבטיחו לשלוחי "בי"ח", שיעשו כל מה שבכחם—ולא עשו כלום, ואחרי שעזרה רומניה על יד רוסיה במלחמתה עם טורקיה (1877) ונצחה, וזה דעתה עליה והתחילה לסוקק חוקים מעיקים חדשים נגד הזרים, כלומר היהודים. אמנם, בשנת 1878, כשיצאה רומניה משעבוד של טורקיה, נסו הממשלות לפתור את שאלת שווי-הזכויות של היהודים פתרון שלם: הן התנו תנאי, שרומניה תתאשר בתור ממלכה עומדת ברשות עצמה רק אם תתן שווי-זכויות לכל אזרחיה בלי הבדל דת; ורומניה הסכימה לכך. אבל ממשלת רומניה מצאה תואנה שלא למלא אחר תנאי זה. אף על פי שהתנה בפירוש לתת זכויות אזרחיות לכל בלי הבדל, החליטה הממשלה הרומנית בשנת 1879, שהיהודים שנולדו ברומניה יכולים להשתדל בדבר זכויותיהם רק אחד אחד ושיקבלו זכויות אלו רק אם הסינאטוּבית-הנבחרים יסכימו על זה. וכמוכן—שניהם לא הסכימו. באותה שנה בחרה הממשלה ממאיתם ושלשים אלף היהודים היושבים ברומניה—אלף ושמונים יהודים, שהממשלה רצתה לתת להם זכויות; אבל בית-הנבחרים פסל כמעט את כולם באמתלאות שונות. בין הנפסלים היו: הד"ר משה גאסטר, המשורר רוגיטו רומאן, ההיסטורי יעקב פסנתר ועוד. וכיון שבשנת 1881 נעשתה רומניה לממלכה חפשית לגמרי—הותרה הרצועה והממשלה הציפה את היהודים במבול של גזרות: אסרה עליהם להיות רוכלים, סרסוריה-הבורסא ועורכי-דין ולשבת בכפרים ועיר ועוד. אז כתב הסופר הרומני בלארמברג את ספרו ע"ד היהודים ברומניה, שבו הצדיק את החוקים המגבילים, שחקקו נגדם, והפילוסוף א. פראנק פרסם את מכתבו הידוע לבלארמברג ולמד סניגוריא על היהודים כזה, שאינם מתיחסים עוד לעם אחד, אלא הם צרפתים, גרמנים, רומנים—מתבוללים לגמרי בכל אופני-חיהם, כל אחד באומה זו, שהוא שריו בתוכה. ובאותה שנה (1886) מצא מין את מינו ונעור, הסטודנטים העברים והד"רים הצעירים (רק רופאים—ד"רים ממין אחר אסורים עלינו מאז ועד היום הזה) התחילו תעמולה בעד ההתבוללות. בריאה חדשה זו היו לה שתי צורות: א) התבוללות סוציאליסטית עם שאיפתה להשטמע ממיעה גמורה בין העמים עד שלא להזכיר בשם ישראל עוד; ב) התבוללות על-פי נוסח אשכנז—שיטת ה"אזרחים האשכנזים בני דת משה", כלומר, יהדות בלי יהודים. השיטה הראשונה מצוינת היא ומיוחדת במינה כמעט, ועל-כן ראוי להרחיב עליה הדבור מעט.

בבוקארסט ובצירים אחרות נוסדה חברה בשם, "התבוללות" ועל-ידה עוד כלי-מכתא העתון "אסימילאצ'א", כלומר, "הטמיעה". המלחמה נגד הקהלות העבריות התחילה. אין לנו עוד צורך בקהלות!—צעקו המתבוללים, וסטודנטים מיאסי וניאמץ ערכו מחאה נגד קיום-הקהלות, הקהלות צריכות הן אך בשעה שחיי היהודים התקוצצו בתוך נמוסיהם ומנהגיהם והיהדות היתה בריה בפני עצמה, שהקהלה היתה לה לקני וגדר; אבל עכשיו, שבריה זו הולכת וכלה ואין אנו רוצים בשום אופן בהיותה, עלינו לקחת מאתה את כלי-הזיון, שעדיין הם מנינים על קיומה החלש; עלינו להרוס עד היסוד את הקהלות העבריות!—המבצר האחד, שהיהדות הגיססת תוכל לנוס שמה ולהשאר בחיים, הם, כי לא להזכיר עוד בשם קהלות עבריות! בשביל העניים הסובלים רעב וכיוצא בהם די בחברות של צדקה וגמילות חסדים—ולא יותר! ... 1).

והד"ר סטינקא (שטיין) מיאסי כתב אז את מאמריו ע"ד ההתבוללות בעתונים הרומניים. בהם שפך את כל חמתו על הנמוס העברי והטעם העברי, על תעודת עמנו ועל אפיו הלאומי, יבכח שבעטו ושכפיו הפיץ את תורתו זו; אין דרך אחרת לפתרון שאלת-היהודים אלא הטמיעה. נשען על יסוד השקפתו ההיסטורית המאטיריאלית החליט הד"ר סטינקא, כי לרגלי ההתפתחות החדשה של החיים האיקונומיים, יש ליהודים עצמם אינטרסים

חמריים מתנגדים— כל אחד ואחד לפי העם, אשר בקרבו הוא יושב, וכיון שהגורם האיקונומי, שאחד את היהודים קודם, כשישבו בלגמות, במל, שוב אין לך דבר, שיעמוד בפני ההתבוללות. החיים הדתיים, הספרות, המנהגים והנמוסים, שעל-פיהם חי ישראל בנולדהושהיו השמירה הלאומית היותר מעולה, — כל הדברים האלה הם קלי-ערך, לדעת סמינקא, ואינו מטפל בהם כלל. הוא מעמיד את קיום האומה הישראלית על אחת: על הגורם האיקונומי המשותף, וכיון שכמל גירס זה, נתפרדה החבילה הלאומית ונקרעה קרע שאינו מתאחה לעולם, ישראל עבר ובמל בהוה, והעתיד? באמת אין לנו שום עתיד, לנו לעצמנו, אבל עם כל זה יש לצעירינו איריאל נשגב, שחובתם היא להעריך אותו: עליהם! להלחם ביחד עם הרומנים נגד הקאפיטאליסמוס ובעד הסוציאליסמוס— ולהתבולל.

הסוציאליסמוס היה אז אורח ברומניה, הודות להצד-השוה שבין רוסיה ורומניה בהרבה פנות, בא הסוציאליסמוס מהתם להכא, ובשנת 1885 נראתה בפעם הראשונה התנועה הזאת בארץ. בתחלה הכריזה בקולי קולות על השתוות גמורה שבין אדם לחברו והראתה פנים שוחקות לכל מי שרצה להיות "חבר". אז נספחו על החברה הסוציאליסטית הרבה מן הפועלים היהודים ומן האינטלקטואליים שלנו. כח-ההשפעה, שיש לכל שיטה ראדיקאלית על העשוקים ורצוצי-המשפט, — הכח הגדול הזה עורר גם הרבה צעירים מישראל, שסבלו לרגלי החוקים המעיקים שרבו יום יום, לתת ידם להסוציאליסמוס, ואחד מן העומדים בראש התנועה ההתבוללותית-הסוציאליסטית היה הר"ר סמינקא, שכבר ראינו את השקפותיו על היהודים ועל לאומיותם. המתבוללים הס'דיים האלה ראו את השועת-ישראל במלחמה נגד ה"בורגנים" ובשירת-העתיד של מארכס. כה, בונדיסטים' ברוסיה האמינו גם הם במעוה, כי שאלת-היהודים תפתר בתור סניף לשאלות אחרות, בדרך אנג, על-ידי הבלעה בשאלת הפועלים והאכרים, ולא זו בלבד, אלא שהס'דיים הישראליים ברומניה הקדימו את שאלת הפועלים והאכרים הרומניים לשאלת-היהודים, בראש העתון הס'די "האור" (Lumina). שיצא ביאסי בהשתתפות הר"ר סמינקא, היה כתוב בתור מוטו: "כל העברים אחים", אבל באמת לא היתה בהשתדלות זו של היהודים המתבוללים—להלחם על חירותם של אחרים ולתבוע את עלבונם בתור פועל שאינו בא על שכרו בה כשעה שהנלחם עצמו עדיין הוא עבד כפות לכל חוק וזר באשר הוא יהודי—אותה רוח יתרה של "הומניות" יתרה, שהס'דיים עשו אותה למונפולין שלהם; אדרבה, בה היו ניכרים סמני עבדות פחותה וגרועה של בני-אדם, שאינם מכירים בערך-עצמם וכל מה שהם עושים, עושים הם בשביל אחרים, מפני שאַת עצמם אינם חושבים כדאים וראויים לכך, בני-אדם כאלה יכולים, אמנם, להקריב גם את נפשם על מזבח כל דבר טוב ונשגב, אבל רק—כשהאדונים עומדים על גבם, לפי ש,לית להון מדרגמם כלום"... זוהי סבת-הדבר, שקשה לנו להתפעל מן ה"איריאליסמוס", ה"הומניות" וברויה-ה"חירות" של הר"ר סמינקא.

וכמה טעה בחשבוננו האנטיאטורי הסוציאליסטי המתבולל הזה! עוד בסוף שנות השמונים השמייע כמנצח, כי לרגלי העבודה בפאבריקאות, שהתחילה גם ברומניה, קבלו חיי הפועלים פנים חדשות לטובתם. הרבה פועלים בעלי דתות שונות יתרכו במקום אחד, ועל-ידי זה יהא הנגוד שביניהם פוחת והולך ורגש-האחוה—מוסיף והולך, "בבוקארסט, למשל, מקבלות הרבה חברות של פועלים נוצריים חברים בלי הכרל בין דת לדת. בעיר הראשה ובערים אחרות מן החשובות אין הפועלים רואים עוד בפועל העברי שונא ואויב" (1). כך כתב סמינקא בהתפעלות עוד בסוף שנות-השמונים, ומה אנו רואים בשנות התשעים? אחר שהתחיל המינסטריון הליבראלי לקמץ בהוצאות הבידג'ט ובנין הבתים ממעם הממשלה התחיל להתמעט, נתעוררה שאלת-הפועלים ברומניה,

והפועלים היהודיים, שנמצאו ברומניה במספר עצום לערך, קבלו מיד דחיפה באמת-הבנין: חברת ה"בונים" היתה המרכז הראשי לתעמולה אנטישמית והיא היא שהחליטה להשתדל בדבר הרחקת הפועלים והקבלנים היהודים מן העבודה ע"י אמצעים מדיניים. וכשהדרה האנטישמיות לתוך מפלגת הפועלים, התחילה התנועה הסוציאליסטית לנפול. רוח ריאקציוני חדר לתוך המחנה, הפועלים המדפסים מחו נגד הנשים, שרצו גם הן לעסוק במלאכת-הדפוס. אמנם, הפרוגרמה הסוציאליסטית אומרת, שהעבודה מותרת היא לכל מי שהוא אדם, בלי הבדל; אבל כשהשעה היתה דחוקה שנו הפועלים את טעמם ולא החזיקו בפרוגרמה שלהם, בצדק אמרו: החברה הרומנית היא עוד פיאודאלית וגם המעמד של הפועלים הוא, אפוא, פיאודאלי עדיין ויש לו אינטרסים פיאודאליים". ביחוד הרגישו שני זה לרע הפועלים היהודיים, הם ראו, כי רב ההבדל ביניהם ובין חבריהם הנוצרים, להראשונים יש להלחם רק בתור פועלים ולהם המלחמה היא מפנים ומאחור: יש להם להלחם גם בתור פועלים וגם בתור יהודים, שמצבם הוא רע הרבה יותר מזה של סתם פועלים, גם רבים מראשי הסוציאליסטים הנוצריים (י. ניג'די וחבריו) עזבו את המערכה הסוציאליסטית ונספחו אל מחנה הליבראליים, הם הודו ולא בוש, שתנאי הארץ לעת-עתה אינם מכשירים את הצלחתה של התנועה הסוציאליסטית, עבודה אחרת מוטלת עליהם עתה: להכשיר ולהכין את רומניה לקראת מעמד בורג'ואזי מן-דני. שעדיין חסר הוא בה, ובנוגע ליהודים שכחו הסוציאליסטים הנוצריים את תורתם מלפנים ונעשו אנטישמיים גמורים מכף רגל ועד ראש. ניג'די, ראש הסוציאליסטים מלפנים, וחבריו (מלבד ק. מילא, שנשאר דימוקראטי ועומד על דעתו איתן) הם עתה, ליבראליים גמורים, כלומר, מתלמידיו של בראטיונו, צורר-היהודים ואויבם בנפש. כך נהפך הסוציאליסמוס לרועץ להבוטחים בו, וביחוד ליהודים הסוציאליסטים-המתבוללים.

גון אחר היה להתבוללים, על-פי נוסח אשכנזי, הם רצו להראות, שהיהודי הוא רומני מלידה ועל-כן ראוי הוא לכל זכויות-אזרח. שאיפה זו, אף-על-פי שיסודה רעוע ופחות, היו לה גם תוצאות טובות: היא היתה דחיפה לעבודות מדעיות בתולדות-ישראל. כך היה אצל אחינו באשכנז בשעה שנלחמו על הזכויות האזרחיות: צונץ כתב את ספרו המפואר, דיא גאטמעסדינעסמליכען פארמראַגע' לרגלי גזרת פרוסיה שלא לדרוש בבתי-כנסיות ובתי-מדרשות בלשון אשכנזית, חכמת-ישראל נתעשרה ע"י עבודות מדעיות כאלו עושר רב, אבל החיים הישראליים הפנימיים עדיין היו לקוים, עבודה בחכמת-ישראל לשמה, בתור צורך פנימי בשביל עם חי לא רק בעבר אלא גם בעתיד, עדיין לא היתה מצויה באותם הימים של, אדם בצאתך".

ואותו החזיון, שנתגלה באשכנז ברוך יפעה, ראינו במיניאטורה גם בימי השאיפה לאזרחיות והתבוללות, שעברו על יהודי רומניה. בנידון זה פעל ועשה הרבה הר"ר יהודה (יוליוס) באראש מברודי, שבא לבוקארסט בשנות הארבעים למאה שעברה. הר"ר באראש, שהיה חברו של הר"ר פיליפסון, כתב והוציא הרבה ספרים בתורת-הרפואה וחכמת-הטבע והיה משתדל הרבה גם לטובת היהודים ברומניה. לתכלית האחרונה כתב את מאמריו בעתון, אללגעמיינע צייטונג דעם יודנמוסט" בשנות 1839—1846 ובספר השנה לוויירטהיימר (Jahrbuch für Israeliten) משנת 1854, בשנת 1857 הוציא את העתון, היהודי הרומני" [בצרפתית ורומנית], שעל-ידו השתדל להפיץ דעת בין העם. כמו כן פרסם לתכלית זו את ספרו העברי הגדול, "אוצר חכמה", שהחכם ש"ר נתן הסכמתו עליו ע"י מכתב. הוא היה גם הראשון, שיסד בבוקארסט (1862) חברת מפיצי השכלה [איוראעלישישער קולטור-פערציין¹]. ועוד בשנת 1857 פרסם באראש את

(1) עיין על זה בתולדות יוליוס באראש, שכתב מ. שווארצפלד ב"ספר הזכרון" (נתרם עברית

י מבש"ן ונדפס ב"אוצר הספרות" של גרבר, עמ' 74 ואילך.

ספרו על זכויות היהודים (Emancipatia Israelita), וכשהודח קווא, שמשך חסד לישראל, מנסיכותו ורבתה השנאה נגד עמנו, עד שקראו לכל אדם מישראל ברומניה בשם "זר-נודד", התחיל יעקב פסנתר לכתוב את ספריו: "דברי הימים לארצות רומניה" (יאסי, 1871) ו"קורות היהודים ברומניה" (לבוב, 1873) בלשון יהודית-אשכנזית. בספריו אלה הראה לדעת, שהיהודים יושבים ברומניה כמה וכמה מאות שנה וראויים הם לבוא בקהל האזרחים כהרומנים הנוצריים¹. אחריו עסקו בחקירות היסטוריות ד"ר גאסטר, ר' אבנר כתבן ועוד, וביחוד הד"ר א. שווארצפלד. זה האחרון היה מן הסופרים הישראליים ילידי-רומניה הראשונים, שכתבו בשנות השמונים רומנית. הוא הוציא ביאסי בשנת 1874 עתון שבועי בלשון רומנית בשם: "השקפה ישראלית" (Revista israelita), שבו הרבה לכתוב מאמרים על תולדות היהודים ברומניה. בשנת 1882 הוציא עתון בשם Fraternitate (האחוה), שהיה מוקדש גם הוא לתולדות היהודים. חוץ מזה פרסם הרבה ספרים בלשון רומנית, שנתרגמו עברית ע"י הסופר מבש'ן (יליד יאסי) ונדפסו רובם בספרי-הפרס של "המליץ". ומלבד כל אלה ראוי להזכיר עוד את ספריו אלה: (1) היהודים בספרות העממית הרומנית (1892); (2) היהודים בספרות העממית שלהם (1889); (3) אלכסנדר [1889]; (4) תולדות אפרים משה בן אלכסנדר שווארץ, המכונה משיליבי מאיסי [קיליבו משה] דובר משלים וחדות, שנולד בשנת תקע"ב בפוקשאן ונפטר י"א לחודש אדר שנת תר"ל בבוקארסט, הד"ר שווארצפלד הוציא ברומנית גם ספרי-השנה לישראל ועתון שבועי "השוויון", שהוא יוצא זה השנה ה"ט, העתון וגם מוציאו עומדים עתה תחת השפעת הציוניות.

והחקירות הפרטיות האלו בתולדות היהודים ברומניה של יעקב פסנתר, ד"ר שווארצפלד וחבריהם היו כהקדמה להאגודה ההיסטורית "יוליוס באראש", שנוסדה בבוקארסט בשנת 1886.

השם החדש "זרים-נודדים", שקראו לעם ישראל, עורר את פסנתר לכתוב את דברי ימי היהודים ברומניה, והרדיפות, שהתחילו מחדש בשנות 1881—1885, שאז גורשו מרומניה רבים מן הסופרים היהודים וכיניהם הד"ר משה גאסטר, גרמו ליסוד האגודה ההיסטורית.

המפעל היותר חשוב של האגודה היה "ספר הזכרון", שהוכרניהו כבר הרבה פעמים ושהוא כולל השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850 לסה"נ מאת מ. שווארצפלד. על-פי מקורות שונים, ישנים גם חדשים, משתדל המחבר לתת לנו מושג מן המצב המוסרי והחמרי (של יהודי רומניה), החוקים והמשפטים, שחיו עליהם וכו', מה היו לממשלה ולעם ומה ערכם בארץ בתקופות שונות. — כשנעריך את הספר הזה מן הנקודה המדעית מוכרחים נהיה להכיר בערכו, שהרי מחברו היה מן הראשונים, שעסקו בתולדות עמנו ברומניה באופן מדעי. בגלל הדבר הזה ראוייה לתהלה גם "האגודה ההיסטורית", אבל לא נוכל לחדר, שכמעט כל החקירות ההיסטוריות הישראליות של האגודה היו נעוצות בהעבר. האגודה בעצמה מעידה על-כך: "מפני שנמלטו עליהם ראשי-האגודה, שלא יסורו מדרך זו, שהתו להם, לא עסקו ולא יעסקו"אלא באסיפת תעודות וכתבים אשר מחוץ לגבול ההוה ולא ישתדלו אלא בחקירת החומר מימים ראשונים"¹. וכך אין אנו מוצאים בחקירותיהם אותו ההיקש מן העבר על ההוה והעתיד, שאין אנו יכולים להמנע ממנו בשעה שאנו עוסקים בהשתלשלות המאורעות של אומה חיה אף בזמן שאנו מטפלים בהעבר שלה. כי ההכרה, שעם ישראל עדיין ישנו בעולם, לא היתה מצויה גם אצל דורשי חכמתנו שבאותו זמן. הטמיעה היתה עומדת על סדר-היום וכמעט כל הסופרים היו נגדרים אחריה.

(1) על יעקב פסנתר עיין "ספר הזכרון", עמ' 63.

(1) "ספר הזכרון", עמ' 3.

ואפי' לו אלה, שבאו לצדד בזכות ישראל ע"י מאמרים וחקירות היסטוריות, גללו כספר רק את העבר, כדי להראות עליו באצבע ולהוכיח, להם, כי לא תמול אנחנו בארץ וככל הגוים נהיה, בית-ישראל, להתערב ולהתבולל—ולמה נגרע?... (1). בכדי להראות, כמה היו חיינו הלאומיים לקויים באותם הימים, נעיר על דבר אחד. בין המשוררים האנטישמיים, שהיו ברומניה, תפס המשורר אלכסנדרו מקום בראש, הוא היה הסופר הלאומי, שהמציא את הברות השירית, שהעם הרומני ישן-נושן הוא ומוצאו מגזע הלאטינים. ובגודל לאומיותו של משורר זה כן גדלה שנאתו ליהודים. ומה אני רואים?—דוקא השיר השוביניסטי שלו נתרנם עברית, וממי?—מרב ברומניה... באותה שעה שמעשי ידינו טבעו בים ההתבוללות ורכים מאחינו נרדפו על ציור אמר הרב שירה כזו:

נָנַע לִי-יְגִי הַגֹּהֵז לְרֹאשׁ-פֶּגֶזָה ,
בֶּן נִכְבְּדֵי הַלְּאֻמִּים רַבִּי תְּכֻנָּה ;
בְּמִצְחוֹ כּוֹכַב-קֶדֶשׁ זֹרֵחַ ,
מִשְׁנוֹת דּוֹר נְדוֹר פּוֹרֵחַ .
קְדִימָה מְנַמֶּת פָּנָיו ,
בְּגִדּוֹלוֹת בָּל אֶעֱדִיו ,
בְּרֹאשׁ עַמָּמִים יִבְחַר וַיִּרְבֶּהוּ
וַעֲלֵי נְתִיבוֹת יִחַלֵּק אוֹרֵהוּ .
נָנַע לִמְנִי אִידּוּפִי
וַעֲלֵי שְׁפָתָיו קָסָם יוֹפִי .
אֲרִים לְעֻמָּתוֹ בְּרֶךְ יִכְרְעֵי .
יִתְרֹנּוּ וַעֲרְפוּ יִכְבִּירוּ וַיִּקְנְאוּהוּ . וכו' .

צריך להשוות לזה את השיר "רומניה" לעהרנר קראנץ (ובאריוז), שנרפס ב"השחר", כדי לראות, כמה אמתיים הדברים האלה, שתרנם רב בישראל... בימי-ירידה אלה שב צעיר יהודי אחד מחונן בכשרונות נעלים, פילולוג רומני ודברן מצוין, מאשכנז לביקארסט עיר מולדתו. הצעיר הזה היה הר"ר משה גאסטר. בתור פילולוג והיסטורי רומני חריף הטיל ספק ביחוס הלאטיני, שהעם הרומני התפאר בו. הרבר הזה היה למורת-רוח להרומנים השוביניסטים, וכבדי להציל את הברות של הגזע הלאטיני המציאו בדות אחרת ואמרו, שהר"ר גאסטר הוציא דבה על העם הרומני בעתוני חו"ל והפיץ שמועות כוזבות על מצב היהודים ברומניה, ובכן יצאה בשנת 1886 פקודה מסטורדוא, המיניסטרי-להשכלה בזמן הזה, שהר"ר גאסטר יעזיב את הארץ. וכך ניטל מן היהודים ברומניה כח גדול ומצוין דוקא כשהשעה היתה צריכה לו. כי הר"ר גאסטר, למרות עבודתו הפוריה בשדה הספרות הכללית וביחוד הרומנית, השתדל להעיר בלבבות גם את האהבה לעניני היהדות. עוד בשנת 1882 יסד חברה בעיר בוקארסט, שתכליתה היתה לדרוש לפרקים ע"ד תולדות ישראל וספרותו. ובזאת היתה השפעתו גדולה על התפתחות הסטודנטים העבריים ברומניה,

[1] עיין, למשל, הדרשות בזכות ישראל בספר : Instruirea publica a evreilor diu capitala (Bucuresci 1893).

אילמלא הוכרח לעזוב את הארץ. ובעיד שהר"ר גאסטר היה מסוגל על-ידי ידיעותיו הרחבות בלשונות שונות, ע"י אירופיותו המנוהצת וביחוד ע"י כחו שבפיו לרכוש לנו את לב הסמורנטיים העבריים ולהכניס קוי המאור שביהדות גם לתוך הסביבה של בני-עליה אלה, היה צעיר, אחר, שתוכו היה יותר מברו, תלמודי מצוין מחובשי בית-המדרש, נועד לחדש את פני הלמוד התלמודי ולתת להספרות הרבנית צורה מרעית. הצעיר הזה היה זלמן שכטר [כעת פרופיסור בנויארק] מפוקשאן, שנתגדל בנעוריו בין החסידים [1] ואחר-כך הלך בדרך חדשה, אחרי שפירש מבית המדרש בפוקשאן ונכנס לבית-המדרש שבוינא להיות מתלמידיהם של רא"ה ווייס ומאיר איש-שלוש והתודע בברלין לקלוד מונטיפיורי, שהביא אותו ללונדון, היתה עבודתו המרעית הראשונה: "מסכת אבות דר' נתן". וכבר בספר זה, שיצא בשנת 1886, אנו רואים את שכטר בתור מבקר תלמודי וחוקר מצוין ובתור סופר עברי מהיר. אילו היה חכם זה חי בתוכנו, בודאי היה נותן מרוחו על אחיו היהודים ברומניה, לפחות על אלה המעטים, שעוד החזיקו בלמודים עבריים, וכך היה מפנה דרך להפצת הספרות המרעית העברית החדשה, שלצערנו לא תפסה ברומניה מקום קבוע עד היום. אבל גם זלמן שכטר עזב את הארץ בשנות השמונים לכלי שוב עוד [2]. ובכן אבדו אחינו ברומניה שני בנים גדולים וטובים, שהיה הכח בידם להפיח רוח חיים בעצמות היבשות ולהציל את צעירנו מן ההתבוללות. ובאותם הימים עמדה לנו "החסידות", שהרבה מאחינו יושבי הארץ ההיא היו נגזרים אחריה ושכבר דברנו על השפעתה במכתבנו הקודם [3]. אבל החסידות עכבה רק את סמיעת החמונים; עדיין היתה הסכנה מרחפת על ראשי בנינו ובנותינו האינטליקטואליים. אמנם, גם רוב הצעירים שלנו, שהתלהבו מתחלה לשם אידיאל זר—התבוללות סוציאליסטית—ראו, שמעו בחשבונם, והם רואים עתה בשברי הלוחות של אמונתם הסוציאליסטית דמיון כוזב; אבל עדיין הם עומדים מבחוץ. הלב היהודי שלהם נתרוקן מתכנו הישן והתוכן החדש עדיין לא בא. וכך אנו רואים, שאפילו אלה, שנמלטו מפח המתבוללים, ואף אלה, שמעולם לא היו בתוך הפח הזה, גם הם נדלו ללא-אידיאל, שהיה מצוי פחית או יותר אצל לומדי תורה לשמה מחובשי בית-המדרש הישן, וכלום הדבר הזה—דור צעיר עברי בלי אידיאל—אין בכחו להביא רעה רבה על היהדות ולהכאיב כל חלקה טובה שבה?...

כך היה מצב היהדות ברומניה כאמצע שנות התשעים למאה שעברה, עד שבא הרצל וקרא את קריאתו הגדולה: ציון!

[1] זלמן שכטר היה שייך להסניף החב"ד"י של החסידים ועוד בהקדמתו למס' אבות הוא מתחיל: "אמר שניאור זלמן", לפי ששמו כשם רבו (ר' שניאור זלמן מלאדי). ועיין ספרו על "החסידים", עמ' 8. [2] גאסטר ושכטר הם שני חכמים מצוינים במינס, שקמו ליהודי-רומניה ושאוין להם רק ערך מקומי בלבד. ולפיכך לא צדק "המשקף" של "השלח", שכתב [ב"השלח", כרך מ"ז, עמ' 389], כי "לא הקימה כנסת-ישראל הרומינית כמעט אף סופר עברי הגון אחד, כמעט אף חכם ישראלי מצוין אחד". כמה חכמים כגאסטר ושכטר יש לישראל?

[3] עיין "השלח", כרך י"ז, עמ' 544—546.

מכתבים מצרפת.

א.

דלים ועלובים הם החיים הלאומיים של יהודי-צרפת. מספרם מועט וההתבוללות מדעת ושלא מדעת, שהשוויון המדיני הגמור הרבה לעזור לה, המעיטה את אינטרסיהם הישראלים המיוחדים תכלית מעוט. רק השאלות הדתיות, המתעוררות בקהלות הצרפתיות מומן לזמן, והשנאה ליהודים, המתגלית בחוגים החברתיים של השוביניסטים והקליריקאליים הצרפתיים מעוררות לפעמים את כנסת-ישראל שבצרפת מתרדמתה העמוקה ומוכיחות, שעדיין יש בה סימני חיים-לאומיים. ועל מאורע אחד מן המין הראשו ומאורע אחר מן המין השני רוצה אני לדבר בזה.

הקוראים יודעים, שלפני חוק ה"פירוד" (פירוד הכנסיה מן הממלכה), שנתקבל לפני שנים אחדות, היתה היהדות הצרפתית בעלת זכויות שוות עם שאר האמונות שבצרפת; הממשלה היתה מספקת את צרכי הכנסיה הישראלית הדתית. אחרי שנתקבל חוק הפירוד—פסק המין, והקהלות הישראליות צריכות לדאוג לקיומן בעצמן ורשמיותן במלה, והדבר האחרון הזה גרם לכך, שתתעורר גם בצרפת תנועה ידועה לתקונים-בדת, שלא הצליחה קודם בצרפת הקתולית כמו שהצליחה באשכנז הפרוטסטנטית, — ולתקונים מן המין היותר ראדיקאלי.

לפני שנה אחת, בראשון לדיצמבר שנת 1907 (ז'ח), נתיסדה בפאריז קהלה מתוקנת עם בית-כנסת מיוחד ע"י הרב לואי ג'רמין לוי, בשם: "האגודה הישראלית החפשית" (Union libre israelite). השם הזה בלבד כבר הוא נותן לנו מושג מבית-כנסת זה, שבו מתפללים יהודים חפשיים. זה כבר מצויים בפאריז בתי-כנסיות מתוקנים, שהם ערוכים במעם הקתולים ומחקים כמעט את כל מנהגיהם של אלה: ה"מתפללים", שבאמת אינם מוציאים אף מלה מפיהם, יושבים כולם פניהם כלפי מזרח, החזן וקהל-משורריו לבושים כפות גבוהות ומעילים ארוכים ככמרי הגנים, והם עומדים על דוכנם ומשוררים את התפלות, והעונג עונה לעומתם מ"מרום" גם בשבת ויום-טוב, והקהל אינו לבוש מליתות, אלא רצועה של מלית כרוכה על הצוואר, וכדימה תקונים, לריוח הזמן". ואולם בתי-הכנסיות האלה הם, אורתודוכסים גמורים לעומת בית-הכנסת המודרני של הרב לוי.

בבית-כנסת מודרני זה כבר מתפללים בלשון-המדינה ובגלוי-הראש, וכשאני אומר "מתפללים" אל ימעה הקורא לחשוב, שהקהל עומד ומתפלל ברגש בלשון שהוא שומע; חלילה, אין לחלל את קדושת הבית בהשמעת קול תפלה היוצאת מן הלב! אך החזן עומד לפני ארון-הקודש ופניו כלפי הקהל, והוא קורא לפניו תפלות שונות בלשון-המדינה בלי שום נוסח של תפלה כלל, אמנם, פסוקים אחדים הוא קורא גם בעברית, כגון פרשה ראשונה של קריאת-שמע וברכות אחדות של שמונה-עשרה; אך אף עליהם הוא חוזר מיד בתרגום צרפתי. בשמונה-עשרה הוא קורא את כל הברכות בלשון המדינה, אך את ברכת החתימה הוא הותם בעברית. בסדרו של לוי כבר נמחק וכר ציון

וירושלים לגמרי. ובבית-הכנסת אין עזרת נשים, אלא אנשים ונשים מתאספים ביחד בבית אחד ויושבים זה בצד זה בצד זה, ומקהלה של עלמות עומדת ומשוררת בלויית העונב. השבת נדחית ליום הראשון, ביום שהכל חפשים בו מעבודתם; אך, כדי שיהא כעין זכר לשבת, מתאספים גם בליל-שבת לקבל את השבת; נמצא, שתפלת ליל שבת היא בזמנה, ותפלת שחרית של שבת נדחית ליום הראשון; בשבת הכל מרודים בעסקיהם. ובבית-כנסת זה אין קוראים שום אדם לעלות לתורה, אלא החזן—הוא הרב לוי עצמו—מוציא ספר-תורה וקורא בה רק פרשה אחת מן הסדרה של השבוע, בלי נגינת הטעמים אך בקורא בספר, ומברך עליה רק לאחריה ולא לפנייה, אחרי הקריאה דורש הרב לוי לפני הקהל, וכל התפלה ביחד עם הדרשה לא תארך יותר משעה, אך זה בית-כנסת מודרני לפי המלה היותר אחרונה של הזמן!

ואולם ראוי לתשומת-לב עוד יותר מבית-הכנסת המתוקן, שיש הרבה דומים לו פחות או יותר באמריקה ואפילו באשכנז, הוא הרב לוי מיסדו, הרב לוי שונה הוא מן הריפורמאטורים האשכנזיים והאמריקניים של תחלת המאה ה"מ. הריפורמאטורים הללו חיו עוד בזמן שבו היו היהודים רובם ככולם שומרי-מצוה, והתקנים באו כדי "לשפר" את היהדות ולעשותה נאה בעיני "העמים והשרים" ובעיני המעוט הקטן של היהודים ה"משכילים". הרב לוי כבר מצא לפניו קהל גדול של יהודים, שאינם יודעים אפילו מה זה יהדות, אינם נוהרים עיר לא רק "בפתם וינם", אלא אף ב"בנותיהם", ושעוד מעט ויתבוללו בגוים ולא יודע גם מוצאם. ורק מפני כן עמד ותקן את הבית הזה לפי רוחם ומעמם, ולפני יהודים כאלה הוא דורש לא בשבח התקנים ולא בגנות המצוות שבטל, אלא בשבחה של היהדות בכלל, למען תפוש אותם בלבם ולקרבם אל עםם מעט. אין הוא משתדל לבטל את תורת ישראל מפני תורת הגוים ואין הוא משבח את הדתות הצעירות ממנה; אדרבה, הוא דורש בהתלהבות עצומה, כי תורתנו היא הנעלה והטהורה מכל שאר התורות וכי צריך להבין ולדעת לקרוא בתורתנו, צריך להבין את המאור שבה, צריך להבדיל בין העיקר ובין הטפל שבה, כי עיקרי תורתנו הם נצחיים ותמיד יהיו לאור מאיר לכל העולם, הלא כה דבריו באחת מדרשותיו: כל אמונה ודת, שהיא רוצה להשאיר בחיים, צריך שתהיינה לה שתי תכונות עיקריות: אלו: א) צריך שתהא מוכשרת להשתנות תמיד לפי המקום ולפי הזמן. ב) צריך שתרחיק ממנה כל חוק, שהוא מתנגד אל השכל וההגיון הישר". ואת שתי התכונות האלו מצא הרב לוי רק בתורתנו. כמה נשתנתה תורתנו, כמה נתחלפו חוקינו לחומרא ולקולא מיום שנקנו לנו ועד היום הזה! ואף על פי שאחד מעיקרי אמונתנו הוא—שתורתנו לא תהא מוחלפת לעולם, אין זה מכון אלא להרוח שבתורה, להמאור שבה, אבל המצוות המעשיות משתנות ומתחלפות כלבד, בכל דור ודור ראו הרבנים העומדים בראש העם חובה לעצמם לשנותן ולתקן בהן כפי שהיה נצרך, לדעתם, לטובת העם ולהצלחתו. כמה מצוות גדולות, שהרבה חוקים ומנהגים תלוים בהן, כבר בטלו היום! אין זכר עתה לקרבנות, לשמיטה וליוכל, שבמעט כל ספר "ויקרא" מלא מהן. אין מקום בזמן הזה לחוקי עבד עברי ואמה עבריה, וכדומה דינים וחוקים, שבטלו ממילא או שבטלו חכמינו לפי תביעות המקום והזמן. וכמה מצוות נתחדשו ביהדות, כגון עירובין, פרוכול וכדומה—רק כדי להתאים את חוקינו אל רוח הזמן! הרי שדתנו מתחלפת ומקבלת שנוי תמיד.

וחוקינו העיקריים הם חוקים שנחיה בהם, חוקים, שאין בהם שום סתירה להחיים הממשיים. אמנם, יש בתורתנו גם חוקים, שהשמן ואימות-העולם מונים בהם את ישראל לאמר: מה מעם יש בהם?—אבל כל מי שאינו מתעקש הרבה יודה, שהחוקים האלה היו טובים בשעתם וכדאי היה להם אז מעט מספיק, ועתה כבר נשכח המעם, והילכך כבר בטלו ממילא, שום אדם לא ימצא דבר מתנגד אל השכל ואל החיים בהדברות, שנאמר:

בקולות וברקים על הר סיני, גם כל המצוות הנאמרות בתורתנו הן מכוונות רק להצלחת האדם בחייו בעולם הזה, אם בחוקתי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם—מה יהיה אז?—לא אבטיח לכם עולם-הבא ולא אחר ממיני "גני-העדן" השונים, שאלהי הגוים מבטיחים למאמיניהם, אלא אך: ונתתי גשמיכם בעתם, ואכלתם לחמכם לשובע, ונתתי שלום בארצכם, דברים, שהם טובים ונצרכים לאדם רק בעולם הזה. ולא לחנם אמרה תורה: "החיים והמות נתתי לפניך—ובחרת בחיים", לא לחנם נאמר: כי היא חייך ואורך ימך. כי באמת חוקינו הם חוקי-חיים, וצדיקים ילכו בהם ולא יכשלו לעולם.

הרבה מן החדשים אימרים, שתורתנו כבר נתישנה והתורות הצעירות ממנה מוכות הן ממנה הרבה ומצטיינות בחוקים יותר הומניים, למשל, בתורתנו הישנה נאמר: ואהבת לרעך כמוך, ובתורה החדשה נאמר כבר: אם יכך רעך על הלחי האחת הטה לו גם את לחיך השנית, אבל היא הנותנת, שתורתנו היא תורת חיים, כי מעולם לא קרה עוד, ומסופקני אם יקרה לעולם, שאף החסיד שבאומות-העולם היותר אדוק באמונתו יקיים מצוה זו שבתורתו להושיט לשונאו את לחיו להכות בה, ככתוב, וזהו מצוה, שאין הצביר יכול לעמוד בה, ואי-אפשר לה שתתקיים במעשה. אבל תורתנו מה היא אומרת?—ואהבת לרעך כמוך! כמוך, ולא יותר ממך! וזהו דבר, שכל אדם ישר יכול לקיים במלואו בכל זמן ועידן, זהו היתרון, שיש לתורתנו על התורות האחרות, והוא הדבר אשר אמרתי, כי עיקרי תורתנו לא ישתנו ולא יתחלפו לעולם מפני שהם חוקים שאינם מתנגדים אל השכל והחיים.

זהו בקירוב תוכן דרשתי האחת של הרב לוי, בדרשה שניה הוא אומר: לא להאמין מצוה אותנו דתנו, אלא לדעת, שמע ישראל—עומד וקורא מחוקקנו, ולא האמן ישראל. שמע ישראל! המאונך ושמע, שים לבך והבן מה שאומרים לך נביאיך, אך לא האמן להם בעינים עצומות, כל דבר רחוק מן השכל הרחק מעליך, אל תאבה ואל תשמע לו, ורק הדבר המסכים עם השכל ועם ההגיון הישר אותו תקבל, לא בשמים היא, מעיד מחוקקנו, אך קרוב אליך הדבר בפך ובלבבך לעשותו, כלומר: אין לך לעשות אלא את הדבר הקרוב ללבבך, את הדברים הנכנסים אל הלב, ולא את הדברים התפלים, שהם רחוקים מן השכל ואינם מתקבלים על הלב. יש בדתנו חוקים, שבזמנם היו טובים ונצרכים, אבל בזמן הזה כבר נתישנו ואין בהם לא טעם ולא ריח, את כל הדברים התפלים האלה חייבים אנו להרחיק מדתנו, כי חובתנו היא להתאים את התורה אל הרוח השורר בזמננו. אנו צריכים להעמיד את היהדות בזמן הזה על שלשה עיקרים אלה: א) מציאות אלהים חיים; ב) בריאת האדם בצלם אלהים, וג' ביאת משיח.—והרב לוי הולך ומבאר את מובנם של שלשת העיקרים לפי רוח הזמן:

עובדה היא, שהאדם נבנה מחומר ורוח. מנוף ונפש, מה היא הנפש? וכי היא כח, שבא מהרכבת יסודותיו החימיים של החומר, או היא כח רוחני, שבא אל החומר ממרום לעשותו לנפש חיה?—ואולם, כלום לא רעיון הכל הוא לחשוב, שהחומר הגס והעבירי יוליד נפש חושבת, שהיא יודעת סדר, יופי, חירות, אמת וצדק, ושהיא עומדת למעלה מן המקום והזמן?

ונפש זו, שאתה מתגאה בה, בן-אדם, מאין באה לך היא? לא אתה, בן-אדם קרוץ-מחומר, לא אתה, קצר-ימים ושבע-רוגז, לא אתה היית הסבה להולדת נפש משכלת כזו! היא בודאי חוצבה ממקום אחר, ממקום יותר נעלה, היא—חלק של עצם יותר מרומם ונשגב, של עצם העומד למעלה מכל העצמים הנמצאים בעולם; היא—חלק של רוח, שכל הכחות, כל ההרגשות וכל הכשרונות נכללים ומתרכזים בו, שהוא—אלהים חיים!..

וחלק מאלהים חיים כזה נמצא תמיד בקרבנו, הוא הוא הנותן לנו כח, חכמה

ובינה ולב מרגיש ויודע טוב ורע, הוא נמצא בי ואנכי שותף עמו במעשה בראשית... וכך אפשר לנו לקנות מושג משהו מן העצם העליון, אף-על-פי שלא נבין אותו ולא נשיגהו לעולם, אילו ידעתי הייתי, אמר הפילוסוף, ואילו לא היה לנו מושג משהו ממנו הרי הוא כביכול כאילו אינו—אענה אני אחריו, העצם העליון הזה, שהוא מסובב ומניע את העולם הגשמי והרוחני, אינו יכול להיות זר לי מכל וכל באופן שלא יהיה לי שום מושג ממנו, וזוהי כוונת העיקר של בריאת האדם בצלם אלהים, כלומר: בתוך האדם נמצאת הנפש, שהיא חלק אלוה ממעל, ועל ידי נפש זו היה האדם כאלהים ויודעי טוב ורע.

ובריאת-המשיח מה היא?—לדעת לוי, ימות-המשיח הם הימים, שבהם תהיה כל הארץ מלאה דעת את ה' כמים לים מכסים, ואני אהיה לאלהים באמת ובצדקה (זכריה, ח', ח')—נבא הנביא על ימות-המשיח, או, כשאהיה לאלהים באמת, כלומר, בשעה שהכל ידעו באמת, מהו מושג אלהים; בשעה שהכל ידעו, כי אלהים אמת אינו דורש מן האדם שום קרבן, אינו רוצה, שילחם בעדו האדם באדם וירצחו; נפש בשם אלהים; או, כשידע כל האדם, כי אלהים אמת אינו דורש מן האדם אלא לעשות משפט, חסד וצדקה ולדבר אמת—, או, כשאהיה להם לאלהים באמת ובצדקה, יגיעו ימות המשיח, ימי האור והדעת, הטוב והשלוש, ורק תורת ישראל, שנתנה לעולם את דעת אחדות אלהים חיים, תתן לעולם גם את ימות-המשיח, כמו שאמר הנביא: והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (ישעיה, ב', ג'). רק האור שבתורת ישראל הוא יאיר לעולם כולו, עד שיכירו כל באי עולם את אלהים אמת ויקוים דבר הנביא: וגר זאב עם כבש, וכתתו חרבותם לאתים ועוד, ובני ישראל, המחזיקים בתורת-אמת זו, מחויבים להפיץ את האור הזה בין בני-האדם ככל האפשר, ובזה יקרבו את הגאולה ואת ימות-המשיח.

דרשות כאלו וכאלו, שבתכנן הן דומות הרבה לאותן של רבני-המתקנים בכל מערב-אירופה ובאמריקה, אבל שכוונתן היא באמת לא כל-כך לתקן כמו להציל מן היהדות הצרפתית המתנוונה והולכת כל מה שעוד אפשר להציל, דורש הרב לוי לקהלתו בכל יום ראשון, ובחגי-ישראל, שאותם-אין הוא דוחה, אלא שפטל את יום-טוב שני של גלויות, הוא דורש מעניני-החג, וכמה שנתיהם בשלילה להתקנים בדת בכלל ולנביאיהם בפרט, חייבים אנו להודות, שדרשותיו של לוי הן מלאות ענין מצד תכנון ויפות מאד מצד סגנון, והן עושות רושם על שומעיהן, והרב לוי עצמו, שהוא איש כבן שלשים וחמש, בעל פנים חביבים ובקי בספרות העברית, עושה רושם של אדם מאמין באמונה שלמה בדתותיו, התלהבותו הכלתי-מזויפת ועיניו הנוצצות בשעה שהוא דורש מעירות על זה כמאה עדים, וכן גם ספריו הצרפתיים על עניני ישראל.

אפשר שכל בית-כנסת זה אינו אלא שעשוע יפה, וככל דבר חדש ימשוך את הלבבות הקרים רק בראשיתו: כשתעבור ההתפעלות הראשונה וכשיתרגלו היתודים החפשים האלה בדבר, שעדיין הוא חדש להם, לא עוד ירבו לבקרו וכל הקהלה המתוקנת הזו תבטל, אך לעת-עתה גדול כבוד הבית הזה ומבקריו מתרבים מיום ליום, לא גדול הוא בית-הכנסת המתקן, אך נהדר הוא ועושה רושם טוב על כל הבא בו, על הכתלים מדובקים לוחות שונים ועליהם כתובים פסוקי תנ"ך ומאמרי חז"ל בלשון עברית וצרפתית, שהם מתאימים לרוח מיסדיו, כמו: כי ביתי בית-תפלה יקרא לכל העמים; כל המקום אשר אזכיר את שמי וגו'; שמע—בכל לשון שאתה שומע; חותמו של הקב"ה—אמת וכדומה.

מי יודע? אולי מה שנראה כמוזיק ואפילו כמנוחך בשביל יהודי-המזרח, שעדיין נשתמרה בתוכם ידיעת היהדות ממקורה, הוא מועיל וחשוב בשביל יהודי צרפת, שבמעט אין להם עוד מה לאבר והם יכולים רק להרויח...

ממין אחר לגמרי הוא המאורע השני בחיי יהודי צרפת, שאני רוצה לדבר עליו בזה.

בימים האחרונים התחילו הסופרים היהודים, הכותבים לעזות, לשוב אל עמם מעט מעט. הסופרים הללו, שעד עתה נתנו את חילם לזרים ואת עמם לא הכירו, הסופרים האלה, שעד עתה לא ידע שום איש אפילו שהם מזרע היהודים, — הסופרים האלה התחילו לעסוק בעניני-ישראל ולגלות בזה את מוצאם העברי. מי חשד, למשל, בסופר האשכנזי ארתור שניצלר, שהוא יהודי, אילמלא כתב זה לא כבר את ספרו „למרחב“?... גם הסופר הצרפתי המפורסם הנרי ברנשמיין, שעד עתה כתב על הכל ורק לא על היהודים, חבר עתה דראמה בשם „ישראל“¹⁾. ולא עוד, אלא שביום שהציגו דראמה זו על הבמה יצא ברנשמיין במאמר בעתון הפאריזי הגדול *Matin*, שבו הודיע לקהל מה היתה כוונתו בספרו החדש; ובתוך שאר הדברים אמר במאמרו זה: „אני מרוצה מאד ממה שאני יהודי. איני אומר, שאני מתגאה בזה, כי אין מתגאים בדבר שאינו ברצינונו כהלירה... אבל מרוצה אני מאד מאד. אני מרגיש מאד, כי מוצאי העברי הוא הוא שנתן לי אותו שאר-רוח, שקוראים לו „מוג“ ושהוא רק הוא עושה את האדם לאמן. — — — הרבר המשותף האחר, שיש לי ולהאנטישמיים, הוא — מה שגם אני שונא — ועוד יותר מהם — את היהודים, שמבקשים סליחה על היותם יהודים ושכל הליכותיהם, כל יחוסיהם, כל הרגשותיהם ודעותיהם אינם אלא התנצלות מסותרת ושפלה, והעלבונות הנוראים, שכל אדם בעל נפש היה סובל מהם עד מות ושהיהודי הנדחק לחבורת-הנוצרים מקבלם באהבה על כל צעד וצעד מדרכו המלאה כריעות והשתחויות, תמיד היו ממלאים אותי שמחה כאילו היו נקמתי שלי“.

כלשון כזו מדבר עתה יהודי צרפתי, שעד עתה רק מעטים ידעו, כי יהודי הוא! הדבר שעורר את ברנשמיין לכתוב את ספרו זה, הוא, כנראה, מאורע „גריגורי-דרייפוס“, שאירע בקיץ שעבר. הקוראים יודעים בודאי, כי בשעת העברת עצמותיו של זולא אל הפנקסאון ירה אנטישמי אחד בדרייפוס, שגם הוא היה באותו מעמד, שתי פעמים בכוונה להרוג אותו; פשוטו כמשמעו, אבל החטיא את המטרה ורק פצע אותו פצע קל ולא-מסוכן. וכשנשאל בבית-דין, מה ראה על ככה לירות בדרייפוס? — השיב: „לא בדרייפוס יריתי, אלא בדרייפוסים“, רציתי להביע את מחאתי הגדולה נגד הדרייפוסיסמוס (כלומר השמיות), השורר עתה בכל הספרות, שבסבתו נחל גם סופר נקלה ובווי כולל, שקנא ליהודי דרייפוס הבוגד והפושע, כבוד גדול כזה — להיות במחיצה אחת עם הסופרים היותר גדולים והיותר מהוגנים, השופטים זכו את „גריגורי בדין, ועדת האנטישמיים צילה ושמחה! מעתה הותר דם היהודים ויתרוץ מספק יש להם מן המוכן: לא ביהודים אנו מורים, אלא ביהדות... הדבר הזה, כנראה, הוא שעורר את ברנשמיין לכתוב את הדראמה „ישראל“.

תוכן הדראמה הוא זה:

הנסיך תיבֹ (Thibault), בן הדוכסית העשירה אגנס די קרוסי, היה לראש למפלגת האנטישמיים. הנסיך הצעיר והנלהב הזה מצא הרבה תמימי-דעים עמו וכבח כשרון-הדבור הגדול שלו הלהיב אותם להלחם מלחמת מצוה, לשם הצלת צרפת והקתוליות, עם היהודים הגדולים — הבאנקירים העשירים. אך קודם-כל רצו לגרש מתוך הקלוב האריסטוקראטי שלהם את המיליונר היהודי יוסטין גומליב. מוכתר מאנשי-שלומי בא תיבֹ אל אולם הקלוב לחכות שם לעת צאת גומליב מחר-עבודתו שמה כדי להכריח אותו לצאת בדימוס. אך לחנם עמל דורו, הגראף גֶרֶגֶנוֹא (Grégenoy), שהיה באותו מעמד, להשיבו מדרכו זו. לשוא השתדל גראף זקן זה להוכיח להאנטישמי

1) Henri Bernstein, Israël, Pièce en trois actes. Paris 1908,

הצעיר, שהסכנה הנשקפת להאריסטוקרטיה הצרפתית אינה נשקפת מצד בני-שם, אלא מצד הסוציאליסטים מכל העמים, ואין כאן שמיים ואנמישמיים, אלא קאפיטאליסטים ופרוליטאריים; תיבו עמד על דעתו, וכשיצא גוטליב מחדרו ורצה לעבור על פני האולם התיצב תיבו לקראתו, חסם בעדו את הדרך ולא נתנו לצאת עד שיכתוב בקשת-פטורים על שם ראש הקלוב, הזקן גוטליב, שהוא עתה בן חמשים וארבע שנים וזה שלשים שנה הוא חבר נכבד של הקלוב, נבהל לשמוע דרישה כזו ויצאת מפי איש צעיר לימים, שאך תמול בואו, וכמובן לא רצה להסכים לדבר הזה ובקש ללכת לדרכו, אך תיבו לא נתנו לעבור, באופן גם מאד השליך את הכובע מעל ראש הזקן הזה במקלו אשר בידו ויצא בלויית חבריו, באמרו לגוטליב: „ברור לך עדים וצא הלחם עמי מלחמת-שנים, אם רוצה אתה להציל את כבודך!“—הוא היה בטוח, שיהרגו את היהודי הזקן ויתפרסם על-ידי זה במחנה האנמישמיים עוד יותר,—זהו תוכן המערכה הראשונה.

במערכה השנייה אני רואים את אמו של תיבו, הדוכסית אנגס די קרוסי, יושבת בחדרה עציבה ושוממה. נודע לה, שגוטליב שלח את עדיו אל בנה להועידו למלחמת-שנים, ודבר זה הפחיד אותה מאד, נפשה יודעת, כי בנה הצעיר הוא גבור-מלחמה מומחה וכוראי יהרוג את גוטליב הזקן, שהוא שונאו בנפש והוא חושב למצוה גדולה לבערו מן העולם. היא נסתה כבר לדבר עם בנה ולבקש מלפניו על נפש גוטליב, אבל הוא באחת, שאי-אפשר לו להביע רגשי חרטה לפני יהודי. הנסיכה היא אוברת עצות וסובלת יסורים נוראים, לא על גוטליב היהודי צר לה, אלא על גוטליב אוהבה מנעוריה ועל גוטליב אבי בנה—הנוצרי האנמישמי הנלהב... הדוכסית, כשהיתה עוד צעירה ויפה, עוובה לנפשה באין משגיח עליה, ואשה לאריסטוקראט בעל מדות מגונות, ובעלה זה, שלא אהבה אותו מפני מנהגו המכוער עמה, הלך בדרך רחוקה,—התנתה אהבים עם היהודי גוטליב, שאהבה אותו אהבה עזה כמות וגם הוא השיב אהבה אל חיקה, ומאהבתם זו נולד הבן תיבו, דבר אהבתם נודע להכהן הקתולי די סילוויאן והוא הפריד בין הנאהבים בזרוע, וכדי שתמצא הדוכסית המאמנת כפרה על עונה הגדול הזה אסר עליה לראות את גוטליב עד עולם, אך עתה התירה לה בעצמה את האסור, קראה לביתה את אוהבה מלפנים, את גוטליב, ובקשה ממנו בשם אהבת נעוריה, שימחול לבנה, שהוא גם בנו, ולא יצא עמו למלחמה. כי איכבה תוכל לראות ברעה, שתמצא את אוהבה מנעוריה, וברצות בן את אביו האמתי? ... אך גוטליב לא רצה לשמוע לה: מלחמה זו היא לו דבר הכרחי, כדי להציל את כבודו המחולל, בלעדיו אי-אפשר יהיה לו להתראות ברחוב, לבוא באנשים, חוץ מזה, אם יסרב לצאת למלחמה יאשימו בחוסר רגש-הכבוד את כל היהודים, שהרי תמיד, ובאכזריות, עושים אותנו ערבים זה בזה, ואף גם זאת: בנפשו של יהודי זה נשתרשה שנאה עצומה להכהנים הקתוליים, שגולו ממנו את האשה האהובה לו כנפשו; ושנאה כבושה יש בלבו גם לאשה זו, שעוובה אותו כדי להתרצות בזה לאלהים על חטא שחטאה לאהוב יהודי. כל אלה מעוררים אותו להלחם בבנו, ואף אם ימיתו זה, תהיה זו נקמתו באהיבתו לפנים, שבנה יעשה ע"י חנוכה הקתולי לרוצח-אביו.

ועוד לא הספיק גוטליב לצאת מחדר הדוכסית בא תיבו. משתומם לראות את היהודי שנוא-נפשו בבית אמו הקיף אותה בשאלות מרגיוות, מה ליהודי זה בביתה. הדוכסית נבהלה ונבוכה מאד, אך עד מהרה התאיששה ואמרה לו, כי דואגת היתה לחיי בנה יחידה, שמא יקרה לו אסון במלחמה, ועל-כן קראה ליהודי לבקש מלפניו, שלא ילחם בו. תשובה זו הרגיעה מעט את רוחו של תיבו. ואחרי דברים רבים ואחרי תחנונות ובכיות הרבה עלה בידו הדוכסית, אם לא להניא את בנה לגמרי ממלחמה, על כל פנים להוציא הבטחה מפיו, כי בהלחמו עם גוטליב לא יהרוג אותו, אך יעשה

לו שרמת קמנה בחרבו—ולא יותר.

הדבר, כמדומה, כבר עלה יפה, והדוכסית שמחה, שעלה בידה למנוע את בנה מבוא בדמים. אבל פתאום חזר תיבו לשאול אותה עוד הפעם, שתאמר לו את האמת, באיזה אופן קראה לגוטליב אל ביתה ועל מה נשענה בתקוה, שהוא ישמע לבקשתה ויקריב בשבילה קרבן כזה—את כל כבודו בחברה. עוד הפעם התחיל תיבו להציג לאמו בשאלותיו, ומעט מעט הוציא מפי מלים, שהסירו את המסך מעל הספק המעיק על לבו, ומעט מעט הודתה לו אמו, שהיהודי גוטליב אהב אותה בנעוריה וגם היא אהבה את גוטליב והתמכרה לו בנפשה... הדבר הזה הרעיש את תיבו מאד ובחמתו נשבע להנקם מן היהודי, שחלל כבוד אמו ואביו—ויהי מה. והוא נכון לצאת מאת פני אמו-בחרי-אף, אבל אמו חוסמת לפניו את הדרך ובקול קרע-לבבות היא קוראת לו: „בני, לא תוכל לעשות כדבר הזה ולהרוג את גוטליב, השומע אתה? לא תוכל...!“—תיבו הבין אז, עד היכן הדברים מגיעים — ויצא מן הבית במרוצה כמשוגע.

במערכה השלישית אני רואים את תיבו בחדר עבודתו. הוא קרא אליו את הכהן די סילוויאן והתורה לפניו, שאחרי שנודע לו שהוא בן יהודי אי-אפשר לו עוד להשאר בחיים, כי איך יוסיף לעבוד את עבודתו המדינית, כלומר האנטישמית? — על-כן החליט לשים קץ לחייו והוא מבקש מן הכהן לדאוג לאמו, הכהן משתדל להוציא מלבו את הרעיון הנורא הזה ומתאמץ להוכיח לו את החטא הגדול, שיחטא בזה לא רק לאנשי-חברתו המסורים לו בכל לבם ונפשם, שבמותו ישארו בלי מנהל ומורה-דרך, באופן שהיהודי ישאר המנצח, אלא אף לאלהים ולהאמונה הנוצרית: הרי נפשו של תיבו נוצרית היא ורק גופו הוא יהודי, ובכן כדי לאבד את הגוף היהודי יהרוג את הנפש הנוצרית... ואם אי-אפשר לו להשאר במצב כזה, עצתי שיחיש לו מפלט באחד מן המנזרים ושם ימצא נוחם לנפשו במה שיעבוד מעתה את אלהיו באמונה טהורה. תיבו כמעט שהסכים לעצת הכהן ושלח לקרוא אליו את גוטליב כדי לבאר לו, שאחרי שנודע לו, כי הוא בנו, שוב אינו יכול להלחם עמו. מתוך דברי בנו נודע לגוטליב, כי בדעתו להסגר במנזר ולהיות גם הוא לאחד מן הכהנים השנואים לו מאד. היהודי הוקן התרגש מאד לשמוע כדבר הזה מפי בנו והתאמץ לשרש מקרב לבו את הרעיון הזה, ובתוך שאר דבריו הוכיח לו, שהוא בנו לא רק בבשר, אלא גם ברוח ובמוגז—והרוח הזה לא יתן לו להשאר סגור במנזר. המוגז החם והקיצוני שלו כולו אומר: בן יהודי הוא זה, אף במלחמתו הנלהבה נגד היהודים הוכיח, כי אחד מהם הוא. הרברים האלה העציבו מאד את רוחו של תיבו, ובאין לו מוצא הוא שם קץ לחייו.

זהו תוכן הדראמה „ישראל“ ואלה הם גבוריה הראשיים, האנשים הצדדיים של המחזה אינם ממלאים בו תפקיד חשוב, חוץ מן הדוד גרג'נוא במערכה הראשונה, שהתאמץ להראות לתיבו, שהוא טועה במה שהוא חושב לחובתו לגרש את גוטליב ובמה שהוא אנטישמי בכלל. אבל אף בדבריו של דוד זה, שאינו צור-היהודים, אין אהבת-ישראל יתרה או התנגדות להאנטישמיים מצד תביעות היושר והצדק, אלא חשבונות מעשיים, שאין הדבר כדאי לצרפת לגרש את המיליונרים הישראליים מפני שעל ידי זה תתדלדל צרפת ושהמיליונרים הצרפתיים יכולים למצוא בעלי ברית בין המיליונרים הישראליים, שהפרוליטאריים היהודים שונאים גם אותם. מלחמת-המעמדות קודמת, איפוא, למלחמת הגזעים, רעיון זה הוא, כנראה, עיקר כוונת הדראמה, בן שונא את אביו שנאת-מות מפני שאינו יודע, שהוא אביו; והבן עצמו נחשב לצרפתי היותר טהור והיותר נלהב מפני שהוא ואחרים אינם יודעים, כי דם יהודי נוזל בעורקיו, ובכן הוא הרעה, שהיהודים הם נבונים ושפלים מצד גזעם, אבל, כמו שנראה להלן, לא עלה ביד המחבר לעשות כוונה זו לנקודה המרכזית של הדראמה, ואף השם „ישראל“ אינו הולמה, על-פי שם זה רשאים היינו לקוות, שנמצא בו נפשות פועלות מישראל, אנשים, שבהם משתקפות ומתבלטות המדות הטובות של ישראל, שגם האימות מידות בהן, כגון: מדת

הרחמים, שהיהודים מצטיינים בה, מהרה-המשפחה שלהם, אמונתם המהורה והחזקה וכדומה לזה. אבל לכל אלה אין זכר בדראמה זו. יש בה אך יהודי אחד, שאילמלא העיד עליו המחבר, שהוא יהודי, לא היינו מכירים ביהדותו כלל. שוו נא לנגדכם יהודי עשיר, שהוא מבקש בכל דבר ובכל ענין רק את האינטרס שלו, שהוא מפתה אשת נסיך ומוליד עמה בן, הכל כמנהג הגוים, ומשום, מזה יאמרו הבריות "הוא מוכן להלחם אפילו עם בנו, שכפי דברי עצמו, הוא אוהב אותו אהבת-נפש; ו"הנכור" הזה הוא—סמל ישראל".

וגם הכוונה הראשית, שנתכוין המחבר בספרו זה, לא נתגשמה כראוי. כמו שאמרנו למעלה, היתה כוונת המחבר להראות בספרו זה, כי שנאת האנטישמים לישראל אינה שנאת הגזע, שנאה המונחת בטבע, אלא היא שנאה מפלגתית, שנאה שבאה מתוך קנאה ותחרות. מזה יש להוציא, שהאנטישמים אומרים, כי שנאתם לישראל היא שנאה אינסטינקטיווית. אבל המחבר סותר בעצמו את כוונתו זו במה שהוא שם כפי תיבו באחת מתשובותיו לדורו את הדברים האלה: "אנחנו אין אנו שונאים את היהודים מפני שאינם מוצאים חן בעינינו, אלא מפני שהם דוחקים את רגלינו בכל מקום במוכן היותר רחב והיותר חזק של מלה זו" וכו'. הרי שראש האנטישמים עצמו מעיד, כי שנאתם ליהודים היא רק שנאה של קנאה ותחרות ולא שנאת האינסטינקט. ולא עוד, אלא שהמחבר עצמו מוכיח שלא מדעתו, שבני-ישראל שונים הם מכל עם והמוג שלהם, שבשבילו שונאים אותם, אינו משתנה ואינו כלה אף בבניהם הנוצרים. הלא כה דברי גושליב באחת מתשובותיו לתיבו: "כדי להשפיע יראה גדולה על שלשים ושמונה מיליונים נוצרים מפני הסכנה הלאומית, הנשקפת להם מששים אלף יהודים היושבים בתוכם, כדי להכריז דבר שלא יאמן כזה — נצרכים רק הכח וההסתערות של יהודי" — "עוד אצילים עמדו לה להאנטישמיות. מה נוראה היתה מפלתם! ומשום מה? משום שחסר להם הכח העברי, הרוח הישראלי!"

ברנשטיין לא קלע, איפוא מצד זה אל המטרה. המפוס היהודי היחידי, שהציג על הכמה, אינו לכבוד ליהודים, וכן לא נתן כבוד גם לאמונת ישראל עד כמה שהיא מתגלית במאמיניה. הדוכסית הנוצרית הקתולית מלאה רחמים על אוהבה מלפנים, ומתוך חשש שמא יהרג עלידי בנו היא מבקשת עצות ותחבולות להניא את שניהם ממלחמה והיא בוכה ומתחננת לפני בנה עד כדי להתודות לפניו על יחוסיה לגושליב, והיהודי גושליב, שהוא מורע, רחמנים בני רחמנים, מתאכזר ומקשיח לבו גם מאהובתו וגם מבנו, והוא מוכן ליעשות רוצח-בנו או לעשות את בנו לרוצח-אביו מבלי שיחרף אותו לבו אף משהו, והכהן די סילוויאן אומר לתיבו: "מורכב אתה משני חלקים שונים, יהודי ונוצרי; אל תקריב את הנוצרי שבך על מזבח היהודי, ראה, גם ראה!... אם תאבד עצמך לדעת הרי עתה כופר באלהיך, אלוהי-כל הסליחות וכל הרחמים, אתה כופר באלהינו, אלהי-האהבה, ומודה באלוה אחר, באלוה אכזר, ה, פוקד עון אבות על בנים" — תיבו, אני אומר לך, אבוד עצמך לדעת עושה אותך לכורע ומשתחוה ליהוה... יהודית תהיה מיתתך!... אבל חיה תחיה, בני, והשארך בחיים יהיה נוצרי".

היהודי המתבולל, אפילו כשהוא בא לצדד בזכות היהודים, רואה את עצמו מוכרח לדבר בגנות היהדות, כי הוא מתירא מפני, למה יאמרו הגוים. ברנשטיין מעיד על עצמו במאמרו הנזכר למעלה, שרצה להיות אויבקימבי אף בנוגע להיהודים והיהדות. כמדומה לנו, שמפני, מזה יאמרו הבריות "נעשה אויבקימבי יותר מדאי... וכמה שאנו שמחים על שסופר מצוין כזה הודה ביהדותו בדברים יפים כאלה והתחיל לעסוק בעניני-ישראל, אין הצלחתה הגדולה של הדראמה, ישראל", בפארז ובפרים אחרות יכולה לשמחנו ביותר. הסניגוריא על היהודים, שפעולתה מומלת בספק גדול, נקנתה כאן ע"י קטיגוריא משונה על היהדות ועל הרוח הלאומי של ישראל.

השקפה עברית.

(XXVIII "C).

"שאלות" היהודים בדומה הרוסית, שחוק מר, יראת-שוא ונחמת-שקר. — הקונגרס של הנשים — והיהודים. שאלת-היהודים ושאלת-הנשים. גירוש היהודים מפני-לאנדר ושאלת השחיטה שם. — שאלת הציוניות בפארלאמנט האונגארי. החלטת אספה של יהודים אונגאריים, קומדיה וטראגי-קומדיה. פתיחת הפארלאמנט הטורקי. נחמות-שוא. שכיתת פועלי-הדפוס בירושלים. שכיתה שלא בזמנה ואחרות שלא במקומה. מדון ומאבק עשו שלום ביניהם. — חג-המאה להולדת-מאפו. חיים זרנוניים וחיים עבריים. מאפו והציוניות. — Pro domo sua.

ביום 27 לנובמבר (ח"י) הציעו החברים הימניים של הדומה הרוסית טראגי-קומדיה על במת-הדומה, שכתליה לא ראו בדוגמתה מיום הוסדה. שתי "שאלות" (אינטרפילאציות) הגישו הימניים בדבר זכות-הישיבה של היהודים. על האחת חתמו אכרים ימניים ועל השנית — אצילים ימניים: שנאת-היהודים היא הצד השווה שבין שני המעמדות, שבשאר הדברים הם שונים כל-כך זה מזה. ה"שאלה" הראשונה מכוונת כלפי הצירקולאר הידוע של סטולפיין, שכבר קודם עליו קונובניצין לפני הסינאט 1); והשניה מכוונת כלפי פקודה סטוליפינית מעין זו אל שר פלך-קירסק. ושהיהן כאחת מתאוננות על ההפסד הגדול, שהיהודים מביאים להתושבים הנוצריים בכלל ולהאכרים הרוסיים בפרט, השאלה הראשונה נמסרה לקומיסיה מיד, והשניה, שהחתומים עליה דרשו תשובה תכופה, עוררה בדומה ווכוח קצר, אבל עז, שהשתתפו בו הימני הידוע מארקוב השני מצד אחד והס"די גיגייטשקורי וה"עקל"זי בולאט — מצד שני. גם איקמוברי אחד (הנסיך מינישוב) השתתף בווכוח, אבל הוא רק הציע לדחות את תכיפותה של השאלה מטעמים פורמאליים. דבריו של מארקוב השני היו מלאים התנפלות כל-כך גסה על היהודים, עד שמצד שמאל נשמעו קולות, שיש בדברים אלה "קריאה לחולל פוגרום", והנשיא חומיאקוב ראה הכרח בדבר לגעור בנויפה בצורר-יהודים זה — אמנם, לא מפני שהרבה להתנפל על היהודים, אלא שהתנפל בחוצפה יתרה אף על הממשלה. הימניים הסירו הפעם את המסוה מעל פניהם לגמרי: בצניסמוס מוסרי, שאין דוגמתו, אמר מארקוב מפורש, שהגבלת זכויותיהם של היהודים נצרכת וטובה היא מפני שהיהודים הם בעלי כשרונות מסחריים וספרותיים גדולים והם מתחרים בהצלחה ברוסים. כשרונותיו של היהודי הם הם חטאתו, ומי שהוא חריף יותר וחרוץ יותר ראוי הוא, שיגורו עליו כל מיני גזרות אכזריות... ולעומת זה הראו גיגייטשקורי ובולאט, כמה מן הלעג-לרש יש ב"שאלות" הללו. ובאמת, להאשים עתה את הבריו-קראטיה, שהיא עושה הנחות ליהודים — כלום יש לך לעג מר מזה? — כשלשים שנה שפכו היהודים את דמם כמים והביאו פוגרומים על עצמם, ובדמם עזרו לבנות אותה

(1) עיין "השלח", הכרכים הקודמים.

(2) עיין ה"השקפה" הקודמת, "השלח", כרך י"ט, עמ' 575.

הרומה, שמארכוב השני וחבריו הם בה, בעלי-בתים" גמורים—ובדומה זו עצמה מוחים האדונים מימין, מתנגדי המוסר המחוקק הזה בכלל, על שהרשה סמולין להשאיר לעת-עתה איוז מאות יהודים מחוץ לתחום-המושב!... ומתי באו הימניים למחות נגד הרחבת זכויותיהם של היהודים? — בשעה שאפילו הנחה אחת, שנעשתה להם בימי השחרור, לא נשארה עור, בשעה שהגירוש מערים שונות שמחוץ לתחום הם מעשים בכל יום, שהנורמה של ה"אחווים" באוניברסיטאות נעשתה לחוק ולא יעבור, שכמעט אפילו עורך-דין יהודי אחד אינו מתאשר עוד!... ומי הם המוחים?—לא רק אצילים, שהם שונאי ישראל מאז, אלא אף אכרים, שעל קדוש-שמם מתו היהודי המומר הרצני שטיין והיהודי יולוס וסבלו וסובלים אלפי צעירים מישראל, שקדם אצלם האכר הרוסי הסובל להאובדים והנרדחים מבני-עמם!... אכן, יחד עם החווה האנגלי הגדול יכול לומר גם עם-ישראל:

אין על ארץ צרה וזלתי אֶסְבּוֹל אָנִי,

אין בְּתֵבֶל אֲנַחֲתִי וזלתי אֲנַחֲתִי-לְבִי,

אין בְּעוֹלָם דְּמַעוֹת וזלתי תְּשׁוּפָנָה עֵינִי!...

התכיפות נדחתה מפני שבזכותה צדדו—משעמים שונים זה מזה—הימניים הקיצוניים והשמאליים הקיצוניים, וכנגדה היו האוקטובריים, הימניים המתונים והק"דיים, שהתאחדו הפעם עם האוקטובריים (כמו שמבאר ניסלוביץ), ראשית, מפני שלא היו עוד מוכנים לתשובה, ושנית, מיראה, שמא יתחיל הגירוש ביחד עם הווכות ע"ד עצם השאלה, יראה זו באמת יראת-שוא היתה: מקורסן מודיעים, שבימים האחרונים גורשו משם מ"ה משפחות ישראליות, אבל, איך שיהיה, כל השמאליים נתכוונו הפעם לטובת היהודים, אלה בדבורם והללו בשתיקתם, אבל קשה להתנחם בזה, אם עתה יש בעולם בני-אדם—ויהיו אפילו ימניים קיצוניים—שיכולים להתאונן על רבוי הזכויות של יהודי רוסיה, —קשה לנו לקוות לטוב.

קרן-אורה באפלה העבה הסובבת אותנו היתה החלטת הקונגרס הראשון של הנשים ברוסיה, שהוציא באחת משיבותיו בדבר ההכרח לתת שוויון-זכויות להיהודים ברוסיה ובפינלאנד. הפעם ראינו, שאך מי שסובל בעצמו מגול-משפט מרגיש בצרתו של חברו העשוק, —מה שלא תמיד אפשר לראות ביחס אל היהודים (נזכרה-נא את הפולנים!), גורל היהודים שוה בדברים כל-כך הרבה לגורלן של הנשים, עד ששני חוקרים רחוקים זה מזה בהשקפותיהם כאהרן ילינק (בספרו: Der jüdische Stamm) ואומו וויינינגר (בספרו: Geschlecht und Charakter) הרבו לדבר על ה"אשות של עם ישראל", שאלת היהודים היא, כשאלת הנשים, שלשלת ארוכה של מעשי כפיה ועושק-משפט, והקונגרס של הנשים הבין זאת, ובתוך שאר תביעותיו תבע גם את זכויות היהודים לא רק ברוסיה, אלא אף בפינלאנד, ערך ממשי אין לתביעה זו; אבל הרי אין ערך ממשי אף לתביעותיו של קונגרס זה בנוגע לזכויות הנשים, ואולם מי יודע?—אפשר שאף ברוסיה תקבלנה הנשים זכויות שוות הרבה קודם מן היהודים, כמו שאירע בפינלאנד, ששם כבר יש להנשים אף זכויות מדיניות ולהיהודים אין עדיין אפילו זכות-הישיבה; בימים האחרונים גורשו משם 80 משפחות ישראליות והוכנסה אל הסינאט הפיני הצעה לאסור את השחיטה, —דבר, שהוא יותר קולע אל המטרה אפילו מן הגירוש, שהרי הוא עושה את התשיבותם של ההמונים הישראלים החרדים על דתם לבלתי-אפשרית מלכתחלה...

ובתור pendant ל"שאלות היהודיות" בדומה הרוסית כדאי להזכיר את השאלה הצינית², שנשאלה ביום 2 לדיצמבר (ח"ח) בפארלאמנט האונגארי, הציר סמריצ'אני, חבר למפלגה העממית, שהיא באונגאריה אנטישמית בסתר, קטרג על המורים מישראל, שהם מפיצים בכתב-הספר הנמוכים והעליונים את תורת הרצל

ונורדאן (כך קרא האונגארי ה"משכיל" לנורדוי) ומפסידים את רגש הפאטריזמים המאדיארים שבלבות תלמידיהם היהודים. רוב דברי ה"שאלה" עוררו צחוק אף בקרב המאדיארים חברי הפארלאמנט. ובאמת, וכי לא השתוק הוא? אם כל ענין שתי ה"שאלות", שנשאלו בדומה הרוסית, היה מראגי-קימדיה, אין האינטרפילאציה המאדיאית אלא קימדיה ממש. ציוני-אונגאריה הם היותר מועטים במספרם—בהשתוות אל מספר היהודים בארץ זו—והיותר נחשלים בעבודתם שבכל העולם: ה"אינטרפילאטור" עצמו הזכיר, שהציוניים הללו אספו לטובת הציוניות את הסכום ה"עצום" של 1301 קרונה (לערך 500 רובל-כסף!). ודוקא באונגאריה מכריזים על ה"סכנה הציונית"!... ואולם הקימדיה נעשית למראגי-קימדיה כשאנו רואים, שבאותם הימים הביעה אספה של יהודים אונגאריים, שנתאספה בעיר קאפישוואר, את קורת-רוחה על שלא נתאשרה הציוניות באונגאריה ומסרה להמיניסטר להשכלת-העם, שאלי כונן סמריצ'אני את, "שאלתי", את ההחלטה שקבלה: ש"כל הסתדרות ישראלית לאומית, ואף פתיחת סניפים להסתדרות כזו באונגאריה, אינה מתאמת אל הרגשות הפאטריזטיים של יהודי-אונגאריה, לרעיון הלאומיות האונגאריה, שהיהודים מתיחסים אליו ברגש-קודש, ולהתמכרותם לארץ מולדתם". קשה להכריע, אם בלשון-העבדים המאונסת הזו מרובה היסוד המראגי על הקומי או להפך.

ואם נפנה אל הפארלאמנט הטורקי, שנפתח ביום 17 לדצמבר (ח'ח), גם-כן לא נשבע נחת, הן אמנם, לחצי-המיליון של יהודי טורקיה, שאף ביניהם יש כמה וכמה נתני ממשלות אחרות, יש ארבעה (ויש אימרים—חמשה) צירים בפארלאמנט, בעוד שלכל ששת המיליונים של יהודי-רוסיה היו אפילו בדומה הראשונה רק שנים-עשר צירים ועתה יש רק שנים, והן אמנם, המלגראמה של ברכה, ששלח הועד-הפועל הציוני לפתיחת הפארלאמנט הטורקי, נקראה ונתקבלה במחאות-כפים סוערות, אבל כל זה לא ינחמנו הרבה, אם נזכור, שהצירים שלנו בפארלאמנט הטורקי הם לא צירי-ישראל, אלא צירים מישראל. בתור טורקים צעירים בני דת-משה וגזע-ישראל נכנסו לתוך הפארלאמנט החדש, ולא בתור באי-כחם של היהודים הטורקיים ואינטרסיהם הלאומיים המיוחדים, ואין להתפלא על זה, מאחר שיש ליהודי טורקיה זכויות אזרחיות ומדיניות שוות וגם אבטומייה של הקהלות במדה מרובה, על-כן אינם מרגישים צורך בהגנה על האינטרסים המיוחדים שלהם, אינטרסים כאלה יש עתה רק ליהודי ארץ-ישראל—ודוקא באי-כחם חסר בפארלאמנט הטורקי, ולצערנו, אין היהודים האלה מרגישים בחסרון זה ואינם משתדלים למנותו בהמשך הזמן על-ידי התאגדות והסתדרות וע"י הגדלת הישוב וחזוקו, כי במקום להרבות את האחוה ולהגדיל ולחזק את הישוב משתדלים "מנהיגיהם" הסומים להפיח את אש המחלוקת ולרפות את ידי בוני הארץ ומישיבה, דבר זה נתגלה בחודש שעבר בשביתת פועלי-הדפוס בירושלים, שהתחילה לאות-מחאה על שבעל בית-דפוס אחד עלב את האחד מחבריהם, בשעת סכסוך עם מפירי-השביתה ירה אחד מן הפועלים השובתים באויר, כדי להגן על עצמו. ביריה זו, שאמנם היתה שגיאה לא נוכל בפקה מצד הפועל, השתמשו קנאי-ירושלים, שהקרקע הישן התמוטט תחת רגליהם ביותר מיום שנקבעה קונסטיטוציה בטורקיה, כדי להראות, שעדיין לא סר כחם, ואותם הרבנים, שעוד זה לא כבר החרימו את מיסדי בתי-הספר בירושלים ואת כל השולחים את ילדיהם לבתי-ספר אלה, התאחדו עם מנהלים ומורים של בתי-ספר כאפרים כהן, דוד ילין, ענטי ועוד, והחרימו את בתי-הדפוס, אשר יקבלו אותם הפועלים, שלא יסכימו לחתום על פתקא, שהם יוצאים מאגודתם, השביתה היתה שלא בזמנה, הפועלים העניים והרעבים הוכרחו אחרי מלחמה ארוכה במשך שבועות אחדים לחתום על הפתקא, וכך עברה וכמלה מן העולם עוד הסתדרות אחת קטנה של יהודי ארץ-ישראל, שהם כל-בך בלתי-מסודרים, אך לא זה העיקר, העיקר הוא—שכדי להרוס

אנודה וכדי לרדוף פועלים עבריים, שהם מכוני הארץ ולא מן הבטלנים האוכלים ואינם עושים, שארצנו נתברכה בהם בשפע, נתאחדו רבני האשכנזים אפילו עם, אפיקורסים כדוד ילין וענמכי, בעוד שבשעת הבחירות להפארלאמנט המורקי, בשעה שהאחדות היתה צריכה לשם בנין ולא לשם סתירה, פנה כל אחד לרכו וענמכי לא רצה להתחלק מן הבחירות למוכת לוי או ילין בשום אופן; ובשאלת-הבחירה של חכם-בשי בירושלים, שעדיין לא נפתרה, אין אחדות ואין שלום עד היום, מואב ומדין עשו שלום ביניהם אך—בשעה שהיה נצרך להביא קללה על ישראל... הוי, מתי נשתחרר מן המדות הגלותיות המנוגות הללו, לכל הפחות, בארץ ישראל!

ובמה קשה לעבור מעניני-החול, הענינים הגלותיים המעציבים האלה שבארץ ובחוץ-לארץ, אל חג-המאה להולדת אברהם מאפו (עשרה במכת תקס"ח—תרס"ח, ובכן—חג נדחה), שחגנו הסופרים והמשכילים העבריים בחודש שעבר באחדות מערי-רוסיה, כי בשני ספוריו הראשונים השתחרר מאפו כמעט לגמרי מחיי הגלות ויצר חיי-חירות בארץ-אבות, שהם כולם חג ארוך אחד, במקרה סגנו את חג-המאה של מאפו אחרי חג חצי-היובל של שלום-עליכם, וההבדל בין שני המספרים גדול מאד, כבר אמרתי בהשקפתי הקודמת (1), כי שלום-עליכם לא רק כתב ז'רגוניות, אלא תאר חיים ז'רגוניים בעצם, העולם, שנתגשם בעירה כתריאלובקה ובמנחם-מנדל מיהופיק, הוא עולם ז'רגוני לא על-פי לשונו בלבד, אלא על-פי רוחו; בחול, מכולל, בלתי-שלם, מלאי על-גבי מלאי, מאפו, שהשתמש בלשון יהודית-אשכנזית בספרי-החנך שלו, לא רק כתב עברית, אלא אף יצר מחדש חיים עבריים, עולם עברי, החירה הגדולה, איך היה יכול המלמד מסלובודקה, שהיה שקוע בבצת הגטו המזורגן עד לאזניו, להתנשא על כנפי דמיונו לארץ שונה בתכלית מארץ-מושבו ולחיים שונים בתכלית מחיי סביבתו...—חידה זו נפתרת על-ידי חבת-התנ"ך, שהפיצו סופרי דור ה"מאספים" בקרב המשכילים העבריים, ההתנגדות, כמעט השנאה להתלמוד, שבצבצה בדורות אלה, היתה בלא-יודעים השנאה להגלות, שהתלמוד נברא בתוכו; והשנאה להלשון התלמודית היתה ביודעים השנאה להז'רגון העברי-הארמי-הסורסי, שבו נתחבר רוב התלמוד, מאפו היה מלא משנאה גדולה זו—וכל שנאה גדולה להיש יוצרת, כי היא עושה את האדם למבקש את הראוי, ומאפו בקש את הראוי ומצא אותו—בתנ"ך עם לשונו העברית הטהורה ועם החיים העבריים הטהורים, הבריאים, השלמים, שהם משתקפים בו כבבואה במעין זך, וכך נבראו—מוכרחות היו להברא, אהבת ציון ואשמת-שומרון, ואף אחרי שפנה מאפו ב"עית צבוע" אל חיי-זמנו—אל הגטו הליטאי עם חיי הז'רגוניים ועם לשונו הז'רגונית, והוכרח כבר להשתמש לצרכם בז'רגון התלמודי, עדיין היו לבו ונפשו נתונים לציון וחיי העבריים, והדבר המוכרח שבעיני צבוע" הם בודאי המכתבים מארץ-ישראל שבו, וכל-כך חי מאפו בכל הגינונו ודמיונו בחיי-החירות של עם ישראל, עד שאף כשבא לכתוב את ספורו הרביעי, חווה חזיונות, שהודות להחשוכים לא זכינו אלא לקטע גדול ממנו, בחר לתאר תנועה משיחית, כלומר, תנועה שואפת לגאולה שלמה ולחיי-חירות על אדמת-ישראל, ומרוחו הגדול אצל גם עלינו, מי שקרא בילדותי את ספוריו של מאפו, יחא תמיד מסופק, אם נשאר חובב הלשון העברית ונעשה ציוני מפני שלמד תנ"ך או—מפני שקרא את, אהבת-ציון ואת, אשמת-שומרון (2), ואם עוד נוסף על זה, שמאפו היה לא רק יוצר הרומאן העברי, אלא גם יוצר הרומאן הישראלי בכל הלשונות, הרי ברור יהיה, שהיינו רשאים לקוות, כי את חג-מאפו יחוו חובבי ספרותנו בכלל והציוניים בפרט, לצערנו, היו החגיגות לכבוד מאפו מועטות מאד, והציוניים בתור ציוניים לא ערכו

(1) עיון, "השלח", כרך י"ט, עמ' 579.

(2) עיון על זה במאמר, "השפעת אברהם מאפו" מאת מ. קליינמאן, למעלה עמ' 49—56 (המערבת).

חגיגות כאלו כמעט כלל. דומה, שאף הציוניים כל-כך התרגלו לעולם ה'זרנוני, שיצר שלום-עליכם, עד שהעולם העברי הגמור, שיצר מאפן, רחוק הוא מהם לא פחות משהיה רחוק מיהודי-מלובודקה לפני מאה שנה ... דברים אחרים Pro domo sua.

כבר הורגלתי בזה, שכל "השקפה" ו"השקפה", שאני מדפיס ב"השלח", מעוררת את חכמי "הזמן" וה"פריינד" לשפיד קיתונות של שופכים עלי ועל הד"ר יוסף קלוזנר. אין אני רגיל להשיב על חרפות וגדופים—חס אני על זמני ועל זמנם של קוראי. לחכמי ה"פריינד" לא אשיב גם הפעם. במשך שתי השנים, ש"השלח" יוצא באודיסא, הספיק מרש, רוזנפלד בכל כנויו להדפיס לא פחות ולא יותר מן—עשרים וששה מאמרים נגדי בה"פריינד" וה"זמן"—ומה איכפת לי, אם יש ליהודי פרנסה על-ידי—רע-עין לא הייתי מעודי. גם על הפוליטון של "לאגאס" בגליון 227 של ה"פריינד" המחודש, שיש בו כל סימני כתב-פלסתר; רמזות על עניני החיים הפרטיים, ידיעות ממכתבים פרטיים, הזכרת השם והמאמרים ברמז של "ודל"—אין מן הראוי להשיב: בין כך ובין כך ישאר ה"פריינד", הון את קוראיו ה'זרנוניים בולזולים על סופרים עבריים, בעיני המכניסים שלנו עתון "רציני ומהוגן". אבל "לחכמי-הזמן" רואה אני חובה לעצמי להשיב דברים אחרים. אחד מהם הראה, שכל דברי על היות ה'זרנון' לשון לפי שעה במלים ומבטולים, אחרי שה"פריינד" הנפסק נתחדש עד מהרה ואחרי שגם כתבי-עתים עבריים נפסקו כמה פעמים, על זה אשיב: אילו היה ה"פריינד" נפסק על-ידי מה שעורכיו נסעו מסע של טיול ומתחדש אחרי ששבו ממסעם זה, היו דברי בודאי בטלים ומבטולים; עכשיו, שה"פריינד" נפסק לא מרוב טובה, אלא ממעוט חותמים—מה בכך, אם מצא לאחר שני חדשים איוז תחבולה להתחדש? כלום דבר זה מבטל את החלטתי, שאין המונים של קוראים אף לה'זרנון ואין, איפוא, שום יסוד לבטל מפניו את הלשון העברית? והלא רק זהו מה שרציתי להוכיח: אם לעתון עברי קשה להתקיים, אין פלא בזה: הלשון העברית אינה מדוברת וחובה מוטלת עלינו להחזיק בה מפני לאומיותה. אבל ה'זרנונים' הרי באים הם בשם החיים ובשם העם: החיים דורשים לכתוב ו'זרנוני', החיים הם בעד ה'זרנון', העם מדבר ו'זרנוני', העם נצרך לספרות לאומית ב'זרנון'—ומה חורו "חיים" אלה, והיכן הוא "עם" זה?

והשני מ"חכמי הזמן" האשימני (ב"הד הזמן", גליון 272) "במון של פורישקיביץ" (לא פחות ולא יותר!) והטיף לי "מוסר", ש"אסור לרופא לרחוש רחשי-נקמה ושכלל צריכים אנו להתרחק מרגשי הנקמה". וכל זה למה?—מפני שנצמערתי ב"השקפה" הקודמת (1) על שהד"ר בנדרסקי הקריב את חייו לא לטובת בני-עמו בארץ-ישראל, ששאף אליה כל ימי-חייו, אלא לטובת בני-עמו של קרשיוואן. אחרי שקשה לי לחשוד במרש, גוריליק, שאי-הבנתי מרובה כל-כך, מיכרח אני לחשוד אותו בכוונה רעה. כי כלום צריך אני לומר לקוראי, שלא נתכוונתי בדברי אלה, כי הד"ר בנדרסקי צריך היה להתנקם בחולים המולדאוואניים ושלא לרפא אותם בשעה שחובתו היתה זו, אלא שנצמערתי הרבה על שהציוני הנלהב הזה מיכרח היה להשאר בביסאריביה ולעשות שם מה שהיה יכול כל לא-ציוני לעשות, בעוד שיותר מבעי ויותר מועיל היה, אילו היה הרופא הציוני הולך לרפא חולים מבני-עמו בארץ אשר אהב, שלא-ציוני לא ילך לשם, ואם ילך—לא יביא שם אותה התועלת המרובה, שיכול להביא אותו הרופא, שלבו ונפשו מסורים לתחית עמו על אדמת-אבותיו?

אבל במקום שיש חלול כבוד ה'זרנון' הקדוש מצד, אנטי-ו'זרנוניסט" שבמותי אין חולקים כבוד לאמת, וכל אשמה, שאפשר ושא-אפשר להמיל על אדם כזה—מטילים, ואדונים מוכשרים להתנפלויות כאלו עוד מעיזים לדבר על האתיקה הספרותית שלנו!

המשקפה

(1) כרך י"ט, עמ' 584. אנכי חכמי "הזמן" וה"פריינד" האשימוני, ששמחתי על שנפסק ה"פריינד", בעון שבאמת כתבתי (שם, עמ' 578) בפירושו: "מובן מאליו, שבמצב כזה של הספרות והסופרים אין אפילו למחנכי ה'זרנון' לשמות על שנפסק ה"פריינד". על כנון זה יש פסוק מפורש: "מדבר שקר תרחק".

מחשבות ומעשים.

(XXV) (*).

האמינו לי, חביבי, שלא הייתי רוצה לדבר כלל על זה הענין. אבל מה לעשות והכל מתענינים בו, הכל מדברים, משוחחים, מתפלפלים ומתוכחים עליו, ולמרות רצוני מוכרח גם אני להתחיל בו.

כסבורים אתם אולי, שאני מתכוין לאספת-משרנוביץ או למעשה-ווארשא בדבר הילד המת שנמול?—תשנו. לא מניה ולא מקצתיה, הועידה של משרנוביץ—למה אחד?—ענינה אותי מתחלה, מפני שאהב אני בכלל ועידות של תלמידי-חכמים וסופרים, אם מתכנסים ביחד חייטים וסנדלרים וכל בעלי-מלאכה; אם מתכנסים רופאים ועורכי דין ובנאים, ציירים ופסלים וכל בעלי-אמנות; אם מתכנסים סוחרים ומוכרים וסרסורים; אם, בכלל, כל אנשי-מעשה מתכנסים למפלגותיהם ולמחלקותיהם, —סופרים, שהם באמת, בעלי-עצות כלליים, בודאי שצריכים הם להתאסף ולטכס עצה בינם לבין עצמם; וסופרי ישראל על אחת כמה וכמה. ואם צדק המשורר במשפטו הקשה על עמנו, כי „לא עם, לא עדה אנחנו, רק עדר“, —הנה הסופרים העבריים, היהודים שביהודים, שבהם נצטמצמו ונתכלמו כל המעלות והחסרונות של עמנו, הם עדר בתוך העדר...

עֶדֶר. עֶדֶר לְבָדוֹ, צֶאן אֲבֹדוֹת הַגֵּנוֹ.

לֹא נֵצֵא חוֹצֵץ לְהוֹשִׁיעַ נַפְשֵׁנוּ;

אִישׁ יִרְעֶה יָדוֹ, כָּל עַמּוֹ לְפִידוֹ.

אֵין דּוֹאג, אֵין חוֹלָה בְּעַמֵּל אֶחֱידוֹ.

עַל בֶּן אֵין יֵשֶׁע, אֵין מְשֻׁקֵּר וְסֶדֶר—

לֹא מִפְּלִגָּה אֲנַחְנוּ—רַק. עֶדֶר בְּתוֹךְ הָעֶדֶר...

הביטו וראו: החייטים והסנדלרים כבר הסתדרו אם מעט ואם הרבה, הסוחרים והאבירים גם-כן הסתדרו, וסופרי ישראל—אין להם אפילו הסתדרות כל שהיא, והלא זה כמה, שמדברים על הסתדרות כזו, ועדיין לא נעשה כלום במקצוע זה!

וממנם זה חביבה עלי כל ועידה ספרותית מאיזה סוג שתהיה: אולי תרבה ואת האחדות, את האחוז ואת ההסתדרות בין תלמידי-חכמים, ואם לא—גם-כן לא הפסדנו, כי על-פי רוב אין בית-מדרש בלא הדוש, ואם לא תשמעו באספה ספרותית הצעות ממשיות ועצות נאמנות, בודאי תשמעו מימרא יפה, דבור מפוצץ, נאום חריף, פתגם מחודד, סברה וכוונה ושיחות-חולין של תלמידי-חכמים, שגם הם מרחיבים את האופקים וצריכים למור, והם עושים רושם והשפעתם חשובה.

ולא בי האשם, אם להאספה במשרנוביץ לא היתה שום השפעה ולא השאירה אחריה שום רושם, לא בדבור ולא במעשה, ועוד לא הספיקו הנאספים לנער את האבק

(*) עיין „השלח“, הכרכים הקודמים.

מעל רגליהם— וכבר נשתכחה האספה... ונשתכחה כדבעי, כאילו לא היתה ולא נבראה מעולם, ויש שממילים ספק גם בהיותה...

האמינה לי, חביבי הקורא, כי לא בי האשם...

ו"מעשה-ווארשא" לא עָנָן אותי כלל אפילו ב"ימי-הרעש". פשוט, וכי אפשר לשים לב לכל מיני השמות, שצצים חדשים לבקרים במחנה ישראל?—ומה חדוש יש בדבר?— עולם כעולמנו היהודי, עולם קטן מלא אינדיווידואליזמים גדולים, שכל אחד מהם חושב את עצמו מוכשר ומסוגל לתקן עולמות ואינו מוותר מדעותיו אפילו כל שהוא, — כלום אפשר לעולם אשר כזה בלא מעשי-שטות קיצוניים?—היום פלוני ומחר אלמוני, ואין כל אחד מאתנו בטוח באחריות מטפשות צבורית, היום כאן ומחר שם, היום בווארשא ומחר בוויילנא, ואם נאמר לשים לב לכל אלה—אין אנו מספיקים.

ו"מעשה-ווארשא" הלא היה שמות אחת גדולה מתחלה ועד סוף. מצד אחד, אב רחמן, אסמנים משונה, בעל לב חלש ר"ל, שנתיירא למול את בנו, —ומצד שני, חברה קדישא, שמקפדת על ילד קטן, שלא יקבר בלא מילה! מי מהם עדיף? — ואולי שניהם עדיפים... הוי, האבות הרחמנים, האבות הרחמנים! רבוננו של עולם, כמה לא אוכל כלכל אותם! זהו טפוס חדש אצלנו, שלא היה עדיין לעולמים. ורחמי אב על בנים, כמדומה לי, היו גם להקדמונים; גם הם, כנראה, אהבו את בניהם, ואף-על-פי-כן לא עכבה אותם אהבה זו מלחנך את בניהם חנוך עברי. ועתה התגברה מדת הרחמנות ביותר והמלחנו את המלח, ומדת-הרחמים מעכבת את החנוך העברי. אין קלים את הילד—מפני הרחמנות, אין מלמדים את הילדים עברית—מפני הרחמנות: גם בלא זה עמוסים הם עבודה רבה בלמודים שונים ורחמנות לעמוס עליהם עוד עבודה; וכשיגדלו אין מוחים בידיהם לעשות מה שלבם חפץ—גם-כן מפני הרחמנות... ככה הפקירה אימה שלמה את שפתה, את תורתה ואת עתידותיה—מפני הרחמנות. ישמרנו האל מאבות רחמנים כאלה!

וישמרנו האל גם מ"חברה קדישא" צדקנית או "וצדקתך", כמו שאומרים הבריות. גם זה הוא ענין יפה ומלכב. אם בשביל כסף מכרנו את בתי-תפלתנו ונותנים מקום בראש, כמותל המזרחי, לכל בור ועם-הארץ, שיכול לשלם ביד רחבה בעד "מקומו" ו"עלויותיו", עוד אפשר להצמדק, שהחיים דורשים הוצאות מרובות, —אבל המתים הרי אינם זקוקים להוצאות, ואף-על-פי-כן גם את בתי-הקברות שלנו מכרנו, ובאופן גם עוד יותר, ונותנים אנו מקום "בשורה הראשונה" לעברנים, למחללי שם ישראל בפרהסיא, ואפילו לאלה, שבעצמם הובילו את בניהם לשמר, אם רק "התפשרו" עם "חברה קדישא"... ונקברים "מהוגנים" כאלה הלא רבים הם אף בבית-הקברות של ווארשא, ולמה זה נתיראה ה"חברה קדישא" הווארשאית לקבר את הילד הקטן, שאבותיו לא מלו אותו? את אביו לא הייתי מקבר בקבר-ישראל, או הייתי מל אותו עוד הפעם—אבל הילד מה הוא?— ואם מעט לך כל אלה—יצא שלום אש במחאתו נגד המילה החיה והמתה גם יחד, ועוד טרם הספיק לפתוח את פיו—וכבר הספיק לעשות ממנו גל של עצמות. והוא, ה"גבור" העברי, שיצא להלחם עם הלשון הלאומית העתיקה שלנו, הוא, שנועז לבטל את אחד מעיקרי היהדות—נבעת פתאים, עזב את מערכות העתונים ה'זרנוניים' ונס אל הפולנים להתאונן באזניהם על המילה העברית. והפולנים, כידוע, הם בכלל רחמנים גדולים וביחוד מרחמים הם את ילדי העברים, את הילדות הם מושכים, כשהם רק יכולים, לבתי הנזירות, ששם הן ממירות את דתן, ברצונן הטוב או בעל כרחן, אבל את הילדים העבריים הם מרחמים וביחד עם אש הם בוכים על שהיהודים מלים אותם. רחמנות בנאמנות על הפולנים. אנשים כל-כך טובים, ואסמנסים ורכי-לכב, והמילה גורמת להם כל-כך הרבה עגמת-נפש, כל-כך! — בין כה וכה—והסיר רותח, רותח ומעלה אבעבועות.

והכל בשביל מה? —

ולו, לכל הפחות, חכמה מעט והשכילה — אמר ברנה על הריאקציה הפרוסית — מוחל אני לה את הליכותיה, אבל לו, לכל הפחות, חכמה והשכילה מעט... וכזאת נאמר לַמִּתְקַנִּינִי שִׁלְנוּ. מוחלים אנחנו להם הרבה, הרבה. מוחלים היינו להם גם את גסות-רוחם ביחס אל קניינינו הלאומיים, לו, לכל הפחות, חכמו והשכילו מעט. אבל שמיתים? — אבל מלחמה על המילה עכשו? —

ועל זכרוננו עולה שיר אחד בשם „קדוש לבנה“ מאת המנוח שׁוֹ לֹרִיא:

עַל הַמִּשְׁבֵּר מֵרָ אִשָּׁה צוֹרֶחֶת,

מִסָּבִיב יִרְעַשׂ קוֹל: לָחֶם הֶבֶה!

קָרַח בְּקַל פָּנָה, אֶפְלַת-שַׁחַת,

יִנְעֲקוּ הַיְלָדִים, הַיִּגְלַל הַדָּוָה;

וְעַל יַד הַחֲלוֹן הָאֵב וְהַבַּעַל

מוֹל יִרֵת מִסְתַּתֵּר בְּעֲנָנָה

יִרְבֶּה תַּחֲנָה בְּשֹׂאתוֹ עֵינָיו מַעַל:

יְהִי רָצוֹן שְׁתַּמְלֵא פְּנִימַת הַלְבָנָה...

כל דאגות אחרות לא היו לו, להאב והבעל! הזה זולתי פנימת הלבנה, וכל דאגות אחרות אין, כנראה, גם למתקנינו „החדשים“ וולת פנימת המילה... וולת זאת, הלא בעולם היהודים הכל כל-כך טוב ומסודר! בני-ישראל שלווים ושקטים, משופעים בפרנסה, אוכלים ושותים ושמחים, ואין להם בעולמם אלא שאלת התקונים-בדת — והקונסטיטוציה הטורקית.

והאמת אניד לך, חביבי הקורא, שגם שניהם היו לי מעט לזרא, תקונים-בדת — מפני ריקנותם הנראית, וענין הקונסטיטוציה הטורקית, מפני, שבמדומה לי, נעשה מעט „בגלי“ ושיחה עליה היא מעין שיחה על מזג-האוויר — סימן של ריקנות, סימן, שאין על מה לדבר, וכמעט שגמרתי בדעתי להיות, אפיקורס ולעבור עליה בשתיקה לגמרי. אבל כמו שרוב האפיקורסים הם אפיקורסים רק במחשבה ולא במעשה, כך גם אני. גמרתי בדעתי — אבל הרבר לא עלה בירי, פשוט, אי-אפשר, אפשר לו לעתון עברי, שלא יזכר בו כלום מעניני היהדות, אפשרית היא ביבוליותיקה עברית-לעברים, שלא יהיה בה אפילו ספר עברי אחד, אפשר רב-ממעט, שלא ידע אפילו אות אחת עברית — הוי, מה אי-אפשר אצלנו! — אבל אי-אפשר לכתוב בירחון עברי, ומכל-שכן בירחון ציוני, ושלא להזכיר את הקונסטיטוציה הטורקית, ואת ה„מס“ הזה מוכרח גם אני לשלם, אף-על-פי שמרוב הזמיום על קונסטיטוציה זו היתה לי מעט לזרא, אקוה, חביבי הקוראים, שלא תחשדוני ב„שולטניות“ יתרה, אין אני ממעריציו של עבד-אל-חמיר, בודאי מתיחס אני בסימפתיה לה„טורקים הצעירים“, כמו שבכלל אני מתיחס בסימפתיה לכל צעיר ולכל צעירים: אף על פי שאומרים, שיש ביניהם צעירים כאלה, שאינם צעירים, למשל, מברדיטשובסקי שלנו, הלא בכל זאת צעירים הם! — ויש אשר, בתור אדם פרטי, שמח אני על זקנותם של הצעירים, ובשאיני רואה „טורקים צעירים“ מחמשים שנה ומעלה, מחשבה נעימה עולה על לבי, שגם אני וחברי עדיין אין אני מטבעות פסולות ויש לנו עוד האפשרות להכתב ב„צץ“ של ה„צעירים“, ועל ענין זה חשבתי הרבה, מפני שכידוע ליודעי-חן, טוב ונאה להחשב לצעיר, אף על פי שאם נודה על האמת כל הענין הזה נפוח: את מי שצריך להונות ואת מי שרוצה היות להונות — לא תונה; אף-על-פי-כן בכלל נוח לו לכן אדם להתראות צעיר, ובכדי להראות

את צעירותי. חפצתי לכתוב, כדרך הצעירים, שירי-עגבים. ועגבים כאלה, אשר, כמו שאומרות הבריות, לא ענבו אבותינו. שערו בנפשכם שיר על דרך תמניא אפי, המתחיל ב"וישקני" ומסיים—שערו בנפשכם במה הוא מסיים... וכבר חפצתי לשלוח אותו אל כל עתונינו ואל כל ירחונינו, ובטוח הייתי, שהיו נותנים לו מקום והיה עושה רושם. אבל יראתי את שניאור, שמא יאמר, כי הסגתי את גבולו; וביחוד את המזיק החדש שלנו, את יצחק קאצנלסון, שמוכמחני בו, כי עוד יעביר בענין הזה את שניאור ואת כל החברים. חפצתי לצדד בזכות הורגון, שגם זה הוא עתה סימן של בחרות—אבל דבר זה כבר לקח לו פרץ חביבנו במונופולין. חפצתי לשנות איזו ערכין, אולי ימצאו צעירים, ש"יוציאו" אותם—אבל אותם לקח בחכירה ברדימשובסקי. חפצתי לבקר את "אחד העם" ולבטל את דעותיו ולהוכיח, שכבר נתישן—אבל גם ב"הררה" זו כבר מהפכים רבים ורחמנות גם עליהם. חפצתי להתנפל על הקרמונים, לבטלם ולהורידם מגדולתם,—אבל כבר נפלו בידי ש"י הורוויץ ורחמנות גם עליו וגם עליהם. באחת: נמצאתי במצב המשורר של שילר אחרי חלוקת העולם:

Ach, da war überall Nichts mehr zu sehn

Und, Alles hatte seinen Herrn...

וכמעט שאמרתי נואש, והנה באו הטורקים הצעירים והראוני לדעת, שעוד לא

אברה תקתי...

העתונים מספרים, שבממלכת השולמן מרבים עתה להסתפח אל הצעירים, והדבר אפשר. יודעים אנחנו מפי הנסיון, שהיה לנו במדינתנו, בימים ההם, שבשעת חדוה, נתבחרו כמה וכמה זקנים, כמעט כל המדינה, נתבחרה. כל שופט, כל פקיד, כל שומר וכמעט כל "בעל-בית" נעשה "צעיר". נראה, שמלאכה זו, אם אינה כל-כך נקיה, קלה היא, ומאמין אני, שבטורקיה נתבחרו רבים כמו שרבים נתיחדו בימי מרדכי ואסתר אחרי מפלת המן, אם אלה האחרונים האריכו ימים ביהדותם? ואם לאורך ימים יתמידו הטורקים בבחרותם?—ואם לא תקפוץ עליהם זקנה בלא עת, כמו שקרה בעוונותינו הרבים להמתכחרים במדינת הצפון?—וזהי שאלה אחרת, שאינה נוגעת לעניננו. העיקר מה שחפצתי להגיד הוא—שמתיהם אנכי בסימפתיה מרובה לה, טורקים הצעירים, וכמעט שהיה עם לבבי גם לשלוח להם מלגראמה של ברכה, כי, דעו לכם: מלגראמות של ברכה—זהו סוסי, שאני רוכב עליו תמיד, כמעט ה"ספיציאליות" שלי. אפשר, שהיהודים שבקאמיניץ-פודולסק הם יותר מומחים ממני למלגראמות; אבל נראה, שהם מומחים למלגראמות של מחאות, אם מכל אחינו בני ישראל, כן ירבו, נמצאו רק הם, על פי הזמנתם של יהודי סרביה—גם-כן, "מויקים" למחאות—לשלוח מלגראמה של מחאה למלכות אויסטריה-אונגאריה על העול, שעשתה לסרביה והר-שחור (כלשון, הצבי") בספחה אליה את בוסניה ואת הרצוגובינה. וכמו שמספרים, היתה מחאתם עוד יותר גדולה ויותר פועלת ממחאתו של שלום אש נגד ה"מוהלים" שבווארשא; וידעו נא באויסטריה-אונגאריה, עם מי יש להם עסק!...

המקנא אני בהם?—חלילה, כל אחד ואחד יש לו אומנותו וכל אחד ואחד מסתמא אומנותו מוצאת חן בעיניו, אם שלום אש ואחינו שבקאמיניץ הם מומחים למחאות, אנכי גם כן איני "קטלא קניא"—אנכי מומחה אני למלגראמות של ברכה, וגם זו לאו מלתא זוטרתא, מי שיש לו נחיצות במחאות—יפנה אליהם, ומי שיש לו צורך במלגראמות של ברכות—יפנה אלי. בעיקר הדבר היינו חך, כלומר, שתיחן אין לחן ערך. במלגראמות של מחאות, כך אף של ברכות אינן מעלות ואינן מורידות, ואין איש שם לב להן, ואינן נשלחות אלא רק "למען ידעו"... ידעו נא בווינא, בקונסמאנמינופול ובכל אתר ואתר, שיש בעולם, תקפים כאלה, שהם מוחים, מרגישים, מברכים וכו'... אבל יש הברל גדול בסגנונם של שני מיני המלגראמות. מלגראמות של מחאות נכתבות בסגנון של "ברוגז" ואתן של

ברכות—בסגנון של אהבה רבה והתפעלות. חבל, ש„דוקומנט“ יקר כזה—כהשלגראמה ההיסטורית של קאמיניץ, שבוראי נכתבה כהלכה: חריפה, ורגונית, ועוקצת, ודוקרת, ומכאיבה—לא נתפרסם ברבים. אילו נתפרסמה, היתה נעשית ברבות הימים חומר למורה: הסגנון בכרסומתיה צבורית, מה שאין כן שלגראמה של ברכה, שהיא צריכה להיות רכה וענוגה ומתוקה כדבש, כולה התפעלות של רוממות והתלהבות של ברכה, ואתפאר בפניכם, חביבי, שידע אנכי מלאכה זו על צד היותר טוב, ואם לאשכנזית—הניחו לי, ביחוד אנכי מומחה למלגראמות של ברכה, שיש להן ערך פוליטי, אינטר-נאציונאלי, ובכלל לאותן הנשלחות מיהודים לשאינם-יהודים, ומודיע אני בזה לאחינו בני ישראל בכל אתר ואתר: בסרביה, בבולגריה, ברומניה, בפרס, במארוק, ובארץ מגורינו: ביהופיץ, בכמלון, בכמלון, במאפליה, באשדות, ב„נימירוב“ ולכל אחינו באשר הם, האוהבים, כידוע, לשלוח מלגראמות של ברכות לשרים, לפקידים, לשופטים ולשוטרים ולכל מי שלא הכה אותם בשום אגרוף מאגרופיו, ולכל מי שלא גרש אותם בכ"ד שעות, ולכל מי שלא דן אותם לארבע מיתות בית דין, ולכל מי שלא דרס אותם ברגליו, ולא רקק בפניהם, —שלעת מצוא יפנו אלי, ואנכי, אי"ה, ש, אמלא את משאלותם על צד היותר טוב, וה„פריצים“ וכל מיני האדונים מאומות-העולם ישבעו רצון. עוד הפעם: בבקשה שלא לשכוח!

אבל גם לא זו כוונתי הפעם. העיקר מה שחפצתי להוכיח לכם, שאני עם המורקים הצעירים, כמו שאומר אחד מידידי, ממש כשני אחים, כהענתנים העבריים ה עם זה, כיאצקאן עם שלום אש, כהסופרים העבריים בווארשא איש עם אחיו, כמנהיגי הציוניות איש עם חברו, — בכלל כ„אחים טובים“, וביחוד כצעיר עם „צעירים“, כברדיטשובסקי עם „מוליו“ ופרץ עם חברי הועידה המשרנוביצית, מגלים אנחנו איש לרעהו את סודותינו, כנהוג בין הצעירים, ויודע אני ממש, מה שתחת צפניהם. רוצים אתם—ואכתוב להזמן—קורספונדנציה על כל תכניותיהם בשאלות העומדות ברומו של עולם: על ה„ספחת“ המפורסמת (אנעקסיה בלע"ז), הביוקט של סחורות אויסטריה, על מסלל-הברזל המזרחית ועל „הרבנים הכוללים“ בירושלים ובקושטא, —כי אין סודות בינינו, ואוהב אני אותם מפני ש„אברכים טובים“ הם, כנאמנות אברכים טובים, אחד לאחר, הלואי וירבו כמותם בישראל; ומכבד אני אותם—ביחוד עתה, כשהם נצחו והם התקיפים, מה שיהיה בעוד שנה או שנתים, את מי אכבד אז — איני יודע; אם אוסיף לכבד אז את המורקים הצעירים—בעד זה איני יכול לערוב, אפשר שאכבד אז את המורקים הזקנים; אבל לעת-עתה—כל סימפתיותי על צדם.

ואף-על-פי-כן מוצא אני, שמרבים יותר מדאי לדבר עליהם; עליהם ועל הקונסטיטוציה המורקית, אנו מרבים לדבר ולתלות בהם את כל תקוותינו. קונסטיטוציה, חביבי, היא, במובן ידוע, אחד מן השמות שנתרוקנו מתכנם, וכבר רואים אנחנו ומבינים מה שאפשר להיות גם בשעת קונסטיטוציה. לפנינו היתה מעין „שם-המפורש“, אחד מן השמות הקדושים, שהיה מגרש מפניו את כל רוחות-הטומאה, את כל השדים והמוזיקים, את כל ה„סטרא אחרא“... אבל עכשו ירדה הקונסטיטוציה לרחוב הסנדלרים ואבדה את ערכה, היכן אין עכשו קונסטיטוציה? בפרס, במדי, בחינה... ומחכה אני בכל יום לידעיות ממארוק ומחבש: בבוקר לא-עבות אחד ייקץ הביי, או הדוי (מי יכול לזכור את שמותיהם וכנויותיהם?), או הנגוס—ויתנו קונסטיטוציה בארצם, ויכתבו ויחתמו, ויכריזו על רצונם הטוב והחזק, שלא ישונה ולא יתחלף—ממש כשאה הפרסי... ומדוע לא? — כבר למדו חכמה זו ויודעים הם את סוד הקונסטיטוציה... היום כן, ומחר כך! —

ובכלל כל אותה האידיליה של קונסטיטוציות מזכרת אותי את ספורו של מארק טוויין: „רומאן של שבע שנים“—בשבע שורות, ומתחיל הוא הלץ האמיריקני את „רומאנו“ כך: ערב בחורש מאי, השמים בהירים, הלכנה זורחת, הכוכבים נוצצים,

האילנות מלבלבים והאוויר חם ומבושם בשמי פרחים, "הוא" ו"היא" יושבים על המעקה ומתחבבים זה על זה. הוא הניח את ידו על כתפה ומנפף אותה, והיא התאדמה והורידה את עיניה. הוא שאל: התאהבני?—והיא התאדמה עוד יותר והשיבה: עד כלות נפשי!—השבעי!—נשבעתי!

והשמים בהירים, והלבנה זורחת, והכוכבים נוצצים, והאילנות מלבלבים, והאוויר חם ומבושם בשמי-פרחים.

עברה שנה. עוד הפעם ערב בחודש מאי. השמים בהירים, הלבנה זורחת, הכוכבים נוצצים, האילנות מלבלבים והאוויר חם ומבושם בשמי-פרחים, "הוא" ו"היא" יושבים על המעקה ומתחבבים זה על זה. הוא הניח את ידו על כתפה ומנפף אותה, והיא התאדמה והורידה את עיניה. הוא שאל: התאהבני?—והיא התאדמה עוד יותר והשיבה: עד כלות נפשי!—השבעי!—נשבעתי!

השנה השלישית. עוד הפעם ערב חודש מאי וכו'. "הוא" ו"היא" יושבים על המעקה וכו'. וכך אף בשנה הרביעית, החמישית, הששית והשביעית: ערב בחודש מאי. השמים בהירים, הלבנה זורחת וכו'. "הוא" ו"היא" יושבים על המעקה ומתחבבים זה על זה וכו'.

וכי תשאלני—מסיום מארק טוויין את ספורו—: איככה נקרה הדבר הזה שבע שנים רצופות?—אשוב לך, שהיו, אמנם, איוו שנויים קלים: "היא" היתה בכל אותן השנים, זו של השנה הראשונה, אבל הוא היה בכל שנה ושנה... אחר. ובאידיליה זו כך הן, כמדומה לי, האידיליות של הקונסטיטוציה, ירח הזהב, נקנה הדת, ששון ושמחה, דיפוטאמים נבחרים, דיפוטאמים מתאספים, התאהבני? האם לנצח תהיי נאמנה לי?—עד כלות נפשי.—השבעי!—נשבעתי!

עברה שנה. עוד הפעם—אידיליה. נתנה הדת, ששון ושמחה, דיפוטאמים נבחרים, דיפוטאמים מתאספים, וכו', וכו'...

הקונסטיטוציה, אמנם, אחת היא, אבל הדיפוטאמים שונים... ומה רב ההבדל! חלילה לי לנבא ליום רע, אבל אין אני בא לידי התפעלות משונה גם מן הקונסטיטוציה שעל גדות הבוספור, את תמימות-הילדות שלי כבר אבדתי. ספקן אני מעט. איני מאמין ביותר אפילו במורקים הצעירים, איני מפקיד בידם את כל תקוותיני אפילו במקרה היותר טוב.

ואת אשר עם לבבי לא אכחד ממך, חביבי הקורא, כי יחד עם הקונסטיטוציה המבוקשת ההיא נהיה גם איוו סדק, איוו פריץ בתקותי... בכל היותי חובב-ציון, אורתודוכסי, חובב-ציון מן הנוסח הראשון, הקדמון, חובב-ציון, שחביב עליו כל שעל אדמה בארץ אבותינו, כל יהודי חדש, כל ילד שנולד בה, כל בית חדש שנבנה, כל קנין רוחני, —חובב ציון של העבודה האמית, ההדרגת, —בכל זאת גם ציוניות המדינית היתה חזקה. יחד עם העבודה האמית, ההדרגת, חכיתי גם לצעדים גדולים, למעשים כבירים, לפעולות מרעישות בפעם אחת, ולשולמן מושל-יחירי הלא הכל אפשר. אם ינדב, או ימכור, או יתן במתנה, —אם כה ואם ככה הוא כל-יכול, ואנכי חכיתי, לא השלכתי את כל יחבי על הציוניות המדינית, לא בניתי עליה את כל בניני, לא אמרתי: או אפפנעמליך רעכמליך? או לא כלום; אבל בסתר לבבי גם התקוה ההיא היתה לי. ועכשיו—אמת, שתקוותי הישנות, הקטנות, נתחזקו, אבל התקוה הגדולה נתרופפה. תקוותיני נתרדלו, נתקטנו, מכו... וכשבאים אלי עכשו ואומרים, ש"מדינת-יהודים קטנה וחפשית, במוכן המדיני, בארץ ישראל היא אבסורדום" ו, אם אמנם החלום של אבטימוניה ומשארמר נדף עתה, אבל אין לנו להצטער על זה, —כשבאים ואומרים לי דברים כאלה—לא טוב ואומרים, איני יודע, אם אף אתה כך, חביבי הקורא, אבל אנכי מצטער על זה. הרבה אני מצטער, כי בכלל אין אני מאמין, בחסד לאומי, השולמן בכל עריצותו

„שולטן“ היה ויש שתעבור עליו רוח נדיבה או אפילו רוח שטות—ויתן. אבל חסר לאומים—חטאת. הלאומים, כמו שיודעים אנחנו מן הנסיון, הם קמצנים ומצומצמים מאד. עינם רעה בכל עם אחר והם נהרגים על לאומיות של פחות משהו פרוטה. והרוב המושל הוא לפעמים עריץ יותר קשה ממושל יחיד...—

בודאי אין להתפלסף הרבה, וכל מה שנוכל לקחת מן המורקים הצעירים—נקח, וכל מה שאפשר להשתמש במצב החדש, שנברא על ידיהם—צריך להשתמש בו. צריך להרבות בכחות ככל האפשר, להרבות את הכניסה, להגדיל את מכסת הקרקעות, לבנות, לנסוע, ליסד... כן, אבל לבטל את כל חלומותינו הגדולים ולתלות את כל תקוותינו בהם, רק בהם—במורקים הצעירים—ולדבר רק עליהם... כולי האי, חביבי, כולי האי... ועד שאנו שמים תקותנו במורקים הצעירים, שהם יתנו לנו, הייתי רוצה לשים תקותנו ביהודים הצעירים, שאם כה ואם ככה יבואו ויקחו. מורקים צעירים, מורקים צעירים. אל אלהי אבי, כמה היו לי כבר לזרא! ואיה היהודים הצעירים?—

אים? —

רבי קרוב.

ה ש מ ט ה :

בסוף המאמר „מים לשתות“ שבחוברת זו (עמ' 26) נשמט בטעות שם המחבר: פרופ' ד"ר שמואל קרויס.

לחקר נשמת האומה.

מאת

ד"ר ד. פאסמאניק .

תולדות ישראל הן עד עתה כחידה שלא נפתרה. ביחוד תולדות יהודי-הגולה, שלכאורה הן מלאות סתירות ומרובות-גונים, ואף-על-פי-כן רוח אחד לכולן. כל חידה חברתית אי-אפשר לה להפתר פתרון גמור אלא על ידי המעשה, המנצח את הסתירות ונותן לחיים צורה הרמונית. קודם שנעשה המעשה האחרון והנחרץ הדבר מיטל בספק ובמחלוקת. וגם החידה הישראלית במדה שהיא נעשית יותר ויותר בווערת מעסקת לא רק את היהודים, אלא אף את כל העולם התרבותי; והנסיגות השונים זה מזה והמתנגדים זה לזה לפתור אותה מתרבים, לפי שהמעשה האחרון והנחרץ בתולדות-ישראל עדיין לא נעשה.

היו ימים וכל תולדותינו נדמוגם לנוגם לנכרים גלויים ובהירים—כמעט בבהירות אסטרולוגית. בעינינו היינו העם הנבחר, הנושא את ענשו עד בוא עתידו המזהיר, ובעיני הנכרים היינו העם הנעזב מאלהיו לעולמים על חטא שחטא בצליבה. כך נמשך הדבר מאות בשנים.

אבל משעה שהדת חדלה להיות בעיני בני-אדם הגורם הראשי במעשיהם ובמאורעותיהם נעשה נסיונות חדשים לפתרון השאלה, אחרים חשבו לגלות את הסוד בעזרת השערות לקוחות מתורת-הגזעים ואחרים—בעזרת השערות שאובות מתורת הכלכלה המדינית. על-פי רוב היו ההשערות האחרונות מעורבבות בראשונות. כך חושב, למשל, זומבארט, שהבח המניע בתולדות הגלות היה, רוח קפיטאליסטי עתיק (altkapitalistischer geist), שהביאו אבותינו עמם אל ארצות-הגלות, אבל קשה לדעת, מאין לקחו אבותינו הקדמונים את הרוח הנעלם ההוא? הרי אפילו בזמן החורבן של הבית השני היה בפשק השורר בארץ-ישראל לא משק קאפיטאליסטי, אלא משק של עבודת-האדמה בצורתה העתיקה, ואיככה זה העבירו דוקא היהודים את הרוח הקאפיטאליסטי לאירופא ולא הצורים, היונים והרומיים, שהפכו את המשק הקפיטאליסטי העתיק ורבו אותו זמן מרובנה? וגדולה מזו: אם אמת הדבר, שאך הרוח הקאפיטאליסטי הוא שהחיה והקים את היהודים בגולה, מי הוא זה שנתן להם את הכח לסבול את כל הרדיפות הנוראות, שהכחידו פעם בפעם את כל מפעלי הרוח ההוא, את רכושם של היהודים, הונם ועשרם? אפשר, אמנם, שהיהודים מלאו במשק האירופי תפקיד מיוחד עד המאה השתים-עשרה, אבל מראשית המאה ההיא והלאה אבדו את

תפקידם זה, ואף-על-פי-כן הם חיים וקיימים עד עתה, —אות היא, שלא בכח הגורם הכלכלי נתקיימו היהודים בגולה. ובכלל אין מאורע היסטורי, שיתבאר כולו בעזרת-הגורם הכלכלי בלבד, ואף לא בעזרת, צורות היצירה והחליפין של מארכס, אף-אם מאחורי ה,מכניקה ב,מחנה את הצורות הללו עומד גם כח רוחני הגון. ואם ההשערות הנזכרות לא יכלו להסביר לנו את תולדות ה,חידה, עוד פחות מזה יכלו להגיד לנו דבר-מה על עתידות ה,חידה, תורת-החברה סגורה היא במסגרתה של החוקה הסבתית, ועל-כן לכל היותר יכולה היא להשיב על שאלת: מפני-מה?—ואולם האדם והאומה יותר משהם שואלים על העבר: מפני-מה היה כך ולא באופן אחר?—הם תאבים לחשוף את מצפוני העתיד, הם רוצים וצריכים לדעת: לאן הם הולכים ולשם מה?—כי מלבד החוקה הסבתית שוררת במעשיהם של בני אדם גם התכליתיות, כלומר: התכליתות, שהאדם או העם קובעים להם בהסכם להרגשותיהם, הכרתם ורצונם, התכליתיות יוצאת מעבר לגבול המדע, שאין עסקו אלא ביחסים סבתיים. אבל כשאנו רוצים להבין חזוין חברותי אנו צריכים להביא בחשבון לא רק את הגורמים הביאולוגיים והכלכליים, אלא גם את הגורמים הרוחניים, הפסיכולוגיים. אמת, יש כאן שתי רשויות, אבל משתי הרשויות הללו אין מנוס ומפלט.

והילכך, כשאנו באים להתבונן אל חידת-הגולה אי-אפשר לנו להסתפק בגורמים החמריים ולהעלים את עינינו מן הגורמים הנפשיים, מחקר נשמת יהודי-הגולה. כי רק אחרי שנדע את התכלית, שאותה יעדה לה נשמת-האומה, יכולים נהיה לבקש תשובה לא רק על שאלת: מפני-מה?—אלא גם על שאלת: לאן? הכרה שכלית בלבד לא תועיל לנו לעולם לגלות את חידת התולדה, את סוד היותה והתהוותה, האדם וחברתו אינם היות שכליות מהורות, אלא הם היות פועלות, והפעולה יותר משהיא מותנה על-ידי המחשבה והשכל היא מותנה על-ידי ההרגשה, ע"י הנמיה המבעית וע"י הרצון. וגם תולדות ישראל הן תולדותיו של אורגאניזמוס לאומי חי וחושב, רוצה וקובע-תכליתות, מרגיש, סובל ומקוה, מהכרת החיים המיוחדים של האורגאניזמוס הלאומי הזה נשאב כחות לחיים חדשים, כי עמנו עומד עתה על פרשת-דרכים, עליו לבחור את דרכו, לרצות ולגלות את רצונו במעשה. גלוי רצונה האמתי של האומה והחלטה הגורמאלית אי-אפשר להם להיות אלא בחיים, בהמשכת חייה ההיסטוריים. ואת גלוי הרצון האמתי של האומה אנו מבקשים בתולדות ישראל.

א .

נורא הדבר היות האדם יורש.

(ניטשה.)

אחרי שבאו הרומיים והפסיקו את ההוה של האומה הישראלית, שהיה תוצאה מוכרחת מן העבר הארוך, עמד ישראל בעמים ב,ספר ארץ-מולדת, חסר מקום מסוים, שבו יכה שורש ויגדל מתוך שרשו לעתיד, בעיני הנכרים היתה האומה הישראלית אחרי מפלתה הנוראה כעדר נודד ותועה מחוץ למקומו ומחוץ לזמנו, וככה היה הדבר באמת—אילמלא היה לאומה זו עבר מיוחד, עבר של יצירה לאומית, העבר המיוחד הזה חי בתוך האומה וסבב אותה מכל עברים, כל יהודי, יהיה מי שיהיה ובכל מקום שיהיה, שמע את קולות העבר הגדולים, את קול-ה' מדבר מתוך גרון הנביאים, ראה את תמונות-העבר הנהדרות, את המונת ארצו הקדושה, את העיר הקדושה מתנוססת על גבעותיה ואת בית-המקדש מתרומם השמימה. לעבר זה חסר הגוף, חסרה הסביבה החיצונית, חסרה האפשרות לחיות ולפעול בעולם על-פי

רוחו שלו כולו. אבל די אונים היה עבר זה כדי לפרנס את הנשמה, שהתכנסה אל אל תוכה ופרשה את עצמה מן העולם הזה. די אונים אם לא ליצור את החיים כולם על-פי צורתו שלו—לפחות לשמור את האומה מן הכליון, הזכרונות מן החיים הממשיים של העבר התגבשו והתרכזו והיו למחשבה אחת גדולה שוררת ברצון העם ומנהלת אותו. המחשבה הזאת היתה—היצירה האלהית.

אבל היהודי חסר ארץ-המולדת¹ בהוה, חסר היכולת לחיות חיים שלמים בהוה, חי לא רק בעברו, אלא גם באמונתו החזקה בעתידו. לשם העבר והעתיד חי בהוה, החזיק בו בכל מאמצי-כחו. אמת, כדי לחיות בהוה שאינו שלו צריך היה היהודי להתפשר עמו, להתפשר עם תנאי החיים החמורים והממשיים של ההוה הזה. אבל בעיקר הרבר לא היה לחי-ההוה ערך מיוחד בעיני היהודי. חי-ההוה לא נבראו על-ידי היהודי, ועל-כן לא קשה היה לו להיהודי לעשות להם ותורים והנחות כדי להציל על-ידי התורים וההנחות האלה את נפשו בשביל עתידו שלו. והתורים היו גדולים—תחת השוט של החיים הורים יצר היהודי על חלק גדול מכח יצירתו, על כח האומה באשר היא אומה לחיות ולפעול על-פי רווחה שלה כולו. האומה הישראלית הגיעה למצבה של בריה, שאינה רוצה למות ואינה יכולה לחיות. נורא היה מצב האומה, שראתה את עצמה מתוסרת מקום-מנוחה בעולם אחרי הרבה מאות שנים של חיים בארץ, שעין אלהיה בה מראשית השנים ועד אחרית השנים,—שראתה את עצמה נרדפת, מוכה ומעונה, נבזה ונמאסה בעיני כל העמים, שהביטה עליהם במשך זמן מרובה מגבוה, נושאת כבלי ברזל של עבדי-עבדים במקום פורפירא של מלכות, שנתעטפה בה ימים ושנים. נורא היה לחיות בלא ארץ-המולדת, בלא בית-המקדש. יורש היוצרים הגדולים, יורש היוצרים של „אם-הערים“, של אלהי-האלהים, נעשה לא רק נע ונד בעולם שאינו שלו, אלא גם נרדף על עברו הגדול. דבר שאי-אפשר היה ליצור ולפעול במצב כזה, ועל-כן הקדישה האומה את כל כחותיה רק להציל את נשמת האומה מן הכליון. זאת היתה המטרה המיוחדת, אשר להשגתה השתמשו בכל האמצעים, אשר לה שאף הכל ואלוהי הסתגל הכל. לשמה עבדו עבודת-ענקים ביבנה ובטבריה, בנהרדעא ובפומבדיתא, בסורא ובמחזא, ועבדה זו היתה גדולה וכבירה. היתה יצירה שאינה פוסקת—אבל לא יצירה לשם החיים ההווים, הבלתי-אמצעיים, אלא רק לשם השמירה מן הכליון. את עניני-החיים הקריבו לעתים קרובות לקרבן על מזבח המלחמה עם המות. חי-ההוה היו לחיים על שדה מלחמה בלתי-פוסקת עם כל החליפות והתמורות, עם כל המחסורים והסכנות הקשורים באופני חיים כאלה. כל העם נלחם עם המות. והמות רחף תמיד לפני עיניו של העם החי בין זרים, בין רבבות אייבים—פעם היה המות קרוב מאד ופעם רחוק מעט, פעם למש את עיניו על קרבנו ממעמקי המאות הבאות וממרחקי הארצות ופעם—מן החלקלקות והרכות של האויב הנסתר או מן המהלומות הקשות של האויב הגלוי. וכל האנרגיה הלאומית הוקדשה למלחמה עם האויב הנורא—עם המות הלאומי.

ואוהבים ואויבים הרגישו את מאמצי האנרגיה היהודית במלחמתה עם המות. כל העולם, מן הקיסר היושב על כסאו ברומא ועד הספל האחרון שבאחרונים באלכסנדריה מן הפילוסוף היווני ועד החיל הגותי, הרגישו את הכח הזה, המות היה ליסוד החיים! את זו לא יכלו לסלוח להאומה השנואה אויביה הגלויים והנסתרים: מפני-מה אין היהודי רוצה להעלם מן העולם, להתמוגג בקרב העמים האחרים? למה הוא פורש את עצמו מכל העולם וחי בבדידות?—בעיני אחדים נחשב היהודי לפלא ובעיני אחרים—לחידה משונה: מחוץ-עבדות ומבית—גדלות-הנפש. מלך עשוף בלוי-סחבות, ארי בסוגר, עם מבקש לו מקום ללון בארץ ונאבק עם האלים בשמים, היהודים—אומר אחר מן הסופרים הנוצריים—היו ללעג ולקלס בפי הגויים על קשי-עפרם;

הרבה כנויים רעים כנו להם; לעתים הגיע הדבר לידי שנאה עזה אל האומה, שאחד ממשוררי-רומי האחרונים אמר עליה: מי יתן והעם הרומי לא ידע אותה מעולם! התנפלו על כל הדברים, שבהם התנאו היהודים; רמסו והשפילו את עבודת-אלהים הנהוגה אצל היהודים; קראו אותם אתיאסטים לפי שאינם עובדים לאלים נראים; ראו אותם כאלו הם חשודים על עברות מדיניות לפי שמאנו לתת כבוד-אלהים לקיסר-רומי; חרפו אותם על שהם פורשים את עצמם מן החברה ושונאים את בני-האדם לפי שהיו צנועים ברכי-חייהם.

והשאלה מתעוררת מאליה: מפני-מה בחר היהודי להשאר בחיים כאלה, חיים של כוז וחרפה, של סכנת-נפשות תמידית, חיים קשים ורעים אלפי פעמים ממות? אנחנו, בני מאת-העשרים, אנשי-המעשה, רעבי-הגוף ושבעי-הנשמה, אנחנו לא בנקל נוכל להשיג— ואין צורך לומר: להרגיש— את מצב-הנפש של היהודי ההוא. לנו, הדואגים כל הימים לגוף הרעב, קשה להבין את היהודי, שנתן את כל אשר לו בעד קיום נשמתו הלאומית. קצת מן הסופרים הרומיים אומרים בפשימות, שהיהודים החזיקו בכל כחם במנהגיהם המיוחדים רק מפאת רוע-לב מיוחד ליהודים. אבל גם, רוע-לב יהודי צריך היה להכנע מפני הצרה הגדולה—ההצרה הגדולה הלא באה על היהודי, נגעה אל עצמו ואל בשרו! מפני-מה נלחם היהודי במוט? ומאין לקח את אומץ-הנשמה במלחמתו הנוראה? — ברוך הדבר, שרק מאמנתו החזקה באלהיו שאב היהודי את כחו. אבל אמונתו באלהיו היתה אמונתו בחייו.

היהודי בן תקופת-הגלות הראשונה החזיק בכל מאמצי-כחו בחייו הלאומיים למרות כל המעצורים, למרות כל הותירים—לפי שאחרת לא יכול, הוא לא יכול למות. הנצחיות לא תבחר והיהודי ראה את עצמו נושא את הנצחיות בקרב, שהרי הוא הוא שיצר בעודנו צעיר ורענן, בן-חורין ומלא-חיים אמתיות נצחיות, חיות וקיימות. היהודי יצר את אלהי-החיים—חיי-השמים וחיי-הארץ; היהודי יצר את יסודות הצדק החברותי, אהבת-האדם ושלום-העולם, —יצר אותם לעצמו ולכל העמים ולכל הזמנים. היצירות הנצחיות לא נתנו ליוצרן למות, עשהו לבן-אֶלְמֵת. היהודי בן-הגולה השפל והנבזה היה היוורש של היהודי החפשי, היוצר על הררי-ציון. וציון של העבר יצרה את ציון של העתיד. ציון מרכז היצירה הקדמונית היתה לכוכב-המאיר של העם, היתה לתקומה-העם, למקור-חייו. בסתר-לבו נשא העם את תקותו הגדולה לעתידו בארץ-עברו. בתקומה-ציון התאחדה האמונה בכה-היצירה של העבר והתקיה לחרושה-היצירה לעתיד-לבוא. נשענת על כחה בעבר קתה האומה לעתיד, רצתה ויכלה לקיות. לא מתוך עקשנות של עם קשה-עורף באה התקיה הגדולה לעתיד, אלא מתוך כח-היצירה של עם יוצר ערכים נצחיים. מי שנושא תקיה נצחית, עמיקה ועצימה כוז בקרב לבו אסור לו למות, אי אפשר לו למות; ולא זו בלבד: הוא חייב לחיות, כי הוא הנבחר, עליו נפל הגדול הנורא והמלא-רום—גדול כח-היצירה לחיות לנצח, אלפי נימים נעלמים ועצומים קשרו את היהודי אל החיים. הוא אבד את הקרקע שלו, אבל הוא לא אבד את אלהיו, את אלהי חייו. ארחמך, ה' חוקי! — קרא משורר האימה בשמה לאלהיה — ה' סלעי ומצודתי ומפלטי, אלי, צירי אחסה בו, מגני וקין-ישעי, משגבי!"; הביטחים בה' כהר-ציון לא ימוט לעולם ישב. ירושלים—הרים סביב לה וה'—סביב לעמו מעתה ועד עולם!—.

וכל מה שנבחר בציון נקדש בעיני-היהודי-הגולה בקדושה אלהית—כי שם, על הררי-ציון, צוה ה' את הברכה, חיים עד העולם, שם חבל: הארץ החפשית, ההרים הגבוהים, יערות-הארוזים, העיר הקדושה, בית-המקדש, מהרת-החיים וצדק-החברה, אמת, עתה, בגולה, אין כלום מכל זה, אבל העבר הגדול לא מת! הוא יצר ערכים חיים וקיימים בגשמת-העם והוא ישוב ויחיה עוד הפעם לעילמי-עד! היהודי האמין באמונה

שלמה כביאת יום-התחיה וחכה לו, צריך לחיות ולחכות—היה לפתנם כל העם, לתוכן כל חייו, והיהודי חכה וקוה והקריב על מזבח תקותו זו כל מה שהיה בידו. ובמדה שקדרו העננים על שמי-חיו גברו תשוקתו אל החיים לעתיד ומלחמתו עם המות בהוה, נברו למרות כל הגזרות והרדיפות, למרות שנאת כל העמים, למרות כל התורידים וההנחות, שהוכרח לעשות, נברו בכח העבר הגדול ובכח התקוה לעתיד הגדול. התקוה אל הנצחיות אצלה מהודה על החיים ההיים הקשים והמרים, נתנה להם מעם ותכלית וקדושה מיוחדת, ישראל היה לעם-חתקה, לפי שהיה עם-החיים והחיים ניוונים מן התקוה. התקוה לנצחיות היתה לאבן-היסוד בנשמת האומה, שעליו נבנתה כל היהדות של הגלות, ועד עתה היא ספונה וחבוייה במעמקי-לבו של המון אומתנו.

התקוה לחיים שררה בכל הנעשה בגוף הלאומי המפוזר והמפורד, שררה באמונתו ובשירתו, במחקריו הפילוסופיים ובעבודותיו המדעיות, ביחוסיו הכלכליים והמדיניים, בהשקפותיו על המוסר ועל היופי, היא בלבד מבארת לנו את החזיונות המיוחדים של חיי-הגולה, מבארת לנו את הרבנית הקפואה והחיה, שהיתה למשל ולשניה בפי כל אלה, שלא הבינו את רוחה ואת מטרתה; מבארת את התפשטותו של הרוח הקאפיטאליסטי במהירות גדולה בקרב האומה, שכמעט לא ידעה את הרוח הזה בשבתה על אדמתה; מבארת לנו את ההתבודדות של העם ואת הקוסמופוליטיות שלו, שלבאורה הן מתנגדות זו לזו, ועוד ועוד.

אבל מפני-מה נשאר היהודי, הרוצה בחיים והמקוה להם, עומד על עברי פי-פחת, על גדות-התהום? מפני-מה רק נלחם נגד המות והכליון ולא בעד החיים השלמים? מפני-מה שמר את עצמו רק מן הירידה האחרונה ולא נסה גם לעלות למעלה? כמה יהודים בזמננו מתביישים באבותיהם, שהיו מסתגלים אל כל תנאי-החיים רק כדי שלא למות, ופעמים שהיהודים החדשים הללו חושבים, שהכליון הגמור היה טוב ונאה לנו מחיי בוז ושפלות כאלה, אמת, רבים אומרים: יהודי-הגולה אנוסים היו להסתגל לכל תנאי-החיים של העמים האחרים לפי שהיו מועט קטן ובטל בריב הגדול והגורא של אויביהם החזקים, ועל כן-היו חסרים כל אפשרות להלחם בעמים, להלחם לשם החיים השלמים, אבל כלום אפשר להסביר את חזיונות החיים, שהם כל-כך מורכבים, על-ידי סבות פשוטות, גשמיות ומספריות בלבד? תנועת האטימים הנשמיים אינה מולדת את החזיון הרוחני; לכל היותר היא מלגה אותו, אבל בשום אופן אינה מתקנה אותו, לפי שלעולם לא תעבור הגשמיות אל הרוחניות והרוחניות אל הגשמיות.

ובאמת, כלום היתה האומה הישראלית האומה היחידה בעולם, שעמים אחרים, רבים ועצומים ממנה, נצחוה? גם מלכות-יון נוצחה על ידי הרומיים, ואף-על-פי-כן רואים אנו, שגורלם של היונים היה שונה לגמרי מגורל היהודים. האגדה, שרבים מאמינים בה, שאחרי המלחמה הגדולה הגלו היהודים גלות שלמה מארץ-ישראל, היא אגדה-שקר. אחרי שעברה הסערה הגדולה נשאר עוד חלק הגון מן היהודים על אדמתו וחי עליה, כמו שעשו גם חיונים, ובכן, מפני-מה לא נסו היהודים להסתגל אל התנאים החדשים בארץ-המולדת ובחרו לקחת להם כלי-גולה ולגלות לארצות נכריות—לגלות לא כדי לראות חיים במזרחים ומאשרים, להתענג במיובה גשמית וליהנות מן העולם הזה, אלא כדי לבלות את החיים בין זרים בחוסר-כל, בעוני נורא, מעורר לעג האויבים? — יובינאל מספר בנחת-רוחו: צרור מספוא וסל-למשא—אלה הם כל כלי-כיתו של היהודי, ומא-רציאל אומר: העברי חוזר על הפתחים, מציע קיסמי-הדלגה למכירה ועינו נגרת בלי הפוגות, מכאן אתה למד, שהגולים הראשונים לא מצאו עושר ומיכה בארצות-גלותם—ומפני-מה לא נלחמו, אפוא, בארץ-מולדתם עד מפת-דמם האחרונה, עד המפלת הגמורה על שדה-המלחמה, אם הנצחון הגמור היה

דבר שאי-אפשר? מפני-מה לא נשארו, לפחות, יושבים על אדמתם, סובלים בהוה ומצפים לעתיד? האידך היה יכול היהודי יוצר הערכים הנצחיים להסתגל אל סביבה זרה, שלא ידיו יצרוה, והאידך יכול היה להלחם רק נגד המות ולא בעד חיים שלמים של יצירה ופעולה שלמה?

כדי להבין את החויון המזור הזה צריכים אנו לבקש את המוטיבים הראשיים, החבויים עמוק בנשמת האומה, ולהתבונן אל תכונתה היסודית של נשמה זו. והקו היסודי שבתכונת האומה הישראלית הוא זה: הכל אי לא כלום! לנשמת-היהודי זרות הן ההדרגות האמיות, המעברים הדקים, היהודי הוא אבסולוטי—אבסולוטי בתקומו וכיאשו, ביצירתו ובחקיו, בכח ובחולשתו, הוא בורא אלים או מחריבם, מחזיק בכל ישן-נושן בקשיות-עורף או עוקר את הנושנות בלי חמלה: הוא בונה גדול או מהרס נורא. הוא אבסולוטי ביצירתו: הוא נתן את ספר-הספרים, הוא שר את שיר-השירים, הוא זמר את מזמורי-תהלים הנצחיים, הוא הורה את מוסר האדם באשר הוא אדם. אבל הוא אבסולוטי גם בשלילתו: הוא מבטל את כל אישיותו, עובד את כל האלילים הנכריים, מחקה את כל הזר לרוחו, העם הזה אינו יודע את ההתפתחות הנוחה, המודרגת, והו עם של קצוות!

מכיון שראה היהודי, שאי-אפשר לו לכוון את מלכות-השמים בארצו שלו ועל-פי אידיאליו שלו, שוב לא היה יכול להשאר על אדמתו, אשר זרים באו אליה ויחללוה, הוא עזב אותה והלך לו אל ארצות נכריות; וגם שם לא בקש חיים של יצירה, של מעשה רב. הוא לא היה יכול להשיג את משאת-נפשו בכל מלוואה, ועל-כן לא רצה ולא יכול להלחם בעדה. עם-הקצוות רצה ויכול להלחם רק בעד ה, הכל, אבל לא בעד החלק, הוא ירא, שמא יאבד במלחמתו בעד החצאין את השלמות המוחלטת של העבר, היונים נשארו על אדמתם—הם נקרו על העבר הגדול שלהם, הנשמה היונית העתיקה נסתרסה, אבל היהודים משראו, שאי-אפשר להם לגשם בהוה את כל אידיאלם, חדלו מן ההוה, עזבו את חיי ההוה, להמשיך חיי-בוז בארץ-העבר שלהם—היה דבר שאי-אפשר ליהודים, הם ברחו ממנה, הלכו באשר הלכו וירדו את כל כחותיהם לא במלחמה בעד חיים של חצאין, אלא במלחמה נגד הכליון, בשמירת הנשמה הלאומית בשביל העתיד—בשביל אותו העתיד, שבו תשוב לתחיה היצירה הלאומית השלמה על אדמתה שלה, על אדמת-עברה, שבו יבוא המשיח. הגאולה המוחלטת—זוהי האמונה המשיחית של היהודים, שהתיאולוגים הנוצריים אינם יכולים להשיג אותה. את זו הבין יפה פויל הייז, שדם יהודי נוזל בעורקיו, בשעה שיצר את התמונה החדשה של יהודה איש-קריית, יהודה איש-קריית נעשה למתנגדו של ישוע הנוצרי ולאויבו לפי שישוע סגל את תורתו להתנאים ההיום ביהודה, לההשתעבדות אל מלכות רומי, יהודה האמין, שהמשיח האמתי לא יסתגל לשום דבר בעולם, שהוא ישבר את כל הכבלים, את הפנימיים ואת החיצוניים, ובריאה אבסולוטי יברא, ואמונתו של יהודה הייתה אמונת כל היהודים — האמונה בגאולה המוחלטת, האמונה המשיחית לא היתה הרגשה בלתי-מסוימת, מתמזזות ומתמוגגות במים של דרשות רבנים מתקנים. לה היה תוכן קבוע וממשי: החזרת כח-היצירה לעם-ישראל בארץ-ישראל, שלשה עיקרים מסוימים היו לאמונה המשיחית: המקום, התכלית והסבה. מקום הגאולה הוא בארץ-ישראל, על הר ציון, — לא ציון הדמיונית, המופשטת, אלא ציון הממשית, שבה נוצרו תולדות-ישראל וערכיו הנצחיים; תכלית הגאולה היתה—המוסר העליון, הצדק החברותי, מלכות-שמים על הארץ, כי מציון תצא תורה—קודם-כל לישראל ואחר-כך לכל העולם כולו; וסבת הגאולה היא—קדושת-האומה, אמונתה החזקה באלהי הערכים הנצחיים. ואם שקר הדבר, שהגאולה המשיחית היא ענין דמיוני, שאין לו גוף ורמות-הגוף, עוד יותר מוטעית היא המחשבה, שהגאולה המשיחית אינה אלא ענין גשמי בלבד.

מציאת מקום-מפלס מן הרדיפות והפגרומים. הגאולה הגשמית היא רק החלק האחד מן האידיאל השלם, המקיף את כל צדדי-החיים. האידיאל המשיחי היה הכח-המניע בכל ההיסטוריה של יהודי-הגולה, הוא היה המושל בכל מפעליהם—המושל היחיד, לפי שתכונתו ההחלטית לא הניחה מקום לאידיאלים אחרים, ליקרן ולהסתגלות... כן! לא הניחה מקום להסתגלות! זו האומה הישראלית, שכשרון-הסתגלותה היה למשל בפי כל, היא מסוגלת להסתגל רק לתנאי החיים החמריים של הסביבה הזרה, אבל לעולם לא תסתגל להאידיאלים הזרים, כל קורותיהם של יהודי-הגולה אינן אלא תוצאה מחויבת מאי-ההסתגלות של האומה בעולמה הרוחני. וגדולה מזו: היהודים לא אבדו את ארץ-מולדתם אלא מחמת אי-ההסתגלותם.

בירושלים מסתער העם, מתעתד אל המרד הגדול במלכות-רומי, שתקעה את צפרניה החדות בבשר העולם הגדול ויהודה הקטנה. המלך-היהודי האחרון, אנריפוס השני, עומד משתאה למראה הזה—למראה יהודה המתקוממת לרומי! אנריפוס יודע את החיים, הוא למד להלך עם החיים בחצר קיסר רומי, והוא קורא אל העם המשווע בעיניו: חדלו לכם מן המרד! הסתגלו אל המלכות הנכרית! הוא שואל את העם משתומם: כמי אתם יוצאים להלחם? בעם, אשר מפניו יחרדו, בני-אתונה המשכילים ובני-מוקדון הגבורים, אשר אימתו מוטלת על אנשי-המלחמה במראקיה ודאציה, באיביריה וגליה, בברוטניה וגרמניה? רק אתם לבדכם תחשבו לכם לחרפה להכניע מפני הכח, אשר לרגליו כרע נפל כל העולם כולו. אבל היכן הן ספינות-המלחמה, שבהן תכבשו את ימה של רומי?—ואנריפוס מוסיף ואומר: הרומיים ינצחו אתכם ואחר-כך ישיחו את העיר הקדושה לאפר ואת כילכם ימחו מתחת השמים. ולא רק על יושבי-יהודה הנלהבים תבוא הצרה, אלא גם על כל היהודים היושבים בחוץ-לארץ. אין ארץ, שבה לא יגורו בני-עמנו, ואת כולם ישמיד האויב בגללכם, בגלל מריתכם... אם רחמים אין בלבכם על נשיכם ועל בניכם, הלא תחמלו על אם-הערים ועל בית-המקדש, חוסי על בית-המקדש וקדשיו ודעו, שהרומיים לא יחוסו עליהם. כך דבר אנריפוס איש-המעשה, בעל-ההסתגלות. אבל אחרת חשב העם היהודי, השואף אל הצורה השלמה, אל החיים המלאים. הוא ידע רק אחת: הכל או לא-כלום!—העם היהודי הרים את נס-המרד נגד הרומיים, אמת, דברי אנריפוס באו: מיטום לא חס על אם-הערים, לא חמל על בית-המקדש, החריב את ארץ יהודה ועשה שמות נוראות ביושביה היהודים, אבל היהודים לא יכלו לעשות אחרת ממה שעשו, היהודים לא יכלו להכניע מפני הכח, אשר לרגליו כרע נפל כל העולם כולו. הכל או לא-כלום!

היהודי לא הסתגל בעולמו הרוחני, הוא גם לא סגל את אמונתו לצרכיהן של אומות-העולם ולכשרונותיהן—עובדה, שעד עתה עדיין לא הוכר ערכה הגדול בכל מלואו, דוקא באותה שעה שאומות העולם נואשו מאמונותיהן ודתותיהן והתחילו מתקרבות לאמונת-ישראל, דוקא באותה שעה עצמה התחילו המנהיגים הרוחניים של האומה ביבנה, במבריה ובצפורי, להרבות בסייגים וגדרים, לתורה, להקיף את היהדות חומה מכל עברים. ישראל הנרדף, הנבזה והנמאס קרא להיונים ולהרומיים, לכל העולם התרבותי בגאון ובגודל-לבב: אנכי איני מנסה לכם משלי כלום, איני מותר אפילו על קוצו של יוד מהשקפותי על האלהים, העולם והאדם. אי אפשי בנחשלים, בגרים למחצה, לשליש ולרביעי. כך דבר ישראל בתקופה, שבה נעשו כל מיני התבוללות, הומצאו כל מיני ותורים, שבה הסתגלו כל מיני בני-אדם וכל מיני רעיונות לזה זה, שבה גבר היאוש ובמל גאון-האדם, שבה נהפך כל העולם ועלו העבדים על סוסים והשרים הלכו כעבדים על הארץ, בתקופת האנדרולימוסיא הוו נשאר רק ישראל לבדו במעודו—משל לסלע איתן גבוה נטוע בלב ים, שאמנם עשבים ירוקים לא יקשמוהו, אבל הוא נורא ונערץ בבדידותו ובגאון-שיאו המגיע לשמים.

וכשנברו המים מסביב לסלע הבודד והים פתח את לועו לבלוע אותו פעם אחת ולא יוסיף, השח העם-הסלע את קימתו, הסתתר בכל הנקרות והכחלות כדי להציל את עצמו מן הכליון ולהשתמר בשביל העתיד הגדול. להלחם בעד חיים של יצירה שלמה היה אז דבר שאי-אפשר, אבל גם להסתגל בעולם הערכים הנצחיים לא רצה היהודי. הוא לא רצה לקבל את תורת-החצאין של הנצקנים, מחוץ ל,אם-הערים', מחוץ לבית המקדש לא היה היהודי יכול להלחם לחיים. נוח היה לו להיהודי להסתתר במחשבי הגמו ובחורבות בתי-כנסיות ובתי-מדרשות משיבש לו מדינה יהודית קטנה בלי ירושלים והנביאים, בלי המקדש והמשוררים...

ועל נשמת היהודי רבץ סבל-הירושה של שנות היצירה הכבירה, סבל-הירושה לא נתן לו מנוחה, לא נתן לו למות, אבל לא נתן לו גם לחיות. שנות-מאות הרבה עברו מיום שחדל היהודי לחיות בחיים ולמד לחיות בתקוה לחיים, תוצאות הדבר היו קשות ומרות: ותורים לתנאי החיים החיצוניים וחולשת כח היצירה הפנימית. נקפאה הנשמה, דבקו השפתים אשה אל אחותה וקמץ עגום רוכץ בקרבנות לאות הצער הגדול. שבח היהודי לשחוק, נבדף שירת-העליצות וישראל לא ישיר עוד לאלהיו מתוך שמחה, כי שכינתו שרויה בצער. תפלת-ישראל היא אנחה ממושכה, בכיה עצימה—בכית אומה מתעלפת תחת סבל המראגיקה של הסתירה הנוראה האוכלת אותה; הסתירה בין אי-ההסתגלות בעולם הרוחני ובין ההסתגלות בעולם-המעשה, בין האדם-העליון הבורא 'היוצר ובין עבד-ההוה האפל והשפל, משתוקק השני אל הראשון ואינו יכול להגיע אליו ומנחם הראשון את השני פעם בדברים טובים ופעם בהתול מר, בכפיפה אחת דרותו שתי נשמות, נשמת הנשר בשמים ונשמת התנשמת מתחת לארץ, נשמת מלך היצירה ונשמת עבד החיים, וגדול כאב העבד ומסוכן מצב המלך. הנבנאים הגדולים חוו מרחוק את עומק הצער הנורא, רכי יהודה הלוי וביאליק שאפו להביע אותו בשירתם הגדולה. אבל עד עתה עדיין לא מצא האדם את המלה הנכונה, את הסמל האמתי, שעל-ידיהם אפשר להביע את כל מורא הכאב, את כל עומק המראגיקה של הסתירה האיומה שבנשמת האומה. מי משתי הנשמות תנוצח לאחרונה? יד מי מהן תהיה על העליונה? על מי יושל הגורל—על העבד או על המלך? או — היהודי ישא את שתי הנשמות בקרב לבו לעולמים? זוהי החידה הנוראה הדורשת את פתרונה, זוהי חידת החיים והמות של האומה הישראלית.

(המשך יבוא).

סוֹסְתִי.

מעשה נורא.

נתגלגל ובא לדפוס על-ידי

מנדלי מוכר-ספרים.

(המשך).

פרק רביעי.

דְּבָרִים שֶׁגָּנִי וְגִין סוֹסְתִי.

כשנתישבה מעט דעתי והרימותי פני ראיתי הירח נשקף משמים לתוך הבור וסוֹסְתִי אוכלת קש בנחת רוח ובחשק גדול כבהמה מלידה ומבטן והתחילו הרגשות משונות זו מזו מתגוששות בלבי. פעם נתגלגלו רחמי על סוסה שוממה ועלובה זו, ופעם נתמלאתי עליה חמה, שהיא רבוצה בטיט ואינה חוששת, והיאך ימעם לה קש לאחר המכות הגדולות וכל הבא עליה היום! ועלה במחשבתי, שמא כל המעשה, שראיתי היום אינו אלא חלום, ושמא יש לי עסק עם סוסה פשוטה הדיומית, שאינה חוששת לכבודה ולא דעת לה להרגיש ברוע מעמדה וחרפתה, שאלמלי היה לה דעת מעט ורגש של כבוד כל שהוא לא היתה יכולה לנוח על מקומה בשלום. דמיה הלא היו מרתחים וכל אברי גופה מזדעזעים ולא היתה שוכחת אפילו שעה אחת, שלא טוב להיות סוסה-עולמית, שלא טוב להיות למכה ולחרפה, למשל ולשנינה לכל פוחז ובן-בליעל והיתה מתאמצת לבקש תחבולות בכל כחה לחזור לקרמיות ולהיות אדם כבראשונה. בושתי בפני עצמי והייתי בעיני כמשוגע. מה עשיתי? למי בכיתי ולמי דאגתי כך בתחילה? ועל מי הייתי מוכן למסור נפשי? על מי? — על בהמה! על סוסה מתמרטטת ומדולדלת זו!

נרתעתי לאחורי וישבתי לי מנגד.

ופתאם נאנחה הסוסה. קול נאקתה הרעיש כקול רעם את לבי. הבריכו בי רגשי רחמים ודמי נעשה כמרקחה, גניחה אחת ננחה ונהפך לבי לה לשובה. אם את נאנחת, אמרתי בלבי, סימן טוב הוא. האנחי, סוסה, האנחי, כשאת מתאנחת נחזה כך את בן-מלך העלוב כמה הוא משתדל להיות איש. באנחתך זו נשמע קול צעקתי, צועק ואומר: עדיין חי אני! רוחי עדיין מתקיימת ואני חי, מבין ומרגיש ככל הבריות! הוא צועק ומבקש רחמים: חוסו נא, בני אדם, והניחו לי להיות מה שהייתי ולחיות בדרך ברייתי בימי קדם! — האנחי, סוֹסְתִי, האנחי! אולי תוכל אנחתך להועיל; אולי תועזע לבבות; אולי תהא נשמעת לבני אדם ויתבהלו: אולי יתעוררו ויושיעו לך ברחמים. כך, כך הוא סוֹסְתִי, כשאת נאנחת סימן טוב הוא לך!

ועד שאני מחשב כך בדעתי נשאתי עיני וראיתי — אין קש עוד לפני הסוסה, אכלה את כלו ולא נשתייר ממנו כלום, ומיד חזרתי בי ואמרתי: אכן ידעתי על מה בהמה זו נאנחה! היא נאנחה על סעורה שאינה מספקת לכרסה, ייאין לה עוד חציר

לאכילה, ואלמלי נמצא לה מספוא רב וגם מלוא העומר שעורים היתה מאושרת ושמחה בחלקה, יעשו בה שונאיה, כרצינם, ולגלגו עליה וילחצו אותה ובלבד שיהא מספוא מצוי לה כדי למלאות כמנה. וכי לא סוּסָה היא באמת, בהמה גסה באופיה, בטיבה ובכל פרטיה?

דבר זה הכעיסני מאד והייתי נרתע לאחורי עוד כמה פסיעות, יושב משומם ומרעיד מתוך רוב צער.

— מה לך שאתה רועד כל כך? — נשמע קול מדבר לי מתוך הסוּסָה—שמא צר לך המקום אצלי והמושב לא טוב?

— לך אפשר מושב המקום טוב, ולאדם שדעה יש בו ולבו מרגיש ויודע מה טוב, מושב זה רע לו, רע מאד!—אמרתי לה, מנמך קולי כמתרעם, ולקפחה בדברי חידודין נתכוונתי.

— ואדם זה שאמרת, יהיה מי שיהיה, אלמלי הוא היה במקומי, נע וגד בארץ בדמות סוּסָה, גיו נתון למכים ויד כל נבל בו, הרי זה כבר אבדה בינתי, נתמטמט לבו ויציאה רוחו, וכבר נתנבל ונשכח זכרו...

תשובה זו בת-קול אמרה לי מפי הסוּסָה, ואני איני משגיח בה, נכנס לתוך דיבורה ואומר:

— ולפניך כשר הדבר וטוב רבצך זה בעיניך?

— טוב יותר ממה שהיה. היו ימים, שהייתי נרדפת על צוארי ואין לי מעמד אפילו שעה אחת. שונאי היו מורדים אותי ומורדים ומכשילים את כחי. עכשיו אני רובצת על-כל-פנים בזה כמעט רגע, מיט זה שמיח הוא לי ויפה לרבוץ עליו, ואני מחליצה בו עצמותי היבשות.

— והמכות והחבימות, שחבטוך הפרועים היום, כלום שכחת? והכלבים שחרצו לשונם לך היום, אפשר גם הם רצוים לך?

— רצוים יותר מן הכלבים הראשונים, אלו כלבים שאמרת מה הם, מה לשונם ומה נביחתם? כלבים ראויים לשמם היו אותם הנבחנים, שהיו משסים בי לשעבר. הם היו כלבים שבכלבים, רבותיהם הגדולים, מלומדי נביחה ויודעים לכוין השעה לנבוח, עושים רצון בעליהם באמונה, מלחים כפות רגליהם, מתיצבים לפנייהם בקומה זקופה כהולכים על שתיים ומכשכשים להם בזנבם, דעתם היתה כמעט דעת אדם, אבל פיהם ולבם כשל כלבים. נשיכתם היתה רעה ועד היום עומדים בבשרי רשמי שיניהם. ואם הראשונים כלבים, אלה שראית היום כחמורים, הדיומים, חסרי דעה ושוטים, נביחתם נביחה במלה, נביחה בעלמא, לא ברעת ונוכחים גם כנגד הלבנה, כשמשחדים אותם נעשים אלמים. אדם משליך להם פרוסה סיכר את פיהם ולפניו הם זוחלים ומתרפסים כמו לפני רבם, ואותה שעה שעת רצון לגנוב ולגזול בפניהם, — ואם הכלבים היום כחמורים הרי פראי אדם שאמרת כקופים בפני הפראים הראשונים, הראשונים היו מאמינים בהבליהם ומהבילים אחרים, שונים ומשנים, תועים ומתעים, מתפחדים מתעתועים יצירי דמיונם ומפחידים בהם את חבריית ולשם תקון העולם כביכול קלקלוהו. ופראים אלה שראית, בעצמם אינם כלום ואין בלבם ובמוחם כלום אלא כחומר ביד היוצר הם בידי אחרים. אומרים להם: נשכו! ונושכים; נשקי! ונושקים. וכל הקודם זכה בהם, היום ירם בזה ומחר במי שכנגדו. וכשהפראים הראשונים עמדו עלי כמעט כלוני באש קנאתם, ונסים נעשו לי שנצלתי מידם. אוי, כמה צררונני, כמה מררונני אותם סוסים אבירים, שראיתם היום רועים ומפסידים תבואות שדה!

— מה את סחה! הגם סוסים ענו אותך? וסוסים אלה — סוסי דורנו?

— אלמלי ניתנה רשות לעין לראות דברים כהווייתם האמיתית נתישבנו לבני אדם קושיות הרבה בהנהגת העולם, אל נא תחשבני למשוגעה. ברעת אדבר, הסוסים הללו

הם גלגולי פריצים פרועים, שהיו עושקים את הנריות ומפסידים הרבה בימיהם. אין אחד מאלה איש-לב ובעל נפש—ונפשות הרבה היו משועבדים לו לשמשו ולעשות מלאכתו. עבדיו היו מתעמלים ואוכלים לחם צר, לחם עוני ולא נהנו כלום ממה שהביאו לעולם, והוא היה מתעדן מטובם, אוכל פרי ידיהם ומבזבז על שרות ומחוללות ותענוגות בני אדם. הם הגינו עליו בנפשותם, ובכחם ועמל כפיהם עשו לו רכוש גדול—נכסים, עיירות וכפרים, ודבר מועט לצרכיהם וקיום נופם בא להם מידו בנדרבה. הם היו קריוים מקבלי צדקה עניים, והוא נדיב וגומל חסדים, הם שהיו מוכים לו כל קנינם ומעשי ידיהם לא זכו לשכר, שהרי הם מצווים ועושים, והוא כשהתנדב פעמים כל-שהוא משלהם לבתי-חסד בשבילם, זכה לכבוד ושם טוב, וגדלו וטובו מלא עולם. והיו מוכירים אותו לשבח בשיר ובקול תודה בכל כתבי-העתים, להודיע ולהודע, שיש בעולם נדיב, טוב ומיטיב ומרחם על הבריות, לשעבר היו סוסים אלה שראית בני אדם פריצים, ועכשיו נתגלגלו והיו סוסים פריצים. לשעבר היו אבירי עם ובטלנים שבבני אדם, ועכשיו הם אבירים מיוזנים ובטלנים שבסוסים. ובאמת סוסים אבירים ומלומדים—הם למה ומה הם מועילים? כל מלאכת עבודה בעיר ובשדה הרי סוסים דלים ופחותים עושים. הם חורשים ורשים, מושכים בעגלות ונושאים כל מיני משא, וסוסים אבירים עומדים באורוות על אבוסיהם וחיים בנחת. ופעמים אתה רואה אותם במרכבה, הולכים נטווי גרון וזנב, דוהרים ומודקפים קוממיות ומתגאים באפסר, ומרדעת והענקות שבצואריהם, או שהם יוצאים פעמים לרקד בקרקסאות, להראות כח מעשיהם ולקבל פרס. הגע בעצמך, מה בצע בסוס. שהוא מרקד ומשחק ועושה דברי הוללות? למה מעשירים סוס כגון זה ומנשאים אותו בכסף וזהב? ילכו אותם הסוסים ויעברו ואל ישעו בדברים בטלים ויפסידו לאחרים.

—הם!—אמרתי לה—ואל תהממיני בהבל פיך. וכי כך דרכך תמיד להיות מרבה

שיחה?

—כמעט תמיד אני שותקת—משיבה היא לי באנחה—לא אוכל דבר וגוזרים עלי שלא אדבר. וכשאני שותקת הריני סוטה לכל דבר, פשוטה כמשמעה. למדני, השכלני והורני את הדרך ואני איני שומעת. אתה תאמר: הימני! ואשמאלה. השמאילי! ואימינה. אם לא שתאחזני בציצת ראשי ותמשכני אחרך בעל כרחי. בשעה שאני שותקת כל הרוצה בא ורוכב עלי, אפילו שוטה וקמן וקל שבקלים. אלא עתים פי נפתח וכלהבות אש מהר שרפה סוערים ויוצאים מתוכי שיחי וכעסי, עברה וזעם, שהוצברו בלבי בשכבר הימים. דמי מרתחים ושוטפים בועף כנחלים כימי אביב, עולים לתוך ראשי בהמון גליהם ויורדים דרך עיני בורם של דמעות רותחות. מרדתי מתפקעת. נפשי מרה לי ולבי צועק ונאנח במרירות.

—תמיחני, סגולתי—אמרתי לה—אם תוכלי להוכיח אחרים, והרי גם את מאותם אבות נויקין, שאוכלים ומפסידים. וזה היום הלא הקיפוך בקול צוחה והרשיעו אותך, שדרכך לילך ולהזיק!

—כשתעייני היטב בדבר תמצא עלי זכות—אמרה לי—אם מדברים כמה שאני מפסיד, בדין שיהיו מדברים גם כמה שאני מועיל, שאין דנים לזכות או לחובה אלא לפי הכרעה של אחד משני אלה, ששוקלים אותם זה כנגד זה, ואם לאי, הרי באי עולם כלם מוזיקים ואין אדם צדיק שלא תבוא על ידי ספוק צרכיו תקלה כל שהוא לאחרים, הבאת הפסד עבירה היא, שאין לבטלה לגמרי מן העולם, וכמה שלא יהיו מתרעעים עליה היא לעולם תהא עומדת. לכולתה אי אפשר אבל אפשר לכסות פניה במסוה של צדקה ולהאפיל עליה בטלית של נדיבות. שמעון הנגול קיבל על ראובן שהיא גזול ומפסיד, אומרים לו: אמת, כאן ראובן מפסיד קצת, ומה יעשה? אם מנהגי של עולם גורם לכך, אבל בוא וראה מה הוא מועיל במעשיו וצדקת פורונו שם; ואם יש מועיל גם בך, ואם גם אני הבאתי ומביאה

דברים של תועלת לעולם—כמדומה לי, אין מי שיכחיש זאת, מעולם הלא היו רוכבים עלי, והכל אחד המרבה ואחד הממעיט, היו נהנים ממני. את מי לא נשאתי על גבי ועל נזקיו של מי לא נתחייבתי אני בתשלומין? כמדומני, שכר עבודתי מרובה אלף פעמים ממלוא כף חציר שהפסדתי. ואם כן, הרי יצא הפסדי בשכרי, ולא זו אף זו, אני מפסיד באונס, אכף עלי פי, הרעב דוחקני, ואם בעצמי לא אבקש מזונותי מי יתן לי? ובלא אכילה הרי אי אפשר לכל בריה להתקיים. ומה אפשר באכילתי? מעט עשב וחציר כל-שהוא! ואותם סוסים אבירים הרי לא יחסרו כל מוב, מזונם מצוי להם בשופי, גם מקום מרעה, גם מספוא רב להם בביתם, ולמה הם באים בשדות אחרים ומפסידים? והפסדם הלא הפסד מרובה, שהרי הם באים בקמה, אוכלים את הבר ומקלקלים ודורסים ברגליהם!

—אותם פראי אדם ראשונים, שבהמה המה להם בדורנו זה לדברידך—אמרת להסוסה, מראה לה פנים זעומים כאלו אני הדיין והיא חייבת ליתן דין וחשבון לפני—או אותן בהמות בדורנו, שהם פראי-אדם ראשונים, ענו אותך בענויים קשים. כך את קובלת עליהם, הביאי ראיה לדבר!

—ראיה לדבר יוכר לדבר היא עורי—משיבה הסוסה ומתהפכת מצדה אל צדה—בוא וראה, על עורי חרות באותיות משונות כל מעשה שוד וחמס, אכזריות והבלים הרבה, שנעשים בימים ההם, רבים צדדוני מנעורי. רבים קמו עלי, דשו את בשרי, הכוני, פצעוני וכמעט כלוני באש קנאתם. עורי המוקרח וגבי המשורמט, שכלו פצע וחבורה ומכה מריה, הם ספר דברי הימים, מזכיר עוונות של דורות ראשונים, במגלת ספר זה כתוב עלי אני רובץ לפניך עתה—הסתכל בעורי וקרא בו!...

פרק חמישי.

סוכתי עולה מן הבור בסערה.

כגלגל ריחים של רוח חורר מוחי מכל מה שנגלה לי, וכל החיים חוזרים עמו, מתערבבים ומתחלפים זה בזה, דומה, שהכל כשהם לעצמם צורתם אחרת מזו שנראית לעינים ואין תוכם ככרם, יש בהמה בצורת אדם ויש אדם בצורת בהמה, ודברי ההודים ובעלי הקבלה, להבדיל, שגשמות בני אדם מתגלגלות בכל מיני בעלי החיים, ומעם של אכילת דגים בשבת כרי לתקן הגשמות המגולגלות בהם—אמת צדקו יחדו, ואם הדבר כך הוא, הרי על כרחנו אנו מודים, שהשקפתנו על העולם משורפת, משועבדים לחחושים היינו ומשונעים אנו מימי בראשית ועד הנה, ואם אנו רוצים בתקנתנו ובתקנת העולם ולהיות פקחים אין לנו אלא לשחרר עצמנו מהחושים הבראים, לבטל את הוודאות ואת הגלויות ולהפיל ספק בכל המעשים ובכל הבריות, אתה רואה אדם, למשל—אפשר הוא כלב, דג גדול עולה על השלחן, אפשר דרשן-דברני מפולפל ומבוצל בבצלים עם חזרת ומרור מונח לפניך, ועל דרך זה הרי יתישבו לנו הקושיות בהנהגת העולם ובמנהגיהם של הרבה בני אדם, מעכשיו נדע מי לנו כל המחנה של שומים ומפשים, צבועים, חנפים, מלחכי פינאכ ובמלנים; של בעלי טובות, עסקנים ואפורופסי הקהל, גבאים ונאמנים, תקפים, שתדלנים, מוכסנים וחמפנים; של בריות נאות ונפשות יפות, מטיפים ובעלי-מוסר, קנאים ודעיי דעת עליון ושומרי שמים. נדע מי הם, ושורש נשמתם ומבעם ואופיים של מי בהם, נדע מה מגמתם, מה חפצם ומה כוונתם, ולתכלית מה הם מצויים ועומדים בינינו ילודי אשה או מללים.

יש מבקש חכמה כל ימיו ואינו מוצא, ויש קונה חכמה בשעה אחת. הלילה הזה הייתי חכם!

וכיון שהייתי חכם הרי ממילא מובן שהייתי פקפקן.

ולא לבד באחרים הייתי מפקפק. שלא לדעת בבירור מי הם ומה הם, אלא הייתי מפקפק גם בי בעצמי ובכבודי, שמא אני איני אני? שמא אני משועבד לכח אחר החי בתוכי, ולא אני שורר בבית חומרי ועושה כל המעשים בדעתי ורצוני, אלא הוא מושל בי ומשעבדני לעשות רצוני שלא במובתי ולהיות ממשיך את חייו ומעשיו הקודמים. אני החומר והוא היוצר, או אני החומר והוא המנהיג. ומי הוא זה? נשמת מי שרויה בתוכי ורוח של מי דובר בי? אפשר אחת מהנשמות הגדולות שוכנת בתוכי—נשמת שלמה המלך, למשל! ורגלים לדבר, הוא עדיין נער קטן נתנה לו חכמה בחלום הלילה ויחכם בשעתו מכל אדם, ואני הצעיר הלא הייתי גם אני „חכם בלילה“ ובכחו אמשיך חכמתו ואחכם מכל הבריות בשעתי. או שמא נשמה גדולה אחרת בי? ואם סוסתי בן-מלך הוא, אני הגבר, להפך, בת-מלכה אני. וחילוף המינים בגלגולי נשמות דבר שאפשר הוא, ונזכרתי מה שכתוב בענין זה בספרו של חכם צרפתי ותוכן מפורסם הוא. ואם כן, שמא מלכת שבא בכבודה אני ולא לחנם נודמנתי אני והסוסה לפונדק אחד, ושמה מעיתי, ואני איני מהם? לא איכפת לי. העיקר היא נשמה גדולה, וכלום כלל כל הנשמות הגדולות? ופני רתיחת דמי עתה והתלהבות נפשי היתרה נשמת יהודה המכבי בי. הנה כחי בפי ואוני בלשוני, ואני חש בי עתה גירוי להשמיע קול פחדים בחמתי ויודעו העולם.

וכיון שפתחתי פי ויצעתי מיד היו קולות וברקים ועמד רוח סערה. עמוד גדול של אויר חוזר כגלגל, מתרומם ועולה בחללו של עולם ומעלה עמו אבק וצורורות ושאר מיני דברים ומרקידם בערבוביא משונה. כלם חוזרים דחופים ומעורבבים כרוחות ושדין ומכניסים לתוכם את כל הבא לפנייהם בדרך ורוקדים לקול מנגינה חטופה וממורפה—קול קרקור ויבבה; קול צפצוף, צלצול ושריקה; קול גניחה ודגירה; קול המיה וקול תאניה ואניה. והאילנות בשדה וביער עונים חלקם אף הם ברעש גדול, מתנעשים ומנענעים ראשיהם. הלבנה מתבהלת, נחפזה ונשמנת בעבים, אני עומד ותוהא. כלום אפשר היא שכל הרעש הזה בא מכחי—מכח פי ורוח שפתי! שמא הלילה ליל חתונה לשדים ולילין. מכשפה נכנסת לחופה עם בן-גילה בשמחות ובמחולות ונשים כשפניות ביחד עם שעירים מרקדים לפנייהם ובסופה וסערה דרכם.

אני הופך פני ומסתכל בסוסתי ואיני מכירה—צורתה מתחלפת כמה וכמה פעמים ברגע, רגע היא נראית כדמות אדם; גרגרת צנומה, פיקה גדולה בולטת, פאות קלושיות ומסוככות, פה פתוח ושפתים נעות וגניחות יוצאות מקרב לב, ורגע היא משתנית ואיני יודע מה היא. ופתאם נודעוה, זקפה אוניה ועמדה על רגליה בחולה, כאלו נחש הכישה, נתמתחה בכל מלוא גופה וכשכשה בונבה, כסוסה בטבע ברייתה. ועד שאני עומד ומשתומם ומין בריה משונה בא ועולה על גבה, חובטה ברגליו ושורק שריקה גדולה—ומיד הסוסה קופצת ועולה מן הביר, והיא ורכבה נעלמו מעיני.

—הוי סוסה! הוי הוי, סוסתי!—צועק אני בכל כח.

והרוח הולך וסוער. והקולות הולכים ומתגברים. עמוד החוזר באויר חוטפני ואני חוזר בו בתוך שאר בריות משונות. שם כשפניות וקנות רוכבות על מכבדות ומגרפות, ועלמות יפהפיות—אלה על שעירים, אלה על דיות וינשופים ואלה על חתולים, צעקניות הן ופמפטניות, קול הברה והמולה באוני ושפת לא ידעתי אשמעי, שרלאי ואמרלאי, בוך בוויך, בזבוויך, מסמסיך! חרי חמימא לפומייכו, נשי דחשויא, קרח קרחייכו, פרח פרחייכו!—הן פורחות ואני פורח, עוצם עיני מפני השעמום, מתיגע ומזיע. והנה כתבנית יד אוחות בי, פעם בראשי ופעם בעקבי, ואני צועק ויורד מטה ופוקח עיני. מרגיש אני כסתות מראשותי ומצעות מתחתי ועדיין איני יודע בבירור היכן אני, שומע אני דברים ודים מעין אלו, שהייתי שומעם קודם בשעת פריחתי, ותמונה איני רואה. ולאחר שעה קלה כשנתישבה דעתי נראו לי בזה אחר זה זקן מגודל, פאות ארוכות וצורה

משונה של בן-אדם. והוא לומש עיניו, מעוה פניו ורש ברגליו ומלחש עלי ואומר: בת מחלת, אזלת אוסא, בלוסא, איבדור תבלוניכו, התבדרו בחורשייא ולגו ישראל בר ציפא לא אתיתו. בין כוכבי יתבינא, בין בליעי שמיני וקאקי חיורי אזלינא. בטינא סרוחה דבר-טיט ובר טינא, טור וטור על טור, ועליו שונרתא איכמתא בת אוכמתא רועה שפיפונים לסמנגליף. לאניגרון ולול בן שפן... ונויה זקנה עומדת לה בוזית, מלחשת ביחידות ובחשאי, רוקקת ופוחקת בקול רם.

—דפקיק הוית חוטמא, הוית דפקיק כשמגו חוטמא, איסטמאי, סתומאי חוטמא, מריגו חוטמא פרחא זיקא למוריכו, ביד ביד—לחש בן-אדם כופף עלי ומחזיק בראש חוטמי. —פסיק, פססיק, הפסססיק!—נענה לו חוטמי, מתעמש ופועה בקול. —לחיים טובים, לחיים טובים!—מברך אותי בן-אדם בקול ששון, ממחר ובא לירכתי הבית ומבשר ואומר:

—ציפא, ראי, חי ובריא בנך!

—היכן אני?—שואל אני בהול ומשתומם.

—אצלי, בני! אצלי עד מאה ועשרים שנה!—נשמע קול אמי בפתח, וכהרף עין באה ונפלה על צוארי ובכתה תמרורים.

—שברירי, ברירי, רירי, רי!—לחש אותי בן-אדם, נושב ומפיה, כמגרש מזיקים ברוח שפתיו, ואחר כך הפך פניו לאמי ואמר:

—ציפא! אני מתעסק, עמהם כשלישים שנה, כך כך הוא לפי חשבוני, תיכף לבהלה הראשונה, כשנעשיתי בעל שם וגרשתי את הגלגול-הכסלוני, שעשה בימיו רעש גדול בעולם, מאותו זמן ועד עכשיו כמדומה לי עברו שלשים שנה, ואפשר עוד יותר. ובהמשך הימים האלה הרבה הרבה נתעסקתי, עמהם ולמדתים דרך-ארץ, והיום נפרעתי מהחבריא הרשעה והשובבה ולקח טוב נתתי להם, למען ידעו... וזה עבודתם ומלאכת ידיהם.

—א—הוך!—מפהקת הגויה הזקנה בקול רם, מלחשת ורוקקת ושוב מפהקת ומסיימת בקללה כלשונה:

—טראסצא איח מאטערי! תפח רוחן של אמיתם.

בעל-השם חתך מן השלחן והכסאות שבע חתיכות-עץ קטנות וחפן שבעה קמצים עפר מתחת האסקיפה ומן החור, שברית הדלת נתון בו, ושבע מטבעות כסף ואחת מפוזמקאותי נטל מאמי ואמר לה:

—את כל אלה נמלתי כדי ללחוש עליהם בלילה לאור הלבנה על פרשת דרכים, ויש להוסיף עליהם עוד שבע שערות מוקנו של כלב סבא. ככתוב, אלא בשעת הדחק כשאין כלב יוצאים גם בחתול, חתולך, ציפא, וראי הוא בבית-המבשלים, ואני הילך עתה לשם למול שבעה חפנים אפר כירה ואתלוש גם שבע שערות מונכו של החתול, והיו כל המינים המתבקשים בירי.

כך אמר בעל-השם, ולא-ז נשיקת המוזה בהבטחה לכיא מחר ולגמור את מעשיו רמו להגויה ויצאו שניהם מן הבית.

—אמי, מה זאת?—תוהא אני, רואה את אמי בוכיה ומתמלא עליה רחמים—למה תבכי, אמא?

—אוי, מר לי, בני, מר לי מאד!

—מה היה?

—הלואי שלא יהיה עוד מה שהיה!

—חוסי עלי, אמי, וספרי לי, לא אשקוט עד שתשקמי את. מגעי קולך מבכי וספרי לי, אמי יקרה, ספרי הכל כשהיה ואדע. —הניחה לי מעט, בן-יקיר, ואמרר בבכי, אכבה וירוח לי.

רממה, אמי ראשה מוטל על ציוריו ובוכה במסתריו וקולה לא נשמע, כתפותיה נעות וכל גופה מרתית, ולאחר שעה קלה הרימה פניה אלי, מתאפקת ומספרת עצובה ונאנחה:

—כשיצאת באותו היום למייל בשדה לא חזרת לשעה הקבועה כדרכך, היום פנה ואתא לילה ואתה אינך בא! אני וכל אנשי הבית היינו מצטערים מאד והלכנו לבקשך, הולכים ומשוטטים בכל מקום בשדה ובחורשה עד שמצאו אותך תחת אחד השיחים אצל אמת המים מתנמנם, נים ולא נים, תיר ולא תיר ופניך זועפים ומשונים, ומאותה שעה נהפכת לאיש אחר. היית שריו בכעס ובעצבות, ממעט באכילה ובשינה, מתבודד ויושב במל ומדבר לעצמך דברים משונים ומקומעים, שאינם מצטרפים לענין אחד. לא ידענו מה זאת ומה היה לך; ובאחד הימים, אוי לי, נודע הדבר... והלואי שלא יהיה עוד הדבר ולא יבוא לא לנו ולא לכל ישראל! אוי לי, בני, אם אומר...

אמי הפסיקה דבורה ואמרה לי בדמע:

— לא אוכל עוד לספר, לא אוכל עוד, בני! הדברים קשים לי, כמחשים הם בלבי, ואתה בני חוסה נא ואל תאיץ בי, וגם לך עת לנוח, תישן וירוח לך. שכב, בני, שכב, סגור עיניך והתנמנם! השינה טובה לך, ישראל! — — —

— על-מנת כן—אמרתי לאמי—על מנת שתבטיחיני לחזור ולספר לי מחר.

— יהי כדברייך—אמרה אמי—שכב בני, שכב, והתנמנם, ישראל!

פרק ששי.

אֲמִי סוֹתֶמֶת וְהַמְשִׁירִת מִפְּרֶשֶׁה.

למחר נכנסה אמי, שואלת בשלומי. וכשראתה שאני מפציר בה לקיים הבטחתה נסתכלה בי בחמלה, מקנחת עיניה בסינר ואומרת במרידות:

— לספר לך הכל אי אפשר. משונים היו מעשיך ודברייך באותו היום, היית מדבר על חיות ובהמות ועל רמשים ושקצים, ועל בני אדם, להבריל, ונתעוררת ברחמים על סוסה אחת, שהיא דוויה וסחופה, ממושכה ומורטה ואומללה מאד. הלואי שדברייך אלה יתפורו כעשן למדבריות וליערות שוממים! ובעיר יצא עליך קול הברה, שאתה... הלואי, רבנו של עולם, ישתמו שונאי וכל החושבים רעה עלי ועל כל ישראל! כמין אש-קירחת אחותך ימים אחרים והיית שוכב בשעמום-הרעת, מדבר כחולם מתוך האש ברוך המקום וברוך שמו, שהקיצות היום לחיים ולשלום!

— ציפא!—אמר בעל-השם, שנכנס לתוך חדרי הוא והגויה בחשאי, כדי שלא להרעיש אותי החילה, ועמר מאחורי אמי שעה קלה כשהיא מספרת — דברי קנמור הללו לא היא אמרם, אלא הם, הדברים, דבריהם. הרוח היה דובר מתוך גרונו.

— מראסצא איח מאמערין!—אמרה הגויה את פסוקה—תפח רוחן של אמותם! כלם רוקמים שלש פעמים.

ובתוך כך נכנסה בריינדיל המתורגמנית, מקריאה לנשים בבית-הכנסת, שהלכה בשליחותה של אמי להשתטח על קברי המתים. נשקה את המוזה שלש פעמים ובאה בזריזות אצל אמי. עיניה מאדימות ופניה מתלחלות מדמעה ואמרה לה בנינון של קינות, שהתנפלה על קברות כל בני המשפחה—הידיים והרודות, הקרובים והקרובות

בין מצד האם ובין מצד האב ובקשה את כלם בדמעות שלישי, שישתדלו לפני כסא כבודו של אבינו שבשמים, אב רחום שומע תפלות ומאזין צעקות, שישלח רפואה שלמה לישראל בן ציפא, רפואת הגוף ורפואת הנפש, שיהא דעתו, כלומר מוחו... ותוך כדי דבורה נתנה עצה לאמי על גלגול ביצים והתוך שעוה. כל זאת באה לי לדעתה מפחד פתאם, ולראיה הכיאה את בנו של המלמד-הברדאי, אשתקד אירע לו מעשה זה ממש וגלגלתו קריינה בביצים אחת ושתיים והבריא. ולבסוף שאלה את אמי, מה שלומי עתה.

—אין כל סכנה עוד!—אמר בעל-השם—מפחד פתאם, את אומרת בריינדיל, מעית! בדברים אלה אני בקי ויודע, זאת היתה פעולתם, מלאכתם ומעשיהם, שאלי, בריינדיל, את הערלית הזו, היא מבינה כל דיבור, ואם רצונך תוכל לדבר לה יהודית. אני והיא עסקים הרבה היו לנו בימינו.

—מה שאמת היא אמת—אמרה הגויה, מנענעת בראשה—זאת היא, מלאכתם. טראסצא איח מאטערי—תפח רוחן של אמותם!

—אני איני יודעת מהיכן באו לו מחשבות זרות ושיחות במלות הללו?—תיהא אמי ומדברת בעלמא, בינה לבין עצמה—כסבורה אני, שכל הדברים באו לו מספריו שלו, שהוא משקיע ראשו בהם, לא פעם ולא פעמים העידותי בו ואומרת: ישראל! לשדים אותם הספרים שלך, לשדים כל אותה הבחינה, שאתה מזמן עצמך לעמוד בה, הסתלק ממנה ואל תשעמם מוחך בהבלים, בדברי שמות ובספרוי הבאי! ימים רבים הלא היה שונה בקול ספורי מעשיות משונים, שמא אני יודעת מה ולמה הם? מעשה בזמיר בן-צפור הרוצח, מעשה בגבור שהיה מפנה ליו אורוות של סוסים ועוד בגבור אחר, שהיה שותה ירדן של יין בגמיעה אחת ועוקר אילנות כשערה. מעשה ביאהא הכשפנית ובקושציי הקוסם ובמנחשים ומכשפים, שהיו מרעישים את העולם וסוסיהם היו מדברים כבני אדם, מעשה בקינמורין, שמחצים ולמעלה הם אנשים ומחצים ולמטה סוסים. ועוד מעשיות נוראות, נבורות ומלחמות וקטמות, מכות וצרות ופורעניות. שמא אני יודעת למה הם, ומה המוב שיוצא מהם?

מה את! — מתעורר אני ואומר לאמי—וכי מעשיות כיוצא באלה אין גם אצלנו ובספרינו? הרבה היית מספרת לי בעצמך ובכבודך והרבה שמעתי מפי יהודים אחרים, קראתי בספרים, מעשיות בגלגולים ובמתים, שהילכים ותועים בעולם, מעשיות ברוחות וקליפות; בתינוקות ובחתנים וכלות, שנשבו לבין כת לצנים, כמה תרנגולים צלויים היו קוראים ומיללים, לפי השמועה, כשהיו מונחים בקערה על השלחן! כמה בהמות וכמה סוסים וחמורים ואתונות געו פתאם בבכי, מתורדים על חמאותיהם ומבקשים כפרה ותיקון לנשמותיהם! וכמה מהם הרי זה תקנו המתקנים והביאום לקברי ישראל... אוי, מי מנה עפר יעקב!—

—דברים הללו מה פירושם?—אמרה אמי בהולה ומבוהלה, כסבורה שאני חוזר ומפספס וחולם מתוך טרור הדעת—מה מנה ומי הוא מנה?

—מאה ועשרים שנה תחיי לי, ציפא'לי!—אמרה בריינדיל, משחקת מתוך קורת רוח, שהשעה שעת הכושר לה להתגדר בתלמודה—תנוח דעתך, סגולתי, מנה' פירושן מי מנה, כלומר לספור. עפר', את העפר, כלומר קברים. של מי? יעקב', של יעקב, שהרבו ביעקב, כלומר היהודים, שהם קרויים יעקב, מקרא מלא הוא ב, צאינה וראינה' ורבינו בהיי אומר...

—הריני נשבע בזקני ופאותי!—אמר בעל-השם, מתלהב ונכנס בתוך השיחה—גלגול, הוא! אומר! אפשר לא יאמין מי בגלגול, הריני נשבע בפאותי וזקני, שאני אני בעצמי הייתי גורש כמה וכמה גלגולים בימי, באוני שמעתי קול בכייתם לפני ותחנוניהם, כך אוכה לשמוע קול שופר של משיח!

אי, גלגול! לא דבר קל הוא גלגול!—אמרה בריינדיל, מסייעה לו ומעמידה פנים של חסידות—הרי זה כתוב בתורה ורגיל הוא מאד. הרי לכם גלגול-הקבצאלי! כל העולם הלא הרעיש גלגול זה בשעתו, ברוך מזכיר נשכחות! ואצלנו כלום לא היה מעשה בחתול שחור? זה היה כשלש שנים לאחר חתונתי, לאחר שנישאתי לבעלי השני, עלי השלום, בו כומן, שהייתי מעוברת, הריתי את חזקאלי שלי, יאריך ימים ושנים. ואני זוכרת, כמו שעדיין הוא עתה לנגדי, זוכרת אני, באותו זמן הכריוו בכל בתי כנסיות על גרוש הגלגול ואסרו למעוברות לילך ולראות...

—שומעת את, אמי? את שומעת מה בעל-השם ובריינדיל אומרים?

—ע-עמ, ישראל, עמ!—נגממה אמי—שלנו לא כשלמה... לא ראי זה כראי זה.

הא מסטרא אחרא והא מוז שבקדושה.

—יפה אמרת, ציפא!—מאשר ומקים בעל-השם דברי אמי כבר-סמכא—יפה תרצת.

חייך, כך הוא באמת!

—ואת מה דעתך?—שאלתי להגוייה הזקנה, כשראיתי שדברי אינם נשמעים ולא

מועילים—את מה אומרת?

—טראסצא איח מאטערי!—מקללת הערלית כדרכה—תפח רוחן של אמותם!

* *

*

יש—אדם רואה חלום, והקיץ והחלום עף ונשכח מלבו, וכשבא לידו או לאונו דבר אחד מעין דברי חלומו ונזכר בו הוא מציק ואינו מניח לו עד שידע את כלם. וכך היה המעשה בי.

מקצת דברים שאמרה לי אמי ברמו היו מנקרים במחי ודוחקים אותי לידע את שאר הדברים המרפרפים בצורות ממושטשות, דוחקים ומעיקים ואינם פוסקים. לאחר ימים נתסרר לי הכל.

בחנותה של אמי משמש מימי הבחרות ועד זקנה סגדר שלנו, איש יהודי בכל דרכיו ומשרת בכל מנהגיו. סגדר זה היה מצמער על מה שפרשתי מדברי תורה למינות וכל עניני ומעשי אינם לפי כבודו של בן משפחה מיוחסת בישראל כמותי. ולא עוד אלא שראה בזה אף עלבון כבוד לעצמו, כדרך המשרתים, שהם מתהדרים בכבוד בעליהם, ובכל מאורע שבא לידו היה משתמש להקנימני, אלא שהיה נוהר בלשוני, ואותו המאורע הכעיסו עלי ביותר, ופעם אחת כשהיו דברים בינינו ובקש ללמדני עד כמה כחה של מינות מגיע לא חס עלי עוד והוכיחנו וערך לנגדי מקצת מכל מה שעבר עלי באותה שעה בדברים מעין אלו:

...וכשיצאת לחצר באותה שעה, פגע בך תרנגול גדול שלנו, כשהוא שב בגאון וגובה, כמנצח במלחמתו עם תרנגול חבריו, גבר זה של שכננו. אתה מגלה ראשך מפניו כורע ומשתחוה לו ואומר: כבוד מעלתך! הרי גבר אתה ובן-חיל, הדור בכובע-כרבלתך עם ציצית-תפארת של נוצות בראשך, וצפורן חד כמסמר בעקבך, הלא הוא הודך וכלי זינך, גם דעת לך ובינה להבחין ולהבין, ומנהיג אדוני, מלח נא אם אומר, לא לפי ערכך. משעה שכבוד מעלתך דר כאן בחצרנו המולה שם וצוחה. אתה קורא בנרון, מתקוטט ונלחם תמיד עם אחרים, והכל בשביל אהבת נשים, כשביל דברי הבליים, לא דיך אהובות רבות שיש לך ותתעלם עמהן באהבים, אתה חומד עוד אשת רעך ומבקש ליטול ממנו רעיתו האחת! למה התנפלת זה מקרוב על אותו הגבר העלוב? למה גלחמת עמו ופצעת אותו, כלום לכך ניתנו כלי-זין לנקר בהם איש את עינו של אחיו? יאמרו מה שיאמרו, אצלנו בני אדם פשוטים אין מלחמת-בינים זו אלא רציחה

פשוטה כמשמעה, חבל על אשתך הצנועה! היא מטפלת באפרוחיה, מחממתם ומגדלתם וממציאה להם מזונותיהם, ואתה, במחילת כבודך, שמוץ בזימה ועונב על אחרות, מר אוז ומר ברבור, השרויים כאן, הנהגתם טובה משלך. הם נראים שיטים והדיוטים, אבל הם צנועים, אבות רחמנים, יודעים את נשיהם ואינם להוטים אחרי פילגשים כמוך. ואוי שבאת לך, ואוי אוי שראינוך בכך! פסיק סנדר את דבורו שותק ומחריש שעה קלה, מנענע עלי ראשו ואחר כך חזר ואמר:

—מניח אתה את התרנגול והולך ובא אצל הפרה ועגלה שלה בשעה שאכלו כאחת מתוך האבוס. אתה שיאל בשלומן בקידה והשתחוויה ואומר: מה שלומך, מרת פרה ומה מעשיך, מטרונה כבודה? ומה מר שור, בעלך הנכבד? ממשמש אתה בעורה ואומר: כמה נאה מלבושך זה, יפה הוא וחזק. זה הזנב, הסרוח לך מאחוריך, הוא חדש, שהחויקו בו המטרוניות עתה. חן חן לו. אומרים, בעלך קרנים לו מידך! ישמח בעלך במתנת חלקו זו, שנתת לו. ולמה הוא להוט כל כך אחרי הבלי העולם בשוק תמיד בכל עת ואינו נותן דעתו על זה, שחובת נברא היא לצחק פעמים עם אשתו, למייל עמה, לראות ולהראות עמה ביחד. ומה עבודה אחרת יש למטרוניתא לעשות? רואה אני כך, מרת פרה, שאת סוברת כיש אומרים, שלא נבראה הנקבה לעבודה של ממש כמו הגברים. ובאמת כמה משונה הדבר למשל כשהשומ ביד נקבה והיא מחמרת אחר הסוסים. ברוך מזכיר נשכחות! ראית את הפנים החדשות, את ההולאנדית הזו, שכאה למקומנו? יפת תואר היא, מטרונה עבה ושמנה ושדיה כמגדלות. כמדומה לי, מר שור יודעה ומכירה ופוקד אותה פעמים. הואילי נא וטעמי מעט מרקחת זו—אמרת לה. מורה בידך להאבוס—טעמי, מטרוניתא, ותני גם לעגלתך הבתולה. לא תבושי, יפתי, עגלה עדינה! יפה את עושה, מרת פרה, שמגדלת את בתולתך עמך, בבית-דירך, מה מועיל בעגלות מלומדות הללו, שמגדלים ומלעיטים אותן מיני מספוא על ידי אחרים? אין כל הגידול הזה אלא לבטלה. מוטב שתאמר לי, מציעים שידוכים לבתך החסודה? לא תבושי ולא תכלמי, כלה נאה, הכל יודעים למה עגלה מתגדלת. עגלה תמימה בתך, צנועה וכשרה וחכמה כאמה. ודברי אלה לא דברי חניף חס ושלום, אלא דברי אמת.

ועד שאתה מדבר, ומר צמפיל, הוא ואשתו המטרונה ובנותיו באים אצלינו לשם ראיון, בדרך העולם. נוטל אתה את האבוס מלפני הפרה, מכניסו לתוך הבית, מעמידו לפני האורחים הללו ומזמן אותם בקול הברה משונה, בדרך שמומנים את הבהמות, לאכילת מספוא. לכן, חלבו את הבהמות ושלחו אותן למקומן! הבקרים הלא חורשים והפרות רועות בשדה, ובקרינו ובהמתנו אלה מטיילים, עוזבים ובמלים. אין חשבון ואין משמר אצלו בכלכלת הבית והנהגתו... אמרת בנויפה ויצאת מן הבית. ופתאם קיל צעקה נשמע בפרוודור. את רבי יצחק אריה ראית שם, אדם חשוב זה מגדולי עירנו וגבאי של צדקה הוא, שממונם של ישראל בידו ונאמן עליהם בדברו, ואתה עומד כנגדו וצועק בקול, הלואי שלא יהא נשמע עוד בגבולנו ובגבול כל בית ישראל, צועק אתה ואומר: חבל על הנהגת הצבור אצלנו! הגדלים ועזי העיר לתייש-הקהל צריכים, וכיון שזה התייש נמצא להם הרשות נתונה לו לעשות הכל כרצונו...

—בושנו מדברייך—סיים סנדר דבריו—וגוח היה לנו, שתפתח הארץ את פיה ותבלענו חיים באותה שעה...

(עוד יבא).

מים לשותות.

(סוף).

4. דבר קל הוא לשותות מאמת-המים בלי יגיעה, — שהאדם יורד לתוכה ושותה (תוס' עירובין, י', ד', עמ' 151); ועוד שמענו: „אם היו המים מועטין מולף בידו ושותה" (שם). ונזכר עוד דבר המענין אותנו: „אם היו שנים (שרצו לשותות והמים מועטין) — זה מעמיד לחבירו והלה שותה, וזה מעמיד לחבירו והלה שותה" (שם). ולא נופל ממנו האופן הקל, ששותים מן המעיין, — שאין כאן לא שאיבה ולא מלוי, אלא „שוחה... ושותה" (תוס' ע"ז, י', ה', עמ' 469)¹, „מה שאין כן בבארות מיכניות של הכרכים, שהם ערים גדולות של הליניסמים, שהבארות שלהם עשויות ביופי ותפארת עם פרצופות ממילים מים: בהם שנינו אופן אחר, והוא — שמניח פיו על פי הפרצוף ושותה" (שם); רק צריך ליוהר, שאם הוא פרצוף של עבודה זרה, לא ישתה, מפני שנראה כנושק עבודה-זרה; ואף-על-פי-כן, מקבל בידו ושותה" (שם). יותר על כן אמרו: לא יניח פיו על פי הסילון ושתה, מפני סכנת נפשות" (שם). כלומר, קלוח המים מרובה ובשתייתו יבוא לידי סכנה, ובנגוד לכל זה השתייה מן הבאר העמוקה צריכה אופנים מיוחדים, ולא תעשה אלא בכלים המוכנים לכך, כי מי הוא, שמוח בקדקדו, יהיה בו „ממפס ועולה ממפס ויורד" ²); אלא שאובים ממנו בכלי, שנקרא במקרא ובמשנה דלי, מן הפועל דלה ³).

(1) לשון „שח" נמצאת גם במעשה הנזכר (תוס' תרומות, ז', י"ד, עמ' 38), שר' יוחנן בן ברוקה, כשהלך דרך בית שערים, מצא גבי (הוא גבא בלשון מקרא), שאין בו ארבעים שלשת לוגין, שחה ושתה הימנו. ובצחוק עשו לנו בציורם כל מה שיאיר לשותה כזה: „השוחה לשותות, המים העולים בפיו ובשפתו... כחוטמו ובזקנו ובראשו" (משנת מכשירין, ד', א').

(2) הלשון לקוחה מבבלי עירובין, כ"א ראש ע"א, ורוצים לומר בו, שהבהמה צריכה להכנס על-ידי פסי ביראות, אבל האדם מטפס ועולה מטפס ויורד (ופירש רש"י: אותו בידיו ורגליו כבתלים ונכנס ויוצא), ועל מה שהפכו את הסדר לומר „עולה" קודם „יורד" עיין תוספות פסחים, ב' ע"א, ובירוש' עירובין, ראש פרק ט', דף כ"ה ע"ג, לענין סולם הלשון היא: „מטרפס ועולה מטרפס ויורד" (ונמצא כמותו לענין ירידה למרחץ בירוש' קרושין, פ"ב, דף ס"ב ע"ג); ובמדומה לי, שלשון „ממפס" אינה מציינת את הירידה לבאר שחת דוקא, שהיא מקום צר ויש בו סכנה, אלא כל ירידה והליכה בשבילים קצרים נקראת „מפס". כי למקואות מים, שמן הטבע מקומן הוא בשפולי-האדמה, היו יורדים בשבילים קצרים, עמוקים ודחוקים, שתלחץ בהם רגל האדם, באותם שזכרים (תוס' סנהדרין, ז', ט' וי', עמ' 668): „השבילין המפולשין לבורות לשיחין ולמערות ולגתות ולגרנות" (ומפולשין נקטו רק להלכה, ובמציאות בוראי לא מפולשין היו, אלא דחוקים מאד), ובהמשך נאמרו: „מבואות היורדין לים או לנהר, אף על פי שגורדין מבאן ומבאן ורבים מטפסין ועוליין בהן" כו' (שם); הרי שההילוך בדרך צר וקצר יצויין בפועל טפס, ואולי יוגדר מוכן מלה זו כמושג מדריגה, כלומר, ההילוך במדריגות נקרא „טפס", ונשמע ממנו, שבתלי הבאר מדריגות מדריגות נבנו.

(3) „דלי" ובארמית „דלא", עיין באוצר-המלים התלמודי של לוי, כרך א', עמ' 408; ונכנה ממנו השם המפשט „דליה" (שם, עמ' 408), ועיין גם שורש „דול", „דולא" (שם, עמ' 383), והשם דלי עיין, למשל, בירוש', כ"ב, פ"א, ה"א, דף י"ג ע"ד, וכן בירוש' קרושין, פ"א, ה"ה, דף ס' ע"ב. וביתר ביאור: „דלי של מים" (משנה סוכה, ב', ו'), ונראה משם, שהשתמשו בדלי לא למלאות בלבד, אלא גם לשותות ממנו כבבלי-שתייה. והנה במשנת כלים י"ד, א' לא נאמר אלא „דלי כדי למלאות בו", אבל בתוס' שם בבא מציעא, ד' א', עמ' 582 הלשון: „כדי למלאות בו לשותות", וכן בתוס' פירי, ה', ד', עמ' 634: „מלא דלי לשותות"; אבל אפשר שהלשון סובלת את הפירוש, שימלאו הדלי מים כדי לשותות, ולא שישתו בדלי. ובארמית „דולא", למשל, בבלי עירובין, כ' ע"ב, ועיין עוד להלן, ועוד מצאנו את השם היווני אנטל, ותיתי דעתי בו כספרי, לעתהנואשער, ח"ב, עמ' 71, ועיין שם הערת ר' עמנואל ליוו.

דלי זה לא יפרד מן הבור והבאר (כי בנקודה זו בור ובאר שוים), באופן שאמרו להלכה: המוכר בור לחבירו, כיון שמסר לו דליו, קנה' (ירוש' קידושין, פ"א, ה"ד, דף ס' ע"ב, ובירוש' ב"ב, פ"ג, ה"א, דף י"ג ע"ד, ובבבלי ב"ק, נ"א ע"ב), ולמה הדבר דומה?—למוכר בית ומסר את המפתח, או למוכר צאן ומסר את המשכוכית.

אם הדלי אינו תלוי בקילון¹, כמו בבורות-שדה ובבארות-שדה, אז הוא נתלה בחבל, שהוא נקרא, חבל-דלי' (בבלי ב"ק, י"ז ע"ב)², ואם קראהו, של-של' נתכונו לשלשלת חזקה של מתכת, כסתם לשון שלשלת: ושלשלת כזו נצרכת היא אם הדלי גדול ורב-המשא, כלשון המשנה: שלשלת דלי גדול' (כלים, י"ד, ג'), ומוכן, שליתר תקון השתמשו בו אף לדלי קטן, וזכינו לידע אף שיעור שניהם, כי שנינו (משנת מקראות, י' ה'): שלשלת דלי גדול ד' מפחים, ושל קטן עשרה', והוא לענין טומאה, וממילא נוכל לשער את ארכו גם במציאות, ונשנה הדבר בקצת אריכות נפ בתוס' (כלים בבא מציעא, ד' ט', עמ' 692): שלשלת דלי גדול ארבעה מפחים, של קטן ושל עולי-בבל (עוד הפעם באה אלינו השמועה על-באר של עולי-בבל!) עשרה מפחים', ותיכף בצדו שמענו, שלפי הצורך קשרו חבל או משיחה בדלי בין מלמעלה בין מלמטה (שם), כדי להשלים את אורך השלשלת ככל אות-נפשם, כל המעשה שנעשה בו מפורש יפה ובביאור מאין כמוהו עלידי המשל (בבראשית רבה, פ"ג, סעיף ד'): לבאר עמוקה... בא אחד וקשר חבל בחבל, ונימה בנימה, ומשיחה במשיחה, ודלה הימנו ושתה' וכו'. והנה לפעמים אין הדלי נושא את משאו של עצמו ושל המים שבתוכו, אלא ימלאהו גם בכלים (דלי שהוא מלא כלים', משנת מקראות, ו' ב'), ואין תימה אם כן, שיפסק החבל, מרוב המשא, ובא זכרון הדבר הרבה פעמים, למשל: שלשלת דלי למלאות ונפסק החבל" (תוס' פרה, ה' ה', עמ' 684), ומעשים כאלה של כל יום ויום הניחו רושמם בהלכה, וזה הדבר, שהוכרחו החכמים לדבר בו לענין שבת ושנו': קושרין דלי בפסיקא, אבל לא בחבלי' (משנת שבת, ט"ו ב', ועיין שם המפרשים, שהכוונה, שקושרים הדלי בבאר, שיהיה קשור ותלוי שם, דפסיקא לא מבטל ליה התם', אבל לא בחבל, דמבטל ליה התם, והוי קשר של קיימא, ושנינו על זה: רבי יהודה מתיב; כלל אמר ר' יהודה: כל קשר, שאינו של קיימא, אין חייבין עליו'. ומפורש יותר בירוש' שם, דף ט"ז ע"א: בחבל שחול היא מתני', חבל, שהוא משוחל בפסיקא, אבל לא בחבלי' וכו', ופירוש, שחול'—שהחבל מדולדל והולך מן הפסיקא), מי שבא למלאות, אוהו בידו את החבל, שבו קשור הדלי, ומשלשלו למעלה, וכדי להקל עליו את המלאכה, הוא צריך לכנין, שהחבל יעלה ויירד על שפת החוליא, וכשיהא נעשה כך הרבה פעמים, יחקק החבל את החוליא³.

הדלי נופל בנקל לתוך הבאר (תוס' טהרות, ט' י"ב, עמ' 670) מטעמים שונים: הן מטעם ההשלמה ההיא בחבלים שהוכרנו ויהיה, איפוא, החבל מורכב מכמה חתיכות וכשיותר קשר אחד יפול הדלי בבאר, הן מן המעם היותר פשוט—שהחבל נפסק ברבות הימים על ידי שמוש המרובה, ואולי גם מטעם שלא נקשר הדלי בחבל יפה ויותר מקום קשירתו,—הצר השוה שביניהם, שנופל הדלי לתוך הבאר, או הקיתון ושאר הכלים,

1) "קילון" לקוח מיוונית (Kélōn, עיין "לעהנווארטער", ח"ב, עמ' 530), וברומית נקרא tolleno, עיין עליו ועל ציורו באוצר-המלים של קרמונוות היונים והרומיים של החכם Rich, והרבה לדבר עליו Vogelstein; דיא לאנדווירטשאפט אין פאלאסטינא צור צייט דער משנה", עמ' 16.

2) לאותו חבל עצמו או לחבל אחר יש גם שמוש מיוחד אצל הבאר: על-ידו מבחינים אם מים בבור, כנראה מן התוספתא (מכשירין, ב' ט"ו, עמ' 675): "שלשל חבל לבור לידע אם יש בו מים" (ולפי המשנה שם, ב' ה', זרק את האבן לבור לידע" וכו' השתמשו לצורך זה באבן, וכן יעשו עד היום).

3) אבות דר' נתן, נוסחא ב', פרק י"ב, דף ט"ז ע"א, הוצאת שיכטר: "רבי עקיבא... הלך וישב לו על באר אחת בלוד, וראה תולית הבאר תקוקה, אמר: מי תקק את התוליא הו? אמרו לו: החבל. אמר להם: ויכול הוא? אמרו לו: הן, מפני שהוא תדיר [עליה]".

שממלאים בהם מים, פעמים שהם נופלים לתוך הבאר, ויהיה התקון—שמעלים אותם מן הבאר על ידי מַשְׁלִית¹; ; ודבר זה מותר אף בשבת: משלשלין את המשלית לנה עלות בה דלי או קיתון (תוס' שבת, י"ד, ג', עמ' 181). והשווה לו, הכדומין האשקלונין (משנת כלים, י"ג, ט').

אף-על-פי שדברנו כבר למעלה על ענין הבארות, נדבר אף כאן על הבארות היותר גדולות, שממלאים מהן בגלגל (משנת עירובין, י', י"ד). כלומר, שחבל הדלי משתלשל ועולה ויורד לתוכן על-ידי גלגל, שהוא עבודה מיבנית, ועל-ידי זה יוקל על השואב, באר כזו, שיש בה גלגל, היתה במציאות במחוז, עיר של כבל (בבלי עירובין, ק"ד ע"א) ובצפורין, עיר של פלסטיני (קהלת רבה, י"ב, י'; ויקרא רבה, פ"ח, סעיף א'), סבוב הגלגל והלכו במרוצה השמיע קול, ששמעו והכירו מרחוק (בבלי עירובין, ק"ד ע"א)², וכך היה אף קול העץ, שעשה בן קמין מוכני לכיור (בבלי תמיד, כ"ח ע"ב, ונחשים, כ"ח ע"ב).

מן הדלי שופכים את המים—פעולה, שנקראת במקרא ובמשנה, ער ה' (3)—לתוך כלי אחר, שהוא מוכן תמיד אצל הבאר או שמביאים לשם לצורך זה, הבלי, שמערים בו את המים, על הרוב היא, חבית (משנת מכשירין, ד', א'; הממלא בחבית, וכן בתוספתא, שם, ב', ה', עמ' 674) או חצ"ב⁴, (וברבים, חצבים), והוא כלי גדול מחזיק מרובה, או קיתון⁵, או

(1) שרשה, ש"ל ה', וענינו להעלות איזה דבר ממים צלולים, ומלת משלית בודאיש לה שייכות אל "שליא", שהוא מולג של בשר (עיין באוצר-המלים של לוי, ח"ג, עמ' 282), וכן יש לקרוא, "משלית" במקום, "משלית" בתוס' מכשירין, ב', ט"ז, עמ' 675.

(2) ב, ערוך השלם (ח' ב', עמ' 170) יש שני פירושים בענין גלגל הבאר, והפירוש השני יאות דוקא לקולו, שהוכרזו למעלה.

י (3) למשל, תוס' פרה, ה', ה', עמ' 634: "הַעֲרָהּ, הַלְעֲרֹתָ"; והשם "עֲרִירִי" עיין בסה"מ של לוי ח"ג, עמ' 698.

(4) "חצב" בארמית, חצב"א, וכן בסורית, "חצבא", "חובא", "חובא" (שלש הצורות הללו שוות ורגילות הן, עיין ספר-המלים הסורי של P. Smith ושל Brockelmann בערך "בעלא" ובערך הנצרך, ונגזרות המלה, שממנה יצאה (לדעת פראנקל, "אראמאישע פרעמדווארטער אים אראבישען", עמ' 169), גם כן בערבית, מן הארמית של מקרא, חס"ף (כך היא גם דעתו של Krenzel, בספרו "הויסגערשאַט", עמ' 51, הערה 6, אלא, שהוא מראה על המלה האשורית חצב, כמו שנרמז גם בסה"מ של ברוקלמאן), ועל השתנות המלה, עד שנעשה, "חצב" מן "חסף", עיין Barth, "עטימאָלאָגישע שטודיען", עמ' 52 ועוד בעמ' 54, ועיין "צייטשריפט דער דייטש-מארגענלאַנדישען געזעלשאַפט", כרך מ"ו, עמ' 532.—אך טעה קריינגיל בהנבילו את המושג הראשון של המלה בתור כלי-עץ, שאך אחר-כך נשאל למושג כלי-מים ולשמוש אחר, כי באמת נהפוך הוא: מעיקרו אין חצב אלא הכלי, שמערים בו המים שדולים מן הבאר, ורק בלאחר יד הוראתו גם חבית-עץ, זה יצא לנו מאין ספק ממה שנדרש עליו בתלמוד: "חצבא, שחוצב מים מן הנהר" (בבלי שבת, ע"ז ע"ב); ואף-על-פי שבכלל נזוהרים אנו מדרשות כאלו, במקום שאין חשש יש לקבלן, ומה שאמרו, "חוצב מים" לא רצו בו חציבה והפירה מן האדמה, אלא השתמשו בלשון "חצב" במוכן, "חשף", שהוא—שאיב (עיין ישעיה, ל', י"ד אצל מים; חגי, ב', ט"ז אצל יין); ומה שאמרו "מן הנהר" לא אמרו אלא לפי מצב הדברים בבבל, ששם שתו את מי פרת (עיין למעלה, בחוברת הקודמת, עמ' 19), ואילו היה איש ירושלמי דורש את המלה, היה אומר, "מן המעיין" או "מן הבאר". ומה יפה פירש רש"י בבבלי שבת (ק"ח ראש ע"א) על "האי מאן דתלש פיטרא מאונא דחצבא", שאמר בו: "שפת הדלי", הרי שלרש"י סתם חצב הוא דלי,—מה שנצרך גם לפי המימרא שבתלמוד; ולא כן המיימוני, כי הוא לא פירש את המלות, אלא כלל את כל הענין למושג היאה ואמר, שהרין אמור בחבית (הל' שבת, ח', ג'), ולפי זה נבין את הפתגם ההמוני: "חצבי לנהרא כנני לויא" (בבלי ברכות, ג"ח ע"א), כלומר: כלי-השאיבה הולכין אל הנהר, אך לאן מוליכים את השכרים?—וענין החצבים עוד מפורש יותר לפי האמור בבבלי ביצה, ל' ע"א, עיין בפנים. ואם הוא כלי של יין, נאמר בפירוש "חצבא דחמרא" (בבלי ב"ב, כ"ד ע"א), וכן, "חצבי חיורי דמליין קטמי" (בבלי ברכות, כ"ח ע"א).

(5) נשמע מתוך האמור, למשל, בתוס' שבת, י"ד, ג', עמ' 131.

ל'קנא' (1), כ'ו' או כ'ו'א (2), קנ'ן (3), ש'חיל (4), ואחרון אחריו חביב—הר הוא הכר (5), שנודע ענינו מומני המקרא ובכל הדורות הבאים עד היום הזה. וכל הכלים האלה לא לבד שמוכנים היו לקבל את המים הדלויים מן הבאר, אלא בהם היו שואבים כל אמצעות דלי, כנראה מתוך האמור לענין קיתון (עיין במקומו), ולכל הפחות נאמר כזאת מפורשי אצל ק'י'ר'ו'ה' (שהוא קליפת מין אבטיחים) ואצל ש'פ'י'ח' (שהוא כלי-הרס אחד). וזמורה קשורה עליהם כמין יד לשלשל אותם במצולת המים (6), והם הם גם הכלים המחזיקים ומשמרים את המים העומדים בבית.

הרבה פרטים, שהם חשובים לנו, יצאו לנו בעניננו מסוגיא אחת בתלמוד, שבשביל כך תקנה לה שכיחה במקום הזה: אמר ליה ר' חנן בר רבא לרב אשי: אמר רבנן, כמה דאפשר לשנויי משניין ביומא טבא—והא הני נשי, דקא מליין חצביהו מ'א ביומא טבא ולא קא משניין, ולא אמרינן להו ולא מירין אמר ליה: משום דלא אפשר; היכי ליעבר? דמליין בחצבא רבה תמלי בחצבא זוטא—קא מפשא בהלובא; דמליין בחצבא זוטא תמלי בחצבא רבה—קא מפשי במשוי; תכסייה בנכתמא—ומנין דנפיל ואתי לאתויי; תקטריה—ומנין דמפסיק ואתי למקטריה; תפרוס סודרא עליה—ומנין דמטמיש במיא ואתי לירי סחיטה; הלכך לא אפשר' (בבלי ביצה, ל' ע"א).

החצבים יש ממינס גדולים (חצבים גדולים, משנת כלים, ב', ב'; תוס' שם ב'ק, ב', עמ' 570; ספרא לויקרא, י"א, י"ג, דף 58 בהוצאת ווייס; וכן, חצבא רבא' בבלי שבת, קמ"ח ע"א) וקטנים (ויהיה הנגוד, חצבא זוטא' בבלי ביצה, ל' ע"א), ובלי ספק הוא הדין בשאר כלי-מים, אף שזכרון הדבר לא בא בפירוש, וראוי להעיר, כי מן כך נבנה כ'ד'י'ת (7), והוא מין קטן של כר, והנהג' החצב יש לו שפה והיא נקראת, א'ו'נא' (בבלי שבת, ק"ח ראש ע"א), וכסוי שלו, ששוכב עליו ומתנודר אנה ואנה או שהוא מקושר אליו בחוקה, נקרא, נ'כ'ת'מא' (8). ואחרים מן הכלים האלה, כגון החצב, בודאי נשארים תמיד אצל הבאר או אצל הנהר, כי מתוך גדלם בודאי היו נמנעים בעליהם מלמשוך אותם תמיד הביתה; ולפיכך באה אלינו השמועה, שעלו בהם צ'מ'ח'ו'נים, כמו

(1) 'לקנא דמ'א' (בבלי שבת, קמ"ג ע"א).

(2) 'כוזא דמ'א' (בבלי שבת, ל"ג ע"ב); 'ההוא טעייא, דאייתי כוזא חרתא ומלייה מ'א' (בבלי ע"ז, כ"ט ע"א), וכבר ידענו, שלשון 'מ'ל' ענינו—למלאות מן הבאר.

(3) 'תהי ליה אקנקיה' (בבלי שבת, ק"ח ע"א). עיין שם כל הענין ויצא הדבר מחזור לך.

(4) 'חצבא ושחיל' (בבלי סוכה, כ"ט ע"א), ואף כאן יפה דקדק רש"י לפרש: 'חצבא, בד של חרס, ששואבין בו המים; שחיל, דלי של עץ'.

(5) ברייתא בבבלי, נדה מ"ח ע"ב, ושם בתוספתא, י', ט', עמ' 648, עד היום נקרא בעוה, על חוף הים, הבלי ההוא כ'א'ד'ו'ס כערבית, שהוא Kados ביונית, עיין, 'צייטשריפט דעם דייטש-פאלאסטינא פעראיינס', כרך ח', עמ' 179. ועל 'כ'דומין האשקלונ'ין' שבמשנה (כלים, י"ג, ט') שהם אולי מלשון כר, עיין מה שהעירוני במ"ע, 'צייטשריפט פיר אלטעסמאמענטליכע וויססענשאפט', כרך כ"ח, עמ' 243, ששם פירשתי בענין אחר.

(6) 'האבן שבקיריה' (משנת שבת, י"ז, י'); 'זמורה, שהיא קשורה בטפית' (שם). ובענין טפית שהוא כלי של מים, עיין גם בבלי ב"ב, ס"ג ע"א ופירושו של ר' נתן בעל הערוך ערך 'בור הגולה'. ועיין סה"מ של לוי ח"ב, עמ' 177. וזכור טפית אצל חבית בילקוט ישעיה, רמז שס"ג.

(7) 'בדידות' עיין בתוס' מנחות, ט', י', עמ' 526 (בצר 'חצבים גדולים', וכדומה לזה משנת מנחות, ח', ז'). ועל פי אמת זו יש לחקן מה שיש בברייתא (שם, פ"ז ע"א) 'בדידות' ולקרא במקום זה, 'בדידות'; עיין בספרו הנוכח של קרינגלי, עמ' 52, הערה ג'.

(8) בבלי ביצה, ל' ע"א (עיין בפנים) ושבת, קמ"ח ע"ב (ושם, דף ק"ח ע"ב; ר' אבא תבר נכתמא', אולי הוא הכלי עצמו ולא כסויו), פסחים, ק"ב ע"א וב"ב, כ"ו ראש ע"א, לדעת לוי (ח"ג, עמ' 398) וקוהוט (ח"ה, עמ' 348) שרשו, 'בתם', ולבי אומר לי, שאין 'לו שייכות עם שרש, 'בתם', אלא מלה אשורית היא (כי מבבל מוצאה!), ולאחר זמן עוד ימצאוה בשירידי לשון האשורים.

פטריות, מרוב הימים (בבלי שבת, ק"ח ראש ע"א), ומיאוסותם נרמה להם, שלא יחשבו בכלי-משתה, העולים על השולחן, כמו שנאמר בתלמוד: ,חצבא ושחיל בר ממטללתא" (בבלי סוכה, כ"ט ע"א), בעוד שכלי-המים הקטנים יותר בודאי עומדים היו ביפים ונסדרו על השולחן בתור, מאני משתיא" (שם).

לשאת את המים היא מלאכה, שהיא מומלת ביחוד על הנשים (בבלי ביצה, ל' ע"א ושבת, קמ"ח ע"א), והיתה להן בה מירחה מרובה (שם ושם), עד שהעפיה והיגעה בין הנשים הללו בקשה להשיב נפשה במה שישבה פעמים אחדות בדרך. ואמנם, אנו מוצאים על הנשים הללו בתלמוד: ,ויתבן אפומא דמבואה" (בבלי ביצה, שם), וחרוש הוא, שמלאכה זו, שהיתה רגילה אצלן, פעלה פעולה חזקה על טיב גופן, ואמרו: ,בנות כפרים [סימן] העליון בא תחלה מפני שמוחנות ברחיים ונישאות כדון על גיסיהן" (תוס', ו', מ', עמ' 648, ובבלי שם, מ"ח ע"ב). כדי להקל מעליהן את המשא היו משתמשות (או משתמשים, כי לדבר זה גם האנשים בכלל) בעץ אחד, שהיתה לו צורת מוט, ואותו הניחו על הכתפים ובסופו משני צדדיו היו קושרים עליו את הכדים ואת הכלים האחרים שרצו לשאת, ומוט זה נקרא, אס"ל או, אס"ל—שם, שהוא לקוח מלשון יונית¹. ועתה מוכרחים אנו לשוב כפעם השלישית אל ענין החבל בחקירתנו, כי באותו המוט נקשר מצד זה ומצד זה חבל אחד, והוא נושא את כלי המים (משנת פרה, ו', ו' ותוס' שם, ו', ד', עמ' 636) לאחריו ולפניו של האדם (משנה שם, ו', ה'); ואולם קושרים את הכלי באותו החבל ונושאים אותו בלבדו בכפיו של האדם אף בלי מוט (שם, ו', ו'), ועל-פירוב לא היו משתמשים במוט כלל, אלא היו נושאים את המים על כתיפם, או על גיסיהן, כמו שראינו למעלה וכמו שנראה גם מלשון, על כתפי' (משנה שם, ו', מ' ותוס' שם, ו', י'), ועל זה תורה לשון, ממלא בכתף' (משנת מקואות ו', ג' ותוס' שם, ד', ג', עמ' 656), והאופן, איך התחכמו הפקקים להקל מורח משאם, יצא לנו בכירור, אף אם לא לענין מים דוקא, ממה שאמור (ירוש' ברכות, פ"ב, ה"ה, דף ה' ע"א): ,הכתף... ששיקל תרין חלקים לחורווי וחד לקומייו".

5. כל דברי משנת עירובין (ב', א' ואילך), שעמדנו עליהם ודברנו עליהם זה כמה, מורים את אופן שתייתה של הבהמה בשבת, כי השקאת הבהמה דבר חשוב הוא ואין לעבור עליה בשתיקה. ולענין דיני-ממונות שנינו: ,מי שיש לו בור לפנים מביתו של חבירו... אינו מכניס בהמתו ומשקה מבירו, אלא ממלא ומשקה מבחוץ" (בבא בתרא, ו', ה'). להכניס הבהמה, הוראתו היא—להוליך הבהמה אל חצרו של חבירו, ולא שתתה הבהמה מן הבור גופו, כי, ראשית, היא לא תוכל לעשות זאת בעצמה, ושנית, אין כבודו של אדם לשתות אחרי הבהמה, אלא האדם ממלא לבהמה בבלי מיוחד, שבמקרא הוא נקרא בשם שוקת, ובעלי המשנה עוד הכירו את ,שוקת יהוא", שנשארה מעתים עתיקות³; ובלי ספק נשארו עוד שקתות אחרות מימים קדמונים, ואולי יש למצוא מהן עד היום, כי לפי תכונת ארץ-ישראל היו השקתות על-פי רוב חקוקות בסלע

(1) את כל המקומות, שנמצאת בהם מלת ,אסל", רשמתי בספרי ,לעהנווארטער", ח"ב, עמ' 88. ועיין Rich בספרו הנזכר בערך asilla. והרומיים קראו לאותו העץ גם jugum, כלומר מוט, עול.

(2) החבל היה ,מכונן" על צואר-הכלי כדי שלא יהא נגרר אחריה, ולא היה דולה ממנה אלא ,לצרכה", כלומר, מה שהוא תופש בידו (עיין משנת מכשירין, ד', א' ופירושו של הר"ם שמשון שם, ובתוס' שם, ב', ה', עמ' 674).

(3) משנת מקואות ד', ה' לפי הגירסא בדפוס קמברידג'א, וחסרה מלת ,הוא" בדפוסים אחרים. והנה ,שקת" באה לדעת כל המבארים החדשים מן ,שקה" ופירושה—הכלי, שמשקים ממנו את העדרים (עיין אוצר-המלים של גיוניוס, הוצאה י"ד); אבל לא כן משמע מלשון התוס' (פרה, ה', מ', עמ' 636), שיש שם ,שוקת" —הרי שבמלת ,שוקת" נכלעה העין, וראוי להעיר על זה; והרכיב ,שקתות" יוצא מן הכלל הוא בין כך ובין כך.

ולא במהרה תאבדנה, כמו שאנו מוצאים: „השוקת שבמלע“ [משנת מקואות, ד' ה'; ושם, ה' א', שוקת' סתם, אבל הדבר מענין אותנו: „מעין שהעבירו על גבי השוקת“, וכעין זה בתוס' פרה, ה' מ', עמ' 635: „מעין היורד למכתשת ... וחורר וממשיך את המים“; ואחר-כך: „שוקעת (שוקת). שגממיות (מלשון גומא) סובבות אותה, אם היו מעורבות כשפופרת הנאד“ וכו', „עשה לה עמרה של מיט כדי שילכו מים לשם וכו'“, ונגודה היא „השוקת שבמיט“ (תוס' שם), ועוד אופן שלישי אנו מוצאים: „שתי אבנים, שהקיפן זו לזו ועשאו שוקת, וכן שתי ערבות, וכן השוקת שנחלקה“ (תוס' שם).—והנה אם השוקת, שבגינה קשה וחזק, יכולה להחלק, שהוא שבירה שלה, לא כל שכן הכדים של חרס ושאר הכלים, שממלאים אותם מים, שבנקל ישברו, ואמנם, שבירה זו מרומזת במה ששנו: „המפנה חרסין מתוך השוקת“ (משנת פרה, ז' ח'), ולמדנו, שלעתים הוכרחו לנקות את השוקת משברי הכלים שנפלו לתוכה „בשביל שתחזיק מים הרבה“ (שם). אך לנקיון זה היתה עוד תכלית אחת: „בשביל שלא יהו מעכבין אותו בשעה שהוא זולף את המים“ (שם); ובהיות הזולף אופן שתיית האדם (עיין למעלה), למדנו לפי דרכנו, שהשוקת אף היא כלי לשתיית האדם היא, וזה יצא לנו גם ממה ששנינו: „שנים שהיו שומרים את השוקת“ (שם, ח' א')⁽¹⁾.

6. חקירותינו הקודמות ביררו לנו את ענין המעיינות, הכארות והבורות. ועתה נפן אל השיחין ואל המערות, לחקור אחרי תכונתם. כבר אמרנו, ששלשתם (כלומר, בורות, שיחין ומערות) באים ביחד במקומות הרבה⁽²⁾. והנה „שיח“ הוא מלשון המקרא „שיחה“, „שוחה“⁽³⁾, שהיא מכרה ביר פשוט ונכרא כמעט מעצמו כלי יגיעת אדם, ולפעמים השרה מלאה ממנו לא למוכה, אלא לרעה, ואז נקראת השרה בות-שיחין⁽⁴⁾. ואף במערות נקיים המים מאליהם ויד האדם לא תפעול בהן אלא מעט. שאר מקואות המים הם חדות (על הרוכ נכתב „הדות“ או „דות“)⁽⁵⁾, נעיצים וחריצין⁽⁶⁾, עוקה⁽⁷⁾, נכא (וברבים נכאים)⁽⁸⁾, גומא (וברבים גומיות או גממיות)⁽⁹⁾.

(1) כנראה, השקו את הכהמה גם מתוך האבוס (עיין בבלי עירובין, כ' ע"ב).

(2) למשל, משנת ב"ק, ה' ה': „בור, שית ומערה“; „בורות שיחין ומערות“, בבלי ב"ק, מ"ח ע"א, משנת אהלות, ה' י', משנת מקואות, ג' ב' ועוד ועוד. לפי המשנה (בבבא בתרא, ד' ד'; „המוכר את החצר מכר בתים, בורות, שיחין ומערות“) כל מקואות-המים האלו כחצר הן, ובהיותן תשמיש-בית, נמצא פתרון למה שבאו בצד כר וכוס וכלים אחרים קטנים כדומה להם, והוא במכילתא לשמות, י"ד, כ"א (דף ל"א ע"א, הוצאת ר' מאיר איש-שלוס); „המים שבבורות ושביחין ושבמערות ושכבס ושבתבית ושכבצלותית [נבקעו]“, וכן במכילתא דר' שמעון, בן יוחאי (עמ' 50, הוצאת הופמאן), אלא ששם באו „ב"א, שית, מערה“ במספר יחיד; והשתנות בור לבאר ידועה לנו מכבר, ולפיכך נציג לעומתו „ב"א רות, שיחין ומערות“ (בתוס' ב"ב, א', י', עמ' 399, וכן שם, ג' ב', עמ' 402: „לא מכר לא את הבאר ולא את השיח ולא את היציעון [קרא נעיצים, כמו שנביא להלן] ולא את הדותיות, ולא את המערות שבתוכו“.

(3) עיין מה שכתבתי ב„הקדם“, ח"ב, עמ' 18 בחלקו האשכנזי; ושם, ח"א, עמ' 13 דברתי בכל מקואות-המים האלה בתור בתי-מרחץ ומקומות-מרחץ, ועיין שם.

(4) בירושלמי תרומות, פ"ג, דף מ"ה סוף ע"ד: „חבית שיחין“ שברפוס הראשון (הוא רפוס וויניציא) ואחריו ברפוס קרוטושין וברפוס ויטומיר היא גירסא משובשת וצריך להיות: „חבית שיחין“. ונזכרו „שיחא ריפע“ בשיר השירים רבה, ז' ג' (ריפע היא שם מקום).

(5) תוס' ב"ב, ג' ב', עמ' 402 (עיין הערה 2); משנת אהלות ה' ו': „בור דות שבבית“.

(6) ספרי דברים, רמז רפ"ט, דף קמ"ז ע"א, ובילקוט גם „חריצין“ בצד „נעיצים“.

(7) משנת מקואות, ו' א': „עוקה“, ונדרשת עמה „עוגה“, וכן „עוגין“, „עוגול“ (עיין סה"מ של לוי, ח"ג, עמ' 618), אוגין, אגין.

(8) משנת מקואות, א' ד' בצד בורות שיחין ומערות, והואנכי בתוס' תרומות, ז' י"ד, עמ' 38.

(9) למשל: „גממיות על פי המקור“ (תוס' מקואות, ראש פרק ה', עמ' 656); „שוקעת, שגממיות סובבות אותה“ (תוס' פרה, ה' מ' עמ' 635).

אשכורן 1), ועוד ועוד 2),

המובחר שבכולם היא המערה, שאותה היו עושים לפעמים בכוונה, כאמרם: העושה מערות לרבים' (בצר בור ושיח לענין חפירה, אבל הפרש מרובה ביניהם, כי העושה מערות לרבים מרחיץ בהם פניו ידיו ורגליו, היו רגליו מלוכלכות במים או בצואה—אסור, ולעומתו, בכור ובשיח בין זה ובין זה אסור, תוס' ב"מ, י"א, ל"א, עמ' 397, והמעם, שסתם מערות של רבים וסתם בור ושיח של יחיד) 3), ואף-על-פי-כן המערות לא נחפרו מעיקרן על-ידי אדם, אלא בלי ספק היו בני-אדם משלימים לבנות אותן שנתהויו על-ידי המבע, והמערות יש להן מעלות (משנת מקיאות, סוף פרק ז' ומכשירין, ג', א'), שעולים ויורדים בהן, וגם הן נבנו על נקלה, כי די לעשות לתכליתן חריצים קלים במורד ההר, שבו משוקעות המערות. בנין קל כזה בלתי מושלם הוא, ועל-כן נראים חורים וסדקים בכתלי המערה (משנת מקיאות, ו', א') 4), והתקין כנגד זה הוא—לסוד אותן בסיד (משנת ב"ב, ב', א' ובבלי מ"ק, ה' ע"א)—מה שעשו גם לשאר מקיאות-מים, כנזכר, בור סוד' (אבות, ב', י"א)—ולשוף אותו אחר-כך (שפין את סדקיהן, בבלי מ"ק, שם). והנה כל מקיאות-המים האלו ברבות הימים צריכות נקיון, כי לתוכן נופלות חרסית ואדמה (משנת פרה, ח', י"א), וכבר הוכרנו את שבדי כלי-החרס, שתמיד היו הולכים ומתרבים בהן, ומן ההכרח לחטט אחריהם (בבלי מ"ק, שם), ופרט אחד חשוב מן הענין הזה שמענו, לשמחתנו, במה, שהחריב, שפרשה עם יתדות המחרישה, עדיין תורת כלי עליה, מפני שהוא מנקר בה חליות של באר' (תוס' כלים, ב"ב, א', ו', עמ' 591). — וגם למלאכות אלו הוצרכו לאומן, והוא ה ב י י ר או החופר שנזכר למעלה, והוא מוֹדֵד את הבור בין לעמקו ובין לרחבו, לידע איך ומה יהיה התקן בו 5).

7. מלבד המעינות, כל המקיאות שדברנו עליהן, מקבלות את מימיהן מברכות השמים מעל, הוא הגשם, ואילמלא הגשם, לא היו נמצאים בהן מים בשפע; וזהו שאמרו: כבאר, שירד לתוכה שטף של גשמים' (תוס' פרה, ט', ג', עמ' 638) 6), וכשנעצרי השמים, הלכו המים הלוך וחסר, והבור נעשה בור זינקא 7) או בור שאפי 8), ויש שניצל הבור מכל וכל 9), כלומר, אבד את כל מימיו, ודאגה

1) משנת אהלות, ג', ג', ומקיאות א', ו' ועוד; בבלי פסחים, מ"ב ע"א וע"ב, ע"ב וע"א ועוד.
2) לא נציין סירה, מה שמוכח בערוך ח"ב דף קס"ט, הוצאת קוהנר, כי לקוח הוא מן המקרא ולא היה במציאות בימי התלמוד.—גרנותא, שהוכרתי למעלה (בחוברת הקודמת, עמ' 22, הערה 2), מתרגמה לוי, ציסטערנע, ברוננען" (ח"א, עמ' 354, ועיין גם קוהנר, ח"ב, עמ' 351 ושם 353), אבל אין גרנותא מחקת מים לשחות, אלא היא מוכנת להשקות את השדה.

3) ידענו את "נחוניא חופר בורות, שיחין ומערות" (בבלי ב"ק, ג' ע"א), והוא בתוספתא רק, חופר שיחין" (ב"ק, ו', ו', עמ' 354), והשווה מה שאמור, מעשה בחסיד אחר, שהיה חופר בורות שיחין ומערות לעוברים ושבים" (ירוש' דמאי, פ"א, ה"ג, דף כ"ב ע"א, וירוש' שקלים, פ"ה, ה"ב, דף מ"ח ע"ד), והוא המעשה, שמסופר בבבלי ב"ק, ג' ע"א בנחוניא.

4) בדפוס קמברידג'א חוררי.
5) משנת מכשירין, ה', ד', ומביא שם הר"ש את התוס' (שם, ב', י"ד, עמ' 675), ושם: כשמורדו לעומקו רוצה למשקה שברושם" וכו', והוא רושם המים בקנה המדה (עיין ר"ש), אם כן עבודתו זו של הבייר אינה בעשיית הבור תחילה, כי בתחילה אין בו מים, אלא לאחר זמן, כשהופגם הבור והוא רוצה לתקנו.
6) הלשון "שטף של גשמים" נמצאת לענין אחר גם בירוש' שקלים, פ"א, ה"א, דף מ"ו ע"א.

7) בבלי שבת, ע"ז ע"ב, ופירשו שם בסגנון התלמודי, בור זה נקי, ופירוש מיוסד על דרשה זו שירש בו גם ר' נתן בעל הערוך (ח"ב, דף קע"א), ויותר נכון פירוש רש"י, שהוא בור שנתיבשו מימיו, ומלת "זינקא" אפשר, אם-כן, לתכר עם "זינק" בלשון מקרא, שענינו—קפיצה והטרה נמהרת.
8) "בור שאפי" (ומעורר שפת), בבלי סנהדרין, ק"ט ע"א, וענינו חלק מאין כלום, כענין מלת "נקי", שפירשו בו נקי מאין כלום, ואף כאן—נקי בלי מים.

9) "מתין לה עד שתצלה" (משנת פרה, ח', י"א).

אחרת נורמים הבור וכל מקוה-מים, — מה שהם מוציאים מימיהם עכורים. ויארע דבר זה אם סער מתחולל ושטף גשם עוכר את המים הצלולים, כענין המעשה של שמיאל וקרנא, רחצו למי' דדלו ועבירי' (בבלי שבת, ק"ח ע"א 1). ולמורת-רוח היא גם התחולת הנכונה, כשהשואב מצפה למים חיים והוא מעלה חרס בידו, כלומר, שברי כלי-חרס, שכבר דברנו עליהם שתי פעמים ובארנו, שהם נמצאים בבור מפני שבהשבר כלי המלוי, שבריהם והמפילת שלהם משחיתים זכות המים ונקיותם. והדבר הרגיל הזה גרם להמשל: „צללת במים אדירים—והעלית חרס בידך" (בבלי ב"ק, צ"א סוף ע"א), וקרוב לו המשל האחר: „אי לאו דרלאי לך חספא, לא משכחת מרגניתא תותה" 2); ומתוך שניהם יצא לנו, שהרבה פעמים היה הממלא דולה אך לחנם, ובמקום מים לא היה תופס בידו אלא חרס, וחבל, שאנשים רעים משחיתים את טוהר הבאר בידים ובזרזים, בהשליכם אבנים וצורות אל תוך הבאר, והחכמים יצאו לקראתם וערכו לנגדם את המשל ההמוני: „בירא דשתית מיניה, לא תשרי ביה קלא" 3). — ומדי דברנו בגופים הזרים האלה שבבאר, נזכיר את המראה, שצפרים קננו במפוחים ובבורות" (בבלי ביצה, כ"ה ע"א). ואיכא דאמרי, שקננו בבירה", כלומר בבירא, והיא באר (שם); והנה טפח כבר וידענוהו לכלי שאיבה (עיין למעלה, עמ' 118), והוא כנראה הונח תדיר אצל הבאר עד שקננו בו עופות; ובדבר הבורות או הבארות, נראה הדבר, שהעופות היו שמים קנם בכתלים ובחוליות, כמו שיארע גם במדינותינו עד היום; ולהדבר יופי והדר מצד חיי הטבע וחוקותיו, אבל הבאר בודאי לא תריות מזה.

הרעה העולה על הכל היא הציור, כשהמים כלים מאין מטר, ובעת-צרה כזו מעגמת-נפש היו היהודים בזמן התלמוד מתקבצים ומתפללים ברחוב העיר, שמן השמים ירוחמו, כענין האמור: „מתריעין ... על הבורות ... השיחין ... והמערות" (בבלי תענית, י"ט ע"ב). מי יוכל לשער את גודל צערן של הנפשות האומללות בימי-צמאון כאלה, ודי אם נעלה על הדעת, שהוצרכו לקנות את המים במחיר, כנזכר הרבה פעמים, ולא בשנת בצורת דוקא, אלא אף בשנים פשוטות 4), ומחסרון כים, שהיה שולט ביחוד אצל תלמידי-חכמים, כמוכח מכמה מאמרי התלמוד, משמיעים עצה טובה, שישתו מים במדה ובמשורה 5), ונסיים, איפוא, כמה שפתחנו: שמציאות המים בארץ-ישראל יקרה היא מאד, וכל מה שנוכל למצוא על-אודותיהם כדאי להזכיר בחקירה מסודרת.

שמואל קרוים

1) מתוך עצם המעשה הזה כבר ציינתי למעלה את ענין הקנקן, ועתה אעיר על פירוש הראשונים, שמוכח בערוך, שר"ד ל' ב' (ח"ג, דף ס"ג).

2) בבלי ב"מ, י"ז ע"ב. וראוי להביא בזה מה שכתבו שם התוספות: „וכי דרך למצוא מרגליות תחת חרסים? ומפרש ר"ת, דבקרקעות הים אבנים רחבות, ונראות כחרסים, ותחתיהם נמצאים המרגליות". והמשל ההוא נמצא עוד בבבלי ובמדות, צ"ב סוף ע"ב ומכות, כ"א ע"ב; ובירוש', מעשרות, סוף פ"ה, דף ג"ד סוף ע"א הגירסא היא: „מן דגלית לך חספא, אשכחת מרגניתא", ובירוש' כתובות, פ"מ, דף ל"ג סוף ע"ב; „מן דגלית לך חספא, מן מרגליתא".

3) בבלי ב"ק, צ"ב ע"ב, וענין „קלא", שהוא צור-אבן, עיין בסה"מ של לוי, ח"ד, עמ' 306.

4) יעניין כבר באיבה, ה', ד', ונזכר גם בתהלוכות-היהים של יושבי ארץ-ישראל הנכריים, עיין בספרו של Stark, „עזה אוגר דיא פוליסטאזאישע קיסטע", עמ' 321. ובמקורותינו עיין משנת בבורות, ד', ט', ובתוספתא שביעית, י', כ"ה, עמ' 70 („פירות שביעית אין לזקחין בהן מים ומלח"), ולענין פסי ביראות אמרו, שאינם אלא בארץ, כי בחוץ-לארץ „שכיתי מיא" (בבלי עירובין, כ"א ע"א), ומתוך הן אתה שומע לאו, שבארץ-ישראל לא שכיתי מיא, וכי מים חיים ניתנו להקנות, הן אצל יהודים והן אצל רומיים, עיין מה שכתבתי ב„הקדם" בחלקו האשכנזי, ברך ב', עמ' 16.

5) פרק קנין התורה (אבות, ו', ד'): „מים במשורה תשתה", וכן „מים במדה" (בבלי עירובין, כ"א ע"ב).

בעיר.

(המשך).

מאת ד. ב. סלוצקי.

II.

עוד טרם יעבר תמהונו, עוד עיניו היו כמו אחוזות סגורים, עודנו רואה את העיר
הואת כראות חזיון יפה, אילויה מצודרת.

וכשעבר מרחוב לרחוב ומחצר לחצר בבקשו לו מעון, היה כתועה בתוך לבירנת
ענקי ונפלא...

חפוש-מעון זה הרגיזהו מאד, והיה כילד, שתעה מבית אבותיו ולא מצא דרכו. קמן,
חלש ונעזב, סביבו המון חומות ובתים, גבוהים ובעלי קומות רבות, המכילות חדרים ומעונות
למאות—ולו קשה למצוא בהם פנה פנויה! הגונה! המון דלתות ושערים... כמה מרגיזים
הם אותו, וכמה רעים הם, וכמו כלם, כלם, אף אלו שפתוחים הם, סגורים באמת על
מסגר, כאילו נעלה העיר את דלתיתה בפניו...

ולסוף, כשמצא לו דירה קטנה, נקיה ונחמדה בקומה הרביעית בתוך רחוב רחוק,
שמח כל כך, נדמה לו ברגע ההוא, כי כבר מצא דרך ומוצא בלבירנת והוא אינו מפחדו
עוד, וכאילו השלך מעליו עול גדול וקשה. עוד הפעם היה קל בלכתו, החיים הרועשים
מסביב פעלו עליו פעולה לטובה, והוא שב למעונו של ברוך בפנים צוהלים ושרק
בשפתיו איזה ניגון עליו.

את ברוך לא מצא בביתו, תמיד הוא מרוד ועסיק, מה מקנא הוא בו.
ארו את חפציו, העבירים אל מעונו החדש ויצא עוד הפעם אל הרחוב, הוא לא
יוכל לשבת בבית אף רגע, הרחוב משך אותו אליו ביד נעלמה וחזקה.
היה יום אפריל, יום צח וחם. אור זרוע על פני הרחובות הרצופים, שקבלו בכל
רגע צורה חדשה בעיניו של ברוצקים. חלונות הבתים הרבים נדמו לעינים ערומים כמסתירי
סוד, ויש אשר נגע קו איר בזוגיותיהם של החלונות ונוצצו כרצי-כסף והיו כצוחקים צחוק
ערמומי ומלגלג, והיו אלו החלונות כאותו המין האדם הרב העובר ושב: רחוקים וקרובים
כאחד, עוקבים איש אחרי אחיו ומסתירים זה מזה איזה דבר, זרים זה לזה ומרגישים
קרבת שכנים ושותפים ביניהם.

והוא הולך—ולפני עיניו מתגוללת העיר כיריעת-קסם ברחובותיה וחומותיה. הוא
נוטה לצד אחד—ולפניו מופיע רחוב חדש, שלא ראהו עוד, רחוב יפה ומלא תנועה.
האמנם לא ראה עוד את הרחוב הזה? כמדומה לו, שאתמול כבר היה בו? אבל האם
היה במקום הזה בית-המסחר העצים והיפה הזה? בויטרינות שלו מוצגות לראות נחורות
זהב, כסף, נחשת ועשת, כלי בית ועבודה, כלי צעצועים ומבונות, והכל נוצץ. מבריק
וכמו מצטחק בבת-צחוק של רצון. בבתי המסחר לבגדים ולבגדים הוצגו סחורות-כד של
אביב, בגדים ולבגדים חדשים במין סדר וחקן מיוחד, וכל אילי סחורות-הכד, הבגדים והלבגים
כמו מתגדרים וקוראים אליהם בקריצת-עין ענבנית את כל עובר ושב.

כמה שונה היא בשורת האביב בעיר!

דומה, כאילו פה, בעיר, מתחדשים ושבים לתחיה האבנים והחפצים. וכמו בתוך קלידיסקוף הסתובבו ועברו לפני עיניו במהירות נפלאה המון דברים יצבעים. ערבוב אדם, חיה ודברים משונים—ולכולם פנים חדשים; פנים מאירים... הנה עוברת מרכבה אנגלית, סוסיה הכריאים מצוחצחים, זנבותיהם גזוזים והרכב בעל השוט הארוך נוהג בהם במין יהירות. ובתוך המרכבה שתי עלמות רעננות וצוחקות וצחוקם כמו מהנה את כל הרחוב. גם השומר העומד באמצע הרחוב, גם הוא לבו טוב עליו, שמח לצחוקן של העלמות ומשפשף בנחת את כפיו השומות בנעלי-יד צחורים...

כמה עשירה העיר הזאת! מה גדולה היא, רחבה, גבוהה, מגוונה והומיה!... מה מהירים וקלילים בני האדם פה. כמה עזי-נפש הם הילדים שבחוץ. מה מחוטבות גופות הנשים, כמה נרציות יש בהן. ואיזה ריתמוס מיוחד יש בהליכתן הטפופה, שמוסיף להן חן מיוחד. וכלן היו בעיניו יפות כל כך, מלבבות ועדינות.

והכל עוסק ועובד במין זירז-משמח, אדם ובהמה, אבן וברזל. הכל מרודים. הכל! רק הוא, ברוצקים, כמדומה שהוא האחד בין כל העובדים האלה שאינו לוקח חלק בעבודת העיר ושמתה, לבו הכה אותו ורוחו הטובה לא היתה לו עוד.

העבודה המתמדת, המאומצה, המהירה ומרובת הפנים של עיר זו, עבודת חי ודומם, נסכה עליו רוח נכאה, הביאה אותו לידי הסתכלות עצובה ורעד של מסתרין תקפוה.

כמה עמלה העיר! כמה מורחת היא!...

אין זה מעבודת בן-הכפר ובן-העיריה, שם קשה, רבה היא העבודה, עבודת פרך היא, אבל מעין פגיון יש בה, מין מתינות. אינה נבהלת, אינה נחפזת, אינה מרגיזה את המוח ואת העצבים. ופשוטה היא, פרימיטיבית כל כך. לא כן העבודה הזאת שבעיר, פה הוא מרגיש בעבודה איזה גרוי עצבים עצום, אמוץ הכח, עבודת-גוף ויגיעת-מוח, עבודת-עצבים, בזבוז-אנרגיה נורא. נחפזה היא העיר וכאילו מלאך בלתי נראה לעינים עומד עליהם, על יושבי העיר, ומכה בהם בלי הרף: קום ועבוד! קום ועמול! ועבודה אחת נוגעת בחברתה, מתפתלות ונאחזות זו בזו ועושות את כל העיר, יחד את אבניה, ברזלה, אנשיה והבהמה שבה ללבורטוריה אחת ענקית והומיה, נפלאה ונשגבה. הנה נפתחת דלת קטנה בתוך שער-ברזל אחד אשר להפכריקה ההיא הנמצאת בתוך חצר, הדומה לקורנה, ברחוב צר ואי-נקי. המון אדם מפוחמים, שעניהם ושניהם בורקות מתוך השחור שעל הפנים, יוצאים רחופים, הם כחושים, אבל חזקים ומהירים פניהם מרוכזים ומפיקים איוו חידה. כמה היה רוצה לגשת אל בני האדם האלה, ללמוד את מהותם, לדעת מי ומי הם, ולפתח-החצר עומד שומר-ועף, בחוץ מסתובבים סוכני הכולשת. כמה שומרים ועוקבים אחרי בני האדם המפוחמים האלה. דבר זה מותח עליהם איזה קו מיוחד. וכל העובר ברחוב מעיף עליהם מבט סקרני של אי-מנוחה וממהר לעבור מהם. וגם הוא מתחמק מן הפקוס הזה... כמה מקנא הוא לברוך, שהוא יש לו מגע ומשא עם בני האדם האלה, שמא מפני זה יש אשר יפיקו פני ברוך גם הם איוו התרכוזה והעלמה, איזה סכר חידותי ובלתי רגיל. אך הנה בית-חרשת אחד, הנמצא במרתף של חומה גבוהה. דומה כאילו מעיקה החומה על בית החרשת בכל כבדה. מבעד החלונות הקטנים, הנוגעים במדרבה, המכוסים אנך וסרוגים רשת של חוטי ברזל, נראים פסים של עור הנמתחים לאורך המרתף האפל, נראה איזה גלגל מנסר ומסתובב במהירות וגולל את הפסים האלה וקול גניחה ודרדור וקשקוש קורעים-לב בוקעים מתוך החלונות... והוא עובר על יד חצר פתוחה, מעופשה ומרופשה, מבית חומה ישנה בעלת-קומה אחת נורף דרך אשנב פתוחה אד בסים וחם, ריח של נופת ומרקחים מגיע אל האף, מבעד החלונות נראים ילדים

וילדות, פניהם עיפים ומוזיעים, והם מותחים על פני קרשים פתילי-קנפיומורא, מעמפים סוכריות בניירות צבועים, אורזים אותם בארגזים קטנים...

כמה עמלה העיר!... הלאה, הלאה... עיניו תועות על פני כל חלון ועל כל דלת ואל כל אשר יפנה—עמלים, עובדים, מורחים!... פה תופרים, שם מקציעים, במקום זה שוורים, ולפניה זו מחשלים והולמים... בכל עבר ובכל מקום מיכרים, קונים, נושאים, מושכים בקרון, מתקנים ובונים... הנה גמנויה, המון ילדים ונערים... גם אלה עובדים...

עובדים... עובדים... זקן ונער, איש ואשה... ונדמה לברוצקים, שמגיע לאזניו קול המינה של העיר העובדת כהמות ימים, בוקעים הם גניחותיה ושאוניה מכל עבריה, ממעמקה וממרומיה... גלים, גלים של כחות אדם ובהמה... והיה שאון הגלים האלה לשירה אחת נאדרה, מרהמת ומעוררת, שירת עבודתה של העיר העמלה...

הרגיש פתאם לאות נוראה בכל גופו ונפשו בלטה לעזוב את ההמון הזה, את הרחיבות האלה, את המדרה הרבה שבם. מצא את עצמו יחידי ונעזב, ודומה לו, כי מעורר הוא חשד בעיני ההמון העמל הזה כמה שהוא סובב ביניהם לתומו, מתכונן ואינו עובד כמוהם. וברגע זה הופיעה לפניו העיר בתמינה חדשה, כהמון אדם רב, כמו קבוצ של בני אדם בלתי רגיל, הרבה, הרבה בני אדם זרים זה לזה, זקן ונער, איש ואשה, עשיר ועני, שר ועבד, גוי ויהודי, שנצברו למקום אחד לשום מה, על פי איזה סבה בלתי מובנה לו. וכולם הומים הם, מתרגשים, מתרוצצים, צועקים או צוחקים, או שותקים בשתיקה מפחדת. וההמון הזה קוסם אותו, מושכו אליו בכח כביר ונעלם, והוא נסחף עמו מבלי הדעת, סוקר ומפחד, מקשיב וירא. מה קרה? אסון? נס? ... ההמון מתנועע ושוטף אל איזה מקום בלתי קבוע. מנהגי בשנעון. מעשהו זר, מגמתו כמוסה, והוא בתוכו, והוא עמו. ולמה מביטות כל העינים האלה במבט כל כך יוקד, סקרני, אי-סבלני, מלגלג ומבשר רע? מה יש בדעת בני האדם הללו לעשות? תמיד הוא ירא את ההמון הזה, כשהוא נאסף פתאם ובמהומה. ולמה הוא בכל זה נרגש, כמעט עליו, מבולבל ומתלהב, דואג ומפחד, כשהוא נמצא בתוך ההמון הזה? ומדוע אותם הנרגזים הנפרדים והועירים שנצברו לגל אחד איום, אותם הנמפים שנאחדו והיו למשבר אחד עצום, אותם היחידים שהיו לכלל אחד נורא ומלא סוד, — מדוע מעוררים הם בו רגשות הפוכים, סותרים זה את זה ומשאירים בלבו רושם מרגיש ושולל-מנוחה? ולמה הוא נגרר אחרי הזרם הזה ואינו יכול להתערבב בו, להתמססם בנוש הכביר הזה? מדוע הוא קשור אל ההמון הזה ובאותה שעה נמצא מובדל, רחוק ממנו, זר לזו ולמה הוא ירא אותו? ... חירה, קסם, פחד...

וכן היתה לו העיר: חירה, קסם, פחד...

געגועים עצומים נתעוררו בו על העיירה הקטנה והשלוה, על בית אבותיו ועל ריבה, לחצו את לבו ונסכו עליו רוח יגון...

ובערב, אחרי אשר סדר את כליו במעונו החדש, ישב אל השלחן וכתב מכתב גדול אל ריבה, וכמו אז, ביום הפרדו ממנה, הרבה לדבר בשבח העיר, אף כי הודה בעמקי לבו, כי אין הוא כותב מה שלבו רוחש, כי אך "מחבר" הוא, בודה, כי הוא מתאמץ לקסם בדבריו את ריבה אהובתו ועוד יותר את עצמו... את עצמו... ואמנם זה לא היה מכתב, אלא פואימה, שיר-תפלה לעיר וליושבי בה, ומבלי השגיח בדבר, הרבה לספר, והפעם בלי כל הונאת עצמו, על אדות, נערה אחת נפלאה, שנפגש אתה בביתו של ברוך ושעשתה עליו רושם עז...

ורק לאחר שהוריד את המכתב אל ארגז-הפוסטה הכיר כי לא כתב מה שצריך היה לכתוב, מה שרצה לכתוב. איך היה כדבר הזה? הן הוא, כמדומה, לא שאל גם לשלומה של ריבה כראוי... מה זה היה לו? ירא הוא, כי המכתב הזה יגרם לריבה הרבה יסורים וכאב... והוא מהר לכתוב מכתב של התנצלות וחבה, אך לסוף נקוט בפניו:

הן היא תרגיש בשקר וענויה יגדל ... קרע את המכתב ורוחו סרה ...
 הוא עזב את חדרו עצוב-רוח וסר אל ברוך, שצריך היה לנסוע לאספת-פועלים
 בעיר רחוקה, ברוך ישב לו אל השלחן וכתב. רבונו של עולם! כמה עובר אדם זה.
 ברוך הוסיף לכתוב ומבלי הסב את פניו אמר לברוצקים, שצנח על הספה עיף ומדוכא:
 — שברת לך חדר? מה טוב! אבל למה פהרת כה להעביר את חפציו? הן
 יכולת ללון עיר לילה אחר בחדרי. ועיד זאת, אני נוסע היום ...

-- היום? הלא בבוקר אמרת. כי תסע מחר... ואנכי לא רציתי להפריע עוד
 אותך וגם חפצתי לנוח בעצמי מעט. כבר הוגיעוני החיים הבלתי נורמליים האלה, העיר
 כבר הוגיעתני מאד, בשום אופן איני יכול להסתגל אל חייה השוטפים. ותועה אני בה
 כל היום כמו בתוך מצודת-כשפים ושם החדרה מדוכא ויגע, שמא אנוח קצת במעוני
 החדש.

— ולמה אתה סובב בחוצות בלי כל מטרה? הן לא כל היום היית מחפש לך
 חדר, ואיש הלא לא הפריע בערך לקרא ולכתב גם בחדרי... אי, ידירי! אם ככה תהיה
 גם בימים הבאים לא תרחיק לכת. בעיר צריך לעבור, לעסוק, העיר אינה סובלת הולכי
 במל וחולמי חלומות, זו אינה עיירתנו הברוכה, אם תהלך גם פה בעינים מעורפלות
 תהא מרמס להגלים, פה צריכים העינים להיות בהירות, הלב ער, המוח עובר והידים
 עמלות. מצודת-כשפים, קסמים ומגיות--פחה! ילדות ושטות! ... היית בדרךציה
 של, החיים?...

ברוצקים חש איזה כאב עמוק, כאילו פצעו דבריו של ברוך את לבו. הם היו
 כל כך אמתים, נכונים וצורכים, באזוני צללו המלים הדוקרות: עבוד! צריך לעבוד,
 לעמול!... וכעין התראה מפחדת היו לו...

הוא נסה להצטרק: אתה לועז עלי לחנם, איני מתגעגע על העיריה, אבל במה
 אשם אני, אם קשה לי להתרגל אל חיי העיר בעת קצרה, מתהלך אני בה כחולם
 בהקיץ, גם בלילה אני רואה אותה כראות איוז בניני-כשפים ובני אדם משונים בה,
 שכנפים להסופני נשר להם יהם פורחים על פני וססים לפני בהמון ובצלצול כנפים
 שמפחדני מאד, ויש אשר רואה אני אותה כראות חורבה עויבה בתוך ארץ חרבה,
 חורבה אפלה, ענקית שעלו בה עשבים, וכנות יענה ואוחים, שחורים ומיללים מרקדים
 בה, ובלילה הזה ראיתי חלום נפלא: בחלומי, והנה אני מטייל את אליא בגן-מזור,
 ולאליא כנפים דקות, שקופות ולבנות-כחולות, כלאותן הזובים הארוכים, בעלי הכנפים
 המזהירות והשלוחות הנותנות לזכוב דמות צלב-מעופף, כנפיה מצלצלות ומנקשות, והיא
 מוליכתני אל תוך איזה מערה אפלה דרך מנהרה ארוכה שכלה משובצה ומזהירה
 בהמון אבנים יקרות, יוקרות ונוצצות, ובמוצאה השני של המערה, מתוך שיחי-פרחים
 גבוהים ובלתי מצויים נראה זרם-נופל מגוון, היורד ומתגלגל תלי-תלים, כמפל-מים,
 מאיזה גובה, ומראה לזרם כמראה השיש וכמראה פתותי הקרח כהלחלים-אפורים,
 שזיהוב-אדמדם לקצותיהם, וויניקים דקים כחומים, ירקקים, כתומים ואדומים משתפכים
 ומשתנים בתוך הזרם הזה, והמראה נפלא עד למאד, ואליא מושכת אותי אל מפל-
 הצבעים האלה ושמח היא על ידי שרשרות-זהב, המון שרשרות-זהב דקות וקלילות
 ולוחשת: זאת היא עיר! זאת היא עיר! דבריה נראים לי כל כך נשגבים, אני
 נמשך אחריה בעל כרחי, למרות רצוני, ולבי יוצא בקרבי עד כלות הנפש... וכל
 היום הגני תחת הרושם של חלום זה... ומצב-נפשי זה אינו נותן לי להתרכז, לכתוב,
 לעבוד, על כן לא הייתי עוד בהדרךציה. משוטט אני בעיר, תר את גניה, רחובותיה,
 את השוקים ואת בתי התפלה היפים, רוצה אני ללמוד לדעת את פני העיר, אני מרגיש
 כי הדבר הזה פועל עלי לטובה, הן כמה פעמים גרתי בערים--ואיני יודע אף את
 אחת מהן, אבל עתה--מראה עינים זה מקשרני אל העיר, אני מתרגל אליה לאט

לאט, יראתי מפניה מתמעטת, וכבר אני מתחיל גם לאהב אותה קצת.
 — קם!—הניע ברוך בכתפיו—אני מתחיל לאהב... הא, חא! חי נפשי כי
 בטאת את הדברים האלה בנוסח כזה, כאילו היתה העיר נערה אהובה לך ואתה
 לחשת על אוניה; אני אוהב אותך... הנה אליא ספרה לי, כי אמרת גם לה שהעיר
 מפחדת אותך, כי מעוררת היא כך רגש של מסתורין כמו בית מקדש אפל ומלא סוד
 בלב חרד ומאמין. ועתה כבר הנך מתחיל לאהב אותה את העיר הזאת.
 — היא ספרה לך?—התאדם ברוצקים.

— כן, היא ספרה לי—ענה ברוך, קם ממקומו והביט על ברוצקים בעיניו
 הפקוחות ומפיקות לעג, —האם היה הדבר הוא סוד כמס? איצחק כי מהיום והלאה לא תוסיף
 לגלות לה את סודותיך, בכלל הוזהר נא, בן-כפר, מפני הנערה הזאת... היא נערה
 מסוכנה... אוהבת היא לנשוק... חא, חא!... ואתה, כמדומה לי, מצאת חן בעיניה, יען
 כל דברייך הם כדברי-מסתורין ופניך כפני חולם-בהקיץ, כמה שהיא עירונית לכל פרטיה,
 הנה היא בכל זאת גם מסמית מטבעה ואוהבת היא את השמיר והנעלם, אני איני
 אוהב את כל זה; אני אוהב את העינים הפקוחות, אין לבקש סודות כמקום שאינם, נו,
 אמור בעצמך: מה הם הסודות הכמוסים במלה "עיר"?

פניו של ברוצקים חורו, והוא לא מצא מה לענות, כל טענותיו כאילו נסתמו
 במעמדו של ברוך. הוא היה מכבד כל כך את חברו זה. תמיד רוחו שליו עלו, מוחו
 בהיר, עיניו מאירות, ומה מהיר הוא וכמה רבה הארגניה שלו, כל היום הוא כל-כך
 טרוד: קורא, מהרגם משפות שונות מאמרים בשביל עתון אחד היוצא בעיר הזאת, כותב
 מאמרים בשביל האורגן האי-ליגלי של אגודת-הפועלים, עמל בין העובדים בכתי החרושת,
 מסיף בין האנמליגנטיים, קורא ריפריטים בערים שונות, מבקר תיאטרונים, בתי קהוה,
 אספות שונות, ומוצא גם עת לנח, לטייל... ומעולם לא שמע אותו, מתאונן... גם
 בחיצוניותו הוא מצטיין מחבריו. בגדיו היו נאים נוי של פשטות והלמו אותו יפה,
 תמיד הם שלמים, חזקים, נקיים וקלים... ולא היה ניכר בו סימני הניהיליזמו של יתר
 "האדומים". וקולו... יותר מכל היה פועל על ברוצקים קולו של ברוך, קול עדין, רחב,
 רם ומצוה. ברוך לא היה שונה פעמים דבר אחד, הוא היה מכבד כל מלה בבהירות
 כל-כך רבה, בצלצול נקי ובהמעמה נמרצה, אשר כל און היתה שומעת אותה—אך הפעם
 היטב חרה לברוצקים על דברי חברו, כאילו השכית ברוך את חגו, כאילו נפגמה איזה
 אילויה... ואז באה יראה חדשה אל לבו—פן יעברו הקסמים מעליו והוא יקיץ—
 יאז תהינה אכני העיר—אך אכן, ויושביה—אך בני אדם מצויים, פשוטים ואפשר גם
 רעים קצת... וצר לו כל כך...

ברוך לבש את מעילו העליון, לקח אתו מיני חובירות ומבלי פרש דבר אמר
 לברוצקים: נו, היה שלום! עוד עלי לבוא למקומות אחדים טרם אעזוב את העיר. אל
 נכון אשהה בדרך שבוע ימים או יותר, אם אלקח למאסר—אז תבוא אליך אליא ותורך
 מה לעשות... ובכן, שלום! ואתה חרל מהתהלך בטל!...

ברוך יצא, והוא נשאר יחירי — — —

עברו כשבוע ימים.

הוא טרם נגש אל איזה עבודה קבועה, הלך פעמים אחדות אל הסופר המפורסם
 בן-דוד להתודע אליו, להועץ עמו ובכל פעם לא מצאהו בביתו. ברוך לא שב עוד
 ואת יתר מכריו לא ראה והיה בודד ונעזב. כספו הלך ונתמעט—ואימה גדולה נפלה
 עליו, מה יהיה אם יתבוכו כספו טרם יספיק למצוא לו שעורים, עבודה ספרותית?
 רעיון זה הפחידו מאד, כל עוד כספו היה שלם, לא ראג ליום מחר, ועתה כאילו אבד
 לו פתאום מגינו, ובאיום נורא צלצלו באוזניו דברי ברוך: "העיר אינה סובלת חולמי
 חלומות! בעיר צריך לעבוד, לעמול! והיתה העיר לרעה בעיניו, לאכזרית וצרת-עין..."

שם בעיירה לא ידע פחד זה, שם היה מתמכר ימים וחדשים לרעיוני-רוחו מכלי מפריע, מבלי אשר תבוא דאגה פרוואית, דאגת-לחם להפריעו מחונו ... והוא התכוון והצטמצם בכל גופו כאילו ירא פן יקרא איזה אדם רע בקולו העז עליו, פן יוריד עליו את אגרופו הקשה ...

והוא החל לכתת את רגליו ולסובב על הרקציית של העתונים היומיים והחדשיים, הציץ לפניהם שיריו, פולימונים קטנים, ועל פי רוב דחווה בלך ושוב, בפתח-הבית של הרקציה, 'החיים', עתון יומי גדול, היה נמצא שלט: 'העת היא כסף!' קבלת הפנים במקום זה היה מלעיב וגם מאד, איש לא היה שם אליו לב, קבלו מיורו את הכתבים, הבטיחו לקראם, צוו לבוא ביום המחרת, וביום המחרת היה בא וקבל אחרי שעה של חכיון תשובה קצרה ומרוגזת: עוד לא קראו, מחר ... סליחה, אין עת פנויה! ... והוא היה בא עוד הפעם ועוד הפעם, זה היה המקום היחיד שאפשר היה להרויח שקלים אחדים ... והיה יוצא בפחי נפש ושולח מכב ועם אל השלט המיור: 'העת היא כסף!' ... שלט זה היה עושה עליו רושם רע. מפני מה יקרה להם, לבני הכרכים, כל כך העת? ובאמת מה מרבים הם לעבוד, שלטים כאלה ראה עוד במקומות אחרים. נדמה לו, כי נחפז העיר בחפזון-קדחתני אל איזה מקום בלתי מונבל ונכר, כגלגל-החמה המנסר ונחפז אל עסקן שמים, מבלי אשר ידע איש לאן הוא נמשך הגלגל המהיר הזה.

ובשומו פעם בערב אחד את פעמיו אל הרקציה, 'החיים' והיתה לו העיר כנף-נמלים וכנחיל דבורים וגם הוא היה כנמלה, כדבורה, קטן ועמל. הוא כבר הרגיש עליו את יד העיר החזקה, היא החלה לכבוש אותו לעבד לה, כמו שכבשה כבר את כל אלו האנשים-הנמלים המתרוצצים ברחובותיה, קשרה אותו בכבלים חזקים ובלתי נראים לעין—והוא משתעבד לה בעל כרחו. והיה שלמונה של העיר עליו כשלטון נחיל הדבורים וגל-הנמלים, שלטון קשה ונסתר, עור ומושכלי, שלטון-איתני חדש, שיצר האדם בכחו הוא ונשתעבד לו ... סמיכה עזרת ומכוונת את מעשיה, קפריזה, עריצה, יפה ונעלמה... ואינו הרמוניה נפלאה שוררת בעיר! איזה דיסהרמוניה של הרמוניה. הן לכאורה רואה הוא את העיר כראות איזה תורה ובוהו, אין כל קישור ואיחוד בין הנפרדים, כל דבר חי הוא בפני עצמו ובשביל עצמו-- ובכל זה מה דבקים הם הנפרדים האלה, מה מאוחדים, מכוונים; מה גדולים ונוראים המשמר, הדיסקפלינה ותכנית העבודה, וכמו שכמוסים היו לברוצקים חיי הנמלים והדבורים, כן לא הבין גם לחיי העיר ולהכח המנצח עליהם, מי יאלץ את כל אלה בני האדם לרוץ, לעבוד, להפוך עולמות? ... הנה רץ גם הוא, ברוצקים, אל הרקציה של העתון, 'החיים', אף כי נכאש בו כבר המקום ההוא. היום רד מאד. ברחובות הקטנים והצרים יגדל האפל, המנורות מתלהבות פה ושם ומפיצות אור כהה. האויר לתי, מהאפל הנערם מעל לבתי החומה, יש אשר יפלו טפות לחות ומבשרות קרבת-גשם, מה שונא הוא את הגשם הזה, היוורד בלילות בעיר ועושה את הרחובות של אבן ליותר מפחידים כבהרות-האור המתנוצצות מתוך אבני-המרצפת הרמוכות ומאורות באור צהוב של המנורות.

והוא ממחר, ממחר לכלי ישיגנו הגשם בחוץ ויעצרנו בדרכו, הן הבטיחו לו, כי היום ימסרו את פולימונו לדפוס! האחו! פולימונו ימסר לדפוס! מה נעים לו כעת לשאת את כתב-היד בידו. עשה בו תיקונים אחדים... והוא ממחר לבלוי אחר המועד... לבלוי אחר המועד! כמה בני אדם כצללים, כרוחות משונות רצים, רצים אחריו, מלפניו ומצדדיו, ולפני כל חלקן מואר, לפני כל עמוד-מנורה מוארים פניהם הלבנים-צהובים, מתנוצצים עינים חדות, ועוברים, עוברים הם ונעלמים ואחרים באים אחריהם, כדמותם וכצלמם, נמלים... דבורים... נמלים משונים, בעלי שתי רגלים ולובשי בגדים... ועובדים, עובדים... ואז עוד התקטן בעיניו הוא, נמלה, נמלה כל כך דלה עמלה. ובכל זה היתה לו איזה הנאה ממה שהכיר, כי גם הוא הנהו נמלה ככל אלה, כי גם לו יש הרשות

לרוץ פה כיתר הנמלים, כי אינו הולך במל, כי גם הוא מרוד, עושה דבר נחוץ, מעיל וכי כל העוברים על פניו מודים ברשותו זו, מצדיקים את פעלו ונותנים לו דרך לעבור בלי כל מעצור, אבל הרי אין איש שם אליו לב כלל! לו רמסו אותו פה ברגלים, כמו שתרמס הנמלה הקטנה, אז היתה קמה אך מהומה קטנה לשעה קצרה: קרה דבר מה שעצר בעד השטף! תיכף היו מרגישים, כי עובד אחד נפל וצריך לפנות את המקום, ליתן לעובד אחר, לנמלה אחרת, למלאות את משלחתו של הנפל, והדבר הזה מדכא, ובאותה שעה ממלא את לבו באיון, שמחה יתרה, הוא שמח כל כך על מה שחסר הוא פנים מיוחדים, שהוא כמו הכל, כמו כל אלה, שהוא אך נמלה קטנה... אבל בעוד רגע והוא מתענש שוב ומתפלא: למי נחוצה הליכתו אל הירדקציה? הן כל האנשים האלה אינם יודעים כלל כי הוא—הסופר המתחיל ברזיקים, שלפי דעת מכיריו, חגנו אלהים כשרון? מה להם ולו? ובעיקר הדבר מכיר הוא אמנם, כי הליכתו זו רדושה לא להם, כי אם אך לו, לו לעצמו, לו לבדו, ואם לא היה הולך—או רעב, צריך היה לעזוב את העיר, ואז היה מסוגל, גם לננוב, לבקש נדבה... הנה שם עומד בחור צעיר ופושט את הירד, כמה מעורר הוא כעסם של העוברים על פניו, לו היה מת אותו העלם לא היה שום אדם שם לב לזה, אפשר שרק בעלי-רחמים אחדים היו קצת מצטערים על מותו, אבל עתה כשהוא חי ודורש נדבה הכל מרגישים בו ורגוזים, גם הוא, ברזיקים, אף כי הוא מרחם על העלם הזה, אף כי מתאמץ הוא להעמיד את עצמו במקומו ולדון אותו לכף זכות, בכל זה איזה רגש-מסותר מעורר בו אי רצון, כמעט חמה, והוא חושד בעלם הזה... חושד בו—ואינו יודע מה... כן. כן... אלמלי היה גם הוא, ברזיקים, רץ אל הירדקציה ואותם האנשים העוברים על ידו היו יודעים, כי היתה לו האפשרות, היכולת, ללכת שמה ולקבל שקלים אחדים שכר מרחם—והוא לא הלך,—היו כולם מתרעמים עליו כאילו עשקים, דנים אותו לכף חובה ומתיחסים אליו בשנאה ובחשד... וגם אלו לא היה יכול ללכת—לא היו מאמינים לו, היו לו עינים לו ורודפים אותו, אבל כעת אינו ירא מפני איש... והוא רץ, רץ וממהר לבלי אחר את השעה, ונדמה לו כאילו באפלולית שמסביבו רודף אחריו איזה עריץ נעלם ונורא ומכה בו ומזוזו: מהר! מהר!... ומי זה העריץ הזה? הרעב? ... היראה מפני הרעב? ... כן, כן, רק היראה מפני הרעב, הן עוד כסף בכיסו, אינו רעב עיד... בכל זה... אבל מדוע נאלץ הוא להלחם אל הרעב, האורב לו, דוקא באיפן זה ולא אחר? מדוע הוא מוכרח למצא את לחמו דוקא באופן זה? ... כן, מדוע... האם לא יאחר המועד? ... והוא לא אחר, אבל לדאבונו של העורך אינו יכול להדפיס את פוליטונו בגליון של מחר. מאת הסופר הידוע פלוני נתקבל ספור ועליהם לתתו בנומר של מחר... אבל אין רע, יהא במוח, כי פוליטונו ידפס בקרב הימים, יש לו כשרון הגון, אך ישתדל לכתוב ביתר פשטות, עתון יומי אינו יכול להקדיש את עמודיו לפואיזה מעולה... כך, כך... סליחה... שלום!...

ביום המחרת המהירו השמים, האבנים נתיבשו וכמעט שלא היה ניכר כי ירד הגשם בלילה.

ברזיקים עזב את מעונו מרגו ומדוכא ושך דרכו בלי מטרה בחוצות העיר, אותה ההליכה בלי מטרה, ההליכה בחנם, כמו שכנה לה ברוך, היתה מרגות אותו, מה לו פה, מי לו פה? אבל הישיבה בבית היתה לו עוד יותר קשה והיה שט ברחובות, התכונן כה וכה והתפלא על מה שאבדו הרזובות ברגע זה את המסתורין והסוד שלהם. כמו בפעם אחת עבר התמהון ממנו, הוסר העוררין מעיניו, אינו תועה עוד ברחובות, מוצא על נקלה את הדרך לביתו מכל פנות העיר, גם ראשו אינו עוד סחרחר עליו, מוחו צלול, ורואה הוא בתים, עגלות, סוסים ואנשים, המון אנשים מורדים, והעיר אינה אלא בית-עבודה אחד גדול ופרואי מאד, שוק אחד גדול—ולא יותר... לא יתרו... ואיך זה לא ראה בראשונה את העיר כראותה אותה אתה? מה צדק ברוך, מה

צדק! עתה ידע מפני מה נדמה לו ער עכשיו אותה הדרך המובילה מן העיר אל רחוב ש. ליפה ונפלאה כל כך? הסי... דרך מעוקלה ומלאה—לא יותר. יוצאים את השער שכנגד הקרקס, נוטים הימין, עוברים סמטא צרה, אפלה ורועשת, ועוד הפעם הימין, השמאל, הימין, השמאל—והנה הרחוב ההוא...

ובכל זה הודה, וכמעט ששמח לזה, כי ישנה עוד איזה נקודה בעיר, בחיי העיר, שנשארה כמוסה לפניו, שאינו יכול להבינה, לתפוס אותה, להשיגה... והוא נכנס אל אותה הסמטא הצרה המובילה לרחוב ל, שהיה רגיל לסור לשם בערבים, בשקוע השמש מעבר לעיר, ולהסתכל שם במגרל של בית התפלה, העשוי כעץ שתי-פירמידות גבוהה, ושהיה מתארנן בשקיעת החמה, והיה כאילו אש-ארגונית מלפפת אותו כלו...

הסמטא הומה מהמון אדם רב, מהם הולכים, מהם רצים, מהם עומדים, רק בימים הראשונים לבואו העירה נדמה לו כי הכל רצים דחופים ומבוהלים. אדרבה, הנה שם עומד אדם אחד ועוקב אחרי כל עובר ושב, כמה נקל להכיר בכני האדם האלה, כמה עוין וירא הוא אותם... בצרי המדרכות הצרות רוכלים יהודים עומדים ומכריזים על סחורתם, איך זה יכולים הם לעמוד בפני שטף העוברים ושבים? הנה היהודי ההוא, בעל הקפוצה הארוכה וזקן מדולדל צהוב, אינו שם לבו כלל להגדחקים סמוך לארגונו, עומד הוא, ובקול אפטיי, בחוזר על שיעור שנכתב עליו, הוא מכריז על סחורתו, מיני צעצועים נסים, ורק בעביר ילד לבוש הדור, הוא כמו מתעורר, תופש חליל-ניר, העשוי כעין נחש מתמתח, ומריע אל תוך אוזנו של הילד בשחוק-ערס, כלומר: ראה וקנה!... אשה עניה וילד בחיקה הפרוע והמגולה נדחקת אל הקיר. משה את גופה לפניו, פושטת את היד ומתחננת, מתחננת היא רק במכמי עיניה המרוטות, שפתייה נעות וקולה לא ישמע... וכמה עגלות-משא עוברות פה! זרם אחד לימין, זרם אחד לשמאל, הנה והנה, זה כנגד זה, זה בצד זה ואין מכשול ואין מעצור בשטפם, ובשטף הזה הכיר ברוצקים אותה הנקודה שנשארה סתומה לפניו, ופתאם, בעודו נדחק בין ההולכים, נערמו שני הזרמים לערמה אחת מפרפרת, מתגוששת, מתרעמת וצווחת מרה, וכל התנועה ההומיה נעצרה. לבו של ברוצקים נודעו, כאלו קרה אסון... נעצרו העגלות והכרכרות, הרכבים ומובילי העגלות קמו על רגליהם על דוכנם, מניעים במישכות ועוצרים בסוסים שנדהמו ושהתאמצו לדהר הלאה, מנענעים בשומים שבידיהם וזורקים מרה זה בזה, ודברים קשים, עוים וחריפים מנסרים בחלל האויר, נושאי הסבל עמדו תחתם כפופים תחת כובד משאם, וכל ההמון הצוכא על המדרכות עצר גם הוא דרכו. וכן הכל עומד הומה, רועש, צועק מקלל וצוחק. נשמע שריקת שוט, חריקת-אופן, צהלת-סוס, וחלילו של השומר מזעזע את האויר, מאיים ומתמרמר, מזדקק אל תוך ההמולה הגדולה, חוצה אותה ומתאמץ להשתיקה. ועל פני הכל דאגה, כעס ויראה פן יאחרו המועד, פן תעצר התנועה, פן תחדל העבודה לרגע אחד... לרגע אחד... ובעיני ברוצקים קבלו שוב כל האנשים, הבהמה, החפצים והבתים, כל הסמטא הצרה וההומה הזאת איזו צורה מאיימת, מסמית, נעלמית, ורוצה היה לנוס מתוך המהפכה הזאת לצרות מרה, לצווח כחיה נפחדת...

והנה יד נגעה בו, יד אשה רכה וחמה.

— אליא!...

שמח עליה כשמח ילד תועה על אמו.

בין כה וערמת האדם, הבהמה והחפצים נתפוררה, נחצתה עוד הפעם לשני זרמים, ובמהירות רבה עברו, עברו העגלות, הכרכרות והמרכבות בחפזן גדול עברו עברו, בני האדם שעל המדרכות וכמו הוקל מעל לב כל, הוסרה דאגה גדולה מהם. הסמטא נתמלאה שוב אותי השאון הרתמי והמלא נצחון ותשואה, הגלים שטפו להם כמקורם

ואליא וברוצקים נשאו גם הם על הנלים ההומים האלה מתוך הסממא ונכנסו אל תוך גן העיר המוקף גדר גבוהה של ברזל.

— זה ימים אחדים אשר לא ראיתי את פניך! הקבלת איזו ידיעה מברוך ? כבר החלתי לדאג לו ...

— היא היתה טרודה מאד, ברוך יבוא היום או מחר, הקונפרנציה נגמרה בשלום,

— היודעת היא את ההחלטות שנתקבלו שם ?

— לא כלן, אבל מעתה מתכוננים למפעל-גדול אחד...

פניה היו חורים-חורים, עורם הצח והבהיר שקוף, רך וענוג, כזמה-השחור הקטן הוסיף לה חן מיוחד, והיתה, שלא כדרכה, ענומה קצת.

היא היתה לבושת שמלת-זוי, אותן השלמית הקלות והיפות שבנות העיר לובשות אותן בראשית האביב עם הנץ ציץ ונשיבת רוח חמה, ובשמלה הזאת היו מעין גענועים והתרפקות על האביב, מעין השתחררות מכבלי חורף ושאופה וכלות-נפש לאור ולרוחה, מעין בשורת הנוער וכל רחשיו... וכל כך הלמה השמלה, המהדקת את החלצים, את אליא, ומבעד מעילה העליון הקצר והפתוח נראתה, בלוזה דקה כרומה שפרחונים אדומים זורעים עליה, מרפרפת כאד של מל-אורות על פני שדיה, על תאמי-צביה אלה הנושאות בהן את כל כחות הנעורים והפרחתם, את כל מגמת הגוף הצעיר וסוד-חשקו, וממול החזה היה מהודק לה צרור פרחים קטן ראשית ציצי האביב, ומה נהדר היה ראשה הזהבה תחת המגבעת של אביב, מגבעת קלילה ממראה פרחי-הסיון וצרור סגלים חיים תחובים לה מצדה השמאלית תחת הזר המופשל למעלה מול המצח, מגבעת זו עשתה את הפנים למגולים יותר, את הראש למורס יותר, לשוכב וקל, ואיזה ריח ענוג, ריח שדה ואדמה לחה ומפריחה נדף מהבגדים והפרחים האלה, וכל כך זר היה לברוצקים להריח את ריח השדה הזה בתוך העיר הגדולה, בתוך מירת-אבן זאת. עוד יותר הרגיש בריח זה בתוך הגן.

והגן שכבר הוסרו ממנו כבלי החורף היה יפה ונעים, כמו בין לילה צמחו סביב לתלמים פה ושם זרי עשבים מתפתלים, שנחו בכל ימות החורף תחת שכבת-זבל עכה, סביב לגבנונים הקטנים הוצנו צמחי-בית, עציציהם נשתקעו בארץ והעצים הרעננים והקטנים נראו כאילו גדלו וצמחו פתאם על ידי כשפים וקסמים. עצי הערמונים ננערו, כמו נתרצחו והיו ליותר חלקים, ליותר שחרחרים ורעננים ופטירים גדולים וכתומים בצבצו על פני ענפיהם המרובים, הסבכים השונים, שפטוריהם התחילו מתפתחים, גזוזות תחת קו-אחד ישר, האדמה לחה ומיצהבה ביריעה דקה של עשב, רך ומבצבץ, ופרפרה אחת גדולה וכתומה התעופפה כה וכה, הוי, כמה נחמדה היתה פרפרה זו! מה הקדימה לבא!... השבילים נקיים ומכוסים חול כהים והם מתפתלים בינות דעצים ולסבכים במין חדות ילדים, הסמלים והמצבות מגולים, הספסלים משוחים בששר חדש וקוראים בחבה לישוב עליהם ולנוח, גננים זומרים ועודרים, ילדים ואמהותיהם מצחקים, המון אדם עובר ושם משער לשער, שמש אפריל חופפת מעל לגן וזורעת אור וחום, והיה הגן צעיר, רך ומואר, וברוצקים הרגיש ברוך ובצעירות זו ולכו נתמלא המון רגשים וצער נעורים,

— מה שלומי, מצב רוחי? ...

— הוא משומם כל כך, מכריו טרודים עבודה קבועה אין לו, רוצה היה לסור

אל ביתה של אליא ולא ידע את האדריסה, ועליו להודות, כי התגעגע כבר עליה, על אליא...

— הכן? גם היא שמחה לראותו, יבוא, יבוא בכל עת שירצה, היא גרה

ברחוב-הזהב, מספר העשרים וארבע... הוא עשה עליה רושם טוב, פניו מוצאים חן בעיניה, היא אוהבת פנים כאלה, ומנחשת היא מראש כי הוא יהיה לה לרע טוב.

המכיר הוא את סגולת הנפש הזאת, להרגיש בפנישה ראשונה קרבת נפשות? הגם הוא כמוה מרגיש מראש קרבת-הנפשות? מה שמחה היא לזה! ... ובכן, תר הוא את העיר? ... ובמין גאווה מיוחדת הוסיפה לשאל: מה? המוצאה העיר חן בעיניו? הלא יודה כי יפה היא! גם בחוץ לארץ לא ימצא עיר אשר לה כל כך הרבה מרכוזים יפים, כל כך הרבה רחובות יפים, שבכל רחוב וסממא תהיה התנועה כך גדולה ומתמדת ושנקיין כזה יהא שורר בכל מקום! והסגנון? האין הוא מרגיש איזה פינוק, איזה אריסמקורטיות, איזה מלנכוליה של אדם המעלה, שהורד מכבודו, בנוסח הבנינים הישנים? ... כאילו השקוהו כוס יין גדולה ומשכרת.

— כן... כן... העיר הזאת עשתה עליו רושם חזק מאד. מעין אותו הרושם, שעשתה היא, אליא, עליו ברנע פגישתם, אך נכנסה אז אל החדר. אך העיפה עינה מכש עליו וכבר ידע גם הוא כי קרובה היא אליו, כי פגישתם אינה מקרית ועוברת, כי יהיו רעים טובים מאד. תסלח נא להתגלות לבו, מה שמח הוא על פגישתו אתה. פגישתו זו משפרת עוד יותר את העיר בעיניו, מותחת עליה, על העיר, חוט של חן מיוחד. הן אל נכון ידוע לה מצב הנפש המזור, כשאתה פוגש פתאם באדם זר ואתה מכיר בו את חלומך, את חלום נעורך, את התמונה השמימית, שיצר לך דמיוןך בילדותך שטפחת ורבית אותו כמה ימים ונפשך עורגת עליה בלי הפוגה, הוא יודע רק נפש אחת שהיתה לפעמים מגלמת במדה ידועה את יצירת דמיונו, את חלום נעוריו, זוהי נערה יפה ונחמדה, בת-מבע אמתית, ונפשו קשורה בה מאד. אך, סליחה, שמא משוממת שיחתו אותה?

הצמחקה בצחוק חי ועיניה קרנו.

— לא, לא! היא מקשיבה בחשק רב לדבריו, יוסיף נא! אוהבת היא לשמוע אותו... פניו הבהיקו.

— תורה! לו כל כך נעים לשוחח אתה. הוא בעצמו מתפלא על מה שמדבר הוא אתה כדבר את אחרות, את רעה קרובה, כאילו ידעה זה כמה שנים. כן, אותה הנערה היתה רק לפעמים מגלמת את התמונה השמימית, שיצר לו דמיונו. וגם אז לא היתה תמונתה שלמה, ברה. תמיד היה מוצא בה איזה פגם, כאותם הכתמים הנמצאים בגלגל השמש. תמימה היא יותר מדי, שלמה ואין בה אותו דו-הפרצופים של האדם החדש, זר לה אותו דכרוך-הנפש של האדם המודרני. הנה גם בננינה, — היא פורטת על רויאל — היא מבכרת את הליריקה העממית, הפרימיטיבית על פני המוסיקה המפותחת, המקולטת, העליונה. נפשו קשורה בה מאד, ובכל זה הוא מרגיש תמיד בקרבתה איזה צמאון עז, שהיא אינה יכולה להשתיקו. הוא קשור אליה — וחש שאיזו געגועים בלתי מובעים מושכים אותו לאיזה מרחק אחר, לאיזה מרחב בלתי ידוע לו. וכמה היה מצטער כשנסה כמה פעמים ליצור בשירה את נפשה של נערה זו, לגלם במאמרים את בת-שדה זאת, את סמל הפבע התמים הזה. הוא הוגה בה — ולבו נמשך באותה שעה לדבר מה הרוחק ממנה, לאיזה פנימיות-נפשית חדשה, שנערה זו כל כך זרה לה. וכי על כן היתה תמיד יצירת רוחו כל כך שונה מאותה שהיה רוצה ליצור. והיו שיריו עצבים, נונים ומלאי געגועים... והיא לא היתה משגת אותם. היו מעוררים בה תמיד אי-מנוחה, אי-רצון ודאבה. ולו דומה כאילו הוא נושא עליו משא יקר, יקר מאד, אבל מכבד על כנפיו ואינו נותן לו להמריא לשחקים או לדרת תהומה... וכי על כן נפשו תמיד אינה יודעת שלווה ומנוחה, מתרככת היא ומתלבטת, כמהה ומתגעגע, שואפת וצמאה ואינה יודעת מה. את כל זה הכיר עוד ביותר בהירות פה, ב—*Alc*... וכשפגש אותה, את אליא, נפעם כל כך, לבו פחד ורחב: הנה הפיה המובה שלו, המשרה שכנתה עליו... הנה היא יצירת רוחו, סמל שירתו... אין הוא מתכוון בדבריו לשום קומפלימנט. הוא אומר לה רק מה שלבו רוחש...

ובשעה זו היו פניו, ששערות שחורות, ארוכות ונוצצות כתרו אותן, נוגים ויפים. עיניו הביעו צער עמוק...

אמרה בלחש:—מה מזור אתה! מי היא הנערה ההיא! האפשר לשאל?... זוהי בת-עירי, ריבה שמה, ומבלי דעת למה ולשום מה — ספר לאליא, כשהם מתהלכים על פני שבילי הגן, בהתרגשות רבה על העיירה וחייהם... הוא מקווה כי סוף סוף תבוא גם ריבה הנה, הוא היה מאושר לו התרועעה ריבה אל אליא, אליא היתה יכולה להשפיע הרבה עליה לטובה... — התקרא את שיריך באזני?

שאלתה זו שלא מן הענין היתה מזורה קצת ומעליבה. ניכר היה, כי לא שמעה את ספוריו בתשומת לב, כי היתה תפוסה במחשבתה היא, דבר זה היה בעיני ברוצקים כמין עלבון כלפי כבודה של ריבה, הוא התכוון בפני אליא — הם הביעו אי-סבלנות ואש שחורה שטפה את עיניה והיו מבריקות ורעות. איזו דאגה באה לו, לבו פעם ולא ידע מה, מפני מה שונו כך פניה? האם הטיח איזה דברים כנגדה?... אך ברגע הזה קרב אדם-זר אליהם והריע אל אליא בתרועת רעים: —הא, שלום, שלום לך, אליא!

—מפני מה אין פניך נראים!

אליא שמחה מאד על האיש הבא בשנים הזה, נתעוררה ופניה הרעים לא היו לה עוד, עוד הפעם התלקחה אש לבנה בתוך עיניה ורחתה את האש השחורה אל תוך האישונים, ופניה הבהיקו.

—יסלח נא כבודו לה בחסדו הטוב. היא מרודה מאד בימים האחרונים... התודעו: הסיפר בן-דוד, האדון ברוצקים!..

ברוצקים נתרגש מאד; האדון בן-דוד? מה שמח הוא להתודע אליו! הוא סר זה פעמים אחדות אליו, ולדאבנו, לא מצאהו בביתו.

בן-דוד צחק ואמר: היה עליך לבוא עוד פעם אחת ובשעה שאני יושב בביתי. הם ישבו על ספסל אחד לעומת האנס הקמן, שבתוכו זנק זרם מים למעלה, מה הפליא בן-דוד את ברוצקים בהתנהגותו הפשוטה, בשיחתו הקלה, שיחת-חולין המלאה חידודים ורעיונות קטועים ומבריקים. הוא התכוון אליו ביראת הכבוד ובהערצה מגולה, האמנם זה בן-האדם, בעל הקומה הממוצעת, רחב הכתפים, השמן קצת, אשר פניו זקנו מעט ואך בעיניו הירקרקות-כהות עודה לוחשת אש נעורים, האמנם זהו אותו הסופר המפורסם, העוקץ ולועג, המקונן ומשתפך בשירה רוממה, השר על העיר, על מושוה ויגונה, עמלה וחנה?

תדע לך, — אמרה אליא בעליצות, — כי לפניך כאן משורר חדש, מתחיל, משורר בחסד אלהים...

ברוצקים נבוכ קצת.

הוי, כמה קלת ראש היא אליא! די יהיה להאדון בן-דוד להצרה בשעתה, כשיסור אל ביתו בקרב הימים, ולמה לה להטריחו בחוץ בבשרות רעות כאלה... ועוד, בחסד אלהים... ידע נא אדוני, כי היא מלגלגת על עכדו. הן שיריו בוסר, שירי נוער...

בן-דוד הצטחק ואמר בחבה רכה: אין רע אם אין שיריך לעת עתה בתכלית השלמות. האמן לי, כי גם אני הייתי כותב לפנים דברים גרועים... כל מתחיל תועה וגכשל: בכל זה בא אלי וקרא לפני את שיריך...

—אבל דואג הוא פן יגזול, מכבודו את עתו היקרה לו...

—הנה לדבר הזה לא ידאג, גנן רע היה לו לא השכיל למצוא לו עת פנויה להתכוון אל הנטעים הצעירים, אל החושרים והנצרים שאך צמחו, הוא אוהב למפל לא

רק ביצירות רוחו הוא, כי אם גם בפרני-רוחם של אלו העתידים לקחת מקומו כשיבוא יומו. ביחוד אוהב הוא למשמש בכשרונות הצעירים מבני ערי השדה, אוהב הוא לבור מהם נצר יפה, לעקור אותו מן השדה והערכה ולטעת אותו בקרקע העיר למען יתן פרי חדש, פרי מיופה, מה? הוא מתנגד ליצירי רוחם של בני העיר? מוצא את בני ערי השדה ליותר רעננים, ויותר קרובים אל הטבע, אל השירה? אם כן, עליו לדעת, שגם עברו הנאמן, הוא אך סופר עירוני, משורר העיר ולא זכה לשדה ויער... חע!... הראה פרחי-תכלת הפראים, אשר ביער? הכן, יפים מאד? אבל ימריח נא להתבונן אל אותם פרחי-תכלת, המיפים את ראשה של אליא, אל יוליכוהו שולל ראשה של עלמה. אבל יודה על האמת, אילו הפרחים גדלים בעיר, בבית... אבל כמה שלא יאהב את הטבע הפראי ויעריצוהו יהיה עליו בכל זה להודות, כי הפרחים המקולטרים האלה, הגדלים במשתלה, יתרה להם על פרחי היער. כמה רכים וענוגים הם! מה דק ונעים ריחם!.. הכן? .. חא, חא! — ועיני בן-דוד שלחו קרנים מאירות וצחקו בצחוק ערמומי — הנה כזה גם משפט המשוררים, ידיד! .. חא, חא! .. והוא שמח מאד כשיעלה בידו לשפח ולרבות נצר-פראי, לפתחו ולסגלו לחיי העיר... אל יירא! הוא אינו שולל, חלילה, מהנצר את גדולו החפשי. הוא רק ניטעו בקרקע חדש, בתוך אקלים יותר נעלה, מקרבו אל חיים יותר מקולטריים, יותר אנושיים, אל חיי העיר, והוא יהיה שבע רצון אם גם היא, ברוצקים לא יכזיב את תוחלתו... ובכן, יבוא... תמיד, בכל יום, אפשר למצוא בביתו בשעה הרביעית... שלום! .. וגם את, אליא, בואי... מה שלום ברוך? עוד לא בא? .. שלום, שלום! ...

הוא התרחק מהם ולבו של ברוצקים עוד רחש והמה, רוח-עליצות נחה עליו ועל אליא ישיחתם היתה קלה, פשוטה וכל כך טוב היה להם. הם צחקו והתהוללו קצת. רצו עם ילדים אחרים, שרצדו בתלמים, ונפשו של ברוצקים חשקה מאד לגשת אל אותו המבוסס, הנשען אל גב הספסל מתנמנם ומגמנם מתוך תנומה, כשראשו מורד והכובע צונח על אוזני הימנית, חשק מאד לגשת אליו ולמשיך קצת בחוטמו הארוך... תרשהו נא אליא לעשות את זאת, הוא ימשוך אותו אך משיכה קלה... הן כמה נחמד בן-אדם זה, וחוטמו, חוטמו...

אליא הכתה בבית-ידה על כפו, משכה אותו לצד, וצחקו שניהם... העצים שבשער המערבי נפזו... ממולם היצתה אש בכפות הזהב של הסיבור הגדול...

(עוד יבא).

הַרְבֵּרְט סְפִנְסֵר.

מאת

ד"ר יהושע טהאן.

(VI *).

הממשלה המדינית, הסתדרותה ויסודותיה. — סדרי הממשלה ובחנותיה. — ההתאחדות וההתבדלות. — מלחמה ושלום. — הקנין הפרטי. — החוקים המדיניים. — עתידה של הממשלה המדינית. — התחלות החרושת והתפתחותה. — ההסתדרות של החרושת וההתחרות התפשטת. — הרכוש והעבודה. — האגודות של הפועלים. — הסוציאליזמוס ומגרעותיו. — העתיד הקרוב ותרנוק.

החברה היא אורגאניזמוס חי, — הלכת זו, שספנסר מורה אותה וחוזר ומורה הרבה פעמים בספריו, בארתי כבר למעלה; וכבר הסברתי גם-כן, שספנסר קִנן דוקא להחברה המדינית, ולא לאיזה קבוץ אחר של בני-אדם, שגם אותו מכנה הלשון הרגילה בשם, חברה. והחברה המדינית היא לא אורגאניזמוס פשוט, אלא מורכב; היא אורגאניזמוס נבון במעלה ובהצטרפות מכל האורגאניזמוס החיים שאנו מכירים. בחברה זו, ורק בה, פועלים החברים זה על זה תדיר ובלי הרף. התנאי הראשי, שתבוא חברה מדינית לעולם, הוא — שאותי קבוץ של בני-אדם, — יהיה מאיזה מין שיהיה: שבט אחד, משפחה, נזע שלום וכדומה, — שעתיד להיות חברה במובן המדיני של מלה זו, יברא ממשה מתוכו. רק על-ידי הממשלה מסתדר ומצטרף ומתחבר אותו קבוץ באופן כל-כך אמיץ, עד שהפעולה, שהיחידים פועלים אותה ומתפעלים ממנה, נעשית לקבוצת ותמידית. עוד בימינו נמצאים שבטים, שעומדים על מדרגה כל-כך נמוכה, עד שאין ביניהם שום רושם של הסתדרות חברותית. — ודוקא ביניהם אין אנו מוצאים שום התחלה של ממשלה. אנו שומעים, כי הודי — דיסגר, הדריס בהרי סיערא-ניוואדא, עולים רק מעט על הקופים. הם חיים עוד היום במערות, אוכלים שרשים ורמשים שונים והם מכוסים בזוהמה ממש כקופים, — וביניהם לא נמצא אף צל של הסתדרות וגם לא של ממשלה. וכבר הכיר התייר קוק, כשגלה את זילאנדיה החדשה, בסקירה ראשונה, שרק בחייהם של אותם השבטים שוררים איזה סֶפֶק ואיוו הרחבה, שיש בהם ממשלה מסודרת ואיזה מלך, או שליט ממין אחר ומדרגה אחרת, מושל עליהם.

אולם ההסתדרות המביאה לידי ממשלה אינה נובעת מרצונו הטוב של הקבוץ. אדרבה, בתחלתה של כל ממשלה עומדת הכפיה, שהיחיד העריץ והחזק כופה תחת עולו את הקבוץ כולו ומשעבדו. בלי הכפיה והעריצות של אותם היחידים החזקים בעלי כח אדיר לא היתה באה שום תרבות לעולם. בכל רחבי האדמה היה מתפשט אותו הטפוס החלש והמכוער של בני-אדם, שמתחבאים במערות ומתפרנסים ממה שימצא להם המקרה. הטפוס הגבוה יכול היה להתפתח רק בחברה מסודרת ועומדת תחת שלטון עז ועריץ.

ואם ההסתדרות כבר באה לעולם, היא מביאה—עם כל תועלותיה, שאינן מופלות בספק—גם סכנות הרבה. פעמים שהממשלה מכבירה כל-כך את עולה על החברה ומוציאת את לשדה, עד שהחברה זו גוועת מאפסות-הכחות, עובדות כאלו כבר ראינו בקורות העמים. החברה הרומית היתה במצב כזה במאה האחרונה קודם מיתתה. מושלים מקימיים אחרים כל-כך הפשימו את עורם של נתיניהם מעליהם, עד שהאזכרים חדלו מלעבוד את שדותיהם ובעלי-המלאכה לא עשו את מלאכתם, כדי שלא לשלם מסים וארנוניות, שהגיעו לסכומים עצומים. כך נעשתה גליה למדינה של עניים מרודים, שגם פת חרבה לא היתה להם. סכנה אחרת נשקפת להחברה מן ההסתדרות: זו יכולה להתאמן ולהתאבן. עד שאי-אפשר יהיה לשנותה ולחדשה. להכניס זרם חדש לתוך הסתדרות ישנה קשה מאד, מפני שההודקקות וההתאמצות מתגברות לכל התחדשות והשתנות ומעכבות אותן. ולא עוד, אלא שגם במבעו של האדם מונח, שאינו יכול להשתחרר מן ההשפעה המתמדת של אותה הסתדרות, שגדל בתיבה וחי בה, אלא אחרי מלחמות פנימיות קשות. תדע לך שהוא כן, שהרי גם הרפורמאטורים היותר קיצוניים, למשל קונט והסוציאליסטים, תקועים אף הם ראשם ורובם בהסתדרותה של אותה תקופה, שהם חיים בה ומושפעים ממנה, התאבנות זו היא הסכנה היותר גדולה והמגרת היותר בולטת שבהסתדרות החברה המדינית, ורק תקנה אחת יש לה: שההנהגה לא תעבור בירושה מדור לדור, אלא הכל לפי כשרונותיו של היחיד, שמוסרים בידו את רסן ההנהגה, אם ההנהגה עוברת רק בירושה, ולא על-פי הכשרונות הטבעיים והמיוחדים, מתרבה על-ידי זה היסוד של כבוד-אבות, של כבוד-הזקנה, והכחות הרעננים והצעירים מתרחקים בידים ממכונת ההנהגה. והרי הזקנה אינה מוכשרת ואינה ראויה להתחדש ולהשתנות.

כשאנו רוצים להכיר הכרה ברורה את הכחות היסודיים, השוררים בחברה המדינית, די לנו להסתכל באיזה קבוץ-אנשים שיהיה, כל קבוץ-אנשים, יהיה גם הקמן שבקמנים, יהיה לאיזו תכלית שתהיה, הוא בנידון זה כעין „זעיר-אנפין“ מן הקבוץ היותר גדול והיותר מקיף. מן החברה המדינית. בכל קבוץ-אנשים אנו מוצאים שלש מחלקות ועמהן גם שלשה כחות: ההמון (אותו הרוב, שאינו פועל באופן ישר, אלא מתפעל), אנשים אחדים בעלי השפעה ידועה, ומנהיג אחד, התבדלות זו הולכת ונעשית מאליה באופן מבעי והכרחי. כי היא אינה תלויה בעיקרה בהחלטה והסכמה, שהן מאשרות אותה לפעמים לאחר מעשה,—היא מונחת רק במבעו של הקבוץ, כלומר, בכשרונות השונים של אישי-הקבוץ.

את הכחות האלה אנו מוצאים גם בחברה המדינית, מובן מאליו, ששלשתם אינם שוררים בזמן אחד. אדרבה, היחס שביניהם הוא בבחינת „כשזה קם זה נופל“. ביחס זה שבין שלשת הכחות האלה תלויה צורת הממשלה המדינית: כשיתגבר כחו של המושל היחיד, מקבלת צורת הממשלה פנים של שלטון-יחיד, שהולך ונעשה בימי-קדם לשלטון של עריצות (Despotie). אם יגדל כחם של אותם המעטים, שהם בעלי-השפעה ידועה ושמשותפים בהשפעתם זו כדי להחליש את ממשלתו של היחיד, יש לנו שלטון של מועטים (Oligarchie), ולסוף, אם ההמון הרב לוקח בעצמו את רסן הממשלה בידו ואינו מרשה לשום יחיד או יחידים לשלוט שלטון בלתי-מוגבל, באה לעולם אותה הצורה של ממשלה, שהיא נקראת שלטון-ההמון (Demokratie).

אולם שלשת הכחות האלה סוף סוף רק מכח אחד הם באים וממקור אחד הם יונקים את השפעתם ושלטונם: מן הרצון הצבורי של ההמון. ברצון זה נתארגנו הרגשות מימי-קדם, שנצטברו בנפש האימה מדור לדור, כמו שבאר ספנסר בתורת-הנפש שלו את ה„אינסטינקט“—שהוא כמין קופסא של זכרונות, שנתארגנו במשך הדורות, כך הוא מבאר את הרצון הצבורי, שהוא כמין קופסא של רגשות-קדומים,

שנתארגנו בנפש האומה, ב"דעת-הקהל" מיבע הרצון הצבורי שבכל תקופה ותקופה. ודעת-הקהל מושלת בכח ועוז, אולי בכח יותר גדול מאותו של המושל החי והחוק הקבוע. למשל, בגרינלאַנדיה, במקום שכמעט אין שום חוקים קבועים, נובע כל המשמר החברתי מדעת-הקהל והיא שמונעת את בני-האדם מן החטא. שם שורר המנהג, ששני אנשים מתקוטטים זה בזה מחויבים להלחם במלחמת-שנים לא בחרב ולא בקשת, אלא על-ידי—שירי-התול. בפני קהל ועדה שר כל אחד מן הלוחמים את שירו, שבו הוא מהתל במתנגדו והולך ומחשב את חסרונותיו, השני עונה בשירו שלו וכן הלאה, עד שמחליט הקהל, לשיריו של מי היתרון—כלומר, העוקץ ההתולי היותר חד—והוא המנצח. והאימה מן המפלה במלחמת-שנים זו היא כל-כך גדולה ועמוקה, עד שהיא גורם חברותי חזק, שאין למעלה הימנו, מתוך משל זה—ומשלים כעין זה אנו מוצאים כמעט אצל כל העמים הנמוכים וגם הגבוהים בהתפתחות תרבותם—אנו רואים, כמה גדול כח "דעת-הקהל", וממילא גם כח מקירה של זו—הרצון הצבורי.

והרצון הצבורי הזה פעמים שהוא מוסר את כל כחו ושלמונו הצפון בו לאיש אחד, והיחיד הזה נעשה למלך על כל הצבור, והוא מושל עליו על-פי רוב בעריצות יתרה, והעם נכנע לפניו בלי שום התמרמרות. באיזו מדות ומעלות צריך אותו היחיד להצטיין, כדי שיכנע הרצון הצבורי לפניו? נזכרה-נא, לאיזו תכלית חברתית נקבעה המלוכה בראשונה: הלא רק לתכלית הגנה טובה ומסודרת, לתכלית המלחמה, אם כן מובן מאליו, שהמעלה הראשונה, שבה צריך אותו יחיד להצטיין, היא—הכח הגופני ואומץ-הלב במלחמה (הלא אנו רואים, שהמלך הראשון, שנמשח בישראל, הצטיין רק בזה, שהיה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, ואולי בזה תלויה היתה הצלחתו של דוד בהתחרותו עם שאול, שהוא הצטיין, מלבד באומץ-הרוח שהראה במלחמה, עוד במעלות רוחניות, שהן פועלות מאד על נפשו של אדם בן תרבות נמוכה, למשל: מה שהיה מנגן מצוין!). מובן, שגם מעלות רוחניות, שאינן מצויות כל-כך הרבה בימים הקדמונים, מסוללות את הדרך לכסא המלוכה. לפעמים אנו מוצאים, שרופא-האליל, שהוא מכשף נורא והכל מתייראים ממנו מפני שבכחו להזיק, עולה לגדולה עד שהוא מגיע לכסא-המלוכה. המלוכה הולכת ונעשית לסדר חברותי קבוע בה במדה, שגם המלחמה אינה פוסקת במשך הרבה דורות, עד שאף היא נעשית כמעט למצב חברותי קבוע ותמידי. במשך הרבה דורות יש להמלוכה היכולת להתבסס על רצונם של האבות או המושלים המתים, שנעשו לאלילי השבט, ומוזה נובעת אחר-כך האמונה, שהמלוכה באה, מסודר עליון. אף החוקר הצרפתי בוסיע (Bossuet) מחליט עדיין באמונה שלמה, שהמלכים הם אלהים, ובמדה ידועה יש להם חלק בחירות האלהית הנמורה והמוחלפת. ולא רק אצל העמים העתיקים באסיה התיחסו משפחות המלכים על האלילים; גם באירופה מאמינות כמה דינאסטיות, שמוצאן מאיזה אליל גדול: אצל עמים גרמניים אחדים אודין הוא אבי אבות המלכים, ופעמים שהדינאסטיות לא התיחסו בדרך ישרה על האליל, אלא הסתפקו באמונה, שמוצאן היה פלאי ויוצא מגדר הטבע. כך מספרת האגדה על משפחת המירובינגים, שאשתו של כלוגיו נתעברה מאיזה תנין של ים וילדה את מירובך, שהוא היה אביה של משפחת המירובינגים. לפעמים אנו רואים ממש בחוש, שאיזה מאורע מקרי, שהוא יוצא מגדר הרגיל, נעשה לעזר לאיזו דינאסטיה. בנגב ערב מלכה דינאסטיה אחת, פודלי, במשך מאה וחמשים שנה רק בשביל הפלא, שלכל צאצאיה היו תמיד שש אצבעות. אנו רואים, איפוא, שבכל אופן מבקשת האגדה איזה יסוד פלאי, בלתי-מבעי להמלוכה. ובכלל, היסוד הפלאי הזה הוא, פשוט, ההתייחסות לאיזה אליל, ההתרמות לעליון. מובן, שהיסוד הזה מוסיף להמלך כח גדול ומעטף אותו באמ-מוספירה של הוד אלהי. אבל יחד עם זה הוא מרחיק אותו מן החיים הממשיים ומנתיניו. ולרגלי התרחקות זו הולך ומתגבר שלטונם של ה"קרובים למלכות", של הפקידים

העומדים בין העם ובין המלך. כשתגדל השפעתו של איזה פקיד, פעמים שהוא מוריד את מלכו מכסאו ויושב על מקומו. כך הגיעו, למשל, הקארולינגים למלוכה מפני שהפקיד הראשון שעל בית המלך (Majordomus), פיפין, הסיר את מלכו מכסאו ונטל את ממלכתו. זהו המהלך הרגיל בהתפתחות המלוכה—כשהתפתחות זו אינה נהרסת על ידי אויבים מבחוץ, אלא הולכת ונמשכת בהדרגה אמית ופנימית.

כשאנו באים להשיב על השאלה, איך פעלה המלוכה העריצית על מהלך התרבות, צריכים אנו להודות, שפעולתה היתה בכלל נחוצה וטובה. באותם הימים הקדמונים, בימי-הערפל של האנושיות, רק יד חזקה וממשלה עריצית יכלה לקבץ אחת אל אחת אותן האבנים הקטנות, הרכות והמפוזרות ולבנות מהן בנין כל שהוא. אולם עתה, אחרי שנתבגרה האנושיות כל צרכה, כבר עבר זמנה של העריצות. עכשיו היא רק מעכבת ומהרסת, אבל אינה בונה כלל. את תפקידה כבר מלאה, ועתה עליה לירד מעל הבמה!

אבל לא תמיד ולא בכל הארצות היתה ההתרכבות האמיצה של הממשלה ביד אחת אפשרית. דבר זה תלוי על-פי-רוב בתנאי המקום, הלא אי-אפשר שיהיה הדבר רק מקרי ולא מיוסד על חוק טבעי, שאנו מוצאים ממשלה מורכבת בארצות ותקופות שונות, אבל רק בארצות, שהצד-השוה שבהן הוא—שהתנועה ממקום למקום קשה בהן ביותר. הממשלה המורכבת, שמונחת בידי מושלים רבים לפי מספר המדינות, מתפתחת, איפוא, בארצות הרריות, כשוויציה, בארצות המונחות על ימים ואגמים, כהולאנד, או בארצות, שנמצאות בהן הרבה בצות, כוויניציה בימי-הביניים. הממשלה בארצות כאלו היא כעין אוליגארכיה. בתחלתו היה גם הסינאט הרומי רק אספה של ראשי בתי-האבות (Clans=Aelteste), שהתאספו לעתים תכופות כדי להועץ ביחד על עסקי הממשלה.

יסוד אחר של הממשלה המורכבת הוא המועצה-המדינית, מוצאה של מועצה זו, שהיא כוללת את כל עסקי הממשלה, הוא מועצת-המלחמה (Kriegsrat). יועצי-הממשלה הראשונים היו, איפוא, החילים, ובחיל שרתו רק בעלי קרקעות, ומנהיגי החיל היו בעלי-הקרקעות הגדולים, מעט מעט חדלו בעלי-הקרקעות הקטנים והבינונים לבוא אל האספות של המועצה, ראשית, מפני שנוכחו לדעת, שהשפעתם על מהלך הענינים היא קטנה מאד, ושנית, מפני שהנטייה לאספות עלתה להם ביוקר, וכך נשארו במועצה רק המלך ועשירים מועטים, ועוד הפעם נתפתחו ונעשו סדרי הממשלה על דרך זו לאוליגארכיה. במרוצת הזמנים בא סוף סוף היום, שבו נחלשו ונתמעטו כחם ושלטונם של המלך והאצילים המועטים של ימי-הביניים מסכות שונות, ההתחרות שבין האצילים והמלך החלישה את שניהם ובינתים יצאה מהתחרות זו תועלת מרובה להמון הגדול. כך השיגו העירונים בנרמניה את חירותם רק בזה, שעמדו תמיד במקד בין האצילים והקיסרים, באופן שכל אחד משני הצדדים המתחרים זה בזה השתדלו למשוך אותם על צדו. סבה אחרת להחלשת שלטונם של המושל והאצילים הן לפעמים המרידות הפתאומיות, שאינן מובילות, אמנם, על-פי-רוב בדרך ישרה אל המסירה הרצויה, אבל די כח בהן להרעיש ולהחליש את השלטון הבלתי-מוגבל, ועלי-ידי זה סופו לנפול כלו. ועוד סבה אחרת שולמת בהתפתחות הממשלה מן השלטון הבלתי-מוגבל של האחד או המועטים אל שלטון של שדרות-העם הרחבות: התרבות מספרו של החלק האינדוסטריאלי של העם. עם התרבות זו של חלק זה, שהוא ממבעו בן-חורין ועומד ברשות עצמו, תתגדל ותתרחב ותתעמק השפעתו של ההמון על הממשלה, למרות כל העכובים והמעצורים. עד שאי-אפשר לבלוא בעד העם את הדרך המובילה להשלטון.

אולם גם אחרי שכבר הגיע ההמון לממשלה, מטילים עליו מתחלה רק חובות, ורק אחר-כך, אחרי ההתפתחות ארוכה ולפעמים גם אמית, נותנים לו גם את זכותיו, בתי-המחוקקים, הנבחרים מתוך העם, מתחלה אינם מתאספים אלא כדי לאשר מסים

חדשים והלואות חדשות, ורק אחר זמן מרובה הם כובשים לעצמם גם את הזכות לחוק חוקים למוכתו של העם. כך אנו מוצאים, שאחרי מרידתו של קליסטינגס באתונה העתיקה נתחלק העם מחדש לדימוסיו ולשבטיו ועבדים הרבה נעשו על-ידי זה לבני-חורין, אבל לא לשם חירות נעשה הדבר, אלא להכלית המסים, ועבודת-הצבא, שהשילו עליהם עתה, וגם בימי המלכים ברומי העתיקה הרחיב המלך המתקן סרוויוס מוליוס את הממשלה על שדרות חדשות של העם, אבל לא כדי לשחרר אותן, אלא כדי להקל את עול המסים מעל האצילים ולהטילו על ההמון (Plebs). ה,מעמדות הכלליים" (États Généraux) בצרפת נתפתו פעם אחת, בשנת 1439, להחליט, שהמסים יהיו מהווים והלאה קבועים ותדירים ולא יהיו נזקקים להחלטה מדי שנה בשנה, —ותוצאתה של עובדה זו היתה, שמאז לא מצא שום אדם לנחוך לקרא אותם לאספה, ואף אם התאספו מעת לעת, היתה אספתם רק לשם נוי ופאר בעלמא, כדי שיראה ההמון וירוה נחת, אבל לא התיעצו כלל על עסקי הממשלה. הרי שבתחלה היו רק חובות ל,בתי-המחוקקים" למיניהם השונים, אבל סוף סוף באו גם הזכויות, והבתים האלה נעשו באמת למה שהם עתה ולמה ששמם מוכיח עליהם—למחוקקי-חוקים ולמשפיעים באופן בלתי-אמצעי על מהלך הממשלה. במשך התפתחותם נתבדלו הבתים של המחוקקים לבתים, עליונים" של האדונים, הנמנים על-פי רצונו של המלך, ולבתים, נמוכים" של הנבחרים.

גם הפקיד הראשון של הממשלה, ה,מיניסטר", היה מתחלה רק, משרת" (כך הוראתה העיקרית של מלה רומית זו) עושה רצונו של המושל הבלתי-מוגבל, והלך ונתפתח מעט מעט עד שנעשה באמת לממלא רצונו של העם, או, לפחות, של חלק גדול מן העם, המיניסטרים היו מתחלה רק קרוביו או רעיו של המושל, כמו ביפוניה, שעוד לפני זמן מועט היה בנו הבכור של המושל המיניסטר הראשון, מובן, שעל-ידי השפעתו הרתית היה גם הכהן יכול לעלות עד למדרגה זו, עד ימיו של פיסטר הגדול היה הראש של הכנסייה היועץ הראשון של הממשלה, אבל אחרי שלא יכול ולא רצה מושל זה לנשוא את גאותם ואת אי-משמעתם של הפאטריארכים, עמד פעם אחת והעביר אותם ממשמרתם ועשה את עצמו לראש הכנסייה, אולם כשמתרבה השפעתו של העם, הוא דורש במפגיע, שיהיו המיניסטרים לא רק מאנשי-שלומו של המלך, אלא גם אנשים שהעם נותן אמון בהם, —מה שאנו מוצאים רק במדינות אחדות, שבהן נוהגים סדרי קונסטיטוציה אמתית ושלמה, במדינות אלו—באנגליה, בצרפת, באמריקה הצפונית ועוד מדינות אחדות—יוסר המיניסטר ממשרתו, אם הרוב של בית-המחוקקים אינו מאמין ואינו רוצה בו, אף אם ירצה בו המושל, ולעומת זה יוסיף המיניסטר להחזיק את רסן הממשלה בידו, אם רק ירצה בו הרוב של בית המחוקקים, אפילו אם הוא שנוא-נפשו של המושל, כמו שאירע באמת בימיה של המלכה וויקטוריה האנגלית, שבעל-כרחו השאירה שנים הרבה את שנוא-נפשה פאלמרסטון על משמרתו.

דומה להתפתחות של המחוקקית" היתה התפתחותו של המושל. מתחלה היה המושל בעצמו גם השופט היחיד, בין השבטים הפראים הוא מן המצוי, שהמושל הוא בעצמו לא רק הקטיגור והשופט, אלא גם—התליון! אחר-כך אנו מוצאים מין אוליגארכיה של שופטים, והאופן השלישי הוא—שכל העם שופט: לכל משפט ומשפט מתאסף העם כולו ומוציא את דינו ברוב דעות. התפקיד של השופט מתבדל אחר-כך מתפקידיו של המושל. מתחלה הוא שופט על ידי שליחיו בימי הביניים אנו רואים בגרמניה, שהקיסר שולח בתי-דינים שלמים לערים שונות (Capitularia missorum) ושם הם שופטים בשם המלך ובפקודתו. מעט מעט, אחרי התפתחות ארוכה, מתבדל תפקידו של השופט לגמרי מכל התפקידים האחרים של הממשלה, והשופט נעשה לאדם בלתי-תלוי בדעת מי שיהיה, שאינו זקוק אלא לחוק הקבוע ולרגש-הצדק שבלבו.

בכל אלה אנו רואים, שחוק ההתפתחות שורר במדינה, כבכל אורגאניזמוס.

מתחלה ההתאחות ואחר-כך ההתבדלות המידרגת, שהיא כרוכה בהתאחות כמסויב בסבתו. וההתבדלות המורדגת בוראת על דרכה יותר ויותר חלקים חברתיים, שאמנם נשארים הם מאוחדים עם הכלל, אבל נעשים הם יותר ויותר חזקים ומוצקים גם בישותם המובדלת. מתחלה היתה רק ההתבדלות המבטית של המינים, אולם כשאך התחילה המלחמה בין השבטים, כבר התבדלה החברה המדינית למעמדים שונים. ההתבדלות הראשונה בנידון זה היא—בין האדון והעבד. ראייה לדבר, שרק המלחמה בראה את העבדות, אנו מוצאים בעובדה המעניינת, שבין העמים השקטים באמת כל בני-אדם שוים הם והמעמדים עדיין לא באו לעולם אצלם. וראיה עוד יותר ישרה, שאינה מוטלת בספק כלל, אנו מוצאים בעובדה, שאנשי הונדוראס, כשקוראים את שכניהם למלחמה, אומרים: צריך להלחם מפני שצריכים לנו עבדים. כבר העירותי למעלה, שהעבדים הראשונים היו השבויים, שנשתעבדו כשלא נאכלו על פי איזה מקרה, העבדות היא, איפוא, בראשונה רק מין קאניבאליסמוס (אכילת בשר-אדם), שלא נגמר עד תומו, וכשם שהמנוצחים, שנשבו ונעקרו ממקומם, נעשו לעבדים, כך נעשו המנוצחים שנכבשו למשועבדים (Leibeigene); הם נשארו, אמנם, על אדמתם, אלא שהם וקרקעותיהם נעשו לקנינם של המנצחים, ממקור זה של כבוש הארץ יצאו, הילומים ביון והמשועבדים ברומי. תדע לך שהוא כן, שהרי אנו מוצאים, שכל השמות של המשועבדים ברומי נגזרו משרש קלמי, מפני שאדוני ארץ גליה, קודם שנכבשה על ידי הלאטינים, היו מגזע הקלטים.

מדרגה גבוהה מזו בהתבדלות המעמדים היתה ההתבדלות בין האצילים ובני-החורין. אותם בני-החורין לא היו בני-חורין ממש, הם רק שרתו לאדון אחד. הם היו, איפוא, משוחררים כלפי כל העולם, אבל משועבדים לאדוניהם, שעמדו תחת חסותם. מעמד כזה של חצים עבדים וחצים בני-חורין היו, הקליאנטים ברומא.

אולם התבדלותה של החברה למעמדים שונים אינה מצב קבוע שאינו משתנה, אדרבה, נשיאיה של התבדלות זו משתנים תמיד: הפשוטים של היום הם האצילים של מחר, לרגלי סבות שונות נמצא ביחוד המעמד של האצילים כמצב של תנועה תמידית. המנצח הכובש איזו ארץ מערבב בה את המעמדים, משפיל את הגבוהים ומרומם את השפלים, אבל גם כשהשלום בתקינו נוהגים המושלים לערבב את המעמדים על-ידי זה, שיש בכחם להרים את נתיניהם האהובים להם ביותר למדרגת האצילות, לפעמים כרוכה האצילות באיזו מדרגה של השכלה, בשנת 1607 היו בצרפת כל הדוקטורים לחכמת הרפואה, כל עורכי-הדין וכל הפרופיסורים לחכמת המשפטים אצילים מפאת מדרגת השכלתם. לפעמים משתמש המושל ברשות, 'לאצול' את אהוביו כדי להרבות את רכושו. המלך הצרפתי אצל באופן זה בשנת 1702 כמאתים איש ונמל מכל אחד מהם בתור תשלומין שלשת אלפים פראנק, ובשנת 1706 אצל בפעם אחת חמש מאות איש בתשלומין של 6000 פראנק מכל אחד, ידוע, שהאצילות לא חדלה עד היום להיות ענין נקנה בבסוף... ראינו, איפוא, כי במלחמה מונח יסודה של התבדלות-המעמדים, חברה לוחמת בכלל אי-אפשר שתבוא לעולם, אם לא ימצאו בה מתחלתה שני מעמדים שונים: מעמד של לוחמים ומעמד של עובדים, שהם מפרנסים את הלוחמים המרוויחים במלחמותיהם, שאין להם פנאי לדאוג לפרנסתם. בין שני המעמדים העיקריים האלה צריך שתהיה התחברות חזקה כאותה שבין האדונים ועבדיהם, והעבדות הנובעת מן המשמעת התמידית מונחת במבוע של הלוחם, לפי טבעו והשגתו אין היחיד תכלית בפני עצמו, אלא שייך הוא כולו להחברה בכללה, להמדינה. דוגמא להתמכרות המוחלטת של היחיד להמדינה אנו מוצאים אצל כל העמים הלוחמים מימים קדומים עד ימינו אלה, בספארטה, למשל, לא היה היחיד שייך לא לעצמו, לא לאבותיו ולא למשפחתו, אלא רק להמדינה. חוקר אחד, די קיסמין, היה אומר: החברה הרוסית היא עם שלם, שנהפך לחילי. בחברה כזו עומדים כל עניני-החיים, גם היותר פרטיים, תחת שלטון החוק והכפיה.

ההשגחה של הרוממות אינה רק שלילית בלבד, כלומר, היא אינה משגחת רק שלא יארע שום רע לנתיניה, אלא היא גם חיובית, כלומר, היא מסדרת באופן חיובי את מעשיו של כל אחד ואחד, לפיכך היא מעכבת כל הסתדרות פרטית בגבוליה. רק הסתדרות אחת של נתיניה היא מכירה: את המדינה בעצם התרכזותה, התרכזות זו גורמת, שמדינה כזו היא מסוגרת כלפי חוץ ואינה מניחה לסחורות של חוץ-לארץ להכנס לתוך גבוליה בלי מכס גדול, המגין על סחורותיה שלה: זוהי שיטת מכס-החסות (Schutzzoll-System), נתיניה של החברה הלוחמת מוקירים את הכח הגופני ואת אומץ-הלב, מעריצים את הנקמה וצמאים לשפיכת-דמים, אוהבים את העושק ושונאים את המלאכה; אהבתם לארץ מולדתם היא קיצונית ומעורבת בשנאה לארצות אחרות. בחברה כזו לא תברא תרבות רוחנית שלמה ומתוקנת לעולם.

את הנגוד השלם והמוחלט לאיפי זה אני מוצאים בחברה השקטה, האינדוסטריאלית. החברה האינדוסטריאלית מצטיינת בתארים אלה: הצבוריות שבה היא קטנה לעומת החירות של היחיד ויצרכיו ומאוייו; המשמעת אל הרשות אינה מתפשטת על כל עניני החיים; השגחתה של הרשות היא רק שלילית וחוקיה הם רק מיני "לא תעשה". בבן מדינה אינדוסטריאלית מתפתח רגש-הצדק, שמביאו לידי ההחלמה, שיש לכל אחד הרשות להבנות מכשורונתיו הפרטיים, כמו שעל כל אחד מוטל החוב לישא על עצמו את עול חסרונתיו, ושלפי זה אין מן היושר והצדק החברותי, שיבנה האחד מכשורונתיו של חברו ושיווק האחד מכשורונתיו של השני. המדינה האינדוסטריאלית אינה מסוגרת כלפי חוץ, ולפיכך שורר בה ה"מסחר החפשי" (Freihandels-System), במדינה כזו יש, אמנם, אהבה לארץ-מולדת, אבל היא אינה מעורבת בשנאה לארצות אחרות, בני מדינה כזו אוהבים את המלאכה ושונאים את המלחמה. בכלל, האדם האינדוסטריאלי עלול לרגשות של רחמים ורחבה ורק בחברה אינדוסטריאלית נבראות ומתפתחות התרבות הרוחנית השלמה והמתוקנת וההשכלה הגבוהה, ובאמת, אותם השבטים המועטים שבין הפראים, שנשארו שקטים, הם היותר טובים וישרים שבבני-האדם, על אנשי סוֹבֵדָה מעיד שוֹרֵט, שהם אינם יודעים לשקר. השבט של לֶאָקֵדִי הוא מצוין בישרותו: בניו אינם יודעים מה זו גנבה, "חבל"—קורא ספנסר—שאין השבטים האלה יכולים לשלוח את מיסיונריהם אל העמים הנוצרים, כדי לישרם מעט! ואם כן, כלום עברו כל אותן התקופות הארוכות, שבהן היתה המלחמה המצב התמידי והמטבעי של בני-האדם, ללא-הועיל על המין האנושי? ומאין באה לנו סוף סוף כל אותה התרבות המדינית הרחבה, המלאה והרמה, אם לא מאיתן התקופות הקדומות? כלום חיו ועבדו ועברו מן העולם כל אותם העמים הלוחמים הגדולים והגאים, שבצל תרבותם והשכלתם אנו חוסים, ללא-הועיל? ספנסר מודה, שהעמים האלה הביאו תועלת מרובה להמין האנושי, בלא המלחמה וההתנגשות הכללית לא היתה התפתחותם של הכחות החיוניים שבמין האנושי אפשרית כלל!—, מוכרחים אנחנו להחליט, שבלא ההתנגשות הכללית שבימים קדמונים היה כדור הארץ עוד היום מיושב מבני-אדם מן המין היותר גרוע, מבני-אדם, שהם שוכנים במערות ואוכלים עשבים. כל אלה הודו, ואף-על-פי כן הוא מיחס להטיפוס של האדם הלוחם או החברה הלוחמת את כל המדות המגונות שבעולם ולהטיפוס האינדוסטריאלי—את כל המדות והמעלות המשובחות. ספנסר מודה, שהמלחמה כבר מלאה את תפקידה, מה שהיה בה מן התועלת כבר הביאה, ועתה היא רק מוקת ומעכבת את השתכללותו של המין האנושי. לפי תורתם של ספנסר ודארווין, נבראו בתחלתם אף כמה אברים מן היותר נחוצים רק לתכלית הרציחה והמלחמה, ועתה משתמשים בהם בעלי-החיים לתכלית אחרת—לעבודה בהשקט ושלוש, אותן המעלות ואותם הכשורונות, שנתנה לנו תקופת-הרצח, כבר הם מונחים בני כרכוש שאינו אכזר, אבל עתה כבר הגיעה השעה, שנעקור מלבנו כל אותן המגרעות הכרוכות במלחמה ורצח.

כשספנסר מדבר על המפוסים השונים של החברות המדיניות ומעריך את שוים המוסרי, נשקף מכל מחשבותיו ומסקנותיו האנגלי של התקופה הליבראלית. הוא מבקר לפעמים בדבירים נמרצים גם את ארצו ואת עמו, אבל בכל זה הוא מוקיר את עמו מאד ורואה אותו על המדרגה היותר גבוהה של ההשתכללות, שהשיג אותה המין האנושי עד עכשיו, אם גם לא בהחלף, אלא רק ביחס אל שאר העמים. הוא מסתכל במצבו המאושר של העם האנגלי ומורה, שכבר חדלה התקופה של המלחמות, דבר זה מונח בטבע האדם, שבשעת שביעתו אינו מבין את התאבון-לאכילה, אבל הרעבים אוכלים ואוכלים עד כדי שביעתם שלהם. ביסמארק בשעתו, אחד הנצחון של שנת 1871, היה אומר, שיש שני מיני עמים באירופה: השבעים והרעבים. הראשונים רק מעכלים מה שכבר בלעו והרעבים מבקשים מרף. אם ספנסר פוסק להלכה, שהצורך למלחמה לשם כבוש והרחבת הגבולים כבר חדל, אינו רואה בעולמו אלא את אנגליה עם כל אלו הארצות, שכבר כבשה אותן—כמעט הרבע של כל כדור-הארץ המיושב. אבל העמים האחרים, שכבר צר להם המקום בארצותיהם, עדיין הם צריכים למלחמות של כבוש. בכלל, אופן הסברתו של ספנסר בנידון זה הוא מוטעה ומופרך מכל צד. כשאומר לי אדם, שהיתה באמת איזו תקופה ארוכה, שהמלחמה היתה בה ענין נחוץ, אבל עתה כבר עברה וחלפה תקופה זו, הוא עושה את כל השאלה לתלויה רק ב,שודא רדייני": מה שלהאחד אינו צורך מורגש אפשר שיהיה להשני צורך מורגש מאד, ואין לנו שום ראיה שכלית כדי להראות עם מי הצדק. אם רוסיה הרשמית אומרת, שבשביל התפתחותה התרבותית והמדינית היא צריכה לכבוש את מאגדשוריה, אין לי שום אפשרות להוכיח לה באופן אויביקטיבי, שכבוש זה אינו נצרך לה מפני שבתקופת התרבות, שאנו חיים בה, הצורך למלחמה ולהרחבת הגבולים כבר במל ועבר מן העולם. וכן גם בנוגע אל שאלות אחרות, למשל, אל השאלה, אם הכפיה והאונס או החופש והחירות הם יותר מתאימים להחברות של עכשיו. בשעה שספנסר מודה, שהיתה תקופה ארוכה, שבה היו הכפיה והעריצות הכרחיות לתכלית ההתפתחות, אין לנו שום אפשרות להוכיח באופן אויביקטיבי, שתקופה זו כבר עברה. ועוד הפעם השאלה תלויה ב,שודא רדייני": הלה אומר, שעם זה או זה כבר נתבגר כל צרכו ויוכל לעמוד ברשות עצמו, והלה אומר, שעוד לא נתבגר ושהוא צריך עיד לכפיה וממשלה עריצית, בשאלות כאלו יש רק הסברה אחת, שתוכל לפרוק אותן ולהתיר את הקשר בבת אחת. צריך להורות, שבכלל העריצות והכפיה אינן נצרכות מעיקרן לתכלית ההתפתחות של העמים, יעמדו על איזו מדרגה שתהיה, מתוך חירות וחופש אפשר להתחיל ולגמור את ההתפתחות של התרבות, ואותו הרוח—יהיה מלאך טוב או שד רע—המכה בפטיש ואומר: "גדל!", הוא מיותר לגמרי. וכן הדבר גם בנוגע להשאלה של, מלחמה ושלוש, אפשר רק להחליט, שלפי הרגש המוסרי שבנו כבר קצה נפשנו ברציחה ובשפיכות-דמים, אבל להצדיק על המלחמה את הדין בתקופה זו ולתעבה בתקופה אחרת אי-אפשר, מפני שבכל אופן יש לבעל דין מקום למעון, שהתקופה הזו המאושרת עוד לא באה ומן הרקיע לא תבוא הפתקא, שתבטיח, שתקופה זו כבר באה. בימי ילדותו של ספנסר פרח באנגליה הליבראליסמוס הקיצוני והוא בעצמו היה כל ימיו אחד מראשי-המדברים של תורה זו. אבל ליבראליסמוס זה נולד ונתפתח בין השדרות של בעלי בתי-החרושת, בין העשירים והשבעים, שנקל היה להם להחליט, שעולמם שלהם הוא היותר טוב שבעולמות, ועל-כן היו מגינים על המצב, שהיה שורר ביניהם, ובכל הצעה לעשות בו שנויים ראו גזל ועושק ונלחמו נגדה בכל כחם. במובן זה היה ספנסר היותר גדול והיותר קיצוני, אבל גם האחרון בפילוסופים, שהגיגו על הליבראליסמוס. ולפיכך מתמיהה הדבר, שדוקא ברעיונותיו על הקנין הפרטי לא היה ספנסר קיצוני כל כך.¹

הרגש של חבה להקנין הפרטי מוצא ספנסר כבר בבעלי-החיים שלפני-האדם.

בלבו של האדם נולדה חבה זו להקנינים המטלטלים, וקודם-כל לכל אותם הדברים, שהוא עשה אותם בידיו. האדם הקדמון אוהב ביחוד את כלי-זינו ומשתעשע בהם, מפני שהם מעשי ידיו. לא כל-כך יסודית ומקורית היא החבה לנכסים בלתי-מטלטלים—למקרקעות. בימים קדמונים לא היתה שום אפשרות להגביל את הקרקעות ולחלקם ולעשותם על-ידי זה לקנין ורכוש פרטי. חסרים היו בני-האדם בתקופות קדמוניות את המדות—כדי למוד ולהגביל, מלבד זה היה שוים של הקרקעות קמץ לפי הערך, מפני שהאופנים של עבודת-האדמה היו גרועים ובלתי מפותחים. אחר זריעה אחת וקצירה אחת כבר חדלה האדמה מלתת את פריה. רק על ידי המצאת המדות אפשר היה להגביל לכל אחד את חלקו—ובזה התחיל הקנין הפרטי גם במקרקעות. הנסיון הורה, שעבודת-האדמה על-פי השיטה של הקנין הפרטי היא יותר טובה ומועילה. הקרקעות נשארו עד היום קנין צבורי רק אצל הסלאוויים הדרומיים, המגינים באופן זה על אדמתם נגד אדוניהם הטורקים, אבל גם הקנין הצבורי שם וגם ה"מיר" ברוסיה הולכים ומתבטלים. ואף-על-פי-כן אפשר להאמין, שהאדמה תהיה עוד הפעם לקנין צבורי, כמו שהיתה בימיהם. כשם שבטלה האדנות של האדם על חבירו, כך תבטל גם אדנותו על הקרקע. ספנסר מאמין, איפוא, באפשרות נצחונה של הסוציאליזמוס הקרקעי. אבל הוא מחליט, שהקנין הפרטי כמטלטלים לעולם לא יבטל, מפני שהוא צורך נפשי עמוק, שלא יעקר לעולם מנשמתו של האדם. חוק מדיני, שיבטל את הקנין הפרטי, אינו אפשרי לגמרי.

תכליתם המוסרית של החוקים המדיניים היא—לברוא הרמוניה מוחלטת בין הצרכים והזכויות של כל היחידים, אמת, שהחוקים המדיניים לא תמיד מלאו את תפקידם זה וגם עכשיו אינם ממלאים אותו בשלמות. בתחלתם של החוקים המדיניים אנו מוצאים את השפעתו החזקה של כבוד האבות המתים. המנהגים העתיקים, שהעם מעריץ אותם כל-כך, עד שגם רצונו של המושל החי אינו רשאי לבטלם, הם חוקים וגזרות, ששם מחוקקיהם כבר נשכח, ויש גם חוקים, ששם מחוקקיהם עוד לא נשכח ושהכל יודעים, שהם באים ממושל זה או זה, שמת כבר. החוקים המדיניים משני המינים האלה נושאים על מצחם את תו ה"אנימיסמוס". אבל גם אותם החוקים והגזרות, שמחוקק וגזר המושל החי, מיוחסים הם על-פי-רוב לאיזה כח נעלה ונעלם, לאיזה אליל, כלומר, לאיזה מושל מת. מובן, שבמדינות, תיאוקרטייות האמונה במקורם האלהי של החוקים היא היסוד של המדיניות. אבל גם במדינות שאינן תיאוקרטייות מאמינים במקור זה. עוד בימי הקא-רולינגים, במאה התשיעית לספירת הנוצרים, האמינו, שהחוקים המדיניים נבעו מרצונו של המושל המושפע מ"רוח-הקודש". בכלל, ההתבדלות של החוקים לחוקים של הכנסייה ולחוקים מדיניים היא הופעה חדשה בחיי החברה ורק המדינות העומדות על מדרגה גבוהה של התפתחות השינוה בשלמות. במדינות אלו — למשל: באנגליה, באמריקה הצפונית וגם בצרפת בשנים האחרונות—אין החוקים המדיניים באים אלא לחוק ולהרחיב ולשכלל את הממשלה המדינית.

ומה יהיה עתידה של הממשלה המדינית? באיזו דרך ולאיוזו מטרה תצטרך להתפתחות של המדיניות הלאה? בדברים כאלה קשה, אמנם, לנבא, אבל על-פי סימני העבר וההווה אפשר לראות מראש איזו נקודות ושורות של העתיד, אפשר לומר מה שיהיה, ולא יהיה אלא בתור השערה בלבד ולא בתור ידעיה והחלטה ברורה.

קודם-כל ראינו, שהחיים המדיניים עמדו עד היום תחת שלטונו הבלתי-מוגבל של חוק-ההתפתחות. התאחדות החומר והתבדלות הכחות ביחד עם הגדרה מודרנת ומשתלמת ראינו בכל הפרטים וגם בהכלל. אם כן אין שום ספק בדבר, שהמדיניות תשאר לעולם תחת שלטונו של החוק הכולל הזה, וחוק מהכרה כללית זו אפשר להכיר מראש, שהמלחמה תחדל כלה. ממש: לא ישא גוי אל גוי חרב. החברות המדיניות הענקיות, שהוצקו

מברול-החרבות באש-המלחמה, כבר עומדות על מכונן; והיתכן, איפוא, שהמין האנושי ישאיר את המלחמה עם כל היוקתיה הנוראים ללא-צורך? סכנה גדולה נשקפת רק מאותו ה"שלום המזויין", שאירופה חיה בו כעת, ובנוגע לצורת הממשלה ולהתפשטות של המדינות השונות, — אמנם, אין שום ספק בדבר, שהאקלים השונים ותנאי-המקום השונים יגרמו תמיד להתהוותן של צורות שונות, למשל, באסיה התיכונה לעולם לא יחיו בני-האדם בחברות גדולות ותחת ממשלה חזקה: שם אפשר רק לעדרים של בני-אדם לחיות ולמצוא את מחיתם בנדודים ממקום למקום. תחת האקלים הממית והמוזעזע את העצבים באפריקה התיכונית אי-אפשר שיתפתחו הגזעים ויעלו למדרגה גבוהה, אבל במדינותינו שלנו תעשה הממשלה עוד יותר לאינדוסטריאלית, כלומר, לחפשית ולכלתי-חילית, בתי-המחוקקים ישארו בשניותם, כמו שהם עכשיו, אולי רק בקצת שנוי, שתחת המנוי של ה"אדונים" (Pairs) על-ידי המלך תבוא הבחירה על-ידי השדרה הגבוהה של העם, אבל השניות בודאי תשאר. מפני שלהתפתחות המדינה יפה הוא העכוב מצד הקונסריוואטיבים, שהם הרוב בבתיים הגבוהים: הם מעכבים את ההתפתחות, שלא תעשה קפיצות פתאומיות. אופן גרוע ומוזק של חקיקת-חוקים הוא ה"פליביסציט" — נתינת החוקים על ידי החלטה ההמון, בלי אמצעות המחוקקים הנבחרים. הנסיון הורה, ביחוד בצרפת במאה שעברה, שלא היה שום רעיון וחוק ריאקציוני, שלא נתן ההמון את הסכמתו עליו, זכות-הבחירה, אמנם, תתפשט על שדרות רחבות של העם, אבל רק מעט מעט, צעד אחר צעד, כדי שלא יבואו על מקומו של עושק הרבים על ידי המעטים. — עושק המעטים על ידי הרבים, הממשלה המרכיית תתפרד מעט מעט ותניח הרבה משלטונה להממשלות המקומיות.

כשאני רוצה לסכם במאמר קצר אחד את כל תכנה של נבואה ספנסרית זו אין אני מוצא בטוי יותר מתאים ויותר חד מן המאמר התלמודי הידוע — כמובן, בשנוי שם המקום! — עתידה אנגליה, שתתפשט בכל הארצות, לא אנגליה סתם, אלא אנגליה של שנות-החשים למאה שעברה, אבל אנגליה לא קיימה את נבואתו של הרברט ספנסר; לא אנגליה זו שאחרי רוברט אוֹאֶן (Owen) ושל הפאביים, ולא — מן הצד השני — אנגליה של משמברליין, ואף לא — עוד מצד אחר — אנגליה של החוקים המגבילים את הכניסה, די היה בפשטותו של ספנסר כדי להסביר באופן בהיר את התפתחותם של תפקידי הממשלה ועניניה מימי-קדם ועד היום, אבל ה"צדדיות" (Einseitigkeit) שבפשטותו לא הספיקה להקיף ולהבין את החיים המלאים של ימינו עם כל הגונים המרובים שבהם, עם כל הכחות והזרמים, הרועשים והנלחמים בחיי החברה והמוציאים מתוכם איזה קו אמצעי, שעליו צועדת ההתפתחות הלאה, מה שראה בחוש, מה שהיה מונח לפניו בהיסטוריה הכיר והסביר, אבל מה שחזה למרחוק לא הבין, מפני שלא העמיק בקריאת האותות של ההווה.

וספנסר הכיר גם-כן הכרה ברורה ובהירה את התפתחותן של ההופעות הכלכליות עד עכשיו, אבל אף כאן מעה בנבואתו להבא.

את כל אורך הדרך, שהלכה בה העבודה הכלכלית בהתפתחותה מהתחלתה עד היום, אי-אפשר לנו לשער אף השערה כל שהיא, ביחוד כהה השגתנו בנידון זה בתקופתנו שלנו, בתקופת המכונה המשוכללת והחרושת הענקית, בתקופתנו אנו עלולים לחשוב, שבמקצוע של העבודה הכלכלית צימחות החדשות ממש מן האדמה, לפנינו מתגלות עתה בכל יום המצאות כל-כך מפליאות, עד שאנו שוכחים את האפס או את ה"תוהו-ובהו", שהיו בימי-קדם. צריך להעלות בזכרוננו, שעל המין האנושי עברו תקופות ארוכות, כמעט, אין-סופיות, שבהן לא היו להאדם, מלבד ידי, שום מכשירים וכלים לעבודה. האדם הראי משתמש לעבודתו בידיו — ובשניו. ימים רבים עוברים ודורות הרבה חולפים עד שהוא מגלה בסביבתו עוד, מכשירים: אבנים — ביחוד הצור

החד—עצמות, קרנים, זמורות. בכל אלה הוא לומד להשתמש רק מעט מעט, אולי רק במשך של הרבה דורות, על כל שנוי ושנוי וכל הטבה והטבה של המכשירים הטבעיים האלה עוברות מאות בשנים.

בימים קדמונים התפרנסו בני אדם בלי ספק מן העשבים והנמיות, שמצאו בסביבתם. הפגיעה של החיות הרעות הכריחה אותם להגן על עצמם—ומעט מעט נעשו הם הפוגעים והתחילו לצוד ציד. קשה להעריך את מספר הדורות, שעברו על האדם בכלכלתו על-ידי הציד, עד שבא לידי עבודת-האדמה, את עבודת-האדמה אי-אפשר לצייר לנו עתה בלי בהמות ביתיות; ואף-על-פי-כן אנו יודעים, שלא לכל הגזעים היו בהמות ביתיות כשנגשו לעבוד את האדמה, עוד היום אנו מוצאים כמה שבטים פראים, שהם יודעים כבר לעבוד את האדמה, אבל עדיין אין להם בהמות ביתיות, למשל: האירוקוים, האביפונים, הפאטאגונים באמריקה הדרומית וההודים בננויניאה, אולם בכלל אפשר להחליט, שהרסון (Zähmung, domestication) של הבהמות קדם לעבודת-האדמה. אבל כמה קשה היה לרסן ולאלף את החיות הפראיות וכמה דורות עברו על עבודה זו! תייר אחד מתאר בצבעים יפים את התנגשותו הנוראה של האדם הפראי עם הטבע הפראי, הנה הוא עובר בועת-אפים ימים ושנים ועוקר את השיחים ומקצץ את האילנות וכבר נראה לו, שמצא חלקת-אדמה לעבוד אותה, אבל היער פושט את זרועותיו ולוקח את שלו בחוקה. ועד שלא עקר שיחים אלה כבר צמחו במקום אחר הרבה שיחים אחרים, וצריך, איפוא, להתחיל את העבודה מחדש. הפראי מניח את חלקתו, מקלל את יומיו והולך לנוע ולבקש מקום אחר לעבודתו. בכבוש האדמה כרי לעבדה היה האדם משקה כל שעל ושעל ממש בועה ודם, עד שנתנה לו האדמה את פריה. העבודה החרוצה מוקת, פשוט, להפראי, בפאראגוואי הכריחו הישועיים, שהתיישבו שם, את הפראים לעבודה מחמדת, והתוצאה הישרה מהכרח זה היתה—שנתמעט מספרם של תושבי הארץ, מפני שעל ידי העבודה נחלש כח-המוליד שבהם ולא פרו ורבו כהוגן. מי יודע, כמה אלפי נסיונות נעשו בכל הדורות ההם עד שהצליח נסיון אחד. הלא גם הטבע מכובז ימים של זרעים, ורק חלק קטן מאד נעשה לזרע של קיימא. בלי ספק לא צעדה האנושיות גם בעבודת כלכלתה הלאה בקו ישר, אלא בקו עקום, לפנים ולאחור ולצדדים.

הדבר הראשון והיותר עיקרי, המביא סוף סוף לידי עבודה פוריה, הוא חלוקת-העבודה. חלוקת-העבודה אינה ענין הנעשה ברצון ובמחשבה, ככל השנויים היסודיים הנעשים בחיי החברה נובעת גם היא ממקורות טבעיים ומסוכבת גם היא מסכות טבעיות, הסבה הראשונה-שלה היא—ההבדלים הטבעיים שבין בני-אדם מבטן ומלידה, אף-על-פי שהאנשים הקדמונים אינם כל-כך שונים זה מזה ועל-פי הסקירה השטחית נראה, כאילו צורה אחת ונשמה אחת לכולם, אף-על-פי-כן יש גם ביניהם הבדלים לא מעטים הן בכחם הגופני והן בכשרונותיהם הרוחניים. ודבר זה מכריח את האדם הפראי לעבוד אותה עבודה, שהוא מומחה לה יותר מבני-גילו. הסבה השנית לחלוקת-העבודה היא—האופי של הסביבה, מובן, כי לאנשים השוכנים לחוף-ימים יהיו מקורות אחרים של פרנסה מלאנשים היושבים בקרבת יערים. הראשונים יהיו לדייגים והאחרונים לציידים. ההרים מגלים מקורות אחרים של הכלכלה, ושוב מקורות אחרים מגלים העמקים. האוצרות המונחים בבטן האדמה, שהאדם מוצא אותם רק על-פי מקרה, גם-כן מראים להאדם סניפים חדשים לעבודת-הכלכלה, בלי ספק הלכה חלוקת העבודה והתפתחה, ככל התפקידים החברתיים או האורגאניים, על הקו של העכוב היותר קטן או המשיכה היותר חזקה, או הקו הממוצע, היוצא מתוך שני הכוחות של העכוב והמשיכה, כך מתבדלת ה"תעשייה" (Erwerb) ונעשית למלאכות שונות, ומיני המלאכות מתרבים מאד במשך ההתפתחות. בימיו של המלך נומה פומפיליוס מנו ברומי שמונה מינים של מלאכות

שונות, בימי הריפובליקה הרומית היה כבר מספרן של המלאכות השונות ששים, ובסוף המאה הי"ז מנו בצרפת 176 מינים שונים.

הדבר השני בהתפתחותה של עבודת-הכלכלה הוא התחלת ה"חרושת" (Production). ה"תעשייה" היא הלכיתה מן המוכן, וה"חרושת" היא היצירה של הדברים (Erzeugung). אבל גם איתה הלכיתה מן המוכן, שהיא עבודה קשה, כחפירת הוזהב והפחם והאבנים במעבה-הארמה, נכלל בשם: חרושת. החרושת מזהויות כשמתרבים הצרכים האנושיים, ואם כן רק על מדרגה גבוהה בערך של התרבות. מפני שלהפראי אין שום צרכים, הוא מסתפק במועט מן המועט. מדת-ההסתפקות, שמנו בין המעלות המוסריות, היא באמת מדת הפראים. האדם התרבותי אינו מסתפק במועט, מפני שצרכיו מרובים, אבל הוא גם עובד בחריצות, כדי לספק את צרכיו המרובים. החרושת עשתה בראשונה אותם הדברים, שהם נצרכים ביותר אצל העמים הקדמונים—כלי-זיון למלחמה, אחר-כך עשתה כל מיני כלי-קשט, מפני שגם אלה הם מן הצרכים היותר מורגשים של האדם הפראי. במצב המלחמה לא יכלה החרושת להתפתח עד למדרגה גבוהה, האנשים עסקו במלחמה ועזבו את העבודה בירי הנשים, והנשים הן מטבען קונסרואטיביות, בעוד שהחרושת דורשת את התשוקה והיכלת לחדש חדשות ולשנות שנויים.

כשאנו מסתכלים בהתפתחות החרושת-אנו רואים בה התאחות החומר כבאיזו בריה אורגנית. בכל יום נבראו סניפים חדשים של חרושת, אבל כולם ביחד בוראים מין שלשלת, שהמבעות שלה שלובות הן זו בזו. כל סניף חדש יוצא מתוך סניף אחר שקדם לו, ועל דרכו הוא גורם לסניף חדש אחר שיבוא לעולם, המכונה בשלמותה של עכשיו היא כעין סימבול של התאחות זו. כל אחד מגלמיה, כל אחד מחלקיה, אף מחלקיה היותר קטנים, היה מקודם כלי שלם בפני עצמו, ובמכונה נתאגדו כולם למין בריה אחת. ספנסר משתמש לפעמים במשל יפה, כדי לתאר ולהסביר את גדולה המפליא של החרושת בתקופתנו שלנו. הדבר דומה לפקעת של שלג, שמתגלגלת ונצנפת בשלג. כשהיא קטנה היא מקבלת רק מתכונת קטנה של שלג, ובמדה שתגדל כמותה תגדל גם מתכונתה, אבל לא ביחס ה"חבורי", בערך אריתמיטי, אלא ביחס ה"כפלי", בערך גיאומיטרי: השררה האחרונה של שלג גדולה היא כפלים מכל המתכונת של כל הפקעת. וכך היה הדבר אף בהתפתחות החרושת. מה שהוסיפה התקופה האחרונה בהשתלמותה, הוא הרבה יותר ממה שנבראה ונעשה בנידון זה עד לתקופתנו.

לרגלי השתלמות מפליאה זו נשתנתה גם צורתה של הסתדרות-העבודה שנוי גמור. השנוי העיקרי מונח בזה, שהסתדרותה של העבודה היתה מלפנים אנוסה, ועתה היא חפשית. סוף סוף מונח בכל הסתדרות שתהיה יסוד הכפיה, כשאדם נכנס אל תוך איזו הסתדרות, ברצון או באונס, הרי הוא נמשך אחריה וחי לפי חוקותיה. אלא שיש הברל עצום בין אותה ההסתדרות, שהאדם נכנס אל תוכה ברצונו, ובין ההסתדרות, שנותנת עליו את עולה נגד רצונו. מתחלה עומדת העבודה, ככל התכניות החברתיות, בתיך חוגה של הממשלה הדתית. בכל דת ודת מוצאים אנו דינים ומצוות, שהם מסדרים את עבודת הכלכלה בכל פרטיה ודקדוקיה, הרי אצל היהודים העתיקים השבת והשמיטה והיובל, לא תחרושי, כלאים ועוד ועוד. בארץ יין, אומר קירציוס, היו האלילים בעלי-הרכוש הראשונים, ההיכל היה הבאגק הראשון והכהנים היו הראשונים, שהרגישו בכחו החברתי של הרכוש הממלטי. מיכן, שבתוך ממשלתה של הכנסייה היתה הסתדרות העבודה הכלכלית אנוסה, מידי הכנסייה עברה הסתדרות העבודה אל תחת שלמונה של הממשלה המדינית. הכפיה של הממשלה המדינית פעלה באמצעותן של הסתדרויות חלקיות של החברה, העבודה עמדה במשך של דורות הרבה תחת שלמונה של המשפחה. המלאכה עברה בירושה מן האב אל הבן, אבל הירושה לא היתה מתנה וזכות, אלא חוב וכפיה: הבן מוכרח היה לאחוז במלאכת אבותיו. באחד מן הספרים העתיקים

של המצרים מצאו נמנים כ'ג דורות של ארכיטקטונים במשפחה אחת. בספר, מסייון של החינים כתוב לאמר: בניהם של הפקידים מחויבים להיות פקידים; בניהם של בעלי-המלאכה מחויבים להיות בעלי-מלאכה; בניהם של הסוחרים מחויבים להיות סוחרים יבניהם של האכרים מחויבים להיות אכרים כל ימיהם. מצוה כזו אנו מוצאים, אם גם לא כל-כך בפירוש, כמעט אצל כל העמים. מתוך ההסתדרות של המשפחה יצאה העבודה אל תוך זו של האגודות (Zünfte), שהיו בתחלה באמת דומות בתכונתן להמשפחה. האגודה כשהיא לעצמה היתה חפשית לגמרי, אחרי שהשיגה מן המלך או מאיזה מושל מקומי את השטר-השחרור (Freibrief), אבל חבריה היחידים מוכרחים היו לסור אל משמעתה והיו עומדים כל ימיהם תחת כפיה נמרצה. על הדבקות החזקה, שהיתה שוררת בהסתדרות זו, מעידה העובדה, שכל חברי האגודה היו דרים ביחד ברחוב אחד. וזכר לדבר אנו מוצאים גם בכתבי-הקודש, למשל: חוץ האופים (ירמיהו, ל"ז, כ"א), או במה שמסופר לנו, כי בבית-הכנסת שבאלכסנדריה היה כל אחד מוצא את בני אומנותו, שישבו יחד במקום המיוחד לאותה אומנות. וכמעט בכל ערי אירופה אנו מוצאים שוקים ורחובות, שהם מכונים בשמה של אותה מלאכה, שהעוסקים בה היו דרים בהם ביחד בזמן מן הזמנים.

בכל אלה אנו רואים הסתדרות של כפיה. אבל גם בדורות ותקופות שעברו אנו מוצאים כעין עבודה חפשית: השכיר היה עובד חפשי, שהרשות בידו שלא לעבוד ולא לבוא על שכרו. אבל בכלל היתה העבודה מסודרת על-ידי כפיה מאיזה צדו שלטון שיהיה. העבודה החפשית, במובן האמתי והכללי של מלה זו, התחילה רק בתקופה החדשה, אחרי שבכל עניני החיים נטלה האמנה את מקומו של המצב הקבוע (Status). אפשר שהעבודה על יסודה של אמנה חפשית נעשתה אפשרית רק אחרי שנעשו המרה והמשקל מרויקים לגמרי ואחרי שהרגיש האדם התרבותי בנפשו את הצורך לחיות על-פי תנאים מוגדרים ובהירים. חירותו של העובד היא עתה עם כל זה מוגבלת מאיזה צד. רשאי הוא, אמנם, העובד או הפועל לעזוב בית-חרושת זה ולילך אל בית-חרושת אחר, אבל הוא עומד סוף סוף תחת ממשלתו של בעל-הרכוש, מפני שממנו עבודתו נמצאת ובעבודתו זו תלויים חיויו משפחתו.

הרכוש המטלל (Kapital) באותה הצורה ובאותו התפקיד וגם באותה ההצטרבות, שיש לו עתה, הוא גם כן הופעה חדשה לגמרי. בתקופות קדמוניות אי-אפשר היה לצבור רכוש במובן החדש של מלה זו. ראשית, היו בתחלה על-פירוב קוברים את הרכוש עם בעליו: ממש היו מניחים אל תוך קברו של האדם כל מה שהיה לו בחייו. שנית, היו המושלים גוזלים מנתיניהם כל מה שצברו לעצמם. והעיקר—שהיו בתקופות הקדמוניות רק הצאן והבקר רכושם של האמידים, ואלה הם מטללים העלולים לילך לאבוד מכל פגע שיתארע. ועוד זאת, שלא היה הממון מסוים ומדויק כל צרכו בחשבוננו ובמשקלו. מניעה חזקה להצטרבות הרכוש היתה גם זו, שחסרות היו התקופות העתיקות אותה התכנית האיקונומית, שהיא מיוסדת על ה"בטיחות" (Kredit). באמצע המאה ה"ב נוסד באיטליה הבאנק הראשון. מאותה שעה התחיל תקופה חדשה בחיים הכלכליים. מאותה שעה באה אפשרות לצבור רכושים עצומים, ביחוד אפשר היה לאגד רכושים קטנים הרבה לרכוש אחד גדול על-פי שטת ה"מניות". הרכוש הגדול הזה הוא כל-יכול ותחת שלטונו העריץ עומד הפועל החפשי. הרכוש יכול להפוך את הפועל החפשי לעבד גמור מפני שיש בכחו לקפח את פרנסתו. ספנסר הליבראלי מצדיק על הפועל העבד-החפשי את הדין והוא יושב ודורש: דומה, שבכל משך ההתפתחות הוקרבו חלקים ידועים מן הכלל על מזבח הכללי. בתחלה דרשה המלחמה את קרבנותיה ועתה באה ההתחרות החפשית על מקומה, והקרבנות האלה לא יחדלו—מתנבא ספנסר בסגנונו של מאלתוס—כל זמן שלא יחדלו בני-אדם להתרבות יותר מכפי מדת

מחיתם, עד העת ההיא אי-אפשר בשום אופן להלחם נגד החוק האכזרי הזה. אולם הפועלים מצאו כלי-זיון להלחם נגד החוק הזה קודם. העובד היחיד הוא חלש, אבל כלל-העובדים בהתחברותם הוא כח חזק ממנו. וכך הלכו הפועלים והתחברו לאגודות. ודוקא באנגליה נבראו האגודות של הפועלים (Trade Unions). האגודות האלו אינן מוצאות חן בעיני ספנסר והוא נלחם נגדן מצד ההלכה ומצד המעשה.

מצד ההלכה מוצא ספנסר באגודות-הפועלים את ה"פסול" העיקרי, שהן דומות גם במסרתן וגם בהאמצעים, שהן משתמשות בהם, להאגודות של בעלי-המלאכה מימי-הבינים. האגודות של ימי-הבינים היו מיוסדות על הכפיה, וגם אותן של היום כופות את מתנגדיהן—בעלי-הרכוש—להוסיף על שכרן. האגודות של ימי-הבינים היו מגבילות את מספר התלמידים הבאים ללמוד את המלאכה, כדי שלא תגדל ההתחרות בשום מלאכה, וכך עושות גם האגודות של הפועלים בתקופתנו: מכריחות את הקבלים להגביל את מספר התלמידים העובדים במשך ימי למודם בשכר מועט. האגודות של ימי-הבינים היו מסדרות את המקח של סחורותיהן לפי ראות עיניהן,—וכך עושות גם האגודות עתה: הן מסדרות את השכר של העבודה. היתכן? וכי מותר מצד המוסר לעשות כן? הפוליטיקה הבאה להגביל את המסחר בסחורות שונות היא אסורה, ולהגביל את המסחר החפשי באותה הסחורה, שנקראת "עבודה", אפשר שיהיה מותר?—כך שואל ספנסר במר-נפשו. להעלות באופן מלאכותי את המחיר של הלחם הוא עבירה נוראה, אבל להעלות באופן מלאכותי את המקח של העבודה הוא מצוה גדולה!

וגם למעשה גורמות, לפי דעתו של ספנסר, האגודות של הפועלים רק נזק גם להפועלים המאוגדים עצמם, אמנם, בתור פועל, כלומר, בתור מוכר את סחורתו, מקבל הפועל על-ידי זה מחיר יותר גדול בעד סחורתו; אבל יותר ממה שהפועל הוא מוכר—הוא קונה, ובתור קונה הרי גם הוא נזוק על ידי היקרות המנוזמת. היחס הוא זה: כשהפועל מעלה את מחיר עבודתו הוא מועיל מעט לעצמו, אבל מזיק להקבלן וגם לכל הכלל של הקונים. ההפסד, שמביאות האגודות של הפועלים, הוא, איפוא, שלא בערך גדול מן התועלת.

וספנסר, אף אם אינו שבע רצון מן החוקים הישנים, שהעיקר מאד על חירות הפועלים, הוא מזכיר חוקים אלה לא כל-כך לגנאי ולא באותו כעס, שהוא מזכיר חוקים מעיקים אחרים, שעבר גם זמנם. חוק נורא נגד הפועלים שלש בנגליה עוד בימיו של גיאורג השלישי. על פי חוק זה ענשו בתפיסה של שלשה חדשים את האיש, שהתחבר לאנשים אחרים כדי להעלות את שכר העבודה או לצמצם את שעות-העבודה. אבל כבר בשנת 1721 היה מספר החברים של אגודת הפועלים החייטים בלונדון בלבד 15000 איש. שבעות אחרים אחרי שיסד רוברט אוען את האגודה, שנקראה על שמו, הגיע כבר המספר של החברים הנלוים אל אגודה זו לחמש-מאות אלף.

האגודות של הפועלים, שנבראו לשם חרושת-משותפת (Produktivgenossen-schaften), או לשם הספקה-משותפת (Konsumgenossenschaften), או לשם שתיהן ביחד, אינן מוצאות חן בעיני ספנסר. ביחוד הוא מוציא משפט חריף על ה"ארטלים" ברוסיה, לפי דעתו של ספנסר, אין האגודות האלו פחות עריצות מן הברוקראטיה אף במשהו. רק בדבר אחד מודה ספנסר, שהאגודות-הפועלים מביאה להם לעצמם, גם בכללם, איוו תועלת, שיש בה ממש: על ידי האגודות יכולים הפועלים לפעול על בעלי-בתי-החרושת, שיכירו בעובדיהם את ערכם האנושי; וגם מחנכת היא ההתאגדות את הפועלים בהרגשה חברותית, ולתועלת זו בודאי יש ערך כללי גדול.

הרי מיפת חיתך וראיה נצחת, כי שרשיה של הנשמה נשאים לעולם באותה הסביבה, שהארס נולד בתוכה וחי בה. שכלו של ספנסר היה באמת נעלה על אותם המושגים, ששלמו בסביבתו ואף-על-פי כן לא היה יכול להשתחרר מן המושגים העיקריים.

ששלטו בסביבה זו. ההתקשרות בסביבתו הביאה אותו לידי חטאים הגיוניים לא-מועמים, והוא לא הרגיש בהם. אילו היה ספנסר מתנגד להיסוד של התאגדות-הפועלים רק מצד תורת-הכלכלה, אפשר היה להתוכח עמו. הרעיון, שהמלחמה הקשה, שנלחמים הפועלים בהתאגדותם נגד הרכוש, ממעטת את התשוקה הקבלנית, לפחות הוא נראה כאמתי. באמת אין הדבר כן. הרכוש הוא מאותם הכחות החברתיים, שהם מתנועעים בתמידות ואינם יכולים לנוח בשום אופן. אבל סוף סוף כבר אירע הדבר הרבה פעמים ובהרבה מקומות, שלרגלי הדרישות המנוזמות של הפועלים נחלש כח-הקבלנות והרכוש הלך לבקש לעצמו מקום להתגדר בו במדינות, שבהן, מפני מצבן הנמוך, העבודה עדיין אינה יקרה כל-כך. מפני שעוד לא נתעוררו בפועל הצרכים התרבותיים. אולם איך אפשר להתנגד להתאגדות הפועלים מצד המוסר? בכל ספריו של ספנסר לא מצאתי אף מלה אחת של בקורת ושל כעס נגד הרכוש הצמא לרוחים בלי גבול. וכי רק הפועל חייב לותר על שכרו לטובת הקהל? ספנסר שואל באירוניה: כל מי שמעלה את מחיר הלחם הוא חוטא, וכל מי שמעלה את מחיר הסחורה הוא זכאי?—. ואולם, כלום המשל דומה להנמשל? שם מעלה בעל-הרכוש, בעל השדות או בעל בית-המאפה את המחיר, מפני שהוא רוצה, שכספו יביא לו רוחים גדולים, וכאן עומד אדם, שניתן את נפשו על עבודתו ורוצה להרויח בעבודתו יותר, כדי שיוכל לחיות כאדם הנון. אמת, שכח העבודה הוא בתקופתנו מין סחורה, אבל סוף סוף לא הרי סחורה זו כהרי סחורה אחרת. הסחורות האחרות הן חלק מן הרכוש, אבל אינן עצמיות להאדם, וכח העבודה הוא הוא האדם עצמו. התאגדות-הפועלים—טוען ספנסר וטוענים עוד היום כל מיני הליבראליים שבעולם—מיקרת את צרכי החיים להקהל הגדול וגם מזקת לבעל-הרכוש,—הרי שנים, והיא מועלת רק להפועל—הרי אחד; והמוסר מחייב לנשות בדרכים אלה אחרי הרוכ, אבל באמת אין הפועלים מיקרים, אלא הרכוש מיקר, מפני שאינו רוצה לותר על רוחיו, כלומר, רק על חלק אחד, גדול או קטן, מהם. אילו היה אפשר לחוק חוק, שהרכוש אינו רשאי להביא רוחים יותר, למשל, מארבעה אחוים למאה, לא היה בא היוקר לעולם מפאת התאגדותם של הפועלים והיה גם גבול מבעי להעלאת השער של העבודה בתור סחורה בשוק. הלא יותר נמצא מן המוסריות בהגנתו של הפועל על כח עבודתו מבהגנתו של בעל-הרכוש על רוחו—רכושו. באמת צריך להחליט, שבהסרת החוקים, שהם מעיקים על הפועלים ואוסרים את התאגדותם, עשתה החברה את הצעד היותר גדול קדימה בכל תקופתנו, עובדה זו היתה באמת השחרור הגמור של החברה, משעה זו יכול גם מעמד זה—במדינות, שהחרושת התפשטה בה כל צרכה, הוא השדרה היותר רחבה של העירוניים!—להלחם בחוקה את מלחמת-קיומו. שום חוקר קודם ספנסר לא הכיר הכרה כל-כך עמוקה את ערכה של מלחמת-הקיום בהתפתחות החברה כספנסר, ועם כל זה לא הורה ספנסר, שאותה מלחמת-הקיום קבלה צורה חדשה ותוכן מלא על-ידי התאגדות הפועלים להגנת עצמם. ספנסר הבין את מלחמת-הקיום רק כעין מלחמת-השנים, מלחמת היחיד נגד היחיד. אבל את מלחמת המעמדים כדי להגין על קיומם הצבורי לא הבין כלל. ולפיכך שפך את חמתו על אגודות-הפועלים, המקלקלות את השורה של תורתו הליבראלית.

ואולם יחד עם זה צריך לזכור, שהתאגדות הפועלים להגנה או למלחמת הקיום היא רחוקה מרחק רב מתורות-השתפנות (Kommunismus) או גם מתורת-הסוציאליזם, באתה צורה, שקבלו תורות אלו בבית-מדרשם של החוקרים הגרמנים. תורות אלו הן ענין בפני עצמו, שאפשר וצריך להתוכח עליו, ובקרתו של ספנסר על שיטות אלו היא בכל חריפותה ומלירותה פעמים הרבה נכונה ואמתית.

הסוציאליזם בדרישותיו הקיצוניות—מעמים ספנסר—הוא שיטה של חיים חברתיים, שעברה על המין האנושי זה כבר עוד בתקופות קדמוניות. עוד היום אנו מוצאים הרכה גועים פראיים, שהם חיים על-פי שיטה זו—ולא העלו בידם כלום, וגם נסיון גמור

נעשה באויסמראליה הרדומית ליסד מדינה קמנה על-פי הסדר הסוציאליסטי, וידוע, שהנסיון לא עלה יפה. לא היתה חברה בימינו, שהיתה שרויה כל-כך בצער ושקללה כל-כך את יומה כהחברה הסוציאליסטית בדרומה של אויסמראליה. הפקידים היו עושקים וכל אחד הרגיש את עצמו כאלו נגולו כל זכויותו האישיות, הסוציאליסמוס הוא ביסודו אי-אפשרות ביאולוגית, הביאולוגיה מלמדת, שבמלחמת-הקיום מתים וגוועים הבלתי-מסוגלים ונשארים בחיים ופרים ורבים רק היותר מסוגלים—והנה בא הסוציאליסמוס ומהפך את הקערה על פיה: הוא מגין דוקא על החלשים, כלומר, על הבלתי-מסוגלים, ורודף עד חרמה את המסוגלים ביותר. הסוציאליסמוס עוקר מן השורש את החוק הראשי של חיי-החברה—שיהיה לכל אחד לפי מעלותיו, וגורו: אנו דורשים מכל אחד עבודה לפי כשרונותיו, ואנו נותנים לכל אחד לפי צרכיו. וגם מצד הפסיכולוגיה הסוציאליסמוס הוא בכללו אי-אפשרי. אחת מהנחותיו היותר עיקריות היא—שהאדם הוא במעבו מוג טוב, שהוא חי בעד חברו ושאינו בו אף משהו אהבה עצמית. הנחה זו, לפחות בימינו, אינה אמיתית כלל. בדורותינו, שיש בהם עוד כל-כך הרבה רגשות של רצח ושל שפיכות-דמים, עד שגם האומה היותר מפותחת רואה רק תכלית אחת בחייה - לכבוש ארצות ורות ולרצוח את דריה, אי-אפשר שיברא מפוס של אדם חברותי, שיחיה ויעבוד רק בעד הכלל, כמו שמניח הסוציאליסמוס. הלא אנו רואים, שגם בימינו שולחת אנגליה את מיסיונריה לנצר את הגועים הפראים, והדבר הזה הוא רק אמתלא, כדי לכבוש אחר-כך את ארצותיהם. בראשונה כתבי-הקודש ובאחרונה כלי-התותח!—וזוהי כל הפוליטיקה של העם האנגלי, העם היותר משובח, ומה רוצה הסוציאליסמוס? הוא רוצה לעשות מן החיות המורפות האלו—מלאכי-אלהים, אבל עוד לא נגלתה האלחמיה, שעל ידה נהיה יכולים להתיר מרגשות של עופרת מדות מוסריות של זהב!—וגם נגוד הגיוני מוצא ספנסר בהנחה הפסיכולוגית של הסוציאליסמוס. מצד אחד דורש זה, שיהיה כל אחד כל-כך, אלטרואיסטי עה שיקריב את עצמו בעד הכלל, ומצד שני הוא מתיר ליהנות מעמלם של חבריו, מוכן, שהיקש זה של ספנסר מופרך הוא מכל צדדיו: אם הסוציאליסמוס דורש מכל אחד, שימלא את תפקידו בכל כחו, לא פחות מזה, הרי הוא גורם, שכל אחד נותן כל מה שיש לו ובו, ועל-כן הלא יש לו הזכות לדרוש, שתתן החברה לכל אחד מה שצריך לו, לא יותר מזה, ובכן אין בחליפין אלה שום המעאה ושום רמיה משום צד. אבל בזה בולט עוד יותר, שבשר-ודם פשוט לא יוכל החבר לחברה סוציאליסטית להיות בשום אופן.

הסוציאליסמוס—מוסיף ספנסר להסביר—הוא נסיגה לאחור לא רק מפני שהוא מחיה תקופות מתות, שהוא חוזר לשטה חברותית, שעבר זמנה עוד לפני דורות אין-מספר, אלא גם בזה, שהוא בעצם יסודו שטה חילית, מיליטארית. ההסתדרות של המפלגה הסוציאליסטית היא כבר עתה מיוסדת על תבניתו של החיל. הצווי המוחלט של הסוציאליסמוס הוא: עשו את עבודתכם וקחו את כר-הלחם!—ממש כמו בחיל. והראיה, שיש קשר עצום וקרבת-נפשות בין המיליטאריסמוס ובין הסוציאליסמוס—שהרי לא התפתחה תורה זו בשום מדינה שבעולם באותה מדה, שנתפתחה בגרמניה, זו המדינה היותר מיליטארית שבעולם, והממשלה הגרמנית הרגישת, כפי הנראה, בקרבה זו, כי תחת חסותה המציאו אותי הסוציאליסמוס החדש, הסוציאליסמוס של הממשלה (Staatssozialismus), המקשר אה הכפיה של התורה החדשה עם הכפיה של הממשלה הישנה, ולעומת זה החליטה המפלגה הסוציאליסטית באספתה בארפורט בשנת 1891, שהסוציאליסמוס דורש, שתהיה, כל האומה מווינית!—כפיה מכאן וכפיה מכאן, ולהאדם, שמגבילים את חירותו ואין מרשים לו לעשות ולפעול מה שלבו חפץ, אין שום חלוק בדבר, אם כופה אותו הממשלה העריצה או מכרחת אותו המפלגה הסוציאליסטית,—הכפיה, תבא מאיזה צד שתבוא, מעיקה לו.

ולאן מוליכה ההתפתחות?—אין ספק, שהסוציאליסטים הולך וצועד מנצחון לנצחון. ומי יודע?—אולי באמת עדיין אין האנושיות ראויה והגונה להחירות השלמה, אפשר שגורלם של כל אלה, שעדיין אינם ראויים לחירות שלמה, יהיה, שיאבדו גם אותה החירות, שהשיגו כבר. ומי ימשול בעתיד הקרוב?—צריך רק לזכור, שהאנשים, שאינם בני-חורין בנפשם, מתהפכים עד מהרה לעריצים, העבד והעריץ הם אנשים מסוג נפשי אחד, אלא שמצביהם שונים!—אפשר שיבוא לידי כך, שרסן הממשלה ינתן בידי מנהיגים סוציאליסטיים, שיהיו כל כך שונים ורחוקים מן המנהיגים של היום, כמו ששונים ורחוקים היו ההגמונים והאפיפיורים הגאים והעשירים בימי הביניים מאותם האביונים והחסידים, ששלמו בכנסיה הנוצרית בתחלתה. אבל עריצות זו גם-כן לא תחיה לעולם, כמו שלא התמידה העריצות שקדמה לה.

בשנות-שיבתו ראה ספנסר את נצחונותיו של הסוציאליסמוס שנוא-נפשו ונצטער הרבה על זה, הוא ראה בזה לא רק סכנה להתרבות, אלא ממש מפלגה, ואף-על-פי-כן התגברה בו האמונה בעתידו הבהיר של המין האנושי ולא בא לידי יאוש. אמת, האנושיות לא תצטרך קדימה על קו ישר. על הרבה עקמומיות, על הרבה בקעות, על הרבה רכסים עוד תעבור. אבל סוף סוף תלך קדימה, כשאני מביט כל כך לפני, כמו שאני מסתכל לאחורי עד ימי התקופה הפאליאליתית עם כליה של אבן, פעמים שבא עלי מין אופטימיסמוס, אם לא במוכן המוחלט, לפחות במוכן יחסי. העתיד הרחוק יהיה טוב מן ההווה ומן העתיד הקרוב. המלחמה תחדל!—בוזא מאמין ספנסר אמונה שלמה, אדוקה, דתית; ורק אז יבא אותו הטפוס הבהיר של האדם, שיהיה חברותי מטבעו ומשוחרר בנפשו, הוא לא יצטרך לשום כפייה, הוא יעשה רק מה שלבו יחפוץ. אבל הוא יחפוץ רק את הטוב ואת המועיל!

(סוף יבוא).

ה' ל' ו' ס.

ספור.

מאת

א. א. ק. ב. ק.

לזכר חברי הסוכה י. בר שדסקי.

... בכל פנות הבית זיו של שבת, חול דק צהוב על הקרקע, מפות לבנות על השלחן ועל הדלפק, כלי-התשמיש מסודרים על הקיר בשורה ארוכה. על השלחן שתי חלות; סמוך להן דולקים נרות-חלב במנורות-נחשת נוצצות ואיר צה, צנוע, מתוק הולך מהם. שר-ה-דבורה עומדת לפניהן ומברכת. כולה לבושה לבנים, על ראשה מטפחת לבנה, שמגלה קצת שערות שחורות של פאה נכרית והיא מופשלת מאחורי האזנים הקטנות והנוצצות בנזמיהן. עומדת היא דום, בלי תנועה, פניה כבושים בכפות ידיה, —שתי כפות רכות, לבנות, עם אצבעות זעות. איזה זוהר-פלא יוצקים נרות-השבת על מצחה, על ידיה, על צוארה, על אזניה, ונוצץ מתוך נזמיה, שכינת-שבת!... עומד הוא לפני הדלת, המעיל על שכמו, הסדור תחת בית-שחיו, ומחזיק במנעול. את ה'מוזה' כבר נשק, צריך לילך לקבל את השבת, אבל מתחת לכפות הלבנות של שר-ה-דבורה שלו הוא מרגיש את חן עלומיה, ובכל זווית שורה מנוחת-שלום מרובה כל-כך!... נדמה לו שכך היה עומד שנים הרבה הרבה כל שנות-חיו, היה עומד ומסתכל ומסתכל וטיב היה לו.

פתאום—רוח סערה. החלונות הוסחו, הנרות כבו, חשך. הוא נפל. והקרקע משופע-משופע מאד, והוא מתגולל למטה, לאיוו תהום עמוקה וחשכה. הלב דופק, והפחד גדול. מלמעלה עומדת שר-ה-דבורה. רוצה הוא לצעוק, אך לשונו אינה נשמעת לו. אלא למה היא עומדת שם במנוחה כוונ? למה היא מחייכת? רוצה הוא להוציא קללה מפיו, לקפוץ אנרף—לשוא! אין הפה, אין היר נשמעים לו...

הקיץ בר' קה בצוחה משונה, זעה היתה על מצחו, לבו דפק. ונהנה מאד על שאין זה אלא חלום. רקק והפך על צדו השנית. ושוב —

הוא וכל הילדים יושבים מסביב לשלחן ומחכים. שר-ה-דבורה מטפלת אצל הכירה. היא מוציאה משם תבשיל חם והולכת אל השלחן. אד גדול נודף הימנו ומליט את פניה המאדמים מחמת עבודה. עד שלא נגשה אל השלחן נשמט הכלי מידיה ונשבר. נשתפך התבשיל, והאד הנודף מן הקרקע מכסה על הכל. נחן להרים את שברי הכלי ונפל. שפוע, הוא מתגולל למטה למטה, אין מעמד. הלב דופק. לצווח אינו יכול. ניטל קולו הימנו. באותו זמן הוא מכיר שאין זה אלא חלום, אף-על-פי-כן—פחד גדול לוחץ את הגשמה, ומלמעלה עומדת שר-ה-דבורה וצוחקת. אסף בר' קה את כחותיו, התנודד והקיץ.

— מפו, מפו!—רקק בקול ושכב פרקדן, לומש הוא את עיניו אל תוך החשכה כשהוא מלא עדיין פחדים שמירים, חלל החדר מלא נחרה.
— שר-ה-ד-בורה! קורא הוא אל אשתו בקול נחנק, נשימת חוטם כקול חליל נשמעה במקום מענה.

— שר-ה-ד-בורה! ישנה אתה? שר-ה-ד-בורה! א, שר-ה-ד-בורה!
— ה! מה? מה אתה רוצה?—נשמע לבסוף קול מרוסק ונבהל מן המטה העומדת אצל הקיר שמנגד.

לא ידע בר'קה מה לענות, הרי רצונו היה רק לשמוע את קולו של עצמו. חשכה, דממה, בכל הזוויות תרועות נחרה בנוסחאות שונות, דומה, שאילו חיים שמירים מספרים בחשכה בלשון משונה... עכברים רצים על פני הקרקע אילך ואילך, מופפים בפסיעות קלות ומטפלים בפרוסת-לחם יבשה או בסוקר, נשמעה צוחתם השורמת. רמט קל חולף על כל גופו של בר'קה.

— עכברים...—אומר הוא, משום איזה מעם, אל עצמו בקול.

שנתו כבר נגזלה, הלב מעיק ומפעם בחזקה, הרקות דופקות, רוצה הוא לחשוב על אדות היום החולף או הבא, על ענייניו ועסקיו, אך במחו תהו-ובהו וקשה לו לסחוט הימנו איזה רעיון צלול, פתאום חם לו, ודבר-מה לא נעים, מתמיד ומטריד בא אל הלב ומוציץ ומוציץ אותו, הוא דוחף מעליו ברגליו את מעילו שהתכסה בו ושוכב מגולה בלי-נוע, עד שכבר עליו גבו, אז ישכב על צדו, יתכסה במעילו עד למעלה מחטמו, ויחליט לישן, ויהי מה...

לבסוף ישב, הוריד בעצלות את רגליו על הקרקע, ידו האחת נפלה בלי-אונים על ברכיו, השנית נתחבה בפי כותנתו על גבי בשרי, ראשו הכבד כעופרת נשמש על חוהו, ערכוביה של מחשבות רוחשת במוחו, צריך לקום, למה הוא יושב כך?... עדיין חושך בחוץ, לחזור לשכב? תחת מעיל-המוך חם, הכל ישנים... אבל להרדם לא יוכל עוד, בחוץ חשך, קר... במהרה יאור היום, התרגנול קרא... אימתי מתחילים התרגנולים לקרוא? שכת, חבל!... אבל למה הוא יושב כך, למה הוא יושב כך? למה אינו קם?... נזכר פתאום בחלומו המשונה, הרים בהחלט את ראשו וקפץ על רגליו, נגש אל החלון, שנשף-בוקר הציץ בו, לחץ את מצחו אל השמשה והסתכל ברחוב הלומה באפלולית בין-השמשות, בתים חשכים עומדים בצד הרחוב מתנמנמים מכיוצים מצנת-בוקר, הרי שלט שנשמש מאחד היתדות, תלוי הוא באלכסון ומתלבט אל הקיר, ודומה לכובע זה על ראש הישן בחוץ, שנשמש על אזנו, לפני אחד הבתים עומד אילן זקן שולול מדוגדל תלוי בו ומתנועע לאטו כיד מרוסקה.

נפנה בר'קה מן החלון והלך אל מטתו, הלוך ומשש, מפני שסכך בגופו על אור החלון, דרך הלוכו נגע שלא במתכוין ברגל אחת קטנה ערומה וחמה, נזכר בר'קה פתאום שסנדלי יענק'לה קרועים, סופנים אל תוכם הרבה לחלוחית ומצחו נתקמט... בפסיעות זהירות קרב אל מטתו, לבש את סמרטוטיו, נטל את פניו, נתן בבית-שחיו את שק-המלית, נשק למוזוה ונפטר החוצה, כפסיעות חשאיות, כדי שלא להעיר איש משנתו.

שמי-הבוקר היו ממולאים בעננים מלוכלכים, ומבעדם הסתנן אור קלוש, זעום, כאלו דרך זכוכית דלוחה, העולם מתנער בפנים זעומים, עגומים, ואינו מרוצה כלל ביקיצה שלו, בכיאת היום... צנת בוקר חודרת את גופו של בר'קה והוא מתעטף בסמרטוטיו, מפקק ומפקק ומתהדר בלבו הרזהרים שונים ונונים: לכאורה העולם עגום, החיים עגומים, הכל עגום ומיותר, וקשה להבין למה הבריות נהרגים עליהם... חרש ובדיוק נשמעות דפיקות פסיעותיו בתוך דממת הרחוב הנרדם; ודפיקות אלו, הגלמודות והעמומות, אפלולית-בוקר זו המשונה כך, מכניסות איוו חרדה סתומה בלבו, כי ייכב חתול מתחת אחד

הפתחים, תרנגול כי יקרא מתוך אחת החצרות, הוא עומד, מתבונן, מקשיב, והולך הלאה... מכיון שנכנס אל בית-המדרש התנפלו עליו סביב-סביב, ברוחות-בישין, שממין, עזובה, מוראות ממירים, אפלת-דיון, שהגיהו פתאום כמו ממחבואיהם... שלחנות ועמודים נפוצים בלי סדר, טרפי-ספרים ודפים-יתומים פזורים הכא והתם ומשונים מלבינים באפלולית, הרי לפני רגע כאן חיו, קפצו, השתובבו, ועם ביאתו הכל נשתתק פתאום ונחבא... מבלי להסתכל לצדין, ששם נדחקים צללים ועוצרים את נשימתם, נגש בר' קה אל מקומו בפסיעות לא-בטוחות, הוציא במהירות את ספר-התהלים שלו, פתח אותו, אך עדיין קשה היה להבחין את האותיות, אף-על-פי-כן הוסיף לרתק את עיניו אל הספר הפתוח כקורא מתוכו, ושפתיו התחילו דובבות על-פה את מזמורי בן-ישי.

נוצר פתאום ברגלו החמה של יענק'לה שנתקל בה היום בבקר, ולבו התכוין מעגמת-נפש, בעונה של שלחי החרף ותחלת הקיץ, מהלכות רוחות מסוכנות בחוץ, ויש שהקור עדיין גדול, והולך לו יענק'לה שלו אל החדר, בצואר גלוי, בפנים כחולים, בידים קפוצות לאגרופים אדומים, רגליו נעוצות בסנדלי אביו הגדולים והקרועים, וסדור תחת בית-שחיוי...

—מז... אח! אח!—קורא הוא בקול ומעזה את פניו מתוך עקת-לב,

לחצו אותו אל הקיר, יד נטויה עליו, ומנוס אין...

נו, מה יעשה? נו, נו, אדרבה, מה יש ביכלתו לעשות?—רוצה הוא לשוע,

להתחנן, לבקש סליחה על-מה...

סובלים הם אפרוחי הקמנים, סובלים... אומר הוא לעצמו. וחוזר הוא אל הרהורים ישנים, נו, למי איכפת למשל אם בנוי יהיו שבעים, לבושים, מונעלים? למי איכפת? ובמה הם אשמים, אפרוחי, אם אביהם, שלומיאל', גבר לא יצלה, חולה? הם למה יסבלו?

הרי זו מחשבה נושנה, מדכאה, נורמת בדבדוך-נפש ויסורים, נושנים הם היסורים הללו ומרוב ימים נתחבבו עליו, והוא מהפך בהם, מהפך בהם בתאוה:

ושרה-דבורה? כלום כך היתה שרה-דבורה שלי? אוי ואבוי לשנים אלו! ושוב זוכר הוא את שרה-דבורה במטפחת הלבנה על ראשה שמקיפלת לאחוריו אונייה הקמנות, וגם הגומה בלחיה. שרה-דבורה!... הוא צעיר, היא צעירה, עליזה, פמפמנית, מומרת. את, לכל הרוחות!... אימתי היה הדבר? הרי אתמול, כלום לא? רק אתמול... יושב הוא כפוף על גבי הדלפק ומסמר סנדל, היא במטבח, על הקרקע, משפשת כלים ומצפצפת בתוך כך איזו נגינה, קולה דק ומתוק כל-כך! קולו, קול-גבר צעיר, נלוח אליו וכשני תינוקות שובבים דלקו זה אחר זה, עגבו זה על זה ונאבקו יחד... יוצאת אליו שרה-דבורה מן המטבח, פניה מסומקים מן העבודה, קצת-שער מסובכה פורצת אל רקתה, מתיצבת היא מאחוריו, נשענת בדופן כסאו וכופפת את ראשה אליו, מסתכלת בפניו ומחייכת, מדברת ומחייכת... איזו פגישה ברחוב, סינר יפה ראתה אצל חברתה, תאוה-לעינים, קולה לוטף וחונף כקול תינוק, וידיה בשרוולים המופשלים חזקות, מכוסות נצת-זהב דקה-מן-הדקה ועיניה בהירות... אח! שרה-דבורה!...

ואימתי היה זה? אך חמש עשרה שנה, לא יותר!

לבו נתמלא רחמים אין קץ על שרה-דבורה שלו, שענייתה כל כך מנולתה, כל כך סוגפת אותה, רומסת ובוססת. גל רותח של-רחמים שטף את לבו וצרב את נשמתו...

בסימטאות המרוחקות והסתומות שבלבו, בזוויתיו האפלות היו חבויות כמה וכמה מחשבות-חיות-רעות, אחת מהן יצאה עכשיו ממחבואה וכך היתה צורתה:

אלו היה לשרה-דבורה בעל אחר, לא, ביש-גדא' כמותך לא היתה סובלת

עוני. אפשר היתה מאושרה' ...

הרהור זה היה נורא ולא-צפוי. הכניסה מחשבה-חיה זו את צפרניה לתיך נשמתו ועלובה זו געת מפחד פתאום, קמנה, התכוצה, וחרש-חרש התלכטה ...

והרהר בר'קה באותה שעה שהוא גופא טעון דחמים, היה צעיר, חסון, בעל-מלאכה' הגון, אוהב עבודה, בעל אשה צעירה וטובה, ועכשיו? עלוב, נדכא, חדל-עזרה, ושפל, א, שפל! ולמה? ולמה?

באותו רגע היה מתאוה מאד להיות תינוק קטן שיכול לבכות בקול, בשעה שירצה, בלי סבה ומעם ... אך תינוק לא היה, ולהתאונן לא היה לו לפני מי ועל מי ...

דחיפה קלה בצדו העירה אותו מהרהוריו, פקח את עיניו ומצא לתמיהתו שבית-המדרש שמוץ כלו באור בוקר המפזז את הטלתיים ואת כסף-השיבה של הזקנים. סמוך אצלו ישב נחום האופה, מחזיק לפניו, אורח חיים' עב, בעל דפים צהובים בקצותיהם, מתנועע לכאן ולכאן בשפתים דובכות בלחש ומשמיעות, כמדומה, רק: ששמשש ... ותולה לרגעים את עיניו בבר'קה, מתחת שפמו ננו מעין נחוד-ערמה ...

מיד אחר תפלה מבולבלה מתוך פזור-נפש וכונה רצוצה, מהר בר'קה לחזור אל ביתו. הולך הוא בפסיעות פעוטות אך פזיזות, כאותן של אדם מרוד ועמוק. מרחוק ראה בר'קה את ר' שמריל הגבאי, ונזכר ששרה-דבורה הלכה אל בית זה חמש פעמים ותבעה את המגיע להם בעד זוג-נעלים שתקן, ועדיין לא פרעו. החליט בר'קה ליגש אליו ולנסות לבקש עוד הפעם, אולי יפרע. אף-על-פי שקשה היה לו הרבה מאד, איזו חולשה משונה היתה לו: בישנות. התבייש לתבוע מה שמגיע לו, וסכסוכים לא מעמים היו לו בשביל זה עם אשתו ... נגש אל ר' שמריל כשידיו היו תחובות עמוק עמוק בכיסיו בגדו ועיניו משפלות, אמר לו שלום בשפה רפה אך בהשתחוויה רבה, ואנב אורחא נזכר ע ... ע ... בחוב קטן שמגיע לו ע ... כך, כמדומה לו. מעות פורתא שכר, הסנדלים שתקן ... כמוכן אינו מפציר, ר' שמריל הוא כמות עדיין, אלא אם לא קשה לו לשלם עכשיו וגו' וגו'—ותוך כדי דבורו ידיו הנעוצות בכיסיו בגדו מתנועעות שם, ושוליו מתנפנפים על ידי זה באופן מנוחך. ר' שמריל—יהודי פזיזא בעל זקן חד ומרמט תמיד, בעל סירדוט נוצץ משומן, מרוכס רק בכפתורו התחתון, כיסיו בולטים על חזהו, וקצה מטפת-אף אדומה נסרחת מן הסדק שמאחוריו—הוציא מכיס-חיקו ארנק גדול עשוי משלחופית-בהמה, פשפש בו זמן מרובה באצבעותיו, זקנו לא פסק מרמט ומלים בודדות נזרקו ממנו: בר'קה סנדלר, מהמ ... סנדלר! חרפה לספר ... למוטניק (מטליא) אא ... שני סנדלים תפר, מהמ ... חרפה לספר ... ביום השני נקרעו ... עין יעקב' לומד, מצ-מצ-מצ! ... פשש! צורכא דרבנן, כביכול ... למוטניק, ולא סנדלר ...

בר'קה עמד לפניו כשידיו תחובות בכיסיו בגדו עד סופם, כשעיניו תועות אילך ואילך ונמנעות מפגוע במבטי שמריל, ושותק. ר' שמריל נפטר הימנו, ובר'קה עמד עדיין בלי תנועה על מקומו ולוה את גופו של שמריל במבט שוהה אלכסוני. הסתכל, הסתכל, כאלו התכוין לסחוט ממוחו איזה דבר, ולבסוף אמר בקול:

—מפו! רוקק אני בפניך! ...

והלך הלאה בפסיעותיו הזריזות. ידיו עשו מיני תנועות באוויר, שפתיו נעו, אך קולו לא נשמע ...

התרחשה בתוכו אותה ההרגשה שהתלכטה בו קודם לכן, הרגשת הרחמים על עצמו, זרקו אותו אל אדמה זו יחיד, גלמוד, נכרי ... הריהו סובל, אוכד ואין שם אל לב... בשעות של הרהורים כגון אלו הוא נזכר תמיד בידו היבשה של הירשל אחיו. בעל-מלאכה הגון, בריא ובאמצע שנותיו נצטרך הירשל זה לחזור על הפתחים מפני

שפתאום יבשה ידו. אפילו בשעות ההצלחה היותר מזהירות ויפות יש' שהיה בר' קה נזכר פתאום ביד זו, והיה משתקע בהרהורים כבדים... הריהו הולך בחיץ וקרוב מאד הדבר שלאחר רגע תדבק גם בו אותה הרוח הממאה ותיבש גם ידו או רגלו. קרוב הדבר שאשתו, שאין לה בגד חם, תצא החוצה, תצטנן, תחלה ותמות. הרי יקרה כאלה וכאלה. קרובים מאד אל המציאות עוד כמה וכמה דברים נוראים בחיים. מי יוכיח לו שכזה וכזה לא יארע? הוא תמה מאד למה בני-אדם הולכים לבטח דרכם ואינם רואים מה שהוא רואה. המחשבה, שסכנות רבות כאלו מקיפות את חייו, והוא חדל-עזרה ומחוסר מנוס יש שזעזעה את מוחו. פעמים תוקף אותו פחד גדול כל כך, עד שהוא נוטה לצווח בקול...

בבית היה שאון. ברוכ' קה השוליא—נער כבן ארבע עשרה, בעל עינים מפיקות חיים ולהוט מאד אחרי יונים—מקיש בלי הפסק בקורנסו, אבל הוא יותר עסוק בצחוק שני התינוקות, שמואל' ויוסף'—האחד חור, דל בשר, בעל עינים גדולות ותכולות כשל אמן, והשני בעל כרס, פנים נפוחים עם מיץ-חוטם תמיד על שפתו. הם היו רצים אילך ואילך ערומים למחצה, משתובבים ומתגרים זה בזה, זה בוכה, זה צוחק, וברוכ' קה אינו יכול להתאפק, וזורק להם לפעמים הערות: גו, יוסף' קה! למה אתה שותק! חמוץ אותו מצד זה! א, כך... שמואל' ויוסף'... גולם... הזהר... וכנראה קשה לו הישיבה אצל הרלפק... על זרועות שרה-דבורה מילל ומתפח פנחס' ל, חיר-פנים, דק-ידים וגדל-הכרס. שרה-דבורה—אשה נוצה, בעלת פנים פעוסים, עגולים ומקומטים, עם זוג-עינים ילדותיות, גדולות ותכולות כשתי זוגיות, ופה יפה ומחייך—מתחננת לפנייהם שישתקו, נוערת בהם, אך הם אינם נשמעים. יש שקוראת היא אל השוליא: ברוכ' קה! כלום לא תרף? מגרה את התינוק, נו! זוהי עבדתך? עוד מעט ואתן על ראשך את כל יסורי... פתאום עושה שמואל' ויוסף' איזו תנועה מנוכח, שרה דבורה באמצע כעסה פורצת בשחוק. צוחק ברוכ' קה, צוחקים התינוקות והשאון מתרבה. בקרן-זוית פרוש מאחיו עומד יענק' לה, בכורו של בר' קה נשען בשכמו אל התנור ומסתכל לפניו בעינים סריוזיות. הריהו כבן תשע, ובעיניו שורה כל-כך עצבות. עומד בלי תנועה עם החומש בבית-שחיו, עם הידים הנעוצות בכיסו בגדו, והוא כלו נתון בזוג סנדלים גדולים.

דומה הוא ליהודי עיף שנשען אל קרן אחד הכתים לנוח קצת ולילך אחר-כך הלאה... כשנכנס בר' קה מאור הבוקר אל האפלולית, הצחנה והמלהה שכבית, מיד נרגזו עצביו ופניו נתעומו מקוצר-רוח...

—מפני-מה הוא צוח כך? מפני-מה אינך משדלת אותו?—אמר בקול רפה וזרק מבט של זעף ובזו כלפי פנחס' ל.

—כלום יודעת אני איזה, דבוק' נכנס בו, הרי אין זה תינוק, אלא... שר!—קוראת שרה-דבורה ומוסיפה לנענע את פנחס' ל בכח. ופתאום נהיתה לתינוקת, תינוקת כפנחס' ל, פצחה אליו בלשונה, צפצפה בשפתיה, עותה פניה העויה משונה ומנוכחת; דברה אליו בלשון משונה בלתי מובנה לשום איש: צמוטמי (צמוקי) פלוללי (פרורי) איצני-ציצניו... לחצה את פניו אל חזה וחככה אותם, דגדגה; התינוק צחק, ואף היא צחקה... וקשה היה להאמין שאשה נוצה זו המשתמה כל כך, מעונה צרור כבד של דאגות וצרות...

עיפה לבסוף ומסרה את התינוק לבעלה.

—שני צומחות—אמרה כמצדקת אותו—טול איתו לשעה קלה, ואני אערוך

את השלחן.

נמל בר' קה בתנועות לא-רגילות את ילדו. חש על חזהו את פרכוס גופו הדל,

וכל לבו נתמלא חסימות מרובה...

נגש אל החלון, נעץ לתוך פיו של התינוק את אצבעו העקומה והמפוחמת עם צפורן ארוך וצהוב, מצץ ומצץ פנחס'ל את אצבעו של אביו, וכנראה לא ערבה עליו, מפני שעוה פניו ופרץ בצחוק.

—שוב?—שאלה שרה-דבורה מקוצר-רוח.

—אי, אי, קרא בר'קה—פנחס'ל שלנו רעבתן יהיה, א, ראי איך שנשך את אצבעי בחניכיו.

—רעבתן? ח-ח... ובלבד שיהא לו מה לאכול.

הערה זו כבתה את החמימות המערנת שהאירה ופרפרה לפני רגע בלבו של בר'קה ושוב נתמלא קור וחשכה.

דומם הוריד את התינוק על הקרקע והלך בפנים זעומים ליטול את ידיו.

כשישבו הכל מסביב לשלחן נגש או יענק'לה בפסיעות אַמיות אל אמו.

הציץ בו בריל בתמיה ושאל:

—מה, עדיין לא הלך אל החדר?

—אמא! הבי לי את סעודתי הרבי יגער בי—אומר יענק'לה בתחנונים.

—אל תירא, בני, אין עדיין השעה התשיעית, תיכף תקבל לחם.

—וחמאה? הרי הבטחת לי—מוען הילד בקול שפל.

—מחר, מחר, בני, אם ירצה השם!... היום אין...

—מחר? הרי הבטחת! לכל הילדים גם תפוחים, גם לחם בשומן—קובל יענק'לה

כשהוא נוטל בתוך כך מאונס את פרוסת-הלחם מיד אמו.

הסתכלה בו שרה-דבורה בנחוך של הכרת-חטא ושקתה.

—יודע אתה, יענק'לה, מה שאתן לך?—נכנס פתאום בר'קה לתוך שיחתם.

שרה-דבורה ויענק'לה זקפו עליו מבטי שאלה.

—קופיקה!

—ה! קופיקה?...—קרא הילד ונתן את עיניו באבא ובאמא מתוך לא-אמון, זיק

חי נצנץ בעיניו העצובות והשחורות.

—מהיכן יש לך כסף?—שאלה שרה-דבורה בתמיה, כשיר בר'קה התחוכה

בכים מכנסיו קשקשה במטבעות.

—הילך!—אמר אל יענק'לה מבלי שיענה לאשתו. החזיק בקצות שתי אצבעותיו

מטבע אחת באופן שכולה היתה נראית, והרים אותה למעלה, אחרי כך הורידה במתינות

לתוך כף ידו הצנומה של הילד.

—היום תהא אף לי קופיקה!—קרא הילד בעליצות—לכל זורק המלאך פרוטות,

ולי לא זרק אפילו פעם אחת. קופיקה, ח-ח! קופיקה!...

הפך את המטבע אחת הנה ואחת הנה בכפו, אחיו נגשו אליו, וכל אחד בקש

אותו שיראה לו את המטבע. יוספ'ל חפץ גם למששה בידו ולראותה, רק לראותה,

ונשבע כמו שהוא יהודי, שיחזירה לו.

התבוננה שרה-דבורה אל כנופית התינוקות, הניעה קצת בראשה ודברה חרש:

—ילד עוני!

פתאום ראתה שיצא מחטמו של יוספ'קה קלוח דק, בקשה לקנח—לא הניח

יוספ'קה ונשתמט.

—הניחי לו—אמר ברוכ'קה—הקנחו למה? לקק ילקקנו...

שמעה זאת שרה-דבורה ופרצה בצחוק, נמלה את קצה סינרה בידה והלכה

לגרוף את חטמו של יוספ'ל, אך הוא נס, והיא רדפה אחריו עם הסינר.

—יוספ'קה!—קרא ברוכ'קה—מהר ולקק! מפני שאמך תמחה את אוצרך

מתחת לחוטם...

שרה-דבורה, מתגלגלת מצחוק ורודפת אחרי התינוק כילדה קטנה. באותה שעה ישב בר'קה אל השלחן, פצל בועם את הבולבוסין ושתק. רק גבות עיניו היו מכונסות ומצורפות.

הסתכלה בו שרה-דבורה ונעשתה אף היא פתאום מרוכזה. איזו עננה רובצת זה זמן על נפש בעלה ואין בה כח לפורה. אמנם, היא כאלה וכאלה רגעים שבר'ל שלה היה משתקע פתאום במיני הוויות, וגבותיו היו מצמרפות באופן מאים, אבל אז היתה נומלת את זרועו, מנענעת אותה ואומרת בחיך של חן: —נו, נו! די לך להרהר. את העולם לא תשנה. איני רוצה שתשב כך, שומע אתה, איני רוצה...

והוא היה מציית לה וצוחק על פי מצותה. עכשיו היא מתיראה לנגוע בו מפני שהוא נוח לרגו. מלה אחת לא-חשובה, שנאמרה בלי כונה, מביאה אותו לידי כעס והתרנגות עצומה. והיא אינה רוצה שבר'ל שלה יתרגו, היא נפחדת ונפשה עליה תכאב. מסתכלת היא בו, ושואלת את עצמה בחררה כמוסה:

מה גנוז בתוך עננה זו המעלפת את נשמתו?... דומם עמדו שניהם מלפני השלחן. זה ישב אל הדלפק, וזו פרשה אל החדר השני. —בר'ל! מהיכן לך המעות? וכי פרע לך מי שהוא חוב?—שאלה האשה מאחורי הפרגוד החיצה את הבית לשני חלקים.

נוכר בר'קה בפנישתי עם ר'שמר'ל ואמר מתוך רגוז: —אח! מה איכפת לך מאין לי הכסף, גנבתיו, נו... נו, עובד, אל תפקד! קרא פתאום אל עוזרו—לקבל חמשה רובל לא תתעצל, אין-רע! ח-מ-שה רובל!... ברוכ'קה הסתכל בבעליו בתמיה. אף שרה-דבורה תחבה את ראשה בעד הפרגוד: מה זה היה לבעלה?

הוא מחפש מה ומהפך בן כלי תשמישו ואומר אל עצמו: —בסכום כזה הרי הייתי יכול לקנות בגד ליענק'לי שלי, בגד חם, לעשות לו זוג נעלים. הוא ממש יחף...

—ר'בר'ל! אם כבודו... עע... לא מרוצה... כלום איני עובד. אלא שאם כבודו... אני זה כבר אמרתי אל אמי, למה היא שולחת אותי לכאן... על היונים אין מי שישגיח...—אמר ברוכ'קה קצת מתרעם קצת מרוצה. —נו, נו, די לך, די!—מפסיקו בר'ל—אני מדבר סתם בעלמא. כלום היתה לי כונה רעה, חלילה...

בלי הפסק הקישו והקישו הקורנסים, ואף-על-פי-כן היתה שם דומיה, מתוך דומיה זו נשמע גם איך שהתינוקות, שנדחקו בקרן-זווית ונשקעו באיזה צחוק, מנשמים דרך חממיהם הממולאים...

התחיל ברוכ'קה מושך ומגנן מתוך חממו איזה ניגון לא ברור. תמיד כשהיתה דומיה משתררת בבית, והוא היה נוכר ביוניו שעוב בגג אמו בשמים הרחבים, שיוניו אוהבות כל כך להתנשא אליהם, היו געגועים תוקפים אותו והתחיל נוהם בחימומו איזה מנגנוני שידע למכביר.

לאט לאט נולה נהימתו הרקה בין שניו, ואיש לא ידע את הנשמה שמבעה בה. כחוט דק נמשכה. אך הנה התגבר הקול, התרחב, התרחב החוט ולבסוף התמתחה והתנופפה זמרתו כרצועה סגלית נוגה עם מלים מדויקות נקלעות בתוכה... הוא שר אחד מנגוני החונים: "ומפני חטאינו" וגו'. אוהב ברוכ'קה נגון זה. אף בר'קה יודע אותו. אף הוא התחיל שלא מדעת מזמר אותו. יצא קילו החלוש בעקבות הסופרנו השוכב והמהיר של ברוכ'קה ולא השיגו. בעליתו נפסק, נכשל, ורציץ-כנפים פרכם רגע על

השלבים העליונים, התיפח, יבב שם עד שנפל פתאום למטה, 'ושם מתוך הכרת רפיונו נאנח וקבל...

בהפלה זו של נפש העם המתנגע לאלהיו ולארצו שאבדו לו, מספרים בר'קה ועוזרו על חיי צער ועוני, על חיים מחוסרי אור ותקוה...

נפסקו הקולות אך הידים מוסיפות לעבוד מאליהן. מתרוממות ונופלות, מתרוממות ונופלות, ויש שנדמה שהם עוברים כך מחמת שאיו יר נעלמה מושכת איתם תחת השלחן בחוש... התחילה שר הדבורה מסננת חרש בין שניה איוו נהימה-ומרה. קלטה אותה אנו של בר'קה והוארו פניו, הוהירה פתאם נשמתו, דומה שנגון זה שמע זה כבר, זה כבר, אינו זוכר אימתו. דומה, שבשנה הראשונה אחר החתונה, דומה, אחר כך... כשנולד יענק'לה... דומה... אינו זוכר אימתו! הוא כך ידוע לו... נפל בגבו ונשמש אל מרף הכסא והקשיב.

— שר הדבורה!

— מה, בריל?

— נגון זה מהו?

— איזה נגון?

— הרי את מזמרת עכשיו.

— אני?

— נו, כן, את...

— מנ... וכי יודעת אני? נהמתי מה מתוך חטמי, סתם. כלום יודעת אני?

— לא, לא! הרי זה נגון ידוע, ידוע לי... הוא כל כך ידוע לי, כל כך ידוע לי.

— מנ... נשמעה משם הברה סתומה.

פניו הפיקו יסורים והתאמצות נוראה של מוחו. חלף על פניו זכרון חלום יפה של עבר רחוק, סטרו על נקלה בקצה כנפו, ובר'קה לא יכול לתפשו, להחזיק בו, לא יכול...

התחיל שוב עובד, ולבו מתכוץ. בעמקה של נפשו הרגיש בבהירות מבהילה שכל מה שהיה—אבד! אבדה שאינה חוזרת, לעולם אינה חוזרת.

ומקשים ומקשים הקורנסים בהתאמה ובהתמדה. השעון על הקיר דופק אף הוא דפיקת נחשלות ובלתי-פוסקות: טיק-טיק-טיק... שעה הולכת, שעה באה, טיק-טיק-טיק... אל תחפזו, טיק-טיק-טיק... ימים ושנים יבואו ויעברו, ואתם תעברו ותעברו, אל תחפזו, טיק-טיק-טיק... ושני הסנדלרים אינם מרימים את ראשיהם, אינם מישרים את גביהם.

בר'קה כבר מתחיל להרגיש באיזה משא כבד שרובץ על שכמו ואינו נותן לו לישרו. אותו כובד הוא מרגיש בתמידות בימים האחרונים, נדמה לו שעורקיו נתמלאו עופרת. ידיו הכבדות מתנועעות כמו מאליהן, שלא ברצונו. ובאותה שעה צומח בתוכו חפץ עז לגול מעליו את הכובד הזה המעיק כך, להשליך את הסנדל והקורנס, להתנועע, להודעו בכל אבריו, בכל גופו, להאבק עם מי שהוא, לרקד, לקפץ... והוא נלחם בנפשו ומשתרל לכבוש את יצרו, —לא צריך... לעבוד! לעבוד!... ובאותה שעה עצמה הוא מתחקה אחרי מה שנעשה בו פנימה, יודע הוא שאם ירצה יוכל לעזוב עתה את דלפקו, אלא קשה לו לותר לעצמו, להכנע ליצרו המשוונה... פתאום, באופן לא-צפוי לעצמו נשמש הקורנס מן היד, כאילו חטפו איש ממנו, הסנדל נפל אל מתחת לסדן, והוא עצמו קפץ מכמאו, התמתח בכל אבריו והשמיע גהוק ארוך, הביט מסביב בעינים דלוחות ויצא החוצה.

(עוד יבוא)

* *

*

(משירי-עם).

VII

„ציל-צליל-היא אינגה, ציל-צליל-היא יצאדה”

ציל צליל-ובצקלונה את הכל נשאדה.”

החמודה, מדוע מהרת כה ותצאי—

ולבכי לא הגיד לך את את החצי .

וחכל ! לפני זמנה בא קדמה השרידה—

ולי תתה מלה ופי לא הגידה .

שבועות וירחים בלב יצרתיה

ותבון על שפתי—ולא השמעתי .

ופתאם ותאמרי : „תיה שלום, נקירי !”—

קול שומ, רעש אופן—ואני שוב ערירי.

ובענן של אבק את מטה ורחוקה—

והנה את בקר עם החרשה הירקה .

ובכנפי החסידה מבין האילנות

מנפנות רק בנפות רדידת הלכות.

ובקר מן החרשה, מעבר המסלה

מצלצל ובא קול לעני המצלה :

„ציל-צליל-היא אינגה, ציל-צליל-היא יצאדה”

ציל-צליל-ובצקלונה את הכל נשאדה.”

ח. נ. ביאליק.

מבת תרס"ט.

למהות החסידות

מאמר שני.

ב.

דרכה של כל תנועה דתית או דתית-מוסרית — להשתמש בנמיות המנושרות עמוק עמוק בנפש האדם, תהיינה רעות או טובות, לפתח ולשפר אותן ולהעלותן למדרגה ידועה של קדושה, גם החסידות, שאינה אלא תנועה דתית-מוסרית המונית, השתמשה בזה, ובעבודתה זו — בשפור הנמיות הטבעיות שבאדם — הראתה את יכולתה הגדולה לגלות על-ידי קרני-המשוש הרוחניות שלה בכל מדה אנושית, אפילו במדה מגונה ביותר כהכעס, את הצד החיובי שבה, ועל-פי-רוב עלה בידה לא רק לגלות את הצד החיובי של איוו מדה, אלא אף למפח ולפאר מדה נפשית כזו ולעלותה עד המדרגה היותר גבוהה.

ואת יכולתה הגדולה הזו הראתה החסידות בנוגע ליראה ולא-בה. היראה היא תכונה נפשית, שמלפפת את האדם משעת בריאתו: היא נבראה ביחד עמו וסמנה בתקופות ידועות את המצב התרבותי שלו, בימים הקדמונים, כשבני-אדם אך התחילו להתפתח, היתה היראה כח-תרבותי גדול, היא היתה אחד מן הגורמים התרבותיים, שהכריחו את האדם הראי להרגיש ולחשוב; אחד מן הכחות הטבעיים, הטמונים בלבו של האדם, שעזרו לו להגיע לידי מושגים תרבותיים יותר מפותחים ויותר עדינים. השפעתה על התפתחותו הדתית של האדם היתה מרובה מאד, ועל-ידיה הגיע האדם גם להמושג התרבותי של מציאות-האלהים, ואף על פי שמושג זה עדיין הוא או בלתי-מפותח ומלא הגשמה גסה מפני שסבתי היא היראה הפראית, הפחדנית, מכל מקום בזמנו היתה [התהוותו של המושג, 'אלהים' מתוך יראה סימן של התקדמות תרבותית, והיראה היתה מלווה את האדם בכל הדרך הארוכה של התפתחותו הדתית, אבל יותר שעלה האדם בתרבותו, כלומר, יותר שהתרומם בסולם הקולמורה האנושית, יותר הלכה ונפתחה השפעתה של היראה, הכח הפורה והיוצר, שהיה אצור בתוך היראה בשעה שהיה האדם שרוי במצב תרבותי נמוך, — נחלש לאט לאט עד שהיה נפסק כמעט לגמרי במשך הדורות אילמלא עמדו לה להיראה רוח והצלה ממקום אחר — מן הא-ה-ב-ה שונאה בנפש. האהבה, עם כל ההתנגדות שבה להיראה, שלכאורה אי-אפשר לה לדור בכפיפה אחת עם צרתה זו, היתה במרוצת הזמן למקור-חיים להיראה, כי כשהתחילה לשקוע שמש השפעתה של היראה על האדם, מסבת התפתחותו השכלית והרגשית, שעל-ידיה הגיע למושגים דתיים יותר דקים ויותר בהירים, התחילה לזרוח שמש של האהבה הדתית, האהבה האלהית. עוד לא פסקה השפעתה הטבעית של היראה על התפתחותו הדתית של האדם — וכבר אנו רואים את האהבה נוצצת בלב האדם ונעשית מעט מעט לשותפתה של היראה בהשפעתה החנוכית על התפתחותו הדתית. מתחלה לא הרגישו בנגוד שבין שני השכנים האלה, 'יחידים' אנשי-סגולה, —

אלה האנשים, שמכלל יראה לא יצאו עוד ולכלל האהבה כבר באו, ומטבעם חוננו בכשרון להרגיש בהרגשה דקה את הסתירות הנפשיות; ההמון הגם לא חש את כל אלה. ומיום שהתחילה השפעת ההכרה הדתית על בעלי-הדת מרגישים, יחידים-סגולה אלה על כל פסיעה ופסיעה את התרוצצות האהבה והיראה בקרב הכרה זו: האחד מקדים את היראה להאהבה והשני, להיפך, מקדים את האהבה להיראה, — כל אחד ואחד כפי מצבו הנפשי וכפי הכרעתה של המדה השולטת בעמקי לבו. אבל מתוך התנגדותם של שני הפכים אלה, שהיו שרויים בנושא אחד — בדת, ומתוך התרוצצותם בתוך נשמת האדם התחילו להשפיע זה על זה, עד שהגיע הדבר לידי כך, שהיראה ספגה לתוכה הרבה ניצוצי-אהבה והאהבה בלעה בקרבה הרבה שביבי-יראה, ובמשך תקופה ידועה נהפכה היראה ונעשתה כעין מדרס להאהבה, וכך אנו רואים בכל הספרות העברית, ששתי המדות הנפשיות האלו הן ענין לענות בו כמעט בשביל כל חכמי האומה, מן הנביאים עד ימינו אלה.

איזו מהן עדיפה — אהבה או יראה? זוהי השאלה המנסרת בחללה של הספרות הדתית-העברית. כת אחת אומרת — וחכירה הם כמעט כולם דרשנים סתם, שלא התרוממו בהשקפתם הדתית-המוסרית על השקפת ההמון: — יראה עדיפה, מפני שאין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת-שמים בלבד; וכת שניה אומרת — וחכירה הם כמעט כולם מיוחסים המחשבה והרגש, שהגיעו במדרגת התפתחותם השכלית עד להגובה היותר גבוה: — אהבה עדיפה, מפני שהיא המדרגה של עבודת-אלהים, המשמשת את הרב שלא על מנת לקבל פרס. אבל יש עוד כת שלישית — החסידות עם כל הצינורות הרוחניים, שהשפיעו עליה בדרך ישרה או בלתי-ישרה, שראשה מגיע השמימה, אבל רגליה עומדות בארץ, כלומר, שהיא משיגה את מהות-האלהות בכל המובנים וההרגשות היותר רקים, אלא שרגילה היא גם אצל ההמון, שהשגותיו האלהיות הן מגושמות, ורוצה לחנכו בעבודת אלהים יותר וזה ויותר מהורה, — וכת זו אומרת: אין כאן לא יראה ולא אהבה, אלא מין, התבוננות בגדולת האלהים, שראשיתה היראה ההמונית ואחריתה האהבה האלהית. היראה והאהבה אינן, לפידעת החסידות, אלא מושג אחד שלם, שהוא מכונה, התבוננות-אלהית, כלומר: היראה החיצונית הוא הגורמת להתבוננות אלהית, שתחלתה הוא הפחד מן האל העונש, אמצעיתה היא ההזדעזעות לפני האין-סוף, שאי-אפשר להכיר מהותו, וסופה היא האהבה האלהית, שבאה מתוך הנאתם של הצדיקים, שהתעמקו בפנימיות נשמותיהם וגלו שם את החידה האלהית, והם יושבים ונהנים מזוי שכונת האין-סוף שבתוך לבותיהם.

החסידות, שהיא לפי מיבה תנועה דתית-חנוכית, שעיקר מטרתה הוא — לנמוע בלב ההמון מושגים והרגשות יותר עדינים, השתדלה להסיר מן היראה האלהית את ההמוניות, את חותם האלילות, שהיה מבע עליה, את הפחד הטבעי, החושי, שהוא היה יסודה העיקרי עד שהופיעה החסידות ושותה עליה הוד הרגשתה הדקה, המעמיקה והחודרת עד האין-סוף... היראה, שהרחיבה החסידות בין העם, אינה סימן של פראות ואי-מחשבה, אלא, אדרבה, היא אחת מן המדרגות היותר חשובות בהשכלה הדתית, שהיא מוליכה את האדם לעבור את השם מתוך אהבה, מתוך צורך נשמתי ודרישה פנימית. החסידות ספגה לתוכה את הרוחניות הבלתי-מגושמת של המימוני ושל כל הנגררים אחריו, את ההסתכלות הסודית, הפיוטית, המרקיעה בדמיונותיה לשחקים של ה"זוהר" ובעלי הקבלה הלוריינית, ואת המוסר הלקבי, החודר והנוקב עד תהום הנפש האישית של בעל, חובות הלככות וחבריו — ובכל הבשמים הרוחניים האלה,

שנתבשמה בהם בכוונה או שלא בכוונה, תכלה את השקפתה על שתי המדות הנפשיות האלו, שהן, לפי דעתה, שתיים שהן אחת. כי במקום שיש יראה, שהיא דין, אין אהבה, שהיא חסד—מה שאין כן ביראה ואהבה פנימית, שהן מצד רוממותן הן חד—אהבה ויראה, ובסוד זה וכו' תרין רעין דלא אתפרשין⁽¹⁾. היראה והאהבה, שדורשת החסידות, הן מבעות חשובות בשלשלת השקפתה על יחוסו של האדם אל קונו. ואף-על-פי שעיקרי הרעיונות על-אודותיהן כבר מקופלים הם בספרות העברית, שקדמה להחסידות⁽²⁾, אף-על-פי-כן יכולים אנו לקראם על שמה. כי מה שבספרות הקודמת נאמר אך בדרך אנגב נעשה אצלה ליסוד שימתה, לאבן-פנה בהשקפתה על ההתעמקות בהכרת האלהות, זאת ועוד אחרת: הרי העיקר אינו מה שנאמר, אלא איך שנאמר, והאיכות של האמירה היא אצל החסידות שונה מזו של האמירה הקודמת. החסידות המביעה על הרעיונות האלה את חותם תכונתה העיקרית והיסודית—להפוך את כל הרעיונות ממחשבות מופשטות לחיים ממשיים. והיא הוסיפה עליהם גם יסודות חדשים, שעל ידיהם שנו הרעיונות את פניהם העיקריים ונעשו כמעט לחדשים לגמרי: היא הביאה לתוך הרעיונות הישנים זרם חדש של התלהבות בלתי-פוסקת; היא הכניסה לתוכם את הדרישה הנפשית, המגששת ומתפשטת ובודקת בחורין ובסדקין של כל הבריאה; והיא גם נתנה להם את ההסברה העממית.

היראה האמתית, היראה האלהית, באה לאדם, כפי השנתה של החסידות, מתוך התבוננותו בהויה האלהית, מתוך חדירת הנשמה לתוך סבכי החיים הסדיים, שהם עצם האלהות. גם יתבונן בגדלות אלקות, איך שכל העולמות העליונים והתחתונים הם כאין ואפס ממש לגביה, ומהתבוננות הזאת תולד בנפשו מרירות עצומה, וזאת בחינת יראה⁽³⁾. ויראה זו, יראת בוש ויראה פנימית, שהיא נמשכת מפנימיות האלהות שבתוך העולמות⁽⁴⁾. אצורה היא בתוך נשמתו של כל אדם ואדם ואינה אלא ההד-האלהי בפנימיותו של האדם, ה"בת-קול" העולמית, שמכרות בתוך לבו בכל רגע ורגע את גדולת האל הבלתי-נתפש. היראה אינה אלא הגלוי החיצוני של הזדעזעות פנימית, שמודעו האדם המבקש את אלהיו, החותר בין מסתרי-הבריאה ומנקר בין סדקי-נשמתו כדי לגלות שם את געוועי הבלתי-מכוסים, את מחשבותיו הבלתי-נתפשות ואת הרגשותיו הנוספות-התוססות בתוך לבו פנימה.

האדם הוא פחדן מטבעו. אבל פחדנות זו, אף-על-פי שמעמיה הם טבעיים והיא באה על האדם מתוך נטיה בלתי-ברורה, מסכת אי-הברור ואי-הודאות, מכל מקום היא ההתחלה של היראה האלהית. כי יש כמה אלפים מדרגות בענין היראה החיצונית, שהם כולם לבושים אל תכלית ושורש היראה פנימית, שהיא יראת השם⁽⁵⁾. ויראה חיצונית זו אינה אלא הגורמת להיראה הפנימית, שהיא באה על

(1) "תולדות יעקב יוסף", עקב, ד"ה: ונ"ל לבאר כל הנ"ל וכו'.

(2) עיין ברמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ב', הלכה א', ב' ובפירושו שם על ההלכות הנזכרות, והלכות תשובה, פרק י'; וזהר, בראשית, דף י"א, ד"ה: בראשית ברא אלהים ועוד בכמה מקומות; תקונים, תיקון ל"ב; תוכות הלבבות, חלק ב', שער אהבת השם, פרק ו'; "ספר הישר", המיוחס לרבנו תם, השער החמישי, וזבנוגע לספרות הקבלות מבית-מדרשו של האר"י עיין בפרט בספריו של ר' חיים וויטאל; "ראשית חכמה", שער האהבה; "מסלת ישרים", מאת רמח"ל, בהקדמה ובפרקים ט', י"ט, כ"א, כ"ד, כ"ה. ועיין גם כן ברכות, ו' ע"ב ול"ג ע"ב; שבת, ל' ע"ב ול"א ע"ב; יומא, ע"ב; אבות, א' ג', שם, ג' ט'; ספרי, ואתחנן, ל"ב ועקב בפסוק ואהבת, ובילקוט הפרשה הנזכרת ועוד בכמה מקומות בתלמוד ומדרש, שמדברים מענין היראה והאהבה, שאין באן המקום לפורטם.

(3) "מצרף העבודה", דפוס ז'טומיר, דף כ"ד.

(4) "תניא, פרק מ"ב.

(5) "תולדות יעקב יוסף", עקב, ד"ה: מצוה ליראה את אלהיך וכו'.

האדם מתוך סכום כל ההרגשות והמחשבות, שהן חבויות בתוך לבו של האדם בעל הכרת-אלהים דמדומית ובלתי-מחוזרת, וכל מה שהכרתו האלהית של האדם נעשית יותר ברורה ויותר מחוזרת, הוא מגיע ביותר להיראה הפנימית, שהיא יראה יחידית ושורש הכל וכו', מעט-הכמות ורב-האיכות⁽¹⁾. ואי אפשר לך להגיע, אל היראה הזאת — יושב הצדיק רבי משה ליב מסאסוב ודורש —, אלא עד... שתצייר לפניך השמים ושמי השמים, הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, גודל קומתם ורוחב שטחם... תמליך את השם על כל הנבראים, ותבטל מציאותם נגדו, וכולם יכרעו ויפולו ויאחזם רעד וחלחלה לעברו שכם אחד... אם כה תעשה, תבוא בלבך אהבה ויראה וחשיקה עד שתבוא להתפשטות הגוף מעל הדעת...⁽²⁾. יראה כזו כבר אין סבתה הפחד הפתאומי, היראה החיצונית, החושית, הבאה על האדם בסבת הפתעות פתאומיות, אלא מקורה בהשקפה מסוימת של שיטה דתית ברורה והיא ניבעת מתוך עצם ההכרה האישית ולא מחוצה לו, שלא בידעתי: באה היא, היראה האלהית הפנימית, לאדם מתוכו, מפנימיותו, מתוך שיטה שלמה, שנתיצרה בתיך נשמתו הרגשנית, ומתוך תסיסה נפשית בלתי פוסקת, שממנה נתגבשה השקפת-עולם חרשה וחיים דתיים פורים.

היראה כפי הגדרתה האחרונה אינה הרתת והויע, של האדם לפני מי שגדול ממנו; וגם אינה הפחד המבעי, שהאדם מתפחד מאיזה עצם, שיש לו השפעה מבעית או בלתי-מבעית על סביבתו; אלא היא ההתבטלות מתוך הכרת גדולתו האין-סופית של השם ואפסותו המוזלזלת של האדם, שמרגיש ומשיג שתי אלו על-ידי חושי ומחשבתו. והנה תתבונן, דמאות היראה המסורה לכל היא יראת הרוממות ולא יראת העונש; והיא: להתבונן במחשבתו גודל רוממותו יתברך שמו, ותפול עליו אימה ופחד, ויתבייש מגדולתו, ויעמוד מרעיד כאשר יתבונן, איך הוא בריה מעימה בדעת עומד לפני תמים דעות...⁽³⁾. היראה היא, איפוא, פרי ההרגשה האלהית מתוך ידיעה; היא — המדרגה הראשונה של ההרגשה האישית, של הכרת ערך הפרט ויחוסו לקונו, אולם היראה האלהית בעצמה גם-כן נחלקת להרבה מינים והרבה מדרגות, וכל מדרגה ומדרגה אינה אלא כעין מצע או מעלה בשביל חברתה. יש יראה למעלה מיראה — אומר משורר החסידות, ר' נחמן מבראסלאב — כי מדת היראה בעצמה יש לה גם-כן יראה מהשם יתברך. וזאת היראה יש לה גם-כן יראה, וכן למעלה למעלה עד אין סוף⁽⁴⁾. יש יראה דתית, שהיא גם-כן פנימית ונובעת מיחוסו של האדם ליוצרו, אלא שמקורה העונש או השכר, שיקבלו בני אדם בעולם-הבא, יראה כזו אין היא מיוסדת בחשבון-הנפש של נשמה מתגעגעת, שהיא מעופפת בספירות העליונות ומחפשת וחולמת את חלומות-האלהים שלה, אלא בפחד מן הנקמה האלהית, ושרשה במושגים ההמוניים, הבאים לו להאדם בירושה ועל-ידי חנוך דתי מומעה, מן האלהים ויחוסו אל בני-אדם. יראה ממין זה היא יראה המונית, יראה מלומדת ומנושמת, והיא מבצבצת וגדלה בתיך חיים דתיים בלתי-מפותחים, שהם מלאים בורות-המחשבה וגסות-ההרגשה; היא יראה, שאין לה שום מעוף-אלהותי ואינה מתרוממת למעלה מעשרת המפחים של האנוכיות הגסה אפילו בדברים, שאין עסקם אלא הקדושה בלבד. ויראה זו, אף-על-פי שהיא גם-כן יראה-אלהית, מפני שסבתה — היחוסים שבין האדם לקונו.

(1) שם, שם.

(2) „לקוטי רמ"ל השלם", חלק שבעה ימי שבתא, בצואת הצדיק ר' משה ליב מסאסוב, פרק מבוא

היראה, אות א', ב', ד', י'.

(3) „דרך פקודיך", מאת הצדיק מדינוב; הקדמה ח', אות ב' בהקדמה הכללית; ועיין גם כן בספר „אור האמת" מאת המגיד ממזריטש, דף ג"ה, ד"ה: סוד ה' ליראיו וכו', וב„דגל מחנה אפרים", וישלח, ד"ה: או יאמר, כי ירא אנכי וכו', ועיין גם ברמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ב', הלכת א', ב'.

(4) „לקוטי עצות" מהדורא כתרא, פרק יראה ועבודת השם, אות י"ג.

מאחר שהיא, יראה מחמת טובות הבורא ברוך הוא עלי, היא למטה במדרגה¹) ונקראת, יראת הנפילה. היא יראת ההמון והנשים.

ואולם יש יראה אחרת, יראה רוחנית, שהיא נולדת בתוך לבו של האדם מתוך חבלי-לידה שכליים והרגשיים בלתי-משוערים, והגורם להולדתה של יראה זו היא המחשבה הפשפשנית, שיסודי הרכבתה הם—השכל והרגש והיא, מתחזקת מאד וכו' באומץ ויגיעה רבה להעמיק בגדולת השם²). יראה זו מלאה היא נעימות נפשית ונורף ממנה ריח נגד עדן, ריח האין-סוף האלהי. היא השכינה האלהית בעצמה, כביכול, שבאה ושורה על האדם כשהוא משיג, את השם במורא גדול, בפחד והדר-גאון-עוזו, שהיא יראה אמתית בבטול ממצאוות ממש, וזו גלוי שכינה³). ואי אפשר לה לבוא—להיראה הבאה מתוך התעמקות-הנפש, שהיא בעין גלוי שכינה—כי אם כש מאמין, שהשם יתברך לפניו, ומדבר תפלתו ברחילו ורחימו כמו שמבין. אז תפול עליו היראה עד שילפשו מהגשמיות, וכשתהיה לו האמונה, שזאת היראה היא השכינה, ילך הלאה ויבוא לפנים הנראים, וכשילך עוד הלאה יבא לפנים שאינם נראים וכו', שיהא מקושר אליו בהתפשטות הגשמיות, [ואז] יהא רואה, שיש אלהי בעולם⁴). והמקור למין יראה כזה היא אותה אמונה, שהיא חודרת בקרני-הרגשותיה עד האין-סוף העולמי, שהיא חותרת ומגששת גם במקום שאין שכלה מניע, עד לפנים שאינם נראים, — אמונה אלהית חיה, ששרשה בשכל האנושי המנתח והחודר ובהרגשות החזקות והבריאות של נפש בריאה, שהיא מקושרת אל האלהית בהתפשטות הגשמיות ורואה בעין שכלה, שיש אלהי בעולם.

ואף-על-פי שהיראה הפנימית אינה אלא אחת, מכל מקום התגלותה אינה שיה אצל כל אדם ואדם, כתכונתו ומהותו הרוחנית של כל אחד ואחד כך גון הרגשת היראה שלו וגלוייה. ואפילו באדם אחד אין מדרגת היראה ברגע זה שיה למדרגתה ברגע השני. כי היראה העיקרית, הנפשית, מהותה—התחדשות ההרגשות וההשגות האלהיות בכל שעה ושעה, מי שבא כבר למדרגת יראה כזו, כלומר, מי שנעשה לבעל-יראה במובן העדין והדק של החסידות, מחדש בכל יום ויום, בכל שעה ושעה בכל רגע ורגע—מסבת התקרבותו בכל דק ודק יותר לאלהיו—את אמונתו, יראתו ואהבתו האלהית, עד שהוא מרגיש, שנתבטלו אצלו כבר כל תארי-השגות מאלהים והגיע בהרגשתו האלהית למדרגת ההשגה של ה'אין' (5). ובכל יום ויום נעשה אלהיו אצלו כחדש, כאילו היום נודע לו על-ידי סודות-הרגשותיו ורפרופי-מחשבותיו, והנה האדם כל מה שעושה ורואה כל דבר שבעולם ובכל מה שהוא עוסק, במעשה, בדבור ובמחשבה, צריך שיחפש חפש-מחופש. שיראה יראת השם, שגשת ללה ושרויה בשכל המחיה אותה, והאלהים עשה, שיראו מלפניו (6). וכיון שיסודי-היראה הם אך אופני השגות והרגשות של האדם, ממילא כל אחד ואחד לפי מדרגתו יונק ממקור עצמות-נשמתו את איכות יראתו האלהית. וכל היראה, ככל מדה נפשית, נושאת על עצמה חותם אישי והיא מקושטת בפרחי-געגועים שונים של כל נפש ונפש כפי מדרגת

(1) „כתבי קודש“, עמ' 23, ד"ה: יש ב' יראות וכו'; ועין גם כן „אור האמת“ או „אמרי צדיקים“ מאת המגיד ממזריטש, דף י"ב, ד"ה: הצדיק מעורר וכו'.

(2) „אור הננוח“, דף י"ט, פרשת בוא.

(3) „חסד לאברהם“, עמ' 100, בסוף הפסוק: לקושים מהצדיק רבי ברוך, ד"ה: להבין ענין משה רבינו עליו השלום וכו'.

(4) „אור האמת“ או „אמרי צדיקים“ מאת המגיד ממזריטש, עמ' 8, ד"ה: יהי רצון, שיהא מורא שמים עליכם וכו'.

(5) „תניא“, פרק מ"ג.

(6) „חסד לאברהם“ להצדיק ר' אברהם מקאליסק, דף מ"ו, פרשת פנחס, ד"ה: פתח הרב במאמר

מדרש וכו'.

התגעגעותה על אלהים, והיא האספקלריא היותר מאירה, שדרך בה מתגלית ונראית ההשתוקקות האישית לה, אין-סוף, שהוא יראה ואהבה⁽¹⁾. היראה הדקה והזכה כבדולח היא, איפוא, הרגשות-מחשבות אלהיות תוססות, שנודדות דרך לבו של האדם ומשתפכות אל תוך התהום העולמית, אל תוך התהו-ובהו האין-סופי... ודרך זו, שבה עוברים ועוועי-נפש אלה, אינה דרך כבושה וסלולה בלב כל בשר; כל אדם ואדם סולל לעצמו מסלה אלהית זו בתוך סבכי המחשבות-ההרגשות שבלבו, ועבודת-הסלילה הזאת אינה דומה אצל כל אחד ואחד. יש נפש זכה במבעה, שמיד כשמתבוננת בגדולת השם יגיע אליה היראה ופחד השם וכו', ויש נפש שפלה במבעה ותולדותה ממקור חוצבה ממדרגות תחתונות וכו', ולא תוכל למצוא במחשבתה את האלהות כי אם בקושי ובחוקה⁽²⁾, אך מכל מקום, אם מתעמק האיש במחשבתו באומץ ועומק גדול להעמיק בגדולת השם שעה גדולה, אם האדם מחפש ומפשפש בקמטי נשמתו ובפנימיות לבו, כדרך שמחפש אדם מטמון ואוצר, הטמון בתחתיות הארץ, שחופר אחריו ביגיעה עצומה⁽³⁾—בוראי יגלה וימצא בתוך לבו אוצר של יראת שמים, הצפון ומוסתר בבינת הלב של כל אדם מישראל, שהיא בחינת מדרגה שלמעלה מהזמן, והיא היראה הטבעית המסותרת⁽⁴⁾. ואולם, היראה הטבעית הזאת, המסותרת בבינת-לב של כל אדם מישראל, היא אך ככת, והאדם המרגיש, הרוצה לחנך את עצמו בהרגשה דתית, צריך להוציאה מן הכח אל הפועל, והוצאה זו של היראה מפנת-הלב, שהיתה תמונה בה, מרשות-היחיד שלה לרשות-הרבים של חיי-הנפש, אפשרית היא אך על-ידי מפור רוחני של הרגשותיו ומחשבותיו הדתיות. על-ידי החנוך הדתי העדין והרק, שאי-אפשר לקבלו אלא מפי הצדיק-המתנך בלבד, אפשר לו לכל אדם מישראל להשרות על עצמו אותה היראה האלהית, שהיא נובעת מאליה מתוך מעין הנפש המרגשת-החושה, מתוך הסתכלות נפשית במהות האלהות⁽⁵⁾. ויראה אלהית זו, שבאה מתוך הסתכלות פנימית, שהיא נמשכת מפנימיות האלהות שבתוך העולמות ואינה נמשכת מהעולמות, שהם רק לבושים של מלך, הקדוש ברוך הוא, אשר מסתתר ומתעלם ומתלבש בהם להחיותם ולקיימם, להיות יש מאין⁽⁶⁾—היא היראה העליונה, ואך יראה זו היא היראה הנכונה, כי בהרגשתה היא מגעת כמעט עד כסא הכבוד, עד כביכול בעצמו, ובדמדומי-מחשבותיה היא ממשמשת וחודרת גם בחללה של המלכות האלהית ומבינה שם בדברים, שהם בשביל אחרים כחידה בלי פתרון וכחוק בלי מעם, ומי שהגיע למדרגת יראה כזו, באופן שגלה בתוך לבו את אלהיו והוא מרגיש את מציאותו על כל צעד וצעד של החיים הממשיים, מרגיש בכל מעשה ומעשה, שהוא עושה, שהשכינה האלהית פועלת בתוכו ומדברת מתוכו. אדם כזה חש ומרגיש את האחריות המוסרית בעד דבוריו כבעד מעשיו, מפני שהוא, חושב, לפני מי הוא מדבר, ויודע, דצריך לירא מהדבורים⁽⁷⁾, כי הדבורים הם ההגשמה של המחשבות וההרגשות האנושיות: הם המסגרת הרוחנית-הגשמית בשביל הפרכוסים הנפשיים, תנועות הנשמה האישית, כי חיות הדבור היא המחשבה וחיות המחשבה היא אהבה ויראה⁽⁸⁾, ועם היראה ממין זה,

(1) אמרי צדיקים, קובץ של תורות שונות, בשם הספר, "חיים וחסד".

(2) "תניא", פרק מ"ב.

(3) שם, שם, ועיין גם בספר "אור הגנוז", פרשת בוא, דף י"ט.

(4) "לקוטי מוהר"א", פרק י"א, אות ב', ועיין גם בספר "לקוטי עצות", אות י"ב.

(5) "תניא", פרק מ"ג.

(6) "אור האמת" או "אמרי צדיקים" של המגיד ממזריש, עמ' 22, ד"ה: "הפוך כח וכו'".

(7) "דרך אמת", דף י"ג.

שהיא, חיות המחשבה, מתחבר אליו הקדוש ברוך הוא⁽¹⁾. והתחברות זו אינה אלא הגלוי-האלהי, ההולך ומתגלה לאדם בדמות היראה. כשהקדוש-ברוך-הוא חפץ להשלים ליראיו, דהיינו שתהיה להם יראת הרוממות, הוצרך האין-סוף להשתלשל אליו כביכול ולגלות עצמו אליו⁽²⁾.

היראה האלהית נולדת בפנימיות של האדם בשתי דרכים: דרך המוח ודרך הלב. אם היא ילידת השכל ההגיוני, כלומר, אם נולדה במוחו של האדם על-ידי התבוננות שכלית ביצירותיו של רבון-העולמים, היא מוכרחת להתפשט, על-פי רצונו של האדם, בכל פנות הלב, מפני שמקור החיים הנפשיים הוא אך בלב וכל רעיון, שלא קבל עליו את הסכמת הלב המרגיש ושאינו מקבל את מוזנותיו הרוחניים מרגשי-הלב, אי-אפשר לו להתקיים כלל. ולפיכך, כשמתבונן [האדם] בעין שכלו גדולת הבורא, שצריך לירא ממנו ולאהוב אותו, אזי לא ישארו דברים אלו אצלו נרשמים בשכלו לבד, כי אם צריך שיתפשט השכל בלב ושם נשאר קבוע כיתר שלא תמוז⁽³⁾. היראה אינה, איפוא, אלא הרגשת הלב הרועד, כלומר, היא אינה אלא העובדה, שבפנים לבו של האדם נתגלה מין רעוד וחלחלה נפשית לפני מלכו של עולם בלי ידיעתו, רעידה, שאין יסודה בחיים השכליים וההגיוניים של הנפש, אלא בחיים הלבביים, חיי-הרגש הפנימיים. והאדם, צריך לגלותה ממצפוני בינת הלב שלמעלה מהזמן, להביאה לבחינת מחשבה שבמוח, להעמיק בה מחשבתו משך זמן-מה ממש, עד שתצא פעולתה מהכח אל הפועל ממש⁽⁴⁾. כי היראה במובן החסידותי אינה לא שכלית בלבד ולא הרגשית בלבד, אלא ערבוניה של מחשבות וחזיונות, שמוצאם הלב והמוח ביחד. והיא מחנכת את האדם לחשוב ולחלום בבת אחת, להרגיש ולחזות בעיני שכלו את הישות האלהית בכל פנותיו של עולמו הקטן ובכל חללו של העולם הגדול. וכל מי שהיראה שלו היא תולדת המוח והלב, כלומר נסתננה דרך ההגיון שבמוח ודרך הדמיון-הרגש שבלב, יראתו נבלעת בתוך-תיכו, בעצם נשמתו וממבעת את חותמה על כל מהלך חייו. יראה כזו מושלת על כל רוחו ונפשו של האדם והיא מתוה לו את דרכי חייו הדתיים מאליה, בלי ידיעתו. כי כך הוא דרכה של היראה האלהית העליונה: תחלתה בדעת ובמחשבה—האדם מתחנך בה מתחלה בכיונה, שמתכין שתבוא ותשרה עליו על ידי התבוננו באלהים ובמעשיו, וסופה בלי כיונה ובלי ידיעה—מכין שסגל לו האדם את מדת היראה על ידי חנוך נפשי ארוך והיתה לו לסגולה נפשית, מיד היא יוצאת מרשותו, מורדת בשכלו ונעשית כעומדת ברשות עצמה. ואז מגעת היראה לנקודת-גבהה; אז היא הנקודה העיקרית והיסודית שבלב, והיא עומדת למעלה מן השכל ומן הדעת: בעליה מגיע או למדרגת, התפשטות הגוף מעל הדעת. כשמלבה האדם את הניצוץ האלהי, הטמון בלבו תחת ערמת-רמץ, מיד האש האלהית מתלקחת ונעשית למדורה גדולה, שמאליה היא יוצאת ומאירה את נפשו בלי ידיעתו, והנה האיש, אשר כבר הרגיל את נפשו ביראה הלזו והאיר את אור נשמתו ונודרך חמרו, שב לו הענין לטבע, ויראת השם תמיד צפונה בתוכו בזולת התעוררות⁽⁵⁾. כי היראה האלהית, שמקורה בהשקפת-העולם של האדם ובהסתכלותו הנשמתית, מעוררת את האדם ליראת ה', אחרי שכבר נעשתה לרכישו הרוחני, בלי הכנה קודמת לעבוד את השם ביראה, ויראה היא מה שתפול עליו יראה ולא מה שמעורר את עצמו ליראה וכו', רק היראה העיקרית שתפול עליו חיל ורעדה

(1) בספר הגו' של המגיד ממזריטש, דף ה'.

(2) "כתבי קודש", עמ' 50, ד"ה: רצון יראיו יעשה וכו'.

(3) "מעשה צדיקים", חלק "דברי צדיקים", פרק "מבוא היראה והאמונה", אות ג'.

(4) "תניא", פרק מ"ב. ועיין בספר "אור הגנוז", פרשת בוא.

(5) "דרך פקודיך", הקדמה ח', בהקדמת הספר.

ומחמת פחד לא ידע היכן הוא¹; ואם, אין היראה מתלבשת בשום דבר לעורר את האדם, כי הוא בעצמו נתעורר, ובוה מעלה את היראה לשרשה, שתהיה לו רק יראה השם ולא יראה אחרת², ודוקא היראה, שבאה מעומק הלב בהסתר-הרעת, בלי שום כוונת מכיון, —דוקא היא חשובה בעיני החסידות; מחמת ששכח את השם עובר אותו יותר³ —דורש הוקן ממורימש.

ולמדרגת יראה כזו אי-אפשר להגיע אלא על-ידי אסמנסות-המחשבה ודקות-הרגש, שאין עסקן ההפשטה ההגיונית הפילוסופית, אלא ה, הכרה החושית⁴ (כמו שמכנה בעל סדר-הדורות החדש את ההשגה האלהית החסידותית), כלומר, הגלוי האלהי, הבא מתוך הכרת התהוות-החיים⁵, הכרה כזו מגדלת באדם אותה יראה, שהיא מלאה דקות ורכיבויות של המחשבה עם עוזו נפשי; יראה, שיש בה כמול-עצמו כלפי האין-סוף והתכללות בו, ועם זה —מפוח של הרגש, שהוא מלא הכרה עצמית מפני שמרגיש ויודע הוא, שאף הוא —הוא משהו של אותו אין-סוף... ואם כן היראה זו היא הדבקות הנמורה, שהוא נכלל באין סוף ברוך-הוא וכו', והיא נבונה מכל המדות וכו', שהיא למעלה ומופשטת אפילו מן האותיות כלל, אפילו המחשבים [המחשבותיות?]. ויראה זו נקראת יראת שמים⁶, ויראת-שמים כזו היא, כמו שהמעמנו כבר, לא יראת הפחד, יראת השכר-והעונש הבלתי-פוסקת; ולא עוד אלא שאינה אף אותה היראה, ששרשה הכסול לפני הגדול ממנו; היא אותה יראת-הרוממות, שמרגיש הפרט אל הכלל, שהוא הפרט, נכלל בו, המשהו אל השלם, שהוא, המשהו, חלק ממנו. היא אינה אלא אותה ההרגשה, שמרגיש הפירור-האישי, שנשמתו רוקמה ברוח אלהים, לעומת האלהות הבלתי-מושגת והבלתי-נתפשת, שהיא כוללת ומאחות את כל העולמות חללי-הספורות, ויראה כזו, שהיא ילידת החכמה האלהית⁷, שאינה באה לאדם אלא מתוך רצונו החפשי, כשהוא יודע ומכיר את עצמו ואת יחסו, להאין-סוף ברוך הוא, הממלא כל עלמין וסובב כל עלמין, —יראה כזו אינה מטמטמת את המוח, כשאר כל מיני פחדים, אלא, אדרבה, היא מצרפת ומזככת את הרעת האלהית, והיא גם אינה מקהה את החושים האנושיים; להפך, היא מעוררת את ההרגשות העדינות שבנפש האדם ומביאה אותו לאהבה האלהית, ובמדת יראה, שהיא חכמה, כלול הכל: היראה והאהבה. בלי שום פירוד⁸ —אומר מיסד החסידות, שמיראה באה לו (להאדם) אהבת הבורא...⁹, והיראה אינה אלא הכור הרוחני, שבו מצרפים ומנקים את הפסולת המדותית והרגשית שבנפש האדם הרוצה להגיע למדרגת עבודת אלהים בבחינת אהבה, ואהבה אלהית אמיתית, אהבת עולם, הבאה מהתבונה והרעת בגדולת השם אין סוף ברוך-הוא, אינה אפשרית כלל בלי יראת-אלהים קודמת, כי בלתי חסר לו להאדם אותו חוש-ההבחנה ואותה ההרגשה הנפשית להבחין ולהרגיש את ההבדל שבין היראה לאהבה, ואף על פישעובד את השם, כנראה לו כך, שאוהב אותו, ואינו כלום וכו'; כי היראה היא שער לאהבה, ואם אינו בשער, שהוא היראה, איך אפשר להיות באהבה?¹⁰ כי, היראה היא השער

- 1) "דרכי צדק", פרק א', אות ל"ב, ועיין גם-כן בספר "אמרי צדיקים" מאת המגיד ממזריטש, דף ה', ד"ה: אפרים ומגשה וכו'.
- 2) "לקוטי עזות", פרק "יראה ועבודה", אות ד'.
- 3) "אמרי צדיקים", שם.
- 4) עיין "תניא", סוף פרק מ"ב.
- 5) "פרי הארץ", פרשת עקב, ד"ה: הכל ביד י שמים וכו'.
- 6) "מדרש פנחס", עמ' 32, אות ל"ב; "כתר שם טוב", חלק ב', ועוד בהרבה מקומות בספרי החסידים.
- 7) "כתר-שם טוב", חלק ב'.
- 8) "לקוטי אמרים", דף ל"ד, ד"ה: כל הדברים וכו'.
- 9) "כתבי-קודש", עמ' 8, ד"ה: אדם לא נקרא עובד השם וכו'.

והתחלה לעבוד השם יתברך, ואחר-כך באה האהבה¹). היראה מחנכת ומכשרת את האדם, שתולד בקרבו המדה של האהבה האלהית: היא משפשת את החלודה המחשבתית והמוסרית, שהעלתה נשמתו של האדם מתוך תדירויות המנהגים, שהיתה שקועה בהם, ומכינה אותו להשראת האהבה הפנימית, שאינה תלויה בדבר, האהבה האין-סופית... ומפני שהאהבה אינה אלא התוצאה מן היראה שקדמה לה, —הרחוק שבין שתי המדות הנפשיות האלו הוא כהרף-עין: האחת יוצאת והשניה נכנסת, או יותר מדויק: אין כאן שום יציאה וכניסה כלל, כי כל אחת ואחת נכנסת בנכול חברתה ואין שום תחומים מבדילים ביניהן: הן מחוברות ואחוזות זו בזו כשלהבת בגחלת, כי באמת אי-אפשר לאחת בלי השניה; היראה נשלמת ונגמרת על-ידי האהבה, כמו שהאהבה אינה אלא היראה בכבודה ובעצמה, שהגיעה למרום קץ-התפתחותה.

ואולם אף קודם שהגיעה היראה לסוף משרתה —להיראה האצילית — כבר היא אוצרת בתוכה את האהבה האלהית, אלא שהיא אהבה, שלא נתפתחה עוד כראוי: היא אינה אלא ההתחלה של האהבה, שאמנם כבר היא נושאת בפנימיותה את גרעיני האהבה האמתית. כי יראת-הרוממות היא — שהוא ירא מפני גדלות המלך, שהוא מלך גדול ונורא, ומחמת זה אוהב את המלך ביותר²). מכירה היא החסידות בטיב נפשם של בני-אדם ויודעת את הכלל היסודי בתורת החנוך, — שהטבע היא אם כל ההוראה והחנוך, ולפיכך אף היא משתמשת בטבע האדם לתכליתה, רוצה היא לחנך את האדם ולהכשירו להאהבה האלהית, ואחר שהיא יודעת, שאי-אפשר לאדם לסגלה לעצמו בנקל ובאופן בלתי-אמצעי, היא משתמשת ביראה החיצונית, החושית, שהיא טבועה בנפשו של כל אדם, והיא ממפתח ומשרתת יראה זו עד שבאצילותה היא מגעת אל האהבה. ומפני כן היא דורשת מן האדם, שיסגל לעצמו תחלה את היראה מחמת עונש, כי עיקר העבודה בתחלה היא רק מחמת יראת העונש³). ולבסוף יסגל לעצמו אף את היראה מחמת ההסתכלות בהויה האלהית. שהיא המסלה המיליכה אל האהבה האלהית. כי כשכבר בא האדם לידי אותה מדרגה, שבה יש בו יראה מלאה חרדת-קודש לפני האלהות לא מתוך חשבוניות של שכר-ועונש לפי מושגי ההמון, הרי על צד האמת כבר יצאה יראתו מכלל יראה והגיעה למדרגת אהבה, לפיכך ביותר תהיה התאמצות האדם להתגלות-היראה מהתגלות האהבה, כי אם יזכה האדם ליראה אמתית, יסייעוהו מן השמים לאהבה אמתית⁴).

וההבדל שבין ה"יראה העליונה", היראה הנפשית, והאהבה הוא: שהראשונה באה על האדם מתוך ידמומי-המחשבות וגשוי-הרגשות והאחרונה היא כבר הרגשת אהבה וכבוד לאיזה יש, שנתבררה ונתבהרה מציאותו להאדם מתוך התעמקות העיון והרגש. היראה היא התוכן של הרגש האלהי המורגש והבלתי-מושג; והאהבה היא הדבקות בעצם האלהי, שהוא מורגש ומושג כבר לאדם, והנה יראת העונש יכול להיות לאדם אף שאין רואה הרבר המיראו וכו', אבל אהבה בלתי אפשרית להיות לאדם כי אם בראותו את הרבר הנאהב, וכל זמן שאין רואה בעיניו אין לורק השתוקקות, ואהבה היא האחדות וכו', ונמצא שורש הדבר: אהבה נקראת בשם ראה, שאין אהבה נגמרת אלא בראיה⁵). היראה נוצצת בלב האדם כשאך מתחיל הוא להרגיש בתוכו ניצוצי-האלהות, בעוד שהאהבה נולדת

(1) "קדושת לוי"; "לקוטים", ד"ה: או יבואר המרא הג"ל, ועיין בגוף הספר.

(2) "אור האמת" מאת המגיד ממרזשט, דף נ"ה, ד"ה: סוד ה' ליראיו וכו'. ועיין גם בספר "דגל מחנה אפרים", פרשת וישלח, ד"ה: או יאמר, כי ירא אנכי וכו'.

(3) "לקוטי עצות", פרק יראה ועבודה, אות ל"ה.

(4) "דרך פקודיך", הקדמה ח', אות ו' בהקדמה הכללית.

(5) "נועם אלימלך", פרשת ראה, ד"ה: ראה אנכי נותן לפניכם וכו'.

ונקבעת בפנימיות-נפשו כשכבר הכיר בהכרה ברורה את בוראו והתדבק בו בדבקות גמורה, ואחרי שכבר עבר האדם את כל שבעת מדורי היראה האלהית, מן היראה החיצונית עד היראה הפנימית והנפשית, וסגל לעצמו אותה ההתבוננות המחשבתית הדקה והזכה ואתה ההרגשה הדתית הפיומית העדינה, שעושות לאפשר לחיות בעיני-הרוח את האל, שהוא מתגלה בהעלמו ומסתתר בגלוי, ולהרגיש את הצער העולמי, צער השכינה, המחלחל בלב העולם, — מגיע האדם למדרגת ההתאחדות עם האלהים, שהיא אינה אלא מין ערבוביה של האהבה והיראה האלהית השוכנות בלבו, שענין אהבת השם יתברך ויראתו הוא ענין אחר לגמרי, שהיא בלב, שיהיה לכו מפחד וירא מהשם יתברך תמיד ותהיה בוערת אהבתו בלבו תמיד¹). דהיינו, שתהיה באהבה ויראה, כי בלתי יראה אין זאת רק חיצונית אהבה²). אהבה זו, שנשמעת מתוכה גם רעידת נימי-הלב, היראה הנעימה, היא מוינה רוחנית של גענועי-הנפש — חלק אלוה ממעל, השרוי בפנימיותו של אדם — להתדבק בדבקות גמורה במנהיג הכירה ביחד עם רתת ופחד-הלב מפני אותה ההתדבקות האלהית, שלא נודע לאדם מה טיבה, באהבה אלהית זו, שהיא ההתרפקות של נשמת אדם בעל הכרה דתית על דודה-קונה, יש איזה צער מלא גענועים על איזו משהו, שהיא מורגשת ומושגת לאותה הנשמה, אף שאינה נראית לשום עין.

וכששתי המדות האלו ממוזגות בנפש האדם והן כמדה נפשית אחת, הן מולידות בקרבו פנימה אותו שווי-המשקל הנשמתי ביחוסו של האדם לבוראו, שהוא היסוד העיקרי של הכרה אלהית פנימית, לבבית, כל אחת ואחת משתי אלה, כשהן ממוזגות ביחד, משפיעה על חברתה את רוב מוכתה ומסירה ממנה על-ידי זה את הצד הפגום שבה — אותם המושגים והרגשות העגומים, המליים אותו מימים שעברו, היראה מפניה מן האהבה את טעם הרעות והירידות הגסה והמגושמת, שאין בה שום יראת-הרוממות והיא כעין אהבה התלויה בדבר, והאהבה מסירה מן היראה אותה ההכנעה הפחדנית, הוחלנית, שהיא מלאה עבדות וחנופה נמאסה של אדם-עבד ומשחיתה את הוד הנשמה, ומדהמזגותם של שני הפכים אלה נולדת בו באדם אותה האהבה-היראה, שהיא מלאה ריך נפשי, התפעלות אלהית וכליון-הנפש להתאחד עם זה, שמלוא כל הארץ כבודו ויראתו.

והלכך דורשת החסידות מן האדם, הבא לעבוד את ה', עבודה מתוך יראה עליונה, שהיא מעורבת באהבה ושמחה, — אותה העבודה האלהית, שהיא נובעת מתוך צורך-הלב להתאחד עם היוצר, הן כשנסתר, והן כשמרגיש התגלות אלהית³). כי ההתדבקות-באלהות האמתית היא מורכבת תמיד משני היסודות הנפשיים האלה: מן היראה, שראשה ורובה האהבה, ומן האהבה, שמחותלת היא ביראה, יש מתפלל ביראה בלי שמחה מתוך שמתגבר[ת] עליו מרה-שחורה, ויש שמתפלל בשמחה בלי יראה מתוך שמתגבר[ת] עליו מרה אדומה; רק שכולל אהבה ויראה ביחד או הוא כהוגן⁴). וכשמודווגות האהבה והיראה בזוג גמור, הן מעוררות בפנימיותו של האדם — שהוא בית-קבול בשבילן — את כל כחותיו הרוחניים, הנרדמים בנבכי תהום-נפשו. הן מעמיקות ומיפות את חלומות-האלהים הדמיוניים וגם מנביות ומגבירות הן את כנפי מחשבותיו, עד שהן נפרשות ודאות מעלה-מעלה בשמי המחשבות והרמיונות האין-סופיים, שתי המדות הדתיות האלו — האהבה והיראה, — כשהן מתאחדות בתוך לב האדם באחדות מוחלטת להרמוניה שלמה, הן מולידות בקרב נשמתו המון רב של גענועים

(1) „דרך אמת“, עמ' ל', ד"ה: ובאמת רבים מבני עמינו וכו'.

(2) שם, עמ' 11, ד"ה: והענין כן באדם וכו'.

(3) „לקושים חדשים“, דף כ"ו, ד"ה: „באבות עשה לך רב“ וכו'.

(4) „דרכי צדק“, פרק א', אות ל"א.

אלהותיים, שהם מלאים תמימות-לדותית, רצינות פילוסופית ודמיון פיוטי כאחד, והן מעוררות בתוכו מין רצון וחפץ כביר להבלע—בתור עצמות מיוחדת— במנגינה העולמית, הממלאה את כל חללה של המציאות—להבלע בהויה האלהית. מפתחות ומחנכות הן באדם את ה,אני' העצמי שלו וממלאות אותו בהכרה-פנימית דתית, שמלמדתי מה הוא, מה הוא העולם ומי הוא מקומו של עולם... וכשהשיג האדם את המדרגה של דע את עצמך' והוא יודע את מהותו העיקרית, את נפשו האלהית, אז מתחלת נפשו בעלת ההכרה מאליה לבקש ולחפש בתוך פנותיה וקמטיה אותם החומים הרוחניים הדקים, שמקשרים אותה בקשרים בלתי-נראים ובלתי-נתפשים עם נשמת העולם, עם האלהים. וכשהנשמה קוראת להשם יתברך, היינו חלק השם יתברך [שבאדם] קורא להשם וכו'; כשעוברת יראת השם על פני האדם ומתלבש ביראה ואהבה, אז ויקרא השם אל השם' (1)... אז הנשמה צוללת בתוך נבכי-הסודות של ים החיים ודולה משם את סודה, סוד הויתה, שהוא סוד התהוות החיים יחתמדתם, — החיים, שעל-ידיהם ודרכם מתגלה היוצר ליצוריו...

מרדכי בן יחזקאל.

---

(1) שפתי צדיקים", בשם הצדיק מכרדיטשוב.

מארג החרף.

1.

פיער.

אז הם באפל	ערב.
אזכרים וגוים...	גחלי-כוכבים,
עליו וחונג	עבים וסחר;
גשא הרוח,	עומה-תכריכים
יחליק, יטפס,	נמשך היער.
ישיר, יפוח,	תכלת אפולולית.
	גנהיספירים.
פתאם איננו...	שבילים מתפתלים,
חזקים השלגים:	מירות ודברים...
ואבים בקרואה	מתים-ענקים
בוכים וחקים...	פושטים ורועותם:
	אקמים ורצינים
רשרוש ענפים...	שומרים אוצרותם...
צלצל פעמונים...	הנה בא רוח,
גניחה חרישית...	הנע אילנות;
ומרה אין אונים...	ניפלות ישרות
	נוצות לבנות...
חלפו ואבדו...	הצות-לילה.
הסו-דמיה...	נופלים בוכים,
דם האשמורה	פושטים ביערים;
גנשה השניה...	מתים על שלגים
	צחים וקרים,
רנע כל נדם	אז הם בקבכים
מטה ומעלה...	חרש נאחזים,
עברה כמיסה	
גשמת חלילה...	

.II

בְּנֶפֶל הַשָּׁלֵג.

עופו, פתים, טוסו מֵהָרָה,
 דָּאָה, בְּרָבֵר, סִבֵּב, בְּהָרָה,
 עַד חֲלַל הָעוֹלָם כָּלוּ
 מִרְאשֵׁיתוֹ עַד תָּם וְכוּלֹ
 יִהְיֶה לָכֵן חַי וְשׁוֹכֵב
 מִתְנַעֵעַ וּמִסְתַּגֵּב ...

שורי! אין שְׁחָקִים, אין אֲדָמָה!
 אֲנִידְרָלְמוֹסִיָּה פִתְאוֹם קָמָה...
 הַכֹּל, הַכֹּל עָף, מִתְרוֹצֵץ,
 נִחְשָׁף, גִּעְלָם וּמִתְנוֹצֵץ;
 וּמִפְרוֹם וּמִתַּחַת
 תִּבְלֵ שַׁתְּקָה, מִתְנַפֶּחֶת...

הִנֵּה הוֹחֵץ יָם הַנִּתְרָה:
 סוּסִים דָּאִים קָל בִּפְעֻרָה,
 עֲלֻזֹת־חֶרֶף עִם כִּבְדָן—
 נִיבְלָעַן מַחֹל לָבָן...
 אֲדָּ כְבֵּר נֹמִיִם, פּוֹשְׁטִים צִלְלִים...
 סוּפָה, גִּבְרִי עוֹד חִילִים!

סוֹד לִי, סוֹד לִי... בֵּין עֲרֵבִים
 אֶקְרַע אֲשָׁנֵב, וְכִנְפִים
 פִּתְאוֹם, פִּתְאוֹם לִי יִצְמָחוּ
 וּכְמוֹ פֶּרֶךְ עָלֵי אָחוּ
 אָטוֹם, אָדָּא עִם הַשְּׁלָגִים
 הַמִּתְהוֹלְלִים, הַחֲנִיָּם! ...

השלח

אָטום, אַדא אַל מַרְחָקִים
 נוֹנִים, סוֹעֲרִים וְזָקִים,
 אַל מַרְחָקִים זָרִים, קָרִים,
 שָׁם, בְּמָקוֹם הַרוּחוֹת שָׁרִים
 שִׁיר הַנֶּצַח, שִׁיר הַגָּאוֹן,
 שִׁיר הַדָּלוּן, שִׁיר הַקָּאוֹן...

שָׁם עַל שָׂדֶה לָבֶן, שׁוֹמֵם,
 עוֹטָה פֹּה, אֶרְנָמֶן דּוֹמֵם
 אַחַד חֲרָשׁ, אֶף אֲשַׁכְּבָה...
 תִּשְׁקֵנִי הַשֶּׁלֶהָבָה...
 הַפְּרָפְרִים הַמוֹפְזִים
 יֵצְאוּ דֵם בְּמַחֲלוֹת רָנוּם...

בָּבָה אֶנְעֶה דָמָם, דָמָם,
 גִּיצוֹן אַחֲרוֹן עַד יַעֲמָם...
 אֲזִי הַסּוֹפָה תִּמְחַזְּכֵנִי,
 קִבֵּר עֲמוֹק הִיא לִי תִבְרָה,
 שְׁלָנִים יִהְיוּ לִי כְסוֹת מָוֶת,
 מִטַּת־נֶצַח אֶף מִצָּבָת...

וּבַלֵּיל, בְּדַהַר הַסְּעָרָה
 רִנַּת־אֶפְלָה, חֲפָשִׁית, שָׂרָה
 שִׁיר הַמָּוֶת עָלֵי קִבְרִי,
 אֶחָלוּם אֲזִי חֲלוּמוֹת שִׁבְרִי
 חִבְצָלוֹת וְאַפִּיקִים,
 תִּיִּם הוֹמִים וּמִבְרִיקִים...

.III

תועה.

השִׁלְגִים הִלְבִּינִים בְּתֵרוֹנִי, צִדְתִּנִי, אֶפְלַת הַלֵּילָה...
 עֲרֵפֶל־קֶפֶאון אֲבָנִים אֶת נֶרְכִי חִנְשָׁה חֶסֶד...
 בְּשֹׁחַק הָאֶפֶל, הַעֲמוֹק בּוֹכִים־נִיצוֹצוֹת יָקָרוֹ,
 אֶדְ שִׁפְתָם הַטְמִירָה שֶׁבַחְתִּי, חֲטָאֵי הַגְדֻלִים כִּי רַבּוּ...

וְלֹאן אִשָּׁא נִפְשִׁי הַנִּלְאָה? מִפְּכִיב שׁוֹרְתָה עֲרֵבּוֹכָה
 שֶׁל אֶפֶל מְאִים, וְכִמוֹס, עִם לֶכֶן דָּם לֹעֵג אֲוִירִי...
 וּמִרְתָּפָה בְּחֶלֶל הַהוֹמָה הַחֲלָטָה אֶלְמָת, מִקְפִּיאָה,
 שִׁפְסוּדָה לֹא יָבִין, אֶד יִרְגֵּשׁ הַלֵּבָב הַמָּר, הַעֲרִירִי...

וְאַבְנֵי הַשֹּׁדָה בְּקִרְוֹת עֲטוּפוֹת לֹזֵט לֶכֶן וְשׁוֹתְקוֹת,
 בַּק אַחַת בִּיגִיָהֵן מִשְׁחִידָה, מִמִּכְרִיד הַשִּׁלְג נִחְשָׁפָה...
 וְכִמוֹ סְפּוֹר עֲנִים רַב־הוֹנָה מְנִשְׁמוֹת אֲבָלוֹת, הַתּוֹעוֹת
 בְּאֶפֶל הַקָּר עֲרִטִילָאוֹת, הִיא חֶרֶשׁ מְסֻפָּרָה בְּלִי שִׁפָּה...

דוד שמעונוביץ.

יאנואר 1909.

מן הספרות הפרדגונית.

(*)

יעקב גולדמאן: ספר פרונגמא למורים וספר שמושי להורים הדורשים טובת בניהם (!). פרונגמא מתקנה לשש מחלקות לפי תכנית החדרים המתוקנים החדשים שנפתחו בשנים האחרונות, מכילה קבוצה שלמה מדיני ההוראה לכל מקצועות הלמודים, מהתחלת הא"ב עד גמרא למתחילים ועד בכלל, ונוסח הבקשות, תכנית החדר, דיני ההנהגה והמשמעת ותובת המורה. ווארשא תרס"ח.
שכנא שטיין: פרונגמא לבתי-ספר ולחדרים מתוקנים, מעובדת לפרטיה מראשית הלמודים עד סופם, וספר פרנוני, שמושי בעד הורים ומורים, ווילנא תרס"ח.

Н. Г. Волоцкий.. Практическая грамматика древне-еврейского языка въ объ-
емѣ элементарнаго курса, съ большимъ количествомъ письменныхъ упражненій. —
Издание „Tyšia“. Варшава 1908 г. —

מ. מ. מנסוביץ. הדקדוק המעשי. עם תנוכים רבים קלים ופשוטים בפה ובכתב. חלק ראשון (ער הפועל). הוצאת „תושיה“. ווארשא תרס"ח.

נח פֿינס: דרך חדשה. א' פרודור לדרוק ולאוטוגרפיה העברית, עם תרגילים; ב' חוקי האוטוגרפיה העברית, עם תרגילים. נועד לשמוש מעשי בבית-הספר ובבית-האב. הוצאת „תושיה“. ווארשא תרס"ח.

אומרים עליו על רוסו, שפעם אחת נודמן לביתו של נסיך אחר, שהיה בארמונו המפואר אוצר גדול של ספרים ישנים וחדשים ושל כתבי-יד יקרי-המציאות. הנסיך התנאה והתהלל באוצרו זה וקוה לשמוע את תהלתו גם מפי אורחו, כמו שהוא שומע אותה מפי כל מבקרי ארמונו. אבל רוסו עסק רק בבדיקת הספרים וכתבי-היד ועבר מחדר לחדר ומארון לארון, בודק ומחפש, בלי שהשמיע את דעתו על הביבליותיקה כולה. הנסיך התפלא על זה ושאל את רוסו: כלום אין אוצר-הספרים שלי מוצא חן בעיניך? — ועל זה השיב רוסו: יש לך כאן ספרים הרבה בכל המקצועות — ספרים על השמש והכוכבים, על הצומח והדומם, על האהבה ותענוגיה, על מלחמה ושלוש ועוד ועוד, אבל העיקר חסר: אין בביבליותיקה שלך אף ספר אחד, שידבר על אופן גדולו וחוכמו של האדם...

הספרות העברית הישנה היתה עוסקת בכל מיני ענינים שבעולמות המציאות והאצילות, חוץ מענין החנוך, ממקצוע הפרדגוניה, שלא היה מזה להקהל העברי שום מושג ושום ידיעה, אפילו קלה שבקלות. ואולם בשנים האחרונות אנו רואים את ההפך מזה: כמעט אפשר לחשוב, שכל הספרות העברית נצמטצמה ביצירות פרדגוניות, בספרי חנוך ושאר מכשירי-הלמוד שבבתי-ספר, בחדרים ובבית, אבל באמת חסר העיקר אף כאן: בין המספר העצום של ספרי למוד ושל כריסמומיות שונות למניהן, אין אנו מוצאים מלה פרדגונית באותו מובן, שהיה גלום בתשובתו של רוסו להנסיך. על דרכי החנוך וההוראה, על יסודות הפרדגוניה, על כללי הדידאקטיקה והמיתודיקה ופרטיהן, על אופני הנהגת בית-ספר להלכה ולמעשה, — על כל אלה אין כותבים אצלנו ספרים ואין מוציאים אורגאנים מיוחדים. שני האורגאנים הפרדגוניים, שהיו לנו ושעסקו בשאלות

אלו, לא האריכו ימים, והשאלה, כיצד מלמדים? עדיין לא נפתרה אצלנו ואף לא התעסקו בפתרונה באותו כובד-הראש, שהיא ראויה לו בתור חורה שלמה ומיוחדת, שצריך וצריך ללמדה — ולדעתה... ובמקום תורה שלמה כזו יש לנו במקצוע חנוך תורות מקוטעות הרבה, כי כל אחד ואחד ממחברי ספרי-למוד בורא, מיתודה לעצמו ועושה את ההקדמה של ספרו, לשולחן-הערוך הפדגוגי שלו, עד שבאמת אפשר לומר, שהספרות הפדגוגית שלנו נצטמצמה רק בהקדמות של ספרי-הלמוד ...

מובן, שבמצב כזה אי-אפשר שלא לקבל בסבר פנים יפות כל מחברת, שהיא מבטיחה על גבי השער שלה לתת לנו, קבוצה שלמה מדיני ההוראה לכל מקצועות הלמודים. או, ספר פדגוגי, שמושי בעד הורים ומורים, כמחברותיהם של מר גולדמאן ומר שטיין, למשל. וכי ממלאים הם את הבטחתם? — כמובן, אפשר היה לדעת מראש, שהחפץ להכניס לתיך, פרוגרממא פשוטה קבוצה שלמה מדיני ה,הוראה" ולעשותה על-ידי זה לספר-מדריך שלם בתורת המיתודיקה או לספר פדגוגי, שמושי מלא ומפורט, — שחפץ זה לתפוס מרובה לא יצליח בירי מחברינו. ואמנם, כל מי שיש לו ידיעה בספרות הפדגוגית הכללית למחלקותיה יתפלא למצוא במחברתו של מר גולדמאן, למשל, הרבה דברים, שרק בדוחק גדול אפשר לחשוב אותם לחלק של פרוגרממה, כהרעיונות החשובים, שבביאה צריך לתקן תלי לתלות עליו מעולי התלמידים, שעל קיר החדר צריכה, להופיע התעודה, שקבל משלטון הלמודים, ושטוב, כי יהיה גם החצר ובתי מחראות בחוקת מהרה, או העצה הנכונה, שנותן המחבר להמורה, שכשיבקר בבתי-תלמידיו, לא ירבה לשבת בבית, לכל יאבד חין ערכו, וגם לשתות כוס חמין יהיה לפעמים סרבן בדבר, — ועוד עיצות כאלו לטובתם ולתועלתם של המורים וההורים, הרורשים טובת בניהם (להוציא את אלה, שאינם דורשים טובת בניהם?). כמו כן נשתומם לקרוא ב,פרוגרממה" של מר שטיין על אודות העניים המבקשים נדבות בביה"ס (עמ' 10), ע"ד האיסור, שאסור להמורה לעשות מסחר ולהיות גבאי, ע"ד אהבת המורה לתלמידיו, שתתקם בנפשם, כנגנו של הדוד התלמודי בנפש הנער לצרום ... ולא עוד, אלא שיש ב,פרוגרממות" אלו אף מקומות, שהם מעוררים לא רק תמהון אלא גם צחוק, ביחוד — בספרו של שטיין, למשל: כשהוא מדבר ע"ד האיסור הגמור למורה להתנהג עם תלמידיו באכזריות, הוא מוצא לנחוץ לחוק אסור זה ע"י הערה מיוחדת, שהאזהרה הזאת הוזהרה כבר ע"י גדולי הפדגוגים והפסיכולוגים, כמו רוסו, פסמלוצי, פרבל, בורקרט (!) וספנסר, כדי שלא יעלה ח"ו על דעת הקורא או אפילו המורה בעצמו, שגדולי הפדגוגים והפסיכולוגים כרוסו ופסמלוצי ועוד מתנגדים להאידיאה, שאסור להתנהג באכזריות עם ילדי ה,חדר"... וכשמגיע מחברנו אל דיני, המשמעת" הוא מביא ספור ארוך מאת, ספנסר האנגלי וקורא בשם את טולסטוי המתנגד לספנסר ואת גיויה (כלומר, גיאור) המתנגד לשניהם ואת פיתגוראס ואת סוקרטס ועוד כמה, פדגוגים ופלוסופים מצוינים וממשיך, משא ומתן ארוך, שהוא משתרע על חמשה עמודים, — וכל המורח הגדול הזה מרח אך ורק כדי לבוא לידי מסקנה, שאין המורים צריכים, להגדר אחרי החכמים והחוקרים האלה, אך רשאים הם להתנהג עם תלמידיהם לפי צורך המקום וכו', — זאת אומרת: לפי ראות עינם שלהם ולא על-פי עצתם של אותם, גדולי החכמים והחוקרים, שחקירותיהם העביר המחבר באותו מקום גופו על פני הקורא רק בכדי, בלי שום מטרה מעשית. ומכיון שהאריך מר שטיין בחקירה ובפילוסופיה, כמעט שלא נשאר במחברתו הקטנה מקום לעצם הפרו-גרממה, ובשעה שהוא מראה את ידיעותו בשמותיהם של גדולי הפדגוגים על שטח של חמשה עמודים, הוא כל-כך מקמץ בעצם הענין הנדון, עד שכמעט אי-אפשר לדעת בבירור, מה כאן המפל ומה העיקר: הפילוסופיה של, גדולי הפדגוגים" או המשא-והמתן

השמושי באופני ההוראה המעשית וחלוקי הלמודים ועור בדברים כאלה, שהם נוגעים ישר למטרת ספרו. כן, למשל, מכיל החלק, כיצד מלמדים את התורה בסך-הכל חמש עשרה שורות, כיצד מלמדים את ספרי הנביאים — שש שורות, החלק ע"ד למוד ההיסטוריה — שמונה שורות, ע"ד למוד אגדה, משנה וגמרא — שבע שורות, כיצד מלמדים כתיבה יפה — שורה ומחצה, והחלק הארוך מעט יותר — כיצד מלמדים דקדוק — מבאר לא את עצם הענין, אלא את העובדות המעציבות, שאין לנו, העברים, ספר טוב כהספר, קצור הדקדוק האשכנזי מאת ס. משעקאל' ושילדי-ישראל אינם רוצים ללמוד דקדוק...

אבל מר שמיין רוצה להשפיע עלינו רוב טובה. על כן הוא מזכה את הקורא גם ב"הוספות", מעין, תכנית השיחות — כמו שהוא מכנה את רשימת המלים — שלפעמים הוא מבארן בלשון רוסית, צחחי כזו: желѣзное покрытие для ногъ (המנפים) ושהרוב הגדול מהן נשאר בלי שום באיר. מה ולמה בן המחבר ב"חלק-המלים" הזה — קשה להבין. שהרי אם נתן אותן רק כדי שלא להוציא את הנייר חלק — הלא אפשר ואפשר להרבות במלים כהנה וכהנה ולאבד על זה סכום של נייר גדול עוד יותר...

לשבחו של מר גולדמאן צריך לומר, שהוא אינו מאבד את הנייר לבטלה, הוא ממעט בחקירות ואינו משתדל להראות בקיאות בשמותיהם של, גדולי הפדגוגים, ובמקום זה הוא מאריך באותם הענינים והכללים הפשוטים, המעשיים, שהם יכולים להביא תועלת באמת למלמדים, שלא מעמו עוד מעט תורת הדיראקמיקה והמיתודיקה. ולעומת זה מסופקני, אם אפילו למלמדים כאלה יועילו אותם הדקדוקים הדקים שבדקים, שמחברנו מציעם בכובד-ראש ושלנו הם נראים מוזרים קצת, למשל: העצה בדבר, הירמולקות של התלמידים, שבארבע המחלקות הראשונות הן צריכות להיות דוקא אדומות ובאחרונות — שחורות, ולקול צלצל הראשון יסירו התלמידים במנוחה את הירמולקות מעל ראשם וישימון בספסל ויחבשו את הכובעים, או העצה הטובה, שהמורה יביט לפעמים בעד החלון הנשקף אל החצר, למען ידעו התלמידים, כי יש עין צופיה ומעשיהם יובאו במשפט, או העצה בדבר, שתיות החמין בבתי ההורים, שהזכרנו למעלה... אבל רובם של הכללים שב, פרוגרממא' נוגעים לעצם הענין וחשיבותם אינה מוטלת בספק, אף-על-פי שבכמה מקומות נדרף ממנה, כפי שראינו, ריח של בטלנות יתרה. כמה וכמה מן הכללים האלה, הן ביחס אל תכנית החדר וסדריו החיצוניים והן בנוגע לצדדים הפנימיים שלו, לחלוקת הלמודים, אופני ההוראה ועור, אף-על-פי שהם נראים לנו כמקובלים ומוסכמים מכבר בנוגע אל כלל בתי-הספר, בודאי יהיו כחדשים להרבה מן הפדגוגים שלנו, והלואי שיקובלו ויתאזרחו גם ב,חדרינו' כמו שכבר היו לקנין מוחלט לבתי-הספר של כל העמים המתוקנים.

אין כאן מקום להאריך בדבר כמה פרטים מן, הפרוגרממא', שיש ויש להעיר עליהם. כן, למשל, יועץ מר גולדמאן לעבור במחלקה השניה מ,בראשית' עד, משפטים', במחלקה השלישית — במדבר' ודברים', ובמחלקה הרביעית מ,משפטים' עד, במדבר' — ואינו מבאר את המעם של חלוק כזה, כמו שאינו נותן מעם גם לחפצו, שידעו התלמידים את הספרים ישעיהו ואיוב על-פה, ועדיין אין לנו יודעים, מפני-מה בחר דוקא בשני אלה ובפרט — באיוב? — אבל סוף סוף יכולות המחברות המבוקרות להביא תועלת ידועה להמלמדים והמורים שלנו, ובמצב-ההנך הרעוע שלנו אי-אפשר לתבוע הרבה...

אנו עוברים אל ספרי-הדקדוק הנרשמים בראש מאמרנו.

ומאחר שהספר הראשון שבהם הוא דקדוק הלשון העברית כתוב רוסית, מתעוררת מאליה השאלה: וכי יש צורך לחבר ספרי-למוד עבריים בלשון רוסית, אחרי שכבר עשירים אנו בספרות שלמה מעצם המין הזה בלשון עברית?

על שאלה זו צריך, לדעתי, להשיב בחיוב נמור.

כי איך שתהיה השקפתנו על ממרת הלמודים העבריים ועל אופני הוראתם וכמה שתגדלנה תקוותינו בנוגע לעתידותיה של הלשון העברית, הרי אי-אפשר להעלים עין מן המציאות, מן החיים הריאליים, המעשיים. סוף סוף הרי הלשון השלמה כמעט בכל עניני משאנו ומתננו היא לשון המדינה, שאנו יושבים בה ושהיא נעשית מתהלכת יותר ויותר בחוגי-משפחותינו, באספותינו, בכל הסביבה שלנו, בבית ובחוץ. ובני נעורינו?—כלום אינם מושפעים מן הלשון הרוסית עוד, משחר מל ילדותם? ואינם הולכים ומוסיפים לקבל השפעה ממנה בלי הפסק במשך כל זמן התפתחותם וגדולם?—ובכן אי-אפשר שלא יהא מורגש צורך בספרים עבריים-רוסיים ממקצוע החנוך והלמוד. וחזן מכל אלה—הלא יש לנו מספר עצום של בני הדור הצעיר, שהם לומדים בבתי-הספר הכלליים או מתכונים להכנס לשם, ולא להרי אין יכולת—מחוסר ידיעת הלשון העברית או מחוסר פנאי או, פשוט, מחוסר רצון טוב—לשאוב את הלמודים העבריים ממקורם הראשון דוקא, אחרי שהלשון הרוסית היא להם הצנור היחידי, שעל ידו הורגלו לקבל את מונחם הרוחני בכל עניני הלמוד והספרות. מלו מהם את כלי-הקבל היחידי הזה—ותחסרום מטיבה זו, מידיעת הלשון העברית לנמרי, ובשביל מה? בשביל הפרינציפיון של, הרמת קרן? לשוננו הקדושה ושמירת מהרתה מכל, תעריבת וזה? אי בשביל דמיונותיהם של בעלי השיטה, עברית-בעברית? אבל כלום אין הדבר ברור, ששכרם של הפרינציפים המופשטים האלה יוצא בהפסדו של עצם הענין—של הפצת ידיעת הלשון העברית וספרותה בין השדרות המדברות רוסית?

על כן אמרנו: עדיין לא הגיעה השעה להוציא מכלל ספרותנו הפדגוגית את החלק הרוסי שלה. יתר על כן: עוד לא הגיעה השעה, שנכפור בנחיצותו של החלק הזה ושלא יהיה חסרוננו מורגש בכמה פרטים. למשל—בפרט זה: בספר-דקדוק של הלשון העברית כתוב רוסית, ספר כזה, בכלל, צריך שיהא בכל לשון ששומעים הלומדים השונים ללשוניותיהם, כדי שיהא למפתח הנמצא לכל דורש ומבקש דעת הלשון העברית, כמו שאנו מוצאים בכל שאר ספרי-דקדוק בכל הלשוניות, שהם מורקים תמיד מכלי אל כלי. אמת הדבר, שמדת הדרישה על הלשון העברית אינה דומה לזו, שיש על הלשוניות החיות, האירופיות; אבל באותה המדה הקטנה בערך, שתאונה למעלה, הלא צריכה דרישה זו למצוא די ספוקה. והנה חסר לנו גם זה, הגראמאטיקה העברית בלשון רוסית של המנוח יהושע שטיינברג, אפילו אם לא היתה כבר ליקרת-המציאות, לא היתה יכולה על-פי סגנונה והרצאתה לשרת בתור כלי-שמוש לבני-הנעורים בשום אופן. שטיינברג היה פילולוג מומחה ועובד חרוץ במקצוע שלו, אבל לא היה מוכשר לכתוב בסגנון פופולארי ומושך את לב הקורא אפילו במקצת. סגנונו הרוסי קשה ויבש, הוא מלא ארכאיזמים ובכלתי מתקבל על הלב. ובכלל היה שטיינברג איהב להחזיק בנושנות ולא רצה להכיר את המסקנות הפדגוגיות החדשות, ועל-כן לא היה מוכשר לחבר ספרי-למוד. ממעם זה אין אף ספרו השני במקצוע שלנו—שעורי שפת עבר (גם-כן ברוסית)—יכול למלאות את תפקידו: אף בו ניכר מיד, שהמחבר הוא פילולוג ומדקדק, אבל לא מורה ומחנך, אמנם, ספר זה שמש בתור ספר-למוד של הלשון העברית באינסמיטוט-למורים שבווילנא, אבל ידוע הדבר, שחניכי האינסמיטוט אינם מצטיינים בידיעת הלשון העברית, ואפשר שאף חסרונותיו של ספר זה גרמו לכך.

ובכן ספר דקדוק הלשון העברית כתוב רוסית, שיהא ערוך לפי תביעותיה של המיתודיקה הנכונה ושהרצאתו תהא פשוטה ונוחה למקרא ולהבנה, ככל הנצרך לבתי-ספר ולמלמדים צעירים,—ספר כזה היה חסר לנו עד עתה, ולצערנו—הוא חסר לנו גם עתה, אף אחרי שיצא לאור-עולם ספרו של מר ק. וולוצקי, המונח עתה לפנינו. רצה מחברנו, כפי הנראה, למלאות את החסרון האמור—ולא עלה בידו. ונשאר רק

רצונו הטוב בלבד.

מה שנתן לנו מר וולוצקי הוא איזה קצור שמיינברג' ולא יותר. הוא מחקה לא רק את שימתו של זה האחרון לכל פרטיה, אלא אף את חסרונותיו לכל פרטיהם. גם סגנונו של וולוצקי יבש וקשה הוא, ומעט הרצאתו כמעט האסכולסטיקה הישנה של המחברים הקדמונים. באוריו הם על-פי רוב קשי-ההכנה. הוא מאריך ומקצר שלא במקום הראוי לכך ולפעמים גם להפך מן הראוי. הדוגמאות, שהן נצרכות כל-כך מיד אחרי הבאורים, שהן הן גופי הגשמתם המעשית של הכללים הדקדוקיים, כמעט שאינן נכריות כלל—כל-כך מצמצם בהן המחבר (יש עמודים שלמים של כללים בלי דוגמאות). ולפיכך אף ה,חנכים הרבים שאחרי הפנים אינם משיגים את מטרתם, ובפרט שהם אינם מעובדים כראוי, אינם מטעמים היטב את הבאור שלפניהם ואין בהם כדי לחזק את המושגים הדקדוקיים, שמוסר המחבר בהסברתו הקשה והיבשה.

החסרונות האלה מצויים בכל הספר מתחלתו ועד סופו. הנה, למשל, הסעיף ע"ד ה,התנועות. המחבר מונה רק את שמות התנועות הפשוטות והמורכבות, בלי שום באור ע"ד מהותן ומבטאן—ומיד הוא נוזר על המתלמד לחלק ולציין אלו ואלו בחנוכים הבאים אחריהן. אבל מהיכן צריך הלז לדעת, למשל, את החלוק שבין קָפֶץ לְקַמֵץ אם לא נתנו לו מקודם שום מושג מזה? וממילא מובן, שמכיון שלא קבל הקורא את המושג העיקרי במקומו—אף כל אותם הכללים האחרים, היוצאים ומסתעפים ממנו, נשארים בלתי-מוכנים לו, וכל מה שמרר המחבר אחר-כך בדקדוקים התלויים בזה (תנועה נראית ונסתרת, ה' תנועה, שוא אחרי תנועה מורכבת ועוד)—בכדי טרח, כי בודאי לא ימצא בהם התלמיד את ידיו ורגליו.

באוריו של המחבר, מפאת קצורם וחוסר דוגמאות נחוצות, עושים על-פי רוב רושם לא של ספר למוד, אלא של איזה קונספקט יבש, שהוא מרפרף על-פני המושגים הדקדוקיים, נוגע ואינו נוגע, צריך שתהא לך כבר ידיעה הנוגה בדקדוקה של הלשון העברית כדי שתוכל לעמוד על כוונת המחבר בהרבה מקומות, כמו, למשל, על כוונתי בבאור חלופי אותיות-הנשימה (עמ' 9-10), הרגשים, הנגינות, הפעלים ועוד, ויש דברים, שהם תמוהים ממש: האות, שיש בה דגש חזק, נקראת שתי פעמים (12), או לזמן ההוה אין בעברית שום צורה מיוחדת (עמ' 60)—ולא יותר, בלי שום הוספה והערה, שהרי אף להלן אין המחבר מזכיר את המלה העברית, הוה' בשום מקום, כאילו באמת הזמן הזה בעברית אינו במציאות כלל.—בבאורו ע"ד הדגש-החזק מסתפק מר וולוצקי רק במסירת מודעה, ש,דגש-חזק בא בכל האותיות, מלבד א', ח', ה', ע', ר". אימתי הוא בא ועל-פי איזו תנאים—את זה אינו מוצא לנחוץ לבאר; ומיד הוא עובר לה, תרגילים, כדרכו, ודורש מן התלמיד, שימצא את ה,דגש-החזק במלה יְפַעֵם קודם ששמע דבר וחצי-דבר על ה,דגש-הקל—באופן שכלי ספק יחשוב התלמיד את הנקודה שבאות הראשונה ממלת יְפַעֵם לְדגש-חזק—והצדק יהיה עמו, שהרי כך הורה המחבר בבאורו הנז'—ובמקום אחר כותב מר וולוצקי: הנגינה מלרע תבוא בתבניתה הראשית של המלה; ואולם מה היא תבנית זו או אחרת של המלות—לזה אין שום זכר בכל הספר. ובאור, מספיק בזה ע"ד הנגינות אינו מונע את המחבר מלהעביר תיכף את, טיבו—את ה,תרגילים—על-פני התלמיד ומלחשוב באמת, שהוא כבר נתן לו מושג נכון מדיני הנגינות.

כמדומה לי, שהדוגמאות המיעוט, שהובאו בזה, כבר יש בהן כדי לשער, עד היכן תוכל להגיע האנדרולימוסיה במחם של הלומדים את הדקדוק העברי על-פי ספרו של מר ק. וולוצקי, ועל-כל פנים, השם, דקדוק מעשי אינו נאה כלל לספרנו זה. כי היתכן, שבספר הנושא עליו שם כזה ימצאו עמודים שלמים של דינים והלכות פסוקות בלי שום דוגמאות או שפרקים שלמים ממנו (כמו הפרק ע"ד שם-הגוף) יכילו רק שורות אחדות וגם-כן בלי דוגמאות ותרגילים מעשיים? אמנם כבר ראינו, שאף הדוגמאות

והתרגילים הנמצאים בשאר חלקי ספרנו, כמעט שאינם מועילים כלום, כי הם לא באו אלא כדי לצאת ידי חובת דוגמאות ותרגילים וכל תועלת ממשיית אין בהם; אבל דקדוק מעשי בלעדיון הרי לא יצויר כלל.

ואם נזכיר עוד את, הנתוחים שבספר הזה, שהם ערוכים דוקא בטרמינולוגיה רוסית (בספר דקדוק הלשון העברית!) ואת ההוספה, הסינמאקמית שלו, שהיא מתכונת למסור את כל עיקרי הידיעות של המקצוע החשוב הזה על שטח של דף אחד קמץ. — נקבל, כמדומה לי, מושג פחות או יותר ברור מצורתו הפנימית של הספר המבוקר.

וצורתו החיצונית — לקויה אף היא במדה מוחשת, בספרים ממין זה יש, כידוע, ערך חשוב גם לטיבם של הנייר ושל ההדפסה ולדיוק האותיות עם כל הסימנים והציונים השייכים להן ועוד לכמה פרטים חיצוניים דקים, שלגבי ספרים כאלה מעלותיהם או מגרעותיהם מורגשות ביותר. ובחבור זה הצורה החיצונית היא בכלל לא מן המובחר, אבל מה שהוא רע ביותר — שבהרבה מקומות האותיות והנקודות ממושמשות, אפילו באותם המקומות, שחוקי הדקדוק המבוארים מיוסדים דוקא על דיני הנקודות, ונמצא שאין להם על מה לסמוך, כי הדוגמאות הממושמשות אינן משיגות את מטרתן. — ואמנם יש ויש להתפלל על זה: הלא הספר ראה אור בהוצאת, תישיה"א! —

ויושם אחר מכל הצדדים עושה ספרו של מר מנסוביץ, ששמו, הדקדוק המעשי נאה לו באמת, המחבר נתכוין לתת לתלמידים את היכולת, לבחון ולשנן את תורתם במעשה, בפועל. — והכל מכון בספרו לתכלית זו, הספר מוקדש ביחוד לחנוכים ותרגילים מעשיים, ואולם גם התיאוריה — הכללים והדינים — תופסת בו מקום חשוב, אלה ואלה ערוכים בסגנון טוב ובהסברה קלה ומובנת, וכל החומר מתאים למטרתו — לכרוך ביחד את התורה והמעשה של הלשון, בפה ובכתב, בהדרגה נאותה, שהיא מוליכה את התלמיד לידיעת הלשון ושימושה בלי יגיעה יתרה, באמצעים המתקבלים על לבו ונוחים להבנתו. ובצדק חשוב המחבר את ספרו לא רק לספר דקדוק בלבד, אלא גם לספר למור הלשון ושימוש הלשון, כי הוא נותן לתלמידו את היכולת לבוא ע"י עבודה עצמית לידי הבנת כל פרטי הדקדוק וחלופי-חלופיהם של הדינים התלויים בו, בלי שיתחייב לחזור ולשנן את הכללים הבודדים באופן מלאכותי ושבולני.

אפשר, אמנם, להעיר על דברים שונים, שיצאו מתחת ידי המחבר לא כל-כך מתוקנים. למשל: הכלל הג' מבאר, ש'לפני האותיות א' ו' ו' מנוקדת ה' א-הידיעה בקמץ' והכלל הדר' — ש'לפני האותיות א' ו' ו' בהברה פשוטה מנוקדת ה' א-הידיעה בסגול', והמחבר אינו מפרש, שבמקום אחד (כלל ג') הנקודות שתחת האותיות לאו דוקא ולא באו אלא בתור סימנים בלבד, כדי להקל על זכורנו של התלמיד (באמת לחנם אחז בדרך הנושנה הזאת) ובמקום השני (כלל ד') הדין האמיר חל על האותיות דוקא עם הנקודות שתחתיהן, וכך עושה המחבר עוד במקומות אחדים, כמדומה לי, שיש בזה כדי לבלבל את המתלמד, למשל, בכלל ז': 'לפני האותיות א' ו' ו' ה' ע' מנוקדת ה' א-השאלה רק בפתח בלי שוא, אבל לפני האותיות א' ו' ו' ה' ע' (דוקא עם קמץ תחתיהן) מנוקדת ה' א-ה' בסגול', נראה ברור, שהמלות, דוקא עם קמץ תחתיהן אינן צריכות לבוא כאן במאמר מוסגר, מפני שהפעם דוקא לא נדרס הקמץ תחת האותיות, כמו שהיה ראוי להיות. — בחנוך ח' דורש המחבר, להפך כל מאמר למאמר-שאלה, למרות שהרבה מן המאמרים האלה נהפכים על-ידי שני זה למוזרים ביותר. — לרגל הדרישה בכמה חנוכים, לכתב כל משפט בה' א הידיעה יכתוב התלמיד: הריעה שומר העדר', האכר חורש האדמה' וכו', בלי אָת' (שלא בא זכרו בספרנו). ועל-ידי זה הלא יתרגל התלמיד לשבששים. —

ואחרי כל החסרונות המועטים האלה ראוי ספרו של מנסוביץ לשבח, כמו שאמרנו כבר, ניכר, שהוא מעשה-ידי של מורה מנוסה במקצוע שלו, ובראי יביא תועלת, אם רק לא יהיה עכוב להפצתו מצד המחיר (60 קופ''). שהוא גדול ביותר לגבי ספר

כזה: אם בעד חלק הדקדוק, עד הפועל צריך לשלם סכום כזה—כמה יעלה המחיר של כל הדקדוק?...

גם הספר הראשון משני הספרים היפים של מר נח פינס דומה בכללו לזה של מר מנסוביץ, גם ממרתו הוא—לכרוך ביחד את התורה והמעשה של הלשון בכללים ותרגילים, זה אחר זה, בהרצאה מתאמת להתפתחותי של התלמיד הצעיר ולמדרגת הבנתו, הפרוודור של פינס הוא יותר אלמנטרי מן, הדקדוק המעשי ונועד לתלמידים יותר קטנים—לאלה, שמתחילים לעשות את הצעדים הראשונים שבראשונים בלמוד הדקדוק, ולא עוד אלא שהמחבר מתכוין, כפי הנראה, כלפי אותם הילדים, שעוד לא מעמדם דקדוק כלל לא רק בלשון עברית, אלא אף בלשונות אחרות, כי על-כן הוא מלמד לדעת את המושגים היסודיים של הלשון בכלל: את חלוקת הקולות, את מציאות חמשת החושים, דברים חיים ולא-חיים, סימן במקום, תואר, דבר במקום, שם, שם-פעולה במקום, פועל ועוד ועוד. כלום יש לכל זה חשיבות ונחיצות מיוחדות, כמו שחושב המחבר?—מסופקני מאד, כי, קודם כל, ספק הוא, אם ימצא מר פינס עכשיו מספר גדול של נערים עבריים, שלא רכשו להם את הידיעות היסודיות האלו מספרי-למוד רוסיים קודם שהתחילו ללמוד עברית; ולמה להם, איפוא, לחזור על אותן הידיעות עוד הפעם?—ובפרט אחרי שהשעה—שעת הלמוד העברי—דחוקה להם גם בלא זה, ובנוגע להטרמינים, אפשר שהם נצרכים בלשון חיה, מדוברת, אבל בלשון העברית מה לו לתלמיד בין, סימן, לתואר או בין, דבר, לשם ועוד—כלום לא אחת היא? בלשון בלתי-מדוברת כל יתר כניטל דומה, אמנם, מחברנו עצמו מתקומם (בהקדמתו) נגד כל אותם הדברים, הנופלים למשא על כח הזכרון ומכבידים על המח הרופף של הילד; אבל האמת נתנה להאמר, שמר פינס לא לגמרי נקי הוא מחטא זה נגד המח הרופף, הן בבאוריו והן בתרגיליו, הרי, למשל, באור זה: 'להאותיות 'א' ע' אין עתה קול מיוחד והן נספחות אל הנקודות, אם אין להן (להנקודות) אות אחרת מרגשת במבטא. א' ע' נקראות אותיות-העזר...' האמנם באור כזה מתאים לאותם הילדים הקטנים, שבנוגע אליהם מעיר המחבר במקום אחר, שהשמות השכליים נשגבים הם מבינתם וצריך לתת לפניהם רק את שמות הדברים, שאפשר להשיגם בחמשת החושים, עד שיתפתחו יותר (עמ' 10)?—ואותם התרגילים, שהתלמידים מחויבים לעשות בהם סימנים וקוים וציונים ומספרים, שמחברנו כל-כך מרבה בהם,—כלום אין הם דברים, יבשים ומוכנים, שאין מדברים מאומה ללבו ולרגשותיו של התלמיד, שהמחבר בעצמו מאריך בהקדמה לבאר את אי-תועלתם וחסרונם? והיכן הוא גם הפרינציפיון שלו, ש'נחוצ' להוציא מלמוד הדקדוק את יבשותו ולהביא בו רעננות ונעימות, נחוצ' לעיוב את השנן המוכני ולעבר אל ההסתכלות וההתענינות, צריך להוציאו מממשלת כח-הזכרון ולהכניסו אל הלב, בקצור: צריך להפיח בלמוד הזה ריח שירה, שלא יהיה מלאכה אלא אמנות' (שם)?—למה נבחר?—עברנו על-פני כל הספר, על באוריו, כלליו ותרגיליו, ומצאנו הרבה דברים, יבשים ומוכנים, כבכל הספרים ממין זה, ורק מעט מן הרעננות והנעימות ומן ההסתכלות וההתענינות ומכל אותם הדברים המובנים האחרים, שמצאנום רק... בהקדמתו של הספר, אמנם, ריח שירה יש ויש בו: אלו הדוגמאות, שהמחבר עושה מהן לפעמים חרוזים, חרוזים... בכלל לא מצאנו בדרך החדשה של מר פינס חרושים גדולים ורבי-ערך כל-כך עד שלא יהא שם הספר נראה קולני יותר מדי. בלשון רוסית, למשל, יש הרבה ספרי למוד כאלה (של ניקראסוב, פוציקוביץ, מיחומירוב ועוד ועוד), ואצלנו מכרוזים ומתריעים בקול-קילות על כל מחברת קטנה, שהיא יוצאת מעט מגדר השכלון והמנהג המקובל. וכי אין בזה תעודת-עניות לספרותנו ועוד דבר, שהוא שייך למחברינו ולהמוציאים שלנו עצמם?... וחזתמה של התעודה הנזכרת ניכר

גם בזה, שאצלנו חושבים לנכון לכתוב לספרי-למוד קטנים הקדמות ארוכות, משתרעות על שנים-עשר עמודים, ולכרוך בהן, ביחד עם דיני הא"ב, חקירות שלמות ע"ד תולדות השלמת האדם והשתלשלות הקולטודה של המין האנושי...

סוף-סוף אין אני חורץ את משפטו של הספר הזה לשבט. להפך: הוא בלי ספק ספר מועיל במקצוע שלו ומשיג את מטרתו — להכניס את הילד לפרוודור' של הלשון העברית, ואולם את חמאי אני מוכיר: עם כל הכבוד, שאני רוחש ליגיעת מחברינו ולעמלם הרב לחנך את נעורינו על-פי דרכם ולהחיותם במל שחרות (יש גם ספר בזה), — אין אני יכול לגרש מחשבה זרה מלבי: אם נוסף ללכת בדרך זו ולעשות את הקורסום של הלמודים העבריים בכלל ואת הדקדוק בפרט חוליות חוליות, קטעים קטעים, או פרוודורים, פרוודורים, — מתי יפנו הבנים להכנס אל המרקלין עצמו ולעברו כולו ולצאת ממנו בשלום? שמא לא יפנו — וישארו על המפתן או, לכל היותר, באמצע הדרך? הלא בימינו אין עוד אדם מישראל מקדיש את עצמו ללמודים עבריים בלבד, כמו שהיה בימי אבותינו וזקנינו!...

וההערה ע"ד השם הצעקני מיסודן של הריקלאמות האמיריקניות הידועות, שבהן בו מר פינס לספרו הראשון, נשארה בתקפה גם לגבי ספרו השני, הגיעו בעצמכם: כולם אפשר לחשוב את למוד יושר-הכתיבה לדרך חדשה, לאיוו, המצאה בלתי-מצויה במקצוע הדקדוק? הלא לגבי כל לשון אחרת מחשבה כזו יכולה להיות רק מנוכחת — ולא יותר, וכך היא באמת, ואולם בכל צריך להודות, שבתוכנו אין שמים לב למקצוע זה ושהאורתוגרפיה העברית לא קלה היא בערך, ומפני זה הרבה כותבים אצלנו עברית בשגיאות ונוהגים בזה קלות-ראש, ובכן אין ספק בדבר, שמלאכה יפה עשה מר פינס בספרו זה, שיש בו תועלת ממשית ללומדי עברית ולמוריהם, שהם משתמשים על-פי רוב רק באמצעים הידועים: בכתיבה מעל הספר ובהקראה (דיקטאנט), — אלה האמצעים, שמחברנו מגלה בצדק את מגרעותיהם בהקדמתו המצוינת, העריכה בטוב מעט ובידיעת הענין הנדון.

הכללים והתרגילים שבפנים הספר, הנוגעים בדיני ה,אותיות המתות (א, ה, ו, י') והאותיות המסופקות (ו, כ, ח, כ', א, ע, מ, ת, וכו'), מקיפים כמעט את כל המקרים, הנותנים מקום לשעות בכתיבה, והתרגילים עצמם מלאים ענין לא רק בזה, שהם קולעים למטרתם, אלא אף בתכנם מצד עצמו: הם נותנים להתלמד דברים מועילים מידעיות-המבע או מן ההיסטוריה, — מה שאין כן בכמה מספרי-הלמוד שלנו, שהם מלאים פראוזה בודדות ויבשות, שאין בשונןן או בהעתקתן שום תועלת ממשית. ובוזה ודאי שעשה מחברנו כהוגן.

אבל לדעת, חסרון אחד כללי יש בספרו השני של מר פינס — מה שכל התרגילים, מן הראשון ועד האחרון, תבנית אחת להם, בלי שום שנוי כל שהוא. כולם מלאים רק ציונים וקיום וחלקי-מלים ובכולם על התלמיד לעשות רק מלאכה אחת: להשמיץ את הציונים והקיום האלה או להעמיד אותיות במקומם, — ולא יותר. כך הדבר בכל הספר, בכל ע"מ התרגילים שבכל ע"ו העמודים שלו. האמנם אפשר לחשוב, כמו שחושב המחבר, שלא תקיץ נפש הילד במלאכתו זו? ביחוד יש להתפלא על שעשה כזאת מר פינס, שידוע היטב, כנראה מהקדמתו, את נפש תלמידיו הקטנים ושכמה פעמים הוא ממעים וחוזר וממעים את כוונתו להביא, רוח חיים ושירה בהלמוד היבש של הדקדוק ולעשותו, לדרך ונעים ומלבב, רענן וחיי, בסמכו על דעת רוסו, ש"הילדים אוהבים רק את הדברים המביאים להם עונג", ועכשיו צא וחשוב: כמה מן העונג יש בהשמטת קיום או בהעמדת אותיות, מתות או חיות, במשך כל זמן הלמוד על-פי הדרך החדשה. האמנם לא מצא המחבר שום דרך להבנים, לכל הפחות, שנוי וחדוש כל שהוא בעבודת התלמיד, כדי שלא תביאנה לידי שעמום?

ועוד גם זאת: מכיון שהתרגילים האמורים אינם נותנים להתלמיד שום חומר אחר מלבד קטעי-מלים ואותיות פורחות, מעין חידות ורמזות, שעל התלמיד למצוא את פתרונו, — נמצא, שאין עיניו רואות כלל מלים ומשפטים שלמים, מתוקנים כל צרכם, כלומר, אינו רואה אותו החומר המתוקן כבר, שצריך להשאיר רושם חיוני, ולא רק שלילי, על חוש-הראיה של התלמיד, כמו שדורשת זאת המיתודיקה הנכונה, שהיא ידועה בלי ספק גם למר פינס. לתכלית זו מן הראוי היה לתת חלק מן התרגילים בתבנית שלמה ולהכניס לתוכם גם מעט, כתיבה מעל הספר, — אמצעי, שאמנם אינו יכול ואינו רשאי לרשת את מקום הדרכים היותר טובות ורצויות במקצוע המדובר, אבל להפטר ממנו לגמרי גם-כן אי-אפשר על מדרגות ידועות של למוד-הלשון, ובפרט שדוגמאות ומשלים-למופת כמעט שלא נראו כלל בספרנו זה, וזהו גם-כן חסרון חשוב, שהמחבר מיחסו ל,סבות מכניות' (?).

העירתי בזה רק על החסרונות היותר עיקריים, מבלי שנתעככתי על כמה פרטים הנוגעים להכללים והתרגילים, שבמקומות אחדים לא עלו כל-כך יפה הן מצד התיאוריה-ההלכה והן מצד השמוש המעשי ושבמקומות אחרים נראה, כאילו רגע שכת המחבר, שהחומר שלו נועד לתלמידים העומדים לעת-עתה רק ב,פרוודור' ...

חיצוניותם של ספרי מגסוביץ ופינס ראויה לשבח, ועל זה יש להודות לחברת ,תישיה', שהוציאתם לאור.

ח"י קאצנלסון.

מחשבות ומעשים.

(XXVI).

סדרה של רחמנות, יהודים—רחמנים בני-רחמנים.

בני-רחמנים בודאי, אבל רחמנים?—בינינו לבין עצמנו אפשר לנו להודות, כי ריפוטאציה זו היא מגוומת מעט. לפנים היה כך כאמת, בילדותנו ראינו את הרחמנות העברית בכל יפיפותה ורוממותה, ואבותינו ספרו לנו, עד היכן הגיעה אצלם, — עכשיו נתרופפה, הלב העברי נצטמצם, נצטמק, נתקשה—החיים הקשיחו אותו, — כמעט שהתאכזר. צרת אחיו אינה עוד צרתו של היהודי, דלותו של זה אינה נוגעת לו כל-כך והיד הנותנת נעשתה קפוצה. כל ישראל אינם עוד חברים ואחים—לצרה כמו שהיו לפנים, ובכל שנה ושנה הצעקה מקפת יותר ויותר את תחום-המושבי: שהשבע אינו מאמין להרעב, ומי שיש לו פת בסלו אינו פורס מלחמו לדל, ומי שיושב בחדר חם, לא איכפת לו כלל, אם חברו גווע מקור. כל איש עיניו רק לגופו, לצרכיו ולמותרותיו, ואין חולה ואין דואג לעמל אחיו וצרותיו. העניים והאביונים מבקשים לחם, מבקשים עצים ופחם, למאות ולאלפים הם גוועים ברעב, קהלות שלמות נקפאות מקור— ואין איש שם על לב, ולא רק אילי-הכסף, שקי-הדינרים, אבירי-הלב המפורסמים, ההיסטוריים, אלא אפילו העם כולו במיטב שדרותיו התקשה והתאכזר אף הוא. איני יודע, אם שמת לבך, חביבי הקורא, להידיעה, שבאה בעתונים על-דבר פטירתו של הרב הסופר ר' נח באס, שחלה בהיותו בדרך. הוא חלה בסכיבתו, במקום שהיה מפורסם, ולא רחוק ממקום רבנותו, אבל מחלתו דרשה מנוחה וטיפול במשך זמן ידוע—ולא נמצאו בכל העיירות הסמוכות רחמנים, שיאספו את הרב החולה ויטפלו בו מעט, ועל-כן שלחו אותו מעיירה לעיירה ומלטלו אותו מעגלה לעגלה—עד שיצאה נפשו. ואפילו רב אחד מרבני-הקהלות לא חס על חברו, ואפילו קהלה אחת לא חסה על כבוד-התורה... וכי אפשר היה מקרה כזה בימי-אבותינו?—ישראל רחמנים!—אפשר, שלגבי אומות-העולם עדיין אנו רחמנים, אבל לגבי אבותינו?—. לשוא אנו מתפארים ביחוסם. כי אין אנו כל-כך, בני רחמנים' כמו שאנו, אבות רחמנים'. רחמנים עד הקצה האחרון, עד בטול ישותנו הפרטית ובטול ישותנו הלאומית... בנינו אחרינו בצדק יתיחסו עלינו ועל רחמנותנו ובצדק יקראו לעצמם, בני רחמנים', ואולם אנו אין לנו רשות להתייחס במדת הרחמנות של אבותינו. כי דוקא ביחס אל בניהם לא היו אבותינו רחמנים כל-כך. לפנים בישראל—בן, שיצא לתרבות רעה, הרי אביו הקשיח את לבו ממנו עד שחזר בתשובה. לפנים בישראל—מי שקרה לו אסון, שבנו או בתו המירו את דתם, הרי התיאשמהם לגמרי, כאילו מתו ועברו ובטלו מן העולם, יתר על-כן: אפילו העני שבישראל לא רצה לקבל מבנו המומר איזו טיבת-הנאה.

וזכורני: בימי-ילדותי קראתי ספור אחד בשם, האפיפיור אלחנן. תכנונו מעשה רב אחד, שגנבו ממנו את בנו הקטן, ושמו אלחנן. ונתגלגלו הדרכים, שהקטן הזה, שהיה בעל כשרונות מצוינים ונתחנך בִּ:גֶר נוצרי, נעשה למלומד גדול ועלה לגדולה— למעלת אפיפיור ברומי. ובמסבות-הזמן נתודע לאביו והפציר בו, שירשהו להשאיר יהודי בסתר ואפיפיור בגלוי, בכדי שתהיה בידו האפשרות לעשות טיבות עם אחיו היהודים. ולא אבה אביו ולא הסכים לדבר הזה, מפני שאין מחליפים את היהדות אפילו בכסא

האפיפיור ואין עושים טובות ליהודים על-ידי עזיבת הלאום, ועמד בדעתו, שיעזוב אלחנן את, כסאיו ויברח לארץ אחרת ושם ישוב אל היהדות בגלוי, והמעשה מספר, שכך היה. בודאי אין מביאין ראיה מספור-המעשה, שאין ידוע, אם יש בו קורטוב של אמת או אין, אבל בעיירתי הקטנה הכל הרגישו, כי יפה עשה האב וכן צריך היה להיות, כי אין מחליפין את היהדות ואין מתכחשין לה בגלוי אפילו בעד כל הון דעלמא, ובאמת, ההמרה היתה שם גרועה ממיתה ובן מומר היה—אם אפשר לומר כן—אסור בהנאה, ועכשיו?—כולנו יודעים את ה,יחס הטוב שבין אבות לבנים מומרים אפילו בשעה שהבנים זקוקים עדיין לתמיכת האבות, ומכל-שכן אם המומר עלה לאיזו גדולה—או ההתקרבות אינה פגומה אף במשהו; אדרבה, היא עוד יותר מלאה ושלמה... ולמה זה נתפאר באבותינו ה,רחמנים וניחם להם, מדות, שלא היו בהם?—והם לא היו רחמנים כלל, היו להם ענינים וקנינים יותר יקרים ויותר חביבים מכנים ובנות, ולעת הצורך יכלו להיות גם אבירי-לב ואכזריים; יכלו לעמוד על דעתם ולכוף את בניהם ללכת בדרכיהם, ואם לא—היה להם די אומץ להקשיח את לבם ולהתיאש מהם לגמרי... ואנחנו, בניהם אחריהם, דור של סמרטומין, שנשים וילדים—האם והבנים—מושלים בנו ואין לנו לא הרצון ולא היכולת לחנך את בנינו על-פי רוחנו ולבטל את דעתם מפני דעתנו,—אנחנו, הקלושים ורכי-הלבב, אין לנו רשות להתיחס על אבותינו בכל הנוגע למדת הרחמנות, יתיחסו—ובצדק—בנינו עלינו, אבל לא אנחנו על אבותינו. כי מה שהננו הננו—ואבות רחמנים הננו בודאי.

ומדת-רחמנות זו עושה חיל ומתגברת בכל יום ויום, ביחוד היא מתרוממת ועולה למעלה בחרש-החורף, בימי חניהם של ה,אזרחים, יודעי-דבר אומרים, שזה כבר לא העמידו יהודים בבתיהם כל-כך הרבה, אילני-הנוצרי' ולא בקרו במדה כל-כך מרובה את חגי-האילנות בכלובים ובבתי-הצבור כבשנה הנוכחית, כסבורים אתם אולי: מפני טמיעה או להכעים—חלילה! אין כאן טמיעה—הלא נמנו וגמרו, שאין שום טמיעה עכשיו—ואין כאן להכעים, אלא, פשוט, יש כאן רחמנות, רחמי אבות על בנים, הגיעו בעצמכם, ה,אילנות' עם כל צעצועיהם, עם נרותיהם, פנסיהם ושאר מכשיריהם הם כל-כך יפים ומכחיקים ומזהירים, והילדים כל-כך משתעשעים בהם, מתברחים, שמחים ומתענגים עליהם ומבלים את הזמן בטוב,—ואיך אפשר למנוע מהם—מן התמימים, הטובים, הכשרים האלה—את התענוג הכשר הזה? והם, הקטנים, הפעוטים, הלא אינם יודעים ואינם מבחינים כלל, ואפשר, איפוא, להמציא להם את העונג הכשר הזה אפילו ליהודים לאומיים... ומי הוא, אשר לב אבן בקרבו לשלול מאת, ילדיו את משושם ותענוגם?—ומכיון שמתחילים לרבר בלשון זו, בלשון של רחמי-אב לבנים, מסתתמות כל המענות, כי באמת, מה לא יעשה אב רחמן בשביל בניו? — הכל שרוי להם ולו, הכל מחול להם ולו.

הוי, הרחמנים, הרחמנים! ירא אנכי אותם, כי לפעמים, ולפעמים לא-רחוקות, לא יקלקלו עשרה אכזריים כמה שיקלקל רחמן אחד; וביחוד אב רחמן ואם רחמניה, ואם תראו עתה רבים מילדי ישראל, בחורים ובתולות, תועים בדרכי-חיהם השוממות באין משרה ושאיפות חזקות, בלא כח ובלא מרץ, וידעתם, שעל-פי רוב, רחמי-אבות' הם הם שגרמו לכך, ואת חמאי אני מזכיר: פעמים שמתגעגע אני על האבות ה,ישנים, האכזריים, אל אלהים, כמה רחמים היו באכזריותם וכמה אכזריות יש ברחמנותנו!

למדים אתם אולי מתוך דברי, שאני הנני בודאי ה,גולן העברי', אביר-הלב הרחוק מכל רחמנות—תשנו, בלחישא אגלה לכם, כי כמוני כמוכם הנני במושג ידוע אב רחמן רך וקלש, ומדת-הרחמים לפעמים מתגברת בי, מטרדת את מנותחי וגוולת את שנתי. וידעת, שתאמרו לי: הרב מוכיח את הבריות וגוזר נזירות—ולעצמי הוא מתיר ועובר עברות, ובודאי צדקתם, אבל מה לעשות, ויש לי, למשל, רחמנות על מר ש מ ר י ה ו ג ו ר י ל י ק, וכל מאמר ומאמר שלו גוזל את מנותחי, הנה הוא איש טוב ויהודי כשר ובעל-בכי מצוין, ומאז בא בגבולות ספרותנו—תאניה ואניה, הרבה את הרמעות והרחיב את פצעי-לבנו, לא ספרות, אלא, תשעה-באב', ומה שחשוב ביותר—

שמוכרחים אנו להודות, כי על-פירוב צדק במענותיו ובבכיותיו, ביחוד נודעו עתי למקרא שני המאמרים: מכתב להוכיח (ל.אחד-העם) ו, לתולדות הבערות שלנו, שנדפסו ב.הד.הזמן בסוף שנת-החתימה שעברה, וכמה שאני בעל-בכי כלל וכלל, יש בתוך הנאד הגדול, נאד-הדמעות שלו, גם איזו נמפי-דמעה שלי.

קראו נא את מכתבו ל.אחד העם, שבו הוא מתאונן על שסופרנו היותר מציין התרחק זה כמה מעל הספרות העברית, ירד מן הבמה והסתתר בסתר-חדרו, בשעה ששורות שלמות של שאלות חמורות וקשות מחכות לתשובה, ותשובה אין.

והלוחמים כלם כבר שבו ממערכת המלחמה; והרבה מהם עזבו על המערכה דגלים קרועים, מלובלכים, לוחות נשברים ואילילים שנתפוצצו.

הם חזרו משם חולים ופצועים, ורכ הוא מספרם של בעלי-המומים בקרב האינטליגנציה היהודית.

והנפש המחפשת של היהודי הלאומי זוכרת את האיש ההוא, שהסכינה האינטליגנציה העברית לשמוע מאתו מלים עמוקות ונכונות, היכן הוא עכשיו?

והצדק עמו, עם מר גוריליק, מתחלה ועד סוף, ומרחיק אני ללכת אף ממנו. לא רק אלה, ששבו מן המלחמה בעלי-מומים, אלא אפילו אלה, שמפני השקפותיהם המיוחדות על העולם, אם טובות או רעות הן, לא התנוקי כל-כך, לא השליכו את דגלם, לא שברו את לוחותיהם, לא נפצעו כל-כך קשה, ואולי לגמרי לא נפצעו ולא שבו בעלי-מומים, גם אלה מרגישים את חסרונם, ואוהבים ורעים, וחברים-לדעה הסתערו עליו זה כבר באזכרותיהם וקריאותיהם לשוב אל המחנה, אל הבמה העברית, במת-ספרותנו, ואם הם לא נענו, יבוא הקהל וישפוט, כי כמה שיהא לכם מוזר הדבר, אני חושב, שעל דברים כאלה יש לו להקהל רשות לכופ—כפיה מוסרית, כמובן, ולדרוש אותם מן הסופר בכל תוקף.

אפשר, שמר גוריליק יסתפק בזה, ש.אחד-העם יתרץ את קשיותיו ב.עולם העברי—בלשון רוסית, ש.אחר העם נמנה על עזריו, ובו ימחה את דמעותיו, אנכי וכדומה לי לא נסתפק בזה, באשר כי, הנפש המחפשת של היהודי הלאומי זוכרת את האיש ההוא, שהסכינה לשמוע אותו מדבר מעל הבמה העברית—עברית, ורק עברית.

כמו שאתם רואים, יש בנאד-הדמעות הגדול של מר גוריליק גם איזה נמפי-דמעות שלי.

ולעומת זה, בכל רחמנותי עליו, איני יכול לבכות עמו יחד על תולדות-הבערות שלנו, איני יכול לבכות מפני שאני מצמער כל-כך על בערות זו, שדבר עליה מר גוריליק במאמרו הנזכר, שייך לומר, איני מצמער—בודאי הבערות של עמנו מעציבה ומכאיבה אותי אולי לא פחות מאשר את מר גוריליק, אבל—יש בערות ויש בערות, יש בערות, שצריך להצמער עליה, ויש בערות, שאינה כדאי כל-כך ליפול בשבילה ב.מוחין דקטנות, להתאסף לאסיפה ולדרוש מאת הממשלה נעילת-דלת של בתי-הספר לפני בני-ישראל—והי בערות; להתאסף לאסיפה ולדרוש מאת הממשלה להטיל חרם על ספרים חיצוניים הכתובים עברית—גם זו היא בערות; להתאסף לאסיפה ולבטל לשון לאומית עתיקה—זו היא, חביבי, בודאי בערות מן המדרגה הראשונה, ויכאלה ויכאלה הם מיני בערות לאומית, שיש להצמער ולבכות עליהם, אבל להמנע בספרות העברית מחקירות ודרישות יתרות על ריבארד וואנגר או אפילו על רוסטויבסקי—עדיין היא שאלה גדולה, אם זוהי בערות או לא, אפשר, שאין זו בערות כלל... בודאי, כמוני כמורך, חביבי הקורא, כולנו היינו רוצים, ממש כמר גוריליק, בהרחבת ספרותנו, באופן שתהא כוללת את כל השוב והיפה שבספרות העמים, את כל יפיוותו של יפת, שתקיף את כל עניני המחקר והאמנות, תבאר את כל הזרמים החדשים שבחדשים ותעסוק בכל הפרובלימות המעסיקות את האנושיות ברגע הנוכחי, באופן שתמצא בה המלה

האחרונה שבאחרונות על כל הענינים העומדים על הפרק ומענינים מאיו צד שיהיה את האנושיות ברגע הנוכחי, הן אלה שנוגעים ישר או בלתי-ישר אלינו בתור יהודים, והן אלה, שאינם נוגעים אלינו כלל בתור יהודים, חזות-הכל הייתי רוצה לחזות בספרותנו, כי אדם אני וכל מה שנוגע לאדם אינו מיור לי. כן, אבל, כידוע, כבר אמר, חכם עתיק, שלעולם לא תתפוס את הבלתי-מותפס, ותפסת מרובה לא תפסת, ולפי מצבנו עתה, שספרותנו מוגבלת היא, מוגבלת בעל-כרח, מוגבלת מאד—מפני שבערותנו הלאומית אינה מוגבלת כלל ובסכתה הגענו לידי כך, שבנינו לומדים לדעת ולהבין את כל הלשונות—רק לא את זו שלנו, את לשוננו הלאומית, באופן שמספר הקוראים עברית מצומצם, וממילא גם ספרותנו מצומצמת ומוגבלת,—עדיין היא שאלה גדולה, במה צריכה ספרותנו הקטנה והמצומצמת לעסוק; אם רק בשאלות-עמנו או גם בכל מיני השאלות שבועולם, ומה היא צריכה לחקור ולבאר; אם רק את הענינים הנוגעים לחכמת-היהדות, או גם את אלה, שהם נוגעים בכל שאר החכמות והעיונים?—ואם תמצא לאמר, שהיא צריכה לעסוק גם בכל שאר הענינים, אפילו באלה, שאינם נוגעים ישר אלינו בתור יהודים, עדיין היא שאלה; אם צריכה היא לפרש ולבאר ולהרחיב ולהעמיק גם את השיטות בפילוסופיה ובאמנות של שונאי-ישראל ידועים, או לא?—

ובדבר הזה מחולק אני לגמרי עם מר גוריליק.

הנה הוא מתרעם ומלגלג על אלה מן הסופרים הישראליים, שבשעה שהם באים לכתוב על איזה סיפר מאומות-העולם, מיד הם מתחילים לשאול: מה היא התיחסותו של זה אל היהודים?—והוא שואל: מי כתב אצלנו על ריכארד וואגנר?—ואם כתבו, הרי בודאי היתה זו רשימה קטנה, שבה הובאו המימרות של וואגנר על-אודות היהודים, וואגנר לא אהב את היהודים, את זאת יודע הקרא היהודי האינטליגנטי, שהתחנך על הספרות הישראלית, אך מי היה וואגנר בכלל?—

על שאלה זו אינו יודע מה להשיב.

וואגנר בתור קומפוזיטור, וואגנר בתור נביא-המוזיקא אינו ידוע.

לבשתי צריך אנכי להודות, שגם אנכי הנני אחד מאלה, שרגילים לשאול בכל סופר יספר הבא לידם, ומה היא התיחסותו של זה אל היהודים?—ומעיו אני להחליט, שהשאלה הזו אינה כל-כך, עקומה, כמו שיש לחשוב על-פי ההשקפה הראשונה, ובכל אופן היא טבעית, דודתי הוקנה, עליה השלום, מפרסמת היתה לחכמנית בעיירתה ובכל הסביבה; ותמיד כשהיו מספרים לה על איזה אסון, שקרה בעיר או במדינה רחוקה,—על שריפה או מגפה וכדומה,—מיד היתה שואלת: וכי יש שם גם יהודים?—ובאמונת, שהשאלה הזו היתה טבעית, ולא רק דודתי אלא אפילו דודתי של מר גוריליק, כמו שנודע לי בפירוש, גם כן היתה שואלת כך. ולא עוד, אלא שברור הדבר בעיני, שאף הוא גופו, מר גוריליק בכבודו ובעצמו, הוא יהודי כשר כמוני כמוך בסתר-לבבו, וגם הוא, כדודתי וכדודתי, רגיל לשאול בלבו על כל צרה שלא תבוא באיו מדינה רחוקה, כרעירת-האדמה באיטליה הדרומית עכשיו: וכי יש שם יהודים?—ואין זאת אומרת, שאינו מצטער בצערם של האינם-יהודים, שנפגעו במסינה; אדרבה, הוא מצטער בצערם של כל אלה, שנפגעו שם, במדה שזה ונכון הוא להושיעם בכל מה שאפשר, באין שום הבדל לאומי. ואף-על-פי-כן נכון אני לערוב ערובה מאה כנגד אחד, שמחשבותי הראשונה בשעה שבאה אלי השמועה ע"ד הקאמאסטרופה במסינה היתה—על דבר היהודים. כי מחשבה זו טבעית היא, באסון ובצרה כמו בישועות ובנחמות ובכל דבר וענין, ואך לשוא הוא, מושך עליו את הגולף ועומד וצווח, שבעניני מחקר ואמנות, העיקר באמנות, הכל שוים לפניו, הרשוני-נא שלא להאמין לדבריו, וכן לא אאמין לו, שאחת היא לו, מה דעתי של מולסמיי על היהדות, בודאי לא אחת היא לו ובודאי אף הוא כמוני כמוך משתוקק לדעת בנוגע לכל אדם גדול, אם לנו הוא או לצרינו.

ואין זאת אומרת, שאם יתברר לנו, שאדם גדול זה אינו אוהב אותנו, שהוא

לצרינו, לא נקרא אותו—אדרבה, לפי בערותנו הלאומית בענינים כאלה אפשר מאד, שאז נקרא איתו יותר ויותר, כי כן היא בכלל דרך עמנו—להתענין דוקא בשונאיו היותר גדולים, וכל המיצר לישראל נעשה ראש—דוקא אצל ישראל גופו... היהודי אוהב למסור את דינו לעורך-דין אינו-יהודי ואת בנין ביתו—לארדיכל משלהם, ואוהב הוא להתרפאות דוקא אצל הגוים, וספרו לי בקיוב, שיש שם רופא אחד, אינו-יהודי כמובן, שכתב על פתח-ביתו: המחר בעד בקר-חולים: לאינו יהודי רובל אחד וליהודי—שני רובלים, ודוקא בשביל זה אין קץ להמון היהודים והיהודיות הרופקים על פתחו... והוא הדין גם בסופרים וספרות, דוקא את אלה, שהם לצרינו, נקרא ביתר התלהבות, אבל לדעת, לכל הפחות, אנו צריכים—את מי אנחנו קוראים ומה אנחנו קוראים, ומכל-שכן שצריכים אנו לדעת על מי אנו כותבים עברית לעברים. —

ולפיכך אין אני מתמרמר על שכותבים בספרותנו מאמרים על יחוסו של וואגנר להיהודים והיהדות ואין כותבים מאמרים על המוסיקה שלו, לא זו ה,מוסיקה העתידה, שאנו זקוקים לה, ולא אלו המנגינות, שאנו משתוקקים להן, מוסיקה אחרת תנו לנו ומנגינות חדשות...

ולעומת זה אני מצטער על הכחות המעולים שהלכו מאתנו: על ווילינסקי, שסמיו ואפילו על הורנפלד, שעובו אותנו והלכו לרעות בשדות אחרים, על דא, על מולנו הרע הזה, ודאי קבניא, אבל תמימות היא, תמימות גדולה יותר מדאי לחשוב, שלא רק זרם הטמיעה, אך במדה יותר גדולה הבערות שלנו הרחיקה אותם מגבולנו, כי מי מהשזורגלים הישראליים היה מרפס, למשל, את מאמריו המענינים של ווילינסקי-פֶּלֶקס על אודות דוסטוייבסקי.

תמימות, אדוני הסופר, יותר מתמימות!

זרם הטמיעה, רק זרם הטמיעה הוא שהרחיק אותם מאתנו. קודם כל, זרם הטמיעה של אבותיהם, שבמתכוין או שלא במתכוין לא למדו אותם עברית, לא חבבו עליהם את הספרות העברית, את חכמת-ישראל, את החברה העברית; ואחר-כך בא ממילא זרם-הטמיעה, שגרף אותם בעצמם.

הם הלכו מאתנו מפני שתמיד הולכים רוב בני-האדם מסביבה קטנה וקרובה לסביבה גדולה וזרה, בודאי יותר נעים לכתוב רוסית לרוסים מלכתוב עברית לעברים ואפילו רוסית לעברים, והלכו למחנה אחר לא רק, אלה היהודונים; גם סופרים מעטים קטנים וחלשים אחרים הלכו אף הם אל מחנה השכנים התקפים והמרוכזים באוכלוסין. אלא שאצלנו, הליכה זו בולטת היא ביותר, אצל עמים אחרים סופרים כאלה מועטים הם, יוצאים מן הכלל, ואצלנו—היוצאים מן הכלל הם המרובים, הם הם הכלל... ואף בתחומנו גופו יש, הליכה כזו, רבים הולכים מן הספרות העברית אל הורגון

ומן הורגון אל הספרות הרוסית...

מתחילין, על-פי רוב, בעברית ועוברים לז'רגון, וממנה, אם רק אפשר, לרוסית. וכל אחד אמתלא בידו, שצר לו המקום והוא מבקש סביבה אחרת יותר רחבה, להורגוני—צר המקום בספרות העברית: למה לו לכתוב, לפי דבריו, בשביל מנין של קוראים עברית בשעה שכל ההמון לפניו ומבין שלמד לכתוב רוסית, הוא ממשיך את חשבונו: למה זה יכתוב ז'רגון לאיזה המון, — יכתוב רוסית לכל בני-ישראל שבמדינה?... ופלכסר-ווילינסקי ושסמיו והורנפלד וסיעתם המשיכו את חשבונם עוד יותר: למה להם בכלל העברים ועניניהם הקטנים והפעוטים, בשעה שהם יכולים לכתוב גויית לגויים על עניניהם הגדולים?

וגם חשבונם צורך, לפי דעתם צורך.

ואנכי מה אהבתי את בעלי-החשובות!—הוי, מה אהבתי אותם!... — וכהסופרים כך אף הקוראים האינטליגנטיים שלנו הם, בעלי-חשבון, כי מה משיב לכם הקורא האינטליגנטי? כשאתם משמיעים באוזני דברי מוסר על שאינו קורא ואינו מתענין בספרות העברית, בעתונים ובירחונים ישראליים?—

הוא, לפי דברי מר גוריליק, משיב לכם את הדברים האלה: אדוני! יכול אנו להיות אדוק שבאדוקים, אך אני רוצה בכל-זאת לקרא את אלה הירחונים, שבהם מפצים אורה על כל השאלות העולמיות החשובות, שבהם ידובר על הפרובלמות המעסיקות את האנושיות ברגע הנוכחי. ואולם הירחונים הישראליים אינם יוצאים, מתוך ד' אמותיהם, בלשון-החשבון התשובה היא, פשוט, זו: למה לי לשלם חמשה או ששה רובלים בעד ירחון עברי צנום ודק, שהוא מדבר על-פי-רוב רק על עניני העברים, בשעה שאני יכול להשיג בעד אותו הסכום עצמו ירחון בלשון המדינה, שהוא גדול בכמותו כפלי-כפלים ושבו מדובר על כל ועל הכל?— ואמנם כן: על הכל, על הכל מדובר בירחונים אלה, רק לא—על היהודים והיהדות, רק לא על ענינינו, ואף-על-פי-כן מבכרים אותם ה.קוראים האינטליגנטיים שלנו על ירחון ישראלי. ולפי מסקנתו של מר גוריליק—הצדק עמם.—

תמימות, אדוני, יותר מתמימות!

סוף-סוף כבר הגיעה השעה להודות, שאין בנו לאומיים אדוקים כלל, ומה גם בתוך האינטליגנטים, כי הלאומי האדוק רוצה לקרוא, קודם כל וראשית-לכל, על אודות עמו וכל הקרוב אליו ... ואולם הלאומיים האדוקים שבנו — להם יש חשבונות, שדבר אין להם עם הלאומיות.

לאומיים אדוקים ואינטליגנטיים היכן הם? — חצי החלטות אסיפת-הרבנים שבווארשא אני נותן לכם בעד לאומי אינטליגנטי אדוק כזה! וברור הדבר בעיני, שההחלטות האלו תשאנה בידי הרבנים, כי לאומי אדוק כזה אינו בנמצא, ואם אולי יחטט מר גוריליק וימצא באיזו פנה נסתרה, אַכסמפלאר יקר-מציאות! כזה, לא אוכל להבטיחהו הרבה, אם לא שיקרא את עתוני החדש של מר פֶּרֶץ, שהוא מבטיח ממש, חלב-צפרים! את הענבים היותר טובות מכל הכרמים, וחוקה לפרץ שיעמוד בדבריו.

ואף-על-פי-כן מסופקני, אם אפילו הענבים היותר טובות שבכל הכרמים יספיקו לו, ל האינטליגנטי הלאומי האדוק שלנו, כי האינטליגנטי העברי, אם רק מבין הוא בלשון המדינה, טובים בעיניו ה,באוישים מרמי הגנים מן הענבים היותר טובות של כרמנו שלנו ... ולפיכך ספק גדול בעיני, אם לאירך-ימים ישהה אינטליגנטי כזה אצל מר פרץ ולא ינע אל אחד מן הירחונים הרוסיים או הפולניים ... הוי, ספק גדול הדבר בעיני ורחמנות על מר גוריליק ופרץ יחדיו: כמה הם מתגעגעים אל ה,אינטליגנטי הזה—והוא, כמו להבעים, משתמש מידיהם ... רחמנות!

אבל יותר מבאנחה איני יכול להושיע להם, כמו שאיני יכול להושיע גם לדורתנו העלוכה יקא, שרחמנות בנאמנות גם עליה, כסבורים אתם אולי, כי לצון חמדותי לי הפעם והנני, לועג לעשיר—תשנו! אומר אני בתמימות, שרחמנות עליה, כי אם גדול צערו של העני, שצרכיו מרובים ופרנסתו מצומצמת, שאינו יודע איך להשיג את פרנסתו, ואם בקושי ובעמל כבר השיגה, אין הוא יודע מפני צרכיו המרובים, איזו הכרחיות קודמת: אם לחם לפי המף או שכר-למוד למורה-הילדים, או רפואות לאשתו החולנית, או דמי-דירה וכדומה, — עוד יותר מזה אולי גדולה הרחמנות על העשיר, שכיסו מלא וגדוש ואינו יודע על מה להוציא את כספו, זכורני, בימי ילדותי שמעתי בעירי הקטנה מעשה יפה על חייט עניו, פריץ עשיר:

התאונן החייט העני באוני הפריץ על עניו ודלותו ומה מאושר היה, אילו היו בידו חמשים רובל. איך היה חי, איך היה חי! —הוציא ה,פריץ מכיסו מאה רובל ונתנם להחייט על מנת שיוציאם לצרכי אכילתו במשך שבוע אחד—ולא יותר; והיה אם יוציא אותם לצרכי אכילתו במשך שבוע אחד יוסף לו ה,פריץ עוד סכום כזה, ואם לא—מוכרח החייט לתפור בשבילי הנם כל החורף וגם לספוג מלקות. תמה החייט העני ואמר: פריץ שומת! ומה קושי יש בדבר להוציא על צרכי-אכילה מאה רובלים, ואפילו אלה, ואפילו עשרת אלפים? —לקח את הכסף, והסכים לתנאי זה של ה,פריץ, ורץ בשמחה לביתו, לבשר לאשתו את הבשורה הטובה. ומיד התחיל ל,חיות, הביאו

את התרנגולות היותר שמנות, קנו את האווים היותר מפותמים, עשו לביבות, שצפו בחמאה, שתו יין מה מתוק; ולחם השילחן היה רק חלות-סולת, וצנן וחורת לא פסקו מעל השולחן, וכוס יין היתה תמיד מוכנת, וה'קוגל' לשבת היה כלו צמוקים ושומן של תרנגולת, גם יין היה לקדוש ולהבדלה, ו'קבור' לאורחים, ובשר ודגים ולפת ומיני-מתיקה—הכל ביד רחבה, ואפילו, שלש סעודות, מלוה מלכה' ערך כאחד מן ההסידים הראשונים. בקצור: חי וקיים' כמה שנאמר—חיים שבחיים!—אבל היה חכם ולך והוצא על כלכלת-ביתך מאה רובל לשבוע בעיירה קטנה זו, שצרכי האדם היו בה בכלל מועטים וצרכי אוכל-נפש בזול-הזול. וכבר עברו ארבעה ימים—ומן רסכום עדיין לא נגרע הרבה, הוסיפו החיים ומשפחתו באכילה ובשתיה, ובכבוד' של 'חבריא': אבל יום ויום עבר—ועדיין דמכבעות מצלצלות בכיסו במספר הגון. בא היום האחרון של השבוע—ולמהונו ולצערו ראה החי' שאף אם לא יסגור את פיו כל אותו היום עד חצות הלילה גם-כן לא יספיק לאכול מכספו כל מה שעוד נשאר לו ממאת הרובל של ה'פריץ'—והוא כבר הספיק לקלקל את קיבתו כדאבעי על-ידי האכילה הנסה, שאכל כל השבוע... וצר לו מאד להחיים ורע לו, צר לו בכפלים, כי לבד שלא יוסיף לו ה'פריץ' עוד מאה רובל, עוד מוכרח יהיה לתפור בשבילו חנם כל אותו החורף ולספוג מלקות, וברגע האחרון, כשראה, שאין שום תקוה, הופיע רעיון מוצלח במחשבו: לקח שטר בן כמה רובלים, גלל אותו בחתיכת לחם ואכלו... ובמצבו המשוונה של החיים זה נמצאת גם יק'א. הבארן הירש השאיר לה ירושה גדולה של מאות מיליונים בתנאי, שתוציא לכל הפחות, את הרבית של הירושה הגדולה הזו מדי שנה בשנה לצרכי הכלל. וגם הרבית היא סכום גדול ועצום וקשה לה ליק'א להוציא.

יש, אמנם, צורך אחד כללי, לאומי, שאפשר להוציא עליו לא רק את הרבית, אלא גם את הקרן, מפני שהיא תביא אחר-כך פירות כפלי-כפלים: להמציא ארץ לעם בלא ארץ, ועכשיו, דוקא עכשיו, הדבר אפשר יותר מבתקופה אחרת, אבל אולי דוקא בשביל זה, שהוצאה זו הכנסה היא, וימים יביאו והיא תביא רבית ורבית דרבית, שאי-אפשר יהיה לאכלן, —דוקא בשביל זה מתרחקת יק'א מצורך לאומי זה, ולהוציא את כספה היא מוכרת את ממש 'מהומה של עשירות', והיא פונה לכאן ולכאן ולכל צד-צדדים, אולי תמצא את 'המקום המהור' להשליך בו את כספה, מתחלה שמה את לבה לעבודת-האדמה, הלכה ויסדה בתי-ספר לעבודת-האדמה בזו המדינה, שאין בה ליהודים רשות לקנות אדמה ולהתנחל עליה, והקימה מנהלים ומשגיחים, ומורים ומוכירים—והכל ביד רחבה, והכל עלה על צד היותר טוב, היו מורים והיו משגיחים, ומנהלים וממונים, וגוזרים וסוכנים, ורק דבר אחד חסר—חסרו תלמידים, ואלה התלמידים המועטים, שהיו בבתי-ספר אלה, גם-כן לא יכלו להתבסס על האדמה, ומכיון שיצאו מבית-הספר שכחו את תורתם. נתקררה יק'א אל בתי-ספר לעבודת-האדמה ונתחבבו עליה בתי-ספר למלאכה. הלכה ויסדה בתי-ספר למלאכה, וכדרכה—ביד רחבה, והעמידה מורים ומנהיגים, ומנהלים וממונים וגומר. אבל אף כאן חזר אותו המעשה של בתי-הספר לעבודת-האדמה: הכל יש, רק תלמידים אין, ואלה המועטים שישנם, אינם מוצאים די ספוקם במלאכתם. חזרה ושמה את לבה לבתי-ספר סתם, וכאן הרי אפשר היה כבר לעשות דבר—והנה גם פה מתלאה, מתלאה, שלא שעריה מראש. בבית-הספר לעבדים הלא צריך ללמד מעט עברית, לכל הפחות מעט, ועברית--אין במלוה של יק'א, מתחלה הסכימה, שיהיו בתי-ספר האלה חצי-קודש וחצי חול; וכשראתה, שהאבות נאיתו לתנאיה, עמדה על המחיר והורידה אותו לשליש, כלומר, הקציעה מקום הרבה יותר קטן לעברית; ועכשיו הפחיתה את המחיר עוד יותר ואינה מסכמת לעברית כלל. אבל בני-ישראל—מעשי נסים יש בדבר!—התעקשו הפעם ודורשים דוקא עברית, ואם לא—אינם רוצים בכספה ובבתי-ספריה...

ומונח כספה כאבן שאין לה הופכים.

ורחמנות על יק'א, נראה בחוש, שאין לה מול. בבתי-הספר למלאכה, ששם, כמו שמשמע מכל הויכוחים באסיפת מנהלי הבתים האלה, שהיתה זה לא כבר בוויילנא,

לא היה כל קושי מצד הלמודים העבריים, כי המורים לא עמדו על המקח עם יק"א, אם ללמוד מעט עברית או שלא ללמוד עברית כלל. — לא היו תלמידים; ובבתי-הספר, שיש בהם תלמידים, מעשה שטן, עומדים עמה על המקח בדבר הלמודים העבריים, מדקדקים עמה ב"איוו שעות" יתרות—דבר, שעליו אין היא יכולה ליתר, כמוכן. על-פי מסירותיה. וכך היא מתהפכת מצד על צד, ממוסר אחד למוסר אחר, משתדלת להוציא כסף—ואין מול לה, ל"דודתנו" זו.

ואת הכסף הלא צריכה היא להוציא, מוכרת היא להוציא.

וירא אנכי, שסוף סוף תהא מוכרת לעשות כמעשי החיים שלי: לכוון שמרות של מיליונים בחתיכת לחם ולאכלם, פשוט, לאכלם.

אמת הדבר, שאילו היו שואלים אותי, הייתי יועץ לה מה לעשות. כדומה למשל: הייתי יועץ לה להוציא עתונים וירחונים עבריים; שהרי האינמיליונציה שלנו, אפילו הלאומית ביותר, ה"לאומית האדוקה", בודאי תרצה לקרוא דוקא בלשונות זרות, וכמוכן, דוקא את אלה העתונים והירחונים, שבהם, מפיצים אורה על כל השאלות העולמיות החשובות, שבהם, מדובר על הפרובלימות האנושיות הכלליות וכו'. ובכן, כמדומה לי, לא יקשה כל-כך להפסיד בעסק זה סכום הגון.

ויש באוצרי עוד עצה טובה אחת, —העצה נפלאה, כפתור ופרח, הצעה, שהיא ממש ראויה לפרס, —כל-כך היא טובה ונאמנה, עצה טובה, איך להוציא ממנו של ישראל על כלל-ישראל—וכלל-ישראל בכל זאת לא יהא נהנה ממנו אפילו הנאה כל שהיא. וממון הראוי לשם זה, מיליונים מרובים, לפי השנותיה הרחבות של יק"א, שהיא שכיחה לנבי ממון. כמו שאמרתי, העצה היא גאונית וראויה לפרס, אלא שמפני טובת-הרבים אני מפרסם אותה בחנם.

וצריך אני להודות, שהעצה זו בעיקרה אינה המצאתי הגאונית, אלא המצאת גאונים ממש: הרבנים והאדמו"רים, שהתאספו זה לא כבר בווארשא, את ה"רעיון", את ה"גרעין", כמו שאומרים, המציאו הם, ואנכי רק כונתי אותו לעניני יק"א, ואם אזכה לפרס של נובל אפשר שנחלק אותי בינינו.

והעצה, ככל עצה גאונית, היא פשוטה בתכלית הפשטות: אני יועץ ליק"א להמציא להממשלה את כל הכסף הדרוש לכנדי-השרד של אנשי-הצבא העבריים, שיהיו תפורים—הבגדים, כמוכן ולא אנשי-הצבא!—בחומים כשרים, בלא כל חשש שעמנו חלילה, ולהלוות ל"שלמון-הערים" בתחום המושב, ואפילו מחוץ לתחום, באלו הערים, שיש בהן יותר מ"מנין" יהודים, הלוואות הגונות, לאורך ימים ושנים, לשם תקוני-עירובין בערים אלו.

למשל: השלמון העירוני באודיסה זקוק ר"ל לכסף ופונה על ימין ועל שמאל ומבקש הלוואות לצרכי-העיר—ואין עונה. וכן הדבר בקיוב, בוויילנא, במוסקבא ועוד. ב"ה כל ה"ערים" מרגישות צורך בהלוואות, ובטוח אני, שאפילו הדומות העירוניות היותר שחורות היו מתירות לעצמן לקחת את ההלוואות הנוחות האלה. כי מרגל בפומהין של הגויים בכלל פתגם הומני, מאוד הומני, לאמרי: היהודי הוא, אמנם, מריפה, אבל אינו אסור בהנאה ומיליוני בודאי כשרים, ובכל מה שהם, הגויים, אוהבים, כממון ועוד, אינם מבחינים בין עם לעם. ויש תקוה, שיתירו לעצמם לקבל גם מאת יק"א הלוואות הגונות, אפשר שהיו מתנים תנאים, שהם אינם יכולים לתור עליהם: אפשר שהיו מתנים, שבהנהגה לא יהיו יהודים כלל וכל המשגיחים על ה"עירובין" יהיו משלהם, וכל יהודי לא יראה ולא ימצא בהם, כמו שאירע כבר ב"עיר ואם בישראל", שהמשגיח על בשר כשר היה בה אינו-יהודי; אבל מי מקפיד על קטנות כאלו?... וכמדומה לי, שעל-פי-הדחק תסכים גם פינלאנד, אם לא תמצא כסף אצל הבאנקירים העבריים בלונדון, לקחת הלוואה על עירובין ולבנות עירוב מסביב לכל פינלאנד, שנמצאים בה ב"ה כשתי מאות משפחות עבריות, שעומדות להגרש...

עצה, כמו שתראו, מחוכמת וראויה לפרס, וסמוך אנכי ובטוח, כי יק"א תקבל

אותה בשתי ידים.

כי, אם לא תעשה כך, רחמנות עליה, ורחמנות עוד יותר—על הרבנים והאדמו"רים, כולם, אנשים כבדים, כי דוע, שהמריחו את עצמם ובאו לאסיפה הווארשאית והחליטו החלטות שונות, מהן כאלו, שאין בהם חסרון-כים להממשלה, וגם כאלו, שיש בהן משום חסרון-כים.

כי הנה ההחלטות, שאין בהן חסרון-כים, כמו נעילת בתי-הספר לפני התלמידים העבריים והמלת-חרם על ספרים חיצוניים בלשון עברית, עוד יש לקוות, שהממשלה תואיל בחסדה לקבל, כדי לעשות נחת-רוח לנתיניה הנאמנים ולשם, חזוק היהדות, שכל-כך רואנים לה עכשיו בספירות ידועות... אבל אלה, שיש בהן משום חסרון כים, כתפירת בגדים בחומים כשרים בשביל אנשי-הצבא ותקוני-עירובין סביב הערים, מסופקני, אם תתקבלנה, כי במקום שיש חסרון כים אין חילקין כבוד אפילו לרבנים, ובפרט הענין של תקני-עירובין, שהוא נוגע לשלטון-הערים, ובימי הקונסטיטוציה, כידוע, אין מתערבין בעניניהם הפנימיים של שלטוני-הערים, ואם לא הסכומים של יק"א, מאין יוקחו אמצעים להגשמת התקונים הגדולים האלה, שיש בהם משום כבוד האומה וחוק הרת?

ובכלל לא טוב עשו הרבנים, שלא פנו אלי לדרוש בעצתי, אנכי הייתי משיא להם כמה וכמה עצות הגונות, כן בקבלת ההחלטות וכן גם בעריכת המלגראמות הנחוצות, שיצאו מתחת עמך לא כל-כך מעובדות כמו שהיו צריכות להיות, ובאמת, מה ענין רבנים למלגראמות?—כלום הם רגילים בזה?—ומרביתיהם המיבים, הרבנים הקדמונים, בודאי לא למדו את התורה הזאת, ומכיון שלא למדו אותה, אינם יודעים אותה על בוריה, ויצאה מתחת ידם בלתי-מתקנת, מגושמת מעט וגסה מעט... וחבל שלא יצאה לאור החוברת הראשונה של, השלח שנה זו קודם האסיפה ולא נתפרסמה מודעתי בדבר מלגראמות, שבה הידעתי, כי אני מומחה אני למלאכה זו, ביחוד למלגראמות של ברכה, אילו היו פונים אלי, הייתי מעבד בשבילם, מלגראמקה כזו, שהיו ממש מלקקים ממנה את אצבעותיהם ובודאי היתה עושה רושם, ודוקא על פי הסגנון הישן, הרבני, על דרך: אנחנו העבדים לעבדיה' או, פשוט, העבדים לעבדים, האסקיפות הנדרסות, וכי' וכו' בסגנון הזה, כמוח אנכי, שהיתה עושה רושם עמוק...

ואולם אפשר שאין לחשוש לזה, מפני שכל הענין של המלגראמות מסוג זה מזכירני את המשל הקדמוני של ה,שועל והעורב, אבל לא בנוסחא הישנה, הקדמונית, שעל-פיה התמוגג העורב למשמע החנופה היתרה של השועל והתחיל לומר והשליך את הגבינה מפיו, אלא בנוסחא החדשה, המודרנית, ככתוב ב,הרשפים, כמה שזמר השועל את פומונו והשתפך בחנופה, כלה העורב את ארוחתו, מחה במתינות את פיו, ענה ואמר: אי לך, שועל, אתה הוא שאומרים עליך, שאתה הפקח שבחיות וערום כוסה-מזימות? המרס תדע, שאם עמדה לך ערמתך אצל אבי אבי, לא תעמיד לך אצלי? העירבים והנשרים למדו מעט חכמה, בעוד אשר אתה חוזר על אותן התחבולות, שכבר נתישנו ואכר עליהן כלח'...

הוי, כבר עברו הימים הישנים המיבים, שבעלי-כנף למיניהם לא הבינו את ערכה של החנופה, כי משרבו התחילו מכירים את ערכה האמתי ולא דברים, אלא מעשים הם דורשים עתה מאת מחניפיהם, וכמדומה לי, שזאת ידרשו גם מאת הרבנים שלנו, כלומר: הראונו נא את כחכם, במה הוא גדול?

והרבנים, כלום הם נכונים למלאות את המשאלות האלה?—

רחמנות, בנאמנות, עליהם, רחמנות!

ועוד לי סדרה שלמה של רחמנות, אבל חושש אני, שרחמנות גם עליך, חביבי הקורא: כל-כך רבייתי לכתוב הפעם, כל-כך המרחתיך—רהמנות גם עליך ועת להפסיק את שיחתך.

רבי קרוב.

אספת החברה ליישוב ארץ-ישראל.

(השקפה כללית).

בימי 27—29 לחודש יאנואר (ח'י) היתה האספה הכללית של החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי-האדמה ובעלי-המלאכה בסוריה ובארץ-ישראל. לאספה זו התכוננו זה כבר, ואחרי שכל העינים נשואות עתה אל ה"עבודה המעשית" בא"י, שהועד באודיסה הוא נושא-דגלה מאז, קבלה אספה זו מדרגה של חשיבות מיוחדת וכמעט שהגיעה למדרגת קונגרס מפאת רוב ההתענינות והתעוררות הרוחות בקרב הקהל העברי, שגרמה להן, מערים שונות באו אל האספה קרוב למאה איש, רובם מאלה היהודים הנלבבים, שבכל מקום, ששם ציון נשא בו על שפתים, שמה הם באים, ואפילו אם הדבר דורש מהם קרבן חמרי יקר, וחיוץ מזה השתתפו הפעם באספה הכללית תושבי-אודיסה מחברי-הועד במדה שלא היתה כמותה מומן שהועד קיים, ורוב המשתתפים באספה התייחסו אל כל הענינים בכובד-ראשויות מתעמקים בכל ענין שעמד על הפרק כדי לעמוד על עיקרו ועל עצם הרעיון הגלום בו, ומעלה אחת מוכנה היתה לאספה זו: שום החלטה לא נתקבלה בעצם האספה עד שלא נצרפה תחלה בכור הקמיסיה המיוחדת, שנבחרה לשם הענין, שההחלטה שייכת אליו, אל הקומיסיות נבחרו, כמוכן, רק האנשים היודעים את מצב הענינים והעובדים על שדה הציוניות עבודה מתמדת. בקרב הקמיסיות היו תמיד באי-כחן של כל ההשקפות המתנגדות זו לזו וההחלטות שנתקבלו היו, איפוא, תוצאה של פשרה והסכמה בין המתנגדים, כמעט תמיד ניתה ההסכמה—כלל הנמיות המשותפות ולא הכרעה כלפי צד אחד על-פי רוב דעות פשוט; ולפיכך נתקבלו ההחלטות, שבאה עליהן גם הסכמת היעה, פה אחד גם בקמיסיות גם בעצם האספה, בבחינה זו הצטיינה, איפוא, האספה הכללית הנוכחית לעומת שאר אספותינו: בה לא הניעו לידי אשור החלטות-בוסר, שאך במקרה השינו את רוב הדעות, ההחלטות, שנתקבלו באספה זו, אם טובות הן או רעות בעצם, על-כל פנים מתאימות הן למעמד-הרוחות באספה וליחוסים השוררים במחנה, ועל-כן יש לקוות, שלא תשארנה רק על גבי הנייר בלבד, אלא תתגשמה גם בחיים ע"י הועד השואף לעבודה והמבקש עבודה.

ואולם כשם שהיתה האספה עשירה בתוצאות מעשיות (כמוכן ההחלטות המעשיות שנתקבלו בה), כך היתה עניה מן הצד הדימונסטראטיבי והאנימאציוני, כמדומה לי, שאי אפשר שלא להודות, כי הצד האנימאציוני הוא צד חשוב מאד בכל אספתינו, סוף סוף יכול כל ועד-פועל לעבוד ולפעול אפילו אם לא קבל עליו הרשאה מיוחדת מן האספה הכללית, עבודת הועד האודיסאי כלולה כבר בפרוגראמה שלו, שהיא ידועה וברורה לכל, ואם היתה עבודתו במקצוע מן המקציעות חלשה או בלתי-שלמה כל-צרכה, הרי בודאי לא היה זה אלא מפני חוסר אמצעים. ובכן היתה האספה הכללית נצרכת לא כל-כך בשביל להרשות להועד מעשה זה או אחר, אלא בשביל לעורר את האנרגיה הנדרמה של העובדים עצמם ולמשוך אל העבודה אנשים, שעדיין הם עומדים מנגד לה, ואולם את התעודה הזאת לא יכלה האספה למלאות בתנאים הקשים, שנתאספה בהם.

מפני תנאים אלה לא יכלו הנואמים להוציא את כל רוחם. ובמקום שאין יכולת לקרוא כל דבר בשמו וצריך לדבר ברמזים וחידות—שם כבר נימלו ששים אחוזים מן החריפות האנימאציונית של הנואמים. הרבה מן הנואמים היותר חשובים ובעלי-הכשרון נמנעו בכלל מלעלות על הבמה, ואלה שעלו הרגישו כעין סתירה על פיהם...

בוה גמרנו את התאור הכללי ועתה נגש להרצאת מהלך האספה לפי סדר-היום שלה.

בישיבה הראשונה נאם מר אוסישקין את נאום הפתיחה, שהיה יחד עם זה כעין הרצאה על מעשי הועד במשך שנות פעולתו, וכנהוג, צריך היה להתחיל אחר-כך ויכוח ע"ד המעשים הללו. ואולם הרב ר' י"מ ז"ל המוסקבה, שדבר מיד אחר נאום-הפתיחה, היה יותר ברכה להועד מבקורת מעשית. נאומו, למרות כשרון-ההכרנות הגדול, שיש להרב המצוין, לא מלא את הנפש. אם פעילותיו של הועד מצאו חן בעיני מר זוא"ה יכול היה להללו ככל אות נפשו, אבל לומר, שאין צורך כלל לבקר אחרי מעשי הועד מפני שכבר קיומו בלבד מעיד על זכותו, — זהו מעט יותר מן המדה. אנחנו כבר אין אנו רגשניים כל-כך, ואילמלא היתה להועד שום זכות אחרת מלבד זו שהוא "קיים", היינו אולי אומרים לו: מוטב שלא תהיה משתהיה ותסמא את העינים! לאשרנו, אין הרב כן. הועד האודיסאי לא לבד מתקיים, אלא גם פועל, ובנוגע להעבודה המעשית בא"י הוא היחיד, שהוא פועל באמת. ורק משום זה חביב עלינו הועד וחביבה פעולתו! ואולם דוקא מפני שהוא כל-כך חביב עלינו, אין אנו יכולים לותר על זכותנו לבקר אחריו ואחרי מעשיו. הבקורת אינה צריכה להיות, בקרת לשמה, à tout prix, כמו שחושבים אחרים, אבל היא צריכה לברר לעסקני הועד את מעמד הרוחות בקרב חו"צ, את יחסם לעבודת הועד ואת מחשבותיהם על מעשיו כולם. בבקורת זו, שהיא הד דעת הקהל וראי למחשבות הציוניים שבמדינה, צריך הועד לשאוב דירקטטיות בשביל עבודתו בעתיד. עסקני הועד צריכים להבין, שאין הבקורת צועקת על שלעבר, אלא מתכוונת היא להביע את חפצה בנוגע להעתיד. המבקרים יודעים מאד את כוונתם הרצויה של חברי הועד ואת חפצם הגדול לעשות רק את הטוב והמועיל, ובכן אין הם מתכוונים בבקרתם להטיל צל על המעשים שנעשו, אלא רוצים הם להביע להועד את דעתו של הקהל שלנו, את חפצו ושאיפותיו, בכדי שעל-פיהם יתנהג הועד בעתיד.

בבחינה זו, ורק בבחינה זו, יש ערך חשוב להמנהג, שנקבע אצלנו ואצל כל אורגאניזציה מתוקנת, לבקר את הדיון והחשבון. אבל באסיפה זו לא התנהל הוויכוח באופן רצוי לתכליתו; מר זוא"ה לא רצה בכלל שיתוכחו, ומרב גולדברג מוילנא אמנם התחיל לבקר, אבל לא עצר כח לעמוד בגבולות הענין המדובר וערבב במענותיו דברים שאינם ענין לכאן כלל. עיקר מענותיהם של מר גולדברג ושל מר גולדשטיין, שדבר אחריו, היה: הועד נוטל לעצמו יפוי-כח יותר גדול מכפי שמגיע לו; הועד חושב את עצמו ליחיד ומיוחד בעבודת הישוב, ואת כל שאר המוסדות הציוניים הוא מכמל כעפרא דארעא; הועד מביט על המרכזים האחרים של הציוניות כעל עצלים ומחוסרי רצון, אי גם כשרון, לעבודה ממשית, והאורגאנים הספרותיים, הקרובים להועד מפזים דעה זו בקרב הקהל, ועל-ידי זה הם כורתים את האמונה במוסדות הציוניים מלב העם (1).

ולדוגמא הראה מר גולדברג על יחס הועד לחברת, הכשרת הישוב: ע"י

(1) אם נתבונן מר גולדברג בתלונתו זו ל"השלח", מעה הרבה. "השלח" אינו "קרוב" להועד עתה, כשהוא יוצא באודיסה, יותר ממה שהיה קודם: בעצם פריחתה של הציוניות המדינית הגין על העבודה המעשית בארץ-ישראל ובשעת ענין האוגאנדה, כשהיה יוצא לא באודיסה, עמד על צד אוסישקין לא פחות ממה שהוא עומד על צדו עתה. כי "השלח" אינו מקבל שום תמיכה משום צד ואינו אורגאנו של שום מוסד. בדרכו, שהתנה לו מתחלת יצירתו, הוא מוסיף ללכת גם עתה, ואך מעות או אחיות-עניים היא לדבר עליו בעל אורגאנו של הועד או של אוסישקין [המערבת].

יחוסו השלילי של הועד לחברה זו, לא יכלה זו האחרונה להשיג אף מחצה ממה שקותה להשיג ברוסיה...

נניח, שאמנם חושב הועד את עצמו ל"יחיד ומיוחד" וכו'—וכי בשביל זה אין הוא יכול למלאות את תעודתו? פולמוס כזה עם הועד יש לו מקום באספה ציונית, ששם מעריכים את ערך העבודות הציוניות בכלל ואת יחסי המוסדות הציוניים זה לזה בפרט, שם היה מר גולדברג רשאי להוכיח—אם באמת ובתמים הוא מאמין בזה—שגם הועד-הפועל הקלני אינו יושב בחבוק-ידיים. אבל כאן קבלו מענותיו של מר גולדברג צורה של חשוב חשבונות בין ווילנא ואודיסה, — דבר שלא היה לא במקומו ולא בזמנו, — ומה שנוגע ל"חברת הכשרת הישוב", הנה אחרי כל הידוע לנו מן הפולמוס בין אוסישקין ובין ווארבורג בנידון זה ואחרי בירורו של אוסישקין באספה עצמה, יכולים אנו רק להשתומם על מענתו של מר גולדברג, מר אוסישקין הודיע אז בשם הועד להפרופ. ווארבורג, בתשובה על הצעתו של זה האחרון, שהועד ישתתף ביסודה של חברה זו, שהועד החליט לעמוד לעת-עתה מנגד לה ממעמים, שהם מגויים שם בפרוטרוט, והועד החליט אז לשמור את"ל כל הדבר בסוד ולא לתתו לפרסום, כדי שבכל אופן לא יגיע מזה הפסד לעבודתו של ווארבורג ברוסיה, כמדומה לי, שיותר מזה לא יכולנו לדרוש מן הועד, אפילו אם היינו בטוחים, שהצדק עם מר ווארבורג: הלא אי-אפשר לתבוע ממסד, שהוא מתיחס בריצינות לתעודתו, כי יענה אמן אחרי כל הצעה, אפילו אם היא נראית בעיניו רעה או אך בלתי-מוליכה אל המטרה, הועד, מנקודת-השקפתו שלו ועל סמך הידיעות, שהגיעו אליו ממקום המעשה, מאי, לא היה יכול שלא לרחות את ההצעה; ובגלוי הרי לא יצא הועד כנגדה, ואם נתפרסמה חות-דעתו והביאה הפסד להחברה, היה מר גולדברג צריך לקרוא תגר לא על הועד, אלא על ווארבורג, שעל-ידי פרסום חליפת-המכתבים מצדו שלא ברצון הועד הביא הפסד להחברה במקום התועלת, שרצה להביא לה...

ואולם, כשם שהעו מן הדרך מר גולדברג ומר גולדשמיין, כך תעו גם מר ברוכוב ומר יעקב רבינוביץ, גם הם, במקום לדבר על עבודת הועד, דברו על היחסים שבין אודיסה ופטרבורג, על יחס ה"ראזסוויט" לעבודת הישוב בכלל ולעבודת הועד בפרט, מתחו בקורת על קלן-ווילנא וכדומה. וסוף דבר היה — שמלבד אלה לא דבר איש מן הצירים, לא שמענו דבר על הרוחות המגשבות בערי-השדה וכל הוויכוח הזה עבר לנגדנו כמין מלחמת-שנים בין חסידי אוסישקין ומתנגדיו, כעין המשך להאספה הרוסית בהאג...

ובישיבת הערב של אותו היום הרצו בתחלה מר אוסישקין ואחריו האגרונום ווסמאן על תכנית העבודה העתידה במקצוע גאולת-הארץ. הדבר המציין את ההרצאות הללו הוא — שהועד בקש לעצמו דירקטיבות רחבות וחובות יותר גדולות משהיו לו עד עתה, כמדומה, שזוהי הפעם הראשונה בתולדות תנועתנו, כי ועד-פועל ידרוש מן האספה הכללית רשות לעבוד יותר ממה שהחברים מקיים ממנו. אפשר, שזוהי תוצאת תכונתו של ראש-הועד הנוכחי, שאינו מאמין בכשרון-העבודה של אחרים, ועל-כן הוא רוצה לרכז את כל העבודה המעשית בידי הועד, ואפשר שלא להסכים להשקפת אוסישקין על אותם האחרים ושלא להאמין כמיהו בכשרונותיו ובכחותיו שלו; אבל ההגיון הפשוט אומר, שאם בא אדם וקורא: תנו לי עבודה ואעשה! — נותנים לו ואומרים לו: יישר חילך!—ואם הדבר תלוי בחוסר אמצעים, צריך להשתדל ולהמציא לו את האמצעים הנצרכים.

טובי הציוניים חשבו תמיד, שהועד האודיסאי צריך להיות המוסד הראשי של העבודה המעשית בארץ-ישראל. כשהתלקח הפולמוס בין הציוניים המדיניים והמעשיים קראו רבים מן הציוניים המדיניים תגר על האחרונים על שרצו לכופ על הקונגרס

להעשות חברה קולוניזציונית. דעתם של אותם הציוניים היא גם עכשיו, כמו שהיתה אז, כי הקונגרס ואורגאנו—הועד הפועל, אינם צריכים להיות חברה כזו, כי הם צריכים להשאר מוסד מדיני עליון, המאחד את היהודים שואפי-התחיה שבכל העולם והעובד בשביל תחיה זו בדרכים חברותיות-מדיניות; ע"י משא-ומתן בשם כלל האומה עם הגורמים החברתיים והמדיניים וע"י הכשרת עבודת הישוב בא"י מן הצד המדיני ומן הצד הפינאנסי. את תעורתי זו צריכים הקונגרס ואורגאנו למלאות, ואם לא ימלאוה, אז נמתח עליהם בקורת קשה. אבל לצורך העבודה המעשית בא"י יש לנו מכבר אורגאן מיוחד והוא — הועד האודיסאי, שיש לו כבר מסורת שלמה ונסיון עשיר ואבטוריטט בלתי-מסופק בא"י. נניח, איפוא, עבודה זו להועד ולא נסיג את גבולו. ואז תהיה לנו חלוקת העבודה, שהיא מביאה בכל מקום ותמיד רק תועלת.

אבל הנה נולדו בתוכנו מנמות חדשות לגמרי: מן הקונגרס דורשים עתה הכל עבודה מעשית בא"י (מה שאינו יכול לתת על-פי טבע התהוותו ועל-פי הרעיון המונח ביסודו), ועל-כן רואים בועד האודיסאי מתחרה בהועד הקלני, באופן אחר אי-אפשר לכאר אותה האופוזיציה, שפגש הועד כשבא לבקש הרשאה לעבודה קולוניזציונית רחבה! האופוזיציה מענה, שאין הועד יכול להיות, ועל-כן אינו צריך להיות, חברה קולוניזציונית — ואלא מה יהיה? כלום באמת צריך הוא להעשות רק חברת מפיצי השכלה בא"י, כמו שאולי רוצה היה גם אחד מחברי הועד, הד"ר ריימס? הכנסותיו של הועד פעומות הן לעומת אותן החובות, שהן מוטלות על חברה קולוניזציונית? — אמנם כן! אבל מה עלינו להוציא מזה? — כי מעתה חובה מוטלת על כל הציוניים, בכל מקום שהם, להמציא להועד די אמצעים חמריים, כדי להוציא אל הפועל את אשר נמל עליו, אבל לאסור על הועד את העבודה בשביל שאנו עצלים להמציא לו את האמצעים הדרושים לעבודתו—זהו הגיון, לכל-הפחות, מתמיה!

אבל נראה הדבר, שיראים לא את חוסר האמצעים, אלא את ההתחרות של הועד; והראיה: שההצעות, שהציע מר ווסמאן בהצאתו, נתקבלו אחר-כך בקומיסיה פה אחד, אלא שהשתדלו להטעים, כי יחד עם הועד נמצאים עוד מוסדים, שהם עובדים עבודה כזו על שדה הישוב בא"י.

ההחלטות שנתקבלו בקומיסיה אומדות:

(א) מפני שניכרת בעת האחרונה התעוררות מצד יחידים ומצד כתות של יהודים לרכוש להם כברות-ארץ בארץ-ישראל, מציעה האספה להועד לשים לב לאיניציאטיבה פרטית זו ולהשתדל לאחד ולרכז את הכחות ואת הפעולות של איניציאטיבה זו, וגם לעזור בכל האמצעים שבידו להגשמת שאיפותיה.

(ב) האספה מטלת על הועד לבוא בהסכם עם שאר המוסדות העובדים בא"י בשביל לברוא שם אורגאן מרכזי, שעל ידו תצאנה אל הפועל כל הקניות בא"י, הן החברותיות והן הפרטיות.

(ג) בהיות שיצירת מוסד של קרדיט קרקעי באופן זה או אחר היא בימים האלה דבר חשוב ממדרגה ראשונה, מטלת האספה חובה על הועד לבוא בדברים עם מוסדים קולוניזציוניים שונים ועם בעלי-ההון פרטים, כדי ליסד מוסד זה בבחינת מאוחדים.

(ד) בשביל הפונד לקרדיט קרקעי משתדל הועד מצדו למצוא סכומים מיוחדים וגם הרשות בידו להוציא על זה לפי ראות עיניו חלקים מהכנסותיו המיוחדות. ההחלטות הללו נתקבלו בקומיסיה פה אחד והסכימה להן גם נשיאות הועד, כאמור, ובאופן כזה הוצעו לפני האספה, שכמוכן קבלה אותן גם היא פה אחד.

היום השני היה היותר עשיר בהרצאות והיותר עני—בתוכן, רגעים של התרוממות-הרוחות לא היו כלל, מלבד בסוף הישיבה הערבית של אותו היום, לרגלי נאומו של טריווס ותשובתו של הר"ר קלוזנר, שנגמרה בבוקר שלאחרי זה, ועל-כן אני חושב את כל המשא-והמתן הזה למאורע של היום השלישי, ביום השני הרצו הרצאות מר יעקב רבינוביץ — על שאלת הפועלים, מר א. מ. ברוכוב — על העבודה האינ-פורמאציבית והר"ר ריימיס — על שאלת בתי-הספר. לדעתנו, שלש ההרצאות גם יחד נשאו עליהן חותם של מקריות וחוסר-הכנה: הן לא הכילו שום פרספקטיבות רחבות ולא הגידו שום דבר חדש, שלא ידענו אותו קודם.

תעודתן העיקרית של ההרצאות הנקראות באספות הן: להפיץ אור על מצב השאלה העומדת על הפרק, להעיר על החסרונות המורגשים עדיין במקצוע זה ולגולל תכנית חדשה של עבודה, שתמלא את החסר ותתקן את המעוות. הרצאותיהם של האדונים הנזכרים לא התאימו אף לאחת מן התעודות הללו. הן היו מעין דין-וחשבון מפעולות הועד עד הנה ושירי-תהלה לפעולות אלו. אבל את פעולות הועד ספר לנו כבר הדין-וחשבון הנדפס של הועד, ולשיר תהלות הועד כבר היה די זמן בשעת הווכוחים על הדריה, באופן שלחזור על כל אלה עוד הפעם לא היה, כמדומה, שום צורך. ביחוד לא היה, לדעתנו, שום צורך בהרצאתו של מר רבינוביץ על שאלת הפועלים, הוא לא הוסיף אף קו אחד לברור השאלה, לא חדש אף פרט קל אחד — אם לא נחשוב את החדוש במקצוע הפסיכולוגיה של הפועלים, הוא חלק את הפועלים בא"י לשלשה סוגים: אלה, שבאים לשם פרנסה סתם, אלה, שבאים לשם כבוש שוק העבודה בידי יהודים, ואלה, שבאים בכונה תחלה בשביל להיות אחר-כך לקולוניסטים—ואת הביולויים הראשונים הכניס תחת הסוג הראשון ובמדה ידועה תחת השלישי, בעוד שהפועלים של עכשיו, מיסודו של הפועל הצעיר, הם, לדבריו, מן הסוג השני... ולעומת זה לא באר מר רבינוביץ כלל את שאלת הפועלים בא"י בתור פרובלימה, שהיא בעצם שאלת — התאמת דרישות-החיים של הפועלים הבאים מחו"ל, מארצות עומדות על מדרגת-כלכלה יותר גבוהה, אל מחיר העבודה בארץ, שהיא עומדת על מדרגת-כלכלה נמוכה. כמובן לא עמד הר"ר ריימיס על עצם מהותה של שאלת בתי-הספר שלנו בא"י, שהיא השאלה—איך להתאים את הרעיון הלאומי הכללי עם צרכי-החיים המקומיים... ומפני שלא תפסו המרצים את נקודת המרכז של השאלה הנדונה, לא יכלו הרצאותיהם להיות חומר לנואמים האחרים, ואנו רואים, שכל הנואמים, שדברו אחרי המרצים, כמעט שלא נגעו בנקודות ההרצאה: כל אחד אמר מה שבלבו בלי כל סמך ואחיוזה בדברי המרצה, ונמצא, שהיו המרצים לא פותחי-שער למתווכחים, אלא, פשוט, הנואמים המקריים הראשונים, ואין דבר זה רק נמיה מן הדרך המקובלת או חסרון פורמאלי בלבד. הבקאים בעניני אספות יודעים, שזהו פגם מוחש בהרמוניה של האספה, שגורם לשמיות בכל מהלכה...

כי מפני שלא עלו ההרצאות יפה היו לפעמים אף ההצעות, שבהן נסתיימו ההרצאות, בלתי-חשובות ביותר, הצעותיו של מר רבינוביץ בשאלת הפועלים לא הוסיפו בעצם כלום על מה שכבר ידוע לכל בתור מושכל ראשון ועל מה שכבר הונח ליסוד עבודתם של ח"צ. הצעות מעין, האספה מוצאת, שבשביל התפתחות הישוב צריך שיהיה שוק-העבודה בידי יהודים, או שהועד צריך לעזור בכל כחותיו ובכל האמצעים שבידו לכל התחלה מועילה מצד הפועלים ואגודותיהם, עושות רושם של באנאליות כשהן נשמעות באספה של החברה לישוב א"י. וערך ידוע (בשים לב אל אותה האופוזיציה, שהיא משתדלת לצמצם את פעולת הועד) אפשר ליחס רק לשלשת הסעיפים האחרונים האלה מן הריוולוציה, שעל-פיהם צריך הועד ליסד שכונות של פועלים על-יד המושבות בהשתתפות שאר החברות העובדות בארץ-ישראל, להשתמש בקרן-הקיימת לטובת-הפועלים רק לקניית קרקעות ולסדר את האמיגראציה של הצעירים, המוכשרים להיות

פועלים שכיריים בא"י, כדי להרבות את היסוד העברי העובד בא"י מצד אחד וכדי לעכב את האמיגראציה המלאכותית מצד שני.

ואף ההחלטות בדבר לשכות-מודיעין אינן מחדשות כלום, אלא מאשרות הן את פעולות הועד עד הנה ודורשות המשכת פעולה זו גם להלן, בהשתתפות החברות והמוסדות האחרים, ואת חווק הלשכות הקיימות כבר בארץ ובחול ע"י השתתפות החברות והמוסדות האחרים...

חיים והתעוררות באורק בסוף הישיבה הערבית של היום השני עלידי התקוממותו הבלתי-מוצלחת של מר טריווס נגד התכנית הלאומית של בתי-ספרינו, הוא החליט, שהלשון הלאומית אינה עיקר בבית-ספר לאומי ושהלמודים העבריים והכלליים, שיש להם רק ערך רוחני, הם רק ממלאי-מקום של למודיה, חדרים, הישיבות ובתי-המדרש. ועל-כן דרש להנהיג בארץ-ישראל את החנוך ה"אומילוטארי" — ליסוד בתי-ספר מכניים ואגריקולטוריים, נאום זה, שהיה מיוחד לשמוע אותו בועד הפלשתיני ומפי חבר הועד הזה, גרר אחריו את תשובתו של הד"ר קלוזנר, ושני נאומים אלו נעשו הציר, שעליו סכבו כל הנאומים הקולטוריים, שנמשכו בישיבה הראשונה של היום השלישי וגרמו להתרוממות-הרוחות ולהתלהבות יתרה.

כנראה, גורה היא מן השמים, שתהיה לנו, קולטור-דיבאט'ה בלתי-פוסקת לעולם! כמדומה היה, שבאספת ח"צ הרוסים בשנת התרס"ט כבר אין מקום ל"דיבאט'ה כזו—ואף-על-פי-כן נתעוררה, ולא עוד אלא שאף כאן הלהיבה את הרוחות יותר מכל הווכוחים שקדמו לה, ואפילו יותר מן הפולמוס שבין ווילנא-פטרבורג-אודיסה. אכן עם-הספר אנחנו!

מענותיו של טריווס, שהביע אותן ברחבות וביתר זהירות גם מר טיומקין ושהמעים את החלק ממנו, הנוגע לעבודה האדמה, גם האגרונום ווסמאן, אילו לא היו נאמרות בעקיצות כלפי ידיעת שירי-ביאליק מצד ילדי-א"י ובהקלת-ראש כלפי חשיבותה של הלשון העברית—היו ראויות לתשומת-לב, בודאי ראוי היה לשים לב למה שהעירו טיומקין ווסמאן, שילדי ארץ-ישראל נשאים צפופים בחדריהם דוקא בשעת העבודה בשדה, בזמן שילדי הכפרים בארצות אחרות מתפטרים מן הלמוד כדי לעזור על-יד אבותיהם בשדה, ועלידי זה אנו משיגים סממנים שמש את ההיפך מחפצנו: הילדים אינם מתרגלים להיות עובדי-אדמה פשוטים ואינם מתקשרים אל האדמה, וכשהם נעשים גדולים הם מכקשים להם דרכים לשוב העירה ולא להשאר אכרים כאבותיהם.

במענות הללו יש, כאמור, גם צד אמת, אלא שיחד עם זה הלא אין לנו לשכוח, שכל עבודתנו בא"י תאבד את זכות-הייתה אם נמול ממנה את הרעיון העיקרי שלה—את רעיון התחיה הלאומית, בית-הספר בכפר צריך, אמנם, למלא את צרכי הכפר, אבל בית-הספר בא"י צריך למלאות קודם-כל את צרכי ארץ-ישראל, כלומר, את הצורך לעשותה לארץ העבריים, לארץ, שהעם הרוצה לישיבה יש לו לשון אחת לאומית שהיא שלמת בה בכל גבולי החיים, כי למה נשלח את נפשנו—אילמלא היתה לנו משאת-נפש זו—לראות את הקולטורה העברית בתחיתה, לא היינו ציוניים ולא היינו מקריבים קרבנות עצומים על מזבח הישוב הפלישתיני, ומשאת-נפשנו זו דורשת להעמיד את הלמודים העבריים בתור מטרה בפני עצמה, בתור יסוד הפורגראמה של הלמודים, נכון הדבר, שצריך ללמוד בשביל להיות אכר, אבל אפשר שעוד יותר צריך ללמוד בשביל להיות עברי, הלא זהו כל אסוננו, שבגלות אין בנינו לומדים להיות עברים!

ואת הרעיון הזה הביע הד"ר קלוזנר כשבא להשיב על דברי טריוואוס, הוא הוכיח לשומעיו, שיש להלשון העברית בארץ-ישראל לא רק ערך לאומי, אלא גם ערך חברתי-ימדיני: רק על-ידיה נעשות העדות הישראליות המרובות שבא"י לעם, הוא הראה

על המלחמה הגדולה, שכל העמים חסרי-הממלכה נלחמים על לשונם הלאומית, והזכיר את החשיבות הגדולה, שיש אפילו בעיני עם בעל ממלכה כבירה כהאנגלים להפצת שירי משורריהם הלאומיים בין הדור הצעיר. רק אנחנו, עם הספר, אין אנו מבינים את כל החשיבות, שיש לחנוך הלאומי בשביל עתידות האומה, וחושבים את הפצת שירי ביאליק בין הדור הצעיר ל"מותרות"!

גם מר דרויאנוב הגין על החנוך הלאומי והעיר בצדק, שלפי תנאי החיים בא"י אין החנוך הלאומי אלא דבר אוטיליטארי, מפני שהוא נותן יכולת לברוא חיים חברותיים מסודרים. כדי להראות, עד כמה לשוננו הלאומית הכרחית היא לתכלית זו, הוא מזכיר, שבמושבה פתח תקוה מדברים עכשיו בשבע-עשרה לשונות, — וכלום יש לך בית-ספר יותר אוטיליטארי מזה, שהוא משתדל לתת לכל אלה לשון חברותית אחת! ... ומר דרויאנוב מראה, שכל אותה השאיפה להלאמת בית-הספר ולתחית הלשון הלאומית פה בגלות, יוצאת וזאה אלינו מארץ-ישראל ומקורה הוא — בית-הספר הלאומי שם. ולתחית הלשון העברית בא"י יש עוד ערך, אוטיליטארי אחד וגם אותו אין לשכוח וגם אין להפחית את חשיבותו: הדבור העברי החי בא"י עושה רושם על אחינו המערביים, הבאים לתור את הארץ יותר מכל רכושנו הלאומי שם: כשהם רואים את תחית הלשון העתיקה, תחיה ממשית, הם מתחילים להאמין, שאמנם היסטוריה חדשה מתרקמת כאן ומקור לחיים חדשים מתחיל נובע במקום הזה, להשפעה זו יש ערך ציוני גדול מאד והוא עתיד לעשות לנו נפשות בין אחינו שבמערב יותר מכל הרכוש החמרי, שאנו רוכשים בארץ-אבותינו.

הקוראים בודאי יזכרו את מרכוז של אחד-העם והשפעתו על ה"היקף" ... ומפני שהיו הווכחים ע"ד ה"קולטורה" מלאים חיים והתעוררות, מצטיינות גם הריוולוציות המתרחסות אליהם בתוכן יותר עשיר והן מכניסות לעבודת הועד במקצוע זה איזה חדוש, איזו מגמה חדשה, איזו הוראה-באצבע על הדרך, שעליו ללכת בה. כדאי להביא את כולל, אף-על-פי שיש גם ביניהן, אמתות ישנות:

(א) יסוד עבודתו של הועד במקצוע החנוך וההשכלה בא"י צריך להיות, כמו עד עתה, הרעיון הלאומי העברי בכל מלוא היקפו.

(ב) הועד שואף לברוא בא"י מוסדי השכלה וחנוך ולהעמידם על בסיס מוצק, כדי שאחר-כך, כשכבר יהיה קיומם בטוח, ימסור אותם לרשות הצבור היהודי המקומי.

(ג) הועד צריך לעבוד גם במקצוע ההשכלה הפרופסייונלית, ובבתי-הספר הכפריים הוא צריך להנהיג מעט מעט את הלמודים הספציאליים, הנצרכים לבני-אכרים.

(ד) על הועד מוטלת חובה להשתדל ולמצוא אמצעים, שעל-ידיהם יתרבו כספי הקן-הקיימת של בתי-הספר, שנוסדה כבר על-ידי הועד והיא נושאת עליה את שם ה"ד"ר פינסקר ז"ל.

(ה) הועד עובד אף להבא, כמו עד עתה, גם בערים וגם בכפרים.

(ו) הועד צריך לתמוך אף להבא תמיכה הגונה את ה"גומנסיה העברית" ביפו.

(ז) הועד צריך להשפיע השפעה לאומית על-ידי מורים עבריים גם על בתי-הספר של שאר המוסדות העובדים בא"י.

(ח) הועד תומך בידי אגודת המורים בא"י ועוזר להרחבתה ולהשתלמותה.

(ט) הועד תומך בידי הוצאות ספרותיות בא"י, שיש להן ערך קולטורי-חנכי.

(י) האספה מעירה את לב הועד ליסוד ולהחזיק בא"י סמינאריון למורות עבריות, כדי להכין מורות בשביל גני-הילדים בא"י.

ובישיבה האחרונה נקראו המלגראמות, שבאו במספר עצום ממקומות שונים, רושם חזק עשו על הנאספים המלגראמות של חבר הפרלמנט הטורקי, מר נסים מצליח, ושל הרב החכם-בשי, מוה"ר חיים נחום, שתי המלגראמות הללו מעידות,

כי הפרופאגאנדה שלנו בין יהודי-טורקיה כבר נשאה פרי וכי אלף פעמים צדק אוישיסקין במה שהוא חושב פרופאגאנדה זו לאחת מן העבודות היותר חשובות של הציוניות בהוה. גם בנאום-הסגירה רמו אוישיסקין על דעתו הידועה, כי מעתה יעתק מרכז-הכבוד של הציוניות אל המזרח ויהודי טורקיה יהיו נושאי הראשונים.

ונאום-הסגירה של ראש הועד (אחרי שנעשו כבר הבחירות ונבחרו כמעט כל החברים הקודמים בהכנסת ביאליק וקלוזנר ולווינסון על מקום שיינקין, ז'אבוטינסקי ויעקב רבינוביץ, העוזבים את אודיסה), היה מצוין מאד ומלא רגש. עוד הפעם ראינו את אוישיסקין בכל מלוא אישיותו ובתור אדם, שהרעיון הציוני נעשה לו נשמת-נשמתו. הוא ספר לנאספים את כל התלאה, אשר מצאתנו בדרך, כמה פעמים הגיעה תנועתנו עד משבר ואיך התגברנו בכל פעם על המעצורים רק הודות לרוחנו העשוי לבלי חת והמגיע כמעט למדרגת עקשנות קיצונית. אף, הנכבד הלאומי מעל גדות דנובה הגיע פעם אחת לחומת יריחו—ולבו נפל עליו מפני שלא ראה דרך להפיל את החומה, המות האכזר שלל מאתנו את הנכבד הזה ושמינו לבשו קדרות עוד יוהר גדולה, אבל בני-ציון הנאמנים לא נרתעו גם אז לאחור. הם אמרו: החומה אמנם בצורה וכלי-זיוין אין בידינו להבקיע אותה; אבל רצוננו חזק מצור וב, מצחותינו נפרוץ לנו דרך למחוז חפצנו! !

ועתה עלה לנו עוד הפעם כוכב מאיר מן המזרח ואת קויו הראשונים ראינו במלגראמיות, שהגיעו לנו היום מכירת העותמאנים. בעזרתו של הכוכב הזה נעשה את דרכנו הלאה עד שנגיע אל המנוחה ואל הנחלה—משאת נפש האומה העברית מאז ומעולם. ואתם הנאספים, לכו איש לדרכם ולמעשיכם! אבל בכל מקום שתהיו אל נא תשכחו את החובה הגדולה המוטלת עלינו בשעת הרת עולמנו היום. לכו אל דלת-העם כאל עשיריו, אל האהלים הדלים והאפלים כאל הארמונות היפים והרחבים, וקראו באוזני העם קול גדול לאמר: הנה ארצנו קוראת לנו—גלך וגנאלנה! הנה שעת-רצון הגיעה, שעת נאולה ונחמה—אל נא נאחרנה!

הרבנים הנמרצים האלה עשו על הנאספים רושם גדול מאד ורבים היו, אשר בכו מרוב רגש.

הגיעה שעת נעילה. הנאספים היו במצב של התעוררות כבירה, ואילמלא הסבות הבלתי-תלויות, היתה האספה בודאי נגמרת בדימונסטראציה נהדרה לכבוד הרעיון הציוני. אבל, לדאבון לב כלנו, לא היתה אפשרות אפילו לשיר את שיר, התקוה, שכל-כך התפרץ באותה שעה מן הלב. נשיא הועד בקש בלשון נמרצה לעצור ברוח ולהפרד בחשאי ובלי שום דימונסטראציות. רק קריאה אחת הרשה לנו הנשיא, את הקריאה השגורה כל-כך בפינו:

— לשנה הבאה בירושלים!...

משה קליינמאן.

הקונגרס השטריימלאי

(פולישין).

אי זה הרוח עבר עליכם לצאת מתוך הפנה החבויה, רבני, מורי, חברי מכבר—שם, בפולין?

וגם אתם, אדמו"רי, נכדי הקדושים אשר ידעתי, אתם, צאצאי הקוצק'ים, השרשרות הנמשכות ממנוילניצה ומבורקה!

כהתאסף מתנגדים יבשים ומצומקים בחדר-הקהל, כהתכנס ציוניים—עשיתם גם אתם אספה?

מי הסיתכם? אי זה אורב יושב שם בחדר?—חפשו בחורין ובסדקים, האין שם „ליטוואק" באמצע, שם, בין האיצללאות-דרבנן, בין השטריימלין הישנות—חפשו! איני יכול להשתחרר מן הרושם, שכל הדבר הזה לא מאתכם יצא, אלא... מינייהו.

כי אתכם הלא ידעתי. הלא ספנתי אל קרבי את כל עולמכם הרוחני. כעיר קבורה, כפעמון מבוזבז הוא במעמקי נפשי.

ויש שאני צולל במעמקים ההם, ואז... אני בביתי: מה לומדים בקויל, ואם תופסים עוד ישיבה בבלאשקין, וגור כיצד נתחלקה, „נוסעים" גם לפיליצא? כן? ר' מנדלי? זה ר' מנדלי. שהראני בימי חרפו ועלומי „אבן-עזרא" קשה! ברוך משנה העתים!

ואלה שבגורדזיסק? רבי אלימלך איננו, והנכד פקח, ולא במלך כלל, ואומרים לי, שהדבר מתקיים. באים שמה לפעמים מ„רוסלנד" קרובי הרבי, מיני „ליטוואקים", מיוחסים, אבל „ליטוואקים"... מסמולין, מן הריוז'יניים, ה„ינוקא", בני-עולם-הזה, מנוהצים, מסלסלים-בשערים—לא אחמא בלשוני—לא כלל מ„אנשי" שלומנו; אבל—„רוסלנד"—זהו ענין אחר.

ובבורקה — „הוא" הלא נפטר שם, בארץ-ישראל, גלגולים, אוטבוצק, אין זו בורקה של כבר, נשאר רק איזה ניצוץ.

ובאלכסנדר—חשיבות והגינות. אין זו אצילות של חסידים, אין זה המון החסידים, אלא בעל-ביתיות רחבה, תגרנית, מפני קרבת לודו, ודנים שם הרבה דיני-תורה ומפשרים הרבה פשרות... מסחר!

הרבה נשתנה, אבל הגון העיקרי נשאר.

הרי ענקים השחורים, נרדמים וחולמים שקועים בהרהורי-ליל: גור, בורקה, קוצק, פשיסווא, קוז'ניץ!

לפעמים עולה קריץ פתאום: משיחיןוב, ביאלה של רבי בערוש, מתנשא משפולי האופק ונראה זמן מה—ונעלם.

ולפעמים מזדקר איזה צליל ממיתרי הכנור ותועה, בחלל. אותו האוויר העז והפראי, אותה הלכה של שאיפות קוראות לחיים ולצללה-חדוה מקוצק הבהבה באיז'ביץ, לחשה עוד ברעדיון ואיני יודע, היכן היא עוממת עכשיו. אומרים, שניצוץ ערמילאי מפרכס באוסטרובצי.

ואם אומרים הליצנים, כי גור היתה לפ, פ, ס, כלומר, שהלך חלק לפיליצא, חלק לפוריסוב וחלק לסוחטשוב—אני לא אוותר. גור לא תפסוק מלהיות גור, אני אומר עוד יותר: אפילו קיצק עוד לא תפסוק, חרבה קיצק של מטה—קיצק של מעלה לא חרבה. אבל—תנאי אחד: למען השם—ב, חוקתיהם לא תלכו! למען השם—לא אספיה ופרוטקולים והכרעה על-פי רוב דעות!

הדבר צריך להיות מעומף בחצי-אופל: הדבר צריך להיות מקומט וצמוק, שקוע בהרהורים, מצומצם בד' אמות, חבוי בתוך צער חרישי, בתוך קרושה עמומה ודיממת; הדבר אינו צריך לרדת לרחוב הסנדלרים!

ואומר אני לכם, כי משקלאתם לאספה, ירדתם לרחוב הסנדלרים!

עוד חמש ועשרים שנה—בואו ואניד לכם את אשר יקרה אתכם:

תערכו באנקיס ב, הומיל בריסמול' להמלאות חמש ועשרים שנה לאספתכם, באנקיס—אקוה—כשר, אבל ב, הומיל בריסמול' ולא ברחוב-הזבל. תכריזו עליו מקודם בלשון הגוים בכתב-עת של גוים, יוכל' תהוגו, דרשות תדרשו בפולנית—לא, מחילה! — Товарищи!

הרב המאוהב, צמ"ס, חו"ב בקש'ת מהר"י חופק'ק גרבולין יהיה Товарищъ Гольдштейнъ, והוא, שיחיה, יהיה נקיב בכני משפחתו מפורש-ברור: Финкельштейнъ Веинштéйнъ (מלרע).

וכלם יהיו—כתתור ופרח! — לבושים כגוים, זקניהם עשויים, חוה-כתונת לבן ופרצק-פגילים, ותחת הספודק יהיה קלאק, ותחת הפוזמקאות—לאק.

ויפתחו את היובל: Господа! הכל—אקוה—יהיה כשר, אבל... גוים גמורים, כשר—וגוים.

הריני מתנבא לכם כמו שנתנבא הרב החסיד בכבול ע"ד ידידי, המנוח הילר: כשהתחיל הילר להקהיל את החייטים בשבתות ולהורות להם חומש ונ"ך, אמר הרב: עוד חמש-עשרה שנה, והיניך-ליב ישלח את בנו לפרייסן, לשולען". ונתקיימה הנבואה בדיוק!

דברים כאלה אפשר לראות מראש, כמו שאפשר לראות מראש, כמה תארך הירידה במקום מדון.

יחד עם השמועות על-דבר אספת הרבי"ים והרבנים בפולין, הגני קורא על דבר חג היובל של עדת ישורון בכאן, בהומיל Nord, באנקעט", מאיעסמעט", גאטמעט = שמרייטער", —פראקים שחורים, כתנית לבנות, כל צעצועי התכשימים של העדיניות, כל תשובות-הערי, כל הריטוריקה האשכנזית, כל הדיקוראציה האשכנזית—ואמנם, הכל כשר ולשם שמים.

אתם מתקנאים, כנראה, ביהדות-האדוקה המסודרת... באשכנז! בואו ואשאלכם איזה שאלות:

רצונכם ביהדות זו, שהיא מלאה שממון וקרירות, שהיא עכורה ונוגה, — במחניקה זו, שאין בה קרושה מעדנת, מאצילה, מרוממת את הנפש, שאינה מתות רשפי חום וזוהר, שהיא זקנה, מכוערת, גדלה כחלזון-עם-ביתי בתוך חוקים מורגלים?

רצונכם להחליף את דמכם הסומק, המפעפע, בקלוח של מים פושרים?

רצונכם, שאיזה עב אבוד, קדמוני, עובר ובמל, יעמם את חכליל פניכם?

איך שאתם עכשיו—בריות מבעיות אתם; אין בכם חיות מנומסת, מכל מקום

חיות יש בכם!

אין אתם מכונה אלמת, אין אתם יצירה כמושה ונובלת, אין אתם עולם מנושם.

מאיו, געמיינרע? אתם? — ריפורמיים, קונסרוורטיבים, אורתודוכסים, מהדרים מן

המהדרים? או הקציתם לכם בית-הקברות לעצמכם?

הרי אני בעיניכם כמדבר מורקית, בא זה לכלבל את המוחות בכניווי הורים!
ומה הוא סח ע"ר בית-קברות מיוחד?

כן! אין אתם יודעים עוד את כל הדברים האלה; אבל סופכם שתרעו.
יהדות של "קדרה וכף" תהיה לכם; בכל השאר תהיו לרוסים גמורים, כמו
שהיו החרדים בגרמניה לאשכנזים גמורים, להם יש, פאטערלאַנדישע אינטערעסען,
ולכם יהיו גם כן כאלה—בתרגום רוסי.

ועל כל צרה שלא תבוא, אפילו אחרי פוגרום, יאמרו הרבנים שלכם,
שה"פושעים" גרמו לכך, כמו שהמ"ף, רבי' חרד אשכנזי,

וקהלות קהלות תהיינה לכם; אורתודוכסיה, זו שלמעלה הימנה, זו שלעילא
ולעילא, —ובן קהלה זו יביט על בן קהלה אחרת כעל גוי גמור.

ולכל קהלה יהיו "קדושים" שלה והיא תמנה את דורות ההיסטוריה העברית
ממשה רבנו עד מנחם-מנדיל שלה, ולכל קהלה יהיו יובלות ובתי-קברות משלה.

והאורתודוכסים-שבאורתודוכסים, אפילו אלה מהם, שהיו להם רבנים, אפילו
אלה, שנמנים בחברות ש"ס, אפילו אלה הבאים אל השיעור ואל הדרשות זה עשרים
שנה, —יהיו הדיוטות ועמי-הארץ, וכשישמעו מלה עברית יפגעו את פיהם כאילו
שמעו רעמים וזועות, כי על כן גוים הם.

גוים—אפילו כשמגלחים את שער-זקנם ע"י סם, ואפילו ע"י אותו הסם החדש,
שהמציא אחד מן המהדרין, שהוא כשר במעלה העליונה, שאין עוד למעלה הימנה.

גוים—אפילו כשהולכים לפני הפסח להכשיר את שיניהם התותביות, וכבר יש
דנטיסטים מומחים לדבר, שמשתכרים מזה כך וכך אלפים לשנה ושעשו דבר זה
לאינדוסטריה חדשה, עד שאחד מן הבקאים אמר לי: פלוני הדנטיסט? כן, הוא מומחה
להכשרת-שיניים!

גוים—אפילו כשמדקדקים להשתמש רק ב, נושאי-מכנסים" כשרים, ואפילו כשאומרים
לי: הוי, פלוני ה"פושע" ראו אותו, שרק בשבת כנגד נשיבת הרוח!

גוים—אפילו כשאחד מהם—מעשה שהיה! — מוכר בכל שנה לפני הפסח חלק
ממעיו, כי אחרי נתוח, שעשו בו לרגל מחלת אפנדיציט, חתכו מתוכו חתיכה יתרה,
ונתרפא, ועלה לתורה וברך ה' גומל", וגם שם למשמרת אותה יותרת-המעיו שנחתכה
—ביין-שרף, ומוכרה בכל שנה לפסח כחמץ.

גוים—אפילו כשיש להם בית מיוחד לאפית מצות, תחתיים, שניים ושלישים,
שהוא עומד ריק בכל ימות השנה מפני שכן צוה הנדיב המיסד.

כל הדברים האלה אינם מעכבים את הגיות להתפשט ולהתעמק ולרמוס בגסות
את קדשי-הקדשים של היהדות.

כי עם כל אלה יש שישאלכם אחד מן החרדים שבחרדים" הללו: יום-שמת-בו-
אבי חל בשבת—וכי חייב אני להתענות? ואחר ישאלך: רשאי אני לאמר קדיש-דרבנן

אחרי קריאת פרק ה"ד החזקה" או—דוקא—אחרי ה"איוראלימ" המגנצי?
לא תשמעו מהם דבר בלתי אם "אהרציים" ו"אהרציים!" כל ימות השנה היו

ל"אהרציים!"

והכל, אפילו בתוך עיר אחת, יחולק לכתות, אפילו בתי-החולים: תמצאו בית-
חולים, שבו נותנים לכל חולה זוג של תפלין עם רצועות, ולחליפת-בגדי-של-חובה —
טלית קמנה מצויצת, וחובה עליו להתפלל בבית-החולים בצבור, ומשותיהם של החולים
עומדות על גלגלים קטנים, ויש שמסיעים את החולה על ממתו למקום ששם מתפללים,
כשה"מנין" חסר, ודרגא דלתתא—תפלין וציצית, אבל לא תפלה-בצבור ולא גלגלים תחת
הממות. ובדיוטה התחתונה (או, על-פי גירסא אחרת, העליונה)—לא תפלין ולא ציצית.
לא יקבלו שם יהודי עם ציצית, אפילו כשהוא חולה, אפילו כשהוא גוסס, מול ולך

לאותו בית-החפשית המצויץ.

והבשרות — לכל קהלה כשרות מיוחדת: נמורים, בינונים, רשעים, וצריך שיהיו משגיחים על הבשרות. אי-אפשר באופן אחר, והרי אתה רואה כתות של משגיחים, וצביוניהם שונים: אלה של המהדרין מהלכים כסרדיוטים בפנים של אימה, במצחות מעורפלות, בעינים דוקרות, חדות, מפיקות כעס, חודרות חרדי-לב; אלה של הבינונים — מתונים ונוחים לבריות, קורצים עיניהם גם הם לימין ולשמאל, אבל בסבר פנים יפות, בותרנות וסליחה, אבל המנוחכים בהם הם אלה של ה"פושעים": בתי-המוון מרפה והם מרפה, אבל צריך שיהיו משגיחים, הסדר!

מפני שהכל — לא אמת שבחיים, לא מבעיות שבבני-אדם, אלא תיאולוגיה ותיאולוגיה. זה מאמין וזה כופר בתלמוד — אפילו הכפירה היא עסק! אפילו הריפורמה היא תיאולוגית — גלחיות, יהודית, אורו המפוס בעצמו, הרך, המטפטף שמן זית וך, אותה ההויה הנמולה מן העולם.

והויה זו — וכי יודעים אתם, מה היא באמת? בכל מדינה היא נעשית בת אותה המדינה:

באשכנז היא אורגאניזציונית-דיסקיפלינית חתוכה וקצובה — אינה חסרה אלא כובע מכודן וסגן-הפקיד פיפקה, שיצוה עליה בקול-מצוה קסרקטמאי חד וקצר: ימין! שמאל! ימין!

אראה בנחמה כמו שראיתי הקפות כאלו בבית-כנסת: זקנים, שעמדו אצל הש"ץ בשעת, כל נדרי, יד אחת למטה ויד אצל החזה, ממש עמידת חיל פרוסי. לא היה הדבר חסר אלא שיפקדו אותם: מארש!

כת המהדרין היא מה-שקורין בגרמנית Schneidig, כת הבינונים — מה שקורין Korrekt כלפי הקב"ה.

אין להם ענין אחר וולתי עם הקב"ה, ועושים גם אותו כביכול — הוי, עלבון כלפי שמיא! — מין ביסמארק.

יש בהם כל אותה הקשיות, שיש במפלגת הפקידים הפרוסים, כל אותה הברוליות, הזקפנות השלריות, האגרופיות, שיש בחיילות של פרוסיה — לגבי מילי דשמיא.

וכבר אינם יודעים כלל, שהיהדות היא מטבעה רכה וחמימה, שיש בה מטבעה צער חרישי ורחמנות, שהיא מטבעה ותרנית וסלחנית קצת, מפני שיש בה גדלות, מפני שלעולם אינה מפשית ולעולם אינה אכזרית, ואף כשהיא אומרת, מורידין ולא מעלין, אינה מורידה אלא מעלה. ואף כשהיא אומרת, יקוב הדין את ההר, אין הדין נוקב את ההר, מפני שהיא מצרפת את מדת-הרחמים למדת-הדין ומפני שיש בה גם קורטוב של הבטול ההתולי הספקן והדק. ולפיכך אומרת היהדות האמתית לפעמים על-פי גדוליה: "שרא ליה מריה!", או: "אלו ואלו דברי אלהים חיים", או: "הכל הולך אחר כוונת הלב".

"מילא" — כך היא ההברה — ואם אין הכל בתכלית הכשרות — וכי אנו יודעים, מה הוא בתכלית הכשרות, הוי, יהודים-בגלות!

לא! כיון שנגזר: "נושאי-מכנסים צריכים להיות כשרים", צריכה קהלה להפרד מחברתה אפילו בשביל "נושאי-מכנסים" אלה!

ונעשה כל דבר, פרינציפ, והויה ה"פרינציפ" לגלד של קרח, לאיזמל, לכידון, לשפם מסולמלת כלפי מעלה: באה ונהיתה!

והוי פרוסיה שביהדות! גשו נא אל "פרוסיה" זו, אם לא תדחפכם באמת-המדה בשביל שאתם, פולאקים, פסולים לעדות ולשבועה!

ה"פרוסים" האלה יחשבו, שאתם מלגלגים על הדינים —, אתם הקרובים אל מקור הדינים. לא יבינו כלל, שהלגלוג הזה הוא מתוך צער גלות-השכינה, מתוך האבלות

והאנינות והיסורים הפנימיים .

לא יבינו, שאתם רוצים להוציא מתוך הקליפה והוג את התוך והחרצן, מן הצעיף והמסוה, הוילון והכסות—את הטמון בהם: את ההרגשה היהודית!

לא יבינו את הרכיבים ואת הרבנים שלכם ואת הבחורים ואת הילדים שלכם; לשונכם תהיה להם פטפוט, תנועותיכם—העויית, תקוותיכם—חלומות .

לא ירגישו את רעננות ההווה של אימה יהודית חיה, את ועזועי הנשמה העברית, יעיד פחות מזה—את יפיו המזור של המשמוש והשממון בחיי הגטו, שעם כל כעורם הם מלאים אהבה ותמימות ופיוט שקט .

לא ישמעו את קולות האומה, המתערבים לערבוביה הרמונית ומתמוזגים לאחדות אחת.

חטוף חטפו מתוך החיים היהודיים איזו צורות פעימות, קמנוניות, מגושמיות, והעמידו עליהן שומרים ממוטמט-שכל וקשי רוח כליימינאנטיס גאיונים .

ואינם רואים כלל את הקלקול הכרוך בעקב הנטיה הזרה הזאת!

כי, אמנם, הכל מסודר ואחוז באונקלאות של ברזל, אבל הרוחניות מסתלקת והולכת; הכנור משתתק, הנימין פוסקת!

היכן היא ההבנה העברית? איה צבור של יהודים, שאפשר לדבר אליהם יהודית? איה בתי-המדרשות הפתוחים לכל? איה האורח היהודי, שיוזמן לשולחנו של בעל-בית יהודי?

איה הרב היהודי, שלא ימלל רברכן בלשון המדינה כמשחק בתיאטרון, אך שאפשר יהיה לדבר עמו עברית? איה התמים, הקדוש, הפקח, המחוור—לא ממונה, אלא ממנה, לא עבר, אלא אב"ד?

איה ה„גדול“, היודע להקל מפני שהוא „גדול“? ואיה, אפילו במקצעות התלמוד, היצירות שיצרו? איה, אפילו כשרבנן מתכנסים, הזקוקין=די=גור, שיצאו מפייהם—, לא רשיות בלשון מדינתם, כמעט הנשים והתינוקות ב„מייטש=חומש“, אלא דברים גאונים? איה—לא יצירות מובדלות, אברים מדולדלים, חברות סגורות ואבטומטיות—אלא להבות תשוקה מלאה בחרות ונוער, מקפת את כל ההווה העברית?

ואם הדבר מקבל בכל ארץ צורה כל-כך ארצית, כל-כך מקומית=מוגבלת, כל כך זושפעת מן הסביבה ותכונותיה ומנהגיה, הלא תהיה לנו יהדות כזו בכל ארץ—ותתפרד החבילה ולא נוסף להבין איש את דברי רעהו!

באשכנז יהיו ה„פולאקים“ פסולים, ובפולין—הדיימשים“ החרדים — ינסה נא ראש-בניהם לשמש ברבנות אפילו בקהלה של עשרה עגלונים, אם יאכלו מהוראתו?

ובאונגאריה יהיה הגאליצי פסיל, ובגאליציה—האונגארי, ושניהם — בצרפת וכו' .

הוי, כמה יהדיות של גויי-הארצות! אפילו הסם=לגלות, שיהיה כשר בהאבלרשטאט — בקראקא לא יוכשר. לא, אינדוסטריה דתית“ אחת — הרבה, אינדוסטריות דתיות“ זיהינה ...

ואם תשלוט מדה זו ברוסיה—גם שם תקום איזו יהדות, אבל לא זו של ארץ=ביסמארק .

ואם היה הרב האדוק באשכנז—כל אחמא בלשוני! — מכורבל כפאסמור ודורש כפאסמור בלשון ארצו, הלא בהכרח ילבוש הרב ברוסיה ובפולין את צורת ארצו, ורבני ישראל בארצות שונות יהיו רחוקים זה מזה ככהני דתות שונות בארצות שונות .

הכשרות לא תקרב כלל. אם המוהלים של עדה אחת אורתודוכסית בכרך גדול שבאשכנז הם פסולים לעדה שניה יותר=אורתודוכסית באותו כרך, לא כל-שכן שיהיו פסולים ממדינה למדינה—קרעים שאינם מתאחים!

את הכל תצוק הקולמורה המקומית בתוך צורתה, את הכל תבלע: את הלשון, את

החנוך, את דרכי-החיים, את הנמוסים, אלא שתשייר חטיבה אחת של דינים ידועים—חטיבה קטנה, מוקשה, קפואה, קמיטה .

וכי אפשר הדבר בפרוד כזה, בנשירת-אברים והבלעם-בין-החומות כאלה, שהדורות הבאים יגדלו איזה רש"י, שיפרש את התורה ל כל הגולה, איזה רמב"ם, שיפסוק הלכות ל כל הגולה, איזה גאון-מווילנא, איזה ר' ישראל בעל-שם—אישים יהודיים כלליים ?

וכי אפשר שישתייר איזה דבר, חוץ מן ה,סמים-לגלוח' וה,אבקות הכשרות למרוק-השינים' (המצאה של כשרות חדשה) ונוסחאות שונים של ,נעמיינדען' ו,אובשמינות' ו,קמיניטות' ודרשות ע"ד ה,יודענמוס' וה,יעוורעיסמווא' וה,ז'ידאיוס' ?

וכנסת-ישראל—מה תהא עליה ? ותורה זו שלנו, אותו גל של דעת, שצריך לשטוף ולעבור ב כל הגולה, להשתפך על פני כל מרחבי היהדות, להניח מעמקי העם כאשד-מים מפרה ומחיה ולפרפר בהתרפקות של חבה מאחדת על פני כל העם האומלל והגורד—מה תהא עליה ?

אם למקום זה אתם הולכים — הניחו לי את ,אימשה-מאיר' שלי. אתיחד עמו ואבכה את החורבן !

את אימשה-מאיר שלי זה לא אתן ללכת לאספות ולהיות שם לפרוטוקול ! אימשה-מאיר שלי הוא בן דורם של הירש טומאשובר, של נמע-נח ז"ל, מכיר היה גם את ר' אברהם'מילי ; אבל מה היה אז ר' אברהם'מילי ? עלוי, מוח חריף, רב בקרושניביץ ! ר' אברהם'מילי—ומילי דעלמא !

לכו והשתמחו על הקברים האלה, לכו ופייסו את הירש טומאשובר ! כשבא הירש לזניד' אל ר' ישראל-אימשה, שהיה שם רב, שאל אותו : מה אתה עושה, 'שראל-אימשה'—מה לי לעשות?—השיב הרב הזניד'—אני יושב ולומד ! אבל מה תכלה ללמוד—וואס וועסט דו אויסלערנען?—מה אכלה ללמוד ?—השיב הרב—לא אכלה כלל ; והגית בו יומם ולילה כתיב!—כתיב, כתיב—שנה אחריו הירש — מה זה כתיב ? צריך לדעת את ה,תכלית'. אוי, 'שראל-אימשה', 'שראל-אימשה', חושדני בך, שאתה רוצה להעשות ,פטרט', כמו עקיבא איגר ! אוי, 'שראל-אימשה', 'שראל-אימשה'—ומה התכלית, אם אדם כבר נעשה ,פטרט' ?—חייט הולך וקונה אותו ותולוהו על הכותל שלו ! אם כבר נעשה ,פטרט'—מה תכליתו ?

לכו והשתמחו על קברו של הקוצקי הגדול הזה ! שערו בנפשכם, אילו נגול העפר מעל עיניו של זה והיה רואה את נכדו של הה'ק מגור זצ"ל באותה כנופיה, ורוצה לדבר, ומשתקין אותו, וכותבים בפרוטוקול—מרא דעלמא כולא ! היה סוגר שוב את עיניו פזיז. לא ! לא ! נסתלקה השכינה, נסתם השפע.

ו,פטרט' לא יעשו אתכם, בני-אספה ? — אני ערב לכם, כי דרך רעיון מסודק יפול עליכם קו של צלם-אור ויתפוצץ לשברי-שברים — גם אם תציבו מאה משגיחים ושוערים.

מי יודע, אם כבר לא נמצאה ה,קלישה' ברדקציות של ה,טהעאטער-וועלט' וה,שדכן', ו,היינט' ו,אינוער לעבען' יעברו קרבותא, והנערים בפנות הרחובות יקראו : א גרופע פאר א קאפעקע', די רבנים פאר א קאפעקע' !

ואם לא עכשיו — בעוד חצי שנה, בעוד שנה יהיה האות הזה, ,אינטרביאוס' יעשו בכנס ; ל,גרופע' תהיו, אותה החיה הרעבתנית—העוניות, שצריכה בכל יום לתרמור חרש, תאכל ותקיא, תאכל ותקיא אתכם, כמו שהיא מכרסמת הכל. לא תועיל ההתחמקות וההתחבאות, כיון שיצאתם לפומבי—הפומבי ישלוח בכנס, ומה תעלה בידכם ?

וכי המשענת, שאתם נשענים עליה, לא תשבר, ולא תבוא בכפכם ונקבתה ? אותה ה,נותן-תשועה'יות'— כל זמן שהיא במקומה, במנהגה, בנוסחה, הרי היא

מה שהוא—אבל לעשותה בסים לתורה ולרבנות הרי זה דבר מסוכן מאד! דברים קיימים אין לסמוך לדברים עיזבים, הענינים האלה ממהרים להתחלף. זוכר אני מהלוקת, שהיתה בעיר אחת בפולין — אם לא יטעני זכרונני בפרושניך היה הדבר, הרב פסל את השוחט, מפני שהחמין, או מפני שהזקין, או מפני סבה אחרת—אחת היא!—העבירו מן השחיטה, אבל ה,סמרא אחרא, שתמכה את השוחט, מצאה מסלות אל ה,נאמשעלניק' וקבלה על הרב: אכור זה פסל את שחיטתו של התמים, האדם ההגון, העבד הנאמן למלכות—והוא ממופל בכל-כך בנים, רציחה!—וה,נאמשעל-ניק' קרא להרב לבוא, ונער בו, ונזר עליו להשיב את השוחט ולהכריז, ששחיטתו כשרה, מה עשה הרב? צוה את השמש להכריז, שידרוש בשבת, ונתאספו כל בני העיר, ועלה הרב על הבימה והודיע: בפקודת ה,נאמשעלניק' — שחיטתו של פלוני כשרה, מובן, שאיש לא רצה עוד לאכול משחיטתו של זה, ה,סמרא אחרא — כבשה פניה בקרקע.

אין אתם משערים כלל, כמה נקל להעשות, רבנים קאזיוניים' ולקפח את כל השיור של כבוד, חוט-של-חן וחסידות חפשית, שהוא משוך עוד עליכם... כל מה שהרביז'ת היא עוד עתה, כל מה שהרבנות החסידית עודנה כעת, היא רק מפני שהיא ענותנית ולא-מסודרת, ברגע שיתחילו לסדר אותה יראו, שאינה עוד, סדורה היא במולה...

אין אני ממעריצי אותן הפעולות, שפועל עתה הכח הרוחני הזה בתוכנו; רוצה אני בפעולות יותר כלליות, יותר חדשות, יותר לאומיות, אבל מעריץ אני את הכח הרוחני הזה מפאת טבעו החפשי, שאינו-רשמי, שאינו-מסודר, שהוא נראה בו בינינו. כחו של הרב—אמר רבי יוסי בער ז"ל — הוא בזה, שאינו יודע, עד כמה אין לו כח, והוא חושב, שיש לו כח גדול, ואתם רוצים להביאו לידי ידיעה זו? הרביז'ת, כמו שהיא אצלנו, נתרקמה במעמקי ההיסטוריה הישראלית, איך שהיא—אינה מגדולי חוץ, ילידת-בית היא.

ואילו הביאה ההיסטוריה הישראלית לידי כך, שיתאספו הרבנים, אילו היתה אספתם מעין, ועד ארבע ארצות, שמח הייתי על אספה זו. הלוך הלכתי אליכם במקלי ובתרמילי, רבני, מורי, חברי מכבר, כמי שהיה ידיד ונעשה מתנגד ומחרם ועם כל זה הוא, משלנו, יודע החסרונות, חבר מביה"מד, אולי בעל-תשובה קצת, אחרי כל הגלגולים בעולם הנאור—ואם לא היו מכניסים שום זר, אולי הייתי מוצא לי איזו פרוטקציה' והייתי נכנס.

אבל חושש אני, שלא ההיסטוריה הישראלית הביאה לידי כך, אלא איזו רבנים שנתמשכלו קצת, או—אותו המבול של פוליטיקה מן החוץ. לעולם של אדמו"רות ומורה-מורנויות נכנסה המחלה המהלכת של, פוליטיקה', אורגאניזציה', החלטות', פרוטוקולים'. הדבר הוא מאוחר קצת—אבל ידוע, שהמורה של פאריז מלפני עשרים שנה חרוש היא לעיר קטנה ורחוקה.

אבל לא זה הדרך, מה שצריך להחרדים שבנו—אינה אורתודוכסיה עם-הארצות בנוסח של ארצות-המערב ולא הוספת כח קאזיוני', אלא—תורה, תורה ותורה! התורה הגדולה והרחבה, תורתו של היהודי, שהיא גם תורתו של האדם שבו — התורה התנכית, התורה התלמודית, התורה של ימי-הבינים לכל הסתעפותה, הלשון העברית, קורות העם, דעת העם, ועל כל — אהבת העם, זרם גדול, רחב ומפרה של אהבת העבר והעתיד העברי, מלחמה עם הבערות, מלחמה עם החמריות, תורה שיש בה הגיון ושירה ודבקות והתעוררות, תורה, שיש בה חמימות עברית!

כן תבנו את חרבות העם, כן תכשירו את תחיתנו. כן תקרבו את המרוחקים, כן תכניסו איזו ישות ותוכן.

לחקר נשמת האומה.

מאת

ד"ר ד. פאסמאניק.

ב.

בממשלת האיריאל, בממשלת הערכים העליונים, לא רצה היהודי לוותר וויתור כל שהוא. שם שררה החובה הגמורה — לא החובה החיצונית, אלא הפנימית, היוצאת ממעמקי הנשמה. הסבה היא מובנת, פשוטה ומכעית: יוצר ערכים אבסולוטיים, שמהם ניוונה האנושיות מאות בשנים, אינו יכול ואינו רשאי לוותר לשום אדם שבעולם, יהיה מי שיהיה. למי היה יכול היוני לוותר בממשלת האמנות? פסל וויגנוס ממילו עומר עד עתה בודד בעולם כאיריאל, שתקצר יד האדם להשיגו, ולמי היה יכול היהודי לוותר בממשלת המוסר, האמת והצדק? — כאן היה הוא השליט, הבורא את הערכים הנצחיים. איה היוצרים ערכי-מוסר חדשים, לגמרי חדשים, אחרי הלל, רבן יוחנן בן זכאי, רבי אלעזר בן ערך, וביחוד — אחרי נביאי האמת והצדק? מה חדשה האנושיות בתורת-המוסר? בקשתי ולא מצאתי דבר, אשר יאמר עליו: ראה זה חדש הוא! — אמת, רבים היו, שידעו הרבה יותר מן היהודי, כיצר מסגלים את המוסר היהודי אל הצרכים העוברים, אל הנחיצות המעשיות, בהסתגלות מינח כל כחה של תורת-מחמד וגם זה של הנצרות. כהן נוצרי מודה ואומר: הנצרות, שבאה לעולם כדי לכונן את מלכות-השמים בישראל, היתה אנוסה לשנות את צורתה ולהיות לאמונתם של עובדי-האלילים, וכך נעשתה לכנסיה יונית-רומית והולידה היערארכיה, שבראשה עמדו האבות הרומיים, אשר חדשו את מלכות-רומי העתיקה בהלבישם אותה בגדי-כהנים. הכנסיה הנוצרית היתה לכח היותר גדול בעולם. באה על מקומה של מלכות עובדי-האלילים; אבל בתוך כך נתרחקה יותר ויותר מעיקריה הרוחניים, ממלכות-השמים לא השאירה אלא את הצורה החיצונית ומעט מאד מרוח-האלהים. ויותר שנתרחקה הכנסיה מיסודה היהודי והתנכרה אליו, יותר נשתעבדה אל הרוח-הרומי ונעשתה עריצה¹⁾ ... (1). ומה עשתה הנצרות כשעלה במחשבה לפניו להתרפא מנגעי ההסתגלות אל החיים המעשיים? היא שבה עוד הפעם אל יסודה היהודי, אל כתבי-הקודש, אל מזמורי-תהלים — הלא זהו כמעט כל תכנה של תנועת הריפורמאציה ויותר לא כלום. יתר על כן: אפילו אותו המוסר ה"פרולימארי", שיודעי-תרועה מריעים ומתריעים עליו בזמננו, לא חדש הוא בישראל, יוצרי-הערכים שלנו ידעו אותו זה כבר.

הנה כי כן הכרחי היה אי-הוויתור של היהודי, הכרחי על פי הסבות הפנימיות, הנפשיות. זוהי עובדה קבועה, שאי-אפשר לשנותה, שאי-אפשר גם להפחית את ערכה על ידי הוכחות מן המין הידוע, שלהיהודים היו מורים במקצוע המוסר. היו או לא היו המורים האלה — לא הם הפיחו רוח חיים בערכי-המוסר. הם כאשר באו כן הלכו

1) F. Heman: Geschichte des jüdischen Volkes nach der Zerstörung Jerusalems, 1908, S. 403.

ועקבותיהם לא נודעו, היהיוי היה הראשון, שהשיג את המוסר העולמי בכל מלוא ערכו, נפח בו נשמת חיים ונתן לו עוז ועצמה להשפיע על כל העולם כולו. אבל הערכים הנצחיים נעקרו מאדמת מטעם, נסחו והושלכו אל אדמה נכריה, לתוך חיים נכרים. יוצרי הערכים האבסולוטיים, שלא יכלו לוותר כלום בחייהם הפנימיים, במשאות-נפשם, אנוסים היו לוותר הרבה, הרבה מאד בחייהם החיצוניים, תוצאות הדבר היו קשית ורעות — הערכים הלאומיים בטלו את הכבוד הלאומי, תהים נפתחה בין הערכים ובין הכבוד, הערכים הם, קודם-כל — עבודת-היצירה של האני, הבלתי-מינובל והכבוד הוא — ההתגלות החיצונית של הערכים הפנימיים: הכבוד אי-אפשר לו אלא בעולם החיצוני, בהכרה הכללית, בהסכמה החברתית, בין הערכים והכבוד יש, איפוא, קשר פנימי; שני צדדים הם של חויון אחד: של האישיות היוצרת, המראינקה היותר נוראה של הגלות מונחת בקרע שבין הערכים והכבוד, בבטול ההרמוניה הטבעית וההכרחית השוררת ביניהם. ניגוד זה הוא הקו היסודי שנשמתם של יהודי-הגולה.

בנוהג שבועולם יוצרים הערכים את הכבוד, שהוא חיוז ומעורר את הראשונים, מפרה אותם ומחלימם, לא כך היה הדבר בעולמו של היהודי, יהודי-ארץ-ישראל יצרו ערכים אבסולוטיים ומסרו אותם לבניהם אחריהם, אבל הבנים היו אנוסים לשמור את ירושת אבותיהם בנכר, בלי ארץ-מולדת, בלי-ציון, בלי בית-המקדש, בלי החשמינאים הגבורים, כדי להציל את הערכים הגדולים הסתגל היהודי אל החיים הזרים, שלא ידיו עושם, חדל להיות בורא ויוצר את חייו שלו, נלחם, כמו שאמרנו, לא לחיים, אלא נגד המות, הכבוד נעלם; האנושיות מרגשת יראת-הכבוד למלחמה פועלת, למלחמה-לחיים, אבל לא למלחמה פאסיבית, למלחמה נגד המות, ומה שנורא מזה: כל הפוסק ליצור את חייו ומאבד על-ידי זה את כבודו בעיני החברה, שבתוכה הוא יושב, סיפו שהוא מאבד את כבודו בעיני עצמו, היאיש בכחותיו שלו וההשתעבדות לכחית אחרים הולכת וגדולה בקרבנו, עד שהיא נעשית לחלק מן הנשמה, אפילו אם זו היתה קודם-לכן נשמת מלכים, כך דרכו של עולם: נשמה הולכת-בטל זמן מרובה מאבדת בעל-כרחיה את האמונה בכחותיה, מודקנת ומתנוונה, ולכל היותר היא מאמנת בכחות שלמעלה מן הטבע, שמעבר לגבול כחיתיה העצמיים.

זהו התוכן הממשי של תולדות יהודי-הגולה—ביצר הגיעו הדברים לידי כך? כשעוב היהודי את ארץ-מולדתו וגלה לארצות-נכר ראה את עצמו כאילו הוא יוצא ממנה לזמן, על-מנת למהר ולחזור, מקושר היה בכל לבו ובכל נפשו לארץ-אבותיו היהודי היוצר קרב את הנאצל אל הנגלה ואת הנגלה אל הנאצל, האל הנאצל ממלא את כל הארץ כולה, אבל בבית-המקדש שבירושלים הוא מצמצם את שכינתו, וירושלים הנגלית, ציון הממשית, היא סמל כח-היצירה הנאצל של האומה, כל זמן שאדם מישראל האמין באלהי-ישראל היה ביחד עם זה מדובק לארץ-ישראל. הקרע שבין הנאצל והנגלה היה זמני ועיבר, בעיקר הדבר חי בן-הגולה בכל מחשבותיו ובכל הרגשותיו על אדמת-האבות, פה, בגולה, היה גר נטה ללון, פה לא רצה להתערות כאזרח, בראשית תקיפת הגולה עדיין היה היהודי שלם בהרגשותו וברצונו ומאחד במחשבתו את האומה המדינית והרוחנית—לפי שהמדיניות והרוחניות היו לו כשני תארים מאוחדים זה בזה של האיריאל היחיד והמיוחד: של האומה החפשית והיוצרת, על-כן לא דאג היהודי לאבדן כבודו בעיני הנכרים: מאמין היה באמונה שלמה, שהיום או מחר יגאל מן הגלות ועוד הפעם ישוב לארץ-אבותיו, יחדש את ימיו בקדם וכבוד ויקר ינתנו לו מכל העמים, עוד הפעם יורח כבוד ה' על ירושלים וגוים רבים ועצומים ילכו לגונה-זרחה, במזמורי-תהלים, בתפלות ובאגדות הביע היהודי את אמונתו הגדולה הזאת, וכל זמן שאמונה זו עמדה בתקפה, כל זמן שהקשר שבין היהודי וארץ-מולדתו היה לא רק במחשבה, אלא אף

בהרנשה, לא אכר היהודי את כבודו ואת גאונו בעיניו. היהודי נשא את ארץ-ישראל בקרבו וסביבו, הוא סבב את עצמו בזכרונות ארץ-המולדת. אליה התפלל, בה התגאה. היהודי הבונה ערים בספרד קרא להן שמות כשמות הערים אשר בארץ-מולדתו: מסביב למולידה בנה את Jappes (=יפו), את Eskaluna (=אשקלון), את Aceca (=עזקה) ועוד. ופעם בפעם תפש היהודי גם את חרבו בידו להגין על כבודו המחולל. עוד במאה השביעית אחר החורבן אנו רואים אתה נלחם בעז ובאומץ נגד הנציבים, שהפקידו עליו קיסרי ביזאנטיה פוקאס והיראקליוס. במאות הראשונות אחר החורבן הביט היהודי בגאון ובגובה על כל מעניו ומנדיו, כי כבודו עוד חי בקרבו. קצרה יד השונאים לשלול מן היהודי את כבודו, כי השונאים היו בעיניו אך מטה-זעם, שאותו שלח אלהי-הצדק לענוש את ישראל על חטאיו; ויותר שנבר הענוש גברה האמונה בקרבת הגאולה מן הגלות והשיבה לארץ-האבות.

חוץ מזה היה עוד גורם אחר, אשר שמר בלב היהודי הגולה לזמן ידוע את הכרת כבודו. היהודי הנדרף, הנבזה והנמאס בעיני כל הרגיש את עצמו כנושא תרבות נשאה ומדות מצוינות בעולם הברברי אשר מסביב לו. במדה ידועה הרגישו זאת גם העמים האחרים. אל היהודים פנו פעם בפעם לא רק לבקש כסף, אלא גם לבקש תורה ודעת. בימי-הביניים נודע היהודי לא רק בתור מלוה-ברבית, אלא גם בתור פילוסוף ורופא וגם בתור מוסר אחדים ממרכזי-התרבות שבאירופה.

אבל החיים לא פסקו. החיים רצו רעשו—ובמרוצת החיים ורעשם נמחתה מעט מעט מלכ היהודי הכרת-כבודו העצמית. חיסר היצירה הפועלת, יצירה של חיים ישראליים בכל מלואם, הביא בהכרח לידי הסתגלות חיצונית אל החיים שניצרו על-ידי אחרים, הביא בהכרח לידי כך, שתולדות-ישראל נעשו, כמשפטו של הכהן הנזכר למעלה, לתולדות, שאין בהן מעשה, שהן על-פי רוב סבלות, לתולדות, שהן מספרות לא מה שעשה ישראל, אלא מה שסבל מאחרים ומה שנעשה לו¹. נורא המשפט הזה, אבל אמת הוא. תולדות-ישראל בנכר לא יכלו להיות תולדות המעשים והמפעלים של עם יוצר את חייו. היהודי התחבא בחורי חברה נכריה, בקרב עמים נכריים, בתוך חיים, שנעשו לא בשבילו, לא לפי מדתו, לא על-פי ערכיו, אנוס היה להסתגל אל החורים, שהתחבא בהם ושהיו לו כמטה סדומית. מי שחי בחורין ובסדרין של אורגאניזמוס זר הוא מחיסר-רצון—רצונו שלו, הוא מחוסר-יכולת לחיות את חייו שלו, בעל-כרחו הוא או מתאבק בעפר אחרים ומתבטל ברוב הגדול והמכריע או מצטמק ומתכוץ עד כדי מדת חירו הקטן. בין כך ובין כך הוא מתדלדל ומתנוונה ואין צורך לומר, שהרגשת הכבוד מתעלמת מלבו. החברה הזרה אינה רוצה ואינה יכולה להתיחס בכבוד אל דרי-חוריה. באמת-המדה של התועלת מדדה את האנשים האלה. ביחס של סחור-ומכור, של הצעה ודרישה, התיחסה להם, וכל עבדות-החיים של היהודים היתה לעבודה של סחור-ומכור כדי להתקיים קיום עני ידל בתוך החורין של האורגאניזמוס החברותי הזר, העבודה השפלה הרעילה את כל חייו של בן-הגולה, עשתה את היוצר לאיש-הבינים, לסרסור—לפי שרק בעזרת הסרסורות והבאת התועלת לבעל-הבית אפשר היה להיהודי להמשיך את המלחמה עם המות. אבל כדי להביא תועלת לבעל-הבית צריך הסרסור להסתגל אל צרכי אדוניו, אל עניניו, אל רצונו ואל נשמתו של זה, צריך לכוין את ה,אני' שלו, להשפילו ולהכניעו ככל האפשר, צריך לפורר את נשמתו, לרוששה ולפסול את צורתה. וכך עלתה לי להיהודי במאות האחרונות של הגלות: מעט מעט נתנוונה השורש, שממנו ינק כבוד האומה, נתנוונה כח היצירה הלאומית, הפועלת בעולם על דעת עצמה, בטלה כל תנועה עצמית, נרם שאון החיים הטבעיים. זאת חוקת העולם האורגאני: הצמח או החי הנתון בסכנה גדולה עוצר את נשימתו ופוסק מכל תנועה חיונית. או מות—ולא

יהא אלא מדומה—או סבלנות שתקנית של עבדים נכנעים, שהם מתיראים לעשות תניעה כל שהיא, שמא תפנושנה עיניהם במכמי האדונים הקשים מוצא אחר אין. וכאילו לא היה די בכל אלה לדכא את נשמת האימה ער עפר נוסף עוד פגע אחר: להעם היהודי צר היה המקום בחורי האורגאניסמוס הלאומי האחד, אנים היה להתפור בחורין ובסדקין של האורגאניסמוס הלאומיים, שהם שונים זה מזה ומתנגדים זה לזה, להתפורר פירורים פירורים, שהם מבטלים זה את זה ומכלים זה את זה. במשך המלחמות הארוכות שבין הספרדים והמזרחיים נלחמו היהודים בשני המחנות, עזרו לשני הצדדים—אף-על-פי שהיו עם אחד ואידיאל אחד ומטרה אחת ורצון אחד היו להם. כחשו היהודים לאדוניהם, כחשו לנפשם, הרגו איש את אחיו, חללו את כבוד נשמתם, קרעו זיפיה. מתחלה התיש הפזור האוביקטיבי את כח היחוד הסוביקטיבי ואחר-כך היתה הכפירה באחדות ובהתייחדות הלאומית לחובה ולשיטה. אין לך מופת יותר חותך ויותר מחפיר על זה מן היחס, שהתייחסו היהודים, ה'פורטוגזים' בבורדו לשאר אחיהם קודם המהפכה הצרפתית ובשעתה. היהודים הנזכרים פנו אל ממשלת צרפת שקודם המהפכה בבקשה, לגרש מן העיר את היהודים הנודדים מאשכנז ואביניון¹, על סמך החוק, שאין ליהודים רשות לגור בצרפת. ובקשת היהודים נמלאה, ואחיהם הנודדים גורשו על פי בקשתם מן העיר! היהודי פינטו מצדיק במחברתו את המעשה הנורא הזה באמרו: היהודי אנגלי דומה לכן-אמונתו מקונסמטיניפול בה במדה, שזה האחרון דומה למאנדארין מארץ-סינים; יהודי מבורדו ויהודי ממיץ נראים כשתי בריות שונות לגמרי זו מזו¹. וכשהגיעה שעת המהפכה ויהודי בורדו תבעו שוויוניות לעצמם, לא זכרו את אחיהם עד שבאו הנוצרים, כגון האב גריגואר, ולמדו אותם דעת, שיש עם יהודי אחד בעולם, שכל בניו נתונים בצרה ומשוללים זכויות האדם—מה נוראה הירידה המוסרית הזאת! ומאז ועד עתה הן הורע מצב הענינים יותר ויותר...

כבוד היהודים נזנע, גם האלפים והרבבות, שנהרגו על קדוש-השם, לא יכלו להציל את כבוד עמם. גבורי-הסבלנות היו ולא נופלים על שדה-המלחמה. רחמים עוררו בלב השונאים—אבל לא כבוד. רק מורא הכת מעורר כבוד בלב השונא, ואת מורא הכת לא נתנו קדושי-היהודים בלב אויביהם. הסופר הנוצרי הנזכר זה פעמים אחדות אומר אמנם: מפליא ומכלים הוא הדבר לראות את היהודים הסוחרים לא רק נותנים את רכושם, אלא אף מוסרים את חייהם ברצון חפשי וכלי כל מגור על אמונתם באלהי אבותיהם². אבל מה הועילו הרברים האלה ואחרים כיצא בהם? גבורי-הסבלנות לא יכלו לעורר כבוד בלב מנדיהם. הסבלנות מבזה את בעליה—עובדה היא, שאין אנו רשאים להעלים עין ממנה.

מצב-הנפש של יהודי-הגולה במאות האחרונות, שהיה בעצמו תוצאה מוכרחת מן הנגד הפנימי בין אי-הווייתור בממשלת האידיאל ובין ההסתגלות הנכנעת אל החיים התיצוניים, הביא אחר-כך לידי כמה וכמה תוצאות מעציבות ומכאיבות—קודם-כל לידי כפירה גמורה בכחות הטבעיים והעצמיים של העם, בכח הרצון וההתעוררות של כלל האומה, והביא להפך לידי אמונה סמויה ככל הכחות האחרים הטבעיים ושלמעלה מן הטבע, הכרת החולשה הלאומית הולידה את התקוה לגאולה הבאה מן החוץ. פעם קיוו היהודים, שהגאולה תבוא מן הפרסים, שינצחו את ממשלת ביזאנטיה, או מן הערבים, שיכניעו את הגותים המערביים, ולהפך; פעם צמצמו היהודים את כל תקוותיהם בעזרת המלכים נגד הכהנים, בעזרת האב הרומי נגד הנסיכים השואפים להון וההמונים הצמאים לדם, בעזרת הקיסר נגד הפיאודאלים או בעזרת הפיאודאלים נגד המלכים שבספרד ובצרפת; ופעם כוננו את כל מבטיהם אל תנועת המהפכה, שתטהר את

1) Graetz, Geschichte der Juden, XI, S. 59.

2) Gesch. des jüd. Volkes etc., S. 329.

העולם מן הריאקציה, ולהפך—הכל לפי מצב הדברים ברגע הנוכחי. לא הערכים האבסולוטיים ולא הכבוד הלאומי הכריעו בדבר בחירת העם בכל הרגעים ההיסטוריים שנזכרו ושללא נזכרו, אלא התיעלת היחוסית, נקודת-ההשקפה הסרסורית. אל לנו לרמות את עצמנו! הסרסור, אפילו בשעה שהוא עומד במערכות-הנלחמים לאמת ולצדק, אינו עושה את מעשהו בשם הערכים הנצחיים! המיטיבים באים תמיד מן הסמרא אחרא, ממקום-הטומאה, האטימיספירה, שבה נמצאים הסרסור ובעל-הכית, היא צרה, מחנקה, מלאה חשד ובוז הדדיים. היחס שבין שני הצדדים הוא יחס של סוחרים, הלככות יבשים, ריקנים, כאן אין מקום לגדולות, אין מקום לערכים נצחיים, לכבוד-הנפש. בשעה שהיהודי עוזר להמחנה האחר, שלעזרתו הוא מקוה, במלחמה נגד המחנה האחר, אין המחנה העוור אוהב היהודי ומכבדו ואין המחנה שכנגד שונא את היהודי ואויב לו, שני המחנות מבוים אותו, שני המחנות בטוחים בסתר לבם, כי בתנאים אחרים, כשישתנה היחס שבין הכחות, יעבור היהודי ממחנה למחנה, יעזור לאויבו מאתמול כנגד אוהבו מאתמול. כך נמשך הדבר מאות בשנים, כך הוא גם עתה. וכי אין אנו רואים בזמננו במלחמת-האימות שבאייסמריה, למשל, את היהודי עומד היום במערכת. הביהמים ומחר במערכת האשכנזים?

העם התלוש מן הקרקע פורח באויר, תלוי בכל מקרה, שיקרה בעולם. שלשלת המאורעות ההיסטוריים, שהיא מקפת כל עם הבורא את חייו על אדמתו, נפסקה. כל מיני השפעות זרות מחיי הנכרים ירדו בשפע על ישראל. במקרה—מנקודת-ההשקפה של היהודי, שלא השתתף בדבר—עלה יוליאנוס הכופר על כסא הקיסרות הרומית—וברגע אחד נשתנה מצב היהודים. במקרה עלו הקארולינגים לגדולה במקומם של המירובינגים—ועוד הפעם נשתנה מצב היהודים. המקרה הביא את הערביים לספרד—ופסקו צרות היהודים לשעה. התפתחות פנימית מוכרחת מצד עצמה לא היתה בתולדות יהודי הגולה, ועל-כן אין בהן חוקה סבתית קבועה ומסוימת. כל מה שהיה—אפשר היה גם-כן שלא יהיה, לפי שכל מה שהיה יצא לא מפנים החיים הלאומיים, אלא מחוצה להם, מן המקרה. כל מקום שהמקרה שולט בו—שם הכל תלוי בנס, שם האדם לא נחשב למאומה, האמונה בנסים ונפלאות נעשה לעיקר העיקרים. כל תולדות יהודי-הגולה כלולות בהגדרת מרדכי והמן. הגדה משפלת, מדכאת, רוצה אתה לדעת, מה בין מצב-הנפש של היהודי הבורא והיוצר ובין מצב-הנפש של היהודי הנכנע והמסתגל—צא ודמה זה לזה את תולדות מלחמות החשמונאים עם המלכים הסוריים אל הגדת מרדכי ואסתר: גם פה גם שם אנו שומעים נפלאות, גם פה גם שם אנו רואים יד ה',—אבל מה רב, מה גדול ההבדל שבין שתי אלה! שם—גבורה, פה—הכנעה; שם—תוצאה מוכרחת מתולדות האומה ומרצונה החזק, פה—השתנות הלך-הרוח של המלך הפרסי; שם—אומה נלחמת על אלהיה ועל חירותה, פה—אשה מתחננת; שם—יצירת נשמה איתנה, פה—הסתגלות הגוף אל בן-הנכר, ושונות זו מזו תכלית-שני הן גם שמחות-הנצחון: שם—טהרת המקדש, קדוש-הנצחון, פה—שמחת-עבדים על האויב הנופל; שם—גדלות-הנפש, פה—קטנות-המוחין.

בשני הספורים הנזכרים מתגלם כל אותו הנגוד הפנימי שבתולדות ישראל: מעבר מזה—גבורה וגדולה של יהודי יוצר בן-חורין ומן העבר השני—שפלות והכנעה של יהודי נודד ומשועבד, מרדכי הוא סמל בן-הגולה, קצפו—קצף אין-אינים, תקוה—לא בכחי שלו, לא ביצירתו העצמית, שמחתו—פעוטה, קטנה, שפלו הנסים והנפלאות, ירדו השמים אל מדמנת האדמה. הגדול נעשה קטן, הנצחיות התפוצצה לרגעים, השמש היתה לתולעת-יוחנא, שמן ערום ונבזה יצא לצחק באדם מישראל, ואלהי-ישראל, אלהי היצירה הכבירה, הנצחית, סלק את שכינתו...

הכבוד הלאומי חלף הלך לו. לעין-כל מרטו את לחייו של היהודי והוא נשא

בדממה את אות-הקלון על בשרו. נשא בדממה, בהכנעה, אל תאמרו: היהודי נשא את חרפתו בנאון! אי-אפשר לשאת את החרפה בנאון בשעה שאי-אפשר לנקים את נקמת החרפה, לנקים בגלוי, לעין-כל. והיהודי הרי לא היה יכול לנקים את נקמת חרפתו בגלוי. היהודי בוי היה לשונאי ומנדי, הוא לא היה יכול לבזות אותם, לכל היותר יכול היה לשנוא אותם שנאה מסותרת.

אבל כיצד יכול היה היהודי הנושא את אות-הקלון על בשרו לחיות, כיצד היה יכול להתקיים אחרי אבדן כבודו בעיני אחרים ובעיני עצמו זמן מרובה כל-כך? גם המון הגדול מחוסר-ההכרה, הנמצא על מדרגת ההתפתחות היותר נמוכה, אי-אפשר לו לחיות במצב כזה, אפילו העבר נוקם את נקמתו מאדוניו, ויהא אפילו שאינו מכיר הכרה ברורה את משרתו. המלחמה על הערכים ועל הכבוד ממלאת את כל תולדות האנושיות; ויותר שאומה מן האומות מוסיפה להכיר את עצמה יותר היא משכללת את ערכיה ונלחמת על כבודה. ובכן, כיצד יכלה האומה הישראלית – אומה, שנתפתחה והכירה את עצמה, שהיסטוריה גדולה של יצירת ערכים נצחיים עמדה מאחוריה – לעמוד ולהתקיים אחרי החרפה הנוראה שהעמיד עליה, אחרי הכלמות והרוק שהשביעה?

גם האויבים גם האוהבים אומרים: היהודי הקריב את כבודו על מזבח ערכיו. אבל על מזבחם של איוו ערכים? האויבים מבטיחים: היהודי ויותר על כבודו לשם ערכיו הגשמיים, כספו וזהבו. אבל זהו שקר גלוי. היהודים נתנו לא רק את כל אשר להם, אלא גם את נפשם בעד אמונתם. המונים המונים בחרו במות מעבור אל הנצרות, ואפילו במקום שהיהודים קבלו עליהם את הנצרות, כגון בספרד ובפורטוגאל, הרי לא היה הדבר אלא למראית-עין, ובסתר שמרו את דת אבותיהם, למרות כל הרדיפות, למרות כל העניוים, אדרבה, בין האנוסים האלה היו גבורי-הסבלנות היותר נעלים, הם היו הנהרגים על קדושת-השם היותר נפלאים. זאת ועוד אחרת: יותר משוויתרו היהודים הגולים בתקופת עשרם וגדולתם על כבודם וויתרו עליו היהודים בתקופת התדלדלותם, כשהתפתחות הכלכלית של האזרחים דחתה אותם ממקצועות הכלכלה, שהחזיקו בהם זמן מרובה – מן האומנות ומן המסחר, ריששה אותם והציגתם ככלי ריק, משנת 1350 ואילך מתחלת תקופת הירידה של היהודים באירופה, – תקופה, שנמשכה זמן מרובה באירופה התיכונה ועוד יותר – באירופה הדרומית-המערבית, משנה זו ואילך פסקו היהודים מעט מעט למלא תפקידים פחות או יותר חשובים בכלכלה החברתית ונעשו לסוחרים בכלואי-סחבות, לעניים מרודים, ומה אנו רואים? דוקא בתקופה זו אבד היהודי לא רק את עשרו, אלא גם את שארית כבודו, מכאן אתה למד, שלא לשם הצלת כספו וזהבו, לא לשם שמירת ערכיו הגשמיים ויותר היהודי על כבודו.

בנגוד להאויבים אומרים האוהבים: היהודים נשאו את חרפת-כלמתם בשם ערכיהם הרוחניים. היהודי הזדכך כל-כך, נעשה כל-כך רוחני, עד שלא הרגיש במכאוביו הגשמיים, היו גם כאלה, שרצו ללמוד מזה, כי יש בעולם אימות רוחניות, שאין להן כל גוף ואין להן שום צורך בגוף, ושוב היו מי שאמרו: היהודים מלא בעולם איוו תעודה מיוחדת – כאילו עם משולל-כבוד יכול למלא איוו תעודה בעולם!

אבל, אם נעזוב את ההשערות הקלוזות מן האויר, אם נתבונן אל העובדות עצמן ואל מצב-הנפש המתאים להן, יקבלו הדברים צורה אחרת. תולדות-היהודים לא תהיינה בעינינו כדבר היוצא מן הכלל. להפך, הן תאמתנה את הכללים הגדולים, המושלים בכל ההיסטוריה האנושית כולה.

אין ספק בדבר, שהערכים הרוחניים היו ליהודים תמורת כבודם האבוד, אבל מה היה התוכן של הערכים הללו? – את לשונו החליף היהודי עשרת מונים: דבר יוניתי, ערבית, ספרדית, אשכנזית, ז'רגון, כי כן דרשו ממנו החיים הורים, את המוסר החברתי שלו לא היה היהודי יכול לגשם בחיים, לפי שאנוס היה להסתגל אל החברה הורה,

שהיו לה ערכי-מוסר אחרים: אנוס היה לחיות חיים של מלוה-ברבית למרות תורתו, למרות מוסרו העצמי, אבל לעומת זה שמר היהודי את ההכרה המהורה של האל האחד ואת הכרתו הלאומית. מהן שאב את כל כחותיו במלחמתו הנוראה על קיומו—עד שהתחילו גם הערכים האלה להתקטן ולהתכוץ תחת הלחץ הנורא של אבדן הכבוד הלאומי. אף כאן נתאמת הכלל הגדול שבתולדות-האנושיות: כבוד בלא ערכים וערכים בלא כבוד אי-אפשר להם להתפתח התפתחות נורמאלית, לפי שהערכים הלאומיים והכבוד הלאומי קשורים זה בזה קשר בל-ינתק. משהתחיל הכבוד הלאומי יורד התחילו גם הערכים הלאומיים יורדים.

ג.

הימאן אומר: התקוה המשיחית למלכות-השמים, שהיא עתידה להוסד בציון, היא הסבה האמתית והעמוקה למצבו המיוחד והבודד של ישראל בעמים. ישראל היה צריך לקבל עליו את כל הצרות ואת כל הרדיפות לפי שלא היה יכול ולא היה רשאי לעזוב את תקוה זו... ואותה התקוה היא שעמדה לישראל שלא יתבולל בעמים, שישתמר בתור עם ואומה⁽¹⁾.

ואמנם כן הוא, התקוה המשיחית היא אבן-המוסדות בנשמת בן-הגולה. אבל מה היא התקוה המשיחית? — תקוה האומה ושאיתה לשיבת כח יצירתה השלמה יחד עם שיבתה לארץ-אביה. אותה המשיחיות, שנתפרסמה קודם החורבן וויתרה על החירות הלאומית, וזה היתה לרוח האומה ולא נקלמה בתוכה, לא רק גדולי האומה ואציליה לא רק הכהנים והפרושים ראו את החירות המדינית כתנאי הכרחי להקמת מלכות-השמים על הארץ. השאיפה אל החירות הלאומית—אומר שוואלס—היתה עיצומה ועמוקה קודם כל בלב העם, בקרב האכרים הרבים היושבים על אדמתם ועובדים אותה⁽²⁾. ואל השאיפה לחירות הלאומית נלווה עוד שאיפה אחת—להיות לעם-ה', לעם, שבניו אנשי-אמת וחברתו חברת-הצדק, אלהי-ישראל אינו אלהי-ההסתכלות בלבד, אינו רק אלהי-האצילות, אלא גם אלהי-העשיה—אלהי המעשה החי והאושר האנושי. תורתו אינה מתנדרת ועולה אל ענני שמים; היא מלמדת להוריד את השמים על הארץ, ליסד את מלכות השמים עלי-אדמות. האמונה הישראלית—אומר רבי יהודה הלוי—מיוסדת על המעשה האלהי בתולדותיהם של בני-אדם, תכליתה היא—האושר האנושי, אמת, לא האושר הגס והפעוט. אושר האדם באשר הוא אדם, חלק אלוה ממעל, הוא—הקדושה, כי המדרגה היותר עליונה, שאליה מסיגלת נשמת האדם לעלות, אינה מדרגת-הפילוסופים, אלא מדרגת-הנביאים. הנביאים מורידים את הקדושה האלהית מלמעלה למטה, מן האל אל האדם. ישראל, עם הנביאים, שאף לקדושת החיים ביחוסים שבין אדם למקום וביחוסים שבין אדם לחברו, וכשיגיע ישראל אל התכלית הנרצה, כשיתקדש ויתעלה להיות לעם-ה', יהיה למיפת לעמים רבים. כי הנה יום בא, וזרח אור-ה' על כל העולם כולו, ונוסדה ממשלת האמת והצדק בכל אפסי-ארץ. אבל אי-אפשר לו לישראל להשיג את תכליתו אלא על אדמתו של, בארץ-האבות, על הר-ציון ובבית-המקדש—כי שם צוה ה' את הברכה לעמו, כי שם משכן היצירה הישראלית. רבי יהודה הלוי היה הראשון, שהכיר את כל חוקי של הקשר הפנימי שבין כל הקנינים הלאומיים שלנו, האמונה והלאומיות של עם ישראל הבוקות זו בזו ואינן אלא הויה אחת. האמונה הישראלית היא לאומית והאומה הישראלית היא אומת-האמונה, אומה של כהנים. ארץ-ישראל היא המצע הגשמי ליצירתה האלהית של האומה הישראלית. הלוי הכיר את גודל ערכה של ארץ-ישראל

1) F. Heman: Gesch. des jüdischen Volkes etc., S. 12.

2) M. B. Schwalm: Le type sociale du paysan juif à l' époque de Jésus—Christ La Science Sociale, février 1908.

ביצירת-ישראל. רק שם נוצרו הערכים הנצחיים של האומה ורק שם יכולה היצירה הלאומית להמשיך הלאה.

רבים אומרים: היצירה הלאומית נמשכה בכל ארצות-הגולה. אבל כל המסתכל בתולדות ישראל בעינים פקוחות רואה גלוי, שהאומה הישראלית לא יצרה ערכים חדשים, ערכים עצמיים, אלא בשעה שהיתה חיים לאומיים שלמים על אדמתה שלה. שר-האומה, שראשיתו חתולה בערפלי-קדומים, בסתרי-הגווע, בתעלומות ההשפעות ההדריות של העמים הקדמונים, הגיע לפריחתו בארץ-ישראל מחמת השפעתה המיוחדת על עם ישראל. השכינה שורה על ארץ כנען (רי הלוי). בארץ כנען נעשה ישראל לעם השכינה והיצירה האלהית. שם היו גם הסכיבה המבעית וגם הסכיבה החברותית, שמהם נתפרנס כח-היצירה של האומה. שם נעשתה שפת-העברים המחוטבת משיש לשפת-הנביאים הנשאה והפשוטה, שנתנה להאין-סוף והנאצל צורה גלויה וברורה, מבטא תמים, בהיר ושקוף. שם נוצרה נשמת הנביאים, שהיו נרדפים מן הגדולים והתקפים על אהבתם הגדולה לעמם, להרועים והאכזרים בהרי יהודה ובעמקיה. שם נוצרה המחשבה הכבירה על חירות-האדם וגאולתו. שם התרומם אדם מישראל אל האלהים, הכיר אותו וידע, מה הוא שואל ממנו. שם נתגלמה שאיפת האומה לעמידתה ברשות-עצמה וליצירתה על דעת-עצמה. שם חיתה האומה את חייה העצמיים, שדה את שירתה העצמית.

ומה היה אחר-כך?

אחד העם אימרי: הנה עמנו נע ונד בנויים זה כאלפים שנה, ובכל הימים הרבים ההם אין אנו מוצאים שחדש מדעתו איוה ענין גדול, איוז מסלה חדשה בחיים, אלא כל ימיו עוסק רק בסרסרות, נושא וניתן בסחורה חמרית או רוחנית, שנעשתה על-ידי אחרים. כי כל התועלת, שהביא בימי-הבינים להשכלת-העולם, לא היתה בעיקרה אף היא אלא "סרסרות" או "משא ומתן": נשא חכמה ממזרח ונתנה למערב¹. אמת, מפני חוקת האינרציה, לא פסק כח היצירה לגמרי גם בגולה כל מן שעני העם היו נשואות אל מקורו, אל עברו בארץ-מולדתו, ובכל מקום שהעם התכנס בו בהמון וחי במדה ידועה חיים אבטונומיים היתה מתעוררת בקרבו האֵנרגיה של היצירה והיתה שואפת לצאת מן הכח אל הפועל. אבל יצירת הגלות לא היתה חפשית ומקורית ולא התפתחה התפתחות מבעית ינורמאלית ממדרגה למדרגה, מחוץ לארץ-ישראל לא יצר עם ישראל ערכים מקוריים ומוחלמים, משאבד ישראל את חירותו הלאומית והמדינית אבד את חירות-היצירה. ישראל צמצם את מבחר כחותיו בשמירת הערכים הישנים ובהצלתם מן הכליון.

בבבל יצרו היהודים את התלמוד. אבל התלמוד לא היה ולא רצה להיות יצירה חדשה. הוא היה רק מפרש ומבאר את היצירה העתיקה, מוציא ממנה תוצאות הגיוניות ומימאפסיות. היסוד של התלמוד — המשנה — הונח בארץ-ישראל. מיבנה הובאו אבני הפנה — מן המקום, שהמורים בו היו מדור הגבורים אנשי-השם, שהגיגו על ירושלים עד טפת-דמם האחרונה, והתלמידים — מדור המורדים הגדולים, שהתכצרו במצודת-ביתר תחת דגלו של בר-כוכבא. דרך יבנה ירדו המחשבות לפומבדיתא, דרך אושא — לסורא, ירדו המחשבות למרות התנאים הנוחים והחפשים, שבהם היו נתונים גולי-בבל; בבבל לא היו היהודים קבוצות קטנות ומפוזרות של סרסורים — המונים המונים ישבו שם ועסקו בעבודת האדמה וביאומנות ורק במדה מצומצמת במסחר. ואף-על-פי-כן מה אנחנו רואים? בארץ-ישראל יצר היהודי את כתבי-הקודש הבהירים והשקופים, את אמרות-הנביאים החיצבים להבות-אש, את המשנה הברורה והעמוקה; ובבבל נברו הפלפול והחרוד על בהירות-המחשבה, החיצוניות על הפנימיות, השמירה על היצירה. אין ספק, ששום אדם לא היה אשם בזה, כי אחרת

(1) על פרשת-דרכים, ח"א, הוצאה שניה, עמ' 181.

לא יכלה להיות, וראיה לדבר: כשרצה ענן בן דור, מיסד כתת-הקראים, לפרוש מן התלמוד ולחזור אל כתבי-הקודש, לא עלה בידו לא הא ולא הא. הקראים לא החיו את רוח הנביאים וכמעט שלא היה להם שום ערך ממשי בתולדות ישראל. הקראים רצו לשנות את השיטה בלי שנסו לשנות את הבסיס של היהדות—את הגלות. אבל הבסיס הוא העיקר והכל תלוי בו. עם שהוא חי בחוריהן של חברות נכריות ואינו בונה בעצמו את בנין חברתו, הרי הוא בהכרח מחוסר כל התנאים החמריים והרוחניים, שמכשירים את ההתגלות השלמה של כח-יצירתו.

וחוץ מזה: היהודי שהיה מתגורר בין עמים אחרים והיה נתון תחת ההשפעה המתמדת של חיי האחרים, קלט בהכרח ובלא-יודעים לתוך יצירתו—בשעה שהיו לו רצון ויכולת ליצור—עיקרים נברים, שלא היו קשורים קשר תולדותי ביצירה המקורית של עם ישראל, והעיקרים הזרים והמחשבות הנכריות לא יכלו להתעכל על-ידי המחשבה הישראלית ולהעשיר על-ידי כך את הרכוש הרוחני של האומה, מה עשו? דחפו את המחשבות ואת הערכים הלאומיים ונכנסו במקומם. אומה, שהיא מקבלת אל תוכה מחשבות זרות בשעה שיש לה בהן צורך פנימי, מעבדת היא אותן על-פי דרכה ומרבה בהן את עשרה העצמי או גם את עושר התרבות האנושית בכלל, אבל היהודי, שקבל מחשבות חדשות לא מפאת הצורך הפנימי אלא מסבה חיצונית, מיבנית, לא די שלא נתעשר, אלא שאף נדלדל ואבר מה שהיה בידו. השיטה הניאו-אפלטונית, למשל, נתפתחה בין היהודים באלכסנדריה של מצרים לא לפי שהמחשבה הישראלית הרגישה צורך פנימי בדבר להתעשר מן המחשבה היוונית ולהתפטר עמה, אלא רק מפני שהיהודים דרו במקרה בסביבה יוונית. כמו כן קלמה הפילוסופיה הדתית של היהודים בימי-הביניים את השיטה האריסטוטלית אל חוכה לא מפני שההתפתחות הטבעית הביאה אותה לידי כך, אלא מפני שכסביבה החיצונית, שבה היו היהודים נתונים במקרה באותה שעה, היתה חזקה או האמונה בשיטתו של אריסטו. גם הפילוסופיה של שפינוזה היתה לא מוכרחת בשלשלת המחשבה הישראלית, אלא פרי התנגשותה המקרית של זו עם השיטה הדיקאטורית. ולפיכך אנו רואים מלחמה תמידית בין הערכים העתיקים והמקוריים ובין הערכים הזרים והמקוריים—מלחמה, שאינה מביאה לידי ריפורמציה, אלא לידי מינות, התפוצצות והריסה. המינות לא התקוממה נגד עיקר זה או אחר באמונת ישראל, אלא חדרה תחת כל היהדות כולה. הסכנה הכרובה בעקב השיטה הניאו-אפלטונית או האריסטוטלית היתה לא בזה, שעל-ידיהן נמחק או נמשמש תו מצורת היהדות, אלא בזה—שהן היו עלולות להביא את האומה לידי כליון. הצד-השני שבין שני ה"מינים" הרחוקים כל-כך זה מזה בזמן ובמחשבה, בין אלישע בן אבויה לברוך שפינוזה, הוא זה—ששניהם נתכוונו לא לתקן את היהדות, אלא להפסיקה, לבטלה. כל המתמרמר על ה"קנאות" של הרבנים בכל הדורות אומר לכל, שהוא חסר כל הכרה פסיכולוגית. לא שפינוזה היה הצדיק בריבו עם הרבנים! הרבנים המחרמים אותו הם היו הצדיקים! שפינוזה לא בא להחיות את היצירה הלאומית, אלא להוציא את הערכים המקוריים ולהכניס במקומם ערכים זרים, שסופם היה לבטל את היהדות הלאומית ולהעבירה מן העולם. ועל-כן התקוממו נגדו הרבנים ומאחריהם כל קהל עדת-ישראל והוציאו אותו מכלל ישראל. ה"קנאות" של הרבנים היתה לא תוצאה מוכרחת מן הערכים המקוריים של היהדות, אלא כלי-זיוין במלחמה הנוראה על הקיום הלאומי, במלחמה עם המות. הרבנים הרגישו, שאי-אפשר לה ליצירה לאומית חדשה בישראל כל זמן שישאל יושב על אדמה זרה בחוץ-לארץ, ועל-כן עכבו בהכרח ברורה את כח-היצירה, התנגדו לכל חדש, מיראה שמא יפוצצו היסודות החדשים והזרים את כל הבנין כולו. אי אפשר לתקן דבר, שאין יסוד מוצק תחתיו ושכל נגיעה קלה עלולה לרופפו עד היסוד!

ובאמת, כלום אפשר הדבר, שהאומה הישראלית, שיצרה יצירות נצחיות בזמן חירותה, ששאפה בכל נשמתה אל הכרת האמת המוחלטת, נסתרסה פתאום? כלום אפשר הדבר, שאף אם היה ישראל יושב על אדמתו וחי חיים של חירות לאומית ומדינית, היה מפסיק ביצירתו, לא היה בורא ערכים חדשים במקצוע הצדק החברותי והאמת האישית? אבל יהודי הגולה אנוסים היו לעצור בעד כח יצירתם, לעשות סיג וגדר לתורתם העתיקה. זאת היתה המצוה המוחלטת של נשמת-האומה — לשמור על הרכוש של העבר בשביל העתיד. התנאים האויביים והרצון הסוביקטיבי פעלו שניהם גם יחד לעצור בעד כח היצירה הלאומית.

ואפילו בתקופה הערבית-הספרדית לא יצרו היהודים ערכים חדשים. גם אז לא היו כל עיקרם אלא אנשי-הבינים, מבארים ומפרשים, לא יוצרים, והסבה האמתית של החזיון המעציב הזה לא נעלמה מעיני מיטיבי-ראות כבר בתחלתה של אותה תקופה עצמה. רבי חסדאי אבן שפרוט, שעלה למשרות היותר גבוהות בימי ממשלת עבד-אל-רחמן השלישי ושבעבודתו המרובה עזר לא מעט להכשיר את שעת-הפריחה של ההשכלה היהודית בתקופה זו, — רבי חסדאי זה שואל במכתבו ליוסף מלך הכוזרים: „אם יש אצלכם זכר לחשבון קץ הפלאות, אשר אנו מחכים זה כמה שנים ונצא משבי אל שבי ומגולה אל גולה וכו', נשארו מעט מהרבה, ונרד מכבוד, ונשב בגולה ואין לאל ידינו [להשיב], באמרם לנו כל היום: לכל עם ועם יש מלכות ולכם אין זכר בארץ“.

העם, שאבד כבודו בעמים, אינו יכול לעמוד בראש, אלא לתווך ולמסרס; העם העומד ומצפה לנאולה שתבוא אינו יכול לברוא וליצור, אלא לקנות על גלותו ולשמור בשבע עינים את יצירת עברו; הנודד מארץ אל ארץ אינו יכול לחיות חיים עצמיים, אלא להסתגל להסביבה הזרה ולספק את צרכיה שלה. מי שהוא אנוס לספק תמיד צרכי אחרים אי-אפשר לו לספק את צרכיו שלו. היצירה היא תוצאה מן ההרמוניה השוררת בנשמת-היוצר. בן-הגולה נושא בנשמתו סתירה נוראה:

לפי בְּמִזְרַח וְאֶלֶי בְּסוֹף מַעֲרָב—

כך מקונן גדול משוררינו הלאומיים, רבי יהודה הלוי—ובקינתו הקצרה הזאת טמון פתרונה של כל החידה הישראלית. הלב של האומה: משאת-הנפש, היצירה, הרצון הלאומי — הם במזרח, בארץ-ישראל, בארץ הנביאים, המכבים, בית-המקדש, הכבוד והגדולה; ו„אנכי“ — העם הנדרף על צוארו, הנתון למרמס תחת רגלי עֶשׂוֹ וישמעאל, הנבזה בגוים, הסרפור והמשרת לאדונים זרים — בסוף מערב. הסתירה מקפת את כל החיים — הסתירה בין ההווה הפנימית ובין ההתגלות החיצונית, בין השאיפה ובין העשייה, בין הערכים ובין הכבוד. כל האַנְרִיגִּיה הלאומית שואפת אל ציון, אל חרבות ירושלים. כל געגועי הנשמה, השאיפות הנעלמות, התוחלת העצומה, התקוה הבורעת — הכל היה מכון כלפי המזרח. במה, איפוא, אפשר היה ליצור „בסוף-מערב“?

אימרים: כמה משוררים גדולים ובעלי-מחשבות עמוקים עמדו להם לישראל בתקופה הערבית-הספרדית. אבל המשוררים ובעלי-המחשבות האלה היו גדולים ועמוקים באמת רק במדה שחשבו ופעלו להצלת ערכי-האומה המקוריים — לבארם ולפרשם, להגין עליהם מפני המהרסים מכית ומחץ, או במדה שהרגישו והביעו את הסתירה הגדולה שבנשמת-האומה, את האבל הנורא על חורבן האומה ואת הגעגועים העצומים על הנאולה. כל הבח וכל האומץ של השירה העברית בגולה נצמטצמו בשירי-האבל, בקינות ובתחנונות. רבי שלמה בן-גבירול משורר היה את שיריו בשעת מנוחה ומרגעה יחוסיות לישראל. אבל כלום היה כחו גדול בשירה של שמחה? רק מתוך עצבות קודרת שרתה עליו שכינתו הגדולה וקוננה מרה:

שנים אני נעבר.	מני זמן אלף
לקאת בתיך מדרך.	אדמה בתיך גלות
לשאל?—איך יגלה	האין לבוש-בדים
סתם נחם דבר? ...!	הקץ—ואל צרה:

רבי שלמה בן-גבירול הביע לא רק את אַבל האומה, אלא גם את תקותה, בשירתו על אלהים וכנסת-ישראל מתנוצצת פעם בפעם מתוך הדמעות קרן-אורה, והד תקוה עמוקה ישמע—תקוה לגאולה, לשיבת השכי לארץ-האבות, לציון; לא לציון הרוחנית בלבד, אלא אף לציון הגלילית, הממשית. התורה של הלאומיות הרוחנית הפורחת באויר היתה זרה עדיין לישראל ולמשורריו בימים הרחוקים ההם. בן-גבירול עדיין הוא שלם בהרגשותיו: הוא שואף אל התחיה הממשית של העם והארץ, שבהם היה קשור בכל נימי נפשו. בן-גבירול שונא את הגלות, מרגיש בכל כחות נשמתו הכבירה את השפלות האומה של הגלות, כנסת-ישראל אומרת:

ל-יחה לאמה, לאמה מצרה...	שביה, עניה בארץ נכריה.
קוונים, קוונים, תונים למרמס,	מחוצים, לחוצים סובל, מעמס,
זהבמה שנים עברים ל-ס!	עד אנה, ה' אצוק חכם?

והקדוש ברוך-הוא משיב בפי המשורר:

עמדי וצחלי, בתולת ישראל!	הקולך זה הקול, גולת ארץ-אל-
יבעת יהיה-עמוד מִצֵּאל	לעת הרשום בספר דניאל:
וְיִקְרָא עַל הָהָר: וְכָא לְצִיּוֹן גִּיאַל!	

השירה הכבירה של בן-גבירול היא כנוגה-חור, שהוא שב מן היצירה העתיקה והמקורית של האומה, כל כחה ועצמה של אותה שירה יונקים מן השאיפה העמוקה אל זוהר-העבר. כמעט שהסב המשורר הגדול את נשמתו מן העבר הלאומי התחיל לחשוב מחשבות זרות ובלתי-מקוריות, שהיהדות לא יכלה לעקלן. בן-גבירול הפי-לוסוף היה ידוע הרבה יותר להאסכולסטיקים הנוצרים וקרוב להם מלהיהודים, אבן גבירול ראוי לתהלה וכבוד, לפי שהביא מן המזרח היהודים הספרדיים המון מחשבות וחמרי מחשבות יוניות-נוצריות, אמת, שיטתו הפילוסופית היא מחוסרת מקוריות גמורה; אבל הוא מסר את החומר שקבל מאחרים ועבר אותו בכשרון רב של מומחה לדבר, בכח-שופט עצמי וברוח פילוסופית אמיתית. הוא עשה אותו החומר לשיטה משכללת יפה, שהשפיעה השפעה גדולה, חשובה ומעוררת על בני-דורו ועל הבאים אחריו (הימאן). היהודים הרגישו את הזרות שבשיטה הפילוסופית, שביסודה היו מונחים מחשבות וחמרי מחשבות יוניות-נוצריות, וראו בה סכנה ליהדות, המחשבות הזרות היו ליהדות המחוסרת קרקע והתפתחות נורמאלית לא כחומר מתעכל, אלא כחומר מפוצץ. לא היה קשר אורגני בין היהדות העתיקה ובין המחשבות החדשות ולא היה שום צורך פנימי בהן, על-כן רבצו כל המחשבות האלו ואחרות כיוצא בהן כמשא כבד ומעיק על גוף היהדות.

שלם מבן גבירול היה המשורר הגדול רבי יהודה הלוי. לבו לא הלך אחרי מחשבות זרות וכל מגמתו היתה — לרדת לעומק היהדות המקורית, להתחדד עם רוח הערכים העתיקים. בשירתו ובמחשבותיו חיו ופעלו נשמת האומה ויצירתה. בשירי אַבל ותקוה הביע לדורות עולם את אנקת-האומה אסירת-התקוה. שכינתו שומעת תמיד את רעש עצי-הלבנון ואת משק מימי-הירדן, רואה לפניו את שמי-התכלת הנשויים על

ירושלים ואת ההרים והגבעות אשר מסביב לה, בובה כהנים על צרת הגלות, מנגנת בכנור על חלום-הגאולה.

מִי יִתְּנִי מְשֻׁמֵּט בְּמִקְוֵי מָוֶה אֲשֶׁר
נָגְלוּ אֱלֹהִים לְתַנּוּךְ וְצִירֶיךָ.
מִי יַעֲשֶׂה לִי כְּנָפִים וְאֶרְחִיק נִדְוִי.
אֲנִיד לְבִתְרִי לִבִּי בֵּין בְּתֵרֶיךָ;
אֲפֹל לְאִפִּי עַלִּי אֲרָצֶךָ וְאֶרְצָה אִכֶּךָ
נִיד קָאד וְאֶחָזֵן אֶת עֶפְרָיִם.

ואולם גם היצירה של התקופה הערבית-הספרדית לא ארכה אלא כל עוד לא אבר היהודי את שארית כבודו, כל עוד לא נגול ממנו שריד-חירותו וכל עוד חיתה בלבו התקוה לחירות שלמה ולגאולה גמורה. עד מהרה קרבי ובאו ימים רעים מאלה. אחד מן הגדולים שבבעלי-המחשבות בישראל התחיל את עבודתו בהרחבת היאוש הלאומי עד הקצה האחרון. ראשית פעולת רבי משה בן מימון היתה—להצדיק את ההמרה למראה עין בשעת השמר... זה היה הגבול האחרון של ההסתגלות, הגבול, אשר מעבר לו עמד הכליון מוכן לבלוע את קרבנו הקרוב כל-כך. הרבנים התנגדו, אמנם, לזה—אבל מה הועילו בהתנגדותם? החיים הזרים היו נגד היהודים והיהודים היו חדלי-אונים לברוא את חייהם שלהם. היהודי נדלדל יותר ויותר, נדחק והושפל יותר ויותר. הכבוד הלאומי ירד מטה מטה, הרצון החי נתכוך ונסתתר לתוך-תוכו, המעשה הגדול היה לדבר שאי-אפשר. לא נותר ליהודי כלום זולת עולם-הדמיון, האמונה העזרת בנסים ונפלאות. היהודי בקש ומצא מעט מנוחה לנפשו הנרכאה והנהלאה בחלומותיו ובחזיונותיו. התוכן של החלומות והחזיונות המסתוריים היה עתיקי-מים—השאיפה לגאולה, לארץ-אבות, לחיים מלאים, אבל לא היתה שום אפשרות לגשם שאיפה זו בחיים על-פי דרך הטבע. אז נתפשטה תורת-הקבלה בין העם. לספר-הספרים היה ספר ה"זוהר",—זה הספר הנפלא, שהוא כולל בתיכו תורות שונות ומשינות: מחשבות מיטאפיסיות נשאות, נוטריקון וגימטריאות, התנפלות על תורת הרבנים, בקורת עיקרי היהדות, אמונה רמה, הויה קיצונית, וכאלו וכיוצא באלו. אומרים: ספר-המסתורין הזה הוא יצירה מקורית, שיצרו היהודים בסוף ימי-הביניים. אבל הלא תורת-המסתורין בכלל וזו של היהודים בפרט לא חדשה היא ולא מסוף ימי-הביניים מוצאה. את עקבות המסתורין אנו מגלים באמונותיהם התמימות של בני-האדם הקדמונים, אנו מוצאים אותם במחשבותיהם ובדעותיהם של עמי-המזרח, בין העתיקה, בשיטה הניאו-אפלטונית ועוד ועוד. גם ליהודים היו מאז ומעולם אנשי-רוח ויודעי-נסתרות. בהגדות ובמדרשים מפוזרים מאמריהם של בעלי-הסוד ורמיהם. המסורת העברית מיחסת את יצירת הקבלה לאבינו הראשון, לאברהם, או גם לאדם הראשון. לפיכך אי-אפשר לראות את ספר ה"זוהר" כאילו היה יצירה חדשה לגמרי. אי אפשר גם לראות אותו כיצירה מעוררת לחיים של מעשה רב. ספר-ה"זוהר" ותורת-הקבלה בכלל הביאו נחמה לגשמת האומה האבלה והשפלה, חזקה ועודדות, אבל חיים חדשים לא נשעו בתוכה. הם עוררו זעזועים, אבל לא תנועות מסודרות מוליכות אל המטרה בהכרח ברורה. מטרת הקבלה היתה הגאולה, אבל שום אמצעים טבעיים להביא על-ידיהם את הגאולה לא היו לה, ועל-כן נעשתה בעצמה כלי-שרת להגאולה. הקבלה חדלה להיות תורה עיונית בלבד, היא היתה לאמצעי להבאת-המשיח, ביחוד בתקופה הנוראה, שהתחילה אחרי גלות-ספרד. במאה השש-עשרה והשבע-עשרה חלה תקופת-הפריחה של הקבלה, ש"עיקר-עיקריה הוא ביאת המשיח, מצב הענינים במלכות השמים העתידה לבוא, צירופי אותיות ומספרים כדי לגלות את הקץ". ואפילו החוקרים, שהיו לישראל בימים ההם, כגון דון יצחק אברבנאל ורבי מנשה בן ישראל, עסקו בקבלה ובמשיחיות. בתקופה זו נדמה גם שירת-השאיפה, פסקה גם קינת-האבל.

הנשמה היתה במצב של התפעלות תמידית—עד שבא המשבר הנורא והיהודי אבד את השריד האחרון, שעוד נותר לו: את תקותו, בתנועת-שבתי-צבי עלה הלך-הנפש ההוא אל המעלה העליונה ואחריה לא אחרה הריאקציה לבוא, שבתי-צבי יצא לנאול את ישראל לא בכח ועיו, לא באמצעים טבעיים, אלא בנס, ואף-על-פי-כן עורר תנועה גדולה, שבכחה האמין לא רק ההמון העברי, אלא גם מלומדים וחכמי-מדינה, סוחרים ואנשי-מעשה מן הנוצרים. אפילו שפינוזה מסופק היה בשגוען התנועה, אף הוא האמין באפשרות תחיתה של ממלכת-ישראל בתנאים ידועים, אבל התוצאות היו מחפירות ומעציבות. הקשיח הנלחם בשם הערכים המוחלטים ויותר על הכל, הסתגל לכל, קבל עליו את דת האיסלאם, נגוד יותר עצום בין המטרה ובין האמצעים אי-אפשר אפילו שיעלה על הדעת! מקור-היצירה דלל זה כבר, זה כבר אבד גם הכבוד הלאומי; עתה התחילה גם התקוה נחלשת, נעלמת. אמת, העם עוד לא ויתר על האיריאלי שלו, אבל האיריאלי היה מחוסר תמונה מוחשית, נעשה למחשבה מופשטת חסרת-חיים, השאיפה עצמה עברה מן ההרגשה אל המחשבה, חדלה להיות תוצאה מוכרחת מן החיים והיתה לתוצאה הגיונית של המחשבה.

החסידות עשתה את הנסיון האחרון להוציא את העם ממצב הקפאון. אבל אף היא לא המציאה אמצעים חדשים ובני-קיום להגיע על-ידיהם אל התכלית הנרצת, אף היא לא יצרה יצירה חדשה, מקורית וקיימת. החסידות התקוממה נגד הרבנות המאובנת ועוררה את ההרגשה הפנימית, את האמונה-שבלב, אבל הרי גם לפניה לא מעטים היו בישראל האנשים, שהמיפו לאמונה פנימית, לתורה-שבלב, שרצו להחיות את נשמת העם—רצו ולא יכלו, לפי שהסרו להם אמצעי-התחיה, כלי-היצירה, ואלה חסרו גם להחסידות. החסידים ראו בהעצבות מדה מנונה ושאפו לשמחת-החיים. הם העמידו את האמונה על שלשה דברים: על הענוה ועל השמחה ועל ההתלהבות¹⁾. אבל השמחה מאין תמצא בנשמת בן-הגולה, שהוא תועה בעולם שאינו שלו? שמחת בן-הגולה לא יכלה להיות אלא שמחה של התפעלות עוברת, של התעוררות אנוסה, או שמחה של הסתפקות-במועט, של הסתגלות אל הגלות וקבלת עול עבדים נכנעים באהבה. בין כך ובין כך אי-אפשר היה לה לשמחה זו להיות למקור של יצירה חיה וקיימת, גם אמונת-צדיקים, שהיתה עיקר גדול בתורת החסידות, לא היה בכחה לברוא יש מאין, אמונה זו עודדה את רוח העניים והאביונים, הנדכאים והנכנעים, אבל במה היה כחה גדול לעורר את האנרגיה הלאומית לחיים חדשים, לעבודת-היצירה? החסידות היתה מלאה התפעלות של יאוש, שמחה של אָבֶל וכח של חולשה. החסידות היתה צעקת-העם האחרונה על הסתירה, שאכלה את נפשו מאות בשנים, – הסתירה שבין הערכים המוחלטים ובין ההסתגלות הממשית, שבין נשמת-המלכים ובין חיי-העבדים, שבין ההויה ובין ההתנלות, שבין העבר ובין ההווה. הנשמה הנחנקת בכלאה נודעוזה עד היסוד, אי-אפשר היה ללכת הלאה בדרך שכבושה, אי-אפשר היה להמשיך הלאה את סתירת הדורות, האימה הגיעה עד משבר—רק אחת משתי אלה נשאר לה: או להלחם על כבוד-הנפש האבוד ולוותר על הערכים הלאומיים, או להתרום עוד הפעם אל הכבוד הלאומי ולעורר את הערכים העתיקים לחיים חדשים. רק מועטים נשארו עומדים על עמדתם הישנה, בוכים על הגלות ומצפים להגאולה הנסיית.

ובינתיים צעדו החיים הכלליים צעדי-ענק קדימה. דומה היה, שכל העולם כולו עומד להשתנות ולהתחדש, רעמים מחרושי-אונים ומקיצי-גורמים הרעימו בכל אפסי ארץ, ברקים רבו בתוך העלמה הגדולה ולאורם נראו פעם ראשי העצים הפורחים בעדן-העתיד ופעם—מעמקי השאול הנורא הרובץ מתחת, סיפה איומה התחוללה בכל עזו כחה, גלים סוערים חרגו ממסגרותיהם ושטפו ארץ ומלוואה, הרים ענקים התנועעו-

1) S. Schechter, Die Chassidim. Jüdischer Verlag, Berlin 1904.

התנודדו כגרגרי חול וסלעים איתנים רגזו ונלעקו ממקומם.

וסלע-היהדות, אשר שיאו לשמים יגיע ומתחתיו רובצת התהום, רעד גם הוא. חימות הגמו נפלו לקיל הרעש הנורא. חלום אלפי השנים כאילו התנדף בסערה, נשמת העם העתיק לחכה עפר רגלי האדונים החדשים.

אז עברה מעט מעט הסערה, הים נח מזעפו. אדוני החיים יצרו להם חיים חדשים, החיו את כבודם ואת ערכם. רק עדת הסרסורים נשארה לבדה על שפת-הים, בודדת כמו שהיתה. נשתנה המסיה שעל פניה, נשתנו הבגדים, שבהם היא מתחפשת, — הרוח לא נשתנתה. הגה עומד האחד כולו מעולף יגון קודה, גופו שחוף וגנום, לבו הולם בכבודות, רק העינים בוערות: נשואות הן אל הררי-ציון, אל חורבות ירושלים. הוא מאמין בנס. הוא מצפה לפלא. ומסכיב אצים-רצים סרסורים מתחפשים, בגדיהם מנוהצים, פניהם מגולחים, מבטם קודה, ורק מומן לומן רטט קל עובר ככל גופם ופעמים שהוא ניכר מתחת להמסיה, פושטים הסרסורים את ידיהם אל גלי הים כמצחקים בהם, ומומן לומן קופץ גל שוכב על ראשו של אחד מן ה,נועים' וסוחפו אל המצולה כדי להשליכו בעוד רגע על החול שעל שפת-הים כפגר מובס. הלאה נראות קבוצות קבוצות של סרסורים חרדים, שאינם מצחקים צחוק-משובה עם גלי הים. עובדות הן קבוצות אלו את עבודתן בחול, ומן החול הן בונות חומות קטנות ויפיות מסכיב לרחוב-היהודים, התמימים והמתממים האלה מתימרים בלבם, כי הים אינו מסיכן, כי גליו שקטים, כולם אהובים, כולם חביבים. ולפעמים אף אימרים הם, כי חומות-החול, שהם בונים, חזקות הן למדי בשביל לעצור גם בעד גלים רועשים, מזדקפים ומתפרצים בעברת כחות איתנים.

וכשהגלים הפראים יסתערו בכל עזו-משובתם—יחדדו כל הסרסורים למיניהם, יתקרבו חד אל אחד, גוף אל גוף—לא נשמה אל נשמה!—כאימרים לעצור בגופותיהם בעד הסכנה המרחפת על ראשם. אבל כמעט ינחו הגלים העיפים מעבודתם רגע—והיראים והחרדים ממהרים לברוח איש איש אל חורו, איש איש אל צורו. נמוגו הקרובים. לרגע, התפזרו לכל רוח.

וכי התפוצץ הסלע? וכי התפורר הסלע לגרגרי-חול?

(עוד יבוא).

סוּסָתִי.

מעשה נורא.

נתלנל ובא לדפוס על-ידי

מנדלי מוכרספרים.

(המשך).

פרק שביעי.

יִשְׂרָאֵל לְשִׁמְתוֹ הוֹלֵךְ וְעֵדִין מִשְׁמַדֵּל לְהִיזֵת אִישׁ.

על שלש עבירות כמנודה הייתי לעירי: על שאני בחור, למעלה מעשרים שנה ופנוי, תלמיד חכם שפירש מחובשי בית המדרש, ושאני קורא ולומד בספרים חיצוניים. אנשי מקומי היו חושדים אותי במינות, מראים לי פנים זעומות ומתרחקים ממני. אוי למי שהוא גר בארץ נכריה, ואוי אוי למי שהוא גר בעירו ובמקומו. זה זר לאחרים ואחרים זרים לו. ענוי נפש יש בזה, אבל עלבון כבוד אין עמו. וזה זר הוא למכיריו, נכרי לאחיו, וקשה צערו, שיש עמו ענוי נפש ועלבון כבוד כאחד. אחד משישים של עלבונו מרגיש פעמים אדם בודד בין הקרואים בבית-ועד או בבית-המשתה. הכל מסיחים דעתם ממנו בכוונה או שלא בכוונה, כאלו אינו. הוא עומד אצלם ואין משגיחים בו, רואה ואינו נראה, מדבר ואינו נשמע, וקול דבורו חוזר לו. כוורק קטנית לכותל, שמזדקרת לאחוריה, ומי שעונה לו בשפה רפה נראה מתוך פניו כאלו חסד הוא עושה עמו ובלבד הוא מהרהר: כלה דבורך ולך לעזאזל!

אלמלי הייתי שוקד ולומד יומם ולילה וממית עצמי באהלי על דברי תלמודי בבתחלה לא הייתי מרגיש בעלבוני, שמנודה אני לאנשי מקומי. אבל משעת חולשתי, רחמנא ליצלן, על כרחי הייתי ממעט בתלמוד תורה, ופעמים מפסיק לגמרי משנתי כמה ימים, ובשעות של במלה הרגשתי בעניי ובצרות נפשי ובחלול כבודי ובמעמדי השפל בעולם ומצאתי את עצמי זר ומוזר לקרובים ולרחוקים... קרח מכאן וקרח מכאן, אמי נצמעה על שגשגותי במעשי ובדרכי מדרכי יהודים במקומי, ואף על פי כן היתה נזהרת בלשונה, שלא לומר דבר קשה ולצער את בנה יחידה, ובשביל כך נמשכתי אחריה בחיבה גדולה ביותר, ובשעות של צער הייתי מתענגע עליה, מסיח עמה ושופך לפניה את נפשי.

— לא טוב, אמי—אמרתי לה פעם אחת, כשהייתי מפשפש במעשי ושרוי בצער—

לא טוב היות אדם לבדו!

שמעה אמי—וצהבו פניה, ועמדה ואמרה לי בשמחה:

— החיותני, בני! דבר בעתו אמרת, ואני רואה בו סמן טוב, שמשמים הוא דבר

זה, שיש לי לאומרו לך, ומובטחתי שהיום תשמעני ברצון, ומולך יציץ ויפרח כשושנה. שמעני, בני! היום הציעו לי בשבילך שידוך הגון—כלה נאה ועשירה גם...

—דייך דיין!— משטיק אני את אמי. והיא אינה שומעת והולכת ואומרת את ההלל הגדול:

— גם כסף רב—אלפי כסף, מתנות, תכשיטי זהב, אבנים טובות, מלבושי כבוד, מזונות, הכל בדרך הנגידים!...

— הכל בדרך היהודים!—אני קורא ומשמיע קולי עמה—דברים עתיקים! תחילתם בדרך הנגידים וסופם בדרך הקבצנים: בנים, אביונות, חיי צער, מלמדות, במלנות, מרסירות, כפיפת קימה, קידה וכריעה, מודים, נפילת-אפים, תחנון ועלינו לשבח, לשבח, לשבח!...

— די לך, די!—קראה אמי, נרתעת לאחוריה בהולה ונבהלה—עצור במלך, בשמך דברי פיך! אני מה שדברתי לא איסיף. ואלמלא אתה פתחת לי לא דברתי, אתה, בני, הלא פתחת לי ואמרתי: לא טוב היות אדם לבדו! ופשוטו של מקרא זה: לא טוב היות בלי אשה.

— ואני, אמי! אני לא אמרתי אלא כנגד זה, שאני לבדי—גלמוד ומרוחק מן הבריות.

— אתה מרוחק, ישראל, מפני שנתרחקת מהם ולא תלך בדרכיהם. והלא בידך, בני, לתקן הדבר.

— לחזור בתשובה את יועצת לי, אמי, לחזור ולהחזיק מנהגי הבטלנים שלנו בידי, לעשות דברים נגד דעתי ונגד רצוני ולהיות שומה כל ימי, כדי שרוח השומים תהא נוחה ממני?—לא, אמי! דבר זה לא תקנה היא אלא קלקלה. אדם שמעביר עצמו על דעתו ועל רצונו נבלה טובה הימנו. עיד זאת, אני לא ביהודים בלבד אני מדבר אלא בכל הבריות בכלל.

אמי שותקת ומתאנחת מתוך לבה, מסתכלת בי ברחמים ובדאגה ומנענעת עלי בראשה. ואני נפשי מרה לי באותה שעה, מדבר ומתאונן מתוך רוב צער.

— אוי לי אמי כי ילדתיני, איש עלוב ומנודה לכל! אוי לי מבני עמי, יהודי מקומנו, ואוי לי מבני עם הארץ, הללו מוציאים אותי מתוכם, מפני שאיני לדבריהם יהודי כדבעי, והללו מוציאים אותי מן העולם מפני שאני יהודי. עבירה זו, שאני ואבותי נולדנו בה, שירושה היא לנו מאבות העולם בימי קדם, גוררת אחריה עונשים נוראים: עיני ולחץ, גורות קשות ומיני פורעניות, יסורים ופגעים רעים. לענין זה אני רואה חיבה לעצמי לעשות מה שאפשר, אדם שמבדילים אותו משאר הבריות ופוגעים בכבוד אנוש, נחלת שדי בו—והוא אינו נפגע; שמסגירים אותו כצפור בכלוב במקום צר ומשימים לו גבול עד פה תבוא ולא תוסיף, והוא נעשה באדני השדה זה, שגדל בתחום ד' אמותיו, מחובר במבורו לארץ, ודי לו—אדם זה נוח היה לו שלא נברא.—אדם אני, חי אני וחפץ חיים, מתאוה לצאת למרחב ולחיות בעולמו הגדול של הקדוש ברוך-הוא. ואם יהודי אני, מרוחק אני, מנודה אני, חובתי לעשות מה שבידי לתקן הדבר.

— אוי, מה אתה סח, בני!—צעקה אמי ופניה הכסיפו כמתעלפת.

— תנוח דעתך, אמי!—אמרתי לה, משתדל לנחמה בדברי פיוס—ישראל בנך ישראל הוא וישראל יהיה לעולם, ולתקן הדבר אני אומר בלמודי חכמה. על ידי תורה זו, שאלמוד בבית מדרש המדעים, תתגלגל לי זכות הישיבה בעולם מחוץ לתחום בתוך שאר זכויות ידועות, ואתהלך ברחבה כפי שאפשר בארץ החיים.

— ובכן רצונך, בני, לחזור ולשנות במעשיותיך, יומם ולילה בספריך!—אמרה אמי, בהולה ודואגת לשלום גופי ונפשי—אוי, ספריך, ספריך! אך לצרה ולבהלה הם לנו, ישראל! אשה פשוטה אני ואיני יודעת עולם זה. שאתה אומר, עולם זה, שכך תחמוד אותו בלבך, מה הוא לך? שבאצלי, אצל אמך, וכל צרכיך הרי לפניך הם. ולמי אני עמלה ואדרה כל שנותי? הרי לך, בני!

— לישב בטל סמוך על שלחן אמא כמה מנונה היא! בן גדול שכמותי מחזיק במינורה של אמא, אוכל ואינו עושה ומטיל עצמו עליה, נוח לו ונוח לבריות שיהא עובר ובטל מן העולם. לא אהיה במלן! הרבה במלנים יש בישראל חוץ ממני.
— בבקשה ממך, הנח ספריך, אותם ספריך... ישראל! וזו זכות הישיבה, שאמרת, הרי היא נקנית בכסף ובתעודה של אומנות.

— בכסף כיצד?

— משלמים בשביל תעודת-מסחר ממדרגה ידועה, והיא נותנת לאדם מישראל זכות-הישיבה בעולם הזה שאמרת.

— אוי למי שזכות הכסף מסייעתו ולא זכות עצמו! זכות הבאה על ידי כסף, ננאי היא לטוהנה ולמקבלה כאחד, איני רוצה בה! ואת המסחר בכלל שנאתי. אני שונא אותו בשביל הסוחרים, שרובם, מן הסמרטורים עד החנונים, והשולחנים מתלמידיו לבן הארמי הם, ואותם, את הסוחרים—בשביל הקנאה והתחרות ודרכי העולם המשובשים והמסוכסכים, שהם באונם או ברצון מתפעלים מהם, הרבה סמרטורים, הרבה תגרנים יש בישראל חוץ ממני! ותעודת-האומנות, שאמרת, אמא, הרי אומנות איני יודע ולא למדתיה מעולם.

— אומנות לאו דוקא—לחשה לי אמי—העיקר היא תעודת-האומנות. שומע אתה? עקימת חוטם היתה משמשת תשובה על דברי אמי הללו, שלא היו לי לרצון, אף על פי שיש צד היתר להערמה משום פקוח נפש וצרכי חיים, כשם שמערימין למשל בעירובי תבשילין ובעירובי תחומין. שעה קלה חטמתי לה ושותק ואחר כך פתחתי ואמרתי לה בפה מלא:

— אני אין לי אלא תעודת בית-מדרש-המדעים. תעודה זו בלבד אני יודע ואותה אבקש בכל כחי. לא אשקוט ולא אנוח עד שאמצאנה. נפשי חשקה בתורה!

— בתורה, התורה „שלך“ הרי היא מתשת כחך, ישראל!

— הבטלה מתשת עוד יותר כחו של אדם ומביאתו לידי שעמום!

אמי על כרחיה נשמעה לי, ותנאי היה בינינו, שלא אהיה יושב ועוסק יום ולילה בתלמודי כבתחילה, אלא קובע עתים לתורה ועתים למיול ולשינה ולכל צרכי הגוף, המבריאים אותי. כשינוח גופי תנוח גם נפשי ודעתי תהי צלולה ומיושבת עלי. ובכן חזרתי, למול טוב, על דברי תלמודי, ולמדתי והגיתי בהם על הסדר, הכל כשהיה, עד שהגיע זמן הבחינה.

פרק שמיני.

לב אמי נָא—יָדַע מַה נָּא.

ובאחד מימות החמה, בהשכמת הבקר, עגלה באה אצל בית אמי להוליכני דניפרונה, מקום מיועד לבחינת מירונין, העומדים להתקבל לבית מדרש המדעים, אמי—מרת נפש ודמעתה על לחיה, היא בוכיה ומסתכלת בי בגעגועי אהבה, מסתכלת ובוכיה.
— אל נא תבכי, אמי, ואל תתעצבי—אומר אני לה ומשדלה בדברים, שתכבוש דמעותיה, ואת עצמי איני כובש ובוכה גם אני — אל נא תבכי הורתי ואל תנודי לי! לא לארץ גזרה הריני הולך ולא לעבדות אני נודד ממקומי. הריני הולך לשם הבחינה, שבשבילה עמלתי וכליתי כחי זה כמה שנים. הרחמן הוא יזכני להשלים את חפצי ואוכל להתפרנס שלא בצער ולחיות בכבוד כבני אדם. ואת תראי כמיוב בנך ובכבודו ותחי נפשך. אל נא, אמי, אל תבכי, הורתי!

— אוי, ישראל! — משיבה לי אמי — מה אעשה ונפשי כי בוכה, ומה יועילי דברי תנחומות ולבי לבי צועק—ולב אם כשצועק לא קל הוא להשתיקו כתינוק בדברי פיוס!

בבקשה ממך, ישראל, שמא תתישב בדעתך להסתלק מכל אותו ענין הבחינה ותשב בביתך, למה תשומם בני, ולמה תכלה ימך בעמל ושנותיך בסינוף גוף ונפש? ומי יודע אם לאחר כל עמלך ייטב לך ואם לא לריק יהיה כל יגיעך? בוא וראה, כמה מלומדים אצלנו היהודים רעבים ובטלים וכמה חכמים מתענים ומסתגפים כל ימיהם ואובדים בענים. בבקשה ממך, כל אותו הענין, שאתה נותן נפשך עליו, למה הוא לך? כל ענין הליכה לאסכוליות שלהם ותלמוד תורתם, חדש הוא, לא שערום אבותינו, והלאו שיהא לנו ולכל ישראל לטובה. שמעני, ישראל, ושב בביתך. אוי, קשה עלי פרידתך, בני!

נכנס בעל-העגלה ונטל את כלי וחבילותי ונפסקו הדברים ביני ובין אמי. נפטרתי ממנה מתוך נשיקות ודמעות רותחות ויצאתי בפחי נפש והלכתי לדרך. לגלגו לכם, אתם ליצני הדור, לגלגו כרצונכם על הכל ועל כל מה שבעולם, אבל הזהרו! ואל תלגלגו על לב-אם, שהוא רואה את הנולד, מרגיש בו וצועק לא לחנם! כל-זמן שאתם שותקים ואין עינה לי מכם: החיים מה הם? כיצד מתהוהים ונעשים במוחו של אדם כל מחשבותיו והמון רגשותיו? כיצד משתזרים ומתקמים בתוכנו סירוגי חלומות מופלאים מדבר, שעדיין לא בא והוא עתיד לבוא לעולם? — כל זמן שאין לכם תשובה על דברים הללו והם נפלאים מכם, לא אניח לכם לגלג על מי שאומר: לבו של אדם פעמים הוא מנבא ונבואתו מתקיימת. — לב אמי צעק ולא לחנם. לא זכיתי בבחינה—ונתקפחתי!

וכדאי הדבר להודיע כיצד נתקפחתי ועל מה נתקפחתי.

באותו יום הבחינה היה לבי טוב עלי ואמיץ ביחוד, ועוד אמצתי בכוס יין, אף על פי שיין ושכר לא שתיתי מעולם. הנה אל ישועתי, אמרתי בלבי, ולא אפחד! ובאמת, למה אפחד וממי אפחד? הרי יש לי עסק עם אנשים חכמים, תמימים ומתוקנים, בודאי יתנהגו עמי בחן ובחסד כדרך המלומדים, ובמאור פניהם יוסיפו לי אומץ. אבל אוי ואבוי! בכניסתי לבית-ועדם מיד חלשה דעתי ונפלו פני. המורים, מלוכשים בנדי מלכות בכפתורי-נחושת מצהיבים, העמידו עלי פנים זוועפות, כאלו עשיתי עול ואני עתיד ליתן דין וחשבון לפניהם. עיניהם—עינים רמות, מזרות פחד, כעיני השומר בימים ההם, שתחלת דבורו עם האדם הבא לידו היתה נויפה: "מי אתה?"... מאין באת ולאן אתה הולך, מפה סרוחה ובריה שפלה?" המורים, שעבודת הקודש עליהם ללמד את העם תורת חיים, חכמה ומוסר, צדק ומישרים, כדי להרבות שלום בעולם; שעבודת משמרתם מחייבתם להיות צנועים ועניים, נוחים לבריות ומקשינים את עצמם לקטנים, כדי שיהיו פתוחים לפניהם הלככות לזרוע בתוכם זרע הדעת, החיים והשלום ואהבת אדם—המורים הללו כפתורי-נחושת למה להם, ועינים רמות כעיני השומרים מה להם? יאמרו מה שיאמרו ואין אדם שידמה בדעתו את סוקרטוס, את אפלטון ואת אריסטו ושאר חכמים מורי העם כיוצא בהם בכפתורים משונים, בפרצופים איומים ובצורות זעומות כגון אלו. כיון שהציצו עלי מיד מראה ראשונה נדהמתי ונתבלבלה דעתי, ואם זהו מה שמבקשים ולמה שמתכוננים—הרי השלימו המורים את חפצם יפה יפה, מוחי, מוח יהודי, הרי זה נשתעמם. אחד מהמורים, שהמשל ופחד עמו, התחיל מנסה אותי בדברים, מנגב עלי שאלות וגוררני מענין לענין וממעשה למעשה עד שנגררתי לאותה יאה הכשפנית ונכשלתי בה -- ונתקפחתי! ראו המורים בקלקלתי והראו לי פנים שוחקות, ובוזה הם ונשלם סדר הבחינה ובא קץ לכל יגעי וסוף לכל תוחלתי ותקותי!

ומפני רוב צער היה צר לי המקום בבית דירתי והייתי שם בשוקים וברחובות ועל ההרים הגבוהים סביב העיר, יוצא בבוקר ושב לערב, והלילות לילות עמל של פחד ובלהות היו לי. נדרה שנתתי והייתי מתהפך מצדי אל צדי על משכבי, וכמעט נתנמנמתי תמונות משונות כמו מעפר עלו לנגדי, מביטות בי בחרפה ובכעס, ומיד הכעס

נצטרף למעשה, החל המשחק—המשחק הנורא! יוצאים המשחקים לפעלם, איש בעינו ואיש במקצוע הראוי לי: אלה כחמורים, אלה כשורים ואלה כבני אדם דמותם, ואני כגבר' כפות בידם ורשותם והריני כפרתם!

סובב סובב מס אני באויר העולם, תודא ומסתכל בבני אדם, שלא לדעת מה הם ומה טיבם ומה מעשיהם. ופעם אחת הייתי מתעורר בשעת השחוק, מרים קולי וקורא קיקיריקי כגבר בכל כחי, ומפני קול קריאה זו נתבהלתי בעצמי וקפצתי ונסתי החוצה. אני רץ והם רצים ואני אויר חלצי ורץ כצבי ומתעלם מעיניהם ופתאם נתקלתי בגוף אחר, ויד חזקה וקרה תקפתני בכח. והנה כדמות אשה לנגדי, בלה וכחושה, אין בה אלא עור ועצמות. במקום עינים שני חורים, מוקפים עור עכור, מוהם ומקומם כעין קלף. הפה רחב ופתוח עד למתחת האזנים, והוא בור ריק, אין בו שן אחת, אלא הלשון בלבד מפרכסת ומתפתלת שם כתולעת. על זרועה סל מלא סרמנים חיים וגדולים, זוחלים וממפסים זה על גבי זה ומנענעים הצבתים שברגליהם. היא מסתכלת בי ושותקת, פיה מתרחב עוד יותר ונראה כשחוק, שחוק זה כביכול, שמקדיר את הנפש קדרות של עצבות ומצנן קרב וכליות. ראיתה—ונבהלתי. הנה היא יאהא, זו צרתי, שעומדת זה ימים רבים לשטן לי בדרך! זיעה קרה שטפתני מכף רגלי ועד ראשי, וכמעט שלא נתעלפתי מפני הזיהום וגועל נפש. נרעש ונפחד עוקר אני רגלי ובורח ורץ בכל מאמצי כח כחמורף.

פרק תשיעי.

אני מצאתיה!

אימת יאהא עלי היתה גדולה כל-כך, עד שהייתי מביט על כל סביבותי בדרך הלוכי ונוהר מאד, שלא אפגשנה. ושמעתי אומרים, יאהא בדניפרון יושבת ואימתה על כל בעל חושם ארוך. כיון שפוגעת בי מיד היא תופסתו בחוטמו. שורקת—ומיני מזיקים ורוחין באים, היא מושכתו בחוטמו והם דוחים ומורדים אותו למקום זה יסדו לו. כך היא עושה תמיד—יושבו חטמנים לגבולם... ומאותה השעה התחלתי ממשמש בחוטמי ואני מתאמץ להצפינו כפי שאפשר מפני הסכנה.

פעם אחת הייתי מהלך ברחוב העיר בחשאי ובוהירות כנגב וראיתי מרחוק שומרי העיר מכים נפש בהמה. ולצאת ידי חיבתי כאחד מבני החבורה של, צער בעלי חיים' באתי לבקש רחמים עליה. כיון שבאתי ונסתכלתי בה נודעונו איברי—הנה היא בעורה ובעצמה, בפאה סביכה שלה, כנגררתה ובגבה הכפוף והמסורטט, היא היא סוסתי הזקנה, העלובה והשוממה!

— הוי, הוי, בני אדם!—אמרתי לשוטרים — למה אתם מכים נפש חיה, עלובה

נפש זו?

— בדבר שאינו שלך אל תתערב, גש הלאה!

— חבר אני מחבורת, צער בעלי חיים'. שומעים אתם?

— אנו מוליכים אותה לבית-הבולשת—החזירו לי השוטרים בשפה רפה.

— והמכות למה?

— הולכה בלא הבאה היא כחתונה בלא תופים וצלצלי תרועה — אומרים לי

בשחוק.

— ולצער בעלי חיים אי אתם חוששים? כלום לא בשר ודם היא ובשמכים אותה

לא יכאב לה? נפש אתם חובלים, נפש אדם!...

— מִי-מִי! — קראו השוטרים בקול, מעמידים עלי פנים איומים ובודקים אותי

בעיניהם.

— קריאת, מה' משולשת זו ובדיקה זו ועזעו עצמותי וביחוד נודעו חוטמי... וכמעט שלא מדעתי נשתלחה ידי לתוך כיסי ומכסי לתוך ידם של השוטרים ומיד נחה רוחם, ואני בעת רצון שאלתי להם בירידות:

— נפש זו מה פשעה ומה חטאתה ?

— בהמה זו אין מקומה בעיר, ודינה שתצא מזה ותכנס לתוך דיר שלה.

— ובמה גרועה זו משאר הבהמות, שהן מטיילות כאן ?

— מה נאמר ומה נדבר עמך. כך אנו מצווים וכך אנו עושים, ואתה, שכך אתה נכנס בעובי הקורה, אמור לנו, סוסה זו שלך היא ?

בדעתי היה לומר, שהיא שלי, אבל בשעה רעה זו ראיתי עומדת שוקמה, כאילו אין הדבר נוגע לה ולא בה מדברים; כאלו היא מהרהרת: אם מלעיבים בי ומלגלים עלי מה איכפת לי? או שמא אינה מהרהרת כלום ואינה חוששת לכבודה אלא לכריסה, למלאות במנה, וכיון שראיתי בכך נמלכתי ונתכוונתי לומר, בהמה זו אינה שלי ולא ידעתי, ולא עוד אלא שהייתי מבקש לירוק בפניה, אבל מיד כבשו רחמי את כעסי מעליה ואמרתי: הרי היא שלי! קיצור הדברים, נתתי להשכאים כפי שפסקתי עמם ופדיתי את השכוייה מידם, אבל בתנאי להוציאה מתוך העיר. ושמא תחזור ותבוא לידם לא יועיל עוד כופר—ושנים אשלם.

עוד באותו היום יצאתי מתוך מקום סכנה אני וסוסתי עמי. לא היא תחתי ואני רוכב עליה, חס-ושלום! אלא אני ברגלי הולך והיא הולכת עמי בחברתי. הדרך, שאני הולך עליה, אבני נגף וחתחתים בה, צנינים ופחתים—אני בראש והיא נגדרת בעצלתיים אחרי, פוסעת ועומדת, פוסעת ועומדת, ועתים היא עומדת ואינה זוה ממקומה, או היא נוטה מן הדרך ותרביץ באחת הבעצאות. אני מגלגל עמה ועושה כל מה שבידי, מחזיק בציצת ראשה, בפאה שלה וסוכבה שלא בסוכבה, אבל סוכבה זו אינה מועילה ומתשת כחי, וגם חס אני עליה לסוכבה, שלא להכאיבה ולצערנה ביותר. ומתוך רוב יגון וכעס הריני שופך שיח ואומר דברי כבושין, כאדם שהוא ברוגז וטוען ומדבר בינו לבין עצמו.

— כמה מגונים מנהגיה של זו! לא עלה על דעתי שכך תקנימני. אני מדבר עליה טובות ומבקש על נפשה מלפני המצערים אותה, והיא מצערתני וממרת את רוחי! אני איני חס על כבודי ועל עצמי בשבילה, טורח ומטפל בה, והיא אינה חסה עלי ומכעיסתני במעשיה. אני מדריכה בדרך, ואמר לה: לכי לפנים, והיא לאחור! אני לה: זה הדרך, לכי בו, והיא טובעת בטיט! וכי כך נאה וכך יאה? יודע אני, אלמלי הייתי משים רסן בפיה, עולה ורוכב על גבה וחובטה במקל היתה הולכת לכל מקום שהוריתי לה. מי שרוכב עליך, סוסתי, בו את נוהגת מנהג דרך ארץ ביראה ופחד, מתרפסת וצוהלת לו אפילו כשהוא פושט את עורך מעליך. אבל אני אין לבי מניחני לרכוב על נכך. תדבק לשוני לחכי אם אומר לך: שאיני! אם אחבטך, סוסתי, תיבש ימיני!

כך אני שופך נפשי בדברי תוכחות, וסוסתי עומדת ולוחכת עשב בצדי הדרך בנפש קרה. תמה אני ואיני יודע מה לעשות. להניחה ולילך לדרכי קשה עלי, נפשי כרוכה אחריה ורחם ארחמנה מאד. ולעמוד אצלה ולהתענות עמה במקומה אף זאת אי אפשר לי. על כרחי אני חוזר ואוחזה בפאה שלה וסוכבה אחרי. ואני תפלה, יהי רצון, שלא יראוני עובדי דרכים ולא ילגלגו עלינו, ויהיו הדברים המגונים בינינו לבין עצמנו. אבל תפלתי לא נתקיימה, לצערי ולבשתי פגעו בי בני אדם הרבה מדלת העם ומגדולי, וכל אחד מראה עלינו באצבעו ומלגלג. זה אומר: סוסה זריזה ומזורזה זו מניין היא לך, דודי? וזה אומר: מה לך, בן-אדם, ולבריה שפלה זו? הנה צעיר אתה וכח במתניך, הנה את הנבלה ולך לדרךך! הללו אומרים: קח שוט בידך, גבור, עלה ורכב על סוסך

וחבטו בכח ויריץ כאילה שלוחה! והללו אומרים: למה אתה מצער נפשך ונפש בהמתך, הרכב את הבהמה על שכמך וטוב לשניכם.—דבת רבים, לעגם וחרפתם וכל עצתם עלי אבינו שבשמים הוא לבדו יודע!

ועד שאני מטפל בסוסתי שקעה החמה, השמים התקדרו עבים, הבריקו ברקים, וקול רעם נשמע פעמים מרחוק, מקצה השמים. אני מזדרז ושואף למקום לינה, וסוסתי כמנהגה נוהגת, וגמרת בדעתי לזרז אותה ולעוררה בכל מאמצי כח, אבל הסרבנית הזו מרדה בי! כיון שאחותי בציצת ראשה ומשכתי בחזקה התקוממה כנגדי ובעטה ברגליה. אם כך את עושה לי, אמרתי, בועטת בי ולהכותני את מתכוונת, ליני לך לברך במקומך ותערב לך שנתך! ואני אלך לדרכי ואפטר מכל צרותי ולא אהיה עוד עמך לבז, למשל ולשנינה לכל הבריות, אלא מיד חזרתי בי, אומר בלבי, את בועטת, את בועטת, סימן טוב הוא לך, שלבך התחיל מרגיש ואת חוששת, ואם כן, מול טוב לך! יש תקוה לאחריתך, שתחכמי, וכשתחכמי יתישב הכל בעזרת השם! ברחמים רבים ובנחת נהגתי את סוסתי עד שהגענו ליער גדול ועמדנו ללון שם הלילה.

(עוד יבא).

הבקורת החפשית בתלמוד.

מאת

ד"ר מ. רבינוון.

אין ספק, שהרבה מחכמי התלמוד היו נראים לעתים קרובות כחפשים בדעות בעיני היהודים האורתודוקסים שחיו אחריהם, אילמלי היו אלה האחרונים מדקדקים בדעותיהם של התלמודיים, ובכלל בצד העיוני של תורתם.

כי בעלי-התלמוד מביעים דעות חפשויות מאד על כתבי-הקודש ועל עיקרי-הדת ובכלל על כל המסורת הדתית שלנו, וכבר משך עליו הדבר הנפלא הזה את עין כל המבקרים החדשים, העוסקים ביהדות העתיקה. ואולם המבקרים האלה הסתפקו בהשתוממות קלה על זה והניחו את החידה בלתי-נפתרת, האדיקות של התלמודיים, דייקנותם הגדולה בכל הנוגע להמצאות המעשיות ונמיתם להאמינות ההמוניות מצד אחד, והשקפה פחות או יותר אינטימית ובלתי-משוחדת, שהיתה להרבה מהם על כמה מעיקרי הדת—מצד שני,—שתי אלה היו בעיני המבקרים לדבר והפוכו, לסתירה פנימית משונה. ואם נסו חוקרים שונים לישוב את הסתירה, לא עשו זאת אלא באחד משני האופנים הללו, שתוצאות שניהם היו לא למוכתם של בעלי התלמוד: או היו מיחסים להתלמודיים חוסר הדרגה הגיונית במדה מרובה ומפני-כן היו חושבים אותם למוכשרים לסבול סתירות ונגודים, או—מה שגרוע מזה—היו מאשימים אותם ברו-פרצופיות, בצביעות, שהיא מרשה להאדם שאין תוכו כבדו להיות הפשי-בדעות ואדוק-במעשים. הדבר הגיע לידי כך, שהמבקר קואינין¹ מצא לנחוץ להגן בחסדו על בעלי-התלמוד ולספר לנו, שהרוב הגדול של הפרושים היה נקי מן האשמות הקשות, שהאשימום בהן האיוונגליונים ושנתקבלו כמטבע עוברת לסוחר גם אצל המבקרים החדשים, וכל מגמתם של הפרושים היתה—לנגש את חוקי התורה בחיים.

אולם באמת אין דבר יותר זר, כמעט מנוחך, לאדם שהתעמק בדרכי התלמוד ובטיב חכמי משני האופנים האמורים של פתרון השאלה, הפלפול הדק והחריף, שהתלמודיים משתמשים בו במשא-ומתן של הלכה, מעיד עליהם, שהכירו למדי—אם לא עוד יותר מדי—את ההדרגה ההגיונית ואת המסקנות, שמביאים אליהן המשפטים ההגיוניים, באופן שאין שום אפשרות לחשדם בחוסר אחריות רוחנית. ועוד פחות מזה יכול כל בן-דעת, שהוא חפשי מפניה צדדית, לחשוך בצביעות את בעלי-התלמוד,—אלה האידאליסטים הדתיים, שבכללם פרשו מהנאות חסריות ושכל שאיפותיהם נצמטצמו בהשתלמות דתית ובתלמוד תורה לשמה.

המפתח להחידה הסתומה אינו נמצא אלא בתכונתה המיוחדת של היהדות. כל הרתות הגדולות והמפותחות באו לפתור שאלות מופשטות, כלליות ועליונות; בודהא ההודי עוסק במיטאפיזיקה—בהתפשטות הכחות הרוחניים העליונים בתוך הבריאה והשתלמותם ע"י גלגל-הנשמות; ואראטוסטרה הפרסי בונה את דתו על הקוסמולוגיה

¹ בספרו 'עמ', Volks-und Weltreligion, 207.

ורואה בהנהגת העולם ובמהלך ההיסטוריה האנושית מלחמה מתמדת בין שני עיקרים מתנגדים, בין הטוב ובין הרע, — מלחמה, שתסתיים סוף סוף בנצחון הטוב; ישוע הניצרי או, יותר נכון, תלמידיו השליחים יצרו שיטה, שצריכה להביא את האנושיות החוטאת למדרגה חדשה ויותר עליונה ולדבק אותה באלהות; ומחמד הערבי המציא תורה של שלמון דתי, שנוסדה בעיקרה על האסכאטולוגיה, או מלכותו העתידה של האיסלאם על כל העולם. — כנגד זה עוסקת היהדות בעיקרה, אפילו בתקופת התלמוד — אחרי שקלטה אל תוכה גם יסודות מיטאפיזיים ואסכאטולוגיים — בפתרון שאלות מעשיות ובהכשרת האדם לחיי-יום-יום ומנומסים ומסודרים במעם האתיקה הדתית, בעיד שדתיות אחרות באו לפרנס את הצד המסתורי שבתכונת האדם ואת שאיפתו להסתכלות עליונה ולחיי-הנצח, באה היהדות המקורית לספק את התביעה המוסרית, שנתפתחה אצל עם ישראל על-ידי סבות גזעיות והיסטוריות עוד באביב חייו, והחנך המוסרי בצביון דתי נשאר תמיד המנמה הראשית של היהדות, שלא הכניסה אל תוכה השקפות מיטאפיזיות ומסתוריות על מושגי האלהות ועתידו האחרון של האדם אלא דרך אנכית תחת השפעות מן החוץ. כל האתיקה התלמודית המפורשת והרחבה מקופלת כבר כנרעין בתיק הפרי במוסר המעשי של התורה הכתובה; ואם יכול היה התלמוד להיות פחות נטיה למרה-שחורה, פחות תבעני, מחמיר ומקפיד ויותר מסודר ונוח אילמלי נתחבר במצבים חיצוניים יותר רצויים, — לא היה יכול להיות פחות חוקי ופחות מעשי אחרי שהוא מבוסס על התנ"ך, התורה מכילה פרוגראמה שלמה ומדויקת של היחסים החברתיים והלאומיים, — ענינים, שדתות אחרות סתמות בהם פחות או יותר; ולעומת זה היא מכסה על היחסים שבין העולם והאנושיות ובין האין-סוף, על בריאת-העולם, על מושגי-האלהות, על תכנית-ההשגחה ועל עתידו של האדם במסך פיוטי של אגדה תמימה, הסופרים, שהמשיכו את התפתחות התורה אחרי גלות-בבל, נשארו, איפוא, נאמנים לרוחה היסודי במה שהיו מנתחים כל מצוה מעשית לחלקיה היותר קטנים ולעומת זה היו מניחים את הצד העיוני והמסתורי של היהדות כשדה-הפקר, פתוח להסתכלות בת-חורין ולבקורת חפשית.

ועל-ידי זה קם ביהדות חזון מענין, שלא נראה כמוהו בשום דת אחרת: כל תנועה גופנית קלה של האדם וכל רגשותיו היותר קלושים ורגילים נגדרו ע"י נדרים, דינים וסייגים, ואולם הרוח לא נגדר כלל וכלל, התורה, המענשת במיתת בית-דין, לפי הבנת המסורת, בעד תלישת עלה בשבת, אינה יודעת עונש על חקירה חפשית לכל תכלית, באופן שחוקר חפשי עד הקצה האחרון נחשב ליהודי כשר כל זמן שהוא מקיים את המצוות המעשיות כהלכתן, ואפילו חכמי המשנה, שבכעסם על המינים שנתרבו בימיהם שללו מן האפיקורסים והכופרים בתחית-המתים את חלקם לעולם-הבא (סנהדרין, צ' ע"א), לא ענשו אותם באמת בשום עונש, כי לא לקחו מהם אלא מה שאין להם לפי השקפתם, ומעולם לא עלה על דעתם לפסול את האפיקורסים לעדות ולשבויה ולהבדיל אותם באופן ממשי מן הכנסיה. מלבד זאת, אין לשלילת החלק לעולם-הבא שבספרות התלמודית ערך גדול ביותר, כי היה בה יותר מן האיום ומן ההתרגנות של המאיים משהיה בה מן החיק הקבוע והמקובל; והראיה — לפעמים מוציא תלמודי זה או אחר את הגזרה, אין לו חלק לעולם-הבא גם ביחס לנכשל בעברות קלות, כמלבין פני חברו ברבים, מלגלג על דברי חכמים, וכדומה. התלמוד, שיש לו הבנה כל-כך בריאה בשעה שהוא בא להתאים את מדת העינשים לאותה של העבירות במקצוע האסורים המעשיים והחשאיים החברתיים, מאבד כל מדה וקצב בעונשי הפשעים הרוחניים — בדיני הפקרות באמונות ודעות, באופן שקרא בספרים חיצונים מקבל אותו העונש, שהוא נועד למי שאומר אין תורה מן השמים, וסבת הדבר היא — שהתלמודיים חושבים לעיקר פעולתם רק את המקצוע המעשי והחנוכי של היהדות, ובהטביעם עליו

את חותם הפורמאליות שלהם הם קובעים בדיוק הנדסי את כל פרטיו ודקדוקיו; אולם על האמונות והדעות המופשטות, שהן נמצאות מחוץ למקצוע זה של הספיציאליזם התלמודי, אין בעלי-התלמוד טובעים שום צורה מדויקת. בעוד שאבות הכנסיה הנוצרית השקיעו את כל כחותיהם בעבוד העיקרים התיאולוגיים מימות פילוס השליח, שהעמיד את אמונת-הלב במקום המצוות המעשיות, ואילך ויצרו להם „קאטיכזיס“ מסעפים ידועים של „אני מאמין“, לא הכירה היהדות שום עיקרים דתיים קבועים מעולם; כי ייג העיקרים, שנקבעו בסוף תקופת הגאונים, אינם אלא רשימה תיאולוגית, שנעשתה בדרך החקוי ושללא השיגה עד היום יפוי-כח רשמי בתור תנאי הברחי להיות יהודי. והתלמוד, הדין בכבוד-ראש על דין-פרומה וטומאת-עצם-כערשה, מניח את הווכחים ע"ד המושגים העליונים של הדת בנוגע להכרת-האלהות, בריאת-העולם ונצחיות-האדם בשביל חלק-האגדה, שאין למדים ממנה ואין משיכים עליה.

וכך נתפתחה אותה הפסיכולוגיה המיוחדת של חכמי-התלמוד, פסיכולוגיה, שמבקרניו החדשים מביטים עליה בסימן השאלה והתמיהה, התלמודי, שהוא נזהר בדייקנות יתרה בכל פרט קל-ערך של ההלכה וממית עצמו על „ערכתא דמסנא“, נעשה מבקר חפשי פחות או יותר כשהוא נכנס לעולם האגדה; כאן הוא מרשה לעצמו להשמיע לפעמים איזו השקפה ריבולוציונית, אחרי שהוא יודע, שאין בזה שום „נפקא-מינה לדינא“, וחכמי-התלמוד, שהיו ברובם בעלי שכל בריא ומעשי, ידעו להפיק תועלת מן החלק החפשי והבלתי-גדור שנשא. בהיהדות: מכיון שנכנסו להאטמוספירה החפשית של האגדה, מיד הם מרגישים, שחדלו להיות מומחים-להוראה, שחייבים לשקול כל מלה, — ונעשים לאנשים, שמרשים לעצמם להביע את דעותיהם המקוריות בקראם דרור לרמיונם ולכח-בקרתם. והסתירה שבין ההלכה וההגדה? — את הצד הפורמאלי שבשאלה זו כבר פתרו התלמודיים בעצמם באמרם: „אין משיבין על דברי-אגדה“, כלומר, אין צורך להתאים דברים אלה אל מסקנות ההלכה מפני שאין הם מחייבים לפסוק הלכה על-פיהם, ואת הצד הפסיכולוגי שבה נפתור-אנו בלי קושי, אם נשים לב אל ההפכים היכולים לדור יחד בשלום בנפשו של המאמין. כהן ותיכן אימלקי אחד אמר: „בשעה שאני חוזה-בכוכבים אני שוכח את התנ"ך ואת הקוסמולוגיה הפרימיטיבית שלו, ובשעה שאני מטיף בהיכל-התפלה לפני קהל המאמינים אני מסיח דעת מן הטיליסקופים שלי“. ובדברים אלה אין צביעות ואין קלות-דעת, בתכונת האדם יש שני צדדים מתנגדים: נטיה-למסתורין וכח-בקורת, — ושני הצדדים האלה אינם יכולים להתפרנס אלא ע"י שתי יצירות אנושיות מתנגדות: הדת והמדע. הטיליסקופים של התלמודיים, שבו הביטו מעבר לתחומי המסורת, היתה האגדה — וכשהיו עוסקים בהלכה היו מסיחים דעתם מן הטיליסקופים הזה כהכהן האימלקי.

אבל נעבור-נא אל עצם הבקורת החפשית שבתלמוד.

בקורת כזו נתגלתה ביחס אל הנושאים הללו: (א) האלהות; (ב) בריאת העולם; (ג) חבור כתבי-הקודש; (ד) גדולי תקופת-המקרא; (ה) מדרש הכתובים; (ו) נצחיות התורה; (ז) העתיד הפרטי והלאומי. נציין בקצרה את הדעות היותר מפליאות במקוריותן וחדושן, שנאמרו על נושאים אלה.

(א) האלהות. מושג-האלהות, שהוא מקובל אצל בעלי התלמוד בדרך כלל, הוא פשוט וגשמי עוד יותר מאותו של התנ"ך משום שהוא יותר מדויק ופחות פיוטי; הקדוש-ברוך-הוא מניח תפלין, בוכה, שמח, וכדומה. ואולם ראוי לשים לב שהגשמת האלהות ע"י אנתרופומורפיסמוס המוני משותפת היא לכל הדתות הגדולות והמפותחות, בהיות הדת פילוסופיה עממית, שמוכרחת היא להלביש כל רעיון בצורה ממשית. ואולם בצד המושג הפשוט של האלהות אנו מוצאים השתדלות מצד כמה תלמודיים לעשות את מושג העיקר העליון יותר ויותר מופשט; ומושג זה מתרחק מן התיאולוגיה

המקובלת של המסורת ונעשה חפשי במדה שהוא פושט את גשמיותו.

בהיות שהיחוסים בין הבריאה והאנושיות ובין האלהות מביאים בהכרח לידי הגשמתה הגמורה של זו האחרונה, נולד הצורך עוד בתקופת המקרא לעשות את היחוסים האלה יותר אפשריים ע"י מתווכים בדמות מלאכים. בספר דניאל, אבי הספרות האפוקליפטיות, שנתחבר בתקופת הרדיפות של אנטיוכוס אפיפאנס, מקבלים המלאכים שמות פרטיים ומשרות ידועות ושונות במעלה, ומחבר ספר חנוך, המחקר הראשון של ספר דניאל, נתן להמלאכים ראש—מטטרון, שהשפעתו מרובה בשמים ובארץ. ומטטרון זה נעשה בתיאולוגיה התלמודית המתווכ העיקרי בין האלהות ובין הבריאה: הוא ממונה על רשימת זכויותיהם של ישראל (חגיגה, ט"ז ע"א); הוא נקרא שר-העולם; שמו כשם רבו (סנהדרין, ל"ט ע"ב), וכדי להסיר את ההגשמה הגסה ממקראות ידועים העמידו אותו התלמודיים בהם במקום האלהות (שם). יחס ידוע למטטרון ולה, מאמר—ה'לוגוס'—לבושים שונים של אותו הכח, שהוא מתווכ בין האלהות והבריאה—יש גם להשיגה, שעוד בלשון התנאים הראשונים היא סמל מגע-האלהות עם העולם החמרי ע"י איזה אמצעות כמעט רוחנית, והדרגה מתווכת זו בין היוצר והיצירה, שהיא עוברת דרך סוגי המלאכים והכחות העליונים השונים, נתנה אפשרות לכמה מן התלמודיים לעשות את הסבה הראשונה למופשטת ונאצלת יותר ויותר.

הדרישה ב, מעשה-מרכבה, שהתלמוד סתם בה, היא בלי ספק שיטה של מדרגות בהתקרבות האלהות להבריאה, מעין הספירות של אריסטו, וספר היצירה—שיטה, שנסתמכה בדרך אליגורית על חזון המרכבה שראה יחזקאל. שיטה זו עשתה, כנראה, את הסבה הראשונה למופשטת ביותר, ועל-כן לא נתנה להתפרסם, כי המושגים המופשטים מביאים נזק לכל דת, ובפרט לדת מעשית כהיהדות, ואף-על-פי-כן נכנסו כמה תנאים ואמוראים, כר' עקיבא, ר' אלעזר בן ערך, ר' יוחנן ורב אסי, לפרסם, שבן-זומא נפגע בו ואחר נתפקר בו (חגיגה, י"ג וי"ד). כשיכת לאותה שיטה של התפתחות הכחות האלהיים צריך לחשוב גם את ההשקפה, שהיסודות הולכים ונעשים יותר ויותר עכורים ומגושמים במדה שהם מתרחקים ממרכז ההשפעה. השקפה זו, שנתפתחה ביותר בקבלה המאוחרת, נתבטאה גם בתלמוד, שמיחס את הכתוב, ונהורא עמיה שריה לבתי-גואי של האלהות, ואת הכתוב, ישת חשך סתרו—לבתי-בראי (חגיגה, י"ג ע"א), כמו-כן יש לחשוב לפרי הפילוסופיה האלהית של התלמודיים את הכנוי הפאנתיאיסטי, המקום, שכנראה קדם עוד לחורבן ירושלים, כנוי, שהוא מתפרש בזה, שהקב"ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו (בראשית רבה, פס"ח). כמה רחוק מושג זה מאותו של האלהות התנכית!

ראוי לציין גם את הבקורת החפשית, שמבקרים התלמודיים לפעמים את הבטויים והמעשים של האלהות שבמקרא, ותסיתני בו לבלעו חנם (איוב, ב', ג')—אמר ר' יוחנן: אילמלא מקרא כתוב אי-אפשר לאמרו—כאדם שמסיתים אותו וניסת' (בבא-בטרא, ט"ז ע"א). וכדי לעשות את בקרתם החפשית יותר אפשרית, נוהגים התלמודיים לשים את מענותיהם נגד ההשגחה ומנהגי-האלהות בפי מינים ובני דתות אחרות, אם אלהיכם אוהב עניים הוא—מפני-מה אינו מפרנסם? (שם, י' ע"א); אלהיכם נחכן הוא, דקאמר ליה ליחזקאל (ד', ד'), שכב על צדך השמאלי, וכתוב (שם), ושכבת על צדך הימני (סנהדרין, ל"ט ע"א); ועוד מאמרים כאלה.

התלמודיים לא נמנעו גם מלהגביל את כחה של ההשגחה כדי לפתור בדרך פשוטה את השאלה הקשה על, הידיעה והבחירה, שהעסיקה את התיאולוגים של כל הדתות. בעוד שהשליח פילוסוף והאבות המאחרים של הכנסיה הנוצרית סבכו שאלה זו ביותר בהחלטם, שאין האדם מסוגל לעשות טוב אלא בעזרת חסד עליון מיוחד, מישב ר' חנינא את הסתירה בין העיקר הדתי, שההשגחה היא המניעה של כל המעשים,

ובין העיקר האחר, העושה את האדם אחראי בעד מעשיו, על-ידי מאמר זה; הכל בידי שמים חוץ מיראת-שמים' (ברכות, ל"ג ע"ב). המעשים הטובים כשהם לעצמם קבלו בעיני בעלי-התלמוד ערך כל-כך גדול, עד שהשפעת האלהות בהנהגת העולם בכלל מעטה את עצמה בפני האבטוריזט של המעשים הללו.

(ב) בריאת העולם. כבר ראינו, שהתלמודיים הכירו את השיטה של התפתחות הבריאה מן האלהות—שיטה, שנקראה, מעשה מרכבה' כשנסמכה על חוץ יחזקאל, או מעשה בראשית'—כשנתבססה על המקראות הראשונים שבתורה. השקפתו של אפלטון, שבריאית-העולם לא היתה אלא הגשמת ה'אידיאות' הקדומות, חדרה, כנראה, לתוך היהדות עוד במאה השלישית לפני ספד'נ, כי ספר משלי, שנכתב במאה זו, מחוה כבר את הדעה, שהיצירה נעשתה בעזר החכמה הקודמת לה (ח', כ"ב—כ"ט). בזמן מאוחר הרחיבו והעמיקו דעה זו מחבר הספר, חכמת שלמה' ופילון האלכסנדרוני (בריאת עולם'—עקדת יצחק, 189 Mängey, ועוד); וההדר של אותה השיטה האפלטונית נשמע, כנראה, גם בדבריו אלה של האמורא רב; בעשרה דברים נברא העולם: בחכמה ובתבונה ובדעת' וכו' (חגיגה, י"ב ע"א). רב מסמיך, אמנם, את מאמרו על מדרש כתובים ידועים, והמדרש, כמו שאומר בא"כ ר' בצדק, מוליד לפעמים דעות חדשות; אבל במקום שאנו מכירים את מקורם האחר של מאמרי התלמודיים אין ספק, שהדרשה לא באה אלא לחזק את המאמרים האלה אחרי שכבר נאמרו. ההשקפה, שהעולם נברא בעזרת כחית רוחניים שונים—היא שמם חכמה, 'לוגוס' או 'דימיאורגוס'—שהיתה יסוד שיטותיהם של הגנוסטיקים, שחיו במחיצתם של התלמודיים, חדרה בלי ספק גם לבית-המדרש, ורב הסמיכה על המקרא, כמו שנסמכו על הדרש כמעט כל מאמרי התלמוד.

קשורה בשיטה, שהיצירה באה ע"י התגשמות הדרגית של כחות מופשטים, היא אף הדעה ההילינית הידועה גם להתלמודיים; שהעולם נברא לא יש מאין, כמו שאומרת המסורת, אלא יש מיש—מחומר קדמון. לפי המובן הפשוט של ספור-היצירה בספר בראשית, קדמו לבריאת העולם ארבעת היסודות: אש, מים, עפר ורוח—ובעלי-התלמוד אינם נמנעים מלקבל לפעמים את המובן הזה, המתנגד להשקפה המסורתית, שהיתה מקובלת בזמנם. על השאלה: מאי שמים? משיב, למשל, ר' יוסי בר' חנינא: ששת מים' (חגיגה, י"ב ע"א)—כלומר, שהבריאה נתפתחה מיסוד המים—שיטה, שהמציא הפילוסוף היווני תאלס. ההנחה, שהיסודות אש ומים קדמו לבריאת-עולם, יוצאת גם מן הברייתא, המשיבה על השאלה האמורה: מלמד שהביאן הקדוש-ברוך-הוא (אש ומים) מרפן זה בזה ועשה מהן רקיע' (שם). אבל פעמים שתלמודי זה או אחר משתדל להגן על ההשקפה המקובלת, שהעולם נברא יש מאין, כי רב חושב אור ומים, כמו, תהוה' ובוהו, בין הדברים שנבראו ביום ראשון (שם). כן מצויה בתלמוד הדעה, שהעולם עתיד ליחרב בסוף ששת אלפים שנה (ראש-השנה, ל"א ע"א).—דעה, שהיא מתנגדת לנצחיות-החומר שבספרות ההילינית (פילון—נצחיות העולם').

האופטימיזמוס של בעלי-התלמוד אינו מעכב איתם מלומר לנו, שהקב"ה הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן ושהבריאה, שנאמר בה, כי טוב', היא לקויה ובלתי-שלמה. אנדה תלמודית, שדוגמתה יש גם בקיסמוניניה של הבבלים, אומרת: קודם שברא הקב"ה את העולם היה בונה עולמות ומחריבן; ואף הבריאה האחרונה, שעלתה בעמל כל-כך מרובה, אינה משובללת, אלא שהתלמודיים תולים את קללתה בחטא אדם הראשון—דעה, שנתפתחה בספרות האפוקליפסית ואחר-כך—בהנצרות. ששה דברים נטלו מאדם הראשון—מביע מדרש חדש-בערך את תמצית ההשקפה התלמודית על פגמות היצירה: זיוו, חייו, קומתו ופירות-הארץ ופירות-האילן ומאורות... ועתידין

לחזור ע"י בן נחשון הוא משיח' (כמדבר רבה, פ"ג).
 ג') חבור כתבי הקודש. דרך כל הדתות להקדים ככל האפשר זמנה של צמיחת דעותיהן ומנהגיהן המיוחדים או גם ליחס אותם להמחוקק הראשון, כדי להגדיל את קדושתם. אין המאמינים יכולים להודות, שדתם נתפתחה וקבלה מעט מעט הוספות, כי אין חוק ההתפתחות והגדול חל אלא על יצורים ארציים והשקפות של חול ולא על מושגים וצווים קדושים ונצחיים, שנתנו מן השמים כמו שהם, שהרי אם יכולים הם להולד ולהגדול הם יכולים גם למות, ועוד פחות מאחרים יכלו הפרושים והתלמודיים להודות בהתפתחות המסורת של היהדות; מתנגדיהם הצדוקים לא קבלו עליהם עול מסורת זו מאותו מעם עצמו—משום שנתפתחה בהדרגה אחרי מתן התורה הכתובה, ועל כן היתה מקובלת הרעה אצל בעלי-התלמוד, שגם המשנה והגמרא נתנו למשה מסיני (ברכות, ה' ע"א) והרבה הלכות החזירו לנו האחרונים בפלפולם (תמורה, מ"ז ע"א).

אולם, אם חשבו בעלי-התלמוד לדבר הכרחי לקשר את התוכן של התורה כולה, הכתובה והמסורה, בהתגלות האלהית הראשונה, הרשו לעצמם לנהוג חירות ידועה בקביעת הזמנים של התהוות צורתה של התורה, נגד ההשקפה המקובלת, שכל התורה הכתובה נכתבה ע"י משה—אומר התלמוד: יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים (אחרונים) שבתורה, שהרי הפסוקים האלה מדברים ממות המחוקק ולא יכלו להיות נכתבים על ידו (בבא בתרא, מ"ז ע"א). ביחוד לא חששו בעלי התלמוד לאחר את כתיבת הנביאים והכתובים זמן מרובה אחרי מות מחבריהם המקובלים, אם רק הניעם איזה מעם הגיוני לכך, חוקה וסיעתי כתבו ישעיה, משלי, שיר-השירים וקהלת; אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים-עשר, דניאל ומגלת-אסתר (שם). כן מודים התלמודיים, שספר תהלים לא נכתב כולו ע"י דוד, אלא ע"י עשרה זקנים (שם, י"ד ע"ב).

בעלי-התלמוד קבעו מדרגות בקדושתם של ספרי התורה, הנביאים והכתובים והתנהגו עמם כמעשה לפי המדרגות האלו (בבא-בתרא, י"ג ע"ב), וכן הבדילו בין הספרים האלה במקצוע ההלכה והמשא-ומתן ההלכותי, דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן—היה כלל ידוע בבית-המדרש; וכשמצאו התלמודיים דברים סותרים זה את זה, או מתנגדים לדברי התורה, במשלי, קהלת ויחזקאל, לא השתדלו לישבם בדרך הפלפול, כמו שנהגו בסתירות שמצאו בתורה, אלא בקשו לגנום (שבת, ל' ע"ב; חגיגה, י"ג), לפעמים התייחסו התלמודיים כספקנות לקדושתם של ספרי כתובים ידועים ולקיומן של איור נבואות: אסתר ברוח-הקדש נאמרה, שנאמר (י', ו'): ויאמר המן בלבו (מגילה, ו'); עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא, שלא תתקיים נבואתו של זכריה (סוף מכות, כ"ד ע"ב).

בכלל היה לבעלי-התלמוד מושג חפשי ממעלת הנבואה והתהוותה, הם הביטו על השפעת רוח-הקדש לא כעל התגלות אלהית, שהיא מיוחדת לשעתה, למקומה ולאנשים ידועים, אלא כעל מצב רוחני ידוע של החיות, שהוא נברא ע"י אמצעים חיצוניים, כשם שפילון האלכסנדרוני רואה בחיי הסתגפות והתפעלות נעלה הכנה, שהיא מכשרת לנבואה, כך מחליט ר' פנחס בן יאיר, שחסידות ופרישות מביאות לידי רוח-הקדש (עבודה-זרה, כ' ע"ב), והאדם, שהכין את עצמו לפי מנהגי חייו למעלת הנבואה, בא ביחוסים לא עם האלהות עצמה, אלא—וזהו גם-כן השקפה דומה לאותה של הפילוסופיה האלכסנדרונית—עם הכחות הרוחניים, המתווכים בינה ובין הבריאה; לא עלו משה ואליהו למעלה, ולא ירד הכבוד למטה (מכילתא, יתרו, ד'); נעשה, קולו של הקב"ה ממטרון למשה (ב"ר, פ"ה).

מושג כזה מן הנבואה הרשה להתלמודיים לחשוב, שאף ביניהם נמצאים כמה חכמים, שהם מוכשרים לקבלת רוח-הקדש; שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן, שלשים מהם ראויים שתשרה שכינה עליהם כ[על] משה רבנו (בבא-בתרא, קל"ד ע"א).

ואמונה רצויה היתה בתקופת התלמוד, שגדולי התנאים והאמוראים יכולים לעשות מופתים ובידם להמית ולהחיות, כהנביאים בשעתם (בבא-מציעא, נ"ט ע"ב; שבת, ל"ד ע"א ועוד). ובכלל חשבו התלמודיים, שהכח והחשיבות של הצדיקים וגדולי-התורה אינם פחותים—אם אינם גדולים עוד—מאותם של הנביאים, כי הם ראו בתקופתם התקרמות לעומת תור-הנבואה שלפניה; חכם עדיף מנביא (בבא-בבא, י"ב ע"א).

ד' גדולות קופת-המקרא, היהדות לא הכירה מעולם — לתהלתה — שום פולחן של קדושים, שהשפיל במדה מרובה את הרמה הרוחנית של הדתות האחרות. ההכרה העמוקה של המונותאיזם הביאה את היהודים לידי הכרת כל אפסותיו וערכו המך של האדם לעומת הגדולה הבלתי-מוגבלת של האלהות ומנעה אותם מלשהף ילוד-אשה אף במדה היותר פחותה בכבודו של העצם העליון, עוד גם זאת: בעוד שהדת הנוצרית, למשל, שהיא בנויה בעיקרה על אמונת-הלב וחסר-עליון, יכולה לצייר לה מצב של קדושה גמורה אצל האדם הדבק באלהים ע"י אמונה גדולה בכח ה"חסד",— אין היהדות, בתור תורה של מוסר מעשי, שמתגשם ע"י הבחירה והפעולה, מכירה השתלמות גמורה של האדם, שתרשה לו להתרומם למדרגת הקדושה האלהית. לפי השיטה התלמודית, נוטה האדם מטבעו לחטא, ומי שזכיותו מרובות מעוותותיו הוא צדיק גמור, שנחל כבר את הנצחון היותר גדול, שהוא אפשרי להאדם במלחמתו נגד נטיותיו הטבעיות; אבל אפילו אדם כזה רחוק הוא עוד הרבה מן האידאל האלהי, שכולו אור בלי צללים, ועל-כן אין התלמודיים מכבדים בעינים עצומות את גדולי התנ"ך, והם מרשים לעצמם לבקר לפעמים בקורת חפשית מאד את מעשיהם בתור בני-אדם עלולים לשגיאה.

בנידון זה אנו מוצאים בתלמוד מאמרים מענינים ומתמיהים ביותר ברוחם בן-החורין: "אלמלי בא הקב"ה עם אברהם, יצחק ויעקב ברין אינם יכולים לעמוד מפני התוכחה" (ערכין, י"ז ע"א); "אברהם הפריז על מדותיו של הקב"ה, שנאמר (בראשית י"ד, כ"א): 'תן לי הנפש וגו'' (נדרים, ל"ב ע"א); "יוסף הנהיג עצמו ברבנות" (סוטה, י"ג ע"ב); "משה הטיח דברים כלפי מעלה" (ברכות, ל"ב ע"א), ובקש מלכות ולא נתנה לו" (ובחים, ק"ב ע"א); "והמלך דוד הולך אחר המטה (שמואל ב', ג', ל"א)—לא היה הדבר אלא לפי שאת העם..." (סנהדרין, כ' ע"א); "אלוהי הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר (מלכים א', י"ח ל"ז): ואתה הסיבות לבם אחורנית" (ברכות, ל"א ע"ב); "מאי טעמא לא אקרי ספרו (של עזרא) על שמו (של נחמיה)? מפני שהחזיק מובה לעצמו, שנאמר (נחמיה, ה', י"ט): זכרה לי אלוהי לטובה" (סנהדרין, צ"ג ע"ב).

באחרים מן המאמרים האלה, שיש בתלמוד הרבה כדוגמתם, יש הבנה ישרה ובלתי-משוחדת מן המעשים ההיסטוריים ובכולם דוברת האמת הבקרתית, שאינה נושאת פנים לשום אדם.

ה' מדרש הכתובים, היהודים, שלא החשיבו את יפי הצורה החיצונית ודיוקה כהיונים, התרשלו זמן מרובה אף בנוגע לרקדוק הלשון, והנסיגות הראשונים, שעשו התלמודיים—כשתי מאות-שנה אחרי המדקדק היוני הראשון דיוניסיוס מתראקיה—לסמן בבירור כללים ידועים של הלשון העברית, עזרו בלי ספק ליצירת הרקדוק העברי לאחר אלף שנה בקירוב. הדרשות התלמודיות, שאין כאן המקום להאריך במהותן, מתחלקות לשני סוגים ראשיים: א) לאסמכתות, שמחזקות בהלכה את הדינים החדשים, שנולדו בכח הסברה ומשמשות בהגדה בתור שעשוע אליגורי ונושא דרשני; וב) לפירושי המקרא על יסוד ל"ב המדות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. והסוג האחרון הזה, שהוליד בהלכה דינים חדשים אין-מספר, בנוי הוא בעיקרו על ההבנה הטבעית והחפשית של המקרא, ורוב כלליו—גזרה שוה, כלל ופרט, רבוי ומעוט, ועוד—הם הגיוניים למדי.

מבקרים חדשים שונים דמו למצוא נתוח הפשי של המקרא, בדומה לאותו של מבקרי-המקרא שבזמננו, כבטויים הפרשניים המצויים בתלמוד: סרס המקרא ודרשהו, עירוב פרשיות כתיב כאן ו, גורעין ומוסיפין ודרשין, — אבל זוהי מעות. הדרשות ממין זה נכנסות לתוך סוג האסמכתא (במובן יותר רחב מכפי שמבין מלה זו התלמוד), שהיא באה רק לחזק את הדין המוכרע מצד השכל; כי מעולם לא עלה על דעת חכם תלמודי לשנות באמת אף מקום אות אחת שבתורה.

(ו') נצחיות התורה. כל הרציונאליסטים הדתיים שבין היהודים, מפילון האלכסנדרוני ועד ר'נ קרוכמאל, הביטו על היהדות בעל פרוגרצמה חנוכית למטרה מוסרית עליונה, כעל קליפה, שהיא מסתרת בתוכה גרעין נעלה, ולמרות פתגמם של התלמודיים אנשי-המעה: הוה זהיר במצוה קלה כבחמורה, השתדלו כמה מהם למצוא אותו הגרעין העיקרי הצפון ביהדות. אוהב-הבריות כהלל הוקן מצא, למשל, את הנקודה המרכזית של התורה באהבת-האדם: דעלך סני לחברך לא תעביר — זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושא הוא, זיל גמור (שבת, ל"א ע"א), ובמקום אחר מבקש התלמוד נקודה זו באמונת-הלב: בא חבקוק והעמידן (את המצוות) על אחת, שנאמר (ב', ד'): וצדיק באמונתו יחיה (מכות, כ"ד ע"א).

ההשקפה, שעל-פיה יש ליהדות רק ערך חנוכי בתור אמצעי להגיע על-ידו למטרה רוחנית עליונה, הביאה לפעמים את התלמודיים לתת להמקצועות השונים של התורה חשיבות שונה, לפי מדרגת המוסר החנוכי האצור בהם. כן מתיחסים, למשל, אחדים מן התלמודיים בקרירות להקרבת ולפולחן-המקדש בכלל, שהתחרה בשעתו, בתיר מרכז של קדושה לאומית, עם החסידות האינדיבידואלית של הפרושים: לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם (מנחות, ק"י ע"א); לא שריא שכינה במקדש שני (יומא, ט' ע"ב; הד הדעה של ס' חנוך הכושי, פ"ט, ע"ג). — יותר על כן: התפקיד של אמצעי, שקבלה התורה, היה בהכרח לתפקיד זמני, שיבטל ממילא כשתושג המטרה. לדעת אחדים מן התלמודיים עתידה התורה להבטל במקצת או כולה בתקופה המשיחית, כשיגיע האדם להשתלמות רוחנית ולא יהיה לו עוד צורך בחוקים מחנכים, נביאים וכתובים עתידים ליבטל — נאמר בירושלמי (מגילה, פ"א), והאמורא רב יוסף מחליט בדרך כלל: מצוות בטלות לעתיד לבוא (גידה, נ"א ע"ב). השקפה זו היא, אמנם, בודדה בתלמוד, שבעיני חכמינו יש חשיבות מרובה מאד לקיום המצוות המעשיות כשהוא לעצמו; אבל אין ספק, שדעתו של רב יוסף לא היתה זרה בחוגי החכמים, כי הנה נמצא במדרשים חדשים, הסוברים, שהעתיד המשיחי יבטל את המועדות (פרקי דר"א, פמ"ו), את הקרבנות (ויקרא רבה, פ"ט) ואת אסורי המאכלות (שוחר טוב, קמ"ו).

(ז') העתיד הפרמיוהעתידי הלאומי. כמו שהוכחנו במקום אחר¹, נצחה אצל רוב התלמודיים הדעה הנעלה של השארת-הנפש האפלטונית את האמונה הגשמית וההמונית בתחיה הגופנית של המתים, — אמונה, שנשארה ביהדות הפרושית (אף-על-פי שכמעט כל המבקרים חושבים את התחיה הגופנית לעיקר תקות-העתיד שבתלמוד) רק כהד הספרות האפוקאליפטית וכיסוד נושן שאבד תפקידו. כן אפשר לראות התקרמות רוחנית חשובה בזה, שקבלה המשנה את דעת הסטואיקים על מירוק העוונות אחר מיתה (אפוקאטאסמאזיס); כי בעוד שהספרות האפוקאליפטית וזו של היהודים ההילינים-מייס מכירות בתור גורל הרשע אחר מותו או עונש נצחי — דעה, שנתקבלה גם בתיאולוגיה הנוצרית — או הכחדה גמורה, קובעת המשנה זמן משפט הרשעים בגיהנם רק ל"ב חודש (ערוית, ב', י'). ההכרה העמוקה מן הערך הנצחי של האדם מנעה את התלמודיים בדרך כלל — מלבד קנאים בודדים כבית-שמאי (עיין ראש-השנה,

י"ז ע"א) — מלגזור כליה על הנפש בתור עונש אפילו על העבירה היותר חמורה. ואפילו בני דתות אחרות לא הוצאו מכלל החשיבות הכלת-מונבלת של האדם; כי, אף-על-פי שהקפידו התלמודיים עד מאד על הצורה החיצונית של היהדות, לא יכלו בשכלם הבריא לשלול את החלק לעולם-הבא מחסידי האומות, שאינם מכבדים את העיקר המוסרי אלא על-פי דרכם (תוספתא מנהדרין, י"ג).

וכמו-כן לא נצמצמה הספרות התלמודית בנבולות המסורת אף בכל הנוגע להעמיד הלאומי, בכל תאורי העתיד המשיחי של התלמודיים אני מרגיש את השאיפה המושכלת להשתחרר מן הגוומאות המסתוריות, שהחזוים האפוקאליפטיים האפילו בהן את המושג של עתיד זה, — גוומאות, שעברו ברובן אל ה"פולקלור" ההמוני, לא נאריך כאן בפרטי התאורים המשיחיים של התלמוד, אבל בדרך כלל יכולים אנו להחליט, שהתלמודיים השתדלו לקרב ככל האפשר את ציור התקופה האידאולית אל התמונה, שקבלה תקופה זו בדברי הנביאים. הגאולה תבא לא ע"י נסים ונפלאות, אלא ע"י מהפכה מדינית, כשתפול רומי ביד פרס אויבתה התמידית (יומא, י' ע"א). כן לא תשתנה לעתיד תכונת האדם והבריאה בעיקרן ורק תוטב ותשתכלל הרבה, באופן שאמורא נאור כשמואל יכול היה לאמר: "אין בין עולם-הזה לימות-המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד" (סנהדרין, צ"ט ע"א). גם את מעלת המשיח — מעלה, שהספרות האפוקאליפטית הרימה עד מדרגת אלהות — הוריד התלמוד עד מדרגת המבעית, תפקידו של בן-דוד היה כל-כך בלתי חשוב ב"פרוגראמה" המשיחית של התלמודיים, עד שהאמורא הבבלי ר' הלל יכול היה לחשוב למיותר לגמרי בפרוגראמה זו: "אין משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה" (סנהדרין, צ"ט ע"א).

בכלל צמצמו התלמודיים את האידאול העליון שלהם לא בעתיד הלאומי, שיתגשם על הארץ לפי המסורת העתיקה של הנביאים, אלא בעתיד הפרטי, בדמות השארת-הנפש אחרי מות-האדם, — דעה, שנתפתחה בחוגי הפרושים ובספרות היהדות-ההילינית. החסידות האינדיווידואלית של בעלי התלמוד הוציאה מעט מעט מירי פשוטם את היעודים הלאומיים של התנ"ך, בלי שהתבוננו בזה החכמים האלה בעצמם. חיי-העולם של ספר דניאל היו בלי משים להאשר הרוחני והנצחי הכרוך בקיום התורה (ביצה, ט"ז ע"ב), ונצחון ישראל על האומות הגיח את מקומו באידאול התלמודי לנצחון היצר-הטוב על היצר-הרע.

אבל מה שהתלמודיים עשו את העולם-הזה לטפל ואמצעי לעולם-הבא לא עכב אותם, בתור בעלי שכל ריאליסטי, להרחיק מתורתם את ההסתגפות היתרה, האורבת להאדוקים שבכל הדתות. גם מורה "פוריטני", מחמיר ופרוש מן העולם כרב, יכול היה להתוות לאדם על-פי בן סירא תכנית-הנהגה, שיש בה הכרה מנוסה של חשיבות הטוב החמרי: "בני, אם יש לך — היטב לך, כי אין בשאול תענוג ואין למות התמהמה; ואם תאמר: אניח לבני ולבנותי — חוק בשאול מי יגיד לך? בני-אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצים והללו נובלים" (ערובין, נ"ד ע"א). המאמר הזה אינו מכוע, כמובן, כפירה צדוקית בנצחיות האדם, כמו שחושב בתמימות הר"ר אלכסנדר בראגין¹, אלא צער החדלון וגעגועי האדם להאשר הטבעי החולף כצל, — רגשית, שהיו משותפים גם להתלמודיים מפני שהם היו קרובים להחיים והערכים המציאותיים.

מדרגת חופש-הבקורת, שמצאנו אותו ביסודו בכל המקצעות העיקריים של היהדות התלמודית, תלויה, כמובן, במזג החכמים ובמדת התקרבותם אל ההגיון הבריא. כי אנו חייבים לראות את התלמודיים לא כיצורים חנוטים, חבושים בתוך המימראות

שלם, אלא כאנשים חיים, שמחין לבית-המדרש נלחמו, שאפו, הצמיעו ושמו, ולפעמים הושפעו נגד רצונם מן התנאים החברתיים והרוחניים של הסביבה. ועל-ידי סביבה זו, דרך כלי-שני, חדרו על-פיה רוב לחוני התלמודיים כמה מן המושגים הרציונאליים של משכילי זמנם, — מושגים, שהיו לקנינם של אלה מן התלמודיים, שהיו מוכשרים לקבלם על-פי תכונתם; כי בעלי-התלמוד ידעו לשונות וזרות רק בדרך יוצא מן הכלל, ובספרים שנכתבו בלשונות הללו כמעט לא קראו כלל.

הרבה מקומות בתלמוד מוכיחים, שמחבריו הכירו כמה פרטים בתורות הרפואה, הטבע, החשבון, האסטרונומיה, המיטאפיזיקה ותכונת האדם, לפי מצב המדעים האלה בזמנם. והאמתיות המדעיות השונות, שקבלו התלמודיים, הכריעו בכל חלקי ההלכה בכתב-לא פחות חשוב מאותו של מדרש-המקרא. כמו-כן השתמשו בעלי התלמוד בכמה מקומות במיתודת האליגורית, שמכנסת תוכן חדש באותן הצורות הישנות, שפשטותן אינה מתקבלת עוד על הלב, — מיתודה, שהיא נחשבת אצל מורי הדתות ל המדרגה הראשונה בהבנה ההיסטורית של המעשים והמאורעות. הספרות היהודית-ההילינית השלימה ע"י שיטת האליגוריה בין היהדות ובין הפילוסופיה היונית; ואולם אוריגנס, שנועז לאחוז בשיטה זו בפירושו לכתב-הקדוש, פגש התנגדות עצימה מצד חבריו, אבות הכנסייה הנוצרית, וביחוד מצד מירטוליאנוס, שהרגיש — ובצדק — ריח מינות בשאיפה להשתחרר מעול פשוטו של מקרא. ואף-על-פי-כן לא נמנעו התלמודיים מלפרש בתכיפות את המקרא באופן אליגורי, והם רואים, למשל, בנחש הקדמוני את השמן ויצר-הרע (סוטה, ט' ע"ב), ובשני הכסאות שבספר דניאל (ו', ט') — רמז למדת-הדין ומדת-הרחמים (חגיגה, י"ד ע"א), — אולם אחרי כל אלה אין להפריז ביותר על מדת החירות הרוחנית של התלמודיים. בהגדה אפשר היה, אמנם, לכל אדם להביע את רוחו בחירות נמורה כמעט, אבל הרי כבר ראינו, שדוקא מטעם זה נחשבה האגדה בעיני בעלי-התלמוד יותר לשעשוע של דרשנים, המשתדלים למשוך לב שומעיהם בכל האמצעים, משנחשבה לתיאולוגיה, העוסקת בכאור עיקרי האמונה. בעלי-התלמוד היו כל כך בטוחים בכשרותם הדתית ובתוקף אמונתם, עד שלא חששו להביט לפעמים מחוץ להעונה, שענה המסורת. הם לא הוציאו שום מסקנות דתיות-מעשיות מדעה חפשית זו ואחרת, וכך ההגיון לא הוליד אצלם אלא חירות הדיאליקטיקה, שאינה מביאה לידי תוצאות ממשיות. הבקורת התלמודית האירה, אמנם, את רוחם של כמה מן התלמודיים ועשתה אחדים מעיקרי היהדות ליותר נאצלם, אבל על החלק המעשי של הדת לא היתה לה שום השפעה. זוהי ה"כפילות" הטבעית של המאמין.

בְּנֵי-עָרֵב.

יִלְלַת סְלִיחָה.

(ציור)

מאת חַוָּנָה מְסֵה.

א.

בחורף, בחורף יבא הרוח מן הצפון ויהום ויסער ויכה בכח אל ירכתי הר תבור, העומד פתוח לכל ארבע רוחות העולם. יבא ויעקור את הקוצים ואת החוחים אשר לרגלי ההר וישאם ויהפכם באוויר ויפזרם לכל עבר; יבא וישבר את ענפי הסככים וישליכם באף ובחמה אל תוך העמק, והרוח מסתער על כל הסביבה ברחבה וירקוד ויכרכר, ויפוז וישאג באלפי קולות ויסובב את ההר מכל עבריו ויפרוץ אליו מכל צד וכאילו יאמר להסיעו ממקומו. ובא הרוח מבין לגבעות וההרים הקטנים, יכנס ויסתתר בעמקים ובמערות ומשם יתגנב ויפרוץ לפתע פתאום ויכה בכח שבעתים וינגח בהר...

והיה כשמוע בני עָרֵב זבח, החונים לרגלי הר תבור, מבין להרי נצרת, את המית הרוח הצפוני וכראותם את העננים הכבדים מכסים את פני „שיך-ההרים” וידעו מראש, כי בלילה הזה, כשתכסה עלמה כברה את פני ההר ואת כל העמק אשר מסביב תחל ילל אתה...

... בלילה, בחצי הלילה, תשמע פתאם מעבר לנהר קול יללה דקה... אשה בוכה... אשה קשת לב... בוכה ומיללת, מיללת ומתפחת, מתפחת „ושופכת את מרי שיחה”...

והרוח ישא את היללה מתחת להר ופזר אותה רסיסים רסיסים אל תוך כל הסביבה, אל תוך העמקים ומבין להרים, ואל תוך האוהלים תבוא היללה, ותחדור אל לבות השוכנים בהם, והלכה עליהם אימים גדולים.

וכעבור הסער וספרו הזקנים בדממה וביראת אלהים מה שספרו כבר מאה פעמים—את דבר יללת סליחה, ולא יעמדו עליהם הצעירים בספרם את הדבר הזה, ונמו מהם ועומים וסרי-לב, כי יכאב עליהם לבם מאד.

ב.

לפני הרבה, הרבה שנים קצה נפשם של בני עָרֵב וְיָחַז בשלטון אחיהם העריצים בני שָׁפָר, אשר משלו בכל עבר הירדן, בכל הרי הבשן והגולן. כי אדונים קשים היו שיכי בני שכר וישפכו את שלטונם הקשה על כל השבטים הקטנים אשר חסו בצלם וינצלים וישעבדו, ויהתלו בזקניהם, ובנכבדיהם לא נהגי כבוד. את בנות השבטים הקטנים היו לוקחים לבניהם ואת בנותיהם לא נתנו להם, ויקומי בני זבח שכם אחד ויעזבו את משכנות אבותיהם ואת קברי קדושיהם, ויעברו את הירדן, וישימו את פניהם

אל הים, ותעמודנה רגליהם בהרי נבלות¹ ויראו כי חזק העם יושב ההרים ולא יוכלו לו. ויורדו מן ההר, וישימו פניהם אל הצפון ויבאו אל העמק; מִרְגְּי אֲבָן עֲמֶר². ולא עמדו בו, כי אין נפשם אל העמק. ויעלו לבין הרי נצרת, אשר ממול הר תבור. ויראו את הארץ כי יפה היא וכי טובה היא ושמנה וכי יושביה מעטים וישבו בה. אהליהם קמנים על ירכתי ההרים ועיניהם רואות את העמק הגדול אשר לימינם ואת ראש החרמון אשר לשמאלם והר תבור למולם.

ובני ערב זבח זבחי נפש'הם ועזי רוח, וישלמו בכל הככר אשר מעל גדות הירדן ועד לנצרת מעבר מזה ומעל העמק ועד בוא להר צפת. והארץ פוריה ויושביה הפלחים עשירים וינצלום בני זבח ויאכלו את תבואתם וילחכו את אדמתם. והבקר, והצאן, והגמלים אשר להגליהם רכו כחול אשר על שפת הכנרת ויפשטו בעמקים ובין ההרים. וילחכו את דשא הארץ.

וישמעו כל השכנים את שמעם ויגורו ויפחדו מפניהם. ותהי יד זבח חזקה בעבר הירדן מערבה ככל אשר חזקה יד אחיהם בני שכר בעבר לירדן מזרחה. ויהי לאחרית השנה וישלימו בני זבח ובני שכר, כי אמרו בני שכר אל נפשם: למה ירבץ האויב על דרכי אל הים בבאי לעכו, עיר סחר הגוים. ובני זבח שמחו, כי השלימו עמם אחיהם הגבורים הרובצים על דרך באך אל הנביא. וישלחו בני שכר מלאכים אל בני זבח לאמר: הלא אנשים אחים אנחנו ולמה נשלח יד איש בעדרי אחיו? הלא פני כל הארץ לפנינו? לי המזרח ולך המערב, האם המעיט לנו האלהים מטיב הארץ ומברכת השמים? והיה מן היום שלום אחים בינינו, מן היום ועד לאחרית הימים. ולא יהיו איש מקרבנו לנגוע באחיו לרע ולא יפול שעה משערות ראשו ארצה, ומבנותיך אקח לי ומבנותי אתן לך. ויהי שלום אחים בין העָרֵב אשר מעבר הירדן מזה ומזה. ומחמד בנו של אחמיד שייך זבח בימים ההם. בן יחיד היה מחמד לאביו, וכשהלך אביו בדרך כל הארץ היה בן שמנה עשרה ואשה לא ידע. ויהי בהפקד אותו זקני שבטו לשייך ויאמרו אליו: שייך זבח הנך היום ולא נאה לך לשבת בלי אשה. ויען אותם השייך ויאמר: לא אקח לי אשה כי אם מבנות שכר. וייטב הדבר בעיני הזקנים וישמרוהו בלבם. וכדבר מחמד כן היה. כשהשלימו בני שכר עם בני זבח וישלח ראש השייכים בני שכר מלאכים אל מחמד לאמר: לאיברהים אחי בת ושמה סלחיה ונתתי לך את סלחיה לאשה, והיה הדבר לאות בעיניך ובעיני כל השבטים שכנינו כי שלום אחים בינינו מעתה ועד סוף כל הדורות. ויעש מחמד משתה שלשת ימים ויוזכרו צאן ובקר לכבוד האורחים מלאכי שכר. ומקץ שלשת הימים שלחם מחמד בכבוד גדול ויתן על ידם מתנות זהב וכסף ועדרי צאן ובקר שלח לפניהם מתנה לאיברהים—מוהר בתו סלחיה.

ותהי סלחיה לאשה למחמד.

ואיברהים הזקן, אבי סלחיה, אהב את בתו כנפשו ולא יכול להפרד מעליה. ויעזוב את ביתו ואת שבטו וילך אחרי בתו לשבת בבית בעלה. ומחמד דבק באשתו ויאהבה כנפשו.

ויפה היתה סלחיה. גבוהה וזקיפה כתמר. דדיה עגולים ישקופים. גוה דק ורענן. שערותיה שחורות ויורדות עד ברכיה. פניה שחחררים וחוט של חן משוך עליהם, ועיניה שחורות וניצצות ועמוקות כים וכאלו שני נרות התמיד בוערים בעמק... ונשמה של מלאך היתה לסלחיה. דבריה בנחת נשמעים ולא צעקה, ולא קללה מימיה, כאילו לא ידעה שיש צעקה ויש קללה בעולם. ולכל קשה יום תנוד ואת כל מר רוח תרחם ולבה פתוח לכל אומלל. כצל תעבור בערבים בין האוהלים לרפא חולים ולרחם יתומים ואלמנות, וכשהיו רואים בני זבח את סלחיה עומדת על פתח האהל ליד בעלה החסון

(1) הרי שבם. (2) עמק זרעאל—על שם אחאב בן עמרי.

כאלון היו מתברכים בהם ולבותיהם מתמלאים תקיות מובות...

ולא היה קץ לאשרו של מחמד.

אבל... עב קטנה העיבה את אשרו הכביר של מחמד. סלחיה לא היתה צוהלת ושמחה ככל הנשים הצעירות אחרי חתונתן. איוה צל קל של עצב היה מרחף על מצחה ונצץ מתוך עיניה השחורות, העמוקות. והעינים מביטות לפעמים קרובות לעבר הנהר וכאלו הן תועות, וכאלו הן מבקשות איוה דבר במרחק, כאילו הן מצפות ומיחלות... ולבו של מחמד דואב, דואב.

ולפעמים רחוקות מביט מחמד חרש מתחת ליריעה ורואה: יושבת סלחיה ואורגת ופניה ענומים ועצובים ויש אשד על הארג נופלת דמעה... והדמעה גדולה ונוצצת כספיר... ולבו של מחמד בוכה, בוכה.

ויש אשר ימצא מחמד עוז בנפשו ומבקש מעמה להגיד לו את צרתה. ואז היא מתאדמת ועיניה מביטות במבוכה באלו נמצאה בחמאה... ואז היא מחוקת את ידו ומנשקת לה נשיקה חמה ואומרת מתוך לחש: אין דבר, אין כלום... ולבו של מחמד מתמלא אושר ושמחה לאין סוף והוא מנשק לה, והוא מחבק לה, והוא נשבע לה שלא יקח עליה אשה כל ימי חייו... והוא בוכה בדממה, בוכה חרש.

וכבר עברו שנתים וסלחיה, אשדו של מחמד, לא הרתה וקני זבח התעצבו אל לבם.

ג.

היה ערב של אחד מימי קיץ הראשונים. השמש כבר באה מתחת לראשיהם המחודדים של הרי הכרמל, וכאילו נפלה שמה לתוך איוה תהום. רק הזוהר האדום שנשאר על ראשי ההרים וברק הקרנים האחרונות מעל פסגת החרמון עוד העידו עליה. עקבותיה נראו עוד גם בשמים: להבה הציתה את העבים הקלים המרחפים בסוף השמים מערבה ויהיו כלשונות אש. ואותן הלשונות מתפשטות: פעם לרוחב ופעם לאורך; פושטות צורה ולובשות צורה מתוך איו מהומה, והמהומה שבמערב אינה משפיעה על פני כל שטח השמים: שקמים הם, כחולים ועמוקים וכאלו משגיחים מתוך מנוחת עולם על הנעשה שמה, במקום השמים והמים נשקו.

ועל פני העמק הגדול הרובץ לרגלי ההרים ומתפשט ימה, מזרחה ומערבה כבר התחילו לרוץ הצללים. ראשיתם מתחת להר תבור ומשום הם הולכים ומתגלגלים, מתגלגלים ומתהפכים לכל ארכו ורחבו של העמק—רוחב אין קץ. והעמק-הענק כאילו מתפשט, מישר אבריו אחרי רדת חום היום ושואף רוח קריר מלא חלל הרחב, שואף מתוך הים הרחוק ומוציא את נשימתו אל תוך ההרים, ומבין לרגלי ההרים עולה הנשימה הקרה ומביאה קרירות לבני האדם אשר נטו את אוהליהם על גביהם.

על ככר רחב ידיים, במישור הגדול אשר לבין הרי נצרת, השתרעו שורות, שורות של אוהלים שחורים גדולים וקטנים, השתרעו בסדר אחד, שורה מול שורה, כאילו יד אחת סדרן. יריעות האוהלים—ארג צמר חזק והחבלים, אשר נמשכו מעל הגגות אל היתדות, חזקים ושזורים היטב, היוטב: העלבים אשר בהרים אינם ממהרים להסיר את אוהלי החורף עד סוף הקיץ, ורק שרוך היריעות מורם למעלה, כי יחדר הרוח הקריר אל תוך האוהלים.

מבין לאוהלים מתנשא למעלה מכל עבר ועבר עשן דק, עשן האש אשר הבעירו הנשים לאפות לחם הערב ולהכין ארוחה. והעשן נוטה מערבה ומתגדף באוויר.

על יד הגדול שבאוהלים על גבי המרברים הפרושים על הקרקע ישב השיך הצעיר ומסביב לו כל הזקנים, שעת תפלת הערב עברה כבר ועל פני הזקנים רחפה מנוחה. השיך מחמד היה מסב על צדו ויעשן מתוך הפסקות את הנרגילה. על מצחו רפרף צל קל של מחשבה, ונדמה ששמע מתוך כונה רבה לדברי אחד הזקנים אשר ספר

מחיי הברואים הקדושים, ובאמת לא שמע השיך לדברי הזקן, הוא הנה באיו מחשבה עמוקה שהתרחשה במחו ועיניו הביטו אל המרחב הרב אשר מסביב לו.

לנגד עיניו התרומם התבור עגול ככדור, ויפה היה ההר כשהוא כלו ירוק ורענן וכאילו מלא שירה, שירת החיים הנצחיים, מאחורי ההר כבר התנבנו הצללים, יצאו מתוך מחבואיהם ויתפרצו קדימה לכבוש את ההר, אבל ההר אינו נכבש, הירק שבו, הרעננות שבו עומדים ונלחמים על נפשם ודוחים את הצללים לאחוריהם ועוד כחם רב עמם, ואותה ההתאבקות של אור וצל מלאה רוזים וקדושה שאין להביעם. והשיך מחמד ומביט אל ההר, אוהב הנהו את ההר, הרבה ימים התגעגע על השדות רחבי הידים שבעבר לירדן ועל פסגות הסלעים העולים עד השחקים, והיו רגעים אשר התגעגע עד מות... אולם מאזאהב את ההר קלו געועיו, הוא אהב את ההר ואת הקסם העמוק אשר בו והקסם הזה קנה את כל לבו ונפשו, אוהב הוא להביט אל ההר בערב עם חשכה, כשהוא נדמה כה קרוב עד שדי להושיט את היד ולנגוע בו, יודע השיך שרק דמיון כוזב הוא, יודע השיך שרחוק ההר, אבל אוהב הנהו לרמות את עצמו ולהאמין, כי קרוב הנהו, ומתוך גיחוך קל של אהבה הוא מביט אליו ומושיט לו את ידו ודומה שהוא נוגע בו ומתקית עזה משתפכת בכל גופו, אוהב השיך את ההר, ויש אשר יראה את סלחיה ברמות ההר: גם היא מלאה קסם, גם היא כה קרובה לו וכה רחוקה...

ומן השדה בא העדר: סוסים, בקר, צאן וגמלים, והעדר מעלה אבק, מן העדר התפרץ סוס צעיר לימים אשר אתמול נעתק משדי אמו, לבן הסוס כלבנת השלג שעל החרמון ומרוץ לו כבדק, הסוס התפרץ וירץ אל מרחב המישור, רץ ומתחלחל מתוך ריצתו, מתחלחל וקופץ, קופץ וזוקף את אוזניו ואת זנבו ופותח את נחיריו לרוחה, כאומר לבלוע את כל המישור, והשיך מביט אל הסוס ואינו מוריד את עיניו ממנו: הרי הוא בן סוסתו, והנה בא הסוס אל הסבכים ועמד ממרוצתו, ומבין הסבכים צופה אליו ומביט השועל, שיצא ממחבואו אשר בהר; לציד ציד הלילה יצא, ועומדים הסוס והשועל ומשגיחים זה בזה מתוך פחד... וגבר פחדו של השועל ויקפוץ הצדה לבין הסבכים... ומקיל הקפיצה נבהל הסוס ויורק את רגליו לתוך האויר וירם את ראשו ושוב זקף את זנבו וירץ אל האוהלים כחץ מקשת... מביט השיך ומנחך: אוהב הנהו את סוסו בן סוסתו, ועל יד האוהלים עומדים להקות צעירים, פניהם לזמים בתוך הקפיות, לא נראו בלתי אם עיניהם הנוצצות, קני-רובה על גביהם וחרבות על מתניהם, חובשים הם את סוסיהם הנוחרים ומכים בכפות רגליהם ומכינים את עצמם אל הדרך... יודע השיך מחמד לאן פניהם מועדות אלא שהוא מסב את פניו הצדה ועיושה את עצמו כאלו אינו רואה... אינו צריך לדעת... ולמחרתו, כשאחר מאותם הרוכבים, וכשל" ויפול בידי הרשות וכשיבאו ה"חילים" אל השיך לדבר קשות, ועשה את עצמו מחמד כאלו נגע הדבר אל לבו ואל נפשו ויכעס, ויתמרמר מחמד, וידבר דברי כבושין באזני הצעירים ויבקש את ה"חילים" לענוש את החוטא קשה, ויודע השיך את נפש החילים והחילים יודעים את נפש השיך ושובו רצוים מ"קבלת הפנים" הטובה, ולמחרתו, יברח" החוטא ויבא בשלום אל אהלו... ואין השיך מגיד לו כלום אלא יביט אליו מתוך תוכחה האומרת: לא נאה לזבחי לנפול בידי הרשות...

השיך מחמד הרים את ראשו מתוך חרדה קלה ויט את אוזנו לשמוע: שעמת-סוס לא רגילה נשמעה לו, וגם הזקנים הפכו את פניהם, מתוך צללי הערב, אשר כבר כסו את כל הסביבה, נראתה מרחוק תמונת רוכב כסוי אביה שחורה ועמוף פנים... מי הוא זה ואיזה? ... אין אורחים רגילים לבא בשעה כזו.

ד.

הסוס ורוכבו עמדו לפני האוהל, קול צעיר וחזק ברך מעל גבי הסוס את המסובים: —סלם עליכם!

—עליכם איל סלם! —ענה השיך מחמד ויתנשא לאט ממקימו ויעמוד, כשעיניו מוסיפות לחדור אל פני האורח. אחריו קמו גם הזקנים.

הרוכב קפץ מעל סוסו, הסיר את הקפיה מעל פניו ושני עינים שחורות ונוצצות הבריקו אל פני מחמד ופנים יפים וגלויים הביטו אליו.

—עבדך מביא לשיך מחמד שיך זבח ולוקן איברהים את ברכת אחיכם מעבר לנהר, את ברכת שיכי אבן שכר!

צל של שמחה עבר על פניו של מחמד ויושט את ידו לאורחו וראשיהם נגעו זה בזה, לחיו הימינית של מחמד ללחיו השמאלית של אירחו ושפתותיו של כל אחד נתדבקו לנשיקה — נשיקה באויר. ושוב נגעו בראשם זה בזה מצד השני ... וככה עשה האורח לכל אחד מן הזקנים עד שהגיע לאיברהים ... ואיברהים הזקן עמד כל הזמן מרחוק ויתבונן אל האורח מתוך איזו חרדה קשה שלא ידע חקרה ואיזה רגש לא טוב התעורר בקרבו כנגד האורח הזר. "מי הוא זה?" —חשב הזקן ויבקש לזכרו, כי נדמה לו שראהו פעם. ומתוך קרירות יתרה ענה הזקן על ברכת הצעיר.

ומחמד היה עליו, את כל אחד מבני שכר היה מקבל באהבה אף אם לא ידעם, כלם נחשבו לו לקרובי אשתו. ויצו מחמד לשחוט את אחת הכבשות השמנות ולפתוח כר שמן משומר, ואת האורח הושיב על יד ימינו על המרברד וכל הזקנים ישבו על מקומותיהם. —יהי ערבכם מבורך! קרא עור הפעם האורח הצעיר בשישב על מקומו.

—האלהים יברך את ערבך! עניו מחמד והזקנים, ואיברהים לא ענה כלום ויוסף להביט אל האורח, הוא היה צעיר לימים, כבן עשרים, פניו שזופים משמש ומצוקים ככרזל ומביעים עוז וחוצפה יתרה. צל קל של צחוק מרחף על שפתותיו ומגלה קצת את שניו הלבנות כשלג. כל גוו איתן והאביה השחורה המומלה על שכמו ונופלת על ברכיו הוסיפה לו איזו גבורה וחוסן מיוחד. האמנם זה היא? עברה מחשבה מחרירה בלבו של הזקן, אלא שמחר לגרשה: לא יעיו.

—מאין בא עבר אלהים ולאן פתוח דרכו? —שאל מחמד את אירחו.

—אתמול כעלות השחר ירדתי מעל הרי חורן, ואלוה את אורחת הגמלים ההולכים מצרימה עד למעברות הירדן, ואט את סוסי אליכם למסור לכם את ברכת אחיכם, ומחר כעלות השחר אדלוך ואשיג את הגמלים בעוד לא התרחקו ללכת.

—לא. כי אתנו תאכל מחר את לחם הצהרים ושלחתי את נערי עמך והיליכך בדרך קצרה בין ההרים ומצאת את נמליך בעמק עכו.

—חלילה לעבדך להיות למעמסה עליך, גמלי יחכו לי במעבר הרי צפת.

—לא, כזאת לא יעשה!

ובקולו של מחמד נשמעה תרעומת נאמנה.

ואיברהים הוסיף להביט אל האורח, וירגיש זה במבטו ויפנה אליו את פניו והצל הקל של הצחוק אשר על שפתותיו התרחב מעט ויגיע עד לחצי פניו ויאמר:

—האם לא הכרת את עבדך?

הוא! חלפה מחשבה מרה במחו של הזקן ורצון עז התעורר בקרבו לקים ולהחזיק בציארו של הצעיר המחוצף ולהשליכו הלאה או לפוצץ את ראשו אל הסלע, אלא שהזקן כבש את רצונו מפני המנהג של הכנסת אורחים ויגמגם בלשונו:

—לא...

—סלו אל גדיא! —קרא הצעיר.

— לא אֵלֶּלָה הוּא אֵיל אֵלֶּלָה וְסַעֲדָנוּ מִחֲמַד רְסוּל אֵלֶּלָה!

עני איברהים ומחמד וכל הזקנים.

— האם לא תזכור את עבדך, את עזיז בן אמתך אשת אחיך!

כן, איברהים זוכר. זה היה לפני הרבה שנים. עזיז הנער—בן אחיו סליח— היה שובב, זולל וסובא ומכעים את הזקנים. וכצנינים היה כל הימים בעיניהם. וכשגדל ויהי בן חמש-עשרה בקש לפתות את לב בתו את הנערה סליח, וכשנודע הדבר לאיברהים קם הוא ואחיו ויכרו ויגרשוהו מן השבט ומני אז לא הוסיף עוד לראיתו.

— עבדך בן משק בית השיך אחיך רמזן כיום! — אמר הצעיר בקול גאה, כמי שרצה להוכיח לזקן כי שלום לו עם בני שבטו.

והזקן ידע ששקר בפי הצעיר, אבל שתק והשתיק את סערת לבו. וכל המסובים הכירו בו את חרדתו וידעו שלבו רע על האורה. כזאת ידע גם מחמד ויפחד פן יביש הזקן את אורחו והרגש של הכנסת אורחים התעורר בו בכל תוקף.

— ברוך הבא בצל קירתי! — קרא מחמד ויושט לאורחו את הנרגילה אשר בידו.

— יברכך האלהים! — ענהו עזיז וצחוק קל של ערמה מהול בחרדה השתפך על

פניו ולא הסיר את מבטו מעל הזקן איברהים.

ומחמד שאל את עזיז לשלום כל שיכי שבט, זקניהם ונכבדיהם, ועזיז ענהו על כל שאלותיו וישאל גם הוא לשלום מחמד ושלוש כל ביתו. וירבה עזיז לספר על חיי הבידואים החונים על דרך בואך לפנה אל קבר הנביא. כי חי בתוכם הרבה שנים. והוא מספר מתוך חמימות והתעוררות קלה ודבריו יפים ומושכים את הלב וכל הזקנים שומעים בכונה גדולה. ורק איברהים אינו שומע, שותק וחושב מחשבה.

ועזיז מספר על הגדולות ועל הנפלאות של השיך רשיד, השיך הגדול והקדוש השליט על כל הבידואים אשר בדרום הרחוק, השומרים את הדרך הקדושה, ושירו גדולה כיד השולמן אלא שלבו טוב מלבו של השולמן. בתוך ממשלתו הרחבה של רשיד אין נוגש אין חילים ואין בתי-אסירים—איש כמוב וכישר בעיניו יעשה. וכי יכה איש את רעהו וכי יכרות איש את יד חברו וכי יהרוג איש את אחיו ובא לפני השיך הגדול והכה את המכה, ויכרות את יד הכורת והרג את ההורג. ובכל בוקר ובוקר שולח השיך את מלאכיו לעבור לכל רחבה וארכה של מדינתו לשאול לשלום עבדיו ולמלא את כל דרישותיהם ותביעותיהם הצודקות. ואיש כי קרה לו אסון ויבא אל השיך ויעזור. ואיש כי יחלה והביאוהו אל השיך וירפאהו. וכל בנות הערבים שמה יפות הן כשמש ואהבתן חמה כאש. וכל בחור כי יהיה בן שמונה-עשרה ובחר לו אחת מן הבנות אשר ירצה בה ולקחה לו לאשה. והיה כי קצרה ידו לשלם את המוהר לאביה ויבא לפני השיך ונתן לו. ואין האבות והאחים רשאים למנוע את בתם מאוהבה, כי לב השיך פתוח תמיד לכל תפלתם של האוהבים.

ועוד הרבה, הרבה ספר עזיז. ופניו יפים כשהוא מספר ועיניו בוערות כאש. ורבו השומעים אשר באו לשמוע את דבריו ועד הנשים הגיע דבר האורח הנפלא וגם לסליחיה הוגר הדבר.

אחרי כלות הסעודה הלכו כל המסובים איש לאהלו וגם האורח שכב על משכבו באוהל-האורחים אשר ליד אהלו של השיך. ואז קרא איברהים למחמד וכשהרחיקו ללכת מתחת לאוהל אמר לו בלחש:

— מחר בצאת השמש ושלחת את אורחך והלך בדרך אשר בא, כי לא טוב הדבר

אשר בא בצל קירתך.

— כזאת לא יעשה! האינני בן ערבים? אם אעשה כזאת והייתי לקלם ילצחוק

בין כל אחינו אשר מעבר הנהר מזה ומזה.
— ראה הוהרתיך. רעה לנגד פניך. ואם לא תקים כך הרוח לעשות כדבר אשר יעצתיך ועשית את הדבר השני: מחר כי תאכל את לחם הבוקר וחבשת את סוסך והלכת בדרך רחוקה, דרך שלשה ימים, ואנכי אשלח את האורח מביתך.

ה.

אחר חצות הלילה, כשכל האוהלים היו לוימים בחושך וכל שוכניהם ישנים, נראה צל אדם מתחת ליריעות אהלו של השיך מחמד, נראה ונעלם כרגע מתחת לאוהל. ואיש לא ראה בהתגלותו של הצל ובהעלמו. ירק מתוך האהל, השכן לאוהלו של השיך, הבריכו מתחת ליריעה המורמה מעל האדמה שתי עינים שחורות שלא נסגרו עוד באותו הלילה. ולא חלפו כי אם רגעים אחדים וגם מאותו האוהל נראה צל, נראה ונתעלם מתחת לאוהל.

וכממחוי קשת, מאחורי האוהל, בדרך העולה אל ההר, מתחת לשקמה בת מאות השנים, נראו שני צללים שעמדו זה למול זה. פעם דבקו הצללים ופעם נפרדו, ושוב דבקו... והצפרים הקמנות, הישנות מבין לענפי השקמה, התעוררו משנתן לקול צלצול השפתים מתחת לשקמה, והכוכבים הקטנים, הרחוקים רמזו לאמם מתוך עמקי השמים וכאלו ברכו אותם הצללים מתחת לשקמה.

— למה באת? ...

— כי רק דרך אחת יודע הירדן—אל הכנרת...

— הלא הוהרתיך לבלי לבא... הלא הודעתך אז: עכשיו או לא לנצח...

— אין הלב הולך אחרי גזרת הפה...

— אז חביתי לך... מדוע לא באת?

— רחוק הייתי... יום ולילה רצתי על סוסי, אף רגע אחד לא נחתתי... כשתי

שעות לפני בואי אל האוהלים נפלה סוסתי... כשבאתי לא מצאתיך עוד. אנכי בכיתי ואתלוש את שערות ראשי.

— ואנכי חביתי כל אותו הליל, עד אור הבקר לא עצמתי את עיני. לכל

שעמתי סוס חרדה נפשי. פעמים יצאתי מתוך האוהלים ואחכה לך אצל השיחים, כמעט שלא יצאה נשמתי מפחד ותקוה...

— מרחק שלשה ימים ושלשה לילות הייתי, כשבאה אלי שפחתך ודברתי בפיה:

למחר בלילה אצל השיחים, או לא לנצח... ואנכי אספתי את כל חברי ואצו להם:

מוסו אחרי, לכל אשר תגיד לכם האשה אשר לפניכם. ובעוד מלתי בפי עליתי על

סוסי דפקתי בו ואעוף, ואעוף... ולא מצאתיך...

— ואנכי הבטתי לאחורי עד אשר באנו אל הנהר... הבטתי לאחורי ולכי הכני...

כל צל אשר ראיתי מרחוק נדמה לי כדמותך...

— ואנכי קפצתי דרך הרים ועמקים, עברתי תהומות ונחלים, חצתי מים עד

לצוארי...

— וכשעברנו את הנהר אמרתי לנפשי: לא לנצח...

וקול הלחש נפסק, ושוב דבקו הצללים, שוב נפרדו ודבקו עוד פעם.

— אנכי בקשתי, אנכי התחננתי כי יתנו לי סוס והבחורים התאספו מסביב

לי וילעגו לי ויתקלסו בי, ואקום וארוץ אחר כך רגלי... רצתי עד אשר עיפתי, נפשי

התעמפה עלי ואפול ואבקש את נפשי למות... וכשבאו חברי מצאוני חצי מת ויחונני

ויבילוני אל ההרים...

ושוב חרדו הצפרים מעל לעץ מצלצול הנשיקה שנשמעה מתחת לשקמה.

— לא טוב הדבר אשר עשית... למה באת... הלא הוהרתיך: לא לנצח...

— הידעת? ... מעולם לא גזר הנביא על הירדן כי יסוב מהלכו לאחור!
 הידעת? — מדוע?
 — מדוע? ...
 — כי לא היה שומע לו...
 — ואתה לגזרתי תשמע!
 — לא אשמע ולא אעשה... לא אסיר מפה עד אשר תלכי עמי.
 — לא אלך עוד אחריך. אחרת...
 — האם אהבת את מחמד?..
 — לא... הישנה הכנרת את מקומו, האם יסגור את פיו וימנע מימיו מאת הירדן?
 ובנות הערבים לא תאהבנה פעמים!
 — ולמה סגרה כנרתי את פיה?..
 — באתי בצל קורתו... אחרת... לך לך כאשר תלך... ואנכי כאשר אבדתי—
 אבדתי...
 — כל עוד נשמתי בי לא אחרתי, כל עוד חרבי על ירכי ודמי בעורקי לא
 אחרתי. מתחת להר עומדים חברי חמושים מכף רגליהם ועד ראשיהם וסוסייהם דוהרים
 כנשרים... כאור הבקר ואנחנו מעבר לירדן... ואם ירדפנו וידביקנו: חברי ילחמו בהם
 ואנחנו נמלט...
 — לא, השמר לנפשך ולנפשות רעיך... אם אלך אחריך והיתה קללת אלהים
 עלינו... וחברייך יפלו כלם בחרב הזוחים, מרי נפש הם ועליוי נצחון...
 — סלחיה, מות או חיים...
 — פוחדת אנכי את המות...
 — אל תפחדי, סלחיה, הרי סוסים לנו, כנשר נעוף עד מתחת להר...
 — לא...
 — אל תפחדי, כלם ישנים ושנתם חזקה עליהם... לא יקיצו, ואם יקיצו לא ירדפו
 אחרינו, ואם ירדפו—דמם בראשם!
 ושוב נשתתקו הקולות. נשימותיהם הכבדות נשמעו עד למרחוק. והנה נוע התנועע
 הצללים ויפלו מתחת לעץ. ולקול נפילתם חדרו הצפרים ויתרוממו מעל לדליות. ויעופו
 ויסתובבו באוויר מסביב לשקמה. ולחש חרש, לחש חלש הגיע אליהם, לחש מתוך נשיקה
 וקול נשיקה מתוך לחש...
 — עוזי, הרף נא... הרפיני, עוזי...
 — לי... לי תהי... עמי... עמי תלכי...
 וכששקמו הצפרים מחרדתן וישובו אל דליותיהן ראו: ושני הצללים יושבים על
 גבי הקרקע, זו שוכבת בזרועותיו של זה, עיניו ממילות אש ועיניה יורדות דמעה, היא
 רועדת וידו מסלסלת את שערותיה...
 פתאם נשמעו קול צעדים מעבר לשקמה, מעבר השני. כנחש וחל איש זקן
 בעל שער לבן על גבי הקרקע ויתרומם מאחורי העץ... ולא הספיק עוזי לעמוד
 על רגליו ומתחת לשקמה נראו פני איברהים הזקן ובידו חרב שלופה, סלחיה צעקה
 ועיניה חשכו ועוזי נפל אחורנית כשחרב עוזי תקעה בערפו...
 — לו ידעתי שאין מורע של מחמד במעיך הייתי הורגך נפש. כלבה!—קרא
 איברהים ויכה ברגלו בראש בתו ותצעק ותתעלף.

כשעלה השחר חבש מחמד את סוסו וילך לדרכו. וכשהקיצו בני האוהלים
 ויראו כי השיך והאורח אינם ויהי הדבר לפלא בעיניהם: מה חחרדה הזאת? ומה
 גדלה עוד פליאתם כשבאו הצעירים בצהרים ויספרו, כי ראו בשדה את סוסי של

האורח כשהוא רץ אל עבר ההר ואין הרוכב עליו... והמס הצהיל את קולו ומתחת להר נשמעו קול צהלת סוסים... ולפנות ערב עברו מעל לאוהלים להקת עורבים ויעופו אל עבר הסבכים, אשר בדרך: מהשקמה אל ההר... וגם למחרת הסתובבו העורבים באויר מעל לסבכים, פעם התרוממו למעלה ופעם ירדו למטה בקול שריקה וצפצוף... וככה גם ביום השלישי.

ופניה של סלחיה היו חורים, חורים. ופני הזקן איברהים זועפים. ומחמד שב הביתה לאחר שלשת הימים, וכשהביט בפני הזקן לא הגיד לו זה כלום והוא לא שאלו דבר.

ו.

למועד, לשנה הבאה, ילדה אשתו של מחמד, סלחיה היפה בבנות, בן. ובאותו יום קרה באוהל של מחמד מעשה, שכמוהו לא היה מיום זרחה השמש על פני הארץ.

באהלו הגדול של השיך ישב מחמד על מרבדו לבוש בגדי יום טוב: עליו אביה שחורה של משי חדש וגוצץ וקפיה של משי לבנה וחלקה עם ציציית של זהב. ועל הקיר, מאחוריו של השיך, תלויים על הבר כל כלי הזין שלו בנרתיקי כסף וזהב. ממול השיך מחמד ישבו כל הזקנים שבאו לברכו, ושיחתם היתה קלה ומרחפת ולבותם מלאים תקוות טובות ומוזירות.

ורק מקומו של איברהים נפקד. והשיך מחמד, כשהיה מבטו נופל על מקומו הריק של הזקן, היו עיניו מתמלאות דאגה ותמיה. ופתאים הורם המסך אשר על פתח האוהל לבין היריעות ואיברהים נתגלה לפני המסובים. ופניו של הזקן היו חורים, זקני הלבן, היורד על מדותיו, רועד ועיניו מבריקות כעיני הנער ומפיצות אש של זעם. ומצחו סר וזועף.

ויחרד מחמד ויקם לקראתו.

ויקומו גם כל הזקנים ויברכוהו.

והזקן לא ענה כלום.

ויעמדו מחמד והזקנים נבוכים.

או פתח איברהים הזקן את פיו וידבר רתת:

— ישמע שיך מחמד ושמעו זקני זבח את אשר אנכי מגיד לך היום!

— ידבר אדוני, אבי אשתי, כי עבדך שומע—ענהו מחמד.

— בני—אמר הזקן וקילו נעשה פתאם חרד—בני, דבר רע הוצק בכיתך!

פני הזקנים חורו ועל מצחו של מחמד עבר ענן כבד.

— בני—הוסיף הזקן ויחרד קילו עוד יותר—בני, ערות דבר נגלתה באשתך!

פני מחמד רעדו ואיוה אש זר, אש קשה ואכזרי הוצת בעיניו.

והזקן הוסיף וקילו נעשה חזק כברזל:

— בני מחמד! היום לאחר שקיעת החמה והוצאת את אשתך את סלחיה ואת בנה הילד, אשר ילדה לך היום, אל מתחת להר והרגת את האם על בנה ולא תלין הרעה בביתך והצלת את כבודך, את כבוד ביתך ושבתך, ולא תביש את שיבתי! סמפר אללה איל עזים!—קראו הזקנים ויסוגו לאחור.

ופניו של מחמד חורו, התאדמו ושוב חורו.

עוד קילו של איברהים מרחף באויר ומחמד אומר בקול חרד, ומתוך מנוחה של אכזריות:

— אהבתי את אשתי ואת בני ואוי לו למי שיעזו להפיל שערה משערות

ראשה ארצה ואוי לו למי שיעזו לדבר בה דבר רע בעיני:

עוד דברי מחמד בפיו והוקן נרגו ממקומו ויקרא:

-- זכחי, רוקי בפניך, מות נבל תמות!

וישלוף הוקן את חרביו.

-- שכרי, נעלי על עיניך, דמדך בראשך!

וחרבו של מחמד התנופפה מעל לראשו.

ולא הספיקו הוקנים לעמוד ביניהם ושניהם מתבוססים בדמם...

למחרתו התאספו כל זקני זבח מן האוהלים הקרובים והרחוקים למכם עצה מה לעשות. כל היום וכל הלילה ישבו הוקנים ועינו בדבר, ושיחתם של הוקנים היתה כבדה ועמוקה. הוקנים התקשו הפעם מה לעשות.

היו שאמרו: לסקל את האם ואת הבן, להסיר את החרפה מעל השכמ.

והיו שאמרו: להחיות את הבן ולהרוג את האם, ולקרא את שם מחמד על בנו,

ולא יאבד ניר מבית שיכי זבח, וכדעת האחרונים היתה גם דעת זקן הוקנים עבדאללה. בן תשעים שנה היה עבדאללה ועוד כחו עמו, ודעתו היתה צלולה ושקילה כנגד כל דעות מתנגדי.

וישלחו הוקנים ויקראו לסלחיה, כי תבוא לפנייהם.

וכאשר נצבה סלחיה לפני הוקנים חורת כמות ורועדה כעלה נדף הורידו כל הוקנים

את עיניהם למטה ולא הביטו בה ופני כלם היו נועמים.

ויקם הוקן עבדאללה נשען במקלו העב ויפנה אל סלחיה מבלי להביט אליה

ויאמר:

— יהי ארור היום בו ברא אותך האלהים בצלם האדם. קללה רובצת עליך ואת

הקללה הבאת אל תוך משכנות בני האדם. ארור יהי היום שבעתים בו דרכה כף

רגליך על אדמת מחננו, וכיום אחת דתך: למות מות נבלה, אבל שיכנו מחמד מת

עלינו ולא השאיר אחריו כל גואל. ונאמר: יהי שם שייך מחמד על ילדך זה, אשר

ילדת אתמול ובגללו תחי גם נפשך עד אשר יגדל בנך ויעתק משדיך.

והוקן כלה את דבריו ושב בכבודות אל מקומו. ואנחה כבדה פרצה מפיו כל

המסובים.

וסלחיה נפלה על פניה ארצה וקול בוכים פרץ מפיה ותאמר:

— ככל אשר יאמרו הוקנים כה תעשה שפחתכם וכן יקום ויהיה!

סורי מזה, סורי!...—קראו כל הוקנים קול אחד והיא יצאה חרדה ונבהלה.

ובאהלו של השיך, במחיצת הנשים, תקעו יתר אל תוך האדמה ואל היתד קשרו

את סלחיה בשרשרת של ברזל ויסגרו עליה לבלי תצא החוצה, לבלי תבוא בקהל ולבלי

תראה אור שמש. רק שפחתה ובנה הילד עמה. ואיש לא ידע את חייה ואיש לא ראה

את פניה ואיש לא שמע את קולה. ורק בלילה בלילה יש אשר ישמע קול בכיה הדק...

לתקופת השנה באו עוד הפעם כל זקני זבח ונכבדיהם מתוך כל האוהלים

למכם עצה:

ותהי החלטת הוקנים: לקחת את הבן מעל אמו, למסרו לידיים אמונות, לחנכו

ולגדלו ואת האם ימיתו בחטאתה.

ויקחו את הנער מידי אמו ויוציאוהו מאוהל אביו ויטו לו אוהל לבד ואשה זקנה

ונאמנה מנו לו לאומנת ואנשים העמידו לשמור עליו ולראונו לו ויקראו את שמו — קמרי.

ועיני סלחיה ראו וכלו כשלוקח ממנה פרי במנה ופניה נהפכו לזועה: שערותיה

נהפכו לבן, רוזן שלח בה ועיניה מסילות אש זרה. וכשהוציאו את הילד מן האוהל צעקה צעקת שבר ותך בידיה וברגליה ולקול צעקתה חרשו כל האזנים. וכשהביטו בה בני זבח נבחרו.

ואיש מבני זבח לא חפץ לשלח בה את ידו להרגה; טמאה היא. ויוציאוה בלילה מן האוהלים ויוליכוה אל מורד ההר מבין הסבכים ויקשרוה בשרשרת ברזל אל אחת השקמיות ויסגרו עליה ויפנו וילכו מבלי להביט אליה. שלשה לילות היה מביא הרוח הבא מן ההר קול יללה דקה ובלילה הרביעי נשתתק הקול.

וירימו הזקנים את ידיהם אל השמים ויאמרו:
—ידינו לא שפכו את הדם הזה...לא אֱלֹהִה הוא אֵיל אֱלֹהִה וְסַעֲדָנוּ מִחֲמַד רִסוֹל אֱלֹהִה!
וסערת לבבם של זקני זבח שקמה.

ובחורף, בליל סער וגשם, תבא סלחיה לתנות ולבכות בין ההרים, והיא היללה
אשר תשמע האזן מתיך הסערה עד היום הזה. יללת סלחיה היא.

הַרְבֵּיט סְפִינְסֵר.

מאת

ד"ר יהושע טהאן.

(סוף).

VII.

תורת-המוסר ושיטותיה השונות. — העשיה בכלל ועשית הטוב בפרט. הטוב והרע. — הידעות (Gewissen) והתחושה. — התכלית האחרונה של המוסר: קיום היחיד והמין. — המוסר המוחלט והיחסי. — המוסר של היחיד ושל החברה. — חוק היושר. — תוצאותיו של החוק הזה. — מסקנות ובקורת.

מציאותן של העובדות המוסריות אינה מוטלת בספק כלל. בתוך המון המעשים, שהאדם עושה או עוזב בכל יום ויום, נמצא מספר עצום, שהאדם מרגיש בעשיתם או עזיבתם איזה כח פנימי, שמכריחו לעשותם או שאינו מניחו לעשותם, בלי שיֵדע איזה כח הוא זה. האדם עושה איזה דבר, שיש בו תועלת מוחשת וידועה, או הוא נמנע מלעשות איזה דבר, שיש בו איזה נזק מוחש וידוע, — והרי הוא יודע ידיעה פחות או יותר ברורה, מה הניעו לעשות או מה מנעו מלעשות. האדם מבקש את היפה, מפני שזה מעורר בנפשו רגש נעים, ומתרחק מן המכוער, מפני שהלה מעורר בו רגש בלתי-נעים, — והרי הוא מרגיש השפעה אוביקטיבית, שהיא יוצאת מחוץ לנפשו ונכנסת אל תוך נפשו. אף-על-פי שאינו מכיר בבהירות את מהותה של פעולה זו ופעמים הרבה גם אינו מכיר את אופניה וחוקיה, הוא מכיר, לפחות, את הדבר המעורר בו רגשות ממין זה או ממין אחר. לא כן במעשה המוסרי. הכל מודים, שהמעשה המוסרי אינו מביא באופן ישיר ובלתי-ממוצע את התועלת הנרצה ומעזיבתו אינו נובע באופן ישיר ובלתי-ממוצע שום הפסד. וכמו-כן אין הרגשות, שמעשים כאלה מעוררים בנפש העושה או העוזב, נכנסים תחת הסוג של נעים ובלתי-נעים, לפחות לא באותה תכונה של סוג זה, שמקבל את צבעו העצמי ונגינתו העצמית מהתפעלותם של החושים. אותה ההרגשה הכחה או, לפעמים תכופות, גם ההכרה הבהירה, שיש איזה כח, המצוה במפניע: את המעשה הזה חייב אתה לעשות ואת המעשה הזה אי אתה רשאי לעשות! — ישנה במציאות, היא קיימת ופועלת בלי הרף, אבל עדיין אין אנו יודעים, מה טיבה, ואין אנו יודעים, מאין בא לאותי הצווי הפנימי העוז וגם האובסורטיש להיות לכה מניע, שסוף סוף הרצון סר למשמעתו. ועוד שאלה אחת, שקשה למצא תשובה מספקת עליה, היא זו: איזה כלל מקיף את כל המון המעשים, שאנו מרגישים אותם כמוסריים ומכנים אותם בשם זה? — המעשים האלה הם על-פי-רוב שונים זה מזה תכלית שנוי ורחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, — אם כן, איך נכניסם כולם תחת כלל אחד המקיף את כולם? איזה יחס ישיר ואיזה אגוד וקשר פנימי יכול להיות, למשל, בין הצווי: „נתן תתן לו“, שיש בו איזו תועלת חמרית להמקבל את הצדקה, ובין הצווי של „מסירות-נפש“ על דברים-שכלב, שאין בהם שום תועלת לשום בעל-חיים? או: איזה תואר-עצמי משותף

יכול להיות להצווי של שביתת יום אחד בשבוע, למען ינוח וכו' ולהצווי, מדבר שקר תרחק?

אלו הן השאלות הראשיות, שעליהן בקשו למצא תשובה ברורה ומספקת כל השיטות הפילוסופיות, שדנו על מקור המוסר ומהותו ועל החוק המוסרי הכולל, שממנו נובעים כל המעשים בתור פרטים בהכרח הגיוני אי פסיכולוגי.

הדתות השונות, מן היותר נמוכות עד היותר נשגבות, שהמוסר היה בכלן החלק היותר חשוב שבתורתן, בכלל לא עמלו למצוא תשובות על שאלות כאלו, וגם את השאלות לא שאלו, המקור, שממנו נובע המוסר, הוא אותו המקור הכולל, שממנו נבעה כל התורה בכל כלליה ופרטיה ודקדוקיה, בלי שום חלוק פנימי, לא במעלה ולא במקום, שובנים כל הצוויים זה בצד זה, ורק חומר-העונש הכרוך בהם עושה פעמים איזה הבדל ביניהם. אבל סוף סוף הצווי היותר נשגב ורם: ואהבת לרעך כמוך נמצא לא רק בשכנותו של ענין של מה-בכך מעין, שדרך לא תזרע כלאים ועיד, אלא גם עומד, על-פי המושגים השולמים באמונה דתית, על מדרגה אחת עם הלאוין האלה, כל אותם הדברים והצוויים, מפי הגבורה נאמרו, —ומי זה יעזר לעשות הבדל ביניהם על-פי מעלתם וערכם בהרגשתנו המוסרית! — וגם חוק מוסרי כולל ומקיף לא בראו התורות הדתיות, הן רק פרטו את הפרטים אחד לאחד, הלך ופרט, הלך וחשוב, ובוה סדרו את עניני החיים המוסריים, כמו שסדרו על ידי חוקים פרטיים אחרים את עניני החיים החמריים בכל מקצועותיהם. לא הרבה מן הגאונים הדתיים עלו עד לגבהו של הלל הזקן, שהוציא את תמציתה של הדת והורה: זה הוא הכלל היותר כולל, ואידך פירושא הוא — זיל גמורו! —, בכלל, וזה ההבדל העצום בין השיטה הפילוסופית ובין התורה הדתית: הראשונה מבארת ומסברת, ויותר שתגדל הסברתה תגדל גם השפעתה על השכל, אבל האחרונה אינה מבארת ואינה מסברת, היא רק מצוה ומחלטת: כך אני רוצה וכך אני מצוה! —, ואם יבוא אחר-כך, המפרש ויבאר ויסביר ויפרש, אין מוחים בידו, אלא שכל עבודתו הכבדה והקשה אינה מוסיפה אף קו אחד על כחה הפנימי והמוחלט של הדת.

הפילוסופיה, כשנגשה ליסוד תורה שלמה של מוסר אנושי, היתה מוכרחת, איפוא, לברוא חוק כללי ולסמן ולבאר על-ידו ובו את התכלית האחרונה, היוצאה מכל המעשים המוסריים. מובן, כי את השיטות הראשונות השלמות בתורת-המוסר אנו מוצאים, כמו בשאלות פילוסופיות אחרות, אצל חכמי יוון, ובכל אותן השיטות הרבות של האסכולות השונות, למרות השנויים העצומים שיש ביניהן בנוגע להרבה פרטים וגם לכללים, אנו מוצאים רעיון אחד, שהוא משותף כמעט לכולן: כולן בקשו ומצאו את התכלית האחרונה, היוצאת מן המעשים המוסריים, באושר המוחלט, שרק בהם הוא כרוך ומקושר כהמסובב בסבתו. ההכרח המוסרי נובע רק מהכרת הטוב; ואילו היו בני-האדם מכירים ויודעים הכרה נכונה וידיעה עמוקה באמת את כל התועלת הגדולה הקשורה בטוב ואת הנזק הגדול הקשור ברע, אי-אפשר היה, שיהיו חוטאים בעולם, היתכן, שיגרום אדם במחשבה צלולה ובדעת ברורה רעה לעצמו? — את הרעיון היסודי הזה אנו מוצאים אצל כל הפילוסופים היוונים. עליו בנו את שיטותיהם אפלטון ואריסטו, הסטואיקים ומתנגדיהם הקיצוניים — האפיקורסים, עד הרעיון הזה הלכו ביחד, ורק מכאן ואילך נתפרדו והיו לשיטות שונות, הללו דרשו, למשל, שהאושר מינה בהתיאשות המוחלטת מתענוג-העולם, ועל-כן הורו, שהמוסר מצוה להתאוש ומזהיר שלא ליהנות מן העולם ומלאו; והללו דרשו, להפך, שאושרו של האדם מונח בתענוג ובהנאה מן העולם, ועל-כן הורו: אכול ושתה והתענג כמה שתרצה! הללו אמרו: האושר האישי מונח בהרחקה המוחלטת מן החיים החברתיים והמונם, ועל-כן הורו: הרחק מן האדם, הרחק מן המשרה! והללו אמרו: לא, כי האושר בא להיחיד מהתחברותו אל בני נילו ומהשפעתו עליהם, ועל-כן הורו: בקש

את החברה עד כמה שידך מנעת, התרועע עם בני-גילך עד כמה שאפשר. החלוק היסודי שבין השימות השונות לא היה, איפוא, עיוני, אלא, פשוט, מעשי: מה מכיז את האושר? בתשובה על שאלה זו באו האסכולות לידי חלוקי-דעות, אבל לא בהנחה היסודית, שכולן הודו בה כאחת.

רעיון חדש בתורת-המוסר הִדְקָה רק העת החדשה, ובפרט איתן האסכולות, שכראשן עמדו לייבניץ ווולף, על-פי תורתם, התכלית הנרצה אינה האושר סתם, — שבאמת פירושו הוא: שלווה ושלוש כלפי חוץ וחיים שקטים במעמקי הנפש, — אלא השתלמותה של הנפש האישית. היותר עמוק והיותר חד שבפילוסופי תקופה זו, ברוך שפינוזה, מצא את ההשתלמות האישית רק באותה ההתאחדות עם הבורא, שהוא קרא לה: „אהבת-האלהים השכלית“ (*Amor Dei intellectualis*). הרבה מהם לא הגיעו עד לידי רום כזה, אבל כולם בקשו את ההשתלמות, וכששאל אותם אדם: והשתלמות זו עצמה למה היא באה? — לא מצאו על שאלה זו תשובה יותר נכונה מזו: היא באה מפני שרק ההשתלמות האישית נותנת את האושר המתמיד והידידי והמיחלם, נמצא, שגם אלה קלעו אל המטרה העתיקה בתורת הפילוסופיה: אל האושר, אם גם בשנוי-שם ובשנוי-תוכן.

באנגליה נולדה שיטה חדשה בתורת-המוסר, שאמנם מסתעפת היא מן הפילוסופיה העתיקה, אבל עם כל זה יש בה איזה חדוש, בינתאם היה בוראה של שיטה חדשה זו והוא גם קרא את שמה, „אומיליטאריסמוס“, כלומר, „תועלתיות“. בשימתו של בינתאם אחזו הרבה מן הפילוסופים האנגליים, ביחוד מיל, לפי שיטה זו, תכליתו האחרונה של המוסר היא — התועלת הנובעת מן המעשה המוסרי בעד החברה כולה ובעד העושה עצמו. התכלית הנרצה היא, לפי דבריו של בינתאם: „האושר היותר גדול בשביל המספר היותר גדול של בני-אדם“. כדי להשיג תכלית זו ולהגשימה בחיים, צריכים בני-אדם לחיות תמיד על-פי החוק הכללי והמקיף: „כל אחד שיהיה רק אדם אחד, ואין שום אדם שיהיה יותר מאחד!“ — המעשים, שהם מתאימים לחוק זה, הם טובים במובן המוסרי והמעשים, שהוא מתנגדים לו, הם רעים במובן המוסרי. על השאלה השניה, שהעסיקה את הפילוסופיה המוסרית — שאלת המקור, שממנו נובעת הכרת הטוב המוסרי, — היו הפילוסופים היוניים משיבים פה אחד: השכל הוא מקורה של ההכרה המוסרית, במדה שיגדל השכל יגדל המוסר. הפילוסוף האמתי אינו יכול לעשות מעשה רע, מפני שהוא מכיר את הטוב, רק השמות או, לפחות, ההכרה שאינה בהירה וברורה כל צרכה מכיאה את האדם לעבור עבירה מוסרית, ממש כעין הכלל התלמודי: „אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטית“. הדתות, לפי היסוד ההכרתי שלהן, רואות בהכרת הטוב המוסרי מעין גלוי אלהי בלתי-אמצעי. והאנגליים מצדם חרשו חוש מוסרי מיוחד, הנמצא בנפש האדם.

כך הלכה תורת-המוסר והתפתחה עד שבא קאנט וסלל לה מסלה חדשה לגמרי. כשם שהפך את הפילוסופיה העיונית מן החוק אל הפנים והוכיח בראיות ברורות, שאותם החוקים, שאנו מבקשים אותם מחוצה לנו, מונחים באמת בתוך תבונתנו, כך הראה, שאף החוקים המוסריים מצויים בקרב נפשנו, באותו הכח הנפשי, שקרא לו בשם „התבונה המעשית“. תבונה זו היא המחוקקת את חוקי המוסר מתיבה, בלי שתהיה תלויה באיזה רצון זר או שתבקש איזו מטרה שתהיה, המונחת מחוצה לה. אילו היה האושר — יהיה של מי שיהיה, של היחיד או של הרבים, יהיה מאיזה מין שיהיה, גשמי או רוחני — תכליתו של המוסר, — שוב לא היתה „התבונה המעשית“ חפשיה בחוקיה, כי היתה תלויה באותה תכלית שהיא מבקשת. החוק הכללי, שבקש קאנט בתורת-המוסר, היא באמת רק צורה של חוק, שהיא מתמלאת אחר-כך בחיים הממשיים. והחוק הכללי הזה הוא: „גל מעשיך באופן שיסודם יהא יכול להיות בכל שעה ליסודם של חוקים

כל לייס'. קאנט בעצמו המשיל משל כדי להסביר את פעולתו של חוקן על נפש האדם בשעה שהוא בא להחליט, איזו דרך שילך בה צריך הוא לבור: אדם אחד הפקיד אצל חברו פקדון, בלי שלקח שמר על פקדונו וגם עדים לא היו באותו מעמד. לימים מת בעל-הפקדון, וזה שהפקדון בידו בלי שמר ועדים יכול לעשות בו מה שלבו חפץ, והוא עומד וחושב: האחזיר את הפקדון ליורשי המפקיד או לא אחזירה? אם החליט שלא להחזיר הרי חטא נגד החוק המוסרי, מפני שיש סוד עשיתו לא יוכל להעשות ליסודו של חוק כללי. מיבו של הפקדון הוא: דבר, שנמסר לאחר על מנת שיחזירו; ובכן, אם אינו מחזירו, הרי הרי הוא מהפך את כל עצמו של ענין פקדון ומהרס את החוק הכללי המונח בו, וכן הוא בכל מעשה שיעשה או שלא יעשה.

מובן, שקאנט חרש עוד הרבה כללים וחוקים ופרטים ודקדוקים בתורת-המוסר. אבל אין כאן המקום לדבר עליהם באריכות. רציתי רק לעבור בסקירה כללית על התפתחותה של תורת-המוסר: כדי שיהיו מובנים יותר החרושים, שחדש ספנסר בתורה זו.

ספנסר יוצא בתורת-המוסר שלו מן המושג: עשייה. מה מיכה של העשייה? במובן האנושי של מלה זו?—העשייה, שיש בה איזו כוונה ויריעה, כלומר, העשייה של כל בעלי-החיים ומכל שכן של האדם, היא: הסגול של המעשים לאיזו תכלית. מעין גדר זה הגדרנו למעלה (פרק ב') את החיים עצמם, שהם, סגול תמיד של יחוסים פנימיים אל יחוסים חיצוניים. העשייה המוסרית היא, איפוא, במה שהיא נעשית בכוונה ובידיעה רק חלק אחד מן העשייה הכללית של בעלי-החיים, ובה היא הרכבה של האורגאנים המרגישים והאורגאנים המתנועעים. מובן, שהעשייה האורגאנית התפתחה הרבה במשך הדורות הבלתי-ספורים של החיים האורגאניים. כמו שנתפתחו כל התפקידים האורגאניים, ותוצאותיה של התפתחות ארוכה זו הן: הסגול אל התכלית מרחיב ומאריך את חייו של כל איש-המין ובה הוא מקיים את כל המין כולו. הסגול היותר מפותח אינו מעכב גם את האישים האחרים מאותו המין להסתגל אל תכליתם שלהם, ולסוף, כלומר, על המדרגה היותר גבוהה של הסגול השלם, הוא גם עוזר להאישים האחרים להסתגל, ובכן—גם להעשיר ולהאריך את חייהם. על מדרגה זו מתחלת ה'אֵתִיקָה' לפעול. המעשה הזה, שהוא מסוגל לתכלית ועוזר לכל אנשי המין, נכנס כבר אל תוך חוגו של המוסר, הוא כבר מעשה מוסרי.

המעשה המוסרי נופל במה שהוא פעולה תחת חוקי הפיזיקה, החוקים של התנועה. ואנו רואים, שהמעשים, שהם מסודרים על-ידי החוק והרגש המוסרי, הם יותר, רִקְמִיִּים מן המעשים האי-מוסריים, שאינם מסודרים ואינם מוגדרים. וכן גם נופל המעשה המוסרי, במה שהוא פעולה אורגאנית, תחת חוקי הביולוגיה. ואנו רואים, שהמעשים, שהם משמחים ומאשרים, מאריכים וגם מרוממים את החיים, אם מצד הפיזיקה מביאה העשייה המסודרת על-ידי חוקי-המוסר את הכחות האורגאניים לידי שווי-משקל, הנה מצד הביולוגיה יכולים אנו להראות, שהם מביאים לידי השואת-התפקידים, הצד הפסיכולוגי שבמעשים אלה יוצא מן הכח אל הפועל באותו רגע, שבו תחדל התועלת הנראית לעין להיות המניע היחיד, ואדרבה, המניעים הנפשיים הולכים ונעשים בכל פעם יותר מורכבים ויותר מרוחקים: הרגש או הצורך הקרוב והבלתי-אמצעי מניח את פעולתו להרגש או הצורך הרחוק והאמצעי. ועוד יותר מאלה שולטים החוקים הסוציולוגיים בתורת המוסר. סוף סוף היסוד העיקרי במוסר הוא—יחוסו של היחיד אל החברה, שהוא חבר לה וחי ופועל בחובה ומתפעל על כל צעד וצעד ממנה. מנקודת-המבט הסוציולוגית מבקשת ומחוקקת ומצוה תורת-המוסר רק אותם המעשים, שהם מסוגלים ביותר לחיי החברה.

מכל זה יוצא לנו, שה'טוב' במובן המוסרי הוא מה שמסוגל ביותר לחייו של היחיד ושל החברה, וה'רע' הוא מה שאינו מסוגל לחיים אלה או מה שמזיק להם. בנוגע להתועלת הבלתי-אמצעית, היוצאת להיחיד מן המעשה הטוב, רשאים אנו

בכלל להחליט, שרק המעשה המשמח והמעורר רגש נעים, רגש של עונג, הוא טוב. וכבר הציע החוקר סידגוויק לכנות אתה, תועלתיות בשם: "תורת העונג" (Hedonismus) מפני שבאמת המעשה הטוב מביא לעושהו עונג פרטי או עונג כללי, אוניוורסאלי. אולם הרגשות של עונג או של כאב הם, ככל הרגשות, כל-כך יחסיים ובלתי-קבועים, עד שאי-אפשר לעשותם לקנה-המדה כשאנו באים למצוא חקים כלליים או לסמן מצבים אוביקטיביים. באמת הדבר הוא כך: המעשה הטוב צריך ממש לעורר רגש נעים, רגש של עונג, אלא שעדיין, לא אפשר דרא, עוד הסגול של המעשים המוסריים אל החיים כדי להרחיבם ולהעשירם ולרוממם—שווהי מפתתם ותכליתם—הולך ומתפתח, אבל עדיין לא בא לסופו, בימינו אלה, בתקופת המעבר, בשעה שמצד אחד מלמדים אותנו ומצוים לנו בבתי-הספר וכנסיה, שחייב אדם לאהוב את חברו כנפשו, ומצד שני מורים אותנו תוך כדי דבור ממש את ההיפך מזה—שחייב אדם להלחם ולרצוח ולשנא את רעהו, אם הוא דר בארץ אחרת, בתקופה זו ובאנדרולמוסיה וערבוביה של רגשות ותורות כאלו אי-אפשר שתבוא ההתפתחות לידי גמר. אבל התקפה תנחמנו, שיבוא יום, שבו יהיה הסגול של המוסר אל החיים כל-כך מבושל ומפותח, עד שבאמת המעשה הטוב יביא רק עונג ושמחה, ולא כאב ורגש בלתי-נעים.

כשיבוא היום ההוא, לא ירגיש האדם בעשותו את הטוב שום כפייה והכרח, להמלה: חייב אדם לעשות כך וכך! לא יהיה מקום בתורת המוסר לעתיד-לבוא, האדם לא יעשה את הטוב מפני שהוא חייב לעשותו, אלא מפני שנים לו לעשותו, סגול מעין זה כבר ישנו בעולם: יחסה של האם אל התינוק—היא מתענגת בעשותה את הטוב, עכשיו עוד אנו מרגישים את הכפייה כשאנו בוחרים בטוב ומתרחקים מן הרע. אותו הרגש הכואב, שאנו קוראים אותו: "ידעתי" (Gewissen) או "מוסר כליות", הוא באמת נולד ביסורים וצער עצום, בימים הקדמונים, כשהאדם עוד לא היה לגמרי מסוגל לעשית הטוב, היו כופים אותו על ידי עונשים ויסורים שונים שלא יעבור עבירה. הידעות היא, איפוא, לא פחות ולא יותר מכאב של הרבה-הרבה דורות, שנתארגן בנפשנו⁽¹⁾, כבר ראינו בתורת-ההכרה, שכמה מיסודי-ההכרה—למשל, המושגים הכוללים: מקום, זמן, סבה—נתארגנו בתוכנו על ידי שלשלת ארוכה של נסיונות במשך דורות בלתי-ספורים, עכשיו בא האדם לעולם מוזין בהכרות אלו, והן באות לו בלי שום השתדלות וחריצות מצדו, בהיחס-הרעת, כאלו נפלה לו הכרה זו בדרך-פלא מן השמים, ואנו אומרים, שווהי "אינטואיציה", אבל "אינטואיציה" זו באה לאבות-אבותיו ביגיעה מרובה, — ואנחנו קבלנו אותה בירושה אחרי שנתארגנה בנפש האנושיות, ואף ההכרה המוסרית עברה לנו בירושה באופן זה, ועל-כן עדיין אנו מרגישים את הקוץ שבה, את השוט, שהוכו בו אבות-אבותינו עד שבאו לידי ההשגה, שהטוב מועיל לקיום היחיד והחברה והרע מזיק להם.

קיום היחיד וקיום החברה—הא בהא תליא.

יש מן החוקרים, שאמרו, שהאגואיזמוס, כלומר, אותה האהבה, שהאדם אוהב את עצמו, ואותה התשוקה, שהאדם משתוקק לחיות חיים נעימים ובהרחבה, — שהרגש הטבעי הזה הוא רע בעצם, אבל הדבר פשוט כל-כך: בלי "אגואיזמוס" אי-אפשר להחברה לחיות, היחיד והחברה—היחיד קודם, לפחות בזמן, והנסיון מורה אותנו, שאותם בני-האדם, שהם מקריבים את עצמם על כל דבר קמן בעד אחרים, הם עלולים ביותר

(1) אני מעיר דרך אגב, שעל רעיון יסודי מעין זה של ספנסר מיוסד ספרו הנפלא של נישטשה: "לתולדות המוסר" (Zur Genealogie der Moral), גם נישטשה רואה ב"מוסר-הכליות" שיורי העבדות העתיקה, שעברה על האדם בימים קדמונים, ולפיכך הוא מחליט את התלשלת הנראית כמפליאה ומזוהה, שהייתה תרופת היא לנו, מפני שהיא מזכרת את חעבר המוכה.

לכוא לידי אַגואיסמוס קיצוני והרי הם נעשים למזיקי החברה. מי ששוכח בנקל את טובת-עצמו ותועלתו יחלש במהרה ויוליד גם בנים חלשים, שיהיו מוטלים על הצבור, ובכן יהיו מזיקים להחברה.

ומצד אחר הרי אף הַאֵלטרואיסמוס, רגש האהבה לזולתו, הוא גם-כן רגש קדמוני. ואהבת האבות לבנים תוכיח. ובאמת אנו מרגישים את העונג היותר עמוק והיותר עצום כשאנו עושים איזה מעשה טוב מתוך אהבה לזולתנו. ואם כן למי משני הרגשות האלה המתנגדים זה לזה היתרון?

בדברים כאלה צריך לבקש ולמצוא את הקי הממוצע, היוצא מתוך שני הנגודים. באמת לא האגואיסמוס בלבד ולא האלטרואיסמוס בלבד יכול להיות המניע המוסרי היחיד. הקיצוניות שבשניהם יכולה לעשות את חיי החברה לבלתי-אפשריים. הקי הממוצע היוצא מבין שניהם הוא: האושר של היחיד מונח בבקשת אשורו של הכלל, ואת האושר הכללי אפשר להשיג רק על-ידי האושר של היחיד, האלטרואיסמוס עדיין אינו מפותח כל צרכו. בני האדם עדיין אינם מכינים זה את זה, מפני שלשונם אינה מספקת להביע בה את רגשותיהם. המוסיקה, למשל, היא בלי ספק לשון יותר דקה ויותר מתאמת להביע על-ידיה רגשות דקים מאד. לעתיד-לכוא תהיה ההבעה יותר דקה ומלאה, ואז יבין איש את רעהו וכל אחד יקח חלק ברגשותיו של זולתו, וביחד עם זה יסוף כל רגש של „קר בן“ ושל צער מן האלטרואיסמוס ולא יהיה בו „אבל“—אומר ספנסר—. כל זמן שהצער והכאב שולטים על-פי רוב ברגשותיו של האדם, אשרנו הוא, שאי-אפשר לנו לחתור כל-כך עמוק אל תוך נפשו של זולתנו; כשיגדל העונג בנפשו של האדם, יהיה לנו אותו חחלק, שאנו לוקחים ברגשותיו של זולתנו, למקור של עונג ושמחה.

תכליתו של ה„טוב“ המוסרי היא, איפוא, קיום היחיד והמין. אבל קיום המין הוא התכלית היותר גבוהה, היא התכלית האחרונה. רק בחברה ותחת חסותה יכולים החיים של היחיד להיות רחבים ומלאים, כמו שירענו, שכל עצם החברה לא באה לעולם אלא מפני שרק בה מצא כל אחד ואחד את חייו בטוחים כלפי חוץ. ובכן: אותו מעשה הוא טוב, שהוא מסוגל ביותר לקיומו של היחיד ולקיומה של החברה. אבל בזה עוד לא די לנו. המעשה הטוב אינו רשאי לעכב את מי שהוא, שיסגל גם הוא את מעשיו לתכלית זו, ועוד יותר מזה—המעשה הטוב מחויב גם לעזור בחיוב לאחרים, ששיגנו את התכלית האחרונה הזאת.

המעשה הטוב בהחלט מעורר, כפי שבארנו, תמיד רגש של עונג; ולעומת זה מסבב המעשה הרע רק כאב וצער. אבל כל זה שייך רק להמוסר המוחלט, שיבוא אחרי שיהיה הסגול המוסרי ההולך ומשתלם שלם לגמרי. עתה עוד לא באה ההשתלמות לידי גמר. ואף-על-פי-כן מחויבת תורת המוסר, במה שהוא מדע, ועוד יותר מדע מחוקק, להיות תורה מוחלטת; כלומר: היא מחויבת לחוק את חוקיה ולצוות את מצוותיה ולכלול את כלליה כאילו היה כבר האדם המוסרי השלם בעולם וכאילו כבר היתה הסביבה החברתית עם כל תנאי-החיים שלה מתאמת לגמרי להחוקים המוסריים המוחלטים. ובאמת כן נהגו המדעים האחרים בשדה-העבודה שלהם. המיכניקה, למשל, מצאה את חוקיה רק בשביל איוו סביבה של האוויר והחום ועוד, שאינה במציאות. עם כל זה חוקיה הם אמתיים ואינם מוטלים בספק, מפני שאפשר בנקל לנבוא מן החוקים האלה את העכובים והמניעות, שאנו פוגשים בסביבה הממשית. כך תעשה גם האתיקה במקצוע שלה: היא תחוק חוקים מוחלטים, אבל בחיים הממשיים שולטים החוקים האלה רק בהגבלה, שמקורה בתנאים הבלתי-נאותים. בחיים הממשיים שולט רק המוסר היחסי, שהוא הולך ומשתנה מתקופה לתקופה לפי תנאיה ואפשרותה של כל אחת ואחת. אפשר לבאר את היחס שבין האתיקה המחלטת להאתיקה היחסית

באופן זה: הראשונה היא הפיזיולוגיה של החברה, מפני שהיא מסמנת את חיקי-החיים של הגוף הבריא, אבל האחרונה היא הפאטולוגיה (כלומר, תורת-החליים), מפני שהיא קובעת את התנהגותו של הגוף הרפה והחולה, ודוקא המוסר היחסי מבריא את הגוף החולה עד שיהיה לגוף בריא, נורמאלי.

המוסר הוא, כפי שראינו כבר, תפקיד חברותי בעצם. אולם על החוקר מוטל לחוק חוקים גם בעד היחיד באותם הדברים שבינו לבין עצמו, וספנסר הולך ומונה כמה, 'חובות', שהם מוטלים על היחיד למלאות לעצמו ושכולם מכוונים רק לתכלית קיומו, לתכלית הארכת חייו והרחבתם. אם החיים הם תכלית בפני עצמם, מוטל על האדם החוב המוסרי לעשות כל מה שביכולתו כדי לקיים תכלית זו ואינו רשאי לעשות מעשה, שמקצר את החיים או שמצמצם את חוגם, הכלכלה, העבודה, השביתה, התענוגים, ההשכלה ועוד—הכל נופל תחת החוק המוסרי של הארכת-ימים והרחבת-החיים. ככל אלה הדברים, שספנסר חושב אותם אחד אחד, ממש כרוכל, הוא מוצא רק כלל אחד: הרחק מן הקצוות ולך באמצע הדרכים, כאותו הרופא שאומר להחולה: לא קריר ולא חמים, אלא פושרין—. בכלל, אין בכל החלק הזה אף רעיון אחד, שהוא באמת מוסרי במובן העמוק של מלה זו. הרבה רפואות וגם מעט 'קמיעות' מסודותיו של הליבראליסמוס ע"ה. כל העצות הפשוטות והמובנות האלו אפשר לכלול בעצה טובה אחת: שאל בעצת הרופא ומלא את מצוותיו, מפני שמשמעת זו היא חוב מוסרי ...

תורת-המוסר של ספנסר מתחלת באמת רק בחלק החברותי שבה. סוף סוף רק בחברה נולדו אותם המושגים והרגשות, שאנו מכנים בשם מוסריים, רק בחברה ורק בשביל חיי-החברה הם מתפתחים ופועלים.

צריך, קודם-כל, להשיב על השאלה: איזה חוק כולל ומקיף מורה ומצוה המוסר החברותי?—על שאלה זו משיב ספנסר: החוק היותר מקיף של המוסר החברותי הוא—חוק היושר (Gerechtikeit), יש, אמנם, במוסר האנושי הרבה יסודות של 'צדקה' (Wohlthun), — של צדקה בחיוב, מה שחייב אדם לעשות לחברו באהבתו אותו, ושל צדקה בשלילה, מה שהאדם אינו רשאי לעשות לחברו מחמת חבה ורחמים,—אבל כל החובות האלה נכנסים רק אל תוך המוסר היחסי ואין אנו יכולים לעמוד עליהם אלא על-ידי נסיון, ומפני שכולם אינם דברים-שבמדה, אינם גם חומר למדע קבוע, אולם היושר הוא מטבעו דבר-שבמדה, ועל-כן רק עליו אפשר לבסס מדע בהיר וברור, כמעט הנדסי, עד כמה שאפשרי דבר כזה במדעי-הרוח.

כשאנו רוצים למצוא את חוק-היושר צריכים אנו לזכור את היסוד העיקרי, שהורתה אותנו הביולוגיה, שם הכרנו את האמת המדעית, שקיומו של המין תלוי בקיומם והשארתם של האישים היותר מסוגלים אל תנאי החיים, תחת שלמינו הבלתי-מינבל של החלק הביולוגי הזה הילכים המינים ומתפתחים ועולים ממדרגה למדרגה, אם נתרנם את היסוד הזה ללשונו של המוסר החברותי יצא לנו: כל אחד ואחד רשאי ליהנות רק מאותן המעלות, שהן מונחות בטבעו העצמי, והוא מחויב לסבול את התולדות הרעות היוצאות מחסרונותיו. אמת, שאין ביסוד זה שום צדקה ורחמים, כל אחד נושא את משאו שנוצר בו ולוהם את מלחמת קיומו באותם כלי-הזיון שנוצר בהם,—כלי שום עור מצד החברה, רחמים אין כאן, ויש כאן רק יושר אכזרי, מפני שהחברה האנושית עומדת לא על הרחמים, אלא על היושר המוחלט, החוק הזה שולט גם באורגאניסמוס, גם בגוף, שהוא גם-כן מין חברה, שהאברים חבריו, אף כאן נהנה כל אבר ואבר מכלכלת הגוף כולו רק באותה מדה, שהוא עובד לשם קיומו של כל הגוף, ולא יותר; והאבר, שאינו עובד כלל, אינו מתכלכל לגמרי, עד שיכחיש, זהו המושג של היושר החברותי. אבל עוד חסר במושג זה היסוד של החירות האישית, וכשנכנס לתוכו גם את היסוד הזה, יצא לנו החוק של היושר, שאפשר יהיה לתת לו צורה זו: הרשות לכל אחד לעשות מה שלבו חפץ, באופן שלא יגביל בעשיתו את רשותו זו של זולתו. חירותו של האדם אינה מוגבלת, איפוא, בעצמותה; היא

מוגבלת רק על-ידי חירותו של זולתו. ברעיונו זה רצה ספנסר גם למד ולפשר בין הפילוסופים החולקים זה על זה. הללו—אפלטון, אריסטו ועיד—אומרים, שזכויותיהם של בני-אדם צריכות להיות שונות לפי מצב השכלתם ומעלת כשרונותיהם, והללו—בינתאם, מיל, הסיציאליסטים ועוד—אומרים, שבכל אופן צריכות הזכויות להיות שוות לכל אדם. הפשרה, שעושה ספנסר, מחלטת: בנוגע להרשות הכללית ליהנות מכשרונותיהם ומעלותיהם כל בני-אדם שווים, אבל מפני שמעלותיהם וכשרונותיהם שונים תהיינה גם התוצאות שונות. ומנין בא לנו חוק זה?—ספנסר אומר: במובן ההתפתחותי ברור הוא חוק זה למפרע ואינו צריך ראיה. נסיונותיו של המין האנושי מראשית הולדו עד היום הזה קבע בנפשו את ההכרה הזאת כאת כל ההכרות היסודיות הנולדות בקרבנו מעצמן. והראיה—שבכל תורות המוסר אנו מוצאים הכרה זו, ולא יהא אלא בצורה ממושטת מעט, ואף הנקמה הפראית בימים קדמונים היתה מיוסדת על מושג זה של היושר. ואנו מוצאים את המושג הזה גם בחוק, הידוע כמעט בכל הדתות וכל החוקים המדיניים; כאשר עשה כן יעשה לו, כלומר: הגמול המלא. אמתותי של חוק זה אינה מוטלת, איפוא, בשום ספק, ורק את תוצאותיו הפרטיות חייבים נהיה להכיר. תוצאותיו של החוק הכולל הזה הן אותן הזכויות הפרטיות, ששום ממשלה אינה רשאית לגזול אותן מן היחיד. אדרבה, החברה בכללה, כלומר, האורגן המושל בה, מחויבת לשמור את הזכויות הללו, הנובעות מתוך החוק של החירות השווה. אם מתחלה היו להממשלות תכליתות ומטרות אחרות, למשל, לכבוש ארצות ולהרחיב את גבולות המדינה, הנה עתה רק חובה אחת מוטלת עליהן—להשגיח, שלא יוסגו הגבולים של החירות השווה לכל האיש. מובן, שכלפי חוץ עוד חובה אחת מוטלת על הממשלה: להגן על המדינה נגד אויביה מבחוץ. המלחמות לשם כבוש אסורות מצד המוסר, אבל המלחמות לשם הגנה עדיין הם מותרות בתקפתנו. ולא עוד, אלא שגם הזכויות האישיות יכולות להיות מוגבלות לפי שעה או גם נטולות לגמרי, אם ההגנה של המדינה צריכה לכך. הרי, למשל, הזכות המוחלטת, שיש לו לאדם על חייו ובריאותו, בימים קדמונים היו החיים של כל אחד ואחד ענין כל-כך פרטי, עד שהחברה בכללה לא שמה לב להרציחה ולא ענשה אותה. כל אחד היה מגין על עצמו עד כמה שהיה בכחו, ואם היתה ידו על התחתונה ותחת לרצוח—נרצח, לית דין ולית דין. בתקופה יותר מפותחת היה השבט כולו, גואל-הדם, מפני שהוא בכללו הרגיש את הנזק בהעדרו של אחד מחבריו. העונש נקבע על-פירוב לפי מצבו החברתי של הנרצח, מפני שהיו אומדים את הנזק לפי שווי של כל אחד ואחד. אמנם, חייו של כל אחד הם עכשיו זכותו היותר קדושה ושום אדם אינו רשאי לנגוע בהם ולהזיקם; אבל אם המדינה נמצאת בסכנה, אין מקום גם לזכות זו ורשאית הממשלה לדרוש מכל אחד, שיסכן את חייו ושימסור את נפשו על הגנת העם והמדינה. וכן הדבר גם בנוגע להזכות על הקנין הפרטי, ששום אדם אינו רשאי לנגוע בה, אבל אם ההגנה על העם והמדינה צריכה לרכשו של האדם, יכולה גם זכות זו להבטל לפי שעה. והוא הדין גם בזכויות אחרות, היוצאות מן החוק הכולל. כמו הזכות על המסחר החפשי והחווה החפשי, שאף היא יכולה להבטל לפי שעה אם ההגנה של המדינה צריכה לכך. ולא עוד, אלא שגם זכות כל-כך גבוהה וקדושה כחירות הדתית—כלומר: לא האמונה המסורה ללב, אלא קיום הדת ומצוותיה בגלוי—יכולה הממשלה לבטל לפי שעה אם היא מוקת להגנה על המדינה. ספנסר מסביר את יפוי-כחה של הממשלה בדברים הנוגעים להגנת המדינה כך: כבר בארנו, שקיום המין הוא תכלית בפני עצמו, ולא עוד, אלא שהוא גבוה במעלה מקיומו של היחיד. ואולם, כל עם ועם הוא גון מיוחד (besondere Varietät) בתוך המין האנושי, ואשרו של המין האנושי בכלל תלוי בהתפתחותם והתפשטותם של הגונים המיוחדים, כלומר, של העמים היותר מצוינים. נמצא, שעל-ידי ההגנה על המדינה מקיימים ומרוממים את האנושיות כולה ומגשימים על-ידי זה את התכלית האחרונה של המוסר עצמו. ספנסר מדבר רק במלחמות לשם הגנה, אבל המלחמות לשם כבוש אסורות בכל

אופן מצד המוסר ואין הממשלה רשאית לתכלית זו לגזול אף צל של זכויות נתיניה, ומכל שכן שאינה רשאית לתכלית זו לסכן את חייהם. כי רק עד הגבול הזה של ההגנה על העם והמדינה מגיע יפוי-כחה של הממשלה, ולא יותר. מכאן ואילך החירות האישית היא בלתי-מוגבלת. בהתערבותה בענינים שאינם נוגעים לה ובהשתרלותה לסדר את כל עניני החיים הפרטיים מוקת הממשלה להתפתחותו של העם ומעכבת אותו. לרגלי התערבות זו ומחמת הסדור התמידי מצדה היא גורמת לחולשת הכחות הפורים והחוקים: מתוך כך פרים ורבים החלשים על חשבון החזקים והמוכשרים ביותר למלחמת החיים ולסוף באה אפיסת-כחות שאין לשער. אילמלא ה, מחוקקים המעשיים, שלא קראו ולא שנו כלום, שמביאים לפעמים על ידי חוק אחד בלתי-נאות היוק עצום למשך של הרבה דורות, אילמלא המחוקקים האלה, שיודעים רק את הרגע ולא את ה, הסתבכות הפוריה והנצחית מפני שמוחם צר ומצומצם, — כי אז לא רק היתה בעולם שלווה מוחלטת, אלא גם פעולות נמרצות היו נעשות בכל יום על-ידי האישים הגדולים, אילו היו חפשים לגמרי. פעמים שבני-אדם נלחמים מלחמות קשות וארוכות בעד זכויות מדיניות, כאילו היה להן איזה ערך עצמי. באמת אין הזכויות האלו תכלית בפני עצמן. הן רק האמצעים וכלי-הזיון כדי להגן על הזכויות האמתיות, היוצאות מן החוק הכללי. וכבר ראינו לא פעם, שדוקא בחברות, שבהן התפשטו הזכויות המדיניות, מעיקים ה, מחוקקים המעשיים על החירות האישית עוד הרבה יותר ממה שמעיק עליה איזה מושל עריץ. ובכן רק דרישה אחת יש להמוסר החברותי: שלטון בלי גבול לחוק-היושר, המיוסד על החירות האישית המוחלטת!

והי תמציתה של תורת-המוסר, שהורה הרברט ספנסר. כלום עלה בידו ליסד את המוסר החברותי — כי רק בזה אנו דנים, מפני שה, מוסר של היחיד שלו הוא באמת רק קבוצה של עצות, בעלי-בתיות מחוכמות ולא יותר! — על בסיס נכון וקיים? הנה, חוק היושר — כל אחד ישתמש בכשרונותיו כמה שלבו חפץ, ובלבד שלא יסיג גבולם של אחרים, התועלת, הבאה מן הכשרונות האלה, לו היא ואת הנוק, ש:צא מחשרונותיו, הוא בעצמו ישא, היסוד הזה ישלוש שליטה בלתי-מוגבלת בחיי החברה! אילו היינו הולכים עתה ליסד חברה אנושית חדשה לגמרי על אי בלתי-מיושב וכל האישים היו לגמרי שווים בכלי זינם, אז אולי אפשר ונכון היה הדבר לומר להם: לכו ועבדו; הרי האי לפניכם — לכו והלחמו עם הטבע, וכל מי שינצח — נצחנו לו, וכל מי שיפול במלחמה, — איהו הוא דאפסיד אנפשיה, כשהתנאים שווים לכל, — הכשרונות יוכיחו, אבל עכשיו, כשיש חברה עתיקה, — והחברה כמו שהיא היא תוצאה מן ההתפתחות ולא יציר מלאכותי! —, ששולטים בה כל-כך הרבה משפטים קדומים, כל-כך הרבה זכויות של אבות, חלוקת-הרכוש ותנאים אויביקטיביים אחרים, שהם עוברים בירושה מאבות לבנים, — איך אפשר הדבר לעזוב את הכשרונות האישיים לנפשם ולא לעזור להם נגד כל הכחות הנוראים האלה, המכבירים אכפם עליהם? על-פי היסוד של היושר איסר ספנסר על הממשלה ליסד בתי-ספר ולכלכלם בכסף הבא מהכנסות המסים. היתכן — קורא ספנסר — שידרשו ממני, שאחנך אני בכספי את בניו של זולתי! ובכן נניח, שהיסוד של היושר כבר נצח בעולם, וכבר נסגרו או לא נפתחו בתי-הספר הכלליים, והנה לפנינו עלם אחד בעל כשרונות מצוינים, אבל הוא בן-עניים, והשני בעל כשרונות בינונים, והוא בן לאבות עשירים, הראשון לא ילמוד, מפני שאין ביכלתו של אביו לשכור לו מורים וכשרונותיו ילכו לאבוד, והשני ילמוד — לא בזכותו, אלא בזכות אבותיו — ויגדל ויעשה חיל, — וגמצא חוק-היושר מוֹיֵק להחברה ומעכב את השתלמותה בנגוד גמור אל תכליתו האחרונה. וספנסר אינו רוצה לוותר על זכות-ההורשה. אדרבה, בין הזכויות הנובעות מן היסוד של היושר המוחלט הוא פורט את הרשות להוריש את נכסיו לכל מי שירצה. אילו היה כל אחד מוכרח להתחיל מחדש, היה חוק-היושר אולי — לא בודאי! — אפשרי, אבל מכיון שכל אחד בונה על העבר ועל התנאים של הסביבה, שנולד בה במקרה, חוק היושר הוא לא רק בלתי-אפשרי, אלא גם אכזרי.

אין שום ספק בדבר—יפה עושים אותם המחקקים הבורים, שספנסר הרבה כל-כך לבעוס עליהם. הם עוברים בכל יום על החוק הקדוש הזה וגוברים מן העשירים ומהנים לעניים, תבוא עליהם ברכה!

היסוד, שעליו בנה ספנסר את תורת-המוסר שלו, הוא, איפוא, רעוע. נראה נא את בנינו עצמו.

בו אני מוצא הרבה חורים וסדקים.

ספנסר מחליט, שהממשלה רשאית לבטל את הזכויות האישיות—אם ההגנה על המדינה והעם צריכה לכך—לא בשביל מלחמות לשם כבוש-ארצות, אלא רק בשביל מלחמות לשם הגנה. השתלמותה של האנושיות תלויה בהשתלמותם של העמים המצוינים, ועל-כן חייבים אלה להגן על עצמם. אבל אם כן הוא, מפני-מה הם מחויבים רק, להגן ולא לבכוש? אדרבה, אם העמים המצוינים מרגישים, שצר להם המקום בארצם, ילכו נא ויכבשו ארצות אחרות ויורישו את העמים שאינם מצוינים,—והכל בשם השתלמות-האנושיות! ודוקא על המלחמות האלו שופך ספנסר את כל חמתו. אם האנגליים הולכים, מוזינים עד לשינים" להוריש שבטים פראים מארצם ולרשת את מקומם, כועס עליהם ספנסר. אבל הלא יפה הם עושים לפי דעת ספנסר, התכלית הרצויה היא השתלמותו של המין האנושי, והשתלמות זו תלויה בהשתלמותם והתפשטותם של העמים המצוינים. אם כן יפה עושה העם המצוי, שהוא הולך ומתפשט עד היכן שכדור-העופרת שלו מגיע! ועוד דבר אחד: הגנה לשם השתלמות כלפי חוץ מותרת, והשתלמות כלפי פנים אסורה. ספנסר אוסר על המחקקים לחוק חוקים, שיהיו מגינים על מצב בריאותם של הפועלים, מפני שחוקים כאלה מפריעים את הזכות של המסחר והאמנה החפשיים. אבל כלום בזה, שמצב הפועלים ירפה ויחלש, אין סכנה, שהעם בכלל לא ישתלם כלל?

ההגנה מבטלת את כל הזכויות. אבל היכן מתחלת ההגנה?—בעל-כרחך אתה אומר, שהיא מתחלת לא רק באותה שעה, שהשונא כבר צר על העיר; הממשלה צריכה להיות מוכנת ומוזמנת לקראת כל סכנה שתבוא. ואם כן כל ענין החיל העומד והשלום המזוי, שספנסר שונא אותו כל-כך, הוא לא רק מותר, אלא הוא ממש חוב מוסרי. ספנסר בעצמו מספר בשם התייר וויליאמס עובדה זו: פִּירְשִׁאֲנִי אחד, שהה איזה זמן באמריקה וכששב לביתו ספר לאנשי-עירו, שאמריקה היא ארץ גדולה מפידשי. בשביל חלול-הקדוש הזה רצו אנשי-עירו להרגו. היתכן?—צעקו—כולם יש בעולם ארץ, שהיא גדולה מארצנו?—אם יהיו אנשי-פידשי פקחים וירצו להצטדק לפני תורת-המוסר של ספנסר, יאמרו, שרק לשם הגנה על מדינתם ועמם במלו לפי שעה את זכותו של אותו אדם לחיות, שהרי אם יאמינו הפידשיאנים, שאמריקה היא גדולה מפידשי, אולי תחלש אהבתם לארץ-מולדתם ואז לא יגינו עליה, כשתבוא בסכנה...

אין שום ספק בעינינו, שתורת-המוסר היא החלק היותר רפה בפילוסופיה של ספנסר. והסכה מונחת בשבעו של הדבר. דברים המסורים אל הלב אינם חומר למדע מחוקק. לחוק חוקים מוסריים אפשר רק מתוך התרגשות והתפעלות חמה, כמו שעשו הנביאים והמחקקים הדתיים והמתקנים החברתיים שבכל העמים וכל הזמנים—ועלתה בידם. אבל אי-אפשר לחוק חוקים מוסריים מתוך התחכמות והתפלספות קרה, כמו שעשו הפילוסופים שבכל העמים וכל הזמנים—ולא עלתה בידם!

ובכן עברתי על כל הפילוסופיה של הרברט ספנסר ומסרתי את כל כלליה וגם הרבה מפרשיה החשובים. השתדלתי ביחוד להראות על כל אלה הרעיונות המקוריים והפורים, שישארו בהכרתה של האנושיות, אף אם השיטה כולה ברוב יסודותיה כבר עבר זמנה ואינה פועלת עוד על החיים. ובהכניסי שיטה פילוסופית זו—שכמעט אין דוגמתה בשלמות—אל תוך הספרות העברית, אמרתי: יהי נא העושר הרב הזה שמור גם באוצרה של ספרותנו, מי יודע—אולי תתעשר מעט עניה זו ממנו.

בעיר.

(ספור).

מאת

ד. ב. סלוצקי.

(המשך).

III *).

איזו תסיסה חדשה באה בחיים הסובבים את ברוצקים ודומה היה לו, כאילו קבלה העיר על ידי זה פנים חדשים לגמרי, והיא תוססת ונרגשת במחבואיה. וכמו התנשא נחשול מים בתוך עמקותם של החיים, והוא הולך הלוך והתרימם, הלוך והשתרבב סחור-סחור ועוד מעט והתפרץ ממחבואיו והציף את כל העיר ... גם הוא, ברוצקים, יסחף מבלי משים אל תוך השמץ הזה, והסתובב והתרועע גם הוא בתוך שאין נליו, עד אשר יפול מאין אונים, הנחשול ישמ' רגע מעליו, יעוכהו בתוך בדירות ועצב נוראים — וכעבור זמן-קט ושב השמץ וגרפהו שוב אל תוך זרם שבלתי. ויש אשר נדמה לו, והנה היא נמצא בתוך עיר-תעתועים המלאה הילולא וחננא ושאין קמל. המון אדם רב מסתובבים במחול משונה וקרחתני. איזו מנגינה זרה ונפלאה מזרזתם, והם רוקדים ומחוללים עד טרוף הדעת, נכשלים זה בזה, נופלים, קמים ומריבים איש את אחיו, מתנגשים ומתגרים, חורשים מזמות איש על רעהו, ומחוללים שוב בִּיתר עו ... וגם הוא בתוך המחוללים, נמשך הוא אחריהם ורוקד עד יגיעת בשר ונפש, מתרונן כמו מיין, רוח גבורה תלבשהו — וכעבור רגע והוא משתקע פתאים בעצבות נוראה ואימה חשכה נופלת עליו, ומתירא הוא פן יבוא איזה עריץ אדיר, נורא ונעלם וישבר את הכלים, וגרש את המחוללים והמריבים, יענוש קשה את העיר ויושביה, יכבה את נרותיה ואפלה ומוראים גדולים יפרשו עליה את כנפיהם... אבל אך בא אל מעונו של ברוך — וכרגע פג פחדו ממנו, ועוד הפעם היה נמשך אל תוך עיגול הרוקדים, שקומת ברוך היתה מצטיינת ביניהם, מתבלטת מתוכם, כקומת מנצח על כולם... והיה לו ברוך ברגע הזה כאדם זר ומצוה, כזר ומשעבד, שהכל מצייתים לו, וכמו גדל ברוך מיום שובו בעיני ברוצקים והופיע לפניו בפנים חדשים, לא נודעים לו, והיה מעורר בו רוגז מסותר ומשמעת, והיה לפניו כחייל בעל-הכרה לפני פקידו... וכל זה דכאהו וצער אותו הרבה, ורגש של רוגז היה מפעפע לפעמים בסתרי לבי...

רגש זה בא לו בפעם הראשונה, באותה השעה כששב ברוך מנסיעתו אל העיר. הוא אחר לבוא וברוצקים כבר חכה לו מתוך דאגה וכליון עינים. וכשבא — נדמה לו, כי מהר יותר מדי לשוב מדרכו, וצר היה לו על זה. כמו השבית ברוך עם בואו איזה חג גדול ומלא אורה אשר היה לו.

אכן כחג היו לברוצקים הימים המעטים ההם. אותה הרוח הטובה, שבאה לו בהיותו עם אליא בן-העיר לא עזבתו עוד, והיה כל כך מאושר, מרומם ועלו. ברוך לא בא באותו היום, גם כימים האחרים שלאחריו. ברוצקים היה דואג לו — ומבקר יום יום

את אליא, מתהלך אתה בחוצות העיר, היו קוראים בספרים, משוחחים ומתעלסים. איזו רעות אינטימית, חמה וטהורה אחדה אותם, קרבה איתם זה לזו.

כן, רק רעות ואחוה... זו היתה רק קרבת רוח, אחוה, שאינה תלויה בדבר. כמה התפלל לרעות כזאת! ומדו הרמט. המרומם שהיה בא לו מנגיעת ידה של אליא, ממבט ממויך של אחת מעיניה, שהיה כל כך מלבב אותו, מקול פעמיה, כשהיתה יוצאת לקראתו... הוא היה כה שונה מאותו הרמט המתוק שהיה מרעיד את גופו, כשהיה מחבק את ילדתו הנעימה, את ריבה, שונה הוא לגמרי... זה אינו רמט של אהבה... אבל יש בו איזה נועם מיוחד, יותר מרומם, יותר מנשא ומאשיר... כמדומה, שרמט זה כלו נפשי הוא, כאלו הנפש סולדת בהרגישה בקרבת נפש אחרת הדומה לה. כן, כן... זהו אינו רמט של אהבה... כי על כן אינו מעלים מריבה את יחסיו אל אליא, כותב הוא לה את כל מה שלבו רוחש, והוא מרגישה, מבינה לרוחו, ובכל מכתב היא דורשת בשלומה של אליא... אבל מפני מה שנתה ריבה לפתע את דעתה לבוא הנה? היא מוצאת לה הרבה אמתלאות לדחות את נסיעתה ל-N לימי החורף... ושמה הצדק עמה?... קשה יהיה לה לגור בעיר בימי הקיץ... וכמו שמח בסתר לבו לזה, שריבה אינה באה, מה טוב היה לו לא היה גר גם ברוך בעיר הזאת, רוצה היה, שלא יהא לו שום אדם קרוב פה זולתה, זולת אליא, מה נעים לו כשהוא יחיד אתה, רוח שירה חדשה מפעמת אותו בשעה זו. בהשפעתה של רעות זו החל את פואימתו החדשה, זו תהי פואימה ממין חדש לגמרי. אינו יודע בעצמו עוד את פרטיה, אבל כבר הרגש ירגיש אותם. זה יהיה איחוד העיר והשדה, תמונה ריבה ורוחה של אליא... מירת-ברזל ואכן, מירת קסם ופחד; אליא תהיה חידת מירה זו... וריבה—פתרונה... ריבה תהיה פתרונה...

והנה בא אותו הערב של שיבת ברוך והרס את כל בניני רוחו. הוא ואליא, שניהם עליונים ונרגשים, באו אז אל ברוך, זה קבלם באהבה ובחידה. פני ברוך, שדלו מעט ממדרת הדרך, היו נלהבים קצת ורוחו היתה עוד יותר אמיצה, ובאותה שעה התבונן ברוצקים וראה, כי היתה רוח אחרת את אליא, בעיניה של אליא הבריקה אש חדשה—ולבו נתכוין. התרגשותה ועליצותה לא עזבו אותה, אבל עליצות זו לא היתה עוד אינטימית, רכה, שובבנית ומלבבת כבראשונה, רוח ענומה תקפה אותו, ובחדרי לבו התחיל זוחל ומפרכס רגש קהה, מכבד: כמו קנא ברעו, התרעם וירא מפניו...

חש הוא, כי תפס ברוך ברגע בואו את לב כלם, את לב כל מכיריו, שמצאם במעונו של חכרו, את לבה של אליא וגם את לבו הוא, חרה לו, כי כל האנשים האלה, וביותר, כי גם הוא ואליא בתיכם, נמשכו אחרי ברוך בין-רגע אחד. כמו שכחו פעם אחת כל מה שהיה בלבם והתחילו מתמכרים לענינים אחרים, חדשים, שלכאורה נדמה לברוצקים, כי הנם אך עניניו של ברוך ורצונו החזק, אבל מיד והוא נקוט בפניו מפני הרהוריו אלה והתאמץ לנרשם ממנו. הן הוא אוהב ומעריץ את חברו, הוא שמח ומתנאה שהנהו עמו בצוותא אחת, השלים בנפשו אל חברו, התחיל מתלהב ומתפעל מדבריו, שהיו הפעם מלאים אומץ מיוחד, והיה בעיני עצמו יחד את יתר הצעירים, שהיו באותו מעמד, כילדים תמימים ששחקו את שחוקם התמים, והנה בא חזק, חביב ומצוה, גרש מהם את רוח הילדות והשחוק והתחיל מלמדם תכסיסי מלחמה כגדולים, הילדים חדלו מהיות ילדים... הם היו לגדולים, לאנשי מלחמה, שמחה מיוחדת באה להם מהכרה זו... הנה גם מבמה של אליא שב להיות כמשפטו, היא מצטחקת אליו בצחוק-חן, כאומרת: הנה האיש!...

ומאותו הערב כמו נתרצו חייהם ונסתעפו גם יחד. כל הידים, כל לב וכל מוח של אותם בני-אדם-חברים, שהיו ברובם זרים לברוצקים, נשרדו בעבודה חדשה נוספת על עבודת יום יום שלהם, מרדה חדשה באה להם—ובעיני ברוצקים כמו הוכפלה עוד

יותר עבודת העיר, כאלו הובא על ידי ברוך אלימנט של מרדה חדשה, אמיצה ואנרגית שבעתים...

והיה ברוך בעיניו של ברוצקים כמכשף ועושה בלהמים, מקשר בחומים בלתי נראים את הרחוקים, מעורר כוחות נרדמים בעמקי העיר וצובא עליהם. וגם הוא, ברוצקיס, בתוך אלה, גם עבודתו כמו הוכפלה, איזה עודף חשוב בא לה. לו היו שעורים אחדים בפנות שונות ורחוקות של העיר, שעורים, שהיו נזולים ממנו את מיטב עתו. היה כותב עלונים בעד העתון, "החיים", ובבקרים עם הנץ החמה היה כותב את הפואימה החדשה שלו. אבל כל אותה העבודה המרובה היתה לו מעתה כמפלה לאיוו עבודה אחרת, עקרית, יותר נכבדה, קשה ומסוכנה... עבודתו של יום יום היתה ברובה עבודת גוף ומוח, מחוסרת תכן מושכלי. פשוטה היתה ותכליתה זעירה ובלתי מרוממת... הן את שירתו חדל סוף סוף מכתוב... ושרדתו החדשה היתה כל כך נעלה בעיניו, נחוצה, לא הכיר אמנם בברור לאן היא מוליכה, מה תכליתה, והיתה מלאה חידה, קסם ופחד -- ומושכת אותו אליה... אמנם יש אשר היתה דאגה גדולה מרבאח לעתים את רוחו שמא עמלו לריק, שמא לא תצליח כלל העבודה שלהם? והיה דואג או לברוך וליתר חבריו, פן לא יוכל לעצור ולמשל בכחות שהם מעוררים, כאותו המכשף שהעלה מכור שחת רוחות ולילין ולא היה יכול לעצור בהן--והם עשו בו כלה... ובכל זאת היה נשמע לחברו, מגרש את ספקו מלבו וממלא את כל מה שהיה מוטל עליו. ודומה היה לו, כמו השליך ברוך חכה על העיר, פרש עליה מכמרת ומצודר בה נפשות, ורכים נאחזו בה, גם הוא, גם אליא... וכשנודע לו, ששמעון יצא מן ההסתדרות הזאת--חרה אפו בו. הוא התרעם בו על חדלו מהאמין באותה העבודה שהוא, ברוצקים, התמכר אך זה עתה לה, הקריב לה את כל היקר לו... איך מלאו לבו...

ויש אשר חשב, כי גם הוא, גם אליא, גם ברוך וכל חבריהם הנם אך עושי רצונה של העיר עצמה... מה נפלאו דרכיה! העיר עצמה, היא היא שמותה קרי-סתר ולוכדת במ לבות צעירים, שבעצם הם אך כפותים לה, מציינים לה וממלאים את קפריזיה המשוניים. ובכל פעם כשתתן צו-סתר מושכים אותם המורדים, ברוך וחבריו, בחומים שבדיהם והביאו מקום פלוני או אחר לידי תסיסה והתרגשות, ושבתו פה פועלים, והתקוממו מסודגמים ותלמידים בתי הספר, ויכוסו החוצות מגלות-עפות הקוראות לריבות ומרידה, וגדלה השמירה, ורחשו כרמשים סוכני הבולשת, ורבו החיפושים והאיסורים, ותמלא העיר רתת ואי-מנוחה...

ואז יש אשר הכיר ברוצקים, כי כל מעשיו אלה, שהוא עושה, זרים הם לרוחו, כי אך משועבד הוא לרצון אחרים, כי ממלא הוא את רצונו של איזה זר ועריץ, ושאל את נפשו: איך זה היה הדבר הזה? איך זה נאחו גם הוא באותה הרשת של עיר הרמיה ושואפת הקרבות? והלא הוא בא לכתחלה אל העיר הזאת אך ליהנות משובה, להשתלם בלמודים, להתמכר כלה לעבודה יצירת, אמנותית, הרחוקה מעניני מדינות, משנאת מפלגות, לכו היה מלא שלום ואהבה לכל... ואיך זה היה עתה לקורא לריב, לשואף נקמה ושלום...?

והיה עוזב את אגודת התלמידים, שהורה בה דברי ימי המהפכות של ארצות שונות, היה עוזב את האגודה ולכו מהסם, והוא עיף וסר רוח, כמו היה מסופק בחשיבות מעשהו ואמתותו. והאם אינו כוזב לעצמו ולאחרים בשעה שהוא מתפעל שם, באגודת התלמידים, מספורי המהפכות, מלהיב את הלבבות וקורא לריב ולמלחמה...? מה לו ולכל אלה האנשים? לכו הולך אחרי דברים אחרים לגמרי, עסוק הוא בדברי שירה ויצירה, בדמיוני רוחו וחלומותיו -- וקורא לריב, בעוד שאין נפשו כלל להגירות עמים ולריב מפלגות... והפואימה שלו מה תהא עליה?... ובכל זאת היה הולך גם בפעם השנית ובפעם השלישית בשעה קביעה ומדיקה אל אגודתו וממלא את משלחתו בקנאה. היה

שמח אם נגמרה עבודתו בהצלחה, ושמח באותו רגע על מה שגם הוא הנהו כאחד, מהם, כאחד מאלה, החברים הנסתרים והזרים. התדמות זו לרבים, היתה מפיתה בו רוח מעוררת ולא היה בודד כל כך... היה מרגיש את עצמו באותה שעה כמו בעת שהיה הולך ברחוב אל המערכת או אל השעור, — נמלה בין נמלים. מה נעים הוא להיות נמלה בין נמלים! ורמה אז את נפשו, כי חפשי הוא בגופו ובנפשו, חפשי במעשהו... הוא אינו רוצה להתרחק מן הצבור, להבדל מן הרוב — ולכן מוחק הוא את צורתו היחידית והיה גם הוא לאחד מן הרוב... ורוצה הוא — והנה הוא משתעבד לעיר, ולכשירצה — יקום וקשר עליה קשר, שעבודו הוא אך למראית-עין, כי רצון עצמו הוא, ארון הוא לנפשו ולזולתו, ארון לחי העיר...

והיה כותב אל ריבה מכתבים גדולים ומלאים רוח מרד והתקוממות, שונה לה דברים זרים ומושגים זרים כאילו היו שלו, כאילו הוא הורה והונה אותם — והיה מתנאה בהם... היה מתנאה בהם ובנוה לבו ורוחו רפתה היה מתענה ומצמער...

היום רד, הוא עמד לפני חלונו והתבונן מגבו אל העיר. היתה רממה ברחובו, בכל הבית, בחדרו, צללי נשף צבאו על עליתו הקטנה. מלמטה עלה אליו שאונה העמים של העיר כגניחה ממושכה, כאנחה אחת גדולה של מעונה, עצב עמוק, עצב חרישי ורכך, מעין זה של ערביזיו בתוך גנה ירוקה ועשופת צללים, הציף את לבו וילחצהו לחץ מתוק ומדאיב. גונחת העיר...

והוא שמח על שהוא נמצא מיבדל בתוך חדרו ואינו רואה את ענוויה של העיר הנאנחת, וצר היה לו לעזוב את עליתו הכהה, העומה צללי ערבים, לעזוב את רוחות הנשף, בעלי שמלות-הליל הרחבות והשחורות, המתדפקים חרש על חלונו, לעזוב את הדממה הנונה והמענגת שסביבו...

מה לו בעיר שם? ... היא שללה את נפשו, את רוחו. חדל ליצור... היה לפועל פשוט, עובד ממדרגה שניה ושלישית, למורה בלתי מוצלח, לכותב עלונים קצרים בשביל החיים, לפי מעמו של העורך בעל הכרס והפנים הגסים. בכל פעם היה שונה לו העורך במבטאם של בני-אפרים: רואים אנו, כי אתה יכול לכתוב, אבל הן אמרתי לכבודו, כי אין אנו צריכים לסירה, רוממה... הנה הדבר הזה טוב מאד, אבל סירה יותר מדי, ים, בו. אתה תן לי דבר קל, נוח לקריאה ולהבנה: איזו בדיחה, איזה, מעשה, בעיקר — מעשה, ובקיצור, הקיצור הוא העיקר... והוא היה עושה עלונים לפי הריצפמ הזה... כן, העיר עשתה אותו לכתבן מיכני, לעובד. הוא היה לחיל ועובד פשוט וסומא... והוא אינו רוצה בכך... אינו רוצה...

הוא פרק את אצבעות ידיו ופניו הביעו עניי גדול וחרף, וכאילו התחנן על נפשו, ברגע בדידות נעימה ועצובה זו הרגיש בכל כחות נפשו את האימה הנוראה, במה שהעיר מיחמת ממנו את דפוס צורתו היחידית, במה שעשתה אותו לנמלה בין נמלים, באה לו מאותה ההרגשה, שהיתה לו כשעמד לצבא, הפשימו את בגדיו מעליו, ויחד עם זה גם את צלמו של אדם, את נפשו השייכת רק לו, והציגוהו בשורה אחת של כמה צעירים כמיהו, מחוסרי צורה יחידית, הציגוהו ערום בין ערומים, והיה ככבש בין כבשים, כציפרה אחת ממספר שלם, הוא ממלא מה שמצוים עליו, עושה מה שהכל עושים מבלי העו נם לחשוב, לעמוד על הדבר המצווה... כבר הגיעה השעה ללכת אל המערכת, למסור לדפוס את עלונו החדש. שם מחכים לו... ציור זה הוא מחיי העובדים, נכתב על פי הזמנת ברוך, כתיבה זו תהי מעין תעמולה ליגלית, הדבר יפה ומועיל, אבל לכתוב על פי הזמנה... כן, העיר הולכת וכובשת אותו, היא נוטלת ממנו את הקדוש והיקר עליו ביותר: את עצמיותו. עוד מעט וישאר בלא כלום, ריבה איננה, וגם אליא עוזבתו...

זה ימים ושבעות, אשר רואה הוא אותה אך לרגעים. כולה שקועה באיוה ענין נכבד ומסוכן... בודד ונעזב בתוך חבריו הרבים... ולבו נתמלא געגועים כל כך חזקים על ריבה, על אליא. לו היו נמצאות ברגע זה על ידו... אליא, אליא! נפשו יצאה אחריה... הוא צריך למסור לה כל כך הרבה דברים נחוצים, חשובים וממירים, הן רק עמה יכול הוא לדבר על הדברים היותר יקרים וקדושים לו... גם לפני ריבה לא היה יכול לשפך את רוחו כמו לפניה. האמנם כבר עזבה אותו, חדלה מהיות לו עוד רעה יקרה, נאמנה, אחות אהובה ועדינה?... והוא הליט את פניו בכפיו והשם החביב, היקר רעד על שפתיו. עיניו נמלאו דמעות, וכמו התחנן אליה וקרא אליה מרחוק.

—אליא... אליא!...

לו נמצאה עתה עמו בחדרו! עליזה, חולמת, קלת דעת ופקחית... הוא היה יוצא ומשוטט עמה ברחובות, ממיל בננים, בא לתיאטרון... רחוקים מריב מפלגות, מעניגי אנודות, ענינים קטנים ומסובכים... יחידים בין הרבים... וכל כך זר היה לו מה שאינה באה, מה שהוא נמצא כלוא יחיד בחדרו מלמעלה, בעור שהיא שם מלמטה, בתוך רחובות העיר, בלעדיו ורחוקה ממנו... ושמה מתעלסת היא ברגע זה עם חברים אחרים? שמה סכנה גדולה מרחפת עליה ברגע זה והוא אינו יודע...

לבו התפלק—והוא התעורר והתחיל ממהר ומפשפש בידים רועדות בכתביו. צריך למהר ולרדת למטה. הוי, שד משחת! כמדומה, שהשמים מתכסים בעבים, צריך למהר. נדמה לו, שכשירד מעליתו אל הרחוב לא יהיה עוד כל כך רחוק ומובדל מאליא... יכול ויכל להחיש לה עזרה בכל רגע.

לידו בא גליון קטן אחד. אה! השיר: „חמתי עליך, עיר!“ פרי רוחו זה, יצירתו האמתית, מונחת כאבן שאין לה הופכים. היא לא תראה אור בקרוב, אינו רוצה להדפיס עתה דבר הנון. הן הוא איננו עתה יוצר ואמן... ולכתחלה כתב את זה רק בשביל עצמו ובשביל... כן, בשביל אליא... כמה מוזר הדבר: הוא בא אז בשעה מאוחרת מטיולו את אליא. לכו היה מלא שירת העיר ודמו—רגת נעורים ותרועת חיים, אליא והעיר התמוזגו יחד בלבבו לשירה אדירה ורותחת הומה כים. כל עצמותיו רעדו רעד פנימי. רטט של יצירה...

אז קפץ והעלה נר, תפש את עמו בידו... הוא ישב לכתוב שיר-תודה, המנון, שיר תהלה לעיר, על כל הטוב שהיא עושה לו... לכו נלחץ יותר ויותר, בכיו היה נכון בכל דק להתפרץ מפיו... והוא כתב, כתב בהתעוררות מיוחדת... וכל מה שהוסיף לכתוב, כן נתעגם לכו יותר, כן רבו געגועיו... שירתו היתה יותר ויותר לשחודה, עצובה ומתיפחת, ולבסוף נהפכה לקינה מרה, לצווחת נפש גוראה, והוא קונן מרה ונבא רעה לעיר וליושביה...

ולמחרת כשקרא את שירו הגדול הזה, המלא חרון וזעם, באוני אליא, שמחה עליו כל כך. היא הביטה עליו בחבה בעיניה הסודיות וידיה הרכות לחצו את כפו... כמה הבינה לרוחו!

מה שמחה היא, כי מצא סוף סוף את הדרך הרצויה... די לו להתגעגע על שדה וכרמל. בטוחה היא, כי הוא היה יהיה למשורר העיר... במטחה היא...!

— היודעת את, כי אך יש לי להודות על מה שכתבתי שירי זה... אני כתבתי בכיונה תחלה אך בשבילך, אך בשבילך... זה אך קמע מפואימה שלמה... — האמנם?

ופניה הצהיבו ועיניה קרנו, דבריה נגעו כשפתים צורבות על פניו ונשקו

אותו, נשקו על פיו, על עיניו, נשקו עד יציאת נשמה... עודו חש גם עתה את נשיקתן... וכל כך צר לו, כי פסקו, כי נדמו... אליא, אליא!

רוח תגרה רוממה אותו, נשאה אותו מעל לחומותיה הגבוהות של העיר: צריך להלחם בה עד רדתה! למתו עליה קו תהו... ידו את שונים תהיה למען הרם את אשיותיה! הם יבנו עיר חדשה על תלה, עיר של מנוחת-יופי וברכת שלום. אל החדר נכנסה פתאום כשהיא מנששת בידה כעורת, אשה גבוהה, שראשה לבן כלו.

ברוצקים נפעם ונתר ממקומו, אה, זאת היא שכנתו בעלת העינים הלבנות והסמויות. היא דרה את בתה בחדר שכנגד דלתו, אותה הנערה הצעירה, דקת הבשר, בעלת החוּמס הדק והיפה, העושה את פניה לפעושים ביותר, כפני ילדה קטנה, אותה הנערה המזורה, גרוית-העצבים, העגבנית קצת, עוזבת יום יום את חדרה בבוקר השכם ושבה בערב, ובבואה תצא האם את החדר, נבהויתה רגילה להתהלך בכל הבית מבלי הכשל, היא מתנודדת מהפרוודור אל המטבח ואל חררי יתר הריירים, נכנסת אל בעל-המעון, גונחת ומדברת לנפשה, בקרה באותה שעה הרגיו אותו מאד, כמו רוח לחה וסורדת... התפרצה אל חדרו, נגעה עד נפשו, וכמו פחד מפני האשה הזאת, מפני עיניה העורות והפתוחות.

—מה שאלתה של הגבירה?

—כחע, כחע... גבירה! מיד אפשר להכיר באיש אינמלינגמי, אבל היא אינה גבירה עוד. אלא פשוט אם עניה ועורת, שבערבים צריכה היא לנוד עד שעה מאוחרת בחדרים של זרים או לנום במטבח... כך הוא המעשה, אינה, חלילה, מתאיננת על איש, בתה היא אדם טוב מאד, וגם היא רוצה לחיות... ולהן רק חדר אחד. היו ימים אשר היתה בעצמה בעלת-בית, ועתה היא נוונה משלחנה של הבת... כך הוא המעשה. האין כבודו מוויקנס? אישה, עליו השלום, היה מנגן מפורסם, שפיצברג, המנגן שפיצברג, אל נכון שמע את שמעו. הוא היה מפורסם בעיר, כך, כך הוא המעשה. אל יראה אותה שהיא זקנה, עורת, היו ימים שגם היא היתה צעירה, יפה והרבה אנשים צעירים היו סובבים אותה, כחע, כחע... מה? כבודו לומד כל היום? הוא רוצה להיות דוקטור? בודאי, בודאי דבר הגון זה, אבל צריך גם ליהנות מהחיים מעט. הן הוא עודנו צעיר לימים, ובעיר, תודה לאל, יכולים למצא תענוגים רבים, ובזול, במעט כסף, הלא לזאת היא עיר, הכל אפשר להשיג בה. זו אינה איזו עיירה פרובינציאלית... אינה מבינה איך יכולים בני אדם לחיות שם... כחע, כחע!.. זוכרת היא, כשהיתה צעירה, מתלבשת על פי המודה האחרונה, פרופה ורעולה, יוצאת אל "השדרות" בטפיפה מהודרה וקלה—או היו כל העינים נצמדות אליה, עה, היא ידעה מה טיבם של החיים בעיר. ברוצקים עמד סמוך לשלחן, נבוך ומרוגז ושמע בפזר נפש את פטפוטה של הזקנה העורת. וכשהתרפקו ברלת שמח מאד.

— יבוא!

נכנסה ועמדה בפתח בתה של האשה העורת.

—יסלח נא כבודו... את אמי אני מחפשת.

—אה, צלה? את היא? כחע-חע... מסיחה אני מעט את האדון הדוקטור, אתכבד להציג לפני האדון הדוקטור את בתי... מזמרת שאבד לה קולה... צילה בת איזודור!.. העלמה עברה את המפתן ובאה אל תוך החדר, קרבה אל ברוצקים ביד שלוחה, ועל פניה שחוק-חן.

האם התחמקה ויצאה מן החדר בצעדיה הקלים, וברוצקים נבוך עוד יותר. — יסלח לה האדון, שאמה המרירה אותו... אשה אומללה ועורת... היא אינה

מפריעה אותו ממלאכתו? תורה... היא שמחה מאד להתודע אליו. כמה פסמים בקשה להכנס אליו, אבל השמן הפריע, היא שונאה מאד את הערבים "היא איננה בהם לשבת בית, אם לא יחשוב האדון לו לעלבון תבקשהו לסור אל חדרה, איש לא יפריעם. ישוחחו מעט.

לראבונן, אינו יכול למלאות בקשתה, הוא כל כך עסיק, אין לו פנאי... הצטחקה בצחוק ענבני.

— נו, כבודו ימצא לו שעה פנויה, כשירצה. הדיר שגר בחדר הזה לפניו היה גם כן למדן גדול. חדרו היה מלא ספרים, ספרים, והוא היה סר בכל ערב אליה. זה היה אדם טוב ונעים, יסור נא כבודו אליה, לשעה קצרה.

מציאותה בחדר היתה קשה עליו, ורחמיו נתעוררו בו על הנערה הזאת.

— אתך הסליחה, צילה בת איזידור, אבל עלי למהר ללכת...

היא שלבה את שפתיה בשחוק מר, הורידה את ראשה ועל פניה נחה ענמה עמוקה, עלבון גדול נשמע בקולה, כשלחשה:

' — אה, יסלח נא, אדוני... כמובן, פחיתות הכבוד הוא להתודע אל עלמה עניה וכלתי יפה כמוני... יסלח נא, שמא הפרעתיו מעבודתו... ליל מנוחה...

הוא נכלם ולבו הכהו, צר היה לו על הנפש העלובה הזאת. רוצה היה לפייסה, לתקן את המעוות, נגע בכתפה ואמר בקול רך ומצמרק:

— למה תחשבי עלי כזאת... בכל אות נפשי הייתי נכנס אצלך, הן השעמום ידכאני גם אותי, אבל כעת עלי למהר אל המערכת... בעת אחרת...

פניה אורו, הוא קרבה אליו, נגעה בשדיה המלאות אל חוזה ועיניה נוצצו מתודה ושמחה.

— יבוא, יבוא אדוני, הן שכנים אנחנו, מאד ינעם לי...

דרש בשלומה כחבה ובנמים ויצא את הבית, ולבו כואב מהמון רחמיו.

מי עלב אותך, עניה? מי עלב את נפשך? מי שודר את עלומך?..

הלילה כבר התהלך כמתגנב בחיצות העיר, צלליו התחלקו בדומיה בינות לאורים, רוח חזקה ולחה נשבה והביאה עבים ככדים כנפיה. גשם קל החל למטף. ברוצקים היה מרוגז, זקף את הצוארון של מעילו העליון, הרבין את ראשו ומהר אל רחוב האוים, אל בית המערכת של "החיים", נגעונו ובידותו, הרושם שהשאירו בלבו האם העזרת ובתה, הליכתו אל המערכת, — כל זה העביר את רוחו, והוא כעס על עצמו, על הגשם, על האנשים העוברים ושבים, על הכל, ומה אם לא יתנו לו כסף במערכת? היום הרי זה לא אבל ארוחת הצהרים. כיסו ריק זה ימים אחדים, וכל הרחובות האלה, המלאים בתי מרכולת, בתי מסחר לכל מיני פרי ומאכל, כל הרחובות האלה נדמו בעיניו כמדבר שממה, כמלאים אך אבן, אך אבן...

ובשיצא בעוד שעה מבית המערכת, היו פניו מאירים, בידו נמצאו שקלים מספר. לבו נח ונתפיים.

הוא לא כעס עוד גם על הגשם, אדרבה, אוהב הוא להתהלך ברחובות תחת הגשם הדק והחם, דבר זה מזכירו את השדה הלח, את השמים המגולים ואת העננים הרובים שפורים של-מים דקים על העשב הצעיר. מה נעים, מה טוב... אינו דואג לנעליו...

רפא אין... יכול הוא להתהלך לו בנחת רוח, אין דבר מכריחו למהר.

מתעכב הוא על כל חנות וחלון מואר, כלם מרמזים לו בעשיותיהם האלקטרויות ובמנורות של-גז, מושימים לו דברים קלים, נוחים, משעשעים ויפים, לבו רחב מאד. הכל קנה: חפצים קטנים, ממטקים, איזו רצון עז תקפו לבובו את כספו, שכל כך חכה לו. בא לבית-קפה מהודר, ישב אל שלחן של שיש, שתה קפה-לבן עם לחם וחמאה ותופינים ועיין בעתון. מה נחמד היה לשבת על הכסא הרך, על יד השלחן הקטן ולנמנע

בנחת ובהנאה את הקפה החם, לשמוע מנגינת-הפסנתר המיבני, ליהנות מן האור הנעים השופע מאת המנורות המרובות, וכל האנשים והנשים המסיבים שם הם כל כך נחמדים טובים, שלווים...

הוא יצא מבית-הקפה ולבו גם בו קצת. התהלך מרחוב לרחוב והמון מאויים דרשו תפקידם, נעים היה לו להתהלך בתוך הרחובות האלה יחידו, היום הוא חפשי לנפשו. אינו צריך, אינו מוכרח ללכת, שמה, אליהם... אינו רוצה ללכת אליהם, נתן חופש לעצמו.

והוא עבר ברחובות וסמטאות, ועינו עוקבת אחרי הנשים העוברות על פניו. כבואו אל קצה רחוב אחד, שהאור היה שם כהה מעט, נפגשה בו נערה קטנה, רכה, חורת ולבושת בגדי פריצות. לבו התרגש ופעם בחוקה, כל דמו הציף את לבו, את ראשו ומלאהו המון משכר. כל פעם שהיה פוגש בלילות בנערות אלה בתוך רחוב מואר למחצה וריק מאדם, באותה השעה המאוחרת, כשהעיר עוצרת בנשימתה ורק לעתים רחוקות היא גונחת וצווחת מרה, בשעה זו נדמו לו הנערות האלה כנעלמות ויפות, רציניות ואפשריות... רוצה היה להתקרב אליהן אבל הוא היה ירא ומתביש, הוא היה מבזה עצמו על חשקו זה. הן הוא מעליב בכך אותן הנפשות המהורות, האהובות והיקרות לו... זכר אמו, אחיותיו, זכר ריבה ואליא היו עולים על לבו ופלצות אחותו, הוא היה ממחר לעבור מקום זה, לבוא אל בין המון אדם ולגרש את הרהוריו...

והנערה קרבה אליו ובשפה רכה וכמו מתחננת קראה לו:—בינא, אדון!...

לא היה בקול זה שום פריצות. כל מנהגיה של הנערה כמעט שאין בהם מדרכי זונה. אבל דוקא עניויות זו, אותה תמימות, כביכול, הרגיו אותו מאד והוא קרא בקצף: "סוריו"... הנערה נכלמה, נסוגה אחור והוא מהר ורץ כבורח עד קצה הרחוב. לבו הכהו. למה עלב אותה! כמה רכה היתה, נחמדה, היא עורנה כמעט ילדה קטנה. למה עלב אותה? הוא ישוב ויבקש ממנה סליחה. הוא יתן לה מכספו שנשאר לו, את החפצים שקנה, הם אינם נצרכים לו כלל, והיא תשמח עליהם. הוא לא יגע בה, הוא יבינה, כמה רע המעשה שהיא עושה. ידבר על לבה... הנה היא, אינה יחידה עוד, עוד נערות אחרות מסתובבות, אחרות מהן שתי, כנראה, לשכרה, והן עוות ומחוצפות. הנערה עמדה מסתכלת בחלון של בית-מסחר אחד, הוא ראה רק את הפרופיל שלה. פנים משוכים, חום דק עם חטוּמרת קטנה, עוד הפנים כהה, נדמה לו שעדיין עומדת היא נוזפה ונעלבה. ומה מעוררת רחמים היתה אז, כשנסוגה אחור בקראו לה, "סוריו" כזה שמגרש כלב נבזה, וככלב עמדה ושהתה רגע קצר ואחר התרחקה ממנו והתעטפה במטפחת... כמה רע הוא, נשחת, גם, הוא החליט לקרוב אליה ולפייסה כמו שמפייסים תינוק, וכשקרב—נבוך, נתאדם ולא מצא מה לאמר לה, נמנם דברים בלתי ברורים, הצמדק לפניה... הנערה התבוננה בו בראשונה ותמהה לו ואחר, כך קבלו פניה סבר של לעג ובוז. קרבו עוד נערות אחרות, עזרו אותו, נגעו בו נגיעה צינית ומעלבת וחטפו את החפצים מידו. והנערה הנחמדה והרכה צוחקת צחוק פריצים ובלשון חריפה וצינית מומנת היא ללכת אתה... קוראה את הדברים בשמם המאוס.

— הע, זה, פגר' שמן! — קראה אל חברותיה וחבקה אותו חבוק גם והנערות הרימו קול צחוק גדול ופרוע.

הוא התאמץ להתחמק מהן, והן לא הניחו ממנו, התקלסו בו, לענו לו... וזג אחד עבר על פניהם והתבונן אל המחזה הזה בסקרנות ובבזו, אז נתמלא חימה עזה, התמרמר וקרא אל הנערות בקול, וברח מפניהן עלוב ומדוכא. — כמה טפשות! כמה אולת! כמה לכלך את נפשו וגופו... איי! והחלונות המוארים, המנורות וכל הרחוב לענו לו... הוא החיש את צעדיו, שוב

ישוב לרחובו, למעונו, להתחבא שמה, להתכווץ ולהתכנס אל תוך עצמו. והוא בחר לו בכוונה דרך רחוקה למעונו, דרך רחובות מוארים והומים מאדם. הוא ירא את הסממאות האפלות, את המבואות המפולשים הכהים, שרוחשות בהם המון בריות יפות-מכוערות, האורכות לו לתפשו ולהתקלם בו. והוא צעד צעדים רחבים והניע בקופסה הקטנה של הממתקים הנשארת בידו. הוא התחבך בלכתו בין העוברים והשבים ומוזר היה לו, מה שאינו מרגיש בהם כלל. כמו לא נגע כלל בבשר אדם. דחף בצד ובכתף ולא בקש סליחה, וכשנדחף הוא כעס והתקצף קצף של חיה, כאלו נפגע בעץ ובאבן. וכל אלו בני האדם היו בעיניו באותו הרגע כל כך דומים זה לזה, פשוטים, בעלי פנים חלקים, בלתי יפים ומפוישים, פרצופים, פרצופים... באיזה ספר קרא מעין זה? מה נורא הדבר! פחד פתאום בא לו, כאלו תעה ובא אל בין המון חיות ובהמות. וכרגע מלא את לבו איזה רגש אחר, רגש שאינו דומה כלל לפחד. הוא לא ידע לכנות אותו. מעין זה שאדם מרגיש בכניסתו לארוה מלאה שורים וסוסים... הוא מקשיב לנשימתם, ללעיסתם, מריח את ריחם, ריח כרסות מלאות שחת מעובלת, ולבו סילד מפני העינים הכבות המביטות עליו, עינים בהמיות, ומלאות בכל זאת איזו עמקות... ומה לו ולהם? מה איכפת לו אם יאבדו כולם? הוא אינו מתרעם כלל על אותו השומר הדוחף באגרופיו את ההיף השכור הלז. כך יפה לו, כך יפה לו. סוס שבעט — מכין אותו. שוט לסוס, לחמור ולכל בעל פרצוף מעין אלו. והעיקר, כמה מרובים הם, כמה מרובים! כמותם בלבד דיה להמאסם ולהתעביהם. הכמות המרובה היא סימן פחיתות. ומה בכך אם מקצתם מתמעכים תחת הטרמיו? אלו התפרצה מהקורנה גונדה של רובים ופנתה את המקום ההוא בשפוּדִי הכרזל, — לא היה מתמרמר. אדרבה, יחס הבוז מצד הרשות לאותו האספסוף, הנקרא „בני-אדם“, יש בו גם מן הצדק והראוי... כך יפה להם לעדרי פרים.

והוא עזב עוד הפעם את הרחובות ההומים, עבר דרך מבואות אחדים, בא אל רחובי השמש, וגלמודות ועיפות רבה תקפוהו. הגשם הרק, שחרל, החל עוד הפעם למטמף. סוף סוף הגהו אצל דלת ביתו. צלצל בפעמון. הדלת נפתחה:

— אה, זה האדון!...

שתי עינים מלאות עליצות ולחישת-אש מסותרה חבקו אותו בקי-אורן, ובעין להבה גדולה הציתו בלבו, ורמט משמח הרעיד את גופו.

— עודך ערה?

— כן, כן. השעמום אינו נותן לה גם לנים. שמא יכנס אליה?

דלת חדרה היתה פתוחה, אור רך נשפך מתחת המוסך הורוד על כל החדר ולברוצקים נדמה, כי שם כל כך נעים, חם וטוב. וכנגדו עמדה דלת-חדרו סגורה ומסתירה אחריה ריקות ואפלה קרה...

והוא נכנס עם צילה אל חדרה, לא הפשיט את מעילו, אלא הסיר את כובעו יצנח על הכסא.

— התמעם מן הממתקים האלה?

— הוא הביא אתו ממתקים? האח! היא כל כך אוהבת אותם! אך למה אינו מסיר את המעיל?

היא קרבה וישבה על ברכיו ולפפה את צוארו.

— מפני מה פניו כה סרים? ההנה חולה?

אין דבר, אין דבר. עיף הוא קצת וראשו כואב עליו.

היא העבירה בידה על מצחו. על שערותיו. אין לו חם. כאב ראשו יעבור. היא מבטיחה אותו, כי אינו, חלילה, בסכנה. ובדברה צחקה ושמחה כילד. פניה היו רכים,

נעימים ותמימים, כפני ילדה קטנה. וכל כך נעים לו להרגיש את גוה הקל והחם. זרם-עונג נשפך בכל יצוריו גוי. כשהעבירה בידה על ראשו עצם את עיניו וכל כך טוב היה לו, כאילו נח ונפש מעבודה קשה, ואיוז רוח מותרה, שלוח נסכה עליו. והיא לחשה:

—מה מוזר אתה, אדון. שונה הנך מכל הקולרים האחרים. הנך כל כך עדין ומוב... אל יחשוב עליה רעה, אבל לו ידע כמה קשה לעבוד כל היום, לשוב אל חדר ריק, לפגוש באם עורת ונרגנת. ואחר כך לשבת שוממה כל הערב, להרגיש איך יגולו השממון והבדידות את רגעי נעוריד... אל יביאהו אלהים לידי נסיון קשה כזה... פניה הטובים לא היו לה עוד, יגון עמוק הקדיר אותם. היא הורידה את ראשה ותוסף ללחוש.

הנה גם היא היתה לסרת-רוח, אבל מה נעים לה באותה שעה. אותם המכרים שסרים אליה הנם כל כך רחוקים, זרים לה. היא רוצה להשכיח את יגונה, את געגועיה ומתעלסת עמחם, שרה וצוחקת. אבל בכל זאת היא חשה, כי זרים הם לה עתה. או, לפני שתי שנים, כשהיתה עוד שרה במקהלה של התיאטרון, היו לה הרבה מעריצים ומהללים... תמיד היתה כחוננת את חג נעוריה ונצחונה... ומאז אכזר קולה... אמה נתעורה... הכל נשתנה, אין קרוב ומודע, כל מעריציה עזובה. נשארו רק בני-עשירים נמאסים, שבאים אל חדרה לקחת את בשרה. לוקחים הם והולכים... והלב ישאר עוד יותר שמם... והאם נרגנת... הנה שומע אתה?—אמרה לבסוף בלחש מרירי—אמי עומדת מעבר הדלת. היא עוקבת אחרי, מטה אונה לשמוע מי בחדר ומה אנו מדברים, אינה רוצה כי אחיה בכל הפועלות... כועסת היא אם יסור אלי איזה אדם מלומד וכלתי עשיר, היא דורשת ממני לבחור לי חתן-עשיר, לאהב בי איזה עשיר זקן—הן יפה את! היא מוענת, יש אשר אני נכונה להתנפל עליה ולחנקת. תמיד היתה מתעמרת בי, וכשהיא קרבה אל הדלת, כשאדם יושב אתי בחדר, היא כל כך מרגיזה את עצבי... מה אומללה אני!

עיניה זלגו דמעות גדולות וכבדות. אפה הקטן התאדם ופניה לא היו עוד יפים, רחמיו נכמרו כל כך עליה. הוא החליקה בידו, הגיש לה מכוס המים שעל השלחן—ותשת ויירוח לה מעט. הרימה ראשה, תקנה שיערה והצמחקה צחוק ילדותי בעוד עיניה נוצצות מרמעה.

—יסלח נא לה... אינה יודעת מה זה היה לה. עצביה גרויים מאד... מעודה לא דברה עם זר באיפן כזה...

נשמע קול שפשוף מעבר הדלת. פני צלה חירו, נתכרכמו וכל גוה רעד. עיניה נתקמנו ונתחדדו ואש ירוקה הוצתה בהן.

—היא, האם, שוב עומדת מאחרי הדלת! והיא קפצה מתרעמת ומדוכדכת, פתחה את הדלת והחלה צוחות וצועקת כמפורפה.

—מה-מה-מה את שואלת מעמי? למה את אורבת לי? למה את מרעלת את רגעי מנוחתך? רבנו של עולם, אנה מפניה אברח. אשלח יד בנפשי. נלאיתי נשוא. והאם, גבוהה, עם עינים גדולות לבנות ופתוחות, עם ראש שיבה, רקדה כנגד הבית, גנחה וצווחה גם היא בקול-זקנה. וכל כך מוזר, נורא היה מראה שתי הנשים המריכות האלה. ברוצקים קם, קרב אל צילה, אחז בידה והוליכה בחזקה אל תוך החדר. על לבו העיק דבר מה כמשא כבד. צר היה לו ורחמים גדולים דכדכוהו מאד, היא התנפלה על המטה, הליטה את פניה בכר ונתנה את קולה בככי מר. והאם התפרצה אל החדר וצעקה ותרפה, ומראה היה מפחיד, מעורר זועה...

הוא התחמק ועוזבן ושב אל חדרו שלו. עוד נשמע קול בכיה ש... הנערה, קולות ריב ודברים שבינה לבן אמה, ולבו מר עליו. הוא נגש אל חלונן, פתחיו ועמד נשען אל אדגנו, בבית שכנגד, בדיוטה שכנגד חלונן, היו החדרים מוארים

באורות רבים ובעד החלונות הפתוחים נראו כלי הבית העשירים, הנוצצים ומבריקים, עציצים של פרחים הרבה ואיזה ריח ועדן מלאו את החדרים, הרהיטים הרכים והאדומים, התמונות התלויות על הקיר, נשים עדינות, לבושות הדר וגברים גבוהים ויפים, התהלכו בחדרים, ישבו על הכסאות הרכים, ועל יד החלון הפתוח כנגד מעונו של ברוצקים עמדו שתי עלמות לבושות בגדים לבנים, מחבקות זו את זו, מנשקות זו את זו וצוחקות... וכל כך שונה היה המראה הזה המרחיב את הדעת מאותו שראו עיניו בחדר שכנתו... אל אזני הניעה שירת לרמנשוב: „בצאתי יחידי בדרך“... והמון זכרונות צפו כמו מתהום נשיה לפניו ולבו חמר כל כך, באה שירה זו אל לבו בדומית-עצב וברוך... ונפשו התענגעה על השדה, על היער, על הנהר, על עיירתו הקטנה... והשירה משתפכת ומתעלפת—ולבו יוצא בקרבנו... ותמונות מזהירות רחפו לפניו, שעשעו את נפשו, הנה היא זאת הדומה לנשע המוכרז... הנה היא בגינתה הדקה והמלאה ריח וגרציה, חום והסתערות, הנה היא לפניו בכל נועם דבריה, בכל חום לבה ובכל עושר נפשה. יושבת היא לעומתי ועיניה הגדולות נמויות אליו בחבה וקורנות אירה... צוחקת היא ומדברת, נדמה לו, כי פיה צלוחית-בדלח זך והוא פורט מפות-מפות של בשמים והן נופלות אל תוך כוס-גביש... והוא משתכר מריחן, לבו מתרחב ויוצא... והנה אחרת... צעירה, רכה, מתענבת כילדה קטנה, בוכה וצווחת בנגוע אל לבה הכאב... והנה נסוגות התמונות האלה לצדדים ותמונה אחרת לוקחת מקומן. באה היא מרחוק כצל-אור מרפרף, הנה היא בעין כנף-שמלה שקופה, דקה ומאירה, מתנוודת ומתנופפת ברוח והיתה לנערה לבושת בגדי אכרית של רוסית-הקטנה ופרחים עומרים את ראשה... היא מתהלכת בשדה, על ירק-דשא, קופטת פרחי-שדה ומומרת; האביב יבוא ויפרח הגיא... הנה הוא מרגיש בריח הפרחים ההם. הוא שומע את קול שירתה... הוא רואה אותה באה לקראתו מרחוק, צועדת היא צעדים קלים על פני כרמל והר... הנה היא צועדת, מדלגת על פני חומות העיר... מתהלכת היא ברחובות, עוד מעט, עוד מעט והדלת תפתח והיא תכנס אל החדר עם ציור פרחים חיים גדול ונותן ריח...

געגועים עצומים נתעוררו בו, הסב פניו אל הדלת וחכה, וחכה... הנה היא באה... הנה היא באה... ריבה, ריבה! מהרי בואי! הצילי את נפשי...

וכמו שמע צעדים קלים מתהלכים בחדר, כאילו נכנסה אותה התמונה שרחפה לפני רגע לנגד עיניו אל תוך הדרו ועמדה בפנה, שלובת זרוע ועיניה המלאות דמע קובלות עליו... פניו חורו ושערות ראשו סמרו. הוא מהר והעלה נר, קריאה של פחד וגיל התפרצה מפיו. על השלחן היה מונח מכתב גדול, ריח פרחים עלה אל אפו כשקרע את המעטפה, על המפה נתפורו פרחי-זיו ופרחי התכלת... מכתב ופרחים מריבה!... לבי נתמלא שמחה ותודה אין-קץ, הוא נשק את הפרחים, הריח ריחם הניחוח פורם על הגליון-הכתוב בכתבה המפוזר של ריבה וכסה את פניו וכמו חבק את ריבה ונפשו יצאה בו מרוב עונג וחודוה...

—ריבה, ילדתי, פרח-אביב שלי!...

והמכתב היה מלא כל כך ריח ואהבה, כל תיבה ותיבה היתה גם היא פרח-זיו ותכלת ונדרף בריח בשם חריף ובסס... בחבה מיוחדת ובמין פנוק ילדותי ספרה לו ריבה בשפה קלה ותמימה, על השדה שהתכסה ירק, על עצי-הדובדבנין שלבשו עלים קמנים ומלאים נמף, על הערוגות שדשאו והעלו ציצים ופרחים ראשונים... על הדרור שהיא מסה כל היום במיסה חדה ואלכסונית, כצוללת במים, על פני השדה והבר; על הנהר שהוא מרחץ כעת את הקנה הרך ומכה בו גרל! צמח!... ועל הערבות שנתלו בהן אשכולות קמנים לבנים-ירקרקים, ומראיהן ככלות בעלות שערות פשתן מקושטות בהמון עגילים ועדי... והסירן-הפרסי משכר את הנפש ומלחש לה בעצבון; הוא שכח אותך, הוא שכח אותך!... ואז היא כובשת פניה בפרחים הרכים האלה ונפשה עליה

תשוח, וכל כך צר לה וללבה... ועוד הרבה דברים נוגים ויפים וחביבים ספרה, וכל המכתב נראה לו כמעורב דמעות ושחוק, פרחים ודם...

ושוב קמו בלבו אותן התמונות החביבות שהחלו להמשמש בימים האחרונים: העירה, השדה, הגן, הנהר, ריבה, לילות העירה, כוכביהם ושמיים, רבונם של עולם! הן הוא כבר שכח מה הם שמים, הוא לא ראה כבר שמים מרווחים... האם ישנם שמים לעיר? שביל-תכלת כהה ומרגיז, לא יותר, והן ישנם רחובות אשר בלכתך על המדרכה אין השמים נראים כלל מפני הגזירות הרבות, השלמים והקירות הצפופים, יש אשר יעלה על לבו כי נקל הוא לבנות גג על החומות שמשני צדי המדרכות ואז תעלם גם רצועת-השמים הקטנה, שבן-העיר אינו נזקק לה כלל, לו, לבן-העיר, אין כל צורך להביט לגובה מרווח, למרחק רב, לכך יש לו כלי ראי מיכניים, כח עינו התחדד בראיה חדה, עמוקה, המקפת מרחב צר וקצר ודברים רבים, והשמים לו אך למותר, מה יראה שם? שם אין כל דברים, וכן העיר צריך לראות הרבה ולא רחוק, הדבורים, האותיות הם לו במקום גופי המראות, והשמים מה ענין יש בהם? וכי על כן אינו אוהב בן-הכרך גם את הירק, את הצמיחה, את צבעי המבע הרבים, די לו בפרחים ובצבעים מיכניים, באבן, ברזל ולבנה, אלה הם צמחיו ופרחיו, אלה הם היסודות החדשים של אדם-העיר, מים מזוקקים, אויר מעושה, חיים מעושים... גם הגן הנמצא בעיר וכל העצים שברחובות שונים אך מעוררי רחמים הם, מיותרים הם פה, אך רודימנטים הם ולא יותר... אבל הוא, ברוצקים, נפשו—נפשו יוצאת אחרי שמים מגולים, אחרי אופק רחוק... כמהה אחרי השדה ובת השדה, מה תמימה, מהורה ויפה ילדתו הקטנה, ריבה שלו... הוא שכח אותך... ילדת-זהב שלי! פרחי הסירן התעוך, חזו לך שוא... אני שלך, ולעולם...

רוחו היתה סוערה, התרוצץ בחדר אנה ואנה, מפנה לפנה כמתאמץ להסיר ממנו כבל-ברזל שעל צוארו, דמו המה, לבו פעם ופניו להטו...

ילדתו, מחד-לבי! ראי! כמה נפשי שואפת אליך... אל תבואי הנה... אני ממחר אליך... אל תגע רגלך באבני העיר, כל באיה לא ישוכן... מחר אבוא, אליהם, אל אליא, אומר להם ברוח שלוח:

—אני עוזב את העיר, אותך, אליא! ... עזב אעזב את כולכם, את כולכם...

והוא התנפל מבלי אונים על ממתו, שם פניו בכר ובכיה עצורה בלי דמעות וקורעת לב פרפרה אותו...

והנה הוא נשא על פני שדות-בר, בתוך יער רענן, על פני נהר המפכפך בגליו, שמים מהירים, מלאים אור, שדה ונחל ונהר שוטף חוצה אותם, ריח עשבים מרוקחים מחום שמש, פרחים רבים כתומים, פרחי-שן-האריה מכסים חלקה גדולה, והם כמו הולכים ורוקדים, הולכים ורוקדים ומצחקים... וצפרות-כרמים רבות כל כך! ... כפתותי שלג הן מתעופפות בהמון, לבנות ושקופות, מנענעות ומרפרפות בכנפיהן השלוחות ומציצות הן בעיניהן העגולות והשחורות, ופני ילדים להן... הן מתעופפות סביב לראשה של ריבה המלא פרחי-שדה, מנפנפות נפנוף-דק את כנפיהן ומזומזמות בזמזום מתוק, שממלא את האויר הד נעים... וסולמי-שברירים מורדים ממעל ארצה ונתמכים אל שרשי העשב והוא עם ריבה עולה ויורד בהם, עולה ויורד, והם מצחקים ומרגלים... ומעבר להר הזקוף מגיע לאזנו איזו קריאה נפלאה ומרעדת אותו... אליא קוראה... אליא... וכל הכבר הזדעזע ורוח חזקה עם שלג עב עמפה את כל הארץ, ופתיתים פתיתים אין קץ הסתובבו, הסתובבו, נפלו ארצה וכיריעה לבנה נשטחה מסביב...

(עוד יבא).

הכופר הלאומי.

(לצורתו הרוחנית של ברשאדסקי).

ברשאדסקי נעשה, לגדול תונתנו, במבחר ימיו לנחלת ההיסטוריה, — ההיסטוריה של הספרות העברית. מרובה היתה פעולת ספוריו בחייו והיא לא פסקה אף אחרי מותו. ובלי משים אנו שואלים את עצמנו: במה היה כחו של המספר הצעיר גדול? במה הסב עליו ברנע הראשון להופעתו את תשומת-לבו של הקהל? במה לקח את לבנו? — הלא הוא לא גלה לנו נתיבות חדשות, ואופקים רחבים לא פתח לפנינו; ומהו, איפוא, סוד הצלחתו? במה זכה, שיהא ספורו הראשון נחשב למאורע בעולם העברי? ושתי סבות אני מוצא בדבר, — שתי סבות, שגרמו לכך, שיתפס ברשאדסקי מקום מיוחד בספרות הספרות העברית: האחת חיצונית והשניה פנימית.

I.

ימי מנדלסון ואילך, בכל התקופות והזמנים, בכל הגלגלים, שנתגלגלה בהם הספרות העברית, נמצאו ספרותנו וקוראיה תחת השפעת הספרות האשכנזית. ספרות זו היתה הסמל של הרעת. היא הניחה את חותמה על תקופת-ההשכלה, על תקופת מלחמת הדת והחיים. יהודי רוסיה ופולין היו יושבים כאן וגמצאים תחת השפעתה של קולטורה זרה. — ואף אחרי שנות הששים, אחרי שהוסרו הכבלים מעל הספרות הרוסית והיא התפתחה כבר במדה מרובה, נשארה הספרות הרוסית זרה לקוראים ולסופרים העבריים, ובעוד שחלק מן האינטליגנציה הישראלית נמשך אחרי יפפותה של הספרות הרוסית החדשה והקולטורה הרוסית ואף ספרות רוסית-יהודית מיוחדת נוצרה, שרצתה לגשר גשר בין היהדות והרוסיות, — עדיין נשארו הסופרים העבריים נאמנים להאשכנזיות, ובסופרים העבריים — ואין צורך לומר בפובליציסטיקה העברית — היו נכרים רשמיים של ספרות זו. ובמובן זה היה ברשאדסקי פורץ גדר. ביצירותיו נכרים סימני המקום. שהתפתח וגדל בו. סגנונו ואופן-הרצאתו היו קרובים לסגנון הרוסי ולהרצאה הרוסית. הוא היה הראשון בזה, ואחריו התחילו גם שאר המספרים העבריים להמצא תחת השפעת הקולטורה השוררת ברוסיה.

הספרות-היפה העברית הרויחה בזה והפסידה מזה גם יחד. כי שני זה השפיע על תוכן היצירות העבריות ועל הרצאתן וסגנונן. הסופרים חדלו להיות אידיאליים-רגשניים, חקרניים ומליציים. פרחו לה האידיאליות ושלטה הריאליזם הפשוטה, שהיא גסה לפרקים, בלתי-מהוקצעת ובלתי-מעובדת כהוגן, שהיא חסרה לפרקים גונים דקים וצבעים עדינים, שאין בה צחצוח ויפוי, אבל שאין בה גם סלסול מליצי והפשטה חקרנית. זה היה השכר. ההפסד היה: מה שחסרו בסופרים המושפעים מן הסופרים הרוסיים אותה העמקות, אותו כובד-הראש, אותו המעוף האידיאלי, שבהם מציינים הסופרים האשכנזיים. אבל בספרות מתחדשת כספרותנו יצא ההפסד בשכר. כי העמקות וכובד-הראש והאידיאליות האשכנזיים היו בסופרים העבריים של תקופת השחר, לחקרנות ומליציות והתרחקות מחיי המציאות, וכל אלו געשו מעין לא-אכזב של במלנות מכל המינים. ברשאדסקי שחרר עצמו מבמלנות זו. הוא היה ריאליסט מכף רגלו ועד קדקדו, דיוקן בסגנונו ומשתדל

ל ציור ולא לדבר במליצות; ובוה יצא בעקבות המספרים הרוסיים, שהשפיעו עליו לטובה.— זוהי הסבה החיצונית לפרסומו.

הסבה הפנימית היא—תכנון של הרומאן הראשון שלו, באין ממרה, אחרי, הדת והחיים של ברודס אין אני יודע ספור עברי, שעשה רושם כל-כך עמוק על הקוראים, כרומאן זה של ברשאדסקי. כי מה שהיה רומאנו של ברודס בנוגע לציור הלך-הרוחות בשעת ההשתחררות מכבלי הדת הישראלית, היה רומאנו של ברשאדסקי בנוגע לציור הלך-הרוחות בשעת שנוי-הערכים של האומיות הישראלית.

ברשאדסקי הרס ולא בנה. הדרכים הישנות לא זכו בעיניו, אך דרכים חדשות לא מצא. מגמתו היתה שלילית, הוא היה כופר באמונות החדשות, באילולים החדשים, במלאכים הצעירים, שנבראו יום יום, אמרו את שירתם ומתו, והוא לא התבייש להשמיע את כפירתו זו בספרות העברית, בתוך קהל המאמינים, בשעה ששלמה האמונה ברחוב-היהודים, האמונה העזרת, האמונה מאונס, — מפני ש, טובה תקוה מחיים, מפני שבלי אמונה קשים החיים של היהודי ובלתי-אפשריים!

נושאי הספורים העבריים עד ברשאדסקי היו תמיד: נלחמים בבערות, השוררת בקרב היהודים, בשם ההשכלה בת-השמים או בשם האידואל הלאומי של שיבת-ציון. כמין חוט מתוח מיצחק ארמר עד ברודס וממאפו עד בן-יהודה, כולם דרשו לשנוי-ערכים. אלה רצו לשנות את הערכים הרוחניים של העם: שיוניח את הבלי-המשמרים וישים לב אל החיים ואל ההשכלה; ואלה רצו לעקור את מרכז חי היהודים ולהעבירהו מארצות הגולה לארץ-אבות וגם להפוך את עם-המסחר לעם של עובדי-אדמה. שנוי הערכים הרוחניים והחמריים בשם אידואלים לאומיים קבועים, — זה היה האלף והת"ו של סופרי התקופה ההיא, ואם נאמר לשפוט על מעמד-הרוחות של יהודי רוסיה על-פי המצבות הספרותיות, שהשאירו סופרי הדור ההוא בספרותנו, — נבוא לידי מסקנה, שהיו בין היהודים ברוסיה רק שתי מחנות: יהודים אדוקים ומשכילים, שהיו נלחמים זה בזה ומתנגשים זה בזה ברחוב-היהודים, המשכילים עצמם מצאו את דרכם, ואחרי שנשתחררו מכבלי היהדות נמצאו להם אידואלים לאומיים, שבאו על מקומה של היהדות הדתית. אלה, ששברו את אלילי אבותיהם, שהוניחו את, הבלי-היהדות הנושנה, מצאו נוחם ב,השכלה בת-השמים או ביעוד הלאומי, ובהם ראו פתרון לכל הספיקות והפקפוקים. הם היו לאומיים בעלי דעה קבועה ובעלי שאיפות קבועות.— וכך היתה באמת צורתם של רוב הצעירים הישראליים במשך זמן ידוע.

ואולם יחד עם סיומה של תקופת-ההשכלה התפרצו רוחות חדשות אל רחוב-היהודים. יחד עם החיוב הלאומי באה השלילה המוחלטת, שלילה לשם חיוב בלתי-לאומי, תחת השפעתה של תורת-מארכס נוצר זרם ידוע בתוך היהדות, זרם אנטי-לאומי, או, אנטי-עולמי, קוסמופוליטי, בעלי הזרם הזה התיאשו מן הגאולה הלאומית ובקשו דרכים לגאולת האנושיות, וגם אלה היו מאמינים ולא כופרים. כי אף הם האמינו באמונה שלמה באידואל החדש שלהם וראו את תשועת המין האנושי בהתגשמותו של אידואל זה, שום פקפוקים לא היו בלבם. הם הרסו על-מנת לבנות, סתרו על-מנת להקים, כפרו באידואל זה על-מנת להאמין באידואל אחר. אבל היו לנו גם כופרים לאומיים, וזאת היתה קבוצה שלמה של צעירים הדור, שאינה עולה מעולם בחשבון בשעה שאנו באים לעמוד על אפיה של התקופה ההיא.

לקבוצה זו היו שייכים כל אותם הצעירים, שדורשי התקונים המדיניים-החברתיים של רוסיה הצעירה הועילו אך להזיז אותם מעל עמדתם הלאומית ולקרבים אל ההשקפות של המתקדמים הרוסיים. הספרות הרוסית השפיעה עליהם רק בה במדה, שחדלו להיות לאומיים אדוקים; אבל הם לא פסקו מלהיות לאומיים—על-פי דרכם, כמובן. הם

היו לאומיים מבקשי דרך להצלת-עמם, שלא מצאי ספוק בכל אותן הדרכים, שהיו נראות לאחרים קבועות וברורות, הם יצאו מתוך אותה סביבה, שהיתה מלאה אמונות תמימות, שהיתה יוצרת אלים יום בלי שום חבלי-יצירה; אבל הם לא יצאו על-מנת שלא לחזור. הם לא התרחקו מן הסביבה היהודית לגמרי, לא עברו מבלי שוב אל מחנה הסוציאליסטים הישראליים, שהמוני עם ישראל היו בעיניהם רק כלי-קבול לתורת מארכס, רק אמצעי ולא מטרה, הם נשארו בתוך המחנה והיו שם כאבלים בין חתנים, ככופרים בין קהל-מאמינים, הם התיחסו בעין-בקורת, ולפרקים באירוניה, אל התורות הלאומיות החדשות וכפרו בהרבה מן האמתיות החדשות, וכל אסונם היה—שלא יכלו להראות על דרכים אחרות, יותר טובות מאלו, שהלכו בהן המאמינים.

וברשאדנסקי, כאחר מתוך מחנה זה, זכה להעמיד בספרותנו ציון-נצחי למפוס זה, הוא צר את צורתם הרוחנית של הכופרים הלאומיים או הניהיליסטים הלאומיים, וצורתם של כופרים אלה היא מלאה ענין, כי כשם שיקר לנו המאמין הלאומי, שהוא מפיח זיקי-תקוה בלב העם וממציא לו נוחם בצרה, כך חשוב לנו הכופר הלאומי, שאינו מודה בתורת-הגאולה לא מתוך אי-רצון להאמין, אלא מתוך אי-כולת. לא כל אדם זוכה לרכוש לו אותו האושר, שאנו קוראים לו בשם: "אמונה", יש בני-אדם שאינם יכולים להאמין, מפני שאינם מרגישים בחוש ואינם מכירים בשכל, שדרכו של המאמין היא הדרך הנכונה.—והכופר נצרך הוא לכל תנועה לאומית-צבורית כאויר לנשימה. כי הוא מכריח את קהל-המאמינים להתעמק בחויון, להתבונן היטב אל התנועה, למוד אותה באמת-המדה של הבקורת הקרה, שלא להיות מוכה בסנורים, להרהר, לחשוב חשבונות ולהתבונן אל המטבעות המתהלכות, אם אינן מוזיפות. המאמין מושך אותנו אחריו בכח-השפעתו ובאמונתו העזת והכופר יוצר אותו שווי-המשקל, שהוא נצרך לכל תנועה-צבורית כדי שלא תכשל מפני שתלך בדרכה בעינים עצומות. וברשאדנסקי מלא את התפקיד החשוב הזה, שהבדיל אותו מכל הסופרים בני גילו וזמנו: הוא הכניס ראשונה אל תוך גבול ספרותנו את היהודי החדש הזה, את הכופר הלאומי, וזעזע והחריד את קהל-המאמינים. היא לקח את החומר ההיולי. שרפרף בתיכנו בלי שום צורה קבועה, ונפח בו נשמת-חיים ויצר את האדם-היהודי, אדמוביץ, גבור הספור, באין מטרה.

II.

אדמוביץ הוא אחד מן היהודים החדשים, שפרש מן העבר ושלא יצר לו עוד את ההוה ואת העתיד הלאומי, והו היהודי החדש, שיצא מתוך הכבשן ההגיוני ערום כיום הולדו ובכנפים מחורכות, את אלהי האבות אבד ואת אלהי הבנים עדיין לא מצא. אדמוביץ הוא ניהיליסט כבאזארוב של מורגניוב, הרבה השקפות מדעיות נהל ממנו, אבל באזארוב, בן העם החי חיים נורמאליים, הוא אדם שלם אם הוא פוסק להיות רוסי נאמן: הוא שלם בגופו ובנשמתו, אם אין לו אמונה לאומית—יש לו אמונה אחרת: הוא מאמין במדעים-החיוביים, תהא הפזיקה אמונתו, יסתכל על כל הטבע, כעל בית-מלאכה, שהאדם הוא בו האומן.—אבל הרי יש לו איזו אמונה, איזו הסתכלות-בעולם, באזארוב אינו מבקש דרכים; הוא יודע את דרכו, לא כן הניהיליסט היהודי אדמוביץ, והו אדם לקוי בגופו ובנשמתו, אדם, שאין לו שום בסיס, שחשך עולמו בעדו, שאינו רואה שום קו-אור לא בעבר ולא בהוה ולא בעתיד, באזארוב אומר: נעים לי לשלול את כל החיובים, כך אני מרגיש. כך נבנו תאי-מחיי. אבל אדמוביץ לא יאמר זאת.

אמנם, למראית-עין אין בינו ובין באזארוב ולא כלום. כבת-צחוק על שפתיו מתהלך אדמוביץ בתוך הסביבה של האינשילינגציה העברית, המשכילית, ובכל מקום-בואו הוא מטיל ארס. הוא מצנן את הדמיונות הנלהבים ולעני ממת את התקוות הגדולות. אם מאמינים מכריו, שהלשון העברית קמה לתחיה, והם מתאספים ומיסדים אנודות לדבור העברי,--בא אדמוביץ, מדבר בעברית נגד הלשון העברית ומוכיח, שאין עתיד לדבור העברי בארצות הגלות; באים יהודים אחרים ומוציאים מדבריו את המסקנה ההגיונית: אם אין תקומה להלשון הלאומית בגולה--הבה נעקור מתוך הגולה את מרכז-החיים ונעבור לארץ-אבות,--בא אדמוביץ ומוכיח, שזהו חלום ועתידים היהודים להשאיר בגלותם. באים צעירים אחרים ואומרים: הואיל ועתידנו בארצות הגולה--הבה נסתגל להסביבה הגלותית ונלך בדרכי האנטי-לאומיים,--מפסיקם אדמוביץ ואומר: לא זו הדרך! באחת: בכל מקום הוא המלעיג, המפקפק, המכריח להרהר, ובני-האדם, כשהם שומעים את הדברים הקרים של אדמוביץ, מתניבים רגע כנדהמים, כועסים על הכופר הסותר את כל בניניהם ורוצים לבטל את דבריו; אבל סוף-סוף מתחילים הדברים לנקר בלב, לזעזע את נימי-המחשבה והם פועלים את פעולתם: המאמינים מתחילים להתייחס אל אמונתם כבקורת הראויה, ולכאורה נראה הדבר, כאילו נהנה הוא אדמוביץ מן ההריסה שלו והוא סותר לשם סתירה, אבל באמתו של דבר אינו כן, אדמוביץ אינו שולל מתוך קלות-דעת או מתוך ציניסמוס. השקפתו הפסימיסטית, השלילית, על החיים יצרה מראגידיה נצחית בקרב נפשו, וזהו המראגידיה של היהודי החדש, שיצא מן העולם הישן ועדיין לא נכנס אל העולם החדש. אחר אחד נפץ את האילולים החדשים והרס את המובחנות, שהקימו בני הדור הצעיר בימי "היתר במית",--הוא נפצם והרסם בלי רחם, כמתוך רגש של נקם; אבל אי לו לאדם, שנפץ את אלילו הישן ואל חדש לא מצא לו. אי לו לבודד, שהוא זר לסביבתו וקשור אל סביבה זו, שהוא יודע מה שהוא שונא ואינו יודע מה שהוא אוהב!...

"אפיו הארוך!--מתאונן אדמוביץ--(באין משרה, עמ' 206)--כמה בעש ומכאובים השביע אותי, כמה צרה ויגון גרם לאחרים! כמה פעמים נקוטתי בפני עליו, כמה פעמים החלמתי ונסיתי לשנותו, להשתנות בעצמי--אך לשווא! הדבר הזה נראה למעלה מכוני, ואני נשארת באשר הייתי: נפש שבורה, רצוצה ורעועה, משולל אושר ומנוחה בעצמי, אף גם מפגע ואכזבה-נפש בעצם לאושר אחרים ומנוחתם".

"מקנא אני כברוכוביץ, מורינסקי ודומיהם--אומר הוא במקום אחר (שם, עמ' 211--212)--הם רגש אנכיותם ממלא את כל נפשם ואיננו משאיר מקום לתביעות אחרות. הם כסוחים בישרת אורח-חיים כזו, ועוד יותר טוב: הם אינם חושבים כלל מחשבות כאלה ונפשם שלזה בקרבם. גם להם גם לי אין שאיפות אחרות יותר נאצלות, אך הם אינם מרגישים כלל את החסר להם ומסתפקים כמה שיש בידם, תחת אשר אני אינני מסתפק כלל באורח-חיי הנוכחי ומרגיש בכל חושי את החסר לי... עוד יותר אני מקנא בווינסקי ואייזנישטאדט, אשר כל אחד מהם מאמין באידא-אותו לפי שיטתו וכל אחד רואה מנקודת-השקפתו איזו תעודה לחיים בכלל ובפרט".

והוא מתקנא בהם, מפני ש, מאושרים הם האנשים, המחוננים בסגולה יקרה כזאת; מאושרים הם גם האנשים המשוללים אותה ובלתי-מרגישים בחסרונה; אך אי ויבוי לאיש, העומד בתוך שתי הקצוות האלה, המרגיש מצד אחד את מחסורו, ומצד אחר אין ידו משגת למלא את החסר!...

ואדמוביץ, הלועג לכל האידאליים, הרואה בהם רק, פרי הונאה-עצמית פשוטה, אשר יצרה דמיון האדם בעצמו, למען מלא את ריקנותם והעדרם של החיים,-- אותו אדמוביץ מבקש בעצמו איזה אידאל ונכסף ומתנענע אליו, ובלעגו לחלומים לעג להם ככאב ובקנאה מסותרה:

"כלב נשבר ורוח נכאה התודה (אדמוביץ) על יסוריו המוסריים, התאונן על היואש המר הממלא את רוחו ויתמרמר על הקיה הנוראה, השולמת בנפשו. הוא חודה, כי לעגו התמידי לחלומות בעלי-הרוח ומשאות-נפש, "

לענו זה מטרר את נפשו מאד, כי באותה שעה שהוא לועג לחלומות האלה—קנאה גדולה מתעוררת בקרבו למאושרים האלה, המסוגלים לחלום ולהשלות נפשם" (ב"מ, עמ' 44).
ובנגיד-הפנימי הזה, שהיה מתגלה רק לפרקים רחוקים, היתה כלולה המראגיקה הפנימית של הכופר הלאומי.

אבל אמן גדול היה אדמוביץ להסתיר את מחשבותיו מעין זר. רגעי-הודיו והתגלות-הלב היו מועטים מאד בחייו. בהיותו בחברת מכריו, השתמט בכוונה משיחות כאלה, הנוגעות בחייו הפרטיים, ובעתים הרחוקות, אשר נסבה השיחה על הענין הזה למרות חפצו, היו משפטיו כלליים, ודבריו היו בקצת כובד-ראש ובקצת לצון. עד כי אי-אפשר היה להכיר, כמה מן האמת וכמה מן ההלצה בהם. ואיש לא ידע את הנעשה בתוך נפשו. כזר ומוזר היה הכופר בתוך קהל המאמינים, כאילו היה בן עולם אחר, תועה בעולם-התהוה, כ"אליעזר" של אנדריאוב, שהוא מוכשר לראות את נגעי העולם הזה במקום שאחרים אינם רואים אותם. וכשהשיגורו גלי-החיים בין המצרים, וכשהרגיש את קרבת-המבול, —רצה גם אדמוביץ לבנות לו, תבה, להנצל בה או למצוא לו, ארמ" לנח עליו—אך לשוא: הוא נשאר, כלי מטרה...

ובעוד שבכפירה הלאומית יהודי הוא אדמוביץ ונבדל מן הניהיליסמים האחרים בסתירה-הנפשית שלו, —אינו דוקא יהודי ויש בו הרבה קיים כלליים, אנושיים, כשהוא מגיע לשאלות המוסר והמדות, במקצוע זה הוא כמעט כולו זמורת-זר, כל החרושים שהוא מחדש וכל המשפטים שהוא חורץ זרים הם לרוח היהדות והיהודים, וגם בשביל זה חולל, סנסציה בספירות של הקוראים העבריים.

גם בספרות הרוסית היה באזארוב למשל ולשנינה, השקפותיו היו כל-כך שונות מן הרעות המקובלות בקרב הצבור, עד שהרבה חשדו את מורגניוב, שמא רצה לתת בבאזארוב שלו קאריקאטורה על הניהיליסמוס הרוסי; וזמן מרובה לא היה מורגניוב יכול למחד את עצמו מחדש זה, ובאמת, אדם שהוא מדבר על האהבה כעל פרוצס פיזי-לוגי רגיל, כעל שאיפה בהמית להזדווגות, ומנתח את העינים השחורות על-פי האנא-טומיה, —אדם כזה בתוך סביבה רומאנטית נראה כמוכה-בשנעון או כפרא-אדם. —ואם חולל באזארוב רעש כל-כך גדול בקרב הרוסים, שהרבה מהם כבר קיימו במעשה —אמנם, רק בחשאי—מה שהמפיץ באזארוב בעיניו, —מה הפלא, אם גדל השאון, שעורר ברשדסקי על-ידי אדמוביץ שלו, שהופיע בסביבה היהודית, שהוא מלאה צניעות ויטור חי-המשפחה, שאין בה לא פלגשים ולא אהובות רשמיות ושהצניעות ממלאת בה גם את החיים וגם את הספרות!

אדמוביץ בא אל הספרות, שהיתה יודעת רק את האהבה בת-השמים, והתחיל לדבר על האשה בלשון של בני-אדם פשוטה, בלי כחל ובלי פרכוס. הוא היה קר ככפור והגיגיו עד אין סוף. הוא התפלסף גם ברגעי השכרון היותר חזק. מעולם לא אבד את בינתו, את כל דבר קרא בשמו. הוא לא נגש לדבר אל האשה במליצות יפות על האהבה בת-השמים, אלא באר לה את מטרתו בדברים פשוטים; או היה משחק עם הנשים את משחק החתול והעכבר. יתר על-כן: לפעמים היה מתעלל בקרבנותיו, אי בלשונו, רומם בקרירות-רוח גמורה את הנפש, אשר הביאה רוע מולה לעמוד לשמן על דרכו באופן זה או אחר" (ב"מ, עמ' 146), כך נהג עם מרים שול בוים, אשה צעירה וחפשית במנהגיה, שבעלה היה באמריקה:

"הוא (אדמוביץ) פעל עליה פעולה עזה כשיתותיו, אשר היו מלאות את הרעל המסוכן של פריצת-מוסר, המומתק בדבר-שפתים נעים ומלבב. לו היו רק שחוק כל הדברים האלה, אשר השמיע באוזניה, ברובם לא האמין. גם בעצמו, אך על נפש האשה החשכה וקצרת-הרעת פעל הרעל המהול בדבריו פעולה מהרסת ומחבלת. הוא הוכיח בעובדות רבות מן החיים, כי הצניעות היא רק מלה ריקה לאיים את השוטמים בה,

והפריצות--מעשה יום יום בכל מפלגות התכרה, ביחוד בהנאות שבהן. גם המענה הזאת היתה לו רק כאתר האמצעים להשיג חפצו, מבלי אשר האמין בה בעצמו. אך היא ראתה בזאת אמת מוחלטת וסוף-סוף הסכינה עם הדעה, כי רוב הנשים בוגדות, או, לפחות, מסוגלות לבגוד, בהזדמן להן מקרה מוכשר... (ב"מ, עמ' 46).

וציניסמוס כזה הוא טבעי לאדם כאדמוביץ. אדם בלי יסודות מוסריים מוצקים, אדם, שהוא שובר את אלי-אבותיו. בתור ריאקציה, בתור מחאה נגד היהדות, שהיא רחוקה מן החיים וכולה מוסרית, הוא בא בהפקרות ופריצות-גדר, שאינן חתות מפני כל. ההשקפות החדשות של הריאליסמוס הרוסי נתמוגו עם הרגשות הריבו-לוציוניים של היהודי הבורח מפני אלהיו--ומהתמוגות זו נוצר השמן אדמוביץ. אבל גם במקצוע זה לא נמלט הניהיליסט מלהיות יהודי, גם בזה לא זכה, שתהא שלמות בנפשו. הוא לקי בכל. הוא מחוסר-ודאות. תמיד ממלאים רגשי-נוחם את לבו. הוא אינו טועם מעם חטא כאיש החפץ חיים בלי שיבקש חשבונות רבים. ברנע נפילתה של ראיסה ליכטנשטיין, למראה פניה השלויים והמפיקים תמימות והתמכרות לו--התעוררו בקרבו רגשי-נוחם על העול, אשר הוא אומר לעשות. הוא חשב את העול הזה לכפול, כי העלמה הזאת, החבוקה בזרועותיו, משוללת ברנעים האלה את ההכרה הברורה ונמצאת במצב יותר קרוב לשינה מאשר ליקיצה. הוא הבין, כי נצחון זה לא יהיה נצחון, רק גניבה פשוטה, עושק מכוער ... רחמיו התעוררו עליה. בהשיבו אל לבו, כמה תעונה הנפש הזאת אחרי-כן, כאשר תשוב אליה ההכרה הברורה והבינה את מפלתה' (ב"מ, עמ' 96).--אמנם, הוא אינו כובש את יצרו, החיה שבו מנצחת; אך הוא מעונה תמיד ומלא חרטה, הוא ומצטער על חורבן העולמות הישנים ועל העדר המקרשים המוסריים והלאומיים בנפשו הכואבת ...

III.

את רשמי הכפירה הלאומית אנו מוצאים גם ברומאן השני של ברשאדסקי, נגד הורס', שנכתב קודם, באין מטרה' ויצא אחריו. ברומאן זה עדיין לא נתבשל טפוסו של אדמוביץ, אבל כבר אפשר למצוא בו את השפיר, שממנו יתקם אדמוביץ זה, ושפיר זה הוא--ספירשטיין.

גם ספירשטיין של נגד הורס', כאדמוביץ של, באין מטרה', לא היה צעיר קל-דעת, שבחר לו את דרך ההפקרות והיה מתרחק מקדשי-עמו ואמונותיו מפני שרצה להיות, צפור-דרור', כאותם האפיקורסים-הדתיים, שהכפירה וההפקרות היו להם שמות-גדרים. לא, הצעירים ממינו של ספירשטיין אינם אלא בני-אדם, שהשכל התגבר בהם על הרגש.

המאמין אדוק באמונתו מתוך רגש יותר משהוא אדוק בה מתוך הכרה. הוא הוא מרגיש בלבו צורך להאמין, ועל-כן הוא מאמין. הוא, בורא לו אלים בצלמו וכדמותו'--עלפי נטיות-לבבו. בעוד שהכופר ממינו של ספירשטיין או הוא מחוסר-רגש או--אינו נותן לרגש לשלוט בנפשו אפילו רגע, שמא יאנסהו להאמין בדבר שהוא נגד שכלו.

דבר זה מכין גם ספירשטיין עצמו. גם הוא, כהלאומיים מתנגדיו, רוצה, איפוא, להאמין, אבל--אינו יכול.

הוא מודה, שאין זו מעלה יתרה להיות, מתוך ויצונו בכל השאלות; הוא מכין, כי המצב הרע משגשג את התקוה, כי האיש הנתון בצרה גדולה איננו מסוגל לחקור בדיוק יתר את צפיותיו: היסודיות הן אם אין? רגש שמירת-עצמו הטבעי ממריץ את האיש הוזה להתעורר גם בתקוה רפיוה, אם אין אחרת טובה ממנה, כי מבלי הכרה הוא מרגיש

את הסכנה הגדולה, הכרוכה בעקב נפילת-הלב ורפיון-הידים של היאוש הגמור... (נגד-הזרם, עמ' 118), ואף-על-פי-כן לא נכנע גם לפני ההוכחות היותר נמרצות ולא האמין. הוא, הכופר הלאומי, מודה כמעט בכל נימוקי מתנגדיו הלאומיים, מודה בהנחותיהם, ביסודות תורתם. השנאה לישראל—זהו דבר גלוי, קיים ומתמיד. אין הוא רואה את אחריתה. גם הוא שואל כמוהם את השאלה הנצחית:

„מה יש לעשות עתה, בעוד השנאה הלאומית הזו וגם מתגברת היא במדה ידועה?... התגברות השנאה, אמת, רק ריאקציה זמנית פשוטה היא, אשר חוללו סכנות ארעיות וחולפות, ובאופן כזה אפשר להחליט בבטחה, כי אחרי זמן ידוע ישונה מצב הדברים הנוכחי בהחלט; אולם הנוהם הזה אפשרי רק מנקודת-הראות המופשטת. בקנה-המדה ההיסטורי של הזמן אין תקופת מאה שנה יותר נחשבת לארוכה מאד, אבל בקנה-המדה של זמן חיי האדם הקצרים גם יובל-שנים אחד הוא זמן ארוך מנשוא; ומה יעשה האדם הפרטי, החי ומבקש לחיות עתה, עד בוא תור-הזהב המקוה?“ (נגד הזרם, עמ' 121).

את השאלה הוא שואל ואת התשובה אינו משיב. הוא מודה להלאומיים, שהממיעה אינה הדרך הנכונה לפתרון שאלת-היהודים; הוא מודה, שהיהודי איננו יכול לבטל את עצמותו הלאומית, הגזעית, או גם הדתית, כל עוד שהמושגים האלה היום; הוא איננו יכול ואיננו רשאי לותר על זכויותיו האנושיות האלה, כי ויתור כזה שפלות-רוח ובטול-עצמו בזוים הם'... זהו ברור ומוחלט אצלו. — ובכל זאת אין דעתו נוחה מהלאומיים והפלשתינאים... הוא איננו רואה מוצא אחר, ובכל זאת איננו יכול להכיר, כי המוצא הזה הוא הנכון והראוי'...

והוא אינו גובר לעולם את הנגודים והסתירות הפנימיים הללו. הוא אינו מאמין, ולעולם לא יאמין, בשום דבר שיש בו צד שלילי איוה שהוא (ובמה אין צד שלילי?). השכל וההגיון הקר מצננים כל שאיפה נלהבת וכל תשוקה חמה לחיים חדשים ולתקוה חדשה. ההגיון הקר שולט בכל מכמני נפשו של הכופר, בכל יצוריו ובכל חושייו. זהו ההגיון הקר של פיסארו ובתלמידיו, ההגיון של „הנעל הפשוט העולה על שכספיר“. ולא לשאלות הלאומיות בלבד הוא מתיחס כך, אלא אף לשאר הדברים הנאצלים, להטבע ולכל היצורים. כי ספירשטיין-אדמוביץ אינו יכול להתפשט רגע מגשמייות, אינו יכול לחוש בנועם הטבע ובהדרו, זהו האסטרונם, הבא אל הצייר בשעה שהוא מצייר בצבעים נפלאים את יפי השמים הכחולים ומבאר לו, שהוא טועה בדבר: השמים—אינם אלא חלל ריק, שאין בו כלום מלבד איור ושארין לו צבע-תכלת כלל. את האדם בעלי הרגש מלבב היער כיצור אחד שלם, כחלק נחמד של הבריאה היפה, והוא, הכופר, בעל ההגיון והחשבון הקר, נזכר, בשעה שהוא מסתכל ביער, בסוחר הגם, הקונה את אלונג-היער ומעבירם ברפסודות לייקאטירינוסלאב, או באכר המוביל את עצי-היער למכירה. כל חמדת השירה נחפזת בידו לפרוזה נסה.

ספירשטיין ורעיו הולכים לשוח. היום נטה לערוב. מראה, שקיעת-החמה: שפולי-הרקיע המאדמים, קרעי העבים, שקבלו תמונות דמיוניות שונות והם מגוונים בשפעת צבעים פתוחים... המראה הנפלא הזה פעל את פעולתו, כנראה, במדה שוה על כל האנשים האלה, שהם שונים בתכונות-גפשם, שנות-חיהם ומצב-רוחם... את כולם תקף, כנראה, רגש אחד, רגש מעורב מאיזו חרדת-קודש, עלית-גשמה, תונה שלוה וגעגועים בלתי-ברורים... ורק אדם אחד יש בקרבם, שהטבע אינו לוקח את לבו, זקנים וצעירים, אנשי-מעשה ואנשי-רוח נמשכים בלי משים אחרי הקסם של מחזה-הטבע, ורק הוא, הכופר, נמצא כאבל בין החתנים, רק הוא מצנן את בעלי-הרגש, הבאים להלל את חיי יושבי הכפרים, ומפסיק את דבריהם במענותיו הקרות ככפור:

אמנם, כן אנתנו, השבעים והמפונקים, בכטלנותו הגמורה, מציירים בדמיונו את חיי העבודה הקשים, שאין אנו רואים אותם אפילו מן הצד, אלא מגבוה, ממרום, ממקום צמור. את המציאות ההנה יתר עם כל תנאיה תקשים ופרטיה הבלתי-מלכבים אין אנו

רואים ואיננו מכירים, כהיותנו רחוקים יותר מדי מהם, ומה שאנו מדמים לראות—
דבר זה אינו במציאות כלל. האמינו, אדוני, כי האבר, העובר עבודת-פרך ורוחץ תמיד
בזעת אפיו, איננו חש ואיננו מסוגל גם לחוש את כל החמורות והנעימות האלה, שאנו,
הטוילים הבטלים, מוצאים בסביבתו; ואם הוא, לפחות, הודות להרגלו מנוער כעבודת-פרך
וחיי-מחסור, עודנו יכול נשוא את רוע מצבו, —הנה אחד מאחינו העירוניים לא היה מסוגל
לחיות בתנאים כאלה גם פרק זמן קצר מאד... טוב למשורר לשיר על הקסם הנפלא שבאתת
החריבות, בשעה שהוא יושב בנוה טוב ומחוקק; אולם נפו נא והושיבוהו בחורבות,
המלאה שירה וקסם-יופי, ושמתם את השירה החדשה, אשר יחל לשיר אז... (נ"ה,
עמ' 205).

כך מדבר ההגיון הקר ומחוסר-החמלה! האמת המרה של המציאות באה ומקצצת את
כנפי-הדמיון ושופכת בלי חמלה את נטפי-התנחומין מכוסו של האדם. והחיים החשכים
והעצובים נשארים בלי קוי-אורה, בלי כל תקוה—אותה, התקוה הטובה מחיים...
וימה חפץ בחיים שוממים ונוגים כאלה?—שאל את נפשו אדמוכיץ—האם לא
טוב טוב היא לשום להם קץ פעם אחת?... אבל גם לזאת לא מצא, די כח-רצון בנפשו.
לא רק לחיות כראוי, אך גם למות כהוגן אי-אפשר באין מטרה?...
יצירתו של האינטליגנט היהודי האומלל, שיצר ברשארסקי, היתה לנגד עיני
היהודים הצעירים בני-דורו. הם ראו את הפרספקטיבה המעציבה של היהודי המחסור-
בסים והתחילו לבקש להם אלהים, איזה אלהים שהוא, ובלבד שלא להיות משוללי
אמונה קדושה, מחוסרי מטרה.
וכך הולידה השלילה את החיוב!...
ומי יודע, אם לא יצרו גבוריו של ברשארסקי קהל חדש של מאמינים באותן
התורות, שכפרו בהן הכופרים-הלאומיים?...

ברשארסקי קרע לפני מותו את ספרו היומי, שבו רשם במשך ימי-חיו המעטים
את קורותיו ואת מחשבותיו. הוא לא רצה למות מתוך הכרה, שאחר פטירתו יבואו
בני-אדם, יחטטו בנכבי-נשמתו, יחדרו אל סתרי-לבבו ויגלו את הפירוש הנעלם של
בת-הצחוק האירונית, שרחפה כל ימי-חיו על שפתיו, —בת-הצחוק המבטלת, הכופרת,
הסותרת והמהרסת.
אבל מטרתו לא הושגה.

יצירותיו, שהיו לקנין אוצרנו הרוחני, מגלות את הסוד, פותרות אותה
החידה הסתומה, שלא היו לה פתרונים בחייו של היוצר, שהתהלך כוזר ומזור בין אחיו.
יצירותיו הן הבאורים היותר נכונים ללב הזה, שהיה לנו כספר-החתום, בהן אנו
רואים, כי בת-צחוק זו באה לא מתוך קלות-ראש, אלא מתוך כאב, זה לא היה לעג
מר לנו, לחלומותינו ולתקוותינו. לא. בה לעג הכופר הלאומי לעצמו!...
כי קשים החיים בלי תקוה, בלי מטרה לאומית, לכן העם העברי האומלל, —
העם מחוסר-הבסיס, העם הלוקי בכל מקצועות חייו, ואין חפץ בחיים שוממים ונוגים.
אבל, לא רק לחיות, אך גם למות כהוגן אי-אפשר בלי מטרה!...

ס פ ו ג

שְׁמָעֵי...

שְׁמָעֵי בְּדַמְמַת הַקּוֹל בְּמִתְלַבָּטָה בְּזִכְרֵי
חֲלוּגָנוּ,
וְרֹאֵי אֶת הַיָּד, הָאֶצְבָּעוֹת הַצְנוּמוֹת הַשְּׁלוּחוֹת,
בְּאֵלֵינוּ מִתְחַנְנֹת, אֵלֵינוּ.

בְּלִילָה הַזֶּה, בְּקִירָתִי, לֹא נוֹכַל הַכֶּדֶם,

אֵיךְ גָּעִיז

הַכֶּדֶם, בְּעֵת שְׁמִתְחַנְנָה נִשְׁמַת בְּרֹאדָם

מֵאַחֲרֵי חֲלוּנוֹת הַבָּיִת.

בְּלִילוֹת הָאֵלֶּה אֵי־אֶפְשָׁר לְחַנּוֹת אֲהָבִים,

נוֹשִׁימָה

יָהֵנוּ לְמֵאֲזוּרוֹת הַתּוֹעִים הַהוֹלְכִים וְבָבִים—

לְנִשְׁמָה הַקְּבִיָּה בְּלֹא עֲתִיד...

יהודה קרנו.

מכתבים מארץ ישראל.

א.

סמל הרגל המורקי הספיק להתחדש שמונה פעמים בשמי-התכלת אשר מעל לראשו משעה שהוכרזה הקונסטיטוציה המורקית—וישועות לא נעשו בארץ העותמאנית. אין לבחד, שאנו מוצאים בה שנויים חשובים. העתונות מדברת גדולות ורמות לא רק על החירות והשוויון, היא לא רק מבקרת את כל הנמצא, אלא מראה אף על תקונים עיקריים ושכלולים ממשיים. אבל כל זה הוא רק בדבור ובכתב; במעשה אין כלום. הפארלאמנט העותמאני, הלוכש מעט מעט צורת חברי האויסטרי, עדיין לא הספיק לעשות שום דבר ממשי לתקין המדינה ולעת-עתה אין בין תוגרמה הישנה למדינה העותמאנית החדשה אלא שני השם בלבד. ולמרות הסימפתיה, שיש בלבנו למדינה זו, שבכל נפשנו אנו דורשים טובתה, אין אנו יכולים להעלים עין מן העתיד שלה, שאינו מזהיר כלל וכלל.

כי ארץ, אשר ממו עמוריה, יש לה תקנה רק אם כל בניה הם מחושבים מחטיבה אחת או, לפחות, אם רוב מנינה ובנינה הם בני גזע אחד. התנאי ההכרחי הזה להתחדשות כל ארץ וארץ חסר למדינה העותמאנית, שהיא מקובצת מעמים רבים בלתי-מתאחים והרי היא דומה לגוף, שֶׁאֵי־יָדוּץ הישבן ואבריו אינם נשמעים לראשו.

מרכז-המדינה — מורקיה האירופית ונפות-אסיה הקרובים לה—הוא כל-כך מנומר במובן הלאומי, עד שאי-אפשר כלל להחליט, מי הוא בו העם המכריע: אם היונים המחוכמים, שמורשיהם קופצים ונשבעים בכל רגע בפארלאמנט, שהם הם העותמאנים היותר נאמנים והיותר אדוקים, אם הארמנים, שהשפעתם עדין גדולה וחזקה, למרות מה שעשה אותם המשמר הישן בשנים האחרונות כעפר לרדוש, אם הכולגארים ושאר העמים הסלאוויים, שיש להם תומכים ומגינים תקיפים, — או אולי האלבאנים, שהם יכולים לסמוך על גבורת ימינם, והמורקים, שהם היורשים האמתיים של העותמאנים והממשלה היא בידם בפועל—והקצוות—כל הנפות, שבהם יושב העם הערבי, רוב מנינה של הממלכה העותמאנית — שאינן מנומרות ביותר, אינן קשורות אל המרכז בקשר קיים.

העם הערבי, שהוא באמת עיקר הממלכה העותמאנית הן מצד כמותו והן מצד איכותו, אולי היה יכול ברבות הימים, —אילמלא נשחת עד לאין מרפא על-ידי מדות מנוגות שונות מצד אחד ועל-ידי זדונם ועריצותם של האפנדים והשיכים, החוקים האנרגיים הרעים וכל סדרי המשטר הישן, הקיימים גם עתה, מצד שני, —להטביע את חותמו השמי על המדינה העותמאנית, באופן שכשהיה בא היום, שבו היתה נקדעת מורקיה האירופית—יותר נכון, מורקיה הנוצרית—מן הממלכה העותמאנית לגמרי, היתה האומה הערבית יכולה להתבצר בנפותיה וליסד ממשלה שמית חזקה בעזרת העמים הקרובים לה בגזע וברוח. אבל דבר זה רחוק הוא מאד ויוצא מגדר האפשרות. כי, מלבד תחלואיו ומכותיו הנאמרים למעלה, הרי העם הזה קרוע הוא לקרעים רבים: לא רק הכדוים מתפלגים לשבטים רבים, שהם שונאים זה את זה תכלית שגאה ואינם

פוסקים זה מאתים שנה מלהשמיר, להרוג ולאבר זה את זה, אלא אף הערביים בעלי-הישוב—העירונים והפלחים וישובי-הכפרים—מחולקים הם לחלקים הרבה, שאינם מתאחדים לעולם. וביחוד גדול מאד הפירוד שבין הפיאודאליים ובין הפלחים. על צד האמת אין התחלקות מעמדית בין הערבים ואין ביניהם מפלגה אריסטוקראטית במובן המקובל, כי לא יחוס אבות והעדרו הוא הדבר המציין את המפלגות אף לא הממון והרכוש, אלא האלמות והעריצות. אין כפר ואין עיר, שאין בה תקיפים אחדים, האוכלים את יגיע אחיהם התושבים התלויים בהם; ואת היגיע הגויל הזה הם מכובזים על מלחמות-אחים—כדי להשמיר ולהרוג ולאבר זה את זה, בקצור: כל עיר וכפר נחלקים לשתי משפחות מורפות זו את זו, וכשכא למקומם פקיד או פחה חדש, משתדלת כל אחת למשכו אליה, וזו שעלה הדבר בידה, הרי היא דורכת ברגל-גאווה על צוארי-צרתה כל ימי-שלטונה של פקיד או פחה זה—עד שעולה בידה של המשפחה הנרדפת להפיל את השר הזה ולהביא אחר במקומו, ואז עושה היא כמעשי חברתה... ואם דבר חשוב לך בעיר או בכפר וזקוק אתה לראשיו וזקניו, צריך אתה לחקור תחלה, איוז משפחה היא התקיפה עתה—ואליה תפנה ובצלה תחסה. מדה זו נשתרשה כל-כך בין הערביים, עד שגם אחינו בני-ישראל למדו אותה מהם, ולעת מצוא אדבר על זה בפרוטרוט, כנראה, לא יצליח אף המשמר החדש לרפא את הנגע הזה. נוסף על ההתפלגות הנוראה של השבטים ושל המשפחות יש עוד קרע בלתי-מתאחה: שנאה נוראה שולטת תמיד בין הערביים המושלמים, שהם הרוב, ובין הערביים הנוצרים, שהם, אמנם, המועט, אבל מפני שהנצרות תקיפה היא בכל העולם כולו, אף הם חושבים את עצמם תקיפים. אמנם, לרגלי תעמולת יוצרי ה,תנועה הערבית' אין עתה השנאה בולטת כל-כך, ואדרבה, ניכרת שאיפה להתאחדות לאומית; אבל גם רוח מצויה תקרע את הקרומים הדקים, שקרם על האברים הבודדים של הגוף הערבי. ואילמלא היה בה איסלם ערב-רב של אריים, מונגולים ואפריקנים, היה אפשר עוד לאיזה אופטימיסט לקיות, שסוף כל סוף יעלה ביד יוצרי התנועה הערבית לאחד את הקרעים. אבל הרוב המכריע של מאמיני האיסלם הוא בלתי-שמי, ודבר זה שם לאל את התקוה הקלילה והרפיוה הזו.

מקרה אחד, שכשהוא לעצמו קטן הוא בתחילתו, אבל שתוצאותיו יכולות להיות גדולות מאד, מראה את אפיה של אומה זו: בין הערביים-הנוצריים יש הרבה מבעלי האמונה האורתודוקסית-היונית. והנה עדיין לא עבר חצי-שנה מיום שהתחילו הערביים לזקוף מעט את קומתם הכפופה—וכבר התלקחה מריבה עצימה ביניהם ובין הסינודה היונית, שהיא נחשבת כאן לגברת הכת הזו. הריב הוא באמת על-אודות השלטון בכנסיה וההשפעה בכת זו, ששניהם נמצאים ביד הסינודה היונית, אבל הוא נתגלע במחלוקת על-דבר הפטריארך דאמיאנוס, שהסינודה הנזכרת רצתה להרחיח ממשמרתו וכבר השיגה על זה את הסכמתה של הממשלה העותמאנית, אבל הערביים, שמתחילה התנגדו לפאטריארך זה, רוצים עתה דוקא בו.

אין דבר זה נוגע לעניינינו שלנו, ועל-כן אין אני מספר בזה את פרטי הדבר, אף-על-פי שהם מלאים ענין מצד ערכם המדיני. מובן, שעוד אגע בשאלה זו בכל מקום שהסקירה הכללית על עניני א"י תחייבני לדבר עליה. כאן אסתפק כמה שאמרתי ורק אוסיף עליו: כל מי שראה את ירושלים בימי חניהם—מחג הלידה עד חג המבילה לחשבון היונים האורתודוקסים—וביחוד את הרחוב. שבו יושב הפטריארך היוני ואת כל הרובע של הקבר הקדוש, וכן כל מי שרואה את ירושלים עתה, בשעת כתיבי את המורים האלה¹, הוא יודע, כי די לניצוץ אחד כדי להעלות את אש הנשק, והממשלה הטורקית יודעת זאת והיא ממלאת עתה את ארץ ישראל, וביחוד את ירושלים, בחיילות,

(1) גם היום היו מריבות ונפצנו שלשה אנשים.

כאילו צר ואויב נכון לבוא בשעריה.

כמדומה לי, שאחרי כל האמור אין צורך בנבואה כדי להגיד מראש, שאין תקוה להאומה הערבית ליסד ממשלה תקיפה בעתיד הקרוב. וביחד עם זה אין ספק בדבר, שחכוכים ונפתולים שונים עתידים להתעורר בקרב החלקים השונים של אומה זו. אבל סכנת החכוכים האלה אינה גדולה לעת-עתה, כי יש עוד די כח להצבא העותמאני לכבות את התבערה, שהם יכולים להבעיר. יותר חשובה לנו—אף-על-פי שגם היא אינה מסוכנת ביותר—היא העובדה המעציבה, שאין להמון הערבי שבארץ-ישראל מושג נכון מפירושה של המלה, 'חוריה' (חירות—קונסטיטוציה), ופעמים שהוא מבאר אותה במובן, איש כל הישר בעיניו יעשה, אף אם על-ידי זה הוא מוזק לאחרים.

בשעת הכרות הקונסטיטוציה חשבנו, על-פי הנאומים הנלהבים ועל-פי המאניפסטציות המיוחדות, שהיחס שבין הערביים ובינינו היהודים ילך הלוך וטוב. אבל מעינו בחשבוננו, ביפו היה היחס ההדדי, ביחוד בשנה האחרונה, לא מן המשובחים, החכוכים היו מתמידים, ועוד לא הספקנו לשכות את ההתנפלות הידועה בפורים שעבר — והנה אירע מקרה בלתי-נעים עוד יותר: העלילו על יהודי חנוני, שהוא מסמס ילדים—כמובן, דוקא ילדים ערביים—בסוכריות שהוא מוכר, והעלילה גררה אחריה סכות ומהלומות להיהודי האומלל ולכל אלה, שנסו להגן עליו מחמת הפראים, סחיבה לבית-האסורים וגם חרופים וגדופים על כל היהודים; ושוב נטה הקיימאקאם, אף על פי שהוא כבר אחר ולא אותו של פורים שעבר—לצד הערביים; ותוצאות הדבר יכלו להיות מעציבות מאד, אילמלא התערב בדבר הקונסול הרוסי, שהפעם עמד בכל עוז לימין הנחשד האומלל, והודות לו נענשו המעלילים ונעשה שלום, שהלואי יתקיים לאורך ימים.

ובחברון ירו באשה עבריה יושבת לתומה בשעת תהלוכה ערבית והתנצלו, שהיורה עידנו נער בן חמש-עשרה ובשגנה פגע כדורו בעבריה האומללה, וגם הדבר הזה הצריך את ההתערבות של הקונסול הצרפתי, שהנצחת נמצאה תחת חסותו; ואף-על-פי-כן מספרים, שה'חרם', שהכריזו הערביים החברוניים אחרי הכרזת הקונסטנטינאפול של 1908, לא לקנות מן היהודים, עדיין הוא קיים ועומד... ואם בירושלים אין פרץ ואין צוהה אין ללמוד מזה כלום, שהרי, ראשית, 60% של התושבים הם יהודים והערביים אינם אלא לערך 20%, ושנית, בה יושבים הפחה וקונסולים-ראשיים של כל הממשלות האדירות ואף צבא ומידי נמצא בה במספר הגון, ועתה עוד הוסיפו עליו והגדילו אותו, כאמור, המקרים, שקרו בחדשים האחרונים במושבות הגליל, שהם ידועים בודאי לקוראנו מן העתונים היומיים, מוכיחים גם הם, שהיחס בין היהודים ובין ההמון הערבי אינו מן המעולים.

ומקור כל המקרים האלה הוא, בלי ספק, מחשבת הערביים, שהם אדוני-הארץ, ואי-ההבנה של מהות-החופש, שבסבתה הם חושבים: מכיון שנכרזה, 'חוריה' לית דין ולית דיין.

וצריך להודות, שיש יסוד לדברי הערביים וסופריהם, החושבים והאומרים, שהם אדוני ארץ-ישראל—אף-על-פי שמיום שנאחזו בה הגדילו את חורבנה ושממותה—שהרי כל צירי א"י בפארלאמנט אינם אלא ערביים ומלבד הברכה, שברך הועד-הפועל הציוני את הפארלאמנט המזרחי, לא רק לא הזכיר בו אף ציר אחד, אפילו מן היהודים העותמאנים, את תביעתנו ההיסטורית על ארץ-אבותינו ולא את תקנתנו עליה, הנשענת על הבטחת התורה הנביאים, שהם קדושים גם להמושלמים ולהנוצרים, אלא גם לא היכיה את הממשלה הקונסטיטוציונית על שעדיין לא הסירה את החרפה מעל אחינו בני חוץ-לארץ, שהם מקבלים בחוץ-יפו גם עתה, תזכרה אדומה¹, שהיא ממש כאות-הקלון

(1) כשננצרה גזרת-הכניסה הנהיגה המשטרה של החוף ביפו לקבל את תעודת-המסע מידי היהודי הבא מחוץ-לולתת לו תזכרה בעלת צבע אדום לזמן של שלשה חרשים, ותזכרה זו מעידה על בעליה שהוא "מהגר" (אמיגרנט) ואין לו זכות-ישיבה בארץ. מקבלת "תזכרה" כזו לא נתפטר אפילו הד"ר פ. ג., אף-על-פי שהוא נתין גרמניה...

הצהוב של ימי-הבינים...

אבל בעוד שהערביים חושבים את עצמם לשליטי ארץ-ישראל ורוצים לרחוק את רגלי אחיהם בגזע, בני אדוני-הארץ האמתיים, מעיק עליהם המצב הכלכלי ומציק להם מאד. לא רק הפלחים המסכנים נמצאים בצרה ובעוני גדול, הקורע את לב כל העובר בכפרים; אף חלק גדול מן האפנדים (הפיאודלים כביכול) דחוקים מאד והם עומדים מוכנים למכור חלק מאחוזותיהם או אף כולן כדי להחליף ממצוקותיהם, ומפני רפיונם והתרשלותם של עסקנינו, שאינם משתמשים בשעת-הכושר בא"י ובשעת התחזקות חבת א"י בלב בני-הגולה, תביאנה האחוזות הללו לידי נכרים ולא לידינו... אך על הדבר הזה עוד אשוב לדבר במקומו הנכון.

מכל האמור לטעלה אנו רואים, שאם מצד אחד התנכרה התנועה הערבית ורשומיה ניכרים גם בארץ ישראל, הנה מצד שני התפלגותם הנוראה ותחלואי אומתם, שהם כמעט לאין מרפא, משימים לאל את כל תקותם להיות לאומה שלמה במוריקה שבאסיה, ובנוגע לארץ-ישראל, הנה מעומם (כי בס"ה עולה מספרם בכל הארץ ביחד עם הברדים עד שש מאות אלף נפש) והדלות הגופנית, הרכושית והרוחנית של רובם המכריע אינם מניחים לחשוב אפילו רגע, שבזמן מן הזמנים יכולים הם להיות לאדוני-הארץ.

ואם נסב עינינו מאחרים ונביט עלינו ועל מצבנו בארץ—הרי לכאורה יש על מה להביט. אך כרבע מאה שנה חלפה משעה שהתחלנו לעבוד את עבודת-התחיה, עבדנו במתי מספר ובתנאים קשים מאד. צריכים היינו להתאבק עם הנגידים הפנימיים והחיצוניים, כנגנים במחתרת נכנסנו לחופי דן וזבולון ובדמינו—תרתני משמע—רכשנו לנו זכות ישיבה בארץ, שרותה מדמי אבותינו. וגם אחינו בני-ישימעאל עמדו בצרים לנו. ובכל זאת גדול הוא מספרנו בארץ עתה ממספר כל בני-הנכר, שמשתדלים בישובם בצורות שונות זה מאות שנים, וגם יחוסנו המספרי אל הערביים הוא כיום 1 אל—6: מספרם—כשש מאות אלף נפש ואנו מונים כמאה אלף. ובהפחה (פאשאליק), שבה נמצאת בירתנו, אנו מונים ששים אלף נפש נגד 250 אלף של כל התושבים—, וגם השטח הקרקעי שלנו אינו מועט כל-כך. מששים מיליוני הדונמים של שטח ארצנו כבר רכשנו לנו יותר מן $1/120$, ואם על פי ערך שכלולה נערוך את אחוזתנו הרי היא בודאי שווה $1/60$ מכל שווה הממוני של ארצנו. והחומר האנושי שלנו נותן אף הוא לכאורה שמחה בלבנו: כמדומה לנו, שכל יושבי הארץ יודו, כי מספר אנשי המעלה וההשכלה, שיש לבני עמנו בארץ ישראל, עולה כפלים ויותר על יחס מספרינו לאותו של כל שאר התושבים—. וגם להחנוך הושם לב בתוכנו. יש לנו, תהלה-לאל, גני-ילדים, בתי-ספר, סימנאריון למורים, גימנסיון, אקדמיה לאומנות, ואפילו פוליטכניקום כבר בונים לרגלי הכרמל. והספרות הרי היא כמעט כולה בדינו, ומלבד, הצבי"ו, החבצלה הישנים, יש לנו עתה גם, הפועל הצעיר ועוד יומיים ושבעיים אחרים, שהם מתחילים לצאת בקדוב. ואפילו עתון בורגון הקדוש של האומה הנאה, שיצרה את ה,אינקוויזיציה ואת ה,אומ-דא-פי שלה, אינו חסר לנו בשם מצלצל כל-כך, איל ליבראל".

כן, לכאורה, הכל טוב ויפה. אבל סקירה אחת לא-שטחית מספקת להראות לנו, שלמרות כל אלה קשה לנו עתה, אחרי הכרות החירות, לא רק להתקדם במעמדרנו זה, אלא אפילו רק להתקיים.

במכתבי הבאים אדבר על כל אחד מן הענינים שיש להם ערך חשוב, ובפרט מאלה שמנתי למעלה, דברים מפירטים. אך לצורך הענין, שאני מדבר עליו עתה, אני עובר עליהם רק בסקירה קצרה:

מספרנו, אמנם, כמאה אלף איש אנו, ואף-על-פי-כן אפילו בירושלים, שבה נמצאת מחצה מן המספר הזה, יכולנו לבור בקישי ארבעה מן הבוררים, שבחרו את הצירים להפארלאמנט הטורקי, ומפני-מה? מפני שיותר מארבעים אלף מישראל

הם נתינים של ממלכות זרות. כדי לתקן את המעוות הזה מכריו, הצביי (שלשכחו צריך אני לומר, כי מיום שהוכרזה הקונסטיטוציה נעשה עתון הגון, ואילו חדל גם מהרגלו הישן לדבר בנוסח ידוע על שרים ידועים וחדל מלהדפיס את המודעות הקטנות *à la Française*, היה באמת עתון ראוי להתעוררה הנדולה של תחינתו) בכל יום באותיות גדולות: 'יהודים, היו עותמאנים!'. אבל, קודם כל, יש קושי מעשי בזה, שהרי עדיין אין חוק וסדר קבוע של קבלת הנתינות העותמאנית ואף הרשות המקומית בעצמה אינה יודעת עוד, איך לכלכל דבר: הסדר הישן כבר אינו מפיק רצון גם מאתה וסדר חדש עדיין לא נעשה ו'אלוה' יודע מתי יעשה, ומלבד אי-הסדר הזה יש מעצורים עוד יותר חשובים: מי ומי מן הנתינים יקבל עליו את הנתינות העותמאנית—כלום יהודי-אמריקה, שלא יחליפו את רוזוילט שלהם בכלל הון, יחדלו פתאם מלהיות 'יאנקים' ויהיו לעותמאנים?—זכויות יש להם, חובות כמעט שאין להם כאן לגמרי, ומי פתי יחליף נתינות כזו במטבע, שמבעה החדש אינו ידוע עדיין בשוק ושעד עכשיו היתה נחשבת לפסולה?—, שמא תאמרו: יהודי אויסטריה ואונגריה?—אבל כמדומה לי, שאין אפילו שומה אחד בירושלים, שישא להם עצה נכונה זו. ראשית, הרי חיים הם באמת על החלוקה המספקת למחיתם, והיא חוקית ורשמית, וכשיעזבו את נתינותם הרי יפסיקו בעצמם את פתיל חייהם, ושנית—אם יש עוד צורך במעם שני אחר הראשון, שהוא חשוב כל כך—, אף יהודי אויסטריה ואונגריה האדוקים שבארץ-ישראל הם גאליצינים או אונגארים, בני דת משה— ואיך יעזבו את 'הקיר'ה שיחיה' וילכו ויתדבקו בעם אחר?—ולשם מה?—לשם הלאומיות הישראלית, שאינה נזכרת בפוסקים ראשונים ואחרונים אפילו ברמז—, ואם יהודי אויסטריה ואונגריה לא יעזבו את חלוקתם השמנה, כל-שכן לא יעזבו בני כולל ה'יד (הולאנד ודייטשלאנד), ש'חלוקתם' שמנה עוד יותר, ועוד גם זאת: יהודים אלה הם קונסרוואטורים גדולים וכל חדש אסור הוא להם על-פי ההרגל, שנעשה להם כמבע שני. וסוף סוף-מספרם הוא כל-כך מועט— הוא עולה רק עד איזו מאות נפש—עד שאין כדאי לדבר עליהם. נשארו, איפוא, רק היהודים נתיני רוסיה, והנה הכל יודעים, שעל-פי החוק אין שום ממשות לקבלת נתינות שלא ברשיון המינסטריין, וכל נתין רוסיה, שקבל עליו נתינות עותמאנית שלא ברשות, הרי הוא נחשב כפושע והוא חייב בכל החובות, שכל נתין רוסיה חייב בהם, ובכן מוכן הדבר, שאי-אפשר לאדם כזה להיות נתין עותמאני ולהשתמש בזכויות, שנתנותו החדש נותנת לו, כל זמן שלא השיג על זה רשיון מיוחד מן המינסטריין של מדינתו, ורשיון זה, אף אם ליחידים לא יקשה להשיגו, לא יושג בנקל כשיהא נדרש בהמון. וחזן מזה יש עוד טעמים אחדים, שנסייתי להציעם ב'הצבי' ואינו רוצה לחזור עליהם בזה.—ואולם על כל הדברים האלה משיבים, שה'נעלמים' צריכים ליעשות עותמאנים, אבל, אף אם נודה, שמפני אי-הסדרים שהיו במרוקיה יש, נעלמים גם בין היהודים, כמו שישנם בין הערבים, סוף סוף לא יעלה מספרם על עשרת אלפים נפש לכל המגוון—וכלום באלה נושע?

ואף לזה ראוי לשים לב: לכמות יש ערך כשאיכות מצורפת אליה; ואולם איכותו של אדם אינה חשובה אם הוא תלוי ברעת אחרים, ובתוך מאת אלף היהודים שבארץ-ישראל קשה למצוא אפילו אחד מאלף, שאינו תלוי באחרים כלל. הדריים שלנו, כל בעלי הדיפלומים, כל המשכילים, המורים ופקידי הועדים וההסתדרויות תלויים הם באחרים. אם ההמון תלוי בחלוקתו בדרך ישראל ומשום כך אינו מחנך את ילדיו כראוי ומשתמש מלהביע דעתו על כל דבר צבורי, שיכול להרגיז את דעת הממנה והאמרכל שלו, הנה תלויים בה בני-השדרות העליונות—הסוחרים, המשכילים, הלומדים והפקידים— בדרך עקלתון. אחד ממכירי כמעט שאבד פרנסתו מפני שרצה למחות נגד האספה הירועה, שנתאספה בשעת שביתת המסדרים (עיין, 'השלח', ש"ז, חוברת א', עמ' 87–88),

וגדולים וטובים ממנו הקרקע של פרנסתם, ולפעמים של כל המוסד, שהם עובדים בו, נשמט מתחת רגליהם בשעה שהם מעזים להתנגד להתקפים, שביריהם נמצאות כל מושבות ההנהגה.

ובכן לא מאה אלף איש יש לנו, אלא מתי-מספר של תקיפים, שמצורתם פרושה על המוסדות היותר עיקריים,—היותר ישנים והיותר מודרניים כאחד,—ואף אלה עושים לא מה שהם רוצים, אלא מה שינעם להתומכים במוסדותיהם או להעומדים בראשם.

החנוך שלנו, גם הוא אינו יכול לשמחנו. כל הצעקות וכל הבקרות לא הועילו לתקן אותו במה שהוא, ואיך יתקן, אם המנהלים הנמצאים כאן מושבעים ועומדים לשמוע בפקודות מנהיגיהם בחיל, ואלה—אפילו המיבים והלאומיים שבהם—מביטים דרך השפופרת של הגלות, גלותיים הם מראשם ועד כף-רגלם, עבדים הם בכל מקום שהם ויושבים, הן בתוך עבדות והן בתוך חירות.

מתרעמים וציעקים, למשל, על המנהל אפרים כהן, אבל בבקשה מכם, מה אתם רוצים ממנו?—הן עבד הוא לשני אדונים: להועד הפראנקפורטי האורתודוכסאלי, שתחת חסותו עומד בעיקרו בית-הספר להאציל לימיל, ולה, הילפספעריון, הליבראלי, המכלכל את הסימינאריון והתומך בכתי-הספר וגני-הילדים. בחייכם, אילו היה במקומו אדם, שהיה רוצה לצאת ידי כל הדעות יותר ממנו, היה מלביש את התלמידים ב,אוניפורם של הצדיק זוננפלד עם שמריימל על ראשם כדי לצאת ידי חובת פראנקפורט והיה מכריח את התלמידים האלה לגלח את זקנם כדי לעשות נחת-רוח לברלין.

הרכוש הקרקעי, זה היה יכול לשמחנו באמת, אבל שני דברים אינם מניחים לנו להשתמש גם בשוב זה, והם: א' הקונסטיטוציה העותמאנית עדיין אינה דימוקראטית לגמרי והדעה היא בעיקר להקרקעיים, מפני שהם משלמים מכם ידוע בשנה; ואולם קרקעותינו—אפילו אלה שבירושלים—נכתבו ברובם המכריע על שמות אנשים אחרים, אמת, שאין שום אדם חייב בזה; הסדרים של המשטר הישן, המכשולים המיוחדים, שהניח המשטר המעופש הזה על דרכי הישוב, הכריחו את הקונים לקנות את הקרקעות ואת הנחלאות על שם גדולי אחינו ויושבי חיל; אך סבה הכרחית זו אינה מחלשת את התוצאה הרעה הזו: בפועל אין באי מספר גדול של יהודים בעלי אחוזות ונחלאות, אלא יש רק אנשים אחדים כאלה, שרובם—נתיני חיל.—ב' אופן-העבודה של קרקעותינו: הפועלים העובדים את כל האדמה השייכת ליהודים הם, לפחות, שמונים למאה ערביים, שרובם לא רק אינם מכירים תורה לבעליהם הקולוניסטים העבריים הממציאים להם עבודה, אלא הולכים ושנאים אותם ומשנאים אותם על לא דבר גם על אחרים. על סבת הדבר אדבר באחד ממכתבי הבאים; כאן אני מציין את העבודה המעציבה, שאף היא ממעטת הרבה את ערכו של הרכוש הקרקעי שלנו.

נשארו לנו העתונות והספרות, אך, כמו שבארתי, עיקר ההשפעה על ההנהגה בארץ-ישראל הוא לבני חיל נותני-הכסף, שלפניהם נכנעים גם תקיפי ארץ-ישראל, ובכן אין העתונות והספרות של אי יכולות לברוא דעת-קהל חדשה וחשובה בפנים הארץ ואינן יכולות להשפיע על הקהל הארצי-ישראלי ככל הראוי, ובנוגע להשפעתן על דעת-הקהל שבגלות, שהיא חזרת ומשפעת על מיני המשכילים והעסקנים שבאי, הלא אין לי אלא לשאול את קוראי בחיל: כמה תומכים יש להצבי או להפועל הצעיר בער-הגולה?

כל התקלות הללו ידועות הן ברובן לאלה מעסקנינו שבחיל, שהם מתעניינים באמת במצבה של ארץ-ישראל ורוצים להחיותה, ולפיכך הם קוראים לנו: הסתדרו!

להסתדר—זהו בודאי דבר טוב מאד. מאה אלף יהודים, שיש ביניהם אלפי פועלים

ואומנים משכילים ומאות אנשים מדופלמים—זה היה יכול להיות בודאי כח עצום, שהיה יכול לפכח מעט את השכרון הקנאי של הערביים.

מאה אלף יהודים מסודרים—מה לא יכולנו להשיג על ידם? אבל—איך נסתדר וכל יהודי אסור לא רק בגדרים ידועים של ארצו, אלא גם בעבודות כלכליים של החלוקה או של מוסדות שונים, שהם זנים ומפרנסים את יהודי א"י? איך נסתדר—ויהודי ירושלים, השולח את ילדיו לבית-הספר, צריך לתת להם כנוי-משפחה אחר כדי שעל-ידי זה לא תקופח חלוקתו, מפני שבת-הספר, ואפילו גני-הילדים, שרויים בחרם (מעשים בכל יום)? ואיך נסתדר—והמשכילים והמנהלים, מיראתם שלא יגרמו נזק למוסדותיהם ומפחדם, שמא יבאישו את ריחם בעיני אדוניהם ומפקדיהם בחו"ל, מוכרחים להתאחד עם התקפים הישנים והמודרניים כדי להכות חרם גם אותה ההסתדרות המועמט שישנה? ואחרי כל אלה איך זה תסודר הסתדרות כללית ומקפת?

ואולם, האמנם אין כל תרופה למחלת אומתנו וגם נצני-התחיה בארץ אבותינו יכמשו ויבלו כמו שנבלו ונכמשו כל פרחינו בנילה? לא ולא! לא רק הד קול הנביאים קורא יום במוזנו: ירושלים, אל תיראי, ציון, אל ירפו ידיך!; לא רק מהרי ציון וגבעותיה אנו שומעים: תחזקנה ידיכם!; גם קול התחיה, שהוא עולה ממעמקי לבו של כל אחד מתוכנו, קורא אלינו בכח: יש שכר לפעולתכם ושבנו בנים לגבולם!—. יודעים ומרגישים אנו, שתקונים עיקריים נצרכים לנו; ותקונים אלה תלויים, אמנם, הרבה בנו, אף כל עיקרם נמצא בידי אחינו בני-הגולה. ועל התקונים האלה ועל נצני-התחיה, העולים וצומחים בארצנו למרות כל הרוצים לעקם משורש, וגם על אופן הגדלת ישובנו ע"י כחות חדשים—ארבר במכתבי הבאים.

יהושע ברזילי.

בספרות הכללית.

I.

אֶדְגָּר אַלְן פּוֹ — ספרו החדש של פויר לוטיו: La mort de Philae.

היצירות, שאדם יוצר בספרות ובאמנות, החיוניות, שהוא חווה, התמונות, שהוא מצייר, — יש להם קשר ויחס עם מצבו הנפשי, עם מדרגת בריאותו ושלמות גופו ומוגו היותו, או לא? שאלה זו לא די שנשאלה, אלא עריין היא נשאלת וחוזרת ונשאלת בבית-מדרשם של המבקרים ושל הפסיכולוגים, ומשיבים עליה תשובות עמוקות, מסובכות, דקות מן הדקות, ואחרי כל התשובות והפתרונים עדיין אין לה הכרע גמור, מפני שיש פנים לכאן ולכאן, לומברוזו — ותלמידו בענין זה, שהשתמש בתורתו לענין אחר, נורדוי, — הראשון ממשש את דפקו של כל מי שסורו רע וקובע את הסמנים, כיצד מכירים אותו, שהוא לקוי מלידה ושבעל-כרחו סורו רע, והאחרון תודה על האמנים והסופרים, שיצרו יצירות שלא-כשורה, משונות מן המטבע המבועה, ומוצא בהם בעצמם סמני לקוי. אלה הם המפורסמים ביותר — לרדקים ולנמשות אין מספר, ומצד אחר — כפירה גמורה וגם לגלוג עז כנגד, בית-חולים זה, שכנו בודקי-הבריאות באויר, כנגד הקארנאטין, שקבעו על הגבול של הסכמה על שלמות אמנותית, צר בית-החולים מהכיל את כל הנכתבים להכנס לתוכו, ופעמים שאחד מן החולים האלה מתנער ממטתו, שבה היה מונח ומקופל, ולפת כשמשון את כל עמודי הבית, או יש שמספר ה"חולים" יגדל ממספר ה"בריאים", — ואז מתהפך הגלגל והרוב מכריע, כפתגמו של דֶרְיֵה: "אין השכל אלא שגעונים של המרובים, ואין השגוען אלא שכלם של המועטים". — אבל מה שהוא רפוי ומפוקפק ביד החכמים ברור הוא לעמי-הארצות באותה הודאות החצופה והגסה המיוחדת להם. אין מפקפקים, אין מקמטים את המצה, אין מתקשים, אלא חותכים את ההלכה חתוך אחד-ודי. מעשי-רוחו של אמן מעידים עליו, אם הוא בריא או לא? כן! — אפשר לקבוע סמנים של בריאות ושל פְּנוּמָה? אפשר!

את ההבדל הזה בין הנקרנות הספקנית ובין השטחיות הכמיתה אנו רואים בשנויי ההשקפות, שנשמעו בזמן האחרון על אֶדְגָּר אַלְן פּוֹ (Edgar Allan Poe), מפאת חגיגת-הזכרון, שהוחנה לכבודו במלאת מאה שנה להולדתו (19 יאנואר 1809—1909), חגיגה של — הרבה מאמרים בעתונים ובמאספים לאין קץ, בכל הלשונות ובכל הנוסחאות. פו הוא חידה, פסיכולוגית-ספרותית, אי-אפשר שכל יחיד יהיה, פשוטו כמשמעו, אי-אפשר שכל אמן יהיה טפוס ידוע ומורגל, שאפשר למכעו בחותם ידוע; מחלקה א', מספר ב', אי-אפשר למצוא שם מוכן, הואיל שהמבע מחדש דברים, שעדיין אין להם שם מן המוכן. פו הוא אחד מן המשוניים והפרועים, שלא כשהם לעצמם הם משונים ופרועים, אלא הם כך מפני שהם מבלבלים את ההרגל שלנו, לא מפני שאנו מרגישים בהם איזה כח זר, מוחה ושומם, אלא מפני שמורגש בהם גם כח מושך ומחבב. לא מצאתי בכל השתפכיות-הנפשות על-דבר פו נוסח, שיניח את דעתי.

עמא-דבר אינו מתקשה כלל, עמא-דבר מבין ומעריך את פו ברנע-כמימרא. אי-אפשר לאמר על פו, שהוא "רשע" — אין רשעה מיוחדת נוהמת מתוך ספוריו; אי-אפשר לכנותו בשם "משוגע" — שהרי שגעון אין בספוריו! ובכן מה מיבז? — הוא חולני, השם, חולני יָקֵן להאמר ולא נתן להכחשה, בשיחתו של בריות פעמים שאומרים על אדם, שהוא, חלוש-קצת בתמידות, אין לחלוש-קצת" מחלה ידועה, ויש שהוא מבלה את כל אלה, שאומרים עליו, שהוא חלוש קצת, אבל קשה להוכיח את ההפך. אי-אפשר להוכיח, שפו לא היה חולני. עמא-דבר עשוי לבסס את משפטו ע"י מעשים, ואת המעשים אין להכחיש, פו לא נתן לנו בחווינותיו ובספוריו דברים מבריאים ומחלימים את הנפש, אם הוא נושה בנו משה-תודה — כותב מבקר אנגלי אחד, גם-כן מ. עמא-דבר — למה הוא דומה? לחנוני מוכר אופיום (Opium), שנושה באחד מן הקונים התמידיים שלו, שנמל ממנו הרבה, ולא פרע, במשל זה כמס מוסר מיוחד.

שלא במתכוין, נמזל כלפי האנגלים. רוב כבושם של האנגלים באסיה נעשה בסיוע האמצעי זה: חנוני נושה בקונו בעד אופיון. אבל אחרי סלוק המשל ההדיוטי הזה צריך להודות, שאף-על-פי שאין ספוריו של פו אופיון (אילו היה איש איש מאתנו, שקראנו הרבה הרבה את ספורי פו וחזרנו עליהם כמה פעמים, שותה כל-כך אופיון, היתה שתיה זו מזיקת לו יותר), אבל, אם אני רואים את יעדם של חיי האדם ושל המיול הקצר הזה, שהוא עובר בו מן העריסה אל הקבר, בזה, שהוא צריך להמנע מכל דבר מחריד ומבלבל מעט את התענוג ואת השווי ואת המנוחה של טיול זה, — אז אמת הדבר, כי פו לחש לתוך אוזנו של אדם הרבה דברים, שנוה לה לאוזן זו שלא שמעתם.

בכל פעם שאני חוזר לקרוא את ספורי פו מתחדש בקרבי רושם אחד מורכב מרשמים אחרים. אתה עולה אל הר געש, אל ראש הוויזוב, למשל, ואתה רואה שם את הלוע הנורא הפעור, את זרם הלבה המקלחת, המזרקת, הגורפת את האבנים המפוחמות והמתרפרת כשכבה מוצקת על היקף גדול, פשה וחסום אותו בסגור החורבן, הצחיחיות והמות. או רושם אחר: אתה יורד לעומק הכוכים, הקאמאקומבות שבדומי — דוקא לאלו של היהודים, ולא של הנוצרים, שהן מסודרות יותר מדי — ועובר שם במשעולים צרים, משופעים ועקלקלים, ורואה שם את שרידיהם ורשמיהם של מיתות קדמונים, ומצייר אתה בדמיוןך את כל אלה בלי סדר, ממורף ומעורבב, כתוש ומנופץ, והשלדים בולמים. בכל עליה או ירידה כזו מנהיג הולך לפניך, וצייר בדמיוןך שתי הוספות אל הדוגמות האלו: חורבן כמו במרום הר-געש ואימה של מות כמו בעומק כוכים. במלות שונות: הר געש הפוך למטה. ועוד — שהמנהיג אינו המשימשירוני מבית-המלון או בנו של מחזיק הגן אצל הקאמאקומבות בדומי, שמבטא לך בפפזי מה שהוא רגיל לבטא ואתה משלשל לידו ממבע כמו לשמש ש, עושה אל מלא רחמים, אלא שמנהיג זה הוא מי שגלה את הר-הגעש הזה ואת הכוכים האלה, — אם יכול אתה לצייר כל זה בדמיוןך, יש לך ציור נאמן ממהותו של פו. הוא מורידך לקאמאקומבות, שיש בהן הר-געש וכל מיני שידין ורוחין ולילין, כל מיני אימה ויסורים ופורעניות, כל המנונה והמכוער, הנורא והמסואב, והמות — לא מות קדמון שכבר נהפך לאבן, אלא מות שעדיין הוא מפרסם; והוא, פו, הולך לפניך ואבוקה בידו, והוא מראה לך את כל הנוראות, הולכים ביחד, חבורה שלמה, באים שם לקצה, וויצ אפיצ" עד הקאמאקומבות, אסתניסים אחרים פורשים מן החבורה. לא, לא נרד, האויר שם, בתחתיות, הוא חונק ונורא. ונשארים הם למעלה. יש שם Osteria (בית-משתה) קטנה, יפה, עם סוכה כלפי חוץ ויין הקאמאי הוא שם בוזל וטוב.

או הולכים ביחד — אין צורך להרחיק את העדות! — לבקר איזה חולה, ומתוך-כך — לראות את שאר החולים בבית-התעלה, שוב פורשים האסתניסים. הם בעלי עצבים רכים, אינם יכולים לראות מה שהוא נורא, או מכוער. זהו לב עדין, מזהיר, לפעמים — זהו שוב במקצוע אחר — צועקים: אל תתנו את העני להכנס, אי-אפשר לי לראות בצער! אם תכלית החיים היא רק לבלות אותם בקלות ובנעימות שטחית ואם יכול אדם להיות מובטח בעצמו, שאין צרות עתידות לבוא עליו ולהפגיע בו את כל אותו הכעור והיסורים והאימה, ושמוטב להתקשות ולהתאזר ולסתם בקרב עצמו את הכח, — אז באמת אין כדאי למפס ולעלות להר-געש ולנקיב ולרדת לקאמאקומבות, או לראות פני איזה חולה, או פני מת, אבל, אם תכלית החיים היא עמוקה יותר ואם אפילו לחיי-שעה צריך אדם להזדיין בכל כלי-זינו של הנצח, בכח גדול יותר מן הנצרך לרגע, בנסיונות ובמראות וברשמים רחוקים יותר מכדי הרף-עין ואופק, — אז צריכים אנו לומר, שהחלושים והפחדנים והריקנים השמחיים והאנואיסטים המנונים אינם אלה, שעולים ויורדים להסתכל ולהתנסות ולהתרגל במה שהוא מחוץ להנאת הרגע ואפילו כנגד הנאת הרגע, אלא אלה בני-אדם של שעה ושל תבן, שמפחדים, שמא ימונו או שמא תהבהב בהם אש, אמת, אין הקאמאקומבות של פו קאמאקומבות של ממש — אבל וכי כל דבר הוא

של ממש? ומה היא האהבה, ומהו כליון-הנפש, ומה הם נענועים, ומה הם יסורים של תקות שנכזבו, ומהו היופי, ומה היא השירה, ומה היא האמת?—הכל דברים שאינם של ממש, והם אמתיים יותר מדברים של ממש. פו מוריד אותנו לעומק דברים מאימים כאלה, דברים, שהם עמוקים מן ההרגל; הוא מוריד אותנו להיכל-טועין, לאבירינתם של כאב ופחד. תחום זה של פו — אפשר שהאמן ירד לתוכו על-ידי הרגשות קדחתניות, ע"י פעולת משקים חריפים וסמים — מונח עמוק עמוק בשמחים התחתונים של ההרגשה, שרבים אינם משערים אותם ואינם מהרהרים על-אודותיהם, וכשמהרהרים רגע הם משקיעים את ההרהורים. פו מרגיש את עצמו כל-כך חפשי ומרווח באותו האוויר הצר, המעופש והמסואב של תהום היסודין והצער, כרופא מומחה בבית-החולים או כמנתח בתיאטרון האנצ'ומי.

האור והחושך, היוי והקדרות, היופי והכעור, האהבה והשנאה, ההנאה והצער — כולם הם רשמים, שמתרשמים בנפשו של אדם לרגל פעולות, שמחזות החיים פועלים על חישיו. בעולם החיצון, בחיי האדם ואפשרויותיהם המרובות הכל מעורבב; באמנות הכל מסתדר, ופעמים שחלקים ידועים מצטמצמים ומכריעים, אצל פו מכריעים האפשרויות הנוראות, הצרופים של אסון וכעור ולקוי וחבלי מות ואימה. אדם, שקורא את ספורי פו בנערותו, מיוח מזודעזע מכל אותם הציורים של אימה פראית, ברדלמית, שהם מצוירים במלים, אשר, גובה להן ויראה להן, בסגנון חזק וכובש, עם כל אותם השמות של ליגיאה, מורילה וברייניקה, שצלצולם לבדו מספיק להוליך את דמיונו אל עולם מור ומשונה; אבל קורא אדם עוד הפעם את הספורים האלה בנערותו — ואינו נעור כלילה בפחד אחרי קריאתם, והוא מוצא בהם אמנות, שיש לה מעלות גדולות וגם מגרעות לא מועטות. עברתי על פני ספוריו *On the Grotesque and the Arabesque*, כמו שהוא קורא להם, שכבר קראתם לפני הרבה שנים, ומוצא אני בהם — לא זעזעים מרגיזים אותי, אלא אמנות, אמנות של כח-מדמה כביר, כמעט גאוני, שיכול לתאר צלמי זועה ופלצות ובעותים אדירים, מנפה, שחפת, גמיסה, כל המיתות שבעולם — פו רגיל הוא אצלן כבן-בית, מנהמת מתוכו הנגיחה הגדולה של צער-העולם, אם אני יודעים, שעפר אנחנו, אם אני יכולים לשער אך מעט — ואנו בורחים מזה — שכל אחד ואחד מאתנו אינו מוכמח, שלא יסבול לעולם יסורים כיסורי איוב בשעתו, פו מצייר לנו כל זה במכחול נאמן ודיקן, פו קורע את כל הצעיפים, תולש את כל החתולים ומסיר כל מיני תחבושת שעל הפצעים שנעשו ושעומדים להעשות.

כשהקברן של שכספיר אוחו בידו את גולגלתו של יוריק ומראה אותה להמלם, הוא ממתיק את מרירות הצער ע"י לצון קל. כשהמלם זוכר את יוריק, מהפך את הגולגולת בידו מצד אל צד, מביט לתוך החלולים החלולים ושואל: איה משליך הנאים? ונפתולך ומעקשיך — אים? — מותחת השירה חוט של חן על הכליה והשממון; ואני רואה בזה את נצח השירה ואת הוד הפלאים של שכספיר. החיים אינם יכולים להשתעבד לשלמון מראה-המות, אוחוס בידם את המות ממש, וכמראהו הכולל הזה — גולגלתו של אדם, שהיה קרוב להם, מצוי אצלם, אהוב ומשעשע, מתענג עמהם — ועתה, הוי, כמה זה מסריחו! —, אבל החיים מנצחים; שוכחים, שעוד מעט וגולגלת זו עצמה של החי, שמבטא עתה את ה"משלים הנאים", תהיה גם כזו, שהדקר של הקברן הוציא אותה מתחת הגל — וממשלים.

נצחיות זו איני מוצא אצל פו, הוא לא ינק את כל הצער שבחיים כדי להגיע אחר-כך אל המדרגה הגבוהה של מנוחה קלאסית כשכספיר, אל מדרגת הנשתון (במיו של אבן-תבין. בתרגום, חובות הלכבית). הוא מנודרד ומעונה ממה שהוא רואה בחוץ, מתרומם לפעמים עד להשקפה כללית וחוזר שוב אל הפרטים, מסתכל פעם במיליוסקופים ופעם במיקרוסקופים, הוא סופר גאוני, אבל לא גאון. מכיון שנעשה למורה מהלכת בימינו, שהכל כותבים ספורים קטנים, ציורים רשימות, תיים, צריך להזכיר, שפו ראוי להקרא מורה-מוריני במקצוע זה, כל התנאים

הטובים של ספור קטן נמצאים בו: הצפיה הבהירה והצלולה, ההשקפה החכמנית והרגשת השעור והמדה של המשר ושל העוקץ האחרון, של הסתבכות המקרים והתרתם, צריך האומן למשול תמיד בחומר שהוא מעסה, ולא לתת לחומר זה, שישלום בו, על פו אפשר לימר, שאף על-פי שהענינים שבחר לו הם מובנים מבלבליים—הוא לא נתבלבל כשהשתמש בהם ודעתו הצלולה לא זוה ממנו, למרות האוויר המורעל והמסואב, אנו רואים את מר דיפין של, רחוב מורג' עושה כל מה שהוא עושה בהמעמת כל הברה ובהרגשת כל אות שצריכה לדגש, פעמים שאנו רואים את עצמנו בשעת קריאת ספורי-פו כמו בבית-חולים למשוגעים, אבל פו משמש תמיד כרופא ואינו משתגע בעצמו.

כשאנו קוראים את ספוריו הראשונים של פו, למשל, את *The Adventure of Hans Pfaal* מתוך כתב-יד, שנמצא בלגין של מים, אנו רואים, שכשרוני עדיין לא נתבכר או ושעוד לא תפס את סוד אמנותו, הוא מספר סתם מה שהכח-המרמה שלו חזה, הכשרון הוא כהיר ומושך, ההתפעלות—תמימה וישרה, בהמשך הזמן מתפתח בו כשרון של חושב: רואים אנו, שחשב כל דבר לפרטיו, לחלקיו, לכל שעוריו, מתחלתו ועד סופו, —רואים אנו חשבון, ואף על-פי-כן אין דבר זה פוגם את החן, הוא מספר—מניה וגמורה עמו לכתחלה מה יהיה, ואנו מכירים את עקבות המנין הזה, אבל—הוא מספר דרך חירות, כמתרשל, כאילו אין הדבר נוגע אליו, אם יאמין הקורא או יחדל. זווה זה של חשבון וחירות הוא סודו של כשרון פו, בכשרונו זה כתב שלשה ספורים קטנים על ענין אחד—ענין החמא שאין לו עונש—הספור הנזכר, וגם *The Mystery of Royer* ולבסוף *The Purlaner Letter* מתוך אלה הגיע אל ענין העבריינים והמרגלים ומרגליהם, אל סככי הערמוניות וההרפתקאות ואל דבר האוצרות הקבורים וכתב את *The Gold Buy* שלו, הספור האחרון הזה פתח מקצוע חדש לבאים אחריו, בזמנו לא הובן אף במקצתו, הנמהרים שבכל דור ודור, המעריכים את ערך סופרי דורם לפי עניות דעתם וחוסר מעמם שלהם, היו מזכירים אותו דרך אגב, כמי שכפאו שר, הם לא היו מוכשרים להבינו ולהעריכו, אבל עברו שנים, דורות, וכשרונו של פו הופיע בכל זהרו, המקצוע של האוצרות ברא תקופה.

פו הוא נדחף ומרוחק מן השורה הרגילה, הוא מחוץ למחיצת החיים היומיים, מחוץ לתחום הפשטות הנסיינית, הנהוג והמורגל, בני-אדם נושאים וסובלים, מתענים ומסתגפים במלחמת הקיום פשוט כפשוטה, כלי המצאות, אינם כובשים את דמיונו, הוא אינו מקבל שום רושם מהם, הוא רואה רק את האיום והאדיר, את הפרוע והפרא, והכל—בדמיונו—מגדל בלדיות פראיות, הרוצח של, רחוב מורג' אינו רוצח פשוט; זהו מין קוף משינה ומשורף, מעוקם ומסורס, עם פנמסיה שחורה וסוערת, עם רעל רותח, תוסס, רואה את הלבנה כפנים של מכשפה, ואת הימים כמשתפכים מסוף העולם ועד סופו, ואת הזמן כאילו נופל גרגר גרגר מאורולוגיון של גרגרי-חול, רגיל אצל בתי הקברות, ממלא כל מקום שהוא שם—לול של תרנגולים או חללו של עולם—כלהה ובעתה, וכשהוא אוכל הוא אוכל סעודות שלמה; מהלך בספור *The Man of the Crowd* בתוך בדידות של עיר זרה ומסתכל בה מסביב בקרירות שובבה, זורק וזורה מיליונים לרוח בספור *The Domain of Arnheim*, מכרסם בספור *The Narrative of A. Gordon Pynn* זיתים ובשר של חיות-ים וציבים וחיות שחיו לפני המבול, אין זו מלחמת-הקיום הקמנה שאנו יודעים, אלא מלחמת גוג ומגוג, אפוקליפסה, פעמים שאדם מהרהר: שמא מן האמיריקניות שבפו היא זו, שהרי היה אמיריקני: ארץ גדולה, גוומאות באמת וגוומאות בדויות, בתים בעלי עשרים קומות, ערים צומחות ככמהין ופטריות, מיליארים צומחים ככמהין ופטריות ופרוליטריון צומח במהירות עוד יותר גדולה, אבל צריך למתוח קו בין הדיוטיות זו ובין פו, שהיה אמן בתכלית האמנות.

את אישיותו של פו אנו מכירים רק מתוך שיריו. בהם אנו רואים את דו-הפרצופיות שבו, הוא חולם ויוצר, מנתח וגם מהרס, יש לו סקירות של בקורת מבריקה, מלאה שנאה לזהמת, מכלה, כשהוא מדבר על שירים, וצריך להודות, שהוא נאמן

לעצמו ולכללים, שהוא קובע בשביל אחרים. לדעתו, אין לשירה שום יחס אל האמת או המוסר: אין לה שום תכלית זולתי הנאת הנפש; התנאי היחידי של שירה הוא היופי והאמצעי היחידי שלה הוא מוסיקה וחרדה. שיר ארוך הוא בעיניו—שני הפכים בנושא אחד. אפשר להקשות על זה: הלא גם במוסיקה יש סומפניות ארוכות מאד ויש אוראטוריות ואופירות ארוכות, אבל אין מקשין על דברים כאלה. שער גדול של אמת בוראי צפון בהם, ביחוד בנוגע לשירה לירית, רוב משוררי זמנו לא זכו בדין לפניו, קרע, מגר, נסר בהם כחרש המנסר בארזים, בכלל היה מכלה את כחי בפולמוס של מה-בכך עם אמנים ומשוררים אחרים, ולקוי של קמנות היתה לו תמיד ל"תפסם" בגנבות. חוץ ממיניסון ומור והוד, הכל היו חברי גנבים—אפילו כנגד מור מרחפת לחישה חשדנית, שגנב עשרה חזיונות מסופר אחר בלשון אחרת. גם בדבר זה בוראי יש משהו של אמת—כולם, חברי גנבים, אפילו שכספיר—על זה מעידה אסכולה שלמה של חוקרים! אבל חבל, שהוציא פו את כשרונו לבטלה בעקיצות וחרודים כאלה, החווים והאמנים משפיעים זה על זה בכוונה ושלא בכוונה ומקבלים זה מזה, ואין אמן נידון על-פי פרט אחד, שאולי לקח אותו מחברו, אלא על-פי כלליות עבודתו, ולדורות הבאים, אחרי כל ההוכחות והחקירות, אין שום, נפקא-מינה, אם זה שכתב את עשרת החזיונות נקרא בשם מור או בשם אחר, זה חפוש-הגנבות, זה הרגול והחטופ היה קמנות קמנה ועוברת, ואולי היה לו גם יחס אל תכונתו הראשית של פו—מקוריותו המשווה.

שיריו לא רק אינם לקוחים מאחרים, אלא גם אינם דומים כלל לשירי אחרים, בשיריו אין שום גדלות מצוינת, אבל מה שהוא גוזר הוא מקיים—יש קצור, יש מוסיקה, והוא בעצמו מודה ומתודה, ולא רק מודה ומתודה, אלא גם מתפאר, שלא נתכוין בשיריו לשום דבר, אלא לומר מעט, ומפליג לספר, איך אסף את הקיים ואת השרטוטים, את החרווים ואת המלים ואת הצלצולים.

ובכן מה היא תכונתו העיקרית של פו?—פו הוא אדם עומד ותוהה על עצמו, ובאותה שעה גם יוצר ומחולל. אין שום דבר מקרין, אין שום חשיבות, שלא יגיש אליהם את האיזמל לנתחם ולנקרם, אין שום תנא של גדלות, שלא יקרע, אין צפירת-אור קדושה מעטירה ראשו של קדוש או של מעונה, שלא יענן עליה ענן. מחטט הוא בתוך פצעיו שלו, מגזם את הנוול, חותר ומעמיק בכל היסורים והפורעניות האפשריים, ובאותה שעה הוא גם יוצר יצירות יפות במוראן, בליסטרות בכח-הקלע שלהן, מעוררות כקורט של חלתית, משחירות כשולי-קדרה, מנערות את כל הגל, את כל התל של כחות ומאורעות ורמיונות וגלגולים נפשיים, תלאות והרס ואבדן, פצע וחבורה ומכה—בשלושת ספריו, שכשאני קוראם אפילו עתה עיר צמרמורת חולפת את כל גופי: בספור *The Black Cat*, בספור *Telilah Heart* ובספור *The Fall of the House of Usher*, שבהם הוא מתאר את כל האמים, את כל סערות הרמיון ותעצומות התלאות, האוכלות והוממות ורודפות בחרונן, וכשאנו עומדים לנוכח ענק כזה--מהו כל אותו המקצוע של לקוי, אותה זוית פרועה ויפה שבכל ספרות גדולה בעת החדשה, אותה זוית, שנראית לעיני האפרוחים שלנו כעולם מלא? סופר נאוני לקוי היה פו! "שרטת במוח" — זהו מושג בית-מדרשי שלנו מנאון--ולקוי קצת, בעל מוח כזה היה פו.

אומרים עליו, שנתן בכוס עיניו וכתב מתוך שכרון. אבל, אם יכול אדם לכתוב מתוך שכרון ספור אמנותי מועזע את העצבים ונוקב ויורד--אני אומר זאת לא על-דרך המליצה, אלא דברים כפשוטם--עד התהום כהספור *The Black Cat*, אז השכרון הוא פכחון והפכחון--שכרון, אם יכול אדם מתוך שכרון לפתוח מקצוע של פסיכולוגית -- יותר נכון: פסיכופתית--הרוצחים והחוטפים, הגונבים והמרגלים, מקצוע, שקונאן דויל דש בו עתה--וקונאן דויל אינו אלא פו מהודיש, מגושם, מושפל ומורד עד לאותה הדיומא התחתונה, שהיא מסגלת אותו להיות מוכן לעמי-הארצות--או שכרון זה הוא מצב-נפש קרוב לרוח-הקדש.

מתי נולד פו? לפני מאה שנים! איפה נולד? — באמריקה, לאבות עניים, שמתו

עליו בילדותו, אחר-כך פנק אותו אב חורג עשיר, ואחר-כך נתגלגל בריחיים השואנים, המוחנים והמכלים של העתונות האמיריקנית ועבד וסבל וגדרס ונדוש ונתדרכך, והוכה בכל הקורנסין והחולק בכל הפמישין, ויצא מזורו ומנוסה ושונא-הכל ומואס-בכל וספוג, שספג את הכל ופלט את הכל וברא לעצמו אופן ספרותי גדול, פרוע, מרובה-גונים! מה יש לספר עוד? תשעה ותשעים למאה מכל מה שנכתב בימים האלה על פו אינם נוגעים כלל אליו. פו אינו תלוי בזמנו ואינו קשור באמיריקה. אם יש מופת חי, שמכחיש את הכלל הקבוע של ש"ן בדבר פעולת הסביבה על האמן—המופת החי הזה הוא פו. עומד הוא מחוץ לזמנו ולמקומו, הדברים, שהוא עוסק בהם, אינם מצויים בזמן ובמקום אחד, לכאורה אינם מצויים כלל, ובאמת הם חבויים וגנויים בעומק המציאות עם כל הדם, שהאדמה מכסה עליו, עם הדמעות שבאותם הנאדות, עם התאוות הנחנקות והדאגות הגוססות, עם כל המוראים השוממים והקודרים שברציחה ובגנבה ובתאונות ובהוללות וביאוש וברעב. בכל דור, בכל מקצוע של החיים והמחשבה, מבצבץ ועולה לצד המופסים המצויים, הנדפסים במהדורה של 1,000,000 אֶכְסֵמפֶּלְרִים ויותר—גם, "אחרים". "אחר" כזה היה נישט, "אחר" כזה היה בודליר, "אחר" כזה היה פו. וצריך על-פי רוב, שמאה שנים תעבורנה עד שה"אחר" יקובל ויקיים. וזחלים אליו בלאט ובמורכך—אף-על-פי שכבר מת עוד מתיראים שמא ישוּך—ומניחים בנחת את זר-הדפנים על ראשו, והחמון עומד מרחוק, ואומרים: כן! אבל חולני היה. ואת היתה תכונת חג-המאה של אדג'אר אלן פו.

ממצרים של קדמונים, ארצם של המלכים הנקראים בשם פרעה, של הפיראמידות ושל הרעמססיון, של זמן ליכסור ושל פילה הגוססת בתוך הערפל המסתורי העתיק המקיף אותה, הדרוסה תחת סנדליה המסומרים של הפקירות האנגלית בסיוע הסוכנות הסיירית של "תומאס קוק והבן",—מהבהבים קיי-אור אחרונים, אלכסוניים, מצליפים ומלככים בתחנונים, בצער ענום ומתוק של שירה מתנוונה וגוועת. וזוהי המהאה הקיבלנית, העולה מתוך הדפים הנוגים של הספר החדש La Mort de Philae (מות פילה), שכתב פֶּרֶז לויזי, מחבר, הדייגים האיסלנדיים, המונד והמטולטל מסוף העולם ועד סופו, המעופף מיאפאן לפרס, מאיי מאלאיה לארץ הגליל ומהודו לחינה,—אותו בעל קפיצות-הדרך וכף-הקלע, שבציוריו הפורחים ממרחק למרחק יש מתיקות מיוחדת, תוגה מפונקת, יגעה מעט, מעוננת וקוסמת, עגומה ומושכת את הלב,—עשה הפעם, בכל אותם האמצעים והסממנים האמנותיים המיוחדים לו, זכרון בספר למסעו ובקורו בארץ-פרעה.

מאמן זה אין לצפות לחדושים נפלאים, לסקירות כובשות ומגלות סידות נעלמים, לאותה ההתפרצות האדירה, שנאוניות גדולה עשויה להתפרץ לתוך פנימיותם של דברים. אין כאן לא פסיכולוגיה נקדנית ועמיקה מן הרגיל ולא אֶסְתִּימִיקה של גונוניות ודקות יתרה, אלא יש כאן מה שיש בספריו הקודמים של לויזי: תמונות זעירות של אימפרסיוניות ציירנית ורגשנית, מהולה בהלצה מן המין הבינוני, עם איזה גלגול, שניכר, שהוא רוצה להיות איום, מחוצף, תאני, אבל אינו יכול—ועומד בתמותו, ועל כל אלה שמוח וילון רך של ליאות ענוה, עם איזה ריח נעים מיוחד דומה לריח פרחים מיובשים, שנודף מתוך גלגול אמי וזולף-בנחת של הלשון והסגנון, שמזכירים אותי את המרכבות הישנות, שהיו העשירים נוסעים בהן בדור שעבר—בכבודות, אבל בכבוד, בדודור על-גבי האבנים, אבל בחשיבות, כרוכה והולכת, ממש מלפפת אותנו הברה אחת ענותנית ושוה; מין לב-טוב, מין היגן, עשוי, מכונן, משמיע וחוזר ומשמיע, אולי בחשבון ערמומי, אותן המלות עצמן אותן! bien sur (בודאי), אותן décidément (בהחלט), par exemple (למשל)—"bien entendu" (כמובן), שהאדמתי לי בעפרוני האדום בשעת קריאה, עד שהספר כילו אדום הוא עתה, רוצה לויזי, להיות גולן—ואינו אלא, מלמד תם; מתכוין בבטויים

הללו, שהוא תוחב לתוך הפתגמים, לעשות רושם של כעס—ואינו עושה אלא רושם של ענותנות רפויה. בלוי יתרה מדת האשיות ממדת האישיות. לשונו מעוננת, יש בה שפע של צבעים וחולף ממנה עסים של תמימות דמויות, חולמת, עמופת יופי ידוע, — אבל הכל רך ופושר, עדין ונוח, מתרצה ומתפייס אפילו בתוך כעס.

עמוד-התוך של ספר זה הוא: תומאס קוק והבן, — תומאס קוק, שמלא את מצרים אכסנויותיו וספינותיו, גשרוניו למענית משא ולפריקתו, lunches (סעודת-הצהרים) שלו ונסיעות-טיול שלו עם כל אותן לויות הקוקיים, העיטים מד-בד אחד מסומן מרובעים כלוח האישקוקי, והקוקיות, שהן עומות אדרות-נומי אפרות ארוכות, שאין המים שולמים בהן, ועל עיניהן משקפים נסים, שחורים, אבטומביליים, רוכבות על סוסים או על חמורים. פרשה זו של קוק—כל תייר רואה אותה, ומצחק ועובר; כל מי שכתב מימיו איזו תמונת-מסע עבר על פניה, בדח קצת—וחסל. לוי חוזר אל הנחוך הזה חזרה מנוזמת, שאין עיקרו של ספר זה מנמק אותה כל צרכה. מעסה לוי יותר מדי את החומר הזה ושב אליו ומשתמש בו, כאילו רצה בכוונה לבדח את דעתו של הקורא ולהכריח את השעמום, הקוקיות אינה כל-כך נוראה וגם אינה ענין למצרים ביחוד; צרה זו נחתה ואוחזת בכל ארץ, שיש בה עתיקות, ובכל מקום, שיש בו יופי טבעי מיוחד, והשטחיות המפולשת והעפיפה הקלה על-פני כל הענינים והתאווה הקמנה, המרודה והחולנית לראות את הכל ולהבין את הכל ולהתפעל מכל, —זו ההשכלה שבימינו, קבוץ הקורטובים ולחיכת המשהיאות מכל דבר, —ונוסף עליהן חבור-הדרכים הקל והמרווח, הנעים והול מביאים שמה סיירים מכל העולם כולו, לוי כיעס, כנראה, ברציחה גדולה—שמובלעת, כאמור, בנעימה—על השמיות האנגליות הזקנות, שהן הן הדלף היותר מורד וההמין היותר שופע של Cook's tours, היו על הכבוש הברברי, האכזר והמוצק, שהאנגלים כובשים את חללו של עולם, היו על אותה נסות רעבתנית-חטפנית, שעושה את כל העולם העתיק, השטוף-באגדה והמבולבסודות, חולין ורשות-הרבים ואסקופה נדרסת! האנגלים מדברים מעט ובלחש; כשהם קוראים בספר, קוראים הם על-פירוב את Baedeker וכשהם כותבים, הם רושמים את רשמיהם בקנטרסי-כוית, בעט-המקור; כשמשתאים משתאים בחשאי, או מביעים את התרגשותם בשתים שלש מלים; אפילו ברגעים של עליית-נשמה להתפעלות חזקה—אותן המלים עצמן. בלי שנויים, ובתור תשובה לוולתם: —yes!.

איש איש מאתנו, שכתת מעט את כדור הארץ, פגש את הכנופיות הללו ושמע yes זה אלף פעמים על ההרים ועל הימים—אבל רתיחה זו של לוי מה היא? ובכנופיות של פטרונים או מטרונות מן העם הנבחר, מן הפאריזיים שבפאריז, שמתבררות אילך ואילך בשווייציה ובאיטליה, יש יותר עדינות-ההרגשה, יותר חדרה וצהלה טבעית ואורם רענן של התפעלות אביבית, חדשה, תמימה? מתוך כנופיה כזו נודף על-פי רוב ריח יותר חזק מעורב אופינאכס והיליטורוף, וכשאחת מן המטרונות הפאריזיות פותחת את פיה באותו המבטא הפאריזי המלא זנוג-הן והמקרקר את הריש ומוציאה קלוח של מלים, ואתה שומע את כל אותן ההברות הקהות, המעוכות, האולידורפיות, שכבר שמעת אלף פעמים, ובחיס-הרעות—דבר זה שמור הוא בזכרוני—לוקחת אונך את המלה sale (מסואב) בהברה ממושכת יוצאת מפי עדינה פאריזית בשעה שהיא מתכוננת אל סביבות הוויוב, או—מה שהוא עוד יותר מושעם!—כשהעדינות הללו עושות ברגעים של הסתכלות להוטה, דוקא באותה שעה גדולה של מעוף והתפעלות, לנוכח, יונגפרייז, או, גשר-השטן, את ההעיות הירעות של גריו ואת הערמוניות הקמנות של צדיה בסקירות-עיניהן ומטיפת-רגליהן, —איזה רושם עושים מחזות אלה בלב רגש? —אז פעמים שלב זה מתגעגע אל השממיות האנגליות, המעולפות וסגורות במטוה שלהן, חביבות בתוך צעיפיהן ובטוחים-ממים שלהן.

לא נעים לו ללוי, שהאנגלים כבשו את מצרים, האפודות האדומות של חיל אנגליה ופקידיה עושות אותו קפרן ומר-נפש, ואילו כבשו הצרפתים את מצרים—עם אפודותיהם הכחולות ומכנסיהם האדומים, כבר היה הכל כשר וישר? תיסס בלוי חשבון

מדיני, מנקרת בקרבו שינא מיוחדת כנגד האנגלים, והיא היא שפוגמת את היצירה האמנותית ומכנסת לתוכה זיוף קמן.

כי השאלה אחת היא, אנגלים, או צרפתים, או אשכנזים, קוק, או שמאנגן, או איך שיכונה, כניסת הציוויליזציה הרועשת, המעשית, של המערב והכבוש העסקני, שהיא כובשת את המקומות הקדושים של התרבות העתיקה עושים רושם כהר של איזה חורבן. דומה, שאנו שומעים איוו גניחות גדולות, עמוקות, דומה, שמתים מדברים, מתאוננים, שאין נותנים להם מנוח בקבר. „על היאור“, על היאור הקדוש, שהשקה ומשקה את ארץ-מצרים, לאורך גדותיו, באחד מן המקומות הראשיים—גשרון, מעין נה, שחור, כביר, בעד העולים מן הספינות והיגדרים מעליהן, ועל הטבלא צווחת בחוצפה ריקלאמית ותגרנית הכתובת: Thos Cook and Son, ואצלה בשני חצאי-לבנה—הוי, פרעה! — Egypt Limited. לאורך הנהר סלולה מסלת-ברזל בעד הנוסעים מן הדלתא אל סוראן, לקצה כל תחום מסוים—בית-נתיבות בנוי באיתן, בעזות בולטת, דוקרת, זרה, ושם מסביב, הרחק, שארית ג'יתונים נמוכים, ישנים, גונוים בעומק ובעניות את רזי הארץ; במקדשו של סט הראשון בכל יום—קשקוש הקערות והכפות והמזלגות! תומאס קוק מאכיל שם את סיריו „לונשש“, על היאור אין זכר ל„אנית-האבה“ (dahabirs) העתיקות, אך אניות ענקיות בעלות שלש דיוטות מחצות בקישורן האפור, הרבוץ והמרופש את גלי המים; והליתנים הזורים האלה, המשבשכים במים שאינם שלהם, מעוים גם לקרא לעצמם שמות כשמות המלכים הקדמונים: סיוזומרים, אמינופים, רעמסס הגדול, וגופעים בהן, לפי דברי לופי, „הבריות המשינות, הנקראות באנגליה „נשים“, וגאיונים רבים, ומפשים רבים“. בלזכור, על יד-החורבות הנחרדות של אמינופים ורעמסס, מתנשא בגבהות קהה, פרועה ומחוצפת בית-מלון כביר Winter Palace — ארמון מוצק, מרווח, ברזל ואבן, פרצוף כחו של הממון האירופי, מתפיץ בצורה של סגנון ארדיכלי מודרני. הרי הוא גדול פי שנים או פי שלשה מן המקדש העתיק של פרעה, והחורבות מסביב כאילו מונחות פרקן לרגלי האכסניא הענקית. בין אתיקי המקדש מתמרים תלתלי העשן העולה מארובותיהן של אניות-הקישור. על קברו של אמינופים השני נקבעו פנסי חשמל—פנס אחד תלוי כמעט תחת חממו של המלך החנוט הגדול, כמעט שמפשיל את החוטם הזה למעלה. באסיון (פינה), זו העיירה הענתנית הבנויה על-יד האשד הראשון, נבנה בית-מלון כתבנית בית-מסגר אחד שבקישמא, ה„ביונס“ המפעפע והמחלחל בכל, החברות החזקות, החשובות, האלמות—בלי שם בעליהן, מונבלות באחריות, אבל לא מונבלות ברווחים, כל אותם התנינים היונקים יניקות עמוקות, שה„סישי“ המפוחמת שעל התמוזה שלחה מצרימה, מכרסמים את העתיקות, עושים בהן סחורה, מקילים ראש כנגד הבעותים הכבירים ועושים הכל מדרס לממון, עיסה לעסק—אכסניות ואכסניות, בעלים, מלצרים, משמשים, משמשות, זלילה וסביאה—וממון, ממון, ממון!

ואתה מוצא באסיון סלעים מן המדבר אשר מסביב מסומנים בסמני-מספר לבנים, ומקבילים להם סמני-המספר בקאטאלוג ערוך על-ידי אחד מן המומחים—עיין שם! אתה מסתכל בסלע ופותח את הקאטאלוג, ואתה מוצא שם תרגום כל כתובת ופירושה, ומהלכת „מים“ מסלע לסלע, בין פת שחרית ובין „לונשש“, סוקרת שם וקוראת כאן, ובין סמן לסמן היא מוציאה את השעון ומבטת: כבר הגיע זמן „לונשש“, וה„לונשש“ ומחירו, וכל מה שיעלה המזלג (כי זהו „לונשש à la fourchette“) —הכל כתוב שם. ויש שהנומרים מתנמרים: סלע—פרעה—חרטום—איוים—נומר 1 — ביפסטיק—רוכזיף—ושוב פרעה, רעמסס הששה-עשר—הרי פשמידה!

אבל כל זה כאין הוא מול חורבן פילה, מול כבוש אי קמן זה, פנינת מצרים, שמשתרטמת בתוך נחל מקוסם מוקף נוף ענום, חסר צלילים שואנים ושקוע בזקנה ובסודר, מי הנחל הולכים שם לאט, צלולים, בהירים ושקטים, מתפנקים ומתרפקים עד חצים של עמודי מקדש קמן ידוע לכל התיירים כאחד מן המראות היותר ציירניים של מצרים: מקדש האלילה איוים, שהיו באים לתוכו בספינה, על המקום הזה, המפיק פיוט,

שיש בו דקות ועדין של מרגליות, עצבות וחשיבות של נובלין ישן, על המקום הזה, שממנו מהבהבים ומדמרים נגד עיניו עיר היום כל הצללים הענקיים של עולם עתיק במסתוריו הסוקרים והמתחמקים, המשכרים והמפכחים, — פורש אותו רשע, אותו אדם-חדש, בעל-משבע, קבלן, בנאי, חנוני, אכסנאי, אותי קימי-וויאז'ר מרגל, את מצודתו, מקדש איוס יחרב; אדמת נוביה — כך היא מנויה וגמורה — תכסה מים על-ידי תעלות חדשות, ומחלות-הקדחת עתידות שתעשינה שמות בארץ.

בלגלוג מירי זה חותם לומי את ספרו — במרירות, שיש לה מעם ושאינה נעדרת הרגשה שירית, כשהקופטים או הערביים משברים ומנפצים את שרידי תפארת הבנינים מאז ועוקרים מהם חלקים בשביל צרכי תשמיש לבנין — קוראים להם ברברים! וכיצד יש לקרוא לאלה החנונים והסרסורים, הבאים מכל הרוחות הרעות, תקיפי קבלנות תאונית, שטופי-עסקים, ומהרסים את שרידי ההוד הקדמון, שכני-אדם בעלי-מעם נתחייבו במצות שמור אותם?

אבל הכבוש התגרני והחלול הסיירי עוד לא משמשו לגמרי את צורתה של הארץ הגדולה, ועוד הרבה יש ללומי לתאר. במקום שאתה מוצא את דלות כשרונו להעמיק, לתפוש את הצד הכללי בלי האחו בפרטים, וגם את עניות לשונו וכחישותה מכמה צדדים, שם אתה מוצא את כחו הנערץ בתור מתאר, אין ללומי אותו סוד של מאחורי-הבמה, אותה האמנות המסוגלת להוליד זעזועים בקרב הקורא, למשל: שישמע מתוך הספור את מפץ הפיראמדות הנופלות ואת דרדרר החומית בנות אלפי-שנים המנופצות; חסר הוא את הכח הדראמטי, שהוא מסוגל להציג לפנינו את המעשים בהעשיתם ודרך הלוכם וגלגולם. אין הוא יכול להשיע, אבל יכול הוא להראות הרבה, רוצה אני, שיצייר מראה טבעי, חתיכת נוף, משיצייר בן אדם, יודע הוא לתאר לא רק את תבניתה של כל חתיכת נוף לפרטיה, אלא גם את נשמתה. אהבתי מכבר לקרוא בספריו הראשונים, כי אין כמוהו יודע לתאר את ערבי-האכזב ואת לילות-הקיץ, את ימי הסתיו והחורף, את החוף ההומה, או הענום והמעורפל, את החרדה ואת העצבות, את התהיה הקהה ואת השממון, את הבהירות ואת הלחישת שעל הים, דבר דבר ונשמתו כלומר, צורתו — לא רק החיצונית, אלא גם הפנימית, כח תאורו זה מציין גם את ספרו האחרון, ביחוד כשהוא מתאר את הלילות, שאז עוד אפשר לראות את מצרים, מפני שהטיח-התפל של החרושים עוברים ובטלים אז ואין מצרים נראית אז בחדושה המור, אלא בצבינה הקדמון האמתי:

מסביב — המדבר, ופה — זווית נוגה, לא נראה כלום זולתי שלשה דברים בולטים וגדולים מאד: תבנית אדם מוגדלת מאד מאד, ושלשה הרים בעלי תואר שוה נראים בסקירה משונה כחיוניות, אך צללי שרמוניהם נופלים על תבנית האדם, מחליקים ומצליפים על פניו ועל גבו, ואנו רואים, שכל זה אבן-נצח.

ולאור הירח — בלילה בלילה יורד הירח ומבקר את קברות הממלוכים — ובא הלצון-החורן ומפתח להוסיף על הפתגם היפה הזה, סמירה כנגד, אורחת האנגליות הרוכבות בלילה על סוסים ועל חמורים — ואחת, חשובה, זקנה קצת, אבל ממאנת להודות על זה, נחשלת מאחוריה.

בלילה בלילה מבקר לומי את אולם הפגרים במוזיאון של קהירה ומטייל בין חרבות לוכסור, — אבל ביום, כשהוא מתאר את בית-המסגד — למה הלך לטייל ביום? — היום מפתח ללצון, היום גורף את בני-האדם בורם המדיניות והטנדנציות — אין לך אלא לילה שקט, שהוא מסלק את המחיצות, ממתיק את המרירות ונותן רק לצורות הטבע הגדול והכללי להבהיק מתוך אפלתו, הדברים הקטנים אינם בולטים ומצבצבים ודוקרים, והגדולים — כל כמה שיהיו חבויים ומוצנעים ומתעלמים מעין פשוטה — עין הצייר תחזה אותם בכל תפארת-הקסם ובכל ההויה העשירה של גונוניות מנומרת בחליפות מראות רכים, פושרים, מעופפים, כבת שירתי של לומי.

נחום סוכולוב.

מחשבות ומעשים.

(II ZXXV).

ומי מלל ומי פלל לי, שאסיום באספת-הרבנים ואתחיל ב, מעשה-אזב! ועדיין אנחנו מתאוננים על עניות חיינו, על מעושי-אינטרסים, על חוסר-איניציאטיבה, על העדר-כשרונות, ובכלל על הפשטות והשעמום שבמחנה ישראל! והלא לשוא נתאונן, כמדומה לי, שאין לך אומה ולשון בעולם, שחיה הם כל-כך שואנים, רועשים, מפכים בחזקה, וביחוד כל-כך מרובי-גונים, כחיינו שלנו, הגע בעצמך, אספת הרבנים, תקונים-כדת, אוב, לפידות, וייליגר, ועוד, חברים ואנשי-מעשה כאלה, שזכו לשם ולפרסום, וכל אלה במשך זמן קצר! ולא הרי שאלת-הלשונות, וזכוחים על מילה ואספת-הרבנים, שהרתיתו לרגע רק את מצולחתי שלנו, כהרי אוב, לפידות וייליגר, שהרתיתו את הים הגדול, את דעת הקהל הכללי, ומלוא כל הארץ כבודם, וכי יש לנו הרשות להתאונן על עניות-חיינו, על מעושי-אינטרסים, על חוסר-איניציאטיבה, על העדר-כשרונות ועל השעמום, בעת אשר, שמחה ברחוב היהודים? כמדומה לי, כי זה כמה לא הָיוּ לנו אינטרסים כל-כך הרבה כמו שיש לנו עכשו, — אינטרסים עד כדי דפיקת-הלב, עד כדי קיצר-הנשימה, בבוקר, בבוקר אתה קם ממשכנך ובלב הולם אתה עובר בחפזו על העתון היומי, לדעת מה יפעל עמך, מה יאמר בישראל, ואם נתפוצצה בומבה בירכתי-ארץ, ואם היתה התנפלות לשב אַכספרופריאציה במקום שעדיין לא היתה לעולמים, — לבך חרד להנעים, אולי גם זה משלנו, מאחינו. הרי לך אינטרסים, שכמוהם לא היו לנו בימי אבותינו. הרי לך, חיים מלאים, מרובי-גונים, הרי לך רוב ענין, הרי לך פרסום, הרי כבוד, לישראל.

Herz, was willst du noch?

ואיניציאטיבה, וכשרונות — אל אלהי אבי, מי ילד לנו את כל אלה? איניציאטיבה מספקת לכל יושבי תבל וכשרונות, שלא היו עדיין כמוהם בישראל. צריכה היתה להיות בפעם הראשונה אַכספרופריאציה אַנאַרכיסמית עם שפיות-דמים בעיר-העולם לונדון, אַכספרופריאציה, שהרגיזה את כל ששת המיליונים שבעיר זו, — וקיים, מצוה? זו היהודי לפידות — ובוים אחד נתפרסם באנגליה כולה, צריך היה להבהיל את בריסל בבומבה — ולא נמצא בין המון האנאַרכיסמים המקומיים שליח-צבור אחר זולת וייליגר, אורח משלנו, ממדינתנו. ואחרון, אחרון חביב — אזב המהולל, ה, תכשיט היקר הזה, ש, קדש שם ישראל בעמים במדה שלא היתה כמוה לעולמים.

ובל אלה הלא הם רק, אנשי-השם, הנשרים הגדולים, שהם מגביהים לעוף, ומעופם גדול, ואופקם רחב, ונראים תחת כל השמים, וכמה וכמה יש משלנו אפרוחים קטנים, שמעופם אינו כל-כך רם ולא זכו לפרסום רב כזה? מי ימנה ומי יספור אותם? — ואם נאמר לפורטם — בודאי לא יספיק הגליון, ממש, מהומה של עשירות, ואומות-העולם הלא מקנאות בנו, ממש מקנאות בנו.

יושבים להם הגוים הגסים, המגושמים, עם ועם בפנתו הנשכחה — ואינם שמים לב כלל לכל אותן השאלות העומדות ברזומו של עולם, שרואג להן ישראל עם חכם ונבון. יושבים להם בחגגי-הסלעים מיני שווייצים יבשים, בלא כל לחלוחית של מליצה ושיר, עם של אכסנאים ומבשלים, רועי-בהמות וחלבנים, והם מחזיקים אכסניות ומתיכים גבינות ועושים שוקולאדה לכל חמשת חלקי-העולם; ויושבים להם מיני שווייזים ונורי-ווייגים במקום קור וכפור וליר אשדות-הימים, והם שמים באניות וצדים תנינים ומספיקים שומן-דגים ועיטרן ודראמיות וטראגדייות ורומאנים לאירופה ולאמריקה; ויושבים להם מיני הולאנדים מיושבים בכצותיהם ותעלותיהם והם בונים בתי ריחים של רוח ויטוחנים קאקאו ומבשלים קונדימון (ליקורים) ומציירים אידיליות של אכרים ויטוחנים, וצדים דגים ומולחים אותם וכובשים בחביות ומספיקים כל אלה לאירופה כולה, ואוי להם

להנזיין האלה ואוי לנשמותיהם, כי מי רואה ושומע ומי יודע אותם? שומעים אנו תמיד מדברים על הדראמות והטראגדיות הנורוניות העולות על כל הבמות, על תכנן ורעיונותיהן ועל אפים של גבוריהן; שומעים אנחנו לעתים עוד יותר תכופות מדברים על המליח ההולאנדי, מיבו ואיכותו; שומעים אנו מדברים על הנבינה השווייצית, העולה על השלחן לקנח סעודה; אבל כמעט שאין אנו שומעים כלום על-אודות העמים יוצרי-הדראמות, כובשי-המליחים ומתיכי-הנבינות, אינם נותנים שום חומר לשיחות, אינם נראים ואינם נשמעים, כאילו אינם בעולם כלל. יעם קמן ודל, וביחוד הרלים שבנם הרל הזה, היהודים שברוסיה, אצים, רצים, משים בכל העולם, קולם נשמע מסיף העולם ועד סופו ותוקף מעשיהם ותהלתם מי לא יתנה? ...

הלא יש במה לקנא.

איני יודע, אם גם אספת הרבנים תביא לידי קנאה. באמת צריכים אנחנו להודות, כי אַכסמפלארים מעין אלה, שנתאספו ברחוב-הכובל שבזאראש, יש לאומות-העולם משלהן די והותר, ואולי במהדורה יותר משובשת; אבל אַזב בודאי יביא אותן לידי קנאה. וכי דבר קטן הוא „תכשיט“ אשר כזה! הלא מלוא כל הארץ כבודו ואדירי-מלוכה בעצמם ובכבודם ממליצים עליו!

וכל קנאה סופה שנאה, כידוע.

כי היתה עוד בעולם קרן-זוית, שהשנאה לישראל לא היתה בה נפרוה, ופעמים שאף נראתה בה, לכל הפחות למראית-עין, גם אהבה לעמנו. נמצאי, אמנם, ספקנים, שזה מכבר הטילו ספק באהבה זו, שהיתה תלויה בכמה וכמה דברים; אבל השנאה, אם היתה, היתה מסותרת. ואם נמצא אחד, שפטפט מה שכלכו, מיד השתיקו אותו ונערו בו בגופה. והיו שם גם כאלה, שבאמת התייחסו לעמנו ברחם אנושי. ועכשיו יש לפחוד, שגם בקרן-זוית זו תגדל השנאה ותעשה חיל. ומי יודע, אם ברבות הימים לא תרע השנאה ההיא יותר מן השנאה הישנה, הקדומה... כי השנאה פושטת צורה ולובשת צורה, הכל לפי המקום ולפי הזמן. ואַזב בשעתו כיהודה איש-קריות בשעתו... אמת הדבר, שבין מיסדי האמונה החדשה הנקראת „מארכסיזם“, בין „שליחיה“ ו„קדושיה“ נמצאו הרבה מבני-עמנו, ואולי גם יתר על המדה; אבל הרי גם מיסדי האמונה הישנה, שליחיה וקדושיה הראשונים היו כמעט כולם משלנו, ובכל זאת—ואולי דוקא מפני זאת—כל-כך שנאו ושונאים אותנו תלמידי-תלמידיהם של המיסדים והשליחים. ומי יודע, אם לא יבואו ימים, ואף תלמידי-תלמידיהם של מארכס וסיעתו ינקמו מבני-עמנו את נקמת המעונים, הנהגנים והנתלים בעמיו של אַזב וסיעתו, כמו שנקמו ממנו את נקמת המעשה שנעשה בעמיו של יהודה איש-קריות...

כי השנאה לישראל פושטת צורה ולובשת צורה, פושטת את צורתה הישנה ולובשת צורה חדשה, לפי רוח הזמן, עכשיו עוד זוכרים לנו בספרות אלו את חסדי גרשוני וחבריו, אבל מי יודע, אם לא ימים יבואו, וגם את גרשוני יחדשו במינות... ובין הדברים הרבים, שקראתי על כל אלה הענינים היפים, כבר מצאתי איזו רמזים לגירסא זו... ואפילו אם לא יחדשו, הנה גרשוני ישתכח—קדושים חדשים משכחים את הישנים—ואזב וזכרו ישארו לדורות.

וצריך להיות עוד כדי שלא לראות את השנאה לישראל המבצבצת בתוך החברה החדשה. קראו נא, למשל, את ספרו של ביינער על „האבמינומיה הלאומית“ ואת מסקנותיו על יחס האבמינומיה ליהודים, ותראו, שהשנאה לישראל מבצבצת מכל מסקנה ומסקנה. ויפה כלל איתם ח. ויטלובסקי בכלל אחד כזה: „אנחנו שונאים אתכם, יהודים, ולפיכך אין אנו רוצים לתת לכם זכויות לאומיות“. וביינער אינו יחיד במסקנותיו. כל מי שרגיל אצל המספרות המארכסיסטיות וקורא אותה בשום לב ימצא בה כמה וכמה דברים ממין זה.

וענינו של אַזב בודאי שלא ירבה לנו אזהבים בין אלה, שכל-כך האמינו בו, עד שמנוהו לראש עליהם. בכל אופן איני לנו מ„יהודים“ כאלה!

אבל יש מתנחמים ואומרים: אמת הדבר, כי חרפה היא לעם שיצא ממנו אַזב, אבל לא אנחנו אשמים בזה, אלא הגלות. הגלות היא שמעכרת איתנו על מדותינו והיא שגרמה לאזובים מישראל שיהיו פרובוקאטורים.

תנחומים של הכל, חביבי! כבר הורגלנו בתנחומים אלה וכבר היו לנו לזרא. סופר אחד מכיר, שהיה רגיל לדבר דברים כמו שהם ולקרא כל ענין בשמי האמת, כמו שהוא, בלא כחל ופרכוס, היה אומר: „תמיד כשאני עובר במקום-המנופף, במחילה, אני סותם את נחירי ואין לעבור במהרה. אין אני רוצה לדעת כלל, ממה נבראה מנופת

זו—אפשר ממערני-מלכים, אבל לעת-עתה היא מעלה סרחון... הדברים גסים, אבל עולים יפה, ממה נבראים אוכים—אנו יודעים כולנו, אבל כלום דבר זה ינחמנו?—סוף סוף הם מעלים סרחון—סלחו לי בשמי גם זה!—ומבאשים את כל בית-ישראל, וכשאני לעצמי אף איני מאמין בדבר כלל, שאוב הוא רק תולדות-הגלות, כמדומה לי, שהאזכים נולדו, 'אזכים', ואילו היה אז בימי דוד מלך ישראל היה מסית ומדיח, פרובוקאטור על מטהת-הקידוש. בודאי הרבה הרבה הגלות עושה, אבל כדי להיות 'אמן' במלאכה ידועה צריך להולד בעל-כשרון, לא, חביבי, המילו על הגלות מה שתמילו, אבל, בבקשה מכם, אל תתריצו בה את הדילמוריא ואת הפרובוקאציה, בינינו לבין עצמנו הלא יכולים אנו להידות, שוהי צרעת ממארת, שדבקה בנו זה כבר,—מחלה נושנה, שעוד בימי-הגלות הראשונים יש להכיר את עקבותיה, ובודאי היתה מתקיימת אפילו בימי מלכות ישראל, אלא שאז נקראה, כמובן, בשם אחר. מי הגיר, למשל, לשאול, שדוד היה בנוב עיר-הכהנים ואחימלך בן אחיטוב קבל אותו בסבר פנים יפות וצדה נתן לו, וחרבו של גלית הפלשתי מסר בידו, ושאל לו באלהים?—לשוא היתה הצמדקות של אחימלך, שלא ידע מכל ה'אינטריגה החצרנית' ההיא שבין שאול המלך ודוד, חתנו, דבר קטן וגדול... לשוא, ותמיד עוד בימי ילדותי, כשהייתי מגיע לפרק זה, דוח לבני, הכהן הפשוט הזה, שישב באיוו פנה נסתרה, הרחק מכל סכסוכי החצר, ולא ידע מאימה מכל הנעשה שם, בין החצרונים האינטריגנטים, קבל את דוד, כשבא זה לנוב, בכל הכבוד הראוי לחתן המלך, ובדאי חשב, שעלידי קבלת-פנים זו יעלה לגדולה ויעבירוהו לאיפרכיה גדולה ומובה מנוב העיר הקטנה, הבודדה, או יזכוהו באיזה אות-כבוד, לדוגמא, אתון של זהב' מאיוו מדרגה (אות-כבוד בימי שאול, וזכר להאתונות שהלך לבקש), או, לכל הפחות, יזכוהו לטוב בספרות הגבורות, וגם זו לטיבה, אבל מחשבתו הטובה לא נתקיימה, כי איזה דואג-אזוב הלשין עליו, שראה את בן-ישי בא אל אחימלך, וזה שאל לו באלהים וצדה נתן לו ואת חרב גלית הפלשתי נתן לו... ואחרית הדילמוריא ההיא היתה מרה: 'וימת ביום ההוא שמונים וחמשה איש נושא אפור בד, ואת ניב עיר הכהנים הכה לפי חרב, מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק'...

לא רבות בשנים מלך שאול, עוד זה לא כבר הלך לבקש את האתונות—וכבר למד את המלאכה היטב...

והעם בעצמו!—התכוונו היטב בדברי אחימלך, באיוו הכנעה מרבר ראש עיר-הכהנים אל שאול... גם הוא, כנראה, למד הרבה במשך זמן קצר... ואף בימי דוד ושלמה ויורשיו ניכרים עקבות הפרובוקציה בדברי הימים ההם, ואשער בנפשי את המון ה'אזכים', שהיו בימי הורדוס, זה היה תור-הזהב לפרובוקאציות: דילטוריות והסתות בין הורדוס והסנהדרין, בין הורדוס וחצרו... כר נרחב, לבעל-כשרון... הוא אשר אמרתי: לא בגלות תלוי הדבר; אלא שאז, כשעדיין היה ישראל יושב על אדמתו, לא גרמו לנו ה'אדונים' האלה רעה ובויונות מרובים כל-כך כמו שהם גורמים לנו עכשיו, אם דיגאיוב וסודייקין היו פרובוקאטורים אין בכך כלום. אבל אזוב—וזהי לנו בכיה לדורות, ולא לחנם הרבו להזהיר אצלנו על המלשינות עד שקבעו תפלה מיוחדת בשמונה-עשרה: 'ולמלשינים אל תהי תקוה', וזהי תפלה מפורסמת בשביל סדור-התפלה הישראלי, כמה שבקשתי בסדורי-התפלה של בעלי אמונות אחרות—לא מצאתי תפלה כזו, כמתכונתה, בכל הקיפה. אות היא, שאצלנו העריכו כראוי את ערך הדילטוריא והפרובוקאציה והכירו, שהיא כרקב לגוף עמנו ולמצבו בעמים, ועל-כן הזהירו עליה ביותר וקבעו לה קללה בפני עצמה. אלא שאירע למלשינות מה שאירע לנקיון, כמדומה לך, כמה הזהירו אצלנו על הנקיון: תקנו נטילת-ידיים, טבילה, מקואות וכדומה, שהן חלק גדול מן ה'שולחן הערוך', ואף-על-פי-כן מה רבה המדמנה, מה גדול אי-הנקיון ברחוב היהודים, וכמו להכעים—על-פי רוב דוקא בין אלה החיים על פי ה'שולחן-הערוך'—ומעין זה אירע גם להמלשינות, כמה שהזהירו עליה וקללו אותה בסדור-התפלה, עדיין שמן זה מרקד בינינו, וכמובן, סובלים אנחנו בעצמנו ממדה מגונה זו ביותר, אבל כבר הורגלנו בסבלנות וסובלים אנו מכל מלשין ודילטור כמו שאנו סובלים מכל שאר המכות הפנימיות, ואולם פעמים שהמכה מתפרצת, כמו ב'מעשה-אזוב', גם החוצה, אל רחוב הגוים שכנינו, והם לא הורגלו לסבול מיהודי ומעוררים רעש—ועל כל ישראל יצא הקצף, ומה טוב ומה יפה היה, אם תחת להתייעץ על איוו ענינים של מה-בכך היו רבנינו באספותיהם מתייעצים, איך להסיר מעלינו את הנגע הזה, נגע הדילטוריא, וסיפרינו, במקום להתווכח על עניני טילה וכדומה, היו מקדישים את עמיהם כדי להכחיד מקרב עמנו את המדה המגונה הזאת, כי לשוא אנו מתנחמים ואומרים, שלא אנו אשמים בדבר, אלא הגלות. נחמה של הבל, אחים, נחמה של הבל! אמנם, הרבה גלות עושה,

אבל יותר מזה—האנכיות והעצמיות והקטנות שבנו. ונחמה של הכל היא גם זו של אחינו באמריקה. בעתוניהם הם מתנחמים ואומרים: בודאי, ענינו של אוב יגרום לנו שנאה חדשה, מפני ששנאה זו כבר מצאה כבר נרחב לפנינו אף בחברה החדשה בכלל וברוסיה בפרט. כי בימי הירידה משתדלת כל מפלגה ומפלגה להמיל את האשמה היותר גדולה שבאשמות, אשמת איה-הצלחה, על חברתה, שהיא רק היא גרמה לכל המפלה, וסוף כל ההתנפלויות יהיה—היהודי. וגר סוף עם סוף יחרו, ובן-המעוט עם, בן-הרוח"ץ, ישלימו ביניהם, וכולם יהיו על היהודי, שהוא גרם במפלה, שהרי אילמלא הוא בפחותו והעיקר—בדילטוריא שלו, או היה המצב שונה לגמרי ממה שהוא עכשיו... אלא—כך מתנחמים אחינו שבאמריקה—אין רע בלא טוב, והטוב הוא — שבשיראו צעירינו את הפנים העקומים של החברה החדשה, כשיראו, איך ה"חברים" מתרחקים מהם, ירתעו לאחוריהם ויעזבו את החברה, ומה שלא יכלו לעשות הסופרים העבריים בהוכחותיהם, מה שלא יכלו לפעול אגרות-אב, דמועות-אם, יללת-משפחה וצרת-רבים—תעשה ותפעל האנשיסמיות שבחברה...

אבל, לדעת, אף זו אינה נחמה. ראשית, בכלל אין להתנחם בשנאה ומעו לא יצא מתוך לעולם; ושנית, ירא אנכי את ההיפך: היודע ומכיר את רוח עמנו, עד כמה הוא אוהב להרחק דוקא למקום שאין אוהבים אותו, יודה, שפחדו זה אינו פחד-שוא. מכיון שצעירינו יתחילו להרגיש את הכח הדוחה שבחברה עוד ירבו להכנס לתוכה, ואז יתחיל עוד הפעם המחזה הישן, המחזה הרגיל שבחינו, מצד אחד—ספרות אפולוגיטית: יהודים ישתדלו להוכיח, שהם היו הראשונים בדבר, כי נביאיהם כבר חזו, ולאסאל ומארכס וכל קדושיהם עמהם היו משלהם וכו' וכו'; ומן הצד השני—ספרות של חרופים וגדופים ושילת-הכבוד: הגויים, ואפילו המוכים שבהם, ישתדלו להוכיח, שמארכס לא היה כלל, מארכס, שאף הוא היה, אם לא פרוכאמור, לכל הפחות פלאגיאטור, שהעיקר היה אַנגלס, ומארכס, כיהודי, ידע רק להשתמש בכחותיו של ה"אריי"... והמתונים שבהם יצדדו, אמנם, בזכותו של מארכס ויודו, שהיה אדם גדול, אבל יבטלו את יהדותו. הכל כמחזה שראינו בנוע ליהם הנכרים אל כתבי-הקדוש: המתונים שבהם מקיימים את כתבי-הקדוש ומבטלים את, ויהדותם, כלומר, מוצאים הם תהבולות לבטלם: חופרים וחותרים בחורבות עמוקות, בקברים, בכוכים ובמערות ומוצאים איזו לוחות ושברי-לוחות של כתבות עתיקות, שאך ה' יודע מתי נכתבו ואיך נכתבו ואיך הם נקראים, ומוכיחים מהם, שהטוב והמאור שביהדות כבר היו לעולמים עוד לפני כתבי-הקדוש וכל מה שכתב'ך נגוב הוא אתנו מן הכבליים והמצריים וכדומה. כך עושים המתונים, ועזי-הפנים שבהם אינם חושבים מחשבות הרבה ובגסותם הם מבטלים, פשוט, את כתבי-הקדוש ואת כל הקשור בהם, כמחזה שראינו זה כמה אצל האנשיסמיות במערב-אירופה וכמו שראינו עכשיו באספת-השחורים בקיוב, שהמזרצה באספה זו בא לירי מסקנה, שמפני ההשפעה המוקה של ה"ברית הישנה" צריך לבטל אותה לגמרי, ועל היכחותו של אחד מן הנאספים, כי אין לצייר את הנצרות כלל בלא ה"ברית הישנה", שה"ברית החדשה" היא השתלמותה הטבעית וההכרחית, קם היושב-ראש והכה כאגרופו על השולחן ואמר, שבשום אופן אינו יכול להשלים עם הרעיון, שיש איזה חבור בין הנצרות והיהדות, ואם יש מי שמאמין בזה—הרי הוא בעצמו יהודי, ואחרי היכחות כאלו נמנו וגמרו, שצריך לבער כליל אחרי ה"ברית הישנה".

כשאני לעצמי מאמין אני, שיבוא יום והנצורים ישנו את יחוסם המסורתי אל ה"ברית הישנה". כי באמת הקושיא, שהקשה "שחור" אחד באספת-קיוב: במה אפשר לבאר את הדבר, שהם, השונאים שנאת-מות את היהודים, מניחים עם זה ביסוד המוסר וההנוך שלהם את ספר-הברית של עב-חרמס'ץ?—היא קושיא, שאין לי שבה אפילו בדחוק, וסוף סוף יבוא היום ויבטלו את הברית הישנה לגמרי, כמו שבטלו כבר את התלמוד ועשו אותו למפלצת. ואם רק יסירו את הקדושה מן התנ"ך הלא ימצאו די חימר להתנפלות; ועזי-הפנים שבהם כבר נסו לעשות זאת. קראו נא את דברי מנשיקוב, למשל, על יעקב ויחוסו לעשיו ולבן, על משה ויחוסו להמצריים, על דוד ומלחמותיו, ותראו, עד היכן הדברים מגיעים. אלא שעדיין לא הגיעה השעה לכך ואפשר, שלא הגיע כל-כך מהר, פשוט, מפני ההרגל הישן לחבר את ה"ברית החדשה" עם, הישנה". ולעומת זה מובטחני, שקרוב היום, ובכל אופן לא רחוק הוא, שבו יבטלו בחוגי המאמינים של האמונה החדשה את מארכס ואת תורתו, כי יוכרו לו את חמאת מוצאו, וכשם שלא נמצא עד עכשיו מקום בגרמניה בשביל מצבת-כבוד להייתה, כך לא ימצא מקום גם בשביל מארכס... לאַנגלס ימצא — ולמארכס לא ימצא, עד שתרחרם עליו איזו קהלה עברית ותעמיד בכספה ובקרן-זויות שלה אנדרטא לכבודו, כמו שהעמידה עדת-ישראל בברלין אנדרטא לבן-מנחם באחת מן הפנות הנשכחות, בשביל צר ועקים, ברחבי ההאמבורג,

במקום השייך להקהלה. ובני-בניו של מארכס, שאפשר שיהיו באנקירים (סנדלרים ונפחים בודאי לא יהיו!) יבואו גם כן לחג זה, לכבד את הקהלה העברית, כמו שהשפילו את עצמם צאצאי בן-מנחם, הפריצים הנדולים עכשיו, לבא לחגיגה הזאת. ומסתמא תהא צורה לאנדרטא זו כמו לאותה של בן-מנחם.

לא ראיתי בעיני אנדרטא אחרונה זו, אבל בודאי הפרוטימי של אבן-השיש עלה יפה. Made in Germany — וחוקה על ברלין, שלא תוציא מתחת ידיה דבר שאינו מתיקן. זה הראש המפוס של בן-מנחם עם עיניו החודרות עמוק עמוק מסתמא נחקקו כדבעי, כמה שאפשר למסור באבן וברונזה קלסטר-פנים ומבט-עינים. כי לבשתי צריך אני להודות, שאין אנכי מאמין בזה. כמדומה לי, אבן וברונזה, אפילו בידי מיכאל אנג'לו, אינן מחיי-מתים במלא מובן המלה. אבן וברונזה יכולות למסור רק את ההופעה החיצונית בכל דקותיה ומסתוריה, בכל עגוליה וקמטיה, אבל אינן יכולות למסור את חיי העינים בכל עמקותן. והעינים, העינים, הלא רק הן הנן אספקלריות-הנשמה ובלתן אין חיים אמתיים. וכי באמת נפקא-מינה גדולה היא, אם, למשל, חממו של בן-מנחם הוא מעט יותר דק או מעט יותר גס, מעט יותר ארוך או מעט יותר קצר? אבל העינים — מצייר אני לעצמי את עיני בן-מנחם, שכל-כך האירו בתורה! — ואת המבט הזה, שכל כך הרבה להביע, — להביע הכל: גם את שלות הפילוסוף, היודע ערך ומחיר לכל, גם את יסורי הצדיק, שמצמער על שנתנו הסכל והרשע במדומים, — את המבט הזה לא תביע בברונזה ובשיש. אבל, אפילו אם האנדרטא עלתה יפה על צד היותר טוב, אין אני יכול ל"עכל" את מהותה של מצבת-זכרון זו. בן-מנחם ואנדרטא של אבן! — זוג מלבושים, כמו שאומרים במקומיתנו. ובכלל, מה להם, להאשכנזים העוברים ברחוב האמבורג, ולמחברו של פידון או למתרגם ומפרש את כתבי-הקידוש? — מחיתנים גדולים, בודאי.

ולא רק לבן-מנחם הפילוסוף העברי, שבודאי אין עטרה זו של אבן הולמתו ובודאי מצבתי מיותרת אפילו בשביל עקם וצר בפנה נסתרה שבברלין, אלא בכלל אין, לדעתי, לפילוסופים מקום ברחוב, בשוק, ומכל מיני האנדרטות מוצא אנכי מתאימים למסרתן רק שנים: מצבת-זכרון של גבור מלחמה, הרוכב על סוס אדיר רחב-האזורים וקל-הרגלים, או גוף ערמילאי מחוטב היתב של איזו וויגוס, שניהם, כלומר, הגבור על סוס וויגוס הערמילאית, ימשכו עליהם את עיני העוברים והשבים. כי סוס אביר על שן סלע ורוכב מוויגן עליו עדיין הוא עושה אפילו בימינו, ימי הבורסא והפרוזה הפשוטה, רושם עז על בעלי עצבים חלושים: סיד גלוי הוא, אמנם, שהנסיך או האלוף הזה, שזכת אחרי מותו לסוס אביר, וכחיו. נקרא בשם, מפקר-הצבא יהיה מוכתר בתיאר, גנרל, היה יושב בעידנא דריתחא, כשעת המלחמה הלוהטת, באהלו במקום במית, הרחק כמשהו, קרופ" משרה המלחמה, והיה רוכב מוויגן מכף רגלו ועד קרקדו על סוס אביר רק בבניסתי אחרי המלחמה, מעוטר בעטרת-נצחון, לתוך שערי העיר. ואף-על-פי-כן האנדרטא של גבור רוכב על סוס עושה רושם, וגוף ערמילאי של איזו וויגוס מפוסמת, אפילו של אבן וברונזה, מדרגה את העצבים. כי בדבר אחד צריך להסכים להפילוסופים החדשים: שהעולם עם כל חזיונותיו הוא רק פרי ההסתכלות; מרגישים אנחנו אותם רק כפי כח הסתכלותנו, ואנדרטות כאלה, גבור רוכב וגוף ערמילאי. בודאי מביאית לידי הסתכלות, והאשכנזי העובר בחוצות ברלין, יהיה מי שיהיה, אם סוחר או יונקר, אם בעל-מלאכה או חנוני, אם חייט או תלמיד-חכם, מדי עברו ברחוב מסתכל בהם, ומרגיש בהם ויש להם, ערך חנוכי להדור הצעיר, — מה שצריך היה להוכיח.

אבל פילוסוף ברחוב, איזה, קאנץ' זקן וכפוף, איזה, לייבניץ' יבש ומקומט בשוק — מאי עבדתיה? — מי ירגיש אותה, מי יסתכל בה? — ואיזו שייכות יש בין איש-הרוח במושג היותר געלה ומרום של המלה, שכל ימיו חי ברוח והתפרנס מן הרוח ושורש-נשמתו. היה הרוח, הנשמה, רק הנשמה, — איזו שייכות יש באמת ביני ובין נציב-האבן, הגולם של שיש וברונזה, שהעמידו לראות ברחוב? ואם פילוסוף משלהם כך, שסוף סוף אפילו ברחוב הוא בתיך עמו, פילוסוף משלנו, שגם בחיו היה זר ומזר ברחוב הזה, על אחת כמה וכמה.

ורחמנות בנאמנות על בן-מנחם, כמו שנתעוררה בי רחמנות והיה לי צער גדול לראות את האנדרטא של שפינוזה בהאג הבירה, בעיר יפה זו יש מגרש אחד בשכונת ה"חצר", שבו נתרכזו כמעט כל עמדי-הזכרון של כל אלה ההגמונים, העריצים והרוכסים כובשי-הארץ, — ובמגרש הזה לא תמצא את שפינוזה. ורק כאחד מן הרחובות הרחוקים, כמעט בקצה העיר, על מגרש קטן וצר, סמוך לאיזה בית-מושב-וקנים, העמידו את הפרוטימי שלו על בסיס של שיש. ואף-על-פי שאין אני אוהב אותו ביותר, כי לדעתי הקדיח את תבשילו ובעט ברבותיו ובעמיו גם יחד ודבר סרה

על ישראל ועל תורתו, -- אף-על-פי-כן צער היה לי לראות אנדרטא זו בפנה רחוקה, בודדה ועוזבה. ונדמה לי, שהצער היהודי נשקף מעיניו של הפילוסוף המוחרם, כאומר: מה לי פה ומי לי פה? -- ובכל התרחקותו מעמו והתקרבותו לאומות-העולם בחייו, היה מכירו מקומו יותר כחצר בית-הכנסת הישן באמשטרדם מאשר כ,פאזיליון מאין שבהאנג. וצריכים אנו סוף סוף לבוא לידי מסקנה, שצדקו חז"ל באמנם: אין עושים נפשות לצדיקים--מעשיהם הם זכרונם. נניח את מצבת-הזכרון של אבן וברונזה לעריצי-עולם, לכובשים, לאנשי-מלחמה, יושבי אותם אחרי מותם על סוסים אבירים, קלי-רגלים ורחבי-אחורים, יזיינו אותם מכף רגלם ועד קדקדם כדי שימילי את מוראם על כל חי ... אבל המשוררים, החוקרים, הפילוסופים ינוחו בשלום על משכבותם ותהיינה שפתותיהם דובבות בקבר. --

וחבל על שנים-עשר אלף המארקין, שהוציאו אחינו בגרמוניה לבמלה, אמנם, שנים-עשר אלף מארק אינם מטבע כלל לגבי אחינו האשכנזים, אשר מה שהנם הנם, ויהודים עשירים הנם בודאו, ועל "צפלין" אחד בלבד נדבו כפלי-כפלים; ולא רק על צפלין, שאולי תהא גם להם טובת-הנאה ממנו, אלא אפילו על חפירותיו של דיליטש, שלא נבראו אלא בשביל להמיל דופי בתורת-היהדות, הוציאו מאות אלפים ... ואף-על-פי-כן חבל גם על שנים-עשר אלף מארק, שלדעתי הלכו לאבוד ומוטב שהיו מוציאים סכום זה על תרגום טוב והוצאה זלה של כל כתבי בן-מנחם בעברית.

כי מנדלסון האשכנזי, אפילו אם אלף מצבות תקימו לו באיוו סיממאות של ברלין, סוף סוף ישתכח, מוכרח להשתכח, ומצבתו אינה אומרת כלום להאשכנזים, לא ללבם ולא לשכלם... ובן-מנחם העברי, ככל מה שכתוב עברית, יחיה כל הימים אשר יחיה עמנו ... ואילו הייתי אנכי באותו מעמד של פרנסי-הקהלה ומנהיגיה, הייתי אומר להם: הוי, יהודים, יהודים-אשכנזים; עד מתי תהיו "יהודים", כלומר, יהודי-הגלות? -- עד אן לא תבינו, כי לא יכירכם מקומכם פה! ... ועכשו שלא הייתי, אני פונה אל כל קוראי "השלוח" בברלין, אולי ישריח מי את עצמו לומר להם כדברים האלה בשמי, או, אם לא ירצה להביא גאולה לעולם--בשמי, ואכיר לו טובה.

רבי קרוב.

מכתב אל העורך.

יודע אני אמנם, כי אם עוד שנים הרבה יהיה השלח, יבוא יום ולא אכיר מראהו וכמו זר יהיה לי. ועל זה אינני מתרעם כלל. כך צריך להיות וכך הוא מנהגו של עולם. דור הולך ודור בא וכל דור יהיה ויפעל על פי דרכו⁽¹⁾.

וזכר אתה, ידידי, דברים אלו, שכתבתי אליך במכתב-הפרדה, כשחדלתי להיות עורך השלח, ואתה נמלת את מקומי? עדים הם קוראי השלח, שלא היו הדברים מן השפה ולחוץ. כמה נמיות נטה כבר השלח מן הדרך שהלך בה בימי, וכלום באתי לפני הקוראים בתרעומות על זה? הלא ידעתי מראש, שכך הוא מנהגו של עולם, — אמרתי אל לבי, ושתקתי.

ואולם הפעם קרה דבר אשר לא יכלתי לראותו מראש, מפני שלא כך הוא מנהגו של עולם, ואלו ידעתי אז, כי יבוא יום, השלח יכריז עלי בפומבי, שבגדתי בספרות העברית והתמכרתי לספרות זרה, — אפשר שלא הייתי יכול לכתוב אותם הדברים, במנוחה פלוסופית כזו...⁽²⁾

יודע אתה, ויודע גם הסופר, המכריז, כי מעת שנפקד מקומי בספרות העברית (מסבות זמניות שונות, שאינני חושב לי לחובה להרצותן לפני הקהל) לא פרסמתי אף שורה אחת בשום לשון אחרת; ויודעים אתם גם זאת, שכמה פעמים נשאלתי מצדדים שונים, מפני מה אינני כותב גם רוסית בשביל אלו שאינם יודעים עברית, ותמיד היתה תשובתי: עברי אנכי, ולשוני—עברית, ואם יש במאמרי דברים ראויים להשמע, יופם להתרגם על ידי אחרים ויקרא עליהם שם הספרות העברית. ואף איזו מדרשוני והרצאותי באספות שונות בלשון רוסית, כשבאתי אחרי כן לפרסם את תכנן בצורה של מאמרים ספרותיים, כתבתי אותן לא בלשון שבה השתמשתי בדבר-פה, אלא בעברית. רק לפני שלש שנים, בימי התנועה הגדולה ברוסיה, כששאלות לאומיות רבות ערך עמדו על הפרק ודרשו פתרון מיד, — אמרתי לעצמי: שעת חירום שאני, וכתבתי מאמרים אחרים בלשון רוסית לצורך השעה. — כל זה ידוע לכלכם היטב, ואעפ"כ די היה לכם למצוא את שמי ברשימת הסופרים, שמכנה "Европейскій Міръ", הבריח לתת מפרי עטם לקוראיו, — ומיד יצאתם והכרתם ברמזים מובנים אף לקורא דלא חכים ודלא טפש: פלוני המיר כבודו, העברי, ככבוד המסופק להמנות בין סופרים בלשון נכריה! ולא היה לכם פנאי להמתין, לפחות, עד שתשאלוני פשר-דבר ותשמעו תשובתי. אלו כך עשיתם, היותם יודעים, שמערכת מכה"ע הנ"ל בקשה ממני רק זאת, שאם עתיד אני לכתוב בקרוב איזה מאמר בעברית בשביל מכה"ע עברי, אשלח לה העתק בכתב-יד, כדי שיתורגם על ידה לרוסית ויודפס התרגום בזמן אחד עם המקור העברי. ועל יסוד הסכמתי למלאות בקשה זו נזכר שמי בין הסופרים שהבטיחו עזרתם, כמו שנזכרו שם גם שמותיהם של סופרים אחרים, אשר מימיהם לא כתבו רוסית כלל, ולא היתה הכוונה אלא שיבואו דבריהם מתורגמים תיכף לכתובתם בלשונם המקורית. כן, ידידי, הוכח תוביח"ה היא בודאי מצוה גדולה, אבל הפרזה יתרה—"trop de zèle".

מפניה, טעמה של מצוה, אפשר אמנם, שבמובן ידוע צריך הייתי לשמוח, בראותי ילד שעשועי עומד על השמור להגן על כבוד הדגל! ואינו נושא פנים אף לאביו הקוק. אלא שחישש אני, שמא יבינו הקוראים, כמה מן העברית — זוהי כל ה, הכרה בפומבי, — הוזה! השלח תובע מאת אחד העם עלבונה של הספרות העברית! — ואיני יודע, כבודו של מי מאלה השלשה יהיה נפגע על ידי זה ביותר...

ברגשי כבוד וידידות,

אחד העם.

לונדון, ה' אדר תרס"ט.

הערת העורך: המכריז הוא חביבנו רבי קרוב, שאין דרכו לפגוע בכבוד, ובפרט בכבודו של אחד העם; וההכרה היא: אפשר שמר גוריליק יסתפק בזה, ש"אחד העם" יתיר את קושייתו ב.עולם העברי—בלשון רוסית, ש"אחד העם" נמנה על עזריו, —אנכי וכדומה לי לא נסתפק בזה, באשר כי הנפש המתפשטת של היהודי הלאומי זוכרת את האיש ההוא, שהסכינה לשמוע אותו מדבר מעל הבמה העברית—עברית, ורק עברית—וזהו כל ה, הכרה בפומבי, והיכן היא כאן ה,פגיעה בכבודו של מי שיהיה, והיכן הם הרמזים על בניה בספרות העברית והתמכרות לספרות זרה?—כדומה לי, שבמקום לחרוד את כל התורה הזאת על פראזה פוליטונית פשוטה של ידיד ומכר נאמן מוטב שיבטל, אחד העם" בפועל את החשש, שמא יכתוב רוסית, — חשש, שבא רק מתוך תשוקה לראותו בולו שלנו, בולו עברי, —עלידי מאמרים עבריים חדשים, שאנו מצפים להם זה כמה.

(1) השלח, כך י"א, ע' 15 (מכתב תרס"ג).
(2) ע' השלח חוברת הקדומת (אדר תרס"ט), ע' 187.

תְּחִית הַגָּלוּת.

מאת

א. ש. וואלדשטיין.

א .

אם יש לנו רשות למתוח קו מקביל בין התחיה העברית ובין הריניסאנס הכללית בצורה שהיתה לה באיטליה בתחלת התקופה המודרנית, אפשר יהא לנו למצוא את הצד-השווה שבהם בזה: כהתחיה האיטלקית, שהיתה תנועה של אישיים חזקים בלי מרכז לאומי ובלי אבטוריטט לאומי, מפני שהעם האיטלקי היה אז עדיין נפרד לשבטים שונים ומדינות שונות, והרגש הלאומי היה אצלו רק בכח, אבל לא בפועל,-- כך התחיה העברית שבזמננו, גם לה אין מרכז מיוחד (ארץ-ישראל היא אפילו לציוניים, שהם רק חלק מבעלי-התחיה, הממלכה המרכזית, אבל לא מרכז-הפעולה, לכל-הפחות לעת-עתה). אין אבטוריטט אחד ומיוחד ואין שאיפה לאומית, שתהא כוללת ומקפת את כל כחות האומה, היא--תנועה או תנועות של אישים, שכל אחד מהם עומד בפני עצמו, ששאיפותיהם לתת פתרון לשאלות הלאומיות מתאימות לעצמותם האישיות ושכל אחד מהם שואף בכוונה או שלא בכוונה--ואף כאן אנו מוצאים את השתוות תחיתנו לתחית האיטלקים--לזה-הדפנא של גבור האומה, אבל בזה פוסקת ההקבלה שבין שתי התנועות האלה, ומכאן ואילך אנו רואים את ההבדל היסודי שיש בין עם החי חיים נורמאליים ובין עם כעמנו, האיטלקים, אף-על-פי שלא היו להם בימי התחיה שלהם לא אחדות לאומית ולא מרכז לאומי ואף-על-פי שנביאי-התחיה שלהם אפילו לא הטיפו לאלה, -- ספנו ומוגו בתוכם את התרבות הקלאסית, שהיתה זרה להם, וחכמיהם ואמניהם לא פסקו להשתמש בה מימות אֶסְטְרַאקְדֵה וג'וֹזֶסוּ עדימות אריוסמו ופיציאני, ואחר-כך בראו במשך זמן קצר תרבות לאומית נפלאה, תרבות, שנעשתה לקנין העם כולו, תרבות, שהתחילה לדרוש חירות לאומית וממילא--גם אחדות לאומית, לא כן אצלנו. חוסר מרכז לאומי ואבטוריטט לאומי גורם לא לבד לאבוד כחות הרבה, אלא אפילו למרגאנדיות לאומיות, נביאים וחזוים קמים בתוכנו, נביאי-אמת ונביאי-שקר, חזויה וחזויות, וכל אחד ואחד מציע את תרופתו לפצע העם, כל אחד נותן פתרון חדש לשאלת, לאנז', וכל אחד סובר, שהוא מביא בפתרונו גאולה לעולם היהדות, והעם כולו, אף-על-פי שכבר התעורר קצת מתרדמתו, אעפ"י שכבר בא במובן ידוע לירי הכרה לאומית עצמית, כאלו אינו יודע במה לבחור ועדיין הוא מצפה למלה נמרצת וחדשה או לסינתיזה של הדעות השונות, שהן מרחפות באויר כנשמות ערשילאות,

והמצב הזה אמנם מבעי הוא אם נשים לבנו לסתירה הגלוית ולקרע הגלויות שלנו, בימי הבלבול המדיני שבסוף ימי הבית הראשון והשני, כשהשאלה היתה להיות או לחדול, גם-כן קמו בקרבנו מטיפים וחזוים שונים, שהיו מושכים לכאן ולכאן. אבל

או, בשעה שעדיין ישב עמנו על אדמתו, היו המטיפים והחוזים האלה רק באי-כחן של שתי השקפות מדיניות. בסוף ימי הבית הראשון היה, למשל, ירמיהו הנביא, — זה בעל הרגש הלאומי הגדול — וסיעתו המטיפים לשלום, והפוליטיקנים שבאומה מטיפים למלחמה. ובסוף ימי הבית השני, כשכבר קנו הפוליטיקנים שבאומה ידיעה יותר גדולה בחכמת-המדינה, היו הם בעלי-השלום, ודוקא החוזים המתפרנסים מן הרגשות הלאומיים העזים היו מבעלי-המלחמה. שתי השקפות מתנגדות זו לזו כאלו אנו מוצאים בכל העמים החיים חיים נורמאליים על אדמתם בשעת לחץ מדיני, מימות הקרתגנים באפריקה הצפונית עד ימות הבורים באפריקה הדרומית. לא כן אצלנו עתה. אפילו אם לא נביא בחשבון את בעלי תעודה הישראלית, שבאמת גם בדתיותם יש צד לאומי חשוב, ונשים לב רק לבעלי הדעות הלאומיות שבנו — כמה דעות, גוני-דעות וצללי-דעות יש למצוא כאן מן הלאומיות לשם התבוללות של לובלינסקי והדעה הדתית-המוסרית של הרמאן כהן — עד הציוניות הרוחנית של אחד העם והציוניות המדינית של הרצל! והדעות האלו אינן באות רק לשם חרוד מדעי בלבד ואינן גם דעות, שבעליהן מסתפקים בהרצאתן והטפתן בתור עניינים עיוניים בלבד. הדעות השונות האלו מקבלות על-פי רוב צורה מעשית. דובנוב, בא כחה של הדעה הלאומית-הרוחנית, מיסד אורגאניזציה לשם אבטונומיה לאומית בגלות, וז'יטלובסקי, בא-כחה של הایدאוליות הקולטורית-הפילוסופית, מנסה ליסד בעולם החדש כעין מרכז קולטורי גלותי. בירנבוים, בעל השיטה הלאומית המקובצת, גורם להתאספות קונגרס ללשון-הגלות, ואחריהם באים הלאומיים הדורשים קונגרסים ופארלאמנטים לאומיים לשם צרכי האומה בגלות, הסתדרויות ישראליות כלליות לשם התאחדותה של האימה כמו שהיא ועוד, ואנו עומדים ותוהים: לאן כל הלאומיים האלה מוליכים אותנו? ועד מתי ימשך מצב-של-ערבוב כזה והתפוצצות-של-כחות כוזב?

כי באמת לא החיים הלאומיים הנורמאליים שלנו הולידו את כל הנגודים האלה שבמחנה-הלאומיים, אלא — מצב-הנפש של האישים המיוחדים, שהנגוד וההפכים של הגלות הניחו את חותמם עליהם. לובלינסקי, ואפילו הרמאן כהן, הם בני אותם הדורות מישראל, שהכריזו על עצמם, שהם, גרמנים בני דת משה, ולפיכך הם באים למסקנותיהם הלאומיות מתוך השקפותיהם של בעלי השמיעה הגמורה או הכלת-גמורה, נ. בירנבוים, שבעמקי נשמתו הוא אריסטוקראט, משתדל לעשות פשרה בין המצב הנפשי הזה ובין העיקר הדימוקראטי, יורד אל ההמון, מראה חבה יתרה לכל מה שחדש זה האחרון, מתפעל אפילו מן השלמים הורגוניים שעל-גבי החנויות בניו-יורק ורואה במודעות, שמכריוות בורגניות על הסחורה שבשוק — רכוש לאומי. דובנוב בא לידי מסקנותיו שלו, שההתפשרות עם הגלות אפשרית ונצרכת היא, מתוך ההעמקותו בעבר הישראלי הכלתי-אמצעי — בחיי שני אלפים שנה של גלות; וז'יטלובסקי מתעסק בשאלת עם ישראל בתור אדם, ששב אל עמו זה מן החוץ ועדיין הוא בוחן בספקנות את הפתרונות, שכבר הציעו אחרים, ומשתדל להתוות לו דרך בפני עצמו. אבל מכל השיטות הלאומיות הללו כדאי לעמוד ביחוד רק על שיטותיהם של דובנוב וז'יטלובסקי מפני שהן משתדלות לעורר בעמנו תנועה חברתית-לאומית ולעשות את הגלות למרכז העבודה הלאומית.

ב.

בלאומיותו של דובנוב (*) אנו רואים כמעט מה שראינו אצל גרץ בשעתו. אותו גרץ, שכל דף ודף מ, תולדות-ישראל שלו מכריז ואומר, שישראל הוא לאום ולא רק קבוצת דתי; אותו גרץ, שהתנגד בכל כחו למתקנים הדתיים, השואפים לקרקר (* עיין על זה גם מאמרו של בן ישראל: „בין היהדות הישנה והחדשה“ (השלח, כרך יז, עמ' 284—292).

את היסוד הלאומי של הדת הישראלית, — אותו גרץ עצמו מתפטר ממשרת חבר הועד- הפועל של חובבי-ציון, מפני שהוא שומע, שתנועת חבת-ציון אינה תנועה של צדקה, כמו שסבר מתחלה, אלא היא תנועה לאומית, ומעין זה אני רואים גם בשיטה הלאומית של דובנוב, אף-על-פי שלאומיותו של זה האחרון היא יותר ברורה מאותה של גרץ, וסבת- הדבר מובנת היא. העוסקים בהיסטוריה חיים חיי העבר. הם מתעמקים בדברי-ימי- ישראל ורואים את האומה הישראלית חיה חיים לאומיים מיום שהתאחדו שבטי ישראל ללאום אחד ועד ימינו אלה; חיה חיים לאומיים אפילו באותם התנאים ההיסטוריים, שגרמו למיתתם של לאומים אין מספר, ולפיכך הם מחליטים, שיש, חוק-ברזל מיוחד, שהוא פועל בהיסטוריה הישראלית—כח רוחני, שלא יניח לאומה הישראלית למות בגלות מיתה מוחלטת: על זה ערבים חייה בגלות עד עתה, ובכן אין צורך באבוד הכחות כדי להשיג בשביל העם הישראלי והרוח הישראלי מדור מיוחד ומרכז מיוחד.

אמנם, דובנוב צועד צעד אחד קדימה, הוא אינו מערבב את הדת הישראלית עם הלאומיות כגרץ, הוא אינו חי כגרץ בסביבה שואפת להתבוללות גמורה וגם אינו מודה בסימינאציון דתי כמותו. דובנוב מודה בחשיבות, שתהא בשביל הלאומיות הישראלית לתנועה כציוניות אם תצא לפועל, אבל הציוניות אינה עיקר אצלו. מהיכי תית, תפתור הציוניות, אם יכולה היא, שאלת חלק מן היהודים, את שאלת היהודים בתור אומה בודאי לא תפתור, שהרי הרוב המכריע של האומה ישאר בארצות-הגלות, ואולם דובנוב רואה גם-כן, שיש לא רק שאלת-היהודים, אלא גם שאלת-היהדות בגלות; אבל שאלה זו יכולה, לפי דעתו, להפתר רק בארצות הגלות, שהרוב הגדול של האומה יושב בהן, על-ידי אבטונומיה רוחנית; המרכז בארץ-ישראל יוכל לכל היותר להיות רק סיוע לפתרונה של שאלה זו.

ודובנוב מכיר גם את הפרוצס של התפתחות היהדות. היהדות שלו אינה מוקשה וקפואה, אלא הולכת ומתפתחת, אבל אין הוא יכול או אין הוא רוצה לחדור אל הסבה הראשונה, אל הגורמים המניעים את גלגלי הפרוצס ההוא, ולפיכך אינו יכול להכיר את כל ערכם של תנאי החיים החדשים, ההולכים ומתהווים, הולכים ומשתנים לעיניו, מוחי עבר בזמן אחד בשני תחומים — אומר הוא בהקדמת ספרו, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה:— ביהדות הישנה וביהדות החדשה, בהיסטוריה ובהווה, שהתיצבו לפני קשורים זה בזה בקשר חי ואורגאני, בתור חלקים של פרוצס התפתחותי גדול... אם בשנים האחרונות נכנסו אל תוך החיים החברתיים של האומה הישראלית אומות וכו' מעין, זכויות לאומיות, אבטונומיסמוס' וכו'—צריך להניח, שמלבד השפעות אחרות, לא נעשה הדבר גם בלי השפעת הסינתזה של ההתפתחות הלאומית, שקראה לתחיה פנימית בגלות. ובמקום אחר אומר דובנוב: „אומה, שאף אחרי שנתק הקשר הלאומי החיצוני שבין בניה, היא מתקיימת בכל זאת במשך הרבה מאות-שנים, יוצרת יצירות מיוחדות לה ומגלה שאיפה קשת-עורף להתפתחות אבטונומית ממושכת, —אומה כזו הגיעה למדרגה היותר גבוהה של אישיות קולטורית-היסטורית, וכשיתגבר רצונה תהא יכולה להחשב לבלתי-מנוצחת”.

ובכן בונה מר דובנוב את בנינו על שלשת הפרינציפים האלה: על חוק-הברזל המיוחד של ההיסטוריה הישראלית, —חוק, שהוא הברית המכריח את העבר העברי עם עתידו; על התפתחות הרעיון הלאומי בימינו, שדובנוב רואה בה גורם היסטורי גדול, העושה את העבודה הלאומית בגלות אפשרית, ולבסוף—על רצון העם, אבל כשנתעמק בשלשת אלה נראה, שדובנוב שכח עיקר גדול אחד. הוא שכח את הכלל ההגיני הגדול, שאך, כתנאים שוים יש לגורמים שוים תוצאות שוות; ותנאי ההיסטוריה שלנו בזמננו אינם כלל וכלל שוים לתנאים, שבהם חיו היהודים בימי-הבינים, למשל, או היו גם חייהם הכלכליים וגם חייהם החברתיים והמדיניים מתאימים לחיים לאומיים בודדים ונבדלים.

לא כן בימינו, כשהתנאים הללו הולכים ומשתנים במהירות. עתה מגוחכת היא הפאטאליות ההיסטורית של ההיסטוריים שלנו, שעל-פיה, נצח ישראל לא יִשְׁקַר וקיום ישראל הכרחי הוא בכל התנאים שבעולם. כל הפזמונים ממין זה על נצחיות האומה הישראלית הם שרידים מן ההשקפות הדתיות והמיטאפיזיות, שכבר עבר זמנן. ההיסטוריה מכחשת על כל דף ודף שלה הנחה כזו. העם הרומי, אחד מנושאי-התרבות היותר חשובים של הימים הקדמונים, מת וחתם במיתו תקופה שלמה בהיסטוריה הכללית—התקופה העתיקה, מפני שהתנאים ההיסטוריים נשתנו לגמרי בשעה שהתחילו העמים הגרמניים לעלות למדרגת עמים היסטוריים והעם הרומי צריך היה לפנות להם מקום. העם היווני, נושא אחר של התרבות העתיקה, שנצל מאותו גור-הדין ההיסטורי, מפני שהיה רחוק קצת ממרכז המעשים, שהולידו את התקופה החדשה, שלם בתרבותו בעד חייו ומת מיתה רוחנית. כך אירע אפילו להעמים, שהיו יושבים על אדמתם, כשנשתנו התנאים ההיסטוריים המתאימים לקיומם. ואם העמים הנזכרים מתו מפני שלא יכלו להתפשר עם התנאים החדשים, כלום אין עמנו עתה בסכנה מפני שמתפשר הוא בקלות ובמהירות יתרה עם התנאים הסובבים אותו?... והרי התנאים החדשים, שבהם חי עתה עמנו באירופה ובאמריקה, גורמים לאותו מין של התבוללות, שאפשר להגדיר אותו כפתגם התלמודי: כופין אותו עד שיאמר: רוצה אני!...

דובנוב מראה, שהתחילה תחיה לאומית ישראלית במאה ה־י"ט אפילו באשכנז, וגרץ והם הם באי-כחה, אבל הוא שוכח לגמרו, שתחיה זו, אף-על-פי שבה נתבטא האינסטינקט הלאומי בשאיפתו היותר אֶלמנטארית שיתקיים עמנו בתור עם, נשארה קנינם המיוחד של היחידים הללו ולא נעשתה לקנינם של רוב יהודי אשכנז; אדרבה, השאיפה להתבוללות של דור-התהפוכות היתה הולכת ונמשכת אחרי שבאו גרץ והם בזרם יותר חזק משהיתה קודם שהביעו באי-כחה של התחיה את ה־אני-מאמין הלאומי שלהם, — עד שבאה הציוניות החדשה, ודוקא בסכנה קבל הרגש הלאומי במוי מלא ושלם.

דובנוב מדבר על התרבות הישראלית הגדולה, שנוצרה בגלות, אבל כלום היתה התרבות הגלותית, שהיא גדולה בכמות באמת, גם גדולה באיכות במובן האמיתי של מלות אלו? כלום יצרנו בגלות בתור לאום מקורי כל-כך. איזה דבר לאומי-מקורי באמת? הכח המוסרי והרוחני שבנו נוצר עוד בימי שבתנו על אדמתנו, לא רק הנבואה, אלא אף התלמוד והמדרשים היותר חשובים בעיקרם נולדו אף הם בימים ההם, וספרות לאומית מקורית זו היתה הולכת ונמשכת לאחר החורבן המדיני, אם בארץ-ישראל גופה או בבבל, רק מפני שהרוח הישראלי היוצר עדיין היה יונק מארץ-ישראל, והתרבות הנכרית של הגלות, שהיתה מקפת את ישראל, לא היתה חזקה כל-כך עד כדי לחדור אל תוך רחוב-היהודים, שהיה סגור מבחוץ ומכפנים, ולהחליש את כח-היצירה של עמנו. ואולם באותה שעה, שהסכיכה הנכרית התפתחה, עלתה למדרגה יותר גבוהה, ורחוב-היהודים נפתח קצת מבחוץ, — מיד נעשתה התרבות הלאומית שלנו מושפעת מן התרבות הזרה ומיד התחילה הראשונה לחקות את האחרונה. תקופת-הזהב הספרדית מימות רבי שמואל הנגיד ועד ימות אחריו היתה ברובה מושפעת מן היצירות הערביות, — השפעה, שהגיעה על-פי רוב עד לחקיי, ואין שום צורך לדבר כאן ברחבה על ההשפעה והחקיי, הניכרים בספרותנו החולונית מחוץ לספר מימות עמנואל הרומי ועד ימינו אלה. אמנם, אין אנו יכולים לשלול מן היצירות הללו, שיצר עמנו בגלות, את הערך הלאומי שלהן; אבל—כמה נפגמה מקוריותנו רק מפני שהתרבות שלנו היתה מותנה מן התרבות הסובבת אותנו! בוא וראה כמה יגיעות יגעו הפילוסופים שבנו מימות פילון האלכסנדרוני—זו הנפש העדינה, הפיוטית, האפלטונית—עד הרמב"ם—זה האדם הנפלא, ישר-ההגיון ורחב-הרעות—לתפוד מדוכה שבורה בקומץ מלא חול רק מפני שחיו בסביבה קילטורית זרה, שהיהדות היתה מוכרחת להסתגל לה! ואפילו אותן היצירות, שיש להן ערך לאומי באמת, — כמה נפגמו

הן על ידי ההשפעות החיצויות! כמה מנומגמת היא, למשל, הלשון הלאומית שלנו בפני המשוררים והפייטנים של התקופה הערבית ולאחריה, מימי ינאי הפייטן ועד האחרון שבפייטנים, מפני שחקי את המשקל והחרוז הערבי.

והי צורת התרבות הלאומית שלנו בגלות. אלה היהודים, שהם יוצרים ערכים כלליים, עוובים אותנו והולכים להם לעולם שאינו שלנו; ואלה מישראל, שהם מנסים ליצור ערכים לאומיים, מושפעים הם מן הסביבה שאינה ישראלית עד כדי לפגום את צורתם המיוחדת של הערכים הלאומיים, שהם רוצים ליצור. יתר על-כן; אפילו צורתה הכללית והמקורית כל-כך של אומתנו כולה הולכת ונמחית בגלות, ולא בלי צדק הוציאו ילינן וואחריו וויינינגר את משפטים על האומה הישראלית, שהיא בבחינת אשה בין האומות, שהרי היא נוחה לקבל רשמים מן החוץ ולהכנס אל תחת השפעתם של הגויים, שבסביבתם היא חיה ופועלת, ובתוך אפיסת-הכח הזו, בתוך הירידה הלאומית המוחשת שאינה פוסקת, בתוך התפוצצות-הכחות והתפרדות-האומה לשבטים שבטים, באים אלה הלוחשים על המכה ובשטחיותם הפשוטת הם בונים שיטות מיסאפיויות על יסוד "חוק-הברזל" של ההיסטוריה הישראלית ו"רצון-העם", שהכח בידם לתת לאומה הישראלית קיום נצחי בגולה ולהרימה מעל-לסביבה שלה. ואין האנשים האלה רוצים לראות כלל, שהרצון, אף-על-פי שמדרגת-תקפו תלויה בעצמותו המיוחדת של היחיד או הקבוצה, מותנה הוא גם-כן, לפחות בכל מה שנוגע להתנשמותו, על-ידי תנאי החיים הסובבים אותו; ואם התנאים הסובבים את היחיד או את הקבוצה בעל הרצון הכביר מתנגדים לו תמיד, או אפשר לארגן את הרצון בכדי שיתאמץ פעם אחת לצאת מתוך התנאים האלה, אבל לא בכדי שילחם מלחמה מתמדת עם התנאים האלה ועם הסביבה ההיא, שאף הם נבראו ומתקיימים על-ידי רצון אישי או קבוצי—ורצון יותר חזק מפני שהוא מתגלה באישיות או בקבוצה, שהם הם בעלי כל הכחות החיצוניים ויוצרי התנאים החיצוניים, ואם הנגוד התמידי שבין הרצון הכביר של היחיד ובין התנאים הסובבים אותו, שנבראו על-ידי רצון החברה, הוא הגורם למראגרידה של היחיד, שאם היא נמשכת הרבה, נופל היחיד חלל במלחמתו, אף אם גבור חזק הוא.—לא קשה הדבר לשער, מה יהיה גורלה של אומה שלמה, אם תמצא במשך זמן מרובה במצב-מלחמה עם התנאים החדשים, הסובבים אותה והמתנגדים לרצונה הפנימי...

ג.

כשהרעיון של המרכז הרוחני בגלות פשט את הרגל ברוסיה, נתגלגל בצורה אחרת קצת לאמריקה ע"י ד"ר ח. זימלובסקי. מהלך-דעותיו של זה היה שונה מאותו של דובנוב, ועל-כן, אף-על-פי שבעיקר דעותיו דומה לזימלובסקי לדובנוב עד מאד, הוא בא לידי מסקנות אחרות בנוגע לעתידות האומה, למחות-תרבותה ולמרכזה של תרבות זו. דובנוב בא למסקנותיו מתוך השקפתו ההיסטורית-הקולטורית; וזימלובסקי הגיע למסקנותיו שלו מתוך השקפה "פילוסופית-חברתית-קולטורית".

זימלובסקי היה מתחלה חיובי-ציון; אחר-כך נעשה לסיציאלי-קוסמופוליטי; לימי; לאחר זמן שב אל הלאומיות וכתב מחברת אשכנזית בשם: "הסוציאליזם והלאומיות", שבה הביע את ה"אני-מאמין" הלאומי שלו. ובתרגום הרוסי של מחברת זו, שיצא שנים אחדות אחרי גוף המחברת האשכנזית, הוא כבר מודה בנחיצות ארץ מיוחדת ליהודים, — נחיצות, שכפר בה בפנים האשכנזי.

לאמריקה בא לפני שנים אחדות לעשות תעמולה לשובת רעיונם של הסוציאליסטים-הריבולוציונרים. אז עדיין לא נצנץ הרעיון הלאומי ב"זקני" החוגים הראדיקאליים, ההסתדרויות הראדיקאליות-הלאומיות הצעירות, כ"פועלי ציון", התחילו זה עתה לחרור עם דעותיהם האפיקורסיות בנוגע לקוסמופוליטיות הסוציאליזם אל תוך החוגים

ההם; וזיטלובסקי, שאף הוא התחיל להתייחס אל שאלת הלאומיות בחיוב, כ"אפיקורוס" גמור, השפיע הרבה על האורגאניזציות הראדיקאליות, שמעט מעט השלימו עם הרעיון הלאומי, אולם, מכיון שתעודה זו—להלאים את הסוציאליסטים—נמלחה כאן ככל מה שאפשר על-פי תנאי-אמריקה,—מה לעשות עוד?—וכאן נתגלתה הפסיכולוגיה המסוככת של הו"טלובסקים שבגלות בבהירות יתרה, בתור אדם, שהוא כופר במארכסיות כשהיא לעצמה, מודה זיטלובסקי בתרבות לאומית; בתור אדם, שהוא מודה ב"חמרות", לכל הפחות בתור אחד מן הגורמים ההיסטוריים, מוכרח הוא להודות בנחיצות ארץ מיוחדת ליהודים, אולם, מאחר שהוא עומד תחת השפעת התכנית של הס"ר, שמבטיחה חירות לאומית לכל העמים המושעבדים, ומאחר שהוא מפקפק בכח העם העברי לגשם במעשה את רעיון רכישת ארץ מיוחדת לעצמו, הוא עושה פשרה כזו: אמנם, נצרך לישראל מרכז תרבותי לאומי, אבל מרכז כזה יהא נברא בגלות; ואמנם, צריך לפתח תרבות לאומית ישראלית, אבל תרבות זו תצטמצם, לפי דעתו ולפי התורה שנתנה ב"ש"ר נובין, בספרות ה'רנונית.

ומרכז תרבותי זה אינו בעיני זיטלובסקי רק אמצעי לעשות תעמולה בעד המטרה האחרונה—רכישת ארץ בשביל-עם-ישראל, אלא הוא מטרה בפני עצמה, ומטרה זו שווה לנגדו בירחון, דאם נייע לעבען". שהתחיל להוציא לאור בניו-יורק.

עם ישראל,—אומר זיטלובסקי בפרוספקטוס, שהוא כולל את כל שיטתו של הירחון החדש—עומד על פרשת דרכים, הדרך האחת מובילה אל תחיתו הגמורה והשלמה, והשנייה—אל הכחדו והכלעו בין העמים הסובבים אותו... בניו היותר טובים והיותר גדולים של עמנו גזרו את הקשר שכיום וביום זה כבר... קשה הוא מצבו של עם בלי מנהיגים ובלי חושבים, שההיסטוריה העמידתה על גדות התהום. וכל מה שנוסף לראות זאת בבהירות בעין-שכלנו, כן יתגבר בנו חשפן לראות את בניו היותר טובים שבים אליו, לחיות, לחשוב ולהרגיש עמו יחד, להלחם עמו יחד בעד עתיד יותר טוב או להריק את כוס סם-המוות עד הטפה האחרונה, אם עלינו לשתותה.

לעצמנו, אין אנו יכולים לקוות. שהפליטים ישובו אלינו כולם. אנו צריכים להתחמק בזה, שלפחות חלק מהם — ולא החלק הגרוע שבהם—זכר את חובתו הגדולה לעמו. ובאותה שעה, שאנו צריכים לקרוא אל הפליטים, שישבו אלינו, אנו חייבים להשתדל בכל כחנו, שהעם עצמו יוציא מתוכו אינטליגנציה חדשה, שתהיה קשורה אליו יותר מן הדורות האחרים של המשכילים, שעובו אותו לגמרי... אל נא נשכח, שרוב המשכילים היהודיים הם אבטורידאקטים — ולא בית-ספר, אלא הספר הנכרי שלל את המשכילים מאתנו. ואם נצליח לברוא ספר משלנו, כלומר, לפתוח לעמנו את כל מעיני המדעים וההשכלה בלשוננו שלנו (בז'רגון), נהיה במעט בטוחים, שבמשך זמן קצר תצא מתוך העם עצמו אינטליגנציה יהודית חדשה, שתהיה גדלה עמו יחד אפילו עלידי ה"לשון בלבד, שאינטליגנציה זו תהא חייבת לה תודה בעד ההשכלה והמדע, אבל גם זוהי לפי שעה רק תקווה, דבר, שיכול לצאת אל הפועל רק ברבות הימים ועל ידי הכחות המאוחדים של אלה, שהם רואים את נחיצותו של הדבר. לפי שעה צריך כל יחיד, שהוא מסור בכל לבו לעניני עמו, לצאת ולבאר לעם בלשונו את הדרך, שהוא, היחיד, חושב אותה לנכונה ושלדעתו צריך העם לאתחז בה בכל כחו.

מטרה, דאם נייע לעבען' היא לשלם את החוב הזה. רוצים אנו לקרוא לעם, שישאף למטרות, שאנו חושבים אותן למובחרות, ולהציע לפגיו אותן הדרכים, שאנו חושבים אותן לנכונות.

אחרי שהעמקנו לחשוב במשך הרבה שנים על הגורל ההיסטורי של

עמנו, באנו לידי הרעיון, שההיסטוריה שלו עדיין לא נגמרה (!), שהוא חייב לקחת את הנהגתה בידי עצמו ושהוא צריך להניע לידי חיים לאומיים תרבותיים בלתי-תלויים כדעת אחרים ולהתאמץ להוציא אל הפועל את העיקרים היסודיים של חיים חדשים אלה, שהם תוצאתה של העת החדשה".

העיקרים החדשים האלה הם: ה,אידיאליות הקולטורית-הפילוסופית (!). אבל מר ז'מלובסקי אינו מסתפק בזה. הוא מוסיף ואומר:

"עם ישראל צריך להתחיל מחדש את בנין חייו הישנים על יסודות הרעיון החדש לא רק בשעה שהמהפכה הסוציאלית או איזה ד"ר הרצל ירכשו בעד העם מקום לשבת, אל אלא אפילו עתה בגלות גופה, בכל ארץ ובכל זמן, עד כמה שאפשר. ולפי כחותיו ותנאי חייו. ארץ לשבת בה בעד עם ישראל הוא האידיאל שלנו. אבל מעות גדולה נטעה, אם נאמין, שהיי היהודים בגלות יורעו מיום ליום ושהישועה תבוא בפעם אחת מתוך הכרחיות היסטורית עזרת... הפרוצס ההיסטורי בכלל והפרוצס של ההיסטוריה הישראלית בפרט אינו הכרחי ובלתי-הכרחי, — — — אלא הוא הכרחי-הכרחי, נוצר על-ידי הכרחי-החיים ואי-דיאלים, שהם מוגחים בשכל, כרצון וברגש.

"הלחם בעד התרבות וההשכלה של עמך ולשונו; התאמץ להיטיב את המצב המדיני, הכלכלי, המשפטי והלאומי של כל בניו; אסור את המלחמה בכל מקום, ששם בני-עמך מצויים. הלחם בלי כל פחד, שמא תצא מן המלחמה מנוצח. — — — אלה הם בקצרה העיקרים היסודיים, שדאגם נייע לעבען ילחם בעדם: האידיאליות הקולטורית-הפילוסופית בכל שאלות החיים התכנותיים, התחיה היהודית הלאומית בגלות על יסודות האישיות הקולטורית החפשית בכל השאלות הנוגעות לעם ישראל".

וזהו תמצית דבריו של ז'מלובסקי. כמדומה לנו, שאף אם לא נטעים זאת, יראה כל קורא מבין, שהם ראויים לתשומת-לב מכל הצדדים. ה"טון" הלאומי שבדברים אלה מוכיח ברור, כמה גדול נצחוננו של הרעיון הלאומי אף בחוגים, שהיו רחוקים ממחננו מרחק רב. האהבה העזה לעם ישראל ולקניניו הלאומיים והתשוקה הגדולה להבטיח את קיומו, המורגשים בכל דברי ז'מלובסקי, יכולים רק לשמחנו. ואולם, יחד עם זה, לא קשה להכיר בדבריו של ז'מלובסקי גם ספקנות עמוקה וכמעט דברי-יאוש. נעשה כאן הנסיון האחרון. קוראים כאן למלחמה אחרונה. ומה הם כלי-הזין במלחמה זו? — ה"ספר", הספר בתור מגן לאומי בגלות!... ובשעה ששכינת הספר שלנו מקיננת:

בְּלֶם נָשָׂא הָרוּחַ, בְּלֶם בָּרַחַו לָהֶם.
וְאַחֶר לְבָדִי, לְבָדִי —

סומך אדם, שאינו "כולו-רוחני" כלל, שמכיר בערכו המכריע של הצד הכלכלי והסוציאלי שבחיים הפרטיים והלאומיים, על ה"ספר" הוירגוני, שאין לו כח-השפעה של שלשת אלפים שנה וצריך אך לבראו! והוא אינו רואה כלל, שבאמת לא הספר הזר, אלא בית-הספר הנכרי הולך ובוולע את כל כחותינו הרוחניים, ובשעה שאפילו דעה פשוטה ומובנת לכל העם כציוניות אין בכחה לעורר את העם פעם אחת, שיקח את גורלו בידו, רוצה אדם, שהשתתף כל ימיו בתנועות מדיניות וסוציאליות, לחדש את נעורי העם — על-ידי תורת-המסתורין של ה,אידיאליות הקולטורית-הפילוסופית וע"י ניאו-אפלטוניות משונה של "רצון", שהוא מתוך בין החומר ובין הצורה!

דעות כאלו והשקפות כאלו, שאין להן שום אחיזה בחיים, נובעות מתוך הקרע הגלותי והסתירה הגלותית שלנו, מתוך הדיזאורגנאציזה הלאומית וחוסר המעשים הלאומיים הממשיים. ואולם מצד אחר הן מראות גם על מציאותם של רגש לאומי חי

בתוך כל שדרות העם למפלגותיו ושל רצון ער ועז לנסות ולפתור את השאלה הלאומית, ורק דרך אחת מובילה לפתרונה של שאלה זו, — דרך, שההיסטוריה הישראלית ציינה אותה בכל תקופה ותקופה בציונים בלתי-מסופקים. דרך זו היא—הציוניות. ואף אלה התועים שבנו, שהם עוצמים עיניהם מלראות את ציוני-הדרך ההם, סוף סוף מוכרחים יהיו לעזוב את השבילים העקומים ולשוב אל הדרך המובילה ישר אל המטרה. ואותן השדרות והמפלגות של העם, שהלאומיים הבלתי-ציוניים משפיעים עתה עליהן ומציגים עתה לפנין את השאלה הלאומית, תכריחום לכך. כי המעשים הלאומיים הממשיים, אף-על-פי שהם קטנים עדיין, הם סוף סוף על צד הציוניות. וכן הם גם החיים. ואם התיאוריות אינן יכולות לברר לעם במה ימאס ובמה יבחר, —החיים והמעשים בודאי יבררו דבר זה ברור גמור.

ה"ריניסאנס" הכללית, גלתה את יהעולם ואת האדם, אמר סופר אחד; ה"ריניסאנס" הגלותית של עמנו גלתה את האומה הישראלית, אבל גם את התהום של הגלות ואת הסתירה של הגלות, ובכך תגלה גם את—המוצא מן הגלות.

בְּעִיר

ס פ ו ר

מאת

ד. ב. סלוצקי.

IV (*).

וכשנעזר ברוצקים עם הנץ החמה הרגיש שוב בחיים הרועשים, שהתחילו מפכים בכל עוז בבית, בחצר, ברחוב, רחובו השמם כלילות ולא-הימה ביום היה מתמלא שאון לבקרים. כגלים הומים היו נשפכים אליו מכל עברים המון קולות, כאילו הסתערו ים זועף מרחוק והגיעו מימיו הוידונים עד הנה. עגלות-פחם כבדות, נמשכות על ידי סוסים אבירים היו עוברות ברחוב ברעש אופן ובאבק-פחם. השוערים מנקים ומגדירים את המרצפת. נשמעו על פני האכנים נקישים תכופים של עקבות-נעלים גבוהות של משרתות ממהרות השוקה, החנותה. מתקן כלי-פחי-ברזל מתופף בקנקן שבור, השחז מכה בכך-פמישו על ברזל וממלא את כל החצר והרחוב צלצולים, סמרמטורים ורוכלים ומוכרי ירקות ופירות צווחים ומכריונים על סחורותיהם בקולי-קולות משונים, ופתאום מתחילה. שרמנקה' לגנוח וליבב יבבותיה הצרודות. כל אלו הקולות עלו בערבוביה משונה ויהיו לשאון אחד שאינו פוסק.

— כמה גדול הרעש!—חשב ברוצקים כשהוא שוכב מכווץ על משכבו. — נרמה לו שזאת לו הפעם הראשונה שהוא שומע את רעש העיר בכל גבורתו. לא, אין זה שאון. הוא שמע שאון מים כבירים, המית עצי יער, יללת הרוח והסערה... לא כך הם קולות העיר. זה אינו שאון, כי אם צעקה, צעקת אדם, אבן וברזל. נוהמת היא העיר, נוהמת וצווחת. אזנו מתפקעת מפני הצווחה הנוראה הזאת. צווחה ממושכה, בלתי מובנה, סבלה ומשוממת. צוחת אבן ולב אבן. כל היום וכל הלילה מתנגשים, מתגוששים, מתרוצצים, רצים ושבים קולות איומים, קולות קשים, צריחות יבשות. הוא אינו יכול לשמען עוד! והוא מליץ את ראשו בשמיכה — אבל ללא הועיל. כרוחות מטורפות משוממים הקולות האלה הנה והנה, למעלה ולמטה, מסתערים על הבתים, חודרים אל חלון חדרו, מתפרצים אל תחת השמיכה וצווחים מרה אל תוך אזנו:

— רע-רע-רע-רע!...

מה איומה הצריחה הזאת. מה מפחידה היא אותו כלילות, כשהעיר נרדמה, עוצרת כנשימתה ופתאום יתפלץ האויר מקל-שועת-אופן: רע-רע-רע!... וקול זה מחריש את אזניו, מטמטם את מוחו, מקשה את לבו. והיה גם הוא לקולני. כשמתהלך בחוץ הוא צווח וצועק במרירות, ביאוש, מבלי קוות, כי קולו ישמע. הוא צועק והאופנים רועשים באימה: רע-רע-רע' ומשתקים את קולו. כמה זרה לו צוחה זו, כמה שנואה היא עליו.

ברוצקים שכב במטה בעינים עצומות והזה. לא ילך עוד אל מערכת, החיים. יחדל, מעשות עוד עלונים, יחדל להיות עבד כפות. יחל להיות חיים חדשים. יהיה

שוב חפשי לנפשו. לא יבהל ולא יחפו. ישב לו במנוחה וישכלל את הפואימה שלו. וזו תהא יצירה אמנית גדולה. ימסרנה לבן-דוד ואחר כך יעזוב את העיר... ובצהרים כשהתדפקו על דלתו קפץ ממטתי נדרם ונפחד. האמנם ישן כל כך הרבה?

בא ברך נחפו וממהר.
— עודך ישן? מה היה לך? חולה אתה? מפני מה לא באת אלי אתמול?
פניך חורים מאד...

— אין דבר, אין דבר, ראשי כואב עלי קצת. שב! אתרחץ ואלך אתך.
— לא, אין לי פנאי, נחפו אני מאד. בוא היום בערב אל שמעון. שם תהי ועידה קמנה. גם אתה צריך לבוא שמה. גם אליא תבוא. הראית אותה? הקראת את 'החיים' של עכשיו? הנה הגליון אתי. עלונך נדפס בו. עלון יפה מאד. יישר כחך! כך תכתוב תמיד. ועתה, שלום! ראה, אל תאחר לבוא...

הדברים היו קצרים ומצויים וברוצקים הבטיח, מבלי חשוב הרבה, לבוא. אליא תהיה שם. זה ימים אחדים אשר לא ראה אותה. לבו פעם בו מתוך איזו צפיה נעימה... וכשהלך בערב אל שמעון היה זהיר בכל הלכות הקונספירציה, והליכתו זו, כדבר מסוכן, היתה ברנע הוזה חשיבה מאד בעיניו והוא נתנאה בה ורוחו הרעה סרה ממנו. הוא כמו גדל בעיני עצמו, וכל כך מוזר היה הדבר בעיניו, שהוא הולך יחיד, בלי כל מחשבה רעה בלבו, ונושא סוד כמוס, אשר לו ידעו השומר, העומד שם מרחוק, היה אוסרו מיד. והשומר נראה לו כל כך חלש, לא-מזוין, הוא, ברוצקים, חזק ממנו, מאותו השומר, מכל הבתים האלה הצופים עליו בשממון, וכלי זינו הוא רק, סוד' גדול אחר, שהוא נושא בלבו...

שמעון גר ברבע העיר היהודי, במבוא צר ומעופש מאד. הבית שנמצא שם מעינו של שמעון דומה היה לבית כלא ישן, החצר מרוצפה שלא כהוגן, באבנים בעלות פיפיות וחדורים. ובתוך החצר מול השער, גלויים לעין הנכנס, נמצאים כל מקומות הוזהמא והאשפה שמשמשים לחצר. בתוך החריצים שבצדדים, מעין ביבים, זורמים תדיר מים דלוחים, מי שופכין ירוקים, ערמות קשנות של אשפה מפורות על הקרקע, וכל החצר מלאה רפש ומעלה עפוש חריף, עפוש של חצר עירונית מיוחד במינו, שנוקב ופוגע במח ומדהימו כמכת גרון... והילדים שבחצרו! אל-אלהים! מה איום מראיהם! הם דומים לחיות קשנות פראות, רעבות וערומות. גופם מוכה שחין, עיניהם מרוטות וראשיהם הפרועים מעוררים זעוה בצרעתם. בגדיהם קרועים, ופניהם, פניהם הקטנים, פני ילדים, הפיקי ערמומית וקשי לב. וכנשמצאו ביניהם ילדים בריאים ויפים נדמו לצמחים זרים, לפרחים בין החוחים. והילדים האלה היו מתפלשים ברפש, מתקוטטים וצוחקים, ביכים ומיללים בקולות פולחים לב. וכהילדים כן היו גם הגדולים. חורים, דלים, לבושי-קרעים, משונים ומעוררים דאגה. וברוצקים היה ממהר לעבור את החצר לבלי ראות את הילדים ואת הגדולים, לבלי ראות את הוזהמא שבכל פנה, וזהמא שאינה מתאמת כלל אל הנקיון שביתר חלקי העיר, לבלי נשום את האויר המרעל אשר מסביב. במדרגות גבוהות, מטונפות ושבורות, היה עולה ומטפס אל חדרו של שמעון. החדר היה מעורר בלבו של ברוצקים זיע וצער עמוק, צריכים היו לעבור איזה מסדרון אפל המלא כלים שבירים ורוח-קרה; אחר כך עברו מטבח צר, שהיו נמצאות בו תדיר מיני נשים עבות וצעקניות, וריח של דגים מעופשים ומלוחים, ריח עז ומחניק שרר שם בכל עת. ומשם באו אל, אולם מקושט' בכלים, בעלי-בתיים, כלים שנתישנו ונתקלקלו ונתכרכמו מרוב האבק. מאותו האולם היו נכנסים אל חדרו של שמעון דרך פתח שיש לו דלת-עץ קמנה דקה, כדלת של ארגו. בחדר שלטה כל היום אפלולית ורק בערבים ראה החדר הזה אור מעט, אור מנורה, שהיה מאיר את הכלוב חקמן הזה, הנמצא

בעלית-נג ושתקרהו משופעה ועושה את החרר נבוה בצד אחד ונמוך מאד בצד שני. הניר של הקירות, ניר ירק שאבר צבעו, היה קרוע ונתמרטט במקומות רבים, וקרעיו היו תלויים למטה ומגלים את המיח המלוכלך של הקירות. מול הדלת — חלון גבוה, הפונה אל קיר-אבן אפור של הבית שכנגד, וזכוכיותיו היו ירקרקות, מכוסות אבק וקורי עכביש, שזוכים וכל מיני רמשים נאחזו בהם. הרוח הצר שבין החלון והקיר היה מלא כל מיני לכלוך וזוהמא, מעוררי זועה ושממון. על גב החלון היו מונחים עתונים ישנים, ספרים קרועים וקופסאות של פפירוסים, כלם מבולים באבק. ועל השלחן הקטן והמתמוטט שעל יד החלון התגוללו תמיד פתותי סוכר מלוכלכות, גפרורים, פת' לחם יבש, גליות' ישנות וכדומה... ובתוך כל אותה הערכוביה התנוססה מנורה ישנה, בעלת זכוכית שבורה בקצה ומפוחמה. כסא לא נמצא בחדר. הספה הקטנה והצרה שעמדה סמוך לקיר אצל השלחן היתה ישנה ומרוסקת, בדה נקרה ונתגלה הקש העבש, ומכוסה היתה בשמיכה בלה ואדומה ובר קטן ומוזהם למראשותי הספה. לעומתה בקיר היתה עשויה משקעת עמוקה ושם היו תלויים איזה בלויי סחבות אחרים. כל המראה הזה היה שמם כל כך, אבל ורל, וכמו התהלכה הדלות עצמה בפנותיו של החרר קרועה ובלואה ומתכוצת מרעב, דלות נוראה, קהה, באין כל תקיה ומוציא... כל הבא אל החרר הרגיש בה מיד—ולבו סלד.

וגם הפעם עבר ברוצקוס, כדרכו תמיד, במרוצה את החצר ואת המסדרונים ואיזה הנאה מסותרה, הנאה עצמית, שעשעה את לבו על שהוא אינו גר במקום זה. ונעים היה לו באותו הרגע להרגיש את הכובד של מטבעות הכסף המונחים עוד בכיס בגדו... בחדר היה חום מחניק ועשן שבק מלא אותו. מלבד שמעון היו שם ברוך ואליא ועוד כמה צעירים וצעירות, רוב הנאספים לא ישבו על הכסאות, שהובאו מהאולם, אלא עמדו מריבים ומתוכחים בהתעוררות רבה. כניסתו הפסיקה את הריב רגע אחד.

אליא קרבה אליו, קבלתו בפנים מאירים.

—הו, כמה ימים לא ראיתי את פניך! אחרת—אבל אין בכך כלום. הועידה לא התקיים. אנו מתפלספים קצת. מפני מה לא סרת אלי כל אלו הימים? אני כבר חפשיה מעבודתי. יגעתי בה ומסרתיה לאחר. התסור מחר אלי...?

הם עמדו סמוך למשקעת שבקיר ודברו בלחש, ואיוו רוח רכה ונעימה שפעה עליו מדבריה, מעיניה, מכל גופה, והניחה את דעתו, וכאילו היה נמצא תחת עץ-מצל בתוך מדבר שטמה, והוא רצה לעמוד ככה עת רבה, רבה וללחוש על אוניה הרבה דברים כמוסים, נחוצים ונכבדים מאד... אך היא הצטחקה לו בעיניה היפות ואמרה: — ובכן, למחר?... תבוא?... ועבשיו אני רוצה לשמוע מה, תנא-רבה' הלו מפמפט,

השומע אתה, כבר נחר גרון כלם. אוהבים הם לפלפל... חא, חא!...

ובדבריה התחמקה ממנו ונמשכה אל הריב שהלך וגדל בין הנאספים. אחרים מאלו כבר הכינו את עצמם לעזוב את החרר.

— ובכן, ששה, אין אנו, בני העיר, רצוים בעיניך?—פנה צעיר אחד אל עלם כבן תשע-עשרה שנה, עלם בריא ובעל-תנועות לא מהירות ומנושמות.

הוא בא זה לא כבר אל א. נ. ובהיותו מכרם של ברוך ושמעון היה רגיל לבוא אל אספות שונות, אף כי לא היה חבר'. מוחו עבר בכבודות, אמתותיו ודעותיו היו קצובות, צרות ומעמית, והוא היה אוהו בהן בכל לבו, בכל עקשנותו הכפרית. גם בפניו היו דימה לבן כפר, רחבים, שזופים וחורעים בעבועים. אפי ישר ורחב בקצהו ואגפי הנחירים גדולים ומשתרבים. עיניו הירקרקות-בהירות היו קטנות וצרות ומצמצו בלי הרף. וקולי היה עב וזעפני קצת.

הוא שם ידיו בתוך כיסי מכנסיו ופנה אל השואל:

— לא רק שאינכם רצויים בעיני, אלא שבכל ישותי וקיומי הנני מאשים ומבטל

אתכם. אני מתנגד כולי לקולמורת העיר. האדמה היא—אם החיים, והאכזר הוא בן האדמה. ורק בכפר נשתמר עוד האדם הטבעי, הפשוט, הנושא עליו את צלם אלהים, הקרוב אל הטבע ואל אלהיו, האדם הקומוני, הנוצרי האמתי. תחת אשר מעשיכם אתם כולם הם מכוונים לשלול מן האדם את החלק האלהי שלו ולהפוך אותו למכונה, לחלק קטן של מכונה. העיר החלה לשעבד את הכפר ומביאה בו רקבון. לפני יש אך מטרה אחת—להשיב את האדם אל מקורו, לעבוד את האדמה ולחיות חיים ישרים. רק את זאת אני מקבל, כל השאר היא אך מעשה שטן.

— הלא אלה הם דברי, —התמרמר שמעון בגרון נחר, —אלא שאני מוסיף, כי עלינו היהודים לדאוג קודם כל לנו לעצמנו. עלינו להשתחרר בראשונה מן העיר, לשוב אל השדה, למען נהיה ככל הגוים, העיר עשתה אותנו לבעלי מומים בגוף ובנשמה. עלינו לשוב אל הטבע, אל העבודה היסודית של החיים.

— איני יודע מה זה יהודי ומה זה אינו יהודי, —השיב סשה—כל בני האדם שוים הם בעיני ואין היהודים לחוג חוג לעצמו. צריך היהודי לחדול מהיות יהודי, יהיה אך אדם—ופסקו מאליהן כל צרותיו. כי אסונם, כמאמר המשורר, הוא אך היהדות. השתחררו מן היהדות! שובו אל אותו מקור החיים שעתיד הוא להציל את האנושיות, אל הנוצריה האמתית—ותושעו. זאת היא דעתי.

הריב כבר הגיע לאותה—הפדרגה שההסכם החגיגי יחדל, והיכוח קופץ מענין לענין ומסתבך יותר ויותר. החלו לדון בשאלת היהודים, בשאלת האכרים, בנוצריה וביהדות.

ברוך, שישב לו ורשם איזה רשימות בפנקס שלו, קם ובקולו הצלול השתיק את חבריו.

— אתם מדברים שלא מן הענין. אויב אחד לעיר ולכפר. אחד הוא הפועל שבעיר ושכפר, ורק לו אנו מתכונים בעבודתנו, צריך לאחד אותם למען הסר מעליהם את עולם הקשה והמשותף.

— אבל שאלת היהודים? במה תפתור את שאלת היהודים?—הוסיף שמעון להתמרמר. —שאלת היהודים? איזו שאלת היהודים? איני יודע שאלה כזאת. יש רק שאלת

נותני עבודה ועובדים. אם רוצה אתה אוסיף לך עוד שאלה אחת: שאלת העיר והכפר. ושאלת היהודים היא רק חלק משתי אלו. ע"י פתרון הרצוי יבוא גם פתרון שאלת היהודים מאליה. לדעתי תשועת היהודים—אך בעיר, מה? העיר השחיתה את רוחם? יצרה אותו ה"רוח היהודי", ה"געשעפט", השנוא לך כל כך? "רוח יהודי", "געשעפט יהודי"—אלה הם מושגים שכבר אבד תכנם. כעת אין כלל רוח יהודי. יש רק רוח של עיר ושל כפר. היהודי, כבן-עיר, טבע הדבר נותן, כי רוחו תהא עירונית. אני רואה ביהודים יסוד תרבותי, פרוגריסיבי, רצוי ומיעיל, זה אלפים שנים שהנם, על פי מצבם בחברה, לוחמים בכפר, בונים ערים, מרחיבים אותן, מאחדים עמים שונים, מפיצים דעות קוסמופולטיות, הומניות, כלומר דעות עירוניות, וחנך רואה, כי היהודים אינם רוצים כלל לשוב אל השדה, אל הפראות וההתבדלות, כאלימנט עירוני—הם יודעים את ערכם ואינם רוצים כלל לוותר על זכויותיהם. והם נדים לא לארגנטינה—אלא ללונדון, ניויורק ופילדלפיה. הם באים בהמון אל העיר, מתפרדים למפלגות ומתהווים לכח איקונומי וקולטורי גדול. ואין כלל ליבב על זה, אלא לשמוח. וכל אותן הקריאות לשוב אל השדה אל הנוצריה אינן אלא קריאות ריאקציוניות. היהדות והנוצריה הנן לגבי שתי קשיגוריות סוציאליות, ואני רואה דוקא ביהדות—התקדמות רבה, וכשם שאני מכבד את העיר על הכפר, כן אני מכבד את היהדות על הנוצריה, שהרי הנוצריה, ודוקא אותה המהורה שאתה שואף אליה—פנה בדבריו אל סשה—היא ריאקציונית כמטבעה, ומעולם לא היתה אלא חודה לאחור. היודע אתה מה היתה הנוצריה? זה היה כמין עליה של ברברים

על הקולמורה האנושית, העירונית, האכר היה בא תמיד על העיר, להרוס, לנתוש ולנתוץ את כל מה שיצר בה האדם ברוחו ובכחו. נוצריות ויהדות—זאת היתה מלחמת הכפר־בעיר, מלחמת נצרת בירושלים. הנוצריות באה והטיפה להשתחררות מן העבודה, והעיר הרגישה בסכנה זו. כי העיר שואפת תמיד להתעסקות מאומצה, היא מרבה ומקילה כאחת את העבודה, עושה אותה ליותר פוריה, מהירה, אנושית. העיר שאפה מעולם לנצח את האיתנים, בעוד שהכפר, וביותר ברוחה של הנוצריות, השתעבד להם. והעיר הרגישה בזה ועמדה על נפשה. איני מביע פה את הסכמתי, כמובן, לאותם האמצעים שאחזה בהם העיר בלחמה או באויבתה. הן סוף סוף היתה גם היא, העיר, רחוקה משלמות, ובכלל איני מתכון, כמובן, בדברי אל היחסים של החברה בזמננו. דברי מכוונים אך אל תקופה היסטורית ידועה.

—ובכן לדעתך היה היתרון־להפרושים, שהיו נושאים ונותנים בבית המקדש, על ישו ותלמידיו שגרשו משם?—שאל סשה בצחוק מבטל.

— כמובן! כי הראשונים היו אנשים בעלי קדמה, בעוד שאלה היו אך כפריים, המוניים, חצי־פראים. בני ירושלים, כבני יתר הערים הגדולות שבועולם, לא היו כבר מאמינים עורים כבני השדה. בני ירושלים לא היו יראים עוד את בית־מקדשם. הוא לא היה להם למשכן אלים ורוח, לזה פנו, כמו לאמונות ישנות טבעיות, אך פנה קטנה, את „קדשי־הקדשים“. גם המזבח היה, אל נכון, יותר יראתם של עולי־הרגל, כלומר של בני השדה, מאשר של בני ירושלים. לאלה היה עיקר קדושת המקדש בעזרות, בחצרות, מקום שם נועדו, מקום שמשם היו כמעט בכל חג ומועד מתפשטים מרירות והתקוממות בעיר. בית־המקדש היה להם כעין בית־ועד־לאומי, היה להם גורם לאומי נכבד. כי על כן היו כל כך מוסרים עליו את נפשם, ובאותה שעה עצמה לא ראו עלבון בזה שהיו מוכרים סמוך לעזרות קרבנות ויתר הדברים, שהיו נצרכים לההמון באותו זמן; כי על כן לא היו יראים גם מהפוך, בעת מלחמה ומרידה, את המקדש לחומה בצורה. בעוד שלבני נצרת, לאססים, וליתר האביונים מהגליל היה המקדש רק מקום „ובול לאלהים“ וראו עלבון גדול וחלול הקודש בזה שהעיר מתפרצת גם אל תוך המקדש בכעס עניינה, לדעתם, כי למרות מה שהיו מטיפים לאיחוד, לאמונה משהורה, היו בני גליל אלה, ככל הדיגים והאכרים, בעלי פמיש גסים, בעוד שבני ירושלים כבר החלו להשתחרר מהפיטיות הנסה ומאד הומיבו בני ירושלים לראות באמרם אל פילמוס: „צוה נא לנצור את הקבר, פן יבואו תלמידיו וננכוהו ואמרו אל העם: הנה קם מן המתים ורעה המרמה האחרונה מן הראשונה“. כי הלא תודה, שסוף סוף היתה הנוצריות לדוגמה יותר נוראה מכל אלה שהיו לפניה והקפידה את רוח האדם לדורות מאות, ועלינו להודות, כי בני יהודה עמדו בעת ההיא ואחריה על מדרגה קולטורית גבוהה אם היו יכולים לעמוד בפני אויבתם הברברית החדשה, ואולי מפני זה היו בעלי הנמוס הנוצרי אינם פוסקים במלחמתם אל היהודים, כי ראו גם המה ביהודים, ביהדות, את סמלה של קולטורת־העיר, כלומר אויבתם היותר מסוכנה... ובטוח אני, כי אם היתה הנוצריות מנוצחת היתה רוח האדם מתקדמת הרבה יותר מאשר עד עתה. מה, רומא בשעת הירידה? כן, זאת היתה פרנדיה גדולה, אבל לא דוקא של רומא עצמה, כי אם של כל הערים הגדולות בכל השנים, אסונם של הערים ההן היה—ההתפתחות האמיתית. המעטה של המכניקה מצד אחד ועלית הברברים עליהן מצד שני.

—האם גם לצורים, לזה העם העירוני, ולנמוסם השואף לדמים תתן את הבכורה על האכרים?—הפסיקהו שמעון בהתמרמרות.

כן, כן...—הרגיעהו ברוך—גם לצורים. אני מניח לאחרים לחקור אם באמת היה הקולטור שלחם יותר רצחני מזה של בני השדה. אני איני יכול לשכוח, למשל, את

דברי יחזקאל בנבואתו על צור: "וען אשר אמרה צור על ירושלים: 'האח! נשברה דלתות העמים, נסבה עלי, אמלאה החרבה'. לכן, כה אמר ה' אלהים: הנני עליך צור" — חמת הנביא נתכה על צור לא רק על כי, גבה לב מלכה ואמר: "אל אני", כי אם יותר, על היותו סלון ממאיר לישראל... אבל הן כל זה אך דבר קל הוא. איזו איקונומיקא ופוליטיקא... מניח אני גם, כי הצורים, לא יצרו שום דבר, לא יצרו, על פי המסורה, את הכתב, היצירה היותר נעלה של רוח האדם, את הזוכית וכלאה; מניח אני שהיו שואפי דם, רמאים וחמסנים. אבל הם היו עם זה בני אדם מפותחים, "אנושיים" ביותר. הם היו בוני-החיים, יוצרי החיים, בעוד שהכפריים היו אך ממשיכי החיים, צמחי-חיים... והלא עובדה היא, כי דוקא הצורים האלה, כמו כל בני הערים הגדולות, יצרו את הקולטורה האנושית, הפכו את ה"אדם" — ל"איש", שפרו את חיי האדם על הארץ והפיצו בין האדם את כל פרי רוחו של האדם ויצירותיו. בעוד שהכפר, — האבר, הרועה והעיד, — כל הפראים האלה יחדו היו תמיד כאבן נגף על דרך התפתחות האדם. את ערי יוון הרסו פראי פרס ורומא, את צור וכנען — פראי בבל, אשור ויוון, את רומא — פראי הגותים, את ביצנץ — פראי מונגוליה ובני קדר, אבל עתה עוד גדלה הרעה, כי בשעה שלפנים היו הורסי-העיר ברכרים, זרים, שהיו לפי טבע הדבר גם הורסי בנות-העיר, הנה עתה היו אותן, בנות-העיר עצמן לכובשות ועוצרות בעד התפתחותה של האם, של העיר... ולמען לא תשנה הטרגדיה הזאת, למען לא תבוא מרסליה עוד הפעם על פרוץ להכין בה מטבח, עלינו, בני העיר, להתאחד את העובדים אשר בכפר להחליש את הכח הסומא והפדאי, ולהביא על ידי זה תשועת עולמים לאנושיות. — ואני מתנגדת לדעה זו — קראה אליא ופניה הצהיבו — אני מתנגדת לאיחוד בני הכפר את בני העיר, איני מאמינה בהם, אני יראה ושונאה אותם, אני יראה את בני הכפר כירוא בן-האדם את החיה הרעה. ראייתם חיה רעה מתפרצת אל תוך מושב בני האדם? הן בני האדם בונים, לכאורה, לחיה הזאת, שטרם נבדלו ממנה לחלוטין ועודם מושפעים ממנה, וכשמתפרצת היא אל תוך מושבם, אז הם מכירים בה מיד דיוקנא קדמאה שלהם ונפלה עליהם אימה ופחד, ומהרו לכלות ה"חיה" הזאת מן הארץ, בהאמינם, כי יחד עם זה הם מכלים גם אותה ה"חיה" המקננת עוד בעמקי לבם הם, וכחיה הרעה כלפי בן-האדם, כן, בן-האדם כלפי בן-הכרך... ואסינו של בן-הכרך הוא, מה שאינו מובדל לגמרי מבני הכפר ועודנו מושפע מהם, וכמו שעצר המגע התמידי שהיה לבן-האדם הכפרי את החיה ואת הבהמה בפרוצם של נצחון גמור של האדם על החיה, כן עוצר המגע שיש לבני הכפרים את הכפריים מנצחון גמור של הראשון על האחרון. ונצחון הראשון על האחרון — הן זה נצחון האמת, החרות, היופי, ההומניות, היצירה התמידית!

— אבל לולא הורם הזורם תדיר מן הכפר אל העיר, כבר היתה האחרונה הולכת ומנוולת, הולכת וכלה. הכפר מבריא את העיר, מפרנסה כלם, — הפסיקה סשה בדבריה.

— בני הכפר הם המבריאים את בני העיר, אותנו? הלא הם, הם המביאים אלינו, אל העיר, פראות ושמצה, רקבון ועבדות, בערות והכנעה, אמונות שוא ותאוה לדם, ומה שנוגע לנותני-לחמנו — הלא תודה, כי מכונה אחת תמלא את תפקידם של אלפי אכרים באופן יותר מוצלח, יותר קולטורי... ולו היתה הברירה והיכולת בידי הייתי סוגרת את שערי העיר מפני בן-הכפר, כמו שבן-האדם סוגר היום את דלתו מפני החיה הרעה, מה טוב היה לו בנינו לנו ערי מבצר, אשר לא תדרוך בו כף רגל של בן-אדם, בן-כפר, אז היה קם לנו דור קרתני, חפשי, יוצר וטוב.

— אם לכך אין אנו יראים אותם עוד — הצטחק ברוך — כבר הכינונו לנו פה רשתות, — אף כי לעת עתה עוד במדה מעטה, — פרשנו להם מכמרת ואנו לוכדים אותם,

תיכף כשהם באים אלינו, מביאים אותם אל תוך כבשני האש שלנו ושורפים במ את נשמתם הפראית, יוצרים מהם בני אדם חדשים, בני-כרכים, בוני עיר.

— ובכל זה עלינו להשמר מהם! עלינו לעצור בעד הזרם הנורא והאפל הזורם עלינו משם, מן השדה. הן כעב ענן הם באים עלינו לכלותנו, אבל טוב, כי נהיה אנחנו הנופלים עליהם. עלינו להסתער על הכפר יומם ולילה ולהרוס את הקנים האלה המלאים פראות ובערות. עלינו להלחם בהם בלי הרף ובלי רחמים...

ברוצקים עמד בכל העת הזאת נשען אל זוית-הקיר הבולטת מן המשקעת, עיניו תעו ובאזניו המו כשאון רב דבריהם של הנאמפים. עוד הפעם הרגיש בעוצם ידה של העיר, עוד הפעם היתה בעיניו למעמירה, לקוסמת, והעיירה בה נתקמנה, נתדלדלה בעיניו, האמנם רצה לעזוב את העיר ולשוב אל קה-הפראים? האמנם אמר לעזוב שוב את החיים התוססים האלה ולבוא אל העיירה הנרדמת והקפואה? לא, לא, הנה מבהוץ מגיע אל החדר שאון שאינו פוסק, עמום וכבד, כעולה מן הארץ, וכמו מתחלחלת העיר, הרחוב, כל הבית, איזה כאוס נורא ויפה מסובבה ומצודדה... מה נעים להרגיש את הכאוס הזה, להתרוצץ בו, מה חכמים, מה טובים, מה יפים אלה האנשים המתאמצים להביא את הכאוס הזה לידי הרמוניה של חיים רוממים! הוא לא יעזובם... ומה נהדרה, נחמדה אליהם... אבל מה גדולה השנאה אשר בלב כל אלה האנשים הנעימים והטובים לכפר, מה גדולה שנאתה, הכוז שלה, של אליה, להשרה, להעיירה, לבני העיירה...

ובאותו הרגע צפה תמונתה של ריבה לפניו, רואה ואינה נראית נכנסה אל תוך החדר לבושה בגדי הכפר שלה, ובזירה פרחי-שדה, נכנסה בצעדים קלים ועמדה סמוך לאליה. ברוצקים נבעת למראה הזה, כמה קמנה היא ריבה, מגושמה, פשוטה לעומת אליה, גם תנועותיה, גם מדברה, גם מחשבותיה הם כל כך פשוטים, מחוסרים עדינות ואינ-טליגנציות, קלות ומהירות... חסרה היא נשמה יתרה, הנפש היפה, סבר הפנים של אדם המעלה, מחוסרה היא מעוף הרעיון ודקות ההרגשה הנעלה. זאת היא פרח-שדה שכל יפיו אך כשהיא בשדה, בתוך החציר, ולכשיקמף משם והיה לזל, למשולל גונים וריח, בעור שאליא יפה היא ביותר כשהיא לעצמה, כרבר העומד בפני עצמו, היא — פרח מטופח, ענוג, מלא בשם וצבעים דקים. ובוש הוא בפני עצמו על שהיה יכול להקשר אל העיירה, אל ריבה, אל החיים הפעוטים של בני השדה, ובאותה שעה עצמה ראה עלבון גדול לעצמו במה שמקילים וכוזים לחיים ההם ועם זה גם לו, והוא אמר:

— ואני סובר, כי זה אחוז בזה, רצויים הם שניהם: גם הכרך, גם הכפר, הרע אך במה שהם נפרדים, עומדים כניגודים זה לזה, בעוד שבאמת צריך לאחדם, למען ישלים האחד את משנהו, נחוץ ליצור קולמוך חדשה של כפר ועיר, של מכונה ומטבע, לבנות עיר חדשה, שתהא קרובה לחיי המטבע, או לא יהיה לנו כפר-פראי ועיר נשחתה. והאדם יהיה לבעל נפש בריאה בנוף בריא.

אליה סקרה עליו במבטה הממושך ועיניה הוצפו אש שחורה, ונדמה לברוצקים באותו הרגע, כי הנה רחוקה כל כך ממנו, כאלו לא ידעה כלל, כי לא יגיע אליה לעולם, והרגיש בזכות וצער של שאיפה לדבר מה רצוי ובלתי מושג.

ובין כה והנאמפים התחילו נשמטים ויוצאים. נשארו רק ברוך, אליה וברוצקים. — איני יודעת, — דברה אליה רתת, — איני יודעת מי מבקש מהפראים של העיירות, והכפרים, כמו ששה ואחרים, לבוא אלינו להשביט את מעשנו, הנה, למשל, מה לך, שמעון, מה לך פה? מדוע אתם באים להרפות את ידינו, לנסוך עלינו רוח נכאה, יש אשר אני חושבת, כי עורכם עור של חיה פראית ודבריהם מביאים אותי לידי זעזוע ודאגה כנביחת חיה מלוכדה בכלוב.

היא פנתה בדבריה אל שמעון ובכל זאת נדמה לברוצקים, כי מתכוונת היא בהם אליו, כאלו זורקת היא את הדברים הקשים רק בפניו הוא, ועצבותו תקפה עליו.

איש לא ענה דבר. עת מעטה ישבו החברים דוממים, שקועים בהסתכלות עצובה. המנודה החלה לעשן וברוך קם וכבה אותה. אליא נבעתה: מפני מה כבה את הנר? אין דבר. ישבו מעט באפלה, אינו אוהב כשמנורה מעשנת. יחכו זמן קטן, למען לא ירגיש השוער בהם וילכו.

איזה עצב חרישי נח עליהם. סלון אור הצליף מבעד סדקי הדלת על פני הרצפה, צללים שחורים עבים רפרפו על הכתלים וכמו נתמלא החדר רוחות-כהים ועגומים, שמעון עמד נשען על גב הכסא וכמו קפא בצערו כשראשו מורד, אליא עמדה מהבהבת בבגדיה הלבנים באפלולית והיתה כחזיון של כשפים. ברוך ישב לו בראש מורס, רגליו פשוטות, והוא מתופף באצבעותיו על השלחן. במעונם של בעלי הבית שרו והשירה היתה פרועה, אבל רות גענועים וצער ונגעה עד נפשו של ברוצקים. המון רגשות הפוכים דכדכוהו ורצון עז לכבות חנק את צוארו, מלא את לבו איזה משא כבד ונעים, הוא השגיח בשמעון וברוך ונדמה לו, כי גם הם כמוהו תפוסים במחשבה אחת, שסובבת על ציר אחד, על נקודה אחת, על אותה התמונה המאירה המתלבטת מתוך החשך, על אליא. והיה כאלו היא אספה אותם לכאן, אחרה והפרידה אותם. וכעין לחש מסותר עבר מן האחד אל משנהו, ושוחחו הנפשות ביניהן והיו מספרות בדברים אינטימיים, חבויים ימלאים צער משותף, ורק היא, אליא, לא לקחה חלק בשיח נפשות זה, ועמדה לה מרחוק, הרחק-הרחק מהם, אינה משנחת בהם ועסוקה במחשבתה שלה שאינה מובנה וירועה להם, וכל כך שלא בזמנם ופתאומיים היו דבריה כשקראה לבסוף כמתעוררת, כאלו קרבה מהמרחק הרב שלה אליהם :

— למה אנו יושבים כה? איני אוהבת חושך כזה.

שלתם נודעו לקולה, כאילו אך ברגע הזה הרגישו באפלה, הם היו כינעים ולא יכלו להניע אבר.

— נחכה עוד מעט — הרגיע אותה ברוך — השוער של הבית הזה חשוד

בעיני מאד...

ועוד הפעם שבה הדממה לקדמותה, וכמו שמחו כלם עליה. אליא קרבה אל ברוצקים שעמד נשען אל הקיר ותמכה את זרועה בכתפו ופניה היו כל כך קרובים אל פניו.

— מפני מה פניך כה עגומים? — לחשה על אוזניו ועיניה הבריקו באש-רכה בתוך האפלולית. זרם-רוח ומשמח השתפך בכל יצודי גוו מנגיעתה ודבריה מלאו אותו אושר אין קץ, וכל כך נעים וקל היה לו להרגיש את ידה עליו, הוא אחז בכפה החלקה, הרכה והחמה, החליק לאט-לאט בידו עליה ולחש גם הוא: — אין דבר, אליא... ורעיו, דבריהם, צערו, הכל-הכל חלף וגו, החדר כמו נתמלא אורות גדולים והוא נמצא בו יחידי את אליא, רק הוא והיא... שמעון השבית פתאום את החלום בפנותו לאליא בדברים מרורים: — הרהרתי בדברך, אליא; אפשר שצודקת את. אין לאנשים כמוני לבוא כלל אל העיר, זרים אנו לה, איני יורע למה באתי הנה ולמה איני עוזב אותה, שונא אני את העיר הגדולה ומחוצה לה לא אוכל עוד לחיות, בעל כרחי צריך אני להעריץ אותה, לירא מפניה ולעבדה, וכח אין בי לעבוד עוד. כמדומה שלכתחלה באתי הנה אך לראות, אך לראות — ולבסוף נמצא אני אסור, כפות, בונה וסותר, עובד וכורה לי קבר, ומה נתנה לי העיר בעבודתי הרבה? לא כלום, לכד כאב לב, כאב עינים ומורת רוח, אתם אימרים, כי אנו יוצרים איזה אדם חדש. אבל אין אני רוצה כלל באותו האדם החדש. שיהיה מכונה ולא אדם. אני אוהב את האדם החי, הבריא, אשר לו עינים הרואות את האלהים בשמים ובארץ, האוהב את השדה ואת היער ואת העבודה המבריאה אשר שם, איני רוצה כלל להיות אסקופה הנדרסת, גשר, מעברה להאדם העליון שלכם שהוא זר לרוחי, שאני שונא אותו. הנה אתם כלכם מקיים, לוחמים, מאמינים בעבודתכם — ואני אבר סכויי

וכל תקה לי אין בחיים.

דבריו של שמעון הרגיוז את רוחו של ברוצקיס, שעמד סמוך לאליא וקרבת-גו זו עודדה אותו. איוז אמונה-סכלה באה לו, כי שמעון מנבא לו לרעה, כי הוא פותח פה לשמן ולבו רהה בו, והוא התמרמר ושאל:—אבל מי זה יעצור בעדך לעזוב את העיר? שמעון הרים את ראשו ופניו היו כפני מת בתוך האופל. קילו היה עגום-עגום:

— מי? מי? הנה גם אתה תשאל את נפשך שאלה זו בשעה שתתיגע כמוני, בשעה שתחל גם נפשך לערוג אחרי רוח צחה, אחרי מנוחה מכעס עניני העיר, וגם אתה לא תמצא תשובה לשאלתך זו. באתי לכאן צעיר, רענן ומלא תקוות משעשעות—ועתה אין לי כלום, וצר לי פה מאד, היו ימים אשר נראתה לי העיר רחבה, גדולה ועשירה. ועתה מה צר לי המקום פה, כבכית כלא. חצרות—כלובים, ובתים—כלובים בתוך פלובים, כל כלוב הוא עולם בפני עצמו, עולם צר ומסוגר. איני מכיר את שכני, שהוא דר כמה חדשים בחדר הסמוך לכלובי. שמא תאמר: בן-חורין אני כאן, חפשי?—להדום! כלנו עבדים-משועבדים לעיר. אין כאן לאדם רשות עצמו, רשות-היחיד שלו. אין לו גם נפש עצמית, המיוחדת אך לו. כי נפש אחרת, נפש אחת, נפש העיר שולטת בכלנו, היא הנפש השווה ומשווה את הכל שוויון שיש בו כדי להמית כל מה שהוא שלך ומשלך. מפשמת היא את כל העקמומיות היפות שברוחך, מעולם לא היו עוד העוני והעבדות נוראים מנשוא כמו שהם עתה, בעיר. אני בא אל בתי עניים, חצי חנונים ובעלי מלאכה למחצה, בא אל בתי פועלים ואנשי-שוק, רואה אני את חיי העיר מבחיץ ומבפנים—וכמה דלות, כמה בערות ופראות, כמה רקבון ובאשה. וביחוד, כמה דלות מכוסה, כביכול עניות מפורכסת, אוהבים אתם את הכעור המקושט, את הנוול המפורכס? אני איני יכול לסבול. מין זה מיוחד רק לעיר. בא אני לבית נאה והנה הכל כמנהג הבריות: כל אותם הכלים והקשומים שבעל-הבית קולטורי בעיר חייב בהם—נו, בופט עם טבלא של מרמר,—דבר זה מובן מאליו—מין שמיח על המסב, תחת השלחן, תמונות פוטוגרפיות, שלחן קמין שר שלש רגלים בזוית, מיני צעצועים זלים וכו' וכו'—וכל זה ביחד הוא כל כך פגום וחסר-מעט. והעיקר, מעורר כל-כך רחמים וצער, האויר בבית מעופש. בכל מקום סחי ווהמא, הילדים חורים, חלשים, מוכי עינים, חולי חזה ונשחיתים במדותיהם. ואני מלמדם קרוא וכתוב, עושה אותם לאנשים קולטוריים, לבני ערים גמורים. ובחדר השני גונחת מכונת-סריגה של פוזמקאות, עלמה באה בימים יושבת וסורגת מן הבוקר ועד שעה מאוחרת בלילה את פוזמקאותיה... אחותה הצעירה יצאנית היא, אינה גרה בבית אביה ובאה רק לעתים רחוקות, ובכל פעם בואה תקום שעורריה בבית, מריבה וצוחה, בכיות וקללות, שמעבירות את שומען על דעתו. והאם זקנה, משתעלת, אשה כעסנית ומנוולת, האב עובד בבית-חרושת לחריטים והנהו כבר חולה, זקן וחולה ואוהב את המפה המרה. וכן בכל בית ובכל חצר, ווהי העיר. לא אותם הרחיבות העשירות שבשרות' ובמרכז-האריסטוקרטי הנם, העיר, אלא כאן, כאן: בחצרי, ברבע היהודים, ברבע הפועלים, במרכז המסחרי. פה היא העיר, פה ברחיבות הצירים, המעוקלים, המרופשים, המפוחמים, הרועשים, המלאים תמיד צוחה וערבוביה ושרוף-הדעת ועבודת-פרך. כאן היא העיר, אדוני הנכבדים...

— נו, נו, דרך—הפסיקו ברוך פתאום—השאירה נא מקצת למחר. לפי שעה הבה ונלך לשאוף מעט רוח.

וכעבור רגעים אחדים והם כבר יצאו את החצר, עזבו את רבע היהודים ונכנסו אל הרחיבות העשירים.

— משה אני בנפשי—הפסיק שמעון את הדממה ששררה בין חבריו וכמו המשיך איוז שיחה שנפסקה—משה אני בנפשי אותו האדם החדש, העתיד לבוא שאני צריך לזבל בשבילו את הקרקע בגופי ובנשמתו. זה יהיה אל נכון איזה קריקטורה של האדם, איוז בריה יבשה, צנומה, דקה, נרחת וחולנית, ואפשר שתשא גם מסוה על פניה...

חי נפשי, צורה הגונה, כדאי להקריב את עצמי קרבן לו...
 — הנה בדבר הזה אין להתוכח אתך—ענהו ברוך, כשנתקרב אל הקפדה הנהדרה, שאור-ורד-כחול האיר את הדלתות והחלונות של זכוכית מלוטשת שלו ואת המדרכה שלפניו, —זה אינו מן הענין, ואין רע בכך אם האדם יהיה קרח. האם הנך קובל על מה שפניך חלקים? ועוד אני מסופק אם יהיה האדם הבא חלש מאבותיו, ובכלל למה לו אז אותה בריות-הגוף של פר? הן הוא יחדל סוף סוף מעבוד עבודת הגוף, הוא רק ימשול, ימשול במבע והמכונה תמלא את כל רצונו, יהא צורך רק במח חריף, הוא יהיה למוח הארץ, לשכל העולם, ואל נכון תהי אורגניזצית גופו משתנית לפי הצורך הזה, ובטוח אני, כי יתענג יותר בחייו ממנו אף כי אפשר שמפלי בשרו לא יהיו מגושים וכבדים כשלנו.

— אם כן אני מתקרבת אל האידיאל הזה? האח! —קראה אליא, שנחה עליה רוח שובבנית, והחבורה הקטנה נכנסה אל הקפדה ורוח צוהלת, חוגגת ומבדחת תקפה אותם. — — —

האולם הגדול העשוי סמיו לפניו מסמיו היה מואר באורות-צבעונים צוחניים ובכל עבר הבריקו פתילי-הברולח שעל העששיות, הנברשות והמנורות; המראות המלוטשות, שכסו את רוח-הקירות שבין העמודים ובין השלחנות הרבים, הפכו את האולם לאיזה בנין-שלמה, בנין-של זכוכית נפלא ומלא אור, צמחי-הטרופיקים, נטועים בעציצים גדולים, עמדי פה ושם, בפנה אחת בתוך עגול של עמודים עמד כיור גדול ובתיכו בנות-מים המתזות מים זו על זו באצבעותיהן הארוכות והדקות, וזונקים-של-מים דקים מן הדקים יצאו מתוך האצבעות האלה וזנקו כקשתות שתי וערב, נפלו בצלצול דק אל בנות-המים המתרחצות. מנגד לכיור הזה התרוממה במה גבוהה, ארוכה ומקושטת ובקצה עמדה מקהלה של נערות לבושות בגדי צבעונין ומנגנות בקטרסים שבידיהן, על המושבות וסמוך לשלחנות ישבו אנשים שונים, קהל גדול של צעירים וצעירות, באים בימים וזקנים, בהם גם משפחות חשוכות וילדיהן, בין העולם יצאו ובאו קלים ומפופים משרתים לבושים בגדים אדומים, הגישו מיני מאכל ומשקה וריח חריף של בשמים מלא את האויר החם.

החבורה הקטנה תפשה גם היא לה שלחן קטן מול הבמה, ברוך עיין רגע בעתון גדול, ואליא התכוננה כה וכה, סקרה ובקרה במבטי עיניה את כל המסובים ופניה נהרו מגיל. גם ברוצקים הרגיש עונג מיוחד באולם הזה, מה שנמצאים פה כל כך הרבה בני אדם, שבאו מן החוץ כמזומנים לסעודה, מה שהשוויצרים פותחים לפני כל אחד את הדלתות ומקבלים את כל הבא בקירה ובנמוס, מה שכל אחד יושב לו במקום שיבחר, בורר לו משקאות ומאכלים שימעמו לחכו, אוכל ומתכונן בסבר פנים יפות אל שכניו— כל זה הביא אל לבו של ברוצקים מעין רגש של חברותא, של התקשרות אל כל האנשים המהודרים האלה, ונעים היו לו שגם הוא עושה כמעשהם, שגם הוא בא מן החוץ יחד עם חברים אחרים, עם אשה יפה מאד ונכנס אל הבית הזה כמקורא, יושב אל השלחן ומתכונן בסבר פנים יפות אל כל המסובין, ובכל זה היה כמתבייש ולא ידע איך להתנהג, וזה עכר קצת את רוחו. הוא קנא בכרוך ובאליא שהיו כל כך חפשים, שבעים רצון ורגילים בנמוסי האולם הזה, אלא שמעון בלבד ישב לו מרוגז, משך עליו את העין בבגדיו הישנים, בפניו החולנים, ובתנועותיו הרגזניות.

— פי! —עקם שמעון פיו וחוטמו— שונא אני את הבית הזה, הכל נעשה פה בהמון חוגג, ברעש מנצח ובברק מעור העינים, כל דבר, כל רגש, כל מחשבה וכל מעשה מציגה העיר לראויה, לעין רואים, מציגה למכירה בכסף, אינה יודעת את העניויות, את הצניעות ואת השמירות, גם אותם הדברים שלפי טבעם ומהותם צריכים הם להיות מכוסים ביותר היא עושה אותם לפומביים בחוצפה יתרה, תמיד היו בני האדם מתיחסים

אל האכילה ואל האהבה בצניעות ובהעלמה, היו משוים עליהן חוט של סוד ומסתורין. השלחן היה כמזבח והאהבה—מסתריה נפלאה, והנה באה העיר ובנתה לאהבה בתי-פומבי והקימה ריסטורנים ובתי מרוח שונים ובציניות מנונה הוא קוראה לכל: לכו קנו בכסף אהבה ולחם! וכשאני מתבונן אל כל הקהל הגדול הזה, הזולל פה וסובא, לועס וגומע, ועוקב אחרי נשים-יצאניות להחנות עמהן אהבים, והיה בעיני בעיד כעדר סוסים שנמשו על פני האחו ואוכלים ומתעלסים באהבה... ויש אשר יהיו בעיני עוד גרועים מסוסים, והיו לאקטוירים פחותי הערך שאין להם כל לב להרגיש, אלא איוה כשרון לחקות ולהתיפות יש להם, והנם מחקים זה את זה ומתהדרים איש לפני רעהו גם בדברי אהבתם ואכילתם... מה נסתאבו עלי!...

בינתיים הגיש המשרת על הטם כוסות קפה לבן ועל ידן כוסות מים קרים, מיני פרפראות וממתקים, ולפני ברוך הציג, בומבה', ספל-מלא שכר המעלה קצף, על הבמה יצאו עלמות לבושות בגדים בגון עור-אדם ואחדות מהן היו ערומות עד החצי, ראשן, ידיהן וחזותיהן היו מקושמים באבני חן מזויפות אבל נוצצות. המנגנים ננגנו ניגונים פרוצים והעלמות רקדו בחוצפה. בני האדם התחילו להתחמם; פה ושם התאחדו לחברה אחת נערות-יצאניות עם צעירים וקנים, הגיע שחוק פרוע, קריאה שכורית, הערה של נבול-פה... אבל השעה לא היתה עוד מאוחרת ביותר. עוד נמצאו באולם הרכה משפחות, חשוכות והפריצות התאפקה קצת, נתעמפה במלית-קלה... עוד מעט והשליכו האנשים האלה את הצעיף מפניהם, יקומו ערומים ופורצי גדר והתחילה ההוללות, ושמעון מדבר ווועס, אף-על-פי שאין איש שומע עוד דבריו כראוי. מפני הכבוד יש שאחד מן החבורה הופך אליו פנים לפרקים, מנענע לו בראש, או מראה לו בתי-שחוק; כמה שפלות, כמה נבלות!—שוען הוא ורותח—זאת היא הלא היצירה האמתית של העיר, זנית, הוללות, רמאות, עוני וחללים רעים, וגם הקפדה העשיר הזה, והנה גם אנחנו יושבים ומתבוננים איך בני-אדם מתנוולים לעינינו—ואיננו מוחים. גם אנחנו, סלתה של העיר, נמשכים אל המקום הזה, ואך תואנה אנו מוצאים לנו, כי הולכים אנו אך לתור, לראות מה יעשה, גם-פה, אני אומר לכם, כי אנו הנקיים הננו יותר מקולקלים מכל אלה האחרים: כי בעצם גם אנו נהנים בעמקי לבנו מהמראה ההולל הזה, אלא שאין אנו מעזים להודות בזה... הלא בעיקרא—הבית הזה הוא אך פרוסטימוציה במהדורה חדשה...

ברוך לא יכול להתאפק עוד והפסיקהו פתאום בקולו השלו והנמרץ: —שמע נא, יקירי, וחדל מהתלהב, פרוסטימוציה! אתה אומר—ומה בכך? אמת, הפרוסימוציה היא כנגע בחברת החיים, אבל אין רע בלא טוב, אף זו נושאת כבר את הפוכה הטוב בקרבה. כל מה שבעיר אך למטרה אחת הולך—לשפור החיים בעתיד, קבוצ של מאות-אלפים בני אדם אינו סובל עריצות, עבדות, עוני, מעולם היו הערים קני החופש והשחרור, וגם עתה, וביותר עתה, מחוקקת העיר חוקים חדשים, ערכים חדשים, אבל הן אי אפשר, כי הדבר הזה יבוא כרגע, ביום אחד. כל בנין החיים צריך להשתנות—ולתכלית זו הולכים החיים הישנים ונהרסים, וכמו כל הרס בבנין ישן—מעלה עם זה אבק מחניק רב. כל המוסדים אשר בעיר כבר נושאים הם בקרבם את חותם התחיה וההתחדשות, את הבשורה של גאולת האדם, הפבריקאות, התיאטרונות, בתי המסחר, בתי הקהל, בתי המרוח—כל זה מחנך את האדם לערכים החדשים, וגם הקפדה הזו ואפילו בתי הזונות, כן, אפילו הפרוסימוציה! היא תביא סוף סוף לידי יחוס חדש של איש ואשה, חדש, חפשי, הומני, היא יוצרת מומנטים חדשים ביהוסי האהבה, ואין ליבב כאשה מצרה, יש צורך רק באינדיבידואל, רצון ותבונה להלחם ברע שיש בתקופת המעבר ולקרב את הקץ.

—אם אני מוחה בכל נפשי כלפי מקח וממכר של אהבה—אמרה אליא—אבל יש שאני רואה בפרוסימוציה רמז וסלילת דרך לאהבה חפשית, לנצחון האשה

האהבת על האם המעמידה בנים. מה מגוחכים בעיני אותם הפראים, המהורים, ביחוסם אל האהבה, הם מתיחסים גם לאהבה, כמו לשאר דברים אחרים, בכבוד-ראש, במין התפעלות משונה. כמו מכל תענוג והרגשה הם דורשים גם מאהבה את העונג והרגש המאריך ימים, התדירי, נוהגים בה שיטת קמעא-קמעא... כמו מכל חידוש וחלף-צבע מהיר הם יראים גם מפני התחדשות המומנט של אהבתם ואינם מבינים את העונג הרגעי החולף, את שתית כוס-התענוגים בפעם אחת עד קבעתה... הם מסוגלים עוד לזנות כפראים תאוניים, אבל אהבה פתאומית, מהורה, אף אם לא מתמידה—אינה לפי השגתם. זהו עול, לדעתם, נגד המוסר. הם יכולים עוד ל"חטוא" בחשאי, לקחת מהאשה כל מה שאפשר לה לתת, מבלי אשר יזכוזו גם הם, "אהבה" כל שהיא, התיחסות-אנושית מעטה אל הנפש הנעלבה... ה"אהבה"—היא להם כעין פיתוי קרוש ומורס שאין להחליפו, לחדשו... ולדעתי אך הם, אותם הפראים שבאו אל העיר ו"נתפקרו", עשו לאפשרות את הפרוסטיטוציה של מקח וממכר של עכשיו...

—אבל איך שיהיה הן אפשרית היא ההפקרות רק בעיר!—קרא שמעון בשכחו את המקום שהוא נמצא בו, אחרים מן המסובים התכוונו אליו בתרעומות ובלעג. הוא נבוכ קצת, הוריד ראשו והוסיף בקול לחש: רק העיר יכלה היתה להפוך את כל דבר קדוש לחול, רק פה אפשרים מעשי הוללות ונבלות בלי כל גבול...

—הוללות, נבלות!—ענה לו ברוך כששפמו מתקפל למעלה ועיניו הציצו על שמעון מתוך בטול בוז—אם רוצה אתה אומר לך, כי יפה גם מעט ציניות לפעמים, מועילה היא לקרוע את מלית הקדושה שהאולת מתעטפת בה, ומוצא אני לפעמים, כי כל אלה האנשים, שאתה בו להם וקורא להם, בריונים, אלה הנגבים, הרמאים, החמסנים האלפונסים, הוונות, כל הצבא הרב הפורע מוסר ומשחית דרכו, אם בבית המרוח של רחוב, הרפש' ואם בקפדה של פיליפף,—מוצא אני לפעמים את כל אלה יותר מועילים להתקדמות ושחרור הרוח היוצרת וההומנית מכל אנחותיכם ויללותיכם, אתם שונאי העיר! אמנם כאלים מטים של תקופת המעבר הנם מביאים רעה רבה, אבל יחד עם זה שמים הם קץ לפראות-הלך, לאולת של דורות-מאות, ליראה מפני המבע, מפני הפיתוי, ליצר רוחכם של עבדים ושפלים, הם רומסים ברגל נסה את כל חוקיכם, שמים לאל את תורתכם, שכבר אבד ליחה. המה—רוח הסערה ההורסת, המחבלת אבל יחד עם זה מטהרת את האויר... אמנם רע הדבר, שמוחם עודנו פרוע קצת. צריך להמציא לכל אלה עבודה, אוכל וקצת השכלה—וקם לנו פעם אחת דור חדש וחפשי מאין כמוהו. זה יהיה דור בלי כל מסורות של שיטות המעיקות על שכלו של האדם, דור הנכון לקלוט אל מוחו דבר כל מדע, כל רעיון חפשי, הנכון לבנות חיים חדשים על מוסדות חדשים מבלי ירא אלהים ודורות-מתים... אבל כבר אנו מתלהבים בריב, שמא נצא מהמקום הזה!...

— נשב עוד מעט — אמרה אליא ועיניה לחשו, ברוצקים ישב כנגדה, הביט אליה ולבו רעד, היא היתה כמו מחודשה לנגד עיניו, כמה היתה משתנית בכל מקום ובכל מצב. בעיניה הלוחשות כמו הסתתר איזה רצון מופלא, איזה חשק בלתי מוכן שהפחיד את ברוצקים, וכמו היתה עוד הפעם רחוקה-רחוקה ממנו. הן זה אך מעט והיא היתה כל כך קרובה לו, הוא כמו נשא אותה בתוכו, וגשמתו נקשרה בשלה ועתה הנה שוב נשתמטה מתוך ידיו, התרחקה וידו קצרה כבר להשיג אותה... כל רושם חדש לזכרה, מצודה, מושבה אליו כלה, בכל גופה ונפשה והוא, ברוצקים, נשאר מיותם, יחידי ועוזב... וכל כך צר לו, והוא כבר התכווץ אל האולם ואל האנשים, שמלאו אותו, באיזה אי רצון, קנאה וחדש ופניו נפלו. מה שמחה הם מוצאים פה? מה מרגישים הם בכל זה? הוא כבר משומם, צדק שמעון מאד, מתפלא הוא, שאליא, ובוותר ברוך, יכולים למצוא איזה ענין בכל הנעשה פה. הן מה טוב ונעים היה למייל עתה מחוץ לעיר, בשדה, על שפת נהר, לשכב על שפת הנהר ולהתבונן בעלית הירח כשאורו בוקע, מנפץ ובא ומוהיב ומכסיף את הגלים הקטנים, את רגעי המים השלילים... לשמוע געגע של מים, להסתכל בתולעי-יוחני הזורעים ככוכבים על פני האחו,

לרדוף אחריהם, לתפושם ולהשליכם אל תוך שערות הראש של ריבה...
והוא יושב כחולם, נמשך בלבו אחרי התמונה שעמדה לפניו ברמיונו, הדברים
שבין שמעון וברוך הגיעו לאוזניו כמו מרחוק, כמו מעבר לקיר...
— ובכן יביאו את הנאולה לעולם אלה, האביונים' החדשים, שאתה גזרת
עליהם במקום אחר ומתחת עליהם דין קשה?

— אני לא אמרתי כזאת— ענהו ברוך— ואין לדמות את, האביונים' של עכשיו
לאלו שמארץ הגליל, לא אמרתי לך, כי הם יביאו את הנאולה, כי אם גם המה יקרבו
אותה, וכי חושב אתה, כי כל, הצבא הרב' הזה הוא כל כך נשחת עד שאינו יכול
גם לחלום, לשאוף לסדר-חברה חדש? ומפני מה האנרכיסטים מוציאים להם מקשיבים
אידיאליסטיים דוקא בתוך אלה? וכמה שנתנגד לתורתם, אבל הן לא תעזו לאמר
כי גם הם, גשחתים' הם...

ברוצקים שמע את הדברים האלה ולבו רחוק מהם ומתמלא איזו מגניבה נפלאה...
הנה הוא רודף אחרי אליא בתוך האחר... מה קרובה היא אליו— וידו אינה משגת אותה...
עוד מעט, עוד מעט... והיא רצה, מפנה את ראשה המאיר בתולעי-יוחני אליו, קיראת
איתו בעיניה הנפלאות ומושכתו, מושכתו אל הנהר, כבר רגלם רטובה ממים... וכשהחלו
פתאום לנגן על הבמה, התעורר, על פניו רחפה בת-צחוק, ועיניו הביעו כליון נפש, הוא
ישב מול אליא ועיניהם שלוחות אלה לאלה, וכמו הבינה אליא לו, כמו התרוצצה
באמת על פני האחו אתו והנה עתה הם יושבים זה מול זה, נחים ומצטחקים זה לזה...
באולם הורגשה איזו התעוררות מיוחדת, נכר היה איך שאמות זקנות מוציאות
את בנותיהן מתוך האולם, איך ש,העולם' נעשה יותר נלהב, חפשי בתנועותיו ודבריו.
במקום הנשים, הסולידיות' הופיעו בין המסובים נערות-חוץ בעלות כחל ושרק, עיניהן
צבועות ונראות גדולות ושחורות...

על הבמה יצאה נערה אחת שרק אוזר-עור על חליצה, החלה מרקדת איזה ריקוד
משונה מאד, קפץ על הבימה עלם שחור, כושי, והתחיל גם הוא מרקד ומתנה אהבים
עם אותה הנערה הערומה. הנערה רקדה במין חוצפה יתרה ובכל פעם בהרימה רגל
בתנועה נסה צהלו פה ושם שכורים ומחאו כף, עניני-האהבה שבינה ובין הכושי,
שנעשו כמין פנטימימה, נסתבכו, הנה היא מרחיקה אותו ממנה, וכרגע היא מקרבתו
שוב, וכל שמחתם וצערם מובעים בתוך ריקוד ותנועה... החבורה הקמנה ישבה גם היא
והתבוננה אל המחזה, ברגע הראשון נדמה גם לשמעון, כי ריקודם הוא אמנותי, אף כי
חפשי קצת, ברוצקים שלא היה רגיל במראות כאלה, ישב מרגו ומבוש, והנה השלמו
הנערה והכושי, הוא נכר את התנגדותה והבמה נהפכה פתאום ליער עמוק, צפרים
צפצפו, והמגניבה של מקהלת-הקתרוסים נחלפה בניגון-ריקוד של חלילים ופסנתר, חריף
וחצוף מאד, ושני הנאהבים כבר עומדים בין הסבכים זה לעומת זה, ערומים כביום
הולדם ורוקדים את ריקוד, הבטן'... ביחוד הצטיינה הנערה ברקודה זה... היא רקדה
,בבטן' והציגה לראיה על ידי תנועות של מחול שונות את, ליל-החשק'... גם המבקרים
התמידים של הבית הזה נשתוממו למראה שלא קיו לו וצהלת סוסים פרועה מלאה את
הבית.

החבורה הקמנה קמה כאיש אחד.

— פי, איזו שפלות! — קרא שמעון.

פני אליא וברוצקים ארמו, הם הורידו את עיניהם למטה ומהרו להתחמק מתוך
האולם, ושמעון וברוך חולכים אחריהם.

אמנם גרשו את הסאה — אמר ברוך אחרי רגע של דומיה בקול ענום, — לסורפריז
כזה לא הוחלתי.

שמעון דמו מרתח והוא מתרעם וטוען, ברוך שמע לו רגעים אחדים, אחר כך
הפסיקו בתנועת-יד ואמר:

— עה, הנח להם לבני האדם, יודעים הם יותר ממנו מה עליהם לעשות ...

הגיעו אל רחוב הזהב. אליא נפרדה מהם, לחצה לחיצה רפויה את יד ברוצקים ונתנה בו עין חודרת ורגזנית. הוא לא הבין למבט הזה ויחרד. מפני מה היא ריגזת עליו? האינה רוצה עוד כי יסור אליה מחר? ... שמעון עזבם גם הוא, והוא נשאר את ברוך ברחוב. הוא שמח מאד כשהציע ברוך לפניו לשוט עוד מעט ברחובות. כל כך קשה היה לו לשוב לחדרו עם דאגתו החדשה. במוחו לא חדל לנקר הרעיון: מפני מה הביטה עליו מבט כזה? ...

והם שבו עוד הפעם אל הרחובות של השדרות, אל הרחוב החדש. זה היה כלו מבוז בתוך אורות של צבעים ורדיים-כחולים-לבנים, אור של פנסים גז ואלקטרי ביחד. הבתים גבוהים ומיופים בסמלים של גיפסית ובכל מיני קישומים מעשה ברכוב. המדרכות היו מלאות אדם, אבל כבר נכר היה, כי קהל חדש מתהלך פה. רובם של המטיילים היו גברים, צעירים וקנים, אופיצירים ו, בני עליה. וכלם הדורים בלבושיהם, גבוהים, חזקים, שבעים ובלתי שלים, מחפשים ועיקבים בעיניהם, ובתוכם רחש המון נשים יצאניות, מהן לבושות בגדי פריצות ומהן ענוות, צנועות, אך כלן עיניהן מסקרות ונוצצות. הליכתן היתה במפיה מחוללת, ריתמית, קצת-בגדיהן מרמזת בידיהן ומגלות את הרגל היפה וקצה הפומק הצבעוני. וכלן מצטחקות, מתענגות, נוגעות בצד ובכתף בעוברים ושבים וכל תנועות גון, מפיפותיהן ורגליהן המגולות גרו את החשק והתאוה, התחננו, קראו, הבטיחו עונג והוללות... התהלכו הגה והנה וכמו פורשות היו רשתות והגברים נמשכים אחריהן. אחוים ברשתן. ובעבור כל הקהל הזה בתוך סלון-האור המרובה בגוים שלפני איזה קברה או בית-קפה—נראה כל כך משונה ויפה, בלתי רגיל ומלא זוהר. מאת הרחוב מזה ומזה, נמשכים ומתפצלים הרבה מבואות אפלים וסמטאות שוממות, שאיוו מנוחת-ליל בלתי רגילה שררה בהם ופה ושם התנוססו פנסים ורדיים-אדומים וקראו, קראו אליהם ... הנה עובר זוג אחד. שר-צבא גבה הקומה, שחרבו נגדרת על המדרכה ומקשקשת, ועל ידו נערה גבוהה, מחושבת גו, יפה ולבושה בגדים צנועים. הוא חיבק את חלציה בידו האחת, נשען בחזהו מעל כתפו וכלו מתפלץ מתאוה, מעגב בעיניו ושפמיו רועדים. עיני הכל נמשכים אחרי הזוג הזה והנערה טופפת בראש-מורם, בעינים גלויות ובאיוו גאון והכרת עצמה, מצטחקת צחוק קל וכפעם בפעם היא מרגיעה את ה"קוליר" שלה ומבקשתו להתנהג כשורה. הרבה זוגות-עינים, סקרניות, רעבות, מקנאות וציניות מצומדות אל הנערה הזאת, עוקבות אחריה בכליון נפש וחשק עז עד שתעלם בתוך מבוא-אפל אחד, כנבלעה בתוך החושך ... הנה עובר אופיצר אחר, הוא מבוסס קצת אך נכר בפניו שלא בא הנה לבקש אהבה. נערה חצפנית אחת, לבושת מעיל של סמט, משיגה אותו, מכה על כפי בבית-היד שלה. האופיצר נדהם, התפלץ ורעירה קלה עברה על עור פניו. אי-מנוחה תוקפתו. הוא עוצר מלכת, עומד כנמלך, מתבונן כהלכה וממהר לעזוב את הנערה המחכה לו ועובר כמבוש ונכלם ... ופה צועד עלם צעיר בצעדים מהירים במסחר אל איזה מקום. בדרכו פוגש הוא ילדה צעירה, רכה, נעימה ומלאה חן וכמעט צנועה בהילוכה. הוא סוקר סקירה חדה, רומז לה בעיניו וממהר לעזוב. את המרצפת אל המדרכה שכנגד והנערה כמעט שרצה אחריו בצעדיה הקלים, כשהיא מחזיקה בשולי בגדיה ... והנה שם נמשכת בעצלות עלמה זקנה, נכרתנית וגסה ובכל רגע היא מפנה את ראשה לאחוריה וקון חולה, בעל חוטם כחול ופנים נרקבים נגרר בעקבותיה ... ואיזה חשק זר התעורר בברוצקים להיות ברגע זה יחידי בזה הרחוב, לקרב אל איזה נערה, להכנס אתה אל חדר זר ולשבת אתה שעה קצרה, לשוחח, לדרוש אחרי ימי חייה, בכלל לדעת מה ירגיש אז, אמנם הוא יהיה ככל אלה, ובאותו זמן ילמד לדעת מה היא האשה הזאת היצאנית בלילות, לנחש מה הן הבריות הזרות האלה, אבל בראותו אותו הזקן הרודף את העלמה הגבוהה תקפתו רגש מתועב לכל הרחוב הזה וקשתה עליו מציאותו בו. והוא אמר אל ברוך בקול רועד:

—כמה מגרים אותי ערבי העיר ולילותיה, דומה, כשהחמה באה באיזה מקום מעבר לעיר והשמים יעלמו מפני המאורות התחתונים, שמדליקים בעיר מלמטה, והיה לא אור

ולא חושך, לא יום ולא לילה, אלא איזה בין-השמשות ארוך, מרגיו, מכשף ומתעה. לילית וכל כת דילה מסתערות על העיר וזנתה כל נפש אשר בה, מקמן ועד גדול, מאיש ועד אשה. והיתה כל העיר בבית קלון אחד, נורא ואיום, בכל מקום, ברחוב, בבית רועד ומתפלץ אך חשק אחד, אך רגש אחד—תאוה בזויה, פרועה ואינה יודעת חוקי ואן אך רצון אחד לי: להוסיף איר, להעלות עוד המון נרות, המון מאורים, מלמעלה ומלמטה, למען יהיה אור גדול, למען גרש את האור הכהה, בעל הצבעים הקסמים. או יש אשר רצון אחר תוקפני, לקום ולכבות את כל המאורות שבעיר, והיה חשך ואפלה ועברו מעלי, מכל העיר, הקסמים, קסמי אותה שדת-הליל.

פני ברוך הפיקו, שלא כרגיל, איזה ריח והיו עדינים, מיבים. הוא אחז בורעו של חברו ואמר בקול רך:

—אלו היה כח-דמיוןך בריא יותר, אלו היית חפשי מאותם הרשמים שחרתו בך העיירה והשדה, אז היית מביט על כל זה בעינים אחרות והיית מתיחס אל הדברים בפשימות. האמן לי, כי רוב בני העיר הנם נרדמים עתה, עיפיים מרוב עבודה, ומידה אני לך, כי הייתי יותר שבע רצון אלו לא היה עליהם עתה לנוח מעבודת-הפרך שלהם, אלו היו גם המה חפשים כאלה המטיילים, אלו היו גם המה נמצאים פה, מיטיבים את לבם ונהנים מן החיים. ואל תירא מפני ה,חטא' הזה, אינו גדול כל כך. צריך רק, כי יחרל מהיות, חטא', כי יחדלו לנגבו, לקנותו ... ואיני יודע מי הם גם עתה החיטאים, אני, המהורים, הממיתים בקרבנו כל רגש חי, או אלו, השמאים', הפורצים גדר ... ומה שאמרת בדבר ההארה—הנה צדקת קצת. נחוץ להרבות באורים, נחוץ לגרש כליל את הלילה עם צלליו, סודותיו וקסמיו, והעיר אמנם תהפוך סוף סוף את כל המעט-לעת' ליום אחד מואר, מלא המון וחיים. די יהיה, כי יישנו בני האדם בבתים אפלים, ולא גם בעיר אפלה. ואולי גם שם למותר יהיה האופל ... במקום שם אור — אי אפשר להעלמה, למסתורין ולסודות. ואנו צריכים לראות את הכל, לדעת, להבין ... אנו תפשונו ביד חזקה את הליל והרעשנוהו וגרשנו ממנו את כל רוחותיו, מהרנו את האויר מכל הסטרא אחרא... ועוד מעט נגרשם גם משם, מן השדה והיער ... מכונתנו כבר מתפרצת שמה בהמונה ושאונה, אני נשלח את פועלינו אלה של ברזל ועשת—הא, הא, בויה יברחו מפניהם כל המחבלים והמזיקים! ...

השעה כבר היתה מאוחרת מאד. ברחוב נתמעטו העוברים ושבים: כלם נכנסו אל תוך הבתים... רק שורות של מרכבות, בעלות פנסים מאירים לצדיהן, עמדו בשני צדי הרחוב. נכר היה באורות שהתחילו מכסופים, כי השחר ממשמש ובא. ברוך וברוצקים עברו על יד בית-המשתה היותר מפורסם ועשיר שבעיר: התחיה'.

—שמא נכנס? אין רצוני עתה ללכת אל חדרי.—אמר ברוך ושני הרעים באו אל תוך בית התחיה' ועיניהם נתעוררו רגע מהמון האורות והצבעים, מרוב העושר והרוחה שמלאו את כל פנות הבית. הם ישבו אל שלחן פנוי ובקשו להם קפה. וברוצקים כל כך נתקמן ונתכבטל בעיני עצמו עם כוס-הקפה שלו, אותה הכוס, הנותנת את היכולת לדלים להכנס אל בית-עשירים אלה ולהנאות את העין בראיה. פורנות שאינה מצויה הורגשה בכל, איזו שמחה הניקבת עד תהומה של נפש. מאכלים מיבחרים, יקרים, יינות שמפן ושאר משקאות יקרים מלאו את השלחנות, נשתפכו על פני הרצפה וכמו כל הבית היה שכור מאותו היין. זה היה קן של מבחר-החברה, הספירות העליונות. ה,נשים' שישבו שם לא דמו כלל לאותן שהיו מטיילות בחוץ, אלה היו יפהפיות מעינות, סירינות ונימפומנות, יצאניות ונשים עשירות מכנות המעלה, שבאו לבקש אהבה, וביחוד משכה עליה עין אשה צעירה אחת שכל מבקרי הבית סוכבו אותה. פניה היו כל כך יפים, מלכבים, מלאים חן ורוי-רוי, גוה רך ומפונק, מלא חשק ותאוה וחיים רותתים וכמו כל גיד וכל עורק שלה היה כלו אך תאוה אחת, אך אהבה. היא התעלסה עם אויפצירים וצעירים עשירים, אבל אף לא אחד מהם לא נתנה לנגוע בה. והנה נכנס אל הבית שר צבא צעיר אחד יפה להלל. והוא כמו השתלחבה והיתה כלה לדינור אחד, קרבה אליו,

החלה להתנות אתו אהבים. ושר הצבא שנראה בתחלה כמצונן—הושפע סוף סוף מתאווה הצורבנית וכמו גרל, נתיפה עיר יותר והלך אחריה אל אשר קראה אותו. ובעלות השחר כבר הגיעה התעוררותם של המסובין המבוססים למדרגה היותר גבוהה. כל הבית נתמלא איזה רעד של אהבה, וכל גו התפלץ מצפיה וחכיון. האופיצירים המבוססים והגלחים נשאו את הנשים בידיהם מן הבית, הושיבו אל תוך המרכבות כשהנשים ציחקות, מגפפות את הקואלירים שלהן, והידים רועדות וליהמות מחשק עז. והיו כל אלו האנשים כאותם הפרפרים המעופפים ימים שלמים למען מצוא את בת מינם, ולאחר שזרמנו יחדו והתמכרו לחשקם עד יציאת נשמה.

וכשיצאו ברוך וברוצקים גם הם מן הבית היה כבר אור יום מפציע ועולה על פני העיר. פני ברוך היו חורים, סוערים ואיזה מרירות קוננה בין קפולי שפתיו. ובחיוץ כבר התחילו החיים, חיי העבודה, להתעורר. וכל כך זר ובלתי מתאים היה המראה הזה אל אותו שהשאירו ברוך ורעו מאחריהם. וכאילו הרגישה האהבה בחיי-העבודה המתחדשים ומהרה להמלט ולהחבא. וכמה היתה ההתעוררות של העיר העמלה עבודה ואפורה. איזה צער וכאב של עיף, שתרדמה גדולה נפלה עליו—והוא נעור ביד חזקה לקום, מחליץ את עצמותיו ונפשו עומפת עליו, הורגש בחיים המקיצים. לאט לאט גרל שאון האופנים, נשמעו הגפות דלתות ושערים, נקושי-נעלים במרצפות, שריקות הפכריקאות הקוראות לעבודה, שומר-לילה מתנער, עיוב מקומו והולך לו. פה אשה-תגרנית ממחרת אל מעדה שבשוק, על פני החלון של רידקציה אחת נתלה גליון חדש, שזה עתה נדפס. ואנשים אחרים, פועלים, משרתות, עלמות מתלמדות, מכקשי-משרה, חורים ומכווצים, צרו על החלון ובקשו במודעות עבודה. ומרחוק נראו כל אלה בתוך האור של נשף-הבקר כבבואות חיות, מעוררות חמלה וכאב. למראה החלון של הרידקציה נזכר ברוצקים בתמונה שראה באיזה ספר: איזה צל של עיר גדולה, בבואות של בתים וחומות, שהשחר עולה עליהם ואינו חודר באורו אל תוכם, ביניהם, והיה האור כמו מוכרל ומאהיל מעל לעיר, וזו נשאת עמפה בוילונה של האפולולית. מן הצד, בקצה העיר נראה רחוב, המוליך, כנראה, אל פרבר הפועלים, פה האור מרובה והוא שוכן בתוך הרחוב, אלא שהאנשים העוברים בסך אל העיר שחורים, כפופים, נשאים אך כצללי-אדם... הם הולכים ונכנסים אל העיר, ועל יד גשר קטן, שמעביר מן הרחוב הזה אל תוך העיר, עומדים מיני בבואות של אנשים ונשים אחדים, הם עומדים גבוהים מעט מאותה שורת-העוברים ומביטים אל אלה בשממון, ביאוש ובקנאה: לא נתנה הרשות לעביר עם, המאוששים את הנשר אל תוך העיר. הם נשארים פה ומחכים בכליון עינים ומצפים, שמא יקראו גם להם...

לבו נתכיוון ונתמלא כל כך הרבה רחמים וכמעט שלא שמע את דבריו של ברוך, שאמר אחרי שתיקה ארוכה:

—הנה רואה אני עד כמה אין אני יודעים לחיות, התכוננת אל הנעשה ב, התחיה? שם אין כבר קניית אהבה בכסף, כמה היתה היפה ההיא בוררת לה—ובחרה באמת באותו היפה ביותר, שעשירות מיוחדת אינה נכרת כלל בו. וכן היו כלן, לבר אחדות, כיוצאות מן הכלל. שם כבר מושלת איזו בחירה, נמיה טבעית, שם יש אהבה, אהבה שלמה שאינה נותנת לרגשה להצטנן ולהתפרט לחלקים קטנים, ואני רואה, כי עתידים הם הבתים האלה להפך באמת לקלובים חפשיים, זה מוסר חדש, שיצרה העיר ושעתיד להתקדם ולהתפתח ולתפוש מקום נכבד ורצוי בחיי העיר. זה יהיו בתי שעשועים באמת לכל העיר. וכמה חיים, כמה יופי כבר יש בהם! לאן תאמר ללכת? הביתה? נו, היה שלום, ואני עוד אטייל מעט...

וברוצקים שרך לו דרכו למעונו כשהוא נדהם ויגע מתוך הרשמים שבאו לו בלילה הזה.

(עוד יבוא).

לשאלת-לאן?

(צדור מכתבים).

מכתב ששי*.

ידידתי!

ברוך נכאה את כותבת לי לאמר: ימות-חול הגיעו ברחובנו היהודי. התנועה הגדולה, שאחזה בכל פנות האינטליגנציה היהודית שברוסיה, הולכת ומתקרבת, כנראה, לקצה. דומה: עוד מעט, עוד מעט והניצוצות האחרונים יכוסו באפר ויכבו, אלה מזה הולכים הלאה, הלאה, עד המקום, אשר משם לא ישובו עוד; והיהדות קודאת אחריהם בעקשות ובכעס ובגבורה של יאוש; נפסח על החללים!—והולכת הלאה לדרכה, ואלה מזה שבים, או רוצים לשוב, אלא שאין הם יודעים, איך לשוב ולאן לשוב; ועל אלה המרים למשמעתה מתחלת היהדות למלוך עוד הפעם, ביד חזקה ובזרוע נטויה. הנפש המחפשת והשוואפת, המתמרמרת והמורדת, כאילו עיפה, נלאתה, והיא מבקשת לה מנוחה באיזה אופן שהוא ובכל מחיר שהוא; הקומה הרוחנית, שנזדקפה כמעט בתקופה האחרונה, כאילו נכפפת עוד הפעם, נכונה להוסיף לשאת את סבל-הירושה שלנו, את העול הכפול והכבד של צרות ופגעים ושל מסורת קשה וקפדנית. הלאה—עד אנה? הוי, ידידי, לפעמים נראה לי, כאילו אני שומעת מפי השבים את הקריאה יוצאת: הגטו הישן גוסס—יחי הגטו החדש! חומות-הסינים הישנות נופלות, מתערערות עד היסוד—הבה, נקים על מקומן חומות חדשות! או אולי אך דמיוני הוא המתעה אותי, ובאמת עוד חיה, חיה השאיפה ליצירת יהודי חדש, שנפשו תהיה כולה, יהודית ויחד עם זה גם—חפשית לגמרי ובכל המובנים?.. הלא תגיד לי, ידידתי—

ידידתי! בדברייך אלה את נוגעת בלי-משים בפצע ישן ואנוש של היהדות, בפצע הפשרות.

החזיון, שאת רואה ומראה עליו בדברייך, החזיון, שכנראה הוא מביאך לידי מבוכה נפשית גדולה, הוא באמת, לפצענו ולחבורתנו, מחלה ישנה-נושנה של גופנו הלאומי, שימיה כימי הגלות, אילו היית שואלת מעמי ללמדך את כל ההיסטוריה שלנו, מאז הלכנו בגולה ועד היום הזה, הייתי יכול למלא את בקשתך ולומר לך בקצרה: כל חיינו היו והיוּ פשרה ארוכה אחת, מרובות ושונות היו הפשרות עד מאד, ופעמים שפשרות שונות נצטרפו יחד לצרופים זרים ומשונים בהרכבתם המשוּנה והמיוחדת, ואילו באנו לברר אותן כלן—לא חיינו מספיקים; אבל אפשר לציין, כמדומה, שתי פשרות עיקריות וכלליות, שהן עוברות כחיש השני דרך ההיסטוריה שלנו ושאליהן שייכות ומהן מסתעפות כל הפשרות הפרטיות השונות.

הפשרה האחת נעשית תמיד ובל-הפסק מצד היהדות כולה, בתור קבוצ מיוחד ונבדל לעצמו, והפשרה השנית נעשית לפרקים ובהפסקות פחות או יותר גדולות מצד יהודים שונים, בתור יחידים. היהדות בתור קבוצ הסתגלה ומסתגלת בלי-הפסק למצבים שונים, לתנאי-חיים שונים ומשונים, שלא היא יצרה אותם, התפשרה ומתפשרת עם רדיפות שונות, עם מועקות שונות, חמרייות ורוחניות, עם כל הנפגש לה על דרכה,

(* עיין „השלח“, הכרך הקודם.

באחת: אין היא עושה לה סנדל לפי מדת-רגלה, אלא מכוצת את הרגל לתוך אותו הסנדל, שהיא מוצאת מוכן לפניו; ובעיקר הדבר, במלה אצלנו הרגל לגבי הסנדל, שאנו מוכרחים להחליף לעתים קרובות יותר מדאי, כמעט לגמרי. אבל מניח אני פשרה זו, שהיא גלויה למדי ודוקרת את העין, ועובר אל הפשרה השניה שאמרת, —אל הפשרה מצד יהודים שונים, בתור יחידים, שנעשתה ושנעשית בזמנים שונים ובארצות שונות. פשרה זו כראי שנתבונן אליה ביהוד ובפרטות.

אבל, ידידתי, קודם שאציע לפניך את מהות הפשרה האחרונה, רוצה אני להקדים דברים אחדים, כדי שלא לתת מקום למעות. ראשית, מושג הפשרה במובן הרחב של מלה זו הוא בעיקרו מושג יחוסים, העדר מוחלט של פשרות בחיים אינו במציאות כלל. שום עצם אינו קיים לכשעצמו ולגבי עצמו, אלא הוא נמצא ביחסים המידיים והכרחיים עם העצמים הסובבים אותו, שהוא, איפוא, מתפשר עםם. במובן זה הרי חיי כל עם וחיי כל אדם הם שלשלת ארוכה ומסובכת של פשרות. ובכן, באיזה מובן אומרים אנו על צבור פלוני או על יחיד פלוני, שהם מתפשרים? —הוי אומר: במובן יחוסים; כלומר, צבור זה או יחיד זה מוכרחים לעשות פשרה נוספת על הפשרות של הצבורים האחרים והיחידים האחרים, או—פשרה, שאינה מצויה אצל אחרים. וכשאנו מדברים על הפשרות שבחינו שלנו, הרי אנו מכונים בזה להפשרות המצויות אצלנו נוסף על אלו, שיש לראות אצל עמים אחרים, או—במלות אחרות—להפשרות המיוחדות שלנו, בתור יהודים. שנית, הפשרה פעמים שהיא באה על-ידי מחלף הדברים עצמו, בלי שירגישו בזה, המתפשרים, והעיקר—בלי שיכירו בה, ובאופן זה הרי הפשרה באה לעולם בלי השתתפותם האקמבית של האחרונים; ואולם, פעמים שהפשרה נעשית מדעת, בהכרה ובמחשבה—תחלה מצד המתפשרים, ובאופן זה היא פשרה אקמבית. וכשאדבר להלן על הפשרה מצד יהודים שונים בתור יחידים, יהיו דברי מוסכים רק על המתפשרים מדעת.

ובכן—מה מיבה של אותה פשרה?

פשרה זו יש לה שני פנים, הכל לפי נמיתה: כלפי-חוץ או כלפי-פנים. פעמים: שיהודים ידועים, בתור יחידים, מתפשרים—יותר נכון, מוכרחים להתפשר—עם העמים הזרים, שבתוכם הם יושבים—באופן זה הפשרה מכוונת כלפי חוץ; ופעמים שיהודים ידועים, בתור יחידים, מתפשרים—יותר נכון, מוכרחים להתפשר—עם עמם שלהם, שממנו יצאו, — ובאופן זה הפשרה מכוונת כלפי-פנים. שתי הפשרות הללו רחוקות זו מזו לפי תוצאותיהן השונות אלו מאלו כרחוק מזרח ממערב; אבל הצד השווה שבהן—ששתיהן הן פשרות, כלומר, ויותר מוכרח מצד היחיד על דעותיו, על חלק מעצמותו, על חירותו הפרטית. בשעה שוויתור זה נעשה כלפי-חוץ, היחיד מוותר משלו לטובת עצמו (לאו דוקא במובן הגס של מלות אלו, כמו שנראה להלן); ובשעה שהוויתור נעשה כלפי-פנים, היחיד מוותר משלו לטובת הכלל, החביב עליו ויקר לו—לטובת האומה.

ידידתי! אין רצוני כלל וכלל להעריך כאן את הפשרות הללו ולומר: זו טובה ומעולה וראוי שנחויק בה וזו רעה ומוקת וחייבים אנו להתרחק ממנה; —אני רוצה רק לציין את העובדה עצמה כמו שהיא, ועובדה היא, שההיסטוריה שלנו בתקופות-המעבר שלה מלאה פשרות כאלו לרוב, —פשרות, שגרמו ושגורמות יסורים עצומים ליהודים רבים ושונים בתור יחידים. תמיד בשעה שפרץ זרם חזק של קולטורה וזה לתוך הגמו והתחיל מערער את יסודותיו; בשעה שאיזה חלק מן האומה הישראלית עמד על דרכי המלאה התחתים ושאל את עצמו: לאן אני הולך? מה תכלית יסורי וגדודי, שאין להם מטרה וסוף? —ועוד שאלות כיוצא בהן; בשעה שבשרות ידועות היה מתחיל פרוצם של ממיעה, — בשעות כאלו היו תמיד יהודים, שנשאו במעמקי-נפשם את סבל-הירושה שלנו, שהיו קשורים באיזה אופן שהוא אל היהדות, אל זו של ההווה או אל זו של העבר, אבל משום שחדלו

להאמין בעתידות היהדות, משום שהיהדות היתה בעיניהם דבר, שאין לו תקוה עוד ושוב אין לו תקנה, בריה, שאינה יכולה לחיות כהונן ואינה יכולה למות, ראו את עצמם במצב של בני-אדם נמצאים בתוך מפולת, שהם נסים על נפשם, ממלטים את חייהם וקוראים לעצמם: ואני את נפשי הצלתי... מתוך שלא ראו שום אפשרות להציל את הצבור, לילך הלאה יחד עם הכלל, הורו היתר לעצמם לפרוש מן הצבור, לצאת מן הכלל, לעזוב אותו לנפשו, ליסוריו, לרעות עד שיסתאב. הם רצו להציל את עצמם, ומשום כך ויתרו על חלק אורגאני מנפשם, על היהדות שבהם, שפעלה בהם ביודעים ובלא-יודעים, והתפשרו עם הזרים, עם הצבור, שבתוכו חיו.—לפנינו כאן פשרה כלפיהוין.

אבל, ירדתי, כלל זה יהא בידך: במקום שפשרה רוחנית נעשית, במקום שהמתפשר מכיר ומרגיש בה ויודע, שהוא מוותר משלו, מנפשו, שהוא מתפשר, שם אין הפשרה יכולה להיות פשרה פנימית, שאחריה באה הרמוניה ידועה, אלא היא נשארת תמיד פשרה חיצונית בלבד, באופן שהקרעים אינם מתאחים לעולם, ואמנם, נפשם של המתפשרים האלה היתה תמיד קרועה ושסועה: תמיד הרגישו, שיצאו מכלל היהודים ואל כלל הגויים לא באו, שהם בחינת קרח מכאן ומכאן, לא הא ולא הא, את הכפוי ההיסטורי למצב-נפש זה נתן היהודי הגדול והאומלל, שהתפשר עם החוץ—היינריך היינה: קיינען קדיש ווירד מאן זאגען אונד קיינע מעסע ווירד מאן זינגען. וכי מבינה את את כל עומק המראגורדיה, שיש בדברים המועטים האלה? רק אולת היא להאמין, שיהודים כאלה עוובים את היהדות, או מתרחקים מעל עמם, משום תועלתם הפרטית במיבן הגם של המלות האלו, ואף עם אלף פעמים יבטיח אותנו היינה, שאילו היו החוקים מתירים לגנוב כפות-של-כסף, לא היה מחנצר—לא אאמין לו. בשום אופן לא אאמין. מצב-הנפש, שהכשיר את יציאתו של היינה, למשל, מן הכלל, נתגלה, לדעתי, בדבריו אלה, שכתב במכתבו למשה מוזר קודם שהתנצר ובשעה שעוד לא עלתה, כנראה, ההמרה אף על דעתו: ואנחנו? כלום אנו במציאות? בשם אלהים, אל נא תשוב ותאמר לי, שאין אני אלא איריאה בלבד! אני כועס על הדבר הזה עד כדי להשתגע, אתם כולכם יכולים להיות נהפכים לאידיאות, ורק אותי הניחו. כאן מונח, לדעתי, המפתח, הפותח לנו את סגור-לבו של היינה ומראה לנו את הגורמים הכמוסים, שהביאוהו אחר-כך לאותו מעשה, ליציאתו מן הכלל: הוא חדל להאמין במציאותו של כלל זה ולא רצה להיות קשור אליו על-דרך ההפשטה בלבד. אין אני רוצה לכתוב כאן פירושים לדברי-היינה המובאים: מי שמסוגל להבינם—לזה הפירושים למותר או גם למחסור ומי שאינו מסוגל להבינם—לזה לא יועילו כל מיני פירושים שבועלים. אני רואה בהם הבעת יאוש עמוק ונוקב עד התהום, שאין לו תקנה עוד, —יאוש, שהביא בהכרח לידי אבדן-עצות גמור ושהפליט מעמו אחר-כך, בשעה שחשב כבר על המבילה וזו היתה אז בעיניו בלתי-אפשרית לו, את הדברים האלה: אמנם, אין אני יודע, אך אחלץ את נפשי מן הצרה, שאני נתון בה עתה, יראתי, כי מרוב כעסי אלך ואהיה לקתולי ואחר-כך אתלה את עצמי על העץ⁽¹⁾. רק יאוש זה ותולדתו ההכרחית—אבדן-עצות גמור עלולים היו להעביר את היינה בזמן מן הזמנים על דעתו ולהכריחו, שיעשה מה שעשה, ומי ימנה מספר לכל אותם היהודים, שהתפשרו באופן כזה עם החוץ? בזמנים שונים ובארצות שונות, בין שיצאו מן הכלל גם באופן פורמאלי, כהיינה, לבין שלא נתקו את הקשר האחרון, ושכל ימי חייהם הרגישו תדיר במעמקי-נפשם אותו הכאב העמוק: קיינען קדיש ווירד מאן זאגען אונד קיינע מעסע ווירד מאן זינגען!... מי יודע, מי יכול לדעת את מכאוביהם הפנימיים, את יסוריהם הכמוסים של אלה, שנמנו בין החללים, שהיהדות, פסחה עליהם בדרכה ההיסטורית?...

רבים ועצומים הם, חללים אלו, אבל לא מעט הוא גם מספרם של המתפשרים

(1) במכתבו האחר למזור. דברי-היינה כאן ולמעלה מובאים על-פי תרגומו של מר—ד—ן ב, "הזמן"

התרגום, חוברת י"א—י"ב. המעמק הדברים שלי היא.

מן הסוג השני, כלומר, של אותם היהודים, שבתקופות-מעבר כאלה הוכרחו להתפשר כלפי-פנים, להתפשר עם עמם שמקרבנו יצאו... פשרה זו, שמתפשרים יהודים שונים בתור יחידים עם היהדות כולה בתור קבוצה, באה באופנים שונים ובצורות שונות, ואפשר מאד, שבצורות-פשרה ידועות מן המין האמור יש לבקש את סוד-קיומה של היהדות, אם לא את כל סוד-הקיום—לפחות, את מקצתו, אבל אני רוצה לנגוע הפעם רק בצורת-פשרה אחת, שהמושג, פשרה' הולם אותה ביחוד.

היו והיווי יהודים, שאף הם לא האמינו בעתידות היהדות, אף הם לא ראו שום צורך בקיומה ותכלית לקיומה, אף הם ראו את עצמם בתוך מפולת, ששוב אין לה תקנה; אבל מתוך שלא יכלו לפרוש מן הצבור, מתוך שהיהדות מלכה עליהם, ביד חזקה ובזרוע נמרית, מתוך שלא ראו לעצמם שום אפשרות רוחנית לצאת מן הכלל ולהציל את נפשם, מתוך שבתור יחידים היו קשורים בשלשלאית של ברזל, שאין לנתקן, אל הכלל היהודי—לפיכך הוכרחו להתפשר עם עמם, לוותר על דעותיהם ולקבל עליהם עול מצוות ידועות, שאין להן שום טעם אחר מלבד שמירת אותו הקיום הלאומי, שבעיני אותם היהודים עצמם אין לו שום תכלית ואין בו שום צורך. הם היו מוכרחים להתפשר באופן כזה, כדי שתהא להם האפשרות להשאיר בתוך המחנה, שהוסיף להתקיים ולדאוג לקיומו, ככל אורגאניזם חיי. יהודים כאלו נשארו בתוך המחנה, בין חומות הגטו, קבלו עליהם במרה פחות או יותר מרובה את עולה של היהדות, ולפעמים, מתוך שלא יכלו לפרוץ את חומות הגטו, להרסן ולעזוב את המחנה לגמרי, סייעו בעצמם, שלא-מדעת או גם מדעת, אף לסעד ולחזק חומות אלו, לסתום את פריצותיהן ולהאריך על-ידי זה את קיום האומה עד כמה שאפשר. כאן לפנינו פשרה מדעת כלפי פנים. אבל, ידידתי, אף כאן נשארת הפשרה בהכרח רק פשרה חיצונית בלבד, ועל המתפשרים ממין זה, על נפשם של אלה, מלכה היהדות סוף סוף רק ביד חזקה ובזרוע נמרית: לא מתוך רצון ואמונה נשארו בתוך המחנה ועשו מה שעשו, אלא מתוך הכרח ויאוש. ומי ימנה מספר לכל אותם היהודים, שנשארו בתקופות כאלו בתוך עמם בלי ניצוץ של תקוה בלבם ושכל ימי חייהם היו מרגישים את לחצה ומוראה של היד החזקה, המולכת עליהם למדות רצונם?.. מי יודע, מי יכול לדעת את צערם ויסוריהם של אלה, את הנעשה בסתר-נפשם פנימה?.. וכלום אין הקריאה, נפסח על החללים, שהיהדות קוראת בתקופות כאלו אחרי העוובים אותה, —כלום אין קריאה זו מתאמת גם לאלה הנשארים מן המין האמור? כלום אין גם אלה חללים?..

ידידתי! פשרה זו מצד יהודים שונים בתור יחידים, פשרה בעלת שני פנים: כלפי-חוץ וכלפי-פנים, חוזרת ובאה—ומוכרחת היא לחזור ולבוא—תמיד, כשתקופת-מעבר באה לעולמנו: אלה עוובים את המחנה ועל-כרחם הם נשארים קשורים אליו ואלה נשארים בתוך המחנה ולבם כל עמם; אלה עוובים את הכלל, פורשים מן הצבור, מפני שאינם יכולים להשאיר בתוכם, ואלה נשארים בתוך המחנה מפני שאינם יכולים לעזוב. אבל אלו ואלו אינם מוצאים מנוחה לנפשם העיפה, אלו ואלו סובלים תמיד ממשבר פנימי, אלו ואלו קלועים בכף קלע רוחני, כנשמות הוטאות לפי אנדנתו היפה, ופשרה זו חוזרת ובאה גם עתה אל היהדות הרוסית, וכדרכה תמיד היא חוזרת ובאה גם הפעם בשני פניה: כלפי-חוץ וכלפי-פנים. אף כאן אנו מוצאים מאות מתפשרים-מדעת משני המינים האמורים, ואחריהם הולך המחנה הגדול—הרבבות ההולכות בדרך האחת או השניה בלי שחן. נותנות דין-וחשבון ברור לעצמן על מעשיהן, או גם בלי שחן מרגישות ב"הליכת" זו, ואף אלה האחרונים מתפשרים, אבל אצלם באה הפשרה מאליה ושלא-מדעת.

פשרות מכאן ומכאן, ובין כה וכה הולכת היהדות לדרכה...
בן-ישראל.

חלום.

(ספיר).

מאת א. א. קאבאק.

(המשך) (*).

ביתו של בר'קה עמד מחוץ לעירה. די היה שם רק להרים את הראש ונגלו לעינים גני-ירק, שדות-בר, אחים מבהיקים בחלופי-גוניהם כמעשה תשבץ. הרחק-הרחק נוצץ שם נהר קמון, נוצץ וכבה, נוצץ וכבה בין גנות ירק, ולפאתי האופק הכחול מתמתח יער—חימת-פיפיות שחורה, ששומרת על העולם.

עומד בר'קה רגע על הסף, מאהיל בכפו על עיניו ותולה אותן במרחק, מקפץ אחר כך מן הסף, פוסע פסיעות אחדות לפניו ושוב יעמוד, יסתכל, ושוב יפסע פסיעות אחדות, ושוב יעמוד כשכפו חופפת על עיניו. מה מושך אותו כך אל אותם המקומות הרחוקים, ששם כל כך רוחב, ירק, וזוהר... האמנם כך יפה היה העולם גם אתמול, גם שלשום, גם כל הימים?... וכמו אתמול, כמו שלשום, כמו כל הימים; חשב בר'קה אף עכשיו, שזו הפעם הראשונה רואה הוא את השדות, את היער, את כל העולם...

עיף מהליכתו המהירה ישב בר'קה אל אחת מאבני הדרך לנחו. והחריה הגדולה, שתססה קודם בתוך נפשו ומלאה אותו חרדת-עונג, נהפכה פתאום לעצבות חרישית, שחבקה את הנפש מתוך התפנקית ותבעה מה... הרגשה היתה לו כאלו שמח לפני רגעים אחדים על הון זרים, על הון לא לו. מה לבר'קה ולשמים אלו, ליער זה, לנהר זה? לבר'קה יש צרות, אצל בר'קה מתים בניו, חולה אשתו, בר'קה רעב... ויושב לו בר'קה באמצע הדרך כתינוק זה, שיצא אחרי מחלה ממושכה וכבדה לאויר העולם, יושב ומתפלא לכל ומחייך בחיוך נוגה, מלווה הוא בעיניו כלב מתבודד ושפל-רוח, שתעה בצדי דרכים; שתי צפרים שובבות, שטטו אילך ואילך באויר ולבסוף ירדו על הקרקע ונגשו בלי פחד סמוך אל רגליו... ובתוך כך הוא מקשיב אל העצבות הסתומה המתרפקת על נפשו ונושה בה מבלי שתרע מה...

מרחוק התנועעה בדרך גופתו של איש, הכיר בה את רפאל, חיט הכפר, סובב יהודי זה מכפר לכפר ומבקש עבודה בין האכרים. יש לו לרפאל זה שתי בנות בוגרות ושפליא, הדחק גדול, ורפאל בוקנותו מכתת את רגליו החלשות וסובב מכפר לכפר. ורפאל אינו מתאונן, שותק הוא תמיד, למה הוא מתענה? למה יש ליהודי תמים זה יסורים? ברגע זה הרגיש בר'קה, שיסוריו של רפאל אינם נוגעים לשום בר-נש, ותקפו מורא... הרי חמלה מעון אדם זה, רחמים! אלו היו בני-אדם אומרים לו: ר', רפאל סבורים אנו, שחייך הקשים שלא כדיון הם, ר' רפאל! הרי יש לך בנים יפים, שיהיו יהודים טובים ויפים; לבנותיך אל תדאג, מפני שבנות-הן ותמצאנה סוף-סוף את זוונן. אשתך אשת-חיל... וכו' וכו', אלו כך היו מדברים אליו בני-אדם מחמת רחמים גדולים, הרי טוב היה אז לרפאל, קל היה לו לישא את כיבוד משא חיוו...

קצרו זרועות נשמתו הדלה של בר'קה לחבק את כל אימת הבדירות של החיים. היא רק הצטמצמה והתיחדה עם עצבותה באיוז פנה קמנה שם בתוכו, מחמת פחד גדול...

קרב אליו רפאל, בשולי-קפוטת מפושלים ונעוצים לתוך כיסים, בצרור גדול על הגב, בעל פנים כמושים ודלים, בעל כובע כמוש'ודל, שגפו נשמט הצדה וכסה את אזנו,

רפאל עבר על פני בר'קה ולא הרגיש בו.

— שלום, ר' רפאל!

— אה! אתה פת, בר'קה? שלום, מה אתה עושה כאן, בר'קה?—שאל ר' רפאל

ומחה את זעתו, שנצצה על מצחו המגולה.

הכל קראו לו בר'קה ולא בריל או ר' בריל, מפני שזקן היה לו צהבהב, מדולדל וקצר, בלי צורה ותואר, או מפני שהיה מוחזק לביישן ולשוטה קצת, אבל בר'קה ראה בזה, דרך-המבע', וכשהיו אומרים לו ר' בריל, היה מתבייש קצת ימרגיש את עצמו שלא כשורה.

— ישב נא על ידי, ר' רפאל, ונשתעה קצת—הרהיב בנפשו ואמר. נדמה שיש

לו הרבה על מה לדבר עם אדם זה.

העמיד עליו רפאל זוג עינים בתחלה תמהות ולבסוף ציחקות.

— חייד, נמרפה דעתך עליך, בר'קה! שם מחכים, שני ימים לא הייתי בבית,

ואתה? שב ונשתעה'.

— לא... לא... אני סתם...—התחיל בר'קה מצטרק, בלי שידע למה.

— חייד, עצתי שלא תרוץ כמטורף בשדות, בר'קה! הוה איש וחזור אל מלאכתך,

חייד! אין בלבך רחמים על מפך ועל אשתך, חייד!

הלך לו רפאל. מיד קם בר'קה וגשאר עומד על מקומו מבוכלב.

מה זה, כלום באמת הוא מטורף? ובאמת, איך זה הוא מזמין אותו לישיב ולהשתעות

בשדה, באמצע יום חול! חה, שנעון! ולמה הוא גופי יושב כאן? איזה יהודי יוצא לו

פתאים ביום חול אל השדה, סתם! מה הוא עושה כאן יחיד? כל הבריות עובדים,

והוא... מפו!

עקר את רגליו והלך בפסיעות מהירות, ונפשו עכורה בקרבו.

כשחזר מזוהר היום, ממרחב השדות אל האפלולית והעפוש שבביתו הושפלו גבות

עיניו וקמט עמוק נמתח סמוך אצל פיו. דומם וברשלנות יושב לפני הסדן, ברשלנות

התחיל עובר. התחיל ברוכ'קה משמיע איזו נגינה. אך בעליו גער בו בנויפה חריפה,

עד שזה נשתתק מיד. לבר'קה היה מעין מוסר-כליות. לבו היה נוקפו על שהוא באמת

מתרשל וממעיט בעבודתו, על שהוא זקיק לעיור, ולשלם לו חמשה רובל לחידש.

גם בשעת הסעודה לא עזב אותו הרהור זה. מעך בידו פירור רך של הלחם, מעך

אותו בלי-הפסק ושחק, חפץ שירגישו בדאגתו לביתו. לבסוף אמר בקול נמוך ועיף:

— שר-הדבורה! אני פומר לחודש הבא את ברוכ'קה. חמשה רובל הרי

זה סכום...

— למה?—שאלה אשתו בתמיה.

תמיה זו הביאה אותו במבוכה: כיצד, כלום באמת אינו יכול כבר להתקיים

בלי ברוכ'קה?

הסתכלה בו אשתו דומם, וחמלה תקפה אותה על בריל שלה.

— אח בריל! בריל!—אמרה בלחש—כמה מחשבות משונות באות אל ראשך!

אתה גופא—שבר-כלי. כלום מסוגל אתה לעבודה תכופה וקשה, כשם שעובד ברוכ'קה

זה? עכשיו הפרנסה לקחה כפלים, ובלי ברוכ'קה—אל תפתח פה לשטן...

שמע בר'קה את המימרא הקצרה הזאת והרגיש שהוטל קרח בעורקיו.

הוא ידע ששבר-כלי הוא. ידע שמאחריו פוסע דבר-מה מבחיל וחשוך, שעתיד

בכל רגע לקפוץ עליו, אבל... על ידו היתה תמיד אשה קטנה שלא דאגה הרבה, שהאמינה

כי ה' לא יעזיב, וזה היה מרגיעו תדיר, ופתאום—מימרא כזו! חרדה באה אל לבו...

אין בלבך רחמים על אשתך, על בניך... חייד, הוה איש ושוב אל עבודתך...

נזכרו לו דברי ר' רפאל. אהא! עכשיו הוא מבין, הנה כך הוא הדבר, כך... אף היא!

אף היא אינה מתאוננת, שותקת, אבל... אבל... הבעל רוצח, הבעל משוגע, חולה, אינו עובד, ואין לו רחמים עליה, על המץ, כך! עתה הוא מבין!...

מאיוז מחבואים חשכים כנפשו התנשאה ועלתה רוגזה עזה נגד אשתו, צבט חתיכת-לחם חדשה מן הכבד, מעץ ומעץ אותה במהירות ובאצבעות רועדות, וזקף על אשתו מכבים קופאים.

— אבל מי שואל לעצתך?— אמר בקול קר, ולכאורה שלו, ראתה שר-הדבורה את הרעד בזווית שפתי בעלה, שמעה את קולו, הקר ונפחדה. — הרי שוב התרגזת, נו...—נסתה, מתוך יראה, להצטרק ולהרגיעו—אדרבא, הרי לשוכנתו כונתי, איש חולה, חלש כ...

— הס-סי! אני אומר לך!...—קרא פתאום בקול נחר משונה ומנוחך מפני שהיה דומה לקריאת תרגול צעיר, וכל גופו הודעו, שלח את ידו וזרק בה בכל כחו את צביטת-הלחם שמעך בין אצבעותיו, עשתה שר-הדבורה, מפחד מכת-יד, תנועה פזיזת ומנוכח, כזו של איש פוסע על חלקלקות, סמוך לנפילתו... ונשארה עומדת על מקומה חורה, נדכאה עם מלמול-לחם שחור שקוע בתוך שערותיה, הפורצות מתחת למטפחתה, ושתי זוגיות-התכלת שלה גדלו יותר והפיקו יראה ואי-הבנה...

אחר כך פרשה דומם אל חדרה השני, ובר'קה נגש אל הדלפק וישב חור כשידיו מזדעזעות עדיין, נמל סנדל אחד, הפך והפך אותו שלא מרעת, לחץ אותו אל חזהו וקפא במצב זה, כפוף עם ידים חובקות סנדל...

קשה לו לבר'קה לברר לעצמו מה אירע פה לפני רגע, כיצד התרגז, למה עמדה לפני שר-הדבורה חורה ונפחדה כל כך, למה עשתה פתאום תנועה משונה בשתי ידיה ונכפפה בכל גופה כאלו חששה לנפול—אינו מבין, אבל זה ברור, שאירע דבר מגונה, מגונה, והעיקר, שלתקן אי-אפשר, ושם מאחורי הפרגוד, בוכה שר-הדבורה שלו, אינה מיבבת, אינה נאנחה, אלא חרש חרש מתגלגלות הדמעות על לחייה ונתלות טפות, טפות במורד הלחיים, בסנמר, בחוסם...

אח! אילו אפשר היה עכשיו להכנס אל אותו החדר החשוך, לישב סמוך סמוך אצלה, להתודות לפנייה, לדבר אליה איזה דברים טובים כמו אז ולבאר לה איך היה הדבר, והיא תבין ולא תכעם עליו... אבל זה אי-אפשר.

וכאב ובושה צורבים את נשמתו העיפה... ומרגיש בר'קה, שאומלל הוא, אומלל מאד ושום איש בעולם אינו יכול לידע למה, הסתבכו והתבלבלו חייו במקום אחד, וקשה לו עכשיו לפתורם ולהמשיכם הלאה. אח! אילו בא איזה איש טוב, רחמן, ופרש לו את חייו!... שעה ארוכה ישב בר'קה כפוף לפני הדלפק, לוחץ בשתי ידיו איזה סנדל קרוע אל חזהו...

התעורר פתאום: שמע מאחוריו פסיעות שר-הדבורה. הפך את ראשו, עמדה מכורבלה במורד גדול. פניה לא ראה. — להיכן את הולכת, שר-הדבורה?—שאל אותה והשתדל להעמיף את קולו בכל אותה הרברוכיות שאצרה נשמתו.

נודעוזה, נפנתה אליו בפחד ולא ענתה לו תיבה, —נו, להיכן את הולכת? למה את מתיראה, כלום אוכל אותך, שמה! —אל ר' בנימין, אמרו לי שהורע לו קצת. ר' בנימין שכנס, יהודי גלמוד, בלי אשה ובנים, חולה, שהנשים הצדקניות שבשכונתם היו הולכות לבקרו ולתמוך בו...

—כך ? טוב, טוב, לבי לך ... בוראי ! ...
לא אמרה כלום ויצאה,
ונשמתו העלובה היתה למאכלת-אש.
נפתח הדלת וברוכ'קה בא, בעינים מכריקות, בפנים מתולעים ונישם בכבדות.
—אך זה עתה באת ? סעודה אריכתא אצלך, בלי עין רעה ...
—לא, ר' בריל ! אני ... אני ... אמי שלחה אותי למקום אחד. אמי חולה.
ראה בר'קה את פניו הנלהבים ואמר :
—נו, הוסיפה לשקר ! הוסיפה לשקר ! אמו חולה ... במה חולה ? נו, את האמת ...
לא יכול ברוכ'קה התאפק וקרא בהתפעלות :
—אי, ר' בריל, ר' בריל ! אני ראיתי אנקור אחד, אנקור אחד ראיתי, אומר
אני לכבוד, ננו ! ... אצל וולאדיק בן ה,פיצטמיסר', במקום שוולאדיק הולך,
הולך האנקור. אחריו הוא מעופף. מס, מס אחריו, אחריו. מקפץ על גג, על גדר,
מתיצב על שכמו, ועמו תמיד, תמיד עמו ... נכנס אל החנות והאנקור עומד לו על הגג
וממתין לו, ח-ח-ח ! ... עומד לו וממתין. ח-ח-ח ... את כל הרחובות עבר עמו כך ...
הציץ בו בר'קה זמן רב, והרהר בלבו :
—הרי זה מפרנס ! בלעדיו—ה' ישמר ויציל ...
—ר' בריל ! — אמר ברוכ'קה פתאום — מה דעתו הוא, וכי אפשר לחנך
באופן זה גם יונים ? חפצתי מאד ללמד כך את ה,שחור' שלי. אַח !
—דומם ! — קרא בר'קה פתאום בקול דומה לצווחה והרים עליו אמום של סנדל.
נפחד התחיל ברוכ'קה עובר.
אחר רגעים אחדים הניד בראשו ואמר אל עצמו בקול מכונס :
ח-ח-ח ! שבעים וחמש קופיות הייתי כבר נותן לו. אבל רובל ...
ובר'קה הרהר באותו רגע : יושבת היא לה עתה אצל ר' בנימין ומתאוננת על
מזלה הרע, על בעלה שרע לה, וכיוצא בזה ...
קפץ ממקומו, פסע שתי פסיעות ונשאר עומד באמצע החדר כגולם, רק ידו
מורמת ומורמת בלי הפסק את שער זקנו הדל והקצר ...
— ענה ! — הוציא הברה סתמית מפיו — זרק מעליו את פרגוד העור שלו, לבש את
קפוטתו, יצא מן הבית והלך לבית-המדרש.
אוהב בר'קה את בית-המדרש. נעים לו לשמוע מרחוק את ההמולה החרישית
הפורצת מתיכו בשעת בין-השמשות דרך-דלתות וחלונות פתוחים ביחד עם רצועות-אור
רחבות. במסדרון האפל משתובבים תינוקות, והוא אוהב לעמוד שעה ארוכה על
המפתן להתבונן אל משובתם ולזכור בתוך כך את ילדותו הוא, בבית-המדרש גדול
תמיד השאון, גרות-חלב דולקים והצללים מדובים, שני בחורים-חברים עם גרות בידיהם
שכחו רגע את הגמרות, עומדים נשענים אל עמודיהם, שקועים באיוו שיחה מנוחכה,
כנראה, מפני שהם צוחקים זה לזה בתיאבון גדול. יהודי סבא קצר-ראי, בעל מצח
גדול ומקומט, התיחד לו עם גמרתו ועם נרו בקרן-זווית. הוא מקריב את עינו וגרו סמוך-
סמוך אל הדף. פניו המוארים עם זקנם הלבן, הדף המואר והנר הזורוגו לאיוו נקודה
אחת נאורה שם, בוויית החשכה ... מאחורי הבמה יושבת כנופית יהודים ומספרים בחשכה.
בר'קה אהב לעמוד אצל כנופיה זו ולשמוע את מעשיותיה, אלא שלא העז לקרב
אליה והיה עומד מרחוק קצת הצדה, בראש מורכן כלפי הכנופיה ומקשיב. יש שהיו
פניו מתייכים ויש שהיו נעשים מאומצים ומרוכזים, הכל לפי המדובר שם בין הבריות.
אלא הוא גופו לא פלט אפילו מלה אחת, לא נכנס אפילו פעם אחת לתוך שיחתם.
וגם אליו לא פנו אפילו פעם בדברים, לא הרגישו בו כלל, כאילו היה בכחינת רואה-
ואינו-נראה ...

ולבר'קה היה טוב וחם...

עכשיו הלך אל בית-המדרש בנפש קודרה, בפנים חורים, התינוקות במסדרון גרו את עצביו. נתקל בפעוט אחד שנסתבך בין רגליו ושלחו בר'קה אל כל הרוחות. ראה אצל הבמה כנופית-יהודים, נגש אליהם, עמד עמד, ונשמתו כאלו התכוצה מקור. זו הפעם הראשונה הבריקה במיחו ההכרה, שיחיד ובודד היה עומד פה אצל הבריו הללו זה כמה שנים ואיש לא היה מרגיש בו, והתלבטה בו מחשבה מעין זו: אם ימות פה סמוך אצל כנופיה זו, לא ירגישו הבריות וימשיכו את מעשיותיהם...

מסביב לשלחן ארוך התישבו יהודים זקנים ופתחו את ספריהם בעלי הרפים הנוצצים מממשושי-ידים עם הקצוות המסולסלות והמטורפות. נגש בר'קה בפסיעות אמיות ורשלניות אל השלחן וישב בתוכם על מקומו התמיד. הוא נמנה על חברת, עין יעקב. את פירוש המלות לא הבין, אבל היה אוהב לשמוע את האגדות מפי ר' גדליה רבם. בימי החורף הקשים, בשעה שבביתו היה קור, חושך ורעבון, בחוץ המה הרוח, — מה טוב! היה אז לישב בבית-מדרש זה, שהיה כל כך חם בו, בתוך ההמולה הערבה של הליומדים והמשוחחים, בחברת הישישים הללו, המרפדים בוקניהם את ספריהם, מטפטים עליהם כנרות החלב ואינם מרגישים כוזה וקוראים בנהגמת-נגון חרישית אגדות נפלאות...

פתח בר'קה את הספר, אבל לא עיין בו, אלא תלה את עיניו בכובע הסמט של ר' גדליה, אחר-כך—באגודלו הכפוף, שעשה תנועות משונות באויר, האגודל קפץ, דלג וסבב אילך ואילך ורקם מסכה של רעיונות ואגדות. אבל נפלא הדבר: הוא שמע ולא שמע. נקלטו לתוך אזניו רק דבורים בורדים, פרוות נפרדות, שהן יורדות לתוך מוחו כפתותי שלג בליל אפל ומתמזמזות בתוך יון-מצולה של הרהורים חשכים ועגומים. פתאום נתברר לו מה שלא ראה ולא ידע קודם. פתאום נודע לו שיהודי זה עם כובע הסמט שלי, שכל-כך אהב בר'קה לישב אצלו לפני שלחן זה ולהקשיב את מעשיותיו, — שיהודי זה זר לו לגמרי, אינו חושב על-אודותיו ואינו מרגיש בו כלל. אינם מרגישים בו גם היהודים הללו היושבים לימינו, לשמאלו ולפניו—אינם מרגישים בו, והריהו כאילו אינו. זה עשר שנים, שהוא יושב עמם במקום זה לפני השלחן, ואם באחד הימים יהיה מקומו פנוי, איש לא ישאל: בר'קה היכן הוא? למה לא בא? האם חי הוא, האם מת? ... לא, איש לא ישאל.

וממעמקי-פנימיותו החשכים התחילה מניחה שוב אחת מאותן החיות-המחשבות המורפות: חלש הוא, דווי, הוא, חדל-עזרה ויחיד, יחיד... והאדם הרי כל-כך עלול לכל צרה ופגע... הרי כל-כך עלולה כל אבן להנתק מן הקיר ולנפול על הראש! כל-כך עלולה כל רוח טמאה! לדבוק באדם וליבש את ידו או את רגלו, לצנן את ילדיו... הגיחה מחשבה-חיה זו ופחד הטילה על נשמתו. קפץ בר'קה פתאום ממקומו, הרף בכח את שכנו, וקרא בקול גשונה:

—תנו לי! תנו לי לצאת!

קריאתי היתה משונה כל כך, עד שכלם הרימו את ראשיהם מעל הספרים וסקרו אותו בתמיה גדולה, שכנו, שקבל ממנו דחיפה עצומה, נבהל והשמיט את ספרו על הקרקע. בר'קה הרגיש בזה, אך לא שם לב, דלג על הספסל וקפץ הימנו, כזה שנמלט מדליקה, ונודקר המסדרונה. חושך היה שם. עדיין התרחשו שם ועפו אילך ואילך תינוקות כעופות-ליל. עמד בר'קה בקרן-זווית בלתי-נראה ואי-מתנועע. נתקלו בו תינוקות ונתרעו הימנו בפחד והתלחשו אחר כך זמן רב, והוא עמד ומרט את זקנו ולא השמיע קול. פתאום רקק בקול, טפו! מה זה? למה יצא מדעתו? מה הוא עושה כאן? כלום באמת נטרפה עליו דעת? בדין יחשבוהו כמטורף!...

—מנה!—הוציא את חברתו הסתמית מפיו, וחזר ונכנס אל בית-המדרש בעינים מושפלות מתוך בושה, כתינוק זה שסרח. אל השלחן לא העיז לגשת שוב, עמד בקרן

חשכה ומרט את זקנו...

• כשחזר בר'קה אחר תפלת מעריב אל ביתו, לא מצא איש שם. בפנה חשכה ישבו ברוכ'קה עם יענקלה, שמואל'יק ויוסף'ל, חתך להם דבר-מה מרצועת-עור, וספר להם על אודות האנקור של וולאדיק ועל אודות יוניו שלו... ראה את בעליו נכנס—קפץ. בבהלה למקומו וישב לפני הדלפק.

רתח דמו של בר'קה.

—כך אתה עושה את מלאכתך, א? ואני אשלם לך חמשה רובל לחודש?—לחץ את אנדופו, הרימו על ראשו של ברוכ'קה, שנשקע בין כתפיו, וקרא: —יכנס הרוח באבי-אביך, כלבו!—ואת האנדרוף לא הוריד.

צר היה ליוסף'קה על המעשיות שנפסקו, והתחיל מוען, שרעב הוא. עלתה חמתו של בר'קה:

„נו, הילדים רעבים. הוא רעב, והוא—שם, אצל בני מין שלה. איזו „קלפה“ תמשכנה לשם?“, ישב לפני הדלפק, תמך ראשו בכף ידו. אצבעותיו העקומות, הארוכות והמלוכלכות השתרעו בין שערותיו המעטות, הרפות והמסובכות, כדרדרים הללו שמתפתלים בתוך-עשב רך...

לאט נפתחה הדלת ושרה-דבורה נכנסה בחשאי, כצל. בר'קה שמע את פסיעותיה, אך לא פנה אליה, הוסיף להסתכל בחלון ולהקשיב לתנועותיה.

שרה-דבורה היתה זורקת לרגעים מבטים חושדים בגבו הכפוף של בעלה: גב זה קפא תחת משא דבר-מה, שמפחדה, מפחדה...

—היום יש תבשיל חם, מחמת הלחם שאפיתי. הילדים שמחים. כל היום לא נתנו לי מנוחה ושאלו מה אני מבשלת, הח...—מספרת היא בלשון רכה, ולכאורה, בלי בונה שישמע אותה מי.

ובר'קה אינו אומר כלום.

אחר רגעים אחדים הוסיפה:

—מצ... כשאני באה אל בני מין—קשה לי למהר לעזוב. צער ורחמנות.

וגבו של בר'קה מאובן, אין קול.

לבסוף העמידה שרה-דבורה את הקערה על השלחן. ברשלנות קם בר'קה וישב אל השלחן על מקומו בקצה מזה, וממולו בקצה מזה ישבה שרה-דבורה. מסביבה התכנסו התינוקות. פניח'ס'ל נדרם על ברכיה. סמוך אצלה, על גבי כסא, עומד שמואל'יק לה על ברכיו ותולה את עיניו בגלגלי האד, הבוקעים מן הקערה ומתמרים ועולים אל התקרה, ונמסים שם. יוסף'ל מצחק באצבעות כף ידה ומפמפט בלי סוף, ומספר על מאורעות היום: על כפתור, שגזל את ר'ל מאל'קה, וה' ייסרהו בעולם הבא, על פרתו הלבנה של גרשון, שנועה „מוההו“ ויש לה כתם שחור על אחת מעיניה, וכשהיא פוקחת וסוגרת אותה—היא נוראה מאד, פתאום עולה על לבו לדעת מה נמצא בקערה, הוא מתיצב על אצבעות רגליו, משרבב את ציורו, אך האד חוצץ ואינו רואה כלום. והוא מושך בשרוול אמו ושואל, וחוזר ושואל באי-סבלנות: „אמא! מה שם?“ והיא מיעצת לו מתוך צחוק: „נו, מצא אתה! לא אומר לך, מצא מאלך“—מבלי להביט אליו, מפני שלבה נתן לבנה הגדול ליענקלה. ידיו מצחקות בכפות ובמזלגות הבדיל והנחשת, והוא מדבר חרש-חרש... והוא מספר לאמו את, המעשה ביוסף. יענקלה אהב מאד את יוסף היפה בכתונת-הפסים שלו. יוסף היה נסיך חלומותיו וכריב-ההרוריו, הוא מכירו פנים אל פנים ויכול לצייר חזות פניו לפרמיה. ראה פעם אחת יענקלה את אחד מילדי „פריץ“, בעל האחוזה הסמוכה אל עיירתם נוסע במרכבה, כתינת של משי עם צוארון רחב ולבן היתה עליו. והצוארון היה מכוסה בתלתלי זהב ארוכים. חלפה על פניו תמונת-הילד כהופעה לא מעלמא הדין, ונחרתה בנשמתו, פעמים ראה אותה בחלום, כשרצה לצדך בנפשו דבר-מה יפה, מאושר, בלתי-שכיח—נזכר מיד בילד זה. במוח הוא, שכזה היה

יום... בשקט, כמתנמנמת, זורמת לה שיחתו בנחת, נפסקת רק לרגעים מפני עוצר נשימתו. צללי אור ותוגה חולפים על פניו הדלים חליפות וידיו הקטנות והרוזות מהפכות בכפות ובמזלגות, שמשמיעים צליל דקיק, חלש ונעים, מעין אקומפנימנט למעשיותו. בר'קה יושב דומם וזועף, ראה, שמחצית השלחן, שהוא יושב לפניה, ריקה ומסביב לאשתו נדחקת בנופיה עליוזה של תינוקות. דבר זה עלב איתי והאדיב את נפשו. מה חסר להם? קדחת!... ייבשו אחרים את מוחם בשבילם... חשב מתוך קנאה וכעס. בשעה האחת-עשרה כבר ישנו הילדים, על כסאות ועל הקרקע. שר-הדבורה תקנה איוו כתונת, בר'קה ישב על מטתו ופשט את בגדיו. נזכר פתאים בחלומו שחלם בבקר, צריך לספר לה, החליט בנפשו, מאחר שחזר עליו בלבו. שר-הדבורה! שכחתי לספר לך. תמול ראיתי חלום משונה מאד. חלום? מה יש כאן לספר? אין משיחין בחלומות... הבלים! הרקקת שלש פעמים אחר יקצתך?

— כך, רקקתי. אך משונה היה החלום, חלום זר ומוזר...
— א, שמות! החלומות משונים הם... אף חלומך בודאי אינו מעולה...
שמותים, אף-על-פי-כן רוצה לידע אותי—חשב בר'קה, וספר לה את חלומי בפורטרומי.
— דברי שמות!—אמרה שר-הדבורה, מאחר ששמעה את חלומי—אף-על-פי-כן היית צריך לשאול את הרב. הוא מיטיב לפתור חלומות...
— שכחתי.

הרימה את ראשה והציצה בו כמו בכעס.
— שכחתי... משונה אתה, כיצד שוכחים דבר כזה, איזה יהודי אינו יודע, שהרב פותר חלומות? החלום הוא תמיד לפי הפתרון, הפתרון טוב—אף החלום טוב. מחר תלך אל הרב, שומע אתה? מחר!
זקף עליה בר'קה זוג עינים שאינן אומרות כלום, אך בלבו חשב:
החלום—שמות. אעפ"כ למה נפחדה כך? לילך אל הרב, ודוקא מחר. הנשים מאמינות בחלומות.

עם אותה המחשבה עלה על מנתו.
הנר כבר כבה, שר-הדבורה כבר משמיעה את נחרתה ובמחו של בר'קה עדיין ערה שאלה אחת: "מהו פתרון החלום שחלם? החשבה פועלת עליו פעולה משונה, הוא מתחיל מתירא כתינוק. מכיר הוא בקרבו את האימה הסתומה הזאת, ליעג לה ואינו יכול לסלקה הימנו. מפני-מה נבהלה כך? אין מקשין על מעשה. אפשר שידועים לה איוו פתרונים. אבל למה לא הלך היום אל הרב? כיצד שכח את זה?
מי יודע. שמא כבר אחר את המועד, מי יודע?...
לא ישן בר'קה. הרהוריו גרו את עצביו, ובה במדה שעצביו התרגו, נעשו הרהוריו יותר משונים, יותר מבהילים וממורפים...

II

כשנכנס בר'קה אל המטבח בביתו של הרב וידיו תחובות בכיסי בגדו, מצא שם את אשת הרב יושבת וסירגת פוזמק.
— צפרא מטבא! בא הרב מבית המדרש?
— שנה טובה!.. וכי יש לו ענין אל הרב?—שאלתו הזקנה והכימה אליו ממעל למשקפיה הגדולים—דין תורה! או, שאלה?
— לא... סתם, המ... רצוני לומר, הן... לאו... רצוני לומר, יש ענין... סתם...
— אהא!—משכה זו, כאלו הבינה כבר, ומרוצה בתשובתו, נשתתקה.
אבל בעיני בר'קה לא כשר, אהא! זה...

— עדיין לא סעד וכבר מבלבלים את דעתי—רגנה תחת חטמה.
 מן החדר הסמוך הגיעו לברק קולות משונים, מעין סמירות-לחי... הקולות הללו
 פעלו עליו פעולה רעה, שלא יכול לברר לעצמו. במורד-לב פתח מעט את הדלת
 ותחב את ראשו. ראה שם את הקצב ואת השוחט עומדים שם עם הרב כפופים על גבי
 ריאה אחת. הקצב מחזיק את קנה-הריאה בפיו, מנשב בו, מתנפח ומסתמק בסרטן.
 השוחט סומר וסומר על הריאה כחמת-רצח. והרב עומד על גבם ומסתכל בפנים סריוויים-
 מרוכזים. נכנס בר'ק'ה בחשאי אל החדר. שלשתם הסבו אליו את פניהם.
 — מה לו? — שאָלו הרב בעל זקן לבן, צואר שמן וידיים לבנות ושמוניות.

— צפרא טבא, רבי !

— צפרא טבא. מה ברצונו ?

— דבר לי אל הרבי...

— שאלה ?

— עע... לא, סתם... עע... — ושוב הניע בידיו הנתונות בכיסו בגדיו.

— אין לי עכשיו פנאי, הריהו רואה — רמז על הריאה — ימתין שם במטבח.

כשאפנה אקרא לו.

פרש בר'ק'ה אל המטבח.

— להמתין ? ישב נא, למה יעמד ? — אמרה לו אשת הרב והראתה לו על כסא,

שעמד אצל הקיר ממולה.

ישב בר'ק'ה ויד נעלמה תופפה חרש על לבו, תופפה בחרדה כמוסה ובלוי הפסק...

עוד רגע, עוד רגע והרב יאמר לו... מה יאמר לו הרב בעוד רגע ?

מן החדר הסמוך לא פסקו עדיין סמירות-הלחי. במטבח משומטות תרנגולות
 אחרות ומחמטות בשבולת-שועל הפזורה על הקרקע. ותרנגול אחד יש שיעמור ויסתכל
 בפני בר'ק'ה, יסתכל ויקרא פתאום, "קוקיריקו" וינפנף בכנפיו בכח, עד שיתנשא מן
 הקרקע אבק קל והגרגרים יורו הלאה מסכיבו. האשה סורגת ושיתקת. נשמטה הפקעת
 מחיקה והתגלגלה על הקרקע, והחרידה את העופות...

בר'ק'ה ציפה ומביט את הפרטים הללו, מורט בלי הפסק את זקנו ודבר-מה
 צובט וצובט את לבו. הרגשות דלוחות ועות ורוחשות בו, כרמשי-מחב מדובקים. זרק
 סקירה חמופה כלפי אשת-הרב, שסככה בגבה את החלון, ופניה היו מכוסים בצל, ונדמה
 לו, שהיא סוקרת אותו לפעמים במבטים חודרים למעלה מן המלָקפים, ומיד השפיל את
 עיניו. למה היא סוקרת אותי כך, כלום אינה מכירה אותי ? — שואל הוא את עצמו
 מתוך מינא. — אפשר ידוע לה מה שהוא — נצנץ פתאום חשד זר במחו. אלא שמיד
 הכיר בעצמו, שחשד זה מחוסר כל יסוד. לא ראה את שרטומי פניה, אבל הכיר את מבטה,
 וזה הרגיו רוחו מאד. הוריד את ראשו על כפות ידיו ונעץ את עיניו בקרקע, ובלבו
 היה משמטה עזה אל אשה זו. התכוין לצאת מן המטבח החיצה, לחכות שם. אך באותו
 רגע נתחבה בפתח הדלת הירמולקה של הרב, ורמז לו שיכנס.

חורון קל עלה בפני בר'ק'ה.

— נו, עכשיו הריני מזומן לשמוע — אמר הרב כשנעץ את ידיו בשרווליו בגדו המטולאים.

— רבי... חלום ראיתי אתמול... רצוני לומר... — התחיל בר'ק'ה ממלמל בקושי.

— א, חלום — הפסיקו הרב — נכנס אל החדר השני... אין מספרים חלומות בפני אחרים...

הלך בר'ק'ה אחר הרב בפסיעות קטנות, ידיו נעוצות בתוך כיסי בגדו, עיניו
 מושפלות, ודומה היה לתינוק שמוליכין אותו, לקונה.

— אין מספרים חלומות לאנשים מן הצד — חזר הרב על הערתו דרך הלוכו, בלי

שיסב אליו את פניו.

שחק בר'ק'ה, רק לבו התכווץ ולא ידע מה.

נכנסו לתוך אפלולית ועפוש של חדר-המטות. הרב ובר'ק'ה נדחקו בין שתי

ממות מעונות מרבדים עד התקרה.

—נו, מה?

התחיל בר'קה מספר את חלומי. פני הרב היו מפיקים מתוך האפלולית רצינות ועומה, רז... קולו של בר'קה נעשה יותר ויותר מכונס, חלש, עד שלבסוף היה ללחש. מצחו כוסה בזיעה ונשימותיו נעשו כבדות, מקומעות מהתרגשות ומאוויר מחניק. אפשר היה לשער, שמגלה הוא להרב איזה סוד חשוב, וכשאמר, ואני נופל, נופל! נחנק קילו והתחיל מרתת, ונשימותיו נעשו תכופות כל-כך, ברכיו נכפפו, ידיו עם הכפים השרועות הוררו למטה, ודומה היה, כי דבר-מה מושך אדם זה למטה... כל אותה השעה שדבר בר'קה תופף הרב באצבעותיו על קופסת-המבק והשתעשע בה בעינים משפלות.

—הרי זה חלומי, רבי!..

הרהר הרב זמן-מועט וחרש חרש נשמע נקישו על גבי הקיפסה כיוצא מאיוו זוית חשכה שבחדר... מהו מהרהר?...

—צריך הוא—אמר הרב במתינות ובהפסקות, כשהיה טיבל בתוך כך את אצבעו בפיו וכותב ברירו על קופסת-המבק, מוחה וכותב—צריך הוא לקרוא שלש פעמים את ה,רבונו-של-עולם' שבברכת-הבהנים... הריהו יודע, איתו ה,רבונו-של-עולם'... וה'... נו, וה' יפתרהו לו לטובה ולשלום, ו... נו, יהא לטובה, ילך לו לשלום, אבל את ה,רבונו של עולם' אל ישכת... שלש פעמים!

חור ונדהם פרץ בר'קה מביתו של הרב, בחוץ היה מכהיק יום בהיר, אך בר'קה לא ראה אותו. לגבו היה האור ורומיותו, כל עילמו הפנימי הצטמצם באותו חדר צר ואפלולי, שרק זקן ארוך הלבין מתוכו ודבר-רז נשמע ממנו, לקרוא את ה,רבונו של עולם' שלש פעמים...

לקרוא את ה,רבונו של עולם'...—הרי זה מצלצל באוזניו כגורת מזלזל. גורה קשה, איומה, בלתי-מוותרת, מקפידה ומאיימת...

מה יהא אם יקרא או לא יקרא—אינו יודע, אבל הוא צריך, הוא מוכרח לקרוא אותו, רץ הוא חור ונושם בכבדות, ובמחור:

לקרוא את ה,רבונו של עולם'... לקרוא את ה,רבונו של עולם'... לקרוא את ה,רבונו של עולם'...

פגע ביהודי שהלך לו לאמו פזור-נפש ולעם קש ארוך שנתלה מפיו. נמלא בר'קה חמה וקנאה: למה אין אף הוא מחויב לקרוא את ה,רבונו של עולם'?

בבית פגשה בו שרה-דבורה ב,נו?', כלומר: מה אמר לך הרב?

—הבי לי את המלית שלי!—קרא לה בנשימה אחת במקום תשובה.

בקשה שרה-דבורה לשאול, למה לי המלית, למה היא כל כך נסער, אך לא ערבה את לבה, והציק לה מאד הדבר, שהיא אינה יכולה לדבר אתו ולהרגיעו.

עמדו שניהם לפני ארונם, היא חפשה בחפצים שבדפים העליונים והוא כרע על ברכיו וחפש באלו שלמטה. הוא הפך והפך בחפצים שונים, נהם, קלל, מבלי דעת את מי ואת מה, ושרה-דבורה זרקה בו לרגעים מלמעלה למטה סקירות מפיקות דאגה ורחמים. פתאום ספקה כף.

—בר'יל! הרי באת היום מבית-המדרש בלי מלית! שכחת אותה שם...

השפיל בר'קה את ידיו אל הקרקע, נשאר יושב ישיבה של כריעה ורק הפשיל את ראשו למעלה כלפי פני שרה-דבורה, כתמה ומשתדל לזכור...

—אח, בר'יל, בר'יל!—לא יכלה שרה-דבורה להתאפק וקראה כששלבה את כפיה על כרסה וטלטלה בראשה: — מה זה היה לך, בר'יל? בשביל הבלים, בשביל חלומות אתה נעשה מבלבל, שם לב לדברים של מה בכך, מתרגז, מתעורר, ומה הסוף.

א? מה יהא הסוף. בר' ל? שמע נא מה שאומר לך: הוה איש וגרש את כל דברי השמות מראשך. אלמלא כך, הרי תשתנע, חלילה...

ישב בר' קה על הקרקע כשאשתי עומדת עליו ומוכיחה אותו, והרגיש את עצמו מקומן, נפגע, נעלב, אף-על-פי שלא ידע בכירור כמה, נדמה לו, שהוא נמצא במצבו של תינוק שעשה מעשה שמות. לא ידע מה לענות. קם בתנועה גמרצה, תוכו רתח, איזו צעקת-נזיפה תססה בגרונו, אך הוא כבש אותה בכל כחו, רק מלא את פיו ברוק וורקו בפניה...

תיכף נפנה ויצא מבלי להסתכל לאחוריו...

רץ רץ בר' קה אל בית-המדרש ועמד פתאום.

נוכרו לו פני אשתו המתולעים עם רוקו הלבן על לחיה תחת עיניה הנפחדת... נזכר ותפש בשתי ידיו את שערות ראשו.

— אי! אי! אי!—קרא בקול אל עצמו, ונדרמה, שנשמתו נכחה ברותחין: מה עשה? מה עשה?

הלך הלאה בפסיעות אטיות וכלום לא ראה מסביבו. עברה אשה עם תרנגולת כפותה תחת סודרה, ונזכר בפני אשתו. ראה שני תינוקות מנהנים עז בקרניה—פני שרה-דבורה נגד עיניו...

אח! אח! מה עשה? כלום היה ברצונו, כלום התכוין לכתחלה לעשות מעשה זה? בעצמו אינו יודע כיצד היה הדבר, איזה שד שולט בו ומאנסו לעשות מעשים מחוסרי-מעם, נעדרי-כונה, מגונים, שנפשו סולדת מהם אחר כך, והחיים נעשים מחמת זה ליותר קשים, ליותר מרים...

כעין עוף שחור, מחוסר-צורה, בעל כנפים גדולות ושחורות המכסות את עין-החמה, פורח לנגד עיניו ומטיל עליו אימת-פלאים; מרגיש הוא, שיתום וקטן הוא, והריהו מעון רחמים גדולים, הרי חלומו הור והאיום בורותיו!... כל ימי חייו נדמה לו, שאיזו עננה סמויה מן העין מרחפת על ראשו ומלווה אותו על כל פסיעה. לפיכך היו כל חייו מלאים פחדים... חלומו זה הוא, כמדותה, הרמו הראשון, הרמו הראשון... והיא יודעת בודאי את זה. מה אין הנשים הללו יודעות? זה היה נכר אתמול, כאשר נפחדה וזרזה אותו לשאול את הרב. אבל למה אינה מגדת לו? היא רק מגדת לו, מוסר ומענעה לו בתוך כך את ראשה, נענועי-ראש אלו!... נזכר פתאום, שאף רפאל אמר לו אותם הדברים כמעט, מה שאמרה לו היא אחר כך: "שמע נא, בריל, הוה איש... אל תהא משוגע... אף ר' רפאל אומר לו כך, אף היא אומרת כך... השד יודע אותם מה הם חושבים בלבותיהם!

כלום תמיד ידע את מחשבותיה של שרה-דבורה?—מי יודע? שמא את עיקר מחשבותיה, את מחשבתה האמתית לא גלתה לו לעולם...

נבהל מפני הרעיון, שאשתי הקמנה שלו, שכל כך הוא אוהבה מבלי דעת מרוע ולמה, שאשתי זו היתה זרה לו כל הימים, כמו שור לו רפאל, ועוד כמה וכמה יהודים... אחו! מה צחקה, מה צחקה כאשר הוא התגולל בחושך לתחתיות ארץ!...

— רבונו של עולם!—פרצה קריאה מפיו.

בבית-המדרש הלך לקראתו השמש, בגחוך הטוב שלו שלא נדעך עולמית על פניו הכמושים.

— א, ב' קה! אחר אברתך אתה חזור. ואני דמיתי, שהפקרת את הטלית

לפרושים, ח-ח...

נמל ממנו בר' קה את הטלית בפנים מרוגזים ומריוויים. גחוכו של השמש, שתדיר היה מלכבו, נראה לו עכשיו לקנתרני והרגיו את עצביו. לסבא זה היו תשעה קבין של שיחה, ואם פגע באדם שוב לא נפטר הימנו במהרה. הוא עמד לפני בר' קה עם מקמרתו הארוכה והמתנועעת כמטוטלת בין שפתיו, עמד והציץ זמן-מה, פעם בענילו-

העשן ופעם בפני בר'קה הזעומים. כנראה, היתה בדעתו להכנס עמו בשיחה, אך חזר בו והלך ממנו. כשנשאר בר'קה לבדו פתח את סדורו והתחיל קורא בלב דופק וברתת את הרבנו של עולם. ובטוח היה, שמיד אחר הקריאה יוקל לו. פתאום נזכר בבתי-הצחוק שפזזה על פני השמש, זו היתה משונה כך... איזה מעם לקנתר היה בה. הביט בר'קה אל צד הדלת, שממנה יצא השמש, ושאל את נפשו, למה עמד אצלו רגעים אחדים וחייך לתוך קונו? התכוין, כמדומה, לומר דבר ולא אמר. למה עמד ושחק? המקמרת בפיו התנענעה נענוע משונה כל כך, שמא לקרוא לו ולשאול? אך לא! יחשוב לו מה שעולה על דעתו ואין זה נוגע אליו, שום דבר אינו נוגע כבר אליו. יש לו עתה רק דבר אחד. צריך הוא רק לקרוא את הרבנו של עולם ותו לא. תו לא! והוא עושה בידו תנועה שלילית, כזה שדוחה דבר לא-רצוי.

נתקלה עיניו פתאום בסדור וזכר, שפסק באמצע התפלה, שוב התחיל מבתחלה, וביתר כונה והתלהבות התנועע וקרא בקול בכיה:

רבנו-של-עולם! אני שלך וחלומותי שלך! חלום חלמתי ואיני יודע מהו. יהי רצון וכו'... הוא אינו מבין את פירוש המלות, שהוא קורא בהתלהבות מרובה כל כך, המלות שצורבות כאש את שפתיו. כמה השתוקק להבין אותן! אבל למה עליו דוקא גזר הרב לקרוא את התפלה הזאת, אף שרה-דבורה ראתה פעם אחת איזה חלום, למה לא אמר גם לה שתקרא אותה?... כן, זאת אמת, כמדומה, שאחרת היתה בימים האחרונים, אחרת לגמרי, מרגיש הוא בכל מה שהיא עושה, שמחפנת היא רק להכעיסו. מבטלת היא אותו בלבה, כאלו כבר, נפנם.

מי יודע, שמא באמת כבר נעשה, עובר ובטל, והוא לא הרגיש בזה, הנשים אינן אוהבות בעלים כאלה, שלומיאלים...

נהימה פראית פרצה מפיו:

—אי—אי—אי—נו—אא!

לבבות, לצווח לא היתה לו שום יכולת.

מלטל בחוקה את ראשו ופקח את עיניו. נזכר שוב בתפלתו שנפסקה מתוך יאוש, קמט את מצחו, נעץ את עיניו בסדורו, ושוב חזר לראש...

מתיאש ומתקצף על עצמו, על בלבול רעיונותיו, הוא סוגר סוף סוף את סדורו ואת רפיו אינו מנשק... בנפשו אין מנוחה.

ברכה לבטלה... בלי כונה... נו, ובכן? ובכן?... מה הסוף?... —ידבר בקול אל עצמו בלכתו מבית-המדרש.

מבית אחד יצאה משרתת עם קיתון של שופכין. כשראתה את בר'קה עמדה על האסקופה והמתינה עד שיעבור, אחר כך יצאה אל גל האשפה שלפני הבית, באמצע הרחוב הפכה את הקיתון על פיו, תמכה את ידיה על חלציה, עמדה זמן-מה והסתכלה לאחורי הסנדלר ההולך בשעת הצהרים עם מלית ונוהם תחת חוטמו ומנענע בידיו, הרגיש בר'קה, שהמשרתת משגחת בו, ומהר את פסיעותיו. הוא חש על גבו את עיני הריבה, שכנראה בתקו אותו מבטיה, וזה הרגיוהו, כמו שהרגיוהו קודם מבטי אשת הרב, מי יודע, שמא בצדיה יצאה הריבה מן הבית, בכדי לראותו.

הכל מסתכלים בו, מה הם רואים בו? כלום צמחה קרן במצחו? ואם יודעים הם דבר-שהוא, למה הם מכסים אותו ממנו? כלום עשה להם רע מימיו אל אלהים! הכל כאלו קשרו עליו יחד, כאילו עשו יד אחת... יקחם אופל! את המלים האחרונות אמר בקול, רקק לפניו והלך לו קודר בלחץ חששותיו. ברגליו חש פיק ברכים מחמת עיני המשרתת, שחש כל אותו זמן על גבו. לפני פתח ביתו עמד והסב פניו, אך העלמה לא עמדה שם כבר, שמא נחבאה! —נצנצה מחשבה במחו, ומיד פרץ מפיו צחוק למחשבה זו.

—ח-ח-ח... מה זאת? השתגעתי, כמו שאני יהודי! —קרא אל עצמו בקול.

(סוף יבוא).

לחקר נשמת האומה

מאת

ד"ר ד. פאסמאניק.

ד.

אך שקר ישקר האיש, אשר לא יאמין בנפשו
(ניטשה).

עברו מאות האופל והצלמות, שמצצו את דם היהודים, ינקו את לשד כל דרי-מטה, את כבודם ואת גאונם, שמש-החירות יצאה על הארץ והחלשים התנערו מעפר-שפלותם, יצאו מזוינים למלחמת החיים. התעוררו לחיים חדשים כל העומדים על קרקעם, היושבים בנודך אומתם, הרימו את ראשם והביטו בתקוה ובבטחה אל העתיד. אומות, מחוסרות-תולדות' בשרו את תחיתן בקול ענות גבורה. רק עם אחד, עם ישראל, נשאר שקוע בשפלותו ובחולשתו. כאשר נגזר מאות-האופל לא נותר מנשמת העם האומלל אלא שלד רצוף, נחר ונתרוקן מתכנו—מן האמונה, אשר מאות בשנים הגינה על העם מפני הכליון: מן האמונה בשמים הרמים והרחוקים ובארץ הנעלמה והשוממה, בנצחיות אלהי-ישראל ועם-ישראל, בעתיד-האומה, בערכיה ובכבודה. אבל הנשמה יראה את הריקנות שבתוכה ואינה חיה אלא אם תמלא אותה, הנשמה הישראלית לא רצתה למות מתוך 'יראת-הריקנות' ומרהר למלא את התהום הנוראה הרובצת בתוכה מכל הבא בידה, בכל מה שיכלה. הבחירה למה? הברירה למה? כלום לא אחת היא במה חתמלא הנשמה, שנתרוקנה מתכנה המבועי והחי, מאמונתה בה בעצמה ומאמונתה בנצחיות בכלל? הנשמה, שהיתה לקלפה ריקה, קבלה אל תוכה את הכל, מימין ומשמאל, וביחוד מן המונח באמצע—מן הבינוניות המצויה והזולה, שאינה מגרה את החושים ואינה נזקקת לכח-הרצון. ונפלא הדבר: היהודים הכופרים בנפשם התחילו להאמין באחרים. התחילו להאמין, שעוד מעט ותעלם גם קלפת-נשמתם, והריקנות הנמורה תתמלא מן החוץ, ממתנת הנכרים: הנכרים יתנו להם, ליהודים, את נשמתם שלהם, את ערכיהם ואת כבודם, ואולי גם את אמונתם ובטחונם, מתחלה היו משמשים באמונה משונה זו אמת ושקר בערכוביה, היהודים עדיין לא למדו אז מן הנסיון, כי מי שנתרוקן מאמונתו אי-אפשר לו לקלוט אל תוכו אמונת אחרים, וכשהוא עושה כך, הוא מרמה את עצמו או את אחרים. מרמה מתחלה בלא-יודעים ואחר כך ביודעים, בדעת ובחשבון. מרמה בעל-כרחו—לפי שאמונת-האדם היא היא ה'אני' שלו, ומי שאבד את ה'אני' שלו—מאין יטול חליפתו? אפשר לו לאדם להתכסות במסווה של ה'אני' הזר, האחד או האחר, אבל אי-אפשר לו להקנות לעצמו את ה'אני' הזר, ה'אני' אינו דבר הנקנה ונמסר מיד ליד. ה'אני' הוא יצירה מעולפת רוים ומתרים, שאין האדם יודע מאין היא באה, היהודים, שאבדו את אמונתם, את ה'אני' שלהם, מהרו לשים מסוות על פניהם, מסוות מן הצבע האדום ומן הצבע השחור, ועל הכל—מן הצבע החור, שאי-אפשר לעמוד על מראהו, שהוא טוב לכל ומוצא חן בעיני הכל.

ובשעה שאומות-העולם חגגו את חג-הולדתן החדשה, אומה אומה בסמלה, הופיע גם היהודי על החג הגדול ועל פניו המסיה—זה סמלו שלו, סמל הולדתו החדשה. כי היה גם היהודי בקמן שנולד: במקום היהודי החי בעברו ומאמין בעתידו בא היהודי, שאין לו לא עבר ולא עתיד, שאין לו כלום חוץ מ"זכות-אורח" בעולם שאינו שלו, ירושלים היתה להגדה, ישראל היה לאורח בנויים.

ומסכיב עוד בערה האש האוכלת את הבנין הישן, הלהב עלה עד לב-השמים ולחק את קורות הארמונות העתיקים, ורעש מפלתן מלא את האויר המולה נוראה. בכל שדר תהו-ובוהו, האחד נושא מים לכבות את השרפה והשני זורק את הקורות, שהאש עוד לא אחזה בהן, לתוך המדורה. בערו, קדחו גם הנשמות באש אמונה עצומה, אלה האמינו בכח המים ואלה בכח האש, ואלו ואלו לא רצו לוותר מאמונתם כלום, מי שוויתר על קוצו של יד יידון במים או באש, דומה היה, שהאידיאות המוחלטות ירדו ממרומים לשכון בחברת האדם, דם האדם אבר את ערכו וערך האידיאות עלה מעלה מעלה. וכל מאמינים—חוץ מנושאי המסוות, אלה הסתגלו אל האמונה הכללית, להאמין באמת—לא יכלו, באמונה החדשה בקשו למצוא את כבודם האבוד. האמונה החדשה הכריזה את שוויון כל אדם באשר הוא אדם, השיבה את הכבוד ואת הנאון לכל הנחלשים, לכל האובדים והגדחים, ולמה לא תאמר גם לבית-ישראל: "התכבדו מכובדים! אחים אנחנו ואב אחד לכולנו"?—אבל קשה היה להם להגבירים הנלחמים בחרף-נפש על קדושת השוויון להבנים תחת כנפי האידיאל הקדוש להם את העם הנבזה והנמאס בעיניהם, להחזיר את הכבוד לעם, שגלה כבוד ממנו זה שנות-אלפים, היהודים לא השגיתו בזה. בצמאונם אל הכבוד מהרו לא לברוא את מהפכת חייהם שלהם, אלא להשתתף במהפכת החיים אשר מסכיב להם: אלה נשאי קורות אל המוקד ואלה הביאו מים לכבות את האש, אמת, ששום אדם לא קרא להם, שום איש לא בקש מידם ליפול חלק במעשים הנעשים; אבל השעה היתה שעת-מלחמה ושום איש לא הרף את היהודי ממערכת הנלחמים, בתהו-ובוהו הכללי נתעלמה העצמות של כל אחד ואחד, הוסגו הגבולים ונתערבו התחומים, ובמקום ה"אני" בא ה"אנחנו". לא ניכר גם היהודי המתנכר לעצמו—והוא עבד ושמח בחלקו. היהודי שמח על הסתגלותו אל החדש ועל התועלת אשר יפיק ממנה, ופעמים אף חשב בסתר לבו, שהחדש מתאים אל אידיאלי העתיקים: וכי לא נבאו נביאיו זה כבר אל היום הגדול, שבו ישב הצדק לכסא והאמת המוחלטת תמשול בעולם, שבו, יגור זאב עם כבש ונמר עם גדי ירכיב? וכי לא באה עוד הפעם לעולם שנת-היובל, שעליה צותה התורה, הוכיחו הנביאים?—המחשבות האלו הוסיפו עזו ועצמה בלבותיהם של נושאי-המסוות, והרבה מהם שכחו, שאף נושאי-מסוות הם, והתחילו להאמין באמת, שמצאו את הכבוד שבקשו ובמדה ידועה—גם את עדכיהם העתיקים. השעה היתה נוחה לאמונה מוטעית זו. הערכים והכבוד נראי משותפים לכל אדם, והיהודים קבלו סוף סוף את הכבוד הזר בגזרת-עליונים.

אבל העתים נשתנו, נשתנו גם המושגים.

מצב המלחמה עבר, האש אכלה את הבנין הישן וגם המים המכבים השחיתו אותו. הגיעה השעה לבנות בית חדש. מכל עברים התחילו נושאים עצים וברזל, חומר ולבנים, הביאו גם את כל הנשאר לפליטה מן הבנין הישן. מן החדש ומן הישן נבנה הבית. חדרו האחד היה חדש-מחודש וחדרו השני עתיק-ימים. בפנה האחת היתה הרוחה ובפנה האחרת צר ואופל, ומהר התחיל הריב על המקומות המרווחים, ה"אני" חזר ונעדר וה"אנחנו" נשכח. ה"אנחנו" אינו יכול להתקיים זמן מרובה, הוא או פרי השכל המופשט, שאי-אפשר לו להפרות את החיים, או תוצאה מן ההתעוררות הנפשית, שמדרכה לעבוד מהר. השכל המופשט, שהכריז את ה"אנחנו", מהר להתחבא בחוריו בוש ונכלם על עזותו, וההתעוררות הנפשית לשם ה"אנחנו" כבתה כשאף כבתה האש האוכלת את הבנין

הישן. באה תקופה של מעשיות פקחיות וחשבון קר. הגיעה שעת-ממשלתו של ה'אני' בריא-הבשר ואדום-הלחיים, שהוא שמח בחלקו ואינו רואג לאיריאלים מוחלטים. ה'אני' הבריא והמושל, לאחר שנה מעט מסערת-המלחמה, הכיר מיד את נושאי-המסות המתהלכים במעונו החדש—והרגשה מוזרה תקפה אותו: לכאורה נושאי-המסות דומים לו מכל הצדדים, אבל יחד עם זה נראה, שהם מסתירים בקרבם איזה דבר זר, שהוא מקלקל את ההרמוניה הכללית.

ואיתו הדבר הזה, שאותו יראו הנכרים, הדבר המקלקל את ההרמוניה השוררת מסביב,—היה במציאות באמת. היהודי אבד את תוכן-נשמתו, אבל הקלפה נשארה. אותה לא שברו לא שן-הזמן ולא מלעות השכל הספקן. נשארה הקלפה העתיקה, אשר ריח לה כריח-הלבנון ומראה לה כמראה אשר לשמי-ירושלים וצלצולה כצלצול השיר, שהיו הלוויים אומרים בבית-המקדש. ואיתה הקלפה לא יכלה להתמלא מן התוכן החדש. השליכו אל תוכה מכל הבא בידים—והיא לא נמלאה, כשני עגולים, שאי אפשר להם לעולם להתערב זה בזה, נוצרו בתוכה: העגול האחד ישן ומוצק והעגול השני חדש ורך, ובינתיים—ריקנות איומה, שאינה נותנת מנוח, וגם מבעד למסווה תגלה ותראה, ה'אני' האחד היה לשני, אניי' זרים וצרים זה לזה—הכירו בזה נושאי-המסות, הכירו גם הנכרים, ולא מתוך שנאה בלבד, אלא אף מתוך הרגשת הדיסהרמוניה. הכירו בזה הנכרים בה במדה שנושאי המסות הסתתרו מתחת למסותיהם, בה במדה שהיהודים השתדלו להכנס לתוך החיים החדשים ולתפוש מקום בתוכם ביחד עם קלפתם הקשה והריקנות השוררת בתוכה. ובאמת, למה לא יתפשו היהודים מקום בחיי הסביבה החדשה בתור אזרחים מלאים כבוד והכרה עצמית? כלום לא השליכו גם הם חמרי-שרפה אל תוך התבערה הגדולה, כלום לא הביאו גם הם מים לכבותה, כלום לא היו גם הם בעוזרים לבנות את הבית החדש?—כלום לא, שפכנו גם אנו את דמנו באומץ לב על ארץ-מולדתנו החדשה?—צעקו נושאי המסות—ושכחו, ששום אדם לא בקש זאת מידם, וכי לא דברו כל העמים השכם ודבר על הכח הגדול של השכל המופשט, הן יחידים בעולם, על האחוה ועל השוויון של כל האדם?—כאלה וכאלה מענו היהודים—ולא התבוננו, שגם על חומות בתי-הסוהר חרותות המלים: 'חירות, שוויון ואחוה'. היהודים דרשו את שכר-עבודתם לטובת האיריאלים ואת זכות השכל המופשט, השוה ומשוה את הכל,—ועל יסוד הדרישות האלו ואחרות כיצא בהן רצו לבנות להם ארץ-מולדת חדשה בתוך ארץ-מולדתם של האחרים. אבל האחרים, אדוני ארץ-המולדת, הבימו על האזרחים הבלתי-קרואים ועל מעשיהם בעיני חשד. נושאי-המסות, שכל-כך השתדלו לחקות את האחרים, לחקות אותם ולהתדמות אליהם, הבין לא יכלו, מפני-מה מתיחסים אליהם אלה האחרים עצמם כבזו ובשואמי-נפש, בהתול-של-בטול ובשנאה גסה. אבל במדה שהרבו להתחפש ולהתדמות להאדונים גברו הצעקות: מסות! מסות! באו היהודים במרמה ולקחו את ברכתנו!—ה'אני' השורר הכיר את ה'אינו-אני', שרוצה להסתגל אליו בעוד שלעולם לא ידמה לו.

מה לעשות. איפוא? לשוב אל הערכים שנתאבנו ואל העדר-הכבוד, או להחיות את הערכים הלאומיים ואת הכבוד הלאומי? משעת הסערה הגדולה תש כחו של היהודי לברוא לו בכחותיו העצמיים את ערכיו ואת כבודו, להקים לו נביאים ומושיעים אפילו ממפוסו של שבתי-צבי. היהודי אבד את אמונתו בכחותיו העצמיים ובעתידו. שנות-אלפים של גלות ושפלות, של התבטלות והסתגלות, הורידו את נשמת-האומה עד עפר, החלישה וגזלו ממנה את כחה. אי המעין, אשר ממנה שאב העם הנופל כחות חדשים לקום ולהתעורר?—רק היאוש הקיצוני, המעורר גם את העבד למלחמה, יכול היה עוד לעורר רוח-חיים בלב הנחלשים. אבל היאוש הקיצוני מרס יבוא. הקולות על המסווה ועל המרמה אך החלו.—מי יודע? אולי יחדלו הקולות?—חשבו נושאי המסות, ומדי חשבם

כך התכווצו והתקטטו עוד יותר. שמה ושאייה היו בקרבם. אבדה לא רק האמונה העצמית, אלא גם ההוּנאה-העצמית. השקר הגלוי בכל מורא-מערומיו, בלי שום כחל ושרק, עלה על הבמה. היהודי הכריז על עצמו: שלשת אלפי שנה של היותי הלאומית עברו לבלי שוב עוד, אני לא אני — כך נזר ה"שכל" — כלומר, עניני הרגעים —, ומה שנזר השכל חייבים הנמיה המבעית, ההרגשה והרצון לקבל עליהם בלי שום הרהור ופקפוק. היתה אומה יהודית — ואיננה. לא נשארה אלא קלפה דלה ומדולדלת, ישנה ומתפוררת; ועוד מעט ועברה גם היא מן העולם לא מתוך אונס, אלא מתוך יושן. בשם האומה היהודית הכריזו, שאחדות הנשמה היהודית, אחדות תקוותיה ושאיפותיה, שמחותיה וצרותיה, אחדות עברה ועתידה בשלו לעולמי-עד. כך נגברו הכחות הרוחניים ופיצצו לרסיסים את האומה, את גופה ואת נשמתה. ואיש גם לא בכה על החורבן הנורא, לא קרא לאבל. נישאי-המסוות חגגו את חג-חורבנם כדי להראות גלוי לכל, ש"אני אינו אני", שנקרע הקשר הלאומי המאחד את בית ישראל. האומה הישראלית נחלקה למספר גבולות-המכס. האחדות הלאומית נעלמה (1).

ברדיפה הנוראה אחרי הכבוד הנתן ממרומים לא חסה עין היהודים על כל קדושים. הם ויתרו כמעט על כל הערכים הגדולים, שנתנו חיים לישראל אלפי שנים ואלהים — לעולם. הרבה נסו אפילו לקפוץ מתוך הקלפה הישנה של הנשמה, שנתרוקנה

(1) כל הבקי מעט בתולדות השתחררות-ישראל בצרפת ובשאר ארצות יודע, כמה מסכים אל האמת כל מה שנאמר כאן. עד ההשתחררות האמינו באחדותם הלאומית לא רק היהודים עצמם בלבד; אף העמים האחרים ראו אותם, ככני אומה מיוחדת. בשעת המהפכה הצרפתית דרשו היהודים שוויוניות, כשביל כל האומה (הישראלית) (עיינו: Léon Kahn: Les juifs de Paris pendant la Révolution, Paris 1851; Halphen, Législation concernant les Israélites, Paris 1899). ההמון היהודי בצרפת וביחוד באֵלום היה מוכן הרבה יותר לוותר על השחרור מעל שלמות היהדות. הוא הרגיש בנשיתו הטבעית מה שעתידי לבוא אחרי ההשתחררות. אבל הנוצרים ברובם יצאו מן ההנחה, שהחית הריפוטאט באספה הלאומית קלירמון מוגר: *Il ne peut avoir de nation dans la nation*. בשם הנהגה זו דרשו מן היהודים, שיוותרו לגמרי על אחדותם הלאומית. והסרסורים בעלי-ההשפעה מתוך היהודים הסכימו לזה. הם הסתפקו בזכות, שנתנה ליהודים לשמור את המצוות הדתיות. היהודים ה"ספרדיים" וזיתו עוד קודם לכן על האחדות הלאומית ולא המתינו אפילו עד שיבואו הנוצרים וידרשו מהם את הדבר הזה, "היהודים הספרדיים מבודדו — אומר מן פיליפון — הברדיל את עצמם לגמרי מאחיהם האשכנזים... במחוזות המרוחיים ודרשו מן האספה הלאומית זכות-אזרח רק לעצמם. והיהודים ה"פורטוגזיים" בבורדו, באיונה (Bayonne) ואביניון קבלו באמת זכות-אזרח כבר ביום 28 ליאנואר, שנת 1790. בעוד שההשתחררות הכללית של היהודים לא הוכרזה אלא ביום 27 לספטמבר, שנת 1791. בימי ממלכת נפוליון הראשון עלתה שאלת שחרור היהודים עוד הפעם על סדר-היום. יועץ-הממשלה פורטאליס מצא, "היהודים אינם כנסיה דתית, אלא הרבה יותר עם מיוחד". הקומיסאר של הקיסר מולי (Molé) מודיע לאספת אצילי-ישראל בשנת 1806, ש"הקיסר רוצה, שיהיו לצרפתים" וש"יבקשו את ירושלים בצרפת". אצילי-ישראל השיבו על זה ברברי "הנופה, נפרדה ומעוררת בוז". "התלהבותם לשם הקיסר הניעה עד מרום קץ-השגעון". הם הראו לעין כל "מה עמוקה היתה הרגשת העבדות בנשמת היהודים בימים ההם". ה"עבדות הנסה" של אצילי-ישראל הניעה עד לידי הבעת תורה לכהני הכנסייה הקתולית, "שמים הוסדה היתה האויבת היותר רעה, היותר צוררת לישראל" (עיינו ספרו של הפרופסור מארשין פיליפון: *Neueste Geschichte des jüdischen Volkes*, Leipzig 1907). על ידי אספה זו — אומר הכהן הנוצרי הימאן —, נהרסה הגדר היותר חזקה, שהקיפה את התורה ואת האחדות של עם ישראל... מה שלא יכלו להשיג לא קיסרי-רומי ולא קיסרי-אשכנז באמצעים היותר גוראים... אותה השיג נפוליון הראשון בנקל" (עיינו ספרו ה"ל עמוד 498). ואף-על-פי-כן לא נתכייש יהודי צרפתי לכתוב בשנת 1899 על האספה הנוכחית: *Ces déclarations... prouvent, avec quelle noblesse les députés remplissent leur délicate mission!!!* (!) מלאו הצירים את משלחתם הדקה" (!!!). באמת, אין לך תקופה יותר מחפזת בהיסטוריה הארוכה שלנו מתקופת ההשתחררות. — ומה שהיה בצרפת חור ונשנה אף בשאר ארצות, וביחוד באשכנז (הראיות על זה מפורזות למכביר בספרו של גרץ: *Geschichte der Juden*, XI). כל העבודה של היעקובוונים, של המתנצרים-למחצה פרידלנדר, של "אגודת-ההיכל" בהאמבורג, יחס המשכילים הברלינאים אל תנועת הפ"ה, מקרי השמר בהמון, הכפירה הגלויה בעיקר ביאת-משיח, עויבת הלשון העברית, — כל אלה היו

מתכנה, לתוך קלפה זרה, ועוד הרבה, אשר מבושה או מהרגל לא נועזו לעשות את הקפיצה האחרונה קודם שתשבר הקלפה לגמרי, הלמו אותה בכשיל וכלפות בעברת-זרין ובחמת-פראים. בכל פנות העם התפרצה מגפת השמד, שרקבנו ושפלותו היו ממרה לחצי-ההתול השונים של חיינה, ששקרותו היתה בולטת ומפורסמת וחוסרת-תועלתו גלוי עתה ונראה לעין כל; מלבד אולי לאיוז הדיומסים קופצים בראש. כל מה שהיה להם נתנו היהודים בעד הכבוד הזר. הכל קבלו מן החוץ וכל דבר זר, שהחזיקו בו, הקפידו עליו יותר מבעליו עצמם, רצו להיות צרפתיים יותר מן הצרפתיים, אשכנזים יותר מן האשכנזים, רצו לדקדק בלשונות הנכריות יותר מן הנכרים, להתעמק בנשמותיהן של אומוֹת-העולם יותר מאומוֹת-העולם, הכריחה ממחנה ישראל אל המחנה הנכרי היתה נוראה, כל מי שיכול טפס על הגדר לעבור אל העבר השני. כנסת-ישראל נתדלדלה מיום ליום, הכחות הרוחניים עוברה והלכו אל מקום משם לא ישובו—הלאה מן הגטו, הלאה אל העמים האחרים: שם החירות, שם האור והחום, הכל, הכל נראה רק שם, מעבר לגבול. היו, אמנם, נחשלים, שנשארו בין החומות, אבל אלה היו חסרי-אונים לעמוד בפרץ ולעצור בעד המגפה.

ואולם גם אחרי כל אלה לא היה השקר לאמת והקילות לצועקים על מרמת היהודים ובגידתם לא חדלו. היהודי לא היה יכול לקפוץ מעורו וגם המים, שהוא עליו, לא יכלו לשנות את תכונתו ולהפוך אותו לאשכנזי, לאנגלי או לצרפתי. האמונה, שההתנצרות הביא לידי ההתבוללות הגמורה של היהודים בעמים, לא נשארה אלא במחשבותיהם של בירוקראטים אחדים, שלא למדו ולא שכחו כלום, ובלבם של אצילים מדולדלים, שמתאזים אל הנדוניא של בנות-ישראל העשירות.

אבל קלפת הנשמה היהודית היתה חזקה וקשה הרבה יותר ממה שהאמינו היהודים. הבטחת היהודים, שעוד מעט ונשברה קלפה זו ולא ישאר ממנה שריד, לא נתקיימה. ועל-כן גדלו חמת הנכרים וכעסם, הם נתנו ליהודים את הכבוד על מנת שיחדלו להיות יהודים. אבל ליהודים חסרה היכולת לחדול להיות יהודים. אמת, הרצון הטוב היה להם, אבל גם בו התחילו חושדים, שאינו אלא מדומה. כל ההדיומסים הקופצים בראש עשו מה שבבכחם וגם מה שלמעלה מכחם להיות ללא-יהודים: הם כחשו במציאותה של אומה ישראלית בעולם, התנכרו כמעט לכל הערכים הישראליים, צמצמו את אמונת-ישראל בשירת חזנים ובתפלת „יאהרציט“, היו מתביישים במוצאם היהודי, רכשו להם את כל התרבות הנכרית, מן הלשון ועד מחלות-התאווה, — ואף-על-פי-כן! הכל עלה בידם חוץ מדבר אחד: הם יכלו לרוקן את הנשמה, לשבר את הקלפה, אבל להכחיד את קלפת-נשמתם לא יכלו. מחלמיש-צור נחצבה קלפה זו, ממטיל-ברזל הותכה. יצירה אלהית של שנות-אלפים רבתה וגדלה אותה. השנחה מיוחדת לבנה וצרפה אותה, וגם אם פור תתפורר לגרגרי-חול—לא ישא הרוח את הגרגרים? קודשם הגרגרים לה, ומהם יבנה בית-עולמים, מעון-יה.

והיהודים פיררו אמנם את נשמתם לגרגרי חול, פוצצוה לרסיסים, במלו את אחרות האימה—אחרות האידיאל, שאבותינו המאוששים והאומללים יצורוה ונשאו אותו ביד רמה, אחרות הכבוד והחרפה, האמונה וההסתגלות, אחרות החרפה וההסתגלות הביאה לידי אחרות הכאב הלאומי ואחרות השאיפה אל החירות הלאומית. עתה בטל הכל. האומה נקרעה מכית ומחויץ. מחויץ נלחמו המתבוללים ושרידי המשמרים, נלחמו על התפלה בעברית, על תפלות הנאולה, על המנהגים ועל הדינים. מבית, בתוך-תוכה

תוצאות היראה השפלה מפני התנועה האנטישמית, שנתעוררה באשכנז אחרי מלחמות השתתור, הייתה ראה והרגיש את כל השפלות המוסרית של היהודים בדורו והכה אותה בשבט-פיו. „הלא תפקתנה מהר עיני העורים לראות, כי גודל האדם אינו בחולשה, בהרסות כל הכת, בכפירה מוחלטת“—כתב היינה. אפילו קצת מן הנוצרים הכירו את השקר ואת השפלות שבמעשי היהודים המתחפשים והנכחו אותם על שאין שום נאווה לאומית בלבם. עד כמה הועילו הדברים—אנו רואים מכל מה שנעשה בשעת השתתור באויסמריה וממה שנעשה לפנינו ולעינינו ברוסיה.

של הנשמה, נלחמו השכל המכיר וההרגשה המסותרת, השכל המכיר היה לא-יהודי, אורח הגולה, דומה אל הנכרים; ההרגשה המסותרת היתה כולה יהודית, שונה בהחלט מן הנכרים, אורחית בארץ-האבות השוממה והנשכחה. בהכרה חי היהודי הנצחי חי-רגע ומעבר-להכרה חי חי-עולם. מחוץ היה בן-חורין מכובד בעיני כל, ומבית — גר נרדף על צוארו, נבזה ונמאס. דומה, שההשתחררות הישראלית לא באה כל עיקרה אלא לתת בלב היהודי עוד יותר את הרגשת-העבדות והנדידה הנצחית, לברר לו, שהעבוד הלאומי אינו מתפרנס אלא מערכיו שלו והעבוד הנתן במתנה אינו שווה כלום. דומם נשא היהודי את כאב-הסתירה שבין ההכרה וההרגשה. בכל מאמצי כחותיו הסתיר את התהום הנוראה הרובצת בתוכו, לבל תשורנה עין נכרי. "הוא נוח ושוקט כלפי חוץ!" — זאת היתה המצוה היחידה, שאחזה כמעט את כל היהודים המשוחררים. זה עשרות שנים מוטלת כנסת-ישראל, ה"חפשית" כמכונה נוחה ושוקמת, חסרת תנועה וחיים. עתים היא מודעזת ועזועי-שבץ — ושוב היא ישנה שינת-מרמומא. לכאורה עדיין חיה היא חיים נעלמים, חיים של מות, ויחד עם זה נראה, כאילו כבר עברה ובטלה מן העולם ורק חוקרי-קדמוניות עדיין הם מטפלים בה.

אחת אני יודעים: הנשמה הישראלית נקרעה לקרעים. אמת, אף קודם לכן היו הבדלים תרבותיים וחברתיים בקרב היהודים; אבל או היתה נשמת-האומה אחת: אחת היתה נקודת-המוצא ואחת נקודת-השאיפה. משעת הסערה הגדולה, שבאה מן החוץ והפילה את חומות-הגטו, בטלה אחדותה של הנשמה הלאומית ולא נותרו ממנה אלא שרידים מועטים מחוסרי כל ערך. לפני מאה ועשרים שנה היתה מציאות עם ישראל אחד בעולם — עובדה וודאית, שלא היה אדם — בין יהודי בין לא-יהודי — מטיל ספק בה. עתה היהודים הם הראשונים לכפור במציאותו של עם ישראל, במציאותה של הנפש הישראלית! עד כאן הגיע ההרס הלאומי, החורבן הכללי! מי יודע מה היה קשה יותר לישראל: חורבן בית המקדש או חורבן האחדות הלאומית!

אבל למרות כל אלה עדיין נשאר בעולם דבר-מה, שהוא מאחד את כל בית ישראל מן הקצה אל הקצה, והדבר הזה חבוי הוא בהרגשתו של היהודי וגלוי הוא בהכרתו של האינדי-יהודי. למרות כל הריסת האומה, למרות חורבנה הנורא, עדיין תמונתה מרחפת בעולם כהויה נצחית, שלעולם לא תעבור מן העולם וחיה תחיה על אף כל מהרסיה ומחריביה מבית ומחוץ!

אי מזה בא החזיון המוזר הזה?

ה.

מי בכס אשר יפשוט מעליו את הצעיף
ואת הצבעים ואת ההעיוות — וישאר ממנו
די להמיל אימה על הצפרים.

(ניששה).

יהודי-הגולה קודם מתן-השחרור היו עומדים ומצפים בכליון עינים אל החיים העתידים לבוא, שבהם אפשר יהיה להמשיך את היצירה הלאומית העתיקה. חי-העתיד היו התכלית לכל המעשים והמגמות: הם התנו את ההסתגלות ואת אבדן-העבוד, את משמרי-הכלכלה ואת חי-הגטו, את התורה הנגלה ואת התורה הנסתרת, את המחשבה ואת ההרגשה. הכל נתרכו בשאיפה הכבירה אל חיים עצמיים על אדמת האומה, — על הארמה, שבה נתגלה כח היצירה הלאומית בכל עוזו ועמקו. מצב-הנפש של היהודי מימי-הביניים נתגלם בכח ועוצם מיוחד בנשמת היהודי הנפלא דינו פירס, אשר בישראל נקרא שמו: רבי שלמה מולכו. בנשמה גדולה זו נצטמצם הכל: הסתגלות עד קצה-גבול-המות וחוסר-אפשרות לעבור את הגבול, שאיפה בוערת לתחית האומה הישראלית

ואמונה שלמה בעתיד המזהיר של אומה זו—אמונה, שמשכה אחריה בכחה העצים לא רק חלק גדול מישראל, אלא גם את האפיפיור הרומי קלמנס השמיני, —ולסוף, מסירת נפש על קדושה-השם, נפלא הדבר, שהאנוס מולכו נשא את הדגל הלאומי ביד רמה ונפל חלל לשמו בה בשעה שרובות אלפי ישראל בספרד ובפורטוגאל יצאו מן האומה לעולמים, —בה בשעה שמי שהיו רבנים בישראל נלחמו להכנסיה הקתולית ומי שהיו אצילי-ישראל התבוללו באצילי-ספרד, בה בשעה שהמות הלאומי היה לכאורה כל-כך קרוב, כל-כך גלוי! דוקא בשעה קשה וגוראה זו היפיע מולכו וגלה את השאיפה האמתית של נשמת האומה, את האהבה אל ארץ-האבות ואת האמונה בגאולת-ישראל! אמונת-הגאולה היא אבן-הפנה בנשמת האומה, כל הנסיונות, שנעשו במשך המאה האחרונה להכחיד אמונה זו או לזייפה, לא הועילו ולא יועילו, שועים הם לא רק הרבנים המתקנים, שבדו מלבם איזו תעודה מיוחדת ליהודי הגולה, בלי דעת ובלי הבין, שהיהודים לא חיו ולא יחיו על אדמה נכריה בכח תעודה זו או אחרת. שועים הם גם אותם היהודים הלאומיים, שמאמינים, שאפשר להמשיך את חיי האומה בעזרת, אבטונומיה רוחנית בארצות-הגולה, בעלי אמונה זו מדמים, שההסתגלות המוכרחת של היהדות הגלותית היא התפתחות טבעית ונורמאלית, שחיים של מות אפשר להם להיות לחיים של יצירה, אבל יצירה לאומית היא דבר שאי-אפשר במקום שאין חיים לאומיים, במקום שגם הארץ, גם הכלכלה, גם הקנינים הרוחניים הם נכריים, לא, אבטונומיה רוחנית היתה משאת-נפשם של היהודים בשנות-הגלות הרבות והרעות, היהדות הגלותית לא ויתרה מעולם על עברה ועל עתידה, האומה, שיצרה יצירה עולמית בשעה שישבה על אדמתה, שאפה בעל כרחה אל המשיכה היצירה על אותה האדמה, לא רק, יהודים חשכים, אלא אף, נוצרים משכילים, הבינו—ומבינים גם עתה— את הדבר הזה! המאריך המאריך ד'ארזן, שהיה מפורסם בשעתו בתור, קתולירע ופילוסוף, העיד לפני המלך הפרוסי על בן-מנחם, שהוא, יהודי רע ופילוסוף, בן מנחם היה, יהודי רע, הוא היה אחד מראשוני ה,יהודים המשכילים, שהחלישו את אמונת-הגאולה, חשבו להמיר את תקות החירות הגמורה בשחרור החיצוני ובמסור הישראלי, עד כמה מחשבה זו מופרכת מעיקרה הראו גלוי בניו של בן-מנחם עצמו, שכשרצו להקים את נפשם הנהרסת לא מצאו לפניהם דרך אחרת בלתי אם לצאת לגמרי מן היהדות ה,רעה והמופרכת של היהודים, ה"משכילים", ומה שעלה לו לבן-מנחם (1) עלה להם לכל היהודים כשאך התחילו לבגוד בנשמתם ההיסטורית.

(1) כותב המורים האלה רחוק הוא מלחשוד את בן מנחם בשאיפה להריסת בית-ישראל. אין ספק, שבן-מנחם לא רצה בהכרה ברורה להביא את עמנו לידי המצב הנורא, שבו הוא נמצא עתה, אבל אנו עוסקים כאן לא בריצונו של בן-מנחם, אלא בשיטתו ובתוצאות הממשיות, שאליהן הובילה שיטה זו, ובנוגע להתוצאות שפה אחת ודברים אחרים למתנגדי בן-מנחם ולמצדיקיו, נשמע נא מה בפי מצדיקיו. קארלס כותב: „בן-מנחם נרמן את היהדות האשכנזית ועורר לתחיית את היהדות כולה“ (Geschichte der jüdischen Literatur, II, 1061). ברור הדבר, שמי ש,נרמן את היהדות לא היה יכול ל,עורר אותה, לתחיית— מן הטעם הפשוט, שיהדות, שנעשתה גרמנית, רוסית או צרפתית, פסקה מלחיות יהדות, קייזר לינג בספרו על בן-מנחם מראה על הסתירה שבין רצונו של בן-מנחם ובין התוצאות של מעשיו, הוא אומר: „בן מנחם, למרות חפצו ולמרות מה שהציע את מחשבותיו בבהירות מלאה-אורה, הביא לידי כלבול דעות, שאין לו תקנה, ספרו, 'ירושלים', שנועד להניח יסודות חוקים ליהדות ולפרסם דעות ברורות על אודותיה, גרם לערעוביה גוראה“ (Kayserling, Moses Mendelssohn, S. 385). אפילו גרץ מודה ואומר: „התלמודיים הקיצוניים צדקו, הם ראו מתוך חשדם מה שלא ראו גם בן מנחם גם ויזל מתוך בטיחותם וכו'. שני האנשים האלה... הביאו לידי הריסת החומות היסודיות של היהדות, ויזל, שהיה אומלל כל ימיו, ראה עוד בעינו הדומעות את ההריסה, בן-מנחם המאושר לא הגיע לידי כך, המות לקח אותו בשעה הראויה ולא נתן לו לראות בעיניו את כל הקרובים אליו, קודם-כל את בנותיו, מתרפים ועוזבים את קרשי קדשו, שנשא עמוק בלבו“ (Graetz, Gesch. der Juden, XI, 99). ברור הדבר, שהשכלה בן-מנחם ותבירו לא היתה הסבה המיוחדת של ההשתמדות ההמונית: אף הרבה מאלה, שלא נמצאו תחת השפעתה, עזבו את מתנה ישראל, אבל השאיפה העיקרית של אותה השכלה מכוונת היתה נגד הרגש הלאומי. תכונתה היסודית היא קוסמופוליטיות שכלית מרפרפת על השטח העליון ומתוסרת שרשים עמוקים, —השקפת-עולם נאה ויאה לעם, שאבר גם את ערכיו וגם את כבודו.

חורבן והריסה נוראה היו התוצאות המוכרחות של בגידה זו. אחד העם יצר את המלה המפורסמת, עבדות בתוך חירות. אבל גם בזה עוד לא גלה את כל התהום הנוראה, הרובצת בנשמת היהודי של עכשיו. יותר מדי אוהב, אחד העם את עמו, אי-אפשר לו להיות סוקר קר אפילו בשעת כעסו, ואף-על-פי כן מה אפלה היא תמונתו של היהודי, המסתיר תחת מסווה החירות החיצונית את העבדות הפנימית, שצייר סופרנו הגדול באמנות כל-כך נפלאה! מה נוראה העבדות המוסרית והשכלית, שבה שלם היהודי בעד השחרור והכבוד הנתן במתנה! והנורא מכל הוא—שאפילו עבדות זו אינה שלמה. כפילות עוברת כחוט-השני בכל חזיונות החיים הישראלים, הכפילות מכתרת לבתרים את כל ההרגשות האנושיות של היהודי, משברת את כל רצונו,—לא רק את הרצון הלאומי, אלא גם את הרצון האנטי-לאומי, נשמתו של היהודי מלאה סתירות קיצוניות בין המחשבה וההרגשה, בין החיים הפנימיים והחיצוניים.

אומרים: אין בעולם עם יהודי אחד, אלא יהודים אורחי ארצות שונות, שהם נפרדים זה מזה ואין שום קשר בין זה לזה, אבל אי היהודי, ואפילו אם הוא מתבולל קיצוני שבקיצונים, שלא ירגיש את קורבתו הפנימית אל בני עמו, את הקשרים העצומים והנעלמים, המקשרים אותו אליהם,—קשרים, שהם מעבר לגבול הלשון, המחשבות המדיניות והמדרגות התרבותיות—קשרי האחדות הלאומית? אי היהודי, שבצעקתו על התנכרותו המוחלטת לעם-היהודים לא נשמע את כל המלאכותיות והזיוף שבקולו, את היראה השפלה מפני הנכרים? אף היהודים האנטישמיים עדיין הם יהודים טהורים, הם צועקים כדי להשתיק את קול לבבם, מחוסרים הם אמונה פנימית ומדמים להסתיר את הריקנות שבנשמתם בצעקת וביצחות. אי נזכרה-נא את היהודים, הקוסמופוליטיים: אל מי הם פונים לעזרה בשעת דחק? כלום לא אל בעלי-הצדקה שבין-אחיהם? היהודים הפרוליטאריים מתנגדי הלאומיות, כשברחו על נפשם מפני הפיגורמים ברוסיה, תבעו עזרה מן היהודים העשירים בווינה ובפאריז—לא בקשה, אלא תבעו כדבר מובן מאליה, מה עמוקה היא הכפילות שבנשמות האנשים האלה, מה גדולה היא הסתירה שבין הכרתם האנטי-לאומית לבין הרגשתם הלאומית! ביחד עם זה נמשכת לפנינו שורה אחרת של חזיונות מלאי-סתירות בחיי-היהודים, יהודים, שהם מאמינים בנצחיות הערכים הרוחניים של עם ישראל ודורשים בשמם, אבטנומיה לאומית-תרבותית לעם ישראל, — יהודים כאלה כופרים באחדות העם היהודי ומכתרים אותו לבתרים למספר הגבולים המדיניים, אי ואבוי לעם עשיר-סתירות כזה!

מעבר מזה—יהודים, שהם כופרים באחדות עמם ואינם מאמינים בערכים היהודיים של העבר וביצירה היהודית של העתיד, עומדים ומדברים בשם הדת הישראלית, שהם בדיהם הוריקן אותה מתכנה החי ולא השאירו ממנה אלא שרידים דלים ופחותים, ומעבר מזה—יהודים מאמינים בכל קדשי-עמם, שמסתפקים ביהדות של בתי-כנסיות וצועקים חמס על כל השואפים לתחיה שלמה של כל הערכים הלאומיים, הגשמיים והרוחניים.

היהודי של עכשיו ויותר על היצירה הלאומית ועל ההתהוות ההיסטורית לשם הכבוד הנתן במתנה, כדי לשמור על הכבוד ראה היהודי את עצמו אנוס להשתמש בכל מיני האמצעים, לרבות את הגרועים ביותר, אנוס להחניף לכל מיני הכתות המדיניות, אפילו להכתה האנטישמית, ואין צורך לומר להכתה הסוציאליסטית. כל המתבונן בשים-לב אל ה"פוליטיקה" של היהודים מתקופת-השחרור ועד עתה רואה ויודע, כמה היא מחוסרת כל שיטה נכונה, כמה היא מלאה נגודים והפכים יוצאים מגבול השכל הבריא ועוברים אל גבול השגעון.

היהודים, שבסביבה היהודית הם בעלי אינדיבידואליות עקשנית מאין כמות,

שכל אחד ואחד מהם רואה את עצמו בסביבה זו כאילו הוא נביא או משיח ואינו מכבד כבוד אמתי את חברו ויהיה מי שיהיה, — היהודים האלה עצמם נהפכים לאחרים כמעט שבאו לתוך סביבה נכרית: כאן הם אובדים לגמרי — לפחות למראית-עין — את האינדיבידואליות שלהם ובעינים עצומות הם הולכים כבהמה בבקעה אחרי מנהיגם הנכרי. אמת, גם פה רובצת קללת המקריות עליהם. מחליפים הם את מנהיגיהם מאת מונים, לפי שהנשמה היהודית, ככל נשמה רצוצה, היא מחוסרת תמידיות וחולה מחלת הספקנות — לא ספקנות של חוקרים, שהיא מביאה לידי יצירה, אלא ספקנות של הדיומים קופצים בראש, שמתביישים בעברם ואינם מאמינים בעתידם, שמבל ההרגשות האנושיות לא נשארה בתוכם בשלמותה אלא הרגשת היראה מפני אבדן-ההוה. ספקנות מגונה זו הרעילה אל כל מחשבות היהודי ואת כל הרגשותיו.

כשיצא היהודי מן הגטו לפי שבאו הנכרים ושברו את החומות הסוגרות בעדו, — קוה לא רק למצוא את כבודו האבוד, אלא גם להשיג את האפשרות להשתתף ביצירת ערכים חדשים, שיביאו תועלת להנכרים ויהיו שלומים חלף השחרור, שנתן במתנה. הערכים העתיקים של עם ישראל אבדו את ערכם בשוק הגוים, ועל-כן פנו היהודים אל הערכים הנכריים, בקשו לעבוד לשמם במסירת-נפש. ובשעה הראשונה של האחוה הכללית האמינו בלב תמים, שהערכים הם משותפים לכל האנושיות, חלמו על השמש החדשה, שתחמם את כל זרע האדם, תעודם ותאמץ ליצור יצירה חדשה אנושית-כללית. אבל החלום לא ארך. הספקנות והערדר-הבטיחות השחיתו את שרשי הנשמה היהודית. מי שאבד את אמונתו אי-אפשר לו ליצור יצירה גדולה, עולמית. אין אדם יוצר אלא אם כן הוא מאמין באלהותו של האדם, בכחות העצמיים שלו וברצונו הבלתי-מוגבל. היצירה היא האמונה, שנתגבשה ונתרכזה בעצמה, כשאבדנו את אמונתנו בחיינו העצמיים, בה, אני, שלנו הכל-יכול ובאלהותו, היינו לסריסים משוללים כל כח של יצירה. חיוך מזה: היצירה דורשת חירות גמורה, השתעבדות כל הכחות אליה, חוסר תשומת-לב לכל התנאים והתוצאות. אנחנו לא יכולנו לעשות כדבר הזה, על כל צעד ושעל יראנו את יצירתנו, יראנו, שמא לא תמצא חן בעיני האדונים, יראנו את השוק ואת שער-השוק, חרדנו, שמא תגלה את מסתרי ה,אני" הנעלם שלנו, שמא לא תביא תועלת בלתי-אמצעית, תכופה, שמא לא יקבלנה ההמון הגדול בסבר פנים יפות, מה שיצרנו היה או מלא פניות והסתגלות ועל-כן מחוסר כל ערך, אי — מגלה את ה,אני" הנעלם ועל כן שנוא לאדוני-היהודים, כך עלתה לו להיגנה, כך עלה להם לאחרים קטנים ממנו, והרוב הגדול והמכריע מה הוא? — יש לנו הרבה מלומדים, הרבה סופרים, הרבה מורים בבתי-מדרשות של מעלה — אבל כמה יוצרים, כמה כובשי-דרכים יש לנו? היה לנו מהרס גדול וקארל מארכס שמו, שנשאר יהודי אפילו בהריסותו ושילתו וכל אופן-הרצאתו הוא תלמודי. הרכוש"ה הוא ספר ה,תלמוד" של הפרוליטאריאט.

רעל ההריסה חדר לתוך-תוכה של הנשמה הישראלית, ואבד את רצונה, כלומר, את הרצון הפועל, הרצון הלאומי נכנע בהכנעת עבדים משועבדים לפני הרצון הנכרי, אנחותיהם של רבבות אלפי יהודים עשוקים ורצוצים אין כחן להעיר ולעורר את הרצון הלאומי. לכל היותר נותנים העשירים נדבות להעניים — וגם זה בקולי-קולות ובכוונה לקנות על-ידי זה דבר-מה, עוזרים לעניי ישראל ובשעת מעשה מפיצים ביניהם תרבות אשכנזית, צרפתית, אנגלית — רק לא תרבות עברית. הכל נעשה בחולשה של זקנה, בלי שמחה של יצירה, בלי כח של רצון חזק, כל מעשי הצדקה והחסד אינם יוצאים מתוך פנימיות הנשמה וכל עיקרם מכוונים הם כלפי חוץ; ועל-כן כל-כך מרובות בין עושיהן המריבות הפעושות וכל-כך גדולה ביניהם ההתחרות השפלה. יראים אנו את ההתגלות החפשית של רצוננו הלאומי, ועל-כן אין בכחנו לעשות גדולות, להעמיד גבורים,

קללת אלהים רובצת על כל דבר, שבו נוגעות ידינו, — קללת ההריסה, הקמנות, העדר-ההתמדה וחוסר-המטרה.

בראשית ימי החורבן החדש חיתה בקרבנו, לכל הפחות, האמונה בקרבת המות, שאחריו תבוא התקומה לחיים חדשים, לחיים שלמים של הנכרים. או השתמדו, לכל הפחות, בשביל שלייערמאכר ותירתו, לשם אמונה, נאורה, חדשה או מתחדשת. ועתה מה? עתה משתמדים לשם עסק בלבד, עשירים ועניים, פקידים ומשרתים-נוסעים, חנונים ומלווי-ברבית ממירים את דתם לשם המכת מצבם ועסקיהם. כל המרגניקה של מות לאומי נעלמה. אין כאן אלא ליצנות פעוטה, שפלה, שקרנית. אין אדם מאמין במשומדים הללו, הכל רואים את השקר שבמעשיהם, את המסכה הנסוכה על פניהם. גם אלה, אנוסים הם, אבל בלא גדלות-הנפש ובלא מסירות-הנפש של האנוסים הספרדיים, פלשתיים הם, חנונים קטנים, סוחרים-נשמות.

כך נעלמה מנשמתנו שארית רכושנו הרוחני — האידאוליות, שעליה היתה גאותנו גם בשנות-הגלות היותר אפלות, היותר נוראות, איך? — שומעים אנחנו את הקולות הצועקים מן המזרח — כלום לא הראינו אנו לדעת, מה גדולה היא האידאוליות השוכנת בנשמת היהודי? כלום לא נלחמנו ואין אנו נלחמים עד עתה לשם אידיאלי-האנושיות היותר נשאים? כלום אין אנו עומדים במערכות-המלחמה לשם הגאולה הגדולה, שעליה נבאו הנביאים? כלום לא שטחנו אנחנו בפגרי אחינו ואחיותינו את הדרך המובילה אל התקופה, שבה, יגור זאב עם כבש וגמר עם גדי ירבץ? — כן! אבל כל השואלים האלה שוכחים דבר אחד: הם נלחמים לשם האנושיות, הם נלחמים לשם כל האידאליים שבעולם — אבל לא לאומתם ולא לתחיתה. רק איבדי האידאל הלאומי, רק ריקני הנשמה הלאומית יצאנו אל מערכות-המלחמה של הנכרים, רצנו אל כל מקום, שדמינו למצוא שם אידאל או צלו, חסרי-כח למלא את הריקנות שבנשמתנו בתכנונו שלנו, בעבודה לאומית, רדפנו אחרי כל עבודה זרה, לא בצירים ובחבלים ילדנו את האידאליים, שתחת דגלם נלחמנו. נמלנו אותם מן המוכן, על-כן כל-כך מועטת המקוריית, פעוטה העצמות של אנשי-המלחמה החדשים, שעמדו לנו, על-כן אין אנו אדונים להאידאליים, אלא עבדיהם הנכנעים, על-כן מחליפים אנו את האידאליים כחליפות בגדים שאולים, וגם ככה לא נכבה כאשר נאבד אותם, חסרה לנו אהבת היוצר אל יצירו, שגם אחרי שהוא מאבד את מעשה-ידינו עוד ישאר זה חי וקיים בזכרוננו זמן מרובה. אהבתנו היא מהירה להתלקח, אבל כבה מהר, אינה מכה שרשים בעומק לבנו, אינה מכה אותנו בסנורים של אהבה אמתית, האהבה האמתית היא יצירת ה"אני" העצמי, החיים העצמיים, יוצאת מפנימיות הלב, אנחנו אין אנו יוצרים, אנחנו אין אנו אף מסגלים את היצירה הקיימת אל צרכינו שלנו, מה אנחנו עושים? מסגלים אנחנו את ה"אני" שלנו, את נשמתנו, את יצירתנו אל הצרכים האחרים, אל התביעות הנכריות, גם משלחן האחרים אין אנו בוחרים את הדבר החשוב מצד עצמו, אלא חוטפים את הדבר שיש לו ברק חיצוני ופרסום המוני, חוטפים ומשליכים, משליכים וחוטפים. אל כל אשר ילך ההמון הגדול נלך גם אנו, נרוץ אחרי, נסתגל אליו.

יש בעולם יהודים, שהם נלחמים לשם אידאליים כדי למלא את החלל הריק של נשמתם. אבל היהודים האלה אינם יוצרי אידאליים, אינה עובדים את אלהיהם, עובדי עבודה זרה הם, על-כן עבודתם עוברת כל-כך מהר-אל הכפלה, אמונתם — אל הכפירה, אל הספקנות והאנארכיה של האישיות החלשה.

התוצאה האחרונה של כל העבודה השלילית מימות ההשתחררות ועד עתה היתה — אבדן הכבוד, שנתן לנו במתנה, המבין הבין דבר זה ומי שלא הבין הרגיש דבר זה. עומדים אנו על פרשת דרכים והמטרה היא ממנו והלאה. לא הגענו לידי מצב של התפתחות טבעית ומודרנית וגם לא לידי חזרה אחורנית בהכרח פאטאלי. אנחנו עושים

קפיצות מקריות מחוסרות כל קשר הגיוני או סובבים על מקום אחד. חיינו אינם סימפוניה הרמונית, שכל חלקיה קשורים זה בזה וכל קולותיה השונים משתפכים למנגינה אחת, שהמוטיב העיקרי ישמע בה תמיד בנוסחאות שונות. מה הם חיינו?—מנגינה בלי הרמוניה ובלי מוטיב עיקרי. בלי נשמה יוצרת ורצון מנהיג, סומפוניה של אימפרסיוניסטים, שבה שומעות אונינו בנות-קולות של יצירות שונות ומשונות, קמעים של הרגשות ומצבי-נפש סותרים זה את זה. אין מעשה חי בחיינו, אלא ריאקציה על כל ההרגשות הנכריות, על כל המעשים הנעשים מחוצה לנו. זוהי הסבה הנכונה של כל הבהלה, הפזיזות, הקפיצות והסבוב-על-מקום-אחד שבחיינו.

נשמט הקרקע מתחת רגלינו. אבדה האמונה ונכרתה מלבנו.

כללו של דבר: אבותינו וויתרו על הכבוד לשם הצלת הערכים ואנחנו וויתרנו על הערכים לשם השגת הכבוד. חשבנו, שאפשר להשיג את הכבוד בלי הערכים העצמיים. חשבנו ומעינו, אבדנו את הערכים הישנים ואין בנו כח ליצור ערכים חדשים, על-כן לא השגנו את הכבוד, שרדפנו אחריו, על כן היינו ללעג ולקלס. קשה גורלנו, נורא גורלנו, אבל אנחנו האשמים. אין אדם יוצר בלא רצון ובלא אמונה, ואולם מי שאינו יוצר סופו למות ולעבור מן העולם, ואם הוא מתעקש דוקא לחיות אין אדם חייב בכבודו. מי יכבד את העם העקר ואף כי את העם, שהיה לפנים יוצר ערכים נצחיים, אלהיים, שמהם נתפרנסה האנושיות זמן מרובה? הכל סתירים לעצמם לבזות את הגבור הנופל ולידות בו אבן. מקנאים גם בשארית נאותנו ורוצים לגזול מאתנו את יצירתנו העתיקה. אומרים: לא אנחנו יצרנו אותה, אלא אחרים שקדמו לנו. ושוב אחרים באים ורוצים לזכות אותנו בערכיהם, כאילו חדשות הם מגלים לנו ולא משלנו הם נותנים לנו. יש, אמנם, פה ושם רכי-לב מועטים, שחומלים ומרחמים עלינו, אבל כלום טובה היא החמלה מן הבז, הרחמנות—מן החרפה?

נפלטו פלאים, ירדנו ירידה שאין למטה ממנה, אבל קלפת-נשמתנו עדיין לא נכחדה. אנחנו שברנו אותה, אבל לא היה בכוחנו להעבירה מן העולם. קשה היא קלפה זו, ואם לגרגרי-חול תסחן הדק היטב, ידובקו הגרגרים אחד אל אחד ויהיו לסלע איתן. אנחנו הגענו עד קצה נסיונו להשיג לעצמנו כבוד מזרים. אנחנו יודעים עתה, שהנסיון הזה לא הצליח ולא יצליח לעולם. עבודה רבה של מאה ועשרים שנה למדה אותנו לדעת, שכבוד הנתן במתנה הוא דבר שאי-אפשר. אילמלא הנסיון, שרכשנו לנו במשך השנים האלו, היינו עומדים עד עתה על נקודת הקפאון. כחנו היה מתרכז בהגנה פאסיבית ולא היה עובר לידי מעשה. עתה אנו מחויבים, אנו אנוסים לעשות דבר-מה, בהוה המעציב מונחים גרעיני-הורע, שמהם יצמח העתיד. נשמתנו הלאומית היא חזקה, דרך הסתירות המרובות היא שבה אל נקודת-מוצאה, שבה אל החיים או, לפחות, אל המלחמה בעד החיים. בלי מלחמה קשה ועצומה לא יעבור ישראל מן העולם. אפשר, שמלחמה זו תהיה האחרונה, אבל רק אחריה ולא לפני יחרץ המשפט—אם לעלות מעלה אל ראש החיים או לשקוע במעמקי תהום-האבדון. אי ערכים לאומיים וכבוד לאומי, או—לא כלום!

וכי מתעוררים אנו לתחיה או—מפרכסים אנו את הפרכוסים האחרונים?—אי הנביא, שיחזה ויגיד מראש את העתיד? אנחנו יודעים את חובתנו ואת רצוננו—יכלתנו היא שאלת העתיד הקרוב. בנסת-ישראל עומדת על פרשת דרכים, עליה לבחור את דרכה, עליה להכיר את ממרתה.

(עוד יבוא).

* *

*

בְּלִילָה יַעֲבֹר מֵעַר עַל פָּנַי שְׁחֹר אֲדָמָתְךָ –
וְהִשְׁתַּעַר עַל יַעֲרוֹת הוֹגֵי־אֲנִים וּמְרִיבֵי־טְרַפִּיקָהִם,
וְגָדַל חֵם נְשִׁימַת שָׂדוֹת,
וְנָלָה נְהָרוֹת וְהָבָה מֵעְרוֹמֵיהֶם
וְנָשָׂא אֲדָם.

בְּלִיל זֶה – –

אֶל קִירוֹת בֵּיתְךָ יִלְחָץ – בְּבֹד־נְשִׁימָה וְגִנְחָה;
וּמִבְּהָל יָנוּם הַיַּעֲרָה,
וּמִהָרָה קָל יָשׁוּב בְּשָׂרִיקָה,
וְנִשְׁפָּץ בְּלִיתִי וְהִתְפָּרֵץ אֶל־עַלְיָתְךָ,
וְיִלְלַת שְׁחֹקוֹ מִזֹּרְעוֹת־חֲלוּם קוֹרְחוֹת תִּגְתָּקֶךָ,
וְאֶצֶת מְעֻפּוֹ תִּנָּע בְּמִצְחֶךָ הַלֹּחֵט,
וְהִלָּאָה יַעֲרוֹף וְהִלָּאָה יִילֵל – –

וְדָבָה תִּשְׁכַּב:

גו כֶּבֶד וְאוֹהֶד וְנִשְׁמָה מְהֻדָּקֶת –
וְרֵב קָשָׁב מְקָשִׁיב,
גְּלוּי־עֵינִים וְחַפּוּשׁ־לִילָה...
עַד יָבֵא יוֹם אֶעִיר וְחֹר־פָּגִים,
וּבְעֵינָיו הַתּוֹהוֹת יָבִיט אֶל תוֹךְ הָעוֹלָם,
וְשָׂרָה לְקִרְאָתוֹ כָּל־עֲנֻמַּת גִּעְגְּעִיךָ –
וְחִרְדָּתְךָ...

וְלֹא תִדַּע אֵת נִפְשֶׁךָ...

— — — הֵן עָבַר אָבִיב עַל יָדְךָ

הַלִּילָה, בַּעֲבֹר־סָעֵר.

אברהם בן יצחק.

לבוש חרסינ.

מלחמת המתנגדים בחסידים.

מאת

דוד כהנא.

א.

אישהמופת ר' ישראל בעל-שם-טוב.

לערך בשנת תנ"ח נולד ר' ישראל בר' אליעזר בעל שם טוב בעיר אוקופ, על גבולות פולניא ומולדאווא, ונתיתם כשהיה עדיין נער קטן. אנשי העיר חמלו עליו ונתנו אותו למלמד; אך כשראו, שהרבה פעמים ברח מן החדר והיה נער משולח, עזבוהו לנפשו. הנער גדל שלא כדרך כל הארץ, ואחר-כך נעשה, עוזר למלמד (ראש-דוכנא), שהיה צריך להוליך ולהביא את הילדים הקטנים אל החדר, וכך עברו עליו ימים רבים. לבסוף הלך לעיר ברודי, ששם נעשה בעצמו מלמד לנערים קטנים. בעיר זו מצא חן בעיני אנשים רבים, נשא את אחות הרב ר' גרשון קיטובר לאשה והחיה את נפשו בדוחק גדול מאד, אבל יומם ולילה הגה בספר ה"זוהר" וקבלת האר"י, התענה הפסקות גדולות, יושב בהתבודדות, ועל-פי רוב היה הולך להתבודד בן ההרים הגדולים שבין קיטוב וקיטוב. אחר שהתבודד במשך כמה שנים, בא עם אשתו לבראדי אל גיסו הרב ר' גרשון קיטובר ובקש לרחם עליהם ולמצוא להם, מעמד, כלומר, מקור של פרנסה, שהרי ר' גרשון רב הוא ויש בידו לעשות דבר-מה לטובתם. אז שכר ר' גרשון קיטובר בית-מרוח בשבילם בכפר הסמוך לעיר קיטוב. וכך היתה דרכו של הבעש"ט בכפר זה, שנעשה בו, מוֹזַג: כשהיה מביא את הי"ש מן העיר לביתו, מיד היה הולך להתבודד מעבר נהר פרוט, בין ההרים הגדולים אשר שם, היה מובל את עצמו במקוה והיה מתפלל בכוונה עצומה. ובכלל היה הוא יושב כל היום ולומד בספר הזוהר ובקבלת האר"י וצם הרבה צומות, ואשתו היתה עוסקת במכירת הי"ש.

פעם אחת חלתה אשה אחת בקיטוב במחלת השגעון, ומרוב הבערות, שהיתה אז בפולניא, האמינו הרבה מן העם, שנכנס בה רוח, והלכו לראות את הנפלאות הרבות, ובתוך הבאים לראות היה גם הבעש"ט. אבל פתאום הראה הבעש"ט גדולות ונפלאות בקבלה מעשית וגרש מן האשה את ה"רוח" בלי פגע. וזמן היום ההוא נתפרסם בתור איש-מופת ושוב לא הניחו אותו לשבת בכפר, כי איש עשיר לקח אותו להיות מורה לבניו.

וכשהיה בן שלשים ושש נתפרסם בתור בעל-שם, והרבה חולים ומשוגעים היו באים אליו והוא היה מרפא אותם ברפואות, קמיעות וסגולות. אז עזב את המלמדות ושכר איש אחד, ואלכסנדר שמו, להיות סופר אצלו. אבל מספר האנשים, שהיו נוסעים אליו מקרוב ומרחוק, היה כל-כך מרובה, עד שהיה מוכרח לשכור את החסיד מר צבי להיות לו סופר שני. ואחר-כך, כשנודע שמו לתהלה, התחיל הבעש"ט לנסוע בעצמו ולסובב בערים הרבה, ונקרא אף לחצרות השרים לרפאות את השרים ואת בני-ביתם ברפואותיו ובסגולותיו. והבעש"ט היה יודע את אשר לפניו, ופעם אחת היה בשדה-לבן,

ששם חלה המ"מ ר' אברהם פודליסקר. הבעש"ט בא לרפאותו ועסק בוה זמן מרובה. וכשראו בניו של ר' אברהם זה, שלא נתרפא אביהם על-ידי הבעש"ט, שלחו בסתר לקרוא את הרופא מאוסמרהא, ואולם כשנודע דבר זה להבעש"ט נסע מיד לביתו, וכל בקשותיהם ותחנוניהם של בני הרב, שישאר על-יד אביהם עד שיבוא הרופא, היו לריק ...

הבעש"ט היה בעל-הויה גדול ואמר, כי אחיה השלוני הוא רבו, ובשנת תק"ז עשה השבעות לשם, עלית-הנשמה וספר, שראה במראה דברים נפלאים, שאי-אפשר לדבר ולספר. ופעם אמר הבעש"ט, שראה בשעת תפלתו קיטרוג למעלה על בני-ישראל הדרים בכפרים, מפני שהם מטעים את הגוים בחשבון. הבעש"ט היה איש שמח וטוב-לב ואהב רעים להתרועע וגם לשתיית כוס יין. והיה מעורב בין הבריות ואומר לפעמים מילתא דבריהותא. מעולם לא היה לן כסף בביתו. כי כשהיה בא מן הדרך היה מסלק חובות ואת השאר היה מפזר לצדקה באותו יום. פעם אחת הלך עם בנו ר' צבי, שהיה אז עדיין נער, להקביל פני רב-העיר וראו בביתו כלי-כסף הרבה, ובחזירתו אמר לבנו: בודאי אתה מקנא בהרב ומצטער על שאין לאביך כלי-כסף?—כן—השיב הבן; ועל-זה אמר הבעש"ט: אילו היו לאביך מעות על כלי כסף היה מפרנס במעות הללו עניים ואת השאר היה נותן לצדקה¹.

בסוף ימיו נשתקע בעיר מו"ב² שבפודוליה. מתחלה לא היה חשוב שם בעיני חשובי-העיר, ר' זאב קיצים ור' דוד פורקים, משום שהיה נקרא בשם, בעל-שם, שלדעתם אינו נאה לצדיק, ועל-כן חשבוהו לרמאי ככל, בעל-השמות המרובים, שהיו בימים ההם. אך כשנודעו להם צדקתו ותומתו דבקו בו בכל נפשם. והרבה מישראל נמשכו אחריו ובאו אליו לדרוש בעצתו ולבקש תורה מפיו ונעשו לחסידיו ואנשי-בריתו.

ב.

שיטת הבעש"ט באלהות ודרכו בחסידות.

שיטת הבעש"ט באלהות נוסדה על דברי הוזהר ועל ספרי המקובלים מצפת: הרמ"ק, האר"י ור' חיים וויטאל, שעל-פיהם עשה הבורא אין-הסוף צמצום ופנה בעצמי מקום לברוא את העולמות; וכל דבר, שיש בעולם, מלא מן הבורא יתברך, והוא ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה. ובכל מה שיש בעולם יש ניצוצות של קדושה: אין דבר ריק מן הניצוצות הללו, אפילו עצים ואבנים. הקב"ה מסתתר בכמה לבושים ומחיצות, ולא רק כל העולם כולו, אלא אף כל המלאכים וההיכלות—הכל נברא ונעשה מעצמותו כביכול, כהדין קומצא, דלבושיה מיניה וביה³.

בשיטה עיונית זו אחז גם הבעש"ט; ואולם בדרך כי החסידות לא נמשך אחר המקובלים מצפת כלל ועשה בוה שנויים הרבה ותקונים חדשים: הוא פנה דרך לפני המון העם, שיוכל גם הוא להתנהג בחסידות, בעוד שהקבלה הישנה היתה מסורה רק ליחידים-סגולה, ובזה לקח לב רבים. כי אלה הם עיקר יסודי החסידות על-פי הרמ"ק, האר"י והרח"י: חייב כל אדם למעט בעסקים ולהגזר מבשר ויין כל ימי השבוע, למאוס בתענוגי החיים ולהניח אבן מראשותיו, לבכות כמה שיוכל ולקבל עליו עניינים וסגופים קשים על כל עבירה, כמו ויידוים ומלקות. גם צריך הוא לשים אבן גדולה על כמנו, שזהו מעין סקילה, או לחנק את עצמו בידיו בגרונו, או לכרוך שק סביב לגופו ולסחוב שק זה וכדומה⁴). גם צריך הוא לענות את נפשו בצומות הרבה, כמספר החמאים,

1 שביח הבעש"ט, דף ב"ג.

(1) עיין בספרי „אבן-גנף (עמ' מ"ט), וכך אומר בעל „ראשית חכמה“, שער התשובה (דף כ"ז): „ושמעת משם מוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ע"ה (האר"י) כי מלת תשובה רומזת ענין המדרגות הצריכות לה, והיא נוטריוקן; תענית, שק, ואמר, בבית, חספר.

ולתענות שלשה ימים רצופים ארבע פעמים בשנה, ובכל לילה צריך הוא לישוב על הארץ ולקונן על החורבן, וגם יבכה על עונותיו, וכל דבור שאינו של מצוה והכרחי, יוהר האדם ממנו וישתוק כמה שיוכל, ולא ידבר במילי דעלמא כלל, אלא בדברי-תורה, גם צריך הוא לדקדק בכל דקדוקי המצוות ולנהוג בחומרות יתירות, אף אם אינו מחויב בהן, וכדומה---. יסודות כאלה מצא הבעש"ט בדרכי החסידות הקבלית וראה, שקשה מאד לרוב בני ישראל להתנהג על-פיהם, ולפיכך יצא להקל והורה, שבכל דבר, שיעשה האדם, יחשוב, שבזה הוא עושה נחת-רוח לבוראו, ואפילו בדברים גשמיים; ויותר טוב לעבוד את ה' בשמחה, בלי סגופים ותעניות, כי הם גורמים עצבות. הבכיה היא רעה מאד; התפלה בשמחה גדולה היא מן התפלה בעצבות ובכיה, והעיקר הוא—התשובה, שישוב האדם מדרכיו הרעים, ואפילו נכשל בעבירה לא ירבה בעצבות, כי כשהגוף חולה גם הנשמה נחלשת, ואז אינו יכול להתפלל כראוי אף אם הוא נקי מעברות. ולפיכך צריך האדם לשמור את בריאות גופו מאד, ופעמים יש לעבוד את ה' בנשמה לבד, כלומר במחשבה, והגוף יהיה עומד במקומו, כדי שלא יחלה אם ישתמש בו האדם הרבה, ואל ירבה אדם בדקדוקים יתרים בכל דבר שעושה, שהרי זוהי כוונת היצר הרע להפחיד את האדם ולהביאו לידי דאגה, שמא אינו יוצא ידי חובתו⁽¹⁾.

דברי הוזהר והמקובלים היו יקרים בעיני הבעש"ט מאד והוא שם את הקבלה לעיקר ואת התלמוד למפל, כרוב המקובלים, והקמין גם את מעלת לומדי ש"ס ופוסקים לעומת מעלתם של לומדי חכמת-הנסתר, הוא אמר, שהעיקר הוא—יראת-שמים, מהרת הכוונה והמחשבה, וגם התפלה, הדביקות בה' ולמוד התורה לשמה; והנשמה אמרה לו, שמה שזכה, שנתגלו לו דברים עליונים, הוא לא מפני שלמד הרבה ש"ס ופוסקים, אלא משום תפלה, שהיה מתפלל תמיד בכוונה גדולה, ורק משום כך זכה למעלה עליונה, והבעש"ט הגדיל גם את מעלת הצדיק עד מאד ואמר, שאין להתדמות אליו, כי אפילו המעשים הבטלים שלו הם כנחלי-אש.

הרבה מהמון העם התחילו להתנהג בדרכי החסידות כמו שהורה הבעש"ט, וכך צמחה כת חסידים חדשים בפולניא, שנתרבה מספרם עוד כחיי הבעש"ט עד עשרת אלפים איש. מחמת תורתו של הבעש"ט חדלו הרבה מבני-ישראל לסגף את עצמם בסגופים קשים מאד, וכך נפח רוח חיים בעצמות היבשות של ישראל סבא, כי מאז חדלו לחרות על המצבות: ישב בשקו ובתעניתו משבת לשבת בתור שבח גדול מאד.

ג.

וכוחו של הבע"ט עם הכת של פראנק.

שנים אחדות קודם פטירתו של הבעש"ט גרמה לו הרבה צער ויסורים רוחניים כתתו של יעקב פראנק, כי הבוגדים האלה יצאו לחרף את מערכות ישראל ודברו רעית על התלמוד לפני שרי פולניא, גם אמרו, שהם רוצים להתוכח עם היהודים ולהראות להם את מעותם ומכלותם. ההגמון הקתולי מיקולסקי, שאהב להכניס גרים בדתו, שמח על הדבר וגזר בשנת תק"ט, שיתאספו רבני ישראל לעיר לבוב ליום הוכח, ארבעים רבנים מכל ערי פולניא באו ללבוב, שבאו לשם גם הרבה מכת פראנק, ומכל צד נבחרו שלשה אנשים להתוכח זה עם זה. מצד היהודים נבחרו לתכלית זו מתוך ארבעים הרבנים הרב ר' חיים כהן ראפופורט אב"ד בלבוב, הרב ר' דוב בער אב"ד ביאולוביץ ור' ישראל בעש"ט, שהיה נודע למקובל גדול ויודע לדבר בלשון פולנית, ומצד כת פראנק נבחרו יעקב פראנק בעצמו, ליב קרים ושלמה שור.

(1) עיין בספר, צוואות, ריב"ש, ובספרי, אבן-אופל" (פרק ב').

וביום המונבל (כ"ג תמוז תקי"ט) הלכו הרבנים וכת פראנק והבישוף מיקולסקי בראשם ועוד כמרים ושרים הרבה אל בית-הנזירים הקתולי והמון העם עמד מסביב. אבל כת פראנק ורבני ישראל לא יכלו לדבר כראוי בלשון פולנית והשרים והכמרים לא ידעו אף מלה אחת בלשון עברית, שהיתה נצרכת לענין הוכוח מאד, ולא יכלו לדעת עם מי הצדק. הוכוח הזה נמשך שלשה ימים, ואחריו שבו הרבנים לביתם ביגון ושברון-לב. אחר-כך נועדו היהודים בעיר קונסטאנצין ובאו לידי מסקנה, שאין עצה ואין תחבולה להפטר מרדיפותיה של כת-פראנק וזלת ההשתדלות בכל התחבולות, שיתנצרו מהר ויצאו מכלל ישראל, באופן שדבר לא יהיה להם ולכלל האומה. ועל זה פורץ יהודי פולניא הרבה כסף⁽¹⁾.

מעשיה הרעים של כת פראנק נגעו עד לב הבעש"ט והעציבו את רוחו. ובערב יום-הכפורים נפל לתוך ארון הקודש וצעק ואמר: ווי כי רוצים ליקח מידנו התורה שבע"פ!—ורגז מאד על הרבנים ואמר, שבשבילם הוא, מפני שהם, בודים שקר מלכם בהקדמות שקרים⁽²⁾. והוסיף לומר, שעכשיו עמדו למשפט כל התנאים והאמוראים, וגם בדבר כת פראנק, שהכריחוהו להתנצר, אמר הבעש"ט, שהשכינה מיללת ואומרת: כל זמן שהאבר מחובר יש תקוה, שתהיה לו איזה רפואה, וכשחותכין האבר אין לו תקנה עולמית; וכל אחד מישראל הוא אבר מן השכינה⁽³⁾.

פעם אחת דרש דרשן לפני העם ובתוכחתו דבר קשות על ישראל. אז רגז הבעש"ט על הדרשן ההוא ואמר לו כשולג עיניו דמעות: אתה תדבר רעות על בני ישראל! תדע, שבר-ישראל הולך כל יום על יומא דשוקא ולעת ערב שנוגה לו נתחרד ואומר: אוי לי, שאעבור זמן מנחה!—והלך בבית אחד ומתפלל מנחה, ואינו יודע מה שמדבר, ואעפ"כ נודעו שרפים ואופנים מזה⁽⁴⁾. אוהב-ישראל כזה היה הבעש"ט! בימי חג-הפסח שנת תק"ב חלה הבעש"ט, ואחר הפסח גברה עליו מחלתו. גופו נעשה כחוש וקולו נחלש, וביום א' של חג השבועות מת ונקבר בעיר מו"יבו^ו.

ד.

אם באמת נחרם הבעש"ט בעיר אוסטרדא?

בספר, זמרת עם הארץ, שחבר המגיד ר' דוד ממאקוב נגד החסידים בשנת תקע"ג ושהוא נמצא בכתב-יד ועדיין לא נדפס, מסופר דבר חדש, שלא שמענו עד היום וגם כתבי תולדות הבעש"ט לא ידעו ממנו. וזהו: כי פעם אחת בהיות ר' ישראל בעש"ט בעיר אוסטרדא, התאספו כל גדולי ומובי העיר ההיא והחרימו את הבעש"ט שם בחרם חמור, וכתבו את נוסח החרם ההוא בספר ושליחוהו לכמה קהלות ישראל, וינבלו את שמו של הבעש"ט מאד. את הנוסח של חרם זה הביא המגיד ר"ד ממאקוב בספרו הנזכר (עמ' מ"ב). וכן הזכיר אותו עוד הפעם בספרו במקום אחר (עמ' ק"ב); והרבה חרמות מראשי קהלות—נגד החסידים—הם כתובים על קונטרס שתחת יד בני מו"ה יצחק נ"י. גם החרם, שהחרימו אנשי קהלת אוסטרדא לישראל בעש"ט בחייו, כתוב שם. והנה מצאתי למוכר להעתיק בזה כדבר נפלא את נוסח החרם, שהוכרז על הבעש"ט באוסטרדא, כמו שנמצא בכתב-יד זה אית באות:

- (1) עיין בספר "שמוש" להנאון יעב"ץ (דף ד', פ"ו ע"ב) ובספרי "אבן אופל" (פרק כ"ד).
- (2) עיין בספר "שבחי הבעש"ט" דפוס קאפוסט (דף ה' ע"ב). כוונתו על הלמודים ב"חלוקים" ופולפולים, שהיו נוהגים בימים ההם.
- (3) שם (דף ו').
- (4) שם (דף כ"ג ע"ב).

אגרת מק"ק אסטרהא אודות הריב"ש, ונשלח לכמה קהלות להודיע לרבים.

הן קול שאון מעיר העליזה כרכא דכולא ביה, כאן נמצא כאן היה ת"ל רבים בתורה ובחכמה, ושדו עיקרא בתר נופו. משוש כל הארץ, כבוד אדונינו, רבן של כל בני ישראל המרש"א ז"ל, יסד בה יסוד עולם הליכות הלכות, אשר מחלקת מחוקק ספון פה קהלתינו, ועדין מימיו אנו שותין, מים חיים לפום רבנן ולפום תלמידיהון, ועתה חרשים מקרוב באו, לבקרים רבה אמונתם, מאמינים לכל דבר, אם להימין אם להשמאל, ובאשר בעינינו ראינו, נידו ב"ד וכל ישראל את האיש רע ובלועל יהובש שמו¹, מבקש שבר כפנתם ולא נתכחן עד שהרג הרוגים רבים, חללים הפיל בהלקלקות פיו, עד שהפתאים המאמינים לכל דבר רצו אחריו, לשמע אוזן לשמוע מליו, ומחכים דבריו דברי רוח. וזה איש רשע ימ"ש עוכר ישראל פעם אומר, שהוא מק"ק שקלאוו, ופעם אומר, שהוא מק"ק שוואטש. והנה בא פה קהלתינו ודרש פעמיים, ופיו הכשילו בדבר שוא ותפל, עד שהשגנו לו מחמתא, פן נזרקא בו מינות, וחפשנו אחריו ומצאנו, כי לא דבר הוא רק דבר חוק, ומתפאר בשטותו כי נביא הוא. שיכור הוא ומשתגע כשיכור בקיאו, וכמה דברים מנונים, אשר לא נתן לכתוב, כבוד אלקים הסתר דבר, ואוי לנו שעלתה בימינו כך, כי רבו הצבועים ורבים חללים הפילה, ועדין הארס מתחלחל ויורד. וגם פה נתגלה קלנו, אשר אכל ושתה וחשתכר בתוך היא"צ, שהוא ברה מלבד, כי תקון הוא. וכל דבריו שוא ורוח ותפלות, אשר קצרה חיריעה מהכיל, ונתעשף לבנים ונגע לבן פרח ככולו, מתוך טהרה טמא טמא נקרא, עד שקנאנו קנאת ה' צבאות ואנחנו, לומדי תורת ה', התרמונהו ונידונו אותו בכל חומר—את האיש רע ובלועל ישראל ימ"ש הנ"ל.

בכן כל מקום, שדברינו אלה מגיעים, מי אשר ירא וחרד לדבר ה' יתנו מקום לדברינו אלה הנאמרים באמת וצדק למען כבוד ה' ותורתו ולמען בית ישראל, אשר לא יפרצו עוד פרצות. ובפרט בעו"ה מעשה שטן הצליח, כי אחוז בו שועלים שועלים ותורתינו חונגת שק לבוא אל בית המלך: עשאנו בניך ככנור, מיכלא ומשתי מעלי, כל ימיהם כהגים, יחנו ויניעו כשיכור וכל חכמתם תתבלע, ובכן תנו כבוד לה' אלקים, כתרונם הדפונתו החרימוהו ויאבד מתוך קהל הגולה, חפשו אחריו כמטמוניות וימצא מלא תוך ומרמה ואפיקורסות. הביטו לעינים ותראו, שלבב חורש מחשבות און, תיפת רוחו, ואל ישעה אתכם בדבריו שקר ונביאות של שטות, ויבז נכזה ומבזה תורת ה' בפרהסיא בעו"ה. ולומדינו וכל ההונים בה יקנאו לה' קנאת ה' צבאות. הכלל אי"א לפרוש ולבאר כל רוח הטומאה ושפת שקר אשר לאיש השיכור והאפיקורס הנ"ל, ודבריו נרגז במתלהמים ואמר: משחק אני, שותק וזורה לרוח טומאה ומפר מרי חטי ולא חש לקימתא. לכן כל הירא ורך-הלבב מעבירות שבידי הצבועים הנ"ל, ורואה את הגולד, פן תפשה הצרעת, ותורתינו תהא מונחת בקרן זוית, יחא כל אורחותיו לתקן פרצות הדור, וכל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה כנ"ל. ובזכות זה יקנא ה' לארצו ויחמול על עמו, ואתם הדבקים בד' אלקים חיים כולכם היום².

זהו טופס החרם כפי שהובא בכתב יד-הנוכח. ואולם לא קשה לראות, שהוא מזויף מתחלתו ועד סופו, ממש כמכתבו של הרמב"ם, שזיפו המקובלים ושבו כאילו כתב הרמב"ם, שבסוף ימיו למד את חכמת הנסתר והתחרט על כמה דברים שכתב קודם¹. הבעש"ט לא נחרם מעולם בעיר אוסטררהא וזיפו של החרם נראה מתוכו ראשית, חסרים בו היום והשנה, שנעשה החרם ההוא, ושנית אין שום אדם חתום עליו ואין אנו יודעים כלל, מי ומי היו אז האנשים לומדי-התורה, שהחרימו אותו, ומה לו ולעיר יש להוציא משפט. שכל ענין החרם על הבעש"ט שאושקר הוא ולא היה הדבר מעולם, ואולם יש עוד ראיה שלישית, שמוכיחה על זיפו: מה שנאמר בחרם זה על הבעש"ט, כי, פעם אמר, שהוא מק"ק שקלאוו, ופעם אמר, שהוא מק"ק שוואטש. כפי הגודע, נולד הבעש"ט בעיר קסנה אוקופ שעל גבולות פולניא ומולדאווא, ומה לו ולעיר שקלוב שבליטא, שלא ישב בה מעולם?—ועוד, אם באמת נחרם הבעש"ט בעיר אוסטררהא, לא היה נבחר בתוך ארבעים הרבנים, שבאו בשנת תקי"ט להתוכח בעיר לבוב עם כת

(1) נכתב כבז במקום ריב"ש, כלומר, יבוש ויכלה שמו.

(2) עיין סה"ר, ערך הרמב"ם, ועיין גם בספר לקושים מדבריו יוסף סמברי, הוצאות נייבושר (עמ' 122).

פראנק, וכן לא היו בוחרים בו הרבנים בתור אחד מן השלשה שנבחרו מתוכם, גם הרב מעיר אסמרה, ר' מאיר מרגליות, מחבר ספר 'מאיר נתיבים', שנתקבל שם לרב בשנת תקל"א ונפטר שם בשנת תקנ"א⁽¹⁾, הרבה לשבח ולפאר את הבעש"ט בספרו 'סוד יכין וכוונת', שנדפס בעיר פולנאה; מורי הגדולים וכו', ובראשם ידידי הרב החסיד מופת הדור מו"ה ישראל בעל שם טוב; ואם נחרם הבעש"ט באוסמרהא כאיש בליעל, שכור ומשוגע וכדומה, כמו שנאמר עליו בנוסח החרם, כלום יעלה על הדעת, שהרב מאוסמרהא ר' מאיר מרגליות יצא לפאר ולרומם אותו בדברי שבח ותהלה כאלה?

הדבר ברור כשמש, שכשראו המתנגדים, שכל החרמות נגד החסידים היו ללא הועיל, וכמו שנאמר ב'חרם' הנו"י, בעוה"ר מעשה שטן הצליח, וכמו שהתאונן על זה המגיד ר"ד ממאקוב בנפש מרה ואמר: 'שיש כמה אנשים אומרים, שאין אנו מבינים עניניהם של החסידים, כי לא ראינו אותם מעולם, ואם ראינו איזה מעשיות, שמפליאים דעת האדם, היות במחשך מעשיהם לומים, ובפרט שנשמע, שיש בחבורתם גדולי-תורה ומיטב לדונם לכף זכות'⁽²⁾—כשראו המתנגדים את כל אלה עלתה חמתם ביותר ואמרו, שמצוה לדבר רעות על החסידים ככל האפשר, ועל-כן מצאו אחדים מן המהנגדים צורך בדבר לדבר רעות על הבעש"ט ולנבל שמו של ראש כת-החסידים בעיני המון העם. וכך יצאו וזייפו חרם גדול והוציאו קול, שהבעש"ט הוחרם כבר באוסמרהא, עיר-מושבו של המרש"א ז"ל, כדי להבעיר את אש-הקנאה בלב לומדי-התורה ובלב הרבה מהמון העם, כדי שיקחו מוסר ולא ימשכו עוד אחר החסידים.

ה.

המגיד ר' דוב ממיזיריטש ממלא מקום הבעש"ט.

ימים אחדים קודם פטירתו של הבעש"ט בא למיזיבו' המגיד ממיזיריטשוראיונא, ר' דוב בער ב"ר אברהם. הוא היה בקי בש"ס ופוסקים ומקובל גדול, ובימי-חיו קבל על עצמו עניינים וסגופים גדולים והיה צם משבת לשבת רצופים, עד שנתרופף גופו מאד והיה חולה כרגליו כמה שנים⁽³⁾. קרוביו האיצו בו, שיסע אל הבעש"ט, אולי ירפא אותו בסגולותיו וברפואותיו, ולסוף נתרצה לכך. הבעש"ט קבל אותו בכבוד ונתן לו דירה וי"ב זהובים לשבוע להוצאות. ותורת הבעש"ט, שהיתה מתנגדת לעניינים וסגופים, מצאה חן בעיני ר' דוב, ועד מהרה נקשר אל הבעש"ט בכל נפשו. הבעש"ט סמך את ידו עליו ומסר לו את כל תורתו. וכשמת הבעש"ט והחסידים ראו, שבנו ר' צבי אינו מוכשר לשבת על כסא אביו, בחרו מיד לראש עליהם בהמגיד ר' דוב, והוא ישב על כסא הבעש"ט במיזיריטש, אסף אליו תלמידים חדשים הרבה ויצא להורות ולפרסם בעולם את תורת הבעש"ט על-פי דרכו החדשה, ורבים מישראל נמשכו אחריו והי אדוקים בו מאד.

כל ימי השבוע היה המגיד מתבודד בחדרו, ורק ביום השבת היה מתראה לפני המון העם, שהיו מצפים לו בכליון עינים והיו פוגשים אותו ביראת-הכבוד. אז היה יוצא ר' דוב מחדרו, לבוש מכף רגל ועד ראש בגדי-משי לבנים, היה יושב בראש השלחן והרבה אורחים וחסידיו המרובים היו עומרים אותו מסביב, ואחר האכילה והשתיה היה מתחיל לומר ומירות בחדרת-קודש. שבת אחת כזו מתוארת מעדי-ראיה: הם מספרים

(1) עיין בספר 'אנשי שם' לר"ש כובר ז"ל (עמ' ק"ס).

(2) עיין בספר 'זמרת עם הארץ' כ"י (עמ' ע') שחבר המגיד ממאקוב ר' דוד בר' בנציון יחזקאל; ודברי דובנוב, שמת ר' דוד בשנת תקנ"ב (עיין בסודו לשנת 1891, חו' ח', עמ' ה'), אינם נכונים, כי לפי דברי הב"י שלו חי הרבה שנים אחרי שנת תקנ"ב.
(3) 'שבחי הבעש"ט', דפוס קופוטט (דף ל"ח).

לנו, שאחר הזמירות שם את ידו על מצחו וחשב מעט, ואחר-כך בקש, שאחרים מחסידיו ישאלו אותו פסוק מכתבי-הקודש, שנפל לתוך פיהם, ואחר-כך אמר עליהם דברי תורה ומוסר וגלה להם סודות גדולים על-פי הוזהר והמקובלים¹). בסתר היה שואל את אנשי-בריתו לשמות האנשים האורחים, מעשיהם, דרכיהם ובקשותיהם, ולכל אחד ואחד היה נותן בכסף קמיעות וסגולות לרפאות כל מחלה ונגע. גם היה משיא עצות איך לצאת מצרה לרוחה והיה מבטיח להתפלל בעדם אל ה' ולמלא ספקם.

דרכו החדשה בחסידות היא—שהאין-סוף מקיף כל העולמות ומשפיע שפע מלמעלה למטה על-ידי הצינורות. אנו הולכים תמיד בבורא יתברך, ואין דבר ריק בעולם, מפני שכל מה שאדם רואה—הכל הוא התלבשות אלהית ממשי, כמו שכתוב: „מלא כל הארץ כבודו“. הקדוש-ברוך הוא מלוכש הוא, איפוא, בכל הגשמיים. העיקר הוא—יראת-שמים, התדבקות והתקשרות בה', עיון-תפלה, מהרת-המחשבה, התעוררות של מצוה בעבודה ולמוד תורה לשמה בדחילו ורחימו; ומי שמסנף את עצמו ולומד בתמידות, לריק יגיעו אם אין לו דבקות בבורא. הבכיה היא רעה מאד. המקיא והטבילת טובות הן יותר מן התעניות, שהתענית מחלשת את הגוף ומונעתו בזה מעבודת השם. תקן של בעל-תשובה בא על-ידי גדולי-הדור, שהם יכולים להעלותו ולקשרו בשרשו, כי הצדיק הוא יסוד עולם. ויכול הצדיק לאכול מאכלים ערבים ולהתענג בשאר תענוגים ולדבר לפעמים אפילו דברים במלים—ולהיות עם זה דבוק בה', כי יכול הוא להיות עובד ה' בקטנות. וזהו כלל גדול: „בכל דרכיך דעהו“—אפילו בדברים גשמיים.

הגוֹמְמָאוֹת והשקרים, שהיו מספרים לפנים הרח"ו ושלומיל וגורי האר"י המרובים על האר"י ז"ל, היו מספרים תלמידיו ר' דוב על הבעש"ט במדה עוד יותר גדושה. הם ספרו, למשל, שהבעש"ט נכנס להיכל המשיח ושאל אותו: „אימתי אתי מר?"—והשיב לו: בשעה שיתגלה למודך בעולם ויתפרסם ברבים, ואף הם יהיו יכולים לעשות „יחודים" ועליות" כמוך, תכלינה כל הקלפות ותבוא עת רצון וישועה—. או ספרו, שהבעש"ט ראה את המלאך הדרניאל, שהוא המלאך השני שפגע משה רבינו כשעלה להר סיני, וכדומה לזה. עוד הפליא הבעש"ט, לפי דבריהם, לעשות נסים ונפלאות אין מספר: פעם עבר את נהר דניסטר בלי שום שם, רק הניח חגורתו ועבר, ופעם נגע באצבעו באלון—והוצת האלון והרבה אנשים התחממו אצל האש. גם באו אליו רוחות של מתים לתקן אותם. ועוד „מופתים" אין חקר ספרו התלמידים על רבם. ומלבד זאת אמרו, שירע הבעש"ט כל החכמות, ואף שיחות דקלים ושיחות עופות. אבל גם על ר' דוב היו מרבים לספר נפלאות ו„מופתים", כי גם לו היו תלמידים הרבה, שהתייחסו אל רבם כאל קדוש-אלהים ואיש-מופת.

1.

מפעלות תלמידיו של המניד ממיזיריטש.

הרבה מהמון העם אוהבי-הנפלאות האמינו עד מהרה בדברי תלמידיו של ר' דוב ונתחברו אליהם בכל נפשם, ואחרים מתלמידיו הגדולים, ובראשם ר' מנחם מנדיל מוויטבסק, ר' אלימלך מליזנסק ור' נחום משרנוביל וכדומה עברו בהרבה מערי פולניא ומשכו את המון העם אחריהם, עד שכימים מעטים עשו הרבה נפשות להחסידות. ובכל עיר ועיר עשו להם החסידים החדשים מנינים מיוחדים לתפלה, וכל מעינם שמו בספר הוזהר וכתבי האר"י וגוריו הרבים, וקיימו וקבלו עליהם את כל הדינים של האר"י ואת מנהג האר"י להלכה, גם שנו את „נוסח אשכנז" הנהוג מאז—ל„נוסח ספרד" על-פי האר"י. והיו מאריכים בתפלה עד חצות-היום

(1) עיין בספר „חיי שלמה מיימון" (עמ' רל"א), ובס' „זמרת עם-הארץ" (עמ' פ"א).

והיו מתפללים בקול-קולות ובנגונים ובתנועות משונות ובמחאות-כפים. גם היו מאריכים בנקיות קרוב לחצי היום ולא היו מדקדקים להתפלל עם הצבור, כי תמיד היו מאחרים את זמן התפלה. עוד נהגו להתעטף בבגדים לבנים בשבת ויום-טוב. והיו מכזיבים לומדי תורה והיו אומרים, שהם בונים חרבות למו, ומפני כל הדברים האלה נתמלאו עליהם הרבה מבעלי-תורה כעס וחמה.

ר' אלימלך מליזנסק, שחבר ספר, נועם אלימלך, עשה נפשות רבות להחסידות והעמיד הרבה תלמידים, שאמרו עליו, שיש לו רוח-הקודש. אך הרב והגאון ר' אהרן עמינח, אב"ד דק"ק רישא, התנגד לו ויצא להתוכח עמו ושאל אותו: הלא אין השכינה שורה בחוץ-לארץ, וכמו שמסיקה הגמרא: היה דבר ה' אל יחזקאל—מאי היה? שהיה כבר—ואיך יתכן, שתהיה לך רוח-הקודש?—והשיב לו ר' אלימלך: כתיב ותלבש אסתר מלכות ודרשו חז"ל, שלבשה רוח"ק, ואסתר בחוץ-לארץ היתה? ועל זה אמר לו הרב: מה לי לדבר עמך, כי עם הארץ גדול אתה ונעלמה ממך המשנה—ולא ע"ה חסיד—כי לאסתר עלתה השכינה בראשונה בארץ-ישראל, וכן יסד הפייטן בקרובץ לפורים, כי אסתר היתה בת ע"ה שנים כשנלקחה לאחשורוש בשנת שבע למלכותו, ומסירת המן היתה בשנת י"ב למלכותו, נמצא, שהיתה אסתר אז בת פ' שנים—ועדיין לא היה דריוש שבנה המקדש; נמצא, שהיתה אסתר עוד בזמן הבית הראשון, ויכול להיות, שתהא לה רוח"ק גם בחז"ל, כי זה היה בגלות בבל, וגלות בבל היתה רק ע' שנים. אחרי דבריו אלה חשב הרב מעיר רישא, שנצח אותו, ושאל אותו מיד: מפני-מה אתם עוברים זמן ק"ש?—כי החסידים מתחילים להתפלל בשעה יו"ד ובשעה י"א אומרים ק"ש—הלא ברכתך קודם ק"ש לבטלה. ופתח אלימלך פיו כנגדו ואמר לו: הלא אתה אינך מתפלל כלום¹.

מחמת התלאות הרבות, שעברו בימים ההם על היהודים בפולניא, גם מחמת שבטל המלך פוניאטובסקי את, ועד ארבע ארצות, נתרבו החסידים מאד מאד, כי לא יכלו עוד הרבנים להשגיח על כל הדברים הנעשים בארץ ולעמוד בפרץ וכל איש עשה כטוב וכישר בעיניו. החסידים נתרבו מיום אל יום ונתפזרו אף בערי-ליטא, כשקלוב, מינסק, ווילנא וכדומה, ובכל עיר ועיר עשו להם מנינים מיוחדים, אך כל מעשיהם עשו בסתר, מיראת מתנגדיהם.

ז.

סבת הדבר, שיצא הגר"א מווילנא בחמה עזה נגד החסידים.

בשנת תקכ"ז כבר נתפרסם ר' דוב בער ממזריטש בעולם ביותר וכמה רבנים ולומדים נסעו אליו, ובראשם הגאון ר' רפאל הכהן, שהיה אז אב"ד בפינסק. ואחרי שהיה הרב הגאון הזה במזריטש בא לוויילנא, ואז שאל אותו הגאון ר' אליהו, אם המגיד ר' דוב בער הוא למדן, והשיב: לא!—ושאל אותו: מה הוא בנסתר?—והשיב הרב: איני יודע, כי אינני מבעלי החכמה הזאת. אחר-כך בא לוויילנא הרב ר' מנחם מנדל מוויטבסק, הרב הזה שמש את הבעש"ט בחייו והיה אחר-כך תלמיד וחבר להמגיד ממזריטש, ושנים מועטות קודם פטירתו קבע ישיבתו בא"י והיה מ"מ בעיר סבריה, וחבר ספר, פרי הארץ, וכשהיה עדיין בחז"ל היה הגאון ר' שניאור זלמן, הרב מלארי תלמידו. הרב ר' מנחם מנדל בא לוויילנא בשליחותו של המגיד ר' דוב כדי לעשות נפשות להחסידים, כי החסידות מצאה לה קן בוויילנא והחסידים קבעו להם מנין, מיוחד להתפלל בו כמנהגם, ובראשם היו אדם חשוב אחד ר' איסר והמגיד ר' חיים המשולח. ר' מנחם מנדל דרש בוויילנא והתפלל שם ער-פי דרכו, ורבים מהמון

(1) עיין בספר „זמרת עם הארץ" חנו' (עמ' צ"ג), וכן הוא אומר עליו בהקדמות: „נועם אלימלך וכו' רגיל לומר דרוו יקרא, ולא למד שום מקרא; ואם נשאל אותו: מהו דרוו, —לבו אטום כשור".

העם קלי הדעת התחילו להדבק בו ולבנות את לומדי-התורה⁽¹⁾.
 או גדלה צעקת הלומדים ורבים מתלמידיו של הגאון ר' אליהו מוילנא התאוננו
 לפניו על החסידים ועוררוהו לצאת למלחמה על החסידות, כי עת לעשות לה' וגו'.
 והגאון נפתה מהר לדבריהם ויצא ברוב כעס וחמה להלחם בהם, כדי לשכך את
 המחלוקת בא הרב ר' מנחם מנדל אל הגר"א לדבר ולהתוכח עמו, אבל הגאון לא רצה
 לקבלו ואמר, שעם מין-ישראל אסור להתוכח, כמו שכתוב: "אל תען כסיל וגו'"⁽²⁾. גם
 ראשי עדת מוילנא התמרמרו מאד על החסידים, שפורצים, גדר עולם ועושים חבורות
 ומשנים ממטבע, שמבעו חכמים בברכות ותפילות, וחמתם וקנאתם גברה ביותר כשנודע
 להם, שהמגיד ר' חיים ערב את לבו לנגוע בכבוד הגר"א ואמר: "אליהו שקר ואמונתו
 שקר". ראשי העדה, והרבנים והדיינים בראשם, נועדו בחול-המועד של פסח שנת תקל"ב
 ובמלו את ה"מנין" של החסידים, והמגיד ר' חיים הוסיף מפקודתו ונגזר עליו להתחרט
 על מעשיו לפני ארון-הקדוש, וגם מחויב היה לקבל עליו נזיפה על שבוז את הגר"א.
 והאומלל ר' חיים הלך לבית הגר"א ובקש ממנו מחילה וכפרה, אבל הגאון השיב לו,
 שעל כבודו מחל לו, אך על כבוד-ה' ותורתו אינו מוחל לו ולחבריו עד עולם, או אמר
 לו המגיד ר' חיים: "תנו לנו תשובה (תשובת-המשקל), רבינו!"—והגאון השיב לו: "כל
 באיה לא ישובו!"—.

אחר הפסח התאספו ראשי-העדה, ובראשם הרב ר' שמואל בן אביגדור, וחרצו
 משפט להחרים את ה"מסית" ר' איסר ביום השבת בבית-הכנסת לפני כל הקהל, הגר"א
 לא היה אז בוילנא, וכששב לביתו אמר: אם חיה המשפט הזה ביד, הייתי דן אותם
 כמו שדן אליהו את נביאי הבעל, והמסית איסר צריך היה, לדעתו, להענש בעונש קשה:
 צריך לקשור אותו אל עמוד-הקלן בפתח בית הכנסת, אך ראשי העדה לא מלאו אחרי
 דבריו ור' איסר נאסר במאסר ולקה מלקות וגם מוכרח היה אחר-כך לשלוח מכתבים
 לאנשי סיעתו ולהתודות לפניהם, שנתעה בשוא ועתה הוא מתחרט על זה. והרבנים
 החרימו או בהודש ניסן תקל"ב את החסידים בקול-שופר ובהדלקת נרות, וכל ספריהם
 כתבי-יד נשרפו באש קבל עם⁽³⁾, אחר-כך שלחו הרבנים עם ראשי העדה בצרוף
 הגר"א את כתב-החרם, שהוכרו בוילנא על החסידים, לכל תפוצות ישראל ובו היה כתוב,
 שצריך להשגיח על כת החסידים וחלילה להתחבר עמהם או להחזיק בידם, אלא
 מצוה, להדפס ולרדפם עד שישבו מדרכיהם הרעים, חרם זה נתפשט בכל ערי ליטא, רייסין
 וזאמוט והרבה קהלות ישראליות שמעו לדבריו, ובעיר ברודי נתפרסם החרם הזה כיום-
 השוק והוחרמו שם החסידים וכל האנשים הליובשים בשבת ויו"ט בגדים לבנים ומתפללים
 בקולות משונים מכפי מנהגי אשכנז, אבל ביחוד עשו דברי הגר"א רישם גדול על לב רבים
 מבני ישראל בליטא, שיצאו לרדוף את החסידים באף וחמה.
 (עוד יבוא).

(1) עיין בספר חנוכה (עמ' ק"א).

(2) עיין "מצרף העבודה" (עמ' כ"ו). ולדעתי נאמרו הדברים שם על ר' מנחם מנדל ולא על ר' זלמן
 מלאדי, כמו שחשב דובנוב (עיין "Восходъ", Февраль, 1891, עמ' 108).

(3) עיין בספרי "אבן אופל" (פרק כ"ו) ובספר "זמיר עריצים" (דף י"ט ע"ב).

בְּתֵר מַלְכוּת.

דְּמִיּוֹן לְדְמִיּוֹן מִצְטַרֵּף, הִרְהוּר לְהִרְהוּר מִתְלַבֵּד,
פּוֹרֵשׁ אֲנִי לְעֵלְיָתִי בְּלִילוֹת הַבְּדִידוֹת וַיּוֹצֵר;
אוֹרֵג אֲנִי אֶת חֲלוּמֵי וְצֵלִי מֵאֲחֵרֵי מְרַקֵּד,
לֹעֵג לִי גִיּוֹר! יוֹם בָּא וְנִנְעַמְתָּ עַל מַעֲלוֹת הָאוֹצֵר.
יָמִים עַל יָמִים צִבְרָתְךָ עֲרֻמוֹת הַזֶּהָב הַנוֹצֵץ,
נִעְרַם הַזֶּהָב לְהָרִי; בֵּין הָעוֹלָם וּבִינְךָ הוּא חוֹצֵץ;
לִילוֹת עַל לִילוֹת יִשְׁבְּתָּ נִתְאַרְגַּנּוּ לְמַחֲיָצָה וִילּוּגִים.
אָרְגַּנּוּ הַשָּׁנִים בּוֹלַע אֶת קוֹלְךָ הַצּוֹנֵק לְחַיִּים,
לֹעֵג לְךָ בְּרַק אוֹצֵרְךָ, צִלְצִילִי הִפּוֹ לְךָ עוֹנִים,
עַתָּה מֵאֲלִיָּה תִתְפַּזֵּר בְּאוֹצֵר עֲרֻמָּה שֶׁל נֶהֱב,
לְמַטִּיר עֲלֶיךָ דְּרָכְמוֹנִים—וּבְקִרְבְּךָ תֵּאָוֶה וְרַעֲב;
דְּמָמָה וְנִפְשָׁךְ רִיקָה, כִּי פִלְטָה אֶת כָּל הַמַּאֲוִיִּים;
תִּשְׁנֹקָה בְּסִפִּיר נִתְגַּלְגְּלָה, הִרְהוּר בְּתֵר־שִׁישׁ נִתְאַבֵּן.—
בְּרַח מֵאוֹצֵרְךָ, הַגִּיּוֹר, בְּמַטְרָם שְׁעָרְךָ יִתְלַבֵּן,
בְּמַטְרָם לִלְעַג וְהִבְדָּךְ וּלְרַחֵשׁ וִילּוּגֵי אֶרְצְךָ
תִּמּוֹת מוֹת גִּיּוֹר וְאֶמֶן.
דְּבִרְ-מָה מִתְנוּסָם בְּזֶהָב: עֲמִרַת הַיּוֹצֵר מִבְּלִיטָה—
חֲלוּם חֲלֻמוֹתֶיךָ גַּם עַד יוֹ לֹא חִסְתָּ וְדָגְתוֹ לְחִנִּיטָה.
בְּחֹר בְּעֲרֻמָּה שֶׁל נֶהֱב וּפְזוֹר עֲלֶיךָ סְפִירִים,
לְמִרְאֵשׁוֹתֶיךָ הַצִּיָּגָה עֲמִרַת הִפּוֹ הַמְּלֻטָּשָׁה,
שֹׁכֵב וְהֶאֱסַף אֶל זִהְבְּךָ עַל מִטַּת־הַזֶּהָב הַקָּשָׁה.—
לָמָּה יִצְרָתִי, הַגִּיּוֹר, לְהַבִּיל אֶת בְּתֵר הַגִּיּוֹרִים?
אֲבֵן גַּם סוֹדְךָ לִי נִגְלָה—עַד רוּאָה הָיִיתִי וְלֹא נִרְאָה:

מלפני הנזירים—הבדירות—גחלתה לה העבירה.
 נחלת כל בנדר מעולם: ספירי חלום ומחשבה;
 יצקה הבדירות על ראשך עד תמו את פד הבונה.
 יצוק ולמלך משום. ואולם המעט לה היה
 אוצר כל סגלות הנזירים, ותתאו: זר וקרב לי תבחי
 אכן בבר יחידי גשארתי: הבדירות גם היא חלוף חלקה.
 אולי בעלית השכן, הנזיר כמון, אז מלכה;
 ולמוד ישבת וראשך עוד רטב משמן המשחה,
 נתון בין שעמים וחלמות, בין חרבי והבך גרישך—
 בך עברו נעורים עליך ומתקם עדיך לא קרב;
 מסכן וכמל לבקרים ויהיר בערב, בערב—
 אז את הבתר יצרת בין מוי הונה ונסיסה,
 למען דור אחרון לא ישבח, כי מלך, הנזיר, היית.
 אכן בלילות היצירה עמדו על גבך אשפים,
 לעג על שפתם אכזרי נדם במעגל בשפה,
 ידם בערמה עליך חלכות ובשמים נגנפה,
 למען לא תיעף במלאכה... —

ספירים בבתר נוספים,

קרוב לנפיו הבתר וחלומך לסופו עוד כחוק:
 יתמה לבתר דור אחרון, יתברך בו אחרון אומנים,
 אכן ואכן בו תהנה אנדה נמסרת לבנים—
 הרבה אז קהל האשפים לעוג עליך וישחוק:
 בשפוי ידיהם במעגל ונגעשה הבתר אי-נראה,
 עלתה בתהו היצירה.

נפץ את בתר המלכות, נפצנו להסיסים-גהות,
 עד מלא עליתך בנות-שמשות; ובעוד הנה חיות ותועות
 מלא קרביך בזהר ובמבול השמשות המכל,
 התקר את והבך לנזירים, האומרים להוללות—הכל.

גאָ בַּעֲזֹר יוֹמֶךָ לַשָּׁדָה וְשָׁב בָּצֵל אֵילָן בַּחֲמָה,
שָׁב בְּתוֹךְ הָאוֹר וְאֶמֹר: לֹא חֵיִיתִי זֶה בָּמָה, זֶה בָּמָה—
וְגֵרְךָ אֵת בְּרֵכֶת הַחַיִּים.

וְאוֹלָם אִם חֲנוּט לְבָבְךָ: —
בְּחֹר בַּעֲהֲמָה שֶׁל זָהָב וְשָׁכַב עַל הַזָּהָב תִּקְשֶׁה,
לְמַרְאֲשׁוֹתֶיךָ הַצִּיָּגָה עֲמֹרֶת הַפֶּזַז הַמְּלָשָׁה —
שָׁכַב וְהֶאֱסָף אֶל זִהְבְּךָ.

יעקב שמיינברג.

מחיי הקראים

(בקורת).

ראובן פאהן: מחיי הקראים, ציורים וטפוסים (עם תמונת המחבר).
האליטש תרס"ח, הוצאת מ, אכסלרוד.

בשבע-עשרה הרשימות והציורים שבספר הנוכחי, המתארים את חיי הקראים בנאליציה, אני מוצאים הרבה קיום ראויים לתשומת-לב מחיי-הקראים ומן הפסיכיקה שלהם. ביחוד עלה בידי המחבר להבליט אותן התכונות והמדות, שדבקו באחינו בני-מקרא מסבת מעוטם: חוץ מן הנמיות, שהתפתחו בהם מפאת היותם המעט במקום זה או אחר, למשל, הגעגועים על חיים-בצבור ותפלה-בצבור ("רחיק מן העדה"), הרכנת-הראש לפני שכניהם הרבים מהם ("שאיפה לחוץ") והעצביות והחשאויות השפוכות על מעשיהם בכלל ועל עבודת-האלהים שלהם בפרט, — נמיות, שאנו מוצאים במדה מספקת גם ביהודים התלמודיים שבכפרים ושאונו מוצאים, להפך, רק במדה קטנה אצל הקראים שבקרים, במקום שהם מועט ניכר, — חוץ מנמיות אלו מתאר המחבר גם אותן התכונות, שבאו לקראים מפני שהם, המעט מכל העמים בכלל ומפני שהם מרגישים במעוטם ויודעים ומכירים, שלא רק אין להם שום תקוה להתרבות, אלא אף שהם מתמעטים מדור לדור, הרגשה והכרה אלו הולידו בהם, מצד אחד, בושה יתרה, התחשבות עם, מה יאמרו אחיהם-מנדיהם הרבניים ונמיה ליציאת ידי כל הדעות שבחוץ, כלומר, נמיה להתראות בפני כל אחד מבעלי הדתות המרוכות-באוכלוסין הסובבות אותם כדומים לו: וכי מה אנחנו? — עונה חאני הקראית לאבר הנוצרי ("לדול") — כמונו כמוכם, תורתנו תורתכם, ורק שנויים קלים בינינו; אולם כשעובר יהודי ואמר בעלה של זו: וכי מה אנחנו? אף אנו יהודים, בני אברהם יצחק ויעקב, אבל איך כתוב: אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו" — ומצד שני הביא אותם מעוטם לידי אידיא-ליזאציה של המועט באשר הוא מועט, כלומר: רגש כבוד-עצמו, שהוא טבעי לכל חי, עורר את הקראים להוכיח לאחרים ולעצמם, שדוקא מעוטם הוא סימן ליתרון, שיש להם משאר אומות ודתות; פתגם זה יש אצלנו: יהודים יש רבים ונוצרים יש רבים, כי ערכם קל, רק קראים יש מעטים, כמו שגם הוזהב רב-הערך נמצא בכמות מועטה ("הקראית ושכניה"). מצד אחד, מביאות ההכרה היתרה והקרבה היתרה, שהקראים לרגלי מעוטם מכירים זה את זה וקרובים אחד לאחר, לידי קנאה וצרות-עין, כרגיל בכל חברה צפופה וקטנה: כך דרכם של קראים — מהרהרת רחל הקראית בציור הנוכח — עין האחד צרה בהשני. ומן הצד השני, הן הן שיצרו בתוכם — לכל הפחות, כלפי חוץ — גם דיסקיפלינה הדדית חזקה, שבכחה להשקיט את המית-הרוח היותר סוערת: ש"א — נגשה קראית אליה (אל רבקה בסבל הירושה, הבוכיה בכי איום על מות אביה) — שם הולך יהודי. מאמר זה פעל כמו קסם. הבת הבוכה נשתתקה כליל. מצד אחד, מעוררת התמעטותם שאין לה תקנה בלב משכיליהם את ההרהורים: אנחנו מה? רק כתה דתית מצערה ... הם (הפולנים) הנבחרים ועלינו להיות לעם אחד אתם ("שאיפה לחוץ"), או: סוף הגרגור הקמן להמולל לעפר דק ולשוב לאפס או להרבק באבן הגדולה ההולכת ומתעבה! ("אבר מדולדל"); באופן שאף בלבותיהם של

האדוקים שבקראים מעורר דבר זה ספקות מעין אלה, שאנו שומעים מדברי רחל הנוכרת למעלה: כולם יודעת אני? היום יום הראשון ושמא גם היום אסור לעבוד? — וההרהורים והספקות האלה גורמים לקראים, שינהגו קלות בהתבוללות ואפילו בהמרת דת, ואולם מצד שני, דוקא מעומם של הקראים, שבסבתו נעשו קרובים זה לזה לא רק קרבת דת, גזע ולשון, אלא אף קרבה יותר קרובה — אם אפשר לומר כך: קרבת דם ומשפחה וסביבה יחידת-גון, — דוקא דבר זה מחבב עליהם במדה מרובה את העולם הקראי המיוחד שלהם ועושה בשבילם את העולם שאינו קראי זר ונכרי לגמרי, חזיון זה ניכר ביחוד במתבוללים והממירים את דתם שבקראים, המתוארים בספר העומד לבקורת: לא רק נח מרדכיביטש (המתנצר), שעד ארבעים שנה היה קראי חרד, כשהוא רוצה להתרצות לבעלי דתו החדשה הנוצרים מדבר סרה לא על הקראים בעלי דתו לפניו, אלא על היהודים והתלמוד, ולא רק הסמורנט ליאון אברהמוביטש (מאונס), שכשהוא מתחיל להתערב בפולנים — מיד, תוקפו צער וזעזוע של גענועים לאמו ולאביו ולרחוב (הקראי) השאנן, — אלא אף המומר האינטליגנטי קאזמיר שמואלביטש (אבר מדולדל), שהתרגל כבר למצבו, אינו יכול להפטר מ,חוש ההתחברות לאחיו הקראים שבו, ורצונו להראות לאמו, למשפחתו ולעדתו, כי לא בוגד הוא, ובכלל הוא שואף בכל כחו, שיחשבוהו חבר לעדתו, כאלו לא בא כל שנוי... ואם בכל זאת ממירים קראים את עולמם בעולם זה, אינם עושים דבר זה מאותו מעם, שעושים אותו המתבוללים הישרים שבתוכנו, כלומר, מפני שהחיים הממושכים בעולם זר וההתחנכות ברוחו של אותו עולם עשו את עולמם הקראי להם לזר ואת העולם הזר לשלהם, אלא ממעמים אחרים לגמרי. נח מרדכיביטש נכנס אל העולם הזר, משום שהוא מרגיש את כבדותו בין האכרים שכניו ואת שנאתם אליו וגם מתוך החשבון הגס, שבעשותי זאת הוא יכול להיות מכובד בין האכרים ופרנסתו תהא מצויה ברחבה. זרח זרחוביטש (ב, דכדוך הנפש) ממיר את דתו מחשבון אהבה וליאון אברהמוביטש, קאזמיר שמואלביטש, ובצורה יותר פרוואית וגסה — יהודה אשכוביטש (ב, שאיפה לחוץ) ממירים את דתם מאונס, באין ברירה, כלומר, מתוך התיאשות בעתידותה של הקראות, שנוספה אליה ההכרה, שקשה מאד העמידה הגלמודה והשונה, ושהיחיד הנזה אפס ואין באין לו סמך לרבים, — יוצא מכלל זה שמואל, המתיהר: זהו האחד, השואף לעזוב את הקראים משום שגודלת היהדות ומשום שחיו בתוך כלל הקראים נראים לו מוטעים מעיקרם, ומה שמשב עה מקרי, שאיפה לחוץ, המתוארים בספר שלפנינו, נובע רק אחד מתוך רצון ולא מתוך חשבון והרגשת-הכרח והאחד הזה הוא דוקא קראי השואף להדבק ברבניים, מוכיח למדי, שאף על-פי שבזמן יותר קצר מאלף ומאתים השנה, שעברו מיום סור הקראים מעל הרבניים, נעשו הספרדים והפרטוגאלים או ההולאנדיים והפלאמאנדיים, שהיו לפנים עם אחד, לשני עמים שונים, ואף-על-פי ש,רודפי-השלום שבתוכנו ובתוך הקראים היו משתדלים תמיד לעשות את הפרוד שבינינו וביניהם לגמור ולנצחי, — סוף סוף מרגישים הקראים במעמקי-לבם (למרות כל הכרזותיהם, שאין ביניהם ובין הרבניים שום שייכות) שאין הרבניים עם זר להם בעצם, ובידי המחבר עלה במדה ידועה גם תאור ההשפעה, שמושפעים הקראים מן הסביבה הגאליצינית הסובבת אותם, וחבל שלא עמד על זה במדה מספקת. השפעה זו ניכרת לא רק בצד החיצוני של ה,רחוב הקראי המתואר בספר — למשל, בשמות הפולניים: סמעס, סבינה, עשווי (יהושע) וכדומה, שקוראים אף האדוקים שבקראים לבנותיהם ובניהם, — אלא גם בצד הפנימי של אותו ,רחוב: אם נערוך את החומרות הגדולות, שנוטלים על עצמם הקראים הגאליציניים שבספר המבוקר (גדה, ו, סבל-הירושה), ואת התפקיד הגדול, שיש לדת ולמנהגי-הדת בחייהם של קראים אלה, לעומת הנטיה לקולות ולעומת החולוניות שבחיי הקראים הקרימיים והקונסטנטינופוליים, — אי-אפשר שלא נבוא לידי מסקנה, כי לא, סבל-הירושה הקראי בלבד הוא האשם בחומר המנהגים הקראיים, כמו שנוטה לחשוב מר פאקן, שהרי אותו, סבל-הירושה חל גם על הקראים שהוכרתו. באמת, רק אותה

הסביבה הנאליצינית, שהולידה את הרמ"א, את ר' שלמה קלוגר ואת בעל "לב העברי", הקיצונים שבמחמירים ובאדוקים של היהדות הרבנית, אותה הסביבה, שער היום היא המבצר התלמודי והחסידותי היותר חזק של האורתודוקסיה, — אותה סביבה עצמה הולידה גם את האורתודוקסיה היותר קיצונית של הקראים.

לא עלה בידי המחבר לתאר את הקראות שבקראים, כלומר, את הקיום הפסיכיים ואת האיריאליס, שהדביקה בקראים השיטה הדתית, שהם מחזיקים בה. בפרשות ודייקנות ראויות לתהלה מעביר המחבר לפנינו דינים ומנהגים קראיים. מפי הרבה מנביריו אנו שומעים, שהקראות זוהי הדת היותר אמתית באיכות..., כפי שנתנה מפי הבורא, בלי תערובה זרה ובלי חלות בה ידי אדם לשבשה ולסרסה" (הקראי האדוק). שרק הקראות תהיה שליטה לעתיד" (סיוור ברחוב) וש"הקראים הם הנבחרים משאר אומות" (שאופה-לחויץ); אבל את הרוחניות שבדינים ובמנהגים הללו, את המאור, שמחויב להמצא בקראות כמו בכל שיטה ושהוא הוא הנותן לקראים כח רוחני גם להאמין במה שהם אומרים ולהחזיק מעמד בתוך עמים מרובים מהם באוכלוסין ועשירים מהם בקולטורה, — רוחניות זו ומאור זה אין אנו מוצאים בספר שלפנינו. יותר מדאי מבהילה ומעסיקה את המחבר התנוונותם של הקראים, יותר מדאי — כמו שהעיר בצדק ברדיטשובסקי (העולם, שנה שעברה, גליון ל"ו: "פרי ספר") — הוא נד להם בכדי שיראה בקראות את הכח החיוני הזה ויראה אותו לקרא. ומפני שאין אנו רואים בסביבה הקראית המצוירת עלידי המחבר את הכח הרוחני, שהחיה ועדיין הוא מחיה את הקראים (הרי את קשר קרבת-המשפחה ואת כה-ההתרגלות, שהראיתי עליהם למעלה, אין לחשוב בשום אופן לבח אשר כזה: כמו שיש לראות מציורי המתבוללים הקראיים שבספר, דברים כאלה רק מכבידים את ההתבוללות על הקראים, אבל אינם מעכבים אותה), ולהפך מרבים אנו לראות בספר הנוכחי את הקושי שבדיני הקראים בכלל ואת הקושי שבדיני-הנשואים שלהם בפרט, שהם עושים להרבה מבחוריהם ובתולותיהם את הנשואים לבלתי-אפשריים, וגם רואים אנו בבהירות יתרה את רבוי בעלי-המומים שבתוכם, הבא לדגלי מעוטם, ואת שאר הכחות המנוגים את העולם הקראי, — על-כן אנו מבינים את נח מרדכיביטש המתנצר ואין אנו מבינים, מפני-מה אשתו רחל מחזקת בדת-אבותיה בכל כחה? על-כן מובנת ומבעית בעינינו שאיפת הבת הבכירה של מרדכיביטש להתנצר אף היא בכדי, להנשא לבחור נוצרי כאשר תתאו ולראות חיים בסביבה רחבה, בעוד שמאונה של-אסתר (דלדולי) לעזוב את דתה למרות אהבתה לוואסיל הנוצרי, למרות התרגלותה לחיים נוצריים מילדותה ולמרות הכרתה הברורה, שאם תשאר קראית תהא מוכרחת או להנשא לבעל-מום או להשאר בבתוליה כל ימי חייה. על כן אין אנו מבינים, מפני-מה בוחר איש צעיר בעל, אינסמינקטים של חיי-נשואים כהסנדלר עשווא ליאנוביטש (באין תכלית), שאף הוא, חי עם העוזרים הנוצריים אשר לו באחוה ורעות, משורר אתם ביחד שירי-ענבים ואוכל אתם מפתם, כשהוא רואה, שבסביבה הקראית לא ימצא לו אשה, להתיאש לגמרי מן הנשואין ולא לעזוב את עדתו. דברים כאלה אינם מובנים לנו, והם נראים לנו כעקשנות שאין לה מעם.

ומפני שעיקר הקראות, המאור שבה, חסר בספר המבוקר, אין כל השתדלותו של המחבר להקל מעלינו את הבנת העולם הקראי ואת החדירה לתוכו עושה עולם זה קרוב לרוחנו. מר פאהן מעביר לפנינו טראגדיית נפשיות מעין זו של הקראי האדוק, שבכל דבקתי הנלהבת בדתו אי-אפשר לו שלא לראות, שרק ביאתו המהירה של המשיח יכולה להציל את הקראות מכליון, כי, בהתאחרו לא ימצא עוד קראים; או טראגדיה מעין זו של זכריה (חיי מעות), שבמבחר ימיו התכונן והכיני אותו להיות חכם, ופאר הקראים, "המשך חיי-הרוח של עדתם", — ופתאום ראה, שאפס! כחות בלי ממרה, ומעות גדולה — היה מהלך חייו עד הנה, ואנחנו, שמראגדיית כאלו אינן חזיון יקר גם בחיינו, אנחנו, שלמרות התיחסותנו השלילית אליה, צדיקיות ולמרות הצרות

שסבלנו תמיד מן הקתוליות צר לנו כל-כך על „צדיקיות“ זו בשעה שאנו קוראים את קינותיו של ר' אליקים הגבאי ב„חורבן בית צדיק“ לפרץ על חורבן ה„צדיקיות“ וצר לנו אפילו על הקתוליות כשאנו קוראים את קינותיו של החשמן בעונדורמי (ב„רומי“ לזולא) על ירידת הכנסיה הקתולית, — אנחנו תופסים את הצער שבמראגנידיות הקראיות הנוכרות רק מעט ומשתתפים בצער זה רק בראשנו, אבל לא בלבנו, ומשום מה? — משום שבספרו של פרץ או של זולא אנו מוצאים חוץ מן הקינות על ירידת ה„צדיקיות“ והקתוליות, גם את המאור שבשתי אלו, בעוד שבסביבה הקראית שבספר שלפנינו לא נצטייר המאור הזה במדה הדרושה כלל וכלל.

לא כראוי יצא מתחת ידי המחבר גם האדם שבקראי. מצד אחד, מתוארות כל „נפשות“ הספר ושאיותיהן רק מתוך התיחסותן אל הקראות או מתוך התיחסות הקראות אליהן, כאלו אין בחיים של הקראים שום פרוכלימה אחרת חוץ מן הפרוכלימה הקראית. דבר זה מנביר, אמנם, את רושם ציוריו של המחבר, אבל הוא גם הגורם, שאנו מוצאים במפוסיו וציוריו של מר פאהן רק קראים וקראיות ולא אנשים בדמות קראים וקראיות, כמו שצריך להיות ביצירות בלמריסמיות וכמו שהוא במציאות. ומצד שני, יותר מדאי דומים גבורי המחבר זה לזה, אמנם, דבר זה תלוי קצת במה שבסביבה קטנה וצפופה כסביבה הקראית דומים האנשים זה לזה באמת הרבה יותר משהם דומים זה לזה בסביבה גדולה ורחבה; אבל לכל יש גבול וגם לדמיון, בעוד שהמחבר אינו מראה שום הבדל, למשל, בין ארבעת המתבוללים יהודה אשבוכימש, ליאון אברהמיבימש, זרח ורחובימש וקאזימיר שמואלבימש וזלמה שהראשון הוא גימנאזיאסט, שאינו יכול עוד להכיע בפורמולה ברורה את שאיפתו להתבוללות, השני הוא סמורנט ומצא כבר את הפורמולה הדרושה לשאיפה זו, השלישי מתכוון כבר לעבור מהתבוללות לחצאין להתבוללות גמורה — להמרת הדת, והרביעי — כבר עשה מעשה זה, כמו-כן אין בין שלושת ב„מקרה לא מזור“ לרבקה ב„סבל הירושה“ אלא שלוש קרה מה שמסופר בספר בביית-הכנסת ולו קרה מקרה דומה בביית, והבדלה חיצונית זו, שמבדיל המחבר את גבוריו זה מזה, מוכיחה למדי, שלמרות שאיפתו העצומה, הנשקפת מכל ספרו, להכיר את העולם הקראי בכל צורותיו, לא הכיר אותו לעת-עתה אלא מעט, וראוי להעיר אף על זה, שבהרבה מציוריו (ביחוד: „בן“, „משפחה חדשה“, וגם „סבל הירושה“ ו„מקרה לא מזור“ הנוכרים כבר) מתאר המחבר את החיים הדתיים והחברתיים של הקראים בלי שיראה את הרושם, שעושים חיים אלה על המשתתפים בהם, שוכה המחבר, שביצירות בלמריסמיות כאותם שהוא נותן בספר הנוכחי העיקר הם — לא הענינים כשהם לעצמם, אלא הרושם, שמקבלות מן הענינים הנפשות המתוארות ביצירות אלו.

אבל אחרי כל החסרונות, שמגיתי בספר הנוכחי, מן הראוי שיוסיף המחבר לעבוד במקצוע הקראות, ולא רק משום שמקצוע זה לא עבר כל צרכו, אלא אף מפני שיש להמחבר ידיעה הגונה בספרות הקראית, שאיפה לאוביקטיביות בתפיסת החזיונות הקראיים ואוביקטיביות בתאורם והרצאתם, ואף הסגנון, למרות כל התאמצותו של המחבר להשניא אותו עלינו בהרחבת דברים, שלפעמים אינם צריכים לגופם כלל, ובהתערבות לתוך הענינים המתוארים גם כשהענינים בעצמם מדברים בעדם ברור היטב, הוא קל ונוח למקרא, אבל איזו היא הצורה, שיבור לו המחבר בחבריו הבאים על הקראות: אם את הצורה הבלמריסמית של ספרו הנוכחי או צורה אחרת? — על שאלה זו קשה להשיב לעת-עתה, כי כשם שאפשר לחשוב, שחסרונותיו של הספר שהראיתי נובעים ממה שמר פאהן אינו בלמריסט — על-פי כשרונו, כך יש מקום לחשוב, שמה שהמחבר מכיר בסימנים החיצונים, האֶתְנוֹגְרָאִפִּיִּים, של העולם הקראי ואין הוא מכיר בסימניו הפנימיים, מה שהוא רואה את הצד הכללי של הקראים ואת המיוחד והמזור שבהם בכללם ואינו רואה את האינדיווידואליות ואת הצד האנושי שככל אחד מהם, — כל זה בא מפני שהמחבר עדיין לא הסתכל כל צרכו בעולם הקראי ומפני שאותם סימני הקראות, שהוא מראה, הם אלה, שבהם נתקל ראשונה כל הבא לתור חיים ועולם זרים לו.

מנחם מנדל פייטלזון.

מעשה רב.

מאת

משה קליינמאן.

לשלוש אש מאירה ההצלחה פנים: מסכיב לשמו מתרקם שוב סקאנראל גדול. בבצתנו הנקפאה הוטל, סער' והוא, שלום אש, עומד בתוך ומדבר, מן הסערה... במסכה של סופרים רוסיים, קצתם ערלים וקצתם נמולים, שנודמנו לפונדק אחד, בביתו של אחר מחשובי המשחקים הרוסיים, קרא שלום אש את יצירתו החדשה, "הוס". היה מי שהלל יצירה זו והיה שוב מי שמצא בה מנרעות או כפר לגמרי בערכה האמנותי. כנגד אלה יצא אש והוכיח, שמכיון שיצירתו לקחה כולה מחיי היהודים בערים הקטנות, כמעט שאי-אפשר למי שאינו בעצמו יהודי למצות את כל עמקה של האמנות שבתוכה ולדרת לסוף כוונתו בכל תאור ותאור. נגד השקפה זו התקומם הסופר הרוסי משייריקוב ואמר, שאם הדבר כך, הלא אף היהודים אינם יכולים להבין כראוי את יצירותיהם הרוסיות העצמיות של הסופרים הרוסיים ואלה האחרונים צריכים אך להצטער על שרוב המבקרים הספרותיים והתיאטרוניים שבספרות הרוסית הם יהודים, ומשייריקוב הוסיף: הנה אותם המבקרים גזרו כליה על ה"ז'אנר" בספרות הרוסית, ובאותה שעה עצמה הם מתפעלים מיצירותיהם של הסופרים היהודיים, שכולן אינן אלא "ז'אנר". כלום רק ה"ז'אנר" הרוסי לכד פסול בספרות ה"ז'אנר" היהודי כשר?—שאל משייריקוב משתומם והוסיף: אם אתם, היהודים, מתעוררים בכל רגע וקוראים: אנחנו היהודים, הלא הרשות גם לנו להשיב לכם בקריאה: אנחנו הרוסיים!...

עד כאן הנוסח שנתקיים משני הצדדים: מכאן ואילך—מחלוקת. שלום אש, דימוב ופלכסר (יוהלינסקי) מבטיחים, כי משייריקוב בא לכלל כעס נגד כל היהודים, סופריהם ומבקריהם ודבר על ה"שבי", שנשבו הספרות הרוסית והבקורת הרוסית לבין היהודים. וחברו ארצבאז'ין עוד הוסיף לומר: עד עתה נלחם בכם (ביהודים) רק ההמון החשוך; מעתה יהיה לכם עסק עם האינטליגנציה המתקדמת של הרוסיים, וזו לכם ההתראה הראשונה. ואולם משייריקוב וארצבאז'ין מכחישים נוסחא זו ומבטיחים, שדברים כאלה לא אמרו ובכלל לא יצא הוכוח מגבולות המחלוקת הספרותית המנומסת.

כשאני לעצמי אני מאמין דוקא למשייריקוב וארצבאז'ין, שבאמת לא עברו את גבול הנימוס ולא השתמשו בבטויים גסים ובאיומים הוליגאניים. הדעת נותנת, שאנשים משכילים, חברי החברה המתקדמת, לא ינבלו את פיהם, ואפילו אם חושבים הם בלבם ככל האמור למעלה, לא יתנו למחשבתם זו לעלות על הלשון ויזהרו בדבריהם, ובפרט כשהם נמצאים במסכת חברים מבני-ישראל. ועוד הדעת נותנת, שאילו היו מתפשטים את רגש הכושה והיו אומרים כדברים האלה בפני סופרים מבני-ישראל, שוב לא היו משתדלים להכחיש את הדבר ולהנקות מן הדבה. אבל מצד אחר ברור לי גם-כן, שאף-על-פי שהדברים האלה לא נאמרו בפירוש, בודאי היו תלויים ועומדים באויר של אותה המסכה, והטון של נאומי-מש. ואם המסכות של הוכוח המענין הזה היו מתאימים מאד לרוח הדברים ההם, באופן שהרושם הכללי היה כאילו

נאמרו ב פ י ר ו ש. הלא יקרה לרוב, שהמון והמסכות גורמים לכך, שדבור ידוע עושה רושם שונה לגמרי מזה, שהיה עושה אילו היה מתבטא במון אחר ובתוך מסכות אחרות. ועוד ברור בעיני, כי לאותו המון גרם—שלוש אש בעצמו. כבר היתה לנו הזדמנות לא אחת להרגיש, שיש לו לשלום אש תכונה מיוחדת לעורר בדבריו תרעומת צודקת כנגדו. צעיר הוא האיש, ויהירות נפרזה נזרקה בו למן היום שהצליח להתפרסם בין הגויים, ויצרו המערה לחשוב את עצמו למדברנא דאימתיה באמת... יהירותו זו של שלום אש היא שגרמה לו כבר לא אחת ושתים לדבר ולכתוב דברים, שהביאו לידי גחוך את בני-עמו, ועתה הגיע לידי מצב טראגי-קומי כשנתקל באנשים אשר לא מכני-ישאל. כפי הנראה, נשא נאום נלהב, אבל מלא יהירות ובמול כלפי אותם הגויים, שאינם מגיעים לקרסוליו ושמלכד זה אין להם שום השגה מעמקי הנפש היהודית. הנאום הזה, כמובן, עשה על המסוכים הנכריים רושם לא נעים וגרם לכך, שתהא גם תשובתם מלאה התרגזות ותמרורים. אחר-כך הרגיש אש, שנדש את הסאה, ונשא שוב נאום, נלהב כדי לגול מעליו את חרפת השובניסמוס היהודי—וכאן כבר נתגלתה תכונתו של היהודי מן החצר בכל, וזיו והדרו... אבל אחרי כל אלה לא נחה דעתו עד שהרים את השאון, שהרי בלא זה אי-אפשר לסופר ה'נלהב' הזה...

זהו, כפי הנראה, מהלך ה'מאורע' כביכול. קודם-כל הוא מעורר בי ובהרבה שכמוני צער עמוק על העובדה המעציבה מאד, שבן-האדם הרועש ומחוסר שוויו-המשקל הזה נחשב בעיני הגויים לראש-היהודים הרוחני ואבי המחשבה הלאומית שלנו. כמה שיהא הדבר מתמיה בעינינו, אבל עובדה היא, שאין הגויים יודעים לא את 'אחד-העם' ולא את מנדלי מו"ס, אף לא את פרץ ולא את אחד משאר חכמי ישראל, יוצרי הקולמורה העברית ונושאייה בדורנו, והם יודעים רק את שלום אש ורואים בו את בטויה היותר מפוסי של היצירה הלאומית העברית. אפילו עם יושב על אדמתו ואיטן במצבו חרד מאד על כבודו הלאומי ורוצה, שיכירו העמים האחרים בעשרו הרוחני ובאנשיו הגדולים, ומכל-שכן שאנו, שכל-כך בזויים ומדוכאים אנו, צריכים להיות חרדים על כבודנו הלאומי, ומאד יש לנו להצטער, אם הוא מתחלל ע"י קלות-דעת מצד אחד וע"י אי- ידיעה מי הם באמת באי-כחה של האומה הגדולה מצד אחר!

ואולם, כל זה לא אמרתי אלא דרך-אגב. יש ב'מאורע' זה, שמצד עצמו אינו כדאי להרבות עליו דברים במאמר ירחוני, צד אחד, שהוא ראוי, שנעמוד עליו ביתר פרטיות. המראגדיה היותר איומה של האומה הישראלית בדורנו היא בודאי התפוצצות כחותינו הרוחניים לרסיסים רבים והיותנו נעדרי-היכולת לקבצם ביחד. גלות-השכינה שלנו היא באמת יותר איומה ויותר מדכאת את הלב המרגיש מגלות העם עצמו. מה שאנו מפזרים ומפורדים בין העמים בכל קצוי-ארץ הוא בודאי אסון גדול, אבל אסון גדול מזה הוא: שכחותינו הרוחניים מפוזרים בין כל הלשונות והקול-טורות שבעולם. אנו מתאוננים על דלות ספרותנו, על חוסר כחות-יוצרים גדולים, אוניוורסאליים, על מעוט ערכה של ספרותנו הלאומית כשנעמיד אותה בשורת הספריות העולמיות—אבל, אל אלהים! כמה כחות של יצירה צריכים לנו בשביל לחלקם בין כל הלשונות שבעולם!

כי אין ספרות ואין קולמורה בעולם, שלא יעבדו יהודים בשכלולה ובנינה. אין לשון בעולם, שלא יצרו בה יהודים ערכים ספרותיים ואמנותיים פחות או יותר חשובים. קבצו את כל המספרים והמשוררים מבני-ישראל, שהעשירו את כל הספריות שבעולם—ותהא לכם קולמורה שלמה ועשירה, אולי היותר עשירה שבעולם; אספו את כל החוקרים והפילוסופים והמלומדים מבני ישראל, שעבדו ועובדים בכל מקצועות המדע ומפיצים מעינותיהם בכל הלשונות המתהלכות בעולם—ותהא לכם אקדימיה מדעית, שאין דוגמתה לשום אומה ולשון. את כל העושר הרב הזה אנו מפזרים לכל עבר—ולנו נשארים

פירורים קטנים. כל העולם נהנה מפרי רוחנו—ועם ישראל עצמו מסתפק בקב חרובין... ואת הפזר הרוחני הזה קשה לנו לנשוא ביותר מפני שהוא עדיין חדש בערך. בגלותנו הגשמית כבר הורגלנו ברכות הימים ובמדה ידועה הסתגלנו כבר אליה; בכל אופן כבר קהה חושנו הלאומי בבחינה זו ושוב אין אנו מרגישים את הכאב בכל מרידותיו ותקפו—מלבד אולי יחידים בחירי-האומה, שגם היום כבימי בר-כוכבא מעיקה עליהם הגלות ודוקר את לבם הרעיון על-דבר פזורנו הנורא. בני-אדם מתרגלים ומסתגלים לכל הצרות, וברוב הימים אפילו הסימא, שאבד את מאור-עיניו, אינו חש את כל המורא שבאסונו, ואולם כמה מכאיב וממרר את החיים האסון בתחלת בואו! אפשר לשער, שהיהודים, שחיו בשעת החורבן ושראו בעיניהם את התחלת הגלות, היו מגיעים לידי שגעון מעצמת הכאב. והלכך אף דורנו, הרואה בעיניו את הגלות החדשה, את פזר כחותינו הרוחניים, מרגיש יותר כאב זה בהיותו חדש עמנו. פזורנו הגשמי קיים כבר זה כשני אלפים שנה, ואולם הפזר הרוחני התחיל רק כמאה שנה. היו גם לפני חכמים מישראל, שכתבו ספריהם בשביל הגויים ובלשונות הגויים; אבל אלה היו מיעטים מאד, בעוד שהרוב הגדול מהם כתבו עברית לעברים. אין הבדל בדבר, אם גדולים ומקוריים ביותר היו איתם החכמים או לא, אבל יצירותיהם הוסיפו עושר רוחני לעם ישראל, ואין הבדל אף בזה, על מה כתבו ובמה דנו: מכיוון שכתבו בשביל הקוראים העבריים בלשונם הלאומית של אותם קוראים וברוחם הלאומית של אותם קוראים, הרי היתה יצירתם לאומית בכל מלא-המובן של המושג הזה. ואולם בדורנו זה, מלבד מה שעונו רוב חושבי-המחשבות מישראל את מחנה ישראל והלכו להם כאשר הלכו—אל עמים אחרים ואל ספריות אחרות, עוד נוספה לנו צרה חדשה: יש מן הסופרים, שאפילו בשעה שהם כותבים יהודית ומחיי יהודים, מתכונים הם ביצירותיהם לא אל הקורא היהודי ולרוחו, אלא אל הקורא הזר ולרוחו. הפרסום, שהגיע לאיזו מן הסופרים שלנו בין הקוראים והמבקרים שלא מישראל—פרסום, שעליו היינו יכולים רק לשמוח מפני שהוא נותן כבוד לעם ישראל—הכה אותם הסופרים בשכרון ורעתם נעשתה עליהם זוחה ביותר, עד שהתחילו לבזבז בלבם לאותה היהדות, שממנה הם יונקים, ובכל מה שהם כותבים מבטם פינה כלפי הקהל הזר וכלפי הבקורת של הזרים, שאליהם תשוקתם. אפילו אם הם משתדלים להרים את ערך היהדות בעיני הגויים, ואפילו אם לאיזו מן המפוסים שלהם הם נותנים בכונה תכונה של אידיאליות גבוהה, כדי לחבבם על הקהל הזר וכדי להרים על גם את המעלות המשובות שבעמנו,—אין כל זה משנה כלום בנוף הצרה החדשה. אפולוגיטיקה זו על היהדות בצורת בלטריסטיקה אפשר שהיא מביאה תועלת-מה ככל מין אפולוגיטיקה, אבל, על כל פנים, שוב אינה יצירה לאומית מפני שאינה חתומה בטבעת הלאום, אינה הבטוי של המחשבה הלאומית והרגש הלאומי הבלתי-אמצעי.

לזה ורק לזה נתכון מר ז'בוטינסקי, שהחלים (בעתון *Пасхѣтъ*, גליון 9), כי יש לשלום אש פניה זרה ביצירותיו וכי דעתו מכוונת כלפי הקהל הזר, ושלום אש לא הבין—או עשה את עצמו כאילו אינו מבין—את הדברים האלה והשיב שלא ממין הטענה כלל. כי באמת אין שום אדם קיבל עליו על שהוא מדפיס את יצירותיו רוסית תחלה. לא היינו קובלים אפילו אם מאיזו סבה שתהיה היה כותב (אם היה יכול) אחדות מיצירותיו רק רוסית. הספרים היותר חשובים בספרות הפילוסופית שלנו מימי-הביניים נתפרסמו תחלה בלשון זרה, ואף-על-פי-כן לא חדלו מלהיות יצירות לאומיות *par excellence* והשפעתם על עם ישראל לא פסקה עד היום הזה. הספר היותר חשוב שלנו מן הזמן ההוא, "מורה-נבוכים" להרמב"ם, נתפרסם אך בלשון הערבית ומה שבידנו אינו אלא תרגום מלשון זו, ואף-על-פי-כן מי זה יכפור בערכו הלאומי של הספר הזה, שהרבה דורות שאבו ממקורו ורבבות יהודים נתחנכו עליו ורשומי ניכר כל.

כך בכל מהלך התפתחותה של הקולטורה הלאומית שלנו?—וענין אחר הוא, כי בשביל שיהא להספרים הערביים-הישראליים האלו ערך לאומי גדול כזה צריכים היו להתרגם תחלה ללשוננו הלאומית וליעשות קנין הספרות העברית,—אבל זהו כבר דבר, שאין ענינו לכאן. מה שרציתי להוכיח על-ידי דוגמא מימי הבינים הוא—שאפשר ליצירה לאומית לפעמים להולר תחלה בלשון נכריה ואף-על-פי כן אפשר שלא תאבד על-ידי זה את ערכה הלאומי. עיקר-העיקרים בזה הוא: כוונת היוצר והמניע הפנימי של יצירתו. אם מתכון הוא לאחזו בני עמו ואם האור, שהוא מאיר בנשמתו בשעת יצירה, שופע מתוך המחשבה הלאומית ודבוק בה, הרי הוא מפיה רוח לאומי חי אפילו במלים הזרות שבפיו, באופן שהלשון הזרה נעשית מסך מבדיל בינו ובין עמו רק בבחינה מקרית ולא עצמית. די אז להריק את הרעיונות שוב ללשון-הלאום—והיצירה נעשית מה שהיא בעצם: יצירה לאומית בכל הפרטים. ולהפך, אילו יצויר, שיכתוב אדם בלשון העברית ספרים שאינם לא נובעים מתוך המחשבה העברית ולא מתכונים כלפי הקורא העברי, אז אפשר שיהיה לספרים אלו איזה ערך חנוכי בשביל הקורא העברי, אבל ערך לאומי לא יהיה להם לעולם. בזמן המתרגמים הספרדיים נעשו תרגומים גם מכמה ספרים כלליים חשובים מאד, ואף-על-פי שמצד הערך הספרותי והפילוסופי שלהם עולים הספרים ההם הרבה על ספרי החכמים מבני-ישראל, לא היתה אף לאחר מהם השפעה כל-כך גדולה על התפתחות הקולטורה שלנו כזו שהיתה לספרי חכמינו.

בזמננו זה, שהקולטורות הלאומיות מתבצרות יותר ויותר בגבולות הלשוניות הלאומיות, בודאי יש ערך יותר גדול להיצירה בלשון-הלאום דוקא ממה שהיה לזה לפנינו; אבל מרכז-הכובד מונח בכל-זאת לא בציורה החיצונית, אלא בתוכן הפנימי, ואף לא בגופו של התוכן, כלומר, לא בענין, שעליו דן הסופר, או בחומר, שמשתמש בו היוצר, אלא בנשמתו של התוכן, אם אפשר לומר כך, כלומר, בנטיה הפנימית של הלב ובגלוייה של התשוקה האמנותית המתגלמת בתוך היצירה, ולפיכך אנו קובלים בצדק על אותם היוצרים מקרבנו, שמלבישים את יצירותיהם אפילו בלבוש יהודי, אבל כותבים בעצם לא בשביל היהודים, ואין צורך לומר, שאנו צריכים לראות אסון לאומי בזה, שהרבה מבעלי-הכשרון שלנו הולכים מאתנו לבלי שוב עוד ומקדישים כחותיהם לא לבד ללשון עם זר, אלא גם לקולטורה זרה, לחיים זרים ולעמים זרים. אם אש כותב ז'רגונית ומבטו פונה אל הקוראים שלא מישראל ויושקיבימש כותב רוסית גם-כן בהתרפסות מחשבתית לפני הקורא הזר, בודאי יש ביניהם הבדל גדול; אבל סוף סוף ההבדל הוא רק יחסי ולא עצמי, כי בעצם כזה כן זה מחסרים את העושר הרוחני הלאומי שלנו. ומכל-שכן הסופר העיוב את עמו לגמרי ומשתדל אפילו להשכיח מן הלב את מוצאו היהודי—זה בודאי מועל בפקדון האימה, שהוטל עליו לשמרו ולהגדילו!

על אסוננו הלאומי הזה אנו בוכים זה כבר איש באהליו, וחץ מזה כבר המעימו אחדים מאתנו, שה'פליטים' מישראל, הנמלטים מתוך מחננו ונופלים אל הזרים, אינם משיגים אפילו את תאות לבם; מאחר שיהדותם רודפת אחריהם בעל-כרחם והסביבה הנכריה זרה להם והם זרים לה, ומאחר שאֵת הזרים—ובפרט יהודים זרים,—אין אוהבים בשום מקום,—אי-אפשר לרוב ה'פליטים' הללו להתרומם בסביבה הזרה אפילו לאותו הגובה, שהיו יכולים להגיע אליו מצד כשרונותיהם. סופם להיות, שם' חוטבי-עצים ושואבי-מים, בעוד שהם משתוקקים להגיע למדרגת כהנים-גדולים, כשהם נשאלים על סבת 'פליטתם', הם משיבים: צר לנו המקום ברחוב-היהודים המצומצם, נפשנו שוקקת למרחב, אבל מה הם מקבלים שם, במרחב? היכן מקומם שם, באולמים המרווחים שבחרו להם תחת חדרינו הצרים? ועדיין מחלוקת-חכמים היא, אם טוב להיות האחרון ברומי או הראשון בכפר!—כך המעימו וחזרו והמעימו אחדים מאתנו, אבל כל מענותינו והוכחותינו לא הועילו כלום—עד שהתחילו אחרים, מאותם הזרים, שלמחיצתם נדחקים

הפליטים' שלנו, לומר להם אותם הדברים עצמם. מתחלה בא משוקובסקי ואמר ליהודים: ה'רוסים' האלה את האמת המרה, כי מעולם ולעולם לא היו ולא יהיו בין היוצרים את הקולטורה הרוסית, מפני ששרשיהם היהודיים. אינם נקלטים היטב באדמה הזרה, ובתוך האטמוספירה הזרה אין גדוליהם היהודיים יכולים לצמוח צמיחה טבעית. לכל היותר יכולים הם להיות ע תונאים פחות או יותר מוכשרים; למדרגת בוני הספרות לא יגיעו לעולם¹). או התרעמו האנשים האלה מאד וכמעט שהכריזו על משוקובסקי, שהוא אנטישמי, עתה קבל הדבר צורה עוד יותר גסה: משיריקוב התנפל כבר על היהודים שבספרות הרוסית בחמה שפוכה ולא בבקורת אוניקטיבית, כמו שעשה משוקובסקי. הסבה לזה פשוטה: משוקובסקי הוא מבקר ומשפטי היה מכון כלפי היהודים המספריים; משיריקוב הוא מספר ותלונותיו מכוונות כלפי היהודים המבקרים. הראשון שופט את היהודים, וכשופט יכול הוא להתיחס אל הנשפטים מגבוה ולשמור את המנוחה הפילוסופית בהוצאת פסק-דינו; האחרון הוא נשפט על-ידי היהודים, ובתור נדון לבי רע על הדיינים, שמעוותים (לפי אמונתו) את משפטו אך ורק מפני שיהדותם מדברת מתוך גרונו, ועל-כן הוא נרגש—וכועס. הבדל-המצב שבין הסופרים הרוסיים הנזכרים גרם לשנוי האופן, שבו נאמרו הדברים, אבל בעצם הדבר יש ביניהם צד שהיה זה: כזה כן זה הוכיחו, שאין בסיס פנימי וחיצוני להיהודים הנותנים לזרים חילום.

ודבר זה—ולא ה'מאורע' הפעוט כשהוא לעצמו—הוא, מעשה רב, —חיוון חשוב בחיינו הלאומיים, שמעורר מחשבות הרבה. למה אכחד? שמח אני לאידם של הבוגדים, שעזבו את מחננו. וכלום אין אני רשאי לשמוח על זה? כלום רגש מבוער הוא רגש הנקמה ביחס אל אח נפשע, שעזב אותי בשעת דחקי, בשעה שהייתי כל-כך נצרך לתמיכתו, בשעה שמצבי היה כל-כך נורא והוא אפילו מלה אחת של נחמה לא השאיר בשבילי, אפילו מבט אחד של רחמים והשתתפות לא הראה לי, ובאכזריות נוראה פנה לי עורף והלך מאתי אל מחנה האויבים? אחרי כל אלה—כלום אפשר להאשימיני על שאני שמח לראות, שגם מאהביו של האח הבוגד הזה, —אותם המאהבים, שהוא נמשך אחריהם ובשבילם כלא את רחמי-האח ממני, —שגם הם בגדו בו וכמוני הוא עומד עתה נעזב ובודד? הכל מודים, שאנו נהיה רשאים לשמוח לאידם של הטויסינים והוואבלברגים כשלא תועיל להם התכחשותם לעמם והצוררים ביום פקדם יפקדו גם עליהם את עין יהדותם. ומה בין אלו לאלו, בין המתבוללים לשם כבוד חברותי או תועלת חמרית ובין המתבוללים לשם כבוד ספרותי וגם-כן תועלת חמרית, או מתוך עבדות רוחנית? כלום אין העבד האומר, אהבתי את אדוני' נרצע במרצע, כדי שלא תסור החרפה והבז מעליו לעולמי-עולמים? ..

ובכן מודה אני בגלוי, כי בלבי שמח אני לאידם של אותם הסופרים היהודים בספרות הרוסית, שהתימרו להיות רוסים שלמים ומלאים ולא רצו לדעת את אחיהם היהודים בתור קבוצה לאומית וקולטורית בעלת ערך עצמי, לעמם פנו-עורף ואת חילם הקדישו לעם השליש ולקולטורה השלטת. תיסרם רעתם! —ואולם מצד זה לכד לא היה כדאי לטפל במאורע זה. החשיבות המיוחדת, שיש לו בחיינו הלאומיים, יש לה סבה אחרת לגמרי.

כמו שאמרתי כבר בתחלת דברי, אין אני מאמין לאותה הנוסחה, שמתארת את מש. וא. בתור אנטישמיים. להיפך, מאמין אני אף עכשיו, שאותם הסופרים הרוסיים נשארו נאמנים לאמונותיהם הקבועות ויחוסם לעם היהודים לא נשתנה כלום מכפי שהיה כל הימים. אבל עובדה ראשונה היא—שכשבעם מש. על מבקריו מישראל, מיד זכר, שהם יהודים, ועובדה שנית היא—שכשהשמיע משיריקוב דברים קשים קצת נגד המבקרים מישראל נפגמה הרגשתם הלאומית של אותם המבקרים!

(1) עיין על זה בפרשות במאמר "היריד הספרותי" מאת ד"ר יוסף קלוזנר, "השלח", כרך י"ט, עמ' 89 ואילך [המערכת].

מש. אפשר שלא הרגיש בעצמו, שבתלונותיו על המבקרים מן היהודים הוא מתלונן על היהודים כולם. הוא לא התלונן רק על זה, שהיהודים אינם יכולים להבין את טיבו של ה'ז'אנר' הרוסי ושעל-כן משפטם נוטה לחובה, אלא הביע חשד, שמחמת יהדותם הם נוטים לגרש מן הספרות את הרוח הלאומי הרוסי ושהכרה ברורה הם מלגלים על תאורי החיים הלאומיים של הרוסים ומרימים על נס את התאורים מן החיים הלאומיים של היהודים. אף אם לא נאמר דבר זה בפירוש הרי משמעותן של תלונות אלו היא—שהיהודים משתדלים לכבוש את הספרות הרוסית ולעשותה כלי-תשמיש לצרכיהם. מדבריו של מש., אפילו באותה נוסחא, שהוא עצמו מודה בה, יוצא רעיון כזה: היהודים, שהם תופשי הבקורת הספרותית והתיאטרונית ברוסיה, משתדלים לשפוך את רוח הלאומיות היהודית על כל ענפי הספרות הרוסית. כל תאור מחיי הרוסים הם פוסלים וגוזרים עליו משום, אַנטי-אמנותי; ולעומת זה כל תאור מחיי היהודים הם מנשאים ומרוממים עד לשמים. את הסופרים הרוסיים ה'עיקריים' הם מכמלים וכופרים בכשרונותיהם, בעוד שאת הסופרים הישראלים הם נושאים על כפים. ובכן אין להתפלא, אם אף האינטליגנציה הרוסית מתעוררת עתה מעט מעט לעמוד על נפשה הלאומית, אם אתם זוכרים תמיד את יהדותכם—קורא הוא במרוצת הוכוח—או הרש-נא גם לי לזכור, שאני רוסי. לא רוסי-אמתי, אלא רוסי פשוט. ולאחר רגע מוסיף, ואם תמצאו לאמר, שאני חבר לאגודת העם הרוסי, אמרו—לי אחת היא! ...

וזהו, אמנם, רק פליטת-הלשון והגומה קיצונית, כדרך הפולמוס, שהוא מלהיב את האנשים ומביאם לידי קנטור. משיריקוב לא נעשה ולא יעשה חבר לדוכרובין ופורישקיביטש. אבל אין ספק בדבר, שבמדה ידועה נתעורר בו רגש הקנאה הלאומית ואיוז מחשבה כהה מנקרת עמוק בלבו, שהזרים הם הם הדוחקים את רגליו ואת רגלי הרבה מחבריו ה'עיקריים' ...

וכך הדבר גם בנוגע לאַראבאז'ין. לפי דבריו עצמו, הוא עומד על בסיס תורת-המעמדות, אבל בתור בן אומה נדרפת (האוקראינים), מבין הוא ומרגיש את השאיפה לשלמותה של הקולטורה הלאומית ומכיר בזכותה של ההגדרה העצמית: כשהיה ה'בונד' מתקומט במנהלי ה'מפלגה', עמד הוא על צד ה'בונד'. הרי שאינו מתנגד גמור לרעיון הלאומיות הישראלית, אף-על-פי שהוא מקיף אותה גדרים הרבה ואינו מרשה לה לצאת מגדר האינטרסים של המעמד הפרוליטארי. סופר כזה, לכאורה, לא היה צריך למצוא שום זרות כזה, שסופרים יהודיים מטעימים לפעמים את יהדותם ורוצים לפתח את הקולטורה הלאומית שלהם, — ואף-על-פי-כן נכזה גם הוא בשון היהודי של שלום אש ו'חסידיו! שימו נא לב: 'לאומיותם' של אש, ויהלינסקי ודימוב כבר פוגמת היא בהרגשתו הרוסית של אַראבאז'ין והוא מזהירם לעזוב אותה מפני ש, היא עלולה להוליד תנועה לאומית שוביניסטית גם באינטליגנציה הרוסית, — תנועה, שתוצאותיה יכולות להיות אי-נעימות מאד ליהודים. ובכן, אפילו הלאומיות המסופקת של שלשת הסופרים ההם, שאחר מהם ידוע בתור שונא הלאומיים העבריים והשנים כמעט שאין להם בכלל דבר עם היהודים והיהדות, — כבר, שוביניסטית היא יותר מדאי וכבר עלולה היא לפגום בהרגשתם אפילו של המתקדמים הרוסיים!... כדאי היה לדעת, כמה אונקיות של לאומיות ישראלית מתירים האדון אַראבאז'ין וחבריו? ...

וכלום אין די בזה אפילו למוכי-הסנורים שבקרבתנו לראות, שאפילו מן המתקדמים הרוסיים אין תקין, שיכירו בזמן מן הזמנים את זכותנו לחיות חיים לאומיים מלאים, ולא יהא אלא בגבולות האזרחיות הרוסית? כלום אין בזה די כדי להוכיח את בטולן של כל אותן האילויות, שתלו אצלנו ב'תנועת-השחרור', ושל האמונה התמימה, שיתנו לנו ברוסיה לא לבד זכויות אזרח, אלא גם זכויות-לאום—שיכירו בזכות לשוננו ותרבותנו הלאומיות? ועוד דבר חשוב אחד הראה ה'מאורע' הנוכחי. הוא הוכיח, שאפילו אותם היהודים,

שכבר נתאורחו ברוסיה ואינם חושבים לעזבה לעולם, ואפילו במדינה, שהם בה אורחים חפשיים לגמרי—בריופוליקה הספרותית, ואפילו במסכת אנשים רוסיים, שיחוסם המוב ליהודים הוא למעלה מכל ספק—חברי המפלגות היותר שמאליות,--אף הם וגם שם מרגישים הם את השאול הפתוחה תחת רגליהם, דיה מלה גסה אחת, במוי קשה אחד, מבט דוקר אחד של אדם סוער,--ויהודינו אלה אף הם נפחדים ונרגזים ונכונים לראות את צל ההרים כהרים, את בלהות האנמישמיות ואת צללי האיבה העולמית ליהודים. אילו היה סכסוך כזה פורץ בין רוסים ואשכנזים, או אפילו בין רוסים ופולנים, בודאי לא היה יוצא מכלל שיחה פרטית, ואפילו אם היה משאיר איוז מינא בלב, לא היה מתגזם ומתרומם למדרגת אינטרס צבורי. קשה לצייר, שאפילו פולני ירגיש בעקיצה מעין זו של משוריקוב ריח-שנאה להעם הפולני כולו,--והיהודים הרגישו! כבר שמו לזה לב הרבה פעמים, שהיהודים הם, עצבניים ביותר, שהם מתרגשים ביותר לרגלי דגדוג קל של אי-רצון ביחס אליהם, עצבנות זו על מה היא מעידה? על פחד מושרש בעמקי הלב, על הכרה צפונה עמוק עמוק, כי סוף סוף נכרים אנחנו, אורחים לא-קראים, שבכל רגע יכול האדון, בעל-הבית להזכיר להם את נכריותם, וכאותם האורחים הבלתי-קראים, כך אף אנחנו משניחים בחרדה לכל, העויה עקומה מצדו של בעל-הבית, ופחד הגירוש מלהיב את הכה-המדמה שבנו לראות בכל תנועה קלה של בעל-הבית את התחלת אותו האסון, שכל-כך אנו מפחדים מפניו ושכל-כך אנו בטוחים בסתר-לבנו, כי בוא יבוא, כי מוכרח הוא לבוא...

והיהודים, שהיו מסובים בביתו של הארמיט חודו טוב בפטרבורג, הוכיחו הפעם, שאף הם לא נרפאו ממחלה זו למרות מה ששבע ביום הם נשבעים ברוסיותם ורוממות-הוולגה על לשונם, למרות בטחונם הגדול בייסודות המתקדמים ולמרות צעקיותיהם דבלתי-פוסקות, שהכל בה' ש, הולך למישרים ורק אנו הציונים, השוביניסטים החשכים, מעכבים את ההתאזרחות ואת הגאולה השלמה... הם הוכיחו, שאפילו ה'פלימים' מ ישראל אינם מרגישים את עצמם 'אורחים קבועים' אפילו מחוץ להגבלות מצד החוקים והשנאה מצד השלמונים.

ואם הדבר כך, אם הם מרגישים ברפיון מעמדם ומכירים, שיש אפשרות לפגוש אנטישמיות אפילו בתוך השדרות המתקדמות, אם הם חשים, שאחרי ככלות הכל אין, אנחנו ו, הם דבר אחד מלוכד באופן אורגאני, אלא תערובת מיכנית פשוטה, שהיא יכולה להפרד לחלקיה בכל רגע,--הרי חמאם לעמם גדול שבעתים מכירים הם, איפוא, שכל, ההתאזרחותם בתוך הקולטורה הזרה אינה אלא אחיות-עינים ודי לזרוק עליה רק אלומת-אור אחת כדי שתגזז כחלום יעוף,--ואף על-פי-כן הם מוסיפים לשפם ולעלות על הכותל הרעוע--כלום אין הם כבר מזידים ולא שוגגים?...

אסוננו הלאומי גדול מאד: רוב בעלי-הכשרון שבקרבנו עוזבים אותנו לאנחות ונותנים לזרים חילם. אבל טוב שנדע לכל הפחות, שאין אלה, בעלי מעוף רם, שצר להם המקום בתחומנו ושברוח-לבם התרוממו מעל השקפותינו, שהן מצומצמות בגבולות המחשבה הלאומית בלבד, כדי לחבק בזרועותיהם את העולם כולו,--אלא הם מעומי כח מוסרי ומשוללי רגש הכבוד הלאומי, ככל המתבוללים הבורזואיים שבקרבנו! אין אלו אלא עבדים נבזים, הוראים מפני אדניהם ונפחדים מקול גערה קטנה של נותן-לחמם, ידיעה זו היא בבחינת-מה--חצי-נחמה בשבילנו...

השקפה עברית.

(XXIX *).

הנעשה והנשמע. אספת רבני פולין, הועדה האמינראציונית, אגודת הקהלות הישראליות באוויסמריה, „מימיקרי“, גול=משפטם של יהודי=בוסניה, — בדומה השלישית, התנפלויות מתוך רצון ומחאות מתוך הכרת, יהודי=בוכארה ויהודי=בוסניה. העושים מסחר באמונתם ראויים לתשלומים או לא? — איסור השחיטה בפינלאנד. תמיכת רבני ישראל בפרוסיה, גם זו שמחה! — מעשה=שיריקוב=אראצ'ין. פתגם עתיק, אירוניה מרה, יהודי „מהיפית“ — האספה הכללית של חברת ישוב ארץ=ישראל. הלך=רוחה, אמונה ובטחון. ישיבת הועד=הפועל בקולוניא, איפה ואיפה, התעוררות יהודי טורקיה. פוליטיקה חיצונית ופוליטיקה פנימית. — אברות; גוסטאב טוך והבארון ג"ה גינצבורג, היישע והיו=עולם, ד"ר ליאופולד כהן וד"ר א. ראדין.

חדשים עברו, לצערי, מיום ש„השקפתי“ בפעם האחרונה על הנעשה והנשמע בישראל. וכי הרבה נעשה במשך הזמן הזה כמו שהרבה נשמע? רעש „גדול“ נתעורר לרגל אספת=רבני=פולין עם דרישותיהם למסור את כל עניני הקהלה בידי הרב ולעשותו שומר=הקהלה, לברוא „צנורה רבנית“ על ספרי=ישראל ועל העתוננים שלנו וכיוצא באלו, ועם הצעותיהם שלא ללמד את הבנות לא רק תורה, אלא אף לא למודים כלליים, ולתת לבנינו רק ידיעות נצרכות למסחר וכיוצא באלו הדרישות וההצעות, שיכולות היו להתעורר רק בימי הריאקציה הכללית, שהקיפה את כל רוסיה זה כשלוש שנים. כפי הנשמע, עוסקת עדיין איזו קומיסיה בווארשא בסדור ההצעות וההחלטות הללו; אבל כל=כך מועטת האמונה, שתהיינה תוצאות מעשיות ל„קונגרס שמריימלאי“ זה, כמו שקרא לו מר. ג. ס. בצדק¹). עד שכדאי להזכירה רק בתור חזיון סימפטומאטי מעציב מאד בחיי=ישראל, אבל לא בתור מאורע, שיהיה לו ערך בחיי=המציאות. יותר יש לקוות לתוצאות ממשיות מן הועידה האמינראציונית, שנתועדה בניו=יורק בימי 13—14 לפיברואר (ח"ח) ושהשתתפו בה קרוב לר"ץ צירים, באי=בחן של קרוב למאה חברות, אם תפעל ההסתדרות החדשה לסדור הנדירה הרבה או מעט — על כל פנים הצורך בהסתדרות כזו, שתעמוד מחוץ לכל מפלגה ותאחד את כל מפלגותינו ואת כל חברותינו בעבודה לטובת הדבר העממי הגדול, שרשומו ניכר כל=כך בחיינו, מורגש זה כבר, וכשצורך מורגש מתחיל להתמלא במקצת על=ידי הסתדרות, מיוחדת, בודאי תמצא הסתדרות זו מעט מעט את הדרכים המוליכות אל מטרתה היסודית והיחידה, עד כמה שאפשר להשיג מטרה זו בתנאים המצויים.

וצורך מורגש כזה הוא גם התאחדותן של הקהלות הישראליות באויסמריה, מצבם של בני=עמנו בממלכה המנומרת הזאת בתור בני אומה מחוסרת=מדינה, שהיא יושבת בתוך „שבעים אומות“, שלכל אחת מהן יש תביעות שיריטוריאליות,

(*) עיין „השלח“, הברך הנוכחי, חוברת א', למעלה עמ' 85—89.

(1) עיין שם, חוברת ב', למעלה עמ' 202—208.

עושה את ההתאחדות לצורך הכרחי. אולם לא כך היא דעתם של המתבוללים, העומדים בראש רוב הקהלות האויסטיות הגדולות, להם נאה ולחם יאה הפזור והפירוד, כי באופן זה יותר נקל להבלע בין הפולנים בגאליציה, בין הביהמים בביהם ובין האשכנזים בשאר מדינות-אויסטריה. כל הסתדרות והתאחדות עושה את היהודים לאומה צפופה, מוצקת וכולטת ביחידות-גוניה, —דבר זה אינו רצוי למתבוללים עם כשרון ה"מימיקרי", שנעשה להם לטבע שני, כלומר: כשרונם להתדמות בכל מקום בצבעם לצבע המקום, ולפיכך אספו ראשי-הקהלות המתבוללים לאספה בלבוב את באי-כחן של 17 קהלות ישראליות מן הגדולות פחות או יותר שבאויסטריה, ואלו החליטו, שאין צורך באגודת כל הקהלות, אבל הלאומיים והציוניים לא שתקו אף הם וכבר הקהילו קהלות ברבים בערים שונות והוכיחו, שרוב הקהלות הישראליות מצדדות בזכות ההתאחדות והאספה הלבובית לא היתה אלא מזויפת את דעת-הקהל. יש, איפוא, תקוה, שאגודת הקהלות הישראליות באויסטריה תוסד, והיא הרי היא נצרכת כל-כך! יהודי-אויסטריה היו יכולים להוכיח ביחוד בימים האחרונים, כמה מזיקים לנו פירודנו וחוסר-התאחדותנו לשם אינטרסים לאומיים, כי כשנפחה בוסניה על אויסטריה-אונגאריה מצאה הממשלה לנכון לתת שלטון-בית למדינה זו; ואחרי שיושביה הם בעלי דתות שונות, הוצע להנהיג בה בחירות לועד-המדיני על-פי הדתות, באופן שיהיו הצירים מקצתם ניצרים ומקצתם מושלמים, הכל לפי מספר הבוחרים משתי הדתות האלו השולטות במדינה. רק היהודים תושבי-בוסניה, שכשהיתה מדינה זו בידי טורקיה היו שוים בזכויותיהם לכל שאר התושבים וכימי הקונסטיטוציה הטורקית הראשונה (בשנת 1876) היו להם שני צירים בפארלאמנט הטורקי, יצאו מכלל הבוחרים בתור קבוצה דתית מיוחדת, והרי אם עדיין יש בעולם הרבה יהודים ונוצרים, שאינם חושבים את היהודים לאומה מיוחדת, בכל אופן אין בעולם לא יהודים ולא נוצרים, שלא יחשבו את היהודים לבני כנסיה דתית אחת, אבל חוסר ההתאחדות הלאומית שלנו היא שגורמת לכך, שנעשינו *quantité négligeable* בכל הנוגע לזכויות ומבאים אותנו בחשבון רק בשעה שאפשר להתנפל עלינו ולגולל עלינו כל מיני עלילות שבעולם.

את הדבר האחרון הזה אנחנו רואים בדומה השלישית. אף הקלה אחת ליהודים לא נעשתה בה, אף דרשה אחת, שתהא מכוונת לטובת-היהודים ביחוד (מלבד דרשתו של הציר היהודי השתתף פרידמאן, שדרש *ex officio*), לא נשמעה בה, —ולעומת זה, מהרבו הדרשות, שנשמעו בה נגד היהודים! כמעט שאין אפילו שאלה אחת, שלא מצאו בה הימניים מקום להתנפל על היהודים בעלילות-שוא. שולגין צריך להגן על ענין נאה כמשפט-המות —הוא דורש דרשה של דופי, שהיא מלאה ארס וחתם-נחש, כלפי היהודים, שהם הם שגרמו לכל הריבולוציה הרוסית, ובכך —ובכך משפט-המות צריך הוא להתקיים, בנין שלטוני אחד לא עלה יפה ובמקרה התעסק בו גם יהודי קבלן — אין קץ לכל החרפות והגדופים על ה"ז'ידים", ומעשה-ה"ז'ב", שהוא כל-כך מעשה לא-יהודי, נעשה אף הוא מעין לא-אכזב להתנפלות על היהודים, שהם, פרובוקאטורים מטבעם" (דברי מארקוב השני): הימניים שכחו הפעם לגמרי מה שהם צווחים עד לשגעון, שהיהודים הם שונאי-הממשלה ואוהבי-הריבולוציה, ואף במעשיו של היהודי-במקרה, שמסר את הריבולוציונרים לידי הממשלה, הם מאשימים את עם-היהודים, ואף במקרה זה הם משתמשים כדי לדבר עלינו דברים, שלא נשמעו עדיין בשום בית-מחוקקים שבעולם, ודברים כאלה הולכים ומתפשטים על-ידי הסוכנות הטלגרפית בכל קצו-רוסיה וזורעים רגשות-שנאה ומשטמה אלינו יותר ממה שזרעו וזורעים אדוקי-הדת בימי קדם וזרורי-העט בימינו, ומחאה נגד קיתונות של שופכים אלה אינה נשמעת כלל, ואם היא נשמעת —היא באה מתוך הכרח, כמו שבאה מחאתו של רודיטשוב נגד חוסר-הזכויות של היהודים אחרי שהעתונים הישראליים הרימו קול-צעקה על מכסיסי הק"דיים

והכריחו אותם לצאת משתיקתם, או מחאתו של גיראסימוב נגד השמוש הבלתי-פוסק במלת „ז'יד" אחרי שהציר פרידמאן הלך מציר לציר וכמעט הכריח לחתום על המחאה, — מה שעורר את הפולנים להמנע מלחתום על מחאה שלא מתוך רצון חפשי: הם, לכל הפחות, רצו להיות גלויי-לב הפעם...

ובין כך וכך מצב-היהודים ברוסיה הולך ורע מיום ליום. נתחדשו הגזירות הישנות וחדשות באו לא בדרך החוק, אלא בדרך ה„באורים". אם באנו לפרוט את כולן אין אנו מספיקים, אך כדאי להזכיר, שיהודי-בוכארה קבלו גם הם, התראה אחרונה, שבעוד שנה יקבלו שווי-זכויות ממין מיוחד, כלומר, יישוו בחוסר-זכויותיהם עם שאר יהודי-רוסיה, וכך יאבדו את זכויותיהם, שהיו להם כל עוד שנמצאו ברשותו של שלמון מושלמי, — דוגמת יהודי בוסניה כשנמסרה זו לאייסמריה... וכדי שלא תעלה מחשבה על לבותיהם של היהודים, בנגעניהם אל מצב אחיהם תחת שלמון המושלמים, שאף הם יכולים ליעשות מושלמים ולהפטר מצרותיהם, באר הסינאט על-פי הצעת המיניסטר לענייני-פנים, שהיהודים המקבלים עליהם את האיסלאם אינם רוכשים שום זכויות לעצמם. כמובן, אין אני מצמער על שלא יהיה עוד מהיום ולהבא שום „חשבון" ליהודים להתמשלם ומצדי לא הייתי מצמער אף אם היהודים המקבלים עליהם את הנצרות לא היו רוכשים שום זכויות על-ידי זה, שהרי אין שום ממשלה חייבת לשלם להעושים מסחר באמונתם. אבל הבאור החדש הרי לא בא מתוך המוטיבים של היהודים הלאומיים, שהם דבקים גם בדתם מפני שהיא חלק מן הלאומיות; הוא בא גם-כן מתוך חשבון: ראשית, יפנו על-ידי זה הרוצים לקנות זכויות לעבר אחר, ושנית, על-ידי זה אפשר לחזק יותר ויותר את ההשקפה החדשה של הממשלה, שההגבלות ליהודים לא באו מצד דתם, אלא מצד לאומיותם, שאילמלא כן הרי הן במלות ומבומלות ביחד עם החוק החדש ע"ד חירות-האמונה...

אבל מה יש לקבול על רוסיה בעוד שפינלאנד ה„נאורה", המתקרמת כל-כך עד כדי לסבול ב„סיים" שלה 80 ס'דיים ועד 20 נשים, בצעה את זממה, שזממה מאז¹⁾, וכבר נתאשר החוק האוסר את השחיטה, שהוציא הסינאט הפני, באופן שהפנים כבר במיחים הם מהתישבות ישראלית המונית בארצם, שהרי ההמון הישראלי לא יאכל מרפות בשום אופן.

ולעומת מעשה כזה של הסינאט הפני, שחוצץ מכוונתו המסותרת הרי הוא עריצות נוראה ביחס אל אמונת-ישראל, — מהו המעשה, שעשה ה„לאנדמאג" הפרוסי, אם לא דבר קטן שאין משגיחים בו? — בלאנדמאג הפרוסי דרשו צירים ליבראליים אחדים ביחד עם ציר יהודי אחד, שתתמוך הממשלה ברבני-ישראל בקהלות הקטנות, שאינן יכולות לפרנס את רבניהן, כמו שהיא תומכת את כהני הפרוטסטאנטים ואת כמרי הקתולים, אבל דרישה זו נדחתה באמתלא, שאין הכנסיה הישראלית הדתית מסודרת כשאר הכנסיות הדתיות ושאינן כסף לממשלה, והעתונים הישראליים מודיעים בשמחה, שדחייה זו לא נתלחה בהתנפלות על היהודים והיהדות. לעם עני ורצון-משפט גם זו שמחה, גם זו לטובה!

ואולם מבתי-המחוקקים והשלמונים הרי נתיאשנו זה כבר, הם מלאים ריאקציונרים ואנטישמיים — ומה יש לצפות מהם? — לא כן ה„כרה", ובפרט חברת הסופרים והארטיסטים, ובפרט שבפרט הסופרים והארטיסטים השמאליים הקיצוניים. הם בודאי „אוהבי-ישראל" נאמנים הם, שהרי מאז אנו הולכים „שלוכי-זרוע עם היסודות המתקדמים". ולפיכך כרעם מחיריד ביום בהיר היתה השמועה, שבאה מתחלה בה„פריינד" ואחר-כך הקיפה את כל העתונים הרוסיים והולידה ספרות שלמה, שהסופרים הראדיקאליים שבראדיקאליים משידיקוב וצ'רצ'אבאז'ין גנו את היהודים הכותבים רוסית על שהם מכמלים את תאורי-החיים הרוסיים ועל שהם מבליטים את „יהדותם" ורמזו להם, שדבר זה יכול להביא

(1) עיין ה„השקפה" הקודמת („השלח". כך זה, חוברת א', למעלה עמ' 86).

לידי תוצאות בלתי-נעימות ליהודים¹). והמשא-והמתן, שנתעורר לרגל פרסום הדברים האלה של הסופרים הרוסיים השמאליים, עורר את פטר סטרוב, אחד מאבות תנועת-השחרור, להודות בהתנגדות-לב ראוייה לתהלה, שאמנם, בשרדות היותר שונות (ואף הפרוגרסיביות בכלל) של העם הרוסי מורגשת הסתלקות מכלל-היהודים".—הדברים אינם חדשים לנו, הציונים, ולשמוח על שכל-כך מהרו אפילו המתקנים שבאומות להסיר את המסוה מעל, פניהם הלאומיים (כבשויו של סטרובה) קשה מאד, כי לשמחה מה זה עושה? קשה לקוות, שכל אלה מאתנו, שעדיין לא פסקו לדבר על "הליכה שלובי-זרוע עם היסודות המתקדמים", יראו הפעם, שהשנאה לישראל מצויה בכל ה"יסודות" שבעולם; וקשה לקוות גם לזה, שאש וחבריו, שלא היתה להם משאת-נפש יותר גדולה מלהתפרסם בחוגי הסופרים הרוסיים, יחדלו להתרפס לפניהם ולבקש למצוא חן בעיניהם בכל מה שהם כותבים עושים. אבל יש כאן שלשה דברים, שכדאי לעמוד עליהם בזה, יש לנו פתגם עתיק: "הו וזהירין ברשות, שאין מקרכים לו לאדם אלא לצורך עצמו, נראים כאוהבים בשעת הנאתם ואינם עומדים לו לאדם בשעת דחקי". להיסודות המתקדמים היתה, שעת-הנאה מן היהודים בשאלה האחרונים היו באים באש ובמים על קרוש תנועת-השחרור. אז לא היו מרבים דברים כאלה לא משיריקוב ולא אראבאז'ין ולא סטרובה. עכשיו, אחרי שתנועת-השחרור דוכאה בחוקת-היור והאמתלא, שהיהודים גרמו לכל התנועה, הועילה לא מעט לרכאותיה, — עכשיו עברה שעת-ההנאה לכלי שוב עוד, השעה, שעת-דוחק היא גם לה"יסודות המתקדמים", אבל יותר מזה היא, שעת-דחקם של היהודים—ומי יעמוד להם עתה, ומי יקרבם? ...

וזאת ועוד אחרת, לפני חרשים אחרים, בשעת שאלת-הימניים בדומה ע"ד הציירקולאר ה"ליבראלי" של סטיליפין היתה לנו הזדמנות להראות, כמה מן האירוגיה יש עתה, בשעה שמצב-היהודים מורע מיום ליום, בהתנפלות על המיניסטר לעניני-פנים על שהוא עושה, הנחות ליהודים, הקצוות נוגעות זו בזו, כי, באמת, כמה מן האירוגיה יש בהתנפלותם של משיריקוב ואראבאז'ין על שהסופרים היהודיים ממעימים את יהדותם יותר מדאי, על שהם, "לאומיים", ו"ציוניים" כביכול:—שלוש אש, שאין לו אושר גדול מזה, אם תיאטרון רוסי או אשכנזי מקבל מחזה ממחזותיו, ושהוא ממש סובב על פתחי הסופרים הרוסיים ומחזר אחריהם במסירות-נפש, אוסיף די מוב, שמרוב הבלטת יהדותו הוא אפילו מכסה את שמו היהודי, והלינסקי, שאף הוא מכסה את שמו, הכשר פלכמר ועוסק תמיד בנצרות ובדוסטויובסקי ובניטשה ובליאונארדו דא ווינצטי, ושאר חבריהם מישראל, שכותבים לא בלשון עמם ולא בשביל עמם ושהם מודעוים לשמע המלה "ציוניות",—אלה הם המבליטים את יהדותם ואת לאומיותם העברית יותר מדאי!—אכן, אם אפילו בלאומיותם של אלה רעה עינם של משיריקוב, אראבאז'ין וסטרובה, שוב אין ספק לנו, מה מזהיר הוא העתיד הלאומי, שיש לנו לצפות לו אף מצד רוסיה המתקדמת ...

ועוד גם זאת, כדי לראות, מה עזה "לאומיותם" של אש וחבריו, שישבו במסכה בביתו של חודשוב, די לזכור, איך התיחסו הסופרים היהודיים הללו אל דבריהם של משיריקוב ואראבאז'ין, והלינסקי הכותב רוסית לרוסים אמר רק, אחרי ככלות הכל, ש"עכשיו מותר כבר להיות אנטישמי"; ואולם אש היהודי דרש, דרשה נעימה (כך אומר העתון Равный Кургерь), שבה הוכיח, כי לאומיותו אינה עומדת לו לשמן על דרך אהבת כל שאר הלאומים, מי שיכול לדרוש אחרי דברי משיריקוב ואראבאז'ין המוכאים למעלה, דרשה נעימה, בלי מחאה עזה, בלי סערת נפש מתמרמרת וקובלת על העלבון הלאומי—כלום אין הוא גלגלו של "יהודי-מה-יפית" מימי שלטון הפאנים הפולניים בנפש היהודי? ...

הבה נשאף רוח מעט—נעבור מעניני-הגלות אל עניני-הציוניות, כי, מרחביה להלך-הנפש מצויה לא רק בחירות, אלא גם, בדרך אל החירות—דרך הציוניות.

1) עיין על כל הענין הזה בפרשות המאמר, "מעשה רב" למשה קליינמאן, למעלה, עמ' 372—377 (המערבת).

ובדרך אל החירות, בדרך לציון הרגישו את עצמם כל חברי האספה הכללית של חברת ישוב ארץ-ישראל באודיסא, שנתאספה בימי 27–29 ליאנואר (ח'י). ב"השלח" בא כבר מאמר מפורט על האספה ועל הרצאותיה והחלטותיה (1), ועל אלו האחרונות לא נוסף לדבר. אבל כדאי לסמן את רוחה הכללי. כי שונה היתה אספה זו של חיובי-ציון מחברותיה לא רק במספר-חבריה העצום, אלא אף בהלך-רוחה. קודם-כל הפליא החזון הבלתי-נפרץ הזה: בְּנוּהַג שבעולם, חברה, שקראה לאספה כללית, — חברי האספה מבקרים את חברי הועד ומטילים עליהם כמה וכמה אשמות על שלא מלאו חובתם כראוי, וחברי הועד של החברה מתנצלים ומצטדקים ודורשים, שלא יתבעו מהם יותר מדאי. כאן היה ההפך. מבקרי הועד לא הראו אף על חובה אחת, שהיתה מוטלת על ועד זה ושלא מלא אותה, ואדרבה, הועד תבע, שירבו את מספר החובות המוטלות עליו, בעוד שרוב המבקרים דרשו, שיצמצם הועד בחיובותיו וימעט במעשים גדולים מכפי כחותיו. כי הועד הרגיש, שהוא עומד בפני מאורעות יוצאים מן הכלל, בפני מומנט גדול בתולדות תנועתנו ועם זה — בתולדות עמנו כולו. האספה הכללית באודיסא היתה האספה הרבה הראשונה אחרי המהפכה במורקיה ורוחו של מאורע גדול זה היתה מרחפת עליה. כל חברי האספה חשו והרגישו, כי "יום-הקמת" של הציוניות, שנמשך מיום מותו של הרצל ועוד קודם לזה כדלף מורד ועשה את כל התנועה הלאומית הגדולה שלנו משועממת ומלאה קטנות וריקנות פנימית, מפנה מעט מעט את מקומו לימי-התעוררות חדשים, כי עוד הפעם צריכה להתחיל, מוכרחת להתחיל, עבודה נמרצה ומלאה חיים ותנועה. אופקים חדשים נתגלו, אפשרויות חדשות הופיעו. "אם לא עכשיו — אימתי?" — חשבו כל חברי האספה וביחוד חברי הועד וראשו, שעוד לפני כמה שנים הפנה את מבטו לא ל"דיפלומטיה הגבוהה" ולא ל"עבודת-ההוה" בארצות-הגלות, אלא למורקיה ולעבודת-ההוה בארץ-ישראל. "שנו-מרכז" זה, שהוא ורכים אשר אתה המיפוי לו זה כבר, נעשה עתה אפשרי והכרחי כאחד. העבודה המעשית בארץ-ישראל שוב לא היתה נצרכת להגנה, ועליה נוספה העבודה הרוחנית בין יהודי-מורקיה, ששנים מבאי-כחם, החכם-באשי ר' חיים נחום והציר נסים מצליח, ברכו את האספה והביעו את קורת-רוחם על עבודתה. כל זה גרם להרמת-רוח, שאילו היתה נתנת לו רשות, היה מתגלה באותה הצורה החונגת, שהיתה עושה מן הקונגרסים הראשונים חגים לאומיים ממש, אבל היה כאן דבר אחד, שלא היה בקונגרסים, כמו שהיו בקונגרסים, הרבה דברים שלא היו כאן.

הקונגרסים היו סמליהם של התנועה הציונית; האספה הכללית של הועד היתה סמל העבודה הציונית, וההבדל בין התנועה והעבודה הוא זה שבין תכנית-היצירה ובין התגשמותה. רעיון גדול מתגשם בקונגרסים, אבל לא יותר מרעיון. למרות כל "מעשיותם" ו"עסקנותם" של הקונגרסים, הם עושים רק הכנות לעבודה ולא את העבודה עצמה; או, כמו שאמר הרצל, הם "יוצרים תנאי-הדברים, אבל לא את הדברים עצמם" (בעדינגונגן, ניכט דינגע). האספה הכללית, בהתאמה לכל עבודת הועד, הרגישה, שהיא באה ליצור גם דברים, לא רק תנאי-הדברים, שהיא באה לעבוד גם עבודה ממש ולא רק לעשות הכנות לעבודה; יתר על כן: היא עומדת באמצע העבודה. העבודה הגדולה, שהיא צריכה להביא לידי ישוב ארצנו ההיסטורית על-ידי רוב של יהודים בלתי-תלויים בדעת אחרים לא מן הצד האיקונומי ולא מן הצד הרוחני, הולכת ונעשית בלי הפסק, בלי לאות, היא אינה יכולה שלא להעשות, אלא שצריך לסדרה, להסיר את המכשולים מעל דרכה, למצוא לה דרכים חדשות, להקל אותה ולארנן אותה. אין כאן עוד רעיון מופשט, שצריך לגשמו, אלא רעיון ההולך ומתגשם מעט מעט ובידינו רק להחיש התגשמות זו או לעכבה, ומתוך הכרה זו, שמלאה את לבותיהם של רוב חברי

(1) עיון מאמרו של משה קליינמאן: אספת החברה לישוב ארץ-ישראל ("השלח", כרך זה, חוברת ב', למעלה עמ' 194–201).

האספה, באה אמונה חזקה ברעיונו, אמונה, שכל-כך נחלשה בשנים האחרונות ושעל-ידה נעשתה כל הציוניות חול, עסקנות של חולין, וכשהביע נשיא האספה בנאום, הסיום הנפלא שלו את ההכרה החזקה מצור והמוצקה מחלמיש, כי, לנו תהיה ארץ-ישראל, הרגשנו כולנו, כי שבה אלינו זו האמונה המפרקת סלעים והמעקת הרים ממקומם, שרק היא מסוגלת לקדש את העבודות הקטנות ואת המפול-בפרטים בקדושת המטרה הרמה האחרונה.

זהו ערכה של האספה הכללית אף זולת החלטותיה, שהחשובות שבהן הן יסוד מלוה קרקעית ויסוד סימינאריין למורות עבריות בארץ ישראל. אחרי הרבה מן ההחלטות הללו קשה יהיה להוועד למלאות אם לא ישתתפו בהתנשמותן שאר המוסדים העובדים בארץ-ישראל, ואמנם, בכמה וכמה נאומים הוטעמו נחיצותה ואפשרותה של עבודה משותפת זו.

ובחודש ויותר אחרי האספה הכללית באודיסא (בימי 15—17 למאסס ח'ח) היתה ישיבת הוועד-הפועל הגדול בקולוניא, מן הדין-והחשבון הרשמי מישיבה זו, שבא בעתון Die Welt, נראה, שהוחלט בה ליסד קומיסיה לשם יסוד מלוה קרקעית, לקצוב לפי שעה לתכלית זו 200000 פראנק ולהוציא אוכלינאציות על סכום זה, כי הושם לב להחלטת האספה הכללית של הוועד האודיסאי בנידון זה—לא נראה מן הדין-והחשבון כלל וכלל, על כל פנים עובדה היא, שבין חברי הקומיסיה לא נמנה ראש האספה הכללית, שזה שלש שנים הוא הולך ומטעים בכל מקרה הבא לידו את נחיצותה של המלוה הקרקעית ושהצעתו בנידון זה היא היא שנתקבלה באספה, כך נוהגים אצלנו בני-אדם, שהם דורשים, עבודה משותפת מאחרים! אפילו בשעה גדולה כשעתנו אי-אפשר לבני-האדם הללו לשכוח את החשבונות הפרטיים הקטנים ולזכור רק מה שמוכתב-הענין דורשת, ומוכתב-הענין דורשת בלי ספק, שלא יבטלו מוסד ציוני חשוב כהוועד האודיסאי וכח ציוני מעולה כנשיאו, הרי עכשיו, שאוסישקין אינו חבר להקומיסיה החדשה, מחויב הוא למלא אחרי החלטת האספה הכללית מחוץ להאורגאניזציה הציונית, שלא שתפה את הוועד האודיסאי בעבודה החדשה, ונמצא ששני מוסדים ציוניים יהיו מתחרים זה בזה ומפסידים זה לזה בעל-כרחם, והכל משום קטנות-המוחין!

ישיבת הוועד-הפועל דנה גם על העבודה בקושטא, אך היא דנה על זה באספה חשאית והחלטותיה בנידון זה לא נתנו לפרסום, מי יתן ותהינה החלטות אלו לזכות רעיונו; אך חוששני מהחלטות-סתרים! העבודה האמתית, שהיא אפשרית עכשיו בקושטא בפרט ובטורקיה בכלל, אינה נצרכת להעלם והסתר. בתוך יהודה וטורקיה רבה התנועה, לשמחתנו, אין. הם הולכים בדרכי היהודים שבמערב-אירופה והכרתם הלאומית לא הועבה—לכל הפחות, לעת-עתה—על-ידי האור הגדול של הקונ-סטיטוציה הטורקית החדשה. ה,חכם-באשי"ה החדש, ר' חיים נחום, שנבחר זה לא כבר, אף-על-פי שהוא מחניבי ה,אליאנס', הראה פעמים אחדות, שעניני הישוב באי והתנועה העברית הלאומית קרובים ללבו. נוסדה, עבריה' בערים שונות בטורקיה, גן-ילדים עברי נפתח בסאלוניקי ובקרוב יצא שם גם עתון עברי מיוחד ליהודים הספרדיים, בסאלוניקי וביאנינו יש חברות ציוניות עובדות בחריצות, והעתון השפניולי, לא ליברטאד (החירות) הוא ציוני גמור. הד"ר ריזא טיבפיק ביי, טורקי-מושלמי משכיל ודברן מצוין, מתחיל להסביר ליהודי-ארצי, שאין הציוניות מתנגדת לאהבת ארץ-המולדת העותמאנית ומן הראוי להם להחליף את הורגון האישפניולי בלשון העברית (כמה רחוק ובלתי-אפשרי הוא חזוין כזה בארצות-אירופה!). וכשהיונים, שונאי-ישראל מאז, התחילו אחרי הקונ-סטיטוציה להראות את שנאתם ליהודי-סאלוניקי בגלוי וחדלו לפנות אל בתי-המסחר שלהם ואל בעלי-המלאכה, הסכלים והפורקים-והמוענים מישראל, — הראו היהודים

הספרדיים מיר, שעדיין לא סר מעליהם גאון אבותיהם הגדולים, ר' יהודה הלוי ודון יצחק אברבנאל, והם מוציאים את כספיהם מן הבאנקים היוניים ונכונים להכניסם לתוך סניף של הבאנק הלאומי שלנו. בכל המעשים האלה מתגלה רוח לאומי, שצריך לשמור עליו, שלא יתמעט ויתגדף, ולפתחו ולגדלו בכל האפשר. והחלטות לתכלית זו אפשר להוציא גלוי ולפרסם ברבים. ולפיכך חוששני מאד, אם לא שבו אלינו ימי הפוליטיקה הגבוהה עם סודותיה, שמתוך רוב העסק בה אפשר שנשכח לעסוק בפוליטיקה בלתי-גבוהה כל-כך, שתוצאותיה יכולות להיות יותר ממשייות מפני שהיא מכוונת כלפי פנים ולא כלפי חוץ ובידינו היא ולא בידי אחרים...

בשני החדשים האחרונים אבדה היהדות אבדות גדולות אחרות. שני עסקנים צבוריים מתו, שכל אחד מהם היה מפורסם מאד בארצו. בהאמבורג מת גוסטאב מוך, שהיה אחד מטובי העובדים לטובת עניני ישראל בכל מקום. לא היה מוסד ישראלי באשכנז ומחוץ לאשכנז, שלא השתתף בו מוך. דאנתו ליהודי-רוסיה אחרי ימי קשינוב יצאה מכלל "רחמנות" כלבר והתרוממה למדרגת השתתפות של אה. בו היתה אותה ההרגשה הלאומית העמוקה, שאינה מצטרפת להדרכת החותם של הלאומיות הרשמית. וכלאומיותו כך היתה ציונית. הוא לא היה ציוני בפועל, אבל היה ציוני בכח, ואילמלא היתה הציוניות מגעת אליו בזקנתו, כשכבר קשה לאדם לשנות דעותיו המקובלות והמורגלות, בודאי היה נעשה לאחד מטובי העסקנים הציוניים.

ובפטרבורג מת במ' אדר הבאָרן נפתלי הירץ (הוראץ) בר' יוזיל גינצבורג. מיתתו עוררה רעש גדול ברוסיה בין היהודים ואף בין הנוצרים. אין מספר להאזכרות, שנעשו לו בבתי-הכנסיות, והמאמרים, שהוקדשו לזכרו בעתונים שונים, ישראלים וכלליים, עולים למספר הגון. כל זה מוכיח, שגדול היה כבודו בארץ-מולדתו ועד ארצות אחרות הגיע. כי שתדלן גדול ליהודים, עוסק בצרכי-צבור באמונה היה הבאָרן המנוח. כל ענין יהודי היה קרוב ללבו, ובפרט הרבה להתעסק בחברת, מפיצי-השכלה, שהיה אחד ממסדיה וגם היה נשיאה במשך כמה שנים, בכל ועידה נוגעת לעניני היהודים השתתף גם הבאָרן נ"ה גינצבורג וכל מה שהיה בכחו עשה כדי לקרב את שווי-הזכויות ליהודים ברוסיה או, לכל הפחות, להקל מעליהם את עול ההגבלות והחומרות היתרות. בענינים כאלה לא היה חס לא על כחותיו, לא על זמנו ולא על כספו. אם הרבה דברים, ומהם דברים עיקריים, לא עלו בידו—לא בו האשם, אלא בתנאים, שעם ישראל נתן בתוכם בגלותו, והוא נתחנך בתנאים אלה מילדותו ולא ראה, ולא היה יכול לראות, שעבודת-השתדלנות היא חשיפת-מים בכברה, והוא גם לא ראה ולא היה יכול לראות, שכל המעשים לתכלית הקלת חיינו ברוסיה הכרחיים הם, אמנם, אך אינם אלא חצי-אמצעים, אינם אלא פאליאטיבים. הוא האמין בעבודתו ותוצאותיה—וואת תהלתו וגם חולשתו.—וממש כיחוסו להטבת המצב המדיני של היהודים היה יחוסו גם להמצב הרוחני שלהם, הוא היה חובב הלשון העברית, מוקיר ספרות-ישראל, תמך בידי מחברים עבריים ולמד את בניו עברית, ובנו האחד, הבאָרן דוד גינצבורג, הוא אחד מן המפורסמים בחוקרי ספרותנו מימי-הבנים. על זה ראוי הוא לתהלה וכבוד, שהרי שאר עשירינו, שאינם מגיעים אף לקרסוליו, השתדלו ככל האפשר, שבניהם יהיו "גויים" גמורים, אבל אף בזה לא צעד את הצעד האחרון. הוא לא הכיר, שקיום הלשון והספרות העברית תלוי בתחיתן, ואם לא נקשר אותן בקשר של קיימא עם השאיפה להחיות את עמנו בארץ-אבותיו, תהינה תמיד במצב של גסיסה. אך, איך שיהיה, כוונתו היתה לשובה והרבה פעל מתוך השקפתו שלו, ועל-כן לא ישבח זכרו מלב ישראל כל הימים שיוזכר את כל אלה, שכל מעשיהם היו לטובת הכלל. נוסמאב מוך ובמדה יותר מרובה הבאָרן נ"ה גינצבורג דאגו כל ימיהם לחיי-שעה.

הד"ר ליאופולד כהן (נפטר אור לערב ראש-חודש שבט) והד"ר אדולף ראדין (נפטר בי"ג שבט) הקדישו את שנותיהם האחרונות לחיי-עולם. הד"ר יהודה ליב כהן היה במשך כמה שנים חבר הועד-הפועל המצומצם וזכה לעבוד במחיצתו של הרצל. למרות השכלתו הבללית הנכונה (הוא היה עורך-דין מפורסם בווינא) היה כולו יהודי מן הדור הישן ומשכיל עברי במוכן היותר נאה של מלות אלו. את הלשון העברית חבב בכל לבו ולספרותנו דאג כל הימים. בועד-הפועל המצומצם היה מגין כל הימים על ה"קולטורה" הציונית והיה דואג, שלא תעשה זו האחרונה לאומיות בלי יהדות, והד"ר אהרן ראדין, יליד פילין וחניך וולוז'ין, שקבל השכלה גבוהה באשכנז והיה לרב באמיריקה ("גלגול" יהודי טפוס!), היה אף הוא כל ימיו חובב במעמקי-לבו אותה הספרות ואותם החיים, שספג בילדותו, אף אם נתרחק מהם בבגרותו, ובסוף ימיו היה חבר-הועד של הפיראציה הציונית באמיריקה, השתתף בקונגרס ופעל לשובת הציוניות כמה שהיה בכחו. שני הציוניים הנפטרים לא הספיקו לעשות גדולות בחייהם, אבל שמותיהם נתקשרו ברעיון גדול וקיים, ועל-כן ישארו לזכר-עולם!

המשקיף.

מחשבות ומעשים.

(XXVIII).

שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון. אמרו לו: הרי הוא אומר: וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום—תנו לנו כסף וזהב שנמלטם ממנו. אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס. אם אנצח אותם מוטב, ואם ינצחוני—אמרו להם: הדיוט שבנו נצחתם; נתנו לו חכמים רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא, ששיעבדתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.

ואתם הלא יודעים את סוף המעשה, שנגמר בכי טוב, כפלים בכי טוב. כי נתן להם אלכסנדרוס מוקדון להמצרים זמן שלשה ימים בכרי להשיב תשובה. בדרך ולא מצאו תשובה. מיד הניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהם נמועים וברחרו. ולגודל ההצלחה היתה אותה שנה דוקא שנת שביעית, והשדות והכרמים היו כל-כך נחוצים לישראל, כל-כך נחוצים!—

כנראה, הספור קרום מאד, מתקופה קדומה, קדומה, בשעה שאומות-העולם עדיין היו מוכשרות להתבייש, כי בהיסטוריה החדשה, ואפילו בזו שאינה כל-כך חדשה, כבר אין זכר לכשרון זה. כי כמה שנקטמר את אומות-העולם: ברחמנות יתרה, בישרנות קיצונית, באהבת-האמת, בבקשת-האמת וכדומה מן ה"חולשות" שלהן, שבהן הן כל-כך מתפארות,— אבל במדת-הביישנות אין לקטמר אותן כלל. הן אינן מתביישות זו בפני זו, אינן מתביישות אפילו בפני העולם כולו, ומי שמרגיש את עצמו תקיף—הרי הוא מחייך לעיני כל העולם... ואם בינן לבין עצמן כך—בינן לבין היהודים על אחת כמה וכמה. כאן פסקה הבושה לגמרי...

וכפי הנראה, היו ימים טובים ותקופות מאושרות אפילו בדברי-ימינו, ימים ותקופות, שבהם נשפטו אומות-העולם עם בני ישראל—ויצאו חייבות. והדיוט משלנו, איזה גביהא בן פסיסא, גרם להן בזיונות והביאן לידי כך, שעזבו את שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהם נמועים וברחרו להן!...

ואף-על-פי-כן, אף-על-פי שהספור נגמר כל-כך בכי טוב, אין אני מוצא בו נחת ואיני שבע-רצון ממנו, מפני שבכלל איני מסכים לשליחותו של... גביהא בן פסיסא. איני יודע ברור, מי היה, מה היתה מלאכתו ואימנותו. אפשר שהיה חייט של ה"חצר" או גלב, קבלן או מוכסן, חלפן או גובר, או אפילו משורר וכותב-דראמות, וכדומה מן היהודים הקרובים ל"חצר". מאד אפשר, שהיה יהודי כשר, ובודאי היה עשיר ותקיף ומקורב, אם לא למלכות גופה, לכל הפחית—להפקידים ומשרתיהם ועוזריהם... ואם לפעמים לא נכנס לפני ולפנים ברחבה דרך פתח האולם וגדחק ונכנס למקום שנכנס בדוחק גדול דרך המסדרון ובית-המבשלות—גם-כן אין בכך כלום. כי מה אין אדם עושה בשביל פרנסה ובשביל אמנות? אבל עם-הארצות—שרי לי מארי, אותם לא אוכל כלכל. אין דעתי נוחה מהדיוטים קופצים בראש, איני יכול לראות בקרירות-רוח פרנסים בורים ומנהיגים—עמי-הארצות גמורים. איני גורס אותם—אפילו בשעה שהם מצליחים, וחושב אנכי, שבכל אופן אין לשלוח הדיוטות בתור שליחי עם ישראל, בתור

צירי-האומה, הדיוטות צריכים להכיר את מקומם ולא לקפוץ בראש וללכת להתוכח עם אומות-העולם, ל"תרץ" את היהדות וללמוד עליה סניגוריא.

אוי לה להיהדות מסניגוריא כזו!

וכאילו להכעיס, בעניני הכלל תמיד ההדיוטים קופצים בראש!

ולא רק בענינינו הפנימיים כך, בשעה שאנו, בינינו לבין עצמנו ואין זר מן החוץ רואה את חרפתנו, את עניותנו ממעש, את דלותנו הרוחנית, אלא אפילו בענינים החיצוניים, ביחסינו להגויים אשר סביבנו, בעת אשר שבע עינים מביטות על כל צעדינו ושבעים ושבע אונים קשובות לכל דבור קל, שמתמלט מעל שפתנו, והן משתדלות לקלוט אותו אפילו מן האויר בכדי להשתמש בו לצרכיהם, שלהם, כדי להכין ממנו ממעמים לקהלם, כאשר אהבו, — אפילו אז ההדיוטות—בראש!

כי המצריים היו להם מענות ותביעות אל בני-ישראל — אין שום חדוש בדבר. אומות-העולם הלא תמיד יש להן תביעות אלינו, תמיד הן נושות בנו, תמיד אנו חייבים להן, המעט כי עבדנו אצלן בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה, ומה שגרוע מזה—בכל מחיה בזויה ופרנסה נמאסה, המעט כי הקדשנו להן את כל עמלנו, אפילו את אלו הבנים, הן תובעות מאתנו עוד ועוד, כי צרה עינן לראות את היהודי חי ועדיין יש לו דבר בחומר וברוח, וטוענות הן תמיד, כי מידיתן לו כל העושר הזה, מפני שמצא חן בעיניהן, השאילוהו, ובכל דבר השאול, — למתי שירצו יקחוהו בחזרה —

Und bist du nicht willig

So brauch' ich Gewalt...

ומזמן לזמן, מתקופה לתקופה, הן גוזרות עלינו גזירות או פורעות בנו פרעות, כדי לקחת בחזרה מה שנתנו, לא לגזול, אלא לקחת בחזרה, שהרי מידן לנו כל העושר ... כך היה במצרים, כך בודאי היה גם בבבל וכך—באדום, אין כל חדש תחת השמש' ... ובכן לא יפלא הדבר הזה בעיני כלל.

אבל מה שיפלא בעיני הוא—שמכל חכמי ישראל לא נמצא אף אחד, שישב תשובה נכונה להמצריים, תשובה כדבעי, שתהא הגונה וכדאית וראויה לנו לפי כבודנו, זולת איזה גביהא בן פסיסא, שכנראה כל, למדתו נצממצמה באיו פסיקים מן התנ"ך, שאולי גם איתם לא ידע כהוגן, והוא היה, מליץ-יושר של עמנו, הסניגור של כלל ישראל! —

הוי, הגביהות בן פסיסות, הוי הגביהות בן פסיסות, הוי ההדיוטות! —
ובלי משים עולים על זכרוננו דברי היינה :

Ach, wie schlecht geschützt bist du, Jsrael: falsche Freunde von aussen und...

Hediotim von innen...

והתכוננו, חביבי, לכל תקופות דברי-ימינו, הביטו גם עתה סביב-סביב, ותראו, את לא בנים הרברים.

ואם תמצא לומר, הרי זוהי אחת מתכונותיו המיוחדות של עמנו: שבכל הכבוד, שהוא מכבד את חכמיו ולומדי-תורתו, הוא חושבם לבני-אדם שלא מן הישוב והוא משתדל להרחיקם מן החיים. ולפיכך נתון העולם היהודי כמעט תמיד בידי פרנסים בורים ו"עמי-ארץ" תקיפים, תורה וגדולה, תורה וגדולה ביחד — זהו דבר יקר המציאות בדברי ימינו. אלא שלפנים, בשעה שהתורה היתה תקיפה וכבודה היה גדול, לכל הפחות היתה משפיעה על הגדולה, ואם לא פעלה בעצמה וכבודה פעולה ישרה, היתה, לכל הפחות, השפעתה ניכרת על הפועלים בדרך בלתי-ישרה, ואולם עכשיו, כשירד כבוד התורה—אף השפעה זו אינה...

ואם תמצא לומר, הרי זו גם אחת מ"סגולות"-הגלגל, כי מטבע הגלות הוא, שנקייה הדעת באמת מפתחים לנפשם; והפחד אינו פחד שוא, כי קשה ללכת על גחלים מבלי

להכחזת וקשה לטפל בקדרה השמנה מבלי להתלכלך. אמת הדבר, שהגחלים מחממות ומי שמטפל בקדרה השמנה—משמין גם הוא. אבל ברור הדבר, שיותר ממה שהוא משמין—הוא מתלכלך, ועל כל פנים אי-אפשר להשמין מבלי להתלכלך... והילכך מפחדים נקיי-הרעת בצדק לנפשם, והם מתכנסים לתוך קליפתם ומתרחקים מן ה"קדרה השמנה" כמטחוי קשת: אינם חונפים להעם השליט ולהספירה השלטת ואינם משתדלים למצוא חן בעיניהם. והילכך עולים על הבמה דוקא אלה, שהם יכולים לדור, בכפיפה אחת עם האומה השלטת, אלה, שהם מוכשרים למצוא חן בעיניה—ומזה באה כל אותה הערבוביה שבחינו ממצרים ועד הנה... ומזה באו גם כל אותם הגביחות בני-פסיסות והסניגוריות שלהם על מענותיהם של המצריים.

ואת האמת אניד לכם, חביבי, שכל אותו הענין של "וה' נתן את חן העם בעיני מצרים" וגם של ה"וישאלום" גופו, אינו מהנה אותי ביותר.

יודעים אנו כבר את ערך ה"חן" בעיני המצריים, כי מי כעמנו יודע את הערך האמתי של ה"חן" הזה? בתקופות דברי-ימינו הארוכים כבר היו ימים, שבהם מצאו אנשים מישראל חן וחסד בעיני המלכים והשרים ואפשר היה לחשוב, שעל-ידם יושע ישראל ויהודה ישכון לבטח, וגדולה מזו: היו מקרים, שהעם כולו מצא חן בעיני העמים ולכאורה התייחסו אליו אפילו בחבה וקראו לאחזה, ומצדנו כבר היו הזרועות פתוחות לחבקם, כי בתמימותנו חשבנו, שכבר הגיעו ימות-המשיח או שהם קרובים לבוא... ואנחנו כולנו הלא נדע, מה היתה אחריתם של האנשים הפרטיים, שמצאו חן וחסד בעיני המלכים והשרים: אחריתם היתה מרה ועוד השיאו רעה רבה וחורבן על קהלתם, וכולנו זוכרים עדיין היטב את תקיפת החן והחסד בעיני ה"עם" כלו, הלא היא רשומה אצלנו בדם ואש... לא, חביבי, אי-אפשר ב"חן" כזה ובכלל איני "גורס" את הכתוב הזה, ראשית, סתם קשה לי לראות, צר לי לראות את העם הקם לתחיה, שמשתדל לצאת ממצרים, עושה "העויות" משונות ומבקש למצוא חן בעיני אלה, שמאמצים מוכרח הוא לצאת, בי זו רעה חולה אצלנו, שעינינו האחת פונה לארץ הפדות והתקוה, לארץ-האבות, ובעינינו השניה אנו רומזים וקורצים ב"תנועות של חן" למצרים, כאילו צר לנו להפדר ממנה, כאומר: את בעצמך רואה היטב, כמה אני נאמן ומסור לך, כמה אנכי קשור ומחובר אליך ואהב אותך וכמה קשה עלי פרידת ממך! ואפילו עתה, בשעה שבאתי לידי הכרה, שאין לי שום עתיד אצלך, וכמדומה לך, שאני כבר מוכן ומוזמן לדרך, —אף-על-פי כן, אם רק תרצו להבטיח לי, לכל הפחות להבטיח, שתשני מעט מנהגך עמי, לא יהא מצרי כל מעצור להשאיר אצלך... ושנית, קשה לי להאמין, שבני-ישראל מצאו חן בעיני המצריים, כי, באמת, במה ימצאו חן בעיניהם?—מכין אני, שלפנים, קודם שבא משה לדבר את דבריו החדשים, כשהיו עדיין "עברים" פשוטים ותמימים, בלא כל התחכמות, שהאמינו בנחיצות הגלות וב"תעודתם" הגדולה ובלא שום תרעומת עברו בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה, וסבלו את הכל בדומיה ובהכנעה מרובה, והסתפקו במועט, ב"פאקטורות" בויה אצל ה"פריצים" בסביבות-גושן, בסרסרות, בחכירת בתי-משקה, בחנונות פעוטה, במסחר של בלאי-מכנסים, ובכלל הסתפקו בפירוורים, שנפלו להם מעל שולחן האדונים ולא דחקו את עצמם לתוך הספירות של המדיניים והסוחרים ושל החרטומים-החכמים, לעשות בלהטיהם גם הם כמולם, —או אפשר הדבר עדיין, שמצאו איזה חן בעיניהם, —זה ה"חן הידוע", שיש להם ל"יהודי-מה-יפית" אצל ה"פריצים" ושעליו מתגעגעים יהודים אלה כל-כך ומשתדלים תמיד להבליטו בנגוד לאי-החן של היהודים החדשים... אבל אחר-כך, בתקופתם של משה ואהרן, בתקופת יציאת-מצרים, כשההכרה הלאומית והאנושית התחזקה אצל העברים והם לא היו עוד אותם התמימים והפשוטים, שהיו לפנים, לא רצו להיות מוכים בידי המצריים ולשיר "מה-יפית" ולא יכלו להסתפק בשומים ובצלים, התחילו ללמוד את "חכמות-מצרים" והשינו את סוד-ה"להטיהם" ולאט

לאט נדחקו לתוך הספירות העליונות, ואפילו לתוך הספירות החרטומיות, — בתקופה חדשה זו כלום היו יכולים יהודים כאלה למצוא חן בעיני המצריים, ביחוד בעיני פרעה ועבדיו? אפשר, שאיוו יחיד סגולה, מצריים-שמאליים, הסכימו למכסים החדש, בעיניהם אולי מצאה חן השתדלותם של היהודים להשתחרר; אבל הרי מצריים נאורים כאלה היו מועטים מאד, ולרוב הגדול של העם המצרי היו היהודים שנאים יותר מאו, ביחוד שנא אותם ההמון הגדול, שבפשטותו האמין לכל הדבות שהוציאו על היהודים ויהם להם את כל המכות. דם כי ישפך לרוב, ודבר ורעב ושחין וחושך כי באו על הארץ — הכל מידי היהודים הם. והרימאנונים, שנהלו המון זה, הם הם ששלחו פטיציות לפרעה: „עד מתי יהיה העם הזה לנו למוקש? — שלח את העם! הטרם תדע, כי אבדה מצרים?“ — ואפילו אלה, שהבינו היטב, שהם והחושך והדבר והארבה האיכל-הכל הם באמת סבל הירושה המצרית, שנחלו מאבותיהם, שהם בעצמם — הנהגתם הנבערה, סדריהם המקולקלים, בערותם הנפלאה, עצלותם הנפרוה, גניבה וגזילה, שכרון ומקח-שוחד, הם הם שאשמים בכל המכות שהוכו בהן, אף הם בסתר לבם לא יכלו כלכל את העברי המתגדר בעבריותו. ביחוד לא סבלו אותם החרטומים. הלא הם הם ש„החזיקו בחכירה“ את חכמת מצרים והשכלתם נעשתה להם מנופולין והיתה עוברת בירושה מאבות לבנים. דור אחר דור. מהם כהנים, מהם קיסמים, מהם מעוננים ומנחשים, וחווים בכוכבים, ופותרי חלומות; מהם גם רופאים ועורכי-דין ומורים בבתי-הספר וסופרים, ומחברי תפלות ופזמונים לבתי-התפלה, וקניות על המתים ושירי-תהלה לחיים, ומחזות לתיאטראות ומנגינות למחוללות, וכל טוב הארץ בידיהם, להם הכבוד, להם התהלה ולהם השכר הטוב, ופתאום — והנה מתחרה חדש במחנה, שלמד גם-כן את כל המלאכות והלהמים האלו ולפעמים עוד עבר אותם באומנותו, והוא מדבר וכותב מצרית ורופא חולים, ועורך דינים, וחונט מתים, ומקונן ומילל, וקוסם ומעונן ומנחש, ורואה בעבים וחווה בכוכבים ופותר חלומות, ומחבר שירי-גבורים וקניות על המתים ומחזות, וכותב ומבקר כמצרי אמתי. ואת אלה לא יכלו סלוח לו, הגם עברי בין החרטומים? — הלא רק יוריד את ערך האמנות, הלא יקלקל את טעמה, הלא ישחית את הודה! הלא זו הוא, הלא עברי הוא — ומה לו ולחכמת מצרים, ומה לו ולכיסים המצריים? — וכי יש כאן מקום לחן — בעיני העם?

ואף ה„וישאלים“ הוא בעיני „כולו מוקשה“, ענין דק מן הדק, כקריט ממש. כי מתוך „וישאלים“ זה קשה להוציא משפט, שאבות-אבותינו במצרים היו „מוכשרי-קריט“. ותגר אחד הסביר לי את המושג „מוכשר-להקפה“ (מה שקורין קרדיטסֶפֶאֶהוּ, Кредитоспособный), שבאמת אינו מחזור כלל: מה שייך לומר „מוכשר-להקפה“? — אבל הענין, לפי הסברת התגר, כך הוא: יש הרבה סוחרים, שבאמת אין להם משלהם כלום ואינם ראויים להקפה כל שהיא, אבל הם מוכשרים להשיג קריט, יש להם הכשרון לזה... ויש כאלה, שהם עשירים ורכושם רב — ולעולם לא ישיגו אפילו מֶלֶךְ כל שהיא מפני שאין להם הכשרון להשיג קריט; ועליהם אומרים, שאינם „מוכשרי-קריט“. וכמדומה לי, שאבותינו הטובים במצרים היו מן הסוג האחרון, והרכוש הגדול, שהוציאו משם, מיטל בעיני בספק גדול. ואם אולי היה להם איזה רכוש, בכל אופן לא היה כל-כך גדול, כי „רכוש גדול“ אינו מושג החלמי, אלא יחסי. מה שהוא לגבי האחד רכוש גדול הוא לגבי השני — מוזן לסעודה אחת, פחות ממוזן לסעודה אחת. העני, שאין לו כלום, הרי אפילו פרוטה אחת מטבע היא לו, שקל של כסף — סכום הגון, דינר של זהב — נדוניה שלמה, ומנה, ומכל-שכן מאה מנה — רכוש גדול; והעשיר, שיש לו הרבה, מפסיד הוא בקלפים כפלי-כפלים בערב אחד — ולא כלום; ומספרים העתונים בימים האלה על בארון אחד, שהוציא על מזמרת אחת סכום גדול, ממש אלפי-אלפים, ובנה בשבילה ארמונות ופלמרים, שבוזו עליהם סכומים עצומים — ולא כלום, מהונו לא נגרע

מאומה. וחושש אני, שהבארון האחד הזה הוציא על המזמרת בלבד הרבה יותר מכל הרכוש הגדול, שהוציאו אבותינו ממצרים... בודאי, לעם שיצא ממצרים, לעם שהתפרנס מן המצריים, מפירוריהם, לעם, שקושש קש ללכון לבנים, — יקר וחשוב כל מה שיש לו והכל נקרא בפיו, רכוש. ומעט כלי-כסף שבבית: חצי-תריסר כפות, מזלגות, סכינים, גביעים וכיסות, ומנורה של שבת, וגם איזו כלי-נחושת: אלפס ומכתשת ודוד וקלחת, ומעט תכשיטים: מבעת ואצעדה ושרשרת וכרים וכסתות, ו, חתיכת-כד' ואיזו יריעות-עזים ועורות אלים מאדמים, ועוד איזו ממלטים, ועם יש-נוסף על כל אלה—גם איזו פרושות בכים—הרי לך רכוש גדול, רכוש עברי. אבל מתוך מושג הרכוש, שיש לו לעם היושב על אדמתו—הרי אין זה ולא כלום.

כי איזה רכוש יכלו העברים לרכוש להם במצרים?—נחלאות, קרקעות, מכרות-זהב?—והנחלאות והקרקעות היו, הודות ל, חוקי-יוסף, של פרעה, ופרעה נתנם במתנה או בחכירה עולמית לנשיו ולפלגנשיו שבהרמונו או לאלה שהמציאו לו את הפלגשים, וגם לגבורי-מלחמותיו ולשרי המדינות, הפלכים והערים, שהכניעו את המתקוממים; ומאלה עברה בירושה לבניהם ולבני-בניהם, ופוטפירע אחד היה לו הרבה יותר משהיה לקורח וכל עדתו, שכנראה היו העשירים שביהודים, אפשר, שפוטפירע לא היה גדול במזומנים ומוכרח היה ללוות כסף מקורח ולשלם לו רבית קצוצה, אבל היו לו הרבה נחלאות ויערות, ונהרות ויארורים ואגמים, ובריכות של דגים ובתי-רחים וכדומה מהני מולי מעליותא של אדוני-הארץ, וקורח היו לו שמרי-חובות על פוטפירע, על זולכיה, על מנפתה ועוד... ועשרו של מי גדול? — רוח כי יעבור — משבר בכספים, משבר מסחרי, רעב, מנפה, מלחמה — ונקבר קורח עם כל עשרו וירד תהומות, ונחלאותיו של פוטפירע — אפילו רוח שאינה מצויה לא תזיזן ממקומן. אותן לא יגנבו ולא ישודו ולא יכחידו מן הארץ, — ואם קורח כך, שאר היהודים על אחת כמה וכמה, שלא היה רכושם גדול ביותר.

ואף אם נניח, שהיה הרכוש, שהוציאו אבותינו ממצרים, גדול באמת, כלום אפשר היה לסלק בו חובות-הגלות, לסלק בו מה שהפסידו העברים על-ידי העבדות של שלשים שנה וארבע מאות שנה? — ואם יקבצו את כל אוצרות מצרים—כלום יספיקו אפילו כדי לשלם בהם בעד מאה שנה של גלות?—ואם נשליך את מצרים כולה עם אוצרותיה על כף-מאזנים אחת ואת הגלות של מאה שנה על כף שניה — כלום תכריע הכף הראשונה? —

כל אומה ולשון יש לה פגיעה ושנותיה הרעות והשחורות. מעטים הם העמים, שהיהסמוריה חסה עליהם ולא נסתה אותם בכמה וכמה נסיונות: מלחמות, מגפות, שקצים ורמשים, מושלים אכזרים, פקידים נבערים, עריצים שאינם יודעים רחם, משפמים שלא יחיו בהם, בערות, שפלות, רעב של בצורת ועוד... אבל מה הן כל אלה לעומת גלות אחת, שהיא תכיל ותכלול את כל אלה הפגעים יחד? ועם בארצו הלא יש לו תקוה: הן לא לעולם נמשכות המלחמות, ומושל עריץ גם הוא יבוא קצו, וחוקים לא-טובים אף הם משתנים, וכאשר אך ינוח לו לעם כזה, —עד מהרה ישוב לאיתנו, אבל עם בגלות — רבונו של עולם, כמה כחות ענקיים נצרכים בכדי לער את הגלות מעלינו ולשוב ולהתחיל את החיים מחדש! כי אלפי נימין דקות מקשרות אותנו לארץ-שבינו וכששמית היא מתפשת אותנו וצדה בקוריה ומוצצת את כחותינו ואת לשד-חיינו.

ומה שגרוע מזה הוא—כי מלבד אלפי הנימין המאחזות אותנו בארצות-גליותינו, יש גם נ' שערי-מומאה, שדרך בם נכנסים לפני ולפנים של הגלות, ורק דרך אחת ושער אחד יש כדי לצאת ממנה, ולא הרי הגלות עצמה בכל בלחותיה כהרי נ' שערי-המומאה המולכים אליה, לתוך תוכה.

זה הוא נורא!

ובמצרים, כמו שמספרת המסורת, כבר הגיעו בני-ישראל למִצְרַיִם שְׁעָרִים ואילמלי היו שהיה שם עוד מעט, היו נשקעים בטומאה לעולם-ועד ולא היתה אפשרות אפילו לענק כמשה להוציאם ממנה. וכי המצב היה נורא ביותר יש לראות מזה, שאפילו מושיען של ישראל צריך היה לבוא מספירה זרה. העם בעצמו בכל שדרותיו, בכל ספירותיו, כבר לא היה יכול להקים מקרבו, מסביבתו, את גואלו ומושיעו, וזה הוצרך לגדול ולהתחנך בסביבה זרה, מצרית.

נורא הדבר!

ובאיוזה שער של טומאה עומדים אנחנו עתה בגלותנו?—

חבל, שאין, מקבילים' אצלנו כמו שהיו בשנים הראשונות הטובות. הם, שידעו שעור-קומה של הקב"ה ולהבדיל של השמן, הם, שהיו נהדין להם שבילי הקדושה ושבילי ה,סמרא אחרא', אפשר שהיו יכולים לומר לנו, באיוזה שער אנו עומדים עתה. אף-על-פי שחושב אני, שגם להם היה עכשיו הדבר קשה מעט, כי נתערכבו הגבולים והטומאה נכנסת לתוך המהרה והמהרה נצטמצמה בטומאה... וכיחוד התחכמנו אנחנו בעת האחרונה ל,הניח' את הטומאה בהמהרה, כי, לכאורה, בכל מה שאנו עושים בגלות עתה אין אנו מתכוונים כלל לחיי-השעה, לחיי-הרגע, לחיי-הגלות, אלא אך ורק לחיי-עולם, להגאולה העתידה.—

הלשון העברית, למשל, עלובה ושוממה, הסופרים עוובים והספרים, אפילו היותר טובים, יש להם חוג-קונים מצומצם. הכל רואים, הכל מרגישים, שהספרות העברית זקוקה עכשיו למצנאטים, שיתמכו בה, עד יעבור זעם', עד שיבואו ימים יותר טובים. אבל המצנאטים המעטים שבנו—גם הם יותר משהם נותנים לטובת הלשון הלאומית החביבה עליהם הם נותנים לטובת הלשון המדוברת ולשון-המדינה. לא במחשבה רעה, חלילה, אלא בכוונה למחר ולהחיש את הגאולה: התעמולה הלאומית והציונית דורשות ספרות בלשונות המדוברות בינינו, ובכן, לשם תעמולה זו, הם נותנים וחוזרים ונותנים להוצאת ספרים רוסיים וירגוניים, שהם ימחרו ויחישו את הגאולה, וכשתבוא זו—הרי ממילא תפרח הספרות העברית... או הדבור העברי. הכל יודעים והכל מודים, שתחית-הלשון בדבור-פה היא באמת התחיה האמתית, התחלת הגאולה. הכל מודים בנחיצותו של הדבור העברי והרבה—אפילו באפשרותו, אלא שהדבר קשה מעט, קשה להתחיל, הדבור פגום, ובכלל איך זה יתחילו פתאום, בבוקר לא-עבות אחד, לגמנם ולדבר עברית?— ואין מדברים עברית ומוסיפים לדבר רוסית או, יהודית'. ואין תולין את הדבר הזה בסבתו האמתית—בעצלותנו, ברשלנותנו לשנות מן ההרגל, אלא, מניחין את הטומאה במהרה' ואומרים: מכיון שלשם תעמולה (הוי, התעמולה!) צריכים ומחויבים אנחנו לדבר אל העם, מחויבים אנו לדבר בלשוננו—רוסית או, יהודית'.

הציוניים, כידוע, הם העסקנים היותר זריזים בכל צרכי-הצבור, אפילו באותם, שהיו יכולים להתקיים גם בלעדיהם. העובדים לטובת בית-החולים—ציוניים; מלוה של שותפות כי תוסד בעיר— הציוניים; נשף-חשק לטובת בית-הספר למלאכה—המסדרים הם הציוניים; בחירות לדומת הממלכה—מי נכנס בעובי הקורה?—מסתמא הציוניים, בקצור: באשר נפנה— ציוניים וציוניים, וגדולה מזו: גימנסיון פרטי, שנוסד בעיר על-ידי נכרי לשם עסק, לשם רוח—וכל גימנסיון פרטי, שמתיסד בעיר, שולל, כידוע, מן החדרים סתם ומן החדרים המתוקנים את יתר הפליטה של תלמידיהם, כי כל האבות ואפילו הלאומיים האדוקים, ואפילו העניים שאין ידם משגת, ממשכנים את תכשיטי-נשיהם ומוסרים לגימנסיון זה את בניהם הפעוטים, שזה עתה אך התחילו ללמוד אלפא-ביתא, באופן שמכיון שנוסד גימנסיון פרטי בעיר, כמעט שנגזרה כליה על הלמודים העבריים— ואף שם ציוניים. וכל זה אינו נעשה לקנמר חלילה או להכעים, או בכלל בכוונה זרה להחליש את הלמודים העבריים, אלא אך ורק מפני שהציוניים הלא צריכים לכבוש את הקהלות, וצריכים הם לכבוש את הקהלות בכדי שתהיה היכולת בידם להנהיגן בדרך

הציונית, ובכן?—ובכן, צריך לעסיק גם ביסוד מלוה משותפת, גם בנשפי-חשק, גם בבחירות לדומת-הממלכה וגם להשתדל בדבר יסוד גימנסיון פרטי, שרוב תלמידיו יהיו יהודים—יהודים קטנים, שזה עתה לקחום מן החדר, יתר הפליטה מתינוקות של בית-רבן—, והציונית—סופה לבוא ממילא.

וכך מרחיבים אנו את הספרות האזרחית, מפיצים את הלשון המדוכרת, מרבים תלמידים בגימנסיות פרטיות, שוללים מן החדרים את אחרוני תלמידיהם וממעטים את דמותה של הספרות העברית, והכל—לשם-שמים, לשם הציוניות, משל למה הדבר דומה? לענין היישי' בהביג'ט של הממלכה. הרשות, הלא צריכה, הלא מחויבת היא ליסוד בתי-ספר ולהרבות דעת, ואם כן היא זקוקה לכסף, כי באין הכנסות אין תורה ואין בתי-ספר. ובכן מרחיבה היא את מכירת ה"מפה המרה" בכדי שתהיינה הכנסותיה מספיקות ליסוד בתי-ספר. והעם ילמוד וידע ספר ויתמשכל ויהיה—נזיר מן היין... צבת בצבת עשויה.

ולא רק אנחנו הציונים, אלא אפילו סתם יהודים, יהודים מכל השנה, גם-כן אינם עושים דברים פשוטים וגם הם אין כל כוונתם אלא לטובת האומה. —כותבים, למשל, ספרים ז'רגוניים ומשתדלים לתרגמם ללשון-המדינה. והדבר פשוט. כל אחד משתוקק להשביח את מקחי ולמצוא לסחורתי שוק רחב. תשוקה זו טבעית היא ואין לי שום תרעומת על הסופרים המשתדלים בדבר זה. בודאי היה הדבר יותר טוב ויותר נאה לנו, אילו היו הגויים באים בעצמם לתרגם את הספרים הכתיבים בידי יהודים לצרכיהם שלהם ולהנאתנו שלנו, כמו שמתרגמים, למשל, את ספורי הנורוויגים ואת כל ספריהן של כל אומה ולשון, אבל, וכי בשביל שלא הלך ההר אל הנביא לא ילך הנביא אל ההר?—ובינינו לבין עצמנו הלא, שכל גדול עשה הנביא שהלך, הלא סברה חזקה היא, שאילו היה מצפה עד שילך ההר אליו היה עדיין מצפה ומצפה עד היום... ומכיון שהטריח את כבודו ללכת, הלך וגם עלה על ההר, ומאז מי שאינו טפש ביותר אינו מצפה עד שיבוא ההר אליו, אלא מזרז את עצמו, משנם את מתניו והולך אל ההר ומטפס ועולה. כי מטבע ההרים הוא, ככתוב בספרי מחקרי-הארץ, שהם בעצמם אינם, איהבים לזוז ממקומם ואינם הולכים אפילו ליהיה מי שיהיה. אבל מי שמכין את סוד ה"מפוס" ואינו מתעצל ומטפס, הרי הוא עולה ויושב על גביהם, ואין בזה, חלילה, אפילו שמץ של עולה או פחיתות-כבוד, אדרבה, יש בזה משום זריזות והכנת-החיים. ואני מהלל ומשבח את הכשרון הזה, אלא שכמו בכל דבר וענין אף כאן יש שמצליחים ויש שאינם מצליחים, וגם יש כאן מקום לכמה וכמה הרפתקאות ופתאומיות, שלא חשבת מראש ולא עלו על דעתך. בשעה, שאתה בא למקום שמכירים אותך ואת סחורתך ובקי אתה בשוק ובסחריו, אי-אפשרית היא עליה או ירידה נפרזה; אבל בשוק חדש הכל אפשר, אפשרות הצלחה מרובה ואפשרית היא גם מפלה גמורה, כמדומה לך, שהבאת, זהב טהור, ממש, מן הידים יחמפו אותו, ולסוף—אין קונה, קאפריצה, חביבי, קאפריצה, וצריך להיות מוכן ומוזמן ל"הפתעות" כאלה. ואין להתמרמר ואין לכעוס, אם הסחורה לא מצאה חן בעיני הקונים, שבשבילם הכינות אותה, וכל-שכן שאין, להנחת את הטומאה בהטהרה' ולומר, שכל עיקרה של, תערובת' זו היתה רק להראות להגויים את יפינו... יושבים יושבים, לדוגמא, כותב לא בשביל למצוא חן בעיני הגויים, אלא רק כדי להראות להם את התפתחות, מלחמת-המעמדות בין היהודים בכל צורותיו ובכל טפוסיו... ושלום אש גם-כן משתדל, שיהרגמו את כתביו רוסית עוד מכתב-יד, רק כדי להראות לעיני הגויים את נשמתו הגדולה של יענקל שאפסוביטש, שגם מתהום בית-ההונות היא מתנשאת אל על, ולהוכיח להם את שאיפותיה של סוניה ל"דס נקי", ליחוס... ידעו-נא הגויים, שגם אנו מבינים את ערך היחוס, —ידעו ויתפקעו!

כמדומה לך, אפשר היה לחזות מראש, שיענקל שאפסוביטש ונשמתו הגדולה ימצאו חן בעיני הגויים, שיבואו לראות במחזה של "בית עברי עם מוחות

וספרי-תורה, ורבנים ודיינים—כשר לכל הדעות... ובענינים כאלה, כמו ברגים ממולאים, אין מקפידים דוקא על בשול עכרים ואוהבים לפעמים גם של יהודים, על מהרת-הקורש... זהו מה שקוראים בלשונם: "חרף". ואולם סוגיה עם שאיפותיה ל"דם נקי", ל"חוס עברי", לא תענין אותם כלל. כך צריך היה להבין מראש ולא "לצאת מן הכלים" ולעשות רעש—בשל מי? בשל מה? לפילוסוף קר? שכמותי הדבר מחזור כל-כך, עד שאין אפילו לדבר עליו, ואילו היה אש נמלך בי מקודם, הייתי מונעו מקריאה זו בבית-הודושוב.

הגויים—אף הם ערומים הם ובמקום לדבר דברים כהויתם, כיאות לבעלי-בתיים בארצם ובספרותם, לאמר: לכו לכם לעזאזל יהודים! לאן אתם נדחקים? אין לנו צורך בכם, בספרותכם, ביחוסכם, בנמיותכם ובבכורותיכם!—במקום לומר דברים כאלה וסוף להקטידיה, התחכמו גם הם, להניח את המומאה בהמהרה ולבוא בעלילות, שאין היהודי מבין אותם, אינו מרגיש אותם וכדומה, שמיתים, באמת אומר לך, חביבי הקורא, שגם הגויים נתקלקלו וגם הם התחילו להיות, ערומים, מדה אחת, טובה לכל הדעות, היתה בהם: התגלות-לב בעיני היהודים; אם טובואם רע—דברים ברורים, ועל זה קלסום החכמים, עכשיו נתקלקלו: מסתירים הם את דעותיהם, הולכים סחור סחור—שאלו אותם, על מה זה ולמה?—מי מכריח אותם לכך?—הם מעלילים עלילות שאין אנו מבינים אותם, אין אנו יכולים להבין אותם, אין אנו יכולים לרדת לסוף דעתם וכדומה, אבל הלא אך צחוק יעשו לנו! ולמי הם מספרים, מעשי-בבא' אלה?—יספרו כזאת לגויים ולא לנו, היהודים, כי מי כמונו יודע, שאין כיהודי מבין את נפש הגוי, משתדל להבינו ולהרגישו, להרגיש בצערו ובשמחתו ולחדור עד תוך-תוך נשמתו, אדרבה, היהודי עובר את הגויים עצמם בהרגשתו זו, הוא מצטער בצערם יותר מהם עצמם ושמוח בשמחתם גם-כן יותר מהם, ומשתדל ל"השיגם" בכל דקות ההרגשה עד תכלית ההשגה, עד התוך שבתוך, כי זהו מדרך היהודי, שבשעה שהוא עובר לאיזה אל או אליל, הוא עובר אותו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו... ועד כמה עובדים היהודים את אלהיהן או אליליהן של ספריות העמים בכל מאדם—הרי אנו יודעים, אנו כולנו, אפילו העמים גופם יודעים ומודים, שהיהודי הוא הקונה היותר נלהב לספרותם—והאמינו לי, כי בהתלהבות לא פחותה מזו הוא עובר אותה.

שייך לומר: היהודי אינו מבין, אינו משיג את מהות הספרות הרוסית—הלא זהו אבסורד! הרוסים עצמם אינו משיגים את סופריהם ואת ספרותם, אינם משתדלים להשיגם—כהיהודים.

רוצים אתם בדוגמא? — הרי לכם דוגמא אחת, איך יהודי כותב על פושקין, חפץ אנכי—כותב הסיפר היהודי אייכנוואלד — להתפלל אל פושקין, ואילו לא היו בעולם שום ספרים אחרים וזולתו, גם אז היה כדאי לעולם שיתקיים בשביל ספריו בלבד, ולא נתקררה דעתו עד שבאמת חבר תפלה לפושקין לאמר: בשעה שאני מסתכל בתמונתך המהוללה, בפסלך השקוע במחשבות, מרגיש אני בקרבי אהבה עזה אליך והתרגשות דתית של מאמץ ארוך בעד רוח-הקורש שאצלת עלי ובעד האושר הנצחי, אשר הנחילו לי יצירותיך האלהיות... וכמדומה לי תמיד, כי כל זמן שאתה עמדי, נפשי — מנוחה; וכל עוד אנכי הולך בדרכיך אוכל להשיג את עצמי, את סוד-היותי ואת סוד הבריאה כולה... וכי אין הדברים האלה מעלים על לבך, חביבי, את תפלותי של דוד בן ישי לאלהיו: צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי?... אני בקי מעט בספרותנו ואיני זוכר, שיכתוב סופר עברי אפילו מקצת מזה על יצירותיהם של ראשי הנביאים... איני נכנס עתה בחקירות על פושקין וערכו בספרות-העולם, זה אינו מעניני; אבל בטוח אני, שעדיין לא כתב עוד רוסי, עיקרי אחד על פושקין בסגנון כזה, ומשער אני את הרגשותיו של הרוסי העיקרי כשהוא קורא את ה"תהלים" הזה, את השתפכות-נפשו של איש זר לו על פי מולדתו: אי-אפשר שלא ירגיש בזה מתקות יתרה, שמביאה לידי גועל-נפש, כמו שאנו מרגישים בשעה שאנו שומעים

חנופה נסה מפי אדם, שהוא מצטרך לנו, אנכי, אמנם, מאמין ליהודי זה, כי בתום-לבבו כתב מה שכתב והוא מרגיש כך באמת: הוא כל כך העמיק בפושקין, כל-כך השיג אותו, כל-כך השקיע את עצמו בשירתו—עד שבאמת נעשה לו מעין קולטים דתי. ואם עוד אות ומופת תדרשנה אומות-העולם מאתי—הרי חגו של גוגול הולך וקרוב. את יחיסו אל היהודים ואיך הוא, מכבר אותם בספוריו—הרי יודעים אנו כולנו, ואף על-פי כן לא רק יחוגו את חגו כל היהודים, כל התלמידים היהודיים, ואפילו תלמידי בתי-הספר הפרטיים, אלא אף הנאום היותר נשגב עליו, ההלל היותר גדול, יהיה—כך אני בטוח—של בראנדס היהודי, שכמו שהודיעו העתונים כבר יצא למוסקבה, בודאי יבאר ויפרש בראנדס היהודי את גוגול הרוסי וילמד, פשמים בדבריו, ימצא בו יופי והתרוממות יותר משימצאו כל שאר הנואמים ויצא מן הכלים גם-כן יותר מהם, וכשילכו אליו אחר-כך יהודי-מוסקבה בדיוטאציה—כי היתכן שיהודים לא ילכו בדיוטאציה כשאך תהיה להם הזדמנות ללכת?—ישיב להם, כמוכן, כמו שהשיב ליהודי-הסלינגפורם בשעתם, ואין אני חושד אותי בפמפטנות יפה בלבד, או בפראזות נאות וריקות. אין אני אומר מה שאמר עליו מאכס נורדוי, שהוא ליץ מפליא-לעשות, המנגן בפעם אחת בכל הכלים: מכה בתוף, מחצצר בחצוצרה, מצלצל בפעמון ושוחק—והוא מהלל את הכל, את כל הסופרים בכל הספריות: בא לאשכנו—ומרומם ומשבח את הסופרים האשכנזיים, כי הם ואין בלחם, בא לצרפת—וספרות-צרפת נעשית הראשונה במעלה, בא לפולניא—ומיציקיבטש נעשה הגאון היותר גדול, והוא בא לרוסיה—ואין כפושקין, אין כגוגול... לא, אין אני חושד אותו בפראזות ריקות, אלא מאמין אני, שהוא, בתור יהודי, ודוקא בתור יהודי, יותר מסוגל הוא לחדור לתוך-תוכה של איזו ספרות זרה ולגלות בה צופני-נסתרות, שהעמים בעלי אותה ספרות עצמם אינם יכולים להשיגם... ואך שחוק עושים לנו הגויים באמרם אלינו תמיד—לא רק ברוסיה, אלא במערב-אירופה נשמעות טענות כאלו—שאין אנחנו מסוגלים לחדור אל עמקי ספרותם, אך שחוק הם עושים לנו, הם בעצמם אינם יכולים לחדור לתוך מעמקי ספרותם, הם בעצמם לפעמים אינם יודעים את נפשם—ואנחנו זה כבר חדרנו לתוך המעמקים האלה ויודעים את נפש הזר יותר מן הזר עצמו, אך יצא ספר חדש משלהם—של אנדריוב או הויפטמאן או הוגנופון הופמאנסתאל—מתחת מכש הדפוס—וכבר הוגה בו בחור עברי ימים ולילות, כבר השקיע את עצמו במעמקיו, כבר בקש בו סודות ורמזים—וכבר הוא כבן-בית בו, היו בטוחים: את סופריו שלו אינו מבין, אינו משתדל להביןם, לתוכם אינו חודר, אבל את הסופרים הרוסיים הוא מבין, פושקין—ולא רק פושקין, אפילו באלמונט ובונין—קרובים אליו הרבה יותר מביאליק ומשרניחובסקי, את פושקין הוא מרגיש, את באלמונט הוא משיג, ואת ביאליק—אינו מרגיש ואינו משיג.

והסוד הזה גלוי הוא לכל והכל יודעים אותו, אלא שהסופרים הרוסיים מעמידים פנים כאילו אינם יודעים, והרי כל הדבר אינו אלא מנוחך ומשונה כאחד: מצד אחד, אש וחבריו הסופרים מישראל, הכותבים בשביל הגויים, שיודעים היטב את סוד הצלחתם ואי-הצלחתם אצל אלה, משתדלים, להניח את הטומאה בהטהרה, ומצד שני, גם הסופרים הרוסיים עושים, מלאכות כאלו.

ובמקום שכל-כך משתדלים, להניח את הטומאה בהטהרה ולהסתיר את האמת, אפילו ה, מקובל היותר גדול, שכל ימיו עסק בסודות, לא יוכל לקבוע ברור, באיזה שער משערי-הטומאה אנו עומדים עתה.

בלי כל ספק כבר הרחקנו ללכת, אבל אם כבר הגענו עד, וכולא בתרייתא, עד שהגאולה מוכרחת לבוא מיד, במהרה בקרוב, כי אי-אפשר לה שלא תבוא מיד, — או עדיין לא הגענו עד הגבול ועדיין לא נתמלאה הסאה ועדיין, אפשר להמתין ואפשר לסבול—, הוי, מי יחוש עתידות, מי יודיעני?

רבי-קרוב.

אל מוקירי חכמת-ישראל.

י. מאת ועד החברה היהודית להיסטוריה ואנתנוגרפיה.

בחודש כסלו תרס"ט נוסדה בפטרבורג חברה יהודית להיסטוריה ואנתנוגרפיה, שמטרתה למלא את החסרון הגדול, המורגש במקצוע הקולטורה הלאומית שלנו. חכמת ישראל עניה מאד בארצנו ומעמים דורשיה ובוגיה; ביחוד רבה העזובה בחקירת קורות היהודים ברוסיה ופולין, שעוד לא עובדו כל צרכם. אחד מן המרכזים היותר גדולים של היהדות, רוב מנין ורוב בנין של האומה, לא היתה לו עד עכשיו הסתדרות שלמה, שתוכל לאסוף ולעבד את כל החומר להיסטוריה ואנתנוגרפיה, המפורד והמפורד במרחבי הארץ. להגיה אור על מחשבי הדורות שעברו ולחדור באספקלריא מאירה אל תוך חייהם הקולטוריים של אבותינו משנות דור דור במזרחיה של אירופה, אמנם, עמל יחידים דורשי-קדמוניות ופעולותיה של הקומיסיה להיסטוריה ואנתנוגרפיה על יד, חברת מרכי השכלה במשך כמה שנים הביאו לידי תוצאות חשובות ורבות-ערך; אבל קשה היה להם לסדר את העבודה על יסודות רחבים ומקיפים, — מה שאפשר רק להסתדרות עממית כללית, שיש לה חברים ועוזרים שקדנים והרוצים בכל מרחבי הארץ ומכל שדרות העם. להעשית אורגן כזה שואפת, החברה היהודית להיסטוריה ואנתנוגרפיה.

הועד, שנבחר בהאספה המכוננת של חברתנו, התקין את הפרוגרמה הזאת לעבודתו:

- (א) אספת חומר להיסטוריה והאנתנוגרפיה של היהודים ברוסיה ופולין מראשית בואם לארצות אלו עד התקופה שאנו עומדים בה.
  - (ב) הוצאת מאספים מסודרים של אקמים וקטגוריים לתולדות היהודים ברוסיה ופולין, בעתיד היותר קרוב יגמור הועד את הדפסת שני הספרים הגדולים, שהתחילה להוציא הקומיסיה להיסטוריה ואנתנוגרפיה בשנים הקודמות, והם: (א) „רגסטים וכתובות“ (Регесты и надписи) (ב) „הארכיב הרוסי-העברי“ (Русско-евр. Архивъ).
  - (ג) הוצאת מאסף, שיופיע מראשית שנת 1909 פעם בשלשה חדשים ויהיה מוקדש לחקירות מדעיות בקורות היהודים ברוסיה ופולין והאנתנוגרפיה שלהם. המאסף יאצור בקרבו גם חומר בלתי-מעובד, אך מסודר באופן סיסמית: זכרונות, מכתבי אנשי-שם, ביבליוגרפיה וכדומה.
  - (ד) הוצאת ספרים מדעיים בתולדות היהודים וחכמת ישראל בכלל.
  - (ה) קריאת הרצאות ושעורים בכל מקצועות חכמת היהדות.
  - (ו) התיסדות ארכיון עברי מרכזי ובית-אוסף לשירי קדמוניות (מוזיאום).
- כדי להפיק את כל שאיפותיה אלה, צריכה החברה להפיץ את חוג פעולותיה בכל רחבי רוסיה ע"פ תוקף ספר-התקנות שלה המאושר מאת הממשלה (סעיף 3: „חוג פעולת החברה משתרע בכל ארץ רוסיה“). רק בעזרתם הרחבה של עסקנים עבריים בתחום-המושב ומחוצה לו תוכל העבודה הלאומית הכבירה הזאת, הניעדה להרבה שנים, להעשות כראוי.
- העזרה הזאת דרושה קודם כל במקצוע של קבוץ החומר (כתבי יד, העתקות,

הודעות, שרידי קדמוניות), שיש לו איזה יחס להיסטוריה והאתנוגרפיה של היהודים ברוסיה ופולין.

הועד פונה בבקשה לכל אלה, המבינים את ערך חקירת תולדותינו, לאסוף ולקבץ בכל מקומות מושבותיהם את החומר הראוי ולשלחו להועד כדי שישתמש בו בתמידות או לזמן מוגבל.

בקהלות רבות ואצל אנשים פרטיים ספונים טמונים כתבי-יד ומתנוללים כתבים עתיקים, שארית הפלטה מקולמורה שחלפה ועברה מן העולם. שרפה כי תפרוץ בעיר, או מקרה בלתי טהור יחלוף—ונגעה הרעה בהם, וכך הם הולכים וכלים מדי שנה בשנה, והעבר שלנו הולך ונבלע בתהום השכחה. צריך, אפוא, לאחוז באמצעים נמרצים כדי להציל את שרידי קדמוניותנו מכליון חרוץ בעוד מועד.

להורות את הדרך, אשר ילכו בה המאספים, והמעשה, אשר יעשו באספת המקורות לדברי ימינו ברוסיה ופולין, מציע הועד את הכללים האלה:

(א) קבצו פנקסי הקהלות והחברות בכל ערי רוסיה ופולין (פנקסי החברות, כמו חברה קדישא, חברה ליה, בקור חילים, צדקה גדולה וכדומה). את הפנקסים תשלחו להועד ותרשמו: אם נתונים הם במתנה להארכיון העברי המרכזי של החברה, או רק מושאלים לזמן מוגבל. באופן האחרון, אחרי שמשעשע העתקה ממנו מכל המתיחס לקורות הימים, יוחזר הפנקס בתורה לבעליו. אם בעל הפנקס לא יוכל או לא יאבה לשלחו, צריכים עוזרינו לקרוא בעיון את כל הכתוב בו, לרשום את תוכן-הענינים ולציין בצד כל ענין את הפרט שנרשם עליו.

(ב) אספו-נא כתבים עתיקים ומכתבים שיש להם איזה ערך היסטורי, הננויים אצל אנשים שונים, שלחו גופי הכתבים והמכתבים, או רק העתקות מהם, מאושרות על ידי אנשים ידועים להועד.

(ג) הודיעו נא על-אודות אותו החומר ההיסטורי לקורות היהודים, הנמצא בהארכיונים של הממשלה, של בתי-פקודות-העיר, בבתי התפלה שלהם ואצל אנשים פרטיים, וכן תרשמו את שמות האנשים היכולים לעזור ברכישת החומר הזה.

(ד) קבצו: ⁽¹⁾ הגדות שונות וספורי-נפלאות, שנתפשו בקרב ההמון ונוגעים לקורות הימים או נתנים איזה מושג מחיי העם ומנהגיו, שירי-עם, מילי דבריותא, פתגמים וכדומה. ⁽²⁾ חקרו ודרשו ע"ד סבות הצומות או החנינות והמנהגים המיוחדים בכל קהלה וקהלה, מה שורש דבר נמצא בהם ובמה יסודתם. ⁽³⁾ שאלו-נא את זקני עירכם ויגידו לכם מה שנשאר בזכרונם מן המאורעות גדולי-הערך, שראו בעיניהם או אבותיהם ספרו להם. ⁽⁴⁾ העתיקו מצבות עתיקות מכתבי-קברות ישנים, והעיקר—רשמו פרט השנה של כתובת המצבה בדיוק, ואם מחוק הפרט—רשמו זאת בהעתקתכם.

(ה) אספו בעד המוזיאום של החברה כלי-בית ומלבושים עתיקים, תשמישי בית-הכנסת, ממבעות ישנות וכדומה.

את כל ההוצאות לרכישתם ומשלוחם של הכתבים וההפצים הנזכרים יחזיר הועד להאנשים, שידרשו זאת ממנו, אחרי קבלת החומר. כל המכתבים והחומר הנאסף על ידיכם תשלחו על-פי כתובת זו:

Въ Комитетъ „Евр. Историко-Этнографическаго общества“
С.-Петербургъ, Бассейная 35.

המכתבים יקבלו בכל לשון שתהיה, הן עברית, הן יהודית ורוסית והן בלשון

אחרת.

החומר שיבוא לידנו יודפס, אם יהיה ראוי לכך, כולו או מקצתו בספרים היוצאים ע"י החברה, ושמות השולחים והמאספים יתפרסמו (אם רק לא יחפצו בעילום שמם). מלבד זה, כל החומר והדיועות המתקבלות יזכרו ויפקרו בדון-והחשבון השנתי של החברה.

כל אלה, שעוד לא עומם בקרבם זיק של הכרה לאומית, שהיא אחוזה ודבוקה כל-כך ביריעת העבר שלנו; כל אלה, שלבם ער לכל חמדות ישראל מני קדם ויקרה ונכבדה בעיניהם ידעת עמם, —הבו נא ידיכם להחברה והושיטו לה עזרה מוסרית וחמרית, כדי שתוכל להשיג את ממרותיה ולמלא את תפקידה באופן היותר רצוי.

אספתו ועבודו של החומר, הוצאת הרגסמים והאקמים וביחוד, המאסף פעם לשלשה חדשים, הוצאת ספרים מדעיים, עריכת שעורים והרצאות, —כל אלו דורשות הוצאות רבות, והכסף הדרוש יוכל להקבץ רק מתשלומי חברים ונדבות פרמיות.

אי לזאת השתדלו-נא להרבות את מספר החברים והתשלומים בכל מקומות מושבותיכם (תשלומי החברים לשנה: חבר בפועל — 5 רובל לשנה או 50 רובל בפעם אחת וחבר מתנדב — 3 רובל).

שמות החברים החדשים והכסף הנאסף בכל עיר ועיר שלחו נא על-פי הכתובת הנ"ל. הרוצים להמנות בין חברי החברה יכולים לפנות גם ישר להועד. כל חברי החברה יקבלו חנם מכל הוצאות החברה אכסמפלאר אחד, והחותמים על המאסף יקבלו נכיון.

בתקוה חזקה וצפיה לעזרה רוחנית וחמרית מכל שדרות העם, היודעים ומכירים את הערך הלאומי של תעודת החברה, נגש הועד למלא כפי יכולתו את תעודתו זאת.

ועד היהודית להיסטוריה ואתנוגרפיה:

היושב ראש: מ. מ. ווינאוור.	מ. ל. ווישניצר.
החברים: א. י. ברוידא.	מ. ל. מריווש.
א. ב. גורנפלד.	מ. ג. סירקין.
ש. מ. גולדשטיין.	א. ל. סב.
ש. מ. דובנוב.	מ. י. קולישר.
י. י. הסן.	ל. י. שמרנבר.

II. קול קורא מאת מערכת המאסף ПЕРЕЖИТОЕ

בגשתנו כעת להוצאת הכרך השני של המאסף "Пережитое", המוקדש לחקירת קורות החיים החברתיים והקולטוריים של היהודים ברוסיה, אנו פונים הפעם לכל אלה, שעברנו העממי יקר להם, בבקשה נמרצה לעזור לנו במפעלנו זה ע"י המצאת החומר ההיסטורי לקורות היהודים ברוסיה ופולין במשך תקופות המחצה השניה של המאה ה'יח' והמאה ה'יט'. לתכלית זו אנו עורכים ביחוד את בקשתנו הנמרצה אל הרבנים, גבאי בתי-התפלה, למורי-ישראל ולהאינטליגנציה הישראלית בערי-השדה בכלל.

מכל החומר הרב הזה יש ערך מיוחד לספרי הפנקס של הקהלות והמוסדות הצבוריים השונים, לתעודות אופיציאליות ופרטיות, לכתב-יד (בלשון עברית, בלשון המדוברת, ברוסית, פולנית ובשאר הלשונות), להוצאות-דפוס עתיקות, לרשימות-משפחה וכדומה. ערך לא פחות מזה יש לרשימת אנדות-עממיות, מסורות, מנהגים ותפלות של קהלות, שיש להם איוז שייכות למאורעות היסטוריים שונים, שירי-עם בעלי תוכן היסטורי, מצבות וכיוצא בזה.

עזרה מוחשת ימציאו לנו אלה, שתחת ידם נמצאים מכתבים, ספרי-זכרון, חבורים (באיוז לשון שתהיה), שלא יצאו עוד לאיר, או תמונות של סופרים עבריים, עסקנים צבוריים, רבנים ואדמו"רי החסידים מן התקופה שעברה.

את כל אלה, שיש להם אפשרות להמציא לנו זכרונות, שיש להם ערך כללי או שהם נוגעים למאורעות ומעשים חשובים מימי העבר —אנו מבקשים בקשה נמרצת לשלוח לנו את רשימותיהם וזכרונותיהם בלי כל התביישות בנוגע ללשון, לסגנון, לאופן-הכתיבה או להתוכן ההיסטורי, שאין לו אולי, לפי דעתם, חשיבות מיוחדת. בין המון

הרשימות והמקורות השונים, שעליהם נבנית ונשענת חקירת העבר ושכלולה, אי-אפשר למצוא חומר, שלא יחזיק בקרבן שום ערך היסטורי לגמרי. בכל קו בינוני, בכל רשימה פשוטה, שקלות-ערכם מורגשת, לכאורה, בסקירה ראשונה, נמצא לפעמים תוכן פנימי, — ניצוץ היסטורי, שהוא נצרך להקמת העבר, לתחית ולחקירתו השלמה.

להדפסה במאסף "Пережитое", מתקבלים כל חומר היסטורי, תעודות וזכרונות רשימות וידיעות, וכמו-כן מתקבלים מאמרים בלשון עברית, בלשון המדוברת, ברוסית, בפולנית, באשכנזית ובשאר הלשונות. אחרי שנשתמש בחומר ההיסטורי לתעודתו, או אחרי שנעשה העתק ממנו — יושב בתורה לבעליו, מתבקשים לשלוח את החומר על-פי אחת משתי הכתובות האלו:

G. M. Гинабургъ. С.-Петербургъ. Английскій проспектъ, 12.

С. Л. Цинбергъ, С.-Петербургъ, Усачевъ пер., 6. או

iii. קול-קורא לתחית חברה, "מקיצי-נרדמים".

ישראל הוא עם הספר! על ברכי ספר-הספרים גדל ונתפתח ובספריו אצר את רוחו. הם היו שעשועיו ביום טוב ותנחומים לנפשו בעת צרה. ועל-כן, אם אף את תכונות-רוחם של כל העמים, שהשאירו אחיהם בנינים נשגבים, מצבות ואבני-זכרון למכביר, אין אנו יכולים להכיר אלא על-ידי ספריהם, על אחת כמה וכמה יקר לנו לדעת, מה נוצר אצלנו בדורות שעברו ומה הן התעודות המעידות, שלא פסקי-הרוח בקרבנו אף רגע. ובנידון זה אין שום הבל בדבר, אם נשים פנינו אל ספרי הגדה או הלכה, אל באורי כתבי-הקודש או אל ספרי מחקר וסוד, אל דברי מליצה ושיר או אל קורות הימים והעתים, אל ציונים ורשימות או אל מגלות נפרדות: את הכל עלינו לקבץ ולאסוף מתוהם הנשיה, כי רק באספנו את הנדרות ובקבצנו את הנפורות יהיה בכחנו לבנות בנין בית-חכמתנו ממסד ועד המפחות, לשכללו ולפארו כראוי.

ואמנם, למרות מה שהשתדלו תמיד להדפיס את ספרי הראשונים וחבוריהם, הלא יותר ממספר הספרים הנדפסים הוא מספר הספרים המונחים בכתובים באוצרות שונים והמחכים לתחיה, וביניהם, רבים, שנשמרו רק בכ"י יחיד, ורבים גם כאלה, שאם לא נצילם עד מהרה משן-הכליה, לנצח יאבדו, על-כן חובה מוטלת עלינו לגאלם ממחשכי מטמוניהם ולפרסמם בקהל, ועם זה — להשגיח גם על נוסחאותיהם המדויקות, להפיץ אור על מחבריהם וזמנם ולברר את תכונתם על-פי דרך הבקורת, כמו שהדבר נהג בכל ספרות וספרות, אף לשים לב אל מראם החיצוני כדי שיהיה כל ספר וספר לכלי מפואר, שנקל יהיה להשתמש בו.

הנה, כידוע, נתיסדה עוד בשנת תרכ"ד על ידי הרא"ל זילברמן בליק חברה "מקיצי נרדמים", ששמה לה למטרה לעורר ישנים ולהזכיר נשכחים, אף הדפיסה כ"י שונים ויקרים, עד שהפסיקה את מעשיה בשנת תרל"ד. אחר זה נתיסדה שנית בשנת תרמ"ה על ידי הרה"ח אברהם ברלינר והגדילה את פעולתה וזכתה את בית ישראל בהמון ספרים חשובים ורבי-ערך בכל פנות התורה והחכמה. אולם אף היא נפסקה אחרי עבור עשרים שנה להתיסדותה, בשנת תרס"ה, מפאת זקנת מיסדה. ובכן הסכימו החתומים מטה לשוב ולחדש את נעורי החברה הזאת ולבססה על יסודות מוצקים, והרה"ח אברהם ברלינר הנ"ל, שאינו יודע רפיון וליאות במקום שנוגע הדבר לחכמת ישראל, הואיל להיות לנו לאב ולפטרון, לקבל עליו משרת נשיא-הכבוד ולעמוד לימיננו בכל דבר שנצטרך אליו, אף כבר עשינו חוזה עם חכמים שונים, שכתבי-היד ימסרו לידיהם לעבור עליהם ולהכינם לדפוס, כל אחד ואחד במקצוע שהוא מומחה בו. הספרים, שאנו רוצים להדפיסם מיד בראשית פעולתנו, הם:

פירוש על יחזקאל ותרי עשר לר' אליעזר מבלגנצי תלמידו של הרשב"ם, אשר מחשיבותו שמענו רק בימים האחרונים.

פירוש על מסכת מועד קמץ לר' שלמה בן היתום, אחד מן המחברים המעטים, שחיו באיטליא הדרומית, ופירושו זה נמצא בכ"י יחיד בעולם בפירינצי ונתגלה אך זה מקרוב.

מעשה הגאונים, ספר, שהוא קרוב בתכנו אל ספר הפרדס המיוחס לרש"י והוא חשוב מאד לקורות השתלשלות ההלכה בארצות הרינוס.
דיואן רבי יהודה הלוי—זה הענק הגדול במשוררינו—שהדפסתו התחילה ע"י חברת מקיצי-נדרמים הראשונה ורובו נדפס ע"י השניה, אנו מקוים עתה לגמור בדפוס.
אולם אנו נחיה יכולים להוציא את מחשבתנו אל הפועל רק אם יתמכו בדינו בחומר וברוח, אם ימצאו אנשים במספר הגון, שלא לבד יספחו בעצמם אל-חברתנו, אלא גם ירכשו לנו חברים, הן בין אנשים פרטיים, הן בין קהלות ומוסדים שונים, וישלמו לא לבד את המחיר הקצוב (חבר סתם), אלא גם יוסיפו עליו (חבר מוסיף). אל כולם אנו קוראים: לכו ונלכה באור שהאירו לנו אנשי-הרוח אשר מקרבנו יצאו, נחיה את זכרם ונעלה את נרם! אל נא נשכה, כי רק בנו עזרתנו, כי אין לנו לא ממשלה ולא אקדימיות, ששימו לב אל ספרותנו הנעובה, ואם אין לנו מי לנו—תנו לנו את ידכם ועמדו לימיננו להציל את הפליטה הנשארית, כי אין לנו שיור רק התורה הזאת!

ועד החברה:

דוד סימוןסן, קופינהאגן, אהרן פריימאן, פפד"מ, שמואל אברהם פוזנאנסקי, ווארשא (טלאמאצקא 7).

יושב ראש סגן היושב ראש המזכיר
בנימין זאב באכר, בודאפעשט, אברהם ביכלר, לונדון, חיים ברודי, פראג.
מרדכי בראן, ברסלא, דוד גינצבורג, פטרסבורג, אברהם אליהו הרכבי, פטרסבורג.
דוד ילין, ירושלים, ישראל הלוי, פריש. שמואל צבי מרגליות, פירינצי.
אברהם עפשטיין, ווינא, שניאור זלמן שכטר, ניו-יורק.
התשלומים לשנה הם: 10 מארק = 12 כתרם (בכסף אויסמ'—אונג') = 10 שיללינג = 5 רובל = 12 1/2 פראנק = 2 1/2 דולאר = 9 כתרם (בכסף סקאנדינאוויא), ובעד זה יקבל כל חבר את הספרים הנדפסים על ידי החברה, המשלם בפעם אחת 200 מארק = 240 כתרם וכדומה יחשב לחבר בכל משך ימי חייו (חבר עולם). כל אחד מאנשי הועד מקבל חברים, ואולם ברוסיה ופולין טוב לפנות אל אחד משלש חברי הועד בפטרסבורג או בווארשא, הנקובים למעלה.

העברי הצעיר.

מאת

ד"ר יוסף קלוזנר.

במעמקי החיים הישנים מתרקמים מעט מעט, אבל בלי הפסק, החיים החדשים. בישן עצמו גלום החדש, אבל הוא משותף עמו וגדל עמו ביחד וכל עוד לא גדל ולא עלה עליו בהקפו הוא חבוי ומדומם, אך יום בא והחדש שבתוך הישן עולה על הישן עצמו, ואז הוא מתבדל ומתגלה בכל חדשו—בכל השתנותו מן הישן ובכל נגידו אל ישן זה, אף אם בעיקר הרבר אינו אלא חלק ממנו...

היו ימים, שהיהדות והדת הישראלית היו שמות נרדפים, אף-על-פי שבאמת כוללת היהדות את הדת ואת הלאומיות כאחת ואף-על-פי שהדת ישראלית גופה אחווה בלאומיות הישראלית. כשלהבת בגחלת, אחר-כך באו ימים (שנות הששים והשבעים) של נגוד להדת הישראלית בשם החיים—והלאומיות נכללה אף היא בדת המשוללת, אף-על-פי שהוקרת הלשון העברית והתנ"ך והנביאים ועוד היתה ללאומיות שלא-מדעת, ששאפה לקרוע את מבחר קנייניו הלאומיים מעל דתנו. אחר-כך באו ימים (שנות השמונים) של רומאנטיקה דתית-לאומית, שבה נתקדשה כמעט כל הדת כולה בשם הלאומיות. ולבסוף הגיעו הימים (משנות התשעים ואילך), שבהם נלחמה בנפשות מבחר יוצרינו השלילה ביחס אל הדת של שנות הששים והשבעים עם החיוב ביחס אליה של שנות השמונים. את הימים האלה ואת טובי יוצרינו בימים האלה תאר ביאליק בחרוזים קצרים ורבי-תוכן אלה:

וְהַשְׁעָה שְׁעַת תְּהוֹרָבָהּ, שְׁעַת עֶרְבּוֹב הַתְּחוּמִּים

שֶׁל אַחֲרִית וְרֵאשִׁית, שֶׁל פְּתִיחַ וּבִגְיוֹן, שֶׁל זְקֵנָה וְעֹלָמִים,

וְאַנְחָנוּ, יְלִידֵי-בִינִים, בְּיֻדְעִים וּבְלֹא-יֻדְעִים,

לְפָנֵי שְׁתֵּי הָרָשִׁיטוֹת נֶם יַסֵּד מְשִׁתְּחִים וּמוֹדִים... (ל'אחד העם').

ילידי-בינים' כאלה הם פייערברג וביאליק עצמו, ובמדה ידועה גם פרץ וברדיצ'ובסקי. נלחמים היו כל ימיהם עם המחשך שבדת ומחבבים את המאור שבה—ויודעים במעמקי נפשם, שאור וחושך אלה משמשים בערבוביה, שאי-אפשר לזה בלא זה. ועל-כן היו תמיד, כלשונו של ביאליק באותו שיר עצמו, תלויים באמצע בין שני המגניטים הללו. ואם יוצרינו אלה קנו להם שם בקהל העברי ונתחבבו עליו, הרי זה רק מפני שקהל זה עצמו עדיין הוא, תלוי באמצע בין שני המגניטים הללו. הוא נשתחרר מעולה של הדת, נכנס לתוך החיים הכלליים החדשים ונהנה מהם פחות או יותר, ויחד עם זה עדיין לא שכח, גירסא דינקותא' או מנהגי בית-אבותיו ועדיין יש לו געגועים על המאור שבתורה או על המנהגים המלאים יופי דתי ושירת-אמונה, חביבי-הקהל נתחנכו כקהל עצמו: מצד אחד העיקר עליהם המצוות המעשיות והאזהרות הדתיות—והעקה זו השאירה אחריה מרירות ידועה, שגרמה להכרה הברורה והחזקה, שבלא השתחררות מן הכבלים הדתיים לא תהא כנסת-ישראל לאומה חיה לעולם, —

הכרה זו גרמה למצדה למלחמה גלויה או כבושה עם הדת; ומצד שני מתנגע הלב על השירה שבהרבה מן המצוות המעשיות ומן הספרים הדתיים ובכלל על השירה שברוב סדר-החיים הדתי-הפאטריארכאלי, — וגעגועים אלה גרמו לרומאנטיקה דתית, שנתנה לנו את המרגליות הפיוטיות היותר יקרות שבספרותנו החדשה. שלמות אין כאן, קרע-שבלב גדול נורא יש כאן, — קרע זה עצמו, דוקא מפני שהוא קרע, כלומר, מפני שהנפש אינה מוצקת ויחידת-גון, אלא מרוסקת ומתפוצצת לגוני-גונים, — דוקא, קרע זה עצמו מעשיר את היצירה הפיוטית שלנו בהמון גוניו.

אבל קם דור חדש גם בתוך הקהל וגם בתוך יוצרינו, הוא או לא נתחנך כלל בחיים הדתיים-הפאטריארכאליים או נתחנך בהם אחרי שכבר התחיל בהם הפרוצס של ההתפרדות. דור זה לא סבל עוד כמעט שום העקה מצד המצוות המעשיות, אבל גם את השירה שבהרבה מהן לא הרגיש בכל אבריו. יודע הוא, שיש מצוות מעשיות וגם ראה יהודים מקיימים אותן, ואולי גם קיים אותן בעצמו זמן-מה, אבל לא היה מימיו שקוע בהן בכל חי-רוחו, ולפיכך אינו מחבב אותן ביותר וגם אינו מתנגד להן כל-כך ואינו רואה צורך נפשי להלחם בהן. קר-רוח הוא ביחס אליהן, אין הן מלהיבות אותו ואף אינן מרגיזות אותו, הוא מתיחס אליהן לא כ'היהודי האדוק, שהדת ממלאת את כל חלל עולמו, ואף לא כ'היהודי המשכיל, שהנגוד להדת או גלוי השירה שבה נומלים בחייו הרוחניים מקום בראש, אלא כ'הנוצרי החולוני, שהדת אינה לו אלא אחד מגלויי-החיים, שהמרגיש נמיה אליו מטפל בו פחות או יותר ומי שאינו מרגיש נמיה אליו מסיח דעתו ממנו — ודי, אם את היחסים אל הדת מצד בני שנות הששים והשבעים, מצד בני שנות-השמונים ומצד בני שנות-התשעים ואילך אפשר לסמן במובן ידוע במלות תיוה (שלילת-הדת), אגטיזיה (יחס חיובי אליה) וסינתזיה (שלילה וחיוב בבת אחת), — אין יחוסו של הדור החדש נכנס לתוך פרמולה כזו כלל — וזה חדוש.

ואף-על-פי-כן יהודים לאומיים גמורים הם בני הדור החדש, יתר על-כן: יהודים שלמים, עבריים היסטוריים, הם קוראים וכותבים עברית ורואים בלשון זו את לשוננו הלאומית והם מחבבים את ארץ-ישראל ורואים בה את ארץ-עתידינו, הם עובדים את עמם, שהרי בלשוננו הם כותבים ואת ספרותו הם מעשירים, הם עברים לאומיים גמורים, שהרי הם מצפים לתחיה בארץ-אבות ומשתדלים לקרב תחיה זו, אבל לאומיותם חדשה היא בישראל, היהדות אינה להם לא הדת היהודית — שהם כופרים בעיקריה — ולא המוסר הלאומי — שהם אינם מודים במציאותו — ולא התכונות והסגולות הלאומיות, הטובות והרעות, שנתיוחד בהן עמנו בארצו ובגלותו, תאור התכונות הישראליות המיוחדות מעוררים בלאומיים אלה רגשות אירצון, היהודי הוא להם אדם ככל בני-האדם שעל פני האדמה, עם המעלות והחסרונות של כל שאר בני-האדם, ואין בין האדם מישראל לבין האדם מאומות-העולם יותר ממה שיש בין הרוסי לבין הצרפתי, בין האשכנזי לבין האנגלי, באחת: היהדות היא להם — הלשון העברית וארץ-ישראל בלבד. חוץ מזה ויותר מזה אין כלום מן ה'יהדות' ויש רק אנושיות בלבד.

אלה הם העברים הצעירים שלנו וזהו לאומיותם וזהו יחוסם אל היהדות. באי-כחם בספרות הם משוררינו הצעירים שאול משרניחובסקי, יעקב כהן, ז. שניאור, יצחק קאצנלסון, יעקב שמיינברג ועוד, ומפוסים בנדון זה הוא — יעקב כהן. משרניחובסקי עדיין הוא נלחם לפעמים עם היהדות הישנה (מחזיונות נביאי-השקר, בליל חג-האורים ועוד) ומחבב את מנהגי-ישראל ואת אגדותיו היפות (בששי בין הערבים, ברית מילה ועוד), שניאור לא הבליש את אהבתו לארץ-אבות והלשון העברית (הוא כותב גם זירגוניות), וקאצנלסון ושמינברג עדיין לא הספיקו להבליש את עצמותם הפיוטית, יעקב כהן הוא המשורר העברי-האנושי המפוס. כאילו היה נולד מחוץ לחומות-הגטו וכאילו לא שאף אל תוכו את איירו של רחוב-היהודים כלל, צער-

האומה והמצר הגלותי, שמתוכו היא משועת לישועה, אינם מוכנים לו אלא בצורת חוסר-חירות של עם מחוסר-ממלכה. ערך הדת בחיי-ישראל, ערך כבליה המעיקים והמשעבדים את הפרט מצד אחד וערך כחה המקיים ככל הנוגע לאומה בתור כלל, כמו זרים נחשבו לו: הוא מרגיש בהם ואינו מרגיש. דומה היא היהדות בעיניו בנדון זה לכל אמונה אחרת שבעולם והיא נראית לו כמעיקה על עמו לא יותר משמעיקה הפרוטסטאנטיות — ולכל היותר הקתוליות — על האשכנזים והצרפתים, ולעומת זה, מה מסור הוא משוררנו זה להלשון העברית, שבימים היותר רעים לה, בשנות תרס"ה—תרס"ז, עבר אותה באמונה ובמסירות-נפש ממש בתור ראש לשכת, עבריה' בברן, ומה יקרה לו התחיה בארץ-ישראל, שאהבתו העזה והגדולה אליה מבצבצת ועולה מעשרות שיריו! — הוא בא והעמיר את היהדות על שני עיקרים במקום שלשה-העשר של הרמב"ם: על הלשון העברית ועל ארץ-העברים.

והשקפה חדשה זו על מהות היהדות לא נשארה רק נחלתם של משוררים או בעלי-עיון בלבד, מעט מעט היא לובשת צורה מעשית: היא מתגשמת בחנוך העברי הלאומי, שמקבלים ילדי ארץ-ישראל.

זה לא כבר נתפרסם בעתונים, שה"מורחים" שבאשכנז הגישו להועד-הפועל הציוני המצומצם מחאה נגד מורי ה"גימנסיה העברית" שביפו, שהם מרוקנים גימנסיה זו מן הרוח הדתי ושואחד מהם מרשה לעצמו לסמן את ספורי-המקרא הקדומים בשם אנדות בלבד; ועל מחאה זו השיב אחד ממנהלי-הגימנסיה (ה"ד"ר בוגראט שוב) באספה האחרונה של הועד-הפועל הגדול, שנתאספה בקולוניא לפני חודש אחד, שהגימנסיה מתיחסת אל הנמיות הדתיות השונות שביהדות יחם ניימראלי לגמרי. ואמנם, חוץ מלמוד המקרא וההיסטוריה הישראלית, שאי-אפשר להיות בו, גיימראלי לגמרי, יש להחנוך הלאומי שבגימנסיה העברית, לא תכונה דתית ולא תכונה מתנגדת-להדת, אלא תכונה לא-דתית, ארילגיווית. ולא הגימנסיה בלבד כך, אלא אף כל בתי-הספר שבארץ-ישראל מן המפוס החדש, שנוסדו והם נתמכים על-ידי יהודי-רוסיה הן בערים והן במושבות, שני דברים נומעים מורי ארץ-ישראל בלבות תלמידיהם: אהבה להלשון העברית ואהבה לארץ-ישראל. ואהבות אלו אינן מופשטות ועיוניות כמו שהן בחוץ-לארץ. הלשון העברית שלטת היא בבתי-הספר שם ובה מורים את כל התלמידים העבריים והכלליים; ואהבה לארץ היא שם לא אהבה-מרחוק, אלא אהבה-מקרב. וכך מתחנך בארץ-ישראל דור שלם על היהדות החדשה, שנאה לה יותר שב, עבריות מיהדות, העברי הצעיר, שיצא מבתי-הספר הללו, יהיה חפשי מכבלי-הדת וגם מן-השירה שברת, והק"ע שבלכותיהם של כל המחונכים ביהדות הישנה, שהיו תלויים באמצע בין שני מגנימים ושקשה היה להם לקיים יהדות זו מפני הקושי שבמצוותיה המעשיות ומפני הזרות של הרבה מן האמונות והדעות שבה, וקשה היה להם גם להזניח מפני השירה המרובה שבה ומפני כחה הגדול להבדיל בין ישראל לעמים ולקיים את אומתנו ביחידותה. — קרע שבלב זה צריך לעבור ולהבטל מלבותיהם של המחונכים ביהדות החדשה מפני שאהבת-הלשון וחתבת-הארץ היו צריכות למלא את מקומם של הקשרים הלאומיים הקדומים ולעשות את הדור הארצי-ישראלי הצעיר שלם ברוחו ועברי במלא מובנה של מלה זו.

אבל — מה אנו רואים בפועל? — משרניחובסקי ושניאור הן כשרונות פיוניים גדולים, — על כל פנים אין הם נופלים במקצוע שלהם מפני-עירבג במקצוע שלו. ואף-על-פי-כן מה מועטת השפעתם על הקהל העברי הרחב (אפילו במדה שיש לדבר על קהל כזה בתוכנו) אף אם נשוה אותה להשפעתו של פייערברג! — ויעקב כהן, שהוא היותר מפוסי בין הלאומיים החדשים ושכתב שירים מעין, שקיעת החמה, "יחידי" וכיוצא באלה, הוא בן-חורג ממש להקהל העברי ולהמבקרים העבריים. שני קובצי-שירים מלאי יצירות מצוינות הוציא, וחיון מזה הדפים עשרות שירים כמאספים ובכתבי-עתים

שונים, — ולמרות כל אלה כמו זר הוא לקוראינו ואפילו לרוב סופרינו. אמנם, יש בשיירי חסרונות שונים (דברנות יתרה ואריכות רישורית, פתוס נפרז ועוד), אך עם כל החסרונות האלה ראויים הם השירים לתשומת-לב, בעוד שבפועל לא תפסו כמעט שום מקום בספרותנו, — אפילו לא אותו המקום, שתפסו דולי צקי בשעתו והמצי"ר מאנה אחריו.

ובתי-הספר בארץ-ישראל אף הם מכויבים, לצערנו הגדול, את התקוות הגדולות, שתלו בהן הלאומיים החדשים המתוארים למעלה. הלשון העברית חיה היא, אמנם, בפי התלמידים, אבל רק — עד שהם יוצאים מבתי-הספר... אבות ומורים התאוננו לפני לא אחת ושתיים על בניהם ותלמידיהם, שדברו ולמדו עברית עד השנה המ"ו לימי-חייהם בבתי-הספר שבמושבות, וכש, גמרו" את בית-הספר חדלו לקרוא את ספרותנו ומעט מעט נשתכח מהם גם הדבור העברי לגמרי או למחצה. ואלה שלא שכחו את לשוננו מתיחסים אליה באיזו קרירות-רוח, שהיא בלתי-מובנת כלל למי שהיו תלמידי ה"חדרים", ה"ישיבות" ובתי-המדרש. אין הם להוטים אחרי עתון עברי, אחרי ספר עברי, אין הם מבכרים את ספרותנו הלאומית על פני הספרות הצרפתית, למשל, שהם קוראים בה לא ביתר קלות משהם קוראים בספרות העברית. אין הם מתפעלים למקרא מבחר הספרים והשירים והמאמרים העבריים כמו שאנו מתפעלים מהם ואין הם מתמכרים אליהם בכל לבם ונפשם כמונו. וכן הדבר גם בנוגע לבתי-הארץ. התלמידים, שהשלימו את חוק-למודם בבתי-הספר שבמושבות ארץ-ישראל, ואפילו אלה שנולדו בארץ-ישראל וגדלו בה, מחליפים בקלות יתרה את ארצם בשווייצייה או בצרפת או באשכנז. יש יוצאים מן הכלל, אבל הכלל כך הוא. וכן הדבר למרות מה שהמורים בבתי-הספר הארצישראלים הם ציוניים נלהבים ואינם מזניחים שום הודמנות להלהיב את לבות תלמידיהם באהבת הלשון והארץ, שנעשו למרכז-חייהם ולנשמת-נשמתם ממש!...

וכבארץ כן בחוץ-לארץ. הכל מתאוננים: כל הקוראים העבריים הם חניכי ה"חדר"; בתי-הספר החדשים וה"מיתודות" החדשות עדיין לא נתנו לנו אפילו קורא עברי אחד. ואנו הלא יודעים אנן, שה"מלמד" היה על-פי רוב חשוך ונבער מדעת פדגוגיה ומכה תלמידיו באכזריות, בעוד שה"מורה" הוא על-פי-רוב בעל השכלה פדגוגית ומושך את לבות תלמידיו. נראה, איפוא, שאין די בלמוד הלשון בלבד ואפילו לא בחיוב הארץ בתור הוספה על זה. ב"חדר" היתה אטמוספירה דתית-לאומית, שאינה בבית-הספר ומכל-שכן ב"הוראת-השעה" של המורה...

כמדימה לי, שהעובדות הללו מוכיחות למדי, כי, לכל הפחות, עוד במשך דורות אחדים לא יעלה בידינו להעמיד את הלאומיות העברית המהורה (שיש לה רק שני עקרים: עברית וארץ-ישראל) במקום דת יהודית. לאומיות כזו אינה מכה שרשים עמוקים בנפש ואינה עושה את העברי החדש לממלא-מקומו של היהודי הישן. — של אותו היהודי, שיהדותו לא נתירה מפני כל הרדיפות והיסורים שבעולם ולא נתבטלה בפני כל ההשפעות החיצוניות שבעולם. כי, אמנם, כלום לא נרתעו הציוניים המודים רק בלאומיות מהורה כזו לאחר בשעה שפגשו את המבשולים הראשונים על דרך הציוניות וכלום לא נתבטלו בפני תנועת-השחרור הרוסית כשאך היתה נשקפת לה תקוה לנצח את המשמר הישן לגמרי?...

וכלום צריך עוד להוסיף על כל אלה, שלאומיות כזו אין בכחה למשוך אחריה את ההמונים הישראלים? — הביטו וראו: עשרה חרשים רצופים עברו על מורקיה החדשה במצב, שלא היה טוב ממנו להתשובות היהודים בארץ-ישראל. וכלום התעוררה תנועה לאומית גדולה, שעל-מזבחה יקריבו קודם-כל הציוניים בעלי הלאומיות המהורה את כל ממונם ואת כל נפשם, כמו שהיו אבותינו מקריבים אותם לפני על מזבח הדת, באופן שאחריהם ימשכו המונים המונים מן העם הישראלי, שאף הם יהיו מוכנים ומזומנים להקריב את הכל על מזבח הארץ כמו שהיו רגילים להקריב את הכל על מזבח הדת? —

ועכשיו, כשנפתחו המאורעות במורקיה, כלום אין אנו רואים, כי מיד הניחו הציונים את ידם כמעט בראש—והרי אבותינו הדתיים לא היו מתרפים ביום צרה כלל וכלל, ואם שבע נפלו—וקמו כאמונתם החזקה...

אבל—כלום נמיה לתשובה, כלום נדרוש חזרה אל הישן כמו שהוא—אל השלחן הערוך? ואל "חיי-האדם"?
העברי הצעיר לא ילך לקאנוסה! לכל הפחות, לא אני אורה לו את הדרך המוליכה לשם!

ואולם, כלום כל הדת כולה היא רק, שלחן ערוך? ו"חיי-אדם"?
כבר היה למשל, שבשעה שכבר הושלכה, מורה ידועה לתוך האשפה בפארין עדיין היא שלטת באישישוק. וכן הדבר אצלנו בכל ענין וענין. כל העולם כולו מלא עתה, מבקשים את ה',—והמשכילים-שבשמנו, שהשם, עם-האמונה יאה לו אולי הרבה יותר מן השם, עם-הספר, מדמים, שאין להם עוד לבקש כלום, שהרי כבר מצאו את—הכפירה-בעיקר. ואין הם רואים, שאף זו נעשתה להם, לעיקר חרש, לדוגמא נוקשה ומאובנת. אילמלא כן, היו טובי האומיים שלנו בארץ-ישראל, מבן-יהודה המתהדר ב"חפשיות" הדתית עד אחרון המורים כמושבה, שמתפאר בזה, שאינו דתי, מבינים אולי גם הם, שאם ימנעו בלבבות תלמידיהם השקפה ראציונאליסטית על ספרי-המקרא ורק חבה להארץ והלשון תהיה, "יהדותם" כולה, ירושו את נפשות תלמידיהם, יעשו אותם לעניים-ברות, ואז אף חבה זו תתנף עד מהרה, כי שרשים עמוקים בנפש התלמיד לא תכה לעולם.

מפני-מה חביבים על הקהל ביאליק ופייערברג ופרץ ולא משרניחובסקי ויעקב כהן ושניאור?—בודאי גם מפני שכשרונם של שלשת האחרונים הוא יותר קטן, אבל לא מפני זה בלבד. הראשונים אינם מאמינים דתיים (במובנם של "שלחן ערוך" ו"חיי אדם") יותר מן האחרונים. אבל הם קלטו את האמונה בילדותם אל תוכם, הם נעשו מלאים וממלאים ממנה, ועל-כן אף אחרי שחדלו להאמין אמונת-תום לא נמר ריחה מהם. בבית מלא פרחים נותני ריח חריף קשה האויר לנשימה עד מאד; אבל אחרי שמוציאים את הפרחים האלה מן הבית נשאר אחריהם ריח דק ונעים מאד במשך כמה שעות. ויש פרחים, שדוקא כשהם נכמשים ונובלים ריחם נעשה יותר נעים מפני שהוא נעשה יותר דק... בשיריו של ביאליק ובספוריהם של פייערברג ופרץ מורגש ריח דק זה, שהוא בא מן הפרחים שהוצאו מן הבית ומן הפרחים שכבר נכמשו ונבלו. —ואם רוצים אנו, שהעברי הצעיר בארץ ובחוץ-לארץ יהא קרוב לאומה כמו שקרובים לה ביאליק וחבריו, צריך שנתן אף לו לשאוף אל קרבו בילדותו את ריחם של פרחי האגדה המקראית והתלמודית כמו שהם, בלי ביאור ראציונאליסטי, שעל-פי טבעו הוא מנדף את הריח הנעים הזה. יבוא יום והעברי הצעיר הזה יוציא אף הוא את רוב הפרחים מן הבית, השעה תגיע וגם בלבו יבלו ויכמשו הציצים המסתוריים האלה,—אך אז ישאר ריחם הדק בזכרוננו לעולמים, וריח זה יפריח פרחים לאומיים מעין אלה, שהצימחו בספרותנו ביאליק ופייערברג וחבריהם.

אין לגזול מן העברי הצעיר את פרחי האגדה הדתית; אבל אין לגזול ממנו אף את פרחי החיים הדתיים. תחיה היא חזרה אל הטוב שבישן, וברת הישנה שלנו יש הרבה מנהגים נאים, איני יודע, אם יעלה בידי מי שיהיה להחיות מצוות מעשיות מעין תפלין, ציצית, מזוזה, אבל ראוי ואפשר להחיות את סעודת ליל-שבת עם הדרת-השלוחה שבה, את הסדר בפסח עם חגיגותיו הנעימה, אתהאחרון והלולב וההושענא בסוכות, את הירקות בשבועות, את תקיעת-השופר בראש-השנה, את תפלת-הנעילה הנשנבה והקדושה ביום-הכפורים. וכיחוד ראוי ואפשר להחיות את, חצאי-המועדים כחנוכה,

פורים, חול-המועד של פסח ושל סוכות, ליג בעומר, חמשה-עשר בשבט וחמשה-עשר באב. כל הימים האלה, מפני שלא חלה עליהם קדושה יתרה והותרה בהם העבודה, הגיעו לידי, אמרופיה רתית', אם אפשר לומר כך, אין אפילו היהודי האדוק מרגיש עוד בהם. העברי הצעיר צריך ליצור אותם מחדש, לברוא אותם בריאה רתית-לאומית חדשה. ונסיון כבר נעשה. מה היתה חנוכה לפני שלשים שנה? — חוג מהלל, לכיבות וסביבון, אנדה מצומקת ע"ד, גם פך-השמן ותפלה קצרה ע"ד, מלכות-יון הרשעה לא נשאר כלום מימי-הזכרון הלאומיים הגדולים. ומה היא חנוכה עתה? חג לאומי גדול, שבו מתאספים ציוניים בארבע פנות-העולם לאספות חוגנות ובו נזכרות נכורותיה ומסירות-נפשה של המשפחה היחידה במינה בתולדותינו, משפחת החשמונאים, שהביאה חירות מדינות ורוחניות לעמה אחרי ארבע מאות וחמשים שנות עבדות ושעבוד-מלכויות. ומי שיש לו עינים חודרות רואה כבר עכשיו, ששנוי זה ביחס אל חנוכה נעשה לא רק בתוך הציוניים בלבד, אלא אף בתוך המוני-ישראל. והרי, מיטאמורפוזה! כזו אפשרית היא גם ביחס לליג בעומר, שמוכיר לנו את התגוששות הענקית של בר-כוכבא, ולחמשה-עשר באב, שנעשה יום לאומי לנו מפני שבו התחיל הישוב החדש. וכן כולם.

ומדי אקרא בעתונים, שתלמיד בתי-הספר שבארץ-ישראל עורכים טיולים חוגנים בליג-בעומר ובחמשה-עשר באב או נומעים אילנות בהמון בחמשה-עשר בשבט עולה על לבי הרעיון, שהמורים הארצי-ישראליים יוצרים יצירות דתיות-לאומיות שלא-מדעת: האינסמינקט הלאומי, המרגיש צורך ביצירות דתיות-לאומיות חדשות, פועל בהם בלא-יודעים, הם מדמים לעסוק רק בחגים לאומיים בלבד ואינם רואים כלל, שהם מחיים חגים ישנים, שאילמלא הדת הישראלית היו משתכחים זה כבר כמו שנשתכחו הרבה מן הימים-הטובים המרובים, המנויים ב"מגלת-תענית". ומי יודע, אם לא אותו האינסמינקט הלאומי מעורר את ההנהגה הציונית לקבוע את ימי-השקל לא רק בחנוכה, אלא גם בחולו של מועד, שאף הוא יהא נעשה יותר, חולי מ"מועד" אם לא נכנים לתוכו תוכן לאומי חדש על יסוד תכנו הדתי.

וכשיקפו חגים ישנים-חדשים כאלה את כל חיי הדור העברי הצעיר, שהוא נועד לבוא על מקומם של הדור הישן-לגמרי-דור אבותינו האדוקים—ושל הדור הישן-למחצה—דורנו שלנו, דור התלויים באמצע בין שני מגזטים—, אז אין ספק בדבר, שנרכוש לתנועת-התחייה גם את לבותיהם של ההמונים הישראליים הגדולים, כי—אל-נא נשכח את האמת הגדולה הזו! — שום תנועה שבעולם אינה נעשית גדולה והמונית אלא אם היא נעשית אמונה ודת. אוניט קונט, שהבין זאת, יצר, אמנם, את הפילוסופיה החיובית, שדבר אין לה עם מה שלמעלה מן הטבע, אבל הוכרח להוסיף עליה מסתורין דתיים גמורים. המהפכה הצרפתית עשתה את ה"שכל" לאלהים והמציאליסמוס של עכשיו נעשה אמונה גמורה ב"תורת-מארכס רבינו", ואף חג כחגים הדתיים יצר לו, לכל הפחות, פעם אחת בשנה.

יודע אני שכל מה שאמרתי עד כאן דורש עור בירור ולבון, וחושש אני, שמא יובנו דברי כאילו נעשיתי שותף ל"חסדי-פראנקפורט" או כאילו אף אני משתעבד בזה לה, וזרם המורדני בספרות הלועזית, שהוא שופע עתה מסתורין דתיים מפני שתנועת-השחרור לא הצליחה או מפני שהמדע קרא שמיטה. אפשר שעוד אשוב אל הענין הגדול הזה. הפעם די לי שעוררתי את תשומת-לכם של קוראינו על מהותו של העברי הצעיר ועל המקום, שהוא תופס ושהיה יכול לתפוס בעמנו, וגם על המעות הגדולה, שהוא מועה במה שהוא מתחם אל שאלת הדת הישראלית, יחס ניטראלי.

העברי הצעיר צריך להיות יוצר לא רק בכל הנוגע ללשון-ישראל ולא רץ-ישראל, אלא גם בכל הנוגע לאמונת-ישראל!

סוֹסְתִי.

מעשה נורא.

נתגלגל ובא לדפוס על-ידי

מנדלי מוכר-ספרים.

(המשך) (*).

פרק עשירי.

תְּיוֹנוֹת-לֵילָה.

עֵיף וִיגַע נִשְׁתַּמַּחְתִּי אֲנִי וְסוֹסְתִי עַל הָעֵשָׂבִים תַּחַת אֵילָן גָּדוֹל, שֶׁנִּפְּיוּ מְרֻבִּים.
בֶּרֶק נֹרָא בּוֹקֵעַ חֲלוּנֵי רִקִּיעַ וּמֵאִיר אֶת הָאָרֶץ בְּלֹהֲבוֹת-אֵשׁ. אַחֲרָיו שׁוֹאֵג רֶעַם וְקוֹל
הוֹלֵךְ בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם כְּקוֹל רִבְבוֹת נִשְׁקֵי-אֵשׁ יוֹרֵי אֲבָנֵי בִלְסִמְרָאוֹת כֹּלֵם בְּבֵת אַחַת.
רוּחַ סַעֲרָה מִתְּגַעֵשׁ, הוֹמָה וּמִיִּלֵּל כּוֹאֲבֵי עֶרֶב רַעֲבִים, כֹּאֲלוֹ מֵאָה מִכְשָׁפִים נִתְּלוּ הַיּוֹם
וּבִשְׁלָהֶם הַסַּעַר הַגָּדוֹל הַזֶּה. נֶעוֹר הֵיעָר הַנֶּרְדָּם וְעִמּוֹ כָּל עֵשֶׂב, כָּל שִׁיחַ וְכָל עֵלֶה, כֹּלֵם
מִזְדַּעְזָעִים וְרוֹעֲשִׁים וּבִפְמִפּוֹם לְשׁוֹנוֹת מִשְׁוֹנוֹת מִפְּמִפּוֹמִים. יִנְשׁוּפִים וְעוֹרְבִים וְעַמְלָפִים הֵם
וְכָל עֵרְתָם אֵף הֵם מִשְׁמִיעִים קוֹלָם בְּתוֹךְ מִקְהֵלָה אִיוִּמָה זֹ—וְהָיָה רֶעַשׁ וְנִהִימָה, גְּנִיחָה
וְנִאֲקָה, צַפְצוּף וְצוּחָה, עַד שֶׁגִּשְׁשׁ גָּדוֹל שׁוֹמֵף בּוֹעֵף וְסוֹתָם פְּיוֹת כָּל אֵלֹ וְנִשְׁתַּתְּקוּ
כֹּלֵם כְּאַחֵד.

נֹרָא הוּא לֵילָה כֹּזֵה בְּתוֹךְ הֵיעָר, אִיוִּם וְנֹרָא מֵאֵד!

אֲנִי מִצְמָצֵם עֲצָמִי וּמִתְכַּנֵּם תַּחַת נִפּוֹ שֶׁל אֵילָן. הַגִּשְׁשׁ יוֹרֵד עָלַי וְשׁוֹמֵפֵנִי וְכָל
אַבְרֵי גּוֹפִי מְרַעִידִים. וּבְתוֹךְ הַקּוֹלוֹת וְהַבְּרָקִים נִקְרָאִים בּוֹכְרוֹנֵי מַעֲשֵׂי אֱלֹהֵינוּ וְגִבּוֹרֹתֵינוּ
מֵעַל סֵפֶר תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל:

וְהִתְגַּעֵשׁ וְהִתְרַעַשׁ הָאָרֶץ:

וּמִסְכֵּי הָרִים יִרְגְּזוּ.

וְהִתְגַּעֵשׁוּ בִּי תְּרָה לֹא.

עֲלֵה עֵשֶׂן בְּאַפִּי.

וְאֵשׁ מִפִּי תִאֱכָל.

גִּחְלִים בָּעֵרוּ מִמֶּנִּי.

וַיֵּט שָׁמַיִם וַיִּרְדּוּ.

וַעֲרָפֶל תַּחַת רַגְלָיו.

וַיִּקְרַב עַל-קְרֹב וַיַּעֲקֵף.

וַיִּקְרָא עַל-כִּנְפֵי-רוּחֵי.

הנה זה אלהינו אראנו שם! הנה הוא רוכב בין הבתרים—בין עבי שחקים! נוש ענן כבר, כלו שחור וצה ובהיר הוא בקצותיו, דואה שם במרום בדמות סוס גדול כביר כח. ציורו האפל לבוש רעמה כלבנת כסף. נשימתו להב, מפיו יוצאים ברקים ולארבע רוחות השמים במיסה אחת מתעופפים—הוא הכרוב בעצמו ובכבודו שם. גבור נערץ רוכב עליו, לבושו ארגמן, תלתלי ראשו וזקנו המסולסל כשלג מלבנים. אחריו הולכים גדידיו, צבאות ענקים, כעון מלך הבשן ונוג מנוג, מכני הרפאים, ועל ידם חיות קמנות עם גדולות למיניהן. בכיכר ראש ובחפזן הם נוסעים, המקום ידעם לאן הם נוסעים, ומשאירים אחריהם נתיב מזהיר ברקיע. הירח מושיט מקצת ראשו מבין מפלשי עבים ומכיש אחריהם ממקומו ביראת-הכבוד כאחד השרים בשעה שעובר דרך עירו שר גדול ממנו. האילנות מרכינים ראשיהם כחבוסים ומשתחווים בהכנעה ובכפיפת קומה, בלי נשמע עוד קולם, ומעילים הירוק נוטף מים, טיף טיף על הארץ וטיפ טיף על ראשי.

—אלהי קדושי! — קורא אני בקול, כורע ומשתחוה ונופל על פני. . .

קול פחדים הבהילני פתאם והעמידני על רגלי. והקול כקול הברה של אדם, כנביחת כלב, כהמית חתול ויללת תנים, משונה מאד, ואין להכיר אם נפש חי אחד קולו מתחלק לקולות הרבה, או בעלי חיים הרבה הקולות שלהם מתאחדים לקול אחד. עוד מעט וקול צעדים נשמע מרחוק, מפרק שיחים ומשבר חריות כהולך וכובש לו דרך ביער. אני נוטל בול-עץ המוטל בקרקע ומוזין עצמי מפני הסכנה, ומיד שתי עינים מאופל ומחושך מבריקות כשני פנסים לנגדי. ואחרי העינים כתבנית ראש נראה מבין עפאים, פה פתוח, לשון אדומה ושיניים צחורות, ואחר הראש גויה יוצאת, ותמונת זאב גדול לפני, נורא מראהו. נוהם וקופץ—ואני בכפוי! פרח נשמתו, והייתי כעכבר מטורף ומפרפר בכף החתול. אימות מות, שנפלו עלי בשעה שנתמעכתי בכפוי העצומות של זאב, חלפו כרגע ומעמתי מעין נעימות גן עדן, שצדיקים טועמים במיתתם. רואה אני את עצמי על משכבי בשלום תחת חופת כרפס ותכלת, אחוז בחבלי בויץ על ידי ורגלי, ועמרת-שלפוחית גדולה כעין הקרח הנורא בראשי, ומשרתים לבושי לבנים משמשים אותי בגבורה. מושיבים אותי באמבטי של שיש ומרמרא ונגידין עלי זרמי מים דלוחים ואפרסמון. אמי וכל יודעי ומכירי עמי במחיצתי, גם אותו יהודי המלחש והגויה הזקנה שם, פניהם מזהירים ועיניהם מורידות דמעות של שמחה, רואים בכבודי ושמתים. אני נהנה מזוי פניהם והם נהנים מזוי פני. אבל הנאה זו שאינה פוסקת, שמחת עולם וזוי פנים שאינו פוסק היו לי לכסוף לזרא עד כדי הקאה, כמי שאוכל דבש הרבה עם נופת צופים ולקריצה ביחד. יושב עולם ונהנה—הנאתו תועבה, ואין לך שיטה גדול ממנו. גם העטרה על ראשי היתה מתישבת עליו בדוחק ולא הולמתו. אני כועס ועוצם עיני, כדי להבטל מעט מהסתכלות משונה ומהנאה אריכתא, ובעת רצון, בין משמרה ראשונה ומשמרה שניה בלילה, נתנמנמתי תנומת צדיקים, שהיא כשינת סוס, נתנמנמתי למעלה ונתעוררתי למטה, בחורשה אצל מאורה אחת כמין צריך, מסוכך במורביות של עצים וקנים. וכשם שלא ידעתי בעלייתי כך לא ידעתי בירידתי. מציץ אני מבין הסבכים ורואה מקום פנוי לפני וסדן חלק של אילן באמצעו ובו נעוץ סכין כחרב חדה ונוצץ לאור הלבנה. וזאב מקפץ ורץ אילך ואילך, ומיד הכרתיו בסימניו: זהו שצד אותי, והוא רץ ומתקרב אל הסדן, מעיין בו ונוהם עליו בלחישת חוזר ורץ, כאלו הוא מתלמד בקפיצה ולבסוף נח. עומד ומורד את המקום בינו ובין הסדן, אזור חלציו וקופץ כחץ פתאם ובא ומתגלגל מעל ראשו של סכין לעבר השני של הסדן ושם כרע נפל ונשתטח ארצה.

—ברוך דין אמת! — אמרתי בשמחה—מת הזאב!

עמדתי והלכתי לעשות חסד ואמת עם המת—ולפשוט עורו, והנה כדמות אדם משתטח שם מלוא קומתו על הארץ, והוא בריא מאד, אדמוני ובעל-כתפים, וזקנו מגודל ובולריתו גדולה, חוטמו כאבמית, שוקע בין עיניו, וראשו מתעגל ומזרקף ועולה, ומראהו

כשכור מתרונן מין. ראיתי מעשה וזכרתי מה שכתוב. הרי כך אמרו חכמים במכשפים ונשים כשפניות שמתהפכים לזאבים, וחוזרים ומתהפכים לבני אדם, והכל ממש כדרך שעשה זה, והם הם זאבי-אדם, הידועים בכל מדינות העולם בשמותם: וואוקולאקים, וואהרוואלפים, לופ-גארז' בלעז. ולא לזאבים בלבד בני אדם מתהפכים, אלא הם מתהפכים גם לכלבים ולשאר מיני חיות רעות ומוזיקים ומיני שקצים מתועבים ואפילו לעצים ואבנים. הפעם ראיתי בחוש כמה גדולים דברי חכמים וספוריהם, הכל הם יודעים ואין דבר נעלם מהם. ואני משפשף ידי בעשבים לחים כדון, מישב יפה יפה כובעי על ראשי ומברך בכוונה גדולה:

ברוך שנתן מחבמתו לבשר ודם!

אותו בן-אדם ראה אותי דובב בלחש בעקימת שפתים ובעינים נשואות למרום והעמיד עלי פנים כעוסות, כסבור היה, שאני לוחש עליו ומתכוין לעשות לו רעה. וכיון שאמרתי לו דברי אמת והפלגתי בשבחם של חכמינו, שהם יודעים כיצד מתהפכים, יודעים הכל וכותבים ומדברים על הכל, נחה דעתו. וכשראיתי שנחה דעתו והוא מסתכל בי ושותק מיד תקעתי לו כפי ושאלתי לשמו.

—שמי קושציי—החזיר לי בשפה רפה, עומד ממקומו, מתמתח בכל גופו ומנענע

את בלוריתו.

—אתה הוא קושציי! — אמרתי לו תוהא ומשתומם ולבי חרד בי. ואני מתרפס לו, מרהיבו ומחניפו כדי להפיק רצון ממנו — אשרי עין ראתה בן-אדם כמותך, שכח מעשיו מלא עולם, והכל, אפילו שומה וקמן, יודעים אותו!

קושציי נענע לי ראשו לאות רצון ואני מאריך ואומר כל שבחיו בפניו ככתוב. ואנכי אני מדבר בגניטה של יאהא ובגנותם של כל חכימין ואשפים, שאינם מגיעים לקרסוליו וקטנו עבה ממתניהם, הכל כמנהג תלמיד חכם יהודי. וקושציי נהנה ואמר לי בפנים שוחקות:

—אשמח מאד שלא אכלתיך, יהודי, כשהיית בכפי. בזמן שאני חיה רעה בשר יהודי מאכל תאוה לי, מזלך גרם שבאותה שעה היתה כרסי מלאה. עכשיו אני שמח באורח כמותך. בוא למעוני ונשתה לכבודך.

כמוכ לב קושציי בין אמר להראות לי את כבודו ואת יקר תפארת גדולתו ושרק בשפתיו ומיד נתכנשו ובאו ברעש גדול ובקולות משונים דיות וינשופים, עורבים ועטלפים, חתולים וקופים, צפרדעים ולמאות, דרקונים וסלמנדראות קהל גדול מאד, וכל היער חל משאונם והמונם. ואני עומד מרעיד וישרי סמר מפחד. נשף קושציי ברוחו ומיד נשתנו הבריות הללו—ובתולות נאות ועלמות יפות ונימפיות מובית מראה לגנדי. מתחת כתנות-בד חורי מצומדות לגופן נשקף עור צה ואדום, גויותיהן המזהירות מחומבות כתבנית אפרודיסי וחן חן בכל נדנודי אבריהן. עיניהן יורות חצי אהבה, מלהמות נפש ומרתחות דמים—והלב שוקק, שוקק ומתגעגע. שפע מרובה זה של זיו ויופי, חן ונעימות אין לב אדם יכול לקבל.

אמר קושציי—וקול רינה נשמע. עלמות פותחות בשירה, שירת דודים ונגינות נעימות, מנשאות את הרוח ומטילות הלב מגל אל גל בים של קולות והרגשות סוערות, ובתולות ונימפיות יוצאות במחולה-מחניים, וצינפות ורדידים כעין הקשת ושלל צבע רקמתים מתערבבים והיו כערוגות ערוגות של פרחים, מור ואהליות ושושנים בגני-חמד ופרדסים. וקושציי מתעורר וקופץ ובא בין המחוללות ומושך גם אותי אחריו ושנינו רוקדים, הוא רוקד מיושב על רגליו מעשה קוץ ואני רוקד מעומד וחוזר כגלגל, הוא שירת ענבים בפיו, שירת בתולה לדודה, ואני אומר, מה יפית' בכריעה וכפיפת קומה. והנה רון שיר ושבח ומחולות, כתנות-פסים מתנפפות, מסתובבות כגלילי כסף, וזרועות ושוקים כעמודי שיש מתנצנצות לעינים. הקולות מתגברים, ההמון חוגג ואני נע כשכור,

נופל נדהם ומשועמם ואיני יודע ואיני מרגיש עוד כלום .
 כשהקיצותי בהשכמת הבוקר מצאתי את עצמי שוכב תחת האילן, במקום שהייתי
 נופל על פני בתחילה . ראשי כבד עלי, רוחי סרה ונפשי ענומה .

פרק אחד-עשר. הַזְמִיר בְּנִינֹת וַיִּשְׁרָאֵל בְּקִינֹת.

רוח צב נשב בנחת, נתפורו העבים, הוהירו השמים ונתיבשה האדמה, זה היער,
 שנשתמף אמש כמי הגשם, נתעמף ועמד בכנר עלים ירוקים, בגדו החדש העשוי לו
 בירי שמים בחודש האביב, וזיו היה מבהיק כזיו אילת השחר, שבקעה במורח ובאה לבשר
 שעת צאת השמש כחתן מחופתו, ואורה ושמחה ויום-טוב במהרה לארץ ולדירים עליה.
 הכל מסביב מבהיקים, הכל נראים כמתקרשים ומתקינים עצמם לקבל פנים חדשות,
 והארץ ככלה מתקשטת ומקומרת ועליה יציץ נורה, נזר נצנים ופרחים נמלאים מללי
 אורות ורסיסי לילה, נועם ועידון מעין עונג יום-טוב בכל מקום, עשבים ודשאים נותנים
 ריח ואילנות זולפים בשמים!

הזמיר, זה המשורר הגדול בכל בעלי כנף, עומד על דוכנו בין העפאים ומנגן
 ואומר מזמור שיר לכבוד יום-טוב זה הבא, וברעם ומירותיו קול נעימה עציבה
 נשמע — השתפכות נפש ותפלה וכה ברגש מעין, הזכרת נשמות, שכלי-זמר מנגנים
 לחתן וכלה היתומים ביום חתונתם.

למה, ומירי חביבי, נפשך כך ענומה? למה, משורר האביב, גם בגילה ורנה אתה
 ממיל מיפה של מרה שחורה? ולמה בים של נעימות ומירותיך אתה מכה גלים, גלי צער
 ויגון? הנה עתך עת דודים, אפריון עשתה לה יפתך בין העפאים ורובצת שם בהשקט,
 הנה יפה רעיתך אף אם נעימה, מחממת פרי בטנה וערשה רעננה, הנה נתעמף היער
 עטיפת-עלים ירוקה, הארץ מתבססה בשלמה חדשה והרי היא מצפה להשמש, ככלה
 שמייחלת לנשיקות דודים מנשיקות פיהו של החתן — וביום שמחתכם זה
 ובראשי חירושכם תעיר ותריע בגיל ויגון, בשמחות ויבכות גם יחד!... אני ידעתי את
 נפשך, ומירי הנעים, נפש משורר מרגשת בצער העולם, אותו הוא מנגן ואותו הוא
 מעלה תמיד על ראש שמחתו. אתה זוכר לרעיתך אהבת כלולותיה ומנגן לה שיר
 ידידות—ובשיר-אביב זה נשמע יבוב, הד החורף הנורא ולבתה אחריו בגולה, בארץ
 נכריה! אתה מנגן להיער העומד לפניך בעטרה ירוקה על ראשו—ובמצהלותיך מודעזע
 קול בוכים על עלים ראשונים נובלים וכמושים ומתגוללים באבק לרגלי! ולארץ, כלה
 זו המקושמת בפטורי ציציה ופרחיה, אתה מוכיר נשמות צאצאיה, שכלבוש תחליפם
 שנה בשנה, נעמת לי, ומירי, מנגן נפלא, היגון שבנגינותיך הוא הוא שמעורר את רוחי
 ויפה לי מכל שירי זמרה, הן ביגון חבלתני אמי וביגון הניעתני בערשי, ערש ילדותי.
 ושיר של פגעים, שבו היתה מישנת אותי, היא נגינתי כל ימי חיי, מה לי ולאביב? מה
 לי ולהמון חוגג, לעצי יער אלה, העומדים לפני בהדר גאונים? ולשמחת גילה של הבריאה
 בשעת לבלובה מה לי? אני אל גיל בעולם לא אשמח ככל יושבי חלד, כשהבריות
 נתונות בנחת אני שרוי בצער, כשהשמחה במעונן דם ואש ותמרות עשן בשכונתי.
 וכשהנצנים נראו בארץ וקיל התור נשמע, קיל בכי וצום אצלי.—נגן, ומירי הנעים,
 הימיכה נגן לי בתרועה!

הזמיר מנגן, מיבב ומועזע נימי לבי בקול נגינתו, לבי ככנור הומה, ודברים לא
 שמחים, חדשים גם ישנים, נזכרים ועולים במחשבתי.
 אנקת נפש אומללה אני שומע—ותמונה עציבה לנגד עיני.

חורף, נשיאים ורוח ושלג, והיום יום של מרה-שחורה. מתחת השלחן על בר שבין רגליו פרגיה התרנגולת יושבת, יושבת בדד וראשה תחת כנפה, עתים שוקמת ונראית ישינה, ועתים רוגזת תחתיה, לבה ער ומדמה לה ימי קיץ, ימים טובים וחיי נחת. אהובה היתה לדודה, נכר נאה, ארך-שוקיים, רב-הנוצה וכרבלת-תפארת בראשו, בה חשקה נפשו והיה מצוי אצלה תמיד בשכבה ובקומה, בבוקר בבוקר היה מוציאה מתוך הלול ומטייל עמה בחצר ובגנים, היה מעפר עמה בעפר, מתאבק ומחמט באשפה וזכה לה במציאתו שם, חיים טובים ראתה עמו, המילה ביצים ובקעה ודגרה והמליטה אפרוחים, עשרת אפרוחים בבת אחת המליטה, כלם יפים, כורכמים ונעימים, ברנע לידתם, קליפות של ביצים עדיין על אחוריהם, מיד הכירו אם יולדתם, עמדו על רגליהם, צפצפו ונשאו שלום לכל העולם באהבה, העולם נשא חן בעיניהם, עולם חסד הוא, ראו אור כי טוב ושמחו, שמחו בילדותם, שמו והלכו בדרכי לבם ובמראה עיניהם, אם הבנים שמחה, מכניסתם תחת כנפיה ומחממתם ברחמים והם מצפצפים לה תודה, כל היום היא מטפלת בהם—מנהלתם במקום מנוחות, בגלים ובאשפות, משם חופרת אוכל וכשתמצא קוראת להם: עושי, גושו, חושו! והם נחפזים ובאים, ראוה זרים ועמדו, הביטו בה ובמופליה הרכים ונהגו, מדמה לה פרגיה ירחי קדם, ראשה תחת כנפה ושוקמת. ופתאום פרגיה רוגזת, מסמרת נוצתה ומתנפחת—קץ כל אשרה בא לפניו ותחילת עניה ומרודיה, בבוקר לא עבות אחד עיט ירד על אפרוחה ונשאו בצפרניו, היא מצעקת אפרוחי, אפרוחי, והוא נעלם ואיננו! נוצה אחת נופלת ממנו ארצה, נוצה רכה מנואלה בדם ורוח רודפה, ומאותה שעה בא הכורת על מחמדיה והם פוחתים והולכים, זה חוללה אכלתהו, זה חתול מלק את ראשו וזה ניצד בידי אדם, והיה ביום הששי ובאה לבית-המבשלים ללקוט שם כדרכה, והנה אוי ואבוי—בתה, פרגותא נאה וטובת חן, מונחת שחומה על השלחן! המבכית מרמשת כריסה, מוציאה בני מעיה ומשליכתם לפניו ולפני החתול, הרובץ שם מנגד, לא נשאר לה מכל בניה אלא אפרוח אחד, תרנגול רך, שכרבלתו התחילה לצמח, כשבגר ונעשה בר-קריאה עמד ואמר קיקוריקא דקיקה ועריבה בפומבי בפעם ראשונה, שמעה האם וענתה ואמרה אמן, הלואי ישימך, תרנגילי! כאביך וכמוהו תהא לך בינה להבחין בין יום ובין לילה! כל נחמתה בעניה היה בן יקיר זה ובעל נעוריה, ועוד לא אבדה לה תקיה לראות טוב בימיה, אבל כוס היגונים עמוקה היא ורחבה ועדיין לא שתתה את כלה, הימים ימי הבציר והיא ובעלה ובנה מטיילים שלשתם בחוץ, חוטטין בעפר כדרכם ומפספטים, כשחורו לביט-מלונם בין הערבים מיד תפסו את בעלה ואת בנה ואסרו אותם לעיניה, בני אדם מאנשי הבית מחזיקים ברגליהם ומחזירים אותם כגלגל סביב לראשם, האסורים הללו גופם חוזר וטס באויר, הם גנחים ונאנקים ובני אדם מחזירים ומחזירים, ולבסוף אוחזים בכרבלתם ומשליכים אותם ארצה, ואת השוחט ושחט את שניהם—ונשארה פרגיה מילדיה ומאישה!

לבי לבי עליך, פרגיה ואמללה! הלא מולדת ביתי את ואותך בלבד הכרתי מכל עוף שמים, פרה ועו, תרנגולת ואזוא ובר-אזוא אלו הם המצויים אצל יהודי והידועים מכל בעלי החיים, שנבראו בימי בראשית, בנתי למנהגך, למדתי את דרכיך ושבתך וקומך ידעתי, ומשעה שראיתך יושבת בדד וראשך תחת כנפך תמונתך זו לנגדי תמיד, ואני מדמה אותך נכנפת, שוממה ואכילה, בריה עלובה את, חביבתי, צערך מעין צער העולם, שכולו יגון ואנחה משעת בריאתו ועד הנה, אבל צער העולם מעלות מעלות הן זו למעלה מזו, ואני, אוי לי, שדי הרע לי וידעתי את כולי!

נגן לי, זמירי הנעים, היטיב נגן בתרועה! לבי הומה לי ואני מבקש לשפוך את נפשי.

הזמיר מרים קולו בתרועה—ותמונה אחרת, תמונה קדורנית ועגומה באה לפני.

ימות הגשמים, בית קטן ושפל, צלמות ולא סדרים בו. המטה אינה מוצעת, הכלים אינם על מקומם, הכירה לא הוסקה, וזה כמה ימים לא נראה עשן יוצא מפי הארובה. יגון ושממון בכל זווית ויחד הכתלים יבביון, על ספסל רעוע הינדא האלמנה יושבת, יושבת בדרך, אבילה ושוממה ורגליה תחתה, עתים היא כאבן דומם, אינה זזה וזו כל־שהוא, ראשה כפוף, עיניה קפואות ומכוונות כלפי נקודה אחת, ועתים היא מזרעזעת, עיניה זולגות דמעות, מטפחת בידה וסופרת, לא על זה שהיא עניה הינדא סופרת, למורה היא בעניות, לתענוגים לא היתה מתאוה מעולם ואין לה בהם צורך, היא מסתפקת במועט במה שמרויחה ממעשי ידיה, אלא על בנה היא סופרת, מכבה על בנה האחרון כי איננו, חמשה בנים ילדה הינדא וכולם ילדה לבהלה, בנה הבכור נלקח לעבדות הצבא, הבריות הלא מתגרות זו בזו, משעבדות זו את זו ועין אחת צרה בחברתה, למלומדי מלחמה, אחויו חרב ורומח ושאר כלי־מות הן צריכות להגן עליהן מפני חססנים ובעלי זרוע, הלך בנה לעבדות הצבא, להרוג או ליהרג, ולא שב עד הנה, את בנה השני לקח בכור מות, הרבה יסורים וענויים קשים סבל אימלל זה עד שיצאה נשמתו, השלישי נהרג לא בידי חיה רעה—זאב, נמר וברדלס, אלא בידי בני אדם בני מינו, רוח רעה של מהומה ושל כליה באה לעולם, נתאכזרו הבריות ועמדו איש על אחיו ומרפו והרגו ודרסו ורמסו. בלא חמלה! הרביעי, בן־עוני, בוזו ושסוי, מדוכא ומעונה, נמל מקלו ותרמילו והלך בגולה, נדר למדינת הים מפני היד השלוחה בו, נדר ואיננו! והחמישי, בן יקיר ונחמד, נמסר לחיל הצבא בשעה זו של מלחמה קשה, ותמול עזב את אמו ערירית והלך למיתה... עתה יושבת הינדא בדרך, עזובה ושוממה, וזוכרת מה שעלתה לה ולבניה, בנים ילדה ולצרה יגון אותם ילדה—לתונה לה ולתונה להם.

אפרוחיך, פרגיה, כיון שיצאו לעולם מיד נהנו מטובו, תמול היו ביצים והיום תושבים גמורים, היו מלקטים ואוכלים, משתעשעים ושמחים, מטיילים ומשוטטים כאילו נהירין להם שבילי עולם מימי קדם ומכירים ויודעים מה שלפניהם ומה הם צריכים, ילדות היתה לאפרוחיך והיטיבו לבם בילדותם! ובני הינדא נולדו בעצב, בכיאתם לעולם באו עמם יסוריהם: תחלואים ומכאובים, חולי מעיים וכאב שינים, הרבה היו מסתגפים בידי שמים עד שנתפקחו עיניהם וראו את העולם, וכיון שראו את העולם ובקשו לשעשע וליהנות מזיו קפצה עליהם רוגום של עוני ולחץ של פגעים ונגעי בני אדם, בנים היתה מגדלת הינדא בעמל, רוב ימיה היתה בעבדים בצער גדול—והם גזולים מלפניה, לא אם היא ולא זכות לה בבניה, אלא שפחה היא, שפחה נחרפת לשמים ולחברת בני אדם, שפחה, שולדותה לבעליה לעשות בהם כרצונם, היא ילדתם וסבלה צער גידול בנים—ובא המות ונומל את שלו, והחברה באה ונומלת את שלה, ואם רגשי אהבה לשפחה זו והיא מתגעגעת על בניה—מי משניה בה? לא לה הזרע! כשהינדא זוכרת זאת היא מטפחת על לבה, תולשת שערות ראשה ובמר תבכה וקיל בכיתה עולה למרום, נגן זמירי הנעים, נגן לי, אבל לא בכח, לכי הומה בחזקה ונימיו זעות ומזרעזעות עד להתפקע.

קול הזמיר סואן ברעש, אדירים משברי תרועתו, נרעש ונפחד משתער רוחי ומתגשא על גלי נגינתו הסוערה, לבי הומה ומראות משונות חולפות ועוברות לפני, יער ושרה עם נמטניהם ופרחיהם מזה, אילת השחר נשקפת להם בשחוק ידידות של חן ונועם, פניהם מצהילים ורסיסי מל עליהם מזהירים כפנינים, והעיר עם שאונה והמונה מזה, זיו וזהר לא נמצא בה, מאורי השמים מתגנבים ומאירים לדרים שם, ולא בכל שעה ולא בכל מקום הם נראים שם—חומיתיה, הגבוהות ורחובותיה ומבואיה הצרים חיצצים בפניהם, השוק עם בריותיו, בריות קטנות עם גדולות, נראה לי במחזה, השוק כמו שהוא עם העוסקים ועסקיהם, העושקים ועשוקיהם, עם התאוה והכבוד וקנאת איש מרעהו. שם עניים ואביונים, מיני נפשות רעבים, דוויים ומדוכדכים, ממושכים

וממורטים, שם סמרטורים כפופים וסרסורים שפופים, רוכלים, נוכלים, תגרנים וערב רב של רמאים, מיילנים ובמלנים, כלם שמים, מחפשים ומבקשים פרנסתם להחיות נפשם ונפש ביתם, הכל מרודים ודואנים, הכל מערימים וזה לזה מתחכמים והכל רצים כמטורפים, דאגה ויגון ואנחה—זהו השיר, שהשוק אומר בכל יום, אוי מה נורא השוק, כמה צער, ורוגז, שפלות ובזו ויסורים, וכמה גול והונאה, דברי מרמות ופשעים על פת לחם! קשים מוונותיו של אדם! העוני, הדחק והתחרות מועזים את הלב והוא ככנור הומה.

לאט לי, זמיר נעים, אל נא כך תעיר ותריע, כי הנה זה פקעה נימא אחת מנימי לבי!

אומלל אתה, בן-אדם, וארור מכל הבהמה ומכל הבריות בעולם, היוצר עשה אותך ישר והתקינך יפה—מכל יצירי כפיו—ותקנתך זו היא קלקלתך! הרעות מעשיך וקפחת את יתרונך, יתרון דעת ניתן לך, אדם, ודעתך זו היא שובבתך, בקשת חשבונות רבים והעברת עצמך מדרך ברייתך ומדרכך הבריאה אם כל חי, הדעת נעשית לך סם המות, נשתנו עליך סדרי החיים, המחיה והכלכלה, ותקלה וצרות רבות באות לך ולאחרים על ידה, ברוב חקרי לב רוב שגיאות וברוב גלווי תעלומות, חכמות והמצאות חדשות צרות ורעות ומיני פורעניות מתחדשים ובאים, כמה חידושים חדשת לפצצך וכמה דברים גלית, שהם לחבירתך, ממרים את חיך ומקצרים שנותיך—אומלל אתה, בן-אדם, בדעתך ואומלל אתה בלשוניך, כדיבורך, מתנה טובה זו, שוכית לה, היא הביאה עליך קללה, כלב זה, שנובח לפניך כאן, כמותו נובח חבירו הכלב באספמאי, נביחה אחת לכל הכלבים, חמור נוער במקומו ככל החמורים שבועלם, וכל הצפרדעים באנמים ובבצאות מקרקרות קול אחד ממצרים ועד הנה, ובני אדם נפרדו ללשונותם בנייהם ואיש אינו שומע שפת רעהו, על ידי כך תופר האחוה ביניהם ונכרים נחשבו זה לזה—וצרה זו צרה גדולה! אומלל אתה בהזיותך פרי דמיונך, בצלמו ברא אלהים את האדם ויפח באפיו נשמת אדם, נשמה יחידה לחיות בה, ובאת אתה להוסיף על נשמת אדם זו נשמה יתרה משותפת לאישי האומה, שתי נשמות הללו מחולקות כמה וכמה פעמים בדברים הרבה, בדיני ואיסור והיתר והזיות העולם, ומחלוקת זו גוררת אחריה עול, גזל, שפיכות דמים ומהומות רבות, ואומלל אתה, בן-אדם, גם ביראה ומוסר שלך.

רוח נסע מאת הבורא, רוח דעת ויראת אלהים, ורוחו כנחל שוטף עובר בעולם ומקור חיים עמו לכל ביותיו, והנה על שפת הנחל מזה ומזה בתי-חרושת עומדים, משונים בצורתם ותכניהם, כל אחד ואחד מהם ממשיך את הנחל אצלו, עוצרו על ידי מחיצה מעכבת, שיהא מגלגל את אופני המוכנא שלו כרצון בעליו לטובת הנאתם, הילודים, קרצים מחומר אחד, ממקום אחד באים, כיון שבאים הם נגרפים שלא מרעתם לכאן ולכאן, הללו לבית-חרושת זה והללו לבית-חרושת זה, שם החומר הפשוט נתון לתוך דפים מיוחד לעשותו כלי, בריה מיוחדת במינה ובצורתה, משם בריה זו יוצאת בחותם בית-היוצר המבוע עליה ונעשית בנמוסיה ובדעותיה ומנהגיה צרה לחברתה מבית-חרושת אחר, הבריות משונות, דרכיהן משונות ורוחן אינה נוחה זו מזו—ואיבה ומשטמה, קנאות ופרעות ואכזריות מתרגשות ובאות, אוי, הרבה צער, הרבה צרות, יגון ואנחה נתיחדו להעולם מתחילת הווייתו ובני אדם באים ומסיפים עליהם במעשיהם! לאט לאט לי, זמירי הנעים, אל נא כך תעיר ותריע, כי הנה זה פקעה עוד נימא אחת מנימי לבי!

התבונן ובכה, ישראל!—מעוררני משורר היער בקול נגינתו—ואותה שעה הייתי כחתן בין שושבינו עד שהוא נכנס לחופה, הברחן חורז ואומר לפני דברי כבושין, מעוררי-דמעות, ומוכיירני, שיתום אני, גר ובודד בעולם, הוי, ישראל!—חותם הוא את חרוזיו במירדות—למי אוי, למי אבוי? הלא ליתום, הכל עומדים עליו ויד כל בו! יהדפוהו

אל חושך, ינידוהו מתבל. חלים הוא נושא ומכאובם סובל. מחולל מפשעיהם ומדוכא מעונותיהם. נהה, יתום, והילל, ישראל, וביום שמחתך, חתן, שא אבל. הרנינו לו, כלי-זמר, עורה עורה הנבל!

יתום ישראל וחתן כאחד!—חתן דומה למלך ויתום הלא דומה לתולעת נדרסת ברגלים, מלך ותולעת—היא מזיגה של דבש ולענה, יין וחומץ ביחד, שפלות-תמיד של יתום וכבוד-שעה של חתן—התול של שטן הוא, צחוק נורא מרגז לב, נוקב ויורד בנפש עד התהום. אני שרוי בעצבות וכועס, לבי סחרחר והכל סביבותי חוזרים ורוקדים כנגדי. רוקד שיח השדה, היער מכרכר והעצים מוחאים כף. ראשי עלי כגלגל חוזר, חוזר ומגלגל לפני בערבוביא בריות משונות כדמות עסקנים ידועים, גבאים, שמשים וכלי-קדש, וכדמות תישים ועתודים וזרזירי מתנים, ואדם ובהמה מרקדים רקידה חמופה ומהירה כולם יחד, ומתוך עוגה-סבובית זו של הרוקדים במיסה מהירה מנצנים כפות, ידים, בלוריות ופאות, זנבי אריות, ראשי שועלים ואוני חמורים. ל"ג בעומר היום, יום זה, שאבילות של ספירה בכל ימי האביב אינם נוהגים בו, יום זה האחד המותר בשמחה, בטייל ובהנאה מזוי כבודה של הכריאה, ויום חתונות הוא לעשירים ולקבצנים. מתרגשים ומתרעשים וכל פה לי בשיר ירון: "דוי הסר וגם חרון" ואני שמחת יום זה לא די שאינה שמחתי אלא שהיא מקנישתני. רבים עומדים ומנענעים עלי ראש. אני זועף והם זועפים. מרגיש אני שזורקים עלי מים צוננים ואיני יודע מי. מעלים עלי כתונת-מעיקה וכובע משונה בראשי, נפשי מרה לי וראשי כגלגל חוזר. הוא מגלגל ומגלגל לפני תמונות מבהילות, חדשות גם ישנות: רחלים גוזזות, בני צאן חלשים, כלבים גובחים, שורים נוגחים וחוזרים נוברים, דלים ואביונים רצוצים, ננועים ומעונים, צדורות ילקוטים ותרמילים, מהומה ומכוסה ומביכה, ובתוך המבוכה הלולי וחינני, ועם קיל המולה וצעקה קיל תוף ומצלחים, בתולות ויצאות במחול ונשים זקנות רוקדות ומטפחות בידיהן—פנו דרך! העניות מטיילת. הדלות יוצאת מחופתה,—מול טוב לכם, קבצנים, זוגות חדשים! מול טוב לכם, פרחי מקבלים ובמלנים, פרחי מלחי פינכא, ארחי-פרחי, נודדים שפלים ונבזים, סגופים כפופים וסחופים, דוויים חלשים ותשושים!... סורו ממני, צלמי בלחות! הניחו לי, תמונות משונות וחזיונות זעומים! קומי, פרגיה, הוציאי ראשך מתחת כנפך ולכי לך! ררי מעל הספסל, הינרא, ודומי! קול בכיתך שובר את רוחי. זרם דמעתך כורם כביר זה של צונן עובר בכל עצמותי. או, ראשי לחלי ולכי דוין דיך, זמיר, דיך!.. אל נא תעיר ותריע. הנה זה פקעו כל נימי לבי!

לחקר נשמת האומה

(סוף).

מאת

ד"ר ד. פאסמאניק.

ו.

הרצון מביא לידי חירות--זאת תורת-האמת אשר לרצון ולחירות.
(נימשה)

בנפשו של היהודי מתגלית נמיה חדשה. גם אנחנו וגם הנכרים מכירים את ראשיתה בכמה חזיונות מחיי היהודים, וקודם-כל--באותה המבוכה הפנימית, שהיא שוררת לא פה או שם, אלא בכל פנה שאנו פונים. על המבוכה הגדולה הזאת יודעת לספר הרבה כל הספרות החדשה העוסקת בחיי היהודים. אותה צייר זה לא כבר באימנות נפלאה ארתור שניצלר בספרו על הנביכים המבקשים את הדרך אל החירות". מתעוררת ההכרה של חשיבות הערכים העתיקים וביחד עם זה--הרגשת הכאב של הקרבנות הנוראים, שהובאו לשם הכבוד הנתן במתנה, מתוך חשכת המבוכה והמהומה יוצאות קרני-השמש הראשונות! מתקרבים האברים המפוזרים חד אל אחד, נעלמת הבושה בשם ישראל והבריחה ממחנה ישראל מתחבאת בחורי הגשו, מתלחשים על ההתאחדות השלמה. אמת, עוד לא הוברר הדבר, עוד הכל מוטל בספק. אבל כבר מתחילים להרגיש את ערכם של הקנינים הנצחיים, כבר מעוררים לתחיה את שפת-האבות הנשכחה, כבר מתביישים בהסתגלות הנבזה לצרכי בעל-הבית. פה ושם נשמעים קולות האימרים: אי אפשר לוותר על הערכים לשם הכבוד הנתן בהקפה. מתרבה מספרם של אלה, שהפזמון הישן על השויון הכללי חדל מלישן אותם! מופיעים פעם אחר פעם יהודים מלאים גאווה וגאון, שהם-מעוררים תמהון וכבוד בלב כל הרואים. חלימות אחדים כבר מצאו להם את פותריהם ותקוות אחדות--את נביאיהן, כל המעשה הנעשה עדיין הוא, אמנם, קמץ ורך, אבל חוט של חן מתוח עליו וברכת-ה' מצויה בו. עוד כל החזיונות החדשים בחיי היהודים מפוזרים ומפורדים-- כי על כן מפוזר ומפורד הוא העם, מפוזר ומפוצץ, עדיין לא הגיעה השעה לאחד אותם אחוד שלם. אבל בכל קצות הארץ נראו אותותיהם--ועל הכל בנשות הגדולים של יהודי רוסיה ואויסמריה: כאן אנו רואים כמה וכמה יהודים, שאינם עושים סחורה בקדשי האומה, שנושאים בנאון את כלמת הגוים ואת הדריפות היותר אכזריות וממאנים לותר על הכרתם הלאומית אפילו לשם השויון האזרחי. וכאן אנו מגלים גם את עקבותיהם של יהודי-העתיד, שבכח רצונם החזק הם כופרים בהוה האפל והשפל ושואפים אל תחית האומה על אדמתה. אבל גם בארצות אחרות, במקומות שהיהדות התחילה כבר מתעלמת מהם, יכירים סימני התעוררות, בכל ארצות הגולה חוזר ונשנה חזיון, שהוא, אמנם, שינה בכמותו, אבל אחד הוא באיכותו--תשובה אל הערכים ההיסטוריים ושאיפה אל הכבוד העצמי. האין בא החזיון הזה? וכי הוא אינו אלא חזיון של אסאביזמוס דוגמת הרבה חזיונות

אחרים בעולם—כמו שחושבים אחדים, או הוא מסמן התחלת תקופה חדשה בהתפתחות הנשמה הישראלית—כמו שחושבים אחרים ? דומה, ששתי המחשבות אמתיות הן. בחיים אין פשטות, הכל בהם מסובך ומורכב.

אפילו בנשמה הרצוצה והשבורה של יהודי-זמננו נשאר עוד משהו מן היהדות העתיקה. יהיה אותו הדבר מה שיהיה: קלפה נחרה, גרגרים בודדים, — אבל עובדה היא, שמשו נשאר, נשמר מן הכליון, משהו זה מתגלה פעם בצורה של קנאות דתית, פעם בצורה של הרגשת האחדות הלאומית, פעם בצורה של רגש-גאווה על ערכינו הלאומיים ופעם בהשתקעות אינסטינקטיבית במעמקי האישיות העצמית. הקלפה העתיקה אינה יכולה להכחך, ככל חזיון של אטאביזמוס עני היא גם האטאביזמוס הישראלי בכחות פועלים, אבל יש לו הרבה אֶנרגיה נרדמת, שסופה להתעורר כשתבוא השעה הראויה, וכשם שכל אנרגיה נרדמת נוקטת לדחיפה מן החוץ כדי לצאת מן הכח אל הפועל, כך נוקקה גם האנרגיה הלאומית של ישראל למכות חיצוניות שיעוררה ויעוררה, אילמלא היה האטאביזמוס הלאומי בנשמת ישראל, אילמלא נשאר כלום מן היהדות העתיקה—היו המכות החיצוניות מביאות לא לידי התעוררות לאומית, אלא לידי כליון גמור, האנטישמיות לא בראה ולא יכלה לברוא את האֶנרגיה הלאומית, היא רק נתנה את הדחיפה להאֶנרגיה שנרדמה, בה במדה שנתחזקה התנועה האנטישמית נתגברה ההכרה השמית בלב היהודים ונתעצם כח רצונם הלאומי. המכות מן החוץ העירו קודם-כל את הכרת העובדות כמו שהן, את הכרת הניגוד הפנימי שבין רומי וירושלים: רבים הבינו, כי רומי לא תנוח ולא תשקט עד שתכלה בחמתה את ירושלים וכי ירושלים עוד כחה בה לעמוד על נפשה ולהלחם באויבתה הנוראה, הכרה זו, שנעורה מתחלתה בלבותיהם של יהודי-סגולה, נקלמה מהר במחשבתו של חלק הגון מן ההמון הגדול, שסבל יותר מכל את מכות-האויב, הכרת היחידים נעשית לרצון-ההמון—לרצון אל מקום-מנוחה מן המהלומות התדירות, אל מקום יצירה עצמית וכבוד עצמי.

הנמיה החדשה לא באה, איפוא, לנשמת היהודי מן החוץ. להפך, המכות החיצוניות צריכות היו לשים קץ להאומה העתיקה—אילו נשברה הקליפה העתיקה לגמרה, אבל הנמיה החדשה לא היתה כל עיקרה אלא תשובה אל הישן, התעוררות האנרגיה הלאומית החבויה בנשמה, השאיפה לברוח מן הגלות אינה רק שאיפה לברוח מן היסורים בלבד, אלא היא גם—וקודם-כל — שאיפה לברוח מפוזר הנפש הלאומית, להחיות את היצירה העצמית (*). אלא שיותר מדאי נצברו בנשמת האומה חמרים מעכבים, שלא נתנו לה להתעורר בכחותיה הפנימיים, ואפילו הכחות השוללים מן החוץ לא יכלו עדיין להביא את הנמיה החדשה לנשמת ישראל, כאן פעל עוד גורם אחד, חיובי ומתקדם—מתקדם לפי שהוא חיוני. גורם זה הוא—התגברות ההכרה הלאומית בכל העולם כולו בתור תוצאה מוכרחת מן ההתפתחות הכללית, כל האומות, ואפילו הקטנות והבלתי-חשובות ביותר, התחילו תובעות את זכות ההתפתחות החפשית, כל האומות כולן התחילו שואפות להשיג את כבודן בכחותיהן העצמיים, וגם בלבם של היהודים נעור רגש של כו להכבוד, שנתן להם במתנה, גם הם התחילו מבקשים את כבודם שלהם. הנסיגות המרים של מאה ועשרים השנים האחרונות פקחו את עיניהם, פתחו את הכרתם, בעלי-הנפש השליכו את המסווה מעל פניהם והכריזו גלוי: "יהודים אנחנו, אין אנו רוצים ואין אנו יכולים להיות לאשכנזים, צרפתים, אנגלים וכו', אין אנו יכולים—מפני שיורשים אנחנו לערכים גדולים, שבמשך אלפים שנה לא רק קצר כחכם להכחידם, אלא גם השתמשות בהם והתפרנסתם מהם, ועל-כן בשעה שכל אומות-העולם דורשות

(* כאחד מאותה-הזמן נראה לנו ספרו החדש של ת. מיגץ: "אנחנו היהודים" (Wir Juden, Berlin 1907).

את זכותן על הקיום הלאומי אי-אפשר שנפקד אנחנו. ככה התחברו יחד האמאביזמוס הישראלי וההשפעות השליליות והחיוביות, שבאו מן החוץ, והביאו בכחותיהם המשותפים את ההתעוררות הלאומית. אלה היו הסבות האוביקטיביות, ועליהן נלזתה עוד סבה סוביקטיבית. נעור הרצון המחייב את החיים וכטיפה של שמן צף לכל העברים, הרצון הלאומי, שנתעורר לחיים חדשים, אמר: אנכי אין אני מסתכל בעולם מתוך וקר-רוח. הדבר נוגע אל עמי, אל עצמי. אין אני מנתח מלומד, המבקש אמתות אוביקטיביות. אני פותח את מכתי כדי לרפא אותן. בכל כחות-החיים האצורים בקרבי אני מבקש את הרפואה ואת התחיה. אני חש את כאב-עמי עוד מרס אבינהו—כי הכאב כאבי. אני דורש חיים; רוצה בחיים—רוצה, שעמי יחיה חיים בריאים ושלמים, יכרא את ערכיו ואת כבודו. ההגיון אינו מועיל הרבה—כי אין הגיון בחיים. אני, הרצון היוצר, אני הוא ארון-החיים. מי יודע את הגיון-החיים, מי שם את חוקותיו, מי ירhib עוז בנפשו להגיד אותן מראש—אם הגיון-המות מעולף בערפל? מי יחשוף את מצפוני הגיון-החיים—אם הגיון-המות חתום בשבעים ושבעה חותמות? ההגיון אינו בא אלא לאחר שהחיים גמרו את תקופתם והרצון גמר את חשבוננו בעולם. אני מרגיש ויודע רק אחת: אני רוצה בחיים, יהיה מה שיהיה. אבל—וכי מרגיש העם את רצונו בכל מאמצי כחותיו? וכי יכול עוד העם הנוכל להרגיש בכל מאמצי כחותיו?—מה שלא תרגישו אותו לא תשיגו לעולם!—וכי אוכל, אני הרצון הקס לתחיה, לעשות ולפעול, וכי לא יפריע אותי מעבודתי הגדולה ים המות, הממלא את נשמת עמי? וכי אין אני האש המתלקחת בפעם האחרונה מרס תכבה? או אולי צריך אני להתיאש מכחי, מן ה"אני" שלי, להודות בחולשתי? נורא המצב! מסוכן המצב! רק תקוה אחת עוד נשארה: העם, שאינו יכול להרגיש את רצונם של החיים בכל מאמצי-כחותיו, הוא מלא שנאה, התנגדות ואי-רצון אל המות,—ובכח התקוה הזאת עוד עשה אעשה ואולי גם יכול אוכל!

והרצון הקס לתחיה מתחיל להרגיש את העושר הגדול של היצירות האפשריות, שהוא נושא בחובו—וכנפיו צומחות וגדלות. נושאי הרצון היוצר הם החלוצים הראשונים העוברים לפני המחנה, אשר ממעמקי הנשמה הישראלית עלו והופיעו זה אחר זה על הבמה. אילמלי נתרקנה כבר נשמת העם לגמרי לא היתה יכולה להוציא ממנה אותם היחידים הנבחרים הנושאים את דגלה—כי נשמת האומה היא המתרכזת בתוך בניה בחיריה, היא הדוברת מתוך גרונם. היחידים הנבחרים הם הנקודה הבושרת, המאספת אל תוכה את כל קרני-האורה המפורות. בהם מתהפכת האנרגיה החבויה בתוך הקלפה הקשה לאנרגיה חיה ופועלת. הקלפה הקשה של נשמת האומה היא האוצר, שבו מצטברת האנרגיה הלאומית במשך שנות אלפים, מתקשית ומתאכנת, עד שבאים התנאים הראויים והרצון היוצר מעורר אותה לחיים של מעשה רב. הרצון היוצר אינו תלוי בתנאים, אינו מתרומם בכח הענינים והחשבונות של כתה זו או אחרת, אלא הוא בא בכח הזכות של האישיות על היצירה הנצחית, בכח השאיפה של האישיות אל התפתחות כל הכחות, אל היצירה, אל שמחת-היצירה ואל כבוד-היצירה.

למה היהדות של עכשיו עם כל סתירותיה, הפוכיה ונגודיה דומה?—למדבר גדול ורחב-ידיים עד אין סוף. שהוא מכוסה כולו חול צהוב ששזפתהו השמש, סופה גדולה מרימה עמודי-חול עד לשמים, עמודי-החול ממלאים את כל חללו של הכל, מעלימים את הכל, מכסים על הכל. דומה, שהחורבן מושל בכל, אין שום סימן של חיים. והנה נראה עובר-אורח והוא הולך בתוך החול הלאה, הלאה, לבו לא יפול, רצונו חזק ואמונתו איתנה—ופתאום ראה עשב מרחוק! ההלך מחיש את צעדיו והוא בא אל כר מעומף דשא ירוק בתוך השממה הסוככת אותו מלפנים ומאחור. לא גדול הוא המגרש, לא רב הדשא אשר על פניו. אבל ממעמקיו מפכים מעינות מים חיים. זכים המים

כבדולח, מחלימים ומחיים נפש שוקקה, תכלת-השמים נשקפת בעדם, ועל-יד המעינות מתנשאים עצים רמי-קומה, עליהם פרושים השמימה ומורידים את צלליהם על הארץ. רק השורש הענף נעוץ במעמקי אדמת-החול המטלטלת, מסכיב למעינות-המים ולעצים הגבוהים מתרחשים חיים מיוחדים, בודדים וגאונים. או שקטה מעט סופת המדבר ועין ההלך גלתה במרחקי השימון עוד כרי-דשא פזורים על פני המדבר כאיים הפזורים בתוך הים. כל כר הוא רז נעלם, סוד בפני עצמו. כל אחד נלחם על קיומו בפני עצמו, נלחם מלחמה נוראה עם המדבר הגדול הסובב אותו מכל עברים, פעם יגבר המדבר— ומשעול של חול צהוב בוקע וחודר לתוך הכר ומתפתל כנחש לכל ארכו, ופעם תצא מן הכר שדרת-דשא נפלאה בחין יפיה והיא הולכת ונמשכת בתוך החול והיתה כיד נעלמה, ששלח הכר האחר אל רעהו האובר כמוהו בתוך השואה להתאחד עמו ולהלחם יחד באויב הגדול והעצום. מי יגבר לאחרונה? סופת-המדבר הנושאות את החול הצהוב על כרי-הדשא הבודדים, או מעינות-המים המתפרצים מתוך מעמקי הכרים ומולידים עשב ועצים, חיים ותנועה בציה האיומה? מי ידע ומי יגיד מה כח הסופה, סופת-החול, מה משפט השאיפה אל החיים ואל החירות החבויה בתהום מעינות המים החיים?

גם במדבר הנשמה היהודית עוד תגלה העין החודרת כרי-חמד, מעינות של הרגשות לאומיות, של שאיפות עצומות לחיים עצמיים, ונובעים המעינות לא רק בלבותיהם של יחידים-סגולה, אלא גם בלבות מחנות קמנים וגדולים של ההמון הגדול. הולכים בראש כל אלה הנושאים בקרבם רצון יהודי חי ופועל, כל היוצרים של הספרות העברית החדשה, שהראו לדעת, כי שפת הגביאים עדיין היא חיה וקיימת וכי חי גם העם, אשר לו השפה הזאת, ואחריהם תמשך שורה ארוכה של כל אלה, שהסתגלו בכל כחותיהם אל הנכרי וחלכו אחריי ככהמה בבקעה—ופתאום עמדו מלכת, ראו והבינו את שפלות הבגידה ואת חוסר-תועלתה, חדלו מלהתכייש בעמם ובערכי-עמם והכריזו גלוי, כי ישראל גוי אחד בארץ. ולא מעט הוא מספר האנשים האלה, ביחוד בין יהודי-המערב, אל תכינו אל מראיהם! מתחת להסתגלות החיצונית חיה ההרגשה הישראלית. אמת, עדיין אין אנו רואים את הנשמה הפועלת, היוצרת את חיה לפי טעמה, אבל כבר אנו רואים סימנים של התגלות האנרגיה הגנוזה, אותות האפשרות של יצירה לאומית, לא מה שיש מסמן את היהדות של עכשיו, אלא מה שיכול להיות, השאלה היא זו: אם ואיך יחזור האפשר ויהיה ליש, אם ואיך תצא האפשרות מן הכח אל הפועל? אם יש בקרבנו יהודים שלמי-רצון, שבכחם לברוא בריאה יהודית שלמה, חיים יהודיים בכל מלא-הקיפם? כי, אם עוד המצא ימצאו בקרבנו אנשים כאלה, יעוררו ברצונם את כל המדבר ויורידו עליו מל של תחיה וישקוהו וירוהו מים חיים ויוליד ויצמיח—כי זה כחו של הרצון היוצר: הרצון היוצר אינו מכיר גבולים, אינו מרגיש מעצורים, מכניע הוא תחת עול ממשלתו את הסביבה, את העבר ואת ההווה, משעבר את הכל לחלומו, לעתידו הגדול. הוא מתגבר על כל המכשולים, שהוא פוגש על דרכו, עושה את הקמן ואת הגדול כלי-שרת למטרתו, הוא קשה-עורף וגדל-כח, לא ייעף ולא יגע, יתגבר מתוך עבודתו, יגדל מתוך כחו, הוא מעורר את הנחשלים, נומע אמונה ובטחון בכופרים, מרומם את האדם אל האל ומוריד את ההשפעה האלהית אל האדם ואל יצירת-האדם.

הרצון היוצר הוא כח אלהי.

וכי יש בקרבנו נושאי הרצון הגדול הזה, הבורא והיוצר?

דומה, שעיני ראתה אותם, מזורים הם האנשים האלה, בודדים ומחרישים, ובדברם נשמע מפייהם לא מלים חדשות, אלא מלים נושנות ונשכחות, שבצאתן מפייהם יהיה להם צלצול חדש וחי; ולא לנו, לא לאחרים, ידברו—אלא להם לבדם, בצניעות, בפשימות עושים הם את מעשיהם, מאספים את גרגרי-החול המפוזרים מקלפת-הנשמה

הישראלית שנשתברה. נרגר אל נרגר, נרגר אל נרגר הם ציורים כדי לבנות מהם את בית-המקדש שלעתיד-לבווא. הגה אינם מוציאים מפהם על הנבירה ועל אומץ-הרוח; רק בעיניהם מברקת אש הרצון האדיר. וזה להם ההתחכמות הנפתלה וגם הרגשות המתרככת. את יהדותם אינם יונקים מספרים, כי בלבם הם נושאים את גאון האדם: יהודים הם מפני שבני-אדם הם; בני-אדם, שיש להם אישיות מיוחדת, שונה מן האחרים, שמחה בחלקה, ניוונה מרכושה. הם אינם מדברים על אהבתם אל היהדות—כי איך ידבר האדם על אהבתו לעצמו ופניו לא יאדמו מבושה? הם אינם שואלים איתות על כח-החיים של האומה הישראלית—כי הם הם הנושאים בקרבם את כח החיים הלאומיים, המבקשים לבכרו לו גוף ודמות-הגוף. דבר אין להם אל המלחמות והקטנות הקטנות-הגדולות שברחוב היהודים ואת עוזריהם ותלמידיהם לא יביאו בחשבון. הם אינם מסתגלים לשום דבר בעולם—לא לבד לפי שאינם רוצים, אלא קודם-כל לפי שאינם יכולים. איתנה עצמותם. מעכלת את הדבר הזר הטוב בעיניה ועושה אותה לחלק מעצמה. סרה מהם המארה הנוראה הרובצת על בני הגלות זה שנות אלפים: מארת-ההסתגלות, נאמנים הם נשארים תמיד אל רוחם, אל עצמם. הם אינם משתעבדים אל האחרים ואינם משליכים את עצמם עליהם—כי לא לאחרים הם יוצרים, אלא לאומתם, שהם עצם מעצמה. הם אינם מדברים על גאונם—כי הוא חלק מחייהם התדירים. מעשיהם מדברים בעדם—מדברים דבור חשאי, אבל נשמע ונרגש:

אנחנו יוצרים לא תפלות, אלא בית-המקדש. היוצר תפלות קודם שנוצר בית המקדש הוא סחרף את האלהים. התפלה, שנוצרה מחוץ לחימות-המקדש, אין השכינה שורה עליה, תפלה פעומה היא, תפלה זרה. אנחנו לא נשיר שירי-שמחה—כי איך נשיר שירי שמחה טרם יבנה בית-המקדש? אנחנו גם בכה לא נבכה—כי איך נבנה בדמעות בית לה? אנחנו מחרישים—כל עוד לא נשמע קול-אלהים מתהלך בבית-מקדשנו. או רק אז יפתח פינו לדבר החיים הרעננים, לדבר-הנצח, לדבר-ה'.

עוד רבה הדרך לפנינו. עוד לא נגשנו לבנין בית-המקדש. עוד חופרים אנו באדמה, שבה ינוח היסוד. רבה העבודה, הקמנה והגדולה, הקלה והקשה. אנו חופרים עמוק עמוק במעבה-האדמה, כי בית-המקדש, אשר ראשו יגיע השמימה, יוסד עמוק עמוק במעבה-האדמה.

רק אל האדמה הנחפרת עינינו נשואות—ממנה אנחנו שואבים תקוה ואמונה. לא נסב את מכמינו לצרדים, פן יפגשו במכמי השואלים: מה העבודה הזאת לכם?—וקללה תתמלט מפניו. מי האיש הבונה את בית-המקדש יטהר את לבו וקללה לא תעבור על דל שפתיו.

באהבה ובאמונה אנחנו חופרים את האדמה! קשה, צחיחה היא האדמה, אדמת סלעים וטרישים: כי זה כבר לא רוח אותה היהודי בדמו, זה כבר—מן העת, אשר רוח בדמו את אדמת-הנכר בכל העולם כולו. אנחנו מרככים את האדמה הקשה—כי באדמת-סלעים יחצב היסוד של בית-המקדש.

מתי-מספר אנחנו. מוזמן לזמן יבוא הלך למחננינו, נבהל ונדרחף מן השאיפה הגדולה. אבל לא כולם יצלחו לעבודה הקשה—עבודת החוצבים בסלעים. יחיד-סגולה היו תמיד הבונים את בית-המקדש. חזק הוא בישראל מימים ימימה: מי האיש הירא ורך הלכב ילך וישוב לביתו, פן ירך את לבב אחיו כלבבו, והיה כל איש, אשר עמד בו הרוח והיה לחוצב-בסלעים, ישכח את התפלות הזרות ויעזוב את השירות ואת הקינות אשר לבני-הנכר.

דוממת האדמה הנחפרת. דוממים האנשים החופרים. עוד לא הגיע זמן בנין בית-

המקדש, ובמדה שאנו מעמיקים לחפור משתכחות התפללות הזרות והשירות הנכריות מלבנו, מתעצמת השאיפה אל התפלה ואל השירה, שהיו הלויים אומרים בבית-המקדש. ורק בשעות-המרנוע המועטות, כשאנו מסתכלים בעיני רוחנו בצורת בית-המקדש שלעתיד לבוא, אנו מרגישים בתוכנו את חבלי-הלדה של תפלת-העתיד—את חבלי-הלדה, אבל לא את התפלה, עוד השפתים סגורות. עוד השאיפה נאלמת.

ובמדה שאנו מעמיקים לחפור תשתחרר הנפש מכיבוד-האבנים, שהושלכו אל תוכה בשנות-הגלות הארוכות ונערמו על יסודה העצמי, תשתחרר הנפש, תתגבר השאיפה, תפואר ותמוהר, תתעמק ותתעצם.

ומן השאיפה הגדולה הנארגת מארג-הנצח יוצאים חומים דקים מן הדקים והולכים אל הצפון ואל הדרום, אל המזרח ואל המערב, וסובבים כל נשמה, שנותר בה שריד מעט מארג-הנצח.

נעזר רגש-היושר, נולד רגש-הכבוד החדש, נפתח הלב ונמלא אהבה רבה אל בית-המקדש העומד להבנות, הרצון קם לתחיה ומרחוק ומקרוב יבואו חופרים חדשים לבקרים דחופים לא מרוב צרתם ולא מרוב טובתם, אלא מכח רצונם: רצונם אל החיים. הולך וגדל רצון-היהודי והולך וגדל כליון-נפשו אל בית-המקדש—אל בית-מקדשו שלו. אנחנו חופרים בידינו את אדמתנו, אנחנו מרוים בדמנו את סלעינו. אבל אנחנו לא נבנה את בית-מקדשנו. על עצמותינו יעברו בנינו, אשר כחם יגדל מכחנו, יעברו ויגיעו אל המטרה הגדולה. כי אנחנו עוד חלשים אנו: מן העבר, אמנם, נשתחררנו, אבל אל העתיד טרם נצלח.

הבאים אחרינו יבנו את בית המקדש, חומות חזקות יבנו מחלמיש-צור, חומות גבוהות, אשר ראשן מגיע השמימה ויסודן חבי במעמקי האדמה—אדמת-הקודש. מכל קצות-הארץ יבואו הבונים, נרדפים מן השאיפה העצומה, נמשכים בעבותות אהבה נצחת, ויבנו כולם בלב אחד וברוח אחת את בית המקדש שלעתיד לבוא.

דורות ילכו ודורות יבואו עד אשר יבנה ההיכל כליל-היופי על הר ציון, עד אשר תרשא ארץ-הקודש דשא ירקרק, עד אשר יולד הדור הגדול, אשר לו הנשמה הרכה כקרני-השמש, העמוקה כים, האיתנה כסלע, המלאה שמחת-היצירה כחיים,—אז רק אז תשמע בבית-המקדש התפלה הגדולה, תתרומם לכס-יה, תשתפך אל שירת-הנצח, אז תשמע התפלה הגדולה—לא תפלת תורה, לא תפלת סליחה, ואף לא תפלת אהבה ושנאה, שלום ומלחמה! תפלת נשמה נצחית על חירות היצירה, על חירות חלום-החיים—תהיה התפלה הגדולה שלעתיד-לבוא.

אבל עוד ארוכה הדרך, רבה וקשה. אנחנו, יחידיו הרצון היהודי, הגנו המעוררים הראשונים, את הרצון הלאומי אנחנו מעוררים. והיה בהתעוררו והתעוררה כל הנשמה היהודית ושבה לתחיה ויצר עמנו את חייו, את בית-מקדשו, אנחנו, יחידיו-העם, שואפים לברוא גוי אחד בארץ.

ככה מדברים נושאי הרצון הלאומי. מדברים דבור חשאי, אבל נשמע ונרגש.

ז.

אחרי כל הדברים האמורים למעלה על מצב-הנפש של יהודי-הגולה מתחלת הגלות ועד עתה בעל-כרחו מתעוררת השאלה: מה יהיה להבא? מה בא חקר נשמת האימה ללמדנו על מה, שעתיד לבוא?—מובן מאליו, השאלה היא לא על מה שעתיד לבוא בהכרח או ביקטיבי: לשאלה כזו יש מקום בחקירה סוציולוגית, אבל אי-אפשר שיהיה לה מקום בחקירה פסיכולוגית. כאן אין השאלה אלא על מה שעתיד לבוא בהכרח סוביקטיבי, מותנה ממצב-הנפש של היהודים שבזמננו, מרצונם הלאומי ומן המטרות,

שאליהן הם שואפים. כל החזיונות האוביקטיביים בחיי עמנו—כגון: האמיגרציה-בהמון, הרדיפות בכמה ארצות, האנומאליות במבנה הכלכלי, וכיוצא באלו—אינם נכנסים לגבול חקירתנו הנוכחית, שאינה עוסקת אלא בתנאים הסוביקטיביים, בגורמים הנפשיים.

מה יהיה להבא? מה היא המטרה, שאליה שואפת ההתפתחות הארוכה של האומה הישראלית?—עד תקופת המהפכה הצרפתית הגדולה ותנועת-ההשכלה בקרבנו היתה מטרה זו ברורה: תחית האומה על אדמת אבותיה. המטרה היתה ברורה, אף-על-פי שהדרכים המובילות אליה היו לומות בערפל. אבל מה היא המטרה, שאותה מצבת לה האומה עתה?—התשובה על שאלה זו יוצאת לנו מכל מה שנאמר בפרקים הקודמים: לאומותנו אין עתה שום מטרה. זוהי חרפתנו, זוהי צרתנו היותר נוראה, עמנו התפורר פירורים פירורים וכל פירור שואף למטרתו שלו. יש רק דבר אחד, שהוא משותף לכל הפירורים המפורים: ההתפוררות אינה לפי מספר הארצות השונות, שבהן נתפורו נדחי ישראל, אלא לפי מספר המטרות השונות, שאליהן שואפות המפלגות שבתוך היהדות של כל העולם; לכל מפלגה יש מאמינים ומסייעים לא בארץ זו או אחרת, אלא בכל ארצות-העולם. בעיקר הדבר יש לנו עתה שלש מפלגות גדולות, שהאחת מהן רוצה בהתבוללותה של האומה הישראלית, השניה מאמינה בלאומיות הישראלית ורוצה בקיומה והשלישית שואפת לתחית עם-ישראל בארץ-ישראל.

מפלגת המתבוללים רוצה להעביר את ישראל מן העולם, להטמיעו באומות-העולם על-ידי בטולם של הערכים הישראליים. באופן זה תתבטל שאלת היהודים לפי שלא יהיו עוד יהודים בעולם. מובן מאלי, שמטרה זו לא תושג אלא על-ידי אמצעים קיצוניים, כלומר: על ידי השמד ונשואי-התערובות. רק בניהם של משומדים ונולדים מנשואי-תערובות יכולים להתבולל לגמרי בעמים—אבל אף הם רק בתנאי אחד: אם יהיה מספרם קטן מאד. אם ירצה ההמון הגדול להשתמש באמצעים הקיצוניים הללו לא יושג כלום, כמו שאפשר לראות כבר עכשיו בערים הגדולות שבמערב-אירופה. ההתבוללות מביאה בהכרח לידי השפעת שני העמים המתבוללים זה על זה, תכונת-נפשם של היהודי היא אישית יותר מדאי, מיוחדת יותר מדאי. העמים האחרים יראים את השפעתה, ועל-כן יהיו נזהרים שלא להכניס אל קרבם המון יהודי גדול. השמד-בהמון עתיד להביא לא לידי התבוללות, אלא לידי יצירת כתה של אָנוסים חדשים. בכל הכרכים שבמערב-אירופה, שיש בהם הרבה יהודים משומדים, חיים אלו האחרונים בתור כתה מיוחדת, שלא נבלעה בתוך האורגניזמוס הנוצרי ולא נקרעה לגמרי מן הקהל היהודי. דבר זה, שקוראים אותו התבוללות, כמעט שאינו בנמצא כלל, אפילו מי שפרק מעליו את כל הסימנים החיצוניים של היהדות עוד לא פסק להיות יהודי, עדיין הוא נושא בקרבן חלק מנשמת היהודי, דואג בעל כרחו לצרת-היהודים ושמה בעל כרחו לשמחת-היהודים.

וחוץ מזה: כלום אפשר לראות במעשה ההתבוללות דבר מבעי וחפשי? כלום אין המתבולל דואג כל ימיו להסתיר את יהדותו ממראה-עינים—להסתיר, אבל לא להכחיד? או כלום משיג המתבולל את הכבוד, שאותו בקש בעובו את היהדות? כלום מאמין איש בו, כלום מאמין הוא בעצמו? המתבולל אינו יכול ואינו רוצה להתבולל לגמרי. הוא רוצה רק לפשר פשרות ואינו יודע, שהחיים לא תמיד נותנים מקום לפשרות. אינו יודע, כי פעמים שהחיים מצויים: בחר לך אחת משתי אלה—או עבור לגמרי מן העולם או חיה חיים שלמים! המתבולל הוא מחוסר שלמות נפשית, הכפילית אוכלת אותו, משחתת בו כל חלקה מיבה, ועל-כן בזוי הוא בגויים—בזוי, מפני שהוא אימלל. ברות היא המחשבה, שהאנטישמיות אשמה בדבר. אשמה היא השמיות, שלא נתנה להכחד. אשמה התולדה הישראלית! הנמשכת שלשת אלפי שנה, התרבות היהודית, שנתנה אלהים ושלש דתות לעולם. היכן היא, איפוא, המטרה של היהודים המתבוללים? ככל הפחדנים ורכי-הלכב אין המתבוללים

מאמינים בכחותיהם, מקיים הם, כי שאלת-היהודים תפתר על ידי הזמן הכל-יכול בלי כל עזר וסיוע מצדם. ואף כשהם עושים מעשים כדי לקרב עלידם את ההתבוללות אינם עושים את מעשיהם באומץ-לב ובבטחה, בהכרה פנימית ובגודל-לבב—ועל-כן הם רק מפיהים את לבת אש השנאה בלבבות מנדיהם, אומרים הם היהודים המתבוללים על עצמם, שהם אשכנזים, צרפתים, אנגלים וכו'—אבל מי יאמין לדבריהם? הם עצמם אינם מאמינים בכל היוצא מפיהם, כי בסתר-לבם קשורים הם בהמון היהודי, אם באמת ובתמים רוצים המתבוללים לעבור אל המחנה האחר—ינתקו-נא את החושים האחרונים, המקשרים אותם לישראל, ואז ייטב גם להם וגם להנשואים בקרב המחנה: להם—כי ישתחררו מצרת היהודים ולהנשואים—כי יחדלו מלקוות לעזרת גדוליהם' ולשתדלנותם, במצב הנוכחי נעשים המתבוללים בעל-כרחם שונאי ישראל. הם גם הסבה הראשית של השנאה לישראל בכלל, כאורחים בלתי-קרואים הם נדחקים ונכנסים לתוך התרבות של האזרחים ומעוררים עלידי כך את חמתם של אדוני-התרבות. עשו, איפוא, אתם המתבוללים, את הצעד האחרון, עשו—אם אתם יכולים! דעו, לאן אתם הולכים, ולכו באומץ-לב ובבטחה, בידיכם יצרו את חייכם ואת מותכם! עתה אתם נושאים שתי נשמות בקרבכם, השקר מבריק מתוך עיניכם, המביכה ניכרת מתוך כל מעשיכם, אכדתם את אלהיכם, את תכנית חייכם, את מטרותיכם, את עתידותיכם, סחרי-נשמות אתם, אבל אין איש, שיקנה מידכם את סחירתכם הבלה והמנואלה, ההתבוללות פשטה את הרגל. אבל ההמון היהודי משלם עד עתה את הוצאות המשפמ.

אולם גם מפלגת הלאומיים אינה מכרת את מטרותה, מפלגה זו חושבת, שאפשר להציל ערכים ישראליים ידועים גם אם נשאר בארצות הגולה לעולמים. אבל איוז ערכים ישראליים? הללו—על-פי רוב מיהודי המערב—מרמים להציל קודם-כל את הדת היהודית והללו—על-פי רוב מיהודי המזרח—סבורים להציל איוז, לאומיות, שמושגה לא הוברר להם כל צרכו.

הסיעה המדברת בשם הדת היהודית כוללת בתוכה בעלי מחשבות שונות ומשונות. מתחלת היא בין היהודים השייכים כבר אל המתבוללים ומסיימת בתוך המאמינים בלאומיות מסתורית, אבל כלום אפשר לו לעם ישראל לעמוד ולהתקיים בתור כנסיה דתית מאוחדת? יש, אמנם, הרבה יהודים, שכבר התבוללו בעמים בכל דרכי-החיים ואף על-פי-כן עדיין הם קשורים בבית-הכנסת, אבל בית-הכנסת שלהם פושט את צורתו הלאומית, האמונה הישראלית שלהם מתכחשת לכל עיקריה הלאומיים. בית-הכנסת שלהם הוא מושג נאצל ומחוסר כל תוכן ממשי, ועל-כן השעמום שורר בכל פנותיו ומגרש את באיו לבל ישובו. בית-הכנסת המתוקן נושא בתוכו צביעות כפולה, כלפי חוץ וכלפי פנים: הסתגלות להדת השוררת ושמירת שרידי הלאומיות הישראלית, בו מסתירות כמעט תמיד מעבר מזה—כפירה גסה והשכלה המונית, שאינן סיבלות את האמונה בכלל, ומעבר מזה—שארית ההרגשה הלאומית, הישראלית, שאינה נותנת לעשות את הקפיצה האחרונה. אבל צביעות כפולה כזו אי-אפשר לה להאריך ימים, דרך בית-הכנסת המתוקן עוברים על-פי-רוב ישר אל השמה. כי על-כן אין התקונים הדתיים מושכים אחריהם את לב ההמון היהודי אפילו במערב-אירופה.

לכאורה צדקו יותר אלה מן היהודים, שהם רוצים להציל את בית-הכנסת הישן ומאמינים להתקיים על-ידו בתור כנסיה דתית מאוחדת. מניחים אנו את הגורמים החברתיים, העושים קיום זה לחבר שאי-אפשר. הקתוליות והפרוטסטנטיות יכולות להתקיים זו בצד זו לפי שמסביבה אחת יצאו ומסודות אחדות להן: שתיהן שובתות ביום הראשון, חוגגות כמעט חגים אחדים, שתיהן נבנו על יסודות דומים אלה לאלה. אבל היהדות יצאה מסביבה אחרת לגמרי ונשתמרה בשלמותה בידיהם של יהודים. הגולה כל זמן שחיו חיים מיוחדים—כמו שהיה הדבר בימי-הבינים, כל החברות של

שומרי-שבת' לא יוכלו להציל את שמירת השבת לכל משפטיה וחוקותיה במקום ששם אנום היהודי לעבוד ביום השבת ולשבות ביום הראשון. אבל לא פה המקום להאריך בשאלה זו. מה שחשוב לנו ביותר בחקירתנו הנוכחית הוא—חוסר כל מצע פסיכולוגי לאחדות דתית בקרב היהודים של עכשיו. עיקר-העיקרים בתורת היהדות הוא — תקון החברה הישראלית, תחית האימה על אדמתה ובנין בית-המקדש על הררי ציון. כל ספרותנו—ספרי התורה והנביאים, מזמורי תהלים, מסכתות התלמוד, כל תפלותינו—הכל הכל מלא תקות התחיה, האמונה, שנשוב לארץ ישראל ושיבנה בית-המקדש. כאן אין שום דרך אמצעית: או אמונה שלמה, הכוללת בתוכה את כל עיקרי האמונה הישראלית—ואז אך צביעות היא מצד היהודים המאמינים לפרסם כלפי חוץ, שהגלות היא נצחית; או אמונה בלא תוכן, שאין לה אלא צורה, תפלות בלי הרגשה, ספרות בלא מחשבה, התחסדות בלא אמונה — כלומר: צביעות כלפי פנים. מי שמאמין באמת ובלב תמים, שהדת הישראלית היא נצחית ובלתי-משתנית, מחויב הוא להאמין, שהגלות אינה נצחית ומוכרחת להשתנות. הדת הישראלית היא קודם-כל דת לאומית, אי-אפשר להשאיר בדת ישראל ולצאת מעם ישראל—לפי שהדת והאומה קשורים הם בישראל בחבלי תולדה ארוכה, ואפילו אם היינו מציירים לנו, שהאומה הישראלית יכולה להתקיים בלא האמונה הישראלית, רק בכח הקנינים הלאומיים האחרים, לא היינו יכולים לצייר לנו, שהאמונה הישראלית יכולה להתקיים בלא האומה הישראלית. דבר זה אינו אלא בדות, שבדוח קצת מן הרבנים המערביים כדי להשתיק את קול היושר בלבותיהם של המאמינים בדבריהם.

וזאת ועוד אחרת: דת שחדלה מלהתפתח סופה למות. אפילו הכנסיות השוררות, הקתוליות והפרוטסטנטיות, מוכרחות לבקש תמיד דרכים ותכנים חדשים כדי שלא לאבד את השפעתן על ההמון הגדול. נזכורה-נא את תנועת הסוציאליזם הנוצרית, הדימוקראט-מיות הנוצרית, המודרניות. מהו התוכן החדש, שאותו מבקשות הכנסיות השוררות? לא תוכן מדעי — הדת לא תעשה לעולם מדעית ומושכלת—הן מבקשות, אלא תוכן חברותי. הכנסיות השוררות יכולות להתמלא תוכן חברותי חדש, לפי שהן קשורות בסביבה החברתית, הלאומית והמדינית, לפי שהן שואבות מן החיים הלאומיים והיצירה הלאומית. אבל הדת הישראלית נמצאת בתנאים אחרים לגמרי. כל זמן שהיתה לנו הסתדרות חברותית ומדינית הלכה דתנו והתפתחה במדה שלא היתה דוגמתה בכל הדתות האחרות, ששלטו או בעולם. את תקיפת-הזהב של האנושיות ראתה היהדות לא בערפלי העבר—כשאר הדתות שהיו בשעתה—אלא בהתפתחות העתידה לבוא. או נזכורה-נא, כמה נזדכך מושג-האלהות מדור-המדבר ועד דור הנביאים הגדולים, כמה נשתנה היחס אל הקרבנות מתורת-הכהנים ועד תורת-הנביאים, שהורתה:

הִירָצָה ה' בְּאַלְפֵי אֱלִים. בְּרִבְבוֹת נְחִלֵי שָׁמַן? ...

הַיֵּד לָךְ, אָדָם, מֶה טוֹב וְמָה ה' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ—

כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצָּנֵעַ לִקֵּת עִם ה' אֱלֹהֶיךָ.

אמת, הדת הישראלית עמדה מלהתפתח—אבל מאימתי? — משעה שאבדנו את חירותנו, משעה שנשטמ הקרקע מתחת לרגלינו, מאותה שעה התחילה ההתאבנות של הדת, נפסקה ההתפתחות החיה. אבל הדת שאינה מתפתחת — מה כחה לעמוד ולהתקיים? ירידת הדת היא תוצאה מוכרחת מן הגלות. אי-אפשר להציל את הדת הישראלית בגולה. דת יהודית בלא אומה יהודית, בלא תוכן לאומי, היא דבר שאינו במציאות.

אחרים מבעלי-הפשרות שבין משכילי ישראל ראו והבינו את הדבר הזה, ועל-כן

פסקו מלדבר בשם הדת והתחילו מדברים בשם הלאומיות המהורה. אבל מה היא הלאומיות המהורה? — הלא קודם כל אחדות קולטורית. וכלום לא ברור הדבר, שדוקא האחדות הקולטורית שלנו הולכת ומתפוררת מיום ליום? — בזמננו כבר נתרבו וגדלו ההבדלים הקולטוריים שבין היהודים הרוסיים והצרפתיים, בין ה'אשכנזים' וה'ספרדים' ועוד. סבת הדבר הזה היא פשוטה ומובנת לכל: היהודים של עכשיו מחוסרים הם תרבות לאומית וכל אחד ואחד מקבל עליו את התרבות של האומה, שבתוכה הוא מתגורר. ולפי שאין תרבות לאומית מיוחדת ליהודי הארצות השונות אי-אפשר לה לאומה יהודית כל-עולמית. ולא זו בלבד: אפילו באותן הארצות המועטות, ששם דרים היהודים בהמון רב, אי-אפשר יהיה להציל את הלאומיות היהודית. מה יהיה תוכן התרבות הלאומית של יהודי רוסיה או אויסטריה, למשל? אימרים: הלשון — אבל איזוהי הלשון הלאומית של היהודים האלה? קצת אימרים: ז'רגון. כלשון זו מדבר התמון היהודי ובעשרים וחמש השנים האחרונות התחילה להתפתח בה ספרות עממית וסופרים בעלי-כשרונות עמדו לה, אשר לאחדים מהם שם גם הקהל האירופי את לבו. אבל אין ספק בדבר, שהז'רגון לא היה ולא יהיה לשון לאומית למרות השתדלותם של משכילים יחידים. הנסיון ההיסטורי מלמד אותנו, כי בשעה שמתגברת תרבותה של האומה, שבתוכה יושבים היהודים, משתכח מאלה האחרונים הלשון המיוחדת, שבה הם מדברים. כבר בימינו מדבר החלק היותר גדול מן היהודים הדרים ברוסיה הדרומית רוסית ולא ז'רגון, ואם המשמר הקונסטיטוציוני ישתרש בארץ והלמוד בבתי-הספר יעשה לחובה כללית, בודאי תתפשט הלשון הרוסית בזמן לא-ארוך בקרב כל יהודי-רוסיה — כמו שהיה הדבר בכל ארצות-אירופה. להז'רגון אין עתיד ואין עבר: הוא לא היה מעולם הלשון הלאומית של היהודים, הוא אינו מקושר קשר אורגני בתולדות היהודים. בתקופה מאוחרת, הרת אופל וצלמות, נולד הז'רגון ובה לעולם, בז'רגון יודע היהודי לבכות, אבל לא לקונן, להתלוצץ מתיך כאב או מתיך קלות-ראש, אבל לא לצחוק מתיך שמחת הנפש ומלואה. לא בז'רגון קינן היהודי על צרותיו הנצחיות, לא בו ישיר את שירת הכבוד והעזו שלעתיד לבוא. רובם של הסופרים המאמינים באפשרותה של התפתחות הלאומיות הישראלית בנולה כותבים את דבריהם לא ז'רגון אלא רוסית. מר שמעון דובנוב, ראש-המדברים בין הסופרים האלה, הוא, כידוע, סופר רוסי ובשאלת הלשון הלאומית הוא נזהר לננוע (*). מר דובנוב רואה את האומה הישראלית כאילו היא אומה רוחנית בלבד. אבל במה מזגלית ה'רוחניות' של האומה הישראלית? כלום רק ביצירות הקדמוניות, שיצרה לפני אלפים שנה? — אבל הלא גם היצירות האלה — הערכים הרתיים והמוסריים של ישראל — מתחילות להתרופף לפי שאי-אפשר להוסיף ולפתח אותן מחוסר סביבה לאומית לישראל. ואלה מן היהודים, שהם כופרים בעיקרי האמונה הישראלית וגם בשפת הנביאים אינם מודים — מה ישאירו הם מן הלאומיות הישראלית חוץ מאיוו מחשבות מופשטות ומושגים תלויים בשערה? ואולם ההרגשה הלאומית אינה ענין של מחשבה, אלא היא איתי הדבר, שהוא חי בלא יודעים בנשמת האומה ומתנה את כל מעשיה התדירים ושאינם תדירים, היצירה הלאומית של היהודים — מושג האלהות, רגש הצדק והחסד, הנביאה — נוצרה לא מתוך

(*) מר דובנוב ב'מכתביו על היהדות הישנה והחדשה' (רוסית), שתלק מהם נתרנם אשכנזים בספר הנקרא: Die Grundlagen des Nationaljudentums. Berlin, jüdischer Verlag. ומה לבסס את השקפות חבריו היהודים הלאומיים. עתה קבל גם חלק ידוע מן הפועלים היהודיים ברוסיה ובאויסטריה את תורת-הלאומיות הזאת ונשענים על ספרו המפורסם של שפרינגר דורשים פועלים אלה אבטנומיה קולטורית. ידוע הדבר, שעל-פי הוכחותיו של שפרינגר רשאית כל ואומה אומה לתבוע לעצמה זכות האבטנומיה התרבותית. הפועלים הנוכריים סבורים הם, שהם נשארים יהודים בהכרתם או בהרגשתם אפילו לאחר שקבלו עליהם את התורה הקוסמופוליטית של קארל מארכס. על נקודת-השקפה דומה לזו עומדים גם כמה יהודים משכילים בכל ארצות-הגולה, קצתם ביודעים ורבים מהם רק בלא-יודעים.

מחשבת יחידים, אלא ממעמקי הנשמות התמימות והאיתנות של האכרים והרועים בהררי ציון ועמקיה, אם אנחנו יכולנו לשמור יצירה זו ולהצילה מן הכליון לא היה זה אלא בכח האמונה בתשובת חירותנו, בכח התקיה לתחיתנו על אדמתנו, אבל אם נחדל להאמין בעתידותינו, אם הגלות תהיה לנו לדבר נצחי והנאולה לדבר שאי-אפשר—כמה נשמור את עברנו ולשם מה? באופן היותר טוב יהיה עברנו הלאומי ענין לחבמת ישראל, כלומר לארכיאולוגיה, אחרת גם אי-אפשר שתהיה: אין לאומיות של רוחניות מהורה בעולם, הלאומיות היא הפרי של גורמים ביאולוגיים-פסיכולוגיים מצד אחד וגורמים חברתיים-לאומיים מצד שני. שני מיני הגורמים האלה ביחד מחיים את הלאומיות, מפרים ומרבים אותה, בלעדיהם אין תרבות לאומית ואין יצירה לאומית, אלהי ישראל, שאמר: לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי, נתגלה קודם כל לישראל בחיל ובכח, ורק אחר-כך ברוח, המושג של לאומיות ישראלית בתור רוחניות מהורה הוא מושג מופשט, שכלי, שיחידים יכולים להשיגו ואולי גם לעבוד לשמו, אבל לא אומה שלמה, לא שדרות-ההמון הרחבות.

יש, אמנם, אנשים החושבים, שהאבמנומיה הלאומית בגולה תתן לישראל את האפשרות לחיות חיים לאומיים, אם היהודים לא יוכלו להשתמש באפשרות זו—סימן הוא, שאין בהם כח לחיות בתור אומה, אין צורך לברוא תנאים מיוחדים—כגון ארץ מיוחדת—שיעשו את ההתפתחות הלאומית אפשרית, וגם אין, אפשרות לקבוע מראש את ההתפתחות הלאומית בתור תכלית ולבקש אמצעים מלאכותיים להשגתה, כך חושבים הרבה מן המדברים בשם הפועלים העבריים, מוכן מאליו, שלא פה המקום להוכיח, שעניני הפועלים תלויים מכל הצדדים בעניני האומה, שאליה הם שייכים, ושהפועלים העבריים נוקטים אפילו בתור מעמד מיוחד לתחית האומה, בכל אופן, מי שהמעמד לו עיקר והאומה מפלה לו, מוותר הוא במחשבה תחלה על האידאל הלאומי ואומר לכל, שאינו רואה לעתידות האומה, אבל תועים ומתעים הם אותם היהודים הלאומיים, שאינם רוצים לוותר על האידאל הלאומי ועל ארץ-ישראל הם מוותרים, שאינם רוצים לראות את העובדה הגלויה, שחיי היהודים בגולה אינם אלא וויתורים תמידיים, חולשה תדירה ואפיסות-כח שאין לה תקנה. מכל האמור למעלה יוצא ברור, ששיטת-הלאומיות בגולה אינה יכולה לפתור את החידה הישראלית אפילו במדה שפותרת אותה שיטת ההתבוללות, זו האחרונה נותנת פתרון גמור, חסרונן הוא רק זה—שלעולם לא יצא לפעולה.

ברור הדבר, שהמצב הנוכחי אינו יכול להמשך, התנאים הפנימיים והחיצוניים כופים אותנו לקבוע לאומתנו תכלית ברורה ומסוימת ולבקש ולמצוא את כל הדרכים המובילות אליה, ובה בשעה שנתברר הדבר, שההתבוללות הגמורה של כל האומה כולה היא דבר שאי-אפשר, נתעוררה האנרגיה הגנוזה בנשמת האומה, ונהוגה מכח-האינרציה המושל בכל ועל הכל התחילה מבקשת לה מוצא בדרך הקבועה לה מראשית תולדותיה ועד עתה—בתחית האומה על אדמתה.

ח.

כה אמר ה' צבאות: קנאתי לציון קנאה גדולה וחמה גדולה קנאתי לה, כה אמר ה': שבת י אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים ונקראה ירושלים—עיר האמת והר ה' צבאות—הר הקדש
(זכריה, ח', ב'—ג').

קודם כל—האמת! האמת הפשוטה והברורה: שאין אנו יכולים ואין אנו רוצים להסתגל אל החיים הנכריים, אין אנו יכולים ואין אנו רוצים למכור את נשמתנו, את רוחנו הלאומי בזכות-אזרחים או גם בכל שווי-הזכויות שבועולם, מהו שווי-הזכויות,

שאותו נשיג בגולה? במה נהיה שוים לאומות העולם בשעה שאין לנו אפשרות לחיות וליצור כמוהם את חיינו שלנו? וכלום אין דורשים מאתנו חלף שווי-הזכויות את אי השווי היותר גדול שבעולם—את הוויתור על זכותנו להתקיים בתור אישיות מיוחדת על הזכות, שהשגנו אותה על-ידי גבורה מיוחדת במינה, על ידי קרבנות, שא ההיסטוריה יודעת דוגמתם? אין אנו יכולים ואין אנו רוצים לוותר על זכות חיינו, אם פ ושם ישחקו המים הוידונים את קצות הסלע—עד תוכו לא יגיעו. הסלע המשחק איח יעמיד על מקומו—איתן מאשר היה, וכל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו זיו כל שהוא ועוד אמת אחת: ישראל גוי אחד בארץ—לא לפי שכך מקללים אותנו הגויים אלא לפי שכך אנו מרגישים במעמקי לבנו. אפילו היהודי המתבולל המתנכר לעב אחינו הוא, בנים אנחנו כולנו לעם אחד, לאל אחד, אחים אנחנו כולנו לצרות ולשמחת משותפות של שלשת אלפי שנה. כל אלה הרוסים, הפולנים, האשכנזים והצרפתים, בנ דת משה יהודים הם מבני-בניהם של אברהם יצחק ויעקב! יהודים הם—לפי שאינו יכולים להיות אחרים ממה שהם, ממה שעשתה אותם התולדה הארוכה, ממה שעשתו אותם התרבות העתיקה, לפי שאינם יכולים לפסול את צורתם הקבועה והבולטת ההגדה מספרת: מעשה בישראל חוטא, שיצא מכלל ישראל והלך לעולמו. לא רצתו הקהלה לתת לו מקום בבית-הקברות שלה. נסו לקברו במקום אחר—ולא קלטוה אוה האדמה, כל מקום שחפרו מצאו סלעים קשים, באו וסחו לרב-העיר כל אותו המאורע צוה הרב: הרליקן מדורה גדולה והניחו לתוכה שבע לבנים, אם תנצל לבנה אחת מ השרפה סימן הוא, שהוא שלנו ואדמתנו תקלוט אותו. עשו בני הקהלה מה שצוה הרב לבנה אחר לבנה נשרפה עד אשר דקה כאפר, פני הרב העומד ומתפלל לבשו קדרות אבל רוחו בקרבו לא נפלה והוא התחזק בתפלה ובתחנונים, דשליכו את הלבנו האחרונה לתוך המדורה — וראו זה פלא!—היא נותרה שלמה והאש לא נגעה בו לרעה! פני הנאספים נהרו וכולם קראו בשמחה: לנו הוא! ברוך הוא וברוך שמו והיהודי, שהתנכר לעמו בחייו, שב אליו אחרי מותו, ישראל אף-על-פי שחטא ישרא הוא! רק קצרי-ראות, נמוגים ורכי-לב נועזו לכפור במציאותה של אימה ישראלי בעולם, כלום יכול אדם להתנכר ליצור מחצבתו, להתכחש לאמו יולדתו? כלום יכולו אנו לחדול מלהיות בנים לאבותינו, לחדול מלאהוב את אמותינו? ואם בלשונות שונות ומשונות נדבר ובמנהגים שונים ומשונים ננהג—במעמקי נפשותינו אך קינה אחת ושירה אחת תשמענה: קינת עמנו ושירתו, ואם כאזרחים נתערה בכל קצות-הארץ וכל חובותנו להמדינות, שבתוכן אנחנו יושבים, נמלא — בסתר לבנו אין אנו יודעים את המדינות והגבולים וזים לנו, הרגשתנו הפנימית מקפת את נדחי-ישראל בכל ארצות פזוריהם כולנו בנים חורגים אנחנו בארצות-נכר. רק ארץ מולדת אחת יש לנו בעולם, אחרת ל היתה לנו ולא תהיה לנו.

וגם זו אמת: כבר עיפה נפשנו להיות סרסורים וחנונים, סוחרים ואנשי-בנים—ליצור אנו רוצים! ליצור—לפי כחותינו, לפי רוחנו, בשבילנו—בשביל צרכינו שלנו יוצרים היינו בקדמות ימותינו ויוצרים אנו רוצים להיות עוד הפעם—כי עוד תשוקר היצירה בוערת בקרבנו, בוערת מתחת לערמות-האפר המכסות אותה, אפשר שא בכחנו לחדש את ימינו בקדם, להיות מה שהיינו, אפשר, שאלפים שנות גלות ושפלור קצצו את כנפי רוחנו. אבל עדיין אנו מרגישים את גאותנו הלאומית, את תשוקתו לחיים עצמיים ושלמים, להשתחררות מן ההסתגלות ומן ההכנעה, מן הכוז והמשטמד מתחת לבלואי-הסככות המכסים אותנו עדיין שימצעים אנו את רשרוש הפורפוריה ש מלבינו והמעיל הלבן כצמר צחר של כהנינו הגדולים. מתחת לצלילי-הנכר המצלצלי באוזנינו עדיין אנו מקשיבים לקולות נביאינו, שפעם כרעם ירעימו ופעם נחם ינחם לא! לא לעולמים נחזור על הפתחים!

הגיעה השעה לומר את האמת! כבר נמלאה סאת הצרות והשקרים. כבר היתה לנו לזרא ההסתגלות התמידית בנכר, הנדירה הנצחית בתוך עמי-הנכר. אוי, הנדירה הנצחית המחוסרת מטרה ותכלית, מנוחה וברכה! הנודד הנצחי מבקש את המנוחה את המרגעה בארץ, שכל אבן, כל עץ בה מזכיר לו המון זכרונות גדולים, גם שונאיו מגדירנו ישנו את יחוסם אלינו, הכבוד והבטחון, שלא נתנו לאספסוף של סרסורים וחנונים, עתידים להנתן לאומה שלמה הרוצה בחיים, המתעוררת לחיים. עוד לא נתעשרה האנושיות באותה מדה, שתהא יכולה לוותר על אומה שלמה ועל כח-היצירה, שהיא נשאת בקרבה; ולעולם לא תתעשר האנושיות במדה כזו, אבל קידם-כל עלינו לרצות ביצירת חיינו, עלינו להתאמץ בכל מאמצי כחותינו, שנתרומם משפלותנו, עלינו להיות לאומה מיוחדת, שהיא משה לגד עיניה ממרה ברורה ומסוימת. את המעצורים עלינו לבקש בקרבנו פנימה, לא מחוצה לנו, לא בקהל אודהינו ואויבינו הנכריים, האויב היותר מסוכן ליהודים הוא — היהודי המסתיר את גאותו הפנימית, המשפיל את עצמו כדי להתדמות לאחרים, המתהדר בשווי המדומה, הסוחר בערכיו ובכבודו.

חייבים אנו לומר את כל האמת לנו לעצמנו, אנחנו רוצים לשוב לארץ-מולדתנו לא רק כדי לברוח מן השנאה הכללית, לא רק כדי להשביע את הקבות הרעבות, לא רק כדי לנוח מנוחת-פלשתיים. אמת, אנחנו רוצים גם זה, אבל בשום אופן אין אנו רוצים רק זה, המטרה הגדולה, שאותה שוינו לגד עינינו, שבה אנו רוצים 'אליה אנו שואפים, היא — כי 'ירושלים תקרא עיר-האמת והר ה' צבאות — הר-הקדוש', כי שפת-הנביאים תשוב ותהיה לשפה חיה בפי כל העם כמו שהיתה כבר לשפה מדוברת בפינו ילדי ישראל במושבות ארץ-ישראל, כי בשפתנו הקמה לתחיה תמשך יצירתנו הלאומית כבשנים קדמוניות. רוצים אנחנו להתחיל מאותה הנקודה, שבה נקרע חוט חיינו העתיקים — מן היהדות של הנביאים. רוצים אנחנו בהתפתחות שאינה פוסקת עד שנעלה ונגיע אל האמת ואל הקודש, שעליהם נבאו נביאינו. רוצים אנחנו, שחברתנו העתידה תהיה למופת לכל גויי-הארץ וכל בני-בשר ילמדו ממנה להוריר את האושר האלהי על הארץ, לעשות שלום בין השמים ובין הארץ ולהשביט את המלחמה שבין הטוב ובין הרע, אין אנחנו אומרים: עם נבחר אנו, מה אנו אומרים? — עלינו להיות לעם נבחר לעתיד לבוא כמו שהיינו עם נבחר בעבר, עלינו לגשם בחיים את משאת-הנפש של נביאינו הגדולים — להיות למלאכי-השלום של כל האנושיות כולה. הנביאים, שהיו יהודים לאומיים בכל לבבם ובכל נפשם, הקיפו ברוחם הגדול את כל האנושיות כולה, רצו לזכות את כולה באמת ובקודש — לפי שהאמת והקודש הם מחוסרי גבולים, הם מחבקים ורועות עולם.

אבל כדי שנוכל לחזור ולהיות יוצרי ערכים גדולים אנו צריכים לחזור ולהשיג קודם-כל את כבודנו, שבענו כבר את החיים המחוסרים כבוד כמו ששבענו גם את הכבוד הנתן במתנה. בדינו רוצים אנו להיות את כבודנו הפנימי והחיצוני, ואז לא יוכל איש לנגוע בו או להטיל ספק במציאותו. כבר היה לנו לזרא להתפלל תמיד אל הצדק של האחרים, לקוות תמיד להומניות הנכריה. אנחנו ראשונים היינו ללמד לעולם את הצדק וההומניות ואותה אנו רוצים ללמד לעולם עוד הפעם — ללמד צדק והומניות, אבל לא לבקש אותם כעני בפתח. אם רצוננו הלאומי יתרכו ויתגבש ויהיה למעשה יב, אם תחיתנו הלאומית תהיה לעובדה גלויה, אם נחדל מלהיות סרסורים וסוחרים נעמור איתן על אדמת-אבותינו — אז נהיה ליוצרי ערכים, שיביאו תועלת לנו ולכל העולם, אז רק אז יהיה לנו שווי-זכויות אמתי בעמים.

אלה הם עיקרי-אמונתנו, היונקים מכח חיינו, מלשד נשמתנו הלאומית, עליהם איתנו, אליהם תקותנו. הם יחיו אותנו, הם גם ירחקו מאתנו את התלושים. כל אלה, שנקרעו באמת מעל היהדות ואין להם עוד שום שייכות פנימית אליה, יהיו בגי-חורין

ללכת אל כל אשר תאזה נפשם, יחדלו מלהיות צבועים כלפי חוץ וכלפי פנים ויתבוללו בעמים. כל אלה, שציון וירושלים, שכל האמת הישראלית נעשו זרים להם לגמרי, טוב יעשו אם יבקשו להם את אמתם מחוצה לנו וימצאו אותה באשר ימצאו. לשארית-ישראל לא הכמות היא העיקר אלא האיכות. יהודים שלמים דרושים לנו קודם-כל, אחריהם ילכו הנחלשים, היהודים למחצה, ומי שחדל מלהיות יהודי לגמרי ישב לו על סיר הבשר או יבקש לו כבוד וערכים חדשים. רק באופן זה תמצא החידה הישראלית את פתרונה. רק באופן זה תשוב חידת-התולדה ותהיה לתולדת-החידה. קודם שנגאל מן הגלות אין פתרון לחידתנו, אין מוצא מעקת-נפשנו, אין מפלג משנאת האחרים. מכאובינו הפנימיים לא יתנו לנו מנוח, אם נשכחם רגע יבואו הנכרים ויזכירו אותם לנו. המוכים שבהם אומרים בפייהם את כל האמת, מהלך התולדה—אימר הסופר הנוצרי הימאן, שהוכרנו אותו זה פעמים אחדות—מהלך התולדה הוכיח, שלא צדקו כל אלה, שאמרו, כי היהודים יחדלו מלהיות עם ורק היהדות תשאר. המון גדול של אחד-עשר מיליונים, שעדיין הוא הולך ומתרבה, לא יתעכל לעולם בתוך העמים האחרים. התולדה מלמדת איתנו, שהיהודים אף בעל-כרחם ישארו אומה שלמה ומאוחדת, כי אי-אפשר להם לעבור מן העולם. ובה במדה שכל העמים, אפילו הקטנים והחלשים ביותר, הולכים ומכירים את לאומיותם, באותה מדה יוסיפו להרגיש את זרותנו, יוסיפו להרגיש את לאומיותנו שלנו, באותה מדה יכבירו את עולנו—אם לא נכיר גם אנחנו את סוד-חיינו, את שאלת-קיומנו, ולא נבקש להם פתרונים.

דרך ארוכה עברנו משעה שנתרחקנו מעל אדמתנו, בראשונה וויתרנו על הכבוד, אחר-כך התחלנו מוותרים מעט מעט על ערכינו, ואז נחלש רצוננו הלאומי ואבדה אמונתנו בנו בעצמנו ובזכות-קיומנו. בדרך זו צריכים אנו לשוב אחורנית ולעבור אותה כולה עד שנשוב אל אדמתנו: קודם-כל עלינו להחיות בקרבנו את אמונתנו בעתידנו הגדול, באמתות ירושלים ובקדושת הר ציון, במסרת חיינו הלאומיים. האמונה החנקה והעצומה, האמונה בלי-מצרים, תבריא את רצוננו הלאומי, תשיב לו את כחו הגדול. הרצון הקם לתחיה יפתח את כל כחותיו ויברא ערכים חדשים, חמריים ורוחניים, יונקים מן האמת ומן הקודש של החיים הלאומיים. הערכים הנוצרים על ידינו ישיבו לנו את כבודנו, כבוד החיים היוצרים בהכרה ובמסרה.

וזהו הדרך היחידה, המובילה לרפואת הנשמה הישראלית. רק אם נעבור אותה נגיע לידי שוויוניות ממשי ולידי שחרור אמתי, נהיה לאימה בין האומות, יוצרת ובת-חורין.

אבל מעולם לא מצאנו עם כולו יוצר את תולדותיו. תמיד מתחילים מוכי-האומה, יחיד-הסגולה, ליצור את תולדות עם, בחירי העם, המלאים אמונה ורצון, שאיפה כבירה ומסירות-נפש, הם היוצאים ראשונה אל מערכות המלחמה, הם המניחים את היסוד ליצירת האומה. ראשית המעשה יוצאת תמיד מתוך גבורי-הרגש וענקי-הרצון. העם בא אחר-כך, יוצא בעקבות גדוליו ומרחיב את יצירתם וגם מעמיקה. אם אנחנו אין אנו רואים עוד בקרבנו את ראשית המעשה, את התחלת היצירה—לא עמנו אשם בדבר. אשמים הם העומדים בראש, אשמים הם אצילי-ישראל—האצילים הרוחניים והמסוריים, באצילים האלה מתרכז כח-האימה, להם נותנת האומה יפוי-כח וזכות יתרה—זכות למסור את נפשם על גאולת-האומה. יתעוררו האצילים ואז יתעורר כל העם מן הקצה אל הקצה. תולדות האנושיות מלאות לא רק מלחמות מעמדות ואומות זו בזו, אלא גם—ובעיקר—מלחמות שבין בחירי העמים ויחיד-הסגולה של כל עם ועם ובין שאר העם. וזהו המראנקה שבשאלת היהודים: אנחנו כל-כך נתרוששנו, עד שאין לנו גם קומץ של אצילים אמתיים, שתהא להם הזכות והיכולת לעמיד בראש ולעבור לפני כל העם. יש לנו פילאנתרופים, אבל אין לנו אצילים מנהיגים. הפילאנתרופיה שלנו יונקת מן הקבצנות

ומן השפלות של האומה—איה האצילות שלנו, איה נבורינו, גבורי-הרוח, הנושאים בתוכם את רוח כל העם, המרכזים בנשמתם את כל האומה?
 אבל אנחנו מאמינים, כי עמנו עודנו חי וכי עוד כחו בו לברוא לעצמו אצילי-רוח חזקי-רצון ויודע מטרה. סימני-ההתחיה הראשונים כבר נראו בתוכנו ואנחנו מאמינים ומקוים, שהתחיה לא תאחר לבוא, אם תצא תקותנו לפעולה?—אין לנו יכולים להוכיח בהוכחות הגיוניות לא את ההן ולא את הלאו. אבל אנחנו יכולים לרצות או למאן, אנחנו יכולים לכפור או להאמין.

תרגם מכתב-היד האשכנזי

בר־טוביה.

בעיר.

(המשך).

מאת

ד. ב. סלוצקי.

V.

ברוצקים ישב נשען אל השלחן בזרועות ידיו וראשו מורד על כפיו. בחדרו היה אור כהה והשמים והנגות המרובים, הנראים מבעד החלון, היו עמופים איזה מכסה אפור ומשומם, דומה היה לו, כאילו הוא חבוש בתוך תיבה של ברזל, שהיתה מתרוממת למעלה ופתאום נקרעו שלשלותיה והיא התחילה יורדת ושוקעת אל תהום אפלה. הוא יושב בתוך התיבה השוקעת מכווץ ומצומצם ובשרו מסמר מפחד, והתיבה הולכת הלוך והצטמצם, הלוך וצר, דפניה נעתקים ממקומם ומתקרבים זה לזה ועוד מעט ונגעו זה בזה—ושמו מחנק לו...

צמרמורת-פתאום באה לו ופרפרה את גופו, בתוך מחו שנתרוקן קשקשה, כאסתרא בלגנא, מחשבה מרחנית אחת בצורת שאלה: למה שנחה אליא את דרכה עמו? האמנם ברוך?.. בשם פנים לא יכול לגמור את מחשבתו עד סופה. מקומעת וצולעת היתה מכרכרת במחו והוא חוזר אליה חלילה כל רגע, מעין רגש של תיעוב תקפו, כזה שהוא סובב-סובב על מקום אחד, לבסוף קפץ ממקומו כשהוא מפורק ויגע, פתח את החלון, נשען באדן ותלה עיניו בענני שמים, רוחו כמו נחה קצת ומחשבותיו נתבררו. כך, אין כאן אלא... קפריזא של נערה בת-כרך. משחק-רגע הייתי לה, דבר שעשועים, כאן הכל רופף, קל, שוטף—וחולף... חיי הכרך דומים לקינימטוגרף, מנצצים—וחולפים, גם הרגשות—קינימטוגרפיים הם, בני-רגע, בני-דק... ומי יודע, אפשר שבשעה זו עומדת אליא באחד המקומות ולועגת לו, לבן-כפר טפש זה, ואפשר שכבר הסיחה אותו מלבו ותשכחהו...

ופתאום נזכר בריבה... זה זמן רב שלא הרבה בה—והדבר היה תמוה בעיניו, אין לו כל רצון לראותה, כמו זרה היתה לו וכמו נמחקו גם שרמוטי פניה מזכרונו. מובדל ומרוחק הוא עתה מכל העולם כולו, עוד מעט ונמחקו מלבו כל רשמי עברו והיה ללוח חלק, לאיזו בריה חדשה, והוא ירא מפני ההתחדשות הזאת, אינו יכול לעצור בה ובה בשעה נפשו תכלה אחריה...

ובתוך כך והעננים, שכסו את השמים, נתפרדו ונקרעו לקרעים, פתילי-תכלת מזהירים הבריקו פה ושם בינות לגושי העבים והיו כמו קלוחים של תכלת השוטפים בנחת, כשהם מתפתלים בין חופים של כפים אפורים, שקופים ומאירים, שקצותיהם החדות מופזות. ממול החלון בצבץ מכין קרעי העננים שרביט אור גדול ומנופץ, חודו של שפוד-הפלדות אשר מעל לחומה אחת הוצת באור זה ונראה כשל כסף ממורט ורצועות אורה רכה פלסו להם נתיב ממרומים אל תוך החדר, הצליפו בשבריריהם על פניו וראשו של ברוצקים, נחו על הכתלים וכלי החדר, ברוצקים שמח כל-כך על

האור הזה. כאילו נחמו מינונו, כאילו פתח לפניו שערי בית מאסר, והיה כמו הקיץ מחלום נורא—ואור שחר על עיניו. הוא הסב את ראשו וסקר את חדרו, שהתמלא זוהר רך וענוג. מעין מנוחה ועצב של ראשית האסיף מלא את כל חללו של החדר. ובחוזן נהפכו השמים לארגמן ואש; ורדים וגושי שלג, אבני ברקת והקרח הנורא פרשו את זהרם על העיר, וראשי חומותיה והכתלים האפורים קבלו פנים חדשים, מאירים, איזו רכרוכית של נחמה נשתפכה מסביב ונגעה גם בלבו של ברוצקים. וכמו נפתח לפניו פתחו של עולם והוא עולה, עולה בו ונכנס אל מקדש-פלאים בהררי-קרח. הוא מרגיש תחת רגליו גובה עצום, הוא שם במרומים קנו, הוא מוכרל ומורחק מכל העולם, מכל מה שהיה לפניו קשור אליו. הוא הולך ומתדומם למעלה מכל אשר מתחתיו, רש ברגליו מפלשי עבים, עולה ודורך דרך בשמים, מפלס לו נתיב לעצמו והרי הוא חי את חי עצמו, חי יחיד. יוצר, בורא ומסתכל ביצוריו ממעל להם... ריבה... אליא... כמה קטנות, כמה ועירות הן. כמה רחוק הוא ברגע זה מהן. רואה הוא אותן מרחוק אך כנקודות קטנות מרפרפות. מפתח הרקיע שלו הוא צופה ומביט על כל העולם שלמטה שם. תחת רגליו רומשים עצמים חיים פעוטים. והוא טס ומתנשא, טס ומתנשא, כבר עומד הוא ברומו של עולם. היא לא תגיע אליו, אל גבהו. היא גם לא תרגיש את הגובה הזה, אינה יכולה גם להציץ בו. אבל עליה לדעת את זאת. הוא ירד עוד הפעם אליה לרגע אחד ויעלה אותה אליו. היא תפקח את עיניה, תרא את גדולתו, תכיר בו בורא ויוצר. היא תהא הנפש האחת, שיכניסה תחת כנפי שכנתו, שירשה לה לדרוך על סף מקדשו ... היא תעריצוה ותקדישהו...

והוא יושב אצל שלחני וכותב. העט רץ ורועד בידו. חרוזים אחרי חרוזים יוצאים ומצטרפים זה לזה וכולם חיים, נושמים, מלאים איזה רטט פנימי, אש עצורה. וכמו אש צחורה, אש הסנה, בערה סביב לראשו והכתירה אותו עטרת נוגה. ופתאום הוסרה העטרה של אש מעל ראשו. היתה עלטה. כבו המאורות, שמשיו שהעלן במחשבתו נתפוררו ומכתותיהן נתפוררו ונעלמו, ככוכבים כבים. הניחה עליו סטרא-אחרא' ושלטלתהו מלטלה משמים—והנהו עוד הפעם בתוך תיבת-הברזל השוקעת... אסיר ורל... ידו הולכת ורפה וכלי יצירתו נופל מכפו. הוא מבליג על עצמו, מתאמץ להציל את שמשיו, לתפוש במחשבותיו, לכבשן, לעצרן—אבל במקומן רחפו לפניו אך צללים כהים, זכר להן... תמונת אשה עומדת לפניו, מביטה עליו בבוז—והוא מתכווץ ומצטמצם מתוך פחד וצער. והכל היה—כשהיה: כהות אפורה ומשוממת, שמים מתקדרים וכבים. וגם בלבו ובמחו כהה הכל, רק גחלת אחת עמומה לחשה שם עוד. הכל אבד לו, הכל... היא שברה את כנפי שירתו, היא שוללת ממנו את כח היצירה. הוא אינו יכול ליצור עוד בלי רצונה, בלי השתתפותה. בלעדי הסכמתה אינו מוצא און בו לברוא. היא בזה לו...

הוא הניח את עטו מידו ופרק ביאוש את אצבעותיו. בדירתו עוד גדלה. הוא צריך לראות את מי שהוא, הוא צריך לראות אותה, את אליא... וברוצקים מהר ויצא החוצה עגום, שלו ורך...

וככל מה שהתקרב אל רחוב הזהב, כן התחיל לכו מתפעם ואי-מנוחה תקפה אותו. הוא נטה מן הרחוב ההוא הצדה ובכוונה שם פעמיו אל הרחובות הראשיים והרחוקים כדי להאריך את דרכו. באחד מן הרחובות פגש בברוך. הלכו שותקים רגעים אחדים. ולכסוף. מאין דבר אחר בפיו, שאל ברוצקים את חברו:

—הישנת היום?

ברוך היה מפורז, צעד עוד צעדים אחרים תפוש במחשבות ושותק ואחר-כך אמר: —עה, ישנתי. למאי נפקא מינה. רצוני להכנס אל איזה מקום להתבודד. הלא כבר שמעת אל נכון, כי בלילה העבר היו חפוישים הרבה בפרבר ו, אנשים

אחדים מחברינו ליקחו במאסר, אבל הדבר הזה אינו עוד הגדולה שברעות. יבואו אחרים על מקומם, מספר החברים מתרבה מיום ליום, מעשינו מצליחים, יוסף! כל פבריקתו של ש, שלשת אלפים איש, נתחברה לנו, קבלו את הריוולוציות שלנו. מחר עלי לבוא שמה, אפשר שתשובות הפבריקה בקרוב, הן, אז תרבה מעט השמחה בעיר! שלשת אלפים איש בפבריקה אחת שובתים כאיש אחד! הרי לפניך ים גדול של מוחות אדם ומה גדל האושר וההשגון לזעזע את המוחות האלה, לחדר את האנשים האלה, לעורר שלשת אלפים נשמות נרדמות, להטיל סערה בים זה, לאחד את הנפרדים לכח אחד כביר... אך זו רעה, כי נלקחה גם מכונת-ההדפסה שנמצאה אצלנו, והיא כל כך דרושה לנו עכשיו. חבל, חבל, אפשר שתכנס אתי אל בן-דוד?

ברוצקים לא ענה דבר, הלך אחרי ברוך והרהר בדבריו. כל כך מוזרים היו לו. אסרו אנשים אחדים—והלא מצטער לא עליהם, אלא על מכונת-הדפוס, על לבו עלה מעשה, דור הפלגה! בנוסח ה, צאינה וראינה, ששמע מפי אמו בילדותו. מרכבת היתה המשקפים על חוממה, יושבת אצל התנור וקוראת בנגין בכייני והוא שומע בפנה:

עמד נמרוד ואמר: בואו ונעשה לנו מגדל וראשו בשמים, עמדו ובנו אותו המגדל, עשרים ושבעה מילין גבהו, ומעלות היו לו למגדל ממזרחו ומעלות ממערבו. היו מעלים את הלבנים מכאן ויורדים מכאן, אם נפל אחד מהם ומת לא היו שמים את לבם אליו, ואם נפלה לבנה אחת היו יושבים וזוכים..."

הוא היה מקשיב לספור הזה המלא הוד-קדומים ואימה, ולבו זע, כמה רשעים היו אנשי הדור ההוא. כמה לא היה נחשב אדם בעיר זו של נמרוד הרשע!.. הלא ראה בחזון את המגדל הנפלא ההוא וסביבו המון פגרים מתים, ואותם הרשעים דורכים ופוסעים על פני הפגרים ונושאים בזוירות וביראה איש איש לבנה אחת בידו... כמה חרה אפו בם... והנה הוא עכשיו בעצמו בתוך מגדל-רשעים זה, עוד גם עכשיו גדל ערך ה, דבר, מעשה-ידיו של אדם, מן האדם יוצרו עצמו, מה דלופחית, יוצר זה אם מעשי-ידיו משעבדים אותו להם! והוא כמו התכמל מפני כל, הדברים הסובבים אותו, התכווץ והצטמצם ושתק...

—גם אליא אפשר שתבוא הנה—אמר ברוך, כשנכנסו אל חצרו של בן-דוד. ברוצקים נפעם, נחשול דם הציף את פניו, נתרעש, כמעט אמר לברוך מן המקום ההוא: אולם הם כבר עמדו במסדרון, הדלה נפתחה, והם נכנסו אל תוך הבית, מתוך אולם הבית הגיעו אליהם קולות רבים, ובתוכם גם קולה של אליא.

—אה, הרי היא כבר פה!—אמר ברוך ברצון.

לבו של ברוצקים פעם בחזקה, כאשם ונכלם נגרר ברוצקים אחרי חברו, שנתקבל בתרועה על ידי אדון הבית ואורחיו. הקיפוהו לברוך והתחילו שואלים אותו על דבר המאסרים. ברוצקים דרש בשלומה של אליא, היא העיפה עליו עין, הניעה לו בראשה ושבה לדבר עם בן-דוד, פניה הן חורים ועיניה לחשו באש שחורה. היא דברה בקול רם ומצלצל ושחקה לרנעים, דומה היה, כי היא כל כך עליזה ומוכת-לב וכל דבר קל מעורר בה שחוק, דבר זה הביא את ברוצקים לידי מבוכה ועצבות, היא אינה שמה אליו לב כלל.

באולם היו סופרים צעירים אחדים, צייר אחד, גם עתה, כפעם בפעם, עשתה החבריה הזאת רושם מרגיז על ברוצקים. הוא לא אהב את תנועותיהם המשונוות, את הילוכם הזר ואת דרכם לדבר רמות ובאפקטציה. הם היו בעיניו כמשחקים על הבמה, כל אחד משתדל להראות, להיות נכר ונבדל מאחרים בהבעת-פנים, בתנועות... הוא ראה את מערומיהם מתחת המלית השאולה שעל נפשם ולא היה מאמין לדבריהם. אך עם שנים שלשה מהם היה מתרועע לפעמים, אלה היו אמנים גמורים, אנשי-רוח ובעלי-נפש, אחד מאלה האחרונים היה הסופר פלדמן, הוא עמד לו בפנה על-יד הראי

הגדול וגלל בספר. ברוצקים קרב אליו.

—מה קורא מר?

פלדמן שמח לשאלה זו ואמר:

—בספרו החדש של ה—ן אני מעיין, הקראת את זה? הבינני נא, בטובך, מה כוונתו, למשל, של הספור הקצר הזה, אני מהרהר ומהרהר בו כשעה שלמה ואיני יכול לדרת לסוף הכוונה, איזה, "וזהר" חדש, קבלה וסתרי תורה!

בן-דוד נגש אליהם וגם אליא עמדה בצדם, פני ברוצקים האדימו, ונראה לו, כאילו אליא העיפה עליו מבט של אי-רצון ולבו נפל עליו.

ובין כך ענה, בן-דוד לפלדמן בהצטחקו קצת:

—אבל יפה הוא, רך ונעים הוא ה—ן זה.

פלדמן התרעם:

—יפה? איזה יופי יש כאן? איני מוצא בו כל מקוריות, תנועותיו, הן מעושות ובלתי

טבעיות, זהו אך גבוב מלים שאין להן תוכן, הו, כמה מרגיזים אותי הגאונים החדשים האלה! כלם הנם זחוחי-לב, גאותנים משונים, כל אחד נושא את נפשו להבהיל את העולם במקוריות, ולפיכך הם עושים העויות משונות, מתענבים ומקלקלים גם את מעט הטוב, שיכולים היו אפשר לתת, הנה, למשל, כשאתה לוקח ספר משל הסופרים הרוסיים המוכחים—אתה נהנה באמת הנאה אסתטית, אתה מריח את ריח השדה מתוכם, איזו אינטימיות רכה, שיש לנן מרובה באילנות, מרגיש בהם וריח תפוחים ודובדבנים נדרף מכל שורה שלהם, יש להם איזה רוך ועוז מיוחד, גענועים עצומים וצער עמוק, ואלה—אני קורא וקורא שם ואני מרגיש כאילו גרמפון מריע אל תוך אוזני...

סביב המשוחחים נקהלו יתר הנאמפים ובן-דוד התעורר והתרגש, אינו מכחש, כי דברים אחרים של סופרים רוסיים אחרים כתיבים במעם, אבל גם המעם הזה כבר תפל הוא, אינו מוצא בהם חיים, חיים של עכשיו, שירתם פראית היא מאד, בלתי-קולטורית, הוא מתנגד כל-כך לבית מדרשם של הסופרים הרוסיים, כמה כבדה, "דוכית" היא שירת הרוסיים, אלה האנשים חצי-פראים וחצי-אירופיים, שאינם יודעים את הפזיות ואת הקלילות ואת רבוי הצבעים, מעופם הוא מעוף השלך—כבדה, גבוהה ומלאה, דומה שירתם לערביותהם רחבי-הידים המכוסים שלג וקור, משוללי צבעים ותמונות מתחלפות ומתיפחים הם תמיד, בעלי מרה שחורה הם, גם כשהם צוחקים—דמעות נוזלות מעיניהם, אלה הם אנשי-שדה ומשוררי-שדה... אבל אנו הן בני עיר אנחנו וחיינו חיי עיר הם, והילכך גם שירתנו צריכה להיות שירת-עיר, חיינו מלאים עבודה, התעסקות, המין רשמים בלתי-נמשכים, אבל חרים ונוקבים עד עמקה של נפש, וכזה צריך להיות גם המשורר של עכשיו: סיקר את החיים סקירה מהירה וחודרת, צריך הוא לדרת כצולל-ים אל המעמקים, לדלות משם פנינה ולמהר ולצאת לאור יום ולהראות לבני אדם: ראו מה שדליתי, היו נהנים ממובי! הן לא יאמר צולל-הים לטייל ארוכות בעמקי-מים, לחפש בכובד-ראש ולפלפל, פה נצרכת מהירות, קלילות, זריזות וכשרון חד, כך צריכה להיות השירה החדשה, כך הוא כותב בעצמו.

—כמה שאני מכבד את הסופרים החדשים, —ענה ואמר ברוצקים, —עלי להודות, כי לא תמיד אני סובל את השירה החדשה, וסלח נא לי, גם את שירתך אתה בכללה, יפים הם, אמנם, יצורי רוחך, מבריקים ונוקבים—אבל תמיד אני נשאר אחרי קריאתי בגפש ריקה, השירים, הציורים הקצרים, המחזות הפעמים האלה מועזים את עצבי ומשאירים אותי יחירי בלב דופק וריק, כן, בלב ריק, כאילו הופיעה לנגד עיני רקימה יפה ומעוורת ועוד מרם הספקתי להרוות את צמאון-ראיתי במראה הזה והנה הרקיטה נעלמה, נמוגה ונועה במרומים, צמאוני לא נשבר ועוד גדל על ידה ורצוני לראות עוד הפעם רקימה חדשה, עוד הפעם חדשה ועוד הפעם, בלי כל סוף... עד שהרשמים הרגעיים האלה, הרשמים הצבעוניים המבריקים מלאים אותי, מקחים את חושי ומרגיזים את רוחי,

בן-דוד הצמחק בעיניו, כשהעור סביבן התקמט והתכווץ, ואש ירוקה התלקחה בהן ואישניהן היו כמו כידונים חדים וארוכים:

—אָהא! הלא זהו חפצי האחד! להבהיל, לזעזע את הלב ולבלי הרגיעו. הלב צריך להיות תמיד ער, בלתי-שלו, שואף ומחפש, ואם חושך יקחו—אז האשם אך כך. זאת אומרת, כי חושך חלשים הם, בלתי-פועלים, חא, חא!..

ברוצקים נתארם, רצה להשיב על דברי בן-דוד, אלא שהצייר, עלם צעיר וחוויר, הקדימנו ואמר:

—אני רואה בזה סבה אחרת, כיהודים כרוסים אינם מבינים בצבעים, זרים לרוחם הגונונים הדקים מן הדקים, ועוד יותר הצבעים העזים, הקונטרסטים הפתאומיים, על כן אינם עשירים גם בהמצאת דרכים חדשות, כולם מחזיקים הם במין עורן ובשמטום-הלב בנושנות ואינם מעזים לשנות מדרכם של אבות, כפראים אמתיים, ורק אחד הוא דוסטויבסקי בכל הספרות הרוסית, שהבין את סודם של הצבעים העזים, ואפשר שיש לצרף אליו גם את גרשון, שני אלה העזים במקצת לצאת ממעגל-הקסמים, הנקרא, ריאליזם, של הסופרים הרוסים, החסרים קולטורה עירונית, רבוי-צבעים ודמיון עז.

גם דוסטויבסקי הוא משומם ככל יתר אחיו—הפסיקה בן-דוד, —בכלל אינו סובל את הספרות הכבדה. למה הספרים הגדולים, חמשים הנוראים? לקרוא ספרים כאלה אולי אפשר היה כשהיו בני האדם חיים חיי שדה, אז היו החיים הולכים ונמשכים לאט, הרשמים היו מעטים וממושכים, אז אפשר היה לקרוא—ומה גם לכתוב—ספרים גדולים ונוראים, בעלי חוליות אחוזות זו בזו, כבדות וארוכות, לא כן החיים של עכשיו. כל רושם ורושם שלהם אינו עשוי כאופן בתוך אופן, אלא כל אחד דבר הוא לעצמו, עובר כעין מימיואר וחולף, ועלינו לדעת לכיין את הרושם הרגעי הזה, לתפוס ולציירו ולבלי הלאות את העין בקיום אפירים ומשעממים.

גם אני דעתי כך! —אמרה אליא בחום ופניה היו ברנע זה מאירים ומתלהבים—

מה משוממת היא השירה הישנה, וביחוד שירת הרוסים, דומה לך, כאילו הלכו אנשים ימים ושנים, הלכו, הלכו בלי מנוח בערבות ובמדבריות ושרות רחבי-ידים, ולאחר שנתיגעו, ששו לנוח והתחילו מספרים מה שראו על דרכם הארוכה, מציירים בפרטות את מראות-הטבע המשוממים, חסרי הגוונים הרבים, ומקוננים על היגיעה הרבה שבאה להם, מתאוננים על מה שאבדו דרך ולא מצאו אותו ציץ-קסם שבקשו, וחייכם, כשיצאו האנשים האלה לדרך לא היו יודעים כלל, כי הולכים הם לבקש דבר-מה! בן-הכפר מתפעל מפני סערה וכדומה פעם בשנה, ואחרי עובר הסערה הוא נשאר עוד הפעם שוכב כדוב במאורתו, וכשבני-הכפר חוגגים איזה חג, או יחוגו אותו כמה ימים, שבוע תמים, הם צריכים לעזר את עצמם שבוע תמים עד אשר יגיעו למדרגה של אַקסמות, עד אשר ירגישו בדבר המרוסם, בשמחה עליונה. דומה לך, כאילו בני אדם אלה אינם יודעים כלל את הרגע. ובאמת מה זה שנה לבן-כפר? וכך היא יצירתם של בני-האדם ההם, אבל האדם החדש של העיר המודרנית הוא מוקיר כל רגע וחי בו חיים מרובים, כל רגע שורט שריטה עמוקה בלב, במוח, ואתה מרגיש תענוג מיוחד משריטה זו, בכתובת-חרטומים זאת, שהעיר כותבת על לוח-לבך בכל הרף עין, ואז יהיה גם שירך קצר, מהיר, עובר, אבל חד וחריף, אך ננע כך—והוא כבר מרעיש את נימי לבך, מוציא מהן את הדם של החיים ההומים.

פלדמן קפץ ממקומו ובמין קצף מסותר, כאילו עלבוהו דברי אליא, קרא:

—רשמי עיר, רשמי עיר! הן אך עוקצי מחמ הם בבשר החולה ולא יותר!

גוגול, פושקין, טורגניב, טולסטוי ודוסטויבסקי—כל אלה הם משוררים פראים, לא-קולטוריים! כל אלה הם אנשים, שנתיגעו לתעות בערבה!... וה—החולני הזה זהו המשורר האמתי, התרבותי? חא, חא!.. ובאמת, האם מסיגלים אתם, חולי-העיר, להשיג

את יפי הטבע, את הוד הברק וגבורת הרעם, את רחבי השדה ואת נפש האדם שנשארה תמה, שלא נגעו בה עוד ננעי העיר? לכם צריכים אך עוקצי מחט, עוקצי מחט! ... פני אליא הצהיבו והיו לאמיצים:

—עוקצי מחט אתה אומר? ולו יהי כדברך. אבל המסוגל הוא בן-השדה להרגיש את הכאב המתוק של עוקץ המחט—עוקץ חד, חריף ומוזעזע את הנימים היותר כמוסות? כמוכן, בעיר-החיה שלכם לא יגע המחט—הזה. צריכים אתם לרעמים, לחרבות, לחנית ואלה. הלא דובים אתם, דובים מיער. אכן גם אתם חדלתם להיות חית-יער, הנכם, פשוט, בני אדם בלתי-תרבותיים, חיות ביתיות—לא יותר, וכשאני פוגעת בחיות כאלו תוקפתי דאגה, פן תתעורר בהן החיה הרעה והן תשאגנה שאנתן הפראיות. הר שאנה זו אני שומעת בכל יום מפיהם, "בני-הטבע" ... והוא מרגיזני כל כך!.. הוא גם מפחידני קצת ... רשמי עיר? האם יכולים אתם לראות יופי בעיר? הן לי ישיר את שירו כל שלט מכל קיר, כל מנורת אלקטרון היא פואימה קצרה לי. האם אין כל מה שבעיר שר לנו את גדולת האדם, את יפי החיים והמונם? .. פלדמן הוסיף להתלהב:

---הנה בואת צדקת! אמנות העיר היא—אמנות השלמים והעצוצעים! הלא אך העיר יצרה את ה"כמות" שבאמנות ושירה, אותו ה"מרוכב" של "זעזועים", של פעימות זלה. היא בראה את הספרות הצהובה וגם את השירה הדיקדנטית, —שירה מסורסת, שחסר לה ההגיון הנורמלי. היא יצרה את ההעלמה, את הסודיות הספיריטית, את המגיות החדשה מצד אחד ואת הקריאה השמחית, את ההשכלה מרובת-הפנים, את הדיליטנציות הפעוטה, איוו, "כל-בו" של קמענים וקרעים מצד שני. הספרות היתה למין סחורת-שוק. אין "יוצרים" עוד, אלא "עושים" ספרים. אין מוכות, אין מורה-דרך—רק משעשע, מברח ועישה עסקים ברוחניות. הדרישה לדבר נדפס גדולה וההצעה—עוד יותר. ומה רבה ההתחרות והזיפנות הנוראה! ובן-העיר קונה. קונה הוא ספרים יקרים וזולים, קונה הרבה מאד, ובלבד שיהיו חדשים. כבר אין לספרות קריטריון אסתטי. העיקר—לגרות את העצבים, הקונה—אינו מסכים לכאורה לספר הזה, אינו מודה בסופר הלז—ובכל זה צריך הוא לדעת גם את זה ואת זה. הן הוא בן-תרבות ועליו לדעת את הכל, לשעום מכל דבר. הן כל זה בכסף יקנה. ועל כן מרפרף הוא בן-העיר מעל-לחיים, ועל כן אוהבת אליא את עוקצי המחט ... כוכד-ראש, רצינות—וזהי מדה פראית! וראו, הנה אני עבדכם, שנתגדל בעיר ויודע הרבה יותר מכל החכמים שהיו בדורות שעברו, אני, האינטליגנט המפותח—אך נבער אני מדעת, בור ועם-הארץ!

בן-דוד העלה אש בפפירוסה, ישב על הספה ואמר:

---מה שנוגע לחלול-הספרות צדקת. רע המעשה, כי היתה הספרות לרשות הרבים, לשדה שהכל דשים בו. והאמנים הגמורים צריכים עוד להזהר מפני ההמוניות שבספרות ואמנות. אבל איני מודה בדברך על המסתורין. מסתורין היו עוד יותר הרבה לשדה מאשר לעיר. אלא שהראשונים היו נשפי-ערב והיו מביאים לעולם עלטה ואחריהם היה בא לילה ארוך וחשך. בעוד שהמסתורין של העיר הם נשפי-בוקר, רחשיים קרוב, מבשרי שמש ואור. בעלי-המסתורין של השדה היו אומרים: בראשית היה הדבר"—ה"אומר", והדבר הוא אלהים. וכמו את האלהים הליטו גם את דברו בסוד וערפל, לא הוסיפו עליו ולא גרעו ממנו. והחזיקו בכל תוקף במה שקבלו מאבותיהם, לא יצרו דברים חדשים וקבלו בלי-רצון ובדאגה איתם הדברים החדשים, שהיו באים להם מן החוץ. הם היו אומרים: השמים שמים לאדוני, והארץ נתן לבני אדם. אלהים הוא החי ואנו בני-תמותה. והיו מחפשים רק במה שנתן להם—למצוא את סוד המות. ובן-העיר גם הוא אומר: בראשית היה הדבר"—ה"חפץ", וזהו סוד החיים. וכשימצא את סוד הדברים ימצא גם את חידת החיים. הוא אינו מחלק את השמים ואת הארץ בינו לבין

אלהים, הוא אומר: אני חלק מן העולם וכח בי למשול בכל העולם כלו, אלא שעלי להכיר בראשונה במבעו, ללמוד את מהותו. והוא אינו מחזיק בנושנות. רואה הוא, כי דרך זו המעתה—הוא תולה מעותו בו בעצמו ומבקש לו דרך אחרת. והילכך מחדש הוא תמיד, הוא מחדש את דרכיו, את מעשיו, את דבריו-הפציו, את דבריו-אמרי, ומפני סבה זו אין גם השירה העממית, הקדושה, הנכראה אחת באלף שנים, האפוס השדרי, משתמר בעיר. האדם של השדה אמר: "שמים"! הציץ במ, ראה ולא ראה—ומחשבתו קפאה, עמדה, ולא הוסיף על, דבר. זה אף אות אחת, ובן-העיר אומר: "שמים"? מה אלה שמים? והוא מכוון לעומתם את כלי זינו, את קנה-הראי שלו, וקורע את ערפליו, חודר אל תוכם, מגלה עולמות ומוצא חידת הדברים, חידת החיים, אלה הם המסתורין שלנו!...

ברוך, שישב ושמש קצת, התעורר, קם, התמתח ואמר: איזו מסתורין, איזו סודיות? אין כל סודיות, אין כל סתרים! כל דבר של מסתורין, אחת היא אם של שדה ואם של עיר, נוטה לפיטשיות, כלומר, לקפאון המוח, להחשכת השכל הישר. יש אך דעת ובערות. וכל דעת דורשת את הבהירות, הפשטות והדיוק, ולמה אתם מקוננים על שהאמנות והספרות נעשו חול, רשות-הרבים? מה דעתכם—איזה שדה מוציא דגן יותר מרובה ומיובחר, זה של קרקע בתולה או זה של קרקע מעובד, מובל ומקולטר? ספרות צהובה, אמנות-שוק, גרמופונים, קינימטוגרפים—כל אלו, למרות המוניותם, ואפשר דוקא בזכות שלה, ממלאים הם משלחת קולטורית גדולה: הם מזבלים את הקרקע הבור, מרחיבים את חוג מבטו של ההמון, מכינים איתו לקולטורה מעולה, על פני הנהר תלכנה רק סירות-דוגה, ולאניות-קיטור ענקיות אפשר לשוט רק על פני גלי ים. והים הוא ה"רוב", המרובה. וכדי שיקומו לנו ענקיים אמיתיים ורבים—צריך שהדעת תכסה את הארץ כמים לים, ולא רק כנחלים קטנים השוטפים בתוך ארץ חרבה. אותו הנביא של ירושלים, נביא העיר, שהיה לפני אלפי שנים, הכיר באמת זו יותר מכם! ואין כל רע בזה, שחדלה הספרות להיות, קדושה, נחלת-כהנים ומנים, שהיתה לסעיף מסחרי ולעבודה, העובדים והסוחרים יהפכו את הנחלים לימים, ואין להוכיח, עבדו, עשו, ברא! מעולם לא היו דבריו-תיכחה מתקנים את קלקולו של אדם, הלא תודו, כי מעולם לא היו נשמעים דברי נביאים על ידי אותו הדור, שאליו נתכוונו. יקרא העם מה שהוא מסוגל לקרא, יהנה משירת גרמופונים, ממחזות של קינימטוגרפים—אם אינו משיג מוזן רוחני יותר נעלה—ובלבד שמוחו לא ינום, לא יישן, ומלבד שיתרגל לקלוט דברים חדשים, ישתוקק להם. יבוא זמנו ושעמו ישונה לטוב, ולא רחוק הוא, לא ב"אחרית הימים" הוא... אך סלחו נא לי, עלי לעזוב אתכם, יש עבודה, אליא, שמא תלויני?...

ברוך ואליא הלכו להם ולברוצקים נדמה, כי הם עזבוהו והוא נשאר נלמד יבודר בתוך חבריו-לעמ, אלו האחרונים התעתדו גם הם לעזוב את הבית ובתוך כך המשיכו את וכוהיהם ביניהם כשהם עומדים כבר לכושים בבגדיהם העליונים, פלדמן והצייר התוכחו במבע-היצירה של העברים והאריים. ומתוך דבריהם התחילו שניהם לדבר בגנות השבט השמי וביחוד סעיפו העברי. היהודים הם עם פועם, סרבני וחצפני. הם משוללים כח הדמיון ורוח השירה הנעלה. כסעיף מהעם הכנעני, זה העם העירוני, התגרני והרצחני, לא יצרו גם היהודים אפוס כלל. הנסיונות המעטים, שנסו היהודים בענין זה, לא עלו בידם. וגם אלו הנסיונות הקלושים אינם מקוריים, אלא שאולים הם מעמים אחרים.

ברוצקים נמשך לתוך הוכוח שלא מדעת. הוא נסה להגן על כבודו של ישראל. היהודים גלו את מקוריותם במקום אחר—בנבואה, בשירה-חברתית, שאין דוגמא לה בכל האוצר הרוחני של כל העמים. הנבואה היא, לדעתו, פרי-קולטורה מעולה, עירונית, מדינית, אם אפשר לומר כך. רובם של הנביאים הם פועלים מדיניים, יושבי ערים גדולות. אבל הוא חושב, כי אל נכון היה גם להיהודים אפוס שלהם. הן בלי

זה אי אפשר לשום עם מיושב. ועל זה יעידו גם פרקים רבים בספרי-הקודש. וגם רוב האגדות האפיות, שנשתמרו בתלמוד, יש לחשבן לנחלת קדומים, אלא שנשתנתה מעט צורתן לרוח הזמן. אבל מצבו המדיני והחמרי של העם העברי ואפשר רוחו המיוחד של השבט היהודי, הביא לידי כך, שהנבואה תפשה לה מקום בראש. הנבואה דרשה משפט וצדק, חרות צבורית ומדינית. היא קבלה על הרשעות המולכת בכפה, קוננה קינות וזמרה, 'מזמורים'. ובכל אלה כבר יש הכרה-אנושית גדולה, התפתחות-תרבותית במדרגה גבוהה. ואולי הזמן נרם, כי נשתמרו רק אותם הספרים, שהיה להם ערך מדיני-חברתי, וגם ספרי-עבודה אחדים. מי יודע כמה איצרות עשירים של שירה ומחשבה אבדו יחד עם הספרים הגנוזים בכוונה ושלא בכוונה. אדרבה, מה שהיהודים ידעו לערוך את ערך הנבואה, היצירה היותר מקורית שלהם, ולשמרה בתוך כל גלגלי המאורעות שעברו עליהם, דבר זה מעיד על מקוריות רבה, המכרת בגדולת עצמה...

כל הנאספים יצאו את הבית ונחלקו לחבורות קטנות וברוצקים ובן-דוד נשאר יחד באחרונה. שניהם היו מרוגזים ונועזים והלכו מחרישים. הם באו אל רחוב-הנסיכים. הרחוב המה מתנועת אדם ורכב. באמצע הרחוב היה סוס מוטל על המרצפת ועגלונים, שוערים ושוטרים מתעסקים בו, מתירים את מוסרותיו, מכים בו ומזרזים אותו לקום. הסוס נוהם, מעלה קצף בפיו, מתאמץ לקום ונופל. עדה גדולה של סקרנים עומרים את המקום הזה ומתבוננים במחזה במין התרכוזות ותענוג מיוחדים. סקרנות זו של בני-העיר עוררה בברוצקים אי-מנוחה מיוחדת. הוא שמע בהמיה העצורה של הסקרנים האלה את הד קריאתם של בני רומא-רבתי, שהיו קוראים במין רעבון וצמאון נוראים: 'לחם ומחזות!'—והוא פנה אל בן-דוד ואמר:

—כמה משונים הם החיים שלך, העיר, של הרחוב! בכל פעם שאני יוצא אל הרחוב הוא עושה עלי רושם חדש. כשאני נמצא בתוך גלי-האדם האלה השוטפים סביבי ילחץ לבי מצפיה ודאגה מורה. אני נהפך מחולם והווה לסקרני, למחפש ומחטט ככל העומדים שם סביב לסוס הנופל. ויש אשר גם אני נכון לקרוב אליהם ולעמוד כמיהם, להתבונן במחזה ולקרא כרומאים: 'הבו מחזות! מחזות! הרוו את צמאנו לראות!'—ואני משתוקק כל כך לראות הרבה, הרבה, הרבה. ובראיתי זו רצוני למצוא את חידת חיי העיר, את הנשמה המחיה את הרחוב, את דופק חייו. אבל בכל פעם—תשוקתי לא תמלא.

פני בן-דוד נתכרכמו, נעשו שחומים-כהים, בלתי-יפים, מרוגזים. הוא הפסיק את ברוצקים ברגזה גלויה:

—דופק, נשמה! אין כל דופק לרחוב, אין נשמה לעיר, אלו הן אך מלים ריקות, מלים בלי שום תוכן ומשמעות! אין נשמה!—דבריו של בן-דוד התמיהו את ברוצקים מאד. הוא זכר את שיריו של בן-דוד, את ה'מסתורין של עיר' שלו... אם כן אך כזב ורמה... כדאי הוא לדעת את מי רמה: את עצמו, את קהל קוראיו? ... הוא אינו מאמין בעצמו ב'מסתורין' שלו. הוא רק בודה ומשעשע את הנפש במעשיות יפות, לא יותר... וכאילו נתקמן בן-דוד באותו רגע בעיניו של ברוצקים, נסתלקה ממנו שכינתו והוא ראה לפניו אך בן-עיר, עובד ואימן... והוא נתפטר ממנו בלב-כואב ותעה לו יחידי ברחובות. ברוך אומר: אין סוד, בן-דוד מכחיש בנשמה; זה אומר: אין אמת, וזה—אין יופי, וכולם מודים ב'כזב'. מיטב השיר—כזב... אפשר שמיטב כל החיים—כזב. גם מיטב העיר—כזבה... ואיך זה אפשר אם כן למצוא את הדרך-הנכונה, להבין את החיים? ה'כזב' הוא המושל באדם, וביחוד בבני-העיר. הוא אלהיהם. אפשר שהם עצמם אינם יודעים, כי הכזב—אלהי העיר הוא. וכמה זרים לו, לבן-הכפר, אלהים אלה! אלה, שאינם מכירים בם, שאינם עובדים לאלהים אלה—נפשם תכרת! ואפשר שגם מיטב נפשה של אליא—כזבה... כי על כן אינו מבין לה, כי על כן זרה רוחה

לו... הוא תמים, הוא נכרי בעיר... וכנכרי, שקשה עליו התבדלותו, התרגו על עצמו. מפני-מה לא יכזב גם הוא? הן כל האדם כוזב—וחי! והאם לא כזב כבר לריבה? כמה צר לו על נפש תמה זו!... הוא התעמק בזכרון ילדותו, בהיותו תמים ושלם, התבונן אל נפשו המדוכרבת של עכשיו ונדמה לו, כי נסתבך איזה סבך נורא, שאין לצאת ממנו... רוחו קשתה עוד יותר וכשכור הוסיף לתעות ברחובות. איזה כח ממיר משכו והכה בו: לך, לך! הלאה, הלאה! ראה, התבונן, אולי תמצא החידה. אולי תמצא.. וכל כך גלמוד ובודד היה בתוך המון האדם...

על המדרכה שכנגד עברה לוייה נוצרית קמנה. שני פועלים עניים מגולי-ראש נשאו על כתפיהם ארון שחור, ומאחוריו נגררו בעדר קמן ומכוון שלש נשים זקנות, שלשה פועלים, אחד זקן, רציני ומגולה-ראש ושנים צעירים, נערים ופניהם של שעות ענומים. הלוייה הלכה לה דומם, בצעדים מדודים, נוצרי אחד הסיר את כיבעו ועבר לו, שאר העובדים לא השגיחו במת, דחפו בצד ובכתף את המלוים ההולכים לאט ואחד התמרמר: מפני-מה מניחים לאלה לעבור על המדרכה, הם עוצרים בהולכים! ברוצקים נמשך אל הלוייה הזאת והוא עבר אל המדרכה והיא וכמלה הלך גם הוא בצד המטה. וכמה התפלא ונבהל כשלא הרגיש כלל במת. כאילו נשאו ארון ריק, כשאדם מת בעירה או תהום כללה! אדם מת! פלוני מת! מרגישים באבריה: אדם, אדם מת! אכן פה אין האדם נחשב כלל. אם נפל אדם ומת לא היה שמים את לבם אליו...

וברוצקים עבר מרחוב לרחוב, כמחפש ומבקש. אהא! עוד הפעם מחזה! עוד הפעם נפל אדם ומת! חא, חא! מה נורא! עדה קמנה סובבת את הנופל, השמוח על המדרכה, מתבוננת בו ושותקת. הנופל שוכב לו פרקן, עיניו קמו, מפיו יז קצף-דם וידיי פרושות כידו מוצלב, מת? עוד לא מת, ימית!.. אשה אחת מתמרמרת ומוחה דמעה מעיניה: מת, מת! הוא הומת, הומת! הם, שחוקי עצמות, בעלי-השכינים המיתו אותו!—איש לא פנה אליה, לא ענה לה דבר. הענלה של ה"עזרה-המהירה" קרבה, קבלה אל תוכה את הנופל, ופרחה לה, הסקרנים נתפורו בלא חמדה... וכרגע לא היה נכר, כי נפל אדם פה. אין זכר וסמן. אם נפל אחד ומת לא היו שמים אליו לב... שם, מחוץ לעיר, כשנופל אדם ומת, רוחו מרפרפת על פני המקום שהוא זמן רב, ילדים יראים לעבוד בו וזקנים מתאנחים לזכר האסון, ופה כבר מרצדים ילדים במקום הנפילה, השוער כבר נקה את עקבות הדם...

הלאה, הלאה...

כבר היה לילה, האורות שמתחת השחירו את השמים ממעל והם נעלמו ואברו. אך חוט שחור ריק האהיל על העיר. חלל שחור וריק... אין שמים, אין סוד, אין נשמה, אין חיים... הכל מת וריק וקר... אין כל דבר זולתו הוא, מי שנקרא ברוצקים, אטום בודד ותועה...

בא לאיזה רחוב רחוק ושם, האורות היו פה כהים, המרמוויי, שעבר פה, עורר שממון. מה לו פה? הנה עמדה הענלה, נשמע צלצל-זועם ואחריו קול צוחה:
—אמא, אמא-א! הצילו!...

אדם גבה-קומה, בעל צילינדר, סחב מן הענלה נערה, שנאחזה בדלת המרכבה וצוחה. גוה התלבט ובעל הצילינדר גפפה, לחץ את ידיה ונהם. הענלה היתה ריקה ומנהיגה עמד לו בשלוה, הצמחק וצלצל. ברוצקים, השומר העומד ברחוב ושוערים אחדים מהרו למקום המעשה. בעל הצילינדר הרפה מהנערה, הצמחק ואמר: אין דבר, אין דבר, רציתי לתמוך בעלמה כשירדה מהענלה והיא הרימה קול... סכלה! והלך לו. קרבה ענלת-מרמוויי שניה והנערה קפצה לתוכה מתיפחת, כנמלטה, שם ישבו אנשים אחדים והיא לא יראה עוד. הרחוב שמם ונתרוקן שוב, פחד פתאים נפל על ברוצקים והוא שב על עקביו בצעדים מהירים. נכנס אל בית-מרוח גדול, ישב שם כחצי

שעה, שזה כוס יין ובראשו המיה גדולה... הוא שב לביתו כשהשעה כבר היתה מאוחרת. בבית היתה דממה מוחלטת וחושך, הזקנה העורת ישנה במסדרון והנער, שפתח את הדלת, שכב מיד גם הוא וגם, איש זולתם לא היה בבית, אהא! הם הלכו כולם אל עמק-השושנים, שם נשף-ששועים עתה, גם צלה הלכה שמה, הדלתות והחלונות של החדרים היו פתוחים לרוחה, והלילה שופע אל תוכם בחשכו, וכל כך שמם ועוזב היה מראה הבית! כאילו מתו או ברחו יושביו והוא נשאר חרב וריק, מבעד החלונות נשקפה העיר וחיותיה היו כל-כך גדולות, ענקיות, באופק הרחוק עלה ירח גדול, עגול ואדום וכולו כמו עטוף עשן. מיני בבואות נוראיות, לא-ברורות, מתחתיו ושימון נורא פרוש מסביב, ברוצקים ישב בחדרו על ארץ החלון ועינו תלויה בשימון הנורא הזה... הוא עולה, עולה בהרים, יורד בבקעות, אין נפש חיה, אין נשמה, אין סוד, —הכל מת... הוא ציער הלאה הלאה ועל דרכו פגרים מתים רבים כל כך, אהא! אלה הם אותם הבריות, שהיו חיים לפני, כי היו מאמינים בחיים, בנשמה וסוד, ובקשו למצוא את חידותיהם, הם היו מגששים באפלה, מרימים לפיד בוער קמץ ומתאמצים לנרש את החושך מסביבם, להציץ במה שלמעלה ובמה שלמטה, אך נכשלו, נתיגעו ונפלו מתים... והנה עתה אך מדבר שממה מסביב ואין כל רוח חיים... והוא צועד והולך הלאה, הלאה במדבר-שממה זה, הולך בעקבות הנפלים המתים וקורא את הכתובות שעל מצבותיהם, הכתובות בכתב חרומים נפלא ועתיק-יומין...

קמו המתים וחיו ואיוו סערת-רוח עוברת ביניהם, ארצות רחוקות, מדבריות, הרים ובקעות ויערות קדומים, ועל כולם אור גדול, חום נורא, וכמו רוח-ופריצות של ילדות נשפכו מסביב על כל הארץ, ומסביב שאון והמולה, כשאון עם רב, עמים רבים שומפים הנה והנה, זה עולה על גב זה כנלים, בולעים והורסים זה את זה, מתחלקים, מתפרדים ומתאחדים, אלה בונים ואלה באים והורסים ומתחילים בעצמם לשנות צורתו של עולם, כאלהים, בשעה שיצר את העולם, הם בונים עולמות ומחריבים, בונים ומחריבים ולא נחה דעתם מכריאתם. עם קם ונפל ואחר בא על מקומו, וכל מה שנברא אחר חברו שלם בחברו... והנה גם אלים ובני-אלים ואלהי-אלהים נבראים וכלים, עולים ויורדים מכסאותם, עוברים אלפי יובלות ויובלי יובלות—והאדם טרם מצא את אלהיו... והוא רואה את האדם מתנווד ומבקש וצער עולמי ילוהו על דרכו, רעיונו של אדם מתלבט ומתנושש עם האפלה אשר מסביב, משיב אלים ומורידם מכסאותיהם, ממיר שפות, משכיחן ויוצר חדשות, בעמל רב עולה לו כל מלה חדשה, כל רעיון חדש, כל אלהים חדשים, והוא שומע ומקשיב את קול-אנחותיו של אדם ההולך מקצה הארץ ועד קצהו... מעט מעט יהפך המדבר למקום נושב, המתים-החיים הולכים ופוחתים ומקומם יקחו חיים-מתים, הוא מתהלך אתם בערים גדולות ועצומות ורואה אותם נבהלים, משתוממים, מתביישים; הם מצאו את הפתרון! אין סוד, אין נשמה, אין אלהים, אין כל!—והם הורסים כל מה שבנו דורות אלפים... הבל הבלים! לא כדאי היה השוחר. שטח האדם למצא חידה זו, ומתוך יאיש וכעס הם קוראים: הבל הבלים! שמח בחור בילדותך ולא תתחכם הרכה!—והנה הוא מסתובב אתם בחוצות עיר-נפלאה, נמשך אחריהם אל במת-החווין וקורא עמהם: לחם ומחזה! לחם ומחזה! כמה שמח הוא! מה טוב להיות חפשי מכל רעיון ועמל ולקרא: לחם ומחזה! מה פקח הוא בן-העיר. הוא פתח את החרצובות, פתח את שערי בתי-המקדש ואמר בשחוק: ראו, כל ההיכלים ריקים! הבל הבלים! אין סוד, אין נשמה, אין אלהים! יש רק לחם ומחזה! הבה נצלה!—ואיש לרעהו קרא: שמה כוס יין וחבק חיק אשה ונשק את היפה על פיה! בי זה כל החיים!

ברוצקים הסב פניו מן החלון לצד הפתח—וילפת. הלבנה משם תמונה אחת, שלא הכירה ברנע הראשון, צלה? נצנץ במחו ותמה—האומנם היא שבה והוא לא שמע?

צלה קרבה אליו בחשאי וריח בושם נדף באפו. היא נדמית לו בלבנוניתה מתוך האפלה כל כך המיונית, סודית, ועם זה כל כך קרובה ומותרת... בעוד רגע—והיא היתה חבוקה בין זרועותיו. גל של אש מנחם בפניו והוא התגפל עליה פתאים כמטורף, חנקת, נשכה, מעכה... וכשעלה עמוד השחר, קמה צלה ונשקה על מצחו של ברוצקים, יצאה מחדרו ובכל אבריה שופע איזה ששון, איזה חום משמח... עמדה רגע על סף הדלת. הסבה ראשה. בת-צחוק של אושר ומנוחת-עונג רִבְּקָה את פניה...

הדלת נסגרה ברממה אחריה — —

VI

היה בוקר צח. המרצפת של עץ אשר ברחוב הגן היתה נקיה, לחה מן המים שנשפכו עליה, המדרכות, הבתים, עמודי המלפון, כוסותיהם הלבנות ופתיליהם כמו נצמחצחו, המהרו והבהיקו; החנויות ובתי המרכולת נפתחו, ואיזה שובע גדול, איזו רעננות ושפעה משמחת הורגשו בהם; וכאילו הכין הרחוב את עצמו לחג גדול. משני צדי המרצפת הטילו צלם עצים גבוהים רחבי-עלים, שהיו רכים וצעירים, מבריקים בצבע ירוק-בהיר. צמרות-העצים התנועעו לאט-לאט לרוח-הבוקר הקרירה והנעימה, וצללים קלילים, רועדים, רחפו הנה והנה מסביב. מעבר האחד של הרחוב נמצא גן-העיר הגדול, שהתעשף מלית שכולה ירוקה, וריח צמחים ופרחים נדף משם וכעין נשימת עיריין נשאה בחלל האויר הצח ונגעה אל כל לב ומלאה אותו עליצות-חיים, במחון ותקוה. המון תלמידים ותלמידות של אסכולות ובתי-ספר גבוהים עברו ושבו על פני המדרכות, שטפו אל שער הגן ומתוכו. התלמידות הצעירות עוד שמחת היקיצה וברוכייתה על פניהן, וקולותיהן מלאו את האויר הספוג אור כצפצופם העלו של אנקורים פזיזים, וממעל הבהיקו בזיום השמים המהורים והגבוהים. רק שמה, בקצה העיר, מעל לנהר, היו פני השמים יותר עבים ומראה שושן-סגול להם מן האד המתמר ועולה מתוך הנהר. עננים קטנים, צחורים ומבהיקים צפו מתוך האד הסגול והגיוחו אל תכלת-השמים, ומחנות קטנות של יונים צחורות ואפורות התעופפו תחת השמים וכנפיהן הבהיקו כמכתות-כסף בתוך אור השמש השופע עליהן. ורגע אחד, כשיצאו היונים מתוך שביל האור—וכהה לובן-כנפיהן וגראו ככתמים שחרחרים, שהצהירו מיד עוד הפעם בהבלעם שנית בזרם האור, עטיפת היונים מעל החומות מתחת העננים הצחורים והאד הסגול עשתה את החומות לגבוהות ומרקיעות ביותר ותנפנף עליהן מנובה שלום ומנוחה.

ברוצקים הלך לו במטיפה קלה ועונג של שלות בוקר מרכז את לבו. היה כחולה, שקם מחליו ונהנה שוב מאור החמה. נדמה לו, שהוא גבוה משהיה וקל משהיה וכל כך צעיר! הוא שמח כל כך למה שהוא חי, רואה, מרגיש, חושב ומהלך ברחוב יפה של עיר גדולה והומיה, לבו היה טוב עליו ובקש למלא פיו צחוק, לחולל ולרקד. בילד. היה כקראו בין קרואים בתוך היכל-מלך, והתנאה ביפי ההיכל הזה, כאילו היה שלו. קנין עצמו, זכר אותו משל במלך, שבנה פלמין והושיב בה דיורים פקחים, והם עמדו והחזיקו בפלמין ואמרו: "אין זו של מלך, שלנו היא!" חא, חא... מה פקחים הדיורים האלה! ולא זה בלבד, אלא שכבר מטפסים הם ועולים אל זבולו של מלך עצמו להורידו מכסא כבודו... הו, הו! כמה מתחבט הוא, אל נכון, מלך זה, שהושיב פקחים במקום ה,אלמים בפלמין שלו... והוא, ברוצקים, אח הוא לכל אלה הפקחים, וכאילו נשא מגלת-יוחסין רבת-ערך אתו. בודה, צוראסטר, משה, קהלת, ישו, קחמד, קונפוציוס, פיתגורס, סוקרטס, אפלטון, אריסטו, בטלומיוס, ברונא, גלילי, אוגוסט... רשימה גדולה שאין לה סוף. משפחה אדירה ומכיבדה. והוא בן למשפחה כבירה זו, שקרעה שמים, גללה אותם כיריעה, נחשה וקראה את מכתב-האלהים, שכתב היוצר בשמים ובארץ, והדרה אל חביונו של אל. בודאי כועס ה,מלך על זה ורצונו, אל נכון, שתחזור הפלמין לכמות שהיתה, שיפוצו עוד הפעם בני האדם מן העיר על פני הארץ, שהרי

עתה לא יבצר מהם מכל אשר יזמו לעשות! — אה, רבונו של עולם, אתה כועס? לשוא! עתה לא יבצר מהם!...

הרים בנאון את ראשו והציץ במבט צוחק אל השמים הגבוהים. לא רק את הפלמין כבשו להם בני-הערים, אלא גם את, חכמת-האלהים, שעל-ידה בנה פלמין שלו, חכמה זו, שהיתה, אצלו אמון ושעשועים יום יום, עכשיו, משחקת היא בתבל ארצו ושעשועיה את בני אדם... עתה הם חוקים ממך, רבון העולם! הם לא גנבו ממך, כפרומיתיוס, את האור, אלא בחוקה לקחו אותו לעולם! חא, חא...
וברוצקים שמח כל כך לפסוק זה, שפסק בהיסח הדעת, משחקת ומשעשעת...
ולפיכך כל כך אורה, זוהר ושמחה מסביב... ולפיכך גם לבו מתרונן כמו מיין.

בא אל כרמלית אחת שלפני מצבתו של חוזה-בכוכבים, אחד מאלה, שמצאו את ההירוגלפים של שמים יארץ, עמד לפניו וכמו הרגיש בנשמת ה"פקח" הזה בתוך בשמים של הפרחים הרבים, הגדלים סביב מצבת האבן. ופתאום התחיל לבו מרתת מנילו! אמנם כל מלאכי-השלוש משתדלים לעשות לו יום זה לכולו טוב...

— אליא, שלום לך, שלום לך, אליא!

הסכה פניה—ואודם רב כסה אותם.

— אה, יוסף! מה טוב כי נפגשתי עמך. מה שלומך? מפני מה אין רואים

את פניך?

אמנם לבו אמר לו, כי יום טוב נכון לו עם אור שמש. כמה מאירים פני אליא! הרי כל בריה שבעולם לבה טוב עליה בשעה רבת-אור זו.

— האמנם כך היה רצונך? ואני אמרתי: אך נבאשתי כך, שאינך רוצה לראותני עוד, שהנך מתחמקת מפני. ולא ידעת כמה עניינם סבלתי בכל אלה הימים. הייתי כאדם, שהלך יחד בחבורה גדולה של אחים ורעים ופתאום עזבו אותו יחיד בדרך... הביטה עליו במבטה הממושך מלמטה למעלה, נשבה שפתה ואמרה בתרעומת קצת:

— ואני חכיתי לך אז כל היום. רצוני היה לעשות לך קורח-רוח וללכת אתך אל התיאטרון. הן אתה, כפרובינציאלי, להוט הנך, אל נכון, אחרי התיאטרון וחושבו, ככל בני-השדה, להתענוג היותר גדול והיחיד, שאפשר להשיג בעיר... ולבד זה, הייתי בכלל רוצה לראות את פניך. הן הייתי אז עסוקה שני שבועות רצופים בדברים, "יבשים", בענייני ההסתדרות, שהחלו סוף סוף לשוממני, ידעתי, כי גם אתה החלות לפגר בעבודה זו, וחכיתי לך, אבל אתה היית כמו מתחבא מפני, כאילו היית ירא ממני. לא כך? חא, חא!...

צחוקה היה צלול, בעיניה נצנצה אש שחורה וכולה היתה כל כך קלילה, פויה ויכמו נכונה היתה בכל רגע. לנפנף בכנפי-אורה ולהתרומם בצפור ולעוף לה... והיא אחז בידה, כמו להחזיק בה, וכשהם הולכים שלובי-זרוע לחש על אונה בלב נרגש:

— אפשר שהייתי מתירה מפניך. נדמה לי, שבימים האחרונים כשהיינו נפגשים הייתי מפיל צל על עניך ומכה את אורן... דבר זה צערני והפחידני. וכמה מאושר אני עכשיו כשעניך בהירות והנך עליזה כמשפטך. איזה ששון-עלומים ממלא את לבי היום ואיני יודע מה. עוד אתמול הייתי שקוע בעצבות, חשבתי—הרים נפלו עלי, והחיים כה קשים היו לי. ובבוקר זה עם אור החמה שבה רוחי וחיתה ולבי אמר לי, כי היום נתראה פנים ונהיה טובים וקרובים. כמו בימים הראשונים; כי היום הזה יהיה גדול, טוב ומלא אור...

— ואני חכיתי לך אז, חביבי! הן היה אביב, אביב בעיר. לבי היה מלא המון רחשים, ורק אתה היית יכול להבין להם. כמה נחמדים ורכים היו הימים ההם! לכאורה

נרמה לי, כי מתאימים הם כל-כך לאותה העבודה הסודית שלי, שהייתי עסוקה בה אז. עבודתי היתה בעין רחש לאושר גדול שיבוא, בעין רקמת מטעים חדשים... וכל העיר התמלאה סודות כמוסים כמוסים של אביב, של התחלה, של הכנה, אלו לא היו מאותם הסודות של שדה ויער. שם כל עץ וכל שיח ישמח לאביב, כילד לחג, שכבר נשנה כמה פעמים ושכל סודותיו ומסתורין שלו כבר ידועים לילד, ובכל זה יהיה לו בכל פעם כחדש והוא שמח עליו מאד. אבל אביבה של עיר כלו חדש הוא, אינו מלחש סודות שהיו. באביבה של עיר מתעלם רז ממיר, שעדיין לא ידעה אותו כל בריה, שעדיין לא היה ושאינו עוד ואך עתיד הוא להולד... וברנעי מנוחה היה בחפצי לשוחח אתך באלו הצפיות, הרזים והניחושים...

— האמנם? גם אותי תקפו רחשים אלה, אלא שהם גרמו לי ענויים גדולים. הם הרהימוני, היו לי כל כך חדשים, בלתי מובנים ומיראים. הם הרסו את נן-עברי. הפניתי מבטי והצצתי אל תוך עברי והריוהו בצל מרפרף וחולף. כאד המתמר על פני הנהר, עולה ואוחז בסנסני הערבות וכשיגעו בו שברירי-אור—ונמנו ואיננו. קמונתי מאד בעיני עצמי ואהיה כמושל בתוך חלל ריק, ואמרתי, שגם את אך בזה לי, רואה אותי בנוולותי ומבוזה אותי... אמרה בקול רך:

הרי אינך כועס עלי, רעי הטוב,--לא כך? כך הוא טבעי: בכל פעם כשימשך לבי אחרי איזה ענין מעסיק--הוא תופס את כל רוחי, אני מתמכרת אליו בכל חושי. הרי אתה יודע, כי חיה אני אך את חיי-הרגע, כי בת הרגע אני... הנה ברגע זה אני כל כך שמחה לך, לפגישתי זו, ומה לך עוד? הרי אני עוד הפעם רעים קרובים, טובים, וכאילו לא קרה דבר. האין זאת? אני אוהבת אותך כמות שהנך עתה ואיני סובלת אותך כשאתה משומם, כמה נפלאים הפעם פניך! יש בהם יופי מיוחד, שהוא לוקח את לבי, וכמה יפות הן ידיך, צחורות, צחורות, דקות ומשוכות. והיא אחזה בכפי, כיונה אותה כלפי שברירי החמה, צחקה מרוב חושיה בה ורוח-שובבנית לבשה אותה, ובאותו רגע יפתה שבעתים, היתה כל-כך ענוגה, עדינה, זכה, קלה ומתרוממת, כמו קצף של חלב רותח. לבי של ברוצקים נתמלא הסון געגועים, הסון רגשות משכרות, שאיזה שירה עילאית וחשאית. לזה אותה עד רחוב השושנים ועמדו לפני בית אחד.

— יסור אליה בשעה העשירית, היא תחכה לו במעונה ומקיה היא, כי הפעם יבוא. לא כן? חא, חא! מפני-מה מתאדמים כה פניו בכל רגע? העודנו ירא איתה? אה, יסלח לה על מה שהיא מפמפמטת בלי דעת. לכה טוב! עליה, היא שכורת-אור ורצונה לצפצף ולהגות כצפור... הן הוא אינו כועס על זה? ובכן בשעה העשירית! שלום, שלום!...

צחקה ולא ידעה מה, העבירה על פניו בכפה ופתחה את הדלת לבוא אל הבית, וכשעברה את מפתן הדלת הפנתה את ראשה אל ברוצקים, שעמד נצמד כחולם אל מקומו, הצטחקה לו בצחוק-חן וגלתה את שניה המזהירות. מבטי עיניהם כמו חבקו זה את זה, נשקו זה לזה--והדלת נסגרה אחריה. כולי שלך, כולי שלך, יחידתי! מה גדל האושר, מה רב האור... אליא, יחידתי!...

וכמו הריח עוד את ריח בגדיה ובשרה, כמו עמד וספג אל תוך עינו את צל-עקבותיה. הרי גם היא כולה שלי, כולה שלי... וכאילו נשא בלבו דבר יקר ונפלא, פסע פסיעות זהירות וכל קרביו מלאים גיל. עמד לפני עמיד-המודעות וקרא את הכרוזים הגדולים, את הריקלמות המשונות, ליל-מחולות, בעמק-השעשועים, יציע לאליא ללכת שמה. רוצה הוא לשמח את לבי,

ליהנות מן החיים, להשיג את אישר-הרגע. צריך לקרוע סוף סוף את הקלפה העבה והקשה, קלפת בן-כפר, מעליו, והיהו מרגיש כבר איך שהעיר משחזתו, עושה אותו לחד וקל. אמנם, אך בית-משחיות היא העיר והרי היא מחדדת ומשחזת אלפי ראשים, אלפי מוחות, אלפי עינים, אלפי לבבות ועושה אותם חדים כחרב-פיפיות החודרת, ומה מאושר הוא לחוש את עצמו על אבן-משחזות זו, לחוש איך מתפצלת ממנו פצילה אחרי פצילה קלפתו הקשה והקמוטה, איך נעשה מעט מעט גם הוא למבריק, לחד ומהיר, לעירוני...

ובעין צל-ענן העובר על פני השמש עברה פתאים בזכרוננו תמונתה של צלה. עברה את רוחו, לכו נזרעו מאיוה צער-מתוק, מאיוה זכר כהה ונעים ומעורר מוסר-כליות. אכן לא שהתה תמונה זו לפניו וכאד-קל נתמססה מפני אור-הבוקר שתקף ופרץ, כן, כן... זו היתה אך שריטה עמוקה, ששרטה העיר בהשחיותה אותו, ואין להצטער על זה, ואין להרהר בוה, אך שריטה אחת, שחיוה עמוקה אחת, והרי הרגע ההוא היה כה נפלא ומוב, העשירו והאשירו, היה מהור ומרומם ונשאר בלבו מעוטף ערפל ורו, כעין אילוהיה, שרק רושמה ניכר. ורצונו שלא ישנה עוד הפעם אותו הרגע, שהרי אז יחדל מהיותו עוד אדם רגוע; ורצונו, שזכרו של אותו הרגע לא יחדל לעולם להיות אך חלום-בהקיץ, מחוה-רוח, הנה גם צלה הבינה את זה... מה טובה ונעימה נערה זו!... נכנס אל הרחוב הקתדרלי ומראה נהדר הפליאהו, מאות, מאות ילדים וילדות; שורות-שורות, כתות-כתות של טף, וכל כתה וכתה בבגדי-קיץ מיוחדים שלה, בראשם נשא ארון של מת, מבוה בורי פרחים ופתילים לבנים כתיבים שחור, וכפרחים חיים נמשכו מכל עברים אחרי מטה זו וזי-ילדים, וזי-ילדים אין קץ. כאילו נתלו וירדו זרי הפרחים מן הארון ונמשכו על הארץ ועל-ידי כשפים נהפכו לעצמים חיים, כל פרח ופרח היה לילד-חי, לכריב קטן, קשור זה בזה, אחוז זה בזה ומדדים אחרי המטה הנשאת... הפנים המגולים, פני המת, שהביטו במין השתקעות דוממה, במין מנוחה נאותנית אל תוך השמים המבהיקים, היו כל-כך מוזרים, העירו הרבה נימים כמוסים בלב.

אהא! מלויים, פקח אחד... הוא שוכב לו בארנו וכשמת בעבדת חייו הוא מביט בבטחה ובמנוחה אל השמים ודומה, שהוא מצטחק קצת כשהשמש נוגעת אליו בקו-אור... אותו, המלך, שלקחו ממנו את הפלמין שלו, מאיר פני פקח זה בהפרו-זקטור שלו, מתכונן בו ומתפלא עליו: כמה גאון ושלות-נפש מפיקים פני מת זה! הוא הולך לו בבטחון למקום מנוחתו; הוא השאיר אחריו אלפי פקחים, שיוסיפו להמשיך את עבודתו. הוא מעתה חי לא באחד, כי אם כאלפי יחידים, ברבים. כי על כן מלגלג הוא לאורו של היוצר, של ארון-העולם המנוצח...

והיה מת זה בעיני ברזקים כבוסתנאי נפלא, שאסף אל תוך ביתן שלו, אל תוך משתלה שלו, כל מיני צמחים ונמעים, כרתם, כפפם, המה אותם לכל צד שרצה, הרכיבם זה בזה ושפר אותם ועשה פלאים במטעיו.

וכשהתבונן ברזקים אל זרי הילדים נדמה לו, כי רואה הוא בכל עין ועין נשמתו של מת זה מרחפת וממלאה את כל העינים באורה, ומשום זה לא היו הפנים הקסנים הרבים האלה ענומים ולא היה נכר בהם כל מורד ומורא וצער מפני המת. כי הרי זה לא מת. הן לא יתכן בעיר דבר מת, בלתי-חי, הכל חי בה ומחיה.

וכשראה את שמעון יוצא ממבוא אחד והולך ומתקרב אליו והוא חוזר-ירוק וזעף כדרכו, נתעוררה בו התמרמרות ואי-רצון כלפי חברו זה. מפני-מה מתאבל זה כשהכל שמחים? ומה לעורב בין הסנוניות?

שמעון תקע לו כפי ואמר:

—נסורה מזה, איני יכול ללכת כאן בתוך ההמון הרב הזה... הפכתי לסממא זו

בכונה: אין אנשים מצויים בה, ופתאום—הרי לך לזיה עם כל המומטים! פי!

—הנך ועף היום יותר מדי, שמעון! בעיני יפה מאד כל המראה הזה.

—המראה הזה? הן אותי מדהמת מחשבה אחת בכל פעם כשאני מהרהר בילדים

הרבים, המבקרים את מאות בתי-הספר שבעיר, מאספים אלפי ילדים, אלפי נשמות וזכות אל תוך כלובים של אבן ומתעמרים בהם, עושים בנפשם כבעץ ובאבן, כופפים אותם, מרגילים אותם לאופן-מחשבה אחד, עושים אותם לחיילים, ל"חיות-צבוריות", ל"המוניים", ושוללים מהם את ההתפתחות הטבעית, את ה"אני" שלהם, וראה, הם נגררים אחרי "הקצין" המת, בלי כל הבנה, בלי כל הכרה ורגש, כי אם כמצווים מפי ה"גבורה" שעל גביהם, כחיילים חסרי-דעת.

הלוויה נכנסה אל תוך המסגד הרם, הדחיקה גדלה וברוצקים כמעט שלא שמע את דבריו של שמעון. הוא עמד והסתכל בבנין הרם ואמר כמדובר לנפשו:

—כמה יפה בית-תפלה זה!

שמעון משך את ברוצקים בשרוולו והאיץ בו מתוך קוצר-רוח ללכת. אבל זה שמע ולא שמע את דבריו של שמעון, ענה מתוך היסח הדעת: "תיכף ומיד, תיכף ומיד"—ולא מש ממקומו. הוא לא יכול להסיר את עיניו ולבו מן המקום הזה. פיו היו פתוח למחצה מתמהון-של-הנאה וכל קעיניו בתכונה הרבה שלפניו.

שמעון התחיל מתמרמר: אינו מבין מה יופי הוא מוצא כאן ומה ראה להתעכב. בנין גבוה מציא, מציאה גדולה! הוא נשוא לא יוכל את הבנינים הנביהים שבעיר, אילנות גבוהים שבעיר, שמים גבוהים שבשדה שאני! את זה הוא מבין ומרגיש. אבל אלו החומות והקרקמין מרובי-הדיוטות, שמעניקים את אור החמה ותכלת השמים—מה יופי יש בהם? אדרבה, מה נוי הוא, ברוצקים, מוצא בכל אלה?..

ברוצקים התרשל להשיב על דבריו של שמעון ובקש בכל לב להפטר ממנו. הוא היה כל-כך זר ורחוק לו באותה שעה, ובשהראה השעון התלוי בפתח בית-שעונות אחד את השעה העשירית נתבהל ושמה מאד.

—אנא, סליחה... עלי לשוב...— ומבלי תת לחברו לשאול אותו דבר פרש ממנו והלך לו.

דאג מאד פן אחר את המועד. היא תעלב ותלך לה... וכשהתדפק על דלת מעונה פעם לבו בחזקה.

—העלמה בביתה?

—לא, לא באה עוד.

שב להתהלך ברחובות, סר עוד הפעם אל המעון עשרים וארבעה שברחוב הזהב. —לא, עוד לא באה...

פניו נפלו מעט ודאגתו גדלה. האמנם אך התלה בו? לא, לא... אל נכון עצרה אותה סבה חשובה. הן היא באה אל הדירה המחושדת בעיני הבולשת, כמה אינה זהירה קלת-דעת זו!

וכששב בפעם השלישית אל מעונה של אליא יצאה לקראתו בפנים שמחים. דומה היתה לפרח נרקיס בבגדי-הבית הצחורים שעליה ובפתיל הצהוב שסביב ראשה היפה, לא בקשה סליחה על שאחרה, אלא חבקה אותו מתעלות ומשתובבת ולחצה אותו אל החזה, השתכר בגופו זה ויהי כחולם. והחדר מלא היה אור, ריך וריח-בשמים דק, כנשימת סגלים בעלות-השחר.

—הו חביבי, נתעלסה היום! איני רוצה לשבת בית ביום צח כזה, חדות-אור נסוכה על פני כל העיר ותשוקתי רבה להתנפל את תוך ים-האורה הזה, לאמר: קחני, שאני! האח!

והיא הסתובבה כמחוללת, חבקה את ברוצקים ומשכה אותו למחול. —הא, אינך מחולל? הוי, דוב-מיער! חבל, חבל, שאין את מי לחול ברנע זה,

נו, נו, למה נעצבת? טוב אתה לי, כמו שאתה. כמה יפה מצחק זה...
והיא התחילה מסלסלת בשעדות ראשו, מעבירה בכפה על פני מצחו. אחז בידה
ונשקה ולחש בלב מרתת:

—מה נפלאה את, טובה ונחמדה, הנעימה! כמה יפה את, אליא. מה טוב לי
בשעה זו, מה גדול האושר. וכמו שופע סביב לי שפעת זהב, שפעת זהב והדר של קולות
כמוסים בוקע אלי משמי תכלת וזהב...

—מה היטבת לאמר: שפעת זהב, שפעת זהב...—והיא הצטחקה בגלותה את
שניה, נפפה אותה בזרועה הגלויה סביב צוארו ואחזה בשתי כפות ידיי, לחצה אותן
וכמו שמה עליהן אוזיקי זהב, דקים, קלילים, מצלצלים. ולו היה נעים כל כך, נעים וטוב
לשאת כבלי-זהב אלה, את כבלי-הזהב...

הביאו עתונים אחדים בשפות שונות, הוא קרא באזניה מהם, כשהיא עומדת עליו,
נשענת בזרועה אל כתפו, פיה נוגע באזנו ונשימתה החמה מחלקת על פניו, ונדרמה לו
כאילו נתקפל כל העולם ונשתמח להגליהם והם מטיילים בו טיולם הקל, עוברים במיטה
אחת ובמעוף-עין אחד ימים וארצות רחוקות, מתהלכים בין עמים זרים ומקשיכים שפתם
הנכריה. וכמו חיו ברגע ההוא חיי-עולם, כאילו נתרחב לבם כפתחו של עולם וקבל אל
תוכו אלפי חיים, אלפי חיים...

וכשיצאו החיצה נקלמו בתוך איר-יום ובשאון רחובות וחוצות, היו כחתן וככלה,
שהכל שמחים לקראתם. נערים, גברים ונשים רצו אחריהם, ברכים ביום-טיב והגישו
מנות לפניהם. תבחר לה העלמה ממה שייטב בעיניה. הם יקבלו אך פרושות אחדות,
אך פרושות אחדות. כמה מנות יפות! נרקיסים, פעמוני-זיו ושושנים. צעצועים, פרי עץ,
פפירוסים ומלגרמות חדשות, והיא צחקה וצהלה, קנתה פרחים ופירות וצעצועים קטנים
ונחמדים ושמחה עליהם כילד.

ואור היום וחמו גברו וריחות של פירות וירקות שינים, שנראו על כל צעד ובכל
חנות-מכולת, הגיעו אל האף וגרו את החשק, וזר היה מציאותם של פרי האדמה והעץ
הרבים האלה בתוך רחובות-האבן, ומה שהובאו הפירות והירקות הללו מרחוק, מה שרובם
היו גידולי בתי-הצמיחה, הוסיף להם איזה חן מיוחד, איזה מראה מיוחד, והיו כפני בן-
ארץ נכריה, נפלא, זר, מושך את הלב וכמו נושא אתו ריח של מרחקים.

—הרי המוויאום! האין רצינך לבוא שמה? חבל, שבעידן זה הוא פתוח אך
פעם בשבוע. אוהבת אני לפעמים לבקר בבית זה, טוב להם לפרקים את הראש
אחורנית ולהציץ אל תוך העבר השב. כשאני מהפכת בספר דברי-הימים או כשאני
מסתכלת בשירידי-העבר הנושנים—והיה לי כאילו אני משוחחת עם סבתי הנעימה, המבדחת
אותי מעט ברצינותה היתרה, באמונתה התפלה וביהירותה הרבה. חא, חא! אמנם מוסר
נכבד היא המוויאום, כמו בכוננה יסדה לה העיר בית-אוסף של זכרונות עבר זה, והרי
לעיר עבר גדול מאד, לכפר, לאנשי-השדה לא יתכנו דברי-הימים, אוסף זכרונות עבר.
להם אין עבר כלל, כי עברם הריהו ההוה שלהם, דומה, שאין הם חיים את חייהם הם,
אלא אותם שהנחילו אבותיהם. אבל העיר אינה מקרשת כל דבר וכל מה שעבר זמנו,
רגעו, הריהו כבר נחלת העבר שלה וכבר חדש לוקח מקומה. וכל אדם מן העיר, הבא
אל המוויאום הזה, מתבונן אל עברו המת ומתוך כך הוא לומד להוקיר את ההוה החי
והמחדש, כי אמנם מה טוב ונאה מחדש ומחדש את החיים בלי הרף...

והם התהלכו באולמי בית-עברים זה וכמו רוח של קברים ודממת-מות רוממה
מלאו כל פנה ופנה. איזו רוח עגמה והסתכלות נכאה תקפום. עזבו את הבית,
וכשנמספו שוב בשאונו של הרחיב ג'וז להם ורוח צוהלת לבשה אותם עוד הפעם.
נכנסו אל ריסמירן מהודר, אכלו סעודה קלה ובאו אל גן העיר.
והגן לבש ירוקים וקשר פרחים ברגליו, וצללים קרים רחפו על הירק המזוהב

והמנוקה, ומזרקת המים שבתוך האגם התיזה למעלה את מימיה וצבעה אותם בצבעי הקשת מול השמש המזהיר... המון מטיילים ויושבים על הספסלים, וילדים, ילדים, ילדים, אליא אחזה בחדר מהם ושעשעה אותו, נתנה לו מצעצועיה שקנתה, והילד חטפו מידה וברח אל אומנתו בתרועה. ועל פני מגרש קמן צחקו ילדים במעגל ושרו ורקדו. אדם אחד בא בימים ולבוש הרור ישב לו על ספסל תחת ערמון רם ורגליו מפושלות זו על גב זו והוא רושם בעט עופרת במחברת של כים, אָה, זה אל נכון ריפורטור. לא, זהו וִירְנֵלִיסְט, יותר נכון פובליציסט של עתון יומי. אין לו לבן אדם זה פנאי לחכות עד בואו הביתה לרשום את מחשבתו שעלתה לו פה, כשהוא יושב ושואף אויר צח, כי הלא עד שובו הביתה ועד שבתו אל השלחן ועד קחתו את העט כבר תעלה לו המחשבה העשרים ואחת, עד בואו הביתה יפיתעוהו הרושם העשרים ואחד—והוא לא יספיק לרשום אותם במחברתו, והוא ישכחם. מחשבה אחת תשכיח את חברתה שעלתה לפניה, רושם שני ימחה את הרושם הראשון, ולו, להפובליציסט, הרי נחוצות כל כך הרבה, מחשבות, חדשות, כל כך הרבה רשמים חדשים למען קחת את לב הקורא הפוחז, הפיו, הבלתי-סבולן וקל-הדעת, וכשעברו על יד האדון הזה, היה ברצונו של ברוצקים לקרב אליו, להכות ביד על כתפו ולאמר לו בצחוק-מעורר:—מה, ידידי, הנך משתדל בשבילי, הקורא? טוב, טוב, יישר כחך...

הגיעו אל השער היוצא מול בית-התפלה הרם.

—האין את רצינה לסור שמה?

—לא, לא. היא אינה אוהבת את בתי-התפלה, את המסגדים, אינה סובלת את הדממה, את האופל השוכנים בהם. המקדשים, המסגדים הם פרי רוחם של בני-השדה, איזה פראות מורגשת בהם. כהשדה, ההר והיער כן גם בתי התפלה מלאים איזה רוח מיסתורי עגום, איזה סוד המכביר על האדם, איזה דממה ורעד של הכנעה והערצה. וכשהיא באה אל בית-התפלה ורואה את המתפללים, מיד היא מרגישה בהם את העבר שבאדם, את החיה שבו, הנכנעת מפני אדונה. רואה היא שם לפניה עדר פרא ומחוסר-דעה, וטוב אמר נימשה: ,כשאתה רוצה לשאוף רוח צח—אל תבנס אל בית-האלילים". כי אמנם שורר שם רוח גם, רוח עדר, שהרי אדם אין שם. טוב שילכו אל התיאטרון של קיץ, אפשר שישיגו עוד כרטיסים. שם מציגים מחזות גם בצהריים. הם יפים מאד, אלו הן תמונות חיות מסתובבות ומתחלפות בכל רגע יחד עם הציגה, כמו בתיאטרון היפוני. במוסדים ממין אלה של העיר מכירים מיד את פרי רוחו של האדם בן-החורין. הם מלאים אור וְיָחִיד, תנועה וחיים, עליצות וחירות-הרוח. היא מציאה שם את עצמה בתוך חברת בני-אדם ואינה מרגישה את הרוח הכבדה ואת ההכנעה של "מתפללים". הנך במוסדים האלה אדם בין בני-אדם, עליון בין עליונים. ימהרו נא, אפשר שכבר החל המחזה. איזו שעה?

הגיעו לתיאטרון. קנו כרטיסים ונכנסו אל תוכו.

—דין-דין... —

—נתפוס לנו מקומנו. עוד מעט והרימו את המסך.

נקיון וצחצוח, אור וגובה מסביב. הם עברו מסדרונים, אולמים, עלו וירדו בשלבים ולולים ונכנסו אל תוך ה"פרטור" ורגלם דרכה על פני יריעות אדומות-כהות ורכות. אור גדול שפע מן החלונות הרבים ונתערב עם אורות האלקטרון במקומות שאור החמה לא הגיע שמה. המראות הגדולות שבמסדרונים והמעלות הרחבים הוסיפו לבית הזה איזו רחבות של מלכים, איזו רוחה של עושר וששון. ואלו העלמות העדינות, לבושות צחר ומשי וחשופות זרוע וחזה; אלו הנשים הצעירות הרכות עם המעילים הקלילים והדקים, השקופים והצחורים, מלאי כוכבים קטנים מזהירים; אלו הגברים המתהלכים בגאון ובחשיבות; אלו הצעירים לבושי-ההר בעלי הפנים הצוהלים, בעלי העינים המאירות,—

דומים היו כל אלו כאותם בני-האלהים, שלא ידע אותם האדם מעולם ואך נוצרו בדמיונו, בצאת נפשו אחרי שלימות, גאון ותפארת. והנה באו עתה בני-אלהים אלה ומתהלכים הם בתוך מקדש מלא אור, גיל ורחבות, שהקים לו האדם בעיר. ורוצה היה ברוצקים לחבק את כל הקרוב אליו ולאמר לו בחבה ובחום:

— אחיך אני! ראה, הרי גם לי צמחו כנפים, גם אני בן-אלהים הנני!

וכאילו צף הוא על פני עב קל צחור ומוזהב בקצותיו וגם ירוק פרוש עליו; צף הוא בתוך סירת-ענן וזאת על פני תכלת-ים, בני אלהים קוראים זה לזה מכוכב לכוכב והוא עונה להם בצהלת-חדוה. וכרוב קטן, בדמות ילדה נעימה, אוחות במשוט ונוהגת בסירה והם עולים, עולים והרי רק הם לבדם ומרחבי אין קץ... כבו מאורות, אפלת רגע. הגם לפני שערי שמים. דממה. ריח בשמים ובשר. רחש לבבות וברק עינים... ופתאום הורם המסך, נפתחו השמים. אור-יקרות גדול ומגנית-אראלים רוממה. יושב לו אלהים, ציאום הרובה זיקים ורעמים, על כסא כבודו ואור גדול ונורא מכתיר אותו. יושב הוא לו כדן יחידו ובני אדם עוברים לפניו כבני-מרון.

עמד למשפט צייר מפורסם. מעבירין לפני אלהים את מעשיו של אדם זה, יצירי-רוחו. ועוברים הם מעשיו כחיים, כתמונות חיות, נפלאות, לפני שוכן שחקים, עוברים הם במהירות נפלאה, ככוכבים נופלים, והצייר עומד לפני אלהים, ידיו שלובות על חוזה והוא מתבונן בגאון ובבטחה אל התמונות העוברות לפניו. מה נפלאות ונהדרות הן התמונות האלה! חיות ונשמה בקרבן. הרי כל אלה יצירי רוחו. הן אלה הם, שצר על הבר במכחול וישר... מה יהא משפטן לפני אלהים? וקול אלהים נשמע ברעמו: צייר זה—מקומו בחיי עולם... וכרגע שונה המקום והמראה. סולמות-אור מגיעים עד לב השמים הפתוחים, אור ושלל-צבעים ומגנינות נפלאות שופעות משמי-השמים. על פני הסולמות עולים ויורדים כרובים בדמות עלמות עדינות ויפות, לבושות צחר ואור, זרי-פרחים בידיהן והן שרות ומזמרות... וכאמצע המראה סולם אחר גדול וכו עולה הצייר וזר-הלה על ראשו ושתי עלמות עדינות תומכות בידי ושרות שירה רוממה...

כלה החזון. עוד הפעם אור שמש ואור אלקמרון, ריח בשמים ובשר, רחש לבבות ועינים בורקות. אליא הוליכה אותו, כשהוא עודנו שומע שירת אראלים, בתוך ההמון החוגג, הנוהר מן האולמים אל המבוא. נלחץ אל גופה של אליא, שדמתה לו כאחת מן הכרובים-העלמות, שירדו משמים, וכאילו עודנו מרפרף את הבין תכלת-שחקים ואור ארץ. ונפשו כלתה להשאיר יחידו עם בת-אלהים זו בתכלת רום, להתבודד אתה וכל עין-אדם לא תשורם. כמה עלבוהו ועוררו קנאתו אותם בני-האדם המלויים במבטחים הלוהטים את אליא אל כל אשר תפנה. ועוד יותר צערהו מה שבת-אלהים זו רואה איך שמבטים אלה נצמדים אליה והיא כמו מתנאה ומתנאה...

לחש לה:

—אפשר שנלך הביתה? רצוני להמצא כעת בפנה בודדה ושלוח ולהיות רק

אתך, רק אתך.

—לא, לא, לא! האם כבר מפגר היא? הם ילכו אל עמק השעשועים. מה יעשו

בביתם? אינה רוצה להתבודד. היא תחולל קצת. מה אוהבת היא את נשפי המחולות אשר בעמק השעשועים!..

—כן, כן, חפצך חפצי. באמת אין גם אני רוצה לשוב הביתה. זה היה אך רצון

רגעי—וכאילו ירא פן תעזובה, פן תבז לו, מהר וכבש את הרוח הנכאה.

כבר רחפי צללי ערבים על פני העיר, שבילי שמים שמעל לרחובות כהו מעט וכמו ירדו מטה. הרחוב הארוך והצר, שאליא וברוצקים עברו בו, היה מעומף עשן תכלתי, שרפרף כאד קל מעל להמצפת, על פני הבתים. ובתי החומות נראו בעד האויר השחרחר-הכחול הזה כגבוהים יותר, כאורירים, כמרחפים על פני גלים של תכלת ושחור. ושם הרחק,

הרחק, בקצה הרחוב, נראה בית-תפלה רם עם שני מגדלים גבוהים—גבוהים וצרים, ששפודיהם וצלמיהם עוד נוצצו בזהב דמדומי-החמה, שנגהו עליהם מרחוק. וממעל לרחוב רשתות של חומי ברזל ונחשת, שנמשכו לקצה הרחוב ואברו בעשן הכהה. ומתחת לרשת זו התהבהבו באור כחלחל-לבן מנורות החוץ ועטרות-נוגה סביבן בתוך האויר המעושן והכהה. ומרכבות מסות הנה והנה, ובני-אדם שוטפים כה וכה, והם נראים כבריות פנמסמיות, וכל הרחוב דומה לאיזה מקום פלאי, מעורפל וסודי. ולברוצקים נראה כאילו הוא נכנס עם אליא אל איזו מערה נפלאה, אל אחד מאולמי לִבְרִינָה? ממיר ונעלם ולכו דפק מאד.

—ראה, כמה יפה הרחוב!—קראה אליא—יש אשר מופיעה העיר לנגד עיני בשעה כזאת כגוף חי, אשר לו עצבים, קרבים וגידים. ואנו, בני-האדם שבתוכה, הננו כדורי הדם השוטפים ומחיים את עורקי הגוף הזה. ומה היא מטרת כדור הדם ואשרו? אם לא למחר לרוץ, לשמוץ בעורק נפלא, להרגיש אלפי כדורי דם אחרים סביבו, להתחבק בהם, להתערב בהם, להגיע אל הלב ולנוע בחום-חשק, במרוצה שורפת ומאכלת. ומה גדל האושר להרגיש ולהכיר, שאתה, כדור-דם קטן, אתה מחיה איזה גוף נפלא, איזה אלהים חדשים, שעם זה מעלים אותך האלהים אל גדולתם והיית גם אתה כאלהים, ואמנם, האין הרחוב האפל והממיר הזה עורק נסתר ומלא חיים, שאנו, בני-אדם חיים, מביאים אל תוכו בכל דק ודק חיים חדשים? והאם אינם חיים האכזבים, הפתילים של ברזל ונחשת, המנהרות, כל מה שנמצא בעיר, האם אינם חיים חיים שלהם, חיים נפלאים, נסתרים, האם אינם ממלאים כל אחד את משלחתו המיוחדת לו? והאם אינך מתגאה בזה ואינך שמח על זה, שאתה, בן-אדם, יצרת את הגוף הנפלא הזה? —כן. כן... הוא מבין לה, הוא מרגיש...

ומסביב להם ניכר היה, כי מתכוננת העיר לחג גדול, לשמוח שמחה גדולה. פה ושם נראו עלמות וצעירים לבושים הדור ויוצאים מן החנויות ואגודות פרחים ותיקי-קנפיטי' בידם. המון אדם רב שטף אל עמק-השעשועים והרכה מרכבות סגורות וגלויות נמשכו שמה, ואיזו אי-מנוחה מלאה את כל הרחוב ואת כל ההמון המסתופף בו. כאילו היתה העיר עסוקה ומרודה כל היום באיזו עבודה קשה, חשובה ונחוצה, ואך עם בוא השמש נחה, שאפה רוח, נשתנה קלסתר פניה ויצאה לשעשע את נפשה, ושוטף ההמון החוגג הזה והוא נלהב, גרוי, עיניו לזהמות ותאוה עזה שיקקת אירבת משם לכל. תאוה לרגע, שמחה לרגע, וגדולה היתה התשווקה והרגע אך אחד הוא... מהרו, מהרו...

וברוצקים לחץ אל לבו הסוער את ידה החמה של אליא. עיניה היו עמוקות ונפלאות באור של-בין-השמשות וכל גופה רעד מאיזו התעוררות מיוחדת, מאיזו צפיה לתענוג ומשוש...

ועמק-השעשועים מלא מפה לפה ואיזה שאין-גאינים נסר בחלל האויר, איזו עליצות מיוחדת היתה נסוכה על כל המקום המהודר והמואר הזה. המון פנסי-צבעונים, רבדות וסוכות הפכו את הגן שמסביב לפליליון הראשי לגינת-ביתן נפלאה של מלך. בני-האדם, שהתהלכו בה, פניהם של חג, לבושיהם של חג וגם קולותיהם המצלצלים של חג. התעלסה העיר, כאילו הכירה בכחה, בתפארתה ועשרה ועלו בה לכה מאד. שוררו, נגנו, זרקו רקמות, הציגו תמונות-קנימטוגרף... הנה גשם של פרחים... כל האולמים, כל המשעולים, כל הרבדות נתכסו מרפי-פרחים צבעוניים, שנאחו בשערות העלמות, בשמלותיהן... הנה גם ראשה של אליא מלא קנפיטי', והרי גם היא זורקת, זורקת פרחי-נייר אלה ועיניה משתלהבות ומתמלאות אש שחורה... והוא הרגיש פתאים כאילו רחקה ממנו אליא. עדיין ידו בידה—אבל היא איננה עמו עוד, כאילו שכחה בו, עזבה אותו והתחילה לחיות חיים כל כך זרים לו, כל כך מיוחדים לה. הנה התחילו

המחולות. אליא נחלצה פתאים מידו. היתה כצפור, שפרחה לה אל בין צפרים, וברוצקים עמד והתבונן במחולות ולבו מלא עצב, ובכל פעם שהסתובבה במחול נדמה לו, כי ענה היא עונה אחרי עונה סביבה ומתרחקת ממנו... וכשחדלו המחולות והיא שבה אליו מאושרה וינעה, רכה וענוגה ומאירה פנים לו, היתה לו עוד הפעם כבת-אלהים, שירדה משמים ללוותו על דרכו... והוא הרגיש בחסד, שהיא עושה עמו.

וכששב לביתו עם הנץ החמה עוד רחפו לפניו התמונות המצודדות, עוד הריח את ריח הבשמים ואת ריח הבשר שהתלהט מתאווה, עוד רפרפו לפניו אלפי עינים מתזוזות אש, ובבוא הבוקר ומאורו הגדול—ויהי בעיני ברוצקים כאילו לא היה לילה ויום, אלא איוו חלופי גונים ומראות, זה בתוך זה וזה מתוך זה... והוא ערג ולבו יצא אחרי אותם חלופי הגונים, אחרי רשמים ושמחות חדשים, אחרי שאון והמון קריה...

התדפקה המשרתת על דלתו:

—האדון ברוצקים! הישן כבודו?

—מה קרה?

הו, הו, העיר כמרקחה! אומרים, שהרגו פועל אחד. הפועלים של פבריקת ש.

התנפלו על השוטרים, חיילים נשלחו שמה. הכל רצים אל הפבריקה ההיא...

רמט קדחתי אחז אותו. כאילו הגיעה בשורה מפחדת בעצם המשתה ושבתה החגיגה ודאגה ופחד באו לו. התחיל מתלבש בידים רועדות ובלב פועם, וכמו כבר שמע צוחה נוראה בוקעת אליו מעברים...

(סוף יבוא).

מלחמת המתנגדים בחסידים.

(המשך).

מאת

דוד כהנא.

ח.

תולדות הגר"א מווילנא.

הגאון ר' אליהו בר' שלמה זלמן מווילנא נולד ביום א' של פסח שנת ת"פ. מנעוריו ניכרו כשרונות הנער כי מובים הם מאד, ובהיותו כבן שבע למד אצל הרב הגאון ר' משה, שהיה אב"ד בקיידאן וחבר פירוש על הירושלמי בשם, פני משה, ובן עשר שנים קנה לו ר' אליהו לחבר את הרב והגאון ר' אריה ליב אב"ד דק"ק משיכנוביץ. עוד לא מלאו לו י"ג שנה התחיל לברוא גולם על-פי, ספר יצירה, שהיה בקי בו מאד, אבל בשעה שהיה עוד באמצע עשיתו הלפה המונה על ראשו—ופסק מלעשות את הגולם, כי אמר: מסתמא מן השמים מנעוהו, מפני רכות שנותיו⁽¹⁾.—אחר-כך למד הגר"א בעצמו משנה ותלמוד, ספרא, ספרי ותוספתא והיה בקי בהם כמעט בעל-פה. שכלו היה חד וישר, ועל-כן מאס בחריפות ובפלפולים, שהצטיינו בהן רבני פולניא, סלל לו נתיבות ישרות בים התלמוד והאיר את חשכת הנוסחאות, ומעט מעט נודע שמו לתהלה בישראל. בימי בחירתו הלך בגולה כדרך רבים מגדולי ישראל לפניו ועבר בכל ערי פולניא ואשכנז. בשנת תק"ח שב לעיר מולדתו ווילנא, ומשנת תק"י ואילך נקרא בשם ה"חסיד", ואף על פי שהיה הגר"א למדן מופלג יחידי בדורו, לא רצה להיות רב ואב"ד או להתערב בעניני הקהלות, אלא ישב בבית-מדרשו ובתורת ה' הגה יומם ולילה.

אבל כשם ששקד הגר"א על ש"ס ופוסקים, כך שם כל מעיניו גם בספרי המקובלים הרבים, וכשהיה עדיין צעיר לימים, בן י"ג שנה, חבר פירוש על, ספר יצירה ועוד הרבה ספרים בקבלה⁽²⁾. ואף על-פי שגם בחכמת-הנסתר היתה הבקורת אור לנתיבתו והמציא גירסאות ונוסחאות חדשות בספר הוזהר, רעיא מהימנא ו"תקונים" וגם הראה, שיש חסר ויתיר וחלוף בדבריהם, אף-על-פי-כן לא עמדה לו חכמתו להרימו הרבה על בני-דורו, והוזהר וקבלת האר"י וגוריו הרבים לקחו את לבו מאד, כי נמשך אחרי דבריהם באמונה סמויה ולא יצא נגדם כהרב אריה מודינא או ר"י פראנסים, שחבר שיר נגד המקובלים וגלה קלונם גם חלל את קדושת הוזהר בפרהסיא ואמר, שלא ר' שמעון בן יוחאי חברו⁽³⁾. הגר"א האמין בהוויתיהם של המקובלים הרבים בכל נפשו והיה בעל-הזיה וחזוה-חזיונות כמוהם, כמו שראינו למעלה בענין הגולם, כמה פעמים גילה אליו אליהו וכמה נפשות באו אליו לתקן. והרבה פעמים השכימו לפתחו

⁽¹⁾ עיין הקדמת ר' חיים מוולוז'ין ל"ספרא דצניעותא". ודבר זה שמע מפי הגר"א עצמו, עיי"ש.

⁽²⁾ עיין הקדמת תלמידו ר"ח מוולוז'ין לספרו "ספרא דצניעותא", ועיין בס' "קריה נאמנה" לרש"י פין, עמ' 151.

⁽³⁾ עיין בספרי "אור וחושך", עמ' 6.

הרבה, מגידים מן השמים, שרצו למסור לו את סודות-התורה, אך הוא לא הסה אונו אליהם; ו, מגיד אחד פצר בו מאד ואף על-פי-כן לא הביט אל מראהו הגדול⁽¹⁾. בפירושו הארוך על, ספרא דצינועותא, שנדפס בשנת תק"פ בוויילא, נסה לנלות את הק"ץ ואמר שם: ומכאן תדע קץ הנאולה, שהוא בעתה חי, כשלא יהיו זכאין, שהוא קץ האחרון. ואני משביע את הקורא בה' אלקי ישראל, שלא יגלה זה⁽²⁾.

בשנת תקמ"ו, כשהיה הגר"א כבן ל"ה שנים, נדפס בספר, לוחות עדות מכתב מזויף על שמו, שבו כאילו הוא מגין על הקמיעות של מהר"י אייבשיץ⁽³⁾. הגר"א צעק מתחלה בקול גדול, שנודיפה חתימתו⁽⁴⁾; אבל אחר-כך שתק ולא יצא להכחיש את הדבר בכתב-ידו במכתב אחר, וכפי הנראה ירא מחמת הקנאים הרבים בפולניא, שהיו על צדו של אייבשיץ, שמא על-ידי זה תגדל אש הריב ביותר.

ט.

הנהגתו של הגר"א והשקפותיו.

במנהגיו ובדרכי-חיי התנהג הגר"א על-פי הוזהר וקבלת האר"י וגוריו ולא נטה מדבריהם ימין ושמאל, אפילו אם לא היה להם שום יסוד⁽⁵⁾. הוא מאס בחמדות החיים ותענוגיהם ולא רצה ליהנות מן העולם הזה כלל, ולשם כך סבל צער של רעבון. מאכלו היה לחם יבש ומים, והיה אוכל אף אם נפסד המאכל, והיה אוכל ושותה לא בשעה שהיה תאב לאכול ולשתות, כדי שלא יהא נהנה מאכילתו ומשתייתו, ולא היה ישן בלילה יותר משתי שעות, ויותר מחמשים שנה לא ישן בלילה יותר מחצי-שעה ברציפות, הוא היה עורך גלות כדי לקבל עליו את יסורי הטלול⁽⁶⁾ והנדודים, והוא היה מסתפק תמיד במועט שבמועט, ואף-על-פי-כן היה מתאונן תמיד, שעדיין לא הגיע למדת-ההסתפקות⁽⁷⁾. יום ב' היה מוקדש אצלו כולו לה', ותמיד היה מקבל עליו תשובת-המשקל לפי כחו. — כמה שנים למד בהתבודדות בביתו וביערים, והיה לומד בחורף בחדר, שהקר היה קשה בו מאד, כדי שתדד שנתו מעיניו. כל היום היה יושב בתפלין של רש"י, ותפלת המנחה היה מתפלל במלית ותפלין, כמו שנהגו לפניו המקובלים בצפת, והורה, שכל אדם מחויב לעשות כך, כל היום היה יושב הגר"א בביתו ולומד תורה ברוב עניות ודחקות, כאמור, וכדי שלא יבלבלוהו רעיונותיו ולא ימרידו מראה-עיניו בענינים אחרים, היה סוגר את תריסי החלונות אף ביום וקורא לאור הנר בצהרים. לאותה תכלית היה מתרחק מחברת בני ביתו, ואף מבניו ובנותיו, ולא שאל אותם בדבר מצבם ובריאותם ופרנסתם וכמעט שלא דבר עמהם כלום, ואף אם היה יושב בחברת אנשי-מרע לא היה שומע אלא דברי-תורה, הוא לא שח שיחה במלה מימיו ולא היה מעורב בין הבריות. הרבה פעמים לא היה אוכל לחם ולא היה ישן שנתו והיה בוכה הרבה עד שפניו היו נהפכים לירקין על שנעלם ממנו איזה סוד מסודות-התורה. פעם אחת, בחול-המועד של סוכות שנת תקנ"ו, התעצב

(1) עיין הקדמת ר"ח מוולוז'ין, לספרא דצינועותא. ועיין בספר, שלום על ישראל לר"א צווייפל (עמ' 83) מה שהוא מכיבא שם מספר, עליות אליהו.

(2) עיין בספרו, ספרא דצינועותא, דף ג"ד ע"ב.

(3) עיין מאמרי, עדות ליהונתן (השלח), כרך ח', עמ' 337—339.

(4) עיין בספר, התאבקות ליעב"ץ (דף י"ד): וכן החסיד ר"א (אליהו) מוילנא צועק ככרוביא על זיוף חתימתו. אבל קודם שנודע ליעב"ץ הדבר הזה, אמר על הגר"א כך: והציג לפנינו עוד עדות איש בער מוילנא, נער חסד-לב (!), המעיד על אמתת קמיעותיו ופרשיהם יעלה באשם (עיין בספר, שבירת לוחות האין, דף ג"ד ע"ב).

(5) עיין בספרו, אבן אופל (פרק כ"ז). וכך אומר עליו ר"ח מוולוז'ין בהקדמתו: גם על כתבי הקודש שלו (של האר"י) התכוון רבינו וגם על ההוספות, אשר רבו בהם מהתלמידים, שלא יצאו מת"י רת"ז ז"ל וכו', ואמר לי, אשר אם גם מחמת ההוספות, שנוספו על כתבי האר"י ז"ל, שאינם מהרח"ו ז"ל, אין לסמוך עליהם לענין דינא, אמנם יקר ערכם.

(6) עיין בספר, סערת אליהו, שחבר ר' אברהם, בנו של הגר"א, ווארשא תרל"ה, עמ' י"ד וכו'.

הגר"א מאד, ואחד מיוחד מן העומדים לפני השתדל להפיג את צערו ולברך את דעתו ואמר לפניו דבר של שחוק, אז נתעצב הגר"א עוד יותר ואחר תפלת מנחה שלח לקרוא לאיש ההוא ובכה ואמר לו: „מה עשית?—לקוב אויבי הנפש קראתיך—והנה ברכת ברך בדבר ליצנות והתול! נעיתי משמוע! פות: חללת תפילתי, תפלת מנחה, זאת: להכניס בלבבי דבר של ליצנות, הרעות לנפשי ולנפשך“⁽¹⁾.

את כל המצוות והחומרות והדקדוקים הרבים השתדל הגר"א לקיים בכל פרמיהם, גם הרבה ממנהגי חז"ל, שכבר נתישנו ונתישן מעמם וגדולי הפוסקים האחרונים והראשונים הסבירו פנים להקל בהם או לשנותם לפי צורך השעה ומעמד האומה, השתדל הגר"א לחדש וצוה לקיים ככתחלה⁽²⁾, ובוה הבכיר את עולו על העם ונתן לו חוקים לא יחיה בהם. כך הורה, למשל, שחדש נוהג בזמן הזה, ואף בחוץ-לארץ, ושלל איש בשבת כלל, אפילו במקום שיש עירוב, וכן הורה, שבמינו אסורו במשהו, שאין להתיר מיני קימנויות בפסח, כגון רוחן (הירו), אפילו בשנת בצורת, שלא למכור שום דבר חמץ אלא מכירה עולמית, וכדומה, והרבה רבנים מתלמידיו הלכו בעקבותיו ואמרו, כי מאת ה' היתה זאת, שוכני בדור יתום כזה לאיש אשר אלה לו וחכמת אלהים בקרבנו, למען יורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו⁽³⁾.

י.

החרם של הגר"א נשרף בעיר הוראדנא.

וכשנודעו להגר"א דרכי החסידים החדשים, שנבדלו מאת אחיהם והם משנים ממנהגים קדמונים: עזבו את נוסח-התפלה של אשכנז וברחו בנוסח ספרד על-פי האר"י, גם עשו את למוד ספרי-המקובלים וספרי-המוסר לעיקר ואת התלמוד והפוסקים לספל והם מלעיבים בלומדי משנה וגמרא ולענין דינים והלכות סומכים ביותר על הזוהר וקבלת האר"י, אבל בדרכי החסידות של האר"י וסיעתו אינם הולכים, כי הם מצילים ימיהם באכילה בשתיה, בשמחה וששון,—כשנודעו להגר"א כל הדברים האלה נתמלא חמה על החסידים כהאפיפיור הרומי בשעתו על לותר וסיעתו, ואז יצא להדפס ולרדפם עד חרמה ואמר על הבעש"ט, שהיה קוסם והתעה את ר' דוב בער תלמידו בקסמיו ובמעשה שדים, שהיה מכיר, ועוד אמר, שמסירת התפלה לרב, כלומר, הבקשה מאת ה"צדיק" להתפלל לה' בעד אחרים, היא עבודה-זרה גמורה והמתיקות והעריבות של דברי "צדיק" החסידים הן מה שאמר שלמה המלך: „כי נופת תסופנה שפתי זרה“, כי באיתה, קלפה' השתמשו גם בני דור הפלגה⁽⁴⁾.

בשנת תקל"ב הדפיס המגיד ר' דוד מ"א קוב בעיר אלכסנדין שבפולניא, במצות כל רבני מדינות ליטא, רייסין וזאמוט וכדומה, קונטרס קטן בשם „זמיר עריצים וחרבות צורים“, ובו אנרות וכרוזים נגד החסידים להגר"א מוילנא ולשאר גאוני-ארץ. הקונטרס הזה נתפשט בכל תפוצות-ישראל והיהודים נפרדו אז לשני ראשים: חסידים ומתנגדים.

אבל אנשי עיר הוראדנא מעלו בחרם של הגאון וסיעתו. ודנו בשריפה את הקונטרסים „זמיר עריצים“, שנשרפו שם בפומבי, לעיני כל, די בזיון וקצף היה בזה להגר"א ולראשי עדת ווילנא, אבל לצערם לא יכלו לצאת נגד אנשי הוראדנא וליסר איתם קשה על מעשיהם הרעים מפני שהיתה ליהודי-הוראדנא תקיפות אצל שר-העיר

(1) עיין בהקדמת גבדו לספרו „ספרא דצניעותא“.

(2) גם פ' ו' הרגיש בזה, עיין בספרו „קריה נאמנה“, עמ' 143.

(3) עיין בהקדמת הספר „מעשה רב“.

(4) עיין בספר „זמרת ע"ה“ (עמ' ק"א) ובספר „מצרף העבודה“ (עמ' ב"ו).

ובכן היו רבני-ווילנא מוכרחים להתאפק ושלא לבוא בריב גלוי עם שתקיפים מהם. אבל ראשי עדת-ווילנא, ה'יושבים על השלחן המהיר', שלחו מכתב חרש לעדת ברודי, שבו ספרו להם את צרות נפשם ובקשו מהם לצאת מהר לעזרתם כדי להציל את כבוד הגר"א המחולל מאד ולענוש בעונש חמור את בני-הוראדנא, ועל החתום באו עשרה אנשים מראשי-הקהל, אך חתימת הגר"א לא היתה ביניהם, ונתנו טעם לזה, כי כבוד הרב הגאון אינו בביתו⁽¹⁾. אבל, כפי הנראה, עזב אז הגר"א את ביתו בכוונה מכוונת, כי לא היה נאה לו, שיבוא בעצמו לבקש מעדת ברודי לחוס על כבודו. והחרם של הגר"א וסיעתו, שדברנו עליו למעלה⁽²⁾, עשה רושם גדול על בני-ליטא והם רדפו את החסידים ברוב כעס וחמה, עד שכמעט תמו חסידיו-ליטא לגווע מחמת המתנגדים, ובימים ההם נקרעה מלכות פולניא לקרעים ושלוש מאות פרסאות נלקחו ממנה וניתנו לשלוש ממלכות אדירות: רוסיה, פרוסיה ואויסמריה. ועל ידי זה נפרדו החסידים שבמדינות פולניות שונות איש מעל אחיו ולא יכלו להתאחד לאגודה אחת.

י"א.

מות המגיד ממיזריטש ומצב החסידים.

בי"ט כסליו תקל"ב מת המגיד ר' דוב בער, שהיה חולני מכבר, ונפלה העמרה מעל ראש החסידים, כי נשארו בלי מורה ומנהל, אך בנו ר' אברהם ישב מיד על כסא אביו והוא התנהג בחסידות ובפרישות גדולה עד שנקרא בשם 'ר' אברהם המלאך', ורבים מתלמידי המגיד ממיזריטש יצאו אז להורות ולפרסם את תורת הבעש"ט וה'מגיד' ושימתם בחסידות בכל ערי פולניא וחזקו ואמצו את רוח החסידים בכל מקום שעברו לקבל עליהם באהבה את הרדיפות, שרדפו אותם המתנגדים, כי על-ידי זה יצורפו בכור הבחינה. מטיפי-החסידות האלה אסרו על החסידים לקרוא את ספריהם וכתביהם של המתנגדים ודברו על לומדי-התורה שבין המתנגדים כבז ומשטמה, ורבים מהמונ"העם נמשכו אחרי החסידים ומספרם רב עד מאד. ובכל עדה ועדה בפולניא היה לראש אחד מתלמידי-הבעש"ט האלה ונקרא בשם 'צדיק' ו'רבי', והיה יקר וחשוב מאד בעיני העם, שהשתדל לחקות את כל דרכיו—הנהגתו, תפלתו ומושב שלחנו בקדושה ובטהרה, וברעד קודש שמעו הכל ממנו את תורתו ודיון דרוין, שגלה להם על-פי ה'נסתר', וגם האמינו, שיש בכחי של הצדיק לפעול גדולות בתפלתו ובמעשיו ולשנות כמעט את כל סדרי בראשית.

בראש הצדיקים האלה היה המגיד ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב, שהיה מגיד ביאספול ובשאר מקומות, ועליו אמרו החסידים, שהוא נלגולו של חבקוק הנביא⁽³⁾, וכשהיה ר' יחיאל מיכל בעיר לונץ אמר שם, שצוו עליו מן השמים, שיקבל את הבעש"ט לרב וילך ללמוד ממנו, והראו לו מעינות החכמה, שהולכים ונמשכים אליו, וכשנפטר הבעש"ט צוו עליו, שיקבל את המגיד הגדול ר' דוב בער לרב, והראו לו, שאותם מעינות-החכמה, שהיו הולכים אל הבעש"ט, הולכים להרב המגיד⁽⁴⁾. פעם אחת דרש המגיד ר' יחיאל מיכל ופירש מזמור ק"ז בתהלים על ד' כתות בני אדם: כת א' הם עמי-הארץ, אבל הם אנשים כשרים ויראים ואינם יודעים איך לעבוד את השי"ת, כי אין להם ת"ח, שוירה להם את הדרך שילכו בה וכו', והכת הד' הם אנשים

(1) המכתב של עדת ווילנא לברודי נמצא בספר 'זמרת עם הארץ' (עמ' ג').

(2) עיין החוברת הקודמת, למעלה עמ' 364.

(3) עיין 'זמרת ע"ה', עמ' קנ"א.

(4) שבחי הבעש"ט, דף כ"ד.

גדולים בתורה מאד ולומדים יומם ולילה, אבל אינם יודעים כלום בעבודת הבורא ולא עבדוהו מימיהם כלל, ולא עיד אלא שחוטאים, אחר שהם לומדים את התורה בגדלות ולא לשמה, ובלמוד שלהם הם נותנים כח לקלפות ר"ל, ועוד שאינם משגיחים על העבודה-שבלב—זו תפלה—ועל המצוות לקיימן בדחילו ורחימו, ועליהם נאמר, יורדי הים באניות—הם הלומדים האלה, היורדים לעמקי תורה והנקראים בעלי התלמוד, ואם אחד מהם יכול לומר איזה פשט או דרש בתורה—גדלותו מתרבה והוא אומר, שאין למדן בעולם כמוהו; יעלו שמים—הם חושבים, שבתורה זו, שהם לומדים, יעלו שמים, אבל באמת בלמוד כזה, ירדו הדימות, יחוגו וינועו כשכור—כשכור הזה, שנדמה לו, שאין גדול וחשוב כמוהו,—כי למדן כזה, אפילו הוא רואה אנשים צדיקים וחסידים, אומר, שהוא יהיה בנן ערן, והם יהיו בגיהנם, אבל כשיתעוררו ויקיצו משנתם, אז ויצעקו אל ה' ויתחרטו על מעשיהם⁽¹⁾.

המגיד ר' יחיאל מיכל היה עושה את עצמו תמיד חולה כדי שיבשלו לו בשבת—כן אמרו עליו המתנגדים—, ותמיד היו מבשלים לו שתי קדירות, אחת עם תבשיל מבשר-שור אחת עם תבשיל מבשר-עוף, ושאלו אותו, מפני-מה הוא מחלל שבת בשתי קדירות, והשיב, כי בשר-שור טוב הוא, אבל הרומב ממנו לא טוב, ובשר-עוף הרומב ממנו טוב, אבל הבשר לא טוב, לכך צריך הוא לשתי קדירות—לשם בשר ולשם רומב, הרב שבעירו עמד והחרים אותו על זה ואסר את כל הכלים שלו, אבל החסידים אנשי-העיר עמדו לימן המגיד והרבי, והרב הוצרך לברוח מן העיר⁽²⁾.

י"ב.

חיים חייקא מאמדור.

הרבי ר' חיים חייקא היה מתלמידי המגיד ממיזריטש וישב בעיר אמדור, מתחלה היה מלמד-תינוקות והחיה את נפשו בדוחק גדול, ואחר-כך נסע לקארלין⁽³⁾ ולמד שם את החזנות ושב לביתו, ואז היה לרבי, וצדיק והתחיל למשוך אחריו אנשים רבים, שאמר לפניהם דברי תורה ומוסר, הוא אמר לאנשי-בריתו וחסידיו, שאם לא היו להאר"י ז"ל יותר שבחים ממה שכתוב עליו בשבחי האר"י, אז בודאי מורינו הבעש"ט וגם כל החסידים שאחריו היו גדולים ממנו⁽⁴⁾, ור' חיים חייקא זה שכר שני גבאים, האחד היה שמו שלום, שהיה צריך לנסוע בהרבה ערי ישראל כדי לפתות אנשים רבים שיבואו לאמדור, והגבאי הזה אמר, שאם ימצא את הגר"א ידקור סכין בבטנו, והגבאי השני, אייזיק מאנעשעס, נשאר אצלו, הרבי ר' חיים חייקא היה יושב בחדר מיוחד על כסא, שהיה מצופה בנייר מוזהב, וחסידיו היו עומדים מימינו ומשמאלו, וכשהיה בא איש אליו היה אומר לו הגבאי אייזיק: הלא נפשך חולה ואתה צריך לפדיון-נפש, על-כן תן ארום זהב או יותר ליד רבינו, וסר עונך וחטאתך תכופר, ומכסף הפדיונות, שהיה לוקח ר' חיים חייקא מן האורחים העשירים, היה זן ומפרנס את עצמו וגם היה נותן להעניים שישבו במחיצתו, על-פי רוב היו באים אליו בחורים ואברכים צעירים, שהיו הולכים לאמדור בסתר, בלא ידיעת אבותיהם או נשיהם, ולפעמים היו עוזבים את נשיהם ופפם בלי מזון, כי נפתו על-ידי שליחי הצדיק ועושי-

(1) עיין בספר „ליקוטי יקרים“, עמ' י"ח.

(2) עיין בס' „זמרת ע"ה“, עמ' צ"ה.

(3) עיין שם, עמ' ע"ז, פ"א ופ"ח במכתב מווילנא מר"ח סיון שנת תקל"ב, שנדפס בס' „ומיר עריצים“ (דף ז'), נאמר: חסידים בזמן האידנא, אשר נקראים מעזריטשער וקארלינער וכו'. וכך נקראים החסידים על שם רבם ר' אהרן מקארלין, עיר הסמוכה לפינסק.

(4) „זמרת ע"ה“, עמ' פ"ו.

רצונו הרבים, וכשהיו פוגשים בדרכם איש צעיר, היו אומרים לו: הלא מימך לא מצאת נחת בתפלה, מפני שהיית מתפלל בלחש, בלא זמר; אך אצל רבינו באמדור חסידיו יתרועעו אף ישירו והוא, רבינו, יודע נגן וגם קולו נעים, ולא עוד אלא שתזכה להתפלל בדבוע, בכל השלוש מדרגות, שהן קול, דבור ומחשבה זכה. וכך פתו רבים בפיהם להרחיק נדוד מביתם ולנסוע לאמדור.

הצדיק ר' חיים חייקא יושב נבדל ופרוש מכל העם, ואפילו במנין שלו, שהיה בביתו, לא היה מתפלל אלא לפרקים, ועל-פי-רוב היה בא שמה קודם קדושה ותיכף אחר קדושה היה שב לחדרו, וכשנשאלו חסידיו מה ראה רבם על ככה ומפני-מה הוא עושה כן, השיבו ואמרו, שלא ישן כל הלילה ואין זמן קימה למלכי ישראל.

רבים מישראל נגזרו אחרי ה"רביים" וה"צדיקים" האלה והיו מאנשי-בריתם ומאוכלי-שלחנם וכל היום היו עושים חגים ושמחות, היו אוכלים ושותים לרויה והיו שמחים וטוב לב, גם היו שרים בשירים ומרקדים רקודים, והמונים המונים מקרוב ומרחוק באי לשחר את פני ה"צדיקים" ולשאל בעצתם כאשר ישאל איש בדבר אלהים, אחדים היו עוזבים את נשיהם ובניהם והיו נוסעים אל ה"צדיק", ויש מהם שהיו גונבים את תכשיטי-נשיהם להוצאות-הדרך. וכך נפתח לפני ה"צדיקים" מקור חדש למצוא את מחיתם והצלחתם בלי יגיעה יתרה, כי היו מקבלים מתנות ודורונות וכסף-פדיונות, והיו יוצאים להראות גדולות ונפלאות, לחפש כל מחלה ונגע, לפקוד עקרות, לברך אנשים ונשים וטף ולעשות מופתים בשמים ובארץ, ושם נודע לכבוד ולתהלה ואמתחותיהם נמלאו כסף וזהב.

י"ג.

הוכוח בין הרב אברהם קאצינלנבויניץ ובין הרב לוי יצחק.

הרב מבריסק דליטא, ר' אברהם ב"ר דוד קאצינלנבויניץ, היה אחר מראשי-המתנגדים, שהתנפלו בחמה שפוכה על החסידים. הרב הזה היה הראשון, שחתם בשנת תקי"ב על המכתב מעיר מיר, שבו יצאו הרבנים של חמש קהלות להגן על ר"י אייבשיץ בדבר הקמיעות, והגאון יעב"ץ אמר עליו: החתום הראשון מבית הסורים יצא למלך, וכמה אנרות כתב וכמתצל בהכנעה גדולה להגאון אב"ד דאמשטרדם⁽¹⁾. — והרב ר' לוי יצחק היה בימי נעוריו רב בערים ז'ליחוב ופינסק ואחר-כך נתקבל לאב"ד ורב בעיר ברדיטשוב, והוא היה תלמיד מובהק להמגיד ממזיריטש—. והנה נודמנו שני הרבנים האלה, הרב ר' אברהם והרב ר' לוי יצחק, ביחד בעיר ווארשא ויצא וכוה גדול וריב ביניהם⁽²⁾. אבל תוצאות הוכוח הראשון הזה היו, שהרב מבריסק התפאר, שנצח את תלמידו של המגיד ממזיריטש, והרב מברדיטשוב התפאר, שנצח אותו. אז נסו להתווכח פעם שניה, אך לא באו שניהם לידי שום הסכם ור' לוי יצחק אמר למתנגדו ר' אברהם, שיציע לפניו רובי שאלותיו, שיש לו על חסידיו הבעש"ט, בכתב על ספר, והוא ישיב לו. — על כל שאלה ושאלה ויכתוב את תשובתו בצדה. הרב מבריסק עשה כמו שבקש ממנו הרב מברדיטשוב, ואלי הן השאלות, ששאל הרב מבריסק על דרכי החסידים:

(א) איך יצאו החסידים לבטל את הנוסח הקודם של התפלה, שנוסד ונמסר לנו מאבותינו הגאונים הגדולים, ובחרו להם את נוסח הספרדים?
(ב) מפני-מה יצאו לשנות בדברים שאינם נוהגים אף אצל הספרדים, כמו: שלא

(1) עיין בספר "שבירת לוחות האון" דף מ"ה.

(2) עיין בספר "שלום על ישראל", ח"ב, עמ' ל"ח, ובמקום שנאמר שם במעות: "הוכחתי ליצחק בעיר ווארשע", צ"ל: "הוכחתי ללוי יצחק" וכו'. ועיין, וזמרת ע"ה" (עמ' מ"ד).

יאמרו בברכת יוצר, אור חדש על ציון תאיר וכדומה, ואף אם נמצא ברברי הרמב"ם ז"ל שלא לאמרו, אך מאחר שכבר נהגו כל ישראל לאמרו—הרוצה לשנות צריך להביא ראיה ושעם מספיק.

(ג) מפני-מה ירימו קולם בתפלה ויספקו כפים, משתגעים בתנועותיהם לנשות ימין ושמואל ולדלג כאיל? הרי על זה נאמר: נתנה עלי בקולה וגו' !⁽¹⁾.

(ד) מפני-מה עושים החסידים את הטפל עיקר ואת העיקר טפל, ובשאת-נפש ובזדון-עוברים הם זמן ק"ש?

(ה) מה זה ועל מה זה חוזרים הם על השם פעמים ושלש?—והרי, האומר מודים מודים משתקין אותו!

(ו) מפני מה פוסלים החסידים את הסכינים המוחזקים בידינו מימות עולם ומחליפים אותם בסכינים המלוטשים החדים?

(ז) איך הם עוברים על החרמות והשמתות, שהכריזו הרבנים הגאונים בקהל-עם ביריד וויסקי, וגם בק"ק ברודי ובווילנא?⁽²⁾.

על השאלות האלו לא ענה ר' לוי יצחק כלום, אבל אחד מתלמידי-הבעש"ט הגדולים יצא אז לדבר עם המתנגדים קשות והשפיל את נאותם עד מאד.

(סוף יבוא).

⁽¹⁾ כבר נתן הבעש"ט טעם על זה ואמר: „כשאדם טובע בנהר והוא מראה במים כמה תנועות, שיוציאו עצמו מן המים השוטפים אותו, בודאי הרואים לא יתלוצצו עליו ועל תנועותיו; כן המתפלל ועושה תנועות אין להתלוצץ עליו, שהוא מציל עצמו ממים הזדונים, שהם הקליפות ומחשבות זרות הבאים לבטלו ממחשבתו בתפלתו" (עיין בספר „כתר שם טוב", דף כ"ד ע"ב).

⁽²⁾ עיין „זמרת ע"ה" (עמ' מ"ד), ואני הבאתי בזה רק את קצור השאלות.

ח ל ו ם .

ספור.

(סוף).

מאת

א. א. קאבאקי.

בפרוורוד נתקל בר'קה בשני ילדיו, יוספ'ל ושמואל'קה, שהשתעשעו דומם על הקרקע. נדמה לו, שראה אותם זו הפעם הראשונה. עמד, סקר אותם רגעים אחדים, אחר-כך גחן והחליק שערות ראשיהם המסולסלים, ושפתיו היו דובבות; ועירי! ועירי!... התנוקות קפצו מעל הקרקע; שמואל'קה חבק את רגלו האחת של בר'קה ונלחץ אליה בחוזהו, יוספ'ל תפש את כף ידו הגדולה בשתי ידיו הקטנות ועיני שניהם זרחו באור ילדותי רך וטוב כל-כך...

— זעירי... זעירי... — לחש בר'קה.

ראו התינוקות את שק-המלית והתחילו חומפים אותו מידו. באותו רגע נזכר בר'קה בתפלתו, שלא עלתה בידו, חלפה עננה על פניו והוציא את ידיו מידי הילדים... שרה-דבורה נפחדה למראה פני בר'קה, דומים היו לפניו של שכיב-נרע. היא החליטה להכנס עמו בשיחה, לדבר על לבו, שלכל דאגותיו ועגמת-נפשו אין כל יסוד. אבל כיצד עושים זאת, כיצד מתחילין? כל מה שתתחכם לדרך דבריה, גם להחניף לו— לעולם ימצא בדבריה טעם לגנאי, והרי הוא מתרנו מאד.

— יודע אתה, בריל, החובש השתמה היום ופרע לי את חובי הנושן, שלשה רובל! מה תאמר לפזרנית כוּזָ?— אמרת היא אליו ומרמה לפרוץ בזה את החומה. אך בר'קה אינו משיב לה. דומם וזעים מניח הוא את מליתו, נגש אל הדלפק ומתחיל מקיש בקורנסו. שרה-דבורה תולה בו עיניה וסוקרתו זמן רב. ובר'קה עובר ועובר, ואינו מרים את ראשו. פעמים שידו עם הקורנס נשארה זמן רב תלויה באויר בלי תנועה, עד שלבסוף ירד הקורנס מאליו על אצבעו שהחויק במסמר. התעורר אז מחמת כאב, הניד פעם את ראשו ושוב התחיל מקיש. קשה עליו העבודה.

העוף הגדול והשחור מחוסר-הצורה, המרחף ומם על ראשו, כבר פסק מלהמיל עליו אימה. המחר, המחר הקרוב והכמים, המפחיד בסתרי תעלומתו, זיחל במתינות במתינות לקראתו, כעגנת-סועה זו על פני האופק, ונופל הימנו צל שחור על דרכו... הולך הצל וקרב אליו, הולך וקרב, ומהר יבלענו... והוא מחכה... מחכה במנוחת-עופרת... מה-שהוא! כבר, קר, קרה קולח בעורקיו. תקף אותו פתאום יצרו להשליך הלאה את הסנדל, המרצע, לפרוש אל זוית רחוקה, לישב בלי תנועה, בלי מחשבה, העיקר אי-מחשבה, ולהסתכל בעוף השחור הפורח לנגד עיניו... אף-על-פי-כן הוא מוסיף לישב כפוף ולחתוך מן העור כף-סנדל, הוא מתאמץ לכבוש את יצרו. מלחמה זו מרגיזה יותר את-עצביו הנחלשים, מחויב הוא לעבוד ואינו יודע מפני-מה. האשה? הבנים? קיר סמוי מן העין

יִרְדּוּ וְחוֹצֵץ בִּינֵיהֶם. רֵעִין אֶחָד כִּבֵּשׂ אֶת כָּל וְרֹדֶה בּוֹ, --רֵעַ לוֹ, וְהוּא גִלְמוּד עִם דֹּאגְתּוֹ גִּלְמוּד בְּכָל הָעוֹלָם...

לְסוֹף הוּא מְשַׁלֵּךְ אֶת מִכְשֵׁרָיו מִיָּדוֹ, וּמִתְרוֹמֵם מִמְּקוֹמוֹ.
בְּרַנֵּעַ יֵה נִפְגְּשׁוּ מִבְּמִי שֶׁה־דְּבֹרָה וּבְרוּכָה קָה. עַל פְּנֵי הָאִשָּׁה הַסְתַּמְנָה
דֹּאגָה שְׁחֹרָה וּפְנֵי הַנֶּעֶר הַפִּיקִן חֲרָדָה כְּמוֹסָה.
בְּרָקָה עֹיֵמֵד בְּאִמְצֵעַ הַחֹדֶר וּמֵהֲרָהָר אֶת הַרְהוּרָיו.
וְדוּמְיָה הִיתָה בַּחֹדֶר. דּוּמְיָה, שִׁשְׁמָה בַּחֲשָׁאִי, בְּלִי קוֹל. מְזוּיָת אֵל זְוִיָּת שִׁמָּה וְלַחֲשָׁה
דְּבִרְמָה מִחֲרִיד וּמִרְגִּיז...

פְּתָאוִם נִשְׁמַע צִחוּקִי שֶׁל בְּרָקָה, הַחֲלֹשׁ וְהַקְטָנִי כִּצְחוּק תִּינוּק חוּלָה.
--חָא-חָא-חָא!... אָ? הָרִי זֶה עוֹלָם, הָרִי זֶה עוֹלָם! מַה שִׁייד... אָה? אִי, שְׁמוּת, שְׁמוּת,
שְׁמוּת! הָרִי עוֹלָם, הָרִי חַיִּים! עִם חִלּוּמוֹת...
שֶׁה־דְּבֹרָה הוֹצִיָּאָה אֶת רֹאשָׁה בְּעַד הַפְּרָגוֹד, הִצִּיצָה בּוֹ בַּתְמִיָּה, וּשְׁאֵלָה:
--אִיזָה עוֹלָם?

בְּרָקָה הַסְתַּכֵּל לִפְנֵיו, כִּאִילוּ לֹא שָׁמַע שְׁאֵלָתָה, וּשְׁתַּק.
--חָא-חָא-חָא--שׁוּב פְּרִץ פְּתָאוִם צִחוּקִי הַחֲלֹשׁ בִּשְׁעָה שִׁפְנִי נִשְׁאָרוּ רִצְיוֹנִים-מַעֲוֹתִים.
הַתְּחִיל מֵהֶלֶךְ בַּחֹדֶר אֵילֶךְ וְאֵילֶךְ וּמִנְעֵנַע בִּידָיו.
--חִלּוּמוֹת, חִלּוּמוֹת, חִלּוּמוֹת!... לִכְאוּרָה מַה? אֶתָּה אוֹכֵל, שׁוּתָה, עוֹבֵד, אֶתָּה צוּחֵק,
אֶתָּה כּוֹעֵס, אֶתָּה חִי, וּסִיבֵר אֶתָּה, שְׁחִיד חַיִּים הֵם... וְמַה? וְמַה? עוֹרָבָה פֶּרַח! אֶתָּה
שׁוֹכֵב בְּאוֹתָהּ שְׁעָה כְּגוֹלָם עַל עֶרְשֶׁךְ בִּפְהַ פְּעוֹר וְנוֹחַר, וְתִי לֹא... חָא-חָא! חִלּוּמוֹת,
חִלּוּמוֹת...

שֶׁה־דְּבֹרָה יֹשֶׁבֶת מֵאֲחֹרֵי הַפְּרָגוֹד בִּידֵים מוֹשְׁפָלוֹת, הַקְּשִׁיבָה בַּתְמִיָּה שֶׁל פֶּחַד
אֶל הַדְּבָרִים הַיּוֹצֵאִים מֵאֲחֹרֵי-הַמַּסָּךְ. בְּרוּכָה נִפְחָה, וְהַסְתַּכֵּל-הַסְתַּכֵּל בְּבַעֲלֵיו.
--הָרִי שֶׁה־דְּבֹרָה, הֵיכָן הִיא שֵׁם... קְבֵלָה שְׁלֹשָׁה רוֹבְלִים וְהָרִי הִיא: אִי-אִי-אִי...
צִחוּק בְּנִאֲמֻנוֹת!...

נִגַּשׂ אֶל הַחֲלוֹן, הַסְתַּכֵּל בּוֹ בַּהֲבֵמָה סְתָמִית וְנִאֲנָה:
--חָא-חָא-חָא! צִרִיךְ לִיתֵן אֶת כָּל הַחַיִּים לְאִיזָה בְּעַל-מִלְאכָה הַגּוֹן לְתַקֵּן אוֹתָם,
לְתַקֵּן מַחֲדָשׁ, וְאִין! וְהִיא--בְּשִׁלְשֶׁת הַרְבּוּלִים שֶׁלָּה!
נֶעֱקֵר פְּתָאוִם מִמְּקוֹמוֹ, נִגַּשׂ בַּתְנוּעָה נִמְרָצָה אֶל בְּרוּכָה, לִפְחָדוֹ שֶׁל זֶה, וְהַתְּחִיל
דּוֹבֵר אֵלָיו בַּהֲתַעֲוֹרוֹת:

--בְּרוּכָה! הָרִי אֶתָּה מְקִישׁ בְּקִירְנֶכָּךְ וּמְקִישׁ, וּמַצָּאת בְּנִקְשׁוֹתֶיךָ? לֹא כְּלוֹם!
אֵךְ לֹא, לֹא...--קְרָא וְהִנֵּיעַ אֲגוּדְלוֹ בְּאִוִּיר כְּמִתּוֹכָה עִם בְּר־פְּלוֹגְתִּיה--אֲדַרְבָּה, לֹא! יוֹדַע
אֶתָּה, שֶׁתִּצָּא מִתַּחַת יָדְךָ כֶּף-נֶעֱלָ מִיָּב, יוֹדַע אֶתָּה, שֶׁחֲמִשָּׁה רוֹבְלִים יִרְדּוּ אֵלַי כִּסֶּךְ לְסוֹף
כָּל חֹדֶשׁ, וְאִנִּי, בְּרוּכָה? וְאִנִּי אוֹתִי מְכִים וּמְכִים כָּל יְמֵי חַיִּי, שׁוֹמַע אֶתָּה? כָּל יְמֵי
חַיִּי מְכִים אוֹתִי--וְאִנִּי יוֹדַע כְּלוֹם, לְחִלּוּטִין לֹא כְּלוֹם... כִּד הִינָּא מִלֵּיא כּוֹה, כּוֹה--
אִמֵּר וְהַשְׁפִּיל כְּמַעַט עַד הַקְּרַקָּה אֶת יָדָיו--כִּבְר הָכּוּ בְּרֹאשִׁי בְּאִמּוּמִי-סִנְדֵּל בְּשִׁבִּיל שִׁנְשֵׁאֲתִי
קִיתוֹן-שֶׁל-שׁוֹפְכִין, פִּי שְׁנַיִם גְּדוֹל הִימְנִי, נִכְשֵׁלְתִי, נִפְלָתִי וְהַשׁוֹפְכִין נִשְׁפְּכוּ עָלַי...
יֹדַעְתִּי אֲנִי, שֶׁדֶּרֶךְ הַטֶּבַע הוּא, שִׁיִּצְרָמוּ בְּאוֹנִי וְיִשְׁלִיכוּ בִי אִמּוּמִי-נֶעֱלָ. אַחֲרֵכָּךְ,
אַחֲרֵכָּךְ... פְּעָמִים שֶׁנִּרְמָה לִּי, שֶׁהֲרִינִי אֶף עֲכָשִׁיו תִּינוּק קִטָּן, קִטָּן, קִטָּן כּוֹה...
וְנוֹשֵׂא קִיתוֹן גְּדוֹל מִכְפִּי כְּחוֹתִי, וְאִנִּי נִכְשֵׁל, אִנִּי נוֹפֵל, וְהַשׁוֹפְכִין עָלַי...וְקוֹרְנָסִים הִרְבָּה,
קוֹרְנָסִים מְכִים בִּי, בְּמוֹחִי, בְּכִיתִי, בַּחֲלוּנוֹתִי... רְבִינוּ-שֶׁל-עוֹלָם... רְבִינוּ-שֶׁל-עוֹלָם... מְכִים,
מְכִים, מְכִים!...--קְרָא כִּיבֵבָה וִידִיו תִּפְשׁוּ בִּשְׁעֵרוֹת רֹאשׁוֹ--וְנִקְפָּא עִם שִׁפְתָּן הַתְּחַתּוֹנָה
הַמְשׁוֹרְבָבָה, עִם עֵינָיו הַסְּגוּרוֹת לְמַחְצָה, שֶׁנִּבְנוֹתֶיהֶן מוֹרְמוֹת לְמַעֲלָה...

שֶׁה־דְּבֹרָה הוֹצִיָּאָה אֶת רֹאשָׁה בְּעַד הַמַּסָּךְ בְּפָנִים מְאֻמָּצִים וְהַקְּשִׁיבָה.
-- בְּרִיל! בְּרִיל! --אִמְרָה בְּקוֹל חֲלֹשׁ מְאֹד, כִּי לֹא יֹדַעָה מַה יִּשְׁלַח לִוְמֵר לוֹ, רַק

הרגישה, שמחויבת היא לומר דבר—בריל! מה אתה סח... אתה חוטא. האמינה לי, שלא כל-כך רע לנו. הרי טוב לנו. אנו... בריאים! כך נהיה כלנו בריאים כל הימים, כשם שיש הרבה, שמקנאים עוד בנו...

לא נתן לה בר'קה לסיים את דבריה. בתחלה נראה כאינו שומע לה. פתאים פנה אליה בראש נטוי, בעינים ממוצמצות וחודרות, ידיו היו נעוצות בכיסי בגדו ואמר לה בקול שוקט ורותת קצת:

— למה את משקרת לי? אני שואל אותך, למה את משקרת לי?—ותוך כדי דבורו קרב אליה יותר ויותר, קולו נעשה יותר ויותר מכונס, עיניו ממוצמצות וצוארו נטוי אליה, כעין חיה מורפת—אני יודע, שהכל כבר גלוי לפניך, הכל! את מרמה אותי, את מרמה אותי!!... אינך רוצה להגיד לי דבר, אינך רוצה!—הוא נעץ את אצבעו כלפי פניה, אחר-כך סבב בו כבמרצע כלפי חוזה ואמר:—כאן... כאן... יש מה שאני איני יודע! אָאָ! יש! כל הזמן לא ידעתי. את נחש! את לא תאמרי את מחשבותיך...

כך דבר במתינות ובקול רותת. אך פתאים, באופן לא-צפוי, אדמו פניו, עיניו לומשו, שפתיו נשתרבבו, והוא קרא בקושי גדול ובקול נחר כשהרים את אגרופיו הקפוצים והרועדים כלפי פניו:

— אָאָאָ! מה משקץ אני אותך כ... כ... כשאת משקרת לי! הכסיפו פני שרה-דבורה.

— בריל! האמינה... איני יודעת כלום! כך לא אדע מכל רע כשם שאיני יודעת מה... בריל! ה' עמך... בריל!

הוא אינו שומע, שוב הוא רץ אילך ואילך בחדר ורוקק לצדין. — אָאָ! עדיין לא נתיבש מוחו בקדקדו, יש לו, ברוך-ה', עינים והוא רואה את „פרצופה" כשהיא מסתכלת בו, כאילו הובילו אותו לתליה. כך היא מסתכלת בו, ואשת הרב? למה למשה היא עליו את עיניה? ור' חיים השמש? מה בקש ממנו היום ר' חיים השמש? והמשרתת עם הקיתון, אַה? המשרתת עם הקיתון, מה? לא כלום? יצאה עם הקיתון ועמדה! והסתכלה!... וכי זה לא כלום?... האָאָ! בר'קה רואה, יודע ומבין הכל!...

שעה רבה התהלך בחדר אילך ואילך עד שהתחיל חש בראשו ועיניו עששו מחמת הליכה מהירה; פרש מן החדר החוצה.

*

ישב בר'קה על האסקופה שלו. סמוך אצלו ישבה על הקרקע כניפית תינוקות והשתעשעו. הביט אליהם מרחוק זמן-מה וצחק חרש לתוך זקנו צחוק קל של נחת. מסתבר לו, שחכיבה ביותר הישיבה בתוך החברה הזאת. קם, נענע להם בכפו וקרא: — הי, תינוקות! גשו הנה... אלי!

הרימו התינוקות את ראשיהם, הציצו בבר'קה ואחד אחד עקרו את רגליהם ונסו, כשהיו תוך כדי מנוסתם מסתכלים בפחד לאחוריהם. מכיון שראה זאת בר'קה, התחיל רץ אחריהם, קורא ומתחנן להם שיעמדו, שלא יעשה להם רעה, רץ ומפתה... אז הוסיפו התינוקות לרוץ ביתר מהירות, אחדים התחילו צווחים „א-מא!"—עמד בר'קה, נפנה לצדין, פרש בכפיו מתוך יאוש ואמר בלחשה, כמוען לפני חברו:

— נו, מה עשיתי להם?

ועמד על מקומו תמה ושומם...

הרגיש פתאים יד קמנה וחמה נתחבה לתוך כפו וחככה בה לאט.

זה היה שמואל'יק.

ושמחת-אושר ירדה עליו פתאים. וגדולה מאד היתה איתה שמחה, כאילו נחשול גדול נשפך עליו והוא נחנק. מלאה שמחה זו את כל חללו, וצר היה לו המקום בתיכו, ולבו חשב להתפקע. כלו מודעו נשמת ברעש אל הקרקע אל ילדו. חבקו, לחצו, מששו, פרקו, נשקו בפניו, בעיניו, במצחו, בצוארו, נשק את הקפוטק'ה שלו ואת שריוולו, וכלו רועד, רועד, וכמרומה בוכה...

נבהל התינוק וכהו עיניו, את פני אבא לא ראה. רק כתם חור-חור עם זוג עינים גדולות ובווערות קופץ לנגד עיניו וזקן צהוב ורמוב מחכך את פניו... התחיל משהמט בפחד לאט לאט מתוך זריעותיו, ופתאים פריץ בכבי גדול וריץ הביתה מתוך קריאה פראית:

— א=מא!...

ובר'קה נשאר לבדו יושב על הקרקע.

*

בשעת בין השמשות שבה שרה-דבורה מבית בנימין מעונה הרגשות טובות ובלתי-ברורות. בבית בנימין ישבו עוד שתיים-שלש שכנות, והיא הרבתה לספר לפניהן על מצבה הנורא, על בעלה, שנעשה משונה כל-כך. הנשים הרגיעו איתה. יודעות הן קדר אחד, שדר סמוך אצל עירתה, והוא מפורסם למגרש, דבוקים מעין אלה. וכבר היה מעשה... ועוד ועוד מעשים כאלה היו. בקצור אל תחמאי, ה' לא יעזוב. שרה-דבורה האמינה להן, ומחמת אמונה זו, מחמת ההשתתפות החמה, שהיתה מצד הנשים, או מחמת הרמעות, ששפכה שם למכביר, — באה מרוגעה ומנוחמה הביתה, העיקי עדיין יסורים, אף-על-פי-כן היתה מנוחה בנפשו. על אופק נשמתה החשבים נצנצו וכבו, נצנצו וכבו זהורים רחוקים...

בבית היה חושך.

פזורת-נפש ובראש ריקן וקל סככה בבית אילך ואילך. חפשה גפרורים בחשכה. וכשמצאה מה שבקשה, עמדה ושפשפה בקיר גפרור אחר גפרור, ומתוך סקרנות התחקתה זמן דב אחרי הנחשים הכחולים והדקים, שהתלהבו רגע על הקיר — וכבו, והשתעשעה באש הכחולה שעל קצה הגפרור... לבסוף הבעירה אש על הכירה, בכדי לבשל תה לסעודה.

פתאים שמעה אזנה המולת-תנועה בחדר. נפנתה וראתה לחדרתה את בריל. הפליא אותה מה שבריל לא הלך אל בית-המרדש להתפלל מנחה ומעריב, אך עשתה את עצמה כלא רואה והוסיפה לערוך אש.

חבוי בזויתו החשכה ישב לו בר'קה והתחקה אחרי תנועותיה. הרי היא סובבת בחשכה אילך ואילך, כולה שחורה, כמחשבה חשוכה, בלתי נחקרה ובלתי-מפורשה... הרי עמדה לפני הקיר ושפשפה גפרורים. רגע מוארים שרטוטי גופה החשוך במסגרת חשמלית כחולה ורגע כבתה, הנה העלתה אש על הכירה. ומקצים צללים משונים על הקיר, עליה, על במנה, על פניה, ועל-ידי זה היא נעשית משונה כל-כך, מתנודדת, רועדת, מרפרפת ובלתי-קיימת...

מחשבה בלתי-צפויה באה פתאים אל לבו:

שמא אין זו אלא אשה זרה ולא אשתו?...

שמא כל הימים, כל השנים היתה חיה עמו יחד בביתו לא שרה-דבורה זו, שהוא מכיר, אלא איוו אשה אחרת... רק דבר דברה אשה זו כמו שרה-דבורה, רק צחק צחקה כמותה, אבל באמת, שם, באיזה מקום בפנימיותה, יושבת זו, שלא ידע ולא ידע אותה, זו הורה-הזרה...

והוא נפחד ממחשבה זו.

— שר-ה-דבורה!

— א?—פרחה הברה קלושה מן הזוית.

— מה את חושבת עתה, שר-ה-דבורה?

— מה אני חושבת? מהם... כלום יודעת אני. כלום אני חושבת... למשל, מה

אתה חושב?

— אני? נזכרתי באותם הימים... זוכרת את... באותם הימים, כשישבנו בביתו של ירחמאל. היינו מדליקים אותה המנורה עם הזכוכית האדומה, שהיתה לנו אז. את היית נושאת על ראשך מטפחת לבנה ומקפלה לאחריו האזנים, וספה היתה אז לנו רפודה בד מצויר בפרחים גדולים ואדומים. זוכרת את? היינו יושבים על ספה זו תמיד ביחד, זוכרת את, תמיד ביחד...

הזכרונות הלהיבו פתאום את בר'קה והוא כבר היה מוכן לדבר שעה רבה על

אותם הימים.

— למה את שותקת?

איוו נהימת-חוסם בלתי-ברורה נשמעה מאצל הכירה.

השפילה שר-ה-דבורה את ראשה ונפחה באש. לחיה התנפחו, הצהיבו, וטפות-

בדולח אחדות בערו עליהן בקו-אש...

— מה את חושבת?

— לא כלום, בריל, האמינה לי.

ושבו אותה מחשבה מפחידה: אשה זרה עומדת שם, אצל הכירה, אשה בעלת

מחשבות לא ידועות לו, שמשמיעה רק איוו נהימת-חוסם, שהוא אינו מכין את פירושה...

זמן מה ישבו שניהם בודדים, דוממים, רפרופן של כנפי מחשבה כבדה ועצובה

נשמע בחשאי. א

... פרצו הילדים אל החדר, לא ראו את אבא והקיפו את אמא בהמולה. היא

שמחה מאד לקראתם.

— יענקלה! רוצה אותה לאכול בודאי, רעב אתה, צפורי!... אי שמואל'יק, למה

אתה מכוסה זעה? שוב השתובבת! מפני מה אתה עצב כך, יוסלה? שוב הכוך ילדים?

הרי הוזהרתיך שלא תתחבר עמהם, חתלתולי!...— ותוך כדי דבורה היא נורפת את

חוממו של יוספל, מתקנת את הכיכע על ראש יענקלה, מנגבת את הזעה על

פני שמואל'יק...

בריל ראה את זאת מרחוק וקרא בקילזעום ויבש:

— מה חדשה היום? את המנורה, כנראה, לא ידליקו?

שמעה שר-ה-דבורה את קול בעלה ורתת לא-נכר עבר בכל גופה, מהרה

להדליק את המנורה, ברטמ-של-חפזון כעין ילדה מקשיבה. הדליקה את הפתילה ושבתה

לשים עליה את הזכוכית. העלתה הפתילה עשן, והיא עמדה בלי תנועה עם הזכוכית

בירה...

בר'קה נגש אל הדלפק והתחיל עוסק במלאכתו ברשלנות. הרכין את ראשו אל

הדלפק והאפיל עליו בצל העב.

— הבי לי מה לאכול—אמר אחר זמן מועט אל אשתו באי-רצון ובנפש פזורה.

— רבנו-של-עולם!—קראה פתאם בקול נואש והכתה כף אל כף—כלום עשית את

מלאכתך בחשכה? משום מה לא דרשת אור. ואני כיצד לא ראיתי?

ראה בר'קה, שבאמת עבד בחשכה ושכח לדרוש מנורה; לא אמר כלום, אלא

עות את פניו, הניע סנטרו למעלה ולמטה ופתח פיו בנחוך קלוש. קשה היה להגביל

תנודת-ראש זו עם הנחוך הקל—אם זהו חרון-אף גדול, שאין הפה יכול לבטאו, או

משממה עמוקה, כזה שאומר: נו, אל תשקרי! ידעתי, ידעתי!...

III.

אלמון קפץ על בר'קה ולא דבר עם איש. הוא רץ בחדר אילך ואילך בפסיעות פזיזות ורקק לצדדין. נשתתקו גם בני-הבית. כשדברה שרה-דבורה עם התינוקות התלחשה אתם שלא מדעת. והתינוקות ידעו על-פי נסיון מר, שאסור להקים שאון. ברוכ'קה לא זמר את ננוניו...

ותמיד תמיד רק פסיעותיו של בר'קה נשמעות בחדר... ומשונים הם פניו המרחפים בעין כתם לבן מתרוצץ פה ושם באפלולית-הבית. פעמים שהוא נגש פתאום אל ברוכ'קה, מקריב את המבוריטה שלו סמוך אליו, יושב ואומר בלחש:

— ברוכ'קה!

— מה, ר' בריל?—שואל הלז בקול רותת.

ברוכ'קה התחיל מתירא מפניו, וכשהוא נגש אליו כך ומדבר, נעשה עוזרו נדהם מאד.

—רואה אתה חלומות?

כמה פעמים הוא נגש אליו בשאלה זו וברוכ'קה משיב לו תמיד תשובה אחת:

—לפעמים רואה, לפעמים לאו.

—נו, מה?

—הבלים, ר' בריל!

—הבלים? ה, שוטה!—עונה בר'קה ומחייך מתוך חמלה על עניות-דעתו של ברוכ'קה—לא, ברוכ'קה! לא, ברוכ'קה! לא הבלים... החלומות, אומר אני לך, הם הכל, הכל, מה החיים, מה הם גופם? לא כלום, אומר אני לך, אתה שמח ואין אתה יודע, אם לאחר שעה קלה לא תבכה. הרי שבת אצלך, למשל, תענוג בבית, הנרות דולקים ואשרך מברכת עליהם; באה פתאום רוח סערה, מסיעה את החלונות, מכבה את הנרות, והרי לך לא שבת, אלא השר יודע מה, חושך!... חושך!... ואתה נופל ומתגולל אל כל הרוחות... כך, אני אומר לך, אתה חי ואינך יודע מה הסתתר שם מאחורי גבך, אבל החלום הוא הכל, הוא הכל אני אומר לך!.. חלום טוב ראית—וכבר טוב לך, והרי אתה, בגלופים, יודע אתה, שחיך טובים יהיו; חלום רע, חלילה, ראית—אוי ואבוי, אני אומר לך, לחיך. יש לך חלומות רעים—סליק! הכל סליק! אני אומר לך...

מתקרב הוא עוד יותר אל ברוכ'קה, איחו בכנף-ציאורנו באצבעות רוערות ומתחיל, תוך כדי דבורו, מטלטלו ומושך אותו אליו בכח. פני-ברוכ'קה הנפחדים נתקלים לרגעים בגף כובעו של בר'קה. ברוכ'קה מסב פניו מפני בר'קה המטילים עליו אימה, תולה את עיניו בחלון ואינו רואה שם כלום, ואינו שומע גם את לחישתו של בר'קה:

—יודע אתה, יודע אתה, פעמים שבאים אליך חלומות, ואינך יודע את פתרונם. אינך יודע—ודי!.. לא רק הרב שלנו, אפילו איזה... איזה, גדול! לא יפתרם לך... אז רע הרבר, אומר אני לך, רע! קשה לחיות עם חלומות שלא נפתרו... ומתחיל הוא מספר בלחש בפעם המאה את חלומי לכל פרטיו, ומושך לרגעים בכנף-ציאורנו של ברוכ'קה הנפחד.

פתאום הוא קופץ ממקומו ומתחיל שוב רץ אילך ואילך.

לעתים קרובות נדמה לו, שאנשים לא-ידועים לו יבואו ויקיפו את ביתו, יפרצו אליו בשאון והמולה, יכפתו את ידיו ורגליו ויוליכו אותו לאיזה מקום, ר"ל: בא סופך, בר'קה, עד כאן!.. יש שגם ברי לו, שכך יהיה הדבר. לכאורה, הרי כל בר-גש צריך לצפות בכל רגע למאורע לא-צפוי, בכל רגע,

בכל רגע... ואינו יודע אם רע או טוב יהא מאורע זה, אינו יודע זאת, — ולמה חולך לו כל בר-גש כל כך לבטח וידידו נתנוה בכיסו בנדו?...

בתחלה כשהיה בא בר'קה אל בית-המדרש ורואה יהודים עומדים כנופיות כנופיות ומשוחחים, היו אזוני נעשות כאפרכסת ופניו מאומצים... הקשיב... וכמה משונה הדבר! שמע רק קולות, רק צלילים שונים, קצרים וארוכים, ישרים ומסולסלים, שלווים או מקפצים ומשתובבים, אדומים או ירוקים, לבנים או שחורים, פעמים שהיו מצטרפים למלים חולפות ומתפזרים שוב, אבל בשום אופן לא היה יכול למצוא קשר ביניהם, לא ידע מה מאחד אותם, ומאחורי הקולות הללו, מעבר לצלילים ולמלים הבודדים הרגיש דבר זר, חבוי ומטיל אימה...

דבר זר, חבוי ומטיל אימה מצוי אצל כל הבריות, בין שהם שותקים בין שהם מדברים; הרי נגש אליו חצקיל הסמרטוטר ושואל:

—בר'קה! שמא תקנה אצלי זוג סנדלים נושנים, אבל הם כחדשים...

קיבע בו בר'קה מכב חודר, אחוו פתאום בשרוולו, דומם מושכו הצדה ואומר לו בחיוך של בחינה-יבדיקה בעינים:

—ר' חצקיל! אמור את האמת, איזו מחשבה יש לך עתה?

—מה, מחשבה, איני מבין מאי קא סלקא דעתך?

—שאלת על הסנדלים שלך, נו, אבל איזו מחשבה היתה בלבך אז?

—נה! מה אתה חושד בי, שמוכר אני לך סנדלים גנובים, מה?

—אה, לא! חלילה, לא! אבל הרי היתה לך איזו מחשבה, כלום לא? הרי תמיד יש לך בוראי מחשבות וכוונות, חצקיל! אני מתכוין לאלו, שאין מגלין אותן...

העמיד עלי חצקיל את עיניו-התמהות.

—בר'קה, מה אתה רוצה ממני?—שאלו לבסוף.

—לא כלום, מבין אתה, אתה אמרת לי מה שחפצת לומר, טוב! אבל המחשבה

שבלבך...

—מפו, מטורף!—קרא הסמרטוטר, הוציא בחזקה את שרוולו מידו והלך הימנו.

עמד בר'קה לבדו בוית ונהם אל עצמו: „אהא, לא אמר, לא אמר...“—וקרץ אל מי שהוא בעיניו בערמה...

ומורא תקף את בר'קה מפני האנשים הזרים המקיפים אותו, הכל זרים, זרים, זרים...

והוא נסגר בכיתו, ושוב לא נתגלה עוד בחוץ ובבית-המדרש.

רץ כל היום אילך ואילך ורוקק ורוקק, כאילו מר לו בפיו, עבר מי שהוא בחוץ לפני החלון, ובר'קה רואה אז צללים סובבים וחולפים זה אחד זה על פני התקרה, עומד הוא ומסתכל בחדרה, נגש בחפזו על בהונות רגליו אל הדלת, סוגר אותה, ועושה בתוך כך תנועות ורמוזים שישתקו—וימהר להסתר מאחורי הפרגוד.

באותה שעה צריכים הכל בבית לשתוק, ודומיה משונה וקשה מאד תשתר אז בחדר. ואנשי הבית מונעים את עצמם מלהסתכל כלפי הפרגוד האדום, שעומד מאחוריו איש בעל נשמה חשכה ונוראה...

ולאחר שעה ארוכה הוא מוציא בזהירות מבעד הפרגוד בתחלה את קצה חטמו, אחר-כך את ראשו, מביט בחשד ובאי-אמון בחלון ובאנשים שבבית...

כל ימי חייו היה תלוי עליו כעין סיף פחד מפני מקרה לא-ידוע, ולפיכך נורא כל-כך, עכשיו זכה בכל רגע, בכל דק לפתרון חלום, שאף הוא לא היה ידוע לו, ולפיכך—מציק ונורא כל-כך...

הנה יבואו! יבואו סוף-סוף...—דבר אל עצמו, והמתין לאותם הבריות הזרים המוזרים, שיפרצו לתוך ביתו...

על הדלפק עומד זה שבועות אחדים סגל אחד בפה פעור וצוחק...
ברוך'קה חדל לבוא. סבות שונות היו לו. התיירא מפני בעליו, שהבריות אמרו
עליו שנמרפה עליו דעתו, וחבריו הבטיחוהו, שסוף-סוף יתנפל עליו וידקדוהו במרצע.
פני שר-הדבורה נעשו עוד יותר פעוטים, מקוממים, ועיניה נעשו על-ידי כך
גדולות יותר, וההרגשה התדירית של פחד ואי-הבנה נשקפה מתוכן.
הילדים היו נדחקים כעכברים באחת מן הזוויות, נדכאים, נדהמים. האם הולכת כל
היום אל בתי-זרים לעבוד, להדיח רצפות, לכבס לבנים, לשמש במטבח, והם מבליים
את כל היום בחוץ. בערב, כשהם נכנסים הביתה, אחד אחד הם נכנסים ושותקים...
עד שעה מאוחרת היתה דולקת עשית בביתם ושר-הדבורה היתה יושבת כפופה
תופרת לבנים זרים על מכונה שאולה לאותו ערב.

ישבה שר-הדבורה פעם אחת לפני עשית קמנה ותפרה ומאחריה נפל צל
ארוך ורחב. בתוך אותו הצל עמד ברוך'קה בלי-נוע זמן רב וחשב:
מי היא אשה זו היושבת פה? היתה לו אשה קמנה וטובה מאד, שחבשה על ראשה
מטפחת לבנה מקופלה לאחוריו אזניה, ומנורה היתה לו אז עם זכוכית אדומה, וספה עם
מכסה-בד מצויר בפרחים גדולים ואדומים, ועל אותה ספה היה הוא יושב עם אותה אשה
יחד. אבל כל זה עבר... מי יושבת עתה עמו בבית? יושבת לה, עושה איזו מלאכה
ושותקת וחושבת-מה, מה היא חושבת? למה אינו יודע זאת? הא כיצד? הרי צריך הוא, הרי
מחויב הוא לידע! מי יודע?—אפשר עכשיו, ברגע זה עושים פניה מיני העויות, צוחקים,
שולחים לשון, מעקמים חוטם? אם יקרא לה או יגש אליה והיא תשמע את פסיעותיו,
יהפכו פתאים פניה לסריוויים ומפיקים דאגה. משונה הדבר! היא בטוח, ששולחת היא
עתה לשון וצוחקת. אבל מה יעשה? מה יעשה?
ואם למשל יגש אליה על ראשי אצבעותיו, לאט לאט, בחשאי, כך, כך... פס...
עוד פסיעה, עוד אחת—והוא אצלה.—עכשיו מה יעשה? ואם יקח, למשל, את ערפה
בכפו ובכת-אחת פתאים ילחצו, אָ כך...
חשה פתאים שר-הדבורה את יד בריל לוחצת את צוורה, אף-על-פי שלא
בכח גדול, אבל מחשבה קרה חלפה במוחה, והוציאה צוחה פראית מפיה:
—אי, בריל!

נפחד רגע והרפה את ידו. ולאחר רגע התנפל עליה ביתר כח, בחמת רצח,
בקצה-של-מִירוף, והתחיל חונקה... פחד-מות נפל עליה. הוא לא היה חונקה בכח גדול
והיא היתה פורצת לרגעים מירו וצווחת:
—הצילו! ... הוא ממית אותי... הצילו! ...

פרצו אנשים אחדים אל תוך הבית והתנפלו עליו. באותו רגע נתבלבלו לגמרי מחשבות
ברוך'קה. רק מחשבה ברורה אחת הבריקה במוחו: הנה החלום וזה שברו...
—א-אי-או-אָ! — פרצה מפיו נעיה משונה, ועיניו נפקחו לרוחה ובביתיהן גדלו.
התיקו אותו מאשתו, הפילוהו אל הקרקע... חבלים! חבלים!—שמע מתוך ערפל.
איזה משא הונח עליו והדק אותו. ברוך'קה מפרפר, מפרכס, אך קשה לו להפיל מעליו
את המשא. ומסביבו ובחוץ—אנשים, אנשים, אנשים, בלי קץ. מאין באו כל-כך הרבה?
למה לא באו עד עכשיו?.. זכרון-ילדותי מטושמש ברק פתאים במוחו... חש פתאים
קרוב אל פיו בשר-אדם ונשך בכח בשניו. אנקת-דום נשמעה... התנודד בשארית כח,
המשא כאילו נפל מאליו—וברוך'קה גם החוצה.
—מים! מים! — שמע צועקים מאחריו בבית.

על השדות היתה שמוח ליל-חושך בלי כיכבים, ובהם רץ בלי הרף צל אדם
בורד...
פונסטאמינופול.

בְּרָא יוֹדְעִים...

יש מִרְתֵּף מִסַּת חֲדָרֵי בִּפְרִתֵּךְ עֲלֶמָה אַחַת נָרְה.
לא יִדְעֵתִי מִי הִיא וּמֵאַיִן וְלֹא יִדְעֵתִי אֶת תַּאֲרָה,
אֵךְ שִׁיר יֵשׁ לָהּ—וַיִּדְעֵתִי, שִׁיר יָחִיד לָהּ וַיַּחֲדִי לְיוֹם וּלְלֵילָהּ.
וּמִדֵּי תִשְׁיֶר—תִּפְלַח-זִוְוִיִּים שֶׁל לֵב אוֹבֵד בְּשִׁמְמוֹנוֹ אֵלֵי עוֹלָה,
וְחֶרֶת-נִגְעוּנֵי־וַיִּים וּמֵאוּיִים-לֹא-בָאוּ, בְּחֲדָרֵי הִיא מִתְלַבֵּטָה, רִנָּעֶדֶת,
הַיּוֹמָם לְחִכּוּן לְבִי, לֵב בּוֹדֵד בְּאַרְצָךְ כִּבְתִּי, יוֹרֶדֶת
וְשִׁיר-מִחְשָׁפָיו, שִׁיר חֲבִלּוּהוּ לִילִי שִׁמְמוֹן תִּדְלָה—וְנִשְׁיֶר יַחֲדָה,
וְלִבִּי שָׁנִינוּ אֲנִי יָרַעַד, וַיִּגּוֹן יַחֲדִידִים וַתֵּאָחֵד...
לא יִדְעֵתִי תַעֲלָמָה מֵאַיִן וּמִי הִיא וְאֵת חֲמִידָה שְׁמָה,
אֵךְ אַחַת לָנוּ שִׁירַת-נִגְעוּנֵי־וַיִּים וּבָאָב בְּרִבּוּסֵי הַנֶּשְׁמָה,
וּמִדֵּי כְּאֵבָנוּ בָּהּ, תִּדְעֵנָא, נִפְשֵׁי הַעוֹרְנָה לְעֶרְנֶת-נִפְשָׁה עוֹנָה
וְאִם זֶיךְ אֶהְיֶה גַם לְבוֹדֵד גָּנוּז—בְּמִסְתָּרִים בּוֹ אֶפְהַגָּה.

בַּחֲלוֹן, מוֹל חֲלוֹנֵי חֲנֻכַּת-פָּנִים עֲלֶמָה אַחַת יוֹשֶׁבֶת,
בְּעֵינֶיהָ, בְּאַרוֹת-נִגְעוּנֵי־וַיִּים אֶפְלוֹת, יֵשׁ שְׁלֵהֲבִיט בִּי אוֹהֶבֶת,
וְאֲנִי—עֲלֶמָה זֹו מִי הִיא וּמָה שְׁמָה, לֹא יִדְעֵתִי—
אֵךְ אֶת עֵינֶיהָ גַם יִרְחִים וְשָׁנִים רַבּוֹת לֹא שָׁכַעֲתִי.
וַיֵּשׁ שֶׁבְּעֶרֶב הַיּוֹם וּמִבְטֵינִי מֵאַחֲרִים מִשֵּׁשׁ בְּאַפְלָה
וַנִּתְקַלֵּים הֵם פִּתְאֹם זֶה בָּנָה בְּרַחֲמִים וּבְשִׂאֲלָהּ—
וַיֵּשׁ שְׁמִתְגַּבֵּר פִּתְאֹם הַקֹּדֶר, וְהִשְׁמָשׁוֹת בְּדִלְלָה כְּפוֹר מַעֲלִים
וַיִּסְדֵּךְ בְּעֵדְנוּ; אֵךְ גּוֹבְרִים אוֹתוֹ נִגְעוּנֵי לֵב אֲנוּשׁ הַגְּדוֹלִים,
בְּגִשְׁמִית הַלֵּב נַחֲמָמָהוּ, נִמְסָנוּ וַחֲרַשׁ זֶה לָזֶה מִתְגַּלִּים—
וְכֵךְ שָׁנִי בּוֹדְדִים בְּלִי שְׁפָה אֶת שְׁפָתֵנוּ אֲנִי בּוֹנִים,
וְזֶה לָזֶה בְּלִי-אִמֵּר נִתְנָה בָּהּ מִרְחוֹק חִידוֹת וּפְתוּרֵי־וַיִּים...

וַיֵּשׁ עוֹד בִּתְּאֵדָם אַחַת, הִיא—בְּמִרְסָּקִים גָּרָה,
 מִי הִיא וְאֵת שְׁמָהּ לֹא יָדַעְתִּי וּמִשְׁפַּחְתָּהּ לִי יוֹרֶה,
 אֵד יֵשׁ וּבְלִילוֹת סָתְוָה הָאֲרָבִים, כְּשֶׁלְּבִי כָלָה כְּשִׁמְמָה
 וּמִחֲסֵד־דֹּדִים וּמְרוֹשֵׁשׁ־אַהֲבָה מִתְּפָרֵגִם אֵד בְּחִלּוּמִם וּתְפִלָּתָם,
 קָפִיצַת־דֶּרֶךְ אֲנִי לְלִבִּי: פּוֹסֵם הוּא עַל הַמִּרְתָּקִים וְאֶפְלָתָם,
 וּבְרִשְׁט־אֲשֶׁר וּבְקֶצֶר־רוּחַ עַל־הַתְּחָהּ הוּא מִתְדַּפֵּק בְּדַמְמָה
 וּמִגְלָה לָהּ חֶרֶשׁ אֶת סוֹד גַּעְגּוּעֵיו, וַיִּנָּאֵל בְּרַחֲמֵי־עֵינֶיהָ...
 וּבִיּוֹם שֶׁתָּבוֹא—לֹא בִיּוֹם זֶה גַם אֶהְבְּתִי תָבוֹא אֵלֶיהָ,
 כִּי עוֹד הִרְבֵּה לִפְנֵי זֶה חֶרֶשׁ, חֶרֶשׁ כָּל־כִּי גִשְׁמִיתִיהָ
 וּבִיגּוֹן הַיּוֹם וְשִׁמְמַת הַלֵּילָה כְּמוֹ שֶׁהִיא רְאִיתִיהָ.

אודיסה.

אברהם פרימן.

יִרְקוּם קִמְן.

ה'.

„שלילת הגלות“.

חוב ישן אני בא לפרוע כאן, אם כי לא פרעון שלם. זה כשתים עשרה שנה הולך ונמשך הוכוח הספרותי בין „הציוניים“, המבקשים פתרון שאלתנו הלאומית מחוץ לגבול הגלות, ובין „הלאומיים“, המבקשים את הפתרון בתוך גבולה של הגלות. ובוכוח זה השתתפתי גם אני עוד בראשיתו, כשהתחיל מר דובנאוו לפרסם את „מכתביו“ הידועים, שבהם הציע ראשונה את התורה של „אבטונומיה לאומית בגולה“⁽¹⁾. אז העירותי על איזו מן המענות שיש למעון נגד התורה הזאת⁽²⁾, וכשהוציא מר דובנאוו לפני שנתים את „מכתביו“ בספר מיוחד, העתיק חלק גדול מדבריו והשיב עליהם⁽³⁾. תשובתי אמנם לא הניחה את דעתי, אבל לא עלתה בידי אז, מסבות שונות, לשוב אל הענין הזה. עתה הנה בא בעל „המכתבים“ עצמו ועורר שוב מחלוקת ישנה זו⁽⁴⁾, והנני משתמש במקרה שבא לידי לפרוע חובי, אלא שאין ברעתי לנתח כאן תורה זו לפרטיה ולדון על כל פרט ופרט—נתוח שהיה דבר בעתו לפני שנתים, כשרבו המאמינים, שה„אבטונומיה“ שלנו „לא בשמים היא“, אך לא עכשו, כשהכל מכירים כבר, שאינה אלא, הלכתא למשיחא—ולא באתי אלא לברר יותר את המושגים ולציין ביתר דיוק את הגבולים שבין הדעות המתגרות זו בזו, ואולי נמצא אז, שבאמת אין ההבדל ביניהן גדול כל כך, כמו שנראה בהשקפה ראשונה. אחד מראשי המושגים, שגולדו מתוך הוכוח הזה, הוא—„שלילת הגלות“. וכבר היה הדבר ל„מושכל ראשון“ בין „הלאומיים“, שמי שאינו מודה בתורת האבטונומיה, הרי הוא מ„משוללי הגלות“. אבל מושג זה עדיין צריך ביאור. אנו יכולים להתייחס בשלילה לאיזה דבר בשני פנים: אם בשלילה סובייקטיבית או בשלילה אובייקטיבית. אם אנו אומרים: דבר פלוני אינו נראה לנו ואין אנו רוצים בו—חרי זו שלילה סובייקטיבית, שאינה נוגעת בעצמותו של הדבר, אלא רק בפעולתו על רגשותינו ורצוננו. ואם אנו אומרים: דבר פלוני אין מציאותו אפשרית—הרי זו שלילה אובייקטיבית, שבאה מתוך ההסתכלות בטבע הדברים מצד עצמם, בלי יחס לחפץ לבנו אנו.

(*) עי' „השלח“ ברך י"ו.

1) בשתיית יד „הבונד“ רוממה והיה מרביץ תורתו באגרוף ובאקדח, לקח לעצמו ביד חזקה גם את העטרה הזאת: שהוא הוא שנתן לנו את התורה של „אבטונומיה לאומית“ ומכית מדרשו יצאה ראשונה. עכשו, שכבר „מותר“ להרהר אחר מדותיו ודבריו של „הבונד“, הגיעה השעה להחזיר עטרה זו לבעליה ולהוכיח לקהל, שהראשון אשר השמיע את התורה הזאת וגם קרא לה בשם „אבטונומיסמוס“—היה מר דובנאוו. „מכתביו“ הראשונים נדפסו במכה „ע“ „Восход“, בעת „הבונד“ לא העזי עוד אף להוכיח בשם הלאומיות היהודית בכלל, ואין צריך לאמור—„אבטונומיה לאומית“.

2) במאמרי „שלש מדרגות“ (על פרשת דרכים“ II, ע' 62—65).

3) Письма о старомъ и новомъ Еврействѣ. С.-Петербургъ 1907. Стр. 197—203.

4) „Еврейскій Миръ“, Январь 1909. Стр. 47—49.

כשאנו מדברים איפוא על "שלילת הגלות", צריך לזכור קודם כל, שבמובן סובייקטיבי כל ישראל הם, משוללי הגלות; כלם—חיץ מיחידים המוציאים עצמם מן הכלל—מכירים ברוע המצב של "כבשה בין הזאבים" וכלם היו רוצים בכשול המצב הזה, אלו היה הדבר אפשר. אף אלו שרגילים לדרוש בשבח הגלות ואומרים תמיד: "צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרם לבין האומות",—אף הם אינם עושים כן אלא מפני שלפי טבעם הם מבועלי, גם זו למיבה, אנשים חלשי-לב, שיראים להביט ישר בפני הרע ומרגישים צורך להראות לו פנים שוחקות ולחשבו לטובה, כל זמן שאין בכחם לבטלו, אבל אלו היום או מחר בא משיח—המשיח האמיתי—לקבץ נדחינו, היו אף הם, הדרשנים הללו, רצים אחריו, במקלם ובתרמילם...

ובכן, "שלילת הגלות", שהיתה למלה בפי הכתות המתנגדות זו לזו, פירושה בהכרח—שלילה אובייקטיבית, זו שכופרת באפשרות קיומנו הלאומי בגולה בדורות הבאים, אחר שנהרסה ה"חומה" הרוחנית, שהייתה למחסה לאבותינו בדורות שעברו, ואין לנו מפלט עוד מזרם הקלסטרות הנכריות אשר מסביב לנו, זרם השוטף את תכונותינו הלאומיות וכולע את קניינינו הלאומיים ומקרב ככה לאט לאט את קץ קיומנו בתור עם.

משוללי הגלות במובן זה נמצאים באמת בתוכנו, אך לא מפלגה אחת הם, כי אם שתי מפלגות, הרחוקות זו מזו מן הקצה אל הקצה, לפי התולדה שמוציאה כל אחת מתוך אותה השלילה. זאת אומרת: אם הדבר כן, הרי אין תקומה עוד לישראל וסופי כליה, ומוטב שנקרב את הקץ בידינו משנשב ונמתין עד שיבוא מאליו אחר יסורים קשים של גסיסה ארוכה, מי שיכול להטמע בגוים מיד—אשריהו, ומי שאינו יכול, ישתדל שיהיו בניו יכולים... וזאת אומרת: אם הדבר כן, הרי אנו מחויבים לשום קץ לגלותנו במרם תשים היא קץ לקיומנו, ובשביל שנוכל להתקיים גם לעתיד, עלינו לכנס פוורינו לארץ אבותינו (או—מוסיף חלק ידוע ממפלגה זו—לאיוז ארץ אחרת מיוחדת לנו), ששם, אבל רק שם, נוכל להמשיך קיומנו הלאומי. מי שיכול ורוצה להטמע בגוים—ישאר באשר הוא, ומי שאינו יכול או אינו רוצה להטמע—יולך למדינת היהודים.

אבל המפלגות האלה גם שתיהן נשארו עד היום אך מפלגות, ולא עלתה בידן לעשות "שלילת-הגלות", עם תילדתה האחת או האחרת, לקנין העם בכללו. במעמקי רוח העם פגשו שתיהן התנגדות עצומה מצד "שומר ישראל", אשר לא ינום ולא יישן:—מצד חפץ-הקיום הלאומי, הפועל שלא מדעת, אין צריך לאמר אותה המפלגה השוללת את הגלות ואת הקיום כאחד, אלא אף זו ששוללת את הגלות בשביל לחייב את הקיום לא יכלה להשיג הסכמתו של חפץ-הקיום שבלב האומה, מפני שאין מדרכו של זה להסכים לקיום, על תנאי: שמאל יפלא התנאי, עם ישראל בכללו עודנו מרגיש בקרבו רצון ובה לחיות בכל אופן, בלי שום "על מנת", ועל כן אין האינסטינקט הטבעי מניח לו לקבל דעה כזו, שאומרת לו: רצונך לחיות? צא מתוך הגלות! שלא מדעת הוא מרגיש, שהרי זה "תנאי כפול", ושקבלת מחציתו הראשונה של התנאי גוררת אחריה גם קבלת השניה: אם לא יצליח הנסיון לצאת מתוך הגלות, מות תמות,—והוא חפץ חיים...

וכה נשאר העם—מלבד שתי אלו המפלגות הקיצוניות—באמונתו הישנה שהחוק כה בכל הדורות: שלילת הגלות במובן הסובייקטיבי, וחיוב הגלות במובן האובייקטיבי, הגלות היא ענין רע ומר מאד, אבל לחיות אנו צריכים ויכולים גם בגלות, עם כל רעתה ומרירותה. היציאה מן הגלות היתה ותהיה תמיד תקיה לאומית מזהירה, לאחרית הימים, אבל זמנו של "הקץ" הוא, סוד אלוה' צפון ונעלם, ואין קיומנו הלאומי תלוי בו.

ואולם בזה עוד לא הגענו לסופה של השאלה הלאומית בגלות; אדרבא, חיוב הגלות במובן זה הוא שמעורר את השאלה ביד יותר עז. מי שהילך למות אינו דואג הרבה לצרכי החיים בימיו האחרונים, ומישווצא לדרך רחוקה אינו מקפיד על הערכוביא שבדירת-ארעי שלו לפני צאתו, אבל אם מאמין העם, שהוא צריך ויכול להיות בגלות גם לעתיד, מיד מתעוררת השאלה: איך להיות? אופן החיים בגלות אינו צריך ואינו יכול להשאיר תמיד בלי שנוי, אותו חפץ-הקיום, שמביא את עמנו להאמין באפשרות קיומו הלאומי בגלות, הוא עצמו מביאהו כמו כן לבקש ולמצוא בכל תקופה את הדרכים היותר נאותים לשמירת לאומיותו והתפתחותה, בהסכם עם תנאי החיים הסובבים אותו, והוא הוא שעומד על המשמר תמיד, להקדים רפואה למכה, שבמרים תפול ה' חומה' האחת לפני, 'האויב', תהא כבר חומה אחרת מזכנת ועומדת מכפנים, כמו שהיו אבותינו בונים חומה לפנים מחומה מסביב לירושלים בפולמוס של מימים. ובכן עומדת לפנינו השאלה הגדולה: איזו היא החומה החדשה, שתוכל להיות למחסה לחיינו הלאומיים בגולה לעתיד, תחת החומה הישנה, הנופלת והולכת לעינינו, ורק סמוי-עינים אינם מרגישים עדיין בנפילתה?

יהנה באים, הלאומיים' ומשיבים: אבטונומיה לאומית!

הכוונה הכלולה בשתי המלות האלו כבר ידועה לכל מתוך המין המאמרים שנכתבו על זה בשנים האחרונות, ועל כן אין מן הצורך לחזור ולפרש כאן את הפרטים. אבל ביסודו של דבר נשארה, כמדומה לי, קרן זוית אפלה, המביאה לידי בלבול הדעות. כשאזיה רעיון מוצע לפנינו בתור תשובה על שאלה העומדת על הפרק, הרי אנחנו עליו לא מצד ערכו כשהוא לעצמו בלבד, אלא קודם כל—מצד יחסו לאותה השאלה שהוא בא להשיב עליה. פעמים שהרעיון מצד עצמו רצוי ומקובל, אלא שאין ביכולתו להסיר את הקושי שבשאלה הנדונה, ואז אנו אומרים: רעיון פלוני אין לו שום ערך. כלומר, אין בו כדי להניח דעתנו ביחס אל השאלה המעסקת אותנו באותה שעה.

וכדי שנוכל לשפוט על מיכה של ה' אבטונומיה' בתור תשובה לשאלת קיומנו הלאומי בגלות, צריך להגביל תחלה את היקפה של השאלה עצמה. לפי שבאמת, כשאנו מקשיבים אל הוכחות הנשמעים בשאלה זו, יכולים אנו להבחין בין שני זרמים, השוטפים זה בצד זה ולא הכל מרגישים בהבדל שביניהם. כל העוסקים בשאלה זו מדברים על הצורך למצוא דרך חדשה, שנוכל להיות חיים לאומיים מיוחדים גם בעתיד, כמו שחיו אבותינו בעבר. אבל לכשתרד לסוף כונתם, אתה מוצא, שיש מהם המבקשים באמת דרך לחיים לאומיים שלמים בכל היקפם, כמו שהיו אבותינו חיים בין חומות הגטו, ויש מהם שבעמקי לבם כבר נואשו ממצוא דרך לחיים לאומיים שלמים מחוץ לחומות הגטו, וכל השאלה היא בעיניהם רק זו: מה נעשה בשביל שיתפתחו חיינו הלאומיים, לפחות, עד הגבול האחרון של האפשרות, ולא יהיו לקיום וחסרים יתר-על המדה החרתית? כשבאים אפוא ואומרים לנו: 'אבטונומיה—זו היא התשובה!' אנו חוזרים ושואלים: תשובה באיזו מדה? שהרי אין אנו יודעים, אם המשיבים מעמידים את השאלה בכל היקפה ורואים באבטונומיה תשובה מספקת, שעתידה לעשות חיינו הלאומיים בגולה מלאים ושלמים באמת, או שיוציאים הם מתוך ההנחה, שחיים לאומיים שלמים אין מקומם אלא בגטו מיוחד, ועכשו, שיוציאו מן הגטו על מנת שלא לחזור, עלינו להסתפק במה שאפשר להשיג, והגבול האחרון של האפשרות הוא—אבטונומיה לאומית.

בירורו של דבר זה אין אנו מוצאים אצל בעלי האבטונומיה. מרדובנאוו עצמו פעמים שהוא מדבר בסגנון המביא להאמין, שהוא חושב את האבטונומיה למקור חיים שלמים ורואה בה את הסינתטיס' הגמור של היסוד האנושי והלאומי בחיינו.

ופעמים שהוא נזהר בלשונו ומשתמש במכמאים של 'צמצום', 'מעין', 'בגבול האפשרות', 'עד כמה שאפשר', וכיוצא בהם. אבל דומה אני, שהספק הזה יתברר מאליו, כשנזכור את המובן האמתי של המושג, חיים לאומיים שלמים.

ומובני של מושג זה, כידוע, כך הוא:

מצד אחד—ההתפתחות השלמה של כחות היצירה שבאומה בקולטורא לאומית מיוחדת לה, לפי רוחה, ומצד אחר—החנך השלם של אישי האומה ב,אווירה של קולטורא לאומית זו, שתהא הודרת לעמקי נשמתם ותשכלל צורתם הרוחנית על פי דרכה, עד שיהיה חותמה ניכר בכל ארחות חייהם האישיים והחברתיים. שני אלה הצדדים של החיים הלאומיים—ההתפתחות הקולטורא הלאומית וחנך העם ברוחה—אע"פ שלא תמיד מצב אחד לשניהם ויש לפעמים שזה עולה וזה יורד, אבל בכלל הם תלויים זה בזה ואי אפשר לאחד בלי עזרת חברו. אם אישי האומה אינם מלאים רוחה של הקולטורא הלאומית, התפתחותה של זו סופה להפסק, וכחות היצירה שבאומה נבול יבלו או יתפורו לכל 'רוח', ולהפך, אם כחות היצירה שבאומה אינם משמשים להתפתחותה של הקולטורא הלאומית עד כדי צרכה, החנך הלאומי של הקטנים ושל הגדולים נעשה צר ומצומצם, צנורות השפעתו מסתתמים והולכים, ורבים מאישי העם פונים למלאות ספיקם הקולטורי מחוץ לגבול עמם, וצורתם הרוחנית מאבדת מעט מעט את, החיות הלאומית.

ובשביל שתחיה אומה חיים לאומיים שלמים, צריכה היא שני דברים: יכולת ורצון. או בלשון אחרת: יכולת חיצונית ויכולת פנימית, ה'סכיבה' שהיא שריונה בה—כלומר, סכום כל התנאים המדיניים, האיקונומיים, החברתיים והמוסריים—היא הנותנת לאומה זו את היכולת החיצונית לפתח את הקולטורא שלה ולחנך את בניה ברוחה, והיא היא שבאומה כמו כן בקרב האומה מכפנים אותו המצב הפסיכולוגי, שמתוכו יוצא, כתולדה מוכרחת, הרצון הלאומי לשמור מכל משמר את הקולטורא הלאומית, לחיות ברוחה ולעבוד עבודתה בלי הרף. ואל תהא היכולת הפנימית קלה בעינינו, אלו המאמינים ב,בחירה חפשית', שכל אדם וכל עם יכול לנהל רצונו בדרך טובה, מבלי היות תלוי כלל בתנאים שמחוץ לרצון, -- הם ודאי לא יראו כל מכשול מצד זה, וכשיוסרו המכשולים החיצוניים מצד חוקי המדינה, יפנו אל העם ויקראו בקול: 'שמע ישראל, הנה לך פרוגרמא של חיים לאומיים, והנה לך, רשיון' לחיות על פי הפרוגרמא, לכשתרצה -- והכל שריר וקיים, ואם אינך רוצה, הרי אתה מתחייב בנפשך, ואנחנו והפרוגרמא נקיים...' ואולם, אע"פ שמר דובנאוו מתנה עמנו באמת פעמים רבות, שהישועה תבוא על ידי האבטונומיא רק על מנת שנגביר רצוננו להשתמש כראוי בזכויות הנתונות לנו, ואינו משיב על השאלה: אם בנו בלבד הדבר תלוי, לרצות או שלא לרצות, --אע"כ חושב אני, שגם הוא וגם יתר בעלי האבטונומיא, המדברים תמיד בשם, המדע', לא יחפצו לבסס את האבטונומיא הלאומית שלנו על יסוד, האבטונומיא המיטאפיסית של הרצון, ובדאי מנתם לאמור, ש,הגברת הרצון' הדרושה תהיה או אצלנו דבר טבעי, היוצא מאלינו מתוך מצבנו החיצוני והפנימי, כמו שכך הוא אצל עמים אחרים.

כללו של דבר, אבטונומיא לאומית בתורת שובה שלמה ומספקת—צריכה להבטיח, שתעמיד את עמנו—היושב בתוך עמים רבים ושונים, מפורז בערים, ועיר שם, כמפות טפות בים הגדול—בתנאי התפתחות נורמליים; שתתן לו היכולת, וגם תגביר בו את הרצון, לפתח כחות היצירה שבו בכל מלואם ולהגשים בקולטורא הלאומית המיוחדת לו, ועם זה—לחנך כל בניו, מן השדרות החברתיות התחתונות ועד העליונות, על ברכי הקולטורא שלו ולתת להם גם לכשיגדלו מזון רוחני מספיק ושדה-עבודה רחב-ידיים בגבול עמם, עד שלא יהיה להם לא צורך ולא רצון לעבור את גבולו...

ואפשר אמנם, שכך מאמינים באמת בעלי האבטונומיה מבית המדרש הור'גוני, הללו שהקולטורא הלאומית היא להם הספרות הור'גונית, והחנך הלאומי—הדבור הור'גוני, והאידיאל הלאומי—מדרגת העם הליטאי או הסלובאקי ודומיהם מן העמים, שלא הביאו עדיין אף לבנה אחת קמנה לבנין הקולטורא האנושית הכללית (1). לאומיים כאלה, אם הם רואים את הישועה השלמה בהשגת האבטונומיה, עוד נוכל להבינם פחות או יותר, אבל הלאומיים העומדים על הבסיס ההיסטורי, שהעתיד הלאומי הוא בעיניהם המשך העבר, והעבר הלאומי הם מונים מיציאת מצרים, ולא משהתחילו לכתוב ספרים ודרכמות בור'גון,—הם אי אפשר שתנוח דעתם בעתיד לאומי שיבייש את העבר הגדול, ואי אפשר על כן שלא יכירו, כי שדה-עבודה של אמה על אמה, שהיה מספיק אולי לראשית התפתחותו של גוי מאתמול, דלית ליה מגרמיה כלום, אינו יכול להספיק לכל צרכיו הקולטוריים של העם הנצחי, המסובל בקנינים לאומיים מימי עולם ובכחות של יצירה מרובים, שפורצים ועוברים את גבולו מאפס מקום... ובהיות דברי פה מכוונים אך אל הלאומיים האלה, איני חושב לאפשר ליחס להם דעה כזו, שבטולה גלוי יותר מדי, עד שיאמרו לנו מפורש: כן, אנו מאמינים, שיגדל כח האבטונומיה לעשות כל הפלאות האלה, וכל זמן שלא אמרו זאת בפה מלא, אין מן הצורך להתוכח עמהם בפרשות על אפשרות הדבר, שלא נהיה, כמתפרצים לתוך פתח פתוח (2).

אנו מניחים איפוא, כדבר קרוב לוודאי, שמודים הם גם האבטונומיסטים בקוצר-כחה של האבטונומיה לעשות חיינו הלאומיים מלאים ושלמים באמת. אלא שהם אומרים, שחפץ הקיום הלאומי דורש מאתנו, בכל זאת, להלחם בעד זכויות לאומיות בגולה, כדי להרחיב את הבסיס לחיינו הלאומיים עד, קצה גבול האפשרות, אם כי גם אז יהיה, קצר המצע מהשתרע, והקולטורא הלאומית והחנך הלאומי ישארו גם שניהם קטועים ומסורסים, מאפס יכולת למצוא בתוך הסביבה הזרה, הרוחקת מכל צד, את המרחב הדרוש להתפתחותם השלמה.

ואם אנו נותנים לתורת האבטונומיה צורה, ענותנית כזו, תמה אני אם ימצא יהודי אמת י שיתחם אליה, בשלילה סובייקטיבית, כלומר, שלא ירצה בהרחבת זכויותינו הלאומיות בגולה ולא ימצא צורך להשתדל בכך, בהיות לאל ידנו, ואם יש, משוללים, אין שלילתם אלא, אובייקטיבית: שהם רואים את האבטונומיה לא על

(1) מבקש אני סליחה על השתמשי במלת "ור'גון", אע"פ שכבר גמנו וגמרו לגנוז מלה זו ולאמור במקומה, "יהודית", אנו הכותבים עברית אין אנו יכולים לעשות כן, מפני שני דברים: ראשונה, מפני שיש לנו קוראים בארצות רחוקות, החושבים עצמם גם הם ל"יהודים", אע"פ שלא ידעו הם ואבותיהם את ה"יהודית" הזאת, ושנית, מפני שיש לנו "יהודית" אחרת, שקנתה לה שם זה בזמן שלא ידעו עוד אבותינו את הגרמנים ולשונם (מלכים ב', י"ח, כ"ו; נחמיה, י"ג, כ"ד).

(2) במאמרי שהזכרתי למעלה טפלתי יותר בפרטי הענין, ובין שאר דברים אמרתי, שגם במצב של אבטונומיה, בשעמים שונים יושבים זה בתוך זה בערבוביה, יש שאי אפשר להספיק צרכיהם של כלם יחד, ומכיון שבמקרים כאלה אחד מהם מוכרח לדחות צרכיו מפני צרכי חברו, הרי הדבר מובן, שהעם-המועט נדחה מפני העם-הרוב, ולא להפך. על זה משיב מר דובנאו במקום הנזכר, שהעם-המועט אינו מחויב כלל להכנע מפני העם-הרוב ויש לו הזכות להגן על רוחו הלאומי נגד רצון הרוב וכו'. ותמהני, שלא שם לב, כי דברי אמורים במקרים שאי אפשר לשני מיני הצרכים להתנשם בפועל, ואם לא ידחו צרכי המועט, ידחו צרכי הרוב, השאלה היא איפוא: מי נדחה מפני מי? ובהיות הרוב יותר חזק ובו איפוא הדבר תלוי לדחות צרכי אחרים או צרכי עצמו, איך נוכל לדרוש מאתו בשם הצדק, שיבטל צרכיו מפני צרכי המועט? נניח, למשל, שמיסדים בית ספר בינוני בעיר המחוז להספיק צרכי כל המחוז. מה יעשה המועט היהודי, שאין בכח ליסד לו שם בית ספר כזה מיוחד לעצמו? הויכח לדרוש מאת העם-הרוב, ליהד את בית-הספר? האין בהכרח יתחנכו ולדי היהודים בבית ספר זה, אם כי לא יקבלו שם חנוך לאומי, ולכל היותר יוכלו היהודים לדרוש, שילמדו לבניהם את הלמודים הלאומיים במדה האפשרית בבית ספר נכרי, כלומר במדה ענומה מאד. או הידרשו הלאומיים, שהעשרים ושלחו את בניהם לעיר רחוקה שיש בה בית-ספר בינוני יהודי, ובני עניים יסתפקו בהשכלה לאומית של בית ספר אֶלימנטרי, ולא יבואו לבית ספר נכרי?—ומשלים כאלה אפשר להביא הרבה.

קצה גבול האפשרות, כי אם מעבר לגבול הזה, בהיות מצבנו המיוחד בנוים, שאין דומה לו, בלתי מסוגל כלל, לפי דעתם, להביא את העמים ה"עקריים" לידי הוראה בזכותינו הלאומיות. בעלי האבטונומיה רגילים אמנם להשוות מצבנו לזה של עמים קטנים אחרים ברוסיה, אוסטריה וכו', שמקצתם כבר השינו אבטונומיה לאומית ויתרם נלחמים על השגתה ויש להם תקווה, שסוף נצחונם לבוא. אבל מה בצע כי נשכח אנחנו את ההבדל שבינינו ובין אלו, אם האחרים, שבהם הדבר תלוי, אינם רוצים לשכחו?.. העמים ההם יושבים כל אחד בארצו הלאומית מדור דור. בארץ הזאת היה הוא לפנינו אדון לעצמו, ועכשו, שורים מושלים בו, לא יוכלו אף הם לכפור בזכותו ההיסטורית; לא יוכלו לחשוב את לאומיותו כזמורה וזר בארץ שמתוכה צמחה ואת איריה שאפה מראשית יצירתה, ואף אם ברבות הימים התפשטו חלקים מאיזה עם בארצות הסמוכות לארצו, הרי זה פרוצם היסטורי רגיל ומבעי, כאילן ששורש בארץ גזעו וענפיו נוטים לרשות אחרת, אבל יונקים משרשם... בעוד שאנחנו באנו לכל ארצות גלותנו בתור עם זר עם קולטורא לאומית זרה, שנולדה ונתפתחה באויר אחר לגמרי; באנו כנודדים מארץ מרחק עם, תרמילים על שכמם, שפנה להם בעל הבית קרן זווית בחמתו עליהם, ולא היה מעולם, ואין גם עתה, שום קשר פנימי בין חיי הארצות ההן ובין לאומיותנו אנו, שהבאנו עמנו תמה ושלמה, בבואנו לגור בתוכן, ועל כן לא נקל להאמין, שיכירו העמים-הבעלים, בזכות היסטורית של עם זר להיות לו לעצמו חיים לאומיים מיוחדים בארץ אשר מראשית בואו לגור בתוכה לא נחשבה כקניינו הלאומי אפילו בעיני עצמו. סוף סוף הקנין הוא דבר הסכמי, וכל זמן שבני אדם מודים בצדקת הקנין האישי, גם הקנין הלאומי לא יוכל להחשב כמתנגד אל הצדק⁽¹⁾.

אבל כבר יצאתי חוץ לגדרי. לא לחלוק על תורת האבטונומיה מנמתי כאן, כי אם לפרש מה שסתמה ולהביאה עד לסוף תולדותיה, ועל כן מניח אני שאלת האפשרות ואיני שיאל אלא כך: אם מודה היא התורה הזאת, שאין האבטונומיה תשובה שלמה, אלא שחייבים אנו להשתדל בהשגתה על פי הכלל: "טוב מעט מלא-כלום", הרי היא מוכרחת להודות כמו כן, שחייבים אנו לבקש עוד דרכים אחרים, יותר, רדיקליים; לחווק לאומיותנו והרחבת חיינו הלאומיים, על פי הכלל האחר: "טוב הרבה ממעט". שהרי זו היא סגולתו של חפץ-הקיום, שאינו מסתפק במועט ואינו נותן מנוחה לבעליו עד שיכבוש לו דרך להתפתחות כל הכחות הצפונים בו ויתפוס מקומו הראוי לו בחיים, ואם כן, הלא אנו עומדים עוד הפעם, ובעלי האבטונומיה אף הם עמנו, לפני, שאלת הגלות בצורתה הראשונה שראינו למעלה; איזו היא החומה החדשה, שתוכל להיות למחסה לחיינו הלאומיים בגולה לעתיד, תחת החומה הישנה, הנופלת והולכת לעינינו? אלא שבעלי האבטונומיה צריכים לזכור, כי באמרנו: תחת החומה הישנה, אנו דורשים, שתהא החומה החדשה ממלאה אף היא את תפקידה הלאומי באותה השלימות ובאותו ההיקף שהצליחו אבותינו לתת לחומתם הם, וכל תשובה שאין

(1) הדברים האחרונים, המובאים בסימני העתק, לקוחים מתוך מאמרי הנזכר, ואולם מר דובנאוו בתשובתו לא הביא מענתי זו ולא השיב עליה, ותחת זה הוא מרבה בראיות, להוכיח, שגם עם היושב בתוך עם אחר ראוי לדרוש אבטונומיה, באלו זולת בלכד היתה מענת, שאנו יושבים בתוך עמים אחרים, וכאלו לא ידעתי גם אני, שהלישאים, הפולאנים וכו' חיים גם הם בהרבה מקומות בערבוביה—ומשער מר דובנאוו שם, שאלו כתבתי אותו המאמר עכשו, אחר שנתברר יותר ענין האבטונומיה הלאומית בכלל, הייתי משמט הרבה ממה שכתבתי אז. בזה מסופק אני, אבל ודאי בעיני, שהייתי מוסיף דברים עכשו, על פי מה ש"נתברר" בעת האחרונה, הנה, למשל, כתבתי אז, כמובא בפנים: "כל זמן שבני אדם מודים בצדקת הקנין האישי, גם הקנין הלאומי לא יוכל להחשב כמתנגד אל הצדק". עתה הייתי מוסיף: "ולא עוד אלא אף בני אדם שונים בצדקת הקנין האישי, מודים הם בצדקת הקנין הלאומי ושווים מפני זה מן היהודים את הזכות לדרוש אבטונומיה לאומית בארצות לא להם", ובדאי לא יכחיש מר דובנאוו, שהוספה זו יש לה על מה שתסמוך...

תקוה ממנה למלוי תנאי זה—לא תוכל להניח את דעתנו. ויודעים הם בעלי האבטונומיה, שזה עשרים שנה נמצאת בקרבנו כחה, ציונית אחת, המשיבה על השאלה ואומרת: החומה החדשה לחיינו הלאומיים בגלות צריכה להבנות מחוץ לגלות—בארץ אבותינו. ונבדלת היא כחה זו מן הציוניים, האמתיים במה שהיא אינה מודה בקבוץ גלויות ואינה, שוללת את הקיום בגלות; אדרבא, בהיותה חושבת את הגלות לחזיון מתמיד, שאין בידנו לבטל, היא דורשת לתת חזק ותוקף לחיינו הלאומיים בגלות, אלא שרואה היא את הדרך היחידה לזה בבריאת מרכז קבוע ללאומיותנו במקום חיותה הטבעית. לפי שנקודות נפרדות המושטות ברחבי העולם, זו בכה וזו בכה, אינן אלא חומר היולי, תהו ובהו, עד שיקבע להן מרכז אחד תמידי, שיפעל על כלן בכה המושך שבן—או יהיו הנקודות הנפרדות לגוף אחד טבעי בעל צורה מוגבלת ומתמדת... במשך עשרים שנה נשמעת התשובה הזאת וחוזרת ונשמעת, וכבר הספיקו בעליה ומתנגדיה להגיד כל מה שאפשר להגיד בערה ונגדה, עד שאין מן הצורך עוד להאריך כאן בביאורה. ואולם האבטונומיסטים שלנו, כשבים להתוכח עם הציוניים, הם נראים כאלו יודעים רק, ציוניות אחת: זו שמיוסדת על קבוץ גלויות ושואפשר לדחותה במענת, שלילת הגלות והסכנה הכרוכה בה לקיום העם. אבל עוברים הם בשתיקה על הציוניות האחרת, שאין המענות האלה נוגעות בה. ושתיקה זו יש בה, כמדומה לי, מעין הדאה, כאלו מרגישים הם בנפשם, שתורתם עצמה מוליכה אותם בדרך ישרה לתוך גבולה של הציוניות הזאת וסופם, לפול בידה. לפי שאם לא כן, הרי מוכרחים הם לבחור באחת משתי אלה: אם להבטיח פתרון שלם לשאלת הגלות על ידי השגת האבטונומיה, או לכפור בכלל במציאות פתרון שלם לשאלה זו. להבטיח אינם יכולים, מפני שהם עצמם אינם מאמינים בנפלאות שלמעלה מן הטבע, ולכפור אינם יכולים, מפני שאז יהיו הם, משוללי הגלות במובן היותר קשה. כי כל משוללי הגלות וולתם מאמינים באיזה קץ, אם לחיים או למות, והם נוזרים על עמנו החולה, להתהפך על משכבו מבלי להבריא עולמית. וכשיגיעו סוף סוף עד האלטרנטיבה הזאת, יהיו מוכרחים לשאת עיניהם אף הם למורח ולתת לתורתם צורה חדשה של אחוז בזה וגם מזה אל תנת ירך: צריך להיטיב ולהרחיב חיינו הלאומיים עד, קצה גבול האפשרות בגלות ולבקש עם זה את הפתרון השלם מעבר לגבול הגלות.

אחד העם.

הודאת בעל-דין.

(מעין בקורת).

מאורע אש-משיריקוב, שהכה גלים גדולים בעתונים הרוסיים הכלליים ובעתונים הישראליים כאחד⁽¹⁾, העמידה עוד הפעם על הפרק את השאלה הישנה: מהו יחוסו של העם הרוסי אל היהודים היושבים בבתוכו? בפתרונה של שאלה זו חולקות שתי מפלגות שונות. הללו אומרים: ככל העמים העם הרוסי; גם הוא מלא רוח-שנאה ומשפטים-קדומים ליהודים; והללו טוענים: לא היו דברים מעולם! צדיק הוא העם הרוסי בכללו, שנאה עממית ליהודים ברוסיה—אינה במציאות. יש רק אנטישמיים, אישים פרטיים, שמפני סבה זו או אחרת כדאי להם להיות שונאים לישראל, אבל אין אנטישמיות בתור הסתכלות-בעולם של העם הרוסי, ורק הביורוקרטיה היא הצורת את ישראל ושושמת אותו ומידה באו לו כל הגזרות והרדיפות.

עם מי הצדק? כמדומה לנו, שתשובה נכונה על שאלה זו נותן ספר אחד, שיצא לפני שנתים בלשון רוסית מעטו של הגרצף איוואן איוואנוביטש טולסטוי בשם: „על האנטישמיות ברוסיה“⁽²⁾. הגרצף א. א. טולסטוי שמש מיו שנה בכהונת סגן-הנשיא בהאקדימיה הקיסרית לאמנות וכחצי-שנה נשא משרת-שר-ההשכלה בקאבניט המיניסטרי של וויטה (מיום יז' לאוקטובר שנת 1905 עד כ' אפריל 1906, כלומר, עד פתיחת הדומה הראשונה, שאז נתפטר הקאבניט הנזכר). רוסי מהור על-פי גזעו, מולדתו ומשפחתו, אחד ממי שהיו נושאי המשרה היותר עליונה במלכות רוסיה, שבמשך ימי עבודתו המדינית והצבאית בא — כמו שהוא מעיד על עצמו — במגע עם הרבה שדרות של תושבים מכל המעמדות והמפלגות ואיש פרונגריסבי נמור, — כזה הוא בעל הספר „על האנטישמיות ברוסיה“, ואיש כזה, אם הוא בא ומעיד על אחיו בני-עמו, יש לדבריו ערך של „הודאת בעל-דין“, ובפרט, שלא רוח-שנאה לישראל, אלא רוח-אהבה מדברת מתוך גרונו.

ותשובתו של טולסטוי על השאלה האמורה היא ברורה מאד. היא נאמרת בדברים פשוטים וברורים, שאינם נשמעים בשום אופן לפנינו אחרים; ביחוסו של העם הרוסי אל היהודים (בימינו, במאה העשרים) יש הרבה רשומים אופיים מאותן ההשקפות, ששררו באירופה בימי הביניים⁽³⁾... מסופקני מאד, אם יש איזה צורך להוכיח הנחה זו בראיות ובפרטות, אבל חשוב מאד להזכיר, כי הרבה דברים ביחס אל היהודים

⁽¹⁾ עיין מאמרו של משה קליינמאן „מעשה רב“ ב„השלח“, החוברת הקודמת, למעלה עמ' 372—378.

⁽²⁾ Факты и мысли. Еврейский: מפני הדיוק צריך אני להעיר, שבמקורו שם הספר הוא: Факты и мысли. Еврейский: вопросъ въ Россіи, Гр. И. И. Толстого и Ю. И. Гессена, СПб. 1907. הספר מורכב הוא משני חלקים: אחרי ההקדמה של טולסטוי נדפסה הרצאתו של י. הסן „ע"ד חיי היהודים ברוסיה“, שנתחלקה בין חברי הדומה השניה וטולסטוי הכניסה לתוך ספרו מפני החומר השמושיו הרב, שנמצא בה ושהוא צריך לענינו, החלק השני הוא עצם תכורו של טולסטוי, שהזכרתו בפנים. ואני דן כזה רק על דברי טולסטוי.

⁽³⁾ פזור האותיות שלי הוא, וכן להלן בכל מקום. שלי הם גם הדברים הבאים בתצא-לבנה.

מצד אנשים (רוסיים), שבכלל הם טובים ואפילו הומניים, אי אפשר יהיה לבאר, אם לא נזכור את המשפטים-הקדומים הכוללים בנוגע ליהודים, שלטו, אפשר לומר, בלי שום הפסק עד המאה השבע-עשרה, דעות כאלו, שנשרשו עמוק בלב, אינן חולפות בנקל, ובכל אופן הן משאירות אחריהן שריד כל-כך חזק, עד שבמשך ימים רבים אין שום אפשרות לבערו ולהרחיקו (עמ' 139 מספרו).

ושמא תאמרו, שבעינים כאלו, כלומר, בעיניהם של בני ימי-הבינים, רואות את היהודים ברוסיה רק השרדות הנמוכות—ההמון הנם, הנבער מדעת והרחוק מכל תרבות,—בא מולסמיו ומעיד, שאצלנו ברוסיה ספק גדול הוא, אם ימצאו הרבה אנשים משכילים, שיהיו מעילים על עם שלם עלילות של ימי-הבינים; אבל, לצערנו, גם ביניהם (כלומר, בין המשכילים) יש למדי כאלה, שבשנאתם ליהודים הם נכונים להאשימם באשמות היותר קשות וממרתם היחידה היא — לעורר עליהם את שנאת ההמונים הנבערים, ומצדיקים הם את שחוק-זדונם בזה, שכוונתם היא להציל את אחיהם הקטן מן האכספלוטאציה היהודית וכי" (עמ' 140).

ואולם אפשר שרק בין הקונסרבטורים והחשוכים נמצאים משכילים מן המין הנזכר למעלה, אבל היסודית המתקדמים נקיים מאוכל-אדם כאלה?—אבל מולסמיו בא ומציא אותנו גם מכלל טעות זו: בתור כלל קשורה האנטישמיות בקשר אמיץ ומחודק בהשקפות ריאקציוניות וחשוכות. אבל צריך להודות על העובדה, שגם בין האנשים בעלי ההשקפות הפרוגרסיביות נמצאים כאלה, שבהשקפתם על היהודים הם נכדלים רק כמעט ממתנגדיהם (מן הריאקציונירים). ואם על-פי רוב אין הם (כלומר, הפרוגרסיביים) מביעים את דעתם בפשטות ומבכרים לכסות או להתנכר על האינסמינקמים האנטישמיים שלהם עד עת-מצוא,—עושים הם כך מפני שמצד אחד הם חושבים לאי-אפשר להתקיים במלחמתם עם המשטר השורר בלי עזרת היהודים ומצד שני—הם מוצאים בשביל נמוקים, טכסיסיים למועיל בשביל עצם תנועת-השחרור את מציאותה של התאוננות מצד היהודים (עי' התמדת גול משפטם) מפני שהתאוננות זו מעמידה מתוך היהודים מספר גדול של לוחמים בעד החירות,—לוחמים, שהם אולי מן המדרגה השניה (בחיובות המדינית), אבל לעומת זה הם אמיצים ואנרגיים, יש עוד מעט אחד, שהיא מעכב גם את אלה (מן הרוסים הפרוגרסיביים), המכירים בהכרה ברורה את כל התפלות וההפסד שבשליטת-וכיותיהם של היהודים, מלהשתתף בפתרון צידק של שאלה זו ומכריח אותם לרחות לימים רבים (въ долгій ящикъ) את שחרורם מן השעבוד: הם יראים, שמא אם יעוררו את שאלת-היהודים קודם זמנה יפילו אימה על אותו החלק מן האכזרים, שהוא תומך ועוזר לתנועת-השחרור, ועל-ידי זה ירחפוהו אל תוך זרועותיה של הריאקציה...⁽¹⁾

כלום יש לנו מה להוסיף על הדברים הנמרצים והנכוחים האלה?

בלי שום כוונה מצדו, אפילו בלי שירגיש בזה, רק כמסח לפי תומו, מטעים מולסמיו בהמשך דבריו דרך אנב את העול הנורא הנעשה לנו,—עול, שממש אינו אפשרי ביחס אל כל עם וזולתנו, עול, שהוא מתנגד לכל חוקי ההגיון ומכל-שכן לחוקי היושר והצדק: כל אשמה וכל עלייה, שבודים עלינו, מוצאות להן מאמינים בלי שיתעורר מי לחקור ולדרוש אם יש בהן אפילו רק קורטוב של אמת. רגילים הם שונאי-ישראל לשים להם לכסות-עינים את מובת ההמון, כביכול, ובשם טיבה מדומה זו הם מתירים לעצמם ביחס ליהודים כל עושק וחמס, ... וכך התחילה האנטישמיות

⁽¹⁾ הבחירות לדומה השניה הוכיחו בעליל את צדקת משפטו של מולסמיו: בכל מקום ב"תחום" משכו האכזרים את ידם מן הראדיקאליים והפרוגרסיביים רק מפני שהיהודים תמכו בהם. ואתם האכזרים, שלדומה הראשונה בחרו בראדיקאליים, בחרו הפעם בריאקציונרים קיצוניים.

לשמש בתור מופת-חותך. המעיד על אהבה להמוין. ודבר זה נעשה סיסמא בפי כל המתנגדים (הן מן הריאקציונרים והן מן הפרוגרסיביים) לשוויוניותיהם של היהודים. וכלל זה כל-כך נתקבל לאמת, שאין להרהר אחריו, שאין לה צורך בראיות והוכחות, עד שגם אנשים ישרים וכנים רגילים להסתייע בו, בלי שתתעורר בהם שום מחשבה: שמא כלל זה עדיין הוא צריך לחזק ע"י ראיות. בכל שאלה אחרת היה חושב אדם כזה (כלומר, אדם ישר), כשהיה בא לדון עליה, לחובתי להתעמק, לכל הפחות במקצתה, במהותה של השאלה, להביא עובדות, שהן מאשרות ומקיימות את ההנחות, שהוא מניח, ובתים-לבב וביושר היה שוקל במאזני-שכלו את מענותיו ודעותיו של הצד המתנגד לדעותיו והנחותיו שלו. לא כן בשאלת-היהודים: הכל נפתר בה בפשיטות. מה יש כאן להתפלפל?... (עמ' 143).

כלום אין אנו שומעים מתוך הדברים האלה את בת-קולה של מענת-צוררינו הישנה:

...? Thut Nichts, der Jude wird verbrannt

ולא רק שאין צוררינו מכל המינים והסוגים רגילים לבחון בעצמם את אמתות העלילות, שהם מעלילים עלינו, אלא אפילו, נסוגא להתוכח עם אנשישמי בהתגלות-לב, יכולים אתם לבטל שורה שלמה מעלילותיו בראיות ודוגמאות לקוחות מן החיים; הוא יסכים לדעתכם, אלא שאף-על-פי-כן יכריז על היהודים, שהם אנשיפתיים, שאי-אפשר לשאתם מפני איזו תכונה שלילית, שלפי דבריו היא נמצאת בהם בלבד' (עמ' 144).

כלום אין אנו שומעים כאן את קולו של סטרובה עם ה"דחיפות האשמות"

שלו? (1)

והואיל שכך הוא הדבר, לא נתפלא עוד, אם שנאה כזו, שאינה תולדת העובדות וההגיון, אלא היא מושרשת עמוק בלב, בלי שום מחשבות על התהוותה והיותה, מביאה לידי המסקנה הידועה: "איש אחד יחמא ועל כל העדה יהיה הקצף". בחברה הנוצרית... לא רק לפרקים, אלא פשוט בתור כלל, מוסכם ומקובל הוא ליחס כל מעשה מתנגד לתורת-המוסר, שיעשה מי מן היהודים, אל התכונות המיוחדות של כל הגזע, הנוצרים אינם מבארים את מעשה-החמא הזה בשחיתותו המוסרית או בקלקולו של אותו הפרט, אלא במוצאו השמיי ובטבעו העברי. רוסו או אשכנזי כי יונה, ירמיה או יגנוב, קוראים לו פשוט רמאי ונוכל ומראים עליו כעל יוצא-מן-הכלל מעציב; אולם אם יהודי יעשה אחת מאלה, ימשכו בכתף ויקראו: "מה אתם רוצים?"—ז"ד; אחרת אי-אפשר לקות ממנו. ועל יסוד הגיונות כאלה, כמה שהם משונים וזרים, בונים בנינים שלמים של עלילות נגד גזע שלם; ולא זו בלבד, אלא שעל יסוד עלילות כוללות כאלה מענים באכזריות נוראה את כל הגזע ומתעללים בו, וכשאחד מבני-הגזע מתמרמר על יחס כזה ומשיב למעניו ומחרפיו דבר, —עומדים וצווחים: ראו-נא, כמה רעים הם היהודים וכמה שונאים הם לנו!" (עמ' 211).

ושנאה עזרת כזו, שהיא מאשימה את הכלל בעד חמאו של הפרט ועושה את הרבים ערבים בעד היחיד, בעל-כרחו צריכה היתה להגיע לידי התפשטות יתרה ואכזריות מיוחדת, ואמנם, היא נוקבת ויורדת עד תהום הדורות ואפילו, ש"י מבילות במי הירדן אין ספק בידן להציל מדינה הקשה: האנשישמויות היא מין מחלה, ונוסף לזה—מחלה ממושכת ומתדבקת, שיש בכחה להביא לפרקים את האדם לידי מירוף-דעת ממש: המנוגעים במחלה זו רואים בכל את ה"זיד", לו לבדו הם מיחסים כל דבר רע, ואפילו כל דבר שאינם רוצים בו בלבד; החולים בה נכונים לחשוד כל אדם, שאינו מרוצה להם, כי בעורקיו נוזל חלק ידוע מרמי-היהודים; את כל תכונותיו השליליות מבארים בזה, שבין אבותיו בודאי היה גם שמיי. חומס נבנוני. עינים מסתובבות בחוריהן, שערות שחורות ומתולתלות, —כל אלה מיד הם מעוררים חשד בלבו של החולה מחלת-האנשישמויות, ובזמנים,

(1) עין "השלח", החוברת הקודמת, למעלה עמ' 382.

שבהם מתגברת מחלה זו, בשעה שהיא מקבלת תכונה של מנפה-בהמון, יכולים סימנים כאלה לגרום רעה רבה לבעליהם, כמו שקרה הרבה פעמים, למשל, באודיסא ובשאר ערים, שבימי ה, פוגרום' הוכו אנשים, שנראו להפודעים דומים ליהודים' (עמ' 214); הם (האנטישמיים) מתיחסים בשלילה ובחשד כל-כך גדולים לכל התגלות שמיית, עד שהם בודקים ומוציאים תכונות נפסדות באפים של צאצאי היהודים כמעט עד עשרה דורות, — כאלה מהם, שהם בני-בניהם של המומרים במאות הי"ז והי"ח... (עמ' 210).

ובפני שנאה כזו איך יצדק היהודי? איך יוכל לזכות ארחו? לנו (הרוסים) הורשה להיות גאים ולהתפאר בקילמורה שלנו וכמוצאנו מנוע מובחר ומיוחס — זה נקרא בשם הכרה-עצמית, רגש הברת ערך-עצמו, — בה בשעה שיהודי אינו מעז להוכיר אפילו ברמו את מעלות גזעו שלו ביחס לגזעים אחרים: דבר זה נחשב לו לחוצפה' (עמ' 211), וכלפי אנטישמיית לא רק חוצפה אינה מועילה, אלא אפילו לא התרפסות: ההכנעה והסבלנות גם הן אינן. מועילות ליהודים כלום, כי או מיחסים להם הרגשות פחותות — החפץ להשתעבר ולחול, וקוראים: הגה עם של עבדים, שחביא לעולם את, מוסר-העבדים', — מוסר, שבעצם זר הוא לנו — ההודו-האירופיים הגאים ואוהבי-החירות! (שם).

הנה כי כן הגענו לכלל הנחה זו: על-פי איכותה עזה היא השנאה ליהודים ברוסיה כמו שהיתה בימי הבינים, וכאז כן עתה, היא מעוררת עיני פקחים ומסלפת דברי צדיקים' — מעברת את המנוגעים בה על דעתם ומשכחת את ההגיון והשכל הישר, ומכל-שכן את המוסר והצדק, ואולם — אפשר ששנאה זו אינה גדולה על-פי כמותה, אפשר שהיקפה קטן ומוגבל בחוג צר ומטמם זה אין קלקלתה מרובה ואין סכנה יתרה כרוכה בה? — אבל גם בנדרן זה אין אנו מוצאים אצל מולסמיו דברי-תנחומים, שיהיה בהם כדי להרגיע מעט את הנפש; כל אלה (מן הרוסים), שמוציאים ענין בשאלת-היהודים, נחלקים לשלושה סוגים: א) אוהבי היהודים, שהם, מלבד היהודים עצמם, מועטים; ב) אנשים, שאין לפניהם משא-פנים ונמיה לשום צד, שמספרם, לפי דעתי, או, לכל הפחות, כך אני מקוה, יותר ממה שיכולים לחשוב, וג') שונאי-היהודים, שהם, בלי ספק, לצערנו, מרובים' (עמ' 212); ותוך כדי דבור בא מולסמיו ומערבב מעט את התחומים שבין שני הסוגים האחרונים ומוסיף: שונאי-היהודים הם לא רק אנטישמיים בעלי הכרה פנימית ושואפי מלחמה ביהודים, אלא גם אנשים, שאמנם חושבים הם את עצמם לבלתי-משוחרים, אבל באמת מינא יש בלבם פחות או יותר על היהודים מפני שנתחנכו על מסורות ושונות וספרות ידועה, והם מתיחסים בשלילה ובחשד אל היהודים כאל גזע וכו' (שם).

... זר ומשונה ומתמיה הוא הדבר לשמוע, איך מאשימים את היהודים בשנאה ל,גויים' וכו', בה בשעה שאנו פוגשים, להפך, על כל צעד ושעל (Сплошь и рядом), הן בחיים והן בספרות, נוצרים, או, יותר נכון, לא-יהודים (כי נוצרי אמתי אינו יכול לשנוא כל יהודי), השונאים או מבזים בדרך-כלל (огоульно) את כל היהודים' (עמ' 210), ואם בכלל קטן הוא מספר אוהבי-ישראל לעומת צורריהם הרבים, עוד יותר קטן הוא מספר אלה מאוהביהם, שאינם מסתפקים רק ב,שב ואל תעשה' ושהם מסוגלים להגן על היהודים בגלוי, כי למד-סניגוריה על יהודים הוא מן הדברים, שיש בהם במדה ידועה מעין, מסירות-נפש: הבא להיות סניגור ליהודים מוכרח הוא לפרוץ נדר עתיקת-ימים, לנתק מוסרות אמיצות — קשרי משפחה וידידות, ולהעמיד בסכנה את, שמו הטוב' ואף — את המצב הנורמאלי של מחובינתו: רוסים, הקם להגן על הזכויות האנושיות של היהודים, רגילים להביט עליו בחברה כעל, אוריגינאלי' מסוכן, כעל אדם בעל שכל מוגבל ומפש' קצת, או, לסוף, כעל, אינמרינאנ', שלנגד עיניו מסרות אחרות לגמרי. בכלל על הגנה כזו מביטים בלי רצון, והתוכחה היותר רכה, שיכול אתה לקבל על זה, היא: איזה רוח עבר עליך למפל בזידים? ... (עמ' 213).

את המשפט הזה מוציא מולסמיו לא מתוך סברה בלבד ואף לא מפי השמועה: מבשרו חזה זאת... כי כשעבר, חג-השחרור" הקצר והמיניסטיריון התחיל להחמיר בקבלת סטודנטים עבריים יותר על הפרוצנט הנהוג ולא זו מדעתו אחרי כל ההשתדלויות הרבות, תקף עליו יצרו על מולסמיו ויצא במאמר בעתון המתון Слово (אותו העתון, שנתן עתה מקום למאמריו ה"אשמיים" של סמרוכה), שבו צדר בזכותם של הסטודנטים העבריים ובדרך אנב המליט קולמסו דברים אחרים לטובת היהודים בכלל. לכאורה לא היה במאמר זה, שנדפס בעתון מתון-שבמיתונים, שום המחאה והתרסה כלפי מעלה, שום ראדיקאליות. שהיתה יכולה לעורר את הרוחות נגד מולסמיו; ואלם באותה הסביבה, שבה הוא יוצא ונכנס, הביטו בעינים לגמרי אחרות על מעשהו זה: די היה במאמר הקטן הזה לעשותו לכופר באחד מן העיקרים, שהשקפת-העולם של העם הרוסי נשענת עליו ושכל הפוגע בו הוא כפוגע בבכת-עינו, בכל פעם שאירע לי, ולא יהא אלא במקרה ובדרך-אנב, לנגוע במאמרי בשאלה ע"ד היחס הבלתי-צודק אל היהודים וע"ד הרדיפות הנוראות הבאות עליהם, — הייתי מקבל שורה שלמה של מכתבים אנונימיים, שמקצתם היו מלאים חרפות וגדופים נגדי ומקצתם — עצות ו"תוכחות-מאהבה"; באחדים מהם האשימוני ב"מקח-שוחד" מירי היהודים, ובאחדים — איימו עלי, שיפרעו (расправиться) ממני על בגדתי בעמי" (עמ' 212), ולא רק במכתבים בלי חתימת-שם, אלא גם פה-אל-פה הוכיחוהו: "צריך הייתי להכנס בזכוכים ארוכים עם הרבה אנשים מחוג-מכירי הגדול, שערערו בכל תוקף על דעותי בענין נתינת שויון ליהודים" (עמ' VIII). והיחס השלילי מצד החברה הרוסית, מצד מכיריו וידידיו, הוא הוא שהכריחו להתעמק במדה ידועה בשאלת היהודים ולרכוש לו מושג ברור מטיב הענין, בשביל לבחון את אמתות דעותיו על היהודים. ואמנם, אחרי חקירה ודרישה בספרים שונים התחזק בדעתי הקדומת, — וכך יצא הספר הזה. שיש לו ערך רב ביחוד בימים האלה, אחרי שנתעוררה על-ידי מאורע משיריקוב-אראבאז'ין-סמרוכה השאלה הישנה-החדשה, ודוקא היהודים המתבוללים השתדלו להוכיח בכל כחם, שכל שנאת-היהודים אינה אלא המצאת הבריוקראטיה והשדרות הריאקציוניות.

אבל יש עוד ענין חשוב אחד בספרו של מולסמיו: השקפתו על זכויותינו הלאומיות בכלל וברוסיה בפרט.

וכייתקים אפים הלאומי של היהודים אחרי שיתישבו בכל מרחבי רוסיה, או הם יתערבו ויתמוזנו במרוצת הזמן עם שאר התושבים הסובבים אותם? — כך שואל מולסמיו. בהחלט אינו יכול להשיב על שאלה זו, אבל — אומר הוא — נוטה אני כלפי ההשערה הראשונה, שאפשר הוא, שאפים הלאומי יתקיים גם אחרי שיקבלו שויון. והוא מוסיף ואומר: "דעתי היא, כי לכל שבט, לכל עם יש זכות, שבשום אופן אי-אפשר לשללה מהם, לשאוף להגשמתן של אותן האידאות הרוחניות והמוסריות, שהם חושבים את עצמם לנושאות, על יסוד מסורותיהם ודברי-ימיהם... דומה אני, שמשמוש צורתם הלאומית של העמים והלאומים השונים וממיעתם השלמה בתוך עם אחר הגדול מהם באוכלוסיו, יהיו אכזר ממשית בשביל חיי האנושיות ויועילו רק להמעיט את דמות החיים ולהפחית את תכנם, לעשותם למונוטוניים ומשועממים. מלבד זה היו ספות ותמות במהירות יתרה הרבה סגולות יקרות — לא אותן, שהוטבעו בנפשו של האדם בשעת יצירתו ושנולדו עמו בצאתו לאור-העולם, כי במציאותן של סגולות כאלו איני מאמין, אלא אלו שנוצרו ע"י ההיסטוריה של עמים שונים, — סגולות, שיש להן ערך ממשי וחיובי באוצרה הכללי של האנושיות. וממעם זה איני יכול למצוא שום חשיבות מוסרית ואסתטית בעובדה, שהיהודים יכולים להממע בתוך שאר עמי רוסיה, מפני שממיעה כזו היתה משמשת את צורתם ואישיותם השמיות עד שאי-אפשר היה להכירם בין בני שאר הלאומים, ולפיכך הייתי קורא באמת ובתום-לב, 'יישר כחכם!' לאותם היהודים, שהיו מאמצים את כחותיהם ומשתדלים בכל האמצעים לשמור במהרה האפשרית את

דתם, נמוסיהם, שאין בהם משום הפסד והיזק לזולתם, לשונם ועוד; הייתי רואה דבר טבעי ובלתי-מסוכן כלל בהתהוותן של אנודות עבריות לאומיות, שמטרתן יהיו עזר משותף והגנה על אינטרסיהם הלאומיים, — כמובן, בתנאי שכל מעשיהן יהיו בגלוי ושלא תסתתר בהן שום כוונה להשתרר ולשעבר את זולתם. הממשלה מצדה היתה יכולה להביט במנוחה גמורה על התהוותן של האנודות הללו, וצריך להוסיף, שכל מה שהיתה הממשלה מוספת להתיחס אליהן במנוחה ובלי פניה, יתר על כן; כל מה שהיתה מוספת לתמוך באורגאניזציות ממין זה, היתה יכולה (הממשלה) להיות בטוחה, שאם מצדה לא תהיה התערבות-של-כפיה בסדור עניניהן הפנימיים של האורגאניזציות הללו, לא תתהפכנה לעולם לאנודות-מדיניות, שיש בהן סכנה לשלמונה ולשלמותה של הממלכה. ולהפך, ע"י התערבות גסה לא תתפרדנה האנודות ולא תתבטלנה, אלא תהיינה לאנודות-של-חשאי, ואז תהיינה מסוכנות גם לממשלה, גם למדינה וגם לחברה עצמה (עמ' 219—216).

בסדרי חיים לאומיים כאלה — שכמעט הם מזכירים לנו את שיטתו של רובנו — היה רוצה מולסמטי בשביל עם ישראל ברוסיה, כדי שיוכל לחיות כאן חיים לאומיים, איקונומיים ומדיניים שלמים בתור אחת מן החוליות של הממלכה.

ואולם — מולסמטי אינו בטוח באפשרות התגשמותו של אותו חלק מן האיריאל שלו, שהוא נוגע לקיומה של לאומיותו בעצם מהרתה, אחרי שנשתחרר משעבודו. מולסמטי הוא איש, מעלמא הדין, הוא מעורב עם הבריות והוא רואה בחוש את האינדיפרנציות, שבה מצטיינות השדרות העליונות של עמנו: הן מתכחשות לאומתן בצורה זו או אחרת ומנתקות את הקשר הלאומי, המקשרן אל עמן, ובעקבות השחרור העתיד-לבוא הלא ירבו המתכחשים (מה שלצערנו כבר התחיל, אף על פי שאין עדיין שום סימן וזכר לשחרורו), ואם כן הקיום הלאומי מה יהא עליו? — מן הצד המעשי בוראי נוח גם ליהודים גם לעולם כולו, שהפרוצס הזה יקום ויהיה: הוא היה שם קץ ל,שאלה הארורה, המעיקה כאבן-מעמסה על האנושיות זה אלפי שנים; אבל מן הצד הרוחני, המוסרי וההסתטי — חבל על הסגולות הלאומיות המיוחדות, שתלכנה לאבוד! ומולסמטי כמעט שנוכח, שכל ההתאמצות לשמור על הלאומיות לא תועיל, ולפיכך, איזה עצב (и́з некоторой грусть) תוקף אותו (עיין עמ' 219—220).

אכן הרבה לא יצמער מולסמטי על שמיעתם של היהודים, אבל די לו לנראף רוס, לשכלל הפחות הוא מתעצב מעט אל לבו, וכמה מבני-עמנו לא די שאינם מתעצבים, אלא שבכל כחם הם משתדלים למהר ולהחיש את הקץ!...

אין לי בזה עסק בכל עניני ספרו של מולסמטי, אף-על-פי שכמעט כל דבריו הם דברים של טעם והמקומות שבספרו, שאינם עומדים בפני הבקורת, הם מועטים. סוף סוף בא מולסמטי מעולם זר ללמוד לדעת ולהכיר את רחוב היהודים וצרכיו ואי-אפשר היה לו בלי, טעויות-גוי, אדרבה, יש להתפלא על זה, שמעיותיו מועטות לפי ערך המעיות המצויות בשאר ספרי-הסניגוריה, שנתחברו על-ידי נוצרים.

ולפיכך — אף-על-פי שמולסמטי מודיע בהקדמת ספרו, שפרסם את דבריו לא בשביל היהודים ואף לא בשביל אוהביהם המועטים, אלא בשביל צוריהם המרובים, אולי יעלה בידו, להוציא יקר מוולל, — אף-על-פי-כן כדאי היה מאד מאד, שאף ה,אינטליגנטים, ה,ראדיקאלים, וה,קוסמופוליטים' שלנו יעיינו בספרו: אולי יראו, יבושו ויקחו מוסר!..

א. ליטאי.

נמוס ועבודה

(לפני הקונגרס התשיעי).

ערכוביה של יאוש ותקוה—זהו מצב-הנפש של כל ציוני בימים האחרונים. הרגע הגדול של אפשרות העבודה הרחבה בארץ-ישראל בפרט ובמדינה בכלל הנה זה כא—ואנחנו עומדים כולנו, מן הציוני הפשוט של העירה הקטנה עד המנהיגים שבערים הגדולות, ועל פני כולנו סימן-שאלה גדול. המצב החדש במדינה הפתיע כל-כך את מנהיגינו בפתאומיותו, עד שלא מצאו בו את ידיהם ואת רגליהם, ובאותה שעה עצמה הרי היתה ויש אפשרות לעשות איזה דבר, רדו אל העירות, דברו עם הציונים—ותוכחו, שבתוך השנה העמוקה השוררת בכל ערי-התחום מתחלת איזו יקיצה, איזו התעוררות, מתחלת הרגשת ערך הרגע ההיסטורי הנוכחי. ואולם אלה החושבים, שההתעוררות היא חזקה עד-כדי להביא לידי תוצאות ממשיות מאלה, פוריה עד-כדי לכרוא מעשים ממילא, אינם אלא מועים טעות נסה, שהיא רבת-אחריות ברגע כזה. התעוררות, אמנם, ישנה, אבל היא מחכה שיפיעו בה רוח-חיים, רגש אחראי קם עתה לתחיה, אבל הוא מחכה למלה חדשה וחזקה, שבכחה להפוך את הרצון המתעורר לכח חי ופועל. ומלה זו היא בלי ספק: עבודה ריאלית בארץ-ישראל במובן היותר רחב והיותר מקיף של המלה הזאת. ורוצה הייתי, שיבינו את דברי כראוי ולא יבואו עלי במענה הישנה, שאסור לרחוק את השעה, איני מתכוין בדברי אלה למעשים בלי חשבון ולקפיצות בלי זהירות. לא תיכף ומיד צריך לגשת לעבודה זו, צריך רק להכין את כל החומר הנצרך להקונגרס התשיעי, צריך למסור מיד את ההצעות השונות, שגולדו נגדון זה בארץ ובחול, לקמיסיות שונות כדי שאלו האחרונות תמסורנה להקונגרס את תוצאות עבודתן ותבררנה את סך-הכל של העבודה האפשרית בא"י. או רק אז אפשר יהיה לנו לקוות, כי מיד אחרי הקונגרס תתחיל עבודה כבירה ופוריה. עד הקונגרס צריך להכין את הכל והקונגרס יפקיד קמיסיות שונות להוציא את כל ההחלטות לפועל ולגשם אותן בחיים, ולא כמו שעשינו עד עתה, שהקונגרס היה מוסר את כל ההצעות לקמיסיות כדי שהן אך תבררנה אותן ותדענה את מיכן—וסוף סוף לא היה נעשה שום דבר...

אבל כאן צריכים אני לזכור דבר אחד: עבודה ריאלית אמיתית ולא סתם החלטות של עבודה כזו על-גבי הנייר, עבודה ריאלית גדולה ומקפת, שיש בכחה לעורר את היהודי הנרדם משנתו, יכולה לבוא רק כתוצאה של "עבודה" אחרת, שצריכה לקדם לה: הוראה על האמת, כי הדרך, שהלכנו בה עד עתה, לא היתה הנכונה וכי אוסישקין וסיעתו ראו את הנולד יותר מבכלי-הדיפלומטיה שלנו. זהו "מעשה רב", שצריך לעשותו ושאנו נופל בערכו מכל עבודה ריאלית אחרת, וכמה שתהא אמת זו מרה לרבים—מובת הציוניות דורשת, שרבים אלו יודו על אמת זו—ואפשר היה לדמות, שהציונים הרשמיים ימצאו די אין בלבם להודאה כזו, כי, אמנם, כשנתקבלו המלגרות הראשונות על המהפכה במדינה, בשעה שהרגשנו את כל עומק-הכאב וגורל-הצער מחמת מצבנו השפל בארצנו בכל תקפו, בשעה שראינו, כי שני גדול בא לארץ-עתידינו וכי כל העמים, שמדינה היא ארץ-עתידם, מביעים את דרישותיהם, באופן שאילו היינו נכונים

גם אנו לרגע זה, היינו יכולים בנקל — אם לא לקבל את ארץ-ישראל — לכל הפחות, לעורר את עמנו משנתנו ולהראות לכל אחינו, שחלומנו עוד מעט ויתגשם, — בשעה שהגלות הוסיפה לכל צחוקי-השמן, שהיא מצחקת בנו תמיד, עוד צחוק אחד איום ונורא, שהרעיש את עצביו והרעיל את דמו של כל ציוני, — בשעה זו וכינו, אמנם, לקרוא גם ב,חזור" של המרכז הציוני ברוסיה (עין *Pascha*, שנה שעברה, גליון 38) כדברים האלה: "ואם בשעה שנתגלו החיים החדשים בטורקיה מגיע מספר היהודים בארץ-ישראל למאת-אלף ולא — לכל הפחות — חמש פעמים יותר; ואם במשך של עשרים וחמש השנים האחרונות הספיקו היהודים לרכוש בארץ-ישראל חצי מיליון דונמי אדמה ולא חמשה מיליוני דונם, — חלה האחריות המעציבה בעד כל זה על אלה, שהפריעו בעד עבודתנו והפחידו את ההמון היהודי בעריצותו של המשטר הטורקי. וכשקראנו את הדברים האלו מלאה נפשנו שמחה ועונג. ידענו, אמנם, שהרבה מאלה, שבשמים נכתב החזר, היו הם עצמם מפחידים את ההמון היהודי בעריצותו של המשטר הטורקי. אבל כסבורים היינו, שסוף-כל-סוף הכירו במעותם והודו עליה ואולם הנה רק עברו שבועות אחדים — וכבר שמענו וזמירות חדשות-ישנות, בחזר השני, "אל הציונים" (עין *Pascha*, שנה ה"ל, גליון 43) אנו קוראים כבר; כדבר בלא עתו וגם מויק להתפתחותה של תנועתנו היה להתחיל בלי מחשבה תחלה במעשים שיניים, שיכולים להראות כנחוצים וגם כמתגשמים בנקל לפי דעתם של חוגים ציוניים אחרים, שאין להם הסבלנות הדרושה". אמנם, מצד הגמנים לא יפה כלל, להדחק לתוך נשמתו של אחר, אבל ערך-הרגע דורש, שהכל יהיה ברור ולא סתום, ועל-כן ארדיב עוז בנפשי לשאול: עקיצה זו למה היא באה? הלא הקהל הציוני נוכח כבר, שעבודה זו, שאתם דורשים אותה עתה, כבר דרשו ה,חוגים הציוניים מחוסרי-המסבלנות כמה שנים קודם-לכן וכאז כן עתה היתה תשובתכם, שצריך לחקור ולדרוש, ולהתבונן ולדעת, והעיקר — בחשאי, בנמוס ובדרך-ארץ בפני ה,מנהיגים ומקורביהם, שהרי, פוליטיקה ו,דיפלומטיה הן דברים, שמבינים אותם רק בקלונאי ואולי גם בפטרבורג, ובווילנא, אבל בשום אופן לא במקום אחר, — ועתה באה המציאות, — המציאות המרה, הפשוטה, הבלתי-מנומסת, — ומה היא אומרת?

מתוך אותו חזר יוצא, שעל הפרק עומדות עתה, קודם-כל, העבודות הללו: א) התרכזות היהודים בארץ-ישראל; ב) עבודה לאומית-קולטורית בתוך היהודים הטורקים; ג) הפצת-ידיעות על מטרותיה של הציוניות בין השדרות הרחבות של העם הטורקי. והלב מתפוצץ מכאב כשאתה רואה, כי רק אחרי עבודה של שנים-עשרה שנה מתחילים — יותר נכון, מתעדרים להתחיל — ברכוז יהודים בארץ-ישראל, בעבודה לאומית-קולטורית בין יהודי טורקיה ובהפצת ידיעות על מטרותינו בין העם הטורקי! יודע אני, ששיבוני: חכם אתה עכשיו, אחרי המהפכה, אבל כלום יכולנו לדעת מראש, שתהיה המהפכה כזו? — ואולם הלא היו אנשים, שדרשו השכם ודרוש, שהארץ תהיה שלנו אם יושביה יהיו משלנו ושאסור לעשות את החשבון בלי בעל-הבית, — ולמה זה בשלנו אותם באופן כל-כך גם ולפעמים גם מכוער? אמנם, האנשים האלה אינם דיפלומטים ולא דרו מעולם לא בקלונאי ולא בוויילנא ולא בפטרבורג; אבל הרי סוף סוף חלה האחריות בעד מעוש ישובנו בא"י ומעוש ידיעת הטורקים ממהות הציוניות על אלה, שהפחידו את ההמון במשטר הטורקי ושמו לשחוק את ההצעה לעשות איזה דבר בטורקיה לשם הפצת הציוניות, — והיכן הוא ה,אשמו הגדול, שלקולו יתעורר העם, היכן היא העבודה הנמרצה, שתהא לכפרת העוון הגדול הזה?... על-כן חזר אני ואומר, שקודם-כל צריכים כל אלה, שאשמת אי-עבודתנו חלה עליהם, להודות על האמת, ורק אז יכולים אנו לקוות, שהקונגרס ידרוש עבודה ריאלית דרישה נמרצה וכבירה, דרישה נובעת ממעמקי-ההכרה, דרישה של טועה וחזר מטעותו, שהוא הרואה ומרגיש את כל הערך ההיסטורי של טעותו זו, אף אם באה שלא באשמתו.

ועל השאלה: מה אנו צריכים לעשות?—אני משיב: ראשית מעשינו היא—הכנה אל הקונגרס, הכנה אל הנתח, שצריך יהיה להעשות. לנו נחיצות אספות מוקדמות, שיעברו את כל החומר הדרוש ויכינו את כל ההצעות, שאפשר להציע לשם עבודה ריאליית רחבה, לנו נחיצות אספות ויילנא-פרייבורג.

אבאר את דברי:

מה שיכולנו להשיג ברגע הראשון של השמחה הכללית בטורקיה—אילו היינו נכונים לכך; מה שיכולנו להשיג אילו היו בפארלאמנט הטורקי באי-כח יהודיים מארץ-ישראל ואילו היו גם ארבעת הדיפוטאטים של שאר מדינות-טורקיה יהודים יותר קרובים לאידיאל שלנו—זאת אבדנו לנצח, אבל לתקויתנו ניאש לא נאמר. הלא זו לא הפעם הראשונה, שיכולים אנו להשיג דבר-מה—ואין אנו משיגים, לתולדתנו העשירה במאורעות יתוסף עוד מאורע-מעציב אחד. עלינו רק לזכור, שאבדנו דבר-מה, עלינו רק להרגיש את עומק-הכאב של האבדה, ואז, לכל-הפחות נוכל לקוות, שבפעם השניה כבר לא נאבד בימים מאורע כזה, אם רק יודמן לידני, ועתה אל נא בחפזן! הלא כך אנו נוהגים תמיד, בשעה שצריך לעבוד ולהכין את הכל—באים, סבלנים וקוראים להרוצים לעבוד מחוסרי-סבלנות, ולאחר-מעשה, כשכבר אי-אפשר לפעול הרבה, נכונים אנו לבלוע את הכל בבת-אחת, מה שכבר אבדנו אין להשיב. עתה מתחלת עבודה הדרגתית, עבודה לשניים, ואם רק תתחיל עבודה ולא רק החלטות—לנו, אבל לא ברגע זה, לא קודם הקונגרס, כי כל צעד, שיעשה עתה מאיזה צד שהוא לטובת העבודה הציונית הממשית, ירשם ב,אקטיב של הועד-הפועל המצומצם—והדבר הזה יוכל רק להזיק להציוניות. אם צריכים, למשל, לכרוז עתונות עברית בקישטא או להשפיע על עתוני טורקיה, שיבינו את רעיונו כראוי, והועד'פ לא עשה זאת עד עתה—מוטב שלא יעשה עוד אחר הקונגרס, סוד גלוי הוא, שמציאותה של הסתדרות-ציונית-כללית כמעט שאינה ניכרת אצלנו בימים האחרונים, הציוניות הולכת ומתנוונה מיום ליום. הקונגרס התשיעי צריך להיות הראי הגדול, שבו ישתקפו כל התוהו-והבוהו של מעשינו, כל האפסות של פעולותינו, ורק אם הצירים יודעו וירתעו לאחריהם למראה עיניהם—או רק אז נוכל לקוות, שהקונגרס ישמיע את המלה הדרושה וישנה את מצב ההסתדרות שנוי עיקרי. במשך עשר שנים ויותר נלחמות זו בזו שתי השקפות שונות, האחת אומרת: יתן העם כסף, יעזור לנו בעבודתנו—ואז נתחיל במעשים ממשיים; והשנייה אומרת: התחילו, הראו מעשים—וגם העם בא יבוא. ההשקפה הראשונה פשטה את הרגל, צריך לנסות את אמתות השניה, ולנסות צריכה לא חברה זו או אחרת, לא אספה זו או אחרת, אלא הקונגרס עצמו. הפה שאסר עליו להתיר עתה, עד הקונגרס נשארו עוד חדשים אחרים, הזמן אינו גדול ביותר וצריך להתחיל בהכנה לקראתו מיד, העבודה גדולה ורבת-אחריות, לא רק שנוי הפרוגרממה והמאקטיקה דורשים המאורעות בטורקיה, גם שאלת-ההנהגה צריכה להתברר, וכמה שאין מן הנמוס ומן הנעימות לדבר על ענין זה—צריך לדבר עליו בדברים ברורים, האמת צריכה להאמר אם גם תהיה מכאיבה ומרה: ההנהגה לא עמדה על מרום תעודתה, היא לא יכלה לעבוד וגם לא רצתה להביא קרבנות, יש רגעים בחיי-האומה, שיש לנו בהם רשות לדרוש מן המנהיגים קרבנות גדולים, אמרו מה שתאמרו: אם ברגעים כאלה מתחילים להריע רק על מס-מפלגותי, אם ברגעים כאלה מצוים להעמיד עבודה זו בראש כל העבודות—אות הוא, שלא הכל כשורה, ואם אמנם היה איזה רגע מוצלח, שיכלו מנהיגינו להשתמש בו ואבדוהו ע"י כסף בה בשעה שבראשנו עומדים מיליונרים,—הנני להרגיע את מר גולדשטיין, שהתנפל בה—Pascabitz, שנה שעברה, גליון 46, על „המשקיף“ של „השלח“, שדרש קרבנות מעשירינו העומדים בראש הציוניות: איני רוצה, להדחק לתוך כיסם—הכסף הוא כספם, רכישם הפרטי,—ורק זאת אני רוצה לומר: אם דבר כזה היה אפשרי, אות הוא שבני-אדם אלה אינם מוכשרים לעמוד בראש תנועתנו.

ועוד דבר אחד יש, שבסבתו אין בני-אדם אלה צריכים לעמוד בראש תנועתנו: מנהג שנהגו הפארלאמנטים המתוקנים הוא—שהמנהיגים נבחרים מתוך הרוב, הם צריכים לא רק למלא אחרי החלטות הרוב, אלא גם להיות תמימי-דעה עמו, והדעות צריכות להיות עצם מעצמם. כי למה נרמא את עצמנו?—מעשיו של המנהיג היותר כשר בעל-כרחם הם גם סוביקטיביים; ואם דעתו של הרוב נשתנתה וההנהגה לא הראתה את השנוי שנתהוה בה במעשים חשובים, או, אם לא נוציא מזה משפט, שאין היא מוכשרת לעבודה הצריכה לגשם את הדעה החדשה של הרוב, צריכים אנו להוציא מזה משפט, שאין היא רוצה ואין היא יכולה לגשם דעה זו מפני שזו אינה יכולה להעשות חלק מעצמותה; ותמיד תעכב הנהגה כזו, עם כל ישרה האנושי, בעד התגשמותה של הדעה החדשה מדעת או שלא מדעת. ועל-כן צריך שתניח מקומה להנהגה אחרת, שהדעה החדשה היתה תמיד חביבה עליה ובחפץ-לב תמלא אחרי החלטותיו של הרוב ולא כמי שכפאו שד. ואולם יש אנשים בתוכנו, המוענים ואומרים, שהעיקר הוא-העם עצמו ולא ההנהגה שלו. אם העם לא התעורר, לא התרומם ולא הרגיש ברנע ההיסטורי הזה, אשמתו על ראשו תחול ולא על מנהיגיו. הטענה היא, אמנם, טענה אמיתית, שמביאה לידי-הרהורים מרים וכל אחד מאתנו כבר קלל לא אחת את הגלות, אשר היא היא שהספיקה כמעט להמית בתוכנו את הרגש-הלאומי הבריא, שצריך היה להודעזע לקול המלגראמה הראשונה על-דבר החירות בטורקיה,—מלגראמה, שהיתה צריכה לחולל מהפכה שלמה בכל שדרות עמנו ומפלגותיו, בכל אלה הכחות הפועלים של הכחות השונות, שהם מצויים ברחוב היהודים. אבל הרי סוף סוף יכולים אנו רק לקלל את הגלות קללה נמרצת ולהשבע, שנוספף לעבוד עד אשר נחיה ונכריא את הרגש הלאומי העברי,—להמיר את עמנו בעם אחר אין אנו יכולים, ומכיון שכן הוא, אין שום ערך למענה זו, אילו היינו שמים לב להאינדיפרנציות, שבה פוגש עמנו אותנו, הציוניים, תמיד, לא היינו ציוניים זה כבר, בשעה שיסדרנו את הקרן-הקיימת חלמנו לקבל מיליונים, אם לא מיליארדים—וכמה נתן העם הלא ידוע לכל. יודעים אנו, שיש סבה אחת לכל המחלות, שדבקו בעמנו, וגלות שמה, וגלות זו עלינו להרוס עד היסוד, ודוקא מפני זה חלה כל האחריות על המנהיגים, שהיו צריכים לעורר את העם במעשים והם היו מישנים אותו תמיד ומוסיפים לישנוהו בהחלטות, תהייה אפילו היותר יפות, אמנם, מצבו של מנהיג ציוני אינו נעים ביותר. אבל הלא צריך הוא לדעת, שאינו מנהיג סתם, אלא מנהיגים של עם-ישראל, כמו שידע שלום-עליכם, שהוא סופר לעם-ישראל וכמו שידע יהודה שטיינברג, שהוא מכהן בספרות-ישראל. ימי שאינו יודע זאת ואינו חש ומרגיש את הדבר הזה בכל לבו ונפשו אינו ראוי להיות למנהיג בתוכנו. את הדבר הזה צריך הקונגרס לזכור כשיבוא לבחור בהנהגה שלנו. ולפיכך אני חוזר ואומר: הכנה אל הקונגרס—זהה, לפי דעתי, ה'א' וה'ת' של כל עבודתנו עתה. בזה התבטא המחאה הגדולה והנמרצה של מחוסרי-הסבלנות, שראו את הגולה. עד הימים האחרונים לא לקחו אחדים מהם שום חלק בהנהגה, או לא לקחו את החלק הראוי להם, מפני דעותיהם ה'מוקדמות', אבל עתה אין להם רשות לעמוד מרחוק ולהסתפק בזה, שהאחריות לא על ראשם תחול. טובת הציוניות—יותר נכון: קיום הציוניות—דרשת שלא לשים לב למה שיאמר זה או אחר ולמה שאינו מן ה'נמוס'. עבודה קרמה לנמוס. יהא הנתוח קשה, תהא המלחמה כבירה, בסודות ורמזים, הנקראים בשם 'דיפלומאטיה', אי-אפשר עתה להסתפק. הכל צריך להתברר, והקונגרס חייב לומר מלה חדשה, שתפיח רוח-חיים באלה המעשים הנכונים להקריב קרבנות על מזבח תחית-עמם, שתפיץ את העבים השחורים של הספקות השונים, האמת ההיסטורית היא על צדנו, והשררות הרחבות של הציונים, ה'שוקלים' הפשוטים של הערים והעיירות—גם הן על צדנו. חטא גדול הוא לחשב עתה חשבונות פרטיים ולשים לב למינות, שיש בלבו של אחד על חברו, ולנמסיות. לו היה הקונגרס השביעי שם לבו ל'נמוס',—כבר היו כספי הקרן-הקיימת מונחים עתה בגאלוויסמון או בקירינאיקה...

יחזקאל בן-חיים.

בברוקלין.

השקפה עברית

(XXX).

המהפכה בטורקיה, קונטרא-ריבולוציה או מלחמה בעד השלטון? מהלך המאורעות האמתי, מאיזה צד נשקפת סכנה להמשטר החדש בטורקיה? השתתפות היהודים במאורעות הטורקים, מה בין יהודי-טורקיה ליהודי שאר ארצות? — עבדים ובני-חורין, — בארץ-ישראל, מאניפסטאציה לכבוד הלשון העברית. גאולת הארץ, נסיון חדש של הסתדרות. — הציוניות באיסטריה, הועדה השמינית של ציוני-גאליציה, „פלשתיניסמוס“, „גלות-יסמוס“, „עוד נצחון כזה וכו'“, ועידת המורים בגאליציה, — התנועה בשוק הספרות העברית. — ענין קירינאיקה, התרוד היותר טוב של זננוויל. — שתי אבדות: הארכיטקטון אוסקאר מארמורק והמשחק אדולף זוננבאל.

לפני עשרה חדשים עמד כל העולם כולו תוהה ומתמיה למראה המהפכה-בשלום, שנעשתה בטורקיה ה„פראית“. עתה עומד העולם עוד הפעם משתומם ומתפעל למראה המהפכה החדשה — הפעם לא בשלום גמור — שנעשתה עוד הפעם באותה טורקיה במשך זמן כל-כך קצר. רק שני שבועות עברו מיום 13 לאפריל (ח'ח), שבו נתקשר הצבא והכריח את המיניסטריון של חיל-מי-פחה ואת נשיא בית-המחקקים אח-מד-ריזה להתפטר ממשמרותיהם — וכבר באו צבאות-מוקדון הנאמנים להועד של הטורקים-הצעירים בשערי-קושטא, כבשו במערת מלחמה קצרה את יילדי-קיוסק, הורידו מכסאו את השולטן עבד-אלחמיד אחרי מלכות של „ג'שנה והוליכוהו בשבי לסאלוניקי, ובמקומו השלימו את אחיו רישאד בשם מוחמד החמישי. וכי היו כאן קונטרא-ריבולוציה המונית-בירוקראטית והחזרת הקונסטימוציה ליושנה? — דבר זה מוטל עדיין בספק גדול. לא רק לא נראו ביום 13 לאפריל ובימים שאחריו המונים טורקיים גדולים המתנגדים להקונסטימוציה, „מאות שחורות“, שיש להן תקוה להיות „מיליונים שחורים“, אלא אפילו הצבא עצמו, שצד על בית-המחקקים, לא פסק פיו מקריאת „תחי הקונסטימוציה!“ — וקריאתו זו לא פסקה אף בשעה שהלך לתבוע את תביעותיו ה„ריאקציוניות“ מעבד-אלחמיד. אילו היתה כאן קונטרא-ריבולוציה מסודרת עלידי השולטן הקודם, היה זה האחרון, שהוא לכל הדעות פקח וחרוץ גדול, רוכש לו קודם-כל את לבותיהם של האופיצירים — ובפועל אנו רואים, שהחיילים הפשוטים לא היו מונהגים כלל ע"י אופיצירים והיו הירגים את אלה בלי חמלה על שהתנגדו למעשיהם; אילו היתה כאן קונטרא-ריבולוציה מסודרת, היה השולטן. מפיו מיד את הפארלאמנט ולא היה ממנה לווייר-גדול את טבפיק-פחה, שהוא קונסטימוציוני לא פחות מחילמי-פחה, באופן שאף השולטן החדש השאיר אותו מתחלה על משמרתו והוא לא נתפטר עתה אלא מפני שלא ידע לו רוב בפארלאמנט; ולבסוף, — אילו היתה כאן קונטרא-ריבולוציה מסודרת, לא היו המושלמים האדוקים והריאקציונרים מתחברים בה אל ה„אחרארים“, שהם יותר ראדיקאליים אף מן הטורקים הצעירים, כי הם דורשים הנהגה-עצמית יותר רחבה לכל אומה ולכל מדינה. כפי הנראה, היה כאן מתחלה קשר לא על הקונסטימוציה, אלא על שלטונם של הטורקים-הצעירים, שהיה באמת כמעט בלתי-מוגבל עליהם, ורק עליהם נתקשרו מתחלה מי שהיה הוויר הגדול קיא-מי-לפחה, שהוא קונסטימוציוני גמור, אלא שלא רצה למשוך בעגלם של הטורקים הצעירים וזו היתה סבת-התפטרותו, עם ה„אחרארים“, שגם הם לא יכלו לראות בממשלתם הבלתי-מוגבלת של מתנגדיהם המדיניים; וכדי לפעול על החיילים הפשוטים, שהיו על צדם, הוכרחו כל אלה להעליל בפניהם על הטורקים-הצעירים, שהם באו להפך ולבטל את ה„שריעת“ (המשפט הדתי); הם ידעו, שאפילו החיילים הפשוטים אינם מתנגדים להקונסטימוציה כשהיא לעצמה ושהאופיצירים אינם בוערים וקנאים באותה מדה, שיאמינו בעלילה זו ויצאו נגד הטורקים הצעירים.

ורק אחרי שעלה הדבר בירי ה, אחראים והמושלמים האדוקים המאוחדים לקומם את הצבא נגד נשיא-הפארלאמנט והוויז-הגדול, נסה השולמן הפקח להשתמש בהורמנט המוכה ולהסב אליו את השלמן, וכנהי-האמונה הנמוכים נסו אף הם להשיב אליהם את כח-השפעתם על העם, אבל המורקים-הצעירים, שלא רק רוב הצבא היה על צדם, אלא גם רוב המשכילים מכל האומות בכל הערים הגדולות, מפני שבאמת לא עשו בכל ימי שלמנם שום דבר מן הדברים שעשו הריבולוציונרים בשאר ארצות נגד האמונה, נגד הרגש הלאומי ונגד הקנין הפרטי, — לא אברו אפילו רגע אחד לבמלה, כדי שלא להאריך את המצב המשונה של שלמון, סולדאטסקה, שבסופו היה יכול להביא אף לידי בסול הקינסטימוציה. הצבא המוקדני, ביחד עם מתנדבים מכל האומות, יצאו על קישמא, הפארלאמנט והסינאט נתאספו בסאן-סטיפאנו (לא הרחק מקושמא) ואף רוב חיל-הים נלוו עליהם, — וקושמא נכבשה לפנייהם כמעט בלי שפי-דם, ורק לפני יילדוי-קיוסק פגשו בהתנגדות מועטת, שבמובן לא יכלה להחזיק מעמד זמן מרובה, ומפני שהמהפכה של יום 13 לאפריל היתה פתאומית ומפליאה ביותר, חשבו המורקים הצעירים, שאי אפשר להם להיות בטוחים בנצחונם כל עוד שישב העריץ הזקן על כסאו (אף אם הפעם, כנראה, לא הוא היה המתחיל במהפכה) וכל עוד שלא יאימו על המורדים באימת מיתת-בית-דין. השולמן הורר מכסאו, כאמור, וכעשרים איש מן המורדים והמעוררים-למרייה נתלו על-פי בית-דין של צבא לפני שערי הפארלאמנט, נלו לעיני כל יושבי-קושמא, למען ישמעו וייראו ולא יידון לעשות עוד.

וזה, כנראה, מהלך-המאורעות האמתי. חשוב היה הדבר לבארו כדי להוכיח, שהקונסטימוציה במוריקה אינה בכנה מצד הריאקציונרים, שאף הם ברובם אינם בעד החזרת שלמן-היחיד ליושנו, אם יש סכנה — היא, ראשית, מצד אירופה, הנאורה, שחולשת מוריקה נצרכת לה כדי לעשות במדינות המוריקות כאדם העושה בתוך שלו, ושנית — מצד המורקים-הצעירים עצמם, דם שפכו כבר האנשים האלה, ויהא אפילו מתוך הכרת, ויהא אפילו במדה מועטת לערך שאר המהפכות; ומטבע היום הוא — שאינו נשקט אלא ברמי שופכו, והאיום האסימי בתליות אף הוא יכול להביא לידי תוצאות מהופכות מן המביקות: הוא מרגיז יותר משהוא מאיים, רק אם יאמרו המורקים-הצעירים, די! לנקמה המדינית ויתחילו במקום זה לבקש את דמי-הארמינים הנשפכים בפרעות הנראות של אדאנה ולעבוד עבודת תקן החוקים והסדרים במוריקה, — אז רק אז יש תקוה, שהמשמר המורקי החדש יתחוק ויתבסס וייהיה לברכה לכל העמים הדרים בארץ הגדולה הוו ולכל המדינות הנמצאות תחת ממשלת העותמאנים, ובתוכם — גם לעמנו וארץ-אבותינו, השתתפות היהודים במהפכה האחרונה היתה מרובה לפי ערך מספרם במוריקה, ודבר זה מתבאר לא רק במה שהיהודים הם בכל מקום על צד המשמר הפרוגריסיבי יותר, אלא גם במה שמרכז התנועה המוריקית-הצעירה הוא סאליניקי — עיר שרובה יהודים, אבל ראוי לשים לב לההבדל הגדול שבין השתתפות היהודים במהפכה המוריקית ובין השתתפותם בשאר המהפכות. באלו האחרונות עדיין היו היהודים בשעת השתתפותם מחוסרי זכויות אנושיות, באופן שהעמים ברובם עדיין ראו בהם בני-אדם ממדרגה שניה ובהשתתפותם לשובת המהפכה — חוצפה מצד אחד ופניות פרטיות מצד שני, וכדי להסיר מעליהם את החשד האחרון היו היהודים מוכרחים להמעים ולחזור ולהמעים, שאין להם שום אינטרסים לאומיים מיוחדים ושכל כוונתם היא — לשובת-הכלל, והרי הדבר האחרון היה — השעאה פסיכולוגית: בעיקר הדבר הרי היו היהודים נצרכים אז לא לקונסטימוציה יותר ליביראלית או פחית ליביראלית, אלא — לאויר-לנשימה, לזכויות-האדם באשר הוא אדם ולזכויות הלאומיות היותר הברורות, וכך נתננו השקר והצביעות שלא מדעת לתוך כל דבריהם ומעשיהם של עסקני-המהפכה היהודיים, ושונאי-החירות הרגישו בזה והשתמשו בזה להזיק גם ליהודים וגם לחירות עצמה. לא כן יהודי-מוריקה, גם במשטר הישן וגם במשטר החדש היווים להם אותן הזכויות האנושיות והלאומיות, שהיווים לכל שאר לאומי-מוריקה, לא כשפחה חרופה נכנסה האומה הישראלית לתוך המשטר המורקי החדש, אלא כבת-חורין נמורה. ולפיכך רשות — וגם חיבה — היתה ליהודי-מוריקה לעזור להנשמת הקונסטימוציה ולחזוקה ככל שאר אורחי-הממלכה, ואמנם, הציר היהודי, מרנסים מצליח, היה היחיד בימי-המבוכה הראשונים אחרי המהפכה, שבשעה שהפארלאמנט המורקי היה מוקף חיילים מזוינים והוא עצמו היה חולה, לא נבעת מן המות הצפוי לו ודבר קשות עם חברי הפארלאמנט ועם בעלי העתונות המוריקת על שלא מצאו די אין בלכם לעמוד בפני ה, סולדאטסקה הפרועה ועל שהסכימו מיד לכל דרישות המורדים, והציר היהודי האחר,

מר עמנואל קאראסו, עמד כמעט בראש הועד של המורקים הצעירים בסאלוניקי ובדרשתו הנלהבת עורר את בני האומות העותמאניות השונות לתת את רכושם ואת חייהם כופר החירות העומדת בסכנה. וגם גדוד יהודי מיוחד של מתנדבים יצאו ממקדון לעזרת המורקים-הצעירים. וכשהיה צריך להודיע את עבר-אלחמיד, שהיה מורד מעל כסאו, נשלח במלאכות הקשה הזו, ביחד עם שני מורקים וארמיני אחד, גם היהודי קאראסו הנזכר. בממלכות אחרות היו מעשים כאלה נחשבים להוצפה ליהודים עושיהם והיו עלולים להמיט רעה גדולה על כלל-היהודים; במורקיה אין הדבר כן מפני שצאצאי הספרדים הגאים והאמיצים לא היו בה מעולם, ואורחים ממדרגה שניה, ואל יהא הדבר הזה קל בעינינו, אנו הציונים! יהודים כאלה לא יתנו שכמם לסבול הנבלות בארץ-ישראל—לכל הפחות כמה שנוגע ליהודים נתיני-מורקיה—לעולם! הם יגינו על זכויותינו בארץ, הם ילחמי במעלילים ובמשמינים, אם רק נרכוש את לבם לרעיונו הלאומי הגדול יותר ויותר. ואפשר רק לשמוח על זה, שנסים מצליח הוא ששלח את ברכתו להאספה הכללית של הועד באודיסא ועמנואל קאראסו אף הוא הראה אותות-חבה לרעיונו ביחוד אחרי האספה האחרונה במאלוניקי. שאסף הדריך יעקב סון בדבר פתיחת סניף להבאנק שלנו במאלוניקי ובדבר פתיחת ועד אמינראציוני במורקיה.

ובארץ-ישראל רבה היתה התכונה בימים האחרונים. קבלות-הפנים והחניגות לכבוד ח. נ. ביאליק המסיר את ארץ-ישראל זה כשני חרשים, שלא היו דוגמתן עד עתה, שהרי השתתפו בהן אנשים מכל המפלגות ומכל העדות, נעשו למאניפסטאציה גדולה ונהדרה לכבוד הלשון העברית השבה לתחיה בארץ-מולדתה, והרבה אנשים אמידים באו לארץ-ישראל בשני החרשים האחרונים, ואם לא עשו הרבה, כמדת יכולתם, על כל פנים עשו מעט: הפרישו סכומים הגונים, לגאולת-הארץ; ויש לקוות, שעוד אנשים בעלי יכולת יצאו בעקבותיהם. ומעט מעט הודרת אל כל הלבבות ההכרה העמוקה, שיהודי ארץ-ישראל צריכים להסתדר לקבוצ לאומי אחד, מה שנסה מראשיתו לעשות עוד לפני ששנים ורק מפני המקטרגים והקנאים מכל הסוגים לא הצליח נסיונו אז. יש לשמוח, שהפעם בא נסיון ההסתדרות לא מבחוץ, מן הגולה, אלא מבפנים—מן המועצה הארצישראלית. עדיין לא עלה בידה של זו האחרונה לבנות את ההסתדרות על יסודות מוצקים ואפילו תקנותיה לא הובררו עוד כל צרכן, אבל צריך לקוות, שהרעיון הגדול הזה לא יעלה עוד בתהו עתה, כשנשתנו המסכות לטיבה במורקיה כולה. ידענוא יהודי ארץ-ישראל, שכבר הגיעה השעה, שלא יסמכו על יהודי-הגולה, אין חבוש מתיר עצמו מבינת-האסורים—אבל מי יודע איזה חלק מן היהודים הוא יותר חבוש—זה שבגולה או זה שבארץ-ישראל... הרי הכל רואים, שלא רק כלל יהודי-הגולה לא נתעורר ברנע הגדול במדה הדרושה והרצויה, אלא אף ההסתדרות הציונית עצמה ישנה שנה עמוקה—ועדיין היא מתפארת בזהירותה, כלומר באי-עשייתה המוחלטת...

באמת אין להאשים את הציונים באפס מעשה. אדרבה, מי עוד כהציונים, תוחכים חטמם לתוך כל ענין וענין, בין שראוי להם לעשותו ובין שאין מן הראוי להם לעשותו. אלא שמתוך רוב עשייה הם שוכחים דבר קטן אחד—את ציוניותם... את הדבר האחרון הזה הבירו סוף סוף הציונים באויסמריה—זו הארץ הקלאסית של עבודת-ההוה. הציונים שברוסיה היו אף הם משקיעים בחפץ-לב את כל כחותיהם בעבודת-ההוה, כפסק-הדין שהוציאו בהלסינגפורם, אלא שהשאר שבעיסה מעכב... באויסמריה אין עכובים חיצוניים—ובכן נשתקעו שם כמעט כל כחותיהם של הציונים בעבודת-ההוה ולהציוניות נופה במעט שלא נשאר כלום. את הדבר הזה התחילו להבין מעט מעט אף טובי הציונים האויסמריים, גם בלי שהביאם לכך לחץ חיצוני, והועידה השמינית של ציוני-גאליציה, שנדעדה בימי 18—19 אפריל (ח''), נהפכה למלחמה עצומה בין הציוניות המהורה ובין עבודת-ההוה. או—כבשים של אחדים מחברי העידה—בין הפלשתיניסמוס ובין הגלותיסמוס. ציר הרייכסראט האויסמרי, מראש שטאנדה, הגין על עבודת-ההוה בכלל ועל עבודתו המדינית של הקלוב היהודי בפריס. אבל עם כל הנגתו מוכרח היה לומר: אם נודה על האמת, אין עבודת הקלוב היהודי ציונית במובנה העיקרי. הפוליטיקה היהודית בארצות הגלות היא לו, אמצעי והציוניות—תכלית. הפוליטיקה היא עבודת-הכנה והציוניות—התכלית האחרונה. ואם יוחלט כאן (בועידה השמינית), שיש נגוד בין הפוליטיקה ובין הציוניות, או הדבר מובן מאליו, שנשוב אל הציוניות ונציא מזה את המסקנות האחרונות, ואולם הדבר הושע טהאן בירר, שאמנם אי-אפשר בלי עבודה מדינית באויסמריה, אבל צריך

להפריד בינה ו בין הציוניות (ממש מה שדורש הר"ר יוסף קלוזנר זה שמונה שנים רצופות), ומר שלמה שילר, גלה את הקלפים באמרו, שבעבודה המדינית בגלות אוחזים בני-אדם, שאינם מאמינים בהצלחת הציוניות בארץ-ישראל. אנשים כאלה הם יהודים לאומיים הגונים, אבל אינם ציוניים. כשדורשים מן הועד המדיני עבודה יותר נמרצת בשביל הציוניות וארץ-ישראל, יש תמיד תשובה אחת: כסף אין. — ובשביל עבודת-ההוה כסף יש ויש. ובכלל אין המצדדים בזכותה של עבודת-ההוה עובדים בשביל ארץ-ישראל בלב תמים. ולפיכך אין עצה אחרת להיטיב את מצב הציוניות אלא להפריד את עבודת-ההוה מעל הציוניות ולסד בשביל הראשונה מפלגה יהודית-לאומית מיוחדת. — ואולם כל הדברים הנכוחים האלה לא הועילו כלום וברוב של ע"ג דעות נגד כ"ד הוחלט, שהעבודה המדינית במדינה ובממלכה — בתור אמצעי — נכנסת לתוך פרוגראמה-העבודה של ההסתדרות הציונית. אבל ראוי להעיר, שקרוב לחמשים ציר לא חוו את דעתם כלל וכמעט כולם היו מאלה, שהם מתנגדי עבודת-ההוה, אלא שלא רצו לסבך את מצבם של הצירים הציוניים ברייכסראט, נצחון כגון זה אינו אלא, נצחון של פירודים.

ולעומת זה יכלה ועדת המורים העבריים בגאליציה, שנתועדה ביחד עם הועידה הציונית, לתת שמחה בלבנו. בה נתברר, כי לתוך אגודת המורים העבריים בגאליציה נכנסו 43 מורים, שהם מנהלים 24 בתי-ספר, שיש בהם 2,126 תלמידים ותלמידות. אמנם, מצבם החמרי של רוב בתי-הספר העבריים הנמורים האלה (על-פי רוב מעין, חדרים מתוקנים, אצלנו) אינו מבוסס כל צרכו, אבל העבודה עצמה, שבגאליציה נתפשט בימים האחרונים הדבור העברי בין הקטנים והצעירים במדה שלא פללנו לה קודם-לכן, מוכיחה למדי, שיש לנו שם מורים עושים חיבתם באמונה, וצריך לציון גם את העובדה המשמחת, שבועידה זו השתתפו גם מורות עבריות, ובכלל היו הרבה עלמות ונשים מדברות עברית ביעידה זו. הד"ר יהושע משה'ן דרש דרשה מצוינת מאד, שבה הראה על הקשר האמין שבין הלשון העברית ויצירת ערכים ישראלים חדשים, ומר בן-דוד הציע ליסד, אגודת בתי-הספר העבריים, שתעסוק בחבור פרוגראמה מאוחדת בשביל כל בתי-הספר, תדאג להשכלתם הפדגוגית של המורים העבריים, תשגיח על הלמודים העבריים בכל מקום שיש תלמידים עבריים ותתווך בין אבות התלמידים ובין מוריהם. הצעה חשובה זו נתקבלה בכללה ולראש האגודה העתידה נבחר הסופר העמקן מר שלמה שילר.

בכלל צריך לומר, לשמחתנו, שהעבודה הקולטורית העברית מתקדמת בימים האחרונים, אם כי רק מעט מעט. לפני חדשים אחדים התחיל מר דוד פרישמן להוציא ביוארשא עתון יומי בשם "הבוקר", שאף אם יחוסו האינדיפרנטי להציוניות ובכלל החלק הפובליציסטי שבו, שקריירות של כפור שולטת בתוכו, אינם יכולים להשביענו רצון, מצטיין בו לטוב, לעומת זה, החלק הספרותי-הפוליטוני, שהוא יפה ורענן באמת. ויחד עם זה עורך מר פרישמן עתון שבועי מוקדש רק לעניני-ספרות בלבד בשם "רשימים", שהוא יוצא בהוצאת, ספרות ומצטיין בתכנו היפה ובמעמ-הטוב. ו"תושיה", שנדרמה תרדמת-מרומא במשך כמה שנים, שבה גם היא לתחיה והכריזה בעתונים על ביביות יקה גדולה, שהיא עתידה להוציא בקרוב ושבה יבואו גם ספרים עבריים ישנים, שכלו משוק-הספרים או שיצאו בתוצאות משובשות וכעורות, גם קובצי-כתבים של הסופרים החדשים והמפורסמים פחות או יותר, וגם — ספרים חדשים לגמרי מן, הספרות הצעירה. התכנית רחבה ומובה היא בכללה ואפשר לשמוח עליה אף אם לא נסכים לפרטים שונים מן המודעה המפורטת, שהדפים מר-בן-אביגדור בעתונינו, השאלה היא בדבר טיב הוצאתה-לפעולה: מר-בן-אביגדור, המצוין באנרגיה שלו ובאהבתי לספרותנו, מצוין עם זה בחבה יתרה לה, חדוש אף במקום שאינו אלא רגעי וחסר-מעם, וגם אינו בורק כמומחיותם של המחברים העובדים במחיצתו, ובלבד שיהיה להם שם בספרותנו, שכל-כך נקל להתפרסם בה, אנו מקוים, שיהיה זהיר הפעם בכרייתו וגם — לא ישים לב לדעת השוק במובנו הרחב, כלומר, לא רק לדעת השוק של הקונים, אלא אף לדעת הסופרים מן השוק... על כל פנים, הרעיון עצמו להוציא ולהפיץ גם את ספרי קדמונינו בהוצאה חדשה ומתוקנת ראוי הוא לשבח. הלא רק שלש-ארבע שנים עברו מיום שהמון נערים בשנים ובדעת ראו בכל הספרות העברית, ביחוד העתיקה, רק גל של שמות, שצריך לשרפם כאש או להשליכם לתוך האשפה. עתה נשתנו הזמנים — ולטובה. עדות נאמנה על זה היא גם הכרת הצורך בקונגרס עברי-קולטורי, שלא דברנו עליו בזה כל עוד לא יצא מכלל הצעת אנשים פרטיים, עתה היתה בברלין בימי 10—11 ליאנואר ועידה מיוחדת בנידון זה, שהחליטה לקבוע בחודש

אב בברלין ויסדה ועד, שיעסוק בכל ההכנות הנצרכות וגם יעבד פרוגרמה מפורטת וימציא את ההרצאות הדרושות. בקינגרס זה—כך החליטה העיריה—יכול להשתתף כל מי שמורה בלאומיותה של הלשון העברית. לשוני הרשמית תהא עברית, אלא שבזיכרון אפטר יהיה להשתמש גם בלשונות אחרות. אנו נשוב אל הענין החשוב הזה כשיתפרסמו סדר-היום שלו ופרטי הרצאותיו. על כל פנים חיוון משמח הוא מה שנמצאו אנשים, שהרגישו צורך בקינגרס כזה: לפני שנים אחדות היה זה ממש דבר בלתי-אפשרי, אלא שבלבנו מתעוררת תיגה עמוקה בשאנו זוכרים, שהשני הזה למטה נעשה לא מתוך התפתחות טבעית של ההכרה העברית הלאומית, אלא—מחמת הריאקציה הכללית, מה לעשות? הרי זהו גורלה של אומה, שאחרים עושים את ההיסטוריה שלה שלא מדעתה ובעל-כרח... ולא רק נכרים עושים את ההיסטוריה הישראלית בעל-כרח, כפי שעלה על דעתם, גם יהודים כאלה יש בעולם ואליהם שייכים, חיון מן המתבוללים, גם הארציים, מה להם ההיסטוריה הישראלית האחוה בארץ-ישראל כשלהבת בנחלת? — דוקא ארצות אחרות נצרכות להם—ויהי מה! —עושי-ההיסטוריה אלה רגילים לצוות, שהם הם יורשי הציוניות המדינית, האמתית—הם ולא אחרים, במדה ידועה, יש להם רשות להחליט כך: הם ירשו מן הציוניות ההיא את כל חסרונותיה וזלת מעלותיה, הרמיות הדיפלומטיות של זננויל הרי כבר נתפרסמו בכל העולם ביחד עם חדרווי הפילוסופיים, אבל חדרו היותר מצוין הוא—אני בטוח, שלא יחלוק שום אדם עלי בזה—ענין קירינאיקה, חכם, דיפלומאט גדול מפאריז דבר עם הגוברנאטור המנוח של קיריני ע"ד ישוב של יהודים והגוברנאטור, השיב, שלכו טוב ליהודים—ובכן שולחת יט"א מלאכות לקיריני ומיד מתחיל זננויל לרמוז על "מדינת-יט"א" באפריקה הצפונית, הכל דמו—וגם אני בתיכם—שהכוונה למארוק; עתה רואים אנו, שמעוה גדולה מעיני: הכוונה היתה לקיריני, אבל בשעה שרמו זננויל את רמיותיו עדיין לא שבה ה"מלאכות", עתה שבה—ומיד התחילו העתונים הישראליים הכלליים בכל הלשונות לתקוע בשופר גדול, שבקרב יצא הדין-והחשבון מתויר המדינה היט"אית, שהיתה כבר בעיני כל כמנוחת בקופסא, עתה יצא הדין-והחשבון המפורט של המלאכות עם הקדמה ארוכה מאת זננויל ונתבאר, כי—קירינאיקה לא תצלח להיות מדינה יהודית... בלי משים עולה על דעתנו ה"פילולוגיה" של-ימי הביניים: *lucus a non lucendo* ...

עוד הפעם גול המות מאתנו אחד מאלה, שהיו מחברי הועד-הפועל המצומצם בימי הרצל, בחיברת הקודמת (עמ' 386) המפרנו את הד"ר ליאופולד כהן, ביום ד' לאפריל (ח"ח) אבד עצמו לדעת בווינא מתוך מחלת-עצבים, שבאה מחמת נתיח קשה, הארכיטקטון אוסקאר מארמורק במבחר ימיו, בשנת מ"ז לחייו, מן השנה הראשונה להתנלות הציוניות המדינית ועד שנת 1905 היה חבר הועד-הפועל המצומצם ביחד עם הרצל ועבר הרבה למוכת ציוניות זו, היא היה דבק בהרצל בכל נפשו ומאורו וכשמת הרצל מת אוסקאר מארמורק לציוניות עמו יחד, ויחד עם זה עבר מארמורק למוכת הלאמת הקהלה הישראלית בווינא, שנבחר בשנת 1904 לאחד מחבריה, ציוניותו של א. מ. לא הציוניות שלנו היא ולדעתנו לא ראה את הדרך הנכונה להגשמתה, אבל הכשרון להתדבק באדם גדול עד לידי שכחת-עצמו הוא בימינו גם-כן דבר בלתי-מצוי, והפעם יש בזה אידיאליות יתרה, שהרי התדבקתו של מארמורק בהרצל היתה התדבקת ברעיונו, התדבקת בעמנו, ועל-כן קשה היא האכרה שאבדנו במותו, קשה ואינה חוזרת, ובווינא מת ביום ד' לאפריל (ח"ח) הארמיסט היהודי הגדול, אדולף זוננאטל. הוא היה אחד מן המאורות הגדולים של ה"בורג-תיאטרון" שבוינא. בתור אחד מן השרידים-היחידים של המחוקקים בליבראליות האמתית היה זוננאטל יודע לשחק ביחד את המפוסים המראניים הגדולים של בחייר החושים האירופיים, איזו רוח של הומניות עמוקה היה מכנים לתוך כל אחת מן הנפשות, שהיה משחק על הבמה, ועל-ידי זה היה מגלה את האנושי-הנצחי שבאדם, ומסיר מעליו את המכוער ואת התפל ואת הגס; וגם את הרואים היה מרומם על-ידי משחקו ההומני, שהיה מפליא בגאונותו, ויחד עם זה—ואולי דוקא בזה—נתגלתה נשמתו היהודית בכל יפעתה האידאולית, את יהדותו לא רצה להמיר בעד כל הון—ובוינא, שהיא מלאה וממולאה מומרים מכל השדרות החברתיות של היהודים, היה דבר זה עמידה בנסיון גדול, עוד לפני מותו השתתף בנשף ציוני ובצוותא דרש, שיקברוהו בקבר ישראל ולא ישימו על קברו שום פרחים ושום כתבות חוץ מכתבות-מרים, ירושלים עלתה על לבו של המשחק הזקן, שהיה מקירב לכמה מלכים וחביב על כל האריסטוקרטיה הוינאית... ועל-כן לא יסוף שמו של זוננאטל לא רק מתולדות האמנות, אלא גם מלכות אחיו היהודים.

המשקית

מחשבות ומעשים.

(XXIX).

”לפי כמנחם ואנכי בסוף מערב” —

ומאז נאמרו הדברים האלה, מימי רבי יהודה הלוי ואילך, אפשר שלא נתקיימו בנו כמו שנתקיימו עתה.

הן אמנם, מיום שהתחלנו לדבר בשם, ציון, וגאולת-הארץ, היה הפזמון הזה שגור על שפתי סופרינו ולצורך ושלא לצורך השתמשו בו, לתפארת המליצה; אבל אנחנו הלא יודעים אנו כולנו, כמה מן האמת היתה בדברים האלה. מחציתם השניה — אנכי בסוף מערב — ודאי שנתקיימה: אנחנו במערב, יותר מדאי במערב. אנחנו במערב — בכל לבנו ובכל נפשנו ובכל שאיפותינו; כולנו מהנענעים אל המערב; ולא רק אל המערב הרוחני, הקולמירי, המלומד, המפותח, המסודר, המיב והיפה, אלא סתם למערב — אפילו להמערב המזויף, הנס, האנטישמי, הפוגרומי... ואפשר לומר, שבמדה ידועה, התמערבנו יותר מן המערביים העיקריים עצמם. כן, אנחנו במערב, מחציתו השניה של הפזמון הוזה אמת היא. אבל מחציתו הראשונה — לבנו במזרח... אוי ואבוי! לבו של מי היה באמת במזרח? — באמת, לא רק אלה, שהיו במערב, לבם לא היה כלל במזרח, אלא אפילו אלה, שעל-פי מקרה היו במזרח, אף לבם היה לפעמים — ולפעמים לא רחוקית — יותר במערב מבמזרח. ולכאורה אפשר היה לחשוב, צריך היה לחשוב, השכל חייב, שעיד לאורך ימים יהיו הדברים האלה רק דברים בעלמא, פראזה יפה, אבל ריקה, שאומרים אותה רק, לתפארת המליצה, בלא שום תוכן ממשי. אבל מה שלא עשה השכל עשה הזמן. הניעו לנו, שלא בזכותנו ולא מפני מעשינו המזוכים חלילה, אלא מן הצד ובחסד-הרעת, ימים, שבהם נתקיים בנו הכתוב הוזה במלואו: אנחנו במערב ולבנו במזרח!...

לא נפריו על המדה, אם נאמר, שמעמים בנו כאלה, שאין לבם עתה במזרח, כל אחד מאתנו, מאיו מפלגה שיהיה, מתענין פחות או יותר במזרח הקרוב וכל אחד רואה בו מהרהורי-לבו... —

ואם כל המפלגות שבנו כך, אנו, הציוניים, על אחת כמה וכמה. אפס כי גם כזה, כמו בכל תנועה ותנועה, מפרוים אנחנו מעט על המדה. הטרקים הצעירים בוראי הם, אברכים טובים, הלואי שירבו כמותם; הועד של, אחדות והתקדמות — דבר טוב ויפה הוא, הלואי, רבוננו של עולם, שיתקיים לאורך ימים ושנים. אבל לתלות בהם את כל תקוותינו, להודיע בטלגרמה מיוחדת לכל הציוניים בסגנונה של ההוספה לה, עולם, ש, הנצחון שלם וגמור, כאילו אנחנו נצחנו, — כלום לא הגרשנו את המדה? כלום לא המלחנו את התבשיל יותר מראי? —

הנצחון שלם וגמור — כזה אין אני משיל ספק כלל, הנצחון, כמובן, לא שלנו, אלא זה של, ועד האחרות וההתקדמות, ואף-על-פי-כן, אילו הייתי אני ציר עברי במגילס המורקי, הייתי משתדל להפטר ממשלחת רעה זו — להודיע את עבר-אל-חמיה, שמורידן אותו מגדולתי, לבשר לרישאר, שעלה לגדולה — זהו ענין אחר. מלאכות זו הייתי מקבל עלי בכל לבי, ולא מפני הפרס המקווה, איהו אירדן מינידי מסדרנה גבוהה או מעלת פחה, שנותנים בשביל בשירות כאלו, אלא, פשיט, מפני שממבעי איהב אני לבשר טוב, מפני שידוע אני, שבשביל בשורות טובות אין שינאים את המבשר; ובכלל נעים לו לאיש טוב לבשר טוב. ואף-על-פי שהכסא בקושטא אינו עוד איתן כדבעי ושלטונו מוגבל, אף-על-פי-כן, כמו שאמר אותו הסנדלר הברליני המפורסם בשנתודע אל אלכסנדר השני במרכבת המסלה והתפאר לפניו באימנותו והלו — בקיסריותו: אף-על-פי שאין זו עדיין סנדלריא, אבל זוהי גם-כן משרה כבודה; וצריכים אנחנו לחוסף — משרה כבודה, שנותנת הכנסה הגונה; ואם מוחמד החמישי לא ירכוש לו מיליארדים, כהאומלל שקדמו, אבל

פרנסה בשופי תהא לו, בעזרת-השם, די לכלכל, אם לא הרמון של איזו מאות יפיוות—לכל הפחות, הרמון השוב, בעל-בית, של איזו תריסר נשים ופלגשים, די ספקו וכבודו, בקצור, איך שיהיה להבא—על-כל פנים לעת-עתה בשורה טובה בשרו לרישאר ובכל חפץ-לבי הייתי מקבל עלי את המלאכות ההיא. מה שאין כן משלחת מלאכים רעים להודיע לה, זקן, שפוטרים אותו מגבאות—בידי וברגלי הייתי מסתלק מזה והייתי אוסר: ילכו להם המורקים, הערביים, הארמיים, היונים, ולכו מי שילכו, רק לא אנו היהודים, ולא מפני הפחד העתיד, שמא עוד הפעם יתהפך הגלגל ומיד כל העם ידרשו את עלבינו, אף-על-פי שגם זהו ענין ועם מפורד ומפורד צריך שיהיה זהיר במעשיו; אבל אולי לזה בלבד לא הייתי חושש והייתי אומר: "יקוב הדין את ההר" ומי שרוצה להיות חייל ולקחת חלק במהפכות אל יירא מאבק-שריפה, אבל אני הייתי מתרחק ממשלחת זו, פשוט, מפני הכרת תודה על שלעבר, יחוסם של השולטנים אלינו, היהודים, בכלל ושל זה ה"יורד" בפרט היה תמיד יחס אנושי, יחס של כבוד לעמנו. עבד-אל-חמיד היה מתיחס בכבוד גדול אל החכם-בשי ובית דינו; מה שראש הרבנים היה מנוול—זה אינו שייך לו—הרשות לא הכדילה בין הראש הרשמי של היהדות ובין שאר ראשי כהני הדתות, ולכל פסח ופסח היה עבד-אל-חמיד מנדב מכיסו למעות-חמים, בודאי, לגבי עשיר גדול כמותו, עשיר בעל מיליארדים, איזו אלפים ליטראות טורקיות אינה מסבוע גדולה, אבל איך נאמר בפומץ?—יקרה לי לא כל-כך מתנתך כמו שיקרה לי אהבתך". ועוד סימני-אהבה לישראל הראה השולטן המורד בימי-חייו, שיש להכיר לו תודה עליהם, מה שהיה עריץ ואכזרי לכל נתיניו ובתוכם גם לנתיניו מישראל—זהו ענין אחר, מפני שכך היא דרכה של השולטנות האבסולוטית, שהיא עריצית ואכזרית. אותנו, היהודים, לא הבדיל מימיו לרעה ולשפלות—וצרת רבים אינה עוד צרה. צרת היחיד, צרת אומה יחידה ומיוחדת לרדיפות ולגזרות—וזהי צרה נוראה ביותר,—וצרה זו, הרעה שבכל הצרות, לא ידעו אחינו נתיני עבד-אל-חמיד, ועל כנון זה זכור הוא לשוב ובשבול זה בלבד הייתי מתרחק ממשלחת זו של בשורת-הפטורים, אבל, כאילו להכעיס, דוקא במשלחת רעה זו נפל הגורל להשתתף גם על אחד משלנו, הדיפוטאט קארמס, ובמלאכות של כבוד—לבשר את רישאר שעלה לגדולה—לא נמצא שום יהודי, והרי הכל מודים, שיותר נעים היה לבשר לרישאר את עליתו מלבשר לעבד-אל-חמיד את ירודתי, ולנו, הציוניים ביחוד, בודאי חשוב היה, שיהיה יהודי תקיף בחצר החדש ממבשר רע לשולטן הישן.

ואפשר, שגם זה וגם זה למותר הוא לנו ובאמת אין מן הראוי לנו, היהודים, להתייצב על צד מפלגה זו או אחרת בטורקיה, כי דרך המפלגות באמת דרך חלקלקות היא וכמה נקל להכשל בה ולהתנזק—אמנם, הטורקים הצעירים דברו טובות על עמנו, אבל אודה ולא אבוש, חביבי הקורא, שלא נתפעלתי כל-כך מדבריהם, הם דברו מה שכל הגויים מדברים אלינו, מכיון—אמרו—שאנחנו חושבים, שאתם תביאו תועלת לארצנו השוממה, מכיון שמאמינים אנו, כי סוחרים מצוינים אתם (מעות-נוי), יתר על-כן: מכיון שמאמינים אנו, שעשירים גדולים אתם ובעלי-איצרות (וזהי בודאי מעות נוי) ובודאי תביאו את איצרותיכם לארצנו,—הרי הארץ פתוחה לפניכם, התישבו בה וסחרוה—כמו שאתם רואים, עוד הפעם אותו היחס האוטיליטארי אלינו, שאנו מוצאים גם בין טובי הגוים שבאירופה ושהוא ידוע לנו כל-כך משכבר הימים, וסוף סוף הלא תגלה ותראה חרפת דלותנו ויודע הדבר, שאין אנו כלל וכלל סוחרים מן המדרגה הראשונה ואיצרותינו נפוחים, הוי מה נפוחים—ואז...

זאת אינה אומרת, שגם בטורקיה יהיה אז מה שהיה והוה באירופה, רוצה אני להאמין ומאמין אני, ששם לא יגיעו הדברים למה שהגיעו בארצות אחרות, ערובה נאמנה על זה הוא לנו היחס האחר, האחר לגמרי, שהתיחסה טורקיה לישראל במשך כמה מאות שנים, בזה רציתי אך להעיר על הסגנון האוטיליטארי של דברי ה"צעירים" האלה כמה שנוגע לשוב היהודים בטורקיה, כשאני לעצמי איני שבע-נחת מסגנון אשר כזה: ממנו נודף ריחה של אירופה הנוצרית...

אבל מי מתוכח עכשיו עם הטורקים הצעירים בדבר סגנון? איך שהם כותבים—בודאי יפה הם כותבים, כי, כידוע, בשעה שאדם יורד מנכסיו גם חכמתו מסתלקת הימנו ובשעה שאדם זוכה בגורל ועולה לגדולה גם תורתו מאירת-עיניים, ומי חכם, ומי בעל-לשון, ומי בעל-סגנון—אם לא הם, הטורקים הצעירים האלה? קראתם את קריאותיהם אל יושבי קושטא?—והלוף-המכתבים עם השולטן הקודם?—כלום אפשר להמיל ספק בשוב סגנונם? וחכמתם בודאי שהיא רבה, כי מי חכם כמנצח? ומי פלל ומי מלל, ש"אחד-ה-עם",

למשל, יבא וילמוד תורה מפיהם! הוא, המאמין היותר אדוק של, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח, יבא וילמוד פרק בחיטוריה מאלה, שהראו בפועל את ההפך מפסוק זה. כמדרומה לו, שכל מה שאתה רוצה יכול אתה ללמוד ממעשי המורקים הצעירים, רק לא את הפרינציפיון של, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח. האנשים האלה ידעו היטב, שאין לסמוך על הרוח בלבד, ולא יצאו לאויר העולם כל עוד שלא היה להם די חיל ודי כח... בודאי, רוח' עם הוספה של חמשים אלף כידונים, מאה כלי-תותח ותריסר, קרופים בעלי שתיים-עשרה אצבעות—הוא דבר טוב מאוד; אבל, רוח' בלבד, רק, רוח', בלא הוספה—מסופקני אם על-ידו היתה קיימת עכשיו קונסטרוציה במורקיה, ורוצה הייתי לראות, מה היו עושים המורקים הצעירים אצלנו, במחנה-ישראל, שאפשר להשתמש בו רק בכח הרוח בלבד. בכחם של ארבעים אלף קני-רובים של מויוז, מאה כלי-תותח ותריסר, קרופים במדת שתיים-עשרה אצבעות אפשר לכופ גם את השולמן, שירד מכסאו ויתפטר משלטונו, אבל, בבקשה מכם, המציאו-נא את הכח הרוחני הגדול, שיכוף אחד מעשירינו, אחד מאילי-הבסק, משולטני האלפים ומאות-האלפים והמיליונים, לעווב את, מבצרינו, להתישב בארץ-ישראל, לקנות שם נחלאות ולהתאחו בארץ, איני בקי בטיב התנועות המורקיות—המעט לי לדעת את מיבן ומהותן של תנועותינו שלנו למפלגותיהן, למחלקותיהן עם ל"ב פירושיהן, כי עוד אלך לנוע על תנועות זרות?—אבל אף-על-פי שאיני בקי בהן ברור הדבר בעיני, שבכח הרוח השתמשנו גם אנו לא פחות מהם; דברנו בשם הרגש, בשם השכל, בשם הלאומיות, בשם העבר ובשם העתיד, עוררנו את הרגש הלאומי, את הכבוד הלאומי, חנכנו את העם, פירשנו וביארנו את כל מחזות חייו והראינו, כמה הם צריכים להביאו לידי, שנוי-המרכז, ובכל רעיון רוחני השתמשנו לתחית עמנו שלנו לא פחות ממה שהשתמשו בו המורקים הצעירים לתחית עמם שלהם, ואם הם נצחו ואנחנו לא נצחנו, אם הם השיגו את מטרותם ואנחנו עדיין אפילו לא נתקרננו הרבה אל מטרותנו הלאומית, הרי אין זה מיכיה עדיין, שהם מצאו את, דרך הרוח' והלכו בה ואנחנו לא מצאנו אותה ולא הלכנו בה. זה מביח רק דבר זה בלבד, שלהם היה לא, רוח' יותר משהיה לנו, אלא חיל ממש! ובח', שאין לו שום שייכות לרוחניות... ואיכבה-זה בא בעל שכל ישר כ, אחד העם' ללמוד מהם על, שלטון הרוח'—אם לא שיש להמנצחים מול מיוחה, אשרי המנצחים! לא די שעסקיהם מצליחים הם זוכים גם לכתר תורה ורבנות: הם נעשים, מאורות' להאיר את הדרך ילכו בה בני אדם ולוירוית דעה לכל באי-עולם. כך זכתה לכתר הרבנות' פרוסיה בשעתה, אחרי נצחון סידאן, שאז באו כל יושבי-תבל ללמוד את תורתה וברלין נעשתה, פוסק גדול. מברלין יצאה תורה ודבריה, חכמה—מפוטסדאם, ועדיין לא ירדה פרוסיה מגדולתה, והיורה, דעה' והחושן משפט' שלה נתפשטו עד מדרה במזרח ובמערב ונתקבלו להלכה ולמעשה בהרבה קהלות... והעיקר—הלכה כמותה בדיני-ממונות, בדינא דבר-מצרא והלכות טוען ונמען... בכל אלה קיימא לו: הלכה כברלין. ותלמיד מובהק היה לה—העם היא פונו', שאחרי מוקדן ומשויסוימא וכה גם-כן ל, רבנות', והוא מחויק, ישיבה' גדולה במדינתו ורבים התלמידים הבאים לשמוע את תורתו וללכת בדרכיו, וכמו שמספרים, יש תקיה, שיצליחו בלמודיהם. ועכשו הרי לכם מאורות חדשים, שיצאו להאיר לארץ ולדרים עליה—חכמי קושטא', שנעשו פתאים, כני-סמך' בעיני תלמידים אחרים, לגמרי אחרים, מתלמידי ברלין וטוקיו... אכן יפה הבריות אומרות: אם יהי רצון מלפני הקדוש ברוך-הוא יורה גם המטאמא כחץ...

כן, חביבי, טוב להיות מורקי צעיר, ואם נתפרסם בשנה שעברה מאמרו של גוי אחד, שטוב להיות שלום אש', הנה למורקי צעיר טוב גם ממנו, ודאי, שבמושג ידוע טוב להיות גם שלום אש, כמו שבכלל טוב למי שיכול לשבת, אף-ריכשי' ולרקד על כל החתונות, אומנות זו אינה צריכה למיד, אבל צריכה נסיון והרגל, ואם תמצא לומר—גם כשרון מיוחד, צריך כשרון מיוחד כדי לכתוב יהודית בשביל הגוים, מבין אנכי—גויית לעברים, מה לעשות?—בתוכם אנו יושבים ובלשונם אנו מדברים, ועמי-הארץ מתרבים, וה, בורות' מתגברת, ואין לך בית בישראל שאין בו מ, פרחי הגלות', בורים גמורים ועמי-הארץ, שאינם יודעים, מלה עברית'. ומפני ההכרח, מפני הדחק, מפני הצרות—אם אפשר לומר כך—מוכרחים אנו ליהד את לשון הגוים ולהשתמש בה לצרכי קידש וחול, אמת הדבר, שאנו משתמשים בה יותר מראי לצורך, ושלא לצורך, ומה שמגונה מזה—משתמשים בה כחכה מיוחדת, בהתפארות, בגאווה, לפעמים גם בחציפה, משתדלים בכל יכלתנו להתרחק מלשוננו הלאומית ומבטלים גם את הנסיון של תחית הדבור העברי—אבל, כמה שהדבר מעציב, מובן הוא, ומבין אני גם את הנסיון מצד היהודים

לכתוב גויית לגויים, אם, כמו שסוברים בתמימות, כדי להחזירם בתשובה: אולי בעת רצון, בשעת רחמים יכירו וידעו את עותתם ולא יוסיפו להציק לנו, — או מפני תמימות עוד יותר גדולה — מפני, קדושה-השם: ידעו-נא הגויים, שעדיין לא נפסק חוט-חינו, שעדיין יש כשרונות בישראל, מה שהגויים מבטלים את הכשרונות האלה ואומרים, שהם פעושים מאוד, שהם מקלקלים, את מעמם הגויי ואת לשונם הגויית — אין בכך כלום: אין משניחין בהם — ודי, ולבסוף, — אפשר ליהודים לכתוב גויית לגויים, פשוט, מפני הפרנסה, מפני התועלת החמרית: אולי יפרנסו הגויים אותנו גם משולחנם זה... את כל אלה אני מבין. אבל יהודית לגויים — זוהי המצאה חדשה, מאוחרת, המצאתו של שלום אש, הפאנמט על המצאה זו שייך רק לו, יעקב הויר נזיר לעשו והלעיטוהו. מובן, שיעקב הויר את הנזיר בקדירתו שלו, כלומר של יעקב, אלא שבכדי להשביח את נזירו, בכדי להוסיף בו מעם לשבח, צריך היה להשליך לתוך התבשיל איזו תבלים חריפים מהני מלי מעליותא, שנודף מהן הריח הניחוח הערב לעשו. הבליים הרכה? — חלילה, אלא מעין אותה הכלה האנקדומית, שהיא כלה נאה וחסידה, אלא שהיא מקצת, מקצת מן המקצת — מעוברת, ולא יותר... הנזיר הוא כילו של יעקב, אלא שמקצת מן המקצת נודף ממנו ריחו של עשו. ולפעמים גם יותר ממקצת, הרבה יותר, למשל ב, מפעליו האחרון של שלום אש, בציור, טרויאנוב, שנדפס בגיליון של פסח, הוספה להעתון פריינד, הכתיב בלשון העממית שלנו, נודף ריח זה הרבה יותר מאשר ב, מפעליו הקודמים, אמנם כן, נצרכת אמנות מיוחדת כדי לכתוב בסגנון כזה ולכרוך את רחל המבכה על בניה ביחד עם מרים המבכה על בנה יחידה... כי, באמת, מה ענין זו לזו? רחל אמנו בודאי יש ויש לה לככות על בניה, שהגיעו לידי ירידה מוסרית כאותה שאירעה בטשורנוב — ולא באשמתם, אלא מפני הפחד הנורא ותוצאת הנסיון המר במשך אלפי שנים, שהרי — כמו שהעיר מרס פוג ב, הר הזמון — טשורנוב לא היתה היחידה, שאספה את רחמיה מאחים מפני היראה, סופר זה מונה שם שורה שלמה של מקרים נוראים כאלה בימי הפרעות, — מקרים, אשר לשמם ולזכרם תחדד נפשנו. כי עמדו בנים על דם אבותיהם ואבות על דם בניהם, כי ראו בעלים בחרפת נשיהם ואמהות — בחרפת בנותיהן, ... ולא נעו ולא נעו

ואת עיניהם לא נקרו ומדעתם לא יצאו... (ביאליק).

הוי, רחל בודאי יש לה על מה לבכות: רחל מבכה על בניה, שהגיעו לידי מדרגה כזו, אבל מרים — מה לה ולטרויאנוב, ומה לטרויאנוב וקרבנותיה ולה? — ... אין זאת, שגם הציור הזה בעיקרו נכתב לא בשביל היהודים, אמרו מה שתאמרו, חביבי: לא טוב היות שלום אש ולכתיב ציורים כאלה, לא טוב, המורקים הצעירים בודאי לא כך יהיו נוהגים. ובדבר הזה, באמת, יש ללמוד מהם הרבה, הרבה.

טוב להיות טורקי צעיר, וטוב מזה — להיות טיריטוריאליסט, וגם מהם יכולים אנחנו ללמוד כמה דברים, ולא מפני שהצליחו בהמורקים הצעירים, אלא פשוט, מפני שאינם זקוקים כלל להצלחה. ואם יש במי לקנא בהאי עלמא, — בהם אקנא, בהם — מפני שהם בעלי לב טוב ושמתים בחלקם, ומי מאושר, ומי מצליח, ולמי טוב בעולם הזה, אם לא לאלה השמתים בחלקם? — ומכל המפלגות הרבות והשונות שלנו לפנינו, ומאלו המעשות, שנשארו לפלמה והן קיימות עוד עתה, — רק אותם מצאתי שמחים בחלקם וטובי-לב, ממש, תענוג להסתכל בפניהם!

לא היתה בתוכנו מעולם מפלגה גאותנית, שחזנית וקולנית, כה, בינך בשעתו, בשעה שעמד במעלתו העליונה וחשב את עצמו לאפוטרופוסו היחיד של הפרוליטאריאט הישראלי — והפרוליטאריאט הישראלי הרי היה באותה שעה בעיני ה, בינך כל הקהל העברי — שאר היהודים, הבורגנים, כמעט שלא נחשבו למאומה וגם לא באו במספר. ודבר זה האפוטרופוס היחיד הזה בסגנון מיוחד, לפעמים בסגנון של פקיד ומצוה ולפעמים בסגנון של במול וחוצפה, כאומר: אני ואפסי עוד... ואף-על-פי-כן אפילו או, בעידן ריתחא אפשר היה להרגיש בה, מאניפסמים של איזה מין של עצבות על מעשים שלא נעשו, על שאיפות שלא נתקיימו...

והציונים — אלה הלא הם הבכיינים המושבעים. התבוננו אל כל הנעשה בעדתם — אין שלום ואין נחת, הביטו וראו, איך הם מנקרים ומחשמים במעשיהם ואיך הם באים בחשבון עם עצמם, אינם יודעים מנוחה וכל מה שיש להם — מעט להם, אין

דעתם נוחה מכל מה שהשינו ואינם מוצאים קורת-רוח במפעליהם, ותמיד יש להם מקטרגים פנימיים, שבאים ומקטרגים על כל המעשים ואינם נותנים להם להתענג על הנעשה. ואם לפעמים נשמעת איזו שירה מפנה רחוקה—מיד באים ומשתקים אותה.—הנה הימים האלה הם ימי המהפכה במורקיה. התקוות נתחדשו, כמדומה לך—הכל טוב, ברחוב הציוניים התעוררות,—ובאים מבקרים ומצננים את המוחות שנתלהבו מעט ומטילים עליך סלון גדול של צינן...

והציוניים הלא סוף סוף הם עתה המפלגה היותר חיה, היותר פועלת, היותר עמלה עם העכור, היותר עשירה ומרובה-בכחות, ואם במפלגה הציונית כך, בשאר המפלגות על אחת כמה וכמה. ורק בחיני הארציים שלום ושלוה. אין פרץ ואין ציחה ברחובותיהם, שמחים הם בחלקם, שמחים במנהיגם ומנהיגם שמח בצאן-מרעיתו. והכל טוב בעולם הקטן הזה, שהוא כולו טוב. כי הארציים אינם נופלים על פניהם ואינם מתבטלים, אם מפעלם לא עלה בידם. וזכרנו מה שהיה במחננו, מחנה-הציוניים, אחרי האַכספיריזיה לואדי-אל-עריש. איזו עצבות, מעין בושה, שררה במחנה, אף-על-פי שואדי-אל-עריש הלא היה רק פרפראות לציניות, רק אמצעי בשביל הציוניות, ולא הציוניות גופה. ומה אנו רואים אצל הארציים?—לא אדבר מזה, שהקטינו בעצמם את מדת דרישותיהם ומציוניים-טיריטוריאליים, שאמרו לשנות רק סעיף אחד מן הפרוגרממה הבולאית ולגרוס תחת, מקלט במוח בארץ ישראל.—מקלט במוח? סתם, נהפכו לחברה אַמיגראציונית, ששנתה את כל הפרוגרממה הבולאית כולה והתחילה להישיב איזו משפחות של יהודים באותה הארץ, שמנהיגה של הארציות קרא לה בשם, כור-ההתוך, כלומר, כור המהתך ומבולל את כל החמרים והמתכיות שנותנים לתיכו, וכל-כך הרבה להלל את כשרון-ההתוך של ארץ זו... מניח אני את השאלה, עד כמה בכלל יפה למנהיגה של מפלגה לאומית-טיריטוריאליה, שיחבר ספר בשבחו של כור-ההתוך, שכל-כך הוא מסוגל למחוק את הצורה הלאומית של העמים הנמצאים בו, ויחד עם זה ישלח חומר חדש להתבוללות ב, כור-ההתוך הזה... מניח אני שאלה זו מפני שאומרים לי, כי זהו ענין צדדי, שאין לו שום שייכות אל ההסתדרות המפלגתית. ונגזיר הסופר והאמן לחדר ונגזיר מנהיג המפלגה לחדר; ולא עוד אלא שנגזיר הסופר והאמן יכול להתנגד לדעתו של ונגזיר מנהל המפלגה ולהיפך... אבל הלא האַכספיריזיה, שהלכה לתור את קירינאיקה ולא הצליחה, היא עיקר העבודה המפלגתית של הארציים, ואף-על-פי-כן אין בכך כלום: אין מקפידים בדבר ואין מתעצבים על אי-הצלחה, ולא עוד אלא שעומדים ומכריזים על אי-הצלחה זו וכאילו מתפארים בה: שלחו תיירים לקירינאיקה והודיעו בקול-קולות באסיפות מיוחדות וברפס, שבקרב יפרסמו את תוצאות תיורם, וקיימו את דבריהם ופרסמו... שהאכספיריזיה לא עלתה יפה.

משל למה הדבר דומה?—לפלוגי המגדל, שהיה רץ בלילה לבעלי-הגורלות, מתופף בכח על זכוכיות-החלונות ומעורר את הישנים משנתם לבשרם—כי לא זכו בגורל... וחית-דעתם של המומחים כשהיא לעצמה מוכרת אותי את האנקדוטה בדבר הקדרה השבורה, שבכל-כך כשרון ספר אותה שלום עליכם באחד מספוריו, אשה אחת התקוטטה בחברתה על שהשיבה לה קדרה שבורה תחת השלמה, ששאלה ממנה, וזו השיבה: ראשית, הקדרה השאולה היתה שבורה, שנית—השבתיה לך שלמה, שלישית—לא שאלתי ממך קדרה כלל, ורביעית, רביעית... יכנס הרוח באבי אביך ואין לי עסק עמך כלל וכלל...

קירינאיקה לא תצלח, לפי חות-דעתם של המומחים, ראשית, מפני שהארץ בכלל אינה גדולה ואין בה מקום לישוב גדול; שנית, מפני שהארץ אינה פוריה כל-כך כמו שהודיעו על-אודותיה ואינה מסוגלת ביותר לאכרות; שלישית, מפני שמחמת חוסר מים לא היתה הארץ הזאת מרובה באוכלוסים מעולם וכנראה לא תהיה כזאת לעולם, ורביעית, רביעית—מפני שאינה ריקה כל-כך מאדם, כמו ששערו מראש, והתושבים הנמצאים בה עתה יניחו מכשולים מרובים וקשים מאד על דרך התישבות קולוניאציונית של אוכלוסים חדשים.

— מפני-מה לא ירו מכלי-התותח לכבודי כשנכנסתי לעיר?—שאל נפוליון הראשון את הראש של אחת מערי אשכנז.—הוד מלכותך!—השיב הלו—ראשית, מפני שאין אבק-שריפה, ושנית...—דיך!—השיב נפוליון—התשובה הראשונה מספקת. מפני-מה לא תצלח קירינאיקה לישוב יהודי?—ראשית, מפני שהיא אינה ריקה כל-כך מאדם, כמו ששערו מראש, והתושבים הנמצאים בה עתה יניחו מכשולים מרובים וקשים מאד על דרך התישבות קולוניאציונית של אוכלוסים חדשים—ושנית,

מפני...—והרי התשובה הראשונה מספקת למדי.
בעיני כבר תם ונשלם ענינה של המדינה היטאית בצפון אפריקה ואף על-פי-כן ממתינ' אני להדין-והחשבון המפורט של אכספדיציה זו, שהארציים אומרים להוציא ביחד עם תמורתו של זנגוויל ולמכרו במחיר שני רובלים, לא פחות, אמנם, העתים קשות ושני רובלים הם ממבז, אבל רוצה אני לקרוא, היסטוריה זו מתחלתה ועד סופה, כי בשבילי היא מלאה ענין, ולא הרי הסוף, שהוא ידוע כבר לכולנו כהרי ההתחלה, כפי הידיעות המקוטעות, שבאו בעתונים העבריים, נפל הד"ר נחום סלושץ במסעיו באפריקה על מציאה זו ראשונה וממנו התחילה ה, היסטוריה, ויש שמיחסים אותה מן השעה הראשונה לזנגוויל, אבל כפי גרסתי, היו הורתי ולידתו של ה, רעיון הזה בדרום רוסיה, ואתפאר לפניכם, חביבי הקוראים, ולפני כל חברי ימ"א, שאני ידעתי מקרינאיקה היטאית עוד, קודם מתן-תורה, כלומר, זמן מרובה קודם שנשלחה לשם האכספדיציה, ומעשה שהיה כך היה :

את הדוקטור ב., היושב באחת מערי הדרום, ידעתי זה כבר, עוד מן הימים הראשונים המוכים של הציוניות, הוא היה ציוני אדוק, שרפא את חוליו בעירו וחלם על ציון. בהיותו אז צעיר לימים והיפסייה עדיין לא הקשיחה את לבו, לא רדף אחרי פראכסיס גדולה והקדיש את עצמו להפסולת של רחוב היהודים—לקצות העיר, ששם דרים הפועלים העניים ביותר והחנונים משוק-הבלאים, ותמיד היה מתאונן באוני על רבוי המחלות בישראל, שסבתן היא על-פי רוב מעוט-דמים, ומפני זה לא נתנו להרפא, כי הסביבה, הפרינסה, העניות והגורות גורמית, ותמיד היה חולם על ארץ-ישראל ומושבות, ואויר נקי, ועבודה בשדה ובגן, וכלכלה בריאה, כלכלה כפרית, וככל, פרופיסיונלי היה משקיף על כל העולם כולו רק מתוך השפופרת של מלאכתו, ולפיכך היה ציוני מדיני וחכה לגאולה קרובה, למשארטר' תכנן, כדי למהר ולהחיש את, רפואת עמנו, להרחיב את חזהו ולהרבות את דמו, שאלות הקולמורה וכדומה לא היו מעסיקות אותו כלל. הוא השקיף על ארץ-אבותיו רק בעיניו של רופא-חולים וראה בה, סאנאטוריון כללי לעמנו, שתתן לו אויר טוב ומרפא, ואני, בתור איש-הספר, הייתי משקיף על ארץ אבותינו בעינים אחרות, והיו תמיד וכוחים חמים וסוערים בינינו, הוא לא קמץ בהברות חריפות כלפי אלה, מבלי-העולם, אוכלי-הספרים, שאינם מבינים את הציוניות ומקלקלים אותה, ואנכי מצדי הייתי מחלק מנות יפות ל, גרי-האריות, לאלה, הנגוס, שבאו אלינו בלא ידיעת היהדות ואינם מבינים אותה ואת האידאל הרחב שלה ואינם מכירים את ערך הקולמורה בציוניות, וכך היינו מקפחים זה את זה בהלכות אלו לפעמים עד חצות הלילה ויותר, בדרך הציוניים השונים בימים המוכים ההם.

עברו ימים רבים, ואנכי לא הייתי בעיר זו ולא ראיתי את הד"ר ב., אחר-כך נודע לי, שבמי המלחמה הרוסית-היאפנית היה מן הראשונים שזקקו לצבא ושב בשלום, וכשנודמתי לפני שנה לעיר זו בקרתיו בביתו, ואחרי ספרים וזכרונות ממערכות המלחמה נסבה שיחתנו עוד הפעם על ארץ-ישראל ועתידותיה. במרוצת השנים נתחזקה בלבו מסקנתי הראשונה, שאין לנו תקוה בגלות, אבל מכיון שקשה להמתין עד שנשיג את ארץ-ישראל, כי עמנו, מחמת מצבו הגופני, אין לו שהות להמתין, כי הוא צריך לצאת תיכף ומיד לשרה, למרחב, —על-כן צריך הוא לבקש לו לעת-עתה, מלון-לילה באיו מדינה שתהיה, ומלונות כאלה יש לרוב, אנכי בעצמי—הוסף לומר—יודע כאלה בכל חלקי העולם, וזאת אירופה, ביחוד יש כאלה באפריקה, הטובה והמשובחה שבהן היא קירינאיקה, בצפון אפריקה, מפני שהיא קרובה לאירופה ולארץ-ישראל ואוירה טוב ומימה זכים וישובה קמן ודל, ובדברו פרש מפה גדולה אחת מפות גלילות-הארץ של אפריקה, הראה לי על שטחה של קירינאיקה ובאר לי את גבוליה, ולפי דבריו, כבר בא עליה בדברים עם זנגוויל והדבר ישר בעיניו, וכבר התחילו לעשות את ה, צעדים הנוחצים, איך בא לידי גלוי-אמריקה? זה?—הדבר פשוט, בהיותו אדוק ברעיונו עסק הרבה בידיעת גלילות הארץ, קרא בלכסיקונים ובאנציקלופידיות, בדק במפות, מחפש ומבקש מריטוריות פנויות, וגיאוגראפים כאלה, כנראה, מרובים הם בספרות של הארציים, וסכאן, כנראה, כל אותן המיטוריות המרובות, שהן מצויות במפלגה זו בשופי, ידידי הוראציו, יש בעולם דברים הרבה, שלא חלמו עליהם אפילו החכמים היותר גדולים.—ואמנם, יש דברים כאלה בעולם, ישנם.

והי היסטוריה של התגלות-אמריקה? זו, כמו שמסר לי אז הד"ר ב., כמו שתראו, לא חבר של תיירים במיעצת המיטוריאליסטים בלונדון המציא אותה, ספרות את הדברים האלה כמו שהם בשביל ה, היסטוריה, בעיקר הדבר, אמנם, אין שום, נפקא-מינה? בזה, מי המציא את המיטוריה החדשה ראשונה. ואף מה

שהאכספיריזציה לא עלתה יפה אין בכך כלום. מובטחני, שאנשים כהד"ר ב. וחבריו לא ירפו מעבודתם ולבם לא יפיל עליהם, ובודאי כבר מוכנים ומוזמנים מבעוד יום כמה וכמה מלונות-לילה! כאלה, שינציאום מנרתיקם לעת-מצוא.

אנשים מיכים, בנאמנות טובים, אוהב אני אנשים כאלה, למרות השכל האנושי, למרות כל המחכמות, כמו שהיו אומרים המחקרים הקדמונים, אינם זויס מעבורתם לבקש ולחפש במפות הארץ מדינות חדשות בשביל ימ"א. והעיקר—שהם מוצאים נחת בעבודתם וזו... אוהב אני איתם ומקנא אני בהם. כי משער אני בנפשי: אילו קרה מקרה כזה אצלנו, הציונים, חלילה—איזה רעש היה בעולמנו, כמה קינות וכמה תוכחות!—הנה היתה מפולת באחד מאנפי בית-הספר החדש לבנות ביפו. מקרים כאלה הם מעשים בכל יום אפילו בכרכים היותר גדולים, במקום שארדיכלים מנוסים משגיחים על הבניה, שהרי אפילו הארדיכל היותר מנוסה הוא אדם ולא מלאך ושגיאות מי יבין, ובכל מקום שיקרה מקרה כזה מפנים בחשאי את המפלות וחוזרים ובונים—ואין דבר. ואצלנו—רבנו של עולם, מה גדל הרעש, מה גדולה היתה המביכה, כאילו כל הישוב בסכנה!—קלקלה מועפת, אי-הצלחה של מה בכך, "אסון" כל-שהוא—מיד הוא מביא אותנו לירי יאוש, לירי עצבות וקשנות-המוחין ולירי סכסוכים גלויים וחשאים... אנחנו, הציונים, אנו באמת בכינים גדולים ובעלי מרה-שחורה. אנו מחטפים ומנקרים יותר מראי, אין דבר משמחנו, אין דבר מספק אותנו, וכל מה שיש לנו הוא כל-כך קטן, כל-כך פשוט בעינינו!

ובאמת הלא הדבר אינו כן. הלא יש לנו כמה להתפאר, כמה להתנאות וכמה לשמוח. תחית לשוננו הלאומית בלבד כמה היא שוה! כל היודע ומכיר את ערך תחית הלשון בתחיה הלאומית הכללית הלא יודה, שאפשר, שעם תחית הלשון נעשתה כבר חצי-המלאכה. ועובדה היא, שהכל מודים בה, שתחית הלשון בארץ-ישראל הולכת ומתקדמת, ואבסורטיזם קולטורית והנהגה עצמית, שכל היודע את יהודי-הגלות ותכונתם ממצרים ועד הנה, מתחום-המושב ברוסיה עד אמריקה, המלי ספק באפשרותה—הלא גם היא עובדה היא עתה בארץ-ישראל. והרי עוד זה לא כבר היה פתגם שגור על פינו, שגדוד יהודי כי ילך בדרך יהיה זקוק לשמירתו של קוואק, וקהלה ישראלית חפשית מוכרחת תהיה להביא "שוטרים" מרוסיה כדי לשמור על הסדר והמשטר בעיר, וכדומה מן הפתגמים המוכיחים את ההשגה, שיש לנו מכשרוננו החברותי והמדיני בכל הנוגע להנהגה עצמית והנהגה עצמית. והרי זו וזו נתקיימו בארץ-ישראל באופן נפלא. לכל מושבה ומושבה יש הנהגה עצמית על ידי ועד נבחר לדבר, שכל עניני העדה נחתכים על פיו—ואין ממרה את החלטותיו. פתח תקוה, למשל, היא, כמו שמספרים, קולוניה מעין עיר קטנה, בפתח-תקוה יש גנות ופרדסים, שמחירים עולה לעשרות אלפים, והם עוברים מיד ליד, ויש בה גם חנונים וסוחרים ועסקים הרבה ודיני-ממונות מסוכסכים ומענות ומענות ותביעות כנהוג בקהלה שלמה ובלתי-עניה. ובפתח תקוה אין חייל, ואין שומר זר, ואין שר ואין שופט; יש רק ועד-המושבה, שכל עניני המושבה נחתכים על פיו: הוא השר, והוא השופט, והוא השומר, והוא המקיים את הפסק, וספרו לי אנשים נאמנים, שמעולם לא קרה שם, שיקראו תגר על הפסק ולא יקיימו אותו... כספורי-בדים, כ, מעשיות של אלף לילות ולילה מצלצים באוזנינו הספרים האלה. אנחנו בני-הגולה, עם הפסיכיקה הגלותית שלנו, גם לשער לא נוכל חיים כהיתם שם.—ואת כל אלה עשתה הציוניות הישנה והחדשה. כל אלה הם ערכים שלא נתנו להמדר, להמנות ולהשקל, אבל הרי הם הדין עיקרי התחיה. ולו זכו אחרים, למשל הארציים, לחלק העשירי מן הערכים האלה, בודאי היו מלאי-שמחה, שמחים בחלקם—ואנחנו יושבים ומיככים תמיד, ומתלוננים ומתרעמים ומתרגזים ובחשאי מתקוממים...

מרחנים אנחנו, בכינים אנחנו.

אז ווינינגר בספרו. המלא דעה והחסר-דעה כאחד; המין והאופי, מחלק את האנושיות לשני יסודות, היסוד הוכרי ויסוד-האשיות (דרך אנב: אנחנו היהודים נכנסים אצלו בגדר יסוד-האשיות); ואני הייתי מחלק את עמנו גם-כן לשני יסודות: היסוד המתנגדי והיסוד החסידותי, ואם לא את כל עמנו אפשר לחלק כך, אפשר ואפשר לחלק כך את הלאומיים שבנו.

ההבדל בין שני היסודות האלה—מי אינו יודע אותי עתה?—כל-כך מרבים עתה לדבר בספרותנו על החסידות, עד שאפילו הינוק יודע עתה, כמה נבדלת החסידות מן המתנגדות. אך ההבדל העיקרי והראשי, לדעתי, כך הוא: המתנגדים הם בעלי מרה שחורה, עצבנים. תמיד הם מחפשים חמאים בעצמם, תמיד הם מנקרים ומחטפים בלבותיהם, בסתרי נשמותיהם, שמא ימצאו איזה חסרון, איזה פסול, איזה פגם,

ואינם שבעים רצון מעצמם, מתורתם, ממצותיהם וממעשיהם הטובים. כמה שלמדו תורה—מעט להם; כמה שקיימו מצוות—מעט להם, כמה שעשו מעשים טובים—מעט להם. רעבתנים רוחניים הם והיו רוצים לבלוע את כל התורה ואת כל המצוות ואת כל המעשים הטובים, בלי להשאיר כלום בשביל אחרים. והחסידים—הם בעלי לב טוב ושמים בחלקם, העולם כולו אינו כל-כך נורא כמו שמתארים אותו. העולם בטוב הוא נדון והכל לפי רוב המחשבה, לפי עומק הכוונה, ולא דוקא לפי רוב המעשה. מחשבה טובה, וכיונה רצויה, ותפלה-שבלב, ושמחה של מצוה, והתדבקות בבואה-העולם שקולות כנגד כל התורה כולה, ואין לדאוג ואין להתעצב, והחיים—חיים, והקדוש ברוך-הוא—אלהים, והעולם—הפקר, ולחיים, יהודים!..

אנחנו, הציוניים, אנו במוכן יודע מן היסוד המתנגדי, ואולם הארציים הם מן היסוד החסידותי. יש תקוה להשיג מיריטוריה, אין תקוה—הרבי צוה, שנהיה שמחים! מקנא אני בהם, חביבי, מה מאד אני מקנא בהם!

וראה זה מצאתי, שטוב מאד להיות לא רק שלום אש ושורקי צעיר, אלא גם חסיד, כי גם הם מנצחים וכיבשים את העולם. את קושטא, אמנם, לא כבשו, לתוך היילדיו לא נכנסו, אבל נסו להוריד מכסאותם שלמונים אולי עוד יותר גדולים מעבר-אל-המדר—שלמונים בחסד אלהים, ששלמו לבדם בהיסטוריה שלנו מאות בשנים שלטון בלתי-מונבל. כי המלחמה נגד הנאין מוילנא בלבד כמה היא שוה וכמה היא מספרת בלי אומר ודברים! — ובכלל הילכים ה'חסידים' וכיבשים את ספרותנו ומורידים את גדולי-המתנגדים מכסאותם. אין אומר ואין דברים בספרותנו העברית, הודגנונית והרוסית, ובמקצת גם בהאשכנזית, וזולת החסידים וספורי-החסידים. כאילו כל ההיסטוריה החברתית והספרותית שלנו נצמצמה רק בספורי-חסידים בלבד, כאילו לא היו בתוכנו גדולי-המחשבה וגדולי-המעשה, אנשים רבי-פעלים ורבי-דעות לפני הבעש"ט ותלמידיו אחריו, ולא עוד אלא שמכניסים לתוך ספרותנו את כל ספורי הנשים המורות בלבנה ומכניסים בתוכם כוונות עמוקות לכבוד החסידות ו'צדיקה', חישוב אני, שבקרב ירפים ברדושובסקי את פתקת-הכביסה של משפחת בעל-שם-טוב, הלל צייטלין יברר את הפילוסופיה שבלבנים המלוכלכים והכבוסים ופרץ—את השירה שבהם, והלא גם להמתנגדים, כמדומה לי, היו 'איזו' גדולים; אבל עליהם אין דובר דבר. כמה וכמה תלמידים היו לו להנאן מוילנא בלבד, שגם הם הקימו תלמידים הרבה, והרביצו תורה ברבים, ועמדו בראש הדור, — ואין כותב עליהם ואין ממפל בספריהם ובמעשיהם. ונכד-נכדו של איזה, יהודי טוב— כל תינוקות של בית-רבן מספרים עכשיו תהלתו.

הוא אשר אמרתי: טוב להיות חסיד. טוב בעבר, טוב בהווה, וכמו שאחזה לי אני — מועיל גם בעתיד. מטבעו של בן אדם בכלל ושל יהודי בפרט, שחביב עליו בן-סמך, —ועל-בן חביב בעיניו ה'צדיק', ה'רבי', הפרינציפיון של 'רבי' הוא דבר גדול. הרבי מקשר ומאגד ומאחד לא רק את כל תלמידיו, אלא גם את כל ה'כת', את כל המפלגה. הוא הנותן סיסמא לעבודה, הוא בן-הסמך, הוא המפקד והמצוה, ולעת הצורך, כשהדבר נחוץ, לחזק החברה, הוא נותן צו להיות, בגלופין—ואחריו אין מהרהרין.

Magister dixit — ודי.

הארציים התחכמו והכניסו את היסוד הזה לתוך הסתדרותם. זננויל הוא, כמדומה לי, מעין 'יהודי טוב' אצלם: מסתמא, הוא שיחיה, יודע מה שעשה, ואין אחרי מעשי ה'רבי' ולא כלום...

ואנחנו, הציוניים, הננו 'מתנגדים' יותר על המדה. הכל יש לנו: יש לנו מטרה רמה, יש אפשרות להשיגה, ומה שחשוב ביותר—גם עובדים חרוצים יש לנו, אבל—רבי? אין לנו. אין בן-סמך ואין משמעת, ומה שהאחד מתיר השני אומר, ומה שהשני מכשיר השלישי פוסל, מה שזה מהלל הלו מחלל ומה שהלל מחלל—דוקא זה מהלל. ואיך יכולה להיות השמחה במעוננו? איזה, שמחה של מצוה? יכולה להמצא במחננו? ... הבו לנו רבי? — זו תהיה הסיסמא שלי להקונגרס התשיעי הבא עלינו, ואם נבקש—אולי נמצא.

רבי קריב.

יִרְאָת־הַקְּבוֹד.

מאת

ד"ר יוסף קלחקר.

יִרְאָת־הַקְּבוֹד הוא הדבר היותר אלהי שבאדם
(Th. Carlyle, Sartor Resartus, II, 2).

זרם של „בקשת-אלהים“ שוטף ועובר את אירופה כולה מן הקצה אל הקצה. באנגליה קמו לתחיה קארלייל ורסקין והאמוניות העמוקה שבהם, בצרפת עומד על דוכנו הכהן הגדול לאלהי המבוע המסתורי, מוריס מאטרלינק. באשכנז מעריצים עתה את נובאליס וחבריו יותר משהעריצו אותם בכל שבעים השנים האחרונות. ובממלכות הסקאנדינאביות יומו של קירקגיור (Kierkegaard) הוא עתה, ואפילו ברוסיה, בזו הארץ הקלאסית של ה„ריאליסמוס“ ושל ה„מאטיריאליסמוס“ האיקונומי, נשמע יותר ויותר הקול המלא-אמונה של מיריו קובסקי, ברדיאיוב, ווהלינסקי וחבריהם. רק עם אחד יש בעולם, שבספרותו כמעט אין זכר לזרם העצים והעמוק הזה ובחיי משכיליו הלאומיים אין הוא תופס כמעט שום מקום. והעם הזה—עם ישראל—הלא עם-האמונה הוא מאוזמעות. הוא לא רק חי באמונתו ועל אמונתו, לא רק מסר נפשו על קדוש האמונה, אלא אף היה בעיקר הדבר יוצרה של האמונה כולה—של אותה האמונה, שהיא לא חלק ידוע מן החיים הרוחניים, אלא הסתכלות-בעולם שלמה ומקפת; שהיא לא רק קשורה בסמלים ידועים ובמעשים דועים, אלא קובעת נורמות לחיים הפרטיים והחברתיים כולם ומשתזרת בתוכם עד לאין התרה, עד לאין הפרדה; שהיא לא רק יצרה שורה שלמה של אמונות ודעות ושל מצוות מעשיות, אלא אף היתה הראשונה לדרוש במופלא מבן-אדם ולחקור במכוסה ממנו—יצרה ספרים כאיוב וכקהלת!... והעם בעל האמונה הזו, העמוקה מתהום והנשגבה משחקים, אם נשפוט על-פי משכיליו וסופריו היותר נאמנים לרוחו,—כאילו גמר את כל חשבונותיו עם האמונה, התרומם עליה, התחיל מתיחס אליה, יחס נייטראלי, כלומר אינדיפרנטי, וחדל מלבקש את ה'!

ואל-גנאי יבוא הקורא במענה: הלא כל ספרותנו מלאה וממולאה שאלות דתיות ומלחמה בעד הדת ונגדה; הלא יש לנו „כנסת ישראל“, „מחויקי-הדת“, „מזרחי“, „אספות רבנים“, „עתונים כהמצפה“, „היהודי“, „החבצלת“; הלא בספרי סופרינו ומשוררינו מרובים העמודים והחרוזים הנוגעים בדת יותר מבספריהם של הסופרים והמשוררים שבאומות-העולם—. כי לא באמונה עסיקים כל האגודות והעתונים והסופרים והמשוררים האלה, אלא בדת. סדרי-החיים הישנים שלנו, החיים הדתיים-הפאטריאכאליים המיוסדים על המצוות המעשיות, שאמנם מעיקות הן מאד על כל מי שיצא מרחוב-היהודים לאויר העולם הגדול והחדש,—רק סדרי-חיים אלה ומצוות מעשיות אלו הם שמעסיקים את העסקנים ואנשי-הספר שלנו. הדת היא ריגלאמנטאציה של החיים ויש לה ערך מעשי. האמונה אינה כך. היא מתחלת אך בשעה שהעולם כולו נעשה חידה אחת

גדולה, שאין פתרונים לה — והפתרונים נצרכים, אי-אפשר בלעדיהם, אינם נותנים מנוחה, ומבקשים אותם וכמממנים יחפשו, וכשאינם נמצאים, כשהם נשגבים מבינתנו, הם ממלאים את נפשנו אותו הנשגב, שהוא תערוכת של התבטלות וקטנות-המוחין מתוך שאין אנו יודעים כלום ושל התנאות וגדלות מתוך שאנו יודעים, שאין אנו יודעים ואין אנו יכולים לדעת כלום... האמונה מתחלת בשעה שהמבע נעשה לנו סדי-סודות בכל אשר נפנה ואנו עומדים לפני גלויי הנפלאים מלאים חרדת-קודש וכלות-נפש כאחת, בשעה שמנהגו של עולם נעשה בלתי-מובן לנו ונראה כאילו אינו אלא תהפוכות ועקלקלות מתחלתו ועד סופו, ובשעה שחיי-האדם ונפש-האדם הם לנו גנוי-נסתרות, שאין לבוא עד חקר-תכונתם. ואמונה כזו — האמונה של מחברי מזמורי-תהלים ופרקי איוב וקהלת — אין ספרותנו החדשה יודעת כלל וכלל: היא עוסקת רק בשאלות דתיות. יל גורדון, שעסק כל ימיו בענינים דתיים, יודע ומתאר טבע כל-כך פשוט, כל-כך בעל-בית! רזי-המבע — הוא אינו משער אפילו את מציאותם, וכמה פשוט, כמה גם הוא עולמו וסדר-עולמו! התמרמרותו ומחאתו כלפי מנהגו של עולם מוצאות ספוקן בהטלת כל האשמה על ר' ופסי או על ר' שמגר בן ענת, וחיי-האדם ונפש-האדם כשמלה הם פרושים לפניו, גלויים ועורים ופשוטים בתכלית הפשטות, אין נסתר ונעלם בהם ולהנשגב האמתי אין בהם אפילו זכר, ואף אלהיו פשוט הוא לגמרי ואינו נותן מקום לא להתעלות הדמיון ולא להתעסקות העיון. מה, אם כן, לגירדון ולאמונה? וכגורדון כך הם גם כל בני-דורו: ליליינבלום, סמולנסקי, ברודס ועוד. כולם עסקי הרבה בדת, אבל באמונה לא נגעו אפילו באצבע קטנה. ואולם גם הדורות שבאו אחרי-כך לא נשתנו בגדון זה מדורם של גורדון וחבריו שנוי עיקרי.

„ראשי-המדרשים בספרות העברית של דורנו הם — בזה יודו הכל — אחד העם וח. נ. ביאליק, וכלים אפשר למצוא בכתביהם את עקבותיה של האמונה במובן שנתבאר? על, אחד העם נזרמן לי לכתוב עוד לפני ששנים כדברים האלה: רק שחוק יכולים לעורר כל אלה, שאומרים על שיטתו, כי היא מין, חסידות' חדשה, מלאה סודות ורמזים, אדרבה! אם יש שיטה, שאין בה סודות ורמזים כלל, שהיא מלאה וממולאה רוח ריאלי עד ליבשות ידועה, אז אין זו אלא שיטתו של, אחד העם. מעולם לא עסק הסופר הזה בשאלות מיטאפיזיות, בשאלת, מה למעלה ומה למטה וכו'. ואני — ישחק לזה מי שירצה — חושב זאת לחסרון עיקרי, גדול ורם הוא רק אותו היגה-הדעות, שאינו מסתפק במחזות החיים, בשאלות המעשיות בלבד, תהייה אפילו היותר גדולות והיותר חשובות, היגה-הדעות הראוי לשם זה מוכרח להתעמק בסודותיה של ההייה, מוכרח לחקור אחרי הסוד הגדול של אין-הסוף. באחת: מוכרח להיות מיטאפיזי ובעלי-מסתורין. רק ברוחות שאינן עמוקות כל צרכן אין מקום למסתורין. אפילו מיסר הפילוסופיה הפוזיטיבית, אוניסמקונט, נטה למסתורין, כמו שנתגלה הדבר בסוף ימיו. האידיאליסמוס, שהריאליסמוס מצמצמו ועושה איתו יותר מעשי, אבל פחות עמוק⁽¹⁾, על הדברים האלה אולי יש להוסיף את דברי-קארלייל אלה: „בנפשו של כל חכם שבחכמים טמון עולם מלא של שגעון פנימי עמוק, ממש מלכות של שדים; וכל העולם, שיוצרת חכמתו לעצמו, אינו אלא ילידו של זה, והוא נח על יסוד אפל זה כמו שנחה קלפת-הארץ המנוונת, מקים מגורינו, על התהום האפלה⁽²⁾„. שגעון פנימי עמוק כזה — שגעון מאתו המין, שבשבילו היו אומרים בארץ-ישראל הקדמונה, משוגע איש-הרוח ועשו את ה,נביא וה,משוגע לשמות נרדפים —

(1) עיין מאמרי: „אשר בן ישעיה ניצברני“ וכו', „לוח אחיאסף“ תרס"ד, עמ' 374.

(2) עיין ספרו: Sartor Resartus, III, 8.

אין בנפשו של אחד העם. אף ה"רוח" שלו, שכל-כך מרבים ה"ריאליסטים" וה"מאמי-ריאליסטים" שלנו להתמרמר עליו, אינו אלא רוח מעשי. אף מאמר אחד לא כתב בימי חייו, שאפשר יהיה לראות מתוכו, כי חוץ מן העולם הגלוי, שבו יש להכיר, לדעתו, רק את, שלטון השכל ואת ה"פסיכולוגיה", יש עוד איזה, לפני ולפנים, שכחות אחרים, אחרים לגמרי, שולטים בו. ולא נתקררה דעתו עד שהפריד את, המוסר הלאומי, מעל הדת לגמרי—מה שאולי צריך היה לעשות—בלי שהקדיש לשאלת האמונה שום חקירה בפני עצמה—מה שבודאי צריך היה לעשות. מיל-האב ומיל-הבן הם אליליו של, אחד העם; ויאלם מיל-הבן, לכל הפחות, כתב מאמר, שעליו היה יכול לומר אדם בקארליל: הנה בעל-מסתורין חדש! — היכן הוא מאמר כזה אצל, אחד העם?

וביאליק — היכן היא, בקשת-אלהים שלו? — שירי-טבע נעלים כתב המשורר הזה, ויש ביניהם (למשל, הבריכה), שקשה למצוא דוגמתם בספרות-העולם, ויאלם מתי ראינוהו עומד לפני הטבע, כעבדא קמא מריה, כורע ומשתחוה לפניו ברנש ובדממה? את יפי-הטבע הוא מכיר, את גדלות-הטבע הוא מכיר, את עשירות-הטבע הוא מכיר; אבל כלום הוא מכיר גם את הנשגב ואת הפליאה ואת התהומיות שבו, שהם מרוממים אותו בשעה שהם מרכאים אותו — מדכאים בגראנדיוזיות שבו ומרוממים בהרגשה האינסמינקיבית, שאנו, רק אנו, הננו הכלי המפואר, שהוא קולט בתיכו גראנדיוזיות זו, יתר על כן: שאנו יוצריה של זו ובלעדנו אין מציאות לה? ... כשביאליק מתאר את הטבע הוא מפור אבנים טובות של השאלות פויטיות ומרגליות של ציורים דקים ונחמדים; אבל אין הוא אותו, האמן, שמתגלה בצמצום. אין הוא יודע אותו המצב של המשורר בעל-האמונה, שהתפעלות עמוקה מתהום ממלאה אותו על פני כולו והוא משתתק מתוך גודש-הרגשות ושפעת-מלים, כאותו המשורר האלהי הקדמון, אשר בעבור חושיו בו אמר: לך דומיה-תהלה. את התאור המפורט ואת הציור המליצי העשיר יודע ביאליק ביחס אל הטבע, אבל אין הוא יודע את חדרת-הקידש ואת יראת-הכבוד, שהן רק הן עושות מתאור הטבע עבודת-אלהים ומן הטבע — אם לא אלהים, לכל הפחות מקדש לאלהים, נהדר, נאה, כביר הוא הטבע שלו, אבל אין הוא מלא-רוים, אין הוא תהום, אין הוא חידה בלי פתרונים. רק בשיר אחד נסה המשורר לדבר על, רזי לילה — ומיד נעשה למחדר ולמפלפל: ומה, בכלל, הרוחות? מה חייהן, טובן? — השאלות — שאלות הכל הן, כמובן, או קצת למטה באותו שיר: ולעיני ננלה שר של לילה — כלומר: — מחשכים, שחור, דומיה, צלגו מרי. במקום שיש חדרת-קידש ויראת-הכבוד אין חרוים כאלה אפשריים כלל...

וביחוסו אל הטבע כך יחוסו אל האהבה. ביאליק יודע לתאר רק או אהבה מופשטת, גענועים לאהבה, או אהבה רגשנית ובלתי-עמוקה, או — לבסוף — תאוה גסה וזוללה, אהבה-הערצה, אהבה-עבודת-אלהים אינה ידועה לביאליק, אומר הוא לאהובתו: את היי לי אל ומלאך, — לך אתפלל ואעבדך, אך האשה אינה יכולה להיות לו אל ומלאך מפני שאין היא סוד לו, מפני שאין היא נגלית אליו מלאת-רז, יותר מראי ברורה לו האשה, כמו שברור לו גם הטבע, הכל צפוי בשיריו, הכל גלוי, הכל ברור — לא נשאר מקום לא לשארית חבייה במעמקי-הנפש ולא לחידות ואף לא להערצה עמוקה, נפשית, תוכית.

ואם בשני ארוים אלה של ספרותנו היותר חדשה לא נפלה שלהבת-האמונה — מה יש לדבר על שאר האילנות? — עצים יבשים הם ברובם בכל הנוגע לאמונה במובן המבואר. ואלה מהם, שהיתה בנפשם לחלוחית של שירה, שהרגישו צורך באמונה זו, בקשו ומצאו אותה — בחסידות, פרץ, ברדיטשובסקי, יהודה שי"י ברג, הלל צייטלין — כל אלה האנשים בעלי שאר-רוח, שנפשם צמאה לאל חי, בקשו את אלהיהם בספרות-המסתורין של החסידים בעלי-ההויה ובעלי-הקבלה, שכל תורתם נוסדה על האמונה בנגוד להדת (אחת היא, אם הנגוד היה מדעת או שלא מדעת) — על האמונה באלהי-האצילות של הקבלה, שהוא כל-כך מלא מסתורין ופלאים וכל-כך

איראציונאלי, ועל האמונה ב'צדיק', שאף הוא עושה-נפלאות ומבטל אפילו את גזרותיו של הקדוש ברוך-הוא בכבודו ובעצמו. התעמקות זו בחסידות וההפלגה בחשיבותה ובפיומיותה לא באו מתוך 'מורה', כמו שחושב מר ש"י איש הורוויץ, אלא מתוך צורך נפשי גדול, מתוך צמאון לאמונה חיה ומחיה. בזה מתבארות ההגומה, שמגוימים מעריצי-החסידות בכל הנוגע לחשיבותה ורוממותה, וההכנסה, שמכניסים מעריצים אלה שלא מדעת עצמם דעות חדשות לגמרי לתוך הרמזים הבלתי-ברורים של כמה מחבורי-החסידים, שבעיקרם הם מלאים הויות ודברי-הבאי. ומצד זה יכול העסק הנמרץ בחסידות לשמחנו במדה מרובה. ואולם גם עצב עמוק מתמלא לבנו בשעה שאנו זוכרים, שבמקום יצירה אמונית חיה בזה יכולים צמאי-האמונה שלנו רק לדרוש אל המתים—לפנות אל העבר, שבו נבראה החסידות, שהיא מושלת עתה כמעט מתה לפנינו, כמעט בלי שום רוח-חיים. קארלייל, נובאליס, מאטרלינג לא עסקו רק בתאור האמונה של העבר, בהרצאה פיומית של המסתורין בימי-הבינים; הם יצרו אמונה חדשה, אמונה, שהאמתות הנצחיות שלה נתמזגו עם הכרות-ההויה ותביעות-ההויה. החסידות הרי סוף סוף אינה אלא נחלת העבר ...

ההויה שלנו יודע רק את החול, אין הוא מכיר את הקדוש כלל וכלל. אפילו מלחמת האמונה וההשכלה מוכנת לו רק בתור מלחמה של מאמינים ומשכילים, רק בתור רדיפות-בפועל, שדרך הצד האחד את הצד השני. המלחמה הפנימית, הנפשית בין האמונה המסורה והמושגית ובין הרוח החלוזי של הזמן החדש, —מלחמה, שהיא צריכה להיות כל-כך חזקה בלבותיהם של בני 'עם-האמונה' האדוק באמונתו והסובל על אמונתו זה יותר משני אלפים שנה, —מלחמה זו אינה ידועה בספרותנו כלל. הצרפתים הוגו ווולאז'ייירו מלחמה זו בציורים מרעישים את הנפש עד היסוד, האחד ברומאנו: Notre Dame de Paris והשני ברומאנו: La faute d'Abbé Mouret, שבשניהם נעשים חייהם של כהנים אדוקים באמונתם לניהנם ממש בשעה שהחיים ותענוגיהם מתנגשים באמונה הממלאה את כל לבם, היכן הם רומאנים כאלה בעברית? — ליאוניד אנדריוב תאר בספורים, חיי וואסילי פיבייסקי ובן האדם ועוד את מלחמתו הפנימית של המאמין המצפה לשנוי סדרי העולם הנוכחי בכת האמונה. היכן הם ספורים כאלה בעברית? — ביינסטיירני ביינסון תאר במחזה הגדול, 'למעלה מן הכח' את האמונה הכבירה הצריכה לחולל נפלאות—ואינה מחוללת, היכן הוא מחזה כזה בעברית? הביטו וראו: זה כעשר שנים רצופות, שאנו עומדים על מקום אחד וממנו לא נוזז, זה כעשר שנים, שלא נוצרו בתוכנו שום רעיונות חדשים, שהספרות נעשתה לנו למלאכה, הציוניות — לעסקנות, היהדות — לשם שנתרוקן מתוכנו. אין קוראנו קשורים בסופריהם קשר נפשי, והציוניות—כמה ריקה היא מתוכן חדש! מאורעות חדשים באו—ואף מלה חדשה אחת לא נשמעה, אפילו שיר אחד מעין, עוד לא אברהם לא נברא בשנים האחרונות, אף רעיון חדש אחד, אף דבור מפיצץ אחד לא עלה על הלב ולא עלה על הלשון. אין התלהבות, אין התמכרות, אין סערת-רוח. יש רק עסקנות של חול, רק קטנות של קטנות, רק חשבונות פרטיים. אין תנועה ואין הסתדרות ואין דור ציוני צעיר מלא אש ולב, אין תקוות גדולות ואין חלומות מזהירים ואין שאיפות רחבות ואין—קרבנות, קרבנות ראויים לשם זה... ומפני-מה חסרנו כל אלה, אם לא מפני שאברהם האמונה ונכרתה מלבנו? — שום רעיון גדול לא בא עוד מתוך העסקנות הרלה — העסקנות הגדולה היא תמיד תוצאתו של רעיון גדול. רעיון גדול בא תמיד מתוך לב מלא אמונה—מתוך אותן ההרגשות המונחות מתחת לסף-ההכרה, שהן חידה לבעליהן עצמם, ובכן אי-אפשר לכנות אותן בשם אחר וזולת בשם אמונה, וברור לי הרבה כשמש בצהרים, שאם לא יפנה הדור בלי אמונה את מקומו לדור של אמונה, לדור של רוח-הקדוש¹). תתנונה הציוניות יותר ויותר וכל התנועה הלאומית שלנו

תמות מיתה מבעית—מתוך יושן, מתוך חוסר-התחדשות, מתוך אפיסת-הכוחות ...

מה היא סבתו של חוסר-אמונה זה?

הרבה החנוניות עושה. זה לא כבר נסה סופר צרפתי אחד²⁾ להראות, שהנבואה הישראלית וכל כתבי-הקודש כולם הם תוצאת האכרות, שרוב יהודי ארץ-ישראל בימי בית ראשון ואף בימי בית שני היו עסוקים בה. החנוני יודע רק דבר שבמדה ושבמשקל, דבר שאפשר למששו בידים ולהחליפו בכסף מלא; החנוני נתרחק מעל הטבע ומעל האדמה, אם כל הסודות; החנוני אין לו פנאי לחשב חשבונות של עולם, ומה לחנוני ולעניני-אמונה? — ה, מאפיריאליסמוס האיסקונומי הזה, שבני-ישראל החזיקו בו יותר מן הגויים ושהשתדל ועדיין הוא משתדל בכל כחו לגרש את האמונה מן הלבבות ולעקרה משורש, — מהו אם לא אותו היחס החיובי רק אל כל מה שאפשר למשש בידים מצד היהודי החנוני, — יחס, שהסוציאלי-דימוקראט היהודי, בנו של החנוני, רק מכיון אותו כלפי צד אחר? — מה שהיתה ה, פרנסה? לאב — ה, איסקונומיקה? היא לבן... כל עוד שהיהודים יהיו חנונים ברובם, כל עוד שלא תתרבה בתוכם מפלגת העובדים בכלל ועובדי-האדמה בפרט, קטנה התקוה, שיעלה בידיו ליצור ערכי-אמונה ישראליים חדשים.

ואולם החנוניות אינה הסבה האחת. על הסבה הכלכלית נוספה, סבה רוחנית, שאינה נופלת מזו בחשיבותה. האמונה אינה אפשרית, כמו שראינו כבר, בלא יראת-הכבוד — ויראת-הכבוד זו היא שתחסר לעם-ישראל. האמונה החיה, היוצרת, באה מתוך יראת-הכבוד, השתוממות מתוך יראת-הכבוד — אומר קארליל — היא שורש ההערצה, ולעולם לא תכחד מנפש האדם, ולעולם תשלוט על נפשו. ובמקום אחר הוא אומר: דעתי היא, שהמחשבה בלי יראת-הכבוד צריכה להיות עקרה ואפילו מפשרת ושעבודתה לכל היותר עוברת היא, כתבשיל מן המטבח, באותו יום שנולדה בו, לעולם לא תתפשט, כורע שמפיץ האכר מלוא חפניו, ולא תשא פירות, שיביאו ברכה ושפע לכל הזמנים¹⁾. ולבסוף: דע לך: בלתי-נבחרת היא יראת-הכבוד של האדם בפני כל מה שבא ממרום או כל מה שיכול ליחס לעצמו מוצא כוח פחות או יותר בצדק²⁾. ואולם היהודי כל-כך הרבה לעסוק בכל מה שבא ממרום, כל-כך הרבה למטפל בקדשי-שמים, עד שהוריד את המרום לא רק אל האדמה, אלא גם אל-הרפש, הוא כל-כך השתדל לעשות את החול קודש עד שלבסוף נעשה לו הקודש-חול. הקברן, המטפל במתים כל ימיו, מתיחס אל המתים כאל אבן-דומם, בלי שום יראת-הכבוד, השמש בבית-הכנסת, שמתפללים בו כל הימים, מסיח בשעת-התפלה ועושה בשעה זו כל מה שנצרך לו לעשות, בלי שום יראת-הכבוד. והיהודי, שכל יומו הוא עבודת-אלהים ארוכה אחת, היהודי, שגם בשבתו בביתו וגם בלכתו בדרך, בשכבו ובקומו, באכלו ובשתותו, הוא עוסק בעניני-אמונה, — בעל-כרחו נעשתה לו האמונה חול והוא החליף אותה בדת המעשית. יותר מדאי זמן מבלה היהודי בתפלתו, יותר מדאי הוא עושה תפלתו קבע, ועל-כן מן הנמנע הוא, שלא תעשה לו התפלה מצות-אנשים מלומדה. היהודי יותר מדאי רגיל הוא בבית-הכנסת ובבית-המדרש, ועל-כן אין להתפלא כלל, אם אין לו אותה יראת-הכבוד בפני בית-התפלה, שיש לבני שאר העמים, אם הוא אוכל

1) עיין על זה ביתר פרטות במאמרי „רוח הקודש“ („השלח“, כרך ט"ז, עמ' 489—496), שבזמנו לא הובן, לצערי, כראוי, כמו שנוכחתי מן ההשנות המשוונות, שהשינו עליז או מבקרי. אולי יובן מאמר זה עתה יותר ...

2) M. B. Schwalm, Le type sociale du paysan juif à l'époque de Jésus-Christ (La Science Sociale, 23-e année, 2-e période, 44-e fascic, Paris Février 1908), pp. 77—96.

8) עיין: Th. Carlyle, Sartor Resartus, I, 10.

4) שם, III, 7.

ושותה וישן בבית-המדרש, אם בית-אלהים זה נעשה לו מעין "הקדש" ו"קלוב" כאחד. ואין להתפלא גם על זה, שהיהודי, שכל-כך מרובים חשבונותיו עם הקדוש ברוך-הוא, שאינו נצרך לשום ממצע ומסגד בינו ובין רבוינו בצורת, כהן, אינו מרבה לחקור על מהות האלהות ומהות סדר-העולם שלו — אם הוא תלמיד-חכם — ואין לו יראת-כבוד עמוקה בפני הכח הממיר והנעלם — אם הוא אדם פשוט, יותר מדאי הוא קרוב לאלהים, יותר מדאי הוא מרבה להזכירו בברכותיו ולהמריחו בתפלותיו, ועל-כן אי-אפשר לו להרגיש באמת (אפילו אם יודע הוא דבר זה מפי השמועה או מתוך ספרים) במרחק האין-סופי שבין רבון כל העולמים הבלתי-נחקר והבלתי-מושג ובין האדם בן-התמותה. העמידו אלה לעומת אלה את הספרים העבריים העוסקים בשאלות דתיות מעשיות ואת הספרים העבריים העוסקים בחקירות אמוניות עיוניות — ותתפלאו על המספר המועט של אלה האחרונים לערך מספרם העצום של הראשונים. וכשהיהודי האדוק יצרף את כל השעות, שבהן עשה בחייו, חשבון-הנפש בכל הנוגע ליחסו לאלהיו ולשאלות-ההשגחה, ואת כל השעות, שבהן עסק בקיום המצוות המעשיות, ויצגו אלו לעומת אלו — יתפלא וישתומם על מעוטן של הראשונות ועל רבוינן של האחרונות. אמת הדבר, שלחשוב מחשבות על שאלות האמונה לא כל אדם זוכה בעוד שכל אדם יכול לקיים את המצוות; אבל הרי זהו עצם ההבדל שבין היהודים לבין אומות-העולם: כל יהודי הוא רב וכהן לעצמו, פוסק את כל ה"שאלות" לעצמו ופותר את כל החידות. ודוקא מפני שהיהודי רב וכהן הוא לעצמו, דוקא מפני שהיהדות דימוקראטית היא מאין כמות וזאת תהלתה מכמה צדדים, — דוקא מפני זה אין יראת-הכבוד ליהודי; ובמקום שאין יראת-הכבוד, אין יצירה חיה של ערכי-אמונה, אין התעמקות בשאלות, שהן, כבשוננו של עולם, ואין הודעועות מפני הסוד הגדול של אין-הסוף.

מעסקת אותי שאלה חמורה אחת זה כמה שנים: עוד רק לפני חמשים שנה אי-אפשר היה למצוא בכל ארצות-המזרח יהודי אחד למאה, שיפרוץ את גדריו היהדות, ועוד רק לפני מאה ועשרים שנה לא היה יהודי כזה אף בארצות-המערב. עתה נפרצו בארצות-המזרח כל הגדרים במדה כל-כך מבהילה, עד שמי שלא היה ברוסיה רק כשלשים שנה ממש לא יאמין למראה-עיניו: רוסיה כמעט עברה את ארצות-המערב בנידון זה, היחס אל המומרים הוא מחפיר ברוסיה הרבה יותר מבאשכנז. בצרפת, באשכנז, באמריקה ועוד יש תנועות דתיות-מוסריות ישראליות, — מובות אורעות, נצרכות או לא-נצרכות, אבל יש ויש. בכל ארצות מערב-אירופה יש עוסקים בחכמת-ישראל, יש מוציאים ספרים יקרים במקצוע זה ותומכים בידי תלמידי-החכמים העוסקים בו — והכל מתוך רגש דתי (הרגש הלאומי פועל כאן שלא מדעת והדתי — גם שלא מדעת וגם מדעת). ברוסיה אין זכר אפילו לכל זה, שכמובן אף הוא אינו יכול להניח את דעתנו, — ביחוד כשאנו משוים התגלות זו של האמונה הישראלית אל התגלויותיהן של שאר האמונות באומות-העולם. האמונה מתמעטת והולכת גם אצל אומות-העולם, אבל לא במדה מבהילה כזו שאצלנו. אצלם תמצאו עדיין אנשים ונשים משכילים בלשונות ובכל מדע, שלכותיהם מלאים אש-אמונה ממש, שמקימים את הצירימוניות הדתיות באהבה, באים לבתי-כנסיות, קוראים ספרי-אמונה נוצריים ועל-כל-פנים אינם מלגלים על הדתיים כלל וכלל. ואצלנו הלא ידוע הדבר, שכל נער, שקרא ספרים חיצוניים אחדים וידוע מעט לועזית, חושב לחובתו הקדושה, לקרוע את היהדות, להתרחק ממנהגיהן הדתיים-הלאומיים, אף מן היותר יפים, ולראות את המקימים אותם כ"חשוכים" ו"נסוגים-לאחור" וכמעט כמשוגעים ממש. ביום-הראשון הירוק של הנוצרים — כתב איש-הלב בן עמי באחד ממאמריו — אפשר לראות אלפי נשים משכילות נושאות ערבים בידיהן בראש כל חוצות בלי שום חששות, שמא יאשימו אותן ב"ריאקציוניות"; ואולם נסו נא לתת לבת-ישראל שלמדה בנימנסיון את האתרוג ואת הלולב שלנו, שתשא אותן ברחוב בסוכות — כלום לא

יאחזה השבץ בו ברגע? והיהדות הלא מושכלת היא בעיקריה משאר האמונות, והאמונה הישראלית הלא אחוזה היא בלאומיות הישראלית כשלהבת בנחלת, ועל אמונה זו הלא הקריבו אלפי-אלפים מישראל את נפשותיהם במשך אלפי שנים. היכן היא כחה של זו, אם לא יכלה להחזיק מעמד בפני הזרם האנטי-דתי החדש אפילו חמשים שנה? התשובה הרגילה — החיים החדשים אשמים, הגלות אשמה — תשובה היא, אבל היא לכדה אינה מספקת, אם השפעת החיים של עכשיו נוראה היא ליהדות מן האינקוויזיציה והפרעות של ימי-קדם וימי-הביניים, אז אין ספק בדבר, שיש בה איזה לקוי פנימי. ולקוי זה הוא, לדעתי, העדר יראת-הכבוד במוכן שאמרת. הקודש נעשה חול מפני שהיה יתר על המדה — וכל יתר דומה כניסול. הקורבה היתרה אל אלהים לא נתנה מקום לאדם להורעו, מפני פחד ה' ומהדר-גאווה. העסקנות היתרה במצוות עשתה את המצוות הקדושות לענין של חול — את התפלות, את הברכות, את בית המדרש ואפילו את השבת עם תרי"ג צווייו ולאוייו, מה שכולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, — דבר זה עצמו הסיר סוף סוף את יראת-הכבוד מעל היחס אל התורה, אל הרבנים ואפילו אל הספרות והספרים שלנו, שבמוכן ידוע הם יורשי התורה והרבנים, ומי יודע, אם בהעדר יראת-כבוד זה אין לבאר גם את העובדות המעציבות הנוגעות להציוניות בפרט ולהתנועה הלאומית בכלל, שמנינו למעלה. הרצל היה יכול לעורר תנועה חזקה באומה ולנמץ אמונה אל דבריו מפני שביחס אליו עדיין נשארה יראת-הכבוד אצלנו מחמת שהיה יהודי מן המערב, עכשיו יש בתוכנו אנשים, שאולי עשו בשביל תחית היהדות והתנשמות הציוניות לא פחות מהרצל, אבל אין יראת-הכבוד ביחס אליהם מפני שלבנו גם בהם יותר מדאי ואין לנו אמונה בדבריהם. ולפיכך באנו לידי כך, שכל נער-עסקן וכל בור-כתבן מבטל כעפר-הארץ כל מה שאמרו גדולים ומובים ממנו, ובמצב בלי אמונה כזו — רוח-הקודש מאין ימצאוהו יצירה מאין תמצא? כדי שתתחיל אצלנו עוד הפעם תקיפה של יצירה צריך שתתחיל האמונה לפעמנו מחדש. וזו אינה אפשרית אלא אם נחדל מלהיות, כולנו חכמים — אם נעשה יותר פשוטים, יותר טבעיים, פחות, כהנים" ופחות, ידענים". ההתגאות וההתחכמות והתריפות וידעת-הכל ובטול-הכל צריכים לחדול. צריך שהאדם-היהודי יעשה ישר, פשוט, ואז לא יבקש, חשבונות רבים. ורק במקום שאין, חשבונות רבים — שם רק שם מתחלת יראת-הכבוד ונולד רוח-הקודש, פשטות ותמימות ושבעיות הן כתרם בפני היבשות והן מעין האמונה העליונה, שהיא היא מקור החכמה העליונה... יהודי אשכנז, שחדלו להיות, כולם חכמים, הם (לפי ערך מספר המשכילים שבהם) יותר מלאי-אמונה מיהודי רוסיה, שכביכול, כולם יודעים את התורה. יש לאחינו המערביים יראת-הכבוד אל העבר שלנו, אל קניינו הלאומיים, אל תלמידי-החכמים העוסקים בתורה וחכמה. אבל יצירתם נצטמצמה בחכמת-ישראל בלבד ואין זה האידיאל שלנו. משתוקקים אנו, שתשוב לתחיה תקיפת תהלים, איוב וקהלת, שיקומו לנו עוד הפעם, מבקשי-ה', שבספרותנו החדשה יתעמקי ציורי-המבע, יתעלו ציורי-האהבה, יורגשו עוד הפעם אותם הגעגועים וכלות-הנפש, שנתגלו בחרוזים נפלאים מעין, ידיד-נפש, אב הרחמן, נפשי חולת אהבתך, — ומעין חדש של מחשבות-הרגשות יפכה מספרותנו זו וישקה את חלקתנו הצחיחה כולה, וממילא יפרה גם את תנועתנו הלאומית ויגדילה וירחיבה, וזה אינו אפשרי כל זמן שלא נגרש מתוכנו את ה,משכילות' ואת החכמנות ואת הירענות, כל עוד לא נלמוד לעמוד בחרדת-קודש לפני סודות-היצירה ורוי-העולם, כל זמן שלא נכונן את מבטינו לעומת גנוי-הנסתרות החבויים בכל פנה שאנו פונים וכל עוד לא נלמוד לדעת, שיראת-הכבוד היא הדבר היותר אלהי שבאדם'.

סוסתי.

מעשה נורא.

נתגלגל ובא לדפוס עלידי

מנדלי מוכרספרים.

(המשך).

פרק שנים עשר.

אֶבֶן נֹדֶע פִּירוּשׁוֹ שֶׁל אִיּוֹב !

—הקולך זה מכירי ומיודעי ?
—קולי הוא, בן-מלך אומלל, סוסתי העלובה! — משיב אני וגועה בבכיה,
—מה אתה בוכה? — אמרה לי סוסתי בידירות, מנענעת ראשה בכל כחה,
כמבקשת לפרוק מעליה משא כבד—דומה, שגרמתי לך צער גדול וצרות הרבה.
—צרותי אינן צרות ואין את חייבת עליהן, שהרי גרמתי לי שלא בכוונה, וצרותיך,
סוסתי, צרות—צרות גדולות וקשות! בוכה אני עליך, בן-מלך אומלל, איך ירדת
מגדולתך, נפלת פלאים! אוי, עד מתי תהא נגוע, מדוכא ומעונה ומרמס לכל שמן ופגע
רע ? עד מתי תהא סוסה, סוסת עולם ?

—עד שיבואו הימים ובני אדם ילמדו דעת ויתקנו מעשיהם — משיבה הסוסה
ואומרת לי — עד שיבואו הימים ולא תהא עוד בעולם לא אכזריות ולא רחמנות, לא
רעות ולא טובות, לא זולזולא נשיאת פנים, אלא אמת וצדק, משפט ומישרים. עד הימים,
שתתבטל כל מחיצה, המפרדת בני אדם, הרשעה כעשן תכלה, מוֹיָקִים ורוחות רעות
יעברו מן הארץ ונמחתה דמעה מעל כל פנים.

—אוי ! — אמרתי לה, נאנח מלבי — עדיין רחוקים אותם הימים, ועד שיבואו
מתיירא אני, שלא יעשו כך כלה ולא תשאר כך נשמה, חס ושלוה !
תנוה דעתך ! — מנחמתני הסוסה ואומרת — גודלי בעולם הוא כגודלו של איוב,
אח לי לצרה, בשעה שנמסר ביד השמן אמר לו הקדוש ברוך-הוא לשמן : איוב הנו
בדרך, יש לך שלימה על גופו, סגפחו, חבלהו, השפילהו ודון אותו ביסורים קשים
כרצונך — אך את נפשו שמור ! ...

—עכשיו נתפרש לי איוב ובאתי עד תכונתו! — קראתי ברגש — לא אח לצרה הוא
לך, אלא את בעצמך איוב את, איוב אינו אלא משל. בו נשמע כל מה שאירע לך :
כבוד עשרך וגדולתך בימי שלותך, גם יסוריך הקשים, דברי מוסר, תוכחה ושיחות
הבריות בימי חורבנך. את היא איוב כשמן המשחית ומקמרג שלו, במכותיו ומכאוביו
ובאחזים ורעים, שכגדו בו, המלמדים עליו חובה וחושדים אותו בעבירות שאין בו
ומנאצים אותו בעת צרתו. איוב זהו דברי הימים — ספר הקורות שלך. תחילתו ואמצעו
הרי זה נתקיימו כך בכל פרטיהם ככתוב, וסופו ודאי אף הוא יתקיים כך. אותה הסערה,

שאלתי המשפט והצדק יתגלה בה, עתידה להיות גדולה וחזקה מזו של אתמול. —
כותב ספר זה צפה למרחוק!

רואה אני את סוסתי והנה היא מתפרקת על הארץ בלא כח ומנשמת בקושי.
—אוי לי! — נאנחה סוסתי ואמרה — סיגוף קשה סנפוני המצירים לי. משעה
לשעה הולכים ומתמעטים כוחותי. בשעה שדעתי מתישבת ואני מתבוננת בכל מה
שעלתה לי הריני חוששת כמה גדולים מכאובי. הרבה צירוני מנעורי, החלואוני
ודלדלו את כחי וכחרס הנשבר גופי, וזה מחדש התעללתי בי הוידונים וכמעט שנמלמתי
מידם. — שים נא ירך תחתי והשכיבני על צדי, ששכיבת פרקן לא מדת צניעות היא
ואני אין כח בי להזיז גופי בעצמי. אוי, ראשי, ראשי!

—מה לך? — אמרתי לה ברחמים רבים—חוששת את בראשך?

—אוי, חוששת אני בכל אברי—אמרה לי באנחה — אחד מהם אינו שלם
כראוי. ראשי לחלוכל גופי דוי — אחור וקדם, במחילת כבודך!
—התחזקי נא — מדבר אני על לבה — כשנבוא מחר לעיר אבקש לך רופא שם
להעלות רפואה שלמה לכל מכותיך.

חום ורחם! — צעקה סוסתי בחולה ונבהלה — שם הרופאים לא תזכיר בפני, לא
ישמע על פיך! מי כמוני יודעת את הרופאים, רופאי אליל, ורפואותיהם. פצעים וחבורות
ומכות מריות הללו, שאתה רואה בי, אותם עשה לי רופא דנפרוני וחבריו בכלי-הקזה
שלחם וְעליהם לתרופה כביכול הרבה רופאים כמותם, כיון שיש להם מקום ושעה
להתגדר ברפואותיהם, אינם מקמצים בסממנים חריפים וארסיים, באספלוניות ורמיות
ועלי מרורים.

—בבקשה ממך—אמרתי לה — הודיעני נא היכן היית עד עתה, ומי הוא אותו
מין בריה, שבא וישב על גבך ועלה עמך בסערה מן הכור?

סוסתי מתחזקת ומרימה ראשה וחצי גופה נוסמכת על שתי רגליה הקדמות,
ולאחר שעה קלה של מנוחה נסתכלה בי בירידות ופתחה ואמרה:

אותו מין בריה, שעלה ורכב עלי, ליצן הוא, אחד מכת ליצנים שבמוזיקים. כך
דרכם של המוזיקים ומנהגם עמי תמיד. לאחר ימים מועטים של מנוחה מעבודה קשה
ומסיגוף ועיני ידיהם בא פתאום אחד הלצים משלהם, עולה ורוכב עלי ומשחק
ועושה בי כרצונו. כיון שזה התחיל, מיד מוזיקים ומחבלים מהרבה רוחות וכתות משונות
מתכנסים ובאים ומצירים לי. הכל עזוקים בי, מתיעצים ומתחכמים לי. זה אומר כך
וזה אומר כך. הדעות מחולקות, הסברות משונות והשאלה עלי אינה מתורצת ושא לת-
עולם היא. תיקו! בין כך ובין כך אוי לי מזה ומזה ואוי לי מכלם. כל הרוצה
לשעבדני משעבד, ואני משועבדת שעבד עולם. עד שהראשון פוסק השני ממחר לבוא.
למי לא עברתי בימי ומי לא העמים עלי משאו? הכל, מן הגדולים ועד הקטנים באדוני
הארץ; מחסידי עליון, קנאים, מוכיחים עד ועירי דמן חבריא של אנשי קודש, האדירים
במרום; מן השמשים והחמפנים וסופרי הקהל, המוכסנים ובעלי מסקא של בשר ושל
נרות עד בעלי-טובות ובעלי-עצה ושתדלנים, וכיוצא בהם כל הכנופיה של העוסקים
בצרכי צבור; מדוינים, שוחטים, מנקרים ומשגיחים, ראשי כנסיות, גבאים, גזברים,
בעלי-תפלות ותוקעי שופר, מלמדים, פרושים, בחורי ישיבה, משולחים, יהודים תמימים,
יהודים כשרים, בני עליה ובני אבות, עד שדכנים, ברחנים ובטלנים—לומדי משניות
ואומרי תהלים, מספקים מכשירי חנוכה ופורים, גוררי המעגילות והמבלאות ונוקדי
מצה, נשים מבלניות, גבאיות, מקוננות ומידדות בית הקברות וכיוצא בהם כלי קודש—
כלם ממילים עצמם עלי, לכלם אשחד מכחי, והם אינם אומרים די. כמה שיקבלו
ממני הם מבקשים יותר. וכי דבר קטן הוא כנופיה רעבתנית זו? העבודה, שנותנים
עלי, לא בלבד שקשה היא, אלא היא גם עבודה לבטלה. למי, רבנו של עולם, למי

אני עמל? ! מה הם ומה חייהם ומה מועיל בהם? ומעשה שמן, תמיד אני נופלת בידו בריות כמותם, והן מוצצות את דמי ולחי, מתישות כחי וממטמות את לבי! הרבה דברים אני יודע לשאול ולספר על אותן הבריות, אבל לא כל מה שאתה יודע אתה רשאי לומר, ולא כל השאלות ניתנו לשאול, ולא לכל שאלה יש תירוץ. מה נעשה? עלינו לכבוש דברינו ולהסתפק על כל הקושיות בתירוץ אחד: „עבדים היינו לפרעה במצרים“ — לסוסה עשני פרעה מלך מצרים!

— אחת אני שואל אותך — נתעוררתי בשאלה עצומה על סוסתי — מה ראו אדונים נכבדים ובני אדם חשובים, שגם הם, לפי דבריך, בין הרוכבים עליך, להשתמש בסוסה כחוושה ודלה? מה ראו כך ומה הגיע להם ממך?

— זוהי הצרה, שלא ראו ואינם רואים — אמרה לי — השמן מעוור עיניהם ומסכל דעתם ואומרים עלי: זו אינה, דלה וכחושה, אלא אדרבה, סוסה שמנה ומעשרת בעליה!

את דבריה האחרונים הללו אמרה סוסתי העלובה בנשימה קצרה וחמופה, מכעקעת וגונחת מלבה, ואף אני הייתי מכעקע ונשמע קול כעכוע וקול שיעול בכל היער.

פרק שלשה עשר.

אִנְתָּה צֶעַר בְּעֲלֵי חַיִּים.

צער גדול נצמערתי על סוסתי העלובה והייתי יושב דומם, נאנח ומהרהר בפיוור הנפש.

— מה אתה נאנח כך ופניך זועפים היום? — אמרה לי סוסתי, בוחנת אותי בעיניה כחושדת אותי במירוץ הרעת—שכב והתנמנם מעמ! השינה טובה לך.

— לי שינה, לי תנומה! — אמרתי לה במר נפשי, מתרגש ועומד ממקומי — וכי אני אישן בשעה שאת חולה, בשעה שיכאב כל אבר מאברי גופך? ! וכי אני אתנמנם בשעה שאין כח בך להזיז עצמך, ואת זקוקה לאחרים, שיייעו לך לעמוד על רגליך? ! אמת, לא אני האדון המושיע, שיעמוד לך בעת צרה. מה כחי ומה נבורתי? אני בעצמי עומד בנס, רוח קל יגע בי ואפול. ולך מתבקש איש השם, מי שהיכולת בידו להיות מעוז לאימלל ומחסה לעתות בצרה. אבל כל זמן שנואלך זה לא בא אין אני רשאי להניחך בעת רעה ולנום ולישון. עלי להתאמץ ולעשות כל מה שאפשר — זוהי חובתי ואעשנה. מועזעך מקיצים, הצרות מרובות והפגעים מתחדשים והחיים תלואים מנגד — ואני אשכב לי ואנוח! לא, סוסתי, עמך אנכי בצרה. לא אנום ולא אישן!

כאחד הצעירים מתלמידי חכמים הרתחנים אתה מדבר, במחילת כבודך — אמרה סוסתי, מנענעת עלי בראשה — הצעירים הללו רובם אינם מדקדקים הרבה בבחירת ריעים ומפגישה ראשונה הם נעשים ידידים. על דבר פשע ועון קל תכער כאש חמתם. דבורם ברעש והתלהבות, מוחם קולט דברים פורחים באוויר ואומרים לתקן העולם ולהביא צדק עולמים. ואחר כך, כשהם באים באנשים ונושאים עול פרנסה ועול דרך ארץ, דמם מתקרר והם נעשים מתונים וזהירים ברבריהם, אינם מפשפשים כך במעשיהם ולא במעשים של אחרים. מניחים הם חיי עולם ועוסקים בחיי עצמם וגופם, ואין להם בעולמם אלא צרכי נפשם וטובת הנאתם. רבים כאלה ראיתי בימי חיי, וגם אתה תהיה כאחד מהם. עכשיו עורך בימי בחירותיך ודמיון רותחים, לאחר ימים תצמנן ונהפכת לאיש אחר. תשכחני ותישן בהשקט ובטח. מה סוסה עלובה כי תזכרנה, ובכירה שפלה כמותי, גולה וסורה, שתתן דעתך עליה? כך דרך ברייתם של אדם ובהמה גם יחד. העגל הזה בילדותו משתובב, הוא מתלהב פתאום ופושט ונבו ורץ ורוקד,

ומשנעשה שור ומושך בעיל רוחו מתקררת, פוסע פסיעות קמנות בכובד ראש וכובש פניו בקרקע. עגל ובחור שניהם סופם להשתנות ולהרכין ראשם.

— חייך וחיי ראשך שמעית בי! — אמרתי לה מתרגש ומתלהב עוד יותר — אלמלי ידעת מחשבות לבי, מה שעשיתי ומה שאני עתיד לעשות בשבילך ...
— מה שעשית ומה שאתה עתיד לעשות! — הפסיקתני סוסתי באמצע דבורי ואמרה בלשון זו, שיש בה מעין תמיה ולגלוג כאחד — הודיעני נא את מעשיך ואת גבורותיך!

שעה קלה הייתי ממשמש בכסי והוצאתי משם כתבים, ומתוך אלו נמלתי בירי גליון גדול ועניתי ואמרתי לה ברגש:

— זה מעיד עלי, שאני אומר ועושה ואיני מאותם האומרים הרבה ואינם עושים כלום. היא האגרת שלי לועד החברה, צער בעלי חיים, שכתבתי בשבילך, לאחר שנודע לי רוב צערך, כדי לעורר רחמים עליך.
סוסתי זוקפת שתי אוזניה לשמוע, ואני קורא לפניה דברי האגרת בקול רם ובכוונת הלב.

מדת הרחמים גדולה ומקובלת כל כך בימים האלה אצל הבריות, עד שהתחילו להתעורר ברחמים לא על בני אדם בלבד, דהיינו: שלא לענותם ולמרר את חייהם ולשנוא אותם שנאת מות כבימי קדם, אלא להתנהג באהבה, אחוה ורעות עם כל אחד ואחד, יהיה מאיזו ארץ ומאיזה עם ודת שיהיה; לא עם בני אדם בלבד, אני אומר, התחילו עכשיו מתנהגים בחסד וברחמים, אלא אפילו עם בהמות, אפילו עם בעלי-החיים מתנהגים היום במדת הרחמים, בשביל שכלם הרי הם יצירי כפיו של הקדוש ברוך-הוא, ולפיכך ראוי דור זה ליטול את השם: דור רחום ובעל מדות אנושיות. כי לו נאה כי לו יאה!

— מליצה, מליצה, מליצה! — נכנסה סוסתי לתוך דברי ולגלגה עלי — לכל השבחים שמנית היה לך להוסיף גם זה, שעכשיו אחד בורר לחבירו מיתה יפה ומהירה בכלי מות מעולים, שהמציא דור רחום זה למוכת בני אדם ולתקנת העולם כלו!
— שמעי נא, שמעי והמי אונד! — אמרתי לה, מתלהב ורותח — דברים בטלים שלך למה לי? שמעי מה שכתוב להלן, שמעי ואל תפסיקי קריאתי. במה עמדת? ... כן, כן, נזכרתי! עמדת בזה:

— ראוי הדור ליטול את השם: דור רחום ומנומם במדות אנושיות. — ולמי נאה כבוד וגדולה על מדות מוכות הללו? הלא לכם, רבותי, לכם אנשים טובים ויקרים, לכם ראשי החבורה, צער בעלי-חיים! על ידכם הלא נושעו בריות רבות — סוסים וחמורים ובהמה רבה. אין עוד מעמיסים עליהם משא כבד מנשוא, אין מצערים ואין מכים ולוחצים אותם, הרבה שלוחים לכם, בעלי-חבורה רחמנים, בכל מקום. משגיחים בעיירות ובכפרים ועונשים לכל מי שמצער ומכה נפש בהמה, חלילה מעשות זאת היום!
— מליצה, מליצה, מליצה! — לגלגה עלי סוסתי, נכנסת שוב לתוך דברי — אשריכם, בעלי-חיים, ואשרי בניכם, שאתם מתקיימים בדור זה, שבעלי חבורה זכאים עומדים לכם! שאי רגליכם, בני-בקר, ורקדו, בהמות נסות ודקות, פרים ועגלים כלם ביחד! ... לך נא לבית-המטבחים ותשמע שם שירי זמרה, שתרנגולים וברבורים ואווים אומרים בדיצה וחדוה! שם עומד בחיר היצורים, השוחט בכבודו, איש תם וירא שמים, מאכלת חדה בידו, מברך ושוחט תרנגול, ותיכף לשחיטה ממרט את נוצתו. התרנגול עונה אמן ומרגרר וגועה בכל כחו מרוב תענוג. הוא מפרפר כשהוא ערום, ופעמים הוא מאריך לפרפר עד שתצא נשמתו, ובשעת יציאתה הוא נהנה הנאה משונה, שזכה להשאיר נוצתו ביחד עם כל תרנגולי מקומו ירושה להשוחט הרחמן, התמים והישר הזה, הרבה שקים מלאים נוצות היו השוחטים מעבירים לסוחר על ידו. קשה היה עלי ס ב ל

ירושלם זו, שהחזיקו בה השוחטים, והייתי קורם ובורע תחת משאי .
 — מה את, מה את! — אמרתי לה לפני מתלהמים מפני הנאת הקריאה — את
 מדברת שלא כענין, אין לך ידיעה בדרכי הלשון, וחכך לא יבין דברי סופרים. מוטב
 שתמי איון ותשמעי מה שכתוב להלן. החרישי ושמעי לי, שמעי אלה הדברים הכתובים
 כאן להלן :

והואיל וזכיתי לעושר ולכבוד גדול זה, להיות אחד מבני החבורה, שאתם עומדים
 בראשה, חובה מוטלת עלי להודיעכם על בריה משונה אחת, פלונית אלמונית, שלא
 ידעתי בעצמי מה אקרא לה. אקרא לה סוסה? הרי נפשה—אל נא תלגלגו עלי—נפש
 אדם. אקרא לה אדם? הרי היא נראית סוסה! בבקשה מכם, רבותי, עוד הפעם, אל נא
 תלגלגו עלי, שאין אני בודה זאת מלבי. בריה זו לא משל היא — ומצויה היא בעולם.
 נראית כסוסה—ולב אדם ובינת אדם לה, ואם לדון על פי חקירה הרי יש להוכיח, שדבר
 זה אפשר הוא, וכבר היתה דוגמתי בעולם, ואין כל חרש תחת השמש. מה הם הפאריים
 למשל בארץ הודו? — אין אלה אלא כלבים בצורת בני אדם! ומה היו אותם המשועבדים
 לבעלי נכסים נכבדי ארץ? — עם הדומה לחמור! ומה לנו ראיות מרחוק, והלא גם
 בימינו מקרוב עמד בורגשטאלער, כהן קנאי בעיר פעלדקירך, ובקנאתו לאלהיו הוריד
 את החכם הגדול אלכסנדר הומבאלד למדרגת בעלי-חיים ורצה לעשותו בהמה. על פי
 נס נודע הדבר ונתמלא פי הבריות שחוק גדול על קנאי זה ונתבטלה הנזרה... אבל
 אין רצוני להכניס ראשי כאן בחקירות ולהלוך בגדולות ובנפלאות, אני אין לי אלא זאת—
 דעו, רבותי, שבריה משונה יש במקומנו והיא עלובה מאד! כל הרוצה משתמש בה
 לטובת הנאתו, היא מושכת בעול ומעינה משא כבד יותר מכפי כחה. אף על פי כן
 ניהגים בה מנהג אכזריות: מבדילים אותה מבהמות המקום כדבר טמא. על אכילת
 מזון כל-שהוא. מוסיסים בה את הכלבים, מתריעים עליה וצועקים שהיא מפסידה, ובאות
 עליה מכל צד, מימין ושמאל, מפנים ואחור, מכות גדולות ונאמנות. חברים הרבה,
 בני חברתנו הרחמניה, רואים אותה בצרה ומתעלמים ממנה, כאלו היא הפקר ואין
 החברה אחראית לה. כמה פעמים יצאתי לעמוד לה בעת רעה — והבאתי עלי קללה
 וחרפה בעבורה. רבנו של עולם, מה זאת? ואפילו אם תמצא לומר, בריה זו, שבה
 הכתוב מדבר, אינה באמת אלא סוסה, הרי אף היא יציר כפיו של הקדוש ברוך-הוא ככל
 הסוסות, ודין צער בעלי-חיים יהא נוהג גם בה...!

ואתם, נבאים נכבדים, ראשי החברה, המתנהגים עם כל החיות ועם כל הבהמות
 במדת הרחמים, יהמו נא רחמיכם גם על בריה זו, העלובה והשוממה! הצילו נפש נענה
 זו ועשו משפטם ודינה, תחסה תחת כנפיהם ותושע בכס ועל ידיכם תשועת עולמים.
 תדע עלובה זו אף היא, שעכשיו אין העולם הפקר ויש בו חברה, צער בעלי-חיים!

פרק ארבעה עשר.

חדישי תועד בְּאוֹתוֹ הַעֲנִין.

הקריאה הזו על העולם, שעכשיו אינו הפקר ויש בו חברה, צער בעלי-חיים,
 קראתי בכל כחי, עד שהלכה מסוף היער ועד סופו ונשנתה בקלי קולות, כאלו נתעוררו
 חיות ועופות שם ומרוב חדות על בשורה טובה זו תקעו כף והריעו בקול: תחי
 החברה, צער בעלי-חיים! אני הייתי כמבשר בעיני, עומד ונהגה, ומוסתי נסתכלה בו,
 מנגענת בראשה כמלגלגת עלי ואומרת: אי שומה, שומה! — ראיתי בזה עלבון כבודי,
 ונפשי נכוית הימנו, אף על פי כן כבשתי את כעסי מעליה ואמרתי: מי משגיח בה,
 בהדיומית זו! סוף סוף הרי סוסה היא, בהמה גסה, זה כמה שנים, וידיעה בדרכי סופרים
 מניין לה?

אני חוכך בערפי, נוטל גליון שני וקורא בו מה שאנשי הועד של החברה משיבים לי:

בתשובתנו על בקשתך בדבר מין בריה משונה זו, שאין אני יודעים מה היא ומה מיכה, נתכבד, אנחנו אנשי הועד של חברת, צער בעלי-חיים, להודיעך, אדון נכבד, שכבר קדמוך רבים בבקשותיהם אלינו על אותה הבריה בעצמה, ובהם מימינים ומשמאילים. המימינים קיבלים על מעשי אכזריות, שמסגפים בריה זו ולוחצים אותה, מספרים רוע מעמדה ומבקשים רחמים בשם האנושיות, להגותן כתב הדת, שיתנהגו עם נפש חיה זו, בכל מקום שהיא, במדת החסד כמו עם שאר הבהמות ומיני ברואים, החוסים תחת כנפיו, בלי שום הבדל כלל, הם דורשים ממנו, להזהיר את העם על בריה זו ולהודיע גלוי לכל, שדין צער בעלי חיים נהג גם בה, שהרי אף היא נפש חיה, והמצער אותה יענש כדת. ומן הפרקליטים הללו יש שמפליגים בשבחה ומפריזים על מדותיה בלשון הבאי כמוך, אדון נכבד, במחילת כבודך, וכנגדם המשמאילים מלמדים עליה חובה ואומרים לנו: חלילה לכם, רבותינו, לבוא במשפט עם המכים אותה והמצערים לה, המכה לאותה בריה נאה לה ונאה לעולם, פרועה היא ואינה מקבלת מרות, פורקת עול ובועטת כשתודמן לה שעת הכושר, ולא די שמעשיה מכוערים, אלא אף גופה מזוהם, ראשה צרוע והפאה שלה קלושה ומסובכת, ומצויה להרחיקה משאר בהמות העולם, שלא תזהם אותן במגע, ולענין עבודה, הרי אין כחה יפה אלא למלאכות קלות ולא נקיות, ובריה שפלה זו, שהיה ראוי לה להכניע עצמה בפני הבריות ולהרכין ראשה, עוד היא מתחצפת לילך ולהויק, ובאה כמה וכמה פעמים בשדי תבואה וגורמת הפסד מרובה לאכרים יושבי הכפרים! ובשביל הסרחון הזה בלבד הלא תהא השכונה שם אסורה עליה איסור עולמי. כבשו, רבותינו, רחמיכם מבריה שפלה, ממכת מדינה זו, ואל תדונו את הפוגעים בה פעמים באבן או באגרופ ומכת-יד. אין ראוי להחברה להיות וותרנית ולהיטיב לכל!

נאנחה סוסתי ברוחה הקשה על דברי שנאה ועלילות, שמגלגלים עליה, ולאחר הפסקה קלה, כדי להתנשם מעט, חזרתי וקראתי לפני:

ואחר שאנחנו, אנשי הועד, שמענו דברי המוכים ודברי המחייבים וחקרנו ודרשנו מצדנו דרישה חשאית על ידי המומחים לדבר וקבלנו, ידיעות על אותה הבריה הנדונית בזה—מסרנו את הענין הזה עם כל הכתבים והמגילות, החקירות והדרישות, הגורות והגורות לגזרות והסייגים, שנמפלו עליו בארכיון שלנו—לועד מיוחד מאנשים מכינים ומתונים, שיהיו דנים ומעיינים בו ומשתדלים למצוא ולהמציא תחבולות יפות ומועילות איך לתקן הדבר כהלכתו. ועד זה חקר ודרש גם מצדו, יגע—ומצא, ברוך השם!

— כלום אין סוף לדברים בטלים?—אמרה סוסתי באנחה—ואין קץ לדברי רוח? קצה נפשי בהם ואיני יכולה לשומעם.

— המתני נא, המתני! עוד מעט ותשמעי דברי מעם וישמח לך—אמרתי לה וקראתי שוב לפני:

ראשית דבר נקיות—כך אומר הועד בהרצאתו לפנינו—בריה מזוהמת, מגדלת פאה קלושה ולא סרוקה, שנואה לכל מחמת מיאוס. תתקן בריה זו שלנו את צורתה ולא תהא משונה משאר הבריות, וכדי לעשותה ראויה לקבלת טובה באחרית הימים אין לנו אלא לרפוא משובתה, שלא תהא בריה גסה, הדיומית וסרבנית כבהמית מדבריות, כשתאלף מבהמות ארץ, להיות בהילוכה ונימוסה כהלמודות והביתיות שבהן, גם החברה תתעורר עליה ברחמים ותעשה עמה אות לטובה, שלא יכה אותה כל מוצאה. ולפי שעה ראוי להרחיקה, בכל האופנים, משדות תבואה לטיבתה ולהנאתה משום והייתם נקיים מלוות שפתים ודבת הבריות.

חות דעת זו של הועד נתקבלה ברצון, ומצדנו עשינו כל מה שאפשר לקיבעה, בעזרת השם, בקרב הימים, הלכה למעשה.

וכשאנו מודיעים ידיעה זו אי אפשר לנו לכבוש את פינו מלהודות לך, אדון טוב וחנן, על עבודתך, שאתה עובד תמיד את החברה באמונה, ועל השתדלותך תמיד לטובת הבריות העלובות ברחמים רבים. אכן יש דעה להועד ומכיר הוא ויודע להוקיר בני אדם מועילים כמותך, ויהא לך בטיח.....

לא הספקתי לגמור דברי שבח והודיה, שהועד נותן לי, וקול צעקה ביער הרעישני פתאם, ואמרתי שמא היה רעה או גולן שם. נתחבאתי בחורשה וישבתי ביראה ופחד. והקול הולך וקרב, ועוד מעט עגלה גדושה מעונה עצים נראית לפני, ובן-אדם כפרי צועק ומקלל ומכה בחמתו את סוסו הדל, שקשה לו למשוך משא כבד ממנו ועומד לפוש לפרקים. וכיון שיצאתי מסכנה ואין עוד פחד לנגדי התעוררתי ברחמים על הסוס המוכה. עמדתי ובאתי אל הכפרי ואמרתי לו:

— בן-אדם! למה אתה מכה את זה, סוס זה? אמר להכות!

— מה זה בא ללמדני? — אמר הכפרי בבזו וחזר ועורר שוש על סוסו.

— אל תשלח ירך! — גערתי בו בנויפה — ואל תעש לו מאומה!

— מי אתה שאשגיח בך? — ענה הכפרי עזות — במה נמלת זכות לעצמך להתערב

בדבר שאינו שלך ולמנעני מלהכות את בהמתי שלי?

— אני מבני החבורה, צער בעלי-חיים! — אמרתי לו בגאווה, מהרהר בלבי,

כשישמע הכפרי את השם הנכבד הזה יוצא מפי יודעו, יסיר המצנפת ויעמוד בגלוי-ראש לפני.

— לשדים אתה והחברה שלך! מי ידעכם? חדל ממני, שומה ומשתגע, ולך

לעזאזל! אין לי פנאי להרבות שיחה עמך. את העצים הללו עלי להביא לעיר עם הנץ החמה.

— אבל אין סוסך יכול למשוך עגלה מעונה זו.

— אם כן תן ירך עמו ומשבו יחדיו, אם בעל הרחמים עתה.

— השליך מעט עצים, והקל מעליו.

— שלם לי ואשליכם!

— שלם לי, הוא אומר! אני מה שאשלם לך?

— משוגע אתה, או שכור או לץ אתה? הרוח ידעך! סורה ממני, פגע רע, ולך

לך לכל הרוחות שבעולם! — אמר הכפרי ברוגז ובזו וחבט את סוסתו.

— אני מבני החברה! לא ארשה לך להכות! שומע אתה?

— אני אודיעך את ידי, שומה, ותדע! לשדים אתה וחברותיך! — קללני הכפרי קללה

נמרצת ונתכוין להכות אותי בשוש שבידו.

נשאתי את רגלי וברחתי למקומי, שהייתי יושב שם בתחילה.

פרק חמשה עשר.

דָּרָשָׁה בְּשִׁבְחַת הַהִשְׁבָּלָה.

כשנתישבה דעתי עלי לאחר הכריחה מפני שבמו של אותו רשע וזרועו הנטויה,

פתחתי את פי ואמרתי לסוסתי:

— עכשיו את רואה כמה מעלות טובות להחברה עליך, שהיא רוצה בתקנתך

ודואגת לאחריתך, שלא יוסיפו עוד לענותך כבתחילה? אבל הדבר תלוי גם בך—שלומך

ומובתך תלויים הרבה גם בך בעצמך. כשתתריץ לקבל תורת סוסים מלומדים ונימוסם

תוכי לרוב טוב, אמירצה השם, ולא תהיי עוד עסוקה במלאכות לא נקיות. ומי יודע

אם לא תעלי לגדולה לעתיד לבוא, תשתני לכריה אחרת ותהי אחריתך כמוהם. מה את אומרת, חביבתי?

סבור הייתי לראות את סוסתי צהלה ושמחה משמועה טובה זו, ומתוך רוב שמחה היא נותנת שבח והודיה להבורא יתברך שמו ולי, שלוחו, מבשר טוב—ונהייתי מזה למפרע בלבי.

מה לי לשקר, אני נהנה תמיד הנאה משינה כשארם משתחוה ומודה לי על הטובה, שקבל מידי או על ידי. בשעה זו הריני משתבח בתהלתו ורואה את עצמי בתור אדם המעלה, בעל נפש יקרה, איש טוב ומיטיב, וזה הנכנע בפני כמה נחשב הוא... לי יאה הכל, גם עושר, גם כבוד וכל תענוגי העולם, וזה, העני ממעש, הלא יברך יה, שארם כמותי חס עליו, חונן ונותן, בזמן שהיה בידי לעזר בו ולגרשו בחרפה. נאמר למשל: זה בא לבקש ממני דבר, שחיי תלויים בו, ואצלי הוא דבר קטן, ובה בשעה היתה נכנסת בי רוח רעה והייתי נותן עיני בו ועוקם חוטמי עקימת-עשיר, ועומה כל כך, עד שנתבלבלה דעתי ולא היה יכול למצוא הפתח. בראיה אחת הלא הייתי מבטלו ונקרעה מסכת תקוותי בקורי עכביש. נמצא, שמולו, אם לשבט אם לחסד, היה תלוי בשערה.

בשעה שזה מקלם אותי בתודה הריהו בעיני כמעיד עלי כפיו, שמעלתי גדולה משלו, אני השיש והוא קליפת השיש בפני, ואני מגיס דעתי ומתגדל ואומר בלבי: לי, לבעל נפש יפה כמותי, ראוי לחיות בנחת ולא בעמל ויגיעה, בריוח ולא בצמצום. אני כראי והוא, ברי-נש זה, אינו כראי. אמת, אני והוא בשר ודם אנו, אף על פי כן מברילים בין דם לדם. דם אצילים שאני, ודרך ברייתנו אף היא אינה שוה. אני אסמנים במיבי ודרכי לחיות בתענוגים, ושמא תחסר לי כוס-תה לשעה הקבועה או פרפרת אחת לא תעלה על שלחני כפעם בפעם לאחר הסעודה, ושמא אמריה את גופי בכפיפה יתרה— וחליתי ואתחייב בנפשי, חס ושלוש. לא כך אדם גם זה, כל ימיו הוא עובד כחמור, עני הוא ברעת ואינו מרגיש כלום. כריסו של עני אינה מבחנת במוננות, אוכלת מלוחין, גם פת צנומה יפה לה. כשאחד מעניי עם נותן לי חודיה בקול רועד אני עומד לי ומחייך חיוך משונה, שאין לפרשו בפה. יש בו מעין ענוה ויהירות, מעין רחמנות ובוז, התקרבות והרחקה, כובד ראש וקלות ראש כאחד. כשאני מוכה איתו אותה שעה בסיקיר עין נראה לי, שהוא שמח בלבו שמחה גדולה, וכשאני מוכה אותו עוד בדיבור, ומשפיל עצמי בטובי ואומר לו מוסר השכל, כגון זה: אדם לעמל יולד, ליגיעה ועבודה ואסור לו להיות עצלן, בועת אפיו ובכשרות ימציא את פרוטו ויתפרנס בחשבון ובמשורה; או שאני נדרש לו מעצמי בעצות אף על פי שלא שאלני—נראה לי, שהוא שותה בצמא את מוסרי ואת עצותי ולבו שמח על הכבוד הגדול, שזכיתיו לדבר עמו, ועל כל דבר ודבר מנענע לי בראשו ואומר אמן. ובדבר הזה לא יחיד אני, לפי דעתי, ורבים הם בני עלייה, נדיבים ובעלי רחמים כמותי. מדה זו מבצבצת לפני מתוך רשמי פניהם, מתוך שחוקם ועקימת שפתיים, מתוך דיבורם ותוכחתם ומועצותיהם, וביותר היא מבצבצת מתוך דרכם בנתינת ידיהם, לכאורה נתינת יד אינה מלאכת מחשבת, וכך היא באמת אצל בני אדם פשוטים, הם נותנים לך יד כמות שהיא בכל חמש אצבעותיה ואין בנתינתה שום חכמה, אבל לא כך הוא אצל בני אדם יקירים, נתינת ידם יש בה כמה וכמה דרכים, ובכל דרך נתינתה כמה וכמה חכמות, כוונות עמוקות והלכות מרובות—והיא לשון ערומים, לשון משינה במינה, כשנעשיתי אדם יקר הייתי לומד חכמה רבה זו של נתינת יד ימים הרבה. ואם יחיני השיש ויתן לי כח ועצמה הריני מוכן ומוזמן להדפיס, בלא נדר, ספר, 'חכמת היד' בכמה חלקים. בחלק הראשון יש הלכות נמילה וזוהי מצוה קלה, שוה לכל—בכל שעה ובכל מקום מצוה לטול בכל היד כלה, ואם אפשר—נוטלים בשתי ידים, וחמורה מזה היא הנתינה, סוגיא קשה מאד, שנתחבמו בה גדולינו הקדמונים והאחרונים, ומובחמני שהספר הזה יתפשט בעולם ויועיל לרבים.

וסוסתי הבישתי הפעם מסברי. לא די לה שלא נתנה לי הודיה, אלא שהיתה גם מסרבת לשמוע את דברי, נמתה מפני, מסיחה דעתה ממני כאילו איני ואוכלת עשב. וראיתי בזה חלול כבודי, חזרתי ואמרתי לה דברי הראשונים והיא עושה את שלה, שותקת ושוקמה, כמהרהרת בלבה: אם זה בא ללמדני ומפטפט ואומר דברי הבלים מי משניה בו? על עלבון גדול זה לא יכולתי עוד לסלות, כלום שוטה אני וכל מה שאמרתי לה דברי שטות הם? אני הלא בהשכלה אני מדבר! חרה אפי בה, בכפויותי בטה זו, עמדתי ממקומי ובאתי אצל סוסתי ואמרתי לפניה מתרגש ונלהב את דברי, הדרשה' הו':

— הכל יודעים, שההשכלה נמשלה לאור והתפשוט לחושך, ו, תורה אור'—אמר הכתוב, אור זרוע למשכילים, עזו וחרוה בנפשם וכן וגבירה בכל רמ"ח אבריהם. עץ חיים היא השכלה לבעליה, ולמחזיקים בה עושר וכבוד. המשכיל הוא נהנה מן העולם והעולם נהנה ממנו, הכל מחבבים אותו חיבה משונה ונפלאה, כל דבר טוב לו יהיה למנה, ממנו ארץ וממנו שמים מגישים לו, ואם יאמר מי ישקני חלב-צפור, גם זה יתן לו, אשריהו, מה טוב חלקו ומה נעים גורלו! בעלי כים ועשירים מופלגים נהנים מזיו פניו ומיחילים לדבריו, כלם אוהבים במליתו ומושכים אותו, זה אומר: בוא אצלי, וזה אומר: בוא אצלי! וכשהם עושים משתה הוא אצלם בראש הקרואים, יודעים הם, שהכסף הוא דבר שאינו מתקיים, ההוברים זכובים—היום ישנם ומחר אינם, והמשכיל הלא הוא קיים ושמו קיים, ודבריו חיים וקיימים, למה לו כסף וזהב? הרי הוא נחמד מזהב ומפז רב, ותכשיטים ואבנים טובות ומרגליות למה לו אם בעצמו תכשיט הוא ואבן טובה? כשבא אצלם בבקשה להלוות אותו בשעת דחקו וכיוצא בה, מיד בקשתו תיעש בשמחה רבה, מי עשיר, שהקשה לבו ולא חש לעשות בקשתו של משכיל ולתת את שאלתו? מי הוא ואיזה הוא? כמדומני, שאין עשיר כזה בכל העולם, אין גם אחד! ומי מן המשכילים הקיבל על העשירים, שחטאו לפניו באמץ-הלב, אינו אלא שקרן, ואם הוחזק שאינו שקרן, ודאי יש דברים בגו—לא הבינו זה את זה ומעוזה בזה... כללו של דבר: כל בני אדם נותנים יקר למשכיל למגדול ועד קטן, וכי לא כך צריך להיות? וכי גם הכתיב אינו אומר כך? הכתוב הרי הוא אומר: אשרי אדם מצא חכמה, כלומר, שיגע ומצא חכמה, ומה חשיבותה? כי טוב סחרה מסחר כסף, כלומר היא סחורה יפה, וטוב לסחור בה מלהיות שולחני או חנוני, בשמאלה עושר וכבוד, כלומר עושר של מלמדות וכבוד של משכילים, וכלום יש לנו עדות נאמנה מעדותו של מקרא שנאמר?... אין רצוני להביא כאן ראיות מסדר העולם ולהוכיח כמה רע ומר לאותם בני אדם, שלא השכילו, אי להם ואוי לחייהם, שהם שפלים ובזוים, נכנעים וכפופים וכמנונים הם לבריות בכל מקום, לא כאן המקום ולא עתה השעה לדבר בהם, אין אני מתכוין בזה אלא להוכיח כמה יפה היא ההשכלה וללמדך, מה רב טובה של, החברה', שהיא חושבת עליך מחשבה טובה להשכיל...

ועד שלא נמרתי את דברי נתרחקה סוסתי עוד יותר והלכה לה לרעות בשדה, שלא להביט בי אפילו הבטה אחת, אבל לכבוש את, דרשתי' ולשתוק לא רציתי. עם עקש תתעקש כתיב, הרימותי קולי ודברתי לה מרחוק שלא בטובה, דברתי ודברתי וסיימתי במקרא שכתוב: אם תאבו ושמתם, כלומר ללמוד ולהשכיל, טוב הארץ תאכלו, בזכות זה חציר ושבולת-שועל כבהמות המקום תאכלו, ובא לסוסתי גואל במהרה בימינו, אמן!

מה אני ?

מאת

בר־טוביה.

א.

הקבוץ הלאומי, כשהוא הולך וגדל כהלכה, הוא מגיע לידי יצירת גזע ואמונתו. הגזע והאמונה אינם ההתחלה, נקודת-המוצא של הקבוץ הלאומי, אלא הם הנקודה הראשית, שאליה יכולה האומה להתרוסס כשיש לה הכחות הכבירים הראויים לכך. אדמת-האומה, סדר כלכלתה, משטרה המדיני, חוקיה ומשפטיה, לשונה, שירתה, ספרותה, ועל הכל—החומר האנושי, שממנו נוצרה האומה, — בוראים את האפשרות להתהוות הגזע וליצירת האומה. האומה מתחלת לא תמיד היא בת משפחה אחת, נקיה מתערובות, על פי רוב היא "קונגלומראט" של משפחות שונות, הרכבה של "קשרים" היוצאים מגזע אחד או גם משנים שלשה גזעים. עתים הרכבה זו, שנעשית בילדותה של האומה ושלא מדעתה, פוסלת את האומה למפרע ועושה אותה בלתי-מוכשרת ליצירה גדולה או לחיים טובים וארוכים. ועתים ההרכבה עולה יפה. החלקים מתאחדים באחדות שלמה והרמונית, מלאה חיים ושמחת-חיים, או, לפחות, מתמוגגים באותה המדה הנעלמה, שבה תלויה האפשרות של היצירה הלאומית. בשעה שההרכבה היתה מוצלחת הולכת האומה ועולה ממדרגה למדרגה: מתערה כאורח רענן בתוך אדמתה, מתארגנת אורגאניזציה כלכלית ומדינית, בוראת תורת חוקיה ומשפטיה, משכללת את לשונה, מעמדת משוררים וסופרים, נביאים ואנשי-רוח. ואם זכתה—היא הולכת אחרי כל אלה ובאה עד הראש: היא נעשית לגזע, ל"ראסה אריסטוקראטית", ויוצרת את אמונתה שלה, את השקפתה המיוחדת על העולם ועל האדם. אבל הגזע והאמונה, אף-על-פי שהם ההתגליות העליונות של הקבוץ הלאומי, אי-אפשר להם להתגדל ולהתפתח בלא אותו הקבוץ, שבו הם מתגלים, ואין צורך לומר, שאי-אפשר להם למלא את מקומו של זה. אין התגלותו של דבר שלמה אלא אם כן אותו הדבר עצמו הוא שלם ואין ההתגלות, אפילו היותר עליונה, של דבר יכולה לבוא במקומו של כל הדבר כולו.

האומה הישראלית, כשישבה על אדמתה, לא היתה מן העומדים אלא מן המהלכים. מטפסת ועולה, עולה ומטפסת היתה כל ימיה. כמה פעמים נכשלה ונפלה, אבל אחר כל נפילה קמה שוב ומטפסה ביתר שאת וביתר עז מעלה מעלה. בדרכה הקשה, הארוכה והתלולה, המלאה מכשולים, מעצורים ופגעים רעים, אברה חלקים קטנים וגדולים מן הנחשלים, שלא עצרו כח ללכת עמה. מכני בנימין נותרה רק, שארית פלטה, אפרים בעמים התבולל, בני משה הלכו מעבר לנהר סמבטיון, כאלה וכאלה בלעה הדרך, בלעה על מנת לפלוט ושלא על מנת לפלוט. אבל לב המהלכים והמטפסים לא נפל. רוחם היה איתן. בטחונם בכחם ובתכליתם רב ועצים, והבטחון לא נכזב. העבודה הקשה עשתה פרי. באו נביאי יהודה ואפרים וכאש מצרף טהרו את רוח האומה מילדי נכרים ומעבודה זרה, ומלהבות-אש הוציאו את האמונה הישראלית מווקקה ומצורפה, מיוחדת במינה. באי תלמידיהם אחריהם ועברו

כרוח סערה מטהרת על פני כל העם; הוציאו מן הקהל את הערב-הרב, שעלה עם ממצרים ומאשור, מעמון וממואב, מאדום ומן הממזר היושב באשדוד. כך נוצר הגזע הישראלי נושא האמונה הישראלית בעולם.

אבל בה בשעה שנוצרה יצירה זו—הגזע הישראלי הנושא את האמונה הישראלית—כבר עמד האויב מאחריה וחרב שלופה בידו לנדע ולהשחית את שרשה, לנסוח את הגזע מאדמתו ולגזול ממנו את האור ואת האויר המחיים אותו. האויב החריב את האומה, במל את החיים הלאומיים, שהולידו, גדלו ורבו אותו הגזע ואמונתו. ישראל היה ללא-אומה—לפי שניטלו ממנו כל תנאי החיים הלאומיים: ניטלו ממנו אדמתו, סדר-כלכלתו ומשטרו המדיני, נקרעו אברים חיים מן הגוף הלאומי, אבדו חלקים חלקים משירתו ומספרותו, נכרת מפיו הדבור העברי, ומלשונו הלאומית לא נשאר אלא שריד ופליט בשרידי ספרים מוצלים מאש. אמת, כנסת ישראל הצילה מן הכליון את שני קניניה העליונים—את האמונה ואת הגזע, נצרה איתם בכל ארצות פזורים כבבת-עינה, באה עליהם באש ובמים, נידונה בשבילים בכל מיני מיתות משונות. אבל באין קבוצ לאומי וחיים לאומיים יפרע עם, כי לא על האמונה ועל הגזע לבד תחיה האומה, כי אם על כל הקנינים הלאומיים.

ולא זו בלבד: אפילו שני הקנינים שניצלו אי-אפשר היה להם להשמר במהרתם. הקנינים העליונים של היהודים באו במגע תמידי לא רק עם הקנינים העליונים, אלא—ובמדה יותר מרובה—עם הקנינים התחתונים של הנכרים. הקבוצ הלאומי, שהיהודים נמצאו בו, היה כולו נכרי. ואם במרכז עמד הגזע בעינו, הנה מסביב דבקה ספחת ההתבוללות הגזעית לבית יעקב. בני השפחות כתרו את בני האמהות. ולדות של כותים ועברים שבאו על בנות ישראל באו בקהל ה'. ויותר משנמא הגזע נמא האמונה. דת משה היתה לדת יהודית, דרכי האמורי נכנסו אל דרך הקורש, מנהגים זרים נטפלו על עיקרי האמונה, ולעומת זה במלו כל המצוות התלויות בארץ, קודם-כל דיני לקט, שכחה ופאה, שמיטה ויובל, כלומר: החלק העיקרי מתורת המוסר החברתי של היהדות.

והרע והנורא מכל: האמונה הישראלית והגזע הישראלי עוברים מעט מעט מרשותה של שארית ישראל לרשות מעניה ומנדיה. פליטי ישראל שוכחים את תורתם ואת לשונם מיום ליום, עוזבים את אמונתם לגמרי או משאירים ממנה שרידים מדולדלים, שאין להם לא מעט ולא תכלית—בשעה שאומות העולם יושבות ודורשות בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות על כל חזיונות היהדות מראשית התהוותה. הולכת וקרבה השעה הנוראה, שבה תשאר היהדות בלא יהודים, שבה יקלט החלק האחד של היהדות לתוך המחשבה הכללית וכל הנתר זרה יורה כמוץ אשר תדפני הרוח. ומה שעולה לה לאמונת ישראל עולה גם לגזעו. המרכז של הגזע הישראלי הולך ונעלם. המשפחות האציליות של כנסת-ישראל עוזבות אותה אחת אחת והן הולכות ונבלעות בעמים האחרים, כך היה בימי הביניים בספרד ובפורטוגאל. כך היא עכשיו באשכנז ובאנגליה, בצרפת ובפולין וכו' וכו'. רק על ידי החזרת הקנינים התחתונים לישראל אפשר יהיה להציל את הקנינים העליונים. רק בתוך קבוצ לאומי ישראלי, באשמוספירה לאומית ישראלית תפרח עוד הפעם אמונת ישראל ויצא חומר מגזע ישראל.

ב.

ואולם, אם אי-אפשר להחיות את היהדות בלי להחיות את היהודים בתור אומה, עוד פחות מזה אפשר להבדיל את היהדות מעל היהודים של עכשיו. רעיון הסיק-לארציזם של הלאומיות הישראלית הוא רעיון מופרך מעיקרו—מן המעם הפשוט, שאין עכשיו לאומיות ישראלית בעולם. מי שרוצה באמת להבדיל לאומיות זו מעל הדת

הישראלית ולעשותה חולין הרי הוא צריך ליצור קודם את הלאומיות הישראלית — להחיות את עם ישראל על אדמת ישראל. כדי להחריב מקדש צריך לבנות מקדש. כי הנה זה כבר הגיעה השעה לדעת ולהבין, כי כנסת ישראל חרלה זה זמן מרובה מלהיות אומה, עובדה היא, עובדת-החיים, וכל המאמרים והדרשות, הפלפולים והסברות אין בכחם לשנות אותה. כנסת-ישראל היא כנסיה דתית משעה שחדלה להיות חיים לאומיים בכל מלוא היקפם, אפילו בשעה שכית-המקדש השני היה קיים עדיין—היו כבר העומדים בראש הממשלה כהנים גדולים, נסיונו של הורדוס ליצור ממשלה חילונית בישראל לא די שלא עלה יפה, אלא שמכמה וכמה צדדים עוד קרב את הקץ. הורדוס רצה לבנות ממשלה לאומית בישראל בכחה של האימה הרומית. הוא רצה ל"שחרר" את הלאומיות הישראלית בשעה ששרידי החיים הלאומיים של ישראל התחילו נמחקים, בשעה שצללי החירות הלאומית עמדו להבלע בים הצללים הנפלים מנשר רומי. הורדוס המושל האדיר נשאר באגדות העם בתור, עבדא בישא'.

כל האדנאניוציה של היהודים משעה שחדלו להיות חיים לאומיים היתה דתית. במרכזה עמד בית-הכנסת, ראשי-הגולה וראשי-הקהל היו רודים בעם בכח הדת, אשכנזי קתולי, רומי או צרפתי פרוטסטנטי נשארים בתוך אומתם; אבל מי שיצא מדת ישראל היה בעיני עצמו ובעיני אחרים יוצא מכלל ישראל, קבלת הדת האחרת היתה כל כך שנואה על היהודים בכל הזמנים ובכל הארצות לפי שראו בה, שמד', אבדן כנסת-ישראל, רובם של המומרים-מדעת לא היו מתכוונים אלא ל"השמיד" את שארית ישראל, לכבות את גחלת-ישראל האחרונה, מן המומרים יצאו שונאי ישראל היותר נוראים, היהודים הנשארים ביהדותם הכויבו את תקות המומרים ואת אדיר כל חפצם לנמור את חשבוננו של עולם היהדות. היהודים הנשארים ביהדותם והנושאים לשמה את כלמות הגוים הכויבו את נשמות המומרים, גלו את ערותן, שפלותן ונבלותן, המומרים לא יכלו לסלוח ליהודים את הדבר הזה, ועל-כן עשו נקמות בהם, רדפום בעברת חיתו-שרף, בחמת פתנים.

ולא רק המומרים. כל יהודי, שיצא מנקודת-השקפה מתנגדת תכלית נגוד להאמונה בכלל או להאמונה הישראלית בפרט, ראה את עצמו כאילו הוא אינו יהודי, כך ראה את עצמו מארכס, כך ראו את עצמם הרבה יהודים אחרים, שקבלו את תורתו של מארכס או תורות אחרות מיוסדות על יסוד הכפירה כיצא בה, ולא משום שאי אפשר לצייר לנו יהודי מארכסי בכלל — אלא משום שאי אפשר לו לבנה של כנסת-ישראל בגולה להאמין בכפירה המארכסית מבלי שיוותר על האמונה הישראלית, ועל-כן גם—על שייכותו אל היהודים של עכשיו, או מבלי שישא שני הפכים בנפשו ביודעים או בלא יודעים. הכתה הסוציאליסטית האחת, שהיתה יכולה במדה ידועה להכות שרשים בתוך הכנסיה הרתית של ישראל, היא כתה סוציאליסטית-דתית, מעין הכתה הסוציאלי-קתולית וכיוצא בה, — כתה, שהיתה בונה את שיטתה הסוציאליסטית לא על יסודות הכפירה, אלא על יסודותיה של תורת הנביאים ותלמידיהם, כך עושה, למשל, הרמאן כהן, המיסד את תביעות הצדק החברותי לא על יסוד גשמי-כלכלי, אלא על יסודה של השקפת-העולם המוסרית, שעליה נבנתה היהדות העתיקה ועליה נבאו הנביאים, את הצורך לקשר את התורה הסוציאליסטית בתורה הישראלית הרגיש אפילו אדם מישראל ממפוסו של אהרן ליברמאן. הוא הרגיש, כי התורה הסוציאליסטית-מית, שהוא מאמין בה, מוציאה אותו לא רק מדת ישראל, אלא גם מכלל ישראל, ועל-כן היה עמל להוכיח לעצמו ולאחרים, שהתביעות הסוציאליסטיות מתאימות לעיקרי המוסר הישראלי ויוצאות מהן, מובן מאליו, שאהרן ליברמאן וחבריו לא הוציאו ולא יכלו להוציא את כל התוצאות היוצאות מהנחה זו, אמת הדבר, כנסת-ישראל אינה כנסיה דתית בלבד. מלבד הקנין העליון האחד —

האמונה—הציל ישראל, כמו שנאמר, גם את הקנין העליון השני—את הגזע—מן הכליון. כנסת-ישראל אינה ערב-רב, אספסוף מבני לאומים וגזעים שונים. אחדות-הגזע מאחדת, לפחות, את הרוב הגדול של נדחי ישראל. אבל מה כחה של אחדות-הגזע באין חיים לאומיים? אחדות הגזע הועילה רק לגדל ולחדד את כאב-הכפילות בלב כל אלה מן היהודים, שיצאו מרת היהדות באופן זה או אחר ולצאת מכלל ישראל לא רצו, או לא יכלו. אילמלא היה ישראל רק כנסיה דתית בלבד ובין הבאים בבריתה לא היה אלא קשר של דת, לא היה כאב היציאה גדול כל כך ופצע הקרע לא היה נעשה למכה מריה זבת מונלא מעלה סרחון ורקבון. אבל הקשר הוא יותר מהדוק, יותר עצום — הקשר הוא קשר של דם. הדם הוא אות-הברית בין היהודי ואלהיו ובין היהודי ואחיו. תהום של דם מפרדת בין היהודי ובין העולם הנכרי. קשה המעבר, נוראה הקפיצה—קפיצת-המות, מתבוסס בדמו עובר היהודי את התהום, מקפץ אל העבר השני.

ואף-על-פי-כן—הפתח פתוח והיוצאים יוצאים... יוצאים הרודפים אחרי התאווה והכבוד ויוצאים השואפים אל הנעלם, אל תעלומות סתרי העולם שמעבר לתהום. אין דורש הכשר, אין מבקש, סיקולאריזציה. זה כבר נעשה הכל חולין, גם הקדשים וגם קדשי-הקדשים... כללו של דבר:

כנסת ישראל היא כנסיה דתית משעה שפסקה לחיות חיים לאומיים על אדמתה. ורק בשעה שתחזור לחיות חיים לאומיים על אדמתה תחדל להיות כנסיה דתית. באותה שעה תהיה לאומיות ישראלית בעולם וה'סיקולאריזציה' של הלאומיות הישראלית תהיה לדבר שהוא אפשר ולדבר שיש בו צורך לרבים או למעטים. באותה שעה תשוב האמונה הישראלית להיות מה שהיא צריכה להיות מפאת טבעה—התגלות עליונה של חיי האומה, התגלות עליונה ובת-חורין.

הערת המערכת: הרפסנו את המאמר הנוכחי כמו שהוא, אף-על-פי שאין אנו מסכימים להשקפתו של המחבר החשוב, ש'כנסת ישראל היא כנסיה דתית משעה שפסקה לחיות חיים לאומיים על אדמתה', אפילו אחרי שהוא מתקן את השקפתו זו על-ידי הודאתו בערך הגזע והדם (מה שכמובן מרחיק את השקפתו מזו של 'בעלי-התעודה' והמתבוללים-למחצה),—מפני שמאמר זה מוכיח למדי, כי ההשקפה המקובלת בספרותנו הלאומית, שעל-פיה דבר אין להלאומיות הישראלית עם הדת היהודית, מתחלת לפגוש התנגדות אף בין סופרינו היותר פרוגרסיביים. לשאלה זו מוקדש המאמר הראשי של החוברת הקודמת: 'העברי הצעיר' מאת ד"ר יוסף קלוזנר (למעלה, עמ' 401—406), שאף נחברו בא לירי החלטה, 'כי, לכל הפחות, עוד במשך דורות אחדים לא יעלה בידנו להעמיד את הלאומיות העברית הטהורה במקום דת יהודית', (עמ' 404), וכן גם המאמר הראשי של החוברת הנוכחית: 'יראת הכבוד' מאת הנ"ל (עמ' 497—503), ומן הראוי, שסופרינו יוסיפו לברר את הענין החשוב הזה, שיש לו ערך מעשי בתוך הדור הצעיר ובכמה משאלות חיינו המדיניים והחברתיים.

בעיר

(ספור).

מאת ד. ב. סלוצקי

(סוף).

VII.

השמש יקרה מאד, האור היה מרובה, לוחט ומעורר, כמו מרוכז ומאוסף היה אל נקודה אחת. להט האבנים, החומות, הברזל, וכמו הוציאו מתוכם הכל מחנק ושוורף. ובני האדם היו משונים כל כך בחוס זה. פניהם מצהיבים ומוזעים, עיניהם נתקמנו וכידונים חדים להטו בהן. רוחם קשה ונרגשה וגרונם נחר. הרחובות כאלו נעשו צרים ביותר וגבוהים ביותר ובני האדם הלכו בהם צפופים, וריח של בשר-אדם מחומם גרה העצבים. חום זה ענה את ברוצקים מאד והוא צעד עיף ויגע ומנגב לרגעים את הזעה מעל מצחו. קשה היה לו להרוץ על האבנים החמות והתנגע על אדמה לחה, אדמת שדה שחורה, שכף-הרגל תרגיש איך היא נדרכת תחתה. ובעברו בנן צעד בהנאה רבה על המשעולים של חול, שמח לצללים אשר מתחת לעצים וישב לרגע אחד לנוח. התבונן אל הילדים גלויי השוק והזרוע, ששחקו בגלגול חשוקים ובזריקת כדורי-עץ למעלה, והרהר בלבו: מה טוב להתהלך עתה ביער, להתמתח על דשא רך ולשאוף ריח השרה!..

פתאום נתבהל וקפץ ממקומו. הרי השעה השלישית הגיעה כבר ובעוד שעה אחת הרי תהי הלילה, הו, זו תהא הלילה! זה יהיה מחזה נהדר ואיום. תשעה ארונות! זרים של פרחים ופתילים רבים, ואפשר שתהיה עוד הפעם התנגשות עם הפוליציא. הרי בעד הליות חבר אחד שלמו הפועלים תשעה קרבנות חרשים. וכמה ישלמו עתה? והוא השתוקק מאד מבלי הרגש בזה, כי יירו עוד הפעם בהלילה. הן הוא לא ראה עוד בעיניו מחזה כזה, כמה נורא ומענין הוא. ורצונו היה, כי יקרו עוד ועוד איזה דברים בלתי מצויים ונוראים, שיועזו את העצבים, ילהיבו את הלב ויחרידו את המוח. וכמו ירא פן יאחר את המחזה הגדול שיהא כוס מים, אכל תפוח-זהב, החיה את רוחו וישב ללכת בצעדים מהירים. צריך למחר. הרי אליא מחכה לו. הם התנו ללכת יחדו. החום והאוויר המחנק חדרו מענותו עוד. אדרבה, לו נדמה, כי כל ההחובות נתרחבו, נחשפו. היו למרווחים. ובני האדם העוברים בחוצות הנם כל כך קרובים ואהובים, הן מגמה אחת ורצון אחד לו ולהם. עמדו כנפיות וחבורות של בני אדם שונים ופניהם נלהבים ונרגשים. ובעברו עד פניהם חשב, כי הכל משגיחים גם בו, מכירים אותו ויודעים, מי הוא. דבר זה מלאהו גאווה ועליצות.

והרחובות הלכו והתמלאו אדם רב. דומים היו לנחל זה, שהולך ומתמלא על ידי נחלולים וזרמים קמנים, ועוד מעט ויצא מגדותיו והציף את כל מה שסביב לו. נפתחו כל בתי העיר וכל יושביהם התפרצו מתוכם אל הרחוב, שכח ממיר נתגלה בו ושמשך בלי הרף את יושבי העיר אליו. כאילו הרגישו יושבי העיר, כי בא חג-התחדשות, חג של מלוי חשק מרומם ומקווה—ובחלו בעבודה, ואך רצון אחד להם—

להתנגש ולהתאסף בהמון, להמות, לצחק, לדבר, ללחום ולזמר. פתאום התפרץ מרחוב אחד גל אדיר של המון אדם רב ודגלים, וזרים, ופתילים מרחפים ברוח מעל לראשיהם הרבים.

ברוצקים פחד ושמה: הלויה! וכאובד עצות התחיל לבקש בהמון את אליא ולא מצאה. גל-האדם בלעהו והוא נשא בו מבלי דעת למה ואנה. הרוחות היו כל כך סוערות. פעם בפעם עמד הקהל בלכתו. נעצרו עגלות המרמוזאי, נגלו מעליהן פנים שונים ונשמע קול נואם, קריאות של תרועה. איזה צמאון נורא לדברים, להתגלות-לב-הורגש בעם ודומים היו בני האדם לצפרים המזמרות את זמירותיהן כדי לקסם את עצמן ואת שומעיהן, לעורר את החשק ואת הרצון. וכצפרים היו קלים ומרקיעים, ופתאום נתפלץ ונתכוין הגוף-העצום הזה של אלפי-אדם. נדחף אל קיר של פרצופים אפורים, זרים, שהיו כנדהמים, נועמים, כמו כבה כל רעיון במיחם ואך תשוקה אחת פראית הביעו עיניהם הקמות: להכות, לפצוע ולמרוץ. נשמע קול ענות, המיה גדולה. הבריקה אבחת חרב. הגוף השלם נתפרד, ראשו נקרע ונדחה על ידי הקיר האפור ויתרו נתפור לכל עבר. וכמו הוצאו מנוף ענקי זה זרועות-זרועות ארוכות, שתפשו וחבקי לכל העיר ושלטולה. חבורות-חבורות שטפו בני האדם אל כל הרחובות ומלאו אותם שאון ותרועה. החנייות סוגרו, עגלות המרמוזאי נעצרו בלכתם, העגלונים עזבו את מקום עמדתם. וכעין התראה ואיום היה במראה זה, כשהעיר חדלה מעבודת-יום שלה. וכמו התפלצה כל העיר ובאה לידי רתיחה. מה שלכתחלה היה רק כעין שעשוע וחג, כעין מחזה בלתי רגיל—חדל, וכל אדם העיר נתעטף חימה ונתלבש עזו. כאילו באו ברכבים על העיר מערבות רחוקות וכל העם קם לעמוד על נפשו. והתרוממות הנפש ורוח-תגרה נראתה בו. והיה מראה העיר כאלו הרתה כמה ימים ואספה ואצרה אל תוכה כחות עצומים והרי הם מתפרצים כעת מתוכה כלבות מתוך וולקן ברעם ובתרועה. היו כל הנפשות הרבות שבעיר לנפש אחת גדולה, בכל גולגולת וגולגולת בהבהבה מחשבה מאירה ונגעו זו בזו. והיו לים-מחשבה אחד שהרתיח והתגעש, הכה גלים והרים נחשולים חיים ויוצרים למרום, שחזרו והסתובבו והתרכדו בבקשם צורה ליצירתם, בכלות נפשם לכבוש את המעצורים העומדים על דרכם, לערבב שמים וארץ ביחד... הציץ ברוצקים אל תוך-תוכו של לב העיר—ואור גדול ראה סביבו. והאנשים היו כל כך נפלאים באור זה, ופניהם מאירים וקורנים מתוך אור פנימי ויקר הנובע מהם... וכל כך טוב ועלו היה האור הגדול הזה. ונדמה לו, כי גם הוא מאיר ומואר וכי אינו מכיר עוד בעיר ובבניה. כמה שזנו פניהם! דומה, שאינו רואה עוד את העיר כמו שהיא לפניו בשעה זו, שעתידה עורנו צפון וממון ושיתגלה רק לאחר זמן, כאותם הכוכבים הרחוקים, המתגלים לעין האדם בצורתם שהיתה להם לפני כמה ימים. ואותה צורת העיר, שהוא רואה עתה, זוהי שהתגלמה והתהוותה במסתרים ימים רבים ואך ברגע זה הופיעה לעין. והוא השתומם למראה זה ושמה עליו כל כך.

ומה נעים היה לו לשמוץ עם נישאי אור אלה בתוך האורה הגדולה! לא נראה עוד שומר ונגש, כלם עזבו את העיר, חדלו מנמור אותה, והיתה הרוחה לכל. אין עוד שר ועבר... אבל כשנסחף עם ההמון הגדול ובא אל ה"שדרות" הרגיש כבר לאות בגופו ובנפשו. גם מראה המירות הגדולות עם הגושפנקות שעליהן וגודי-השומרים שעמדו סביבן עוררו בו רגשות של לא-מנוחה. נראות היו המירות הנהדרות, העומדות בשדרות הללו בודדות ומרוחקות זו מזו, כנפחדות ורעות, מאפילות ותורשות מומות. וכורות היו במקום הזה. באו אדוניהן כפריצים מיער ותפשו למו בחזקה מקום בקצה העיר, בנו להם קני-סלעים ומצודות ופרשו ממשלת-עריצים מתוכן על העיר העמלה ושמו עליה מס כבד מנשוא. וכי על כן נתמעט סביבן האור, צללים גדולים ושחורים נמתחו מהן על ההמון החוגג וגרו אותו, העירו בו רגשות-חושך, רגשי נקמה ורצח, וקריאות מפחידות

ומבשרות-רעה נסרו באויר :

— מות לעריצים ! מות לאדונים !...

אותן הקריאות עוררו דאגה גדולה בלבו של ברוצקים. קריאות נקם וחימה למה לנושאי-אור אלה, לבני-חורין הללו? האמנם צדק פשה, שאמר פעם אחת, כי גדולה עריצות בני העיר מוֹזו של בני השדה, כי גם אלה אך לצבור אוצרות רב ולשעבד להם את בני הכפר מגמטם? ושמה אי אפשר בלעדיו זה להתקדם, ליצור ולחדש פני החיים? שמא אי אפשר לבנות ערים ולשפר את חיי האדם על הארץ בלי גול ושעבוד? ואם כן הרי צדקי גם בני הכפר כשהם באים להלחם עם משעבדיהם והורסים את עריהם הבצורות. ואפשר שגם עתה מתרגשת מלחמה גדולה לבוא על העיר? — וכאלו 'הרגיש כבר בקאמאסטרופה נוראה הממשמשת ובאה.

והלילה ירד על העיר ופרש את צלליו באין מפריע על הרחובות וחומותיהם. אפלולית משונה עמפה את העיר ובלעה אותה ואת ההמון הרב, שהריע ללקוי-מאורות זה, כמו ראו בני העיר נצחון גדול בזה, שהחושך כסה את העיר ברצונם הם, שהיה כח בידם להביא ליל-שבטון אל תוך העיר, שלא ידעה מה זה חושך ולילה. וכשהופיע פה ושם אור קטן—היה כמתגנב ובוגד ובני העיר התנפלו עליו בחרון אף וכבו אותו. ואת ברוצקים הביא חושך זה לידי דכדוך נפש גדול. כל מה שנמצא ברחובות נסתמן באופל הזה לנגד עיניו כמראה משונה ופנמסי, האנשים שרמשו ברחובות היו לזרים ומפחידים, וכמו התמלאה העיר רוחות-רעות, שעשו מעשיהן הזרים בחושך זה. הוא שב למעונו עיף ויגע ולבו מרתת, והיה כתועה בתוך פלמין אפלה, שפתחים הרבה לה ושבירות משונות מתהלכות בה.

וכשעלה בשעה מאוחרת על משכבו היה חושך ודממה מסביב. שוכתת העיר... גם בחדרה של צלה דממה וחושך. גם זאת שוכתת... שלום לך, צלה נעימה ועלובה! שבת לך היום... דממה ושלווה...

...הוא הולך לאטו אחוז במחשבותיו. החמה שוקעת, נגדה האחרון עודנו מרפרף ומארגן את מי-האגם, העטוף קנים ואבים, מעברו השני של האגם מתרוסס הר גבוה. על ההר אין כל עץ וכל שיח, אך בתים, בתים רבים ומסגרים בתוכם, ופתאים נבלע נוגה השמש וחלף. ידע, כי שקעה השמש. אבדה השמש. מה נורא! האדם כלו עטוף חושך וההר—אור בוקר ורוע עליו. והאגם הולך ונמשך ונשק בשמים, שהיו גם הם כמראה האגם. מן ההר יורד איזה בן אדם וצועד בצעדים מאושישים, הולך וקרב. דממה בהר ובאגם. נשמעו רק צעדי ההולך. הוא שמח מאד לאדם זה וכמו בא זה להושיעו ולהצילו מידי איזה צר ואויב, ופתאום כסי השמים עבים, החושך ירד גם על ההר. אבל הוא רואה ומכיר כל דבר בחושך הזה. הוא רואה פתחי הבתים שעל ההר פתוחים, וענמה גדולה תוקפת אותו: מי פתח את החלונות האלה? מפני מה כל כך חושך ודממה שם?—ומתוך חורשה של קנים אפלה שבקצה האגם מניחות ויוצאות בריות קטנות ושחורות, אלפי אלפים, כרמשים קטנים, ופניהן אל ההר, והן עוברות כאותו מקום שהוא עומד עליו. ומסביב שממון נורא. את האדם אינו רואה עוד. הוא אימר לעוזב את המקום הזה, אבל מאחוריו נודקף החוף וירוקה עבה מכסה אותו. הוא שם פניו אל ההר, והנה הופיע שם בשניה אותו האדם הבידד, ובידו לפיד בוער, והוא מרים את הלפיד מעל לראשו ואת צוארו נטה לפניו וכאלו מתבינן ומציץ בתוך החושך אשר לפניו. הוא נפחד מפני אדם זה ונהנה מאד, שהלו אינו רואה אותו. והבריות השחורות וזחלות וקרבות. הוא ירא גם את הבריות השחורות ועוד יותר את האדם עם הלפיד. והוא מתחיל לשפם בהר ולברוח, אבל הירוקה, שאינה צומחת על פני החוף הוקף, אלא מתוחה היא עליו כשמיכה, מתחלקת מתחת רגליו והוא יורד למטה... לבו מת בקרבנו. כבר נשמע

שאון המחנה האפל המשגיח מרחוק ולפידו של האדם מתקמן ונדרך... מה גדול הפחד. הוא אובר, הוא אובר... והנה רעש גדול ולהבה נוראה...

וכשהקיץ—היה חדרו מלא אור בוקר וצלה מתדפקת בחוקה על דלתו.

—איך לא תבוש להרדם בשעה זו! מפני מה לא ראיתוך אתמול בחוץ? אני הולכת אל מגרש האוניוורסיטה. שם המון כל כך גדול. מהר גם אתה לבא שמה. שלום! מהר!

גו היה מפורך, ראשו כאב עליו, מוחו נתרוקן מכל מחשבה, וכמו לא התאווה לכל דבר. רק חפץ אחד כהה היה לו—להיות גם הוא, שם, בתוך המון האדם. וכשיצא מביתו תקפדו רגש מוזר שלא ידע כנותו. הרחיבות המו מאדם, על החלונות היו קשורים פתילים אדומים, נשים וילדים וקנים עמדו על המרפסות ועל הגזוזרות היוצאות מקירות הבתים ונפנו במשפחותיהם אל ההמון ההומה, זרקו פרחים בו וקבלו בחזרה קריאות של שמחה ונצחון, שהושלכו אליהם מלמטה, נערים קמנים התרוצצו בחוצות, נשאו בידיהם מגלות-מהתלות ותמונות-קריקטוריות והכריזו עליהן בקולות מצלצלים. ובני העיר קנו, קראו ומלאו פיהם שחוק, כמו נפקחו עיניהם וראו פתאים, כי אותו האויב, שהכביר עליהם את עולו זה כמה ימים, אינו נורא כלל. והתפלאו בעצמם, איך זה היו יכולים לירא מפני זה, הא, חא! לפחד מפני צל-קיר! מה מנוחך, מה מנוחך!

וכמו שחקה כל העיר, אבניה וברולה ובני האדם אשר בה, ברוצקים הקשיב לקול שחוק זה—ולא האמין בו. נדמה לו, כי שחוק זה אינו נובע מעמקי הלב, כי אך מסוה-של-שחוק שמה עליה העיר, ומתחתיו מסתתרים פנים של רוגז ואיבה. הוא לא האמין עוד גם בשביתה זו של העיר, דומה היה לו, כי העיר אינה שובתת כלל, אלא שנתקלקל בה דבר-מה וחדלה מעבוד, וקלקול זה הפחידו ולא ידע מה. ויש אשר ראה את העיר כגוף-ענקי מומל ישן וחולם, וחלומותיו הם הם אותם בני האדם הרבים הרומשים ורוחשים בחוצות, מתאחדים ומתפרדים, פיהם נובע המון רחשים ומחשבות נצורות ובונים הם מגדלים ברוח פיהם, וגם הוא, ברוצקים, אינו אלא קו-אחד בתמונות-חלום אלה... ועוד מעט יקיץ ענק זה ויתעורר, וכל אלו חלומותיו, כל ההמון הרב הזה, כלא יהיו, רחשיו ומחשבותיו כצל יחלפו, מגדלי הרוח כעשן ימלחו, ושבה מדרת-יום פרוזות וקשה למלא את הרחובות הללו...

והאוניוורסיטה נתמלאה אדם ואי אפשר היה לבוא לתוכה, גם המגרש שלפניה היה מלא מפה לפה. ינכר היה בפני כל הנאספים האלה כי נפשם שוקקה לדבר-מה, שאינם יכולים ואינם יודעים להביע אותו, ומתענים הם מאד במה שאינם יודעים לקרוא בשם את משא נפשם, ושמחו לכל קריאה, לכל אומר, שהיה נפלט אליהם ברגע מכון, והיו תופסים בו בהתפעלות רבה, בהאמינם, כי נמצאה חידתם. וכעבור זמן קט וכאילו נוכח ההמון הזה, כי לא זאת בקשה נפשם, כי קריאה זו אינה מביעה את רצונם—וחדלו ממנה, אבדה בעיניהם פתאם את תכנה, את משמעה, וחכו לקריאה חדשה בקצר-רוח, וכבר היה מי שקבל על ה"ראשים", נותני הלווינגים, או שהתל בהם, ואחרים כמו נואשו כבר להביע בדברים מה שלבם רחש והחלו לשיר. ברוצקים נלאה בכל אלו הקולות, בכל אלו הפנים שאינם יודעים לו, וחפש ובקשו לו איוה מכר, הוא כמו חדל מלהבין את הנעשה סביבו, ורק מגמה אחת לו—למצא איוה אדם קרוב, וכשמצא בתוך חבורה גדולה, שיצאה מן האוניוורסיטה, את אליא, ברוך, שמעון ויתר מכיריו, שמח עליהם מאד, אליא האירה אליו פנים רגוע, לחצה את ידו וכרגע עזבה אותו ונעלמה. היא ממהרת למקום סתר אחד, אומרים, כי חיילים באים מן המבצר וצריך לזיין את העם. הברה זו נפלה בהמון וכל לב נודעוץ ונפחד. חדלו מלשחק, מלהתל, מלשיר, וכמו יער בבוא עליו סערה נעו והמו ההמונים הרבים האלה, ברוצקים נדהם מאד, בתנועת ההמון והמיתו היה איוה דבר מפחיד, מבהיל. כאילו בשרו לו, כי שואה ממשמשת ובאה עליו — והוא אבד עצה, ברוצקים נתירא

להשאר עוד הפעם יחירי בתוך ההמון המתגנש הזה ונאחו בידי שמעון ולא הרפה ממנו. הוא הרגיש ברגע זה מעין קרבה מיוחדת אל שמעון. הרי שניהם זרים הם ברגע זה פה, עוזבים ורפויים.

—היודע אתה—אמר לו שמעון, כשהם נדחקים בין ההמון—כי אני עוזב בקרוב את N, נוסע אני עם המסע הראשון, כשתחל עוד הפעם התנועה במסלול-הברזל, לקנדיציה. אאסוף כסף ואעזוב את הארץ הזאת, אהיה לעובד-ארמה באיזו ארץ עזובה...

ברוצקים כמו לא שמע דבריו אלה ואמר בקול רועד:

—אומרים, כי גייסות-השדה באים או כבר באו אל העיר?

—כן... עוד מעט ושבה העיר לעבודתה—אמר שמעון—רואה אתה את כל בני-החורים האלה?—מחר יתרפסו לאדוניהם וקללו באלה המנהיגים, שהרחיקו אותם לשביתה, ככה הם תמיד, בני-חורים לרגע ועבדים ליוכלות, ואני התהלכתי כל אותם הימים ברחובות כור, כבן-נכר, שאינו מבין מה לשמחה זו עושה, ולו גם נצחו אלה—לא הייתי שמח ביותר, נפשי היהודית היתה נשארת כודדה ועניה כשהיתה, ואפשר עוד יותר משהיתה, אפשר שהיתה משתחררת מעבודות חיצונית, אבל גם לאדנות לא היתה באה, גם אז היה עליה למעט עצמה, להסתגל אל מצב זה חדש, ובעצמה, בתוך פנימיותה, לא תשוחרר ולא תתחדש, מה שמח אני, כי עוזב אני את העיר.

—חיילים באים! חיילים באים!...

קול זה הרתיח את ההמון וההמולה והערבוביה גדלו. הופיעו ברוך ועוד אחדים ממנהיגי ההמון וקראו לסדר ולמנוחה, אבל איש לא שמע להם עוד. ברוצקים רצה להדחק בין העם ולבוא אל ברוך, אבל הוא נסחף עם ההמונים הרבים אל עבר אחר ונדחק אל הקיר, מה שלא שמעו גם בקול ברוך ציער את ברוצקים מאד. כמו פתאם אבד כל העם הנאור הזה את חנו בעינו ברוצקים, כמו היו כל אלפי האנשים האלה לעדר אחר, שדעתו מטורפת ואינו נשמע עוד לשום ראש ומנהיג.

ומרחוק נשא קול תפיפה תכופה, ההולכת וקרבה ודומה לרתחת כלב מרם יתנפל

על אויביו:—מער-מער-ר-ר-ר...

וכרגע התנווד הערד הנה והנה, נקרע לקרעים אחרים גדולים, נשמעו שעטות אלפי רגלים, ויללה נוראה, כיללת חיה פצועה, נשאה לפני ההמון הרץ, ומאחוריו נסר קול אחר, המשוכלל כל גון ושון של קול חי, הדריך מנוחה את הנסמך ודרך אחריהם:

— מרא-רא-מראך!—מרא-רא-מראך!...

וקרע הקול היבש והרע הזה את ההמון הגדול לקרעים, לקרעים קטנים, וכל נקוש ונקוש שלי גבה מחשבה אחת במוח, וברוצקים הרגיש בלקוי אורים אלה, כמו ראה בעין, איך כבה פה ושם במוחם של הנסמך כל רעיון ומחשבה, איך כהו הפנים והורדו הראשים... עוד הכהבה במחו של זה, הרץ על ידו, מחשבה אחת, עוד פני זה דומים לפני בן-חורין, וכרגע—והמחשבה כבתה, האדם נתקמן והיה שוב לעבד, לקמן-נפש... וערפל הליט את העיר, אין אור בה ואין נושאי-אורה, רק בני אדם נפחדים, פחיתים ומטורפים.

ובני העיר רצו-רצו וכמתגנבים התחבאו בחצרות, בבתים, כל אחד התאמץ לקרוע את החומים שקשרוהו אל בני אדם אחרים, התאמץ להיות יחירי, לבדו, לבדו במאורתו, במקום מחבואו. ברוצקים רץ גם הוא כאובד דרכו ולא הכיר את המקומות שעבר בהם, כבר ירדו דמדומי הערב על העיר והוא רץ, רץ ברחובות צרים, מרופשים ואפלים.

—מרא-רא-מרא!

הן, מה נורא הקול הזה, אנה מפניו יסתר?... אך הנה נשתתק גם הקול הזה. דממה היתה בעיר, הוא שב דרך מבוטאת וסמטאות אל תוך העיר. לא נראה אדם, מלבד איזו בריות מעוררות חשד, שרמשו פה ושם, וכבר בשעה זו החלו חיי העיר

לשוב לאמ-לאמ לקדמותם. פה ושם נפתחה חנית-מכולת, פה ושם הבהב אור קמץ. הלך מתגנב ועובר במהרה את הרחוב. עגלון מופיע וחולף. נתמלאו הרחובות שוטרים המחללים בחלילים. ואימה עצורה מרחפת מסביב. הנה כי כן נתעורר הענק משנתו... באו זרים והכו בו והקיץ, וחלפו חלומיתיו... רק פה ושם עוד נכרים צללי-הזויות: דם נקרש, כובע שנפל מראש שובת... האמנם נכנעה העיר בשעה קצרה אחת? איך היה כדבר הזה? ברוצקים צעד בצעדים מהירים, מתירא והולך, וכשהיה רואה מרחוק גרוד חיילים או שוטרים היה שב על עקבו והולך דרך עקלקלות לבלי הפגש בהם. מראם בלבד הפיל עליו אימת-מות. ובכל זה לא יכול לשוב למעונו ולהתחבא. הרגיש צורך גדול לראות אדם קרוב, לדבר אתו, לברר לו איזה ענין. ומה שלום חבריו? אפשר שהרגו או פצעו את ברוך ואת אליא? אפשר שלקחום שבי? והתפלא על עצמו על מה שאינו חרד ביותר עליהם. כאילו היו לו למכרים רחוקים, לא יותר. הוא היה עיף ויגע, ראשו כבד עליו ולבו מתגעגע לדבר-מה בלתי ברור, וכל גוו כלה אחרי מנוחה... להנפש, להנפש...

ובלי אונים טפס ועלה במעלות ונכנס אל מעונו של ברוך. מצא שם את אליא וצעירים אחדים, רובם היו מדוכאים, אבל נכר היה, שנחתכנו לדבר-מה, שלא במקרה נאספו הנה, והשתומם ברוצקים למו: איך זה יכולים הם להיות ברגע זה בצותא אחת? מפני מה אינם מתחבאים כל אחד במאורתו?... אליא היתה חורת-פנים ועיניה עמקו-עמקו וגדלו מאד, אש זרה התלקחה בהן... ברוך התהלך הנה והנה כשהוא מרוכז וקודר קצת וידו האחת תלויה לו על מטפחת הקשורה אל צוארו. ברוצקים נתקבל על ידי החברים בלי תשובת-שלום, כאילו לא שמו לבם לו. רק אליא אמרה, בהעיפה עליו עין: —השלום לך? איפה היית? כבר החלטתי, כי אסרו אותך...

והוא לא הבין מפני מה קולה כל כך זר לו, מפני מה היא רחוקה—רחוקה ממנו מאד ולמה אינו שמח עליה. גם דומה היה לו, כי אינה יפה כלל ברגע זה. וכמה לא סבל ברגע זה את מבט-עיניה המתלהב בלהב רחב ושחור. איזו התעמקות ביגון נורא, איזו רתיחה של אש קנאה ושנאה הביע מבט זה והפחיד את המתבונן בו. הוא צנח על כסא, שאף רוח ושאל את ברוך: —מה זה, נפצעת בידך?

—עה, הבלים! שריטה עמוקה ולא יותר!—אמר ברוך ופניו היו ליותר נקשים, כמעט רעים—תוף! איך נתפורו מפני היריה הראשונה. פחדנים! ואני האמנתי, כי אינם יראים עוד ממות, אבל חכו, חכו... עוד לא בלתה המלחמה... עוד נראה מי ינצח. הם, ששפכו היום, לא יכופר להם!...

לברוצקים היו הדברים האלה, שנאמרו בלי התפעלות ורתיחה, אלא באיזה טון בטוח ורצין, כמשא כבד, שעליו היה לשאתו. והוא כל כך יגע ונלאה ונפשו יוצאת לנוח... אינו רוצה עוד בריב, אינו רוצה עוד בדמים. כל כך זרה לו עתה העיר וכל עניניה—ומה רוצים אלה בני האדם, שאינם יודעים מנוחה, שלבם קשה כל כך?—היא חש, כי צמאונו לרשמים עזים וחדשים כבר עבר וחישיו כמו קה, נרדמו. ואיזה צער גדול היה בספוק צמאון זה, והוא ירא ופחד, פן יתעורר בו בשניה הצמאון הנשבר.

אחד מן החברים עבר על כתבים ומכתבים שונים, שהיו מונחים על השלחן, ברר מהם אחדים והניחם הצדה ואת היתר קרע לקרעים קטנים. וברוך קרב פעם בפעם, הרכין ראשו והתבונן אל הכתבים, קרא בהם רגע אחד, הוציא גליון ושמו בכיסו ויוסף להתהלך הנה והנה. פניו חורו יותר ויותר, נכר היה, כי כאב גדול מענה אותו, אלא שהוא מתגבר עליו, כעבור רגעים אחדים פנה אל ברוצקים:

—הנה כי כן, יוסף! נוסע אני עוד בבקר הבא מפה. אתחפש בבגדי יוון ואביא אל מעון בטוח ומחר—היידא! חבל שצריך אני לעזוב את העיר, אבל עוד אשוב הנה.

המחזה לא נגמר עוד!

—גם אני נוסעת, —אמרה אליא כשקמה ופניה הבהיקו פתאים ובת-צחוק עשתה אותם עוד הפעם לעלזים ונעימים—אל נכון יתחילו עוד בלילה זה לחפש אותנו, אבל הידים קצרות... אותנו לא תשגנה—והיא שלחה לשון וצחקה.

—גם את נוסעת?—קרא ברוצקים ונתדכדך כלו. לבו נלחץ מכאב-פתאים וכמו רק עתה הכיר בהנעשה וכמה קשה תהיה לו-פרידה זו.

—מהר, מהר—פנה ברוך אל חברו—השעה רחוקה. כך הוא הדבר, הרבה למדתי ביום הזה... אליא, עצתי, כי תלכי עתה אל חברתך והיי נכונה אל השעה השמינית... אליא קמה, התלבשה מהר, הליטה פניה, לחצה את ידי חבריה מכלי דבר דבר ונגנשה אל ברוצקים, שישב מדומדם ונכה-רוח.

—נו, יוסף, היה שלום! אפשר שלא נתראה עוד. אל תזכרני לרעה, מקוה אני, כי תכתוב לי כשיודע לך מקום מגורי החדש...

לבו סער, רצה היה להגיד לה דברי-מה נכבד ונחוץ, אלא שהיה כל כך יגע ונדהם עד שלא יכול לפתוח פה. פניו חורי-חורו, כמו גוע הסומק האחרון שבהם וידו רעד כשתפשה בה יד אליא...

והנה יצאה... נסגרה הדלת אחריה—ונעלמה. וברוצקים הכיר והירה, כי הלכה ולא תשוב עוד. כאלו כבה אור ולא ישוב להתהבהב... שקעה השמש. אברה השמש... שממון נורא, וכמה מוזר הוא, שפני האדם שהוא שראה בחלומו דומים לפני ברוך. כן, הוא זוכר היטב, כי פניו היו דומים לפני ברוך, ורק ברגע זה הכיר בזה, והוא הכיט אל ברוך ולבו נתענם מאד. תמך ראשו בכף ידו, שהייתה נשענת אל יד-הכסא, ולפני עיני רוחו הופיע זכרון-רחוק, רחוק... הנה העיירה הקטנה, יום תמוז אחד. ברוך בא החדרה נלהב ופוחז, —חברה, בננה של ה'אלמנה' יש, תפוחי-ארץ-ישראל!... לבו נמישה על הגן!—

ובכן היו כלבים עזים ושומרים—אבל ברוך צוה לקמוף את הפרות האלה ומי יעזז למרות רצונו, רק ברוצקים מלא את לבו להתקומם נגדו. הוא כל כך פחד מפני הכלבים, והוא טען: אין זה מן הנמוס והיושר לגנוב תפוחים בגן-זר.

—מה, לגנוב?—התקצף והתעלב ברוך—האם אינכם אנשי צבא? האם חבר גנבים אתם? הרי אני רוצה להרגילכם בתכסיסי מלחמה, ללמד אתכם לבלי ירא כל דבר—כראות לאנשי חיל! ולמען תדעו כלכם, כי אין אנו הולכים לגנוב—אני מצוה עליכם, כי איש מכם לא יטעם מן התפוחים האלה, חרם הוא! ובכן, הכנו!...

וכעבור שעה אחת שחתי שני עצים גבוהים, והשק הקמץ שהיה בידי ברוצקים נתמלא תפוחים קטנים וירוקים. ופתאים התפרצו אל הגן השומרים וכלביהם. הוא, שעמד עם הפרות מחוץ לגדר, ברח כרגע וחבריו התחילו מקפצים מעל לגדר ורצים אתו. וברוך נתפש בכף. הוא נשאר האחרון ונתפש בכף.

—יוסף, יוסף!—קרא לו, כשהוא מוכה בידי השומרים—את התפוחים השלך אל הנהר, חרם הוא!...

הוא לא העז לעזוב את השק בחוץ. הן חרם הוא. הפשילו לאחוריו ורץ אל הנהר, אך שם השיגוהו חבריו ולקחו מיידו את השק ויחלקו ביניהם את הבז. בערב שב ברוך בלי כובע, מוכה ופציע. חבריו החלו מתמרמרים עליו: הם לא רצו כלל ללכת אל הגן! אך ברוך היה שלו ומרוד כתדיר. מצא לו כובע ישן, חבש אותו על ראשו, רחץ את פניו והצטחק מרה:

—אין דבר!—ואל חבריו פנה:—נשים! הלא יודעים אתם מענה דוד המלך ליואב: כהנה וכהנה תשכל חרב! אבל עלינו לנקים בגוי האדום ההוא!—והוא הוציא מכיסו אבן חלקה והראה לחבריו ואמר ופניו נעשו רעים מאד:—בוז אפצע

את ראשו. ואת הכלבים אאכיל סם-מות! יוסף, התפוחים אים?
הוא נתבהל ונדהם:—הם לא נתנו לו להשליכם המימה. הם אכלו אותם!...
—מה?—התרעם ברוך ופניו התעוּתו—מה? אכלתם גם נגבתם מן החרם?
ובכעם ובחרון גדול קפץ את אגרופיו והחל להמטיר את מכותיו על ראשי
חבריו, בצעקו:—גנבים! בני עכן!
וגם אל האחו. שם מצאדו יוסף שוכב כובש פניו בקרקע וביכה מר. יוסף
כרע על ברכיו, החל לפייסו בדברים, להרגיש ברוחו, ברוך דחוו ממנו:
—גש הלאה!

וקפץ ממקומו והלך לו... והוא נשאר יחידי, נדהם וחרד...
וככה היה גם ברגע זה, יחידי, נדהם וחרד. וברוך גדל עוד יותר בעיניו,
היה לענק, ואתו יחדו הולכת וגדולה גם אליא, שניהם כמו מתרוממים כשני עמודי-
אור הנמתחים ביום-קור גדול משמש הבוקר על פני השמים, והוא, ברוצקים, היה כצל
קטן לעומתם בעיני עצמו. וכמו היה כפור וקור נורא סביבו, שחרר אל תוך נפשו,
ושני עמודי אור אלה לא נחמוהו, לא חממוהו, אלא הפחידוהו עוד יותר, בשרו לו קור
עוד יותר גדול...

וכשיצא ברוצקים יחידי מהחרד התכווץ מקור קדחתני, וזל כנמלה תועה ברחובות
העיר ולבו נפחד מפני כל צל עובר, מפני כל רעש-קטן, שנתעורר פה ושם.
וכאילו עבר בין חורבות ומפלות, שעקבים ונחשים וזחלים בהן, והוא ירא פן יפול
קור נטוי עליו, פן תגע רגלו בעקרב ועקצו.

והיה רוצה ברגע זה לבלי המצא במקום זה, להיות רחוק-רחוק מן העיר, ששנא
וירא אותה ברגע זה כל כך. מדרך רגלי עצמו הפחידוהו והוא התבונן בה ובה ולא ראה
דבר מלבד הבתים האפלים, שהפיקו שממון רב. ובכל זה שמע קשקוש-רגלים, רחישת-
צעדים דקה מאחוריו—ודמו קפא בעורקיו. וכל העיר כמו נתמלאה פחדים ואימה גדולה.
החצר של ביתו היתה שוממה ורק השוער ועוד איזו בריות אפלות נעו כצללים
בתוכה. ונרדמה לו, כי הם מבימים עליו בחשד ובחרון, כי שמע מאחוריו קול נחר:—שובת
אורו!... לבו נפחד מאד, ירא פן יתנפלו עליו. אפשר שימסרוהו לרשות, לא הסב את
פניו והתחפש כמו לא ראה ולא שמע דבר ומהר לעלות אל מעונו. היה אופל עב
במסדרין. דפק על הדלת ואין עונה. דחף את הדלת והיא נפתחה בדממה. כל גוו
התפלץ ובשרו סמר. בכל החדרים היו דממה וחושך. רק בחדר-האוכל דלק נר קטן.
עגמה גדולה תקפה אותו כשסגר את הדלת אחריה ובא אל חדר-האוכל ומצא את בעלת-
הבית נרדמה. היא נעורה לקול צעדיו וקפצה בקריאת-פחד, רועדת ופניה חודרים מאד.
וכשהכירה בו שבה רוחה אליה והיא שמחה עליו:

— אה, כבודו! כמה נפחדתי. טוב, טוב, כי בא. כבר דאגתי לו כל כך. כל
דיוורי כמו אבדו. הזקנה נרדמה במטבח ואינה יודעת, כי בתה צלה הומתה ברחוב.
אה, רבונו של עולם, זהו יום!...

הוא כמו לא הבין לדבריה, ראשו המה מאד וכמו זרמים שטפו בשאון בו
ומסביב לו דממה מעיקה, צללים ופחדים; והוא לחש בקול רעד:

— צלה? אמרת, צלה?...

— כן. כן. עלמה נאה וצעירה כזאת! והאם הזקנה! איני יודעת מה לעשות, חבל

חבל... אה, רבונו של עולם!...

כאילו נפפו פתאום קור גדול ופרפרוהו, ומבלי דבר דבר עזב את חדר-האוכל,
קרב אל חדרה של צלה ופתחו. בעלת-הבית עטפה את ראשה במטפת-לחה והוסיפה
ליבב ו"למעין". הוא לא שמע את דבריה ולא הרגיש בה כלל. עמד על המפתן של חדר
צלה והתבונן בו, והחרד היה כהה וריק, שלמיתיה של צלה היו תלויות על יתדות ואחת

מהן, לבנה, הסתמנה מתוך החושך. הרי זו אותה השמלה, שהיתה צלה לבושה בה כשבאה מנשף-השעשועים בלילה הוא... זכרון כהה זה כמו החיה את השמלה הזאת והוא נפחד למראָה, דומה היתה לרוח חיה המרחפת בשחור הלילה, לנשמה ערטילאית המרפרפת בזוית אפלה... והוא לא הוציא הנה מפיו, יצא בברכים כושלות מחדרה של צלה כשהשאירו פתוח לרוחה ונכנס אל תוך חדרו הוא. היה חושך, חום מחניק ואימה גדולה. ישב על משכבו ואת ראשו שם בין ברכיו. רואה הוא את עצמו ככלא, בחדר קטן-קטן ואפל מאד. ואין לחדר הזה קירות ותקרה ואך חושך עב, אשר ימש, יקיפהו. אין פתח, אין מוצא, סביבו חושך ואפלה, ומרגיש הוא, כי כל העיר לוטה ערפל וחושך. רואה הוא איזו קי-אור תועה, כחודר מבדק-סתר. כמה קטן ומתעה אור זה. הריהו יודע מאין בא. הלא זה אור הלפיד, שאותו האדם' מחזיק בידו מעל לראשו ומסתכל אל תוך החושך. הוא רואה את האדם הזה מהלך בתוך הפלמין האפלה. וירא הוא פן יביא גם הנה. אורו הרי מעט הוא ולא יגרש את החושך, והוא רק יכול להפיל בויקו דליקה בעיר, ימשוך עליו את עין, הבריות-השחורות', ההולכות מן האופק האפל וקרובות לבוא. הן תראינה אותו לאור נדעך זה ותבואנה לענות אותו קשה, כבר הוא שומע איזה שאון של מחנה רב. הן הולכות ובאות. הן הולכות ובאות. הוא שומע כבר כשהן נגשות לשבר את הדלת, כבר נדחקו אחדות מהן דרך הבדק, על פני קי-האור החור. כעין צל עבר לפניו על פני הרצפה. כעין בעל-חי קטן מתרוצץ סביב מטתי בצעדים קלים ובלתי נשמעים... ועזר אין. הכל עובוהו. גם ריבה, גם אליא, גם ברוך. וצלה מתה. אַח, צלה מתה!.. והוא אינו רוצה לעמוד על נפשו ולהלחם בבריות השחורות הנערמות על דלתו. אינו יכול, אינו רוצה להניד אבר. יודע הוא, כי צריך לקום ולהעלות נרות רבים, אורים גדולים, למלא את כל העיר אורה—ואז תסוגנה הבריות האפלות אחור, תנוסנה מפני האור ולא תוכלנה עוד להזיק לשום איש... אבל הוא אינו רוצה באור, אינו רוצה בשום דבר ... רק לנוח... להנפש... רק חשק אחד ורצון אחד עוד ממלא את לבו: לבלי היות, לבלי חשוב, לבלי הרגיש... וכשיתום ויגע גם חשקו זה, אז תבוא לו מנוחת-עולמים ...

והקי-החור האחד נדעך גם הוא וכעין מנוחת-מות נחה מסביב ...

ולמטה נתפלץ הרחוב משאון-אופנים פתאומי, שעבר ברהיטה וכמו בשר: שבה העיר לחייה ! ...

מלחמת המתנגדים בחסידים.

(סוף).

מאת

דוד כהנא.

י"ד.

הרב ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה.

הרב ר' יעקב יוסף הכהן היה אחד מאלה, שיצאו להורות ולפרסם בעולם את תורת רבם הבעש"ט באלהות ואת שיטתו החרשה בחסידות. הוא היה בקי בש"ס ופוסקים ובספרי המקובלים הרבים והיה חבר להמגיד ממזריטש. הוא נתקבל לרב בראשקוב, אך בעיר זו ישב רק ימים מועטים ונתקבל לרב בנימינ' רוב. מתחלה התנהג כאן על-פי האר"י והמקובלים מצפת, ענה בצום נפשו מדי יום ביומו ובכל חודש היה מתענה פעם אחת משבת לשבת. כל היום היה יושב בטלית ותפלין והוזה בתלמוד ופוסקים, וגם בלילה, הן בקיץ והן בחורף, לא פסק פומיה מגירסא. פרנסתו היתה אז בדוחק גדול. — בעיר שארנורוד התראה פנים עם הבעש"ט ונקשר אליו באהבה רבה, וגם הבעש"ט חבב אותו מאד, באופן שר' יעקב יוסף נעשה ידידו ותלמידו ואחר כך היו מריצים מכתבים זה לזה. וכששמע הבעש"ט מהנהגתו של ר' יעקב יוסף בנימירוב, שהוא מענה את נפשו בצומות וסגופים קשים, הצטער והתרעם על זה ומיד כתב לו מכתב-תוכחה זה:

„הנה גי"ה קבלתי וראיתי ראייה אחת בשתי שורות העליונות, ושם נאמר, שרום מעלתו אומר כאילו מוכרת להתענות, ותרגו בטני מקול הקורא, והגני מוסיף בגזירות עירין ובצירוף הקב"ה ושכינתיה לבל יכניס א"ע בסכנה כזה, כי הוא מעשה מרה שחורה ועצבות, ואין השכינה שורה לא מתוך עצבות, רק מתוך שמחה של מצוה, כאשר ידוע לרום מעלתו דברים שלמדתי כמה פעמים, והיו הדברים האלה על לבו.

„ועל דבר סעיפי מחשבותיו המבואים אותו לזה, איעצך ויהי אלהים עמך, גבור החיל: בכל בוקר ובוקר בעת למודו ידבק עצמו באותיות בדבקות גמור לעבודת בוראו ב"ה וב"ש, ואז ימתקו הדינים בשורשן ויקל מעליו הדינין, ומבשרך אל תתעלם, ח"ו להתענות יותר מהחויב ומהצורך. ואם שמוע תשמע לקולי, ויהי אלהים עמך. ובוזה אקצר ואומר שלום. מנאי הדש"ת ישראל בעש"ט" (1).

המכתב הזה של ידידו ורבו הבעש"ט עשה על ר' יעקב יוסף רושם גדול, ולא ארכו הימים והוא עזב את הדרך הישנה בחסידות ובחר בדרך החרשה של הבעש"ט. והיה מרגלא בפומיה של הרב בנימירוב, שנקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל ש"ע אחת (2). — בשנת תק"ל, כשמת המוכיח ר' ליב, שהיה רב בפולנאה, נקרא ר' יעקב יוסף למלא מקומו, ושם ישב עד יום מותו. ר' יעקב יוסף חבר ספרים שונים והגיע לידו וקנה מופלגת (3).

(1) שבחי הבעש"ט, דף ו' ע"ב.

(2) שם, דף מ"ז ע"ב.

(3) שם, דף הנוכר.

ט"ו.

הספר "תולדות יעקב יוסף" ופעולתו.

בשנת תק"ם הוציא ר' יעקב יוסף את ספרו: "תולדות יעקב יוסף"—דרושים ופשטים נעלים ודברי מוסר על התורה כסדר הפרשיות. הספר הזה נדפס במידוויכו בדפוסו של אחד מן החסידים בלי הסכמות מרבנים (מה שהיה אז דבר בלתי-מצוי). עד כמה מרובים היו הקופצים עליו אפשר לראות מזה, שנדפס עוד באותה שנה עצמה עוד הפעם בעיר קוריץ. הספר הזה היה יקר ללב החסידים וכעשן לעיני המתנגדים, כי בו יצא ר' יעקב יוסף לפרסם את "תורת הבעש"ט באלהות ולברר את היסוד והשורש של החסידות בדרך חדשה ועמוקה זו: בתוך האותיות שורה הרוחניות של הקב"ה, הרי שכבודו ית' מלא כל הארץ וכל אשר בה, לית אתר פניו מיניה. השכינה כוללת כל העולמות—דומם, צומח, חי, מדבר—וכל הנבראים שבעולם, הן מוכים והן רעים. האדם יכול ליחד את קיב"ה בכל מדרגותיו בכל עניני עוה"ז, הן במעשה והן בדבור, וכן יש יחודים בכל הדבורים והספורים הגשמיים, מחשבה וזה מהרהורי נשים יכוין האדם להעלותה ולדבקה לשרשה, שהוא חסד. תעניות וסגופים והתמדת-הלמוד גורמים ועל-כן אין להרבות בכל אלה—. זוהי עיקר שיטתו החסידותית בספרו זה, ומתוך שימתו זו שפך בוז ולעג על הלומדים ותופשי-התורה ועל ההולכים ללמוד בישיבות ואמר: העיקר הוא—למוד לשמה, בדחילו ורחימו, לא ירגיל אדם להיות מתמיד בלמודו, אלא יהא מעורב עם הבריות, ומי שאינו יכול ללמוד לשמה, לא ילמוד כלל, כי הלמוד מביא לידי גדלות, ובוה יוכן; על מה תוכן, שמכתתין רגליהם לילך בישיבה ללמוד, עוד תוסיפו סרה—להתרחק יותר מהש"י וק"ל.

כמו שאפשר היה לראות מראש, עורר הספר הזה רעש גדול בין המתנגדים כשבא בשנת תקמ"א לידם והרגיו אותם עד מאד. הם ראו, שמחבר זה נוקם מהם את נקמת החסידים ומחרף ומכוה כלאחר-יד את המתמידים והנוזרים הגדולים, הגר"א וסיעתו, אף על פי שלא קרא בשמם, ולעומת זה הוא מרים את הבעש"ט עד לשמים וקורא אותו בשם "מורי", מביא את דבריו כמה פעמים ואומר עליו, כי אחיה השילוני היה רבו, ובכן מה נקל לעשות על-ידי ספר זה נפשות רבות להחסידות, ואף הגר"א, שהיה כלאו בד' אמות של הלכה ולא ידע מכל הנעשה בעולם, התעורר עתה לכלות ולהכחיד את הספר ואת החסידים, וכשיצאו רבני ווילנא וראשיה, ובראשם הרב והאב"ד ר' שמואל בר' אביגדור, והוציאו כרוז, שבו הוכרו חרם חמור על הספר, תולדות יעקב יוסף ועל החסידים, בא על החתום גם הגר"א בדברים אלה: "ואף שאין מדרכי לצאת חוץ מגדריו, עכ"ז לעת הפרו תורתו עת לעשות לה'. לכן גם אני אבוא על החתום, יום ה', י"ח מנחם אב תקמ"א. נאים אליה במה' שלמה זלמן ז"ל" (1).

וזה נוסח הכרוז (המעורב במלות ז'רגוניות), שהוכרו בבית-הכנסת הגדול ושאר בתי תפלה ובתי-המדרש בעיר ווילנא קידם תפלת, שוכן עד' ביום שבת קודש, פרשה עקב, כ' מנחם אב תקמ"א, בצירוף כבוד הגאון אב"ד יצ"ו ובצירוף הרב הגאון החסיד יצ"ו (2):

"הערט צו כל הקהל הקדוש! דאָ לאָזן האלופים רוזני ונגידי קציני קהילתינו מוריע זיין, בצירוף אב"ד ר' שמואל ובצירוף הגאון החסיד ר' אליהו ובצירוף מורי הוראות, כאשר

(1) עיין בספר הוויכוח לר' ישראל מסלוצק, ושם נדפסו התרומות מהגר"א וסיעתו בראש הספר. ועיין בספר "קריה נאמנה" (עמ' 138) ושם נאמר: "יום כ"ד מנחם", ובספר "שלום על ישראל", ה"ב (עמ' 40) נאמר: "יום ה' מנחם אב"; אבל אחרי שהתרים הזה הוכרו בשבת, כ' מנחם אב, אם כן הפרט הנכון הוא: "יום ה', י"ח מנחם אב", ואז בא הגר"א על החתום.

(2) עיין "זמרת ע"ה" (עמ' ס"ז). ואז הל' כ' אב בשבת פרשה עקב. דובנוב לא ראה זאת. עיין: Восходъ, августъ 1890, стр. 7.

עם איז ידוע ומפורסם לכל החרם הגדול, שהוכרו כפרסום גדול בבית הכנסת דקהלתינו בשנת תקל"ב נידון האנשים הידועים, המכונים בשם חסידים ומשנים נוסח התפלה מעשה תענועים ועושים להם חבורות אנשים, ומבואר שם בהחרם הגדול על כל אדם שלא להתחבר עמהם ולא להתחייב ידיהם, ופשיטא שלא להתנהג במנהגיהם ושלא יסע שום אדם לשום מקום, שיש חבורות אנשים הג"ל, וגם נכלל בחרם ההוא כל האנשים החשודים, שהמה מחבורות שלהם, שיתפרדו כל פועלי און ולא יתחברו שנים ביחד. והחרם ההוא נתפשט כמעט בכל מדינות ליטא, רייסין, זאמיט ופולין.

והנה עתה בעוה"ר התעוררה ורבתה המספחת בכל תפוצות ישראל להתנוצץ כבראשונה, שורש פורה ראש ולענה, ולא אותו בלבד, שמעלו בחרם ההוא, אף גם התחילו לצודר נפשות נקיים, להסיתם ולהדיחם מדרך המלולה, מקדמונינו ז"ל לפי דת תורתינו הקדושה, וידיתו אותם בחלקת לשונם באמור להם זה הדרך ילכו בהם ⁽¹⁾ ומי פתי יסור הנה, כמחר צפור אל פח ולא ידע כי ננפשו הוא, בכדי להפרישו מעסק תורתינו הקדושה, עד שטחו עיניהם מראות ומהשכל לבותם, ומאמינים להם, כי לא שקר כימינם, ורכבו בה ואשרו אותה ⁽²⁾, עד אשר עזבו כל חילם וטפס ונשיהם ורכושם וילכו אחר לא יועילו, כאשר נתגלה בפירסום קלונם ויופם בספריהם החדשים מקרב באו לא שערם אבותינו הקדמונים וידברו דברים אשר לא כן המה על דתנו הקדושה ⁽³⁾.

ולזאת נתעוררו האלופים רוני דק"ק הג"ל, ובצירוף הגאונים הנזכרים לעיל, ואורו חיל להתחייב דת תורתנו הקדושה ולכלות קוצים מן הכרם ערת ישראל, ותרשו החרם והמבואר על כל מקום שיש חבורות אנשים האלו ומתנהגים כמעשיהם ובמנהגיהם והמסיתים, ואף דיא סניפים ⁽⁴⁾ אין דיא וואס ווינען מתחייב ידיהם אין גיבין עצות אין זיינען מחפה אויף זייא, איז חל כל החרמות, גם האבין זייא מוסף גיווען נדרים וסיונים, אז אימליכער מענטש זאל זייא מרחיק זיין בשתי ידיים, צא תאמר לו, אין זיינען מותרם ומנודה, מופרש ומובדל מכל ערת ישראל, אין פשיטא דאס מען טאר זיך נישט מדבק זיין אין ריידן מיט זייא, גם דיא לייט, וואס ווינען מכת ההוא בקהלותינו, איז חרם גדול, אז זייא מוזין עוקר דירה זיין מקהלותינו עם נשיהם ובניהם. גם איז החרם, אז קיינער טאר זיי קיין דירה נישט פאר דינענע, הן בקהלותינו והן הסרים למשמעתנו. אין ווער עם וועט עובר זיין, איז מותרם ומנודה וכל הארורים והקללות יחולו על ראשו. ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב.

מ"ז

המשולחים מווילנא ואסיפת הרבנים בועלוא :

ראשי ערת ווילנא, ובראשם הרב ר' שמואל והגרא, שלחו שני משולחים, ר' דוד מו"ץ ור' זעליג, שיעברו עד מהרה כל קהלות ישראל ויפרסמו את החרם השני, שנגזר על החסידים, וגם יתיעצו איך לעקור אותם ואת תורתם מן השורש. כי עד עתה חשבו, שכבר ספו ותמו חסידים מן הארץ ובדברי הבעש"ט ותורתו אין ממש, אבל על ידי הספר, תולדות יעקב יוסף, שיצא אז, נפקחו עיניהם לראות, שמעות היא בידם והחסידים מרובים הם במספרם וכחם גדול מאד וצריך להתאור עוז כדי לעמוד נגדם במלחמה קשה. הרבה ממון פורה ערת ווילנא על מלחמה זו ⁽⁵⁾. ובעיר הורודנא יצאו המתנגדים, ובראשם רב העיר והגלילות ר' אליעזר בר' צבי הירש, לתת תוקף ועוז אל החרם השני של הגרא וסיעתו, כדי שלא ישרף שם כמו שנשרף החרם הראשון משנת תקל"ב, והחרימו בכתב-כנסיות את החסידים הנמצאים בכל עיר ופולך ⁽⁶⁾.

ובעיר זעלוא במחוז הורודנא היה, יריד גדול בסוף הקיץ, ושמה נאספו הרבנים

⁽¹⁾ הרבנים האלה חסידים אצל דובנוב ב, ווסחוד, החבורת הנזכרת.

⁽²⁾ כוונתו על הנאמר מקודם: "זה הדרך ילכו בה".

⁽³⁾ מן המלות: "כאשר נתגלה" עד "בספריהם החדשים" חסר אצל דובנוב, ובאמת זהו העיקר, כי נרמז בזה על הספר, תולדות יעקב יוסף.

⁽⁴⁾ מלת "והמסיתים" אינה אצל דובנוב ומלת "סניפים" נעשתה אצלו כמעות ל, "סופרים", עיי"ש.

⁽⁵⁾ עיין, זמרת ע"ה" בחקדמתו.

⁽⁶⁾ עיין בספר "שלום על ישראל", ח"ב (עמ' 37). ובדבר הרב ר' אליעזר בר' צבי עיין בספר "עיר

נבורים", עמ' 54.

וראשי-העדה מערים שונות לטכס עצה בדבר הנהגת הקהלות. והנה באו הנה שני המשולחים מוויילנא ובידם כרוז החרם של הגר"א וסיעתו והרבה מכתבים מראשי עדת וויילנא, והם עוררו את הרבנים וראשי העדה לצאת לעזרת הגר"א וסיעתו ולנדות ולהחרים את החסידים בכל תקופה ועיו. דברי המשולחים עשו פרי, ומיד יצא הרב ר' אליעזר ורבים מראשי העדה והוציאו כרוז לאמר: שלא יסע שום אדם מקהילתם למקום החסידים להתחבר עמהם ולא יעמוד בתוך ארבע אמותם, ומכל שכן לראות פני הרשע כהן עדתם, המכהן ללא אלקים ולאילי זהב יקרא: אלה אלהיך ישראל⁽¹⁾, וכפי שמבואר בספרו הגדול, ספרן של רשעים⁽²⁾, וכוראי היטיבו אשר דברו הרזונים והגאונים, שכל דבריהם שקולים בפלס ומאזני צדק, עפ"י דת תורתנו הקדושה; ותוקף חרמות, אלות ושמות על המשנה מנוסח התפלה, או יעבוד לאלקיו כמוהם וכמעשיהם והתגודד בבשר ולהכות כף כנביאי הבעל וכו', ובפרט שלא לשנות בק"ק אמדור דבר אחד אשר גורנו עליהם, ובנוסח התפלה לא ישנו דבר ממנהג האשכנזים, ומי שיעבור על זה, לכד הקנסות אשר נוכל לקנום, עוד יחולו עליהם כל האדורים והשמות והקלות⁽³⁾.

וביום ד', א' דר"ח אלול תקמ"א, נחרמו החסידים בזעלווא בין החנויות בקהל עם רב בנוסח הכרוז של וויילנא, ושם הוסיפו עוד, שלא יהיה להחסידים שום מנין בבית התפלה ושלא יתנו להם לינת לילה, ואסרו שחימתם גם אסרו לעשות משא-ומתן עמהם ולהתחתן בהם ולהתעסק בקבורתם, כי קבורת חמור יקברו. ושם פרסמו גם-כן, שמצוה על כל ישראל ללחום מלחמות-מצוה זו⁽⁴⁾.

י"ן.

הרב מבריסק וראשי עדת סלוצק ופינסק.

הרב ר' אברהם קאצינעלין-בוגין, האב"ד מבריסק, שבא חתום על החרם הראשון בשנת תקל"ב, היה אז גם-כן בזעלווא ביום השק ויצא לאשר ולקיים בכתב ידו בכל תקופה ועיו את החרם והכרוז מוויילנא והורודנא, ובמכתבו הנכתב ביום ה', ב' לחודש אלול⁽⁴⁾, כתב: כת החסידים ימ"ש וכו', כת שבתאי צבי, שם רשעים ירקב, כאשר מודעת זאת מהיכיות, שהיה לו בעיר ווארשא עם לוי יצחק ריש ברינו⁽⁵⁾, והיטיבו הרזונים והגאונים לעשות בכרוז שלהם, אך לא כתבו שם לאסור איסור על נפשות הרשעים, שלא ישחמו שום דבר המעון שחיטה בחלפים ומכנינים המלוטשים שלהם ולהיות שחימתן נבלה, וכן לגזור על האוכלים משחימתן ומשמישים בכלי פיגוליהם, כלי חרס, עץ ואבן; והנה רשות לכל קהלה ועדה, אשר-נתלקטו שם האנשים הריקים והפוחים, תלמידי ימ"ש בעש"ט עוכר ישראל, רשות נתונה להחרימם ולעקור שרשם בנפשם ומאודם⁽⁶⁾.

גם ראשי עדת סלוצק, שהיו אז בזעלווא, אשרוקיימו את החרם של וויילנא והורודנא וכתבו במכתבם⁽⁷⁾:

(1) כוונת הדברים עיין בספר "קריה נאמנה" לפין (עמ' 141 בהערה).

(2) צווייפעל ודובנוב לא ראו, שטעות נפלה כאן בפנים בכתב-היד ונתחלפו השורות זו בזו, וצ"ל כמו שתקנתי הנוסח כאן, במלות, "פני הרשע כהן עדתם"—כוונתם על ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, ובמקום "בספר הגדול", צ"ל: "בספרו הגדול", הוא הספר "תולדות יעקב יוסף", שבסכתו יצא החרם.

(3) "ומרת ע"ה" (עמ' ע').

(4) צ"ל: "ב' לחודש אלול", ולא "ב' לחודש", כמו שנרשם בטעות בספר "שלום על ישראל", ח"ב; וכן טעה בזה דובנוב, עיו"ש.

(5) עיין בספר "שלום על ישראל", ח"ב (עמ' ל"ח).

(6) מובא בספר הנזכר (עמ' ל"ט).

(7) מסלוצק ופינסק; באו על החתום בזעלווא רק ראשי העדה ולא חרבנים, כמו שטעה לומר דובנוב; והפרט של מכתבם הוא בלי ספק ב' או ג' לחודש אלול.

החסידים ולעמוד בקהל עדתם, או לאכול משחימתם, וגם שלא לשנות מנוסח אשכנזים למנהג ספרדים, ולא באנו לשאול אלא להזהיר⁽¹⁾; ומחמת גודל חובת מצות קנאין דק'ק ווילנא בענין זה נשמט בוודאי מידי הסופר מעשיהם של כת החסידים ימ'ש, שמנהגם לאכול דבר מעון שחיטה בחלפים חדים ומלוטשים שלא כדת תוה'ק. בכך באנו מן המודעים, שכל התרומות יחולו על ראשי השוחטים והאוכלים מבושר מריפה הנשחטים בסכינים וחלפים כאילו. גם ראשי עדת פינסק אשרו וקיימו שם בזעלווא את החרם מווילנא והורודנא ביום ה', ג' אלול תקמ"א.

שני המשולחים, ר' דוד ור' ועליג, שבו לוויילנא בנפש שמחה, כי חפצם הצליח בידם והם הטו את לב הרבנים המתנגדים וראשי העדה לקנא קנאת ה' צבאות בשביל דברי-רוח ומנהגים תפלים ולצאת נגד החסידים באכזריות נוראה. וביום ב', י"ג אלול תקמ"א, נחרמו החסידים בוויילנא עוד הפעם בחרם גדול, בקול שופר ובכבוי נרות ועם כל הסייגים והחומות הרבים, שהוסיפו הרבנים בזעלווא ביום השוק, והספר, תולדות יעקב יוסף⁽²⁾ נשרף אז בהרבה ערים⁽³⁾.

יח.

רדיפות וחרמות חדשים על החסידים.

בכ"א טבת תקמ"א מת הרב והאב"ד בוויילנא ר' שמואל בר' אביגדור, ומחמת הכסבור, שהיה לו עם ראשי-הקהל, במלה כהונת אב"ד בוויילנא⁽⁴⁾ והגר"א שלט בה שלטון בלי מצרים, עד שלא העיזו שם רב בליטא להוציא אף הגה מפיו נגדו⁽⁵⁾. ובעיר שקלוב יצאו הרבנים בשנת תקמ"ג לדרוף את החסידים באף וחימה כדי לקיים מה שהיה כתוב בכרוזים ובחרמות של הגר"א וסיעתו, כי שם ישב גאון ורב ר' יהושע צייטל עם (צייטלין), איש עשיר ובעל נכסים רבים ומתנגד גדול, גם ישב בביתו אחד מתלמידי הגר"א, רב תורני גדול, ר' בנימין זלמן ר"ב על עס, שהקדיש את ימיו לתורה ועבודה, לא אכל לחם ובשר ולא שתה יין וכל משקה אף בשבתות ובימים טובים, אלא היה ניזון רק מזרעונים ופירות, והיה טיבל במקוה שחרית וערבית בכל יום, ואף בימי החורף, וכל היום והלילה היה יושב ולומד ולא היה ישן אלא שנת עראי כמתנמנם⁽⁶⁾. גם בעיר מוהילוב על נהר דניפר התאספו הרבנים וראשי הקהל בשנת תקנ"ד והחליטו לדרוף את החסידים עד חרמה⁽⁷⁾. וראשי עדת קראקא, ובראשם הרב והאב"ד ר' יצחק הלוי, התאספו והחרימו את החסידים בשבת בראשית, בכ"ז תשרי תקמ"ו, בכל בתי-התפלות ובתי-המדרש וגם בכל הקהלות שבגליל קראקא, והם גזרו בחרם גדול, בחרם של יהושע בן נון, לאמר: לבל ירים איש את ידו לעשות לו מנין בפני עצמו כדי להתפלל בתנועות שונות, בקריצות שפתים, או להכות כף אל כף ולהניע

(1) כוונתם כזה: לא באנו לבקש מהם, שיעשו זאת, אלא אנחנו מצוים אותם לעשות כך. ואף כאן נפלה טעות בכ"י בפנים ובאו שורות אחדות כאמצע, שהן שייכות לנוסח החרם של הגר"א, ואני תקנתי את הנוסח כנכון. ועיין "שלום על ישראל", ח"ב (עמ' 40).

(2) עיין בספר "שבחי הבעש"ט" בסוף ובמכתבו של ר' זלמן מלארי, שנרפס בספר "מצרף העבודה" בסופו (עמ' ע'). אבל ר' פנחס מקוריץ קילס את ספרו של הרב הגדול מפולנאה ואמר, שלא היו עדיין ספרים כאילו בעולם, כי הוא תורה מג"ע (עיין מדרש פנחס, סי' ק"ד). וכן יזכיר לשוב את הספר הזה הנאון חיר"א בשה"ג מע"ס: "צפנת פענח וכו'. וידענו, שכבר נרפס להרב הנוכר ספר "תולדות יעקב יוסף" ונותנים לו את השבח".

(3) עיין "קריה נאמנה", עמ' 130.

(4) עיין במכתב הנוכר, שנרפס בסוף חס' "מצרף העבודה" (עמ' ס"ט).

(5) עיין "בנסת ישראל" לפי, ח"א, עמ' 431 ועמ' 166.

(6) עיין להלן.

ראשיהם כשכור, או לשנות נוסחאות מנוסחי התפלה, אשר יסרו לנו הקדושים אשר בארץ המה; ואם המצא ימצא אחד מבני הקהלות, שימלא את לבו מכאן ולהבא לעשות להם מנין בפני עצמו כדי להתפלל באחד מהתנועות האלו או לשנות נוסח התפלה, יהיה מוחרם ומנודה בשני עולמות, בעוה"ז ובעוה"ב, ויהיה מובדל ומופרש מכל קדישת ישראל, פתו פת כותי וכו', וקבורת חמור יקבר, גם כל האנשים, אשר יחזיקו ידיהם לעשות מנין כאמור בבתייהם או שיסייעו להחזיק ידיהם, יהיו כיוצא בהם, שיהיו מוחרמים ומובדלים ומופרשים מכל קדושות ישראל, וכל העם ישמעו וייראו ולא יוסיפו בני קהלתנו לעשות כדברים האלה, והשומע לדברינו ישכון במח, בדר ושאנן⁽¹⁾, ובשנת תקנ"ד נחרמו החסידים בחרם גדול בל"ב ו"ב, ואחר-כך—גם בעיר ב"רודי⁽²⁾.

אבל למרות כל הרדיפות הנוראות, שרדפו המתנגדים את החסידים, נתרבו החסידים מאד ונתפשטו בכל ערי פולניא וגם במדינות רחוקות, וגם ספרותם המיוחדת גדלה ונתפשטה, הספר, תולדות יעקב יוסף³ נדפס בקוריץ בשנת תקמ"ג בפעם שלישית, ושנה אחת קודם, בשנת תקמ"ב, נדפס שם ספרו החדש של ר' יעקב יוסף, צפנת פענח⁴, וכן נדפס שם בשנת תקמ"ד הספר, לקומי אמרים⁵ לר' דוב בער המגיד ממיזריטש, ובשנה זו נדפס ב"זולקוב הספר, כתר שם טוב⁶, שבו נקבצו דברי הכעש"ט, וכן נדפס שם הספר, צוואת ריב"ש⁷ שתי פעמים, ובשנת תקנ"ג נדפס שם ספר זה בהסכמות הרבנים, וכל הספרים האלה נתפשטו לאלפים בכל תפוצות ישראל.

י"ז.

הרב ר' שניאור זלמן מלאדי והגר"א.

בעת ההיא קם אחד מתלמידי ר' דוב בער ממיזריטש ללחום בכל עוז עם המתנגדים בעד תורת הכעש"ט ובעד אחיו החסידים, תלמיד זה נקרא בשם, הרב מלאדי.

ר' שניאור זלמן בר' ברוך נולד בשנת תק"ח בעיר ליאונא בפלך מהילוב, מנעוריו נראו בו כשרונות טובים, והוא הגה בחשק נמרץ יומם ולילה בתלמוד ופוסקים וגם בספרי המקובלים, עד שבהיותו בן ט"ו שנה היה כבר גדול בתורה, בבית אביו חי ר' זלמן חי צער ועוני, כי אביו לא היה מן העשירים; אבל איש עשיר מעיר וויטבסק נהן לר' זלמן את בתו לאשה, ומאז הוטב מצבו מאד, כי ישב בבית חותנו בכבוד וכל מעיניו שם בתורת ה', אולם בכל עיונו לא מצא די ספוק נפשו המעמקת חקר, ובפרט בכל הנוגע לידיעת סתרי-התורה וסודותיה⁽⁸⁾, כפי הנראה, התראה בוויטבסק עם הרב ר' מנחם מענדיל, שהיה מתלמידי הכעש"ט והיה גם חבר להמגיד ר' דוב בער, ור' מנחם מענדיל זה עזר אותו לשים פעמיו אל המגיד ממיזריטש.

בשנת תקכ"ח בערך בא ר' זלמן אל המגיד ונעשה מראשי תלמידיו, המגיד אהב אותו והראה לו חבה יתרה, ובשעה ששמש ר' שניאור זלמן את ר' דוב התחיל רש"ז לעסוק בספר, שלחן ערוך החדש ועמל בו כמה שנים, שני האחים הרבנים, ר' פנחס ור' שמעלקי הורוויץ, כשהיו במיזריטש, קרבו את ר' זלמן בשתי ידיהם⁽⁹⁾, בשנת תקל"ח, כשנסע הרב ר' מנחם מענדיל לארץ-ישראל, הלך ר' זלמן לשלחו עד עיר מוהילוב על נהר דניסט, כי היה ידידו ורבו, ואחר-כך נעשה ר' זלמן לממלא-מקומו והיה לראש על החסידים ברייסין, היא רוסיה הלבנה. הוא קבע אז את מושבו בעיר

(1) „זמרת ע"ה", עמ' ו'.

(2) שם, עמ' ח'.

(3) עיין בהקדמת ה„שולחן הערוך" שלו.

(4) עיין בס' „מזרח תעבורה", עמ' ל'.

מילדתו ליאונא וחור או על התלמוד בפעם המ' 1), גם התחיל לנהוג נשיאותו ברמה, באין פנות אל הכרוים והחרמות, שהכריו הרבנים המתנגדים על החסידים, גם צוה את אנשי-סיעתו לעשות להם מנינים מיוחדים לתפלה ותקן להם נוסח חדש על-פי נוסח ספרד.

בשנת תקמ"ד, כשהתחילו הרבנים וראשי-הקהל בעיר מוהילוב לרדוף באף וחימה את החסידים בהרבה מקומות, שלח ר' זלמן מכתב ארוך אל הרודפים, שבו הוכיחם על ששמו לב לרבת נרגנים ועדי שקר ורנו דיני נפשות בלא צדק ומשפט, אשר לא יעשה כן בישראל⁽²⁾.

אחרי שיצא ר' זלמן במכתבו הנפלא לעזרת החסידים פצרו בו רבים מאנשי סיעתו, וגם החסידים בוילנא, שילך לוויילנא להתווכח שם עם המתנגד הגדול הגר"א, שרק הוא נצב כצר נגד החסידות, ולהראות לו, כי בחנם הוא רודף אותם: הלא כל למודיהם ומנהגיהם בנויים ומיוסדים על ספר הזוהר וקבלת האר"י, שבכלל היא מפי אליהו ז"ל ואין בה נפתל ועקש⁽³⁾, ובוה הלא מידה. גם הגר"א עצמו; ובכן אילי ישוב הגר"א מועפו ויהיה שלום בישראל. ר' זלמן שמע לדבריהם ונסע לוויילנא וערב את לבו להתווכח עם הגר"א, כי גם רש"ו היה למדן מופלג ומקובל גדול ולא היה לו להתבטל בפניו כלל.

ואולם כשבא ר' זלמן עם הרב ר' מענדיל האראסנער אל בית הגר"א, לא רצה הגאון לקבל אותם וסגר את הדלת בפניהם שתי פעמים, זו אחר זו. וכשאמרו לו גדולי העיר: רבננו! הנה זה בא הרב המפורסם של החסידים להתווכח עם כבוד תורתו הרמה, וכאשר בוודאי ינצח אותו יהיה בזה שלום על ישראל, — דחה אותם הגר"א בדחיים שונים, וכשהתחילו לפצור בו מאד, חלף והלך לו ונסע מן העיר ונתעכב בעיר אחרת עד שיצאו ר' זלמן ור' מענדיל מוויילנא, או הציע ר' זלמן, שיבאר הגר"א את כל טענותיו על ספר בכתב והוא יבוא אחריו להשיב על כל הטענות הללו, ושני המכתבים האלה יודפסו וישלחו לכל חכמי ישראל הקרובים והרחוקים כדי שיחוו דעתם עם מי הצדק בזה ואחרי רבים להטות, ובוה יהיה שלום על ישראל, אבל גם הצעה זו דחה הגר"א⁽⁴⁾.

את סבת הדבר, שלא רצה הגר"א להתווכח עם ר' זלמן מלאדי, הן בעל-פה והן בכתב, לא קשה להבין. הגר"א ראה והתבונן בשכלו החד, שאי-אפשר לו לנצח את הרש"ו בדרכי החסידות, ובפרט בדברים השייכים לאלהות, מפני שיש הרבה מקומות בוהר ובקבלת האר"י, שהרש"ו יכול להעזר בהם; ואף-על-פי שלדעת הגר"א נשתבשו כתבי האר"י מאד ואין חיוב להאמין בכולם, אבל איך יברר דבר זה ומי מן החסידים יאבה לשמוע לו, ששמועה זו נאה והיא מפי אליהו ז"ל וזו אינה מפיו⁽⁵⁾. — ועוד גם זאת: איך יפרסם דברים כאלה ברבים, — ומוה יכולה לצאת תקלה לאמונת ישראל, כי יפרדו היהודים למאמינים בכל כתבי-האר"י ולמאמינים רק ברובם, ועל-ידי זה יבטל קשר האחדות, שיש ביניהם עד היום. מסבה זו חשב הגר"א לנכון להשתמש מן הווכח ולהשאיר את הדבר כמו שהוא.

כשבא ר' זלמן מוויילנא בלי שעלה בידו כלום נסעו הוא ואחדים מאנשי-סיעתו לשקלוב, כדי להתווכח שם עם ראשי המתנגדים, אבל גם שם לא עלה הדבר בידם, כי כשראו המתנגדים, שאין להם מה להשיב על דברי רש"ו וחבריו, תלו את עצמם באילן גדול — בהגר"א, ואמרו, שאין לנמות מדבריו ימיו או שמאל. וחזן מזה עשו בשקלוב להרש"ו וחבריו

(1) עיין בהקדמת ה"שולחן הערוך" שלו.

(2) עיין בס' "אגרות השלום", עמ' י"ט.

(3) עיין במכתבו הנדפס בסוף הספר "מצרף העבודה", עמ' ע'.

(4) עיין בספר הנוכח עמ' ס"ח.

(5) שם, עמ' ע'.

מעשים אשר לא יעשו, למרות ההבטחה, שהבטיחו להם גדולי-המתנגדים שם שלא לעשות להם רעה.

את כל הדברים האלה כתב ר' זלמן לאנשי-שלומו לוויילנא ותאר להם במכתבו את כל התלאות הרבות שעברו עליו וגם נחם אותם על שנשרף הספר, תולדות יעקב יוסף¹ בזה, שגם בספרד נשרף הספר הראשון של חרמב"ם, גם בדבר תפיסת הגר"א על הספר, לקומי אמרים² להמגיד ממוזריש, שמפורש בו המאמר: ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה³ (כפשוטו ממש⁴), בעוד שהגר"א חשב לאפיקורסות גמורה את הרעיון, שהוא ית' נמצא ממש בדברים שפלים ותחתונים ממש, — כתב להם הרש"ז, שלא יפול לבם בקרבם, כי מי יתן והיה יכול לראות את פני הגר"א ולערוך לפניו משפט, כי אז היה מסיר עד מהרה את כל מענותיו ותלונותיו, — ובשנת תקנ"ז הדפיס ר' זלמן בסלאוויטא את ספרו, תניא⁵, שאך יצא לאור רבו עליו הקופצים מאד.

ב.

תחבולות החסידים ומכתביו הגלויים של הגר"א.

בשנת תק"ן נתרבו החסידים בעיר מינסק והגליל ועשו להם להם, מנינים⁶ מיוחדים לתפלה, והיה ריב גדול בין המתנגדים והחסידים, גם בוויילנא עשו להם החסידים, מנין⁷ בסתר, בבית אחד מחברתם, הנגיד והגריב ר' מאיר בר' רפאל⁸, ובשנת תקנ"ג נתרבו החסידים בפנינסק והגליל מאד וידם היתה תקיפה אז, עד שהיו גם מראשי הקהל, ובכך הסירו את הרב והאב"ד ר' אביגדור בר' חיים ממשמרתו ואמרו, שהרב הזה אוהב כסף ואוהב לשנות הרבה, ור' אביגדור היה מאנשי-סיעתו של הגר"א וכתב אליו על אודות החסידים כמה מכתבים⁹.

והחסידים התחילו לחשוב מחשבות, איך להחליש את השפעת החרם הנורא של הגר"א, שיצא כהאינקוויזיטור הגדול בספרד להשמיד ולאבד בלי רחם את האנשים החמאים בעיניו מפני שלא כמחשבותיו, מחשבותיהם, והנה מצאו תחבולה נפלאה נגדו: איש אחד מעדתם עשה את עצמו כאילו הוא, עורך גלות¹⁰, ועמו הלך נער קמן, שבכל מקום שעברו הוציא קול, כי האיש הזה, החולך עמו, הוא בנו של הגר"א מוויילנא, וכשהיה האיש נשאל בדבר אביו הגר"א ובדבר החסידים היה עונה ואומר כמו בתום-לב, שהוא מתבייש להוציא מפיו מה שאמר לו אביו, כי הוא קצת מתחרט מאד על שהתנגד להחסידים וצם ובוכה ומתפלל לפני המקום, שימחול לו על שחלק עליהם, ואילו היה בימי חרפו היה הולך ממקום למקום להוכיח את בני עמו, שיבואו לחסות תחת כנפי החסידות, וכך עבר האיש בכל ארץ אשכנז, והקול נשמע בין העם, כי שב ונחם הגר"א על מעשיו וחזר מדעתו. אך בעיר ברעסלא נודע הדבר, כי רק ערמה ותחבולה היא מצד החסידים, ושלחו משם אנרות רבות לפרסם את הדבר הזה¹¹.

ובשנת תקנ"ד יצאו ראשי הקהל ממינסק לבטל את המנינים של החסידים וללחוץ אותם, אבל הם ענו עזות: הלא האדם הגדול בענקים הגר"א, אשר במחתם בו, גם הוא התחרט על חרמו¹², כי ראה לכתנו בדרך הישר, ועתה הוא מסכים לנו, וכששמעו ראשי

(1) שם (עמ' ס"ט), ודובנוב (Восходъ, декабрь 1891, стр. 97) מעה בזה שאמר, שנתכוין

ר' זלמן מלאדי בדבריו אלה לספרו "תניא", כי בעל "זמרת ע"ה" חשב בהקדמתו ספרו-חסידים אלה: (א) תניא; (ב) גועם אלימלך; (ג) צפנת פענח; (ד) תולדות יעקב יוסף (וה) לקומי אמרים. מכאן נראה, שספר תניא לחוד וספר לקומי אמרים לחוד, את זה האחרון חבר המגיד ר' דוב בער ממוזריש ועליו כעם הגר"א.

(2) "זמרת ע"ה" (עמ' ק"ב), ועיין "קריה נאמנה", עמ' 264.

(3) עיין מאמרו של י. הסן (Гессенъ) במ"ע: 123, стр. 1902, январь.

(4) עיין "קריה נאמנה", עמ' 140.

הקהל המתנגדים את דבריהם, מהרו כמה אנשים מן הנגידים וחשובי העדה לנסוע לוויילנא ומסרו להגרא מה שאמרו עליו החסידים במינסק, וכן בשאר מקומות (1).—ומיד יצא הגרא בכלי זעמו, החרים את החסידים בוויילנא עוד הפעם וכתב עליהם כדברים האלה: יען אשר אמרו הפושעים והאפיקורסים, שהחזרתי בחרם שהחרמתי אותם, שקר ענו בי, ואדרבה, אני מחדש ומחזק החרם הגדול עליהם ועל כל מי שמכונה בשם רב שלהם, כי עליהם נאמר: כל באיה לא ישובין (2). וביום ג' ר"ח סיון תקנ"ו הוציא הגרא מכתב גלוי לאמר:

„אל החרדים על דבר ה' ועל תורתו, בני אברהם יצחק ויעקב וכו'. הנה שמעתי דבת רבים, קול ענות חרופין וגדופין אנכי שומע, שהבת אנשי רשע ובלעל, המכנים עצמם בשם חסידים, המתפרצים מפני אדוניהם אביהם שבשמים, מתפארים וינאמו נאום, שאני חוזר בי מכל מה שאמרתי עליהם עד הנה ושכעת אני מסכים לכל מעשיהם וכי זו הדרך שלהם הדרך הישרה, ובדבר הזה המה מצודדים רבים מבני עמנו, נפשות אשר לא תצוניה, ועל בן אני חושש פן ואולי יהיו אנשים, אשר יתנו מקום לדבריהם, ע"כ אני מודיע נאמנה, שה' לא יתלו בי בוקי סריקי, לא תהא כזאת בישראל, ועל משמרתו אעמודה כמאז בן עתה, ועל כל מי אשר בשם ישראל יכונה ואשר יראת ה' בלבבו מוטל עליו לדרפס ולרדפס בכל מיני רדיפות ולהכניעם עד מקום שיד ישראל מגעת, כי עונם טמון בחונם וכי קשים המה לישראל כספחת (3).

וזה היה כבר החרם השלישי, שהחרים הגרא את החסידים והתיר, לרדפס בכל מיני רדיפות אך ורק מפני שהיו להם השגות אחדות באלהות ובערך הלמוד ומנהגים אחדים, שהיו שונות מן הרגיל והמקובל בימים ההם!

ודבריו הקשים של הגרא במכתבו לא עוררו התנגדות כלל בלבותיהם של המתנגדים. להפך, שני אנשים נכבדים, הרב ר' חיים מסער הייא, מו"ץ בוויילנא, ותלמיד של הגרא, ר' סעדיה בר' נתן נטע, התנדבו לנסוע בכל ערי ליטא ורייסין ולפרסם בישראל את המכתב הגלוי של הגרא, האנשים האלה עברו שניהם בהרכה ערים ועוררו את המון העם נגד החסידים, אבל כשבאו לעיר מינסק היתה בידם רק העתקה ולא גוף המכתב של הגרא, כי נשאר במהילוב על נהר דניפר. אז הוציאו החסידים במינסק קול, שהמשולחים האלה זייפו את חתימתו של הגרא וממנו לא יצאו הדברים מעולם. ראשי הקהל ממינסק היו מוכרחים לשלוח שלוחים לוויילנא ולשאול את הגרא בעצמו, אם אמת הדבר, וביד המשולחים נתנו להגרא מכתב, שהיו עליו כ"ז חתימות והוא נכתב ביום ד', ה' תשרי תקנ"ז, ובמכתב זה רמזו לו, שלא יפנה בדבר החסידים אל הרבנים רפי-הכח, אשר בידם רק החרם ולא יותר, אבל יפנה במכתב גלוי אל ראשי הקהלות בגובערניא וויילנא וסלונמא וכדומה, כי בידם יש מקל ורצועה והם ירדו בהם בחזקה ויעקרו שם החסידים מן העולם; גם בקשו ממנו, שיתאר במכתבו הגלוי החדש את כל עניני החסידים, מהותם ומעשיהם הרעים, כדי להגדיל בזה חמת העם עליהם (4).

בחדש תשרי שנת תקנ"ז, בין כסא לעשור, באו המשולחים לבית הגרא וחכו שם עד מוצאי יום-הכפורים, ואז אמר להם הגרא, אחר ששקל את הדבר בדעתו היטב, שנכון הוא לעשות כדברי ראשי-הקהל ממינסק, ולמחר, יום ה', יא תשרי, ממחרת יום-הכפורים, יום מחילה וסליחה וכפרה, יום, שבו סולח היהודי אף לשונאו, צוה הגרא לבניו, שיכתבו בשמו מכתב גלוי אל ראשי הקהלות ובו יעוררום לצאת מהר בחרם נוקמת נגד החסידים ולרדוף אותם עד חרמה; ובמכתבו זה אמר על החסידים:

(1) עיין „שלום על ישראל", ח"ב (עמ' 44).

(2) „זמרת ע"ה" (עמ' ק"ב).

(3) „שלום על ישראל", ח"ב (עמ' 42).

(4) שם, עמ' מ"ד.

„עברו תורה וחלפו חוק, ובשר קודש יעברו מעליהם¹), מכנים עצמם בשם חסידים חסד הוא, דור מה רמו ענינו, ומליון לצד עילאה ימללנו: אלה אלהיך ישראל, כל עין וכל אבן, ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה בפסוק; ברוך כבוד ה' מסקמו' ובפסוק; ואתה מחיה את כולם²). הוי על הרועים הרעים שבהם, שברו מלבם משפט חדש ואולפן חדש, גם בכנפיהם נמצאו בישראל דם נפשות אביונים נקיים, עוזרים לרעה מחזיקים ביד מרעים, וידי עובדי עברה מסייעים. ויד הסגנים ועשירי העם היתה במעל, ואם אמרנו לספר תלאה היר, ולא יספיק נייר לכתוב דרכיהם ומעלליהם הרעים, לא יחמול איש עליהם ולא יחנם, ולתת ערת חנף גלמוד, והשומע להם ימתח על העמוד³).

המכתב הזה נחתם בחתימת הגר"א ונתקיים גם בבית-דין ונמסר ליד המשולחים. והדברים האלה, שכתב הגר"א נגד החסידים בכעסו, באין עצה אחרת נגדם, עשו רושם גדול על לב המתנגדים בליטא וגם בשאר מקומות, וכולם יצאו ברוב כעס וחימה לדרוף את החסידים ער חרמה.

כ"א.

פמירת הגר"א ושמחת החסידים. רש"ז נאמר. שחרורו. סוף דבר.

ביום ב', י' תשרי, ג' חול-המיעד של סיכות תקנים, מת הגר"א בן ע"ח שנים. נפלה עטרת-ראשם וגאון תפארתם של המתנגדים, ובכל עיר ויילנא ומסביב נשמעו רק בכי ומספד. אך החסידים התאספו בוויילנא מיד אחר פמירתו וקבורתו ועשו משתה ושמחה, שברו להם מנגנים לא מבני ישראל ויצאו כל הלילה במחולות. מעשה מכוער ומנונה זה הרגיו את המתנגדים ער מאד, ובצדק; ובבוקר כ' תשרי התנפלו עליהם בכעס וחימה והכו אותם הכה ופצעו. שלשה מן החסידים נפצעו פצעי-מות והנשארים נסו על נפשם. ובו ביום נאספו עשרה אנשים מאסיפת רח"ש⁴) להציל את כבוד-הגר"א המחולל והם החליטו לחדש את כל החרמות הישנים על החסידים ולהבריו מיד בתוך קהל עם ועדה, שכל ההולך בדרכי החסידים לא יחשב כיהודי כלל, פתו פת כותי ויינו יין נסך ואין לו שום התמנות וחוקה בקהל. ובהושענא רבה קודם הושענות הוכרו הכרוז הזה בכל הכנסיות ובתי-המדרשות בתקיעות שופר ובכבוי נרות⁵).

מצב החסידים בוויילנא היה אז רע ומר. אבל כל החרמות והכרוזים אחר מות הגר"א לא הועילו להמתנגדים כלום, כי הרבנים וראשי העדה בהרבה ערי ליטא לא יצאו עוד לעזרתם וכל אנשי-מדע ובעלי-יכולת עמדו מרחוק—והחסידים נתרכו מיום אל יום, ובכלל אברו או החרמות של הגר"א וסיעתו את טעמם וערכם ואף גדולי המתנגדים באו כברית עם החסידים, אכלו משחימתם ושתו את יינם וקראו בספריהם ולא היו חוששים להחרם המשולש כלל וכלל.

אבל אש הקנאה עדיין לא כבתה לגמרי. נגד החסידים יצא בקנאות עזה המגיד ר' ישראל בטהרי"ל מסלוצק⁶), שהדפיס בשנת תקנ"ח בווארשא את ספרו

(1) עיין „קריה נאמנה“, עמ' 141, ו„שלום על ישראל“, ח"ב, עמ' 45. לדעת דובנוב ב„ווסחור“ הנזכר, חוברת י"א (עמ' 139), כוונת הגר"א היא—שהחסידים שוחטים על פי דרכם; ואולם עיין „זמרת ע"ה“ (עמ' כ"ד).

(2) כוונתו על שיטתם באלהות, שישי בה מעין שיטת שפינוזה, ואף=על=פי שהגר"א לא ידע מזה, בכל זאת לא מצאה שיטה זו חן בעיניו. אבל באמת הורה אותה הרמ"ק כמה שנים לפני שפינוזה עיין בספרו „שיעור קומה“, פרק כ"ב (ועיין מאמרי: „משה קורדובירו וברוך שפינוזה“, ב„השלח“, כרך ב', עמ' 90—92).

(3) המכתב הזה של הגר"א נדפס כולו בספר הוכחות (דף ד' ע"ב) ובספר „שלום על ישראל“, עמ' 45.

(4) ר"ת: רבנים, חונים, שמשים.

(5) „זמרת ע"ה“, עמ' י' וי"ג.

(6) הוא נקרא בשם המגיד ישראל לביל וחבר „ספר הוויכוח“ וגם—מה שמציין את התקופה—ספר בלשון אשכנזית נגד החסידים בשם: Glaubwürdige Nachricht etc.

הוויכוח' ובו דבר קשות על החסידים ואמר על עצמו, שבא לבטל את מעות המועים, העוברים על המשנה והגמרא והפוסקים ועל הוזהר וכתבי האר"י ז"ל, ויש בהם חמש כתות וכולן שוות לרעה; והרביים שלהם חיים חיי רצחה בלי שום דאגה, ואוכלים ושותים ושמחים, ולבם לב אכזר לקבל מתנות ומנות מעניים דלים ואביונים, ואינם דואגים לבניהם כלל, מפני שבמזחים הם, שיתמנו אחריהם ותהיה פרנסתם מצויה בכבוד כמוהם; ויש בספריהם, דברי מינות, שהם בלתי נראים וניכרים, ובתחבולה זו הם מצודדים נפשות, ולפיכך מעורר ר' ישראל מסלוצק בספרו זה את לבות רבים לצאת נגד החסידים ולרדפם עד חרמה, והוא מוכיח, שיש אפשרות לרדפם, כי חוק הוא, שנדפם בספרי החוקים, שאין אדם בדורנו יכול לעשות אמונה חדשה אם לא שבא הדבר לפני המלך; ואם כך היא מצות המלך מחויב כל אדם למסור נפשו ולקיים פקודתו (כלומר, לרדוף את בעלי האמונה החדשה) ולא להמרות את דבריו בפרהסיא, וגם הנר"א הורה לעשות כן, וחזין מזה הוא קורא לכל הרבנים מכת החסידים, שיביאו להתיוכח עמו. אך החסידים בוו לו וחרפו אותו מאד, וקראו אותו בשם, "מגיד פתי", גם זרקו אחריו אבנים, קרעו את ספרו לקרעים ונתנו אותו למרמס חוצות. ומרוב התמרמרות על זה יצא אז אחד מן המתנגדים בוילנא וכתב מלשינות על ר' זלמן מלאדי ועל אחרים מאנשי סיעתו, כי צוררים הם לממשלת רוסיה, וחתם שמו בשם בדוי: גרשון דוידוביטש, ודברי המסור הזה, בן בלי שם, נכנסו בלב השרים ובסוף שנת תקנ"ח הובא ר' זלמן לעיר המלוכה בפטרבורג והושם במאסר (1).

במלחמתם עם החסידות לא שבו הקנאים שבמתנגדים אף מפני מסירות. אבל לא ארכו הימים ונודע הדבר להממשלה, כי ר' זלמן נקי הוא מכל חטא ואשמה וכי רק עלילה העלילו עליו שונאיו הדתיים, וכי"ח כסלו שנת תקנ"ט יצא לחפשי, והיו שמחה וששון לחסידים.

ובסוף שנת תקנ"ח, בשבת פרשה נצבים, קודם ראש-השנה, נחרם בעיר קראקא הספר, צוואת ריב"ש' וספר, לקומי אמרים' של המגיד ממיזיריטש (2), וכן נשרף הספר, צוואת ריב"ש' בעיר ווילנא (3). אבל החרם הזה היה החרם האחרון של המתנגדים, וכאן המקום לציין את הדבר הנפלא, שבכל השנים הרבות של מלחמת המתנגדים בחסידים היו החסידים מן הנעלבים ולא מן העולבים, ולא מצאנו בשום מקום, שיצאו אף הם בחרימות נגד המתנגדים, אף-על-פי שאף הם היו מרובים במספרם מאד ובכמה מקומות היו הרוב ויכלו לעשות זאת—ולא עשו.

בשנת תק"ס יצא הרב ר' אביגדור מפינסק הנזכר למעלה (4), שהיגר מרבנותו על-ידי החסידים, כאמור, לנקום נקמתו בר' זלמן ראש החסידים, ולתכלית זו הלך לפטרבורג והלשין עליו ועל החסידים לפני הקיסר פויל דברי-מלשינות הרבה, ובראשם—כי ר' זלמן מלאדי יסד כתה ואמונה חדשה בארץ (5). אז צוה הקיסר להביא אותו עד מהרה לעיר המלוכה. ר' זלמן נתפס בביתו בליאונא כחוטא גדול בתחלת שנת תקס"א והובא לפטרבורג ונאסר שם במאסר, וכל ספריו וכתביו נחתמו בחותם המלך ונשלחו גם-כן לפטרבורג. אולם גם הפעם לא ארכו ימי מאסרו של ר' זלמן והוא ישב במאסר רק כשני שבועות, ואחר-כך יצא לחפשי בתנאי שישאר עוד בעיר, ונתעכב ר' זלמן בפטרבורג כשלושה

(1) עיין המאמר הנזכר של Гессенъ (1902, февраль, стр. 59).

(2) "זמרת ע"ה", עמ' ט'. דובנוב (1892, декабрь, стр. 63) לא ידע באיזו עיר נעשה החרם הזה, אבל בספר "זמרת ע"ה" (עמ' נ"ד) נאמר: "וכבר נתעוררה לזה העיר הגדולה וכו' קראקא בצווי הרב הגאון אב"ד שלהם לשרוף הספר הנ"ל (צוואת הריב"ש) עד תומו". גם חשב דובנוב שם במעות שלשה ספרים בעוד שהוזכרו רק שנים.

(3) עיין: 123, стр. январь 1902, Восходъ.

(4) עיין פרק כ', למעלה עמ' 533.

(5) עיין: 78, стр. февраль 1902, Восходъ.

חדשים, עד שעלה הקיסר אלכסנדר הראשון על כסא המלוכה, בשנת תקס"א, ואז הורשה ר' זלמן לשוב לביתו והיו להחסידים ששון ושמחה גדולים מבראשונה, כי הנס השני היה גדול מן הראשון. ומאז עזב ר' זלמן את ליאונא וקבע מושבו בלאדי, ויהודים המונים המונים נהרו אליו מקרוב ומרחוק.

כששב ר' זלמן מפמברורג, כתב מכתב לאהובו ר' לוי יצחק, הרב מברדיטשוב, ובשר לו ברוב שמחה, איך עלה בידו להלחם בעד תורת הבעש"ט והחסידים ולצאת בשלום, גם שלח מכתב לאנשי-סיעתו והזהיר אותם מאד, שלא ירחיבו פה לדבר רעה על המתנגדים או להתל בהם, אלא ישפילו את רוחם במדת אמת ובנמיכות-רוח, ומענה רך משיב חמה¹). כדברים האלה כתב האדם הגדול אחרי שסבל שתי פעמים מרדיפותיהם של המתנגדים, שהעמידו את חייו בסכנה!... אבל מאז והלאה יצאו החסידים, צדיקים למרחב ונתרבו ונתחזקו עד מאד, אלא שעברה התקופה המקורית של החסידות ויחד עם מלחמת המתנגדים בהם נתמעט גם כח-היצירה שלהם.

סוף דבר: אם המתנגדים חטאו להחסידים ברדיפותיהם, חרמותיהם ומסירותיהם, הנה לעם ישראל כולו חטאו אלה ואלה באחד. גם החסידים וגם המתנגדים הפיצו לא אור ודעת-העולם בישראל, אלא חושך ואפלה, ריב ומלחמה היה בין אלה ואלה ימים רבים בשביל מנהגים תפלים ומפלים ובשביל נוסחאות של תפלה וכדומה, ועל זה פזרו הרבה ממון, כחומה, וכאלה כן אלה לא דאגו לשובת עמם כלל ולא השתדלו להיטיב את מצבו הגשמי והרוחני, לבקש להם מקלט במזרח ארץ-ישראל או מנוחה ורוחה בשאר הארצות, כדי שישבו בשלוה ולא יהיו עוד מרף לשני החיות ברמות אדם ויוכלו לחיות חיים טבעיים ככל העמים על-פי תורתם ורוחם ולהרחיב ולהפיץ את תורתם ואת לשונם, על-כן לא הצליחה המתנגדות במלחמתה בחסידות והחסידות אחרי נצחונה לא הרימה את רוח ישראל והיא עצמה ירדה מטה-מטה עד שהגיעה למצבה השפל כיום הזה.

¹ עיין בספרו "תניא" (דף מ"ז). התחלת המכתב היא: "קמונתי מכל החסידים" וכו'.

שְׁחֻרֵר-בּוֹלְגָרִיָּה.

מאת

מ. פ. ויידמאן.

בא הקץ לשעבוד ארץ בולגאריה. נסיך-הבולגארים, פרדינאנד, היה למלך-הבולגארים, להצאר הבולגארי. ומלכי-אירופה הכירו זה אחר זה במלכות החדשה, הצעירה, ובוזה הכירו בחירותו השלמה, המוחלטת של העם הבולגארי. אחרי חמש מאות ושלש-עשרה שנה של שעבוד, אחרי כחמש מאות שנה, שבהן נחשב העם הבולגארי בין המתים, קם העם הזה לתחייה שלמה. זהו מאורע יוצא מן הכלל, שכדאי לשים אליו לב לכל אדם באשר הוא אדם. אך לנו, היהודים, חשוב הוא מאורע נפלא זה ביותר, מפני שהרבה-הרבה אנו יכולים ללמוד ממנו, כי כל עם, שהיה מת-מדומה ושכ לתחייה בימינו ולעינינו, אף אם שונה מצבו ממצבנו שנוי ניכר, הוא לנו אות ומופת על תחיתו המקווה, על תחיתו העתידה⁽¹⁾.

היו ימים ועם הבולגארים היה עם עצום ורב. ממלכתו התפשטה על ארצות רומיניה ואונגאריה של עכשיו. אבל המלחמות המרובות והתכופות עם שכניו האינגארים, היונים וכיחוד הטורקים, החלישו מעט מעט את כחו והקטינו את ממלכתו. ובשנת 1393 כבשו הטורקים תחת פקודת שלג'י, בן השולטן באיאזיר הראשון, את עיר-הבירה טירנובו ואחר-כך (1339) גם את העיר ווידין, — וכל ארץ בולגאריה, מווארנה עד טימוך, עברה לידי הטורקים, באופן שבולגאריה חדלה להיות ממלכה בין הממלכות האירופיות.

ומאז מתחלת פרשה של פגעים לעם הבולגארי. אדוני-ארץ נוגשים אותו, ממציאים גזרות על גזרות כדי לענותו ולאברו מגוי. כך אסרו, למשל, על העם הבולגארי לצלצל בפעמוני בתי-תפלותיו, שלא להפריע ח'ו את שנת הטורקי; מכל בולגארי מבן י"ד שנה ומעלה דורשים הטורקים מס מיוחד; הבולגארי מחויב לתת מעשר מתבואותיו לקופת השולטן; גם מכל בהמה צריך הבולגארי לשלם מס מיוחד, וכיוצא כאלו. וכך דלדלו לגמרי את מצבו האיקונומי של העם. חלק גדול מן האדמה עבר לידי הטורקים והבולגארי

⁽¹⁾ המקורות:

Осаянный: Болгарія и болгары. СПб. 1900.

З. Стояновъ: Записка по българските востания.

Е. Львовъ: Болгарія въ періодъ террора и анархii, Москва 1888.

К. Пречекъ: Исторія болгарии. Одесса 1879.

К. Jireček: Das Fürstenthum Bulgarien, Wien 1891.

F. Komitz: Donau-Bulgarien und der Balkan. Leipzig 1882.

Barth: Reise durch Bulgarien etc. Berlin 1864.

Anonymus: Bulgarien etc. Berlin 1896.

Bulgarien nach etc. Wien 1895.

Von Huhn: Der Kampf der Bulgaren um ihre Nationale Einheit, Leipzig 1888.

Сорсевич: Болгарии и Острумелии. Leipzig 1886.

И. Д. Ивановичъ: борцы и мученики за свободу Болгарии. Москва 1904.

С. Русова: Какъ Болгары добыли себѣ свободу? Ростов н./Д. 1905.

ועוד מאמרים ורשימות בעתונים וירחונים שונים.

היה מוכרח לעבוד אדמה זו בתור פועל פשוט ובחנם. חוץ מזה אסרו על הבולגרים ללבוש בגדים כבדי המורקים, ואולם הנזרה הנוראה ביותר היתה—מה שלקחו בחזקה את נערי הבולגרים, בני י"ב--י"ד שנה, לעבודת הצבא, ומצבו של העם האומלל הלך ורע, כל מורקי היה יכול לעשות בבולגרי כל מה שלבו חפץ; היה יכול לגזול מאתו את בתו, את אשתו ואת אחותו—ואין מוחה בידו, אין לפני מי להתאונן, שהרי השופטים היו—מורקים!

אבל עם שלם אי-אפשר שיסבול תמיד—וישתוק, הוא מוכרח להשיב דבר לשונאו ורודפו, הוא מוכרח להביע את מחאתו!—ומזמן לזמן מתקמם העם נגד נוגשיו ומעניו. אבל ההתקוממות לא הצליחו ותוצאותיהן היו—רדיפות וגזרות חדשות, כך, למשל, יצאו בסוף המאה השש-עשרה, בימי מלחמת פולין ומורקיה, אלפים אחדים מבחורי בולגריה לעזרת הפולנים, וכשנגמרה המלחמה—גרשו המורקים ששה-עשר אלף בולגרים מארצם, שהוכרחו להתישב בוואלאכיה, וכשרצה במחצית השניה של המאה השבע-עשרה איש אחד ופאריצביץ שמו להכין מרידה נגד המורקים, נודע הדבר לפקיד הממשלה וסוף הדבר היה—רדיפות ופרעות בהבולגרים. וכשנלחמו אויסמריה, וויניציה ופולין עם המורקים בשנת 1688 וצבאות אויסמריה באו והסיגו את גבול בולגריה והבולגרים יצאו לעזרת האויסמריים, היתה תוצאת הדבר הזה—שכל אלה הערים והכפרים, שעזרו להאויסמריים, נשרפו באש ע"י המורקים ויושביהם הוכרחו לנוס לוואלאכיה ולפולין, ומאותה שעה נעשתה נפשו של הבולגרי הפקר במלוא מיובן המלה הזאת, ממש כמו שהיה רכושו עד עתה. רשות היתה לכל מורקן להרוג איש בולגרי ואין מוחה בידו, אין עונש, ואז יצא גם החוק, שהבולגרי מחויב לדרת מעל סוסו בשעה שהוא רואה מורקי עובר לפניו, להשתחוות לזה האחרון ולהמתין עד שיעבור. כן אסור היה להבולגרי להכנס לעיר רוכב על סוסו: הוא היה חייב לדרת מעל סוסו לפני שער-העיר ולנהוג את סוסו בידו, בקצור: הוא היה צריך לדעת ולזכור תמיד, שהוא "כִּד", כלומר עבד, בריה שפלה... ואדמת בולגריה עברה אז כולה לידי המורקים והיונים. להבולגרי אסרו לקנות אדמה, הוא היה יכול אך לחכור אותה ורק למשך שנה אחת, כך נגשו ולחצו המורקים את הבולגרים בכל מיני נגישות ולחץ.

אבל העם הבולגרי סבל לא רק מן האדונים-המורקים, אלא אף מן העבדים-היונים, מאותו העם, שגם הוא נכנע תחת ידי המורקים, שגם הוא אבד את חירותו, אבל ידע להכנע ולא אבד את כשרונו לחנוף להתקוף והשליט, ובהיותו עם יותר קולטורי הצליח להשיג מידי המורקים הנחות וזכויות ידועות והשיג גם את השלטון הקולטורי על הבולגרים, כהני הבולגרים היו מתמנים ע"י ראשי-הכהונה היונית שבקישטא ומשם היו היונים שולחים להבולגרים בתור כהנים את ה,פאנאריטים",—יושבי רחוב ידוע בקישטא, שהיו אנשים פוחזים וריקים, חלאת המין האנושי. כדי להיות כהן בבית-תפלה להבולגרים למותר היו ידיעות והשכלה, ואפילו ידיעת הלשון הבולגארית לא היתה הכרחית, העיקר היה—לתת די כסף... לעתים תכופות קרה הדבר, כי פושעים ידועים, שזה עתה יצאו מבית-האסורים, קנו להם את הכהונה בבולגריה, ואנשים שלא ידעו קרוא וכתוב אף מלה אחת היו ל,מוריו ומדריכיו" של העם הבולגרי... רועים" כאלה, כמוכן, הפשימו את עור העם מעליו, הלשינו על העם לפני הממשלה, עשו את התועבות היותר נוראות—ולא היה מוחה בידם⁽¹⁾.

⁽¹⁾ בשנת 1860 עבר הוויור-הגדול דרך בולגריה, ובכל כתבי-הבקשה שקבל בקשו התושבים לשחרר אותם מן ה"כהנים", המאנשים את הנשים ואת הבתולות הבולגאריות והמתללים את כבודו. ובעיר סרקאזי התאונן הרופא היוני על ההגמון היוני בעיר זו, שהוא מחלל את כבוד הילדות הבולגאריות, תלמידות בית-הספר, בנות י"ב--י"ד שנה. וכן התאוננו הבולגרים, שהכהנים הורגים ילדים בבטח א מ מ ...

הדבר מובן, כי לכהנים כאלה היה העיקר—ה"עסק", ההכנסה, והם לא יכלו וגם לא רצו לדאוג למצבו הקולטורי של העם, לפתח את רוחו ולפקח את עיניו על מצבו, אדרבה, הם השתדלו—עד כמה שבכלל השתדלו—להורידו ולהשפילו. הם היו עושים כל מה שבכחם, שישבח העם הבולגארי את העבר הגדול שלו כרי שלא ירגיש ולא יבין את מצבו האיום והנורא בהוה, בתי-ספר חרשים לא היו נפתחים ובמקום שהיה בית-ספר לילדי הבולגארים היו מנהיגים בו את הלשון היונית בתור לשון ההוראה והלמוד, היו אוסרים להדפיס ספרים בלשון בולגארית ואת בתי-העקד של הבולגארים היו שורפים באש¹.

וכך נעשה העם הזה, שלפנים היה העם היותר קולטורי בין העמים הסלאוויים, לעם בלי לשון ובלי קולטורה, ואפשר היה להחליט, שעוד מעט ויפסק חוט חייו הלאומיים והוא יתבולל ביונים.

ואמנם, עשירי הבולגארים—הסוחרים המועטים—וכן גם המשכילים הבולגאריים התחילו להתבולל בין היונים, דברו בלשונם, התביישו במקור מחצבתם, התנהגו כיונים אמתיים ועזרו לאלה האחרונים, מלאכתם הקדושה—"להמית את נשמת העם הבולגארי ולהכחיד את שמו מקרב הארץ".

מאות בשנים עברו והלשון הבולגארית כבר נחשבה במתות: אף ספר אחד לא יצא בלשון זו, הבולגארים המשכילים דברו אך יונית, והבולגארי היוצא מן הכלל, שידע את "חכמת" הכתיבה, היה כותב לא בלשון עמו, אלא בלשון ה"עשירים והמשכילים"—בלשון היונית. הלשון הבולגארית היתה אז ללשון-הבטלים: אך הנזירים בלבד עוד היו מדברים בולגארית, אך הם היו עוד חוקרים ודורשים בשארית-הפליטה של הספרות העתיקה, שנכתבה בלשון עמם.

ואולם מ,בטלנים" אלה יצא האות הראשון להתנועה הגדולה והכבירה--לתנועת-השחרור של העם הבולגארי.

אחד מאלה הנזירים כתב ספר קטן, והספר הזה התפשט במהירות גדולה בין העם ועשה רושם חזק על העם: הוא חולל מהפכה ממש ברוח העם.

פאייסי—שם הנזיר, ואת ספרו כתב בשנת 1762, ובספר זה הרצה את תולדות העם הבולגארי, את רוב גרלו ותקפו מלפנים, הוא תאר בלשון נאה את עברו היפה ועורר את התקוה לעתיד של חיים מלאים שלום וחירות, והספר הזה פעל הרבה, הרבה מאד. הוא עורר את העם לעבודה נמרצה בשביל עתידו הלאומי.

ואחד מתלמידיו פאייסי, סטויקו וולאדיסלאבוב, מורה בעיר קוטל (מקום, שממנו יצאו אחר-כך הרבה מראשי התנועה הלאומית), עבר מעיר לעיר וקרא לפני העם את הספר הזה, ובכל מקום בואו עשה רושם גדול מאד. לסוף היה וולאדיסלאבוב מוכרח, מפני רדיפות הטורקים והיונים, לעזוב את בולגאריה ולגור לרומיניה. שם ישב עד יומי האחרון וכתב והוציא ספרים בולגאריים שונים.

וכך התחיל חלק גדול מן העם להבין את מצבו האמתי.

אבל עם, שחי כחמש מאות שנה בשפלות ובעבדות, קשה לו למצוא מיד את הדרך הנכונה, המובילה אל החירות, הוא לא היה יכול להבין את חובתו לעתידו כראוי, לו חסרו עדיין הבטחון והאמונה בכחות-עצמו—והוא בוטח באחרים ומצפה לחסדם. לא יפלא, איפוא, שגם העם הבולגארי קיה וצפה, שאחרים יביאו לו את חירותו. היום היה מקוה לממלכת-פולין ומחר שם תקוה בעזרת האויסטריות, ואחר-כך שם מבטחו בה, אחיים-הרוסים. ולפיכך אני רואים, כי בשנות 9—1828, בשעה שהרוסים נלחמו

⁽¹⁾ הביבליותיקה העשירה בכתיב-יד בולגאריים במירנבוב נשרפה באש ע"י ההנמון נופיטט, וכשהאונגו הבולגארים על זה לפני הממשלה—אסרה את המתאוננים מפני שגדפו את הכהונה!

עם המורקים, יוצאים הבולגארים לעזרת הראשונים. הם מלאים תקווה, שרוסיה תוציאם מעבדותם, והם מארגנים חיל-צבא מיוחד של בולגארים תחת פקודת מומוצוב. אבל קודם שהגיע הצבא לשדה-המלחמה נגמרה המלחמה, ואז חשב מומוצוב מחשבה גדולה למרוד במורקים בעזרת חילו. אבל הדבר נודע לאחר מן הכהנים הבוגדים והוא הלשין על מומוצוב לפני הממשלה המורקית, שאסרה אותו בבית-האסירים ושם מת בשנת 1846.

וכשכרתו הרוסים ברית-שלום עם המורקים (באדריאנופול, ספטמבר, 1829) והבולגארים ראו, שלא השיגו את החירות המקווה, התחילה בתוכם ריאקציה גדולה ורבים אבדו את תקותם לראות את ארצם חפשיה מעול המורקים, גם המצב האיננומי של העם הירע מאד בימים ההם להגלי המלחמה, ועל-כן נסו הבולגארים לעזרת האַמיגרָאציה, רבים נודדים לרוסיה ולפלך ביסאראביה ואחרים הולכים למולדאבה וואלאכיה, רק בשנת 1830 בלבד באו לרוסיה עשרים וחמשת אלפים בולגארים.

ובזמן זה של יאוש איום והתמרמרות נוראה מתחלת בין העם הבולגארי תנועה, שמקורה הוא יותר בהרגש האַלמנטרי מבהכרה הברורה ושהיתה מעט מעט לאחר מן הכחות היותר כבירים ולקחה חלק חשוב ביותר בפרוצס ההיסטורי הגדול, הנקרא בשם "שחרור העם הבולגארי".

אנו מדברים על תנועת-ההיידוקים.

אנשים צעירים, שלא יכלו לראות במנוחה את כל אשר נוגש-עמם עושים, שלא יכלו לעבור בשתיקה על הגולה, שהמורקים היו גזולים את אחיותיהם ואת אמותיהם, את רכוש אבותיהם, את משפט עמם ואת כבודו וכבוד משפחתם, — אנשים צעירים אלה, שלא יכלו לסבול את חרפת עמם האומלל וחשו בצרת עמם זה, היו מלאים שאיפה גדולה אחת, תשוקה כבירה יחידה, ושמה — נקמה!

לנקום בכל אלה הנוגשים והצוררים ובכל אלה הבוגדים ושונאי-עמם! —

והיה כל צעיר, אשר לב רגש בקרבו, הולך אל הרי הבאלקאן הגבוהים ושם היו הצעירים מתחברים לכנופיות כנופיות, שמספר חבריהן היה מעשרים עד חמשים איש, — והכנופיות הללו היו מתנפלות על כל אלה השונאים, שהרבו לצרור את העם הבולגארי ולהרע לו. כל ימי הקיץ היו הכנופיות יושבות בין ההרים הגבוהים והיפים. לעתים תכופות היו מוכרחות לסבול רעב וצמא; הן היו צריכות גם לעמוד על המשמר ולהביט אל הדרכים, אם אין גרוד מורקי רודף. — אבל לכל אלה לא היו הצעירים האמיצים והסבלנים שמים את לבם, העיקר הלא היה להם לעשות מה שהלב דורש דרישה כל-כך מכרחת — להרגיע ולהשקיט את הרגשות הסוערים כל-כך בחוקה ...

והרועים הבולגאריים היו מביאים להיידוקים על ההרים מזמן לזמן מזון ומחיה, וגם היו מספדים להם את הנעשה בערים ובכפרים: מי מן המורקים או מן היונים עשה רעה לבולגארי, מי מן השרים מצר להתושבים, וההיידוקים היו שומעים את הדברים האלה ואש-הנקמה היתה מתלקחת בלבם, שהיו מככים אותה בדם השונא ...

בלילה, בשעה שחושך כסה את הארץ, היו יורדים לתוך העיר, ששם נעשתה הרעה, והיו מתנפלים על האכזר ושמים קץ לחייו ... הם היו לוקחים או את כספי ורכושו, אבל לא היו משלשלים את הכסף לתוך כיסם, אלא היו מוסרים אותו להעשוקים, כי — כך הם מבארים באחד משיריהם הרבים, שהגיעו לירינו — ההורג לשם גולה הוא אך נגב רע.

המורקים היו רודפים את ההיידוקים, ואם היה עולה בידם להשיג אחד מהם, היו הורגים אותו בלי דין ומשפט. והדבר הזה לא היה נחשב לחטא; אדרבה, על מעשה כזה היו מקבלים שכר מן הממשלה.

ואולם קשה היה למצוא היידוק יחיד, כי כל החברים היו נשבעים שבועה חמורה שלא

להשאיר אחד משלהם לבדו. תמיד היו כולם ביחד. ביחד היו נלחמים ואף למות היו רוצים. ביחד ...

וכשהיו באים ימי החורף, בשעה שאי-אפשר לבלות את הזמן על הרי-באלקאן החפשים, היו קוברים את כלי-זינם ונותנים דברתם זה לזה, שישבו בימי-הקיץ הבאים. ואז היו יורדים אל הערים ועוסקים באיוו עבודה, כדי לבלות את הזמן, והעיקר — כדי לדעת מכל הנעשה בערים וכדי לאסוף די חומר להעבודה בימי הקיץ ...

ובין ההיידוקים היו גם נשים, שהצטיינו בגבורתן ואומץ-לכן לא פחות מן הגברים. על עלמה צעירה אחת, סירמה שמה, מספרים, שהיא היתה יכולה לעמוד על המשמר שמונה-עשרה שעות רצופות ולהביט אל הדרכים, אם אין הטורקים באים לדרוף אחרי הכנופיא ולהשיגה.

ובינתיים הלכה גם ההתפתחות הקולטורית של העם הלוח וגדול, הלך ורב. הרבה פעל להתפתחות העם הבולגרי פֶּטֶר פֶּרֶן (נולד בעיר קוטל), שכתב את ספר-הלמוד הראשון בלשון בולגאריה והדפיס אותו בשנת 1824 בקרונשטאדט. לא מעט עזר להתפתחות העם הבולגארי סופר אחר, שאף-על־פי שלא היה בולגארי על-פי מוצאו, עמל ויגע כל ימיו לטיבת העם האומלל הזה. סופר זה הוא יורא ווינילין, בן רוסיה-הקטנה, יליד גאליציה. הוא חבר הרבה ספרים על העם הבולגארי, תולדותיו ומצבו הנורא, וספרו הראשון — „הבולגארים לפנים והיום“ — שיצא לאור בשנת 1829, עשה רושם גדול על וואסילי אפרילוב, שמאז התחיל לעבוד בשקידה נמרצה למוכת עמו, העם הבולגארי.

אפרילוב נולד בשנת 1784 בעיר גאברוב שבבולגאריה, כשהיה עוד ילד קטן בא למוסקבה, ששם למד בבית-ספר רוסי. ובמוסקבה היו אז הרבה בולגארים עשירים, אבל כולם היו מתבוללים גמורים, דבריוניתי וחשבו את עצמם ליוונים אמתיים. ומאליו מוכן, שתחת השפעתם של ה„יונים“ האלה היה גם אפרילוב ל„יוני גמור“. ואולם אחר-כך בא אפרילוב בתור סוחר לאודיסה ונתעשר שם מאד. ובשנת 1831 הקרה לו המקרה את ספרו של ווינילין, — ומאז התחיל לעבוד ולפעול לשם ההתפתחות הקולטורית של הבולגארים. מעשהו הראשון היה — פתיחת בית-ספר בעיר מולדתו גאברוב. בבית-ספר זה למדו את כל הלמודים בלשון בולגאריה ובאופן מודרני. ובית-ספר זה היה למופת להרבה בתי-ספר בולגאריים, שנוסדו אחריו בערים רבות, ואפילו בעיר סופיה, — במקום שרוב התושבים היו מתבוללים נלהבים. ובתי-הספר האלה השפיעו הרבה על העם. סביבם התרכו כל טובי האומה, כל אלה האוהבים את העם, המשתתפים בצרתו והדואגים לעתידותיו. המורים בבתי-ספר אלה לא היו אך מורים לקמנים; הם היו משפיעים גם על הגדולים. הם למדו דעת את הגדולים, נאמו נאומים על ערך החירות וההכרה הלאומית, קראו את העם לעבודה ולמלחמה!

מתחלה לא היה העם שבע-רצון מן האנשים החדשים האלה, היו מקרים, שהבולגארים הכו את המורים על נאומים כאלה, היו גם מקרים, שהעם, מיראתו מפני הטורקים, הלשין לפני הממשלה על המורים. אבל כל הדברים האלה לא הפריעו את המורים מעבודתם הלאומית הקדושה; ובכל מקום, בכל מקרה, בבתי-קהל ובבתי-מרוח, על חתינה או על משתה אחר, כשאך התאספו בולגארים אחדים, באו המורים לעשות את חובתם ולדבר אל העם.

ועבודת הלאומיים הבולגאריים עשתה פרי. בשנת 1846 יש כבר בבולגאריה כחמשים ושלושה בתי-ספר, שלשון-הלמוד שבהם היא הלשון הבולגאריה, או הוצאו כבר ספרים בולגאריים שונים והיה כבר צורך בבתי-דפוס מיוחדים, שנפתחו בסלוניקי, בסמקוב ובקושטא. ובשנת 1844 התחיל הסופר הבולגארי הצעיר פטינוב להוציא את העתון

הראשון בלשון בולגארית.

והספרות הבולגארית החדשה התפשטה בין העם והלשון הלאומית מצאה מחזיקים רבים, ועוד הפעם נשמע קולה בכל הערים, שהבולגארים נחתים שם, עד שהיתה להלשון השלטת בארץ.

ואולם היונים, שלהם היתה עד עתה הממשלה הקולטורית בארץ, היו עושים כל מה שבכחם כדי להפריע את העם הבולגארי מעבודתו הלאומית. הם היו סוגרים את בתי-הספר, מגרשים את המורים ומלשינים עליהם לפני שרי-הממשלה, אבל בה במדה שהיונים נוגשים ולוחצים את עובדי העבודה הלאומית הבולגארית מתחבבת ומתקדשת עבודה זו על העם והוא מבקש דרכים להפטר מעול היונים.

ובשנת 1839 מפרסם השולמן דבר-מלכות, שבו הוא מבטיח לכל הנוצרים נתיני-ממלכתו חירות המוחשבה והדת ושווי-זכויות. אז התחילו הבולגארים לדרוש את כל אלה הזכויות גם בשביל העם הבולגארי, ולתכלית זו שלחו לקושטא מלאכות מיוחדת, שתציע לפני הממשלה את הדרישות האלו, המלאכות באה לקושטא, שבה היתה אן קולוניא בולגארית עשירה, ומסרה את בקשתה ודרישותיה להוויר-הגדול וזה מסר אותן להפאטריארך, וזה האחרון צוה — שיאסרו את חברי המלאכות, — מה שנעשה מיד...

אבל האסון הזה לא החליש את התעמולה לשם הדרישות הנזכרות, ובשנת 1846, כשעבר השולמן עבד-אל-מג'יד דרך ארץ בולגאריה, קבל בקשות מכל ערי-הבולגארים שבקר לפטור את העם הבולגארי מעול היונים. הבולגארים בקשו, שהשולמן יתן להלשין הבולגארית אותו שווי-הזכויות, שיש להלשון היונית, המושל הבטיח לעיין בדבר, וכששב לעיר-המלוכה צוה לאסוף אסיפה, שבה ישתתפו כל ההגמונים והעסקנים הידועים, כדי לעשות סדרים בכל השאלות הללו, האסיפה נתקיימה, אבל רוב חבריה היו יונים, ועל-כן לא הביאה להבולגארים שום תועלת.

ובשנת 1853 פרצה עוד הפעם מלחמה בין רוסיה וטורקיה, וכשבא המצביא את חיל רוסיה, הגראף פאסקיביטש-איוואנסקי, לעיר בוקארשט, הוציא קול-קורא לעם הבולגארי, שבו הבטיח לו, הרים וגבעות, אם יבוא לעזרתו. רבים מן הבולגארים האמינו להבטחות הללו ובאו להלחם בתוך חיל-רוסיה בתור לוחמים-מתנדבים, אבל מלחמה זו והשלום שבא אחריה פקח את עיני העם לדעת ולהבין, שאחרים אינם יכולים לעזור. רק המפלגות הבורגניות לא אבדו את תקותן, שרוסיה תוציאן מעבודתן, ופלוזוב יסד חברה מיוחדת, שתכליתה היתה — לבקש את קרבתה ועזרתה של רוסיה.

ובינתיים התפתחה התנועה הקולטורית הבולגארית יותר ויותר. עשירי בולגריה כבר התחילו נותנים סכומים גדולים לטובת בתי-הספר הלאומיים, באופן שכמעט לא היה עוד אף כפך אחד, שלא היה בו בית-ספר לאומי. את הצעירים בעלי-הכשרונות היו שולחים לחו"ל להשתלם בלמודים, והצעירים האלה כבר היו יודעים מהות תנועה של שחרור, הם כבר היו מבינים את הדרך הנכונה, המובילה אל החירות הלאומית. ואחד מן הצעירים האלה היה גורגי סטויקוב ראקובסקי, שיסד את הוועד הריבולוציוני בבוקארשט.

ראקובסקי נולד בשנת 1818 בעיר קוטל, למד באתונה ובפאריז והיה בעל כשרונות ספרותיים. בשעה שהטורקים צרו על העיר בלגראד (בשנת 1862), אסף ר. לגיון של בולגארים ובה לעזרת הסרבים. הוא קוה, שהסרבים ירעו להוקיר עזרה זו ומצדם יעזרוהם אחר-כך להבולגארים, אבל תקותו נכזבה ואחרי-המלחמה נסע לבוקארשט ויסד שם את הוועד הריבולוציוני, שעשה כל-כך הרבה לטובת תנועת-השחרור הבולגארית.

כי התנועה ההיידוקית היתה בימים האלה לא לתנועה גדולה בלבד, אלא גם לתנועה מכרת את ערכה ואת מטרתה הלאומית. נושאי-התנועה כבר חושבים בימים האלה, מחשבות על התקוממות כללית ועל מלחמה לא אך באנשים יחידים משרי-הממשלה

הטורקית, אלא גם בממשלה זו עצמה, ומנהיג אחד של כנופיא היידוקית, פיליפ מוטיב שמו, עבר בשנת 1869 ביחד עם חבריו, שמספרם היה שלשים וחמשה אנשים, את נהר דנובה כדי להלחם עם הממשלה הטורקית. הוא היה בטוח, שהעם הבולגארי, כל העם הזה כבר מוכן ומוזמן הוא למרד לאומי; חסר אך המנהיג, המציב את העם הזה, ולפיכך הלך ביחד עם חבריו לעשות אך את ההתחלה הנחוצה, בתקוה הנאמנה, שעד מהרה יבואו לעזרתו כל אלה הבולגארים הרבים, השואפים לחירות ולחיים עצמיים, זאת אומרת: כל העם הבולגארי. אבל תקוה היתה תקית שוא. מקרה היה בהפנטסיה העשירה של המנהיג ולא במציאות הבולגארית של זמנו. וכשעבר את הגבול באו אמנם צעירים בולגאריים אחרים, מתי-מספר, לעזור לו, אך הדבר הזה לא הביא תועלת מרובה ואחרי מלחמה קטנה וקצרה נפלו 'צבאות' מוטיב לפני חיל הטורקים. אחרים נהרגו ואחרים נאסרו והשאר, וביניהם המנהיג, נסו לדומניה.

ואולם, אף-על-פי שפעולה זו לא הביאה ולא יכלה להביא את התוצאות שקוו להן מוטיב וחבריו, היתה לה השפעה גדולה על כל מהלך הענינים אחרים. היא השפיעה על הטורקים ועל העם הבולגארי השפעה שונה, כמובן, הממשלה הטורקית התחילה להבין, שיש לה עסק עם תנועה ריבולוציונית, עם התקוממות לאומית עמוקה, והתחילה לחבל תחבולות נגדה, והתחבולות של ממשלה בירוקראטית הלא ידועות הן: היא אסרה את כל המורים וכל איש משכיל מבני-הבולגארים ועשתה שפטים נוראים בתושבים באופן שמאות של צעירים אבדו בימים ההם. אבל דוקא האמצעים האלה של הממשלה הביאו לידי התמרמרות נוראה את העם, וביחוד את הצעירים, שהחליטו, כי יותר אין לחכות מפני שאי-אפשר לחכות, וכנופיא של מי שהיו היידוקים החליטה לערוך בלי אחר מלחמה גלויה על הממשלה הטורקית, וכנופיא זו יודעת כבר את מצב-הענינים הנכון וכבר מבינה היא את ערכה האמתי. היא כבר אינה בטוחה ככנופיא הראשונה, שכל העם הבולגארי יבוא לעזרתה בחרב בכף וילחם בגבורה על חירותו ועתידותיו. היא מכרת, שהעם עדיין אינו מוכשר לעבודה כזו, שעדיין חסרה להעם האמונה בכח-עצמו. ועל-כן חושבת כנופיא זו את עצמה רק למורת-דרך, למופת. היא רוצה רק להראות להעם, איך צריך להלחם, איך צריך למות בעד האידאל. בעד העתיד של העם!

בראש הכנופיא עמדו חאג'י דימיטר וסמיפאן קארג'א. מספרה היה 126 איש. את נהר דנובה עברה ביום ד' ליון 1868, וקודם שעברה את הדנובה אמר קארג'א אל חבריה: אחים! אמנם מתי-מספר אנו, אבל דבר זה אינו יכול למנוע אותנו מללכת אל ארצנו האומללה... אין מטרתנו לכבוש את קונסטאנטינופול, אנו רוצים אך להראות, איך צריך האדם למות בעד עמו, כנופיא קטנה אנחנו, אבל עצמותינו בלי-ספק תבאנה תועלת מרובה לעמנו ולארצנו...

וממרה זו השיגה הכנופיא, העם ראה את המלחמה הנאדרה של גבורי-האומה האלה, העם שמע על הקרבנות הרבים, שהביאה הממשלה הטורקית בשעה שנצחה כנופיא קטנה זו, מאות וגם אלפים טורקים נפלו במלחמה זו, שאין דוגמתה בהיסטוריה האנושית.—אמת, לא כל מפלגות העם היו שבעות-רצון מכל הענין הזה, שהרי הוא קלקל את היחסים הטובים עם הטורקים, כמו שהתאינו הבורגנים הבולגאריים. בין המפלגות הללו היו אז אנשים, ששמו תקותם... בהשולטן, שהוא, ברוב חסדו יתן לבולגארים את החירות המקווה, אחרים נשאו עין אל נפוליון השלישי, שהוא יבוא לעזרתם, ועוד היו כאלה, שעיד לא אבדו את התקוה, שמלכות-רוסיה תוציאם מעבדותם, ואת כל התקוות האלו הרסו ה'בריונים' האלה, חברי הכנופיא... ולפיכך, כשהוליכו אחרים מן הלוחמים בתור שבויים, נמצאו אז אנשים, והאנשים האלה היו בולגארים מלדה ומבטן, שחשבו לחובתם הקדושה לבנות ולקלל את הגבורים השבויים בפניהם ממש

כדי להראות לשרי הממשלה המורקית את הכנעתם ואת הנהגתם הישרה... כך היה כמעט בכל הדרך שעברנו — מספר אחד מן השבויים —. נורא מאד לשמוע את כל הבוינות, החרפות והקללות, שהיינו מוכרחים לשמוע מפי אחינו, אך בשעה שבאנו לפני רושניק נמצאו כבר אנשים, שפגשו איתנו בדברי הלל ושבח; אבל, לצערי, אלה המהללים לא היו אחינו הבולגארים, אלא — פולנים ואיטלקים, פועלי מסלת-הברזל... רק בולגאריה החפשית יודעת את ערך נבזריה אלה, ובכל שנה ושנה מתאספים אנשים לאלפים על קברותיהם לחוג את זכר שמם, שהוא מכובד וקדוש עתה בעיני כל בני האומה.

והעם הבולגארי בכללו כבר ידע או למרות כל אלה את הדרך המובילה אל החירות ועשה הכנות להמלחמה הקשה, שנראית לו הכרחית ושצריכה היתה לקדום לה התקוממות לאומית כללית. הועד הריבולוציוני התחיל עתה לעבוד בשקידה רבה ובמרץ גדול. מטרתו מבוארת בהפרוגרממה שלו, שמעיפו הראשון, העיקרי, היה: לשחרר את העם הבולגארי על-ידי תחית-רוחו וע"י תקימה לאומית, את סדר-הממשלה ואת חוקיה יחליט אחר-כך העם עצמו. ובסעיפו השביעי נאמר: כל אלה המזיקים או המפריעים את עבודתנו הלאומית, בני-בליעל ובוגדים כאלה צריך להכחיד ולדרוף אותם עד חרמה".

דברים קצרים ופשוטים !

ובסעיפו השמיני אנו קוראים: אין אנו שונאי העם המורקי, אלא אויבי הממשלה המורקית וכל אלה המזיקים, שהם מסייעים את הממשלה ועוזרים על-ידה. אז הוציא הועד גם קול-קרא, שנתפשט בכל ארץ בולגאריה ועשה רושם גדול על העם, בקול-קרא זה אומר היעד: אחים! עתה הגיעה השעה, שכל בולגארי שואף לחירות ולשחרור, ובכן גם אתם, אם אתם מרגישים את עצמכם לבני האומה הבולגארית ולאנשים ישרים, צריכים להתמכר בלב ונפש לעבודת-הלאום, כדי שתראו, שאתם באמת לוחמי החופש ובנים נאמנים להעם הבולגארי. אם באמת איהבים אתם את ארצכם ואם באמת מכירים אתם הכרה ברורה את חובתכם, אתם צריכים לעשות בלי-אחור כל מה שאנו דורשים בזה מכם ומה שדורש מכם עמנו, ואם לא תעשו כך, אז ידוע תדעו, שכל הבולגארים הישרים והאזרחים את עמם יקללו אתכם וינקמו בכם על מעשיכם... מי שאינו רוצה להיות בן-חורין אינו בולגארי ואינו אדם... לפניכם אך שתי דרכים: האחת, המובילה אל החירות, שאליה אנו קוראים אתכם ללכת עמנו ועם עמנו, והשניה, המובילה אל העבדות, שעליה תוכרחו להשפיל את כבודכם לפני כל בן-בליעל וחמסן מורקי, ובכן מהרו נא לרשום את שמותיכם בתולדות עמכם או באותיות של זהב או באותיות שחורות, מהרו נא לומר, מה יקר לכם יותר: החירות היקרה או העבדות השחורה, שאיפותינו ידועות לכם היטב; אנו רוצים לשחרר את עמנו מעול המורקים, כדי שנהיה לאנשים ולא לעבדים, ובכן הכונו-נא לקראת מלחמה זו וכונו-נא לרגע זה, שלא יאחר לבוא, כדי שנצליח בעבודתנו נצרכים שני דברים: אנשים וכסף, אנשים יש לנו, כסף אין לנו, אבל בעזרת ה' נשיג את הכסף הנחוץ, ובכן תנו נא כל מה שאחד מכם יכול לתת, כל פרוטה ופרוטה בולגארית נצרכת היא ותביא תועלת לשחרור העם הבולגארי, מאושר הוא מי שיקח חלק במלחמה זו, שמו ישאר בעם לזכר עולם, אבל הנחשלים, הבוגדים והמלשינים ארורים יהיו לנצח ! ידוע תדעו, שבראש התנועה עומדים אנשים, שאינם יראים משום דבר ומשום אדם שבעולם והם החליטו ללכת קדימה ! צעירינו היקרים אינם מפחדים לא מן התליה ולא מבית-האסורים, על מצחם כתוב באותיות מזהירות: אור-החירות או המות! החליטו נא, הלנו אתם או לצרינו ? לתשובתכם צופות עיני אלפים מצעירינו.

ואחד מן הצעירים, שהיה פופולארי ביותר בין העם ושהוא לעת-עתה

האחר והמיוחד, שזכה למצבת-זכרון מצד בולגאריה החפשית בסופיה הבירה, היה—
וואסילי לבסקי. הוא עבר מעיר לעיר, ומכפר לכפר ובכל מקום בווא סדר וארגון ועדים
ריבולוציוניים, זיין את התושבים, אסף כסף והפיץ ספרות ריבולוציונית. באחת: הוא
עשה בלי לאות את כל אלה המעשים, שהתנועה הלאומית נצמרכה להם אז. הממשלה
הטורקית ידעה מציאותו של הריבולוציונר המסוכן הזה והיא הבטיחה עשרים וחמשת
אלפים פראנק להאיש, שיביא לה את ראשו, ואולם, אף-על-פי שכמעט כל העם הבולגארי
ידע אותו ואף-על-פי שהתהלך בין העם בגלוי, לא נמצא במשך זמן מרובה אף איש אחד,
שיאות להלשין עליו ולמסור אותו להממשלה, כל-כך היה אהוב להעם וכל-כך היתה עבודתו
יקרה בעיני העם. אבל מה שהעם לא רצה לעשות עשה כהן בולגארי, שעל-ידי בגירה
שפלה עלה בידו למסור אותו להממשלה, ובשנת 1872 נאסר, נשפט ונידון למיתה.
בשעת המשפט אמר: היכולת בידכם לחייב אותי, לגזור עלי מיתה, אבל אין יכולת
בידכם להמית את עבודתנו, להשמיר את רצוננו ואת איריאלינו, על מקומי יבוא
אחרים למאות ולאפים, שימשיכו הלאה את מלחמתנו!... וכשנזורה עליו מיתה לא רצה
למות בידי שונאיו ואבד את עצמו לדעת בבית-האסורים, והמאות והאלפים אמנם באו,
באומץ-רוח שאין כמוהו יצאו אל המערכה והתחילו את המלחמה הקשה והארוכה.
הדבר היה בשנת 1875 ובהירצוגובינה היתה אז מרידה בטורקיה—וגם בערים
אחרות בבולגאריה התקוממו צעירים רבים נגד השלטון הטורקי. סטאמבולוב, מי
שהיה אחר-כך ראש-המיניסטיריון בבולגאריה, יסמויאנוב, שהיה אחר-כך נשיא
הפארלאמנט, נהגו את הצעירים למלחמת-תגרה עם הממלכה הטורקית, אבל
מרירה זו הושקטה עד מהרה, כי לא היתה מוכנת וערוכה כל-צרכה, והממשלה הטורקית
עשתה אז שפטים נוראים בתושבים ולחצה עוד יותר את העם: במשך זמן קצר נאסרו
כשמונה מאות צעירים, את התושבים נגשו אז במסים עצומים, שלחו לבולגאריה את
הבשיבווקים הפראים ולנציבי הממשלה הרשו לעשות בתושבים כטוב בעיניהם, ומוכן,
שאלה האחרונים ידעו להשתמש ב"שעת-כושר" וזגולוחמסו באופן נורא מאד.
ואז החליט הועד הריבולוציוני באספתו בעיר ז'רז'בה (ברומיניה) להרים את נס
המרירה הכללית.

הוא חלק את הארץ לחמשה גלילים ולכל גליל שלח אורגאניזאטור מיוחד
ומוכיר לו, וכשבאו האורגאניזאטורים למקומותיהם מצאו כבר כמעט בכל עיר ועיר
ובכל כפר וכפר אגודה של צעירים, שהיתה מזוינת היטב ואך חכתה לפקודת הועד.
ביחוד היו מזוינים היטב התושבים בגלילות מירנובו וסאדני-גורה, ששם היו הטורקים
מועטים ורוב היושבים היו בולגארים וששם עבדו ריבולוציונים ידועים כבולוב,
קבלשקוב ובאנקובסקי.

המרירה התחילה ביום 20 לאפריל 1876 ונמשכה עשרים יום, הממשלה הטורקית
מהרה לשלוח חמשה-עשר גדודי צבא מעיר-הבירה, כי החיל, שהיה אז בבולגאריה, לא היה
יכול לנצח את המתקוממים, צריך היה לצור על הרבה ערים, שכבר היו בידי המתקוממים.
במשך הימים המועטים האלה נפלו מן הבולגארים חמשה-עשר אלף איש, ששים כפרים
נחרבו עד היסוד והרבה ערים נתזקו מאד.

וכשנצחה הממשלה הטורקית את המורדים, החלימה לקחת נקם מן העם
הבולגארי על עזותו ומרדותו. והנקמה היתה נוראה ואיומה. פרעות נפרעו בהתושבים
באופן אכזרי מאד, את התושבים הרגו בלי הבדל בין איש ואשה, זקן וילד, ובמשך
ימים אחדים נפלו בחרב הפורעים הטורקיים בערך מאת אלף איש. מלבד זאת נאסרו
כמעט כל משכילי בולגאריה (בערך חמשת אלפים איש). נהרסו כפרים רבים ונשמד
רכוש רב בערים.

וכשהושקטה המרירה, כשהארץ היתה כבר כולה בידי הטורקים—באו לעזרה

בולגריה בולגארים מן המג'יראנאים¹ שהיו ברומיניה תחת הנהגת כריסמו בויס, אבל כולם נפלו בחרב הטורקים וגם בומב נפל ביניהם חלל.

ובשנת 1876 פרצו מרידה בבוסניה והרצוגובינה ומלחמה בין הטורקים והסרבים, ומיראת הטורקים, שמא יבואו הבולגארים לעזרת הסרבים, לחצו הטורקים את תושבי בולגאריה ביותר. הבולגארים שלחו אז שליח מיוחד לקושטא כדי להשתדל בעדם, אך הרבר הזה לא הביא שום תועלת, אז יצאו סופרי בולגאריה דראנון צאנקוב ומארק אלבאנוב לערי אירופה הגדולות כדי לפרסם את כל הנעשה בבולגאריה ולעגן את דעת-הקהל בגורל הארץ האומללה הזאת. בלונדון הדפיסו אז מחברת מיוחדת בשם La Bulgarie, שעשתה רושם גדול וכל העתונים האירופיים הקדישו לה מאמרים גדולים.

ובקושטא אירעו אז מאורעות חשובים, מצב-הכספים של ממשלת טורקיה בימי מלכותו של השולטן עבד-אל-עזיז היה רע מאד. המלחמות השונות והבלתי-מוצלחות, שנלחם השולטן הזה, הכריחו אותו ללוות פעם בפעם הלוואות חדשות בתנאים בלתי-רצויים כלל וצריך היה להרבות במסים, ומובן, שעל-ידי זה התמוטט המצב האיקונומי של המדינה לגמרי. וכלל גדול הוא בתורת-העמים: במדה שיורד המצב האיקונומי של העם בה במדה מתרומם הרוח הריבולוציוני של עם זה. וכך אירע גם בטורקיה. רבים מאד לא שבעו רצון מן המצב, רננו אחרי השולטן, שהוא מועל בכסף הממלכה ומקבץ סכומים עצומים באוצרו הפרטי, אמרו, שבוז אשם גם בא-כחה של רוסיה, הגראף איגנאטיוב, שהשפעתו בחצר השולטן היתה אז גדולה. ובכן, כשהשלטון מנה לווייר גדול את מחמוד-בנום-פחה, שהיה ריאקציונר קיצוני וידיד נאמן לרוסיה ושאלך בגורת איגנאטיוב עלה לגדולה, התחילו רבים משרי השולטן, ובראשם מתחאר-פחה, מכינים מרידה בסתר. וה, שופטים, תלמידי התיאולוגיה האישלאמית, התאספו בתחלת חודש מאי 1876 לפני ארמון השולטן ודרשו דרישות שונות, וביניהן — שיוריד את הווייר-הגדול מממשרתו ושהגראף איגנאטיוב יעזוב את טורקיה. ואף-על-פי שכל הדרישות נתמלאו חוץ מן האחרונה, לא הועיל הרבר להרגיע את הרוחות הסוערים וביום 17 מאי הורידו המורדים את השולטן מכסא-מלכותו ואחר-כך גם המיתו אותו. ואחרי שגם השולטן החדש, מורד, בן אחי-המומת, לא היה ראוי למלוך מפני מחלת-הרוח, שתקפתו בליל-העברות, שבו הומת דורו, הורידו גם אותו מכסא-המלוכה והממשלה עברה לידי אחיו עבד-אל-חמיד, שמנה את מתחאר-פחד לוויירו הגדול. ואחרי שהווייר-הגדול החדש היה ידיד נאמן לאנגליה, נחלשה השפעת רוסיה בחצר השולטן וכמעט במלה לגמרי. מובן, שדבר זה העלה את חמת רוסיה, ובעוד היא חושבת מחשבות לנקום בהשולטן ובוויירו הגדול, זכרה את הבולגארים ואת מצב הניצרים בבוסניה והרצוגובינה. ואז קראה לקינפירנציה, שבה השתתפי באי-כחן של ממלכות שונות ושהיא באה לדון על השאלות הנוגעות בבולגאריה, בוסניה והרצוגובינה. הקינפירנציה גמרה את מעשיה ביאנואר 1877 והחליטה לדרוש מטורקיה ריפורמות שונות. אך, השער העליון השיב את פניה ריקם. ואז קראה רוסיה ביום 12 אפריל שנת 1877 מלחמה על טורקיה¹.

סוף המלחמה הגדולה הזאת, שהבולגארים השתתפו בה הרבה, הוא — השלום בסאן-סטפאנו, שנכרת אחרי מלחמת רוסיה וטורקיה ושעל-פיו נכנס העם הבולגארי עוד הפעם לתוך משפחת העמים החיים בתור עם בעל לשון ומדינה מיוחדות וקבל נסיך מיוחד, שהיה משועבד עוד לטורקיה במדה ידועה ושהיה צריך לשלם לה מס-שנתי ידוע. בזה נסתיימו באמת תנועת-השחרור הבולגארית ומלחמת העם הבולגארי על חירותו ושלטונו העצמי. אחרי שהחירות לא היתה שלמה ובולגאריה הגדולה בערך לא היתה יכולה לשים עליה מלך כמו ששמה עליה סרביה הקטנה ממנה, הוסיפה

(1) הקוראים יודעים, שגם המצב הפנימי של רוסיה בזמן זה גרם הרבה למלחמת-מצוה זו.

הנסיכות החדשה לחזק את כחותיה האיקונומיים, הצבאיים והקולטוריים ולהמתין לשעת הכושר, שבה אפשר יהיה לה להסיר מעליה גם את הצל האחרון של השעבוד ולהיות לממלכה עומדת ברשות-עצמה לגמרי. וכשעם יודע להמתין ויחד עם זה אינו חובק את ידיו ומכין את עצמו לכל צרה שלא תבוא ולכל שעת-הכושר שתבוא, הוא מוצא שעת-כושר כזו נזמן מן הזמנים... ואמנם, כשם שהקונסטיטוציה המורקית הראשונה הביאה לידי יסוד נסיכות-בולגאריה, כך הביאה הקונסטיטוציה המורקית השנייה לידי יסוד מלכות-בולגאריה, ואחרי חמש מאות ושלש-עשרה שנה יש עוד הפעם, צאר-בולגאריה בת-החורין.

כך החיה את לאומיותו ואת לשונו ורכש לו את חירותו עם פשוט ותמים, עם של אכרים בריאים וטבעיים, שנחשב במתים, אבל החזיק בכל כחו באדמת-אבותיו ולא עזב אותה בכל צרותיו הרבות וגם השתדל להתאחז בה למרות כל הרדיפות וכל המעצורים מחוץ ומבית...

לפני עלות־השחר.

קִבִּים בּוֹקִים עֵינַיִם וְחוֹרִים...

עֵנוֹם הַשַּׁחֲק, כִּי שָׁכַל עוֹלָלָיו...

גִּלְאָה וְחֹלֶשׁ הַלֵּילָה,

גִּרְדָּם וְקָפָא עַל צִלְלָיו...

וַיֵּצְאוּ הַנְּאֻכִּים מִמַּעֲבָה סִבְכֵיהֶם,

אוֹרְכִים לְדֶרֶךְ הֶרְחוּקָה וּמִצָּפִים;

פְּתָאם – נִתְקַיֵּם מִמְּקוֹמָם,

נְנוּיִם בֵּין סִבּוֹת סָרְעָפִים...

סָר רוּחַ־שָׂדֶה בִּיעָרָא אֶל הַיעָר...

הַחֲוִיר הַקָּדִים וְנִרְאָה עֲמֻלָּה

נֶאֱחָז בַּעֲנָה בִּכְנָפָיו,

תִּלְוִי בְּלִי גִיד בְּמַתְעֵלָה...

עוֹלָה אֵד בְּסָף וּמִכֶּסֶה בְּנִיט

בִּצּוֹת עֲבָשׁוֹת, יִרְקוֹת־הַפְּגִים...

שָׁמַיִם בֵּין גִּימִיר־קֶבֶז

מִחֲנוֹת בְּרִבּוּרִים לְבָנִים...

נְמוּג הָאֵד וּמִתְנַלִּים מְרַחֲקִים...

נֶחַל עִם חֲפָיו הַטּוֹבָעִים בַּפְּרָחִים,

שָׂדֶה וְנֶרֶן וּשְׁלֶשֶׁת הַלְבָנוֹת

שָׁם, עַל פְּרִשַׁת־הַדְרָכִים...

נִזְלֵל אֹר חוֹר מִמְּקוֹרוֹת גַּעְלָמִים,

עֶרְה־שְׁנָה הַתֵּבֵל הִיא כֵּלָה...

הַפֵּל מִחֶבֶה לְנִצּוֹרוֹת,

הַפֵּל מִצָּפָה לְנִאוּלָה...

דוד שמעוניוביץ.

על ההתאחדות.

מאת

משה קליינמאן.

באמריקה היתה ועידה של ראשי שלש המפלגות הפרוליטאריות-הלאומיות שלנו: פועלי-ציון, הסוציאליסטים-המיריטוריאליסטים (ס"ס) וה-סיימיים, —ובועידה זו באו סוף כל סוף לכלל דעה, שאך לשוא התנגחו והתגוששו כל אותם הימים: התהום שבין אמונותיהם אינה עמוקה כל-כך ואפשר לגשר אותה. צריך רק להסית את הדעת מאותם הפרטים, שהם מפרידים מפלגה אחת מחברתה, ולאחוז בבללים, שהם משותפים לשלשתן ביחד. —ואז אפשר יהיה לבדוא מפלגה לאומית-פרוליטארית אחת ומאוחדת.

ותרב השמחה במחנה העתונאים שלנו ואחרים מהם הרימו ועידה זו למדרגת מאורע לאומי חשוב, כמעט היסטורי, והקולמוסים מזורזים, ויום מופיעים מאמרים חרשים, והפנים מתלהבים, והלב מתרחב: תשועת ישראל הנה היא באה...

ואחד מן המתופפים במצלמים כבר רואה בחלומו התאחדות מעין זו גם בין המפלגות הבורגניות, כלומר, בין הציונים והמיריטוריאליים והלאומיים-האבטונומיסטים, שהרי אם יכלו מפלגות פרוליטאריות, הנהרגות על קיצו של יו"ד מן הפרוג-ראמה, לוותר כל אחת משלה —איך לא יעשו כזאת הבורגנים, שכידוע, אינם, חזקים כל-כך בנגוע לפרינציפים... ואם זנגוויל וסיעתו רוצים בארם-נהרים ולהציוניים היא אחת מן הארצות הסמוכות לארץ-ישראל, —הלא אפשר להם להתאחד בנקל. ובכן בא היום המקווה, תור-הזהב, שבו יהיו לכל עם ישראל שפה אחת ודברים אחדים ועבודה משותפת לכל קצות העם מסביב, תמונה נהדרה באמת!

איני יודע, איך תתיחס ההנהגה הרשמית של המפלגה, שאני נמנה עליה, אל הצעת-התאחדות זו; אפשר שגם היא תשמח על הפרספקטיבה לחבר את כל העסקנים מכל המפלגות לחבורה אחת, בהיות לנגד עיניה אך ורק התועלת הקרובה, שאולי אפשר יהיה להוציא מהתאחדות כזו, ואולם, מלבד שאני הייל במחנה הציוניים, הרי אני גם סופר-ציפה לעמי, ודבר זה לא לכד שהוא מרשה לי, אלא שאף ממיל הוא חובה עלי לומר מה שבלבי על ה-מאורע האמריקני ועל האפשרויות הדומות אליו, —אפילו אם יהיו דברי מתנגדים למחשבות הרוב של בני-מפלגתי.

נראה מתחלה, מה הביא את הנועדים באמריקה לידי התאחדות זו.

מר ז'יטלובסקי, שהוא קרא את הועידה והיה הרוח החיה בה ושכלי-ספק הוא המעולה והיותר נלבב שבין עסקני המפלגות הפרוליטאריות שלנו, —אומר לנו דברים ברורים (במאמרו, בונדריים אין ציוניזם" בירחון, נייע נייע לעבען, חיברת ד'): מצד אחד —חורבן כל התקוות המזהירות, שתלו בתנועת-השחרור הרוסית, ומצד שני —השתנות הסדר המדיני בטורקיה, שהראה לכל, כי חלום הציוניים אינו רחוק כל-כך מן המציאות, —שני אלה מכריחים אותנו וכו' — — —

וכאן מתעוררת בלי משים שאלה אחת קמנה: ומה אם סחר תתהפך התמונה: טורקיה תשוב להיות ממלכה חשוכה, המתענה תחת ידי נוגש אכזרי, וברוסיה יפול ה-פאנז' (פאנז', געריסמ) של הבניין-הסטלייני ויבנין יראה בכל הורו והדרו, או

סער עממי חדש יתחולל במדינה זו והפעם יצליח יותר במעשרו והתקוות המזהירות לא תעלינה בתוהו—דבר, שהוא כל-כך אפשרי בזמננו מרובה-האפשרויות, —כלום תחזקנה המפלגות? שלנו גם אז במעוז ההתאחדות, כלום תמצאנה גם אז לאפשר להפנות, לכל הפחות, חלק מתשומת-לבן לעניני התחיה הארצישראלית, כלום יכירו גם אז, שהפוליטיקה הלאומית הישראלית היא חמיבה מיוחדת בעולם ומונחת בשטח מיוחד לה לבדה, שרק במקרה נוגע היא פעם בגבולות השטח המדיני של רוסיה ופעם באותם של מדינה אחרת, —או ישובו אז לתורותיהם משכבר הימים, שעל-פיהן כל רגש יהודי-לאומי, ובפרט עברי-היסטורי ובפרט שבפרט ארצישראלי, הרי זה סיפאראמיסמוס חשוק, ריאקציוני, וראוי הוא לגנאי וללגלוג ולהתנפלות רתחנית?

בודאי כך! אנשים, שאין להם בעולםם אלא מראה-עינים בלבד; שהאומה הישראלית היא להם רק קבוץ האנשים המדברים ז'רגונית ונתונים לבז ולמשיסה ברוב המדינות; שהקולטורה הישראלית היא להם רק דברי שירה הנאמרים בדורנו זה בלבד, ועל-פי רוב רק בלשון הז'רגונית לבד, ולא רכוש היסטורי ההולך ונמסר ומתוסף מדור לדור במשך אלפי שנים; ולבסוף—שהלאומיות העברית אינה להם, אימפריטיב-קטגוריה, שהוא הוא המכריע בכל יצירות חיינו, אלא הצטרפות מקרית של אנשים בודדים בלבד, —אנשים כאלה אי אפשר להם שיתחכו באופן אחר אל הפרובלימה הלאומית שלנו. מרכזי המחשבה והרגש שלהם אינה האומה הישראלית, ורק היא לבדה, —אלא אמונות ושיאיפות העומדות מחוצה לה, שאומה זו אינה אלא מפלה להן, היתה ברוסיה תנועה-שחרור ותקוה מזהירה להתגשמות שאיפותיו של הפרוליטאריאט, בענלא ובזמן קרוב—ומיד נעשתה ארץ רוסיה ועניניה ותנועותיה למרכז כל המרכיבים של אמונותיהם והרגשותיהם; ארץ-ישראל היתה אז, ריאקציה, "שובניסמוס" ואוטופיה נפסדה. נקבעה במורקיה קונסטיטוציה — נתכשרה גם ארץ-ישראל, אבל רק בזכות הקונסטיטוציה העותמאנית ולא בזכות ההיסטוריה הישראלית. תשוב עוד הפעם הריאקציה לארץ התוגר — ותפסל עוד הפעם א"י ותהא שוב בשבילם, אגעפגרמע לאנר' ועל מקומה תבואנה אונגאנדה, קירינאיקה או ארס-גהרים; ויתהפך הגלגל עוד הפעם ברוסיה למובת הפרוליטאריאט—וישובו גם הם לתלות את כל עתידות אומתנו במסכות המדיניות של ארץ זו ...

אין רעיון לאומי יסודי, אין אמונה לאומית קבועה ואין אל לאומי חיוני, שלא ישתנה ולא יומר גם בהמר העתים ובהשתנות המסכות!

ואשר אלה אין לה, רק לשוא ידגול בשם הלאומיות: מלה ריקה היא בפיו! ואולם נשובה-גם אל דברי ז'יטלובסקי, בחריפות תלמודית הוא מנסה להכשיר בעיני הבונדי את הציוניות והוא מנהלו מפרוגראמה לפרוגראמה ומכריחו לעלות מעלה אחר מעלה בדרך הגיונו עד שיגיע להכרת ערכו של הרעיון הפלשטיני. בתחלה הוא מניע את הבונדי, העומד כלו בתוך גבולות הרעיון הממלכתי הרוסי, לעשות לו הנחה קטנה ולהכניס גם את יהודי שאר הארצות תחת כנפי שכנתו הבונדית: למה יגרע חלק היהודים שבכל שאר הארצות? — מתחנן הוא לפני הבן-היחיד של ליטא, פולין ורוסיה—הלא אנשים אחרים אנחנו וחייבים אנו לדאוג לכל חלקי האומה בכל מקום שהם. ואם שמים לב למצב כלל הגולה הלא מתבלטת תיכף הפרובלימה האומי-גראציונית הקשה והדעת הבריאה נותנת, שאנו חייבים לדאוג להגורדים, המוכרחים לנרוד מארץ לארץ, והדעת שוב נותנת, שאם אנו מכירים בפרינציפיון את הערך העצמי, שיש לחיון-הגורדיה בקרבנו, ואת חובתנו לדאוג לה, הרי מוטב שנקבל את הגורדים למקום אחד, ומכל-שכן למקום שההמון היהודי יהיה בו אדון לעצמו ויוכל לסדר את חייו המדיניים והכלכליים לפי רוחו ורצונו, משיפור עוד יותר בכל קצוי הארץ. ומר ז'יטלובסקי מפצה ומפיים את הבונדיים ברעיון, ששם, במורישוריה המיוחדת, הלא

אפשר יהיה לגשם בחיים את עיקרי הסוציאליזמוס, מאחר ש,אנו' נעמוד בשעת בריאת החברה היהודית החדשה. וכך עומד כבר הבונדי המודה להגיונו של ז'ימלובסקי—ושלא להורות לו אי-אפשר—בגבולות הס'ס, כלומר, הסוציאליסטים-המיריטוריאליסטים. ואולם מצד אחר הרי רק רוע-לב הוא מצד הבונדי הרוצה כבר לתת לעמו אבטונומיה קולטורית, לקפוץ ידו מאחיו האביון במידא דאית ליה ולמנוע ממנו את האבטונומיה המדינית. כי מה איכפת ליה באמת, אם תהיה ליהודים גם אבטונומיה מדינית בארצות גלותו ולא קולטורית בלבד? הבונדי עומד, איפוא, כבר בגבולות הסיימיים.

ואם כבר הגיע לידי כך, הלא אין ארץ-ישראל גרועה משאר המיריטוריות שבועולם, ובפרט אחרי שתנה קונסטיטוציה בתוקפה ואין התוגר עוד עם פרא ושונא-חירות, ובפרט שבפרט אחרי ש,פועלי-ציון מצדם מסכימים לקבל אל תוך הפרוגראמה שלהם גם את ארם-נהרים—ובכן נגמר הדבר למז'ט: הבונדי נותן יד להציוני, כלומר להפועל-ציוני, ושניהם להסוציאליסטים-המיריטוריאליסטים, והכל שריר וקיים.

איני חושד את ז'ימלובסקי בתמימות מרוכה כל-כך, שהוא חושב באמת, שהבונדי ימחר לתת יד להציוניים ולהארציים הפרוליטאריים, אחרי שיראה, שאין שום טעם הגיוני להתכווצות הפרוגראמה הלאומית שלנו בגבולות ארץ אחת בלבד ועל יסוד הצרכים הקולטוריים בלבד. אילו היתה התהום המפרדת בינינו, הלאומיים, ובין כל אותם גבורי ה,פרוגרס' שלנו, שטפוסם הפרוליטארי הוא הבונד, רק חלוקי דעות בנוגע לכמות התביעה הלאומית במעשה, אז לא היה צורך בסרסרותו של מר ז'ימלובסקי וזה כבר היינו מוצאים את הנקודה המרכזית המשותפת לכלנו. אבל באמת גלוי לכל אחד מאתנו—וקשה לצייר, כי מחו ההרף של ז'ימלובסקי אינו משיג זאת—שהתהום היא באמת עמוקה וגדולה מפני שנקודה מרכזית משותפת אין לנו.

לכל הפחות אין לנו, כלומר, לנושאי דגל הלאומיות הציונית כפי שנתבטאה בספרות העברית. אם אמנם יאותו פועלי-ציון להתלכד למפלגה אחת עם הס'ס והסיימיים במחיר ההודאה מצד אלה האחרונים, כי, מאחר שארץ-ישראל היא עתה חלק מארץ קונסטיטוציונית, מותר ליסד, גם בה' איזו מושבות של יהודים—אז יהיה דבר זה רק סימן רע להראשונים, לפועלי-ציון. דבר זה יוכיח לנו ברור, שאמת הוא מה שכבר משערים הרבה מאתנו, כי גם לפועל'צ אין אל לאומי חי ונצחי וציוניותם אינה אלא סעיף ב,שלחן הערוך המארכסיסטי שלהם...

ואולם אנו, שציוניותנו יונקת משורש הקולטורה העברית ההיסטורית, אין אנו יכולים לצייר לנו, איך-אפשר לנו, להתאחד אחוד גמור עם אלה, שאינם חשים את עצמת הכאב של אומה אוברת-אלהיה, מציירים אנו לנו השתתפות בעבודה לשם מטרה מעשית בגלות ובמדה ידועה--אפילו בא'י; אנו יכולים לתת יד לאחת מן המפלגות הישראליות כשהיא עושה דבר, שהוא נוח לרוחנו ולמשאת-נפשנו הלאומית, ואין צורך לומר, שבחפץ-לב נקבל את עזרתה של מפלגה מן המפלגות, אם תואיל לעזור עלידינו במעשינו שלנו, ואפילו אם כוונתה במעשים אלה לא תהא מתאמת בכל לכוונתנו שלנו. כך השתתפנו עם המפלגות השונות בעבודות-ההוה השונות, ביסוד מוסדים לאומיים לחוץ מצב העם בגולה—ביסוד בתי-ספר, סדור האמיגראציה, עזרה לנפגעים, מלחמה בעד שווי-זכויות וכדומה, וכך אפשרית היא גם השתתפות אחרים עמנו בבנין מושבות ובתי-ספר בא'י, ביצירת הסתדרויות לאומיות וביסוד מוסדים להחזקת הספרות וכדומה. כל עזרה, שתבוא לנו מן החוץ למטרות קונקרטיות כמו אלו, בורא תהיה ברוכה לנו ולעוזרים נחזיק טובה, אבל הלא אחדות? התלכדות לנו? אורגאני אחד?

אנו יכולים אנו לצייר לנו רק דבר אחד: מי שהכיר בעותתו ובצדקת תביעותינו הלאומיות—יבוא אלינו ויהיה כאחד מאתנו, להתאחד עם מי שיהיה, שפירוש הדברים

הוא: למזג את השקפותינו עם השקפות אחרים,--זה לא יציור לנו בשום אופן! כי ציוניותנו לא באה לנו מתוך חקירה בפרובלימה האמנציפאטורית שלנו ואינה לנו רק מעם לשבח בשעת, סדור הנדירה, לנו הציוניות היא מקלט לאומה הישראלית הנדרפת על צואר בכל גלויה המיוחדים לה, אנו רואים בה חזות לאומית גדולה: הופעה חדשה של שכנית-אל על עמו, אנו הולכים לציין לבקש את האלהים, אשר אבד לנו! נצייר לרגע, שהוטב מצב ישראל בעמים, בני עמנו נתאזרחו במקומות מושבותיהם לא לבד על גבי-הנייר אלא גם בחיי-המציאות, אין חוקי המדינה, ואף לא תופשי השלטון המדיני והחברותי, מבדילים בין יהודי לאיני-יהודי והארץ פתוחה לארכה ולרחבה בפני בני ישראל לשבת בה, לעסוק בעבודת-האדמה, בחרושת ובמסחר, באופן שהנדידה התמידית חדלה לגמרי ושבה להיות חזיון מקרי בלבד,--נצייר הלאה, שהכירו העמים גם בזכויותינו הלאומיות ונתנו לנו מין אבטומומיה קולטורית או אפילו מדינית, כלומר: יש לנו רשות לבנות בתי-ספר בשביל ילדינו, שלשון-העם שלנו תהיה השלטת בהם, לשוכתים ביום השבת נתנה רשות לעבוד ביום הראשון באין מעצור ובפאראלמנטים יושבים צירים מיוחדים מן האומה הישראלית, שנבחרו על סמך הזכות של המועד,--מצב העם העברי בחומר וגם ברוח ייטב או מאד ולא תהיה לנו שום סבה להתאונן על הגלות,--כלום נחדל או מלשאוף לתחית האומה במקור?
פועלי-ציין בודאי יחדלו, ואין צורך לומר, כי זימלובסקי וחבריו לא יכירו או בזכותנו לעורר את העם לשיבת ציון ולבנין ארץ אבותינו, אבל אנו לא נחדל!
אנו, שבלבנו עוד נשמע הד קול הנביאים ויעודיהם; אנו, הכמהים לחיים מקוריים ומלאים, שלמים ומיוחדים; אנו, השיאפים להמשיך את עבודת היצירה של ההיסטוריה העברית והמתנגעים להופעת השכינה הלאומית--לא נחדל מלהיות ציוניים גם אז!

אנחנו לא נסתפק באבוס המלא הנתן לפנינו, ואולי עוד יותר מעתה נחוש את הלחץ, שהקולטורה הזרה והסביבה הזרה לוחצת אותנו, וגם אז תהיה משאת נפשנו לשוב למקורנו הלאומי, אל המקום, ששם צמחה הקולטורה העתיקה שלנו ושם יכולה היא לשוב לחיים מלאים ומפכים.
כי אנחנו לא מהרנו לנצל את עדינו מעלינו בימי-האור המעטים, שהגיעו לרוסיה, לא לבד מפני שהיינו רואים את הנולד ולא יכולנו להאמין ב,חסד לאומים", אלא אף מפני שברור היה לנו, שגם באופן היותר טוב לא תפתר כאן הפרובלימה הלאומית שלנו.

הפרובלימה הלאומית שלנו אינה שאלת-היציאה לבד ואף לא שאלת שווי-הזכויות בבחינה פחות או יותר מלאה, כל אלו הן שאלות מלוות את הפרובלימה העיקרית שלנו ועושות אותה יותר מורכבת ויותר מרובת-גונים; אבל העיקר עצמו הוא ענין אחר לגמרי: הנה אנחנו עם, שתפס מקומו המיוחד בתולדות העולם; עם, שנלחם, כרע שבעתים והוסיף לקום, היה הרבה פעמים מדרס לרגלי אויביו ושוב התרומם והכה אותם מכה נצחת, נלחמנו עם האלהים האדירים של אימות רבות וסוף סוף שפכנו את רוחנו על גוים רבים ועצומים, למן היום, שכרתנו ברית עם אלהינו, היתה יד כל בנו ורוחנו בכל. גם היום עדיין השפעתנו רבה ועצומה בכל מקצעות החיים הקולטוריים ובכל ענפי התרבות האנושית; והשפעה זו הולכת ונמשכת בכח ההתמדה, אף-על-פי שאין לנו כחות אקטיביים פורים, אנחנו יצרנו ונתנו לעולם שורה ארוכה של אמתות ועליהן באנו באש ובמים, כשאבדנו את חירותנו המדינית לא אמרנו נואש ואף בארצות אויבנו החזקנו במעוז תורתנו, הורגנו עליה כל היום ועלינו בנבורה על מוקדי-אש, היו ימים, שבידינו שחמנו את עוללנו ומפנו כדי שלא יפלו בידי הצוררים, שיעבירו על דתם וירחיקו מעמם, כל ההיסטוריה רבת-הדמים שלנו היא חזיון נהדר של עם עומד

על נפשו ונלחם בחרף=נפש על אמתותיו, הכי הגענו ליום הזה, כדי שנשים לאל במשך ימי דור אחד את כל עבודת-הדורות עד הנה?

ואולם מצב האומה עכשיו הוא כך, שהיא הולכת ומתמוזמת מיום ליום, סדרי החיים החדשים גורמים לכך, שיהא הקשר בין העם ואלהיו הולך ורפה, התורה הישראלית מונחת בקרן-זווית ואפילו מה שיש לנו מן הקולטורה הלאומית, כביכול, אינו על-פירוב אלא העתקה מתורות הגויים. מלה ישראלית מקורית לא נאמרה זה כבר, ואפילו צורה מקורית לדברי אחרים לא עצרנו כח לברוא אלא מעט. מימי החסידות לא נברא בתוכנו אף רעיון פילוסופי מקורי אחד ולא נתבטא כמעט אף רגש פיוטי מקורי אחד. כי מהו כל המחקר הלאומי שלנו היום ומה הן כמעט כל השירה והאמנות הלאומיות שלנו היום, אם לא הד-קולן של המחשבות וההרגשות המפעמות בלבות הגויים סביבותינו? הראו לי אינו יצירה לאומית שלנו בדור הלאומנים הזה (חוץ מאחדים משירי-ביאליק וספורי מנדלי מ'ם ועוד שנים שלשה דברים של משוררים ומספרים אחרים), שלא תהיה חקיי פשוט וספורי מנדלי מ'ם לשירה הנאמרת אצל אחרים, איה המלה הלאומית המקורית שלנו? היכן הוא הרעיון המקורי שלנו, שאנו יצרנוהו ויסדנוהו? לא לחנם אין הספרות החדשה יכולה לתפוס בהכרת האומה הישראלית את המקום, שתופסות הספרות האחרות בהכרתן של האומות האחרות; עמנו חשומרגיש, שכל אותה הספרות רק כתיבה היא בלשונו, אבל אינה שלו על-פי תכנה. ולפיכך יש גם עד היום הזה לאיזה ספר ישן, שבעינינו אין לו ערך גדול, אבל באמת מקוריותו הישראלית מרובה, יותר חשיבות ויותר קדושה בעיני העם מלכל הספרות החדשה שלנו...

אנו הולכים ונתקים משרשנו הקולטורי, אנו הולכים ושובחים את תורתנו, מפסידים את מקוריותנו ומטשטשים את צורתנו הלאומית; ואם כך ימשך הדבר עוד דורות שנים שלשה—ימחה זכר האומה הישראלית מתחת השמים, יהיו הורים ישארו, אמנם, ויוסיפו להיות מטרה לקצי החשובים שבכל הארצות; אבל אלה יהיו מזכרת מעציבה לקולטורה שהיתה—ואיננה, ללאומיות שחיתה—ומתה. וכי בשביל זה סבלנו ענויים כל-כך קשים במשך דורות אין מספר? וכי לתכלית כזו נשאנו את נפשנו בהיותנו מוכים ומעונים במשך שנות אלפים? כלום חיו אבותינו כגבורים כדי שנבוא אנו אחריהם ונמות מות-נבליים?

ילך וישים קץ לחייו הלאומיים מי שיכול ורוצה בזה; יחליף את הזהב הצרוף של לאומיותו המקורית בכסף-סינים מי שלבו מטומטם ודעתו קצרה להבדיל בין הצרוף ובין הסינים. אבל, לאשרנו, עדיין נמצאים הרבה יהודים, שלא ירדו עוד עד הדיומא התחתונה הזאת, יש יהודים, שום חשים את משא הדורות על שכמם ולבם לא יתן אותם לעזות חרפה על שם אבותיהם הקדושים, עדיין יש יהודים המרגישים בחובתם, שהוטלה עליהם על-ידי הדורות שקדמו—להמשיך ולהביא לידי נצחון גמור ושלם את המלחמה הגדולה, שהיהדות נלחמת בעולם כולו. ואותם היהודים מבקשים עתה את ציון, כי תהיה להם למשען-עז במלחמתם ולמבצר ללאומיותם המקורית. משאת-נפש זו נובעת ממקור המסורת היהודית העתיקה, מן היעודים הנביאיים, ודבר אין להם עם הלחץ החמרי ועם שאלת הנדידה היהודית, הציוני הראשון, ר' יהודה הלוי, חי בארץ ובתנאים מדיניים, שלא היו טובים מהם ליהודים בכל ימי גלותם. בספר הערבי לא היה תחום-מושב ולא היו רדיפות אכזריות. גם המצב החמרי וגם המצב הרוחני של בני אומתנו יושבי הארץ ההיא היה טוב, יהודים עלו אפילו למדרגת מיניסטרס והפרנסה היתה בשפע. השירה פרחת והקולטורה העברית התחילה לתת נצנים מרהיבים ביפים. ואף-על-פי-כן גם אז היתה משאת-נפשה של האומה לשוב למקורה, לציון, עיר-האלהים, והמשורר האלהי נתן את הכמיו היותר מבריק למשאת-נפשו. וכך הדבר גם בימינו: השאיפה לציון בתור אידאל לאומי נצחי חי ופועל בקרבנו גם וזלה האימפולסים

של צרת-היהודים בבחינותיה השונות והוא שעורר בקרבנו גם את ההכרה, שרק בציון נמצא מפתח גם לרוחנו הלאומי ושם גם נמצא את שכנת-האומה, את רוח-היצירה שלנו, ההולכת ומתחמקת מאתנו כאן, בגלותנו.

כי יש צורך בהקמת מבצר להקלמורה ההיסטורית שלנו וכי בלא זה אנו הולכים בצעדים מהירים לקראת אבדן לאומי.—דבר זה הכירו טובי חכמי ישראל עוד הרבה-הרבה שנים קודם הציוניות. כל אותה תנועת התקונים-בדת העברית, שבראשה עמד מ. ל. ליליענבלום, לא היתה אלא התגלות מתאמת-לומנה של הכרת הצורך הזה, כי הפרש גדול יש בין הריפורמה הליליענבלומית ובין זו של המתקנים האשכנזיים. שם היתה שאיפה להתערבות בנזים ולחקי מעשיהם, ועל-כן היתה שם הריפורמה למעשה אנטי-לאומי וגם הביאה עמה יציאת המונים מן הדת והערה הישראליות. הריפורמה של ליליענבלום היתה לאומית על-פי שאיפתה הפנימית. ליליענבלום כבר ראה בהתנוונותה של היהדות, כלומר, של הקולטורה הלאומית שלנו, ולבו דאב על-זה מאד. בהרבה מקומות מספריו, שכתב באותם הימים, מתבלמים יסורי נפשו וכאבו הגדול על חורבן הקולטורה הלאומית שלנו, שהתחיל עוד בימים ההם, ואולם הוא וחבריו דמו למצוא את האשם בדבר—ברבנים וחומרותיהם. ליליענבלום וחבריו הסופרים העבריים משנות הששים והשבעים חשבו, שההתאבנות הדתית, שהגיעה לנו ע"י אחרוני הפוסקים, היא היא המסך המבדיל בינינו ובין אלהינו, הם חשבו, שהחומרות היתרות של הרבנים, העושים פירוד בין הדת והחיים, גורמות לכך, שיתרחק העם מעל המקורות הרוחניים הישראליים, ועל-ידי זה הוא מגיע לידי דינאציונאליזציה מבהלת. ולפיכך, אם רוצים אנו למנוע בעד הפרוצס של ההתנוונות הלאומית, אנו צריכים, קודם כל, לתקן את הדת ולחדש את פניה עד שתהיה נוחה וקלה גם בשביל היהודי המודרני; או אז תחדש הדת—שהיתה אצלנו תמיד, ובפרט עד הזמן האחרון, שם נרדף עם הקולטורה הלאומית,—את נעוריה ויתגלו בה כחות היצירה העצמית כבימי קדם.

כך חשבו בדור שקדם להציוניות, וחשוב מאד לשמור את הדבר הזה, שהדור ההוא לא היה דור ההתבוללות, כמו שמועים רבים לחשוב. בין חכמי ישראל, שפעלו בקרב המחנה, לא היו מתבוללים מעולם, אלה, שרצו בטמיעה ונבאו לממיעה, הלכו מאתנו ועזבו אותנו לאנחות. תמה אני, אם אפשר לצרף אפילו את גייגל המתבוללים, אף-על-פי שהוא היה האידיאולוג של שיטת בני דת משה, שעדיין מחזיקים בה צמאי-הטמיעה בכל כחם. כי יש מתפלספים, שהם מגיעים במחקרם לידי כפירה במציאות האלהים, ובפנימיות נפשם הם נשארים בעלי רגש דתי עמוק. כך התפלסף גם גייגר על לאומיותו וכפר בה ואף-על-פי-כן נשאר הוא עצמו יהודי לאומי. כי היתכן לתלמיד-חכם גדול כמותו, שהיתה ידו מושלת בכל מקצועות הדעת הישראלית, שהוא יהיה מתבולל? רק עמי-הארצות בכל הנוגע לתורתנו וספרותנו הם הם צבא-הטמיעה!

ואם לבי נוקפי לחשוב אפילו את גייגר למתבולל, מכל-שכן שלא היו מתבוללים בין חכמי ישראל במזרח אפילו בתקופת ההשכלה. לא לחנם נולדה הציוניות או חבת-ציון על ברכי ההשכלה, אלא מפני שבאמת יש ביניהן קשור הגיוני וסמיכת-הפרשיות. כשנעשה ליליענבלום ממבקש-תקונים נלהב לחובב-ציון נלהב לא צעד אחורנית ולא שב בתשובה, כמו שמועים רבים לחשוב, אלא צעד צעד לפנים בדרך התפתחות המחשבה. וצעד זה הקדים לצעוד פרץ סמולנסקי. זו היתה איבולוציה מבטית של הרעיון המונח ביסודה של בקשת-התקונים, אף-על-פי שלא תמיד ידעו בעלי הרעיון הזה להביעו כיוצא. ועל-פי איבולוציה מבטית זו נעשו גם רוב המשכילים האחרים לחובבי-ציון. הטוב והמוכרח שבמחנה הציוניים גם היום—אלה הם שרידי דור-ההשכלה או חניכיו. בדרך בקשתם את התחייה הלאומית הרוחנית, את התחדשותם של כחות-היצירה הלאומיים ואת המקורות שלנו, הגיעו לידי חבת-ציון: סוף סוף הכירו והשיגו, כי תנאי מוכרח לכל אלה היא—הקמת הריסותינו המדיניות, שיבתנו למקור מחצבתנו ויצירת

תנאים נאותים להתפתחות חפשית ומשוחררת מכל לחץ קולטורי זר, כשם שראה, אחד-העם בומנו את תחית-הלב ואת התורה-שבלב ב, מרכזו הרוחני, כך ראה גם ליליענבלום לפניו את התגשמות חלומו על צירוף הדת וזקוקה מן החלודה, שהועלה עליה בימי הנדודים הגלותיים—בשיבת-ציון, איני זוכר עתה בדיוק את המאמר ואת סגנון-הלשון, אבל הרעיון הזה הובא על-ידי ליליענבלום עצמו בתחלת ימי ציוניותו באחד ממאמריו ב, ווסחוד, דברים שונים דברו אלינו סופרי ההשכלה וסופרי הציוניות, אבל ה, לייטמוטיב הפנימי שבדבריהם היה אחד, והוא: הדאגה לתורתנו ההולכת ומשתכחת מישראל, הצער העמוק למראה ההתנוונות הרוחנית העושה שמות בקרבנו והאהבה הבערת לקדשי האומה, לערכי הקולטורה ההיסטורית שלנו, שעליהם מסרנו את נפשנו במשך כל הדורות ושהם הולכים ונחרבים לעינינו.

ומי שהגיע אל הלאומיות ואל הציוניות דרך איבולוציה פנימית זו, מן הספרות העתיקה ועד ההשכלה; מי שנפשו חוצבה מנקרת-הצורים של הדורות והאור ההיסטורי העברי שופע בה, —הוא לא יתערב לעולם בדור-ההפלה הנוכחי, דור הנשען על משענת קנה רצון של תורות חיצוניות ומתבצר בתוך, פרוגרממות, שאין להן לא שורש ולא ענף בחיינו העצמיים ואין האור ההיסטורי שלנו שופע בהם. לזה יש השקפתו המיוחדת לא לבד על הפרובלימה הלאומית שלנו בכלל, אלא גם על החזיונות הפרטיים שבחיינו. הוא מעריך הערכה מיוחדת גם את יחוסנו אל הגלות ואל העמים סביבנו, את חובתנו לקחת חלק בחיי המדינה הנכריה ולבצר לנו עמדה לאומית בתוך איתה המדינה עד כמה שידנו משגת, —וגם את עולמנו הפנימי, המיוחד לנו לבדנו, הלאומיים ממין זה תובעים מן היהדות הנוכחית המון תביעות, שאינן דומות כלל לתביעותיהם של ז'יטלובסקי וחבריו, ואין צורך לומר, ששונות הן מתביעותיו של זנגוויל ולוסיץ וולף... מה שלהם עיקר, או גם עיקר העיקרים, נעשה לנו לפעמים לא יותר מצורך ומני ומקרי. מה שהם חושבים לעצם היהדות נעשה לפעמים בעינינו רק חזיון-מלוח, שהוא עלול להסתלק בלי שיגיע מזה איזה הפסד ממשי ליהדות; ומה שבעיניהם הוא ערך לאומי, אשר קדוש ואמרי לו, פעמים שאינו בעינינו אלא, רע מוכרח או גם—בלתי-מוכרח. בכלל שונה הרבה התוכן הלאומי שלנו משלהם והרבה פעמים יתכווין לבנו למראה הלאומיות החדשה, המתהלכת עתה אצלנו בשוק, ובמר נפש נקרא: הלא זו אינה אלא עבודה-זרה מכוסה אדרת-שער, הבעל במקדש יהוה!

וכשם ששונה היא השגתנו ממהות היהדות והתביעות שאנו תובעים ממנה, כך שונה היא הפרובלימה הלאומית שלנו משלהם; ובהסכם לזה משתנה גם היחס שלנו להמון מעשים לאומיים. אפשר, איפוא, שאפילו בשעת מעשה קונקריטי תתגלה התהום שבין השקפת-עולמנו שלנו והשקפת-העולם שלהם, —ואיך אפשר לנו להתאחד עמם לאורגאניזמוס מפלגתי אחד? איך אפשר ליסד דת אחת בשביל המאמינים והבלתי-מאמינים? איך יתלכדו לגוף צבורי אחד השואפים לחזק את הצבור ולהוסיף עליו והחותרים להחריבו ולברוא ממנו בריאה חדשה? איך יתלכדו אנשים הרואים רק יהודים נרדפים דוברי-יוגונויות עם אלה הרואים את האומה העברית, מלחמותיה הגדולות, נרדויה ההיסטוריים, מפלותיה ונצחונותיה? ...

על-כן אמרתי: להשתתף בעבודה טובה ומעילה לעמנו אנו יכולים עם כל ארם ועם כל מפלגה, אבל להתאחד, להתמוג ולוותר אפילו כל שהוא מהשקפותינו ומתביעותינו, —זה יכולים אפשר לעשות ה, פוליטיקים הריאליים שלנו, אבל לא אנו, חניכי קרובמאל, סמולנסקין, ליליענבלום ואחד-העם. בעינינו יש רק דרך אחת להתאחדות: יבואו כולם אלינו, וכל עוד שלא יהיה כדבר הזה נעמוד על משמרתנו ונשא את אמתותינו מדור אל דור עד שבאמת יבוא היום המקווה ויהפוך לעמנו שפה אחת ודברים אחרים לקרוא כולם בשם תחיתו השלמה, כתקוות ההיסטורית. אל היום ההוא אנו נושאים את נפשנו.

מכתבים מצרפת.

ב (*).

בשנים האחרונות התחילו מרגנים אחרי החברה, כל ישראל חברים' (ה, א'יאנס'). ממקומות שונים, וביחוד מאשכנז ומהולאנד, הגיעו אליה תלונות עזות, כי בבתי-הספר שלה שבאריץ-הקדם אין מלמדים את הלשון העברית כלל ואין מחנכים את התלמידים ברוח היהדות וכי הלמוד העיקרי שם הוא רק—הלשון הצרפתית והלמודים הכלליים, באופן שהתלמידים הגומרים את חיק-למידם בבתי-ספר אלה יוצאים מהם ריקים מידעת הלשון העברית ורחוקים מן היהדות הדתית והלאומית באותה מדה, שהם מוכשרים להתבולל בעמים האירופיים.

ימים רבים שמעה החברה, כי'ח' את התלונות האלו במנוחה ולא שמה אליהן לב. אך כאשר מצאו התלונות מסלות גם ללכותיהם של הרבה מן החברים היותר נאמנים והיותר מסורים לה, לא יכלה עוד לעבור עליהן בשתיקה והחליטה לשלוח אל המזרח מלאכות של בקורת, שתכליתה לבקר את בתי-הספר שלה שם ולראות, אם יש ממש בתלונות אלו או לא.

לחברי המלאכות נבחרו: הרב ישראל לוי מפאריז והד"ר פורגים מליפציג ונלוה אליהם גם מר בנדיקט, סגן המוכיר של החברה. שמעו זאת האורתודוקסים האשכנזיים—והתאוננו מאד ולא רצו בשום אופן להסכים לבחירת האנשים ההם: אף-על-פי שהנבחרים הם מלומדים מפורסמים וחשובים—אמרו—אף-על-פי-כן אין לסמוך עליהם בדברים הנוגעים לדת ישראל ולרוחו; ולפיכך דרשו מן החברה לספח אליהם, לכל הפחות, עוד איש אחד מן האורתודוקסים. אך החברה דחתה דרישה זו בשתי ידיים ושלת האנשים האלה יצאו במלאכותם החשובה. בסוף חודש אוקטובר יצאו למצרים, סוריה וארץ-ישראל, לאסיה הקטנה, לטורקיה האירופית ולבולגריה, ושהו בדרכם כשלשה חדשים, בקרו את כל בתי-הספר הנמצאים בכל המדינות האלו ובסוף חודש יאנואר ש'ז שבו בבשורה משמחת, שהכל נוהג כשורה: הלמוד העברי הוא בבתי-הספר של, כי'ח' טוב במדה שלא פללו מראש, התלמידים יודעים את הלשון העברית במדה מספקת וגם את ההיסטוריה העברית הם יודעים היטב, באופן שהם מחנכים חנוך דתי נעלה וגם הרגש העברי הלאומי גדול בהם מאד. כאחת: הכל טוב ויפה ולתלונות המתלוננים אין שום יסוד. ושמה תאמרו, שהשליחים האלה לא עשו משלחתם באמונה ובקרו את בתי-הספר רק בקורת שטחית?—שמעו נא מה שאומרים חברי מלאכות זו בהרצאתם, שיצאה בימים האלה בלשון צרפתית ושמפני חשיבותה הגדולה אני מוצא לנחוץ למסור אותה בזה כמעט בשלמותה⁽¹⁾:

אנחנו לא עשינו כמו שעושים תיירים אחרים, המוצאים משפטם בחפזן, מקבלים ידיעות מכל הבא בידם, אף ממקורות שאינם נאמנים, ולא ידקדקו בדבר, אם יש ממש בדיעות אלו או לא. לא, לא כזאת עשינו אנן, מאחר שהיינו מסורים אל משלחתנו

(* עיין השלח, הכרך הנוכחי, חוברת א', למעלה עמ' 77—84.

⁽¹⁾ הטעמת-המלות היא שלי כמעט בכל מקום.

בכל לבנו. אנחנו חקרנו ודרשנו את הדברים מכל הצדדים, השתדלנו בכל מאמצי כחנו לראות ולהסתכל, לשמוע, לשאול, לבקר ולאסוף כל ידיעה וכל שמועה, שבאה אלינו, כדי לירד לעומק הענין ולשפוט עליו בלי שום נטיה צדדית. בכל מקום שבאנו חקרנו ודרשנו לא רק את הדירקטורים של בתי-הספר ואת סגניהם, אלא גם את רבני המקום, את האנשים החשובים והפשוטים של הקהלה, ואפילו את התלמידים שפגשנו ברחוב שאלנו. אנחנו קבלנו עדותם של המצדדים בזכותה של חברת, כ"ח' וגם של המתנגדים לה. המינו און אל דברי הציוניים ומתנגדי-ציון. קראנו אל אסיפותינו את ועדי בתי-הכנסת ואת ועדי בתי-הספר ביחד. דברנו עם אנשים מכל הכתות והחברות השונות. בקרנו וגם-בקרנו אותנו אנשים פרטיים שונים. ולא רק קָמְנו לדבר לכל אחד מהם ככל העולה על רוחו, אלא דרשנו ובקשנו מהם, שיאמרו לנו את האמת היותר ערומה. השתמשנו בכל התחבולות לברר את האמת, אם בתי-הספר של כ"ח' מביאים תועלת או הפסד, אם מגדלים הם אנשים עבריים ולאומיים או נוטעים הם בקרב לבם של תלמידיהם דעות נפסדות, דעות של התבוללות, להשניא עליהם את יהדותם ואת ארץ-מולדתם או אפשר גם להיות בנים כחשים לאבותיהם ... אנחנו חקרנו ודרשנו, איזו מלאכות מככרים התלמידים לאחוז בהן בצאתם מבית-הספר, ואם רוח המקום נוחה מהם בכלל. אנחנו לא חִסְרְנו מנפשונו כל עמל ותלאה אך כדי למלאות את תפקידנו באמונה יתרה. בכל ימי השבוע היינו באים אל בתי-הספר מאז הבוקר והיינו נשארים שם יושבים, רואים ומבקרים עד הרבה שעות אחרי הצהריים, ובערב היינו עושים בקורים שונים, היינו מאספים אסיפות ויושבים בישיבות, ועבורתנו זו היתה נמשכת עד השעה הראשונה אחר חצות-הלילה. וגם יום השבת לא היה עובר עלינו כבמלה. אנחנו בקרנו את כל בתי-הספר מן הלשכה היותר אחרונה עד הלשכה היותר עליונה ולא הנחנו דבר קמן וגדול, שלא בקרנו אותו. ציינו להראית לנו את מחברות התלמידים; עמדנו וראינו את מלאכת ידי הנערות. בקרנו את בית-הספר למלאכה שבירושלים ואת ביה"ס לעבודת-האדמה שביפו. היינו עומדים ורואים את התלמידים בשעה שהיו עוסקים בבתי-מלאכה שונים. בקרנו גם אלה חניכי בתי-הספר, שהם עובדים לאדונים שונים, ושאלנו גם את האדונים וגם את התלמידים, אם דעתם נוחה אלה מאלה. ואנחנו לא גרענו עין מן התלמידים גם בשעת ההפסקה, גם בשעה שהיו יושבים אל השלחן לאכול וגם בשעת תפלתם.

מרצוננו לדעת, עד היכן מגעת ידיעת התלמידים בלשון העברית ובלמודי-הדת, היינו עושים בערמה ושואלים מן התלמידים שאלות, שלא הכינו את עצמם להן מראש. היינו נותנים להם לכתוב מאמרים לקחים מן התנ"ך. היינו מצווים אותם לקרוא לפנינו עברית בלי נקודות; היינו שואלים מהם לספר לנו בעברית מן ההיסטוריה המקראית ומן ההיסטוריה שאחרי התנ"ך. ואנחנו לא הסתפקנו בבחינת התלמידים רק בדברים התולים בזכרון בלבד, אלא קָמְנו וגם את התפתחות שכלם ובינתם, ואנחנו לא אמרנו די במה שבקרנו את בתי-הספר של חברת, כ"ח'; חשבנו לנו לחובה להשוות את בתי-הספר האלה אל בתי-הספר אחרים ולראות, במה עולים אלה על אלה או נופלים אלה מאלה. לתכלית זאת בקרנו בתי-ספר עבריים אחרים: בתי תלמוד-תורה שונים, בתי-הספר של הציונים, בתי-הספר של חברת היהודים האנגליים ושל ה"הילפספּעראיינ" וגם בתי-ספר פרטיים אחדים.

אנחנו כתבנו לנו לזכרון את כל הדברים, שיש להם ערך כל שהוא, בין שהם דברי תְּהִלָּה או דברי תְּהִלָּה על בתי-הספר של חברת, כ"ח'. רשמנו לנו את התולדות השונות ביחד עם השבחים והדברים הטובים שהגיעו אלינו. ובערב בערב, אחרי עבודת היום, היינו נוחנים ובודקים היטב את כל הרשימות האלו ועל פיהן קנינו לנו דעה ברורה ומיושבת. ואת דעתנו זו אנחנו מרצים עתה לפני חברינו הנכבדים.

את מעשה-הבקורת שלנו התחלנו בנובמבר שנה שעברה בעיר אלכסנדריה של מצרים וגמרנו בעיר סופיה בתשעה עשר ביאנואר ש"ז. במשך הזמן הזה בקרנו ארבעים ושנים בתי-ספר של חברת "כ"ח" וחזן מזה—גם את ביה"ס לאומנות שבירושלים ואת ביה"ס לעבודת-האדמה שבמקוה-ישראל.

בתי-המקלט (asiles) שלנו לילדים קטנים שבערי ירושלים, סאלוניקי ואיזמיר מתנהלים באופן היותר טוב. משתמשים שם בסדר-הלמוד של פֶּרְקֶל סדר החביב מאד בארץ הקדם. התלמידים עושים רושם טוב על כל רואיהם. הסדר והנקיון שם ראויים להיות למופת. באחדים מהם, ביחוד באלה שבארץ-ישראל, בסוריה ובמצרים, לומדים את הלשון העברית בשוה עם הלשון הצרפתית.

למודי מלאכת-יד בבתי-הספר לנערות מתנהלים באופן רצוי מאד. מיני-המלאכה השונים, שהנערות עושות בידיהן, עשו עלינו רושם נעים מאד. מציינים אנחנו ביחוד את אלה שבסאלוניקי, איזמיר ואדריאנופול. הרבה מן הנערות, כשהן יוצאות מבית-הספר, מוצאות פרנסתן בכבוד במלאכת-ידן זו.

צריך להיות מומחה לרבר כדי לחיות דעת על ביה"ס לעבודת-האדמה שבמקוה-ישראל. אנחנו יכולים לאמר רק זאת, שבית-ספר זה עשה רושם נעים מאד. מודים אנחנו כי התלמידים, שברעתם להקדיש את עצמם לעבודת-האדמה, מוכרחים, אחרי שהם גומרים את חוק למודם בבית-ספר זה, לעזוב את ארץ אבותינו, ועל זה דוה לבנו מ'אד. הסבה לזה היא: כי בהקולוניות עדיין אין מקום לעבוד בשביל הדור הצעיר הגדל ובא, ולרכוש אדמה חדשה כדי לכונן שם קולוניות חדשות אין באפשרות לעת-עתה. בין התלמידים היוצאים האלה, המוכרחים לנוע אל ארץ אחרת ולכונן להם שם מעמד, יש ציונים נלהבים, מדברים עברית כבשפת-אם, שהיו חושבים את עצמם מאושרים אילו היו יכולים להשאר בארץ-ישראל.

הציונים מתלוננים עלינו ומוענים, שחברת "כ"ח" בעצמה גורמת, שיעזבו בני-הנעורים את ארץ-מולדתם וילכו למרחקים, במה שהנהיגה את למוד הלשון הצרפתית בתור למוד עיקרי בבתי-הספר שלה. אך כל התלונות האלה תלונות-שוא הן. חכ"ח אינה מסיתה שום בן-אדם לנסוע למרחקים, ומכל שכן שאינה רוצה, שיעזבו בני-הנעורים את ארץ-אבותיהם הקדושה, "שכן בארץ מולדתך ומצא פרנסתך בכבוד"—זהו הפתגם הרגיל בפי חכ"ח, שהיא משמיעתו לתלמידיה. אבל מה יעשה הפועל העני אם ארצו אינה מפרנסת אותו, אם אין מקום בארצו לעבוד ולמצוא בה את מחיתו? כלום אמור לפועל כזה להשתמש בידעת הלשון הצרפתית, שהיא יכולה להיות לו לעזר כדי למצוא פרנסתו במקום אחר? וכי מפני שאינו יכול לחיות בארצו צריך לסגור בפניו גם שערי ארץ אחרת, שבה יוכל למצוא פרנסתו בכבוד? והרי כך היה עולה להם, לפועלים העניים, אילו היינו עושים את הלשון העברית ללשון-הלמודים! הלא כל הארץ היתה סגורה לפנייהם! אנחנו חושבים, כי עד שלא תהיה לבני ישראל ארץ מיוחדת, שהלשון העברית תהיה שם השלטת וששם יוכל פועל למצוא לו מעמד נכון ובטוח בעזרת לשון זו, עד אז—אנו אומרים—אין לראות בלשון העברית אמצעי להלחם בו מלחמת הקיום! בקרנו עשרים ושלשה בתי-ספר לנערים, על-פי הציונים שעשינו לנו יכולים אנו לסכם את הרושם הכללי, שעשו עלינו בתי-הספר הללו, בדברים אלה: 17 מהם—טוב וטוב מאד. ששת הנשארים—ממוצע, כמעט כל בתי-הספר לנערות עולים על בתי-הספר לנערים. סבת-הדבר הוא לא מפני שכשרונות הנערות הם יותר טובים, אלא מפני שהנערות מבקרות את ביה"ס באופן יותר מסודר מן הנערים. הנערות כולן מתחילות מן הלשכה היותר נמוכה וגומרות בלשכה היותר עליונה, באופן שכשרונותיהן הולכים ומתפתחים בהדרגה כשהן עוברות מלשכה אל לשכה; ואם תבוא אלינו נערה מבית-ספר אחר מכניסים אותה לתוך הלשכה המתאמת לידיעותיה בלי שימת-לב

לשנותיה, לא כן הנערים, איתם מוכרחים להכניס אל הלשכה המתאמת לשנותיהם בלי שימת-לב לידעותיהם, כי הנערים אינם יכולים להשאר בבית-הספר אחרי שעברו עליהם חמש-עשרה שנה, שהרי אז כבר מוכרחים הם לחזור אחרי עבודה להשתכר בה. אנחנו שמנו לבנו אל הנערים הבאים אלינו מבתי-הספר של הנוצרים ומבתי תלמוד-תורה, הראשונים אינם יודעים אף מלה עברית אחת וגם ידיעותיהם הכלליות מוגבלות הן מאד, והאחרונים יודעים עברית היטב, אך זוהי כל ידיעתם, וזאת עברית אינם יודעים כלום. באים אלינו גם נערים, שלא למדו בשום בי"ס ולא קבלו שום הכנה קודמת—ולפי שנותיהם אי-אפשר להכניסם לתוך הלשכות הנמוכות; וזהו מכשול גדול, שקשה להסירו. עוד סבה אחרת יש למה שהנערות מצליחות יותר בלמודן: המורות יודעות יותר מן המורים לקנות את לב תלמידותיהן ולחבב עליהן את הלמודים. אף-על-פי שגם המורים עושים את מלאכתם באמונה, הרי דבר מונח במבע הוא, שהנשים יודעות להתחבב על התלמידים יותר מן הגברים, ולפיכך רואים תלמידיהן סימן-ברכה בלמודם יותר מתלמידי הגברים. דעתנו היא, כי בלשכות הנמוכות ישימו מורות במקום מורים, ומהו היינו מוציאים תועלת פי שנים: הנערים היו מצליחים יותר וההוצאות היו קטנות יותר, כי שכר המורות נמוך הוא הרבה משכר המורים; ועוד גם זאת: נקל למצוא מורות ממורים, אך מה נעשה והרב מסלוניקי אומר, שעל-פי ה,שלחן הערוך" אסור לאשה ללמד ילד, שהוא יותר מבן שמונה שנים!

אף-על-פי שאמרנו, כי בבתי-ספר אחדים נופלות ידיעותיהם של התלמידים מאותן שבשאר בתי-הספר, אך הרגש המוסרי והדתי שיהיה שוה למובה בכל בתי-הספר, בכלם מחונכים הנערים ברגש מוסרי טוב; בכלם מרגילים את התלמידים לסדר, לנקיון, לאהבת-העבודה וכדומה. אף בבתי-הספר היותר גרועים ראינו את מחברות הילדים והן נקיות ומהירות וכתב-ידם יפה להפליא. הלא טוב בית-ספר גרוע מהעדר גמור של בית-ספר; הלא טוב בית-ספר גרוע של חברה, כי"ח מאיזה ת"ח, ששם מצטמצמים ונובלים התלמידים בגופניות וברוחניות; הלא טוב בי"ס גרוע אחד של חכ"ח מכל בתי-הספר של הנוצרים, שאין סובלים שם את התלמידים היהודיים כלל. ובית-ספר של חכ"ח מציל את האב היהודי גם מלשלוח את בנו אל בתי-הספר של המיסיונרים, שנתרבו בארץ-הקדם במספר עצום.

נעים לנו להודיע, שהתלונות, שהגיעו על בתי-הספר של חכ"ח ועל המורים ועל התלמידים בבתי-ספר אלה, שאינם מתנהגים ברוח היהדות ועל-פי חוקי הדת, כולן בגויות על יסוד תוהו. הכל שקר וכזב. בכל מקום שבתי-ספרנו מצויים שם (חוץ מירושלים, ששם מרובות הכתות המתנגדות זו לזו וקשה לברר שם את האמת) השיבו הרבנים, שפנינו אליהם בשאלות על הדבר הזה, כולם פה אחד: כי בבתי-הספר של חכ"ח לומדים את המורי-הדת בראוי ובמדה מספקת והמורים והתלמידים מתנהגים על-פי רוח הדת והמוסר ורוח הבריות נוחה מהם. רק במקום אחד, בפקיד אחד של קונסנטנינופול, התלוננו עלינו על המצב הפרוע של החנוך הדתי, השורר בביה"ס של חכ"ח, אך לא יכולנו לברר את האמת מפי העדים המכחישים זה את זה, והיו מקום זה היו בכל מקום דברי הרבנים ויושבי המקום אך טובים על בתי-הספר ועל המורים ועל התלמידים. התלמידים, שכבר יצאו מבתי-ספרנו, אינם נופלים במדרגת הרגש הדתי משאר בני-אדם מן הישוב. רובם שומרים את הדת היהודית ומדקדקים במצוות כיהודים כשרים. אך יש גם כאלה, ומעטים הם, שהם מקילים מעט במצוות המעשיות. אבל בזה אין בתי-הספר של חכ"ח חייבים כלום. בזה חייב יותר בית-אבותיהם או הסביבה, שהם נמצאים בתוכה, או, פשוט, הם הולכים ונסחפים עם זרם העת החדשה, החפשית, או תנאי-חיהם ומלחמת-הקיום הביאום לירי כך. כן היא גם דעת הרבנים, ומהו הפלא, אם בערים כאלכסנדריה, קהירה או במקומות ידועים בקונסטנטינופול, שהשבת היא שם מן המצוות שאדם דש בעקבו,—מהו הפלא אם תלמידי חכ"ח נמשכים גם הם אחרי

רוח-הזמן הכללית? ולעומת זה בערים כדמשק, סאלוניקי ואדריאנופול, שרוב יהודיהן שומרי-מצוות הם, שם גם תלמידי חכ"ח שומרים את הדת שמירה מעולה. הנערים הלומדים בבתי-הספר של חכ"ח מתפללים שם בצבור בכל יום. בקיץ הם מתפללים בכל ערב תפלת-מנחה ובחורף—מנחה ומעריב. בבתי-ספר אחדים מתפללים גם תפלת-שחרית תחת השגחת הרב. באחדים מתפללים בשבתות ובמועדים, חוץ מן התלמידים והמורים, גם הרבה בעלי-בתים. הקשבנו לקריאת התלמידים בתפלות והנה קוראים הם אותן כהלכה, כרגילים בהן, ואינם נכשלים בקריאתן. בכלל, אם בתי-הספר של חכ"ח אינם אורתודוקסיים נלחבים, כאיזה חדר פולני למשל, על-כל-פנים שורר בהם הרוח הדתי והלאומי במדה מספקת לפי רוח המקומות, שהם נמצאים שם.

בתי-הספר של חכ"ח היו הראשונים, שהנהיגו את למוד ההיסטוריה. מהם למדו לעשות כך גם בתי-ספר אחרים. גם בתי ת"ת ראוועשו כמיהם. ועל הדבר הזה בלבד ראויה חכ"ח לתהלה, שהרי היא היא שסללה דרך ללמוד כזה בארצות-המזרח, — למוד, הנוסע בלבנות בני-הנעורים את הדעת מי הם ומאין מוצאם; את הדעת—שגם הם בני עם, שיש לו היסטוריה חשובה, ובכן אין שם ישראל צריך ויכול להיות להם לחרפה. לפי עדות הרבנים בארצות המזרח—התלמידים, שגמרו חוק למודם בניה"ס של חכ"ח, הם יהודים בכל לבם. לא רק מצות-אנשים מלומדה, והרגשות והנשיות, ששאבו מן ההיסטוריה הישראלית בקטנותם, לא יסורו מהם גם בזקנותם. עוד בדבר אחד ראויה חכ"ח לשבח—במה שהנהיגה את למוד הדת והלשון העברית גם בבתי-הספר לנערות. כי, כידוע, נחשבים התלמידים האלה בארצות המזרח לנערות לא רק למותר, אלא גם לתפלות, ובמה שהנהגנו בשבילן את התלמידים האלה ברצונם או שלא ברצונם של אבות הנערות נחוש בנפשנו, כי עשינו דבר גדול בשביל היהודים בארצות המזרח.

אך ביחוד שמנו לבנו לבקר היטב את למוד הלשון העברית בבתי-ספרנו. בחנו כמעט את כל הלשכות של שלשה ועשרים בתי-ספר לנערים בחינה פרטית ודקדוקית. הבחינות עלו יפה בשנים-עשר מהם, בחמשה—הלמוד הוא במדה מספקת, בששת הנשארים—במדה ממוצעת. ובתשעה-עשר בתי-הספר לנערות עשינו לנו את הציונים האלה: בשלשה—טיב מאד, בעשרה—מספיק ובששת הנשארים—ממוצע. ראוי לשים לב גם לזה, שהיהודים הספרדיים (חוץ מאגודות הציוניים, המתאמצים להחיות את הלשון בפי חבריהם) מסתפקים רק במה שהם מלמדים את בנותיהם תפלת קריאת-שמע וברכת מודה אני, וגם זה על-פי רוב רק בעל-פה; ובבתי ספרנו הן לומדות לקרוא ולכתוב עברית באותיות מרובעות ובכתב רש"י וגם בכתב הרגיל, כדי שתוכלנה לקרוא ולכתוב את האיספנויל שלהן, הנכתב באותיות עבריות. מובן מאליו, כי בדבר הזה עשתה חכ"ח דבר גדול ונחוץ.

אחר לגמרי הוא למוד הלשון העברית לנערים. כמעט כל הנערים יודעים לתרגם את המקומות הקלים שבתנ"ך. כל הנערים לא רק מורגלים הם בתפלות לקריתן בלי שום מכשול, אלא אף יודעים הם תפלות אחרות בעל-פה, רק הנערים הבאים אלינו מבתי-הספר של הנוצרים אינם יודעים עברית לגמרי. בכלל הוטב בכל בתי-הספר הלמוד העברי ביחד עם המכתב התלמודי הכלליים. יוצא מן הכלל הזה הוא ביה"ס שבקיר טבריה, ששם לא מצאו התלמידים הכלליים חן בעינינו, והלמוד העברי, כבכל בתי-הספר של ארץ-ישראל, הוא שם במדה מרובה מאד.

ואם עוד לא הגיע הלמוד העברי אל תכלית-השלמות הוא לא מפני, כמו שמתלוננים, ששעות התלמודים העבריים מועטות הן, אלא מפני שהמלמדים הם מונבלים מאד בידיעת התלמודים האלה ובאופן הסברתם. השעות מספיקות הן, אך התלמודים האלה נלמדים ע"י רבנים וקנים, שאינם יודעים את חוקי הפרדגוניה ואינם ראויים להיות

מלמדים, ולפיכך, תלונות הציוניים על אופן הלמוד העברי בהרבה מבת-ספרנו אינן חסרות כל יסוד. אבל לתקן את הדבר אפשר לא בבת אחת, אלא במשך הזמן. אי-אפשר להרחיק בפעם אחת את כל הרבנים המלמדים, שהם מוצאים בזה חיות ידם ואנשי-קהלתם מתיחסים אליהם באמונה, ולהחליפם במורים חדשים, המבינים יותר את מלאכתם. הדבר הזה יכול לגרום הרבה שנאה ומחלוקת בקהלות היהודים שם, ולגרום גם לזה, שהיהודים האלה, כשיראו שנוי דאדיקאלי בזה, יתחילו להתיחס אל בתי-ספרנו בחשד.

ואת הדבר הזה קשה לנו לעשות עוד מצד אחר: הלמוד העברי שם הוא רק אמצעי ללמודי-הדת. הנערים לימודים שם את הלשון העברית במדה שהדת והאמונה צריכות לה; ובכן צריכים המלמדים לשון זו להיות בעצמם בעלי דת ואמונה במובן היותר רחב. וכזאת קשה למצוא בין המורים החדשים, שאמנם יודעים הם את הלשון העברית ואת אופני הלמוד וההסברה, אבל אינם מלמדים אותה לנערים בשביל לנמוע בלבם את רגש-הדת, אלא בשביל הלשון עצמה ובשביל להטביע בלבם את הרגש האומי. — ומורים כאלה אינם ראויים לבתי-הספר שלנו.

מורים אנחנו, שצריכים תקונים בבתי-ספרנו, וכבר התחלנו לעשות תקונים כאלה בהרבה מבתי-הספר האלה בזה, שהנהגנו שם את הלמוד עברית בעברית. אבל עוד הפעם אנו אומרים, שלמוד הלשון העברית הוא רק אמצעי ללמודי הדת ולא למוד בפני עצמו, להחיות את הלשון בפי התלמידים, שיהיו דוברי-עברית! אנחנו נשתדל להוציא את תקונינו מעט מעט אל הפועל; נחליף מעט מעט את הרבנים-המלמדים הוקנים במורים חדשים הראויים לשמם ויחד עם זה נשניה, שהמורים החדשים יהיו גם הם בעלי דת ואמונה במדה מספקת. אבל יודעים אנו בבירור, שאחרי כל התקונים למובה שנעשה עוד ישארו אנשים, שמעשינו לא יהיו רצויים בעיניהם: אלה הם האנשים הדורשים, שננהיג בכל לשכה שלש שעות ללמוד הלשון העברית ושביחד עם התנ"ך ילמדו שם גם את התלמוד ואת ה"שלחן הערוך" וגם את הזוהר! נקל להבין, כמה תזיק פרוגראמה כזו להלמדים הכלליים! אנו חושבים, שהשעות המוקדשות עתה בבתי-ספרנו ללמודים העבריים מספיקות הן למאד, אם רק ילמדו אותם אנשים היודעים את מלאכתם. בלשכות הראשונות מניעות השעות עד שמונה-עשרה לשבוע, והן הולכות ומתמעמות בלשכות העליונות עד שהן עומדות על שש לשבוע.

בתי-הספר שלנו שבמצרים צעירים הם עדיין. אלה שבעיר תאנתה נוסדו אך בשנת 1902, וגם על בתי-ספרנו בקהיר עברו רק שנים-עשרה שנה, ואין אנו יכולים לומר, שהם טובים. באלכסנדריה יש, אמנם, בי"ס טוב, אבל אינו מצטיין הרבה מבית-הספר של הקהלה שם, שגם הוא מוציא תלמידים מחונכים כראוי, בכלל, פעולתם של בתי-הספר שבערים הללו עדיין רפויה היא מאד.

בתי-ספרנו שבבולגאריה, ביחוד אלה שבסופיה, הם הגרועים ביותר. שם החליפו את הפרוגראמה שלנו בפרוגראמה בולגארית כביכול, והדבר הזה קלקל את הכל. אין שם שום סדר ואין השגחה מעולה. הנערים ריקים מכל ידיעה, ומכל-שכן שאינם יודעים עברית כלל. קראנו לאספה את מנהלי בתי-הספר ואת בני-הקהלה, ואחרי משא-ומתן בשתי ישיבות ארוכות באנו כולנו לכלל דעה אחת, שצריך לשנות שם את הפרוגראמה שנוי עקרי, אבל אחרי כל אלה משילים אנו ספק בעתידם הטוב של בתי-הספר האלה: קהלות היהודים שבבולגאריה מחולקות לשתי כתות מתנגדות זו לזו ושונאות זו את זו. הועדים של בתי-הספר הם ברובם ציוניים והועדים של בתי-הכנסת הם אנטי-ציוניים, ויראים אנו, שמא יהיו בתי-ספרנו שדה-המלחמה ליהודים המתקוטטים האלה.

אך חוץ משתי הארצות האלה, בולגאריה ומצרים, יכולים אנו לומר בבטחה

בכל הנוגע לכל שאר הארצות, שבתי-ספרנו נמצאים בהם, כי בתי-ספר אלה הביאו תועלת מרובה לקהלות היהודים שם. בשלשים השנים האחרונות הורם מאד המצב הרוחני, המוסרי והכלכלי של היהודים שבמורקיה האסיית והאירופית. וכגאון ובגודל לבב יכולים אנו לומר, כי זאת באה להם מירי חברת, כ"ח". עדים הם דברי-התודה המרובים, שהובעו לנו בכל המקומות הנזכרים בעד עבודתנו.

נציין נא עובדות אחדות: בכירות, שמספר היהודים עולה שם לששת אלפים ובית-ספרנו נוסד שם בשנת 1879, נודע לנו, שהרבה מן התלמידים הישנים שלנו תופסים שם מקום חשוב והרבה מהם נחשבים בין החשובים ביותר שבין נכבדי-העיר. ומחמת השכלתם הכללית ואהבתם ליהדות, שהתאחדו בהם, הם מועילים הרבה להרמת מצב קהלתם. וכזאת אנו יכולים לומר גם ביחס אל העיר דמשק. בעיר זו, שמספר היהודים עולה בה לשנים-עשר אלף נפש, יש מספר גדול—אומרים, שהוא עולה לשתי מאות—של מחוללות ומשוררות עבריות, שהן מתפרנסות מהפקרות... וביניהן אין אף אחת מתלמידות בית-ספרנו, שנוסד שם בשנת 1883. והדבר הזה אינו מקרה בעלמא, אלא הוא תוצאת החנוך הדתי והמוסרי, שקבלו הנערות בבית-ספרנו. הרבה מן העובדים ביציקת-נחושת, שחברת, כ"ח" חנכה אותם על הוצאותיה, חיים עתה בדמשק מפרי עבודתם זו. לצערנו, אין שחרם גדול, כי עובדים הם אצל אדונים אינם-יהודים, ואלה האחרונים עושים שכר פועליהם העבריים בלי רחמנות. הרבה מן הנערות, שלמדו בכית'ם של חברת כ"ח, הן עתה תופרות, רוקמות ועושות-מגבעות, והן מתפרנסות בכבוד מעבודתן זו עד שהן נישאות לאיש. ואין לשכוח, שכשבאה כח"ח להנהיג בתי-ספר למלאכה בארץ זו מצאה הרבה מכשולים מצד האכזות, שהתנגדו לזה בכל כחם. ועתה מלא פי כל תהלת עבודתה זו של חברת, כ"ח".

בחיפה, שקהלת ישראל מונה שם את מספר נפשותיה 1,300 ושחברת, כ"ח" יסדה שם ב"ס בשנת 1381, אין די מלים בפי אחינו שם להלל את כח"ח על פעולתה, שפעלה על בני הנעורים. נכבדי-העיר אמרו לנו, כי ביה"ס שלנו הוא נעלה על כל בתי-הספר של עיר זו, וגם אנחנו בעצמנו ראינו ונוכחנו, שאין בדברים אלה שום הגזמה.

בית-ספרנו שבירושלים פועל פעולה טובה בכל הנוגע להרמת המצב הרוחני, המוסרי והאיקונימי של היהודים שם. כל עובד, כל פועל היוצא מבית-הספר הוא עד חי לפעולתה הפוריה של כח"ח. בלתי היו נשאים הרבה בני-אדם, הסביאים עתה תועלת להחברה האנושית, שפלים, נבזים, עצלים, וניספו גם הם על מספר שאר האנשים המתפרנסים מן הצדקה.

בעיר אומיר, ששם נמצא ב"ס שלנו משנת 1878, מתיחסת הקהלה החשובה שם, שמספר נפשותיה הוא כשלשים וחמשת אלפים איש, באמונה יתרה אל התלמידים הישנים שלנו. ואלה האחרונים, שכולם היו בני-עניים, תופסים שם מקום חשוב מאד. כל בני הכתות השונות, שיש שם, מתיחסים כחבה ובאהבה אל בית ספרנו. וכל-כך הורם מצב העיר, עד שמועצת הקהלה שם באה לידי החלטה לאסור את בקשת הנדבות ברחוב העיר. וקהלה זו, שעוד בשנת 1902 לא יכלה לקבץ סך 2,500 פראנק לשנה לכלכל את בית-החולים הקטן שלה, מוציאה עליו עתה סכום של 10,000 פראנק לשנה.

חברת התלמידים הישנים שבאומיר יכולה להיו למופת חותך לציב החנוך בבית-הספר של חברת, כ"ח". חברת-תלמידים זו, שנוסדה זה לא ככה, אינה מסתפקת רק באספותיה מוזמן ליזמן, אלא מצרפת היא להן גם את מעשיה הטובים וממשכת מחוץ לכתלי בית-הספר את החנוך של בני-הנעורים. בני-הנעורים שבאומיר השכילו למשוך אליהם אף את הנשים, שתקנה גם הן חלק בעבודתם. זהו, כמדומה לי, המקרה האחד בארצות-המזרח, שהנשים משתתפות עם האנשים בעבודת החברה. אומיר שלחה מקהלתה ציר יהודי אל הפארלאמנט העותמאני, את מר מצליח, אנחנו התודענו אליו

בקונסטאנטינופול. האיש הזה הוא בעל השכלה עליונה, עורך-דין בעל-כשרון, ושנותיו אינן עולות ליותר משלשים והוא הדיפוטט הצעיר בכל הפארלאמנט המורקי. פיו מלא תהלת ביה"ם של חכיה והוא מתנאה בזה, שקבל שם את ידיעותיו הראשונות, בפארלאמנט המורקי יש ארבעה צירים יהודיים ושלשה מהם, — מר קאראסו, מר פאראנג'י ומר מצליח — הם יוצאי בתי-ספרנו.

אבל, אם קהלת אומיר ראויה להיות למופת בתוצאות החנוך, שקבלה מחברת כ"ח, לעומת זה אין קהלת קונסטאנטינופול עושה רושם טוב, העיר הזאת מורכבת היא מהרבה רבנים ופרקרים, ובכל אחד מהם יש קהלה יהודית מיוחדת, שכדי שיושב מצבה היא מצטרפת לשנויים הרבה, באופן שאי-אפשר לחבר אותן לקהלה אחת, בפרורים כל-בך גדולה העניות, עד שאילו היתה חברת כ"ח מוציאה פי עשר ממה שהיא מוציאה עתה, לא היה בכחה לתקן ולשכלל את הקהלות הללו. עד היום הזה אין שם עוד קהלה מסודרת אחת, אפשר, שהרב-הגדול החדש, מר חיים נחום, האהוב והרצוי לכל ע"י מדותיו הנעלות, אפשר שהוא יביא מרפא כל-שהוא למצב הקהלה האומללה הזאת, ולמרות כל אלה היה בית-ספרנו בקונסטאנטינופול למקור הרמת המצב הרוחני, המוסרי והחברותי. התלמידים לקחי עמם מבית-הספר לא רק ידיעות בדבר שמירת-הבריאות, אלא גם רגשי צניעות ותמימות; שם נוצרו רוחם, לבם ותכונתם, והרמת מצבם הכללי של היהודים שם באה רק הודות לחכיה, אחד מעורכי-הדין היותר חשובים שבקונסטאנטינופול, שהיה תלמיד בית ספרנו, אמר לנו, כי ביה"ם של חכיה השפיע הרבה על היהודים המורקיים, שיתבעו את זכותם המדינית והמשפטית ויהיו גם הם לבני-חורין במדינה שהיתה לקונסטיטוציונית. צריך רק להשוות את הערים, שיושביהן זכו ליהנות מבתי-הספר של חכיה, אל הערים, שאין שם בתי-ספר כאלה, כדי לראות את ההבדל הרב שבין מצב-הרוח של הראשונות והאחרונות.

קהלת היהודים בסלאוניקי, המונה מספר נפשותיה 76,00, ראויה להיות המופת היותר חותך לפעולתה המובה של חכיה על היהודים שבמזרח. את השפעת חכיה שם על המצב הרוחני, המוסרי והחברותי אין לשער, כמעט כל משרתי-הסוחרים, וגם הרבה מן הסוחרים עצמם, מאות אדונים, פועלים, כמעט כל הרופאים, עורכי-דין, אינוניררים וז'ורנאליסטים, — כולם קבלו את ידיעותיהם הראשונות בביה"ם של חכיה, לפני שנת 1873 היה שם מספר היהודים בעלי-ההשכלה אך מעט, ועתה הם עולים לאלפים, ואת הדבר הזה פעלה רק חכיה, אילמלא היא, מה היו היהודים שבסלאוניקי? — בני-הנעורים שם לקחו חלק גדול בתנועה העממית, שעשתה את מורקיה לארץ קונסטיטוציונית, וכי אין זה אית על הרוח, שנמעה בהם חכיה? — זה לא כבר נאם ציר מושלמי, אחד מתלמידי ביה"ם של חכיה, ריזה טיבפיק ביי, נאום בחברת התלמידים הישנים, ובנאומו זה, שהביא בו הרבה פסוקים מן התנ"ך בעברית, הלל מאד את פעולת חכיה ואת רגש-האחדות של היהודים, חברה זו, חברת התלמידים הישנים, שנוסדה זה כשתים-עשרה שנה והיא מונה עתה מספר חבריה 250 איש, מביאה תועלת מרובה לקהלת היהודים שם, היא שמה לה למטרה לא רק להחזיק בידי התלמידים הישנים ולעזור להתפתחותם הרוחנית, המוסרית והגופנית על-ידי קריאות, נאומים ושעורי-ערב לגדולים וע"י עריכת נשפים מוסיקלים וכל מיני ספורט, אלא לזקת היא חלק גם בכל עבודות-הצדקה הכלליות והפרטיות, משנחת על המבת החנוך בבתי-הספר של הקהלה ומשתדלת לפשר ולעשות שלום בין כתות וחברות שונות כדי לכונן בכחות מאוחדים לשכה להמציא עבודה לפועלים וכיוצא בזה, ולחברה זו יש כבר משלה בית גדול ונהדר, שבו נמצאים הרבה חדרים ואולמים — לקריאה, לנשפי חשק, לנאומים, לנגון מנגינות ולחלוצ-עצמות וכדומה.

העיר אדריאנופול היא העיר האחרונה שבקרנו, קהלת היהודים שם גם היא ראויה לתהלה במצבה הרוחני, המוסרי והחברותי, וכל חשוכי-תשיבה מהללים

ומשבחים פה אחד את פעולת חכ"ח ומודים, שאך הודות לה עלתה הקהלה למדרגה נבונה כזו.

היוצא מדברינו אלה (הוא: א) שכל התלונות על בתי-ספרנו ועל מורינו ותלמידיו הישנים, שאינם מתנהגים לפי רוח היהדות והמוסר, כולם שקר וכזב הם ואין להם על מה שיסמוכו; (ב) שהלמודים הדתיים בבתי-ספרנו לא רופפו, אלא חזקו את הרגש המוסרי ונמנעו בלב תלמידיו אהבה ליהדות וליהודים, ולמוד-ההיסטוריה, שחברת כ"ח' היתה הראשונה להנהיגו בבתי-הספר, עזר לא מעט להרמת ההכרה הלאומית בלב היהודים; (ג) שלמוד הלשון העברית בבתי-הספר שלנו הוא במרה מספקת, ובאחרים מהם הוא גם במרה מרובה. התלמידים ברוב בתי-הספר יודעים לתרגם את כל המקומות הקלים שבתנ"ך, הנערים והנערות יודעים היטב את התפלות וקוראים אותן במרוצה, בלי שום מכשול, והנערים יודעים אחדות מן התפלות בעל-פה. בבתי-הספר, שהלמוד העברי אינו שם על צד היותר טוב, אשמים בזה המלמדים, שאינם יודעים את מלאכתם ושאי-אפשר להרחיקם בבת אחת. אך חכ"ח תשתדל להיטיב את מצבם של בתי-הספר הללו בהחליפה את המלמדים הישנים מעט מעט במורים חדשים ראויים למשרתם. הלמוד הדתי והחנוך המוסרי מובים הם מאד ומתאימים הם לגמרי לרוח הדתית והמוסרית ולהמצב הגשמי של היהודים במקומות ההם.

צריך לציין את האמת כדי לומר, שבתי-הספר של חכ"ח לא היעילו להרמת המצב המוסרי והכלכלי, עדים הם היהודים הרבים במורקיה, שהם בעלי השכלה נבונה ובעלי מצב איתן בעולם הכלכלי והחברותי, והם כולם תלמידים ישנים של חכ"ח. תלמידיו הם תמיד הראשונים לכל דבר טוב—להפיץ השכלה ומדע בין היהודים, להעיר ולעורר את הקהלה לכל דבר שבצדקה ולעבוד לטובת ארץ-מולדתם, ורק מחמת פעולתם שלהם נשתחררה היהדות המזרחית שחרור מדיני-וחברותי.

התלונות על חכ"ח, שרובן שקר או מעית, הלכו הלוך וגדול מפה אל פה עד שנמצא כותב דברי-ימים אחר, שאסף אל ההיסטוריה שלו את כל התלונות האלו, ואך מן הטוב שעשתה חכ"ח לא הזכיר אלא את המעט מן המעט¹.

לפי האמצעים המוגבלים שבידיה עשתה חכ"ח הרבה מאד, אמת, עוד הרבה נשאר לעשות; אבל לזה נצרכים אמצעים יותר גדולים. צריך לא רק להוסיף על מספר בתי-הספר ולשפרם, אלא גם להיטיב את המצב החמרי של המורים, צריך להגדיל את מספר התלמידים הלומדים חנם, לכלכלם ולהלבישם כראוי, לבנות בנינים חדשים ולתקן את הישנים, הכל אפשר לעשות בכסף, ולפיכך צריך לא רק להתייחס אל החברה בחבה, אלא גם להחזיק בידה ולעזור לה בכל מה שאפשר כדי שתוכל להוציא לפועל כל מה שיש עוד לעשות.

רק מעטים מאד יודעים את פעולתה הטובה של החברה, מאד מאד היינו רוצים, כי שונאינו יקחו על עצמם את המורח, העמל והתלאה לסייר בעצמם את בתי ספרנו, ואז במוחים אנחנו, שהיו נעשים תמימי-דעים אתנו והיו עוקרים מלבם כל שנאה וכל מינא על החברה, כי היו רואים אז, שלא נזמנו בכל הדברים שדברנו בזה.

עד כאן לשון ההרצאה גופה, שנתחברה כולה עלידי הר"ר פורג'ס מלייפציג, שהרב ר' ישראל לוי מפאריז הסכים לדבריה ולא ראה שום צורך לשנות בה דבר וחצי-דבר. ואולם הרב לוי חשב לנכון להוסיף מצדו את הדברים האלה בקירוב:

רק הלשון הצרפתית יכולה לתת מעמד בטוח בחיים לתלמידיו. אמת זו באה לנו אחרי שחקרנו ודרשנו את הדבר הזה מכל צדדיו. הרבה מן המבקרים אומרים, שהחברה, בהיות ישיבתה בפאריז, משתוקקת, שעבודתה תקבל צורה צרפתית, ומשתדלת

¹ (הכוונה להד"ר מארטיין פילנפסון ולמפרו: Neuste Geschichte der Juden, B. I.

להרבות מספר דוברי-צרפתית בלי תשומת-לב, אם מביא הדבר הזה תועלת לבני-הנעורים שבארץ הקדם או לא. מבקרים אחרים, שאינם מעיונים ליחס להחברה דעות כאלו, אומרים, כי רעיון-רוח נשתרש בלבותיהם של ראשי החברה: מאחד שמושבה של החברה הוא בצרפת, היא חושבת במעות, שהיהדות במזרח תתרום רק אם ינהיגו שם את הקולטורה הצרפתית, מבלי דעת, שארצות-המזרח אינן מוכשרות לקבל קולטורה כזו ושהרמת היהדות שם צריכה להיות מיוסדת על המסורת של יהודי-המזרח, ומחמת מעות גדולה זו גדלה חברת, כי"ח בארצות-המזרח דור של אנדרוגניזם, של יהודים רחוקים מן היהדות, שאינם לא עותמאנים ולא צרפתים, ואם באמת מביאה הלשון הצרפתית תועלת חמירת, הלא די ללמדה בתור לשון צדדית, כשאר הלשונות הנכריות, ולא לעשותה להלשון השלמה, לשון הלמודים.

חשבנו לנכון לשים לב ביחוד לתלונה זו וחקרנו ודרשנו על אודות הדבר הזה בכל מקום בוואנו. כשדברנו עם באי-כחן של הקהלות הגדנו להם את המעמים והנמוקים של חברת, כי"ח, מה ראתה על ככה להנהיג את הלשון הצרפתית בתור לשון-הלמודים, והמעמנו, שאם במשך הזמן נשתנו הדברים והם חושבים, שלמוכת התלמידים צריך להחליפה בלשון אחרת, נכונה החברה לוותר משלה ולעשות כעצתם, כמו שעשתה בבולגאריה, שעל-פי דרישת היהודים שם עשתה את הלשון הבולגאריה ללשון הלמודים. אבל תשובת כולם היתה: שהלשון הצרפתית נצרכת מאד לבני ארץ-הקדם ושתלמידי חכ"ח עלו על שאר תלמידי בתי תלמוד-תורה במצבם הכלכלי אך על-ידי שהם יודעים את הלשון הצרפתית.

העובדה היותר מוכיחה את נחיצותה של הלשון הצרפתית בארץ-הקדם היא, שגם בשאר בתי-הספר של הקהלות (חיץ מבתי-ת"ת, שבהם מתרגמים את התורה והתפלות בז'רגון האיטפאניולי) הנהיגו למוד לשון זו בתור למוד של חובה ובהרבה מהם היא גם לשון-הלמודים, כמו בביה"ס של הקהלה באלכסנדריה, המונה את מספר תלמידיה 1,400, וכן בביה"ס של קהלת קהירא, שם חושבים את הלשון הצרפתית לנצרכת במדה אחת עם הלשון העברית והלשון הערבית, למרות מה שהערים הללו נמצאות תחת חסותם של האנגלים. בארץ-ישראל היא הלשון היחידה, שנלמדת שם בתור לשון צדדית בכל בתי-הספר, כמו בביה"ס לבנות של, חובבי-ציון, בגימנסיה ואפילו ב,תחכמוני, שהוא חדר כמנהג רוסיה ופולין ושם לומדים גם תלמוד; וכן בביה"ס של רוטשילד ושל לימל. בטבריה—אף בגן הילדים של ההילפספריין; בבירות—בת"ת הפרטי של החכם שם-טוב; באומיר—בת"ת של הקהלה; בקונסטאנטינופול—בביה"ס האשכנזי של גולדשמיד.

הציונים, שיודעים הם את התועלת הגדולה, שמביאה הלשון הצרפתית, דורשים מן החברה, שתנהיג בבתי-הספר שלה את הלשון העברית בתור לשון-הלמודים, ואת הלשון הצרפתית תלמד שם כלשון צדדית בהלשכות העליונות. כך נוהגים גם בבולגאריה. אבל דעה זו נראית לנו משובשת. כי אחרי הנסיונות המרובים שהיו לנו ראינו וניכחנו, שהתלמידים, שלמדו את הלשון הצרפתית באופן זה, אינם יודעים אותה היטב עד כדי להפיק ממנה תועלת. בספיה, למשל, לא הבינו הילדים, הלומדים באופן כזה את הלשון הצרפתית, אפילו מה שדברנו אליהם, והמלות הצרפתיות, שבמאז הם, היו כל-כך נשחתות ומקולקלות, עד שאי-אפשר היה להכיר באיזה לשון הם מדברים, וכן הוא בכל ארץ בולגאריה, לפי דברי המורים. הלא אמרנו, שבת-הספר שבבולגאריה, ביחוד אלה שבספיה, הם מן הגרועים ביותר.

כמדומה לנו, שבמקום להאמין בהצלחת למוד הלשון בדרך שמציעים הציונים, מוטב שנשאל את עצמנו, אם בכלל יכולים להצליח בלמוד הלשון הצרפתית בני ארצות-המזרח, שלשון זו זרה להם לגמרי ואין לה שום קורבה להלשונות המתהלכות שם ושגם

בלעדיה מוכרחים הם ללמוד לשונות הרבה, שהלשון העברית היא אחת מהן. כדי להשיב על שאלה זו לא חסנו על עמלנו לחקור ולדרוש היטב את הדבר: הצענו לפני התלמידים לבאר לנו בלשון צרפתית ענינים, שלא ידעו מראש, כי נשאלם; צוינו אותם לחבר חבורים קטנים בלשון זו; הקראנו לפניהם פראזות שונות; שוחחנו שעות רבות עם התלמידים, נערים ונערות, — והתפלאנו לראות את החיל הרב, שעשו בידיעת הלשון הזאת. אחד מאתנו, היודע היטב את בתי-הספר של צרפת, אמר לנו, שתלמידי חכי"ח יכולים להתחרות עם בני-צרפת בלשונם הנקיה, ואף-על-פי שחסרים להם ספרי-למוד טובים, יודעים הם את הלשון בכל פרמיה ורקדוקיה. וההכנה, שקבלו בבתי-הספר שלנו, היתה כל-כך טובה, עד שהתלמידים הישנים, אחרי שכבר עזבו את ספסלי בתי-הספר, מביעים בנקל את כל רעיונותיהם בלשון זו. אנחנו פגשנו תלמידים ישנים כאלה והתפלאנו מאד על דבורם הצרפתי הצח והנקי. הדבר הזה מעיד כמאה עדים, שהלשון הצרפתית הוא כלי מחזיק ברכה לבני ארצות-הקדם והצלחתם תלויה בה".

הכאנו את דברי הד"ר פורנים והרב לוי כמו שהם, הרבה יש להעיר עליהם, יותר מדאי הם, שבעים רצין מבתי-הספר של חכי"ח וטוב מאד זה המות", אמרו חכמינו. יותר מדאי הם מיחסים את כל התקונים בחיי הקהלות רק להשפעת החברה ובתי-הספר שלה (למשל, הרמת הקהלה באומיר, שנתרבתה מאד במשך השנים האחרונות מסבות כלכליות). השקפתם על החנוך אך כעל אמצעי לפרנסה, על הלשון העברית כעל תשמיש-קרושה ועל למודה כעל ענין דתי בלבד היא כל-כך ישנה, עד שאין כדאי להתווכח עמהם: אפילו בין הספרדיים מתחלת השקפה חדשה — ההשקפה הלאומית — לסול לה מסלות. אבל דברי פורנים ולוי חשובים הם מכמה צדדים. השפעתה של חכי"ח על יהודי-טורקיה אינה מוטלת בספק — השפעה לטוב ולרע כאחת, — ולנו, התולים תקוית כל-כך מרובות ביהודי-טורקיה, ראוי לשים אליה לב ביותר, מה שההרצאה מרבה כל-כך להתווכח עם הציוניים הוא גם-כן אית-הזמן: כבר אין משכיחים את המפלגה הגדולה בישראל וכבר שמים לב למענותיה, אף אם אין מסכימים לרובן, וכבר מודים להם במקצת, ומי יודע — אולי הווכוח הוא ראשית ההנחות. ואולי ההשכלה, שמפיצה חכי"ח בארצות-הקדם, היא הצעד הראשון ללאומיות ולציוניות כמו שהיתה השכלת שנות הששים בסיס להלאומיות בשנות השבעים ולהציוניות בשנות השמונים והתשעים...

אבה.

היהודים והיהדות ברומניה.

מאת

ד"ר יעקב נאכט.

ד (*).

ישראל נמשל לעפר ולכוכבים. וכך הוא אף בעת ובעונה אחת. גם כשהוא נתון למרמס כמיט חוצות והוא יורד עד הדיוטא התחתונה, נראה לו לפעמים מבעד מפלשי העבים, שמכסים את שמי-חיו הקודרים, מעט אור, שביב קטן, שנראה ונעלם, מתגלה וחיוור ומתכסה, אבל סוף סוף הוא בוקע ועולה.

אף בשנים היותר רעות ליהודי-רומניה לא דעך שביב התקוה הלאומית. עוד בשנת 1880 התחילה ברומניה תנועת, חובבי ציון¹. לרגלי ההוקים המגבילים נגד היהודים, שרבו בשנה זו, החליטו הרבה מאחינו לעזוב את הארץ. או בא לרומניה הסופר העברי אלעזר רוקח מיפו. וביחד עם המשכיל עקיבא חשטל מבווקארשט העיר את לב העם לחבת ציון. בשנת 1880 נוסדה החברה הראשונה של חובבי ציון ביאסי ע"י השתדלותם של א. רוקח והד"ר ק. ליפא². או נוסד בעיר זו גם בית-המקרא העברי, אהלי שם³ בידי הד"ר ליפא וחבריו, ששם היו מתכנסים מזמן לזמן, המשכילים והדרשנים בשבח התנועה. מלבד זה צידו בזכותו של הרעיון שני עתונים, שיצאו לאור באותם הימים ביאסי, — עתון בלשון יהודית-אשכנזית, שהיה ערוך בידי נ. פרנקל, והעתון העברי, יזרעאל⁴, שערך רוקח. בשנת 1881 היתה האספה הכללית הראשונה של חובבי ציון בעיר פוקשאן ובשנת 1882 היתה האספה הכללית השניה בעיר יאסי. תוצאות האספות האלו היו: יסוד שתי הקולוניות הראשונות בידי יהודי רומניה: ראש-פנה⁵ וזוכרון יעקב⁶. למרות המצב הרע של הקולוניסטים בימים הראשונים — או בא וויניציאני במלאכות הבארון הירש לארץ-ישראל ומשם לרומניה כדי לדאות מה לעשות בקולוניסטים — דברו העתונים העבריים השכם ודבר בשבח התנועה. ר"א ברודס בא גם הוא בשנת 1882 לבוקארשט והוציא שם לאור את עתונו הו'רגוני, יהודית⁷ כדי לקרב את המון-העם אל התנועה החדשה. מטרה זו היתה בולטת וניכרת מתוך המוטו של העתון: תדבר עמנו יהודית באוני העם⁸; ובאמת מצאו מאמרי ברודס, שהיו כתיבים בסגנון מלא רגש, מסלות בלב העם, שמעט מעט התחיל להסביר פנים להרעיון. אבל הזמן המאושר הזה לא ארך הרבה. בשנת 1885 בא חוק גירוש-הזרים והרבה מן הסופרים היהודים כהד"ר גאסטר, ד"ר שווארצפלד ועוד, הוכרחו לעזוב את הארץ; ובתוך המגורשים היה גם ברודס. הרעיון של חובבי ציון נרדם דאמ לאמ, אבל הוא התעורר עוד הפעם לרגלי דחיפה מכחוצ. בשנת 1893 הציע הנבחר קוזא בבית הנאמנים חוק חדש: שלא לקבל תלמידים עבריים בבתי-ספר של הממשלה. חוק זה הביא דאגה ופחד בלבותיהם של יהודי-רומניה. מה יהיה גורל בניהם אם יחונכו בלי לשון וספר? — או נקראה אספה רבה בבוקארשט כדי למחות נגד החוק הזה. ובעוד

(*) עיין „השלח“, הכרך הנוכחי, חוברת א', למעלה עמ' 70—76.
(1) עיין ספרו של הד"ר ק. ליפא: Meine 25-jährige Zionistische Thätigkeit.

שהרבה יהודים עסקו במחאות התעוררו, חובבי-ציון" מחדש. בנאלאץ היתה אספה גדולה בשנה זו והתחילה העבודה לשם חבת-ציון. חובבי-ציון יסדו חברות ל"ישוב ארץ ישראל", מכרו מניות, קבצו כסף והידים היו עסקניות. בשנת 1895 היתה אספה כללית בבראילא ובשנת 1897 — בנאלאץ. כבר היה מוכן סכום מסוים לקנות אדמה בשביל שתי קולוניות בארץ ישראל, אבל הירצ'ל קרא בינתים את קריאתו הגדולה—ורעיון "חבת-ציון" קבל פנים חדשות. באספה האחרונה, שהיתה בנאלאץ בשנת 1897, הודיע מר ש. פינלס (ראש הציונים מאז ועד שנת 1905) את מחשבת הירצ'ל ומה שהתחיל לעשות, ובשנת 1898, אחרי ווכיה ומשא-ומתן ארוך, החליטו, חובבי ציון ברומניה לקבל עליהם את ההירצ'ליות—להיות ל"ציונים" ושלא לעסוק עוד בקולוניזציה.— ומאז בא רוח חדש בקרב יהודי רומניה, יותר נכון: בקרב חלק מיהודי רומניה. נראו בארץ נצני התחיה הלאומית. שופנהויער אומר: העתונות היא השעון של הקולטורה, גם אנו, אם רוצים אנו להכיר בסקירה קלה מה היתה לנו הציוניות בראשיתה, צריכים לשים לב אל התפתחות העתונות הישראלית ברומניה מאז ועד עתה. עוד בשנות החמשים, ואחר-כך בשנות השבעים והשמונים, נעשו נסיונות אחדים בדבר הוצאת כתבי-עת מיוחדים לכנסת-ישראל שבברומניה⁽¹⁾, אבל העתונים האלה, שכולם⁽²⁾ נראו וחזרו ונעלמו בימים ההם, היו מועטים מאד. לא כן כשהופיעה הציוניות, במשך עשר השנים האחרונות יצאו לאור בארצנו העתונים האלה: א' (שבועונים: 1) "אהבת ציון", מאת ל. זינגר—רומנית וז'רגנית; 2) "דיע וואהרהייט", מאת ב' מרגליות—ז'רגנית; 3) "ציון", מאת ה' לוביטש—רומנית; 4) "דער יודישע גייסס"—ז'רגנית; 5) "תלפיות", מאת אלעזר רוקח—עברית; 6) "קיל ציון", (Vocea Zionului), מאת א. ד. רוזנולד—רומנית; 7) "המזרח" (Rasaritul), מאת ד"ר שטיירמאן וה' רוזנבוים (הראשון העורך והשני המוציא)—רומנית; 8) "המריבונא הישראלית", מאת ה' גרוס—רומנית; 9) "מבשרת ציון", מאת ה' קרף—רומנית; 10) "השויון" (Egalitatea), מאת ה' שווארצפלד—רומנית (יוצא לאור זה כעשרים שנה בבוקארשט ומיום שבאה הציוניות הוא עומד תחת השפעתה); 11) "היועץ", מאת ה' עזיאל—ז'רגנית (נוסד בשנת 1874); 12) "הקרניקא הישראלית", מאת ה' פיטריאנו—רומנית; 13) "דיע יודישע צוקונפט", מאת ג. כהן—ז'רגנית; 14) "קומפס", מאת רוקח—ז'רגנית; 15) "חיי ישראל" (Vita israelita), מאת אגדשטיין—רומנית.—ב' ירחוים: 1) "העולם הישראלי" (Lumea israelita), מאת ס. גרוס—רומנית; 2) "הציוני" (Zionul), מאת ד"ר מושקוביטש—רומנית; 3) "האור", מאת ה' ראפפורט—עברית; 4) "המורה העברי" (Institutul Evreu), מאת אלברט—רומנית; 5) "היהודי הנודד" (Ratacitorul Evreu), מאת יחיאלוביץ—רומנית; 6) "הלוח הספרותי" של העתון "המזרח"; 8) "הלוח הספרותי של ה"קרניקא הישראלית".—ג' עתונים לעת-מצוא: "פסח", "פורים", "חנוכה"—רומנית מאת יצחק ליאון, ראש חברת הסטודנטים הלאומיים, קדימה" בבוקארשט.

מן העתונים האלה הצמינו ביחוד ה"עולם הישראלי" וה"מזרח". בהם היה ניכר גם מעט ספרותי במדה ידועה. דרכיהם היו שונות: בעוד שהראשון שם לו למטרה למשוך את לבו של קהל האינטליגנטים אחרי הספרות המיוחדת ליהודים עלידי הצורה האירופית הלאומית, שנתן לה על-פי שיטת הירחון "Ost u. West", שהיה לו לעינים בתוכו וברו, השתדל האחרון (ה"מזרח") לפעול על לב הגימנוזאסמים העבריים ולקרב אותם לרעיונו, כמו שעשה העתון "Unsere Hoffnung", מלבד מאמרים מקוריים היה העתון הזה מביא גם תרגומים טובים מיצירותיהם של טובי הסופרים הישראליים (נורדוי, יורק-שטיינר, ברנפלד,

(1) מלבד העתון "היהודי הרומני" של תד"ר באראש, שכבר הזכרנו אותו באתר ממאמרינו הקודמים, הופיע ביאסי בשנות החמשים עתון ז'רגני בשם "קורות העתים", ובימי מלחמת הרומים עם המורקים הופיע עתון יומי ז'רגני בשם "מלגרה", שהיה מוקדש אך לחדשות מדעיות, וכיוצא בזה.
(2) מלבד הירחון של תד"ר ביק, שארך זמן-מה והיה לו בזמנו גם ערך ידוע.

זננוויל ועוד) והצליח בדרכי זו ללכות בלב צעירנו את הניצויץ הלאומי. מתוך השפעה זו וכיוצא בה עשו הגימנוזיאסטים העבריים מעשה לאומי חשוב, שראוי להעיר עליו ביחוד, אחרי שעדין אינו ידוע למדי גם ברומניה מפני מעמים שונים...

בפיקשאן ובראילא יסדו הגימנוזיאסטים חברה בשם "Ages" (ראשי תיבות רומניות, שהוראתן, חברת הגימנוזיאסטים העבריים), שמגמתה היתה—להפיץ את ידיעת ההיסטוריה הישראלית וספרותה בין הגימנוזיאסטים ולעורר ולחזק את חפץ הקיום הלאומי בלכות צעירינו, חברה זו, שהתפשטה בהרבה מערי רומניה, היתה עושה את מעשיה על-פי התכנית הנזכרת באופן זה: בכל שבוע היו החברים קוראים לאספה, מדברים על עניני יהדות, קוראים שעורים בדברי-הימים לישראל, רושמים את כל המעשים והמאורעות הלאומיים מתוך העתונים ומרצים אותם בפני קהל שומעיהם, ומדי חודש בחדשו היתה כל חברה שולחת את ספר-הזכרון שלה לשאר החברות כדי שתדע כל אחת ואחת את מחשבותיהן ומעשיהן של כל שאר החברות.—והגימנוזיאסטים האלה היו אחר-כך, כשהיו באים לזינא או לבוקארשט ללמוד באוניברסיטה, ממפיצי הרעיון הלאומי. אמנם, לא כל הגימנוזיאסטים היו לוקחים חלק בחברה זו, אבל המועט שהתחבר לה היה מן ה"שירידים היחידים", שהועילו לקיום הציוניות ולחזוקה. והגימנוזיאסטים האלה היו פרי השפעתה של העתונות המתוארת למעלה, שהיתה מצדה פרי הציוניות. רעיון התחיה, שעורר את העם מתרדמתו, ברא לחפץ הקיום הלאומי את כלי מבטאו: העתונות. ואף-על-פי שלא כל העתונים שנקבו בשם האריכו ימים הרבה וגם לא לכל אחד מהם היה ערך ספרותי. סוף סוף, איך שיהיה, הועילו להתעוררות הצעירים שבנו וגם העירו את ההמון שלנו לתחיה לאומית אם מעט ואם הרבה. על כל פנים ניכרו או ביהדות הרומנית סימני חיים לאומיים, וראוי להעיר, שכמעט כל העורכים היו מן הצעירים, שהיו מלפנים במחנה המתבוללים והסוציאליסטים ואחר-כך עברו אל הציוניות. עובדה זו, שעניני הציוניות בארצנו היו על-פי רוב בידי רחוקים שנתקדו מפני סבה חיצונית, הוסיק, אמנם, הרבה להתעמקות רעיונו, שהוא יונק מתחומי היהדות ההיסטורית וכל כחו הוא—מה שבא מבפנים; אבל סוף סוף הבן האיוב, ששב לבית אביו, חביב הוא ומרצוה ואין אנו שואלים: מפני מה ולמה שב.

ובעוד שבאה ההכרה הלאומית בלבותיהם של הגימנוזיאסטים הצעירים והם עברו את העבודה הלאומית בחשאי, נתגלתה הכרה זו בפומבי בפרט אחד מחייהם הצבוריים של יהודי-רומניה. וזה הרבר:

זה כמה וכמה שנים נהוגה ברומניה השבועה "More Judaico", שהיהודי צריך להשבע בדיני-ממונות. נוסח זה, שמטיל על היהודי חומרות שונות (קציצת-צפרנים, טבילה-במקוה, תקיעת-שופר, הדלקת-נרות, לבישת בגדי-מתים, קריאת-התוכחה ועמידת הרב על גבו של הנשבע, וכיוצא בזה). מוצאו מימי הבינים ונקבע ביחוד לרגלי המוסר ג'ירונימו, שהלשין על היהודים, שהם נשבעים לשקר. באשכנז, צרפת, אנגליה וארצות אחרות בטל הנוסח הזה עוד במחצית המאה שעברה. רבנים נאונים וחכמי-הדור (כר"ז פראנקל ועוד) ציווחו על שבועה זו, כי חרפה היא לנו ומטרתה להכזותנו בעיני העמים: בעוד שהנוצרי, או בן דת אחרת, די לו כשהוא נשבע בדתו, בלי שום צירימוניה אחרת, מחויב היהודי לקבל עליו חומר מנהגים זרים, שיסודם רק בחשד ובכזב ודבר אין להם עם היהדות¹). לפני ברומניה היה גם הנוצרי כפות למנהגים שונים, וביחוד היה צריך הכומר לעמוד על גב הנשבע כדי לאיים עליו, אבל נוסח זה וכל סדריו נתבטלו זה כבר, הנוצרי נשבע לפני השופט בדתו—ולא יותר. רק היהודי זקוק כמאז

¹ גם קצת מן המנהגים, שיש להם איזה סמך בדתנו, רוח חכמים לא היתה גותה מהם ובטלום מלבוא בקהל". עיין מחברתי בלשון רומנית "More Judaico", ודברי מר מ"ש"ן במאמרו, שבועת הדיינים" ב"המליץ". גם הרב ה. א. סוויס פרסם מחברת על נוסח השבועה כשיצאו הציונים להלחם בו.

כן עתה לכל הנוסח הברברי הזה, שכל-כך היה שנוא על היהודים, עד שעל-פירוב היו משתמשים מלהשבע ומוותרים על ממונם, והנוצרים, בעלי-דינם של היהודים, היו מוצאים כאן מקום... לעשות עושר ולא במשפט, יש לך דיני-ממונות עם היהודי—המל עליו שבועה, הוא יהיה צריך להשבע „More Judaico“ ובודאי יסרב—ותצא זכאי בדין וממון יהודי בידך, כלום יש לך מסחר יותר טוב ויותר כשר מזה? אבל, מלבד החיזוק החמרי, היה כאן אף עלבון מוסרי גדול. הגע בעצמך: מכל האדם אשר ברומניה יבדל היהודי לרעה כשבא להשבע, ומפני מה? מפני שאין לו נאמנות, כלום יש לך עלבון לאומי גדול מזה? — עוד בשנות השמונים ערך הד"ר ביק בבוקארשט מלחמה בשבועה זו, אבל לא עלתה בידו, כי עדיין היה יחיד. רק לרגלי ההתעוררות הלאומית בסוף המאה שעברה הרגישו רבים מאחינו את העלבון הלאומי, שבוטל מתוך נוסח זה, וערכו את המלחמה מחדש. אחד מן הרבנים הציוניים פתח ראשון, הוא הגיד קבל עם בבית-המשפט, שהיהודי אינו זקוק לכל המנהגים והחומרות, שהמילו עלינו בנידון זה, השבועה כשהיא לעצמה אינה צריכה לכך, ואדרבה, נוסח זה לא יצא מקרבנו ואין אנו רוצים לדעתו עוד, גם בתור בני-אדם גם בתור יהודים אנו מוחים נגד הנוסח הזה, ואחרי ויכוח ארוך בעתונים שונים עלתה בידו להסיר חרפת שבועה זו בעירו, ובעקבותיו יצאו הציונים מבראילא והחליטו: שלא להרשות להרב ללכת אל בית-הכנסת ולעמוד על הנשבע, גם קהלות אחרות התחברו למלחמת מצוה זו ויש תקוה, כי סוף סוף יתבטל הנוסח המזוה הזה⁽¹⁾. וכך פעלה הציונית פעולה למובנה אף על ענינים, שאין להם יחס ישיר אליה; וזהו סימן מובהק לתנועה חיה.

הענין היותר חשוב בחיינו הרוחניים, שלרגלי הציוניות התחילו לעסוק בו—לצערנו, רק התחילו ולא יותר—היא שאלת-בתי-הספר, כשמחו המוחים בבוקארשט בשנת 1893 על החלטת הממשלה שלא לקבל יהודים לבתי-הספר הכלליים, עדיין היו כל דבריהם נעוצים תחתם וסופם בהתבוללות. הנואמים, שהיו באותה שעה, מחו נגד החוק בשם ההפסד, שהשמיעה תסביל מזה, הם אמרו: אם לא יקובלו בנינו לבתי-הספר, או יבדלו מעם-הארץ ולא יתערבו בהם, ובאמת היהודי—כך היו מוענים—הוא ראוי ועלול להתבולל במדה שלא יהיה ניכר בתערובת עולמית, ראה לזכרו: הרבה אנשים מצוינים, פרופסורים וסופרים ישראלים בבוקארשט וכשאר הערים, נשאו נשים נכריות; וכיון שזווגם עלה יפה—כך מען אחד מן הנואמים, שהוא בקי בנשואי-התערובות ובתוצאותיהם המזיקות—כיון שכך עלתה בימינו ועינינו רואות, למה יגרשו את בנינו מהסתתף אל בתי הספר? כלום אין אנו מחותנים טובים?⁽²⁾—אמנם, תנועת „חובבי ציון“ חזרה ונעורה גם היא באותה שעה, כמו שאמרנו למעלה, אבל עדיין לא היה בה כח לשנות את מצב הדברים שנוי ניכר. סוף סוף היתה בעיקרה פילאנתרופית ולא יצאה ללמד על הכלל של האומה ולשנות את כל חייו העצוריים, את הדבר הזה עשתה הציוניות, שהתחילה את הכל מ„בראשית“, קפלה את צרת היהודים וצרכיהם החמריים והרוחניים שבכל המקומות ועשתה אותם לשאלת-הלאום. ולפיכך, בעוד שבשנות השמונים ובתחלת שנות התשעים נרמו החוקים המעיקים, שהשתדלנו לגול מעלינו את חרפת שינאינו ע"י ההמפה להתבוללות או, באופן היותר טוב, ע"י ההמפה לצאת לארץ-אבותינו (תנועת חובבי-ציון), גרמה הציוניות, שנשתדל להלחם מלחמת קיומנו וכבודנו הלאומיים גם בארץ-רומניה גופה⁽³⁾ וגם בשעה ששינאינו דורכים עלינו ברגל גאיה ומשתדלים לעשות בנו כלה, היא המריצה את המוכים שבנו לדאוג לא רק לרגע, אלא גם לעתיד, גם ל,בנינו, הדור הבא אחרינו. בחודש נובמבר שנת 1897 פרצו פרעות ביהודים בבוקארשט—וכתשובה על הפרעות האלו באו חוקי ההכרה הישראלית וההשתדלות לאצול ממנה על צעירינו בבתי-הספר שלנו, האמת, שכבר

⁽¹⁾ להרפתנו, מחזיקים אחרים מן הרבנים בנוסח הישן, שהוא להם מוצא לבסוף, כי מקבלים הם שגר על שהם עומדים על גב הנשבע, מצב הרבנים בארצנו הוא כל-כך רע, עד שהוא מעביר אותם על דעתם ועל דעת קונם.

⁽²⁾ עיין בספר: „Jntnunirea“ etc, Bucarest 1893.

חזרו עליה מאה פעמים ואחת: לא כלי-זינה של אשכנז נצחו במלחמה עם צרפת, אלא בתי-הספר שלה, —אמת זו חוזרת ומתגלית בכל נסיון קטן או גדול של תחיה לאומית. שאלת בתי-הספר, שנולדה עוד בשנות הששים, עמדה עוד הפעם על סדר-היום, אמנם, במחצית המאה שעברה נוסדו בתי-ספר אחדים, אבל הם נוסדו רק בערים מועטות. רק בשנת 1893 התחלנו, לרגלי החוק החדש, ליסד בתי-ספר כמעט בכל עיר רומנית קטנה וגדולה, שבני ישראל יושבים בה. ולבתי-ספר אלה יש כמעט הכנית אחת, כמעט לכולם יש ארבע מחלקות, זמן הלמוד בכל יום הוא שש שעות. מחצה או יותר ממנו מוקדשת להלמודים של חול והנשאר מוקדש להלמוד העברי, ולפעמים רק שליש השעות האלה מיוחד להלמוד העברי, ובבתי-ספר לנערות פחותו גם משעור זה, כשהנער גומר בית-ספר כזה ותעודה בידו מן הבוחרים הנוצריים —המורים העבריים, אף אם יש בידיהם תעודות ממעם הממשלה, אינם נאמנים על כך —יכול הנער להכנס אל המחלקה הראשונה של הגימנסיון.

אבל עדיין היה חסר לבתי-ספר אלה, המעם היהודי, העומדים בראשם והמחזיקים בהם חשבו, שהם נוסדו רק בשביל שאין מקבלים את בנינו לבתי הספר, שלהם, הם נקראים, בתי-ספר ליהודים' לא בשביל שיש להם, או שצריכה להיות להם, איוו שיטה, שהאופי היהודי בולט וניכר מתוכה, אלא, פשוט, מפני שהתלמידים המתקבלים לתוכם הם יהודים או, יותר נכון, אינם נוצרים, הנוצרים מתקבלים בבתי-הספר של הממשלה והיהודים אינם מתקבלים, ובכן יש להם בתי-ספר מיוחדים, זהו כל ההבדל שבין בתי-הספר הכלליים והעבריים, אבל בתוכן למודיהם ורוחם הם שווים אלה לאלה לגמרי או כמעט לגמרי. וכי מה לו ליהודי לדעת מה הן חובותיו המיוחדות בתור תלמיד יהודי? —מעט, דת', כן, גם הנוצרים מלמדים לתלמידיהם את הדת שלהם, לתכלית זו צריך ללמד מעט, סדור, מעט, כיבוליה, —כמובן, לא כסדרה, אלא בסירוגין, למחצה, לשליש ולרביע, כפי תביעות הפרגנוגיה החדשה. וכיון שמוחו של תנוק אינו רשאי לעבוד יותר מדאי, והתינוק היהודי כבר חייב ללמוד למודים, שלהם, —מה לעשות בכדי להקל מעליו? —צריך שילמוד את מעט הלמודים העבריים בתרגום רומני או בלשון רומנית מלכתחלה. כך שקדו על תקנת בני ישראל ותלמידי בתי-הספר...

כדי להכניס רוח עברי לתוך בתי-ספר שלנו צריך היה לעקור מעות זו מעיקרה. בתי-ספרנו אינם רשאים להיות, שלנו' רק בשלילה: הם צריכים להיות, שלנו' בחיוב. לא רק מפני שאין מקבלים את בנינו, כיניהם' נצרכים לנו בתי-ספר מיוחדים, אלא מפני שבתי-ספרנו באו עכשיו במקום בתי-תלמוד-תורה ו,חדרים' שמלפנים, ולפיכך צריכים אנו לתת עליהם מרוח ישראל ומטעמו, לחנך בהם בנים נאמנים לעמנו ולתורתנו. לא רק ה,אדם' שבתלמיד העברי, אלא גם ה,יהודי' שבו צריך למצוא בבתי-הספר שלנו מקום להתגדר בו ולהשתלם בתיבו. ועל הדבר הזה העיר אחד מגדולי הרופאים בבוקארשט, הד"ר שכמאן, זמן מועט אחר הפרעות, כשהניחו אבן פנה לגימנסיון עברי. הוא אמר: צר לי שאיני יכול להתחיל את הדבר, שאני רוצה לומר לכם, בדבור עברי נאות, אבל אני מביע את תקותי, שהילדים, שיגמרו את חוק למודם בגימנסיון זה, ידעו ביחד עם לשונם של צייריון ודימוסטינס גם את הלשון הנשגבה והמצלצלת של דוד וישעיה, אני מברך את כל אלה, שהיו המתחילים ביסוד בית-ספר זה, ואני מבקשם לא רק לנשוע בלב התלמידים את האהבה אל הארץ, שבה נולדו ובה הם חיים, אלא גם להעיר ולעורר בלבם את האמונה בעמם שלהם, את האהבה אל לשונם וספרותם שלהם ואת רגשי-הכבוד אל העבר וההיסטוריה שלהם. עם ישר ואוהב-עבודה אנחנו, שיש לו היסטוריה מיוחדת, עבר מיוחד ולשון מיוחדת' (Die Welt, 1898, № 60).

הדברים האלה היו ברומניה חדשים לגמרי, וכיחוד כשיצאו מפי רופא מפורסם

ומצוין. היו הם מיוסדים ברוח העת החדשה, ברוח הלאומיות, שהתחילה מנשבת בחזקה במחננו, והם מעידים כמאה עדים, מה בין 1893—תקופת המוחים על-פי שיטת ההתבוללות—ובין 1897—ראשית הציוניות... .

ושאלת בתי הספר, שהתחילו לעסוק בה בכובד-ראש משעה שבאה הציוניות לארצנו, לא ירדה מעל הפרק מאז ועד היום. באספות הכלליות של ציוני רומניה, שהיו מדי שנה בשנה (חליפות בגאלאץ, יאסי, בראילא ופוקשאן), היתה שאלה זו נומלת מקום בראש. הדברנים על הקולטורה העברית, שלא נפקד מקומם בפרוגרמות של ועידותינו, עסקו קודם-כל בענין חשוב זה, שבו תלוי עיקר עתידות הקולטורה שלנו, והסעיפים הראשיים, שדנו עליהם, היו:

(א) הפרוגרמה של הלמודים העבריים .

(ב) עברית בעברית .

(ג) המורים .

הסעיף הראשון הוא חשוב ביותר, כמעט לשום בית מבתי-הספר שבארצנו אין פרוגרמה קבועה של הלמודים העבריים. כל אחד ואחד מהם בונה כמה לעצמו ומלמד מה שלבו חפץ. והדבר הזה מוזק מכמה מעמים : (א) אחרי שלכל בית-ספר יש פרוגרמה בפני עצמה, אין תלמיד של בית-ספר מעיר אחת יכול להתקבל בבית-ספר של עיר אחרת כשהוא צריך לצאת מעירו ; ואם הוא מתקבל, הולך לאבוד כל מה שלמד מן הלמודים העבריים, — וזהו חזוין מצוי לרוב . (ב) לכל בית-ספר יש ועד המשיג על הלמודים. הועד הזה, שחבריו לא תמיד הם אנשים מומחים לכך, רוצה להראות את כחו ; ואחרי שלמורי-החול יש להם תכנית קבועה, שממנה אין לזוז אף וזו כל שהוא מפני שנקבעה מטעם הממשלה, על-כן הם מראים את-כחם בפרוגרמה של הלמודים העבריים, כי מי יאמר להם: מה תעשו?—די לו לאחד מאנשי הועד, שיהיה מעט עוז-פנים ומעט, עם-הארץ, כדי שישנה את התכנית העברית פעמים בכל יום ויצוה להמורה ללמד על-פי נוסחו החדש. והדבר הזה פוגע בכבוד המורה העברי, כי תלמידו מקיל בכבודו כשהוא רואה, שבלמידים העבריים אינו זקוק לסדר קבוע כמו שהוא זקוק בלמודי חול. והדבר הזה עושה גם את ההשגחה על הלמוד בלתי-אפשרית : כשאנו מבקשים חשבון מן המורה, מפני-מה לא למד על-פי המורה שקצבו לו, הוא משיב לנו, שלא היתה לו יכולת ללמוד ע"פ התכנית שנשתנתה הרבה פעמים, —אנחנו אין אנחנו יכולים לברר, אם הצדק אתו או בא הוא בעקיפים, רק תכנית אחת בעד כל בתי-הספר יכולה להרחיק הפסד זה משרה החנוך שלנו. התלמיד יוכל-להתקבל בכל מקום שבא כשתלמידו בידו, התלמיד ינהג כבוד גם בלמוד העברי והמורה לא יוכל להתנצל עוד, אם למד פחות מכשעור, לפי שהתכנית קבועה ומקובלת, ואם הוא לא למד כפי המורה בודאי האשם תלוי בו .

חשוב הוא גם הסעיף השני, —עברית בעברית. הלמוד העברי הוא בכל מחלקה שתי שעות או (במקומות מועטים) שלש שעות, אבל גם שעות אלו מקומעות הן. מלבד ההפסקות שבין שעה לשעה, גם שעות-הלמוד אינן שלמות. כי התלמיד העברי לומד עברית בתרגום רומני, באופן שבשעה שהוא צריך ללמוד עברית הוא לומד שתי לשונות בבת אחת—עברית ורומנית, —שהן מבלבלות את מחו הקטן (הילד שלנו נזקק על-פי רוב להוירגון), ולסוף אינו יודע אף אחת מהן⁽¹⁾. —עברית בעברית היא המיתודה האחת, שעלידה אפשר לתקן את הקלקול הזה. בעזרת שיטה זו נרויח בשתיים : (א) שעות-הלמוד העברי תהיינה נתונות רק לו, (וב) התלמידים יהיו עוסקים רק בלשון אחת .

ואולם, הפרוגרמה הכללית והשיטה, עברית בעברית מובית הן מאד, אבל מי יביא אותן לידי מעשה ? גם המיתודה היותר טובה, לא תביא שום תועלת, אם לא יהיה

(1) אביא בזה דוגמא אחת. תרגום המלה „עומים“ היא ברומנית „goi“, (nackt). פעם אחת הייתי בבית-הספר לראות, היכן תינוקות קוראים, ושמתים מתרגמים את המלה „עומים“—„goi“, שאולי אותם, מה היא כוונת „goi“, והושיבו פה אחר: „רומנים, נוצרים, גויים“...

מורה הגון, שידע להשתמש בה כראוי. וכאן הגענו להסעיף השלישי של הענין הנדון, שבהתנשמותו תלויה התנשמותם של שני הסעיפים הראשונים, והתנשמותו אינה דבר קל כלל וכלל. כי ברומניה קשה מאד למצוא מורים עבריים הגונים, המורים המשיכילים, שהיו לנו מלפנים, נשמתו אחד, אחד, מהם מתו, מהם באו לידי זקנה, והנשארים המתעמטים בטלית של מורה הם על-פי רוב אנשים שאין עמדה זו הולמתם. הפרופיסור לא צארוס מספר: פעם אחת בא אל אביו איש אחד בבקשה: אדוני, ספחני נא אל אחת הכהונות. — באיו משרה אתה רוצה? — רוצה אני להיות מורה. — הלא עד היום היית רוכל מחויר בעירות? — כן, אבל חלום חלמתי, שהנני מורה, ובידך, אדוני, לפתור את החלום הזה לטוב ולתת משרת מורה על שכמי. — חלק גדול מן המורים עברית שלנו באו לידי 'הוראתם' באופן קרוב למה שספר לאצארוס.

אמנם, יש ביניהם מהם גם, ראויים להוראה, אבל אין הקומץ הזה יכול להשביע את הצורך במורים עבריים המתחדש בכל יום. אמנם, לפני כמה שנים נשלחו אחדים מבנינו לבית-הספר הנורמאלי בפאריז ללמוד שם בתור מורים; אבל מה הועילו לנו אלה? בפאריז הם לומדים צרפתית הרבה ועוד למודי-חול שונים ומעט עברית; והרי מורים יהודים ללמודי-חול יש לנו די והותר, — הלא הם חסודגמים העניים שלנו, שיש להם ידיעה יותר מרובה מן המורה שלמד בבית-ספר נורמאלי שבחוף-לארץ. אבל מורים עברית מאין ימצאו, וביחוד מורים, שיוירו בשיטת 'עברית בעברית'? — ואם נסיף על זה, שיהודי-ארצנו אינם ממלאים את חובתם למורינו כלל וכלל ויש מורים, שמקבלים בעד שש שעות ליום רק 70 פראנק לחודש ובחדשי-החופש אין משלמים להם כלום והם ממש גוועים ברעב בשעה ש'הורשה' להם ל'נוח' מעבודתם, — הלא יובן, שאנשים בעלי-כשרון גם לא יאבו להקריש את עצמם להוראה. ואם אין מורים הרי אין כל תביעת התקונים בבית-הספר אלא שיחה נאה — ובמלה. ולפיכך נמלה שאלת-המורים מקום בראש באספת-המורים בבראילא. אחד מן הנואמים הציג עוד על האספה הציונית בנאלאן לשלוח תלמידים הגונים לבית-הספר למורים שבירושלים, כמו שעשו גם הציונים בבולגאריה. אבל הצעה טובה זו לא יכלה לצאת לפועל ממעמדים שונים, ולפיכך, כשנשאלה שאלה זו עוד הפעם באספת-המורים, הציגו: להשתדל ברבר יסוד בית-ספר למורי-עברית בתור סניף להגמנסיון העברי שבבוקארשט. ולשם הטבת המצב החמרי של המורים החליטו: א) ליסד 'אגודת-מורים', שתגן על תביעותיהם, וב) ליסד קופת-עזרה. ואולם, בעוד שההצעות האחרונות — בנוגע להטבת המצב החמרי של המורים (אגודת-מורים וקופת-עזרה) — נתגשמו במעשה, נשארו ההצעות הראשונות — תכנית למורים אחת לכל בתי הספר, שיטת 'עברית בעברית', הכנת מורים חדשים ברוח עברית לאומית — כשאלה שאין עליה תשובה. כדי לברר סבת החזיון הזה חייבים אנו להעיר על עיקר אחד בחיי היהודים ברומניה: חוסר אבטיריטט. מיום שנימל מן הקהלות שלנו כחן הרשמי (1866), לא עם, לא עדה, לא אנחנו, רק עדר, אפילו הרבנים של הקהלות היותר גדולות — מלבד מעט מן המעט יוצאים מן הכלל — אין להם שום חשיבות בעיני קהלותיהם, רבנים מודרניים בעלי תורה וחכמה כללית עם שיטה קבועה ביהדות, שמקפת את החיים והיהדות ומקרבת אלה לזו — רבנים כאלה אין לנו עוד, והרבנים על פי הנוסח הישן אין הדור נזקק להם, בקהלות גדולות כיאסי ובוקארשט יש הרבה רבנים, מאין באו? אחדים מהם, מלכו' תחת אבותיהם והתירה נתנה להם בירושה, ואחרים מהם, מלכו' מעצמם, ולרגלי אי-הסדרים שבקהלות נעשו כל עניני העדה הפקר. כל מי שרוצה לימול את השם יבא ויטול ואין מוחין בידו. וכיון שכך הדבר קשה לקבוע מוסד חדש או פרוגראמה חדשה, כל יחיד ויחיד, כשלנו חפץ, עומד ומערער על המוסדים והמנהיגים — ומיד הוא מוצא אנשים שמתלקטים אליו, ותוצאות הדבר? — קטמות וסכסוכים, הריסות המוסדים וחורבן הקהלה והכנסותיה. ומקרה כזה אינו חזיון יקר, רגשי אי-רצון ממלאים את לבו של היהודי לרגלי חיו

זבלתי-נורמאליים בארצנו. הרגשות האלה תובעים את תפקידם, ולפי שאינם מוצאים את המקום הראוי לנכות את חובם, שופך היהודי את התמרמורתו על הקהלה, שבה הוא אדון, כביכול... ולפיכך, אפילו אם יש לו להערעור לפעמים סבה נכונה, פנימית, הוא כמעט תמיד מפריז על המדה; ולפי שאין מתג ורסן לבני-הקהלה, שהפכת אפילו המחלוקת, שתחלתה לשם שמים, סוף סוף את, הקערה על פיה. ביחוד סובלים בתי-הספר שלנו לרגלי אי-סדרים אלה. כמה וכמה פעמים נסגרו בתי-הספר: חודש לפני הבחינה והתלמידים אכזרו שנה שלמה, והכל בשביל מה? בשביל שמחלוקת בעיר, ממכסה נהרסה, אין כסף לשלם להמורים, נסגרו בתי-הספר—והתלמידים יצאו וידיהם על ראשם, ועוד גם זאת, אלה מבעלי-הבתים הישראלים, שיש להם מעט כסף, שולחים את בניהם לבתי-הספר של הממשלה ומשלמים את המחיר, אשר יושבת עליהם בתור יהודים—בניהם יגדלו ללא דעת עברית; ובתי הספר שלנו היו רק לבני-עניים, שמהם לא תצא זורה, לפי שבמצב כזה בתי-הספר הם עזובים ונמושים, הפקר.

ולפיכך אין להתפלא, שהחלטותיה של אספת-המורים בכל הנוגע לפרוגרמה לשיטת-הוראה לא נתגשמו בשום מעשה כללי ומשותף לכל בתי-הספר. תכנית אחת לכל בתי-הספר טובה היא מאד מאד; אבל מי יקבע אותה חובה? קהלה זו רוצה אחרת אינה רוצה, וקהלה זו עצמה הרבה מחבריה רוצים והרבה אינם רוצים—ועתה צא ולמד... עברית בעברית? שיטה טובה היא מאד מאד; אבל מי הם המורים, שהיכולת בידם ללמד על פי מיתודה חדשה זו? בכלל אין לנו מורים עברית. הישנים זפו תמו, והחדשים—צריך לדאוג לחדשים. אבל מי יהיה מן החדשים האלה? מי קדיש את עתותיו למלאכה זו, שאינה מחיה את בעליה? הנע בעצמך: תלמיד בעל-שרון יאבד מכתר שנותיו להיות מורה עברית בבית-ספר ברומניה במצב כזה, שחיוו זלזלים לו מנגד, בשעה שכל אחד ואחד יכול לבא עליו בעקיפין ולהדחיק אותו ומשמרתו!

במצב כזה של הקהלות אין אנו יכולים לקוות לשנוי לטוב. לא יהיו לנו לא זרים בשביל בתי-הספר ולא רבנים בשביל העדות, ובלעדיהם לא יהיה לנו דור חדש לא יוטבו חיינו לא בחומר ולא ברוח. בלעדיהם לא יועילו כל החסדים, שעושים ורוצים לעשות עמנו אחינו המערביים וחברותיהם הגדולות, כי מה יועילו לנו כל החסדים המיוזבים שמבחוץ, אם אין מי שיראג לקדם את פני הרעה ולשנות את ערכי חיינו ונזי עיקרי מבפנים? חולים אנחנו, אבל מחלה זו פנימית היא, אלה הסימנים להביאנו מרפא ע"י תמיכה חמרית, שמשמיעים עליה בקולי קולות, אף-על-פי שלפעמים וונתם רצויה, מעשיהם אינם רצויים, גם בשנת 1899 וגם בשנה שלפני הקודמת, אחרי הפרעות האגראריות, הביאה התמיכה החמרית רק עזרה מועטת, והמצב בכל לו לא הוטב, כבר הגיעה השעה, שיראו מיטיבנו המערביים, שהמצב הרע שלנו ברומניה לא שתנה לטוב על-ידי אמצעים פאליאטיביים. יתר על כן: תמיכותיהם. יותר ממה שהן וועילות בחומר הן מפסידות ברוח. מדה טובה היתה ליהודי הרומני: לא היה רוצה היות, מקבל" ומוטב היה לו לאכול פת חרבה משלו מלהיות פושט יד וליהנות משל חרים, חוששני, שהשתדלנים שלנו יקחו מאתו גם מדה זו ויעשו אותו לבריה שפלה, מקבל", לאוכל, נהמא דכסופא".

וזכרנו: פעם אחת הייתי מתאכסן אצל אחד ממפירי. בלילה בא חברו, שדר מן בחדר אחר, ודפק על הדלת. והלילה היה קר מאד, ליל סתיו. החבר דפק אחת, ותיים ושלוש, ומכירי לא ענה.—צר לי מאד—אמר לי—נכמרו רחמי על חברי העומד חוץ.—ובכן למה לא תפתח לו את הדלת?—שאלתיו.—אם כן,—ענה לי בתוך כרי בור,—על מי תתגלגל מדת הרחמים שלי?... זהו ההגיון של, בעלי-המזכות' שלנו ביחס ל חלק גדול מעמנו בכלל וביחס אל יהודי-רומניה בפרט. הם רוצים להתנהג עמנו

במדת הרחמים, במקום שהיו צריכים לעורר אותנו לעזרה-עצמית, שרק היא נאה ויאה לעם כולו או לחלק ממנו. אנחנו הרוצים בקיום עמנו צריכים להכריז על אמת זו בקולי קולות ולגזור בכל אלה הרוצים להשכיחה¹). אין אנו רוצים בכך. זוהי מענת הציוניים ברומניה, יותר נכון, כך היא צריכה להיות. עלינו ללכת בדרך חדשה לגמרי: קודם-כל צריכים אנו להלחם בעד קיום הקהלות, כלומר לראוג, שתהיינה מאושרות מטעם הממשלה. כשם שנלחמו המתבוללים בשעתם לבטלן ולהכחידן, לפי שראו בהן אחיזה לרוחנו הלאומית, כך צריכים אנו להשתדל ולקומם הריסותיהן ולהגדיל את ערכן. צריך להכניס בכל מוסרינו, שהם תלויים בקיום הקהלות, רוח לאומית, שתחזיר נשמות לפגרים מתים, אני מטעים ומדגיש את הדבר: האשור החיצוני בלבד לא יועיל כלום. אדרבה, הוא יכול להיות בעוכרינו, אם לא נשתדל שתאשיר הזה יהיה מכוון כלפי צרכינו הלאומיים ותביעותינו בתור יהודים. מה שאנו רוצים הוא—נכנה את הילד בשם הראוי לו—, כבוש הקהלות מטעם לאומי. בכדי שתהא לנו אפשרות זו צריכות הקהלות לאשור מבחינן, שבלעדיו כל מוסרינו תלויים באויר ואין להם על מה שיסמוכו. בענין זה לא יצאנו, אנו הציוניים, ידי חובתנו, אף על פי שתביעת, כבוש הקהלות מן הקונגרס הציוני ומפי הרצל יצאה, רק התחלה קטנה נעשתה בענין זה ברומניה.

בשנת 1896 אסף ה' י. ב. ברוקנר אספה בדבר אשור הקהלות. אספה זו, שנתאספה בנאלאץ ושהשתתפו בה כ"ג צירים, עסקה בשני דברים: (א) בדבר עבוד תקנות-הקהלות כדי להגישן לפני בית-הנבחרים, (וב) בדבר יסוד אגודת-הקהלות בצורת ה"גמינדיבונד" באשכנז. ואחרי שאספה זו לא הביאה לידי תוצאות חיוביות, נתאספה בשנת 1901 בעיר יאסי האספה השניה של דורשי אשור הקהלות.

בפעם זו היתה הפרוגרמה של האספה עשירה. על סדר-היום עמדו השאלות האלו: (א) חוקי אגודת הקהלות; (ב) השבעה "More Judaico"; (ג) אשור הקהלות מטעם הממשלה; (ד) מגוי שוחטים; (ה) חברות של צדקה; (ו) עזרת הפעילים; (ז) הנגה על צרכינו הרוחניים; (ח) תכנית אחת בעד כל בתי-הספר; (ט) הטבת מצב המורים והרבנים; (י) שאלת היציאה (האֶמיגרציה). הרבה מסעפיה של פרוגרמא זו היבנסו לתיבה על-פי השפעת הציוניות, כי הרבה מן הציוניים לקחו חלק באספה זו. ביחוד ראוי להעיר על העובדה, כי לרגלי דרישת הציוניים נתקבלה ההחלטה: הקונגרס של הקהלות ביאסי מורה, שהציוניות היא האמצעי האחד של הצלה בעד היהדות. כל-כך היתה מרובה השפעת הציוניים על אספה זו, ואף-על-פי-כן אין לכחך, שהציוניים עשו את מעשיהם רק דרך אגב, כיון שאחרים נתאספו למכס עצה בדבר אשור הקהלות באו גם הציוניים והיו מהמסייעים בדבר לפי דרכם ושיטתם; אבל כשהם לעצמם לא היו מן המעוררים ומן הפותחים ראשונים בדבר ולא עשוהו לאחר מעיקרי עבודתם. ולפיכך, כשנסמתיים הקונגרס ונתפרדה חבילת המשתתפים בו, ירדו כל ההצעות הטובות לסל של נייר, וכיון שירדו שוב לא עלו.

עוד נעשה נסיון אחד בנגדן זה בהקונגרס של הקהלות, שהיה בפוקשאן בשנת 1905. אבל—בפעם זו חסרו כמעט כל הציוניים, שהיו בקונגרס שביאסי, ומעשיה של אספה זו היו כל-כך דלים, עד שאין כדאי למפל בהם. ובכן אשור הקהלות הישראליות ברומניה וסדרון החיצוני והפנימי עדיין הם ממתינים לעובדים חרוצים, שההרחק העברית הלאומית יקרה להם והם רוצים להצילה מאבדן או מהתנוונות. ואז רק אז אפשר יהיה

¹ דברי אלה מכוונים כנגד אלה הרוצים דוקא בזה, שהיהודים הנרדפים ישארו ברומניה או ברוסיה, ואינם רוצים לעזור להם, שיצאו מארצות אלו ויוכלו להיות חיים יותר טובים בארץ שתנאיה אינם כל-כך קשים. פוליטיקה זו מועילה, אמנם, לפי שעה להטבת המצב החמרי, אבל הרי עד מהרה תחזור ונעזר המצב הער—וכיון להפסקה להפסקה הנשמה הישראלית הולכת וכלה. כי מה תקוותנו כי ניחל מעם משולל מכל זכויות-אדם, אפילו היותר הכרחיות?

לתקן תקנים הגונים בעניני החנוך העברי ולהמילם חובה על כל יהודי-רומניה באמצעות קהלותיהם המסודרות.

וביחד עם זה חייבים אנו לראונו לשמירת קנינינו הרוחניים וגם להחיותם מחדש בלבבות צעירינו. הסעיף ו' של הפרוגרממה הנזכרת, שקבעה אספת-הקהלות ביאסי, נגע בדבר זה, אבל ביותר עסק בתביעה זו הקונגרס לעניני-קולטורה, שהיה בפיאמרה בימי 29–30 ליאנואר 1906 ושנתאסף ממעם ראש הציוניים בארצנו, מר ה' רוזנבוים. אחרי שהרצו המרצים על צרכי הקולטורה, החליטו ליסד, אגודה קולטורית ליהודי רומניה, שתכליתה היא—להרים את המצב הקולטורי של יהודי רומניה ע"י הפצת הקולטורה בכלל (1) וקולטורה ישראלית בפרט באמצעים אלה:

(א) יסוד חברות-לקולטורה בשביל כל השדרות הישראליות ברומניה; בתי-מקרא, חברות להיסטוריה עברית, שעורים עבריים.

(ב) יסוד של בתי-עקד בשביל העם.

(ג) יסוד מוזיאון עברי, ביבליותיקה מיוחדת לחכמת-ישראל וארכיון להיסטוריה ישראל ברומניה.

(ד) הוצאת ספרים, עתונים, חוברות, מגלות עפות עם תוכן קולטורי-כללי ותיכון קולטורי-עברי כדי להפיץ חכמה, ספרות ואמנות בין העם, ובייחוד בין הצעירים.

(ה) יסוד חברות של התעמלות—כדי לפתח את הגוף—ולמיד המיסיקה—כדי לפתח את הרגש.

(ו) הסתדרותם של המורים העבריים והשתדלות בדבר המצב מצבם המוסרי, החמרי והחברותי.

(ז) אספות וקריאת הרצאות על ענינים קולטוריים.

(ח) תקן סדרי בתי-הספר והמעמדה היתרה של נחיצות למוד הלשון העברית. ההיסטוריה העברית והספרות העברית בפרוגרממה שלהם.

(ט) יסוד קרן-קיימת לצרכי הקולטורה.

אלו הן החלטותיו של הקונגרס הקולטורי, שעמד רובו ככולו תחת השפעת הציוניות ומחמת מגמתו הלאומית ידע להביע שורה ארוכה של תביעות, שהן נובעות מחיינו הלאומיים, וצריכים אנו להודות, כי ראש האגידה הודרו לעשות מעשים חשובים אחרים: הקונגרס של המורים, שהיה בבראילוא, נוצר בידי ראש האגודה הקולטורית ויסוד קופת-עזרה בשביל המורים, שהתחילו לעסוק בה בהקונגרס של הקהלות, קבל על-ידי הקונגרס של המורים צורה ממשית. ודבר חשוב ביותר הוא הוצאת הירחון "המורה העברי",— אירגן חשוב, שהיא מיקדש לעניני החנוך בכלל וצרכי המורים בפרט, שאף הוא נוסד על-ידי האגודה הקולטורית. לצערנו, הילכת ההתלהבות, שנתגלתה בראשית התיסודות האגידה, הלך ורפה. ההוראות במעשים הולכת ופוחתת גם היא, ומאז נעשו המעשים הראשונים האלה עדיין לא נוסף עליהם כלום, ובדבר זה אשמים העדר דימוקראטיות בהנהגת הועד ורחבותה היתרה של התכנית (למשל, הפצת הקולטורה הכללית), שעכבה בעד צמצום הכחות בנקודה מרכזית אחת. אבל סוף סוף ענין האגודה הוא ענין חשוב לענות בו. אפשר לבקר את מעשיה ולשנות את התכנית בנוגע לאיזון סעיפים, אבל חלילה לנו למשוך את ידינו ממנה. הציוניים חייבים לתמוך בה ולחבבה על הקהל, כי הפצת הקנינים הרוחניים שלנו יכולה להיות בסיס להציוניות גופה, להתפשטותה ולהתעמקותה.

(1) בותב המורים האלה, שהוא אחד ממסדי האגודה, התנגד לנוסח "הפצת הקולטורה בכלל" והטעים, שהיהודי אינו עומד למטה בנוגע להשכלה הכללית משאר עם הארץ ושכלל כחותינו רלים וצריכים אנו למעט בתביעות ולתפוס את העיקר. והעיקר הוא—לחת, לבנינו חנוך עברי ולרכוש את לבם להקולטורה העברית. אם נתפוש מרכזת נאבד גם את המושג הזה כלומר, את העיקר העברי, שבשכילו נוסדה האגודה. וחבל שלא שיעתי בחשבוננו!...

אבל הציוניות פעלה וצריכה לפעול גם בכל הנוגע לתביעותינו האזרחיות. כשגברה היציאה מארץ רומניה בשנת 1899—1901 והעתונים שבחול התחילו לפרסם בקלי קולות את מצב היהודים ברומניה, כי ברע הוא לא רק לרגלי המשבר האיקונומי של אותם הימים, אלא הרבה יותר לרגלי החוקים המעיקים שבכל יום—ערך הפרופיסור הנוצרי מוטרו מבוקארשט שאלה אל חכמים שונים באירופה לשמוע מה בניהם על זכויות היהודים ברומניה, מאכס נורדוי שהיה בין המשיבים, חיה את דעתו, שצריך לתת ליהודי רומניה זכויות אזרחיות, אבל לא מדיניות. וכך הסביר לנו דבר זה: זכויות אזרחיות הן הכרח של חיי יום יום, שאין שום אדם יוכל לוותר עליהם. במחון הנפש והרכוש, חירות הלמוד, העבודה והמסחר, ישיבת-קבע בארץ בכל מקום שהוא—, אלו הן זכויות אזרחיות; וכלום יש לך אדם מן הישוב, שיוכל להתקיים בלעדיהן?—לא כן הזכויות המדיניות: להשתתף בעניני הממשלה ובכחות הצבור, לבחור ולהבחר בבתי-המחוקקים וכיוצא בזה, על הזכויות האלו צריך היהודי לוותר לעת-עתה מפני שהעם הרומני עדיין לא התכשר לרעיון שווי-הזכויות בכל הנוגע להעם השנוא עליו—ובכל מקום, שנתנו ליהודים זכויות מדיניות קודם שנתחנך העם להכיר את הצורך הזה, היו באים על היהודים בעקיפים לגול מהם את החירות המדינית, והיוצא מזה היה, שהיהודים לא נהנו כלום מזכויות אלו ושונאיהם מצאו בהן תואנה לרדפם ולהתאונן עליהם, ובכן, לא הן ולא שכתן כל זמן שהעם אינו מוכשר לכך.

סברה זו, בתור השקפה עיונית, היא לבאורה מתקבלת על הלב, אבל בתור הלכה למעשה שוכרה בצורה, כמה מן הסופרים ברומניה וגם מאלה שבחול (ברנולד, סוקולוב) שאלו בצדק: ראשית, אם כל החשש הזה הוא מפני שהעם הרומני עדיין לא הוכשר לרעיון שווי-זכויות, אם כן למה יתן ליהודים זכויות אזרחיות, שגם בהם אין העם הרומני מודה כלל? ושנית, נניח, שינתנו ליהודים רק זכויות אזרחיות—, כלום תהא לנו אז הרוחה? הלא הדבר ידוע, שהעם הרומני משנה את מעמו בשעה שהוא בא לחוק חוקים נגד היהודים, הוא אינו אומר בפירוש נגד היהודים, אלא נגד ה'זרים', וכל זמן שהיהודי אינו שוה בזכויותיו הרי נכלל ממילא בכלל ה'זרים', וכשיקבל זכויות אזרחיות אז יתרגמו את הפסוק הישן בצורה חדשה: 'זרים' הם כל אלה, שאין להם זכויות מדיניות; ובכן שוב חורה הקשיא למקומה: זכויות אזרחיות אלו למה הן באות? אבל האמת כך היא: היהודי צריך לתבוע את זכויותיו השלמות, ובין כך ובין כך צריך הוא להלחם ולהרגיל את העם הרומני לנתינת זכויות שוות ליהודים, מוטב שנשאל דבר שלם משנעמוד באמצע וגשאר עם, שהוא, חציו עבר וחציו בן-חורין.

ואמנם, נסיון מצד זה נעשה כבר אף הוא, בשנת 1901 היה קונגרס לתביעת שווי-זכויות בבראילא, שאספה חברת, 'פימינטיין' (1), חברי הקונגרס הזה היו יהודים שנולדו בארץ, כירק בשביל אותם היהודים, שהורתם ולידתם בכאן, תבע הקונגרס שווי-זכויות, הציוניים מחו בצדק נגד מעשה זה של החברה, שנתנה פתחון-פה להבדיל בין יהודי ליהודי בנוגע אל זכויותיו, בעוד שאין הדבר נוהג כן בנוגע אל האזרחים הנוצריים, מה זו הבדלה—שאלו הציוניים—בין יהודי שנולד בארץ ובין יהודי שנולד בארץ אחרת בנוגע לשווי-זכויות, בעוד שהדעת נותנת, שגם היהודי הזר צריך ליהנות מזכויות אלו—ממש כהנוצרי הזר שבא מארץ רחוקה—אם רק התעכב בארץ במשך הזמן, שנקבע חובה לכל מי שבא לקבל את הזכויות האזרחיות, למה נגרע מן האזרחים הנוצריים? ... זו היתה טענתם הצורקת של הציוניים, שלצערנו לא יצאו הם מצדם בפרוגראמה יותר רחבה של תביעות אזרחיות, ורוצים אנו להמעים בזה, שאין אנו מטיפים לציונינו, שילחמו

(1) הוראת מלה זו היא—הנולדים בארץ, שעברו עבודת-הצבא. חברה זו התחילה לעשות את מעשיה עוד בשנת 1893, כשערכה בקשה להמלך ופרטה בו את תביעותיה (Memorial etc., Bucarest 1893).

בעד זכויות מדיניות על-פי הנוסח החדש, שקבעו, למשל, בהלסינגפורם, מלחמה כזו לא תביא לעולם לידי נצחון ותגרום רעה רבה להציוניות, שסוף סוף צריכה היא לצמצם את כחותיה במטרתה היחידה והמיוחדת, ותוצאות התעמולה של נאספיה-הלסינגפורם נותנות צדק למשפמנו זה. אבל אין לנו צורך להביא ראיה ממרחקים, הסוציאל-דימוקראטים היהודיים ברומניה בשנות השמונים, שלפי שיטתם רצו להתאחד עם שאר העם הרומני ולהלחם על חירותו-כדי שתבוא חירות ישראל יחד עם זו ממילא, כלום הצליח חפצם בידם? רוצים אנו בזכויותינו המדיניות רק בתור יהודים, שיש להם אינטרסים מיוחדים, וצריכים אנו להלחם בעדם בגלות מפני שהם אמצעים לחיי שעה, בשביל להתקין את עצמנו לחיי עולם שלנו, בתור אימה בפני עצמה בארץ-אבות, ולתכלית זו צריכים ציוני רומניה להבנים את תביעת הזכויות בתוך הפרוגרצמה של עבודת-ההוה שלהם⁽¹⁾.

הרבה-הרבה חייבת כנסת-ישראל שברומניה תודה להציוניים על מעשיהם לטובתה בכל מקציעת חייה, אבל אין לכחך, שכל אלה לא היו אלא התעוררות והתחלה. העיקר לא נעשה עוד והרבה מאד נשאר עוד לעשות. כי, לצערנו, לא נתנה לנו הציוניות ברומניה עד עתה בעלי דעה חזקה ושיטה קבועה. אמנם, זרם החיים שבתנועה זו ניכר בחברות הציוניות, ביחוד כשאנו משיים את העסקנים הציוניים אל העסקנים הפילאנתרופיים. כאן אנו רואים התחברות ושותף, בבחינת, עמך אנכי בצרה, ושם—עמידה-מבחוץ מצד הפילאנתרופים ועמידה כעני-כפתח מצד הנעורים, כמרת הנותנים לגבי המקבלים, שאינם יכולים לדור בכפיפה אחת. אבל סוף סוף ציוני-רומניה אינם לעת-עתה אלא מתחילים. אין בהם עדיין התבדלות ברעות והתעמקות בפרטי הציוניות ואין גם נסיון של עבודה ואיניציאטיבה רחבה, נשמעים הם לפקידות הקונגרסים הציוניים בלי התחכמות. המהפכה, שהתחוללה בקונגרס הששי לרגלי הצעת אוגאנדה, הארציות, העבודה הרצאלית בארץ-ישראל, לא גרמו לווכיה רב בינינו. הציוניות עדיין היא כאן במצב פרימיטיבי. חסרים לנו אנשים, שיוודעים את היהדות ידיעה מקפת וכוללת—רוב הציוניים באו מן החוץ—ועל-כן חסרים לנו גם בעלי עבודה רצינית. רבים עושים ריקלמה בציוניות לפי שהיא עומדת על סדר היום, והרבה נגזרים אחריהם. אנשים שאינם מהיוגנים יש בכל תנועה, אבל הציוניות אינה עוד כל-כך חזקה כדי שתוכל לקבל מכל הבא אל תוכה, אם אין תוכו כבדו. ולפיכך רואים אנו, שאף בהרבה ערים גדולות עדיין לא חדרה הציוניות כראוי לכל שדרות העם ויש שלא חדרה לשום שדרה. ולפיכך אין השפעתה של ההסתדרות הציונית הרומנית ניכרת בקונגרסים בפרט ובתנועה הציונית הכללית בכלל. וכן אין השפעתה ניכרת כל צרכה בבתי-הספר, בקהלות, באגודות הישראליות הכלליות. אין אנו מקפחים שכר הציוניות בארצנו. דברנו בשבחה והעירונו על מעשיה הטובים. אבל, לפי שחביבה היא עלינו ביותר, חייבים אנו לגלות גם את המומים שבה בעוד מועד, קודם שתעלה רקבון, שלא יוכל להרפא גם על ידי נתוח עמוק באיזמל-הבקורת היותר חד. וביחוד צריכים אנו לדקדק עמה לעת כזאת, עת עבודה מכל צד, וסוף סוף אל הציוניים, רק אליהם עיני היהודים הרומניים נשואות. הם היו המתחילים בכל דבר טוב והם חייבים לחגור שארית כחם וללכת הלאה, להלחם, לעבד ולגמור מה שהתחילו לעשות.

(1) הקוראים יודעים, שיש הבדל ידוע בינינו ובין השקפותיו של בעל המאמר הנוכחי (המערבת).

מספרות ארץ-ישראל

(בקורת).

מן העומר — קיבץ ספרותי-מדעי מוצא בארץ-ישראל ועריך ע"ש. בן-ציון (1).
יפר' — יצא בשנת תרס"ט הכרך השני, בשתי חוברות. בתור קיבץ ספרותי-מדעי הוא ראוי לתשומת-לב ובתור קיבץ כזה, היוצא בארץ-ישראל, הוא ראוי לתשומת-לב יתרה.

בחלק הפובליציסטיקה של העומר נמשכות עינינו מאליהן על המאמרים של אחד העם בשם, הגיעה השעה, שבא בראש החוברת השניה של הכרך השני. במעט ספרות שלמה נוצרה על מאמר מעט-כמות זה וכולה דנה את המאמר לחובה. וגם אני לא נדון אותו לזכות, אלא ששני דברים היונו דורשים ממבקרי המאמר: ראשית, שיהיו זהירים מעט בלשונם ולא ישתמשו בכמיוס, נחמדים מעין, דברי רוח בכל המובנים (לשוננו הזהב של מר יוסף חבר ב, הפועל הצעיר, ש"ז, גליון י"ג) או מעין ההתנפלויות הנסות של הר"ר פאסמאניק בעתון Паскэбт (על מאמרו של נוסברג ב, הבוקר): עוד הפעם רוח! — לא אדבר: הוא מזכירני את גלגלוננו הציני של מארקוב השני על ההומניות המורידה-ריר, שאינה מכירה בחשיבותו של כח האנרוף (...). כי למה יעלו על זכרוננו את ישעיה, ג', ה', ואת ראש משנת סומה, מ', מ"ז? — ושנית, שאם יסכימו לדעותיו של אחד העם או יחלקו עליהם, ימריח-נא את עצמם, קודם כל, למסור אותן כמו שהן, בלי סירוסים ונפכים משלהם, ורק אחר-כך ינסו לסתור אותן. ואת הדבר הראשון עשו ועשו, בעוד שאת הדבר האחרון לא עשו כלל וכלל. כשאתה קורא את מאמרי-הבקורת שלהם נראה לך הדבר כך: כל העולם הישראלי מינומומן לעסוק בשקידה בעבודה ישובית כלכלית: לקנות קרקעות ולסדר מושבות, לבסס את הפועלים וכיוצא בזה, — ואחד העם מרוב רוחניותו מתנגד לזה ואינו רוצה בשום אופן בשוב כלכלי, מפני שדוקא, רוח' בלבד נצרך לו ולא יותר. אבל הרי אין זו אלא עלילה משונה, רבותי! באמת רוצה ורוצה היה, אחד העם, שהעבודה החמרית בארץ-ישראל תתרבה ככל האפשר. רוצה ורוצה היה, שהשנוי הגדול במורקיה, ירעיש כורם אלקטרי את כל הגוף הלאומי ויעורר כל עצביו לתנועה ועבודה במדה שאין למעלה הימנה (העומר, כרך ב', חוברת ב', עמ' ו'). אבל מה יעשה והוא רואה, שאין התעוררות כזו מפני שלא קרמה לה עבודה לאומית-חנוכית במדה הדרושה? — ולפיכך, באין ברירה, הוא אומר שצריך להסתפק במה שאפשר: בעבודה קולטורית בארץ-ישראל, שהיא, לדעתו, יותר אפשרית, ראשית, מפני שאינה דורשת אמצעים מרובים כל-כך, שנית, מפני שתמשוך אליה יותר את בעלי-הכסף שבח"ל, ושלישית, מפני ששאר העמים בארץ-ישראל לא יעשוה במדה ובאופן שאנו יכולים וצריכים לעשותה. היכן היא הרוחניות? היתרה שבזה? כלום, רוחניות? היא, אם אדם אומר, שצריך לעשות מה שאפשר לעשות ולא מה שלדעתו אי-אפשר לפי מצב הדברים עתה? או כלום, רוחניות? היא, אם אדם חושב, שכל התעוררות לאומית גדולה באה רק אם האומה קבלה חנוך לאומי הגון באמצעות בתי-הספר והספרות? — והרי את ערך

(1) שתי החוברות של כרך א' וחוברת א' של כרך ב' יצאו גם בהשתתפותו של מרדוך ילין.

העבודה האיקונומית, שאפשר לעבוד בארץ-ישראל, אין, אחד העם' מכחיש כלל. בפירוש הוא אומר: מובן מאליו, כי אין כונתי בזה לאמר, שהמעט אשר יעשה (בעבודתנו הריאלית בא') אין לו שום ערך ומוטב שלא יעשה' (שם, עמ' ז'). וכמדומה לי, שעוד יותר מזה מובן מאליו, שאם היה הרבה יכול להעשות בנידון זה בודאי היה לו ערך גדול ומוטב היה שיעשה משלא יעשה. ובכן כל התנפלות זו על הרוח', שתפסה את, אחד-העם', לא באה אלא מתוך אי-הכנה או מתוך הכנה גסה.

ואף-על-פי-כן גם לי לא נראה הרעיון העיקרי שבמאמרו זה של, אחד העם'. רעיון זה הוא — שאם הכבוש האיקונומי של ארץ-ישראל אינו אפשר, הכבוש הרוחני הוא אפשר ואפשר מפני המעשים האמורים למעלה. ואולם, אם שנים מן המעשים האלה — הראשון והאחרון (מה שהאמצעים הדרושים לכך הם יותר קטנים ומה ששאר העמים לא יעסקו כל-כך ב,כבוש רוחני') — אף הם עדיין נותנים מקום לספק, המעם השני (מה שהעבודה הרוחנית תמשוך אליה את בעלי-הכסף שבחו"ל), אם נתבונן אליו כראוי, הורס את כל הבנין, שבנה, אחד העם' לא רק במאמרו האחרון, אלא גם בהרבה ממאמריו הקודמים.

אחת מן הזכויות היותר גדולות, שתזכיר ל,אחד העם' ההיסטוריה העתידה של היהדות השבה לתחיה, היא — התנגדותו לאפיטרופסות. מן ה,אמת מארץ-ישראל' עד ה,ישוב ואפיטרופסיו' נלחם סופרנו הנעלה ב,חסד הלאומי', שאינו אלא חמאת, צדקה לא תרומם גוי — כך המעים וחזר והמעים סופר זה בכל מאמריו הנוגעים בישוב החדש, עבודה לאימית אינה נעשית על-ידי נדבנים ופטרונים, שעל-ידי נדבותיהם הם נעשים אפיטרופסים לעבודה זו ממילא. ולפיכך תבע בכל תוקף, שגם הבארון וגם הועד של, חובבי-ציון' יסירו את אפיטרופסותם מעל המושבות וימסרו את הכל בידי הקולוניסטים עצמם, והם — אם ידעו להתקיים בדרך-הטבע — מוטב, ואם לאו — למה לנו יצירות מלאכותיות? — החי נושא את עצמו, ולשאת את על שכמו בלי סוף אין מן הראוי ואין מן הצורך.

ומהו רוצה לעשות עתה בעבודה הרוחנית?

אם ניסד בתי-ספר נמוכים, בינונים ועליונים בהדרגה, בזמן אחד עם יסוד מושבות והתפתחות הקבוצים הישראליים בערי-ארץ-ישראל, תהא זאת עבודה רוחנית טבעית. ואפילו אם ידרשו בתי-ספר אלה תמיכה ידועה מצד יהודי-חוץ-לארץ, אין בכך כלום: בכל הארצות תומכות הממשלות את בתי-הספר, שהנהגות-הערים מוסדות אותם וקצבות להם סכום ידוע, אבל אינן יכולות לספק את כל צרכיהם; ואנו, שאין ממשלה לנו, צריכים לעשות על-ידי חברות ואגודות מה שבארצות מתוקנות עושות הממשלות, אם, למשל, הגימנסיה העברית ביפו, שנוסדה מאליה מתוך צורך מורגש בעיר זו ובמושבות ואבות התלמידים מספקים חלק הגון מהוצאותיה על-ידי שכר-למור, מקבלת תמיכה ידועה מן החוץ, אין רע בזה: הבריה טבעית היא, מציאותה היא צורך הכרחי, אלא שמפני סבות אחדות עדיין היא נוקטת לסיוע חמרי ידוע, וממש כך הדבר גם בנוגע להוצאות ספרותיות: אם הצורך בהן מורגש ויש להן קוראים הרבה וגם קונים במספר הגון, אלא שאין מספר זה מספיק, אין רע, אם תנתן להן תמיכה ידועה. כל זה אמור רק אם מוסדים קולטוריים כאלה נוסדים בהדרגה ביחד עם התרחבות הישוב. ההתפתחות הכלכלית-החברתית נעשית כאן בסים להצרכים הרוחניים הבאים מ בפנים וספוק הצרכים הרוחניים מבסס מצדו את המצב הכלכלי-החברתי הטבעי של העם המתישב בארץ. לא כן אם במקצוע העבודה הריאלית יעשה רק, מעט' (כדברי, אחד העם') ובמקצוע העבודה הרוחנית יעשה הרבה, אם, בעוד עשר שנים (שער או לא יעשה במקצוע הכבוש האיקונומי, לדעת, אחד-העם', אלא מעט מן המעט) ימצאו באי בתי-ספר ובתי-מדרש עבריים להשכלה כללית, למדעים ולאומונת היפה, ומן

הבתים האלה יצא אור הקולטורא להאיר על הארץ וגם מעבר לגבולה, כמו שמצייר לו, אחד העם' בדמינו (שם, עמ' ז). או תהיינה כל יצירותינו הרוחניות בארץ גדולים מלאכותיים, פירות של תפקיד. שום טבעיות לא תהא כאן, שום קרקע לא יתא תחת רגליהן. הכל יבוא מן החוץ—גם הכסף, גם הכחות הפועלים (המורים והסופרים) וגם—מה שחשוב מכל—ההתעוררות והתכניות. ואם הדבר כן—הלא האפיטרופוסות תבוא בעל-כרח, אי-אפשר שלא תבוא. ולמה לנו לדבר על העתיד? כלום אין אנו רואים בימינו ולענינו, שחברת-העוה"ה, העוסקת אף היא בעבודה רוחנית, נעשתה לאפיטרופוסות ליהודי ארץ-ישראל ובכל בתי-הספר שלה הטילה חובה על בתי-הספר העבריים בארץ-העברים לעשות לשלמת את הלשון האשכנזית, שאין צורך בה ואין חפץ בה ליהודי ארץ-ישראל, ובפרט לערות פשוטות מן-ההמון? וכלום יצויר הדבר, שהפוליטכניקום העומד להוסד עתה בעזרתם המשותפת של חברת-העוה"ה, בית-וויסוצקי, יעקב שיף ועוד לא יהיה, קדרה דבי שותפי' ואנשים רחוקים מצינויות ואפילו מלאומיות כשיף וחבריו לא ירצו להטביע עליו את חותמם?—והאפיטרופוסות בעבודה רוחנית הרי היא עוד יותר מסוכנת מן האפיטרופוסות בעבודה הריאלית, כי, איך שיהיה, באדמה הרי יש ויש צורך להמתישבים החדשים, אלא שהרכבה מהם אינם יודעים לעבדה ולהפיק ממנה את כל התועלת האפשרית, בעוד שבתי-ספר יש כבר בארץ ישראל די והותר, שלא בערך יותר מבשאר ארצות לפי היחס הפרוצנטגי של התושבים מישראל שבא"י, ויש צורך רק לתקן את המצויים מכבר, שיהיו מתאימים למטרתנו הגדולה. ובכן למה זה משיא אותנו, אחד העם' עצה לעסוק בעבודה רוחנית ביותר? למה אין הוא מתירא הפעם מפני בריות מלאכיות ומפני האפיטרופוסות המפסדת?

אם כחותינו מועטים,—שבדאי יש ויש להתאונן על זה ובדאי אשמה בזה גם התרשלותנו לחנך את האומה חנוך עברי אף בגלותנו עד כמה שאפשר הדבר,—צריכים אנו לא לצמצם אותם בעבודה רוחנית בלבד, ואפילו לא ביותר, אלא לחלקם שזה בשוה בין העבודה הריאלית ובין העבודה הרוחנית. ואם לא נשיג או הרבה, מפני מעוט כחותינו, נדע לכל הפחות, שהמעט שהשגנו בנוי על בסיס טבעי ומוצק ולא על חסדי הנרברים שבחוץ-לארץ.

בשאלות, שנגע בהן, אחד העם' במאמרו, עוסקים גם מר י. ל. בשני מאמריו (בעקבי הקונסטитуציה התורקית, בחוברת א' של כרך ב', והשפה העברית בערכה המדיני, בחוברת ב' של אותו כרך) ומר מ. דיזנגוף במאמרו האחד (בפני המשטר החדש, בחוברת ב' של כרך ב'), במאמרו הראשון מבאר י. ל., קודם כל, מה גרם להמהפכה הטורקית הגדולה, ואחר-כך היא מנסה לברר את התיצאות לרעיונו, היכולות לצאת ממנה, ואת המעשים הכלכליים-החברתיים, שאנו צריכים לעשות עתה (יסוד קרן-קיימת אנגארית, באנק קרקעי, סדור בעלי-ההון, הסתדרות היהודים בא"י). הדברים אינם חדשים עתה ואף בשעתם לא היו חדשים כל-כך, אבל אלה הם מן הדברים, שצריך לדבר עליהם השכם ודבר: אולי סוף סוף תראה, הנהגה' שלנו, שהגיעה עת לעשות ולא לעמוד בחבוק-ידיים ולעסוק בדיפלומטיה—בקרב המפלגה הציונית גופה... מר דיזנגוף גם הוא מרבה להראות במאמרו, כמה לא מלאה הנהגתנו את חובתה וכמה עומדת הסתדרותנו מחוץ לכל הנעשה בא"י, ולא עוד, אלא שהוא מוכיח, שהסתדרות זו בדבוריה המפוצצים וברעש, שהיא מרעשת עולמות על כל דבר קטן, יכולה יותר להזיק מלהועיל בא"י, ובכן הוא בא לידי מסקנה, שמצד אחד צריך ליסד ברשיון טורקיה חברה מיוחדת בשם, חברת הישוב הקרקעי ליהודים בתוגרמה, שישתתפו בה כל האורגאניזציות הישראליות העוסקות בישוב וגם אנשים אמידים פרטיים (מה שעכשיו, אחרי ענין ארם-נהרים והתאחדותן של כמה הסתדרויות, הוא דבר יותר אפשרי), ומצד שני צריך לעסוק בעבודה קולטורית רחבה בטורקיה בכלל ובארץ-ישראל בפרט,—

דבר, שיספיקו לו גם כחותיה של ההסתדרות הציונית, שלעבודה ישובית הגונה לא יספיקו מפני מעוטם. אנו רואים, שמר דיונונף כנן בחלק השני מהצעותיו לדעתו של אחד העם.

ומאמרו השני של מר י. ל. עוסק אף הוא בשאלה קולטורית—בערכה המדיני-החברתי של הלשון העברית בארץ-ישראל. בראיות נכוחות הוא מוכיח, שהלשון העברית אינה בארץ-ישראל רק ענין של פיאטם לאומי ושל רומאנטיקה, אלא האמצעי היותר חשוב לעשות את העדות הישראליות השונות לעם-ישראל, — עם אחד בעל תביעות לאומיות. ויחד עם זה הוא מוכיח, שעוד רבה הדרך לפנינו עד שלשונו תעשה שלמה בארץ. הוא מטעים את הסכנה הז'רגונית, — זו הסכנה הכפולה (מפני שלבני-ישראל בארץ-ישראל יש גם ז'רגון אשכנזי וגם ז'רגון ספרדי), שהובלטה בימים האחרונים כשהתחילו לצאת בירושלים, איל ליבראלי היהודי-הספרדי ודער פרום' היהודי-האשכנזי, — והוא מטעים גם-כן את הסכנה הערבית, שאינה פחותה מן הז'רגונית. על הדבר הזה העיר כבר כותב הטורים האלה במאמרו 'חשש' (השלח, כרך י', עמ' 574—576) והד"ר יוסף קלוזנר במכתרו, הדבור העברי' (אודיסא תרס"ט, עמ' 9—11) וגם בנאומו בימי האספה הכללית האחרונה של הועד האודיסאי. אבל מר י. ל., בתור יושב בא"י, יודע להטעים את דבריו בראיות לקוחות מן המציאות, והוא מראה על ההפסד, שמביאים בנידון זה בתי-הספר של חברת 'כי"ח' וה'עזרה', וגם—על החדושים המשוניים והבלתי-מסודרים בלשון העברית ובהעתק המלות הלועזיות לעברית, שעל-ידה נעשתה לשונו של 'הצבי' כמעט בלתי-מוכנת אפילו ליודעים עברית ידיעה הגונה. לכל אלה כדאי מאד לשים לב: למאמרו של מר י. ל., אף-על-פי שהוא עוסק לכאורה רק בשאלה, רוחנית, יש ערך מעשי גדול.

ערך מעשי יש גם למאמרו הארוך של מר משה סמיליאנסקי על מושבות הגליל' (הפרק הראשון ממאמרו, 'הישוב החדש'). הרבה חזיונות שליליים הוא מראה בישוב החדש, אפילו בישוב הגלילי; שבהרבה דברים הוא עולה על הישוב ביהודה, ועל כל מה שהוא מספר מבוע חותם האמת המעציבה. אבל גם חזיונות חיוביים הרבה, כמה וכמה שנויים לטובה, מצא בגליל וגם בנוגע אליהם ניכרים דברי-אמת. וכשאנו קוראים את הדברים הארוכים הללו עד תומם מתפרצת מלבנו, למרות כל הנגעים שראינו בישובנו הרך, קריאת-גיל: אכן יש תקווה!—והגליל הפורה, שהוא רחוק מ'שער' ארץ-ישראל, המביא אל תוכה את ה'שיירות' עם כל מומיהן הגלותיים ובכמה דברים הוא גם מפתח ומעמיק את המומים האלה, יעשה ברבות הימים יותר מקום של עבודה בריאה ואכזרות פשוטה ותמימה מיהודה הסחרנית והחריפה.

מן הפובליציסטיקה אל המדע מעביר אותנו המאמר, ראשי-פרקים' של בר-טוביה. באמת עומד מאמר זה, כרוב מאמריו של הסופר בעל-הכשרון, לא בין הפובליציסטיקה והמדע, אלא בין המדע והפוליטון. כרוב מאמריו, אין גם מאמרו זה לא מאמר פובליציסטי ולא מאמר מדעי, אלא—שיחה נאה, *Causerie* בלע"ז, שיש בה ניצוצות מזהירים של רעיונות, סקירות חריפות, מיסות מהירות מענין לענין באותו ענין, ואף ידיעות הגונות וסגנון נאה; אבל אין סדר הגיוני, אין השקפות מיוסדות על ראיות מדעיות או מציאותיות, אין הרצאה מסודרת ומרצה את הענין בהדרגה מראשו לסופו. בעונג נקראים מאמרים-פוליטונים כאלה, אך אינם משאירים רושם. מורגש, שלא נכתבו אלא, לחדודי בעלמא' (והשוביניסם מהו דורש ואומר לכל המראה אשר ראינו?). וספק גדול הוא לנו, אם יש מקום למאמר כזה במאסף ארץ-ישראלי, שמטרתו לחנך דור חדש ברוח ידוע ומסוים ולתת לו ידיעות או השקפות קבועות. על כל פנים לא היה מן הראוי לתתו בראש החוברת.

וספק כזה יש לי גם בנוגע לשני מאמריו של הד"ר שמעון ברנפלד (רעיון התעודה

בישראל, בחוברת א' של כרך ב', ותקיפת היצירה בספרותנו הקדומה, בחוברת ב' של אותו כרך). המאמרים הללו גדולים הם מאד בכמותם (ביחוד השני, שהוא תופס כמעט מחצה מן החוברת) והם מצטיינים בכל המעלות ובכל החסרונות של מאמרי הסופר הזה. הם כתובים בסגנון נאה ומושך את הלב, מעין סגנונו של המדרש, יש בהם לפעמים רעיון מועיל והם מוסיפים ברובם לצעירינו, שאינם יודעים את הספרות הרחבה על חכמת-ישראל בלועזית, איזו ידיעה חדשה ברברי-ימינו המדיניים או הרוחניים; אבל יחד עם זה הם גורמים גם נזק להתפתחות הצעירים, המאמרים מלאים מה שקורין אצלנו, סברות-הכרם; הדברים היותר מוטלים במחלוקת-חכמים מובאים כאן כוראות גמורות, למראי-מקומות ולהרצאת הדעות המחולקות אין זכר וגם הסתירות שבין מאמר למאמר ושבתו מאמר גופי אינן מעשיות. כל זה מחליש את רושם הרברים על הקוראים הצעירים ומביא אותם לידי שטחיות, כלומר, לידי יחס קל אל ענינים מדעיים בכלל ואל עניני חכמת-ישראל בפרט. ויחס זה מסוכן הוא ביותר לצעירי ארץ-ישראל, שהם הם הצריכים להיות קוראי, העומד ביחוד, אם רוצה היא להיות מאסף ארץ-ישראלי ולא רק מאסף מוצא בארץ-ישראל במקרה. אני נוטל לדוגמא את המאמר השני, שהוא מדבר על היצירות העבריות, מזמן גלות בבל עד זמן גלות רומי, מפני שהוא הגדול בשני המאמרים (40 עמוד גדול). מטרתו של מאמר זה היא להוכיח, שמעות היא בידי כל אלה החושבים, שכמעט כל מובי היצירות הישראליות נוצרו בימי בית ראשון, ובאמת נוצרו בימי בית שני יצירות מקוריות ומצוינות הרבה, שאינן נופלות מאלו של ימי בית ראשון. דעה זו בכללה אמת היא והובעה קודם—דוקא לא על-ידי ד"ר ברנפלד. דוקא הד"ר ברנפלד הוא הוא שכתב, רק לפני שבע שנים (ב. לוח אחיאסף תרס"ב), ציור היסמורי בשם, מלחמה בשלום, שבו החליט בבטחה גמורה, שהיהדות נעשתה על ידי השפעת המאורעות בימי עזרא ונחמיה לנוסח קבוע ולעבודה: מה שהיה בימים הראשונים הרחבת דעת האדם, ציור הרגש הפיוטי שבו, תוצאות התפעלות מוסרית ופיוטית, נעשה אחרי-כן לחובה מוטלת על האדם, עול מלכות שמים, לעבודת-האלהים. בתקופה המאוחרת (זו שבימי עזרא ונחמיה ולאחריהם) ניטל טעם החיים מישראל והדת לא היתה לו עוד ספוק צרכיו המוסריים (שם, עמ' 30). ועל-כן, בשעה שפרצה ההשכלה היונית לאסיא ונודוונה עם האומה הישראלית, מוצאה את זו עניה ודלה בקנינים רוחניים, רחוקה מן החיים השוטפים ועוברים, בלי כשרון לברוא חדשות, אלא שומרת בדיוק ובקפדנות יתרה מנהגים קדומים הגנוזים אתה למשמרת (שם, עמ' 32), ולבסוף: האומה הישראלית עמדה אחרי נצחונות החשמונאים באותו המעמד הקולטורי של תקופת, יסוד המעלה וכו', במקום פילוסופיא, פיוט, ציורים, פסלים, מלאכת מחשבת, שירה וזמרה — במקום כל הקנינים היקרים האלה רק עבודה דתית, שמירת המצוות בדייקנות יתרה (שם, עמ' 36). הרי שהיהודים לא יצרו כלום לא בתקופת-פרס ולא בתקופת-יוון ולא בתקופת החשמונאים, כלומר, בשום תקופה מתקופות בית שני⁽¹⁾. — ממשיך ההפך מן הרעיון היסודי, שאנו מוצאים במאמרו של אותו ברנפלד עצמו ב. העומר... אבל למה לנו לבקש סתירות ממאמר למאמר, אם אנו מוצאים אותן באותו המאמר? — למשל: בעמ' 27 ממאמר זה אימר הד"ר ברנפלד, שהזמורים נגד מלכי בית-חשמונאי, היודעים בשם, תהלות שלמה, נדחו מכתבי-הקודש במקרה, ואחר ארבעה עמודים (עמ' 31) הוא אומר, שהם נדחו מפני זמן חבורם המאוחר, שבו היה, ספר תהלים כנראה כבר ענין שלם ומסוים... אבל גרועות הרבה מן הסתירות הן, ההלכות הפסוקות, שמאמרו זה, ככל מאמרו של ברנפלד, מלא וממולא מהן. מה שהוא ספק

⁽¹⁾ עיין מה שהשיג על זה הר"ר יוסף קלוזנר במאמרו "ספרותנו" (ו'), "השלח", כרך ט', עמ' 241—245.

לרוב החכמים ברי הוא לר' ב'ד. למשל: הוא יודע ברור, שספר, ויקרא נכתב בדורות שאחרי עזרא ונחמיה, באותה מדה, שהוא מביא מזה ראיה, שאחרי עזרא ונחמיה עדיין, היה הסגנון העברי טבעי ומרובה נוונים וכו' (עמ' 5), ושכלל סוף יצירת ספר התורה, שיש בו רק חלקים קדומים אחדים, היה, באחרית מלכות פרס (עמ' 39).—בעוד שאפילו החוקרים היותר חפשים עדיין לא החליטו את הדבר מפני הקושי, איך קבלו השומרונים אחר עזרא ונחמיה ספר, שנתחבר בידי שונאיהם היותר עוים, הוא יודע ברור, שהרבה ממבחר מומרי-תהלים נאמרו בימי החשמונאים (עמ' 7—12, 27, 31 ועוד), בעוד שהדבר הזה אף הוא שנוי במחלוקת גדולה אף בין מבקרי המקרא, בדבר מגלת, אסתר, הנחתו היא, כי אין הספור היסטורי, לא כלול ולא מקצתו (עמ' 16), ב, ודאות גמורה הוא אומר, שאין ערך ספרותי לספרי עזרא ונחמיה (עמ' 23), בעוד שבאמת הם ספרי-המימארה הראשונים שבתנ"ך, הכתובים בלשון של מדבר-בעוד, ובכן—מין ספרותי חדש לגמרי בספרות העברית, הוא יודע בדיוק, כי רק בימים מאוחרים, כאשר נברה כבר תורת הפרושים, היה בגדר האפשר, כי יכין האויב את המצור ביום השבת לכבוש את העיר והעם יעמוד מנגד משום קדושת השבת (עמ' 25, הערה 1), בעוד שיוסף פלאוויוס מביא בשם גוי מסיח לפי תומו, אגאתארכידס היוני, שתלמי הראשון סומר (לאני) כבש את ירושלים רק מפני שהיהודים לא נלחמו נגדו מחמת קדושת השבת (קדמוניות, י"ב, א'), בדבר האנשים הרשעים, שיעשו כל תועבה ויתאמרו לצדיקים ויאמרו: אל תגע בי פן תטמאני, שבספר, עליית-משה (ז'), אומר הר"ר ברנפלד: הציור שלפנינו אין ספק, כי יצא מעדת המשיחיים הראשונים (עמ' 33), בעוד שיש על שאלה זו ספרות שלמה, ולמשל, בוס W. Bousset, Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, Berlin 1903, S. 101, Anm. 4, ביכלר A. Büchler, Die Priester und Der Cultus im letzten Jahrzehnte des Jerusalemitischen Tempels, Wien 1895, SS. 77—79, 86, ובספרו החדש: Der galiläische Am-Haarez des Zweiten Jahrhunderts, Wien 1906, SS. 127—128, חיות (P. H. Chajes, Am-Haarez e Min, Rivista Israelitica, III, 1906, pp. 89—90), מחליטים, שדברים אלה יצאו מעמו של פרושי, שנתכוין בהם כלפי הכהנים הצדוקים והבייתוסים, המיוחסים והתקיפים, שאף התלמוד (פסחים, נ"ז ע"א) מננה אותם מאד (1), ושאלות עומדות ברומו של עולם ההיסטוריה הישראלית כאלו פוסק הר"ר ברנפלד בקלות יתרה, בלי שום ראיות מדעיות!... רק לעתים רחוקות, כנאות-דשא במדבר רחבי-ידים, אנו מוצאים במאמרו רמז לספריהם של שירר ואוואלד, להמחקרים המדעיים בעברית, שהכותב עברית מחויב לדעתם, איז זכר, הגה, למשל, הביא ציטאטים ארוכים מ,תהלות-שלמה ו,עלית-משה—והתרשל להודיע, ששני הספרים החשובים האלה נתרגמו עברית ונדפסו בצירוף מבואות מדעיים מאת הר"ר א"ש קאמינצקי (ב,השלח, כרך י"ג וכרך מ"ז), והרי מראי-מקומות כאלה היו יכולים לעורר את הקורא העברי הצעיר, שיחזר אחר המקורות ויתעמק בענינים המדעיים המוצעים, בעוד שהעדרם עושה את המאמר המדעי קל מסובים.

לא נקפח גם את שכרו של הר"ר ברנפלד, ענין המאמר בכללו וההשתדלות לחבב על קוראיו את ימי הבית השני, שהם להם כמעט, לוח חלק, ראויים לתהלה. מוכה מאד היא הכאראקטיריטיקה הנאה של קהלת וספרו (עמ' 13—14) ושל ספר חשמונאים א', וגם בירור ערכם של, תהלות שלמה וספר ברוך הגנוז עלה יפה. אותם המעלות והחסרונות שבמאמרו של הר"ר ברנפלד יש גם במכתב הראשון מן המכתבים על מדע (מפני-מה לא, חכמת?) היהדות מאת סוקר, שבא בחוברת א'

(1) עיין על זה בפרטות: J. Farisei nella Assumptio Mosis (Rivista Israelitica, III, 221—223) והערותיו של צ"ס חיות למאמר זה.

של כך ב', ועל-כן לא אאריך בו.

ראויים למאסף ארץ-ישראלי הם המאמרים המדעיים, השומרונים של מר דוד ילין (חוברת א' של כך ב'), ומסקנות לחפירות החרשות בא"י של ד"ר י. בנצ'ינגר (תרנים מכתב-יד, בחוברת ב' של אותו כך). הראשון כתיב כבהירות ובידיעת-הענין המיוחדת לסופרנו הירושלמי המפורסם, ויש רק להצמער הרבה על שלא בא המשך ממנו בחוברת ב'. והמאמר האחרון, שנכתב על-ידי המחבר המימחה של *Hebräische Archäologie*, קצר הוא, לצערנו, יותר מדאי. למשל: כשהוא מזכיר את י"ב לוחות-החרס של המלך עשתר-ואשור, שמצא סילין בתענך, לא מצא לנכון להביא אפילו לוח אחד מהם לדוגמא, כדי שיהיה גם להקורא העברי, שאינו רגיל אצל כתיב-העתים הארכיאולוגיים בלועזית, מושג מחשיבותה של המציאה הגדולה; וכן בכל שאר תוצאות החפירות, וגם התרגום לא עלה יפה מפני שהתרגם מר מ. קריש בסקי יודע, אמנם, את הלשון, שאליה הוא מתרגם, אבל אינו יודע כל צרכו את הענין ואינו בקי בלשונות השמיות הקדמוניות, ועל-כן אין המרמינולוגיה והמראנסקריפציה של מאמרו עברית-מקורית כל צרכה.

אנו עוברים אל הספרות היפה. וכאן צריך לציין ביחוד את ה"מעשה" היפה "ענונות" מאת ש"י עגנון, את הנימין היותר רכות שכלבנו מרעיד המספר-המשורר, שאנו פוגשים אותו, כמדומה לנו, רק בפעם הראשונה בספרותנו. שירה עמוקה ומקורית באמת שפוכה עליו, ביחוד בתחלתו, באמצעותי קצת לא עלתה יפה ההרכבה של סגנון ה"מעשיות" העבריות (מעין אלו, שנדפסו לרוב ב"בית-המדרש" של אהרן ילינק, ואלו, שעוסק בהן ברדיטשובסקי עתה) בסגנון הפיוטי החדש, והסוף נחלש בכלל הרבה. ואף-על-פי כן יצירה מעולה הן ה"ענונות", ובזמן הזה, שנפשנו יבשה מרוב ה"צוירים הריאליים", שמפרינו המושפעים מן ה'רגון השפיעו עלינו במדה שאין אנו יכולים כבר לקבל, ראויה פואמה פרוזאית נחמדה זו לשבח מיוחד.

הדראמה "בין החרבות" של יעקב רבינוביץ יש בה כמה וכמה חסרונות. המחזה הראשון לקוי הוא במבנהו הארכיטקטוני. הדיאלוג לא עלה יפה כמעט בכל המחזה: אין הוא קצר וחד, ופעמים שניכרת בו אף התחכמות. הקולורית המקומי (עיירה קטנה שבארץ אשכנז) לקה אף הוא. לכל הפחות, צריך היה המחבר לציין את פוזנא: בעיירות של שאר מדינות-אשכנז אין יהודי עורך, תקון חצות" כהשוחט ר' אליעזר בנמצא כלל, ואף-על-פי-כן עושה המחזה רושם על כל הקורא אותו בלי משפ-קדום. ה"ריאליות" של מספרינו עשתה אותנו למשוחזרים נגד כל "יצירה רעיונית"; אבל באמת יש זכות-הקיום ל"יצירות רעיוניות" לא פחות—ואולי עוד יותר—מל"יצירות ריאליות". ובתור יצירה רעיונית יש ערך לדראמתו של יעקב רבינוביץ באותה מדה, שיש ערך להמחזה, משפחת צבי" של דוד פינסקי, ובמדה יותר גדולה משיש ל"ימות המשיח" של שלום א"ש. הופעת הזקן העני (מזלו של ישראל) בסוף מחזה ראשון של "בין החרבות"; פנישת אננס ור' אליעזר אביה בבית-הכנסת בחצות-הלילה בשעת "תקון-חצות" במחזה השני; ואף הרבה מקומות במחזה השלישי, כשר' אליעזר יושב בתוך הקבר ושומר את הנר ההולך וכבה, — כל אלה פועלים פעולה עזה על כל מי שאינו מתחכם בשעת קריאה, יש מיתר רך בלבנו, שהוא מתרעד בכל שעה שמזכירים לנו את גסיסת האומה הפקדה—זו הפרובלימה הנוראה, שאי אפשר להפטר ממנה לכל איש-לב; ומה קץ-החזון?—אם, דור אחרון לשעבוד אנו ודור ראשון לגאולה? או—

שְׁאֵרִית נְבִיכָה קָרְבִּי שְׂכָה הַתַּעֲמָה —

הַתַּעֲמָה וְהַסּוּף בְּכָל בְּמִלְחָמָה?

כך שואלים אנו בשעות ידועות, אנו כולנו, אפילו מאמיני-התחיה היותר אדוקים, ובין

כך ויבין כך הרי נסיסת היהדות הישנה, — זו שנתקיימה במשך אלפי שנה ומסרה נפשה על קדושת-השם אלפי רבבות פעמים, — היא מראנידיה שאין דוגמתה בעולם, וכל מי שבא לגולל לפנינו שאלה נוראה זו ולתאר את המראנידיה האיומה נוגע במיתר רך זה — ולבנו מתרעד ועונה כהד-הרים על קול-התונה המניע אלינו ממעמקי הדורות וממחבואי חפץ-הקיום... וקול כזה הוא גם הדראמה של מר יעקב רבינוביץ, למרות כל חסרונותיה.

ו'יצירה רעיונית' — ולא יצירה רעיונית סתם, אלא דוקא יצירה רעיונית גדולה — רצה ליצור מר ש. בן-ציון וכתב את — 'הלוויים'. למספר בעל-הכשרון הזה, שכתב את, נפש רצוצה' ואת, זקנים', את, מכתב גדול לי כתבה' ואת, מעבר לחיים', אין זר-הדפנא של, מגלת-האש' מניח לישון, דבר גדול, פואמה בפרוזה כ, מגלת-האש' רוצה הוא לכתוב — ויהי מה? — מה שכשרוני אינו מסגלו לכך — אין בכך כלום: צריך רק לכתוב בסגנון של, מליצה גבוהה', לסרס את המשפטים ולנקר את כל ה'יצירה' מתחלתה ועד סופה — ו'מגלת-אש' שניה מוכנה ומוזמנת... בכרך הראשון של, העומר' כתב את, רחל' ובכרך השני — את, 'הלוויים', 'הלוויים' היא, 'שלישיה', כלומר, יש בה שלשה פרקים מתארים שלשה מצבים: א. על אדמת נכר', ב. על אדמת-הקודש' וג. על אדמת התחיה', ופרק ג' זה לכשעצמו הוא גם-כן מעין, 'שלישיה': I. נגינת הלילה', II. זמיר היום' וגם, III. השיר שלעתיד'. בפרק הראשון מתואר לוי מן הלוויים שאחר החורבן השני, שהמבע הרומי הנהדר ואחר-כך כרובים-תינוקות עוררו בו שיר, אבל הוא נפץ את ראשו אל הסלע — ולא, שיר ה' על אדמת נכר'; הפרק השני מתאר את ר' יהודה הלוי, ש, שממת ארצו בלעתהו לנצח' אחרי ששר את שיריו היחיד, ולבסוף, הפרק השלישי והמשולש מגנה מתחלה את משוררינו הצעירים על שבשעת הפוגרומים עסקו בשירי אהבה, או, בלשון-הזהב של המחבר: לוויך — זמיר נאפופים במערת פריצים לקחה אונם משכוריי גויים שבעי-נבלה, ובכמן רעבה (!) וגרון נחר יענו אחריי בבית-ישראל כיללת חתולים בעונתם' (כרך ב', חוברת ב' עמ' 52, ועיין גם עמ' 68), ולבסוף הוא שם בפי ה'לוי' שלו את הרעיון, ש, השיר שלעתיד' היא שירת המעדר והמחרשה, שירת העבודה על הרי ישראל. הרעיון, האחרון יפה הוא והובע ברגש חם, אבל כלום כדאי היה לכתוב בשבילו פואמה בת עשרים ואחד עמוד גדולה — וכלום מקום הוא בפואמה זו לפולמוס של סופרים עם המשוררים הכותבים שירי-אהבים ולפראזות מעין, וגם משפטך יש בו אמת, אבל רק בה במדה של הכוב שבשירתנו זו הצעירה' (עמ' 52) ? — אנכי: המחבר המתמרמר כל-כך על, זמיר נאפופים במערת פריצים' אינו נרתע לאחוריו מלכתוב: והסתכל בשדים הללו, הררי אל! — כלום אינן מרתות חשק וזורקות אש המסים מפממותיהן? (עמ' 42); או, הרי יהודה מאפל אחד סתור-תעלומות — האין זה שם חדר-האופל לחתן-כלה? (עמ' 54) ועוד... אבל לא זה העיקר. העיקר הוא — שהכל הוא מלאכותי בפואמה זו, הכל עשוי ומעושה, ה'מליצות הרמות' של המקרא נודונו כאן אל, מליצות רמות' מן התלמוד ועל המלות התנ"כיות יקרות-המציאות, שאין משתמשים בהן זה כבר ואין איש יודע פירושן המדויק, נוספו מלות ארמיות-יוניות מוזרות, שנתגלגלו לתוך פנה חבויה של המדרש — ויצאה, מליצה נמלצה'. הרי דוגמות אחדות: וזרזיף של פנינים ובדולח יססור עליהן ממעין לבתי' (עמ' 44); וחזק הלב ואמץ במקוה עוזו (?). ונהם להכתבו ושאפה' (עמ' 48); סוד הלילה, ליל-נעורים — מנשימתי ריחו נודף, מן האפלה הוא מזדכך באורה כחולה, ומתוך הקרה תפנוקי חמימות כזמרמורת תרעידנו' (עמ' 50); וריח אפק, כנצני השקר, אשתיה' (שם); ושום שועל באשכול בסרו לא יגע חוטם' (שם) — גם זו לשון פיומית... ודימה לה היא פראזה זו: ועם גלש' החדשים אל חמתי ככן כרך לי אלכה' (עמ' 63). חודש שבט הוא לו, שוליא דנגרא' וגם, חיימא' (שם). על, בן-סוסי' הוא אומר: זו,

גופתי טפוחה כולה ועורה רועד, והרתמה טפלה לה נועלת רומב (!) (שם). אל ה, זרויף' המקראי מתלוות המלות התלמודיות המוקשות, פורנה' ו, שיראי פרנדא' (עמ' 54) ו, רגני להכא ורגני להכא' (עמ' 56). למר ש. בן-ציון יש עבים קלישות, עבים סמיכות' (שם) ו, חזיונים מדרמטים' (עמ' 57). והוא מרמה ל' יהד' את הטבע בדברים אלה, שהמלאכותיות בולטת מתוכם; כמה שנה היום את מעמו! מאז הבוקר אך התעלל כאחד התעלולים, עכשיו עולה הוא למפמיר כמו אחד הישישים... הגיע שעתו ונעשה, בר מצוה' והריהו מקבל עליו עול מלכות השמים!... (שם).

מתוך הדוגמאות האלו אפשר לראות, כמה מלאכותיות היא הפואמה בכללה. בפרטותה יש בה גם מקומות יפים, למשל: הסוף ע"ד שירת-המעדר הנזכרת, במקום שה' לוי' אומר: הן שיר-ה' הגדול הולך ונארג כאן לעינינו' (עמ' 59—61). יפה היא גם הופעת התינוקות הרומיים והשפעתה על הלוי, בפרק הראשון (עמ' 44—45), ונחמדה היא האגדה, שמספרת הסבא כלילה (עמ' 61), אבל, למרות כל המקומות היפים, מורגש הדבר, כי מר בן-ציון, היודע לכתוב ציורי-חיים כל-כך יפים, נטל על עצמו עבודה שאינה שלו ודמה במעות, שיצירות כ, מגלת-האש' נוצרות ע"י זוג מליצות-המקרא אל מליצות-התלמוד ועל-ידי דברים, נשגבים' מעין אותם, שמר סוקולוב רגיל לכתבם בתור מאמרים ראשיים לחג-הפסח ולחג-השבועות ...

מן הציורים והרשימות שבחוברת א' נשאר לי עוד להזכיר את הרשימה, השיך עבדול קדיר' של חוג'ה מוסה, שיש בה ענין לקרא, אבל שמורגשת בה כבר מגמה ידועה המונחת מחוץ לציור, ואת הציור, לחם ומים', של מר יהושע אייזנשטאד, שגם הוא מלא ענין בתור דבר לקוח מחיי-המציאות, אבל ציוריות אין בו; ובחוברת ב' יש, מלבד, הלוויים', גם הציור הבינוני, הגורן' של מר ש. צמח, והגלילה' של מר מ. ווילקאנסקי, שהוא לא ציור במובן האמתי, אלא מעין, מכתב-מסע' כתובים בידי צייר בעל-כשרון, שלמרות האריכות שבהם הם נקראים בעונג.

שירים אין בחוברת ב' כלל (וכי אין זו סבת הכעס, שבועס מר בן-ציון על המשוררים העבריים?...); אבל בחוברת א' יש שיר נחמד בשם, מולדת' מאת יצחק קאצנלסון, שלפי מעמי הוא הטוב שבכל השירים, שקראתי ממשורר צעיר זה, ואילמלא הייתי מתירא, הייתי אומר, שהוא הטוב בכל השירים הצינוניים, שנתחברו בשנים האחרונות. יפים הם ביחוד החרוזים, שבהם מתרעם המשורר על שהאהיבה מדברת לו, על יפים של הללו'—של המערב, של הצפון, של הדרום—בשעה שהוא מדבר עמה על המזרח: הלא זהו כאילו היתה היא חולמת בזרועותיו, והוא היה מהלל באזניה יפיה של אחרת... והוא מוסיף:

אֶרְצִי—לֹא רָאִיתִי עוֹד אֶת אֶרְצִי!	גַּם הַיּוֹם אֲנִי יוֹדֵעַ מְתִי עוֹלָה
אוֹיָם לֹו גַּם מְחַר שְׁמִי אֶפְסֵה,	שְׁמִשָּׁה, מְתִי עוֹלָה—
אוֹ לֹו נִשְׁאֲתִי אֶל אֶךְמְתִי פֶתַע—	וּמְתִי נִתְפַּאֵת הִיא וְנִלָּה
לֹא הִיְתִי מוֹצֵא קֶה בְּלִ חֲדָשׁ.	וּמִשְׁאֲרֶהָ אֶת מְקִינֶיהָ עַל הַהָרִים. וְכוּ' וְכוּ'

והמשקל מתאים כל-כך אל הרעיון, והשיר מלא כל-כך רצינות ומשחק ביחד, והוא כל-כך יוצא מן הלב, כל-כך אמתי, עד שהוא כמרגלית טובה באוצר ספרותנו. נשאר לי עוד רק להזכיר את הפוליטון, בעקבי החשמה העברית' מאת חיים סופר-סתם, שהחדודים שלו מעושים ומלאכותיים הם, מפני שהם מיוסדים על רמזי-מלים ולא על רעיון חריף כשהוא לעצמו, ושואף הוא נלחם עם המשוררים על שבימי הפוגרומים ואחריהם כתבו שירי-אהבה או התמרמרו על, כביכול, ואת שני המאמרים השמושיים החשובים ליישובי ארץ-ישראל (רפואת הצמחים וכלכלתם' של יעקב פרנקל וקופות מלוה וחסכון' של מרדכי בן הלל הכהן), שבאו שלשתם רק בחוברת א' של הכרך המבוקר.

סך-הכל: לא כל מה שבא בהעומר צריך היה לבוא בו, ומה שחשוב מזה—טל־התחיה לא ילין בקצירו האחרון... אך יש בו גם הרבה דברים יפים וחשובים באמת. במאספים אין בכלל לבקש גדולות, וביחוד במאסף מארץ-ישראל, שעדיין אין בה סופרים הרבה, שנולדו או, לכל הפחות, גדלו בארץ; ומה שאפשר היה למצוא שם עתה, נתן מר ש. בן-ציון. ואבדה שאינה חוזרת תהא לספרותנו, אם העומר יחדל לצאת, כמו ששמענו לצערנו. יש למאסף זה, זכות-הקיום בארץ-ישראל, ואין ספק, שאם יוסיף לצאת ירכז מעט מעט סביבו את כל החי והגדל בסופרים היושבים בארץ-ישראל ומעט מעט ישפיע על צעירי ארצנו המתעוררת לתחיה השפעה טובה, שתבוא מקרוב ולא מרחוק, מבפנים ולא מבחוץ.

איש עברי.

הלאומיים הרוחניים ותרופותיהם.

גם אדם בריא, גם אדם חולה צריכים לשמור על קיומם מפני הכליון. אבל הברל גדול יש בין שמירתו של האדם הבריא על קיומו ובין זו של החולה. וההבדל הזה ידוע וברור.

אדם בריא אוכל כדרכו ושותה כדרכו ואינו חושש. וכל מה שהוא אוכל ושותה הוא אוכל ושותה לתאבון. הוא מרגיש רעב, מרגיש צמא, והוא אוכל, שותה ומתענג. ואינו מתכוין כלל באותה שעה לשמור על קיומו: קיומו מתהווה מאליה, בלי מחשבה תחלה. הוא מטייל להנאתו ואינו מפחד מרוח מצויה, שמא יתקרר. אין סכנה צפויה לו ואינו צריך לקנות תחבולות כדי שלא ימות. ואינו שואל ברופאים.

מה שאין כן באדם חולה. כל מה שהוא אוכל צריך הוא לאכול בצמצום: שמא ישבע יותר מראי ויוזק לו. וצריך הוא לבחור רק במאכלים ידועים, שלא יאריכו מחלתו. ובשעה שהוא שותה סמי מרפא הוא שותה אותם לא לתאבון: מתכוין הוא להרפא על-ידם ממחלתו ולהנצל ממות. ובשעה שהוא מטייל הוא צריך להזהר מפגיעה גסה, מיום-סגריר ומכל רוח מצויה.

ורופאים צריכים לשמור עליו ולנהלו בעצותיהם. ואחרי כל אלה אינו בטוח בחייו. פחד המות תמיד לנגד עיניו.

* * *

כאדם פרמי כן עם שלם. יש עמים בריאים ויש עמים חולים. אם הרבה הם או לא—אחת היא לעניננו. עם בריא עושה את פעולותיו הלאומיות בלי שום כוונה להגן על קיומו. הוא בונה בתי-חרושת, בתי-ספר, סולל דרכים ומחבר ספרים להנאתו. לכוונות לאומיות פרטיות אינו צריך, כי כל מה שהוא עושה לתאבון ולהנאתו ניתן כח ללאומיותו. ולאומיותו מתקיימת מאליה, בלי מחשבה תחלה. נשואי-תערובות וקולטורה זרה אינם מוזיקים לו. הוא בולע הכל, מעכל הכל וכמעט שלא יודע כי באו אל קרבו. ולפעמים אף הדברים הזרים שבלע ועכל נעשים לו סם-חיים.

פחד המות אינו ידוע לו ואינו זקוק לרופאים לשמור על חייו.

* * *

כי עמנו חולה הוא—זהו דבר שאין בו מחלוקת וככל חולה הוא זקוק לרופאים.

אבל בדרך תרופתו יש מחלוקת גדולה.
המתבוללים משיאים לו עצה, שישים קץ לחייו.
הם אומרים לו:

--התבולל בין העמים, חדל מהיות, ויחד עם חדלון ישותך תחדל גם מחלתך.
אמנם, זוהי תרופה מחוצפת יותר מדאי וגם שטות בה לא מעט. אבל אין לכחד,
שתרופה היא. שהרי מי שאינו בעולם אינו חולה.

הציוניים אומרים:

—שוב לארץ-אבותיך, הִיָּה ככל העמים חיים טבעיים, מסודרים, עצמיים—ותרפא
ממחלתך.

אמנם, המלאכה מרובה והדרך ארוכה. אבל גם המלאכה, גם הדרך הן רק
זמניות. יעבור זמן ידוע—ותהיה בריא ככל העמים. לא תצטרך עוד לרופאים ופחד
המות לא יחרידך.

ומה לא יעשה אדם בשביל חייו ?

ויש עוד רופאים, והם הלאומיים הרוחניים.

הם אומרים: עם ישראל יהיה נצחי, אם כל דור ודור מן העם יהיה לאומי, ההמון
בשב ואל תעשה (כלומר, שלא יקלוט רוח זר) והמשכילים בפעולות, ואז יהיה לאומי
גם הסך-הכולל של הדורות, כלומר הלאום כולו יהיה נצחי*.

הלאומיים הרוחניים מאמינים בנצחיות ישראל, אבל מציאות האמינה מוכיחה
על מציאות הספק, ובעצמם הם אומרים, שאמונתם היא על תנאי.

ולפי תנאי זה צריך העם בכל דרכיו המובילים ללאומיות לומר בכוונה: הריני
מוכן ומזומן לעשות דבר פלוני לשם קיום הלאום.

לא ככל העמים העושים את כל מעשיהם בלי כוונות לאומיות, ולא ככל העמים,
שהפשוטים שבהם אינם חושבים כלל על לאומיותם, כמו שאין הבריא חושב על בריאותו.
אנו, כל בני עמנו יצטרכו להרגיש תמיד, שעמנו חולה הוא והם חייבים לשמור
על קיומו.

ותמיד יצטרכו לשאול ברופאים: צעד כזה מותר היא לנו אין אסור ?

שם נשואי-תערובות, פה קילמורה זרה, סביבה נכריה—ואנו נחזיק תמיד נאד של
חמצן לשאוף אותו אל קרבנו, כדי שלא תכבה נשמתנו על-ידי האויר המחניק אותנו.
וסוף סוף יהיה עמנו חולה נצחי, ומה שלעמים אחרים לפעמים סם של חיים יהיה
לו תמיד סם של מות.

וגם בחיי-מחלה לא יהיה בטוח. ופחד המות לא יסור מנגד עיניו, שהרי אי-
אפשר לנו לבא בברית עם הדורות הבאים, שגם הם ידרשו תמיד ברופאים ולא יניחו
מידיהם את הנאד של חמצן.

יאמר נא ישראל: וכי יש ממש בתרופה כזו ?

משה ליב ליליענבלום.

הערה קמנה.

בימים האלה בא לידי הספר, הצופה לבית ישראל של הסופר הסאטירי הרופא יצחק ערטר, הוצאת ספרות, ווארשא תרס"ט, עם מבוא חדש מאת ראובן בריינין. בשולי מאמרו מעיר מר בריינין, כי, עד היום לא נכתב בשום שפה, ואף לא בעברית, כל מאמר מיוחד, ולו גם קצר, על אדות הסופר ערטר והלוחם מלחמת ההשכלה. ובאמת לא כן הדבר, עוד בראשית ימי נעורי, כאשר אך החלתי, למשוך בשבט סופרים, כתבתי בלשון רוסית מאמר על ערטר וערכו בספרותנו החדשה. מאמרי זה נדפס בשלשה המשכים בעתון העברי-הרוסי "День", שיצא לאור באודיסא בשנות תרכ"ט—תרל"א ע"י סניף חברת מרבי ההשכלה בין היהודים ברוסיה ועורכו היה הסופר אורנשטיין. בעתון זה השתתפו טובי הסופרים בימים ההם, וכן הספרות העברית-הרוסית, מנשה מרגלית, כתב בו השקפות על מצב היהודים במערב אירופה ועוד מאמרים נכבדים. והסופר המפורסם בתור מליץ-יושר לעמו, אליהו אורשאנסקי, שנקטף בדמי ימיו, היה רוח החיה בעתון הזה. מאמריו המדעיים על מצבם החמרי והכלכלי של היהודים ברוסיה עשו רושם על הקוראים המבנים וכולם יצאו לאור אחרי מותי באספת כל כתביו. מאמרי הנזכר נדפס עוד קודם שיצא לאור הכרך י"א מן ההיסטוריה של גרץ, שהרבה בשבחו של ערטר; ואף-על-פי שגדש את הסאה בהמשילו את ערטר אל היינריך היינה, אבל צדק באמרו, שהאיש, אשר בקסמי בת שירתו היכית, כי לשון עתיקה, שנחשבה כבר למתה, יכולה לשוב לתחיה, הראה לעין כל, שהעם, אשר בקרבו יולדו יוצרים אמנים כערטר, עוד לא אבדה תקותי ויכול גם היא לשיב לתחיה (גרץ, בתרגומו של הד"ר י"ל קאצנלסון). את החומר הביאונרפא למאמרי לקחתי ממאמרו של המשורר מאיר לטריס בהוצאה של הספר, הצופה לבית ישראל, שיצאה לאור בווינא בשנת תרכ"ד, אבל הוספתי על דבריו גם נופך משלי ודברתי באריכות על סגנונו האופי של ערטר, על ערכו כמהתל חדושני ועל יחוסי אל הסופרים המליציים בגאליציה וגם ברוסיה, שעפו בשמי מרום על כנפי דמיונם והרבו לשיר על האביב ויפי-המבע, מבלי ראות את ענות עמם וחשבת-הבערות שהיתה מסכיב. ואני חושב לא למותר להעיר את בריינין, כי בחוברת הראשונה של הירחון האשכנזי-העברי: *Illustrierte Monatshefte für gesammte Interessen des Judentums*, שיצא לאור בווינא במשך חדשים אחרים בסוף שנות הששים של המאה שעברה ע"י ארנולד הילברג, נכדו של ערטר, נדפס מאמר קטן ומענין על הספר, הצופה לבית ישראל וערכו הספרותי מאת החכם פירסמ.

היוצא מכל זה הוא—שלא נכונה היא הערתו של מר בריינין, כי, בשום שפה לא נכתב שום מאמר על ערטר.

יקאטרינוסלאב.

שמעון יהודה סטאניסלאבסקי.

